På tvende beene?

Eksperiment og virkelighed

Om Ludvig Holberg's *Jeppe*

Et kultursociologisk essay

I - Essay - Eksperiment og virkelighed

Klip fra Robert Molesworth, Jørgen Jørgensen Sorterup, Iver Brinck, Frederik 4', Povel Juel, Povel Phønixberg, Christian 5's Danske Lov, Ludvig Holberg, Hans Egede, Knud Lyne Rahbek og Georg Brandes.

Fotos og andre illustrationer **[PDF >< ePub]**

[Forside og s. 2 produceres særskilt] [Forside og s. 2 hér skal derfor slettes ved PDF-samling og trykning]

[I del - Essay - Eksperiment og virkelighed - findes s. 1 ff]

[II del - Essay - Virkeligheden på komedie - findes s. 116 ff]

[III del - Essay - Regnebrættet. Bundlinjen. Exit - findes s. 490 ff]

[IV del - Tekster - findes s. 609 ff.]

-

Beta-version 120812 mht Povel Juel.

Alfa-version 100107 (evt senere) hvad det øvrige angår.

Kolofon ...

Om nogen skulde udfolde det som en Karrigskab at jeg ingen Exemplarer forærer bort af mine Bøger. Da er dette at mercke, at saasom jeg skriver noget ofte, er jeg at ansee som andre Kiøbmænd, hvilke hvor resolute de end ere, forære de dog icke gierne bort nogle af de Varer som de idelig drive Handel med. Thi saasom mand har mange Kiendinger kand mand icke forære en uden mand ogsaa skal forære en anden. Handelen kunde ellers falde til en Banqveroute.

[Hans Michelsen]

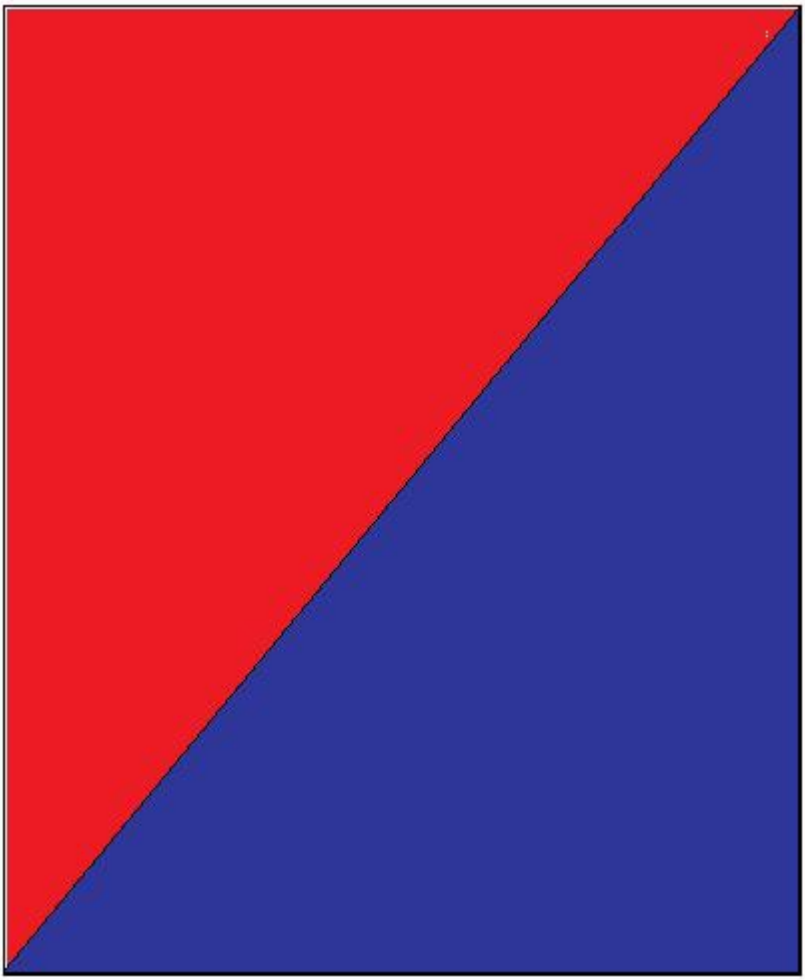

Indhold

I - Essay - Eksperiment og virkelighed.....1
1 - Forvirring - afklaring?.....23
1 - Opstandelse på Bjerget.....23
2 - Den meget mærkværdige ¤Jeppe¤.....24
3 - Mange har forsøgt at knække koden.....25
4 - Hvad vidste Holberg om landbrug?.....26
5 - Eksperimenterede Baronen med ¤Jeppe¤?.....29
6 - Eksperimentets natur. Eksperimentet som anelse?…31
1 - Det empatiske eksperiment en selvmodsigelse?.....32
2 - Holberg som empatiker?.....33
3 - Tilbage 34
4 - Hvornår eksperimenterer man videnskabeligt?.....34
5 - I kunstens verden?.....35
6 - Eksperimentet i Jeppe.....35
7 - Summering mshp Jeppe.....36
7 - Hvad mente Holberg - virkeligt - i 1729?.....36
8 - A → Ā → A?.....38
9 - Længere fremme i skoen end man skulle tro.....42
10 - 1722-1728-1738-1741 Analogi eller ej?.....43
11 - Holberg's politiske syn.....44
12 - Bondesagen, ikke i 1700-, men i 1800-tallet.....45
13 - Holberg's talerør? Hvad mente han selv?.....46
14 - Det beregnelige og det uberegnelige.....48
15 - Gjorde Holberg som Bach?.....48
16 - Komedierne.....49
17 - Helte- og heltindehistorierne.....50
18 - Masser af maskepi.....51
19 - Holberg og det seksuelle.....53
20 - Var den meget mærkværdige Holberg tangent?.....56
21 - Metaforen 'det tangente menneske' 58
22 - Fik Holberg efterfølgere? Kunne han få nogen?.....60
23 - Den holbergske og den kierkegaardske dialektik.…64

24 - Hans Egede's [omvendte?] bungy jump?.....65
25 - På tvende - spredte - beene?.....67
26 - Cirkelslutning. Fejlslutning?.....68
27 - Hjelmslev's 3 krav til sprogteorien.....71
28 - Men hvad skal det være godt for?.....72
29 - Formålet med at undersøge Jeppe.....72
30 - Valg! Fravalg? Tilvalg?.....73
31 - Nogle søger måske den evige ¤Jeppe¤?.....74
32 - At læse Holberg på en sam-læsende måde.....75
33 - Sammenfald? Virkelighed-Historie (teknisk set).....77
34 - Vogt dig for sammenligninger.....79
35 - Skulle man dét? Finde på noget andet?.....79
36 - Materialet.....81
37 - Tak.....81
2 - 1722 Første, andet og tredje led;.....84
1 - men noget afgørende vigtigt manglede.....84
3 - 1640+, 1722, 1806 Ad fontes: En kilden sag.....87
1 - 1640+ Bidermann's Utopia.....87
2 - 1806 Rahbek's referat af ¤Jeppe¤-fortællingen.....88
3 - 1722 fra Bidermann til Holberg.....89
4 - 2006 Hvad er det så der står hos Bidermann? 91
5 - 1640+ Jacob Bidermann's Utopia.....91
6 - 1806 Knud Lyne Rahbek's anekdote 92
7 - Rahbek's efterfølgere.....93
8 - Billeskov Jansen og Aage Kragelund.....94
9 - Morālen.....99
10 - Komedien om ¤Jeppe¤.....99
11 - Kritik.....100
12 - 1996 Mylius, Lehn, Tordenskjold, Holberg og Johansen.....101
4 - 1' og 2' trekantstilfælde. Cirklens ophævelse I.....109
1 - Komediens "før"-fase.....109

2 - Komediens ombytningsfase.....109
3 - Komediens "efter"-situation.....110
4 - Cirklens ophævelse I?.....111
5 - 1722 Baronens de afsluttende ord.....113
II - Essay - Virkeligheden på komedie.....116
1 - 1683-1729 De firkantede forhold på landet.....117
1 - 1615 Eftersom Vi forfare. En smule 'forhistorisk' jura 117
2 - 1683 Danske Lov. Krohold. Udskænkning.....117
3 - 1701, 1722 Den sjællandske karls og fæstebondes horisont.....121
4 - 1701, 1722 De ulige forhold herremand-foged-bonde-karl.....125
5 - 1701, 1722 Godsejeren kunne ikke gøre hvad som helst.....126
6 - 1701, 1722 Landmilitsen. Den storpolitiske situation 126
1 - 1683, 1688 Tyrkerne.....126
2 - Forholdet til Sverige, Rusland og Gottorp.....127
3 - Kongens måde at manøvrere på på den store scene.....127
7 - 1701, 1722 Bestod der et de facto-stavnsbånd før 1733?.....128
8 - 1729 Havde Holberg misforstået formalia eller realia? 130
9 - 1722, 1729 'Promemoria' om stærke og svage historiske forbindelsesled.....132
10 - Skema: Efterspørgslen efter karle i 1' og 2' led.....134
11 - Skema: Landmilitsen. Vornedskabet. Stavnsbånd.139
12 - 1722? Demoralisation?.....148
13 - 1722 TMP Opsummering mhp Jeppe 148
14 - 1883 Historikeren Holm's (mis)brug af digteren Holberg? 149
15 - 1722, 1743 Thomas Hobbes? Hans Egede og Pôk

.....154
2 - 1692, 1729 Molesworth's 'engelske' virkelighed?. 157
1 - An Account of Denmark as It was.....157
2 - The account ... where to be found.....160
3 - 1658-1748 Prince George of England.....161
4 - 1703 Iver Brinck: blev Jeppe ej ved dansk at tale ...163
5 - 1729 Molesworth kunde kun bringe et vanskabt foster til verden.....170
6 - 1729 Holberg's politiske hovedstykke versus Molesworth.....175
7 - 1729 - Holberg's implikation?.....177
8 - Efter 1729: Med Molesworth i baghovedet.....178
9 - 1729 Holberg's samfund [FLYTTES TIL IV: TEKSTER] 180
1 - Om Regieringen.....180
10 - 1884 Georg Brandes' omtale.....188
11 - Exkurs: Disraeli.....191
3 - 1710-1711 Sorterup's bedrageriske virkelighed?. .193
1 - 1710-1711 Sorterup: Præstigiæ [Bedragerier].....193
2 - Holberg omkring nedskriften af 'Bedragene'.....195
3 - 'Bedragene' blev trykt, men ikke strax.....195
4 - Laurids Engelstoft.....197
5 - Georg Brandes' brug af Sorterup 199
4 - 1722 Komedien [TMP, udkast].....202
1 - ¤Jeppe¤ præsenteres.....203
2 - ¤Jeppe¤ drikker sig fuld hos Jacob.....204
3 - ¤Jeppe¤ falder om på vejen eller møddingen.....206
4 - Baronen på markvandring.....207
5 - ¤Jeppe¤ er lagt i Baronens seng; ¤Jeppe¤ vågner ... .209
6 - ¤Jeppe¤ og tjenerne.....210
7 - ¤Jeppe¤ tager for sig af retterne, truer med hængning

.....212
8 - Doktorerne sér på ¤Jeppe¤ = 'Baronen'.....213
9 - ¤Jeppe¤ = 'Baronen' spiser 214
10 - Ridefogeden 215
11 - Ridefogedens kone ... ¤Jeppe¤ bestiger hende?...216
12 - Baronen og hans folk 217
13 - ¤Jeppe¤ er igen på møddingen, i bondeklæder….218
14 - Nille finder ¤Jeppe¤.....219
15 - Bevæbnede mænd henter ¤Jeppe¤.....220
16 - Retsforhandling. Domsafsigelse.....221
17 - ¤Jeppe¤ i galgen.....222
18 - ¤Jeppe¤ tages ned fra galgen.....223
19 - ¤Jeppe¤ funderer, møder Jakob Skomager.....224
20 - ¤Jeppe¤ møder Magnus, går tankefuld væk?.....225
21 - Baron Nilus gør status.....227
22 - ¤Jeppe¤ bragt i en helt ny situation?.....228
5 - 1722 Takket være student Gram?.....229
1 - Bundet af tiden?.....229
2 - Den første - og nærved eneste - gang.....230
3 - Et forsøg på at gå over åen ... med vand.....233
4 - Der gjaldt tåbelige regler i Paris.....234
6 - 1722 Du Blok og Øxe først skal finde.....235
1 - Den landbrugskyndige fantast.....235
2 - Spredte lemmer, disjecta membra.....237
3 - Første svenske intermezzo.....240
4 - Et lyksaligt Liv.....242
5 - Et virksomt liv på jord.....247
6 - Andet svenske intermezzo.....249
7 - Kolde vinde.....251
8 - Postkontrollør Erlund's opdagelser.....252
9 - Fatal finale.....254
10 - Civiliter mortuus - så død som en stokfisk.....259

11 - Hvad Holberg skrev og ikke skrev.....261
12 - Hvad Christian Falster skrev.....262
13 - Og Povel Phønixberg.....263
14 - En god Bonde.....278
15 - En god bonde = En selvstændig bonde?.....279
16 - Oversigt over kapitlerne i En god Bonde.....281
17 - Bogtrykker Groth - en skadelig mand! 282
1 - Groth's udgave af Povel Juel's En god Bonde.....284
2 - Groth's død 285
7 - 1724, 1728 Pôk's omvendelse og triste død.....286
1 - Nedtur i Grønland? Palle Petersen's roman.....286
1 - Hans Egede's optur.....286
2 - Alkymien til hjælp.....287
3 - Holberg's form for alkymi.....287
4 - Nutidig troldmandskunst.....287
5 - Enevold Brandt, Struensee og Ove Guldberg 288
6 - Hans Egede ville udrette noget godt.....289
7 - Aja ajaja 289
8 - Pôk 290
9 - Hans Egede's skrifter. Og Poul Egede's dagbøger 291
10 - Kultursociologi dengang og nu.....292
11 - Indsamling. Rubricering. Beskrivelse. Diskussion 292
12 - Roman og videnskabelig undersøgelse 292
13 - Palle Petersen's roman.....293
14 - Grønlands uafhængighed.....294
15 - Palle Petersen har givet Pôk mæle, men ... .295
16 - Med og imod empirien?.....295
17 - Palle Petersen og Holberg.....296
2 - 1724 Pôk's første 'nedtur'.....297
3 - Cirklens ophævelse II?.....297
1 - Kommentar [foreløbig].....301
4 - 1725 Om at klø på når lyset tøver.....303
5 - 1727 Hans Egede's vise sten.....305
6 - 1738 Egede limer drøm og virkelighed sammen.....307
1 - Kommentar 311
7 - Hans Egede og Ludvig Holberg sammenlignet.....312

8 - Grønlandskort.....314
9 - 1791 Franz Johann Joseph von Reilly.....316
1 - Supplement: Overgangen til triangulationsprincippet.....317
10 - 1727 Intermezzo med Pors.....318
11 - 1729 Holberg om Grønland, Egede og Pôk.....327
12 - Der findes en inuit-myte.....330
1 - Kaassassuk - den forældreløse.....330
2 - Kâgssagssugpaluk, den forældreløse, der blev en stærk mand.....331
13 - Dette essay handler om Ludvig Holberg's Jeppe. .332
1 - Inuit-myten.....333
2 - De forrige tider er forbi.....333
8 - 1725 Hvad blev der af Rostgaard?.....334
1 - 1719 Anholt.....334
2 - 1671-1745 Frederik Rostgaard.....336
3 - 1722 Åbningen af Den Danske Skueplads.....338
4 - o. 1723 Krogerup's hvide påfugl.....338
5 - 1723 Kongeloven.....340
6 - 1724 Grønland.....340
7 - 1724 I al 'diskretion'.....342
8 - 1725 Den geheime undersøgelse af Frederik R 343
9 - 1725 Madam Berg på Tre Hjorter i Vestergade.....344
10 - 1725 Hans Gram skælvede, men 346
11 - 1725 Dommen over Rostgaard.....347
12 - 1725 Frederik R 's salto.....349
13 - 1725 Fantasterne Ryssel og Trojel.....350
14 - Kongelig Majestæt's Acteurs efter 1730.....350
15 - 1736 - Anholtsk exkurs.....352
9 - 1728 Græsset vokser højt hvor Troja stod.....355
1 - København's brand; Hassing's kort.....355
1 - Joachim Hassing.....356
2 - Grønland mellem Kastellet og Nyboder.....356
2 - Biblioteker blev fortæret.....357

3 - Hans Gram fandt fornemt husly.....357
4 - København 'gjort op' på Kongens bud.....358
5 - Balle til Balle.....358
6 - Statsvidenskab - for 100 år siden.....359
7 - Holberg.....361
8 - Branden vendte op og ned på alle ting.....362
9 - Holberg's cirkularitet.....363
10 - Bevis? Bevis på hvad?.....363
11 - Hvad var Gud's mening (ikke)?.....364
10 - 1729 Holberg's samfund 367
1 - Holberg's bog oversét? og perlustreret?.....367
2 - Holberg om vornedskabet [citat].....370
3 - Holberg om vornedskabet [kommentar].....371
1 - Hertil og ikke længere?.....373
4 - Holberg om nationaløkonomi.....374
1 - Holberg's forudsætninger.....376
2 - Holberg's merkantilistiske analyse og konklusioner.....376
3 - Det store perspektiv og det lille.....379
4 - Holberg's perspektiver og historiske begrænsninger.....381
5 - En arbejdsværdilære i 1722, 1729?.....382
6 - Holberg's privatøkonomi.....384
7 - Nogle tjente godt, nogle gik rabundus - men hvorfor?.....385
5 - Guldets metamorfose.....387
1 - En [veritabel] Metamorfose at fundére på?.....387
6 - Solsystemet på Holberg's tid og nu.....388
1 - Regeringen = Kongen.....388
2 - Regeringen ≠ Kongen.....390
7 - Fattigforsørgelsen. De udstødte.....391
8 - Almen og akademisk uddannelse.....392
9 - U-akademisk uddannelse.....393
10 - Rytterskolerne.....394
11 - Koloniseringen af Grønland.....397
11 - 1734 Natmændene.....397
1 - Samfundets natside på Holberg's tid.....397

2 - Berøringsangst og proces mod Underverdenen.....399
3 - Bonden fra Ugerløse 401
4 - Processen og dommen.....402
5 - Léd Holberg af berøringsangst?.....404
12 - 1737 Holberg mellem gammelt og nyt 406
13 - 1738 Holberg fik sørgeligt ret nær Præstø?.....409
1 - Epitafiet i Everdrup Kirke.....409
2 - Knud Ahasverus Becher.....412
3 - Overfaldet i engen. Drabet.....412
4 - Drabsmændenes flugt.....413
5 - Kommissionsdomstolens kendelse.....414
6 - Pontoppidan og Gram - men ikke Holberg?.....415
7 - Navnet Ahasverus.....419
1 - Ahasverus i Ester's bog.....419
2 - Ahasverus under Jesu korsgang til Golgata.....419
8 - Holberg og Ahasverus, 1.....420
9 - Drabssagen og komediens morale?.....421
10 - Hans Gram og Erik Pontoppidan.....422
11 - 1808 Det var længe svært at få fæstere.....424
14 - 1740-1753 Holberg som herremand.....425
1 - De første år 425
2 - Tiden som kvæstor og som herremand.....426
3 - Advarsel mod at læse 'bagud'.....426
4 - Var Holberg blevet pragmatiker?.....427
5 - Eksperimenter eller variationer over bundne temaer? 428
6 - Eksperimenter og variationer og virkeligheden.....429
7 - Holberg 'kom ind' på Brorup, siden på Tersløse.....430
8 - Kvægsygen.....431
9 - Fogderne.....435
10 - Havrebjerg.....440
11 - 1749 Africanus og pengene.....442

12 - 1752 Præsten og broen.....448
13 - Området ved Havrebjerg, Brorupgaard og Gudum454
15 - 1741 Niels Klim.....456
1 - Bør Jeppe og Niels Klim ses som paralleller, Klim som en videreførelse af Jeppe?.....456
2 - Kulmination, deroute, nulpunkt = startpunkt?.....462
3 - Eksperiment? Tankeeksperiment?.....463
4 - Forholdet mellem kønnene.....464
5 - Bønderne sukke under en forhaanet Trældom.....465
6 - 'Naturlige bønder', måske især de grønlandske?....469
7 - Projektmagerne.....472
8 - Standpunkternes relativitet.....474
9 - Note: Lad pengene arbejde 475
10 - Holberg og Ahasverus, 2.....475
11 - En videreførelse af Jeppe med andre midler?.....475
16 - 1776 Skillingsvise om ¤Jeppe¤.....477
1 - Den 'apokryfe' ¤Jeppe¤.....477
2 - 'Apokryf' vise om ¤Jeppe¤ og Nille.....479
III - Essay - Regnebrættet. Bundlinjen. Exit.....490
1 - Om afslutningen af III og IV del.....491
2 - 4 Måder at gå til Jeppe på.....492
1 - 1884 Georg Brandes' tilgang. TMP.....493
2 - 2006 Experimentel Polonaise i Nyhavn.....499
1 - Anna Augustynowic' tilgang.....499
2 - Minimalistisk scenografi.....500
3 - Sprog, gestik og bevægelse.....500
4 - Jeppe's psykologi kæntrer.....501
3 - 2007 Det Danske Teater's eksperiment.....503
1 - Hvem vil denne forestilling blive husket for?.....503
2 - Bessermachen ... absolut.....503
3 - Mange meninger.....504
4 - Den rigtige Jeppe?.....504
5 - Hvad er meningen?.....505
6 - Problemet med Jeppe.....505

7 - Hvad har vi så fået?.....506
8 - Anstød ... og nutidig brutalitet.....506
9 - Epilogen.....507
10 - Kunne publikum lide forestillingen?.....507
4 - 2007 Bredsdorff's & Harris' model eller måske Kruuse's?.....508
1 - Tersløsegaard, 2.12.2007, dagen før 508
2 - Holberg's eksperiment i 1722 - og Bredsdorff's, Harris' og Albrechtslund's i 2007.....509
3 - Jeppe alene i Verden.....513
4 - En helt, helt anden mulighed, ikke med udgangspunkt i Holberg selv, men i Bredsdorff m.fl.....515
5 - Jens Kruuse'e nærmest eksistentielle tolkning.....517
6 - Henvisninger.....519
3 - X Factor - en fortælling om uforglemmelighed og rødder?.....520
1 - Spiselig med fashion-kant?.....520
2 - Sammenligningsmuligheder?.....521
3 - Holberg's approach.....522
4 - De forrige tider var forbi, men ikke hélt passé?.....523
5 - Om at ændre de røde tal ved at finde rødderne?....524
6 - Virkeligheden? Hvilken af dem?.....525
4 - Mundtlighed, skriftlighed, kilder?.....527
1 - I nyere tid.....527
2 - På Holberg's tid og derefter.....527
5 - Regnebræt og bundlinje.....530
1 - Kan man gøre så gamle regnskaber op? Giver det mening?.....530
2 - Selvmodsigelsens fascination?.....531
3 - Den holbergske bevægelse 532
4 - Forud for sin tid i to henseender, men ikke i alle andre 532
5 - Om at 'bruge' en forfatter fra en anden tid.....533
6 - Eksperimenteren, den historiske udvikling, teoretiske

aspekter.....533
7 - 1720'erne. Forsøgsoversigt.....535
8 - Oversigt over diagrammer i På tvende beene? ……540
1 - Cirklens Ophævelse I: ¤Jeppe¤, se s. 111.....540
2 - Cirklens Ophævelse II: Pôk, se s. 297.....541
3 - Sammenligning af ¤Jeppe¤ og Pôk, se s. 300.....543
4 - Bør Jeppe og Niels Klim ses som paralleller?, se s. 469 ff. 543
9 - Holberg's meget særlige eksperiment med ¤Jeppe¤ 543
10 - Witt-Hansen's 'forslag' om teoretiske paradigmeskift 544
11 - Teoretiske paradigmeskift. Figurer. Overvejelser…545
1 - Matematisk-fysisk teori (én 'første' type af teoriudvikling) 545
2 - Matematisk-fysisk teori (en anden type af teoriudvikling) .547
3 - 'Historisk teori', 'økonomisk teori', 'teaterteori' (en tredje type af teoriudvikling) 549
4 - Religiøs myte → 'Darwinistisk' teori (en 'fjerde' type af teoriudvikling).....552
5 - Paradigmedrøftelserne anvendt på Jeppe.....555
6 - 'Historisk teori', 'økonomisk teori', 'teaterteori' (en femte type af teoriudvikling?).....557
12 - Bach. En musikalsk parallel?.....559
1 - Den store orden.....559
2 - Flertydigheden.....559
3 - Videreudvikling af kontrapunktikken.....561
4 - Epokens slutfase?.....561
13 - Et tangent menneske? Et metaforisk 'begreb'?…..563
1 - Specielt mht Holberg.....565
2 - Specielt mht Hans Egede.....566
3 - Var ¤Jeppe¤ tangent?.....568
4 - Pôk?.....569
14 - Moral, u-moral, naturlig moral, a-moral?.....571
1 - 'Tingene' sker på et bestemt sted i et bestemt tidsrum…..571
2 - Det ulige møde mellem moderne kultur og traditionel.....571
3 - Stræben efter egentlig ligeværdighed.....572

4 - Hans og Poul Egede. Pôk og de andre Inuit.....573
5 - Traditionel moral-historie. 'Alternativ' moral-historie? 574
15 - Moralskema.....576
1 - Forbemærkninger.....576
2 - Moralspørgeskema.....579
3 - Nogle spørgsmål til senere overvejelse.....580
4 - Den særlige grønlandske kontekst.....582
6 - Holberg's moralsk-politiske bundlinje.....584
1 - Ikke komedierne, men den senere afklaring var det interessante.....584
2 - Videreførelse, men med justerede mål og nye midler 584
3 - Den dansk-norske model.....585
4 - Molesworth som produktivt afsæt.....586
5 - Frisættelse af kvinderne.....587
6 - Holberg var vidtskuende, men stærkt bundet af sin tid 587
7 - The Sorø School of Economics?.....588
8 - Manglen på momentum.....588
9 - Brandes og den radikale Holberg.....589
7 - Med Holberg til klimakonference 591
1 - 14 dage i Bella 591
2 - De gode gamle dage - med klap for øjet.....592
3 - At tænke som Holberg? 595
8 - Exit.....598
1 - De '6' vigtigste punkter. 10.09.2009.....598
2 - Emmet Feigenberg om Holberg 18.09.2009.....600
3 - Impatiens - Noli me tangere.....602
4 - Exit Frederik Hammond.....604
5 - Post festum, foreløbige noter.....605
1 - Jens Baggesen fra Korsør.....605
2 - Paradigmeskiftet omkring 1785.....605
3 - Struensee. Guldberg.....607
4 - Kronprinsen's omvæltning [ikke hans 'indtørring' i 1800-

tallet]....608
IV - Tekster....609
1 - Tekster. Oversigter. Litteraturliste....612
1 - Kronologi. Ufuldstændig oversigt mshp 612
2 - Relationer....619
3 - Udtaget fra indledn. Holberg's samfundskritik....622
4 - Udtaget fra indledn. Hvem var H?....623
5 - 1640+ Jacob Bidermann: Fortælling....624
6 - 1683 Danske Lov om Hospitaler og Fattige....634
7 - 1692 Molesworth: 7 Abstracts [in English]....639
1 - Pg 10-11 [15/84]....640
2 - Pg 47 [26/84]....640
3 - Pg 75 [33/84]....641
4 - Pg. 83-84 [35/84]....641
5 - Pg. 246-247 [78/84]....642
6 - Pg. 250-252 [79/84]....643
7 - Pg. 257 [80/84]....644
8 - 1729 Holberg om det sjællandske vornedskab....645
1 - Teknisk forbemærkning....645
2 - Holberg's tekst....645
9 - 1702 Frederik 4's forordning om vornedskabet 656
10 - Jørgen Sorterup's Præstigiæ....663
1 - Forvalterens Bopæl....666
2 - Forvalterens Myndighed....668
3 - Indsamling af Skatter m.v....671
4 - Bygning og Bygfæld....675
5 - Fæsterindsættelse....679
6 - Hoverie og Egter....682
7 - Gaardens og Kirkernes Vedligeholdelse....683
8 - Opsyn med Skovene....685
9 - Executioner og Regnskaber....688
10 - [Engelstoft's afsluttende bemærkninger]....690
11 - 1721-1722 Povel Juel: En God Bonde....692
1 - [Redaktionelle forbemærkninger. August 2012]....693
2 - [Forside 1721/1722] En god Bonde / 701
3 - [Imprimatur IOH: CRAMMIUS 21. Oct: 1721]....702

4 - [Fortale 1721/1722] Til den U-partiske Læsere.....703
5 - 1. Capitel. Om hvorledes Bøndernes Hiem-Jord, inden Gierdes, best kand ryddes og forbedres, og hvad derved fornemmelig er at tage; sær ved Agerland, og sær ved Engbond.....711
6 - 2. Capitel. Om Giødning, hvorledis den i Mænge beqvemmelig kand forskaffes, nytteligst bruges paa Ager og Eng, eftersom Landet, Sæden og Sommeren er, og hvorledis Jorde-Bruget derover merkelig kand formeres og forbederes. 716
7 - 3. Capitel. Om Giødning i Særdelished eller særdeles Styker om Giødning at samle og vide at bruge paa Ager og Eng.....724
8 - 4. Capitel. Om Agerens Rykning i sig selv.....726
9 - 5. Capitel. Om Sæd, Sæde-Tid, Sæde-Jord, og Maaden at saae.....734
10 - 6. Capitel. Om et proportioneret eller maadeligt Jordebrug. 740
11 - 7. Capitel. Om Hør at saa og bereede, Pladsen og Jordens Beskaffenhed.....742
12 - 8. Capitel. Om Hamp at saae og berede.....749
13 - 9. Capitel. Om Humle-Gaarde at plante og rygte. Pladsens Beskaffenhed.....750
14 - 10. Capitel. Om Fæ- og Qvæg-Avl.....756
15 - 11. Captitel. Om Dyr og Fugle at skyde og fange.....764
16 - 12. Capittel. Om nyttige Træer at plante og rygte.....770
17 - 13. Capittel. Om ny Rydnings Boel at optage og bygge, hvad derved kand være at tage i agt, sær udi et Bierget og Dalet Land.....777
18 - Det 14. Capitel. Om Huus-Mænds Rydning.....780
19 - Dee 15. Capittel. Om Rydning og Ager udi kolde Egner, hvor Korn-Sæd ey er kommen i Brug, samt om store Ud-Ørkener i Norge.....783
20 - Det 16. Capittel. Om Malm-Bierge og Malm at finde.....790
21 - 17. Capitel. // Om Himmelens Hærs samt de fier Elementers Virkninger til Jordens Frugtbarhed.....800
22 - Register over de Capitler. Hvor af denne Bog bestaar, og hvor de findes.....803
12 - 1724 Poq og Qiperok i København.....807

13 - 1725 4' Frederik's Grønlandslotteri.....813
14 - 1728-1729 Tvende købmandssamtaler.....815
1 - Første Samtale 1728.....815
2 - Anden Samtale 1729.....827
15 - 729 Holberg's samfund.....851
1 - Om nationaløkonomiske sammenhænge.....851
2 - Grønland 859
3 - Island.....869
4 - Om den Danske Rets Oprindelse og Fremvæxt. 872
5 - Om den Danske Rettergang og Processers maade.....900
16 - 1737 Holberg: Grønlandske Handel i Bergen 916
17 - 1745 Holberg: Betænkning om kvægsyge.....921
1 - [Indledning].....921
2 - [Hypotese om insekter].....924
3 - [Medici og Naturkyndige].....930
4 - Indskud: Klinkenberg's komet.....932
5 - [Holberg's råd til sine bønder].....935
6 - [Guds straf?].....943
18 - 1748-1750 Holberg: Epistler om landboforhold.....947
1 - 29 [1748].....948
2 - 49 [1748].....952
3 - 83 [1748]. Kvægsygen og teodicé-problemet.....958
4 - 120 [1748]. Hunde og katte. Bønder.....963
5 - 341 [1750]. Dyrtid.....969
6 - 343 [1750]. Kvægsygens økonomiske betydning.....972
19 - 1748-1752: Voldgiftssager.....977
1 - 147 [1748]. Kommissionsdomstole.....977
2 - '447' [1752?]: 'Udeladt' om Voldgiftsag.....982
20 - 1748-1750 Dansk karaktérforvandling. Klim+. Guldmageri.....990
1 - 72 [1748] Forandringer i den danske folkekarakter.....990
2 - 79 [1748] Niels Klim. Et supplement.....993
3 - 117 [1748] Guldmageri.....997
21 - 1750-1754 Holberg: Epistler om Grønland.....1000
1 - 228 [1750].....1000
2 - 229 [1750].....1010
3 - 350 [1750].....1013

4 - 401 [1750].....1020
5 - 513 [1754].....1024
22 - 1884 Georg Brandes' om Holberg og Jeppe.....1027
2 - Litteratur og materiale.....1036
1 - Opslagsværker.....1036
2 - Af Holberg.....1036
3 - Holberg og hans værker.....1036
4 - Grønland, Egede, Pôk.....1037
5 - Povel Juel.....1040
6 - Økonomi. Nationaløkonomi 1040
7 - Brorupgaard, Havrebjerg, landbrugsdrift.....1040
1 - Brorupgaard.....1041
2 - Havrebjerg Kirke.....1041
3 - Frederik Svane Africanus og Joachim Gynther.....1041
8 - Tersløsegaard.....1042
9 - Historisk.....1043
10 - Maden på landet. Køkkenerne 1043
11 - Musik og musiksmag.....1044
3 - BILAG: 1701 FORORDNING OM LANDMILITSEN 1046
1 - Forordning af 22.02.1701.....1046
V Noter.....1053

Terminologi

Komedien om Jeppe	*Jeppe* [Jeppe-i-kursiv]
Jeppe [Figuren ¤Jeppe¤]	¤Jeppe¤
Nille	Nille
Baronen, Baron Nilus	Baronen
Jeppe som Baron	'Baronen'
Romanen om Niels Klim	*Niels Klim* [Niels Klim i kursiv]
Niels Klim [Figuren Niels Klim]	Klim
Dommeren	'Dommeren' eftersom det ikke står mig helt klart hvem dommeren er osv

Pro domo:

¤Jeppe¤ → Jeppe [ikke-i-kursiv]

og

Kantstregerne i denne tabel slettes

når redaktionen er slut.

1 - Forvirring - afklaring?

1 - Opstandelse på Bjerget

For få år siden var der opstandelse på Bjerget. Den daværende kulturminister, Brian Mikkelsen, havde taget initiativ til en kulturkánon der skulle vise os hvorfra vi var kommet og - måske - hjælpe os videre frem? Vi havde, mente ministeren, brug for noget der kunne styrke os i vores kulturelle orientering, noget der kunne kombinere tradition med fornyelse. Måske ville ministeren i virkeligheden gå *noget* længere end der var politisk dækning for, men dét lader jeg ligge - så meget mere som han i mellemtiden har skiftet bestilling.

Ét af de værker der så blev peget på i kulturkánonen var Holberg's *Jeppe på bjerget,* og fagfolkene talte i begrundelsen om at *Jeppe* havde åbnet for afgrunden i den danske folkementalitet. Dét var provokerende sagt, men der kan argumenteres for synspunktet.

Jeppe handler om sammenstøddet mellem forskellige forskellige samfundsklasser[1] og forskellige kulturer, men komedien - hér tænker jeg mest på dens særlige historik - handler også om dét at smække sin kunst i hovedet på et mere eller mindre velvilligt publikum.

Der kunne være mange gode grunde til (endnu engang) at diskutere *kánon*, men det er ikke dét denne bog handler om[2]. Blot vil jeg tilføje at da man - et par år tidligere - skrev rapporten om *Dansk litteraturs kanon*, kom følgende "selvmodsigelse" med, og der var ikke tale om nogen skrubtudse:

Vælger man at læse Ludvig Holberg, fordi forældre og lærere siger, man skal, har man truffet et højst uholbergsk valg.

Om dét er rigtigt afhænger af hvilken Holberg man har valgt.

2 - Den meget mærkværdige ¤Jeppe¤

¤Jeppe¤ er én af de litterære figurer jeg har tænkt mest på i tidens løb, for han er noget af det mest mærkværdige jeg kan komme på - både 'i sig selv' og når man også tager hans popularitet gennem årene med.

På overfladen er komedien simpel nok, men der er gode grunde til at stykket er blevet opfattet så forskelligt som det er; at nogle har taget komedien som en farce, at andre har taget beskrivelsen af ¤Jeppe¤ som en seriøs personskildring, at atter andre - i komedien - har fundet en samfundskritik der vendte sig mod baronen og hans hjælpende ånder.

Men dertil kommer at jo mere alvorligt og seriøst man tager komedien, desto mere påtrængende bliver en hélt anden tolkning, en eksistentiel, for der er en *dyb* afgrund under dén Verden Holberg beskrev dér.

Dette mener jeg ikke skal forstås i nogen fysisk forstand - eller som dén Verden der åbnede sig under fødderne på 'Niels Klim' - men skal forstås som en afgrund der i dybde *nærmer* sig de mange tusinde favne som Kierkegaard senere skrev om.

Holberg har givet os en særpræget komedie der knap nok overlevede fødslen i efteråret 1722, hvor forholdene - i øvrigt - var så forskellige fra nutidens som tænkes kan.

At komedien overlevede og stadig kan spilles skyldes dels Holberg's kunstneriske mesterskab, dels at der var nogen der hjalp med at få sat skik på løjerne. Jeg tænker især på

bondestudenten og skuespilleren Johan Wibe Gram[3], der nogle år derefter var så heldig at få jobbet som universitetspedel.

3 - Mange har forsøgt at knække koden

Der er mange - litteraturforskere ikke mindst - der har forsøgt at knække koden, én af de mest kendte og måske uheldige var Harald Nielsen der skrev en analyse som han indleverede som disputats til Københavns Universitet, men som blev forkastet. Om man var retfærdige over for Nielsen har jeg ingen mening (for dét ville forudsætte en vurdering af hans afhandling på datidens videnskabelige forudsætninger), men det kan anbefales at læse bogen, for analysen er - set gennem nutidige briller - ganske glimrende gennemført og velskrevet[4].

Blandt dem jeg har set nærmere på - **for at nærme mig en kultursociologisk 'læsning' af Holberg og af hans *Jeppe*** - er Georg Brandes (biografien om Holberg og nogle supplerende artikler), Jens Kruuse (*Holbergs maske* og *Holbergs Historier*[5]) og Erik A. Nielsen (hans kritik af Kruuse og hans disputats *Holbergs komik*). Desuden har jeg orienteret mig i forskellige bøger og artikler af Jens K. Andersen (og i diskussionen af hans disputats om Holberg's komedier) og Gunnar Sivertsen (hans disputats om *Jeppe* og om Holberg's forlæg, jesuitermunken Jakob Bidermann's *Utopia*). Endelig vil jeg fremhæve teatermennesket Henrik Lyding der skrev specialeopgave om *Jeppe* og som (i forlængelse af Harald Nielsen og andre) har beskrevet hvordan man har svinget mellem forskellige opfattelser: *Jeppe* som bondefarce og *Jeppe* som karakterkomedie[6].

De omtalte forskere er enige om *nogle* ting, men ellers har

deres tilgange har ført dem i ret forskellige retninger.

Holberg og *Jeppe* er brugt som historisk-faktisk reference hos historikere; man kan møde en opfattelse af at Holberg har vist to sjællandske Jeppe'r, én der levede aldeles usselt - hovedpersonen i *Jeppe på Bjerget* - og en anden der havde langt mere styr på tingene, Jeppe Berg, faderen i *Erasmus Montanus*. Dét kunne synes rimeligt, men er ikke særlig dækkende, slet ikke mht *Jeppe på Bjerget* - og slet ikke for dén periode hvor Stavnsbåndet var i kraft [i 1722 var vornedskabet ophævet, landmilitsen indført, men ikke stavnsbåndet (se nærmere sidenhen)].

Denne bog handler kun i begrænset omfang om hvordan stykket er blevet spillet i den efterfølgende tid, ikke mindst fordi dette emne allerede *er* taget op og diskuteret flere steder (se fx hos Harald Nielsen og hos Henrik Lyding). Langt mere har jeg fokus på omstændighederne på Holberg's tid - dels på tiden i 1720'erne, dels på tiden fra slutningen af 1730'erne og frem, men ikke for at give *det endegyldige svar* på hvordan man skal afkode komedien, men for at skaffe nogle nyttige informationer frem om tiden, så kan man - hver især - beslutte sig for om man derefter vil fordybe sig i komedien som komedie, eller om man vil fordybe sig i de historiske forhold på land og i by. De ting jeg har fundet frem kan virke 'nye', men har alle været kendt i forvejen og diskuteret i større eller mindre grad.

4 - Hvad vidste Holberg om landbrug?

Holberg *har* interesseret sig for landbrugsforhold og for herremænds og bønders vilkår, særligt fra dét tidspunkt hvor hans udkomme var afhængig af hvordan det gik i landbruget, og dét gjorde det da han han blev fast ansat på Universitetet

for lønnen blev betalt af fæsteafgifter fra nogle nærmere bestemte gårde[7]. Senere da han var kommet *så* vidt at han kunne lægge penge til side, investerede[8] han sine midler forskellige steder i takt med indtjeningsmulighederne.

[Det næste er kopieret fra s. 430 f.]

På et ret sent tidspunkt begyndte Holberg at **låne penge ud til nogle besiddere af landejendomme**. Det skete nogle år efter Københavns brand i 1728 og de påfølgende genopbygninger af de nedbrændte kvarterer (Holberg var knap 45 i slutningen af 1728). I 1736 gav Holberg således et lån til Johan Severin Bentzon der ejede **Brorupgaard** ved Havrebjerg tæt på Slagelse. Låneaftalen blev muligvis indgået med Holberg's søstersøn, Christian Tostrup som formidler, for Tostrup var fra o. 1733 til 1735 ridefoged for Bentzon på Brorupgaard, og det er mest sandsynligt at Holberg parallelt hermed har skaffet sig yderligere indsigt i dét at drive landbrug på Sjælland[9].

Nogle år efter gik Holberg endnu videre og overtog gården[10] (1740) hvad enten anledningen var at Bentzon ikke kunne tilbagebetale sit lån - eller at begge parter så andre fordele i at Holberg overtog gården; i det mindste kunne Bentzon koncentrere sine kræfter på en anden ejendom som han og hans kone havde i det jyske[11].

Senere endnu købte Holberg **Tersløsegaard** ved Dianalund ikke så langt fra Sorø (1745) - og bortforpagtede imens Brorupgaard.

Næsten samtidig med at Holberg begyndte at udlåne penge til Bentzon blev han valgt som forretningsfører - **kvæstor** - for universitetet, hvilket skete i 1737 og efter at han i et års tid havde været rektor. Bestillingen indebar at han skulle tage sig af den økonomiske styring af universitetets landejendomme,

og det er ikke meget sandsynligt at man havde valgt ham hvis det ikke var fordi man havde tillid til at han kunne løfte opgaven, ej heller at han selv havde accepteret at blive valgt. I reglerne for universitetet var netop dette hverv beskrevet ret indgående[12].

I 1740'erne grassérede **kvægsygen**, og Holberg skrev i 1745 en betænkning til Videnskabernes Selskab[13] om dens årsager og hvordan man bedst kunne 'tackle' den[14] [se s. 921 ff.]. Det vides ikke om han skrev sin betænkning på eget initiativ eller om han var blevet opfordret til det, evt af Hans Gram, der forelæste den. Holberg havde økonomisk interesse i at problemet blev analyseret og diskuteret er klart[15].

Vel var Holberg ikke naturvidenskabeligt anlagt eller uddannet, men han kunne dog foretage en vis indkredsning af hvad der kunne være sygdommens årsager og af hvordan man bedst kunne imødegå sygdommen og dens konsekvenser. Det var først langt senere, nemlig i slutningen af 1700-tallet, at man blev i stand til at udrydde sygdommen og til at forklare den i detaljer.

Holberg havde formentlig en vis - formentlig ret begrænset - indsigt i landbrugsmæssige forhold i 1722 hvor han skrev *Jeppe*, og det var først i slutningen af 1720'erne og op gennem 1730'erne og 1740'erne at han demonstrerede egentlig interesse og indsigt.

Måske er spørgsmålet også 'uretfærdigt' eller urimeligt? Måske forholder det sig sådan at Holberg's dramatiske intentioner og hans dramatiske praksis drejede sig om noget andet, altså ikke om at sætte sjællandske bønders forhold til diskussion, men om at tage dem til efterretning og at bruge dem som afsæt eller udgangspunkt for et morskabsteater ... for et hastigt

voksende bypublikum?

5 - Eksperimenterede Baronen med ¤Jeppe¤?

Holberg flirtede fra tid til anden med naturvidenskabens store opdagelser og metoder, og det gjaldt både komedien om ¤Jeppe¤ - hvor det er en væsentlig del af intrigen at der anstilles et eksperiment af nærmest videnskabelig karakter - og det gjaldt komedien om 'Erasmus Montanus', hvor det er spørgsmålet om hvor vidt jorden er rund eller ej der er på dagsordenen.

[Se også Holberg's overvejelser om kvægsygen, s. 931 ff.]

Vel er der i *Jeppe* (når man tager komedien på ordet) tale om at eksperiment der opstår helt tilfældigt under Baronens markvandring, men når ¤Jeppe¤ skifter 'position' fra at ligge på en mødding til at være placeret højt oppe som baron med magt over alle ting, så er det, siges det, for at finde ud af hvad der ville kunne ske.

Men det er dog åbenlyst for enhver tilskuer og læser - der ikke har ladet sig forføre af teatrets illusioner - at der ikke er tale om noget *virkeligt* eksperiment, ikke en gang om et rigtigt tankeeksperiment, hvor alt - i princippet - ville kunne ske (hvis det blot var i overensstemmelse med eksperimentets rammebetingelser), men om det stik modsatte, for *alt* i komedien er på forhånd nedfældet ord for ord, fra begyndelsen til slutningen, inklusive til baronens de afsluttende ord.

Ville man alligevel forfølge ideen om at der var tale om et eksperiment, så måtte det være som et eksperiment på et noget andet plan: Ville et komplekst stykke som *Jeppe* -

sammensat som det var af meget forskellige 'elementer' - fungere i Lille Grønnegade i efteråret 1722?

Morsomt nok viste det sig at netop *dette* stykke, ét af dem der er blevet mest populært i eftertiden af Holberg's komedier, *ikke* fungerede. Skuespillerne var nemlig så forvirrede over stykket at den første opførelse endte som en ren fiasko. Om der blev kastet med rådne grønsager fra tilskuerne vides ikke, men hvis det vár, så kunne nogle af dem have ramt dén del af publikum der sad oppe på scenen og overværede forestillingen dérfra.

Imidlertid demonstrerede student Gram, Johan Wibe Gram, kort derefter en særlig 'jordnær' måde at give rollen som sjællandsk bonde. Vi har det fra Holberg selv der ikke var bange for at indrømme at han - på sæt og vis - havde fået en medforfatter der reddede skinnet for *Jeppe*, teatret i Lille Grønnegade og for Holberg som komedieforfatter.

Holberg diskuterede i fortsættelse af 'eksperimentet' i moralen den sjællandske bondes situation, han forklarede (vha Baronens afsluttende vers) at der var historiske grunde til at fæstebønderne var havnet hvor de var, nemlig i en undertrykt position (se nærmere sidenhen).

Hvad Holberg mente om fæstebøndernes forhold i 1722 er ikke ganske klart:

- Vi kan ikke være sikre på hvad der var op og ned i komedien på opførelsestidspunktet, vi kan ikke være sikre på om Holberg selv stod inde for dét som Baronen siger til sidst.

- Holberg skrev, så vidt jeg kan se, først hélt seriøst og ganske uden ironi om bøndernes forhold nogle år senere, nemlig i et kapitel om samfundsklasserne i *Danmarks og Norges beskrivelse* fra 1729 (se nærmere sidenhen).

- Måske kunne man hævde at Holberg i det mindste havde sat fæstebøndernes situation og fæstebøndernes eventuelle frigørelse på dagsordenen i 1722, men overladt det til tilskuerne eller læserne selv at tænke videre og til at drage egentlige politiske konklusioner?

Dét kan man ikke svare fuldstændig éntydigt på, men det forekommer mig dog sammenlagt, dels ud fra teksten og plottet, dels ud fra hvad Holberg andetsteds har skrevet om *Jeppe* i 1720'erne, at der er mest der taler for at Holberg - men potenseret af den Gram'ske demonstration - ville skabe et stykke grovkornet morskabsteater, en kras bondefarce, med et *vist* virkelighedsindhold, men ikke at han ville ville lancere en naturalisme eller realisme på de skrå brædder længe før det blev historisk aktuelt eller *muligt?*, end mindre ville han rundkaste et politisk "oprørsskrift" i kunstnerisk form, der skulle føre til at man ændrede på de faktiske forhold på de sjællandske godser.

- I senere faser af Holberg's liv er det relativt nemmere at afklare hvad han mente, men efter min mening bør man i almindelighed være uendelig varsom med at tilbageføre en sén opfattelse til tidligere skrifters situation og indhold, og dette gælder også fsv angår Holberg.

6 - Eksperimentets natur. Eksperimentet som anelse?

Hvis man vil gennemføre et 'regelret' naturvidenskabeligt, sociologisk, økonomisk eller måske humanistisk eksperiment må man vide hvordan man vil sikre sig at man kommer til at måle akkurat dét man vil undersøge - og ikke noget der er af en helt anden *art*, hvilket på ingen måde er det samme som at sige at man ville have et *bestemt* resultat; resultatet må *ikke* kunne være en simpel følge af dén måde man har sat

eksperimentet op.

[Se også Holberg's overvejelser om kvægsygen, s. 931 ff.]

Har man én gang påbegyndt et eksperiment, må man også føre det følgerigtigt til ende.

Hvis man - bagefter - ud af sit eksperiment læser noget, udleder noget, der - dybest set - stammer fra én selv, så har man foretaget en bevidst eller ubevidst fejl. Slet ikke nogen lille 'fejl'.

1 - Det empatiske eksperiment en selvmodsigelse?

Mange gode kunstnere - og mange empatiske anmeldere - har gjort sig skyldig i en sådan - ikke så lille - 'fejl', men god kunst er ikke et naturvidenskabeligt, sociologisk eller på anden måde et *videnskabeligt* eksperiment; muligvis *er* der virkelig tale om et eksperiment, men i så fald om et eksperiment af kunstnerisk art, og dét er noget andet - og præmisserne for et kunstnerisk eksperiment er temmelig forskellige fra præmisserne for et naturvidenskabeligt, sociologisk, økonomisk eller humanistisk eksperiment.

I romantikken og senere, dvs længe efter Holberg's tid, er der mange kunstnere der har opfattet sig selv som én der kunne og derfor også *skulle* fange 'det væsentlige' som lå gemt under overfladen, det kunne man nærmest anse for kunstens og kunstnerens *raison d'être*, mening med det hele; efterhånden kunne 'vinklen' blive temmelig subjektiv - det væsentlige var ikke så meget hvad der lå *i tiden* eller *i alle ting til hver en tid*, men noget der kunne ligge i *det enkelte menneske* der var 'dømt' til at realisere sig selv.

2 - Holberg som empatiker?

Holberg gjorde ikke akkurat sådan - han stræbte efter at *kende sig selv på sokratisk vis* [sui similis] men dét var noget andet; *måske* brugte han sig selv som en art *måleinstrument* for hvad der skete med ham*?* i det mindste er der flere tilfælde hvor han blev fanget af 'omstændighederne' og af sit eget forunderlige væsen, ikke mindst i 'krigen' med Andreas Hojer. Han satte nok aldrig *'pris på det'*, men blev fanget af det, overvældet af det, så foretrak han at blive fanget af en raptus, en stor og dyb kreativ inspiratorisk dynamik hvor han - særligt i den *poetiske fase* - rev alt ned fra sine reoler som kunne bruges som grundlag for det næste værk.

Der gemte sig - givetvis også efter Holberg's egen opfattelse - en særlig form for dynamik i ham, som fx kom til udtryk i *Den Vægelsindede* og *Den Stundesløse* og andetsteds hvor Holberg's 'figurer' pendler mellem forskellige opfattelser*,* men skønt denne dynamik kunne være en stærk poetisk drivkraft, stræbte han - desto mere som årene gik - i en anden langt mere reflekteret og kontrolleret retning (hvad der er er en hovedtese i Erik A. Nielsen's disputats om Holberg's komik).

Nogle af de komiske, de komediske værker ligner hinanden - som Jens Kr. Andersen har været inde på - og man kunne formode at man netop når han var i en raptus kunne 'fange' Holberg's inderste væsen.

Men hvad enten det kunstneriske eksperiment der tænkes på er konciperet på en relativt umiddelbar måde eller der ligger omfattende relektioner bag, så giver kunsten ikke nogen tilstrækkelig forudsætning for at dét der kommer ud af eksperimentet er relevant eller adækvat.

3 - Tilbage ...

For at et eksperiment, ikke et kunstnerisk eksperiment, skal kunne lykkes, må det [set generelt, men med udgangspunkt i *vores* tid] være adækvat, dets 'emnebehandling' må være dækkende eller udtømmende, det må være gjort på en konsistent måde og dets resultater skal udtrykkes så simpelt som overhovedet muligt og så slagkraftigt som muligt.

God kunst skal noget andet - og hvad der er sagt om et godt eksperiment er derfor i mange henseender i strid med dét man ofte har sét i god kunst, at den netop *ikke* er éntydig, men har gemt en flertydighed i sig.

Om det *skal* være sådan kan man givetvis diskutere, men hvis virkeligheden er kompleks og fyldt med modsatrettede 'interesser', så vil god kunst også være det.

4 - Hvornår eksperimenterer man videnskabeligt?

Det naturvidenskabelige, sociologiske osv eksperiment gøres når løsningen kun er en anelse, en mulighed, dvs når løsningen ikke er 'endeligt' vedtaget, men må overvejes - og typisk når andre er skeptiske.

Måske kan man betragte et eksperiment - som er noget der gælder under særlig 'barberede' forudsætninger - som noget der repræsenterer en *genvej* til en mere omfattende, mere generel forståelse?

Det naturvidenskabelige, sociologiske osv eksperiment gøres i det mindste sjældent *'post festum'* - når sagen *ikke* længere er varm - dét skulle da være for at bekræfte hvad der muligvis er blevet til en fordom, når der kun sker en form for eftervisning med et didaktisk henblik, selv om det måske *var* 'noget' der kunne trænge til at blive genovervejet ...

Når problemet *er* løst, er det ofte fordi man er kommet videre, og så er der ikke længere brig for at eksperimentere på dét sted. Løsningen *har* været en brugbar løsning, men er nu passé; foretager man eksperimenter i dén situation er det fordi man er på vej til at udvikle nye teser som - måske - vil indbefatte at den 'gamle' problemstilling og løsning kun gjaldt (eller gælder) under særlige, begrænsede, omstændigheder.

5 - I kunstens verden?

I kunstens verden forsøger man ofte at skyde genveje. Hvis der er kunstnere der gentager gamle positioner, producerer 'ting' akkurat som i gamle dage, vil man ikke tale om eftervisning, undtagen måske i didaktisk sammenhæng, men snarere om at der muligvis er én der er ved at producere et stykke falskneri? [Men hvem ville købe en ægte *Mona Lisa*, et ægte *Skriget ...* hvis originalen stadig var i sikker forvaring på Louvre eller på rette sted i Norge?]

Måske mener man[16] at kunstneren kan *noget* som andre ikke kan, intuitivt eller ud fra sit særlige temperament kan sé dét som andre endnu ikke kan sé osv. Måske kan kunstneren (som barnet i det bekendte eventyr om den kejserlige garderobe) med en særlig naivitet indsé og forstå, omend måske ikke forklare hvordan tingene er sket ... **[men HCA og alle læserne kendte naturligvis forklaringen; akkurat som Holberg og tilskuerne kendte forklaringen på hvad der skete i *Jeppe ... selv om de, tilskuerne, ikke vidste hvad de skulle gøre med deres indsigt*].**

6 - Eksperimentet i *Jeppe*

Selv om eksperimentet i *Jeppe* ikke var noget *virkeligt* eksperiment, kan det sagtens være mént som et - kunsterisk -

forsøg på at skyde genvej til at vise

- *enten* hvad der hævdes eksplicit i komedien, at de forrige tider var uigenkaldeligt forbi
- *eller* til - ironisk - at vise hvad der hævdes mellem linjerne, at de forrige tider nok var forbi, men at det var trist at det var gået sådan ...

Mest hælder jeg til en noget andet konklusion at Holberg slet ikke var så optaget af bøndernes elendighed i 1722 som man kunne tro. [I 1729 er han - med tilbagevirkende kraft - kritisk mod det sjællandske Vornedskab, men han taler ikke, hverken positivt eller kritisk, om det landsdækkende Stavnsbånd eftersom det først blev indført nogle år senere. Holberg står et andet sted i 1722 ...

7 - Summering mshp *Jeppe*

MEN om det er det ene eller det andet eller det tredje kan ikke være afgørende i dag, eftersom vi ER et helt andet sted end hvor Holberg og komedien stod i 1722.

7 - Hvad mente Holberg - virkeligt - i 1729?

Der kan være grund til at gøre et foreløbigt stop ved *Danmarks og Norges Beskrivelse* fra 1729 [se nærmere sidenhen, s. 367 ff; det følgende - pt med lilla skal korrigeres efter hvad der bliver 'resultatet på rette plads].

Holberg kom hér godt omkring, ikke i hvordan man drev eller bedst kunne drive landbrug, men i hvordan man skulle sé på nogle udvalgte dele af Danmarkshistorien fordi det kunne forklare nogle grundlæggende der gjaldt i 1729. Der er et kapitel om Enevælden - hvori Kongeloven blev optrykt, ikke for første gang overhovedet, for dét var sket nogle år tidligere, men for første gang til et bredere publikum. Der er lange afsnit om Universitetet - også hér med dokumentation. Og der er

kapitler om den danske retshistorie og om de retsforhold der havde været gældende fra 1683 - og som stadig (med et temmelig moderne udtryk) var under implementering[17]. Og der er et kapitel om samfundsklasserne hvori Holberg undrer sig over hvordan vornedskabet kan være opstået på Sjælland. Sidst i dette kapitel skrev Holberg temmelig tydeligt, at Frederik 4.[18] burde roses for at have afskaffet vornedskabet[19]. Den *formelle* tilstand i 1722 - hvor *Jeppe* blev skrevet - var at det sjællandske vornedskabet var blevet afskaffet, at Landmilitsen var blevet indført, men at det landsomfattende Stavnsbånd endnu ikke var blevet indført (nærmere herom sidenhen, herunder om hvilken vægt man kan lægge på Holberg's opfattelse i 1729).

8 - A → Ā → A?

Hvad jeg i denne bog har 'tillagt' Holberg af synspunkter i 1722, 1729 osv er gjort ud fra dét udgangspunkt - som naturligvis kan diskuteres - *at Holberg ikke* inden for et kortere tidsspand kan tænkes at have indtaget

først ét standpunkt (A_1),

så et *modsat* (anti-A; A-inverteret)

for så 'til slut' at indtage det første igen (A_2)

$$A_1 \rightarrow \bar{A} \rightarrow A_2$$

hvor $A_2 = A_1$

'Derimod' kan det - ud fra hvad man ellers kan sige om Holberg's historisk-logiske synspunkter - tænkes at han - *i én eller anden henseende* - kunne have udviklet, udvidet eller nuanceret sit første standpunkt, så at han ikke nåede til præcis det samme igen, men til 'noget andet'.

Billeskov Jansen skrev et sted om Holberg's tackling af teodicé-problemet at han endte med *at sætte Bibelens Ord mod Bayle*; Holberg udviklede sig så at sige retrograd, *tilbage til Ortodoksiens Positioner* - ikke til dens *problemer*, men netop til dens *positioner*[20]. Dét skal ikke udvikles nærmere hér, men Billeskov's tese kunne *måske* være en logisk mulighed, ikke blot en 'historisk konstatérbar', hvis der *ikke* var tale om ægte et A_1-B...-A_2-forløb, men om et forløb hvor A_2 var af en helt anden art end A_1, hvor A_2 var en politisk begrundet *officiel* 'position' som ikke i så høj grad gjaldt Holberg selv bag lukkede døre og tilskoddede vinduer, *den indre eller private Holberg,* men den ydre og politisk overordentlig bevidste og

kalkulerede Holberg der i årenes løb blev tydeligere og tydeligere og som i mange henseender fortrængte den *vilde* Holberg som man kunne møde i *Peder Paars* og mange af de første komedier - omend *cum grano salis*?

Netop den *private & sene* Holberg kender vi ikke meget til, men vi kan - *måske* - ane konturerne af ham i særlige situationer som denne?

Det er ikke meget tilfredsstillende at komme op med et sådant forslag til en 'forklaring', for selv om det måske et forslag der har noget for sig, så kan det hverken bevises eller modbevises, det må stå som den 'teoretiske' mulighed det er, evt som *noget* man kan arbejde videre med ... dog muligvis uden nogen sinde at nå til en konklusion der for alvor kan holde vand.

I september 2009 holdt Thomas Bredsdorff en forelæsning for udenlandske studerende på KUA [billedet]. Han fremhævede at Holberg i flere sammenhænge *vendte tingene på hovedet*[21], undertiden i en humoristisk form - noget der 'by the way' er én af de mest grundlæggende idéer i *Jeppe.*

Bredsdorff gav nogle eksempler[22], ét af dem var fra *Moralske Tanker*[23] hvor Holberg foreslog at man vendte op og ned på forholdet lærer-elev på Universitetet. I stedet for at læreren - som det var sædvanligt déngang - udspurgte eleven, skulle man hellere lade eleven udspørge læreren. Én af de udenlandske studerende spurgte bagefter Bredsdorff om man vidste om Holberg selv realiserede denne undervisningsform. Bredsdorff svarede - meget nærliggende - at Holberg prioriterede sin skriftlige indsats langt højere end sin mundtlige, og at han var *så* flittig hvad det skriftlige angik at der ikke var *plads* til også at arbejde mere indgående med den

mundtlige form.

Men måske forholdt det sig sådan at Holberg - ikke nødvendigvis gennemreflekteret, snarere umiddelbart [uvilkårligt] - koncentrerede sig om dén indsats hvor han oplevede at have størst succes (det er vel bl.a. dét der kan siges at ligge i Bredsdorff's svar), men at han *tillige* havde foretaget en mere gennemreflekteret politisk kalkyle? Var det for ham historisk realistisk, for slet ikke at sige *sandsynligt*, at han ville kunne omsætte sin omvendingsidé til virkelighed? Ville han ikke blive tilsidesat, måske endda indkassere en tilrettevisning af en art, hvis han gjorde det? Kunne han komme meget længere end han var kommet ved at udtrykke sig - for resten på dansk, ikke på latin - i sine *Moralske Tanker*[24] fra 1744?

Da Holberg - i sin programtekst til Baccalaureus-festligheden i 1720 - forsøgte sig med en 'naturalistisk' forklaring på at antallet af eksaminander var faldet tydeligt og at der slet ikke var nogen der havde indstillet sig til magisterprøven dét år - blev hans tekst forkastet og kollegaen Hans Gram valgt som dén der skulle levere en anden mere 'spiselig' tale i stedet for Holberg. Det gik så vidt at man udskød festligheden nogle dage indtil Gram kunne være færdig med *sin* omvendingsøvelse[25].

Holberg's 'generelle' standpunkt var (i 1720) at alting havde sin tid. Hvad der på ét tidspunkt kunne tiltrække nogle, måske flere og flere, ville efterhånden stagnere, svinde hen og ophøre. Han talte ikke - ved dén lejlighed - om at forløbet slet og ret kunne gentage sig selv, og han var, når man ser nærmere efter, en anelse mere spørgende end han var 'fortrøstningsfuldt' fastlåst[26].

I øvrigt er 'hans' beskrivelsesmodel også nuomstunder meget udbredt, fx blandt dem der beskæftiger sig med afsætnings-økonomiske forhold; man taler her om PLC-kurver, kurver over *product life cycles* - og om at man som producent skal være så forudseende at man sammensætter sit sortiment således at der er 'yngre' og 'ældre' produkter på hver side af de varer der aktuelt kan sælges med størst fortjeneste.

9 - Længere fremme i skoen end man skulle tro

Siden det foregående blev skrevet har jeg - af andre grunde - repeteret en lille bog som Alfred Glahn udsendte i 1925: *Sorø Akademi og Holberg.*

Det fremgår at den ferme Henrich 6' Reuss - der var kongelig amtmand - kom på banen hvad Akademiet angik i 1746 - og at han kom til at spille en meget betydningsfuld rolle mht at få etableret kontakt mellem Regeringen (Frederik 5' og J.L. Holstein) og Holberg ... og derefter mht at få forskellige ting tält på plads.

Det næste er at Glahn ret overbevisende, synes jeg, viser at Reuss må have taget 'omvendingsidéen' i Moralske Tanker 'ad III, 68' - dog formentlig via en gen-skrivning som Holberg selv var ansvarlig for - og gelejdet dén videre i sin 'forestilling' til de højere magter[27]:

> Som de Studerende sielden faar udi Lectionibus publicis at viide, hvad de ønsker, men hvad Lærerne finde for got at sige dem, skulle Professorerne paa visse Timer af Ugen være forbundne at imodtage Spørsmaal af Academisterne, for at oplyse deres Tvil, og at give meere udførlig Underviisning i

det, som dertil haver givet Anleedning. Dette maae skee publice paa Auditorio, paa det at Ober-Hof-Mesteren kand vide, om herudi skeer Misbrug eller Forsømmelse.

Slår man derefter op i *Samlede Skrifter* bd. XVIII (1963), s. 296 ff (som er hentet fra *Dannemarks og Norges Geistlige og Verdslige Staat* (1749)) så kan man sé - hvad der passer fint med hvad Glahn skriver om samme værk - hvordan Holberg nu *post festum*[28] gengiver dét der var kommet til at gælde i 1747 ... Bemærk især s. 303 øverst - det er nemlig ord til andet hvad Holberg-Reuss har foreslået. Ringen er sluttet.

10 - 1722-1728-1738-1741 Analogi eller ej?

Der er naturligvis en tydelig - *umiddelbar* - analogi mellem de omvendinger der 'skete' i *Jeppe* i 1722 og de omvendinger der skete i samfundet omkring 1728-1729, tænk fx på de sociale omvendinger der skete som følge af Københavns Brand og som Holberg selv har skrevet om[29] [se nærmere s. 356 ff].

Men analogien er *kun* tilsyneladende, i *virkeligheden* har de sociale omvendinger i samfundet o. 1728-1729 og omvendingerne i *Jeppe* o. 1722 *intet* med hinanden at gøre.

Og *skulle* man nu mene der var en virkelig forbindelse alligevel, så måtte det være forbi man troede på skæbnen, fordi man mente at Gud havde haft en finger med i spillet - eller måske fordi man mente at der lå *noget* i Tiden som Holberg allerede havde grebet i 1722.

Hvis det ellers har noget at sige, afviste Holberg selv (men relativt sent, dvs efter at han havde haft mulighed for at tænke grundigt over årsagsforholdene) de mere religiøse forklaringer,

se nemlig hvad han skrev i epistel 83 [se nærmere s. 961].

Måske kan man se *Jeppe* som en art historisk parabel alligevel, ikke på omvendinger i almindelighed - som Holberg talte om i det andet latinske levnedsbrev - men som en temmelig skarp, men også *noget* skævbenet illustration af hvad der skete med landsdommer Knud Ahasverus Becher i 1738. Becher var kommet fra ringe kår, havde udviklet sig til at blive en *meget* hård herre - og var sluttelig blev ombragt af sine bønder [se nærmere s. 409 ff].

Men det var slet ikke dét der var Holberg's ærinde da han skrev sin komedie i 1722. Han ville 'kun' skrue en morsom komedie sammen, slet ikke vende op og ned på samfundet.

Da han *for alvor* nåede til at skrive om hvordan samfundet skulle styres, fx i sin *Beskrivelse* fra 1729 - eller *ikke styres* - fx i Niels Klim der udkom på latin i 1741, var det balance og mådehold der lå ham på sinde - og måske havde han netop med *Niels Klim* fundet både et indhold og en form der passede ham selv bedre ned komedien havde gjort?

Holberg har - så vidt det vides - ikke omtalt drabet på Becher direkte. Det nærmeste man kan komme til en kommentar er muligvis de passager af *Niels Klim* hvor Holberg 'påviser' hvad der sker når en hersker bliver selvtilstrækkelig. **Hér er spørgsmålet løftet helt væk fra de specikke sjællandske forudsætninger i *Jeppe*, de er blevet generaliseret. De meget specifikke omstændigheder har Holberg næppe fundet det opportunt at diskutere.**[30]

11 - Holberg's politiske syn

Holberg var allerede omkring 1722 overordentlig godt orienteret om mange ting, især på det historiske, det juridiske

og det økonomiske område, men hans indsigt blev både bredere og dybere i de følgende år, hvad der både var en forudsætning for og en sidegevinst af hans omfattende historiske og essayistiske forfatterskab der udvikledes fra han overtog det historiske professorat i 1730 og i den sidste tredjedel af hans liv.

Holberg mente - måske særligt i denne sidste tredjedel - at den dansk-norske Enevælde var det bedst *tænkelige* samfundssystem (til de forhold og med muligheder der fandtes), og han ønskede sig kun i særlige henseender mere dybtgående ændringer, men disse særlige ændringer ønskede han dog livet igennem: (1) Han talte altid *for* kvindernes ligeberettigelse med mændene[31], (2) han talte altid *for* ytringsfrihed og *imod* meningsmæssigt tyranni og (3) han talte - især i sine senere år - *imod* religiøs fundamentalisme - både når talen var om 'udenlandske' og 'indenlandske' udgaver[32].

Helst ville Holberg at man holdt sig på **den gyldne middelvej**, at man hverken skejede ud til den ene eller til den anden side. Men han havde så megen humoristisk eller ironisk sans at han kunne gøre grin med sig selv når han redegjorde for at han ikke *kunne* gifte sig eftersom han ikke ville kunne opdrive en kvinde der hverken var for meget til den ene eller til den anden side. Lad så være at en del af hans forsvar - for ikke at gifte sig - især må have tjente til at holde nysgerrige og emsige på afstand.

12 - Bondesagen, ikke i 1700-, men i 1800-tallet

Når man i 1800-tallet og i 1900-tallet har været interesseret i at betegne Holberg som politisk progressiv - særligt mht bondesagen - og dét allerede med *Jeppe* og *Erasmus*, skyldes det muligvis at forholdene fra de sidste år i 1700-tallet og frem

kom under en total omkalfatring, således at man fra et stykke ind i 1800-tallet kunne konstatere at bønderne ikke alene var kommet til ny værdighed, at de havde vundet respekt og selvrespekt, at de havde forladt deres underlegne status - og at de havde fået en meget stor politisk betydning.

Tilbage på historiens mødding stod - med tugt at melde - hvad *nogle* forfattere - som Henrik Pontoppidan, Jeppe Aakjær og Johan Skjoldborg, og senere også Hans Kirk og Christian Christensen - gjorde opmærksom på *husmændene, indsidderne og de fattige daglejere og arbejdsløse*.

Mange af 'de nederste' mødte man efterhånden i byerne som arbejdsmænd, kvindeligt tyende og industriarbejdere, men i perioder var der der tilsammen 300.000 der emigrerede, ikke mindst til Amerika.

Hvad der skete op gennem 1800-tallet og videre frem ligger imidlertid langt uden for dét perspektiv der er i denne bog.

13 - Holberg's talerør? Hvad mente han selv?

Mange har forsøgt at beskrive Holberg som person, at få fat i hans særlige individualitet og udviklingsforløb fordi det var svært at få styr på. Man kan finde *noget* herom hos Th. A. Müller (*Den unge Ludvig Holberg*), hos Ejnar Thomsen (*Sfinxen*), hos Lars Roar Langslet (biografien *Den store ensomme*) og flere andre. På det senere har jeg været igennem Palle Petersen's digteriske forsøg på at fortælle hvad der skete, bl.a. på den seksuelle front (romanen *Ludvig på bjerget*).

Alle forfatterne har prøvet at tyde Holberg selv, ikke mindst hvad han har skrevet i sine latinske levnedsbreve, som jeg har læst i Aage Kragelund's oversættelse.

Kragelund har i sine kommentarer vist at levnedsbrevene må opfattes som digterværker og at de - ligesom anden latinsk digtning fra dén tid - er fyldt med direkte og indirekte citater fra antikke forbilleder.

Selvfølgelig kan man hente informationer om Holberg selv i levnedsbrevene, men man må gøre det med stor varsomhed, og man skal både lægge til og trække fra. Selv om Holberg er én af Danmarkshistoriens mest produktive forfattere, er det meget lidt vi får at vide om *ham selv* på det mere private plan; han er på en måde mest tavs når han er mest talende.

Når sagen står sådan er vi - i ret høj grad - henvist til at 'bestemme' Holberg ud fra hvad han skriver om andre ting, hvad han skriver mellem linjerne og hvad han *ikke* skriver om. Dermed opstår der også betydelig risiko for at fejlslutte fra det ene til det andet, som når man fastslår - som en sikker og viss ting - at dén og dén figur må have været **Holberg's talerør**. Ét af disse skal have været Baronen i *Jeppe*, ikke baronen hele vejen igennem, men til sidst under Epilogen. Et andet talerør skal have været *'Erasmus Montanus"* fiffige bror, Jakob evt i kombination med løjtnanten i samme komedie. Der er nok et par holdepunkter for at identificere et par talerør - af mere eller mindre sporadisk karakter - men måske er det alligevel bedst *ikke* at lægge sig alt for fast på dén idé? Især fordi den ikke rigtig kan bruges til noget - hvad den vel *kun* kunne hvis den kunne hjælpe til at blive klogere på Holberg, på tolkningen af hans skrifter eller handlinger osv. Men 'retningen' er jo modsat; vi kan identificere et par talerør *fordi* de siger dét som vi har analyseret os frem til hvad Holberg måtte mene.

I stedet vil jeg foreslå en anden tolkning (som jeg har hørt Erik A. Nielsen anslå på et møde i Holbergsamfundet for 2-3 år siden) at Holberg brugte sine komedier som et slags

eksperimentarium, at han med komedierne afprøvede forskellige positioner og personrelationer, at han har ladet tingene udvikle sig, ladet det ene ord tage det andet og at han så er trådt et skridt tilbage - eller *frem* - og har ladet tingene udvikle sig.

14 - Det beregnelige og det uberegnelige

[Det følgende er hentet fra: s. 388 og skal korrigeres i overensstemmelse med ændringer dér]

På en måde drejede Holberg's forfattervirksomhed sig om forholdet mellem det beregnelige og det uberegnelige, om dét der kunne forklares og dét der *ikke* kunne - og om hvad man kunne eller burde gøre i forskelige historiske sammenhænge, måske især hvis man var én af magthaverne eller én af de store 'oprørere', men dog også hvis man var et mere 'gemeent' menneske, der flittigt, energisk og selv sagt eftertænksomt ville forstå sig selv og gribe *sine* muligheder som en del af det store hele[33] ... evt som Holberg selv der uddannede sig til at være en 'veldefineret' observatør, men som gradvist udviklede sig til at blive en særlig aktør i 'solsystemet' netop ved at fremlægge sine observationer over for de andre, små og store, observatører og aktører.

15 - Gjorde Holberg som Bach?

Måske har Holberg gjort hvad Bach har gjort? Dvs hvis det er

rigtigt hvad musikforfatteren Jens Kjeldsen er nået frem til i sin bog *Mellem sjæl og kosmos* der handler om forskellige aspekter af Bach's musik. Holberg var ganske vist ikke nogen ynder af Bach's musik, han foretrak Corelli (se nærmere sidenhen), men det er ikke dét der er interessant hér, derimod at Bach udfoldede sig i dybden og i bredden, at han samtidig fastholdt en filosofisk grundtanke, og at han på nogle områder (på det nærmeste) prøvede hver eneste mulighed af. Til sidst var der - måske - ikke mere at gøre, han var nået til 'vejs ende' og kunne måske nok efterlignes af andre, men ikke overgås. For at passere ham, måtte man følge med tiden og foretage et spring, skifte til et helt nyt paradigme?

Måske har der været et element af planlægning bag Holberg's produktion, især på mellemlangt sigt.

16 - Komedierne

Det kunne være fristende at bruge de to serier af komedier som eksempel, men dén del er allerede grundigt diskuteret af specialisterne - især produktionen i den første komedieperiode - og for det andet er komedieproduktionen meget stærkt påvirket af ydre omstændigheder som gør tingene vanskelige at gennemskue, først opstod der betydelige vanskeligheder med at få økonomien til at hænge sammen, så brændte store dele af København ud på efteråret i 1728, og endelig indførte den pietistiske Christian 6' et teaterforbud der først blev ophævet adskillige år senere, af Frederik 5'.

I forbudsperioden beskæftigede Holberg sig med andre ting, både som historieprofessor, som universitetsadministrator og som forfatter. Han vendte siden tilbage til komedieskriveriet, men dét var på et tidspunkt hvor han havde skiftet holdning til hvordan komedier skulle skrives, og resultatet blev aldeles

pauvert - og der er kun ganske få af disse stykker der er blevet spillet siden.

17 - Helte- og heltindehistorierne

Som et andet eksempel kunne man tage *Heltehistorier* fra 1739. Disse historier er skrevet på en model som Plutark lancerede i antikken og som Holberg kan have stiftet bekendtskab med allerede da han gik på latinskole i Bergen, men ellers er det temmelig sansynligt at han har interesseret sig for Plutark's historier da han i en ret lang årrække (1720-1730) var professor i *eloqventia*, dvs i latinsk retorik og stilistik.

Plutark sammenlignede romere med grækere og havde en særlig hensigt med dét. Holberg gjorde noget lignende, men holdt sig ikke til romere og grækere, men diskuterede mange andre personer fra forskellige tider og fra forskellige geografiske områder. Blandt dem han sammenlignede var to 'frihedskæmpere' som böhmeren Jan Ziska og albaneren Georg Kastrioti, mest kendt som Skanderbeg. Men andre var Zarathustra og Muhammed.

Måske har Holberg til at begynde med skudt sig ind på en idé, er begyndt at udfolde den systematisk, har pløjet sig igennem et nøje udvalg af værker der egnede sig som inspirationsmateriale og har så, til sidst, foretaget en samlet redaktion. Nogen tid efter har han besluttet han sig for at gå videre ved at skrive en endnu en samling, men denne gang *kun* om kvinder: *Heltindehistorier* der udkom i 1745. Der var et par kvinder med i *Heltehistorierne*, men nu tog han om ikke tyren ved hornene, så drog han i det mindste en ganske særlig konsekvens. Der var *noget* han ville vise endnu engang - og absolut ikke for sjov - men fordi emnet må have haft stor betydning for ham. Havde det kun været en spøg, havde han

næppe lagt *så* mange ressourcer i det.

Om forløbet har været akkurat sådan, véd jeg ikke - og kan heller ikke *vide* det eftersom der ikke er efterladt særlig mange breve, manuskripter eller andet der kunne oplyse nærmere og pålideligt om hans arbejdsproces.

18 - Masser af maskepi

Der er flere eksempler på at Holberg søgte at *smyge sig uden om* - til at begynde med muligvis for at undgå begrænsninger, senere for at gemme realiteterne bag forskellige pseudonymer og adressater. *Peder Paars* og de første komedier blev skrevet under pseudonymet Hans Michelsen, der angiveligt var hvidtølsbrygger i Kalundborg. En anden identitet fra de tidlige år var Just Justesen der 'bidrog' med en betænkning om komedier til den første komedieudgave. Holberg tog sig også den frihed at stjæle navnene fra et par studenter for at bruge dem i et par latinsksprogede angreb på sin stærke - og ret stærkt placerede - konkurrent Andreas Hojer[34]

Måske var Holberg var en forsigtigpeter, ikke særlig modig på det private eller personlige plan? Dette bekræftes i det mindste i nogen grad af en anekdote som Holberg selv har givet til bedste i sine latinske erindringer, for han beretter hér at han - i en bestemt sammenhæng - var en slags kuglestøber i en religiøs retorfejde i Paris (se nærmere i Kragelund ...). Andetsteds fortæller han om hvilken stor rolle han selv har spillet i en diskussion, men hvad der er sandt eller snarere udtryk for en velvoksen fantasi er ikke til at sige.

Holberg brugte også sidenhen pseudonym; han udgav således *Niels Klim* på latin i udlandet (1741) hvorved han på én gang slap uden om den danske censur og samtidig fik et

internationalt publikum i tale. Han slap ikke for en pietistisk orienteret murren i krogene fra professorkollegaen Erik Pontoppidan og hofpræsten XX Bluhme[35], men hér var det af en vis betydning at han kunne signalere at han havde mindst to identiteter eller roller at spille, og at man skulle respektere at han holdt dem adskilt.

Holberg hævdede (i praksis) at han én når han var *officiel* og at han var en anden når han var *u-officiel*. Når han var *officiel* var han professor, rektor (1735-1736), kvæstor (1736 til 1751) og skrev videnskabeligt orienterede bøger - og når han var officielk holdt han sig stort set til de gældende regler[36]. Når han var *u-officiel* skrev han mange forskellige fiktive *ting* hvor han i sine yngre år kunne være temmelig sprælsk, mens han i sine modne og ældre år bevægede sig mere i retning af at udtale sig *afbalanceret*. Ligesom Holberg blev mere og mere genrebevidst når han skrev som den *officielle* person, blev han mere og mere genrebevidst når han gav rollen som den *u-officielle*.

Ved siden af at være officiel og u-officiel passede Holberg sine mere og mere omfattende økonomiske forretninger; han investerede hér, lånte penge ud dér, satte dem senere i et par godser (1740 og frem), blev endnu senere baron eller friherre - og blev endelig testator for en temmelig stor formue over for [mot propre?] Kongens, Frederik 5's Akademi i Sorø.

Det er i denne sammenhæng på sin plads at minde om at Holberg skrev de fleste af sine epistler, både de tidlige latinske og de sene danske til en adressat. I de latinske skrev han angiveligt til en *virum perillustrem*, i de danske mestendels til *Min Herre.* Man har, især tidligere, diskuteret op og ned ad stolper hvem Holberg kunne have tænkt på; hér vil jeg holde mig til den - i nutiden - mest udbredte opfattelse, at Holberg -

også - digtede sine *adressater* efter behov[37].

Én ting er imidlertid at Holberg skiftede mellem sine forskellige identiteter og sine forskellige 'masker', en anden ting er at han ofte formulerede sig om de mest intrikate emner i en temmelig ufuldstændig, evt en indirekte eller ironisk, form. Jeg tænker her på hans senere skriverier om teodicéproblemet, dvs om dé modsætninger der gemmer sig i på én gang at tale om en al-god, al-vidende og al-mægtig Gud samtidig med at man kan konstatere at der er så megen ondskab og ulykke til.

Men der er også tilfælde hvor Holberg har holdt sin mund syet sammen eller hvor han først skrev om emnet på et meget sent tidspunkt, fx i sine Epistler. Det er relevant at minde om dette i relation til forholdene på landet (se nærmere sidenhen).

19 - Holberg og det seksuelle

Det seksuelle spiller en stor rolle i Holberg's forfatterskab - ikke mindst i *Jeppe* - men som Erik A. Nielsen har sagt nogle gange, så er det svært at finde erotikeren Holberg bag al snakken om hanrejeri, snakken om hvem der var far til hvilke børn, 'diskussionen' af misforholdet mellem gamle mænd og deres eventuelt *meget* unge hustruer osv.

Hvad vi véd er ikke *så* meget, men selvfølgelig bliver 'man' ved med at spørge eftersom det seksuelle - både før og efter Freud - er så afgørende for hvordan man er og bliver - og så afgørende for hvordan omverdenen sér på én.

Holberg blev ikke gift. Han havde næppe nogensinde en kæreste. Man har heller ikke fundet H.C. Andersenske markører i Holberg's dagbog (for der er ikke fundet en sådan). Der står intet om emnet i hans breve (som der er få af). Og vi har heller ikke informationer i dén henseende fra andre af hans

bekendte, venner og familie.

Det eneste vi véd er dét som Holberg lader ske på scenen - og dét som han i øvrigt skriver om emnet (tag fx den berømte epistel 89 om Marie Grubbe).

Der er - at dømme efter hvad der er overleveret - ikke mange 'steder' hvor Holberg strejfer det lyriske - hverken i de unge år eller senere. Karakteristisk nok er det i helt andre sammenhænge end når Holberg kommer ind på forholdet mellem kønnene at 'det romantiske' kommer op i ham, tag fx denne passage fra Epistel nr. 29 [hele epistlen, se s. 948 ff]:

> Du seer heraf, hvi jeg haver meere Behag i at omgaaes med Bønder end med Kiøbstæd-Folk, og hvi jeg er *sociable* paa Landet og *misanthrope* i Staden. Derforuden ere adskillige andre Ting paa Landet, som kand fornøye Sindet. Jeg finder Behag udi at see Jordens Grøde fremspire, og at indhøstes, at see Kiør og Faar gaae ligesom i *Procession* til deres Sammelpladse Morgen og Aften. Luften og Roelighed foraarsager ogsaa, at min Helbred der er lidt bedre end udi Staden.

Der er et par steder hvor Holberg taler om at blive gift, eller rettere om *ikke* at blive det. Om hans historie hér har 'noget' på sig eller ej - altså om han i virkelighedens verden skulle have fået en venlig 'forespørgsel' - véd vi ikke.

Og så er der igen et par ting på og især mellem linjerne i de latinske levnedsbreve, fx når han fortæller om at han engang fik en 'opfordring' af en logiværtinde længere mod syd, og når

han antyder at der var nogle der ville give ham en håndsrækning da han - pga pengemangel - blev nødt til at forlade Oxford nogen tid efter at kammeraten Christian Brix var blevet trukket hjem af sin mor.

Én af dem der har funderet mest er Lars Roar Langslet (se hans biografi, kapitel 12). Langslet har visse formodninger der vist især bygger på at Holberg havde et ret spinkelt og feminint udseende i kombination med at Holberg var rejst til England med Christian Brix og var fremkommet med ovennævnte og et andet kryptisk udsagn[38]. Måske havde Holberg, mener Langslet, en ganske særlig fysisk defekt der gjorde ham uskikket som ægtemand? Han har derimod ikke fundet noget der kunne sandsynliggøre at han skulle have været homoseksuel.

Holberg's seksuelle orientering eller mangel på samme har givetvis haft stor betydning for hans udviklingsforløb og hele ageren på den litterære og andre baner, men jeg tror ikke man kan komme meget længere[39].

Hvad forfatteren Palle Petersen har fabuleret sig frem til i sin roman om Holberg er muntert nok, men savner evidens, altså objektivt bevis eller dog sandsynliggørelse.

Det eneste man kan glæde sig over at tiderne har skiftet *så* meget at man nu - i det mindste på vores kanter - kan springe ud og ind af sine skabe som man lyster.

20 - Var den meget mærkværdige Holberg tangent?

På et tidspunkt i sensommeren 2009 dukkede noget **metaforisk**[40] op i mit hovede. Kunne man (med fordel) opfatte Holberg som et *tangent menneske?*[41] [tangent med tryk på første stavelse, ikke på anden; se nedenfor s. 563]. Hvis udtrykket kunne siges at være rammende, var det måske et praktisk udtryk?

Udkantet var han og sikkert også ømfindtlig, med andre ord et tangent menneske i et par henseender. Ikke noget nemt menneske - ikke én det var nemt at komme overens med eller at handskes[42] med, og måske mere og mere, ikke mindre og mindre besværlig[43].

Holberg var én der undertiden havde temmelig faste meninger, ofte i form af *sær-meninger*, måske også når han ikke havde dét objektive grundlag der var nødvendigt for at udtale sig generelt. Holberg spøgte i sine latinske erindringer med denne tilbøjelighed da han fortalte om at han i sin ungdom - nærmest for træningens skyld - havde indtaget et hasarderet synspunkt om kvindernes rolle. Og tilsvarende om at han havde indladt sig på en fjollet konkurrence om hvem der var bedst til at tale fransk, en 'teknik' han siden genbrugte litterært, ikke mindst i en berømt kappestrid i *Erasmus*.

Det ironiske er at Holberg - især som ældre - blev kendt for at være dén der om nogen talte for at man skulle følge den gyldne middelvej, for at at man skulle stræbe efter at være og udtrykke sig afbalanceret. At han i de unge år kunne opføre sig 'selvsikkert' og 'overmodigt' er vel ikke så usædvanligt.

Og måske er det heller ikke så mærkværdigt at han på sine ældre dage kunne optræde knarvornt, irritabelt eller afvisende.

Dét var fx tilfældet da han anlagde sag mod sin ridefoged på Brorupgaard (men ikke ville følge gængs praksis - og tabte, ikke i én men i to instanser). Og det var tilfældet da han kom uoverens med præsten i Havrebjerg (tæt på Brorupgaard) og ikke viste sig fra den smukkeste eller mést overbærende side.

Erik A. Nielsen skrev i sin disputats at Holberg allerede i forbindelse med kontroversen om *Peder Paars* indså at han havde været for dristig og at han måtte passe bedre på. Holberg *havde* selv-erkendelse, men ikke altid i en grad der kunne få ham til at optræde behersket. Om det var dét der fik ham til at holde sig fra mange sammenkomster skal jeg ikke kunne sige.

Når man siger om en anden at han bevægede sig ud ad en tangent, mener man at den pågældende har 'forfulgt' en noget speciel tanke eller interesse - evt uden at tage hensyn til andre mennesker opfattelser eller interesser. Sådan kunne Holberg også bevæge sig. For samtidig med at han talte for det afbalancerede, for den gyldne middelvej, kunne han - endda undertiden i mange år - fastholde en 'alternativ' synsvinkel, hvad enten dette skyldtes at han var halsstarig eller at han udviste et idémæssigt mód. Et mere personligt, fysisk mod tvivler jeg på at man kunne finde hos ham.

Én af de ting han holdt fast ved, ikke på nogen halsstarrig måde, men dels humoristisk, dels ved at argumentere var i spørgsmålet om kvindernes ligeberettigelse. Havde en kvinde de samme kvaliteter som en mand, og dét havde hun ofte, kunne man lige så godt overlade en position eller opgave til hende som til en mand. Når Holberg netop i *Jeppe* har målt Nille i meget grelle farver, så var det ikke fordi han, *i virkeligheden*, mente noget andet, men fordi hele stykket har en ganske særlig karakter [se tidligere og senere i denne bog].

21 - Metaforen 'det tangente menneske'

[tangent med tryk på 1' stavelse, ikke på 2' anden]

Udtrykket 'et tangent menneske' er et metaforisk udtryk, ikke et meget præcist matematisk eller naturvidenskabeligt begreb. Inden for den euklidske matematik gælder (i overensstemmelse med Pythagoras) at man kan sige *alt* om en retvinklet trekants sider og vinkler, hvis man kender yderligere 2 af dem - derimod er der meget andet ved trekanten man ikke kan udtale sig om, dens farve eller smag, derimod kan man med matematikken ytre sig om alle *tænkelige* trekanter, hvad enten man er stødt på dem i virkeligheden eller ej. Det er én af de hélt grundlæggende idéer med den euklidske matematik at implikationerne er uhyre præcise - dvs så længe man befinder sig inden for det veldefinerede.

Et metaforisk udtryk har ikke sådanne præcise og skarpt afgrænsede implikationer, til gengæld kan det omfatte helt andre egenskaber end det matematisk-naturvidenskabelige begreb. Har man betegnet en person som 'et tangent menneske' eller måske som 'et firkantet menneske' har man kun skitseret hvad man mener. Det er derfor et ret 'rummeligt' udtryk.

Metaforen 'det tangente menneske' er ikke kun følgen af et tilfældigt indfald, det er 'opfundet' fordi jeg tænkte på hvordan jeg kort og metaforisk kunne beskrive et menneske som Holberg - og måske også hans komediefigur ¤Jeppe¤ (og en bestemt anden af hans fiktive personer, nemlig 'Niels Klim'), selv om der naturligvis er meget stor forskel på at beskrive rigtige mennesker der har eller har haft en egenvilje og komediefigurer der i enhver henseende er skabt af en forfatter

og hans eventuelle sceniske medhjælpere.

Som antydet lægger jeg to forskellige 'samtidige' ting i dét at være 'et tangent menneske', dels at det er et menneske der - på væsentlige punkter - befinder sig periferien af et specifik samfund - hvad enten dette skyldes en særlig psyskisk tilbøjelighed eller det har andre årsager, dels at det er et menneske der har så stor en egenkraft at det meget let kan 'fare ud ad tangenten' som profet eller fantast, undertiden uden tanke for hvordan omgivelserne vil reagere.

Hvis metaforen *kun* kunne bruges om én person, ville den alene kunne bruges til at understrege at denne ene person måtte være et specialtilfælde i enhver henseende. Men sådan er det ikke. Efter min opfattelse er der en håndfuld andre personer der også kan opfattes som tangente mennesker, og som netop derfor kan være interessante som spejlinger, modstykker eller paralleller til henholdsvis Holberg og ¤Jeppe¤, og som derfor kan være med til at belyse Holberg og ¤Jeppe¤ og - pga dén særlige karakter disse tangente mennesker har - også resten af samfundet og samfundets specifikke drivkræfter?

Holder vi os til 1722 og de nærmest følgende år, kan man nævne nordmanden, præsten og missionæren Hans Egede, desuden hans meget særlige discipel den grønlandske Pôk - og endelig endnu en nordmand, prokuratoren, den kongelige amtmand og projektmageren Povel Juel.

Flytter vi perspektivet til perioden fra 1772 og frem til 1784, kan man *måske* nævne personer som Christian 7', Johan Friedrich Struensee og Ove Høegh-Guldberg - og ikke at forglemme Guldberg's meget forskellige håndlangere Magnus Beringsskjold. I hvilken grad metaforen er relevant i deres

tilfælde, vil jeg vende tilbage til ved en senere lejlighed. Nogle af disse personer befandt sig, men kun kortvarigt i samfundets eller den politiske magts **centrum (hvad Holberg netop *ikke* gjorde)**, men blev kasseret på den ene eller anden måde.

22 - Fik Holberg efterfølgere? Kunne *han få nogen?*

Når man må betragte Holberg som én af den danske litteraturs fædre[44], og når han - som en fuldstændig naturlig ting - må indtage en central plads i den danske kulturkánon - og når det er sådan at vi skal have en sådan - må man lige så uvilkårligt spørge: På hvilken måde dannede Holberg skole? Eller hvordan fik han betydning for sine efterfølgere? Ikke mindst hvis man kan betegne ham som et tangent menneske.

Det er et ret besværligt spørgsmål. For umiddelbart fik han ingen efterfølgere, hverken som komedieforfatter, som historieskriver eller som essayist.

Der var én som man betragtede som en *slags* efterfølger, magister Eilschow der fx skrev om 'sprogpolitiske' emner, men som døde ung allerede i Holberg's levetid[45]. På den historiske bane kunne man muligvis nævne Suhm, men han arbejdede på en ganske anden måde end Holberg - og som komedieforfatter fik han en efterfølger af rimelig problematisk art, nemlig Charlotte Dorothea Biehl.

Måske forholder det sig sådan med Holberg (som tilsvarende med Bach) at han ikke fik egentlige efterfølgere, men at der nok var mange der fulgte efter ham og som lod sig inspirere af ham på forskellig vis.

At det forholdt sig sådan skyldtes næppe personlige særtræk ved Holberg, men at han - på sæt og vis - udtømte sine muligheder i dén periode han levede i, og han blev trods alt så

gammel at han selv oplevede at 'stemningen' var begyndt at gå i en anden retning.

Holberg var på flere punkter forud for sin tid. Dels mht synet på kvindernes rolle, dels mht hvordan man *burde* gribe universitetsundervisning an. Han har skrevet at man måske i højere grad skulle lade studenterne spørge og 'afhøre' deres lærere, i stedet for som det var meget brugt, også af Holberg, at lærerne dels forelæste lektien for studenterne (og det skal forstås helt bogstaveligt) og bagefter hørte dem i dét de havde forelæst.

Holberg kunne måske nok have justeret sin egen undervisning i dén retning, men gjorde det - så vidt vides - ikke. Han var, menes det, en temmelig tør lærer. Men da han fik mulighed for at gøre sin indflydelse gældende i genopbygningen af Sorø Akademi gjorde han det, både mht valget af fag og mht valget af lærere hvor han havde tilstrækkelig indsigt (se noget herom i Holberg's breve).

Holberg forlod - fra tid til anden - den gængse måde at tænke og arbejde på, og tænkte nyt, men måske ikke *radikalt nyt;* han tænkte ofte 'færdigt' inden for det herskende paradigme, trak konsekvenserne op eller vendte tingene på hovedet sådan som han antydede det med med den fiktive *Jeppe,* udfoldede det med den ligeledes fiktive *Niels Klim* og diskuterede det i sine ikke-fiktive værker som *'Naturretten'*, *'Heltene og Heltinderne'*[46] og *'Epistlerne'*?

Ser vi væk fra at Holberg ikke altid var nem at handskes med på det mere 'private' plan, og holder vi os til hvad han har skrevet når han har tænkt sig grundigt om, kan man konstatere at hans fokus er på enkelte menneske. Det enkelte menneske bør, mener han, komme i overensstemmelse med sig selv og

følge sin bestemmelse, *sui similis.* Holberg's skriven om at være afbalanceret har dette som udgangspunkt[47].

Holberg taler også - vel allerede i slutningen af *Jeppe* - men især senere om at man hver især skal blive på sin plads i samfundet, men *måske* mente han at man hver især skulle indtage dén plads der passede sig for én? Og underforstod at samfundet derigennem ville komme til at fungere optimalt. **Pro domo:** Dette vil jeg ikke gå videre med hér, kun tage det op hvis der byder sig en åbenbar lejlighed.

Holberg forsøgte vel - undertiden - at generalisere fra det enkelte tilfælde, men måske hyppigere at gå den anden vej, at ytre sig om det specielle ud fra det generelle?

Men forsøgte han sig med en mere avanceret form for afbalancering, en mere dynamisk og fremadrettet form? Diskuterede han - med et meget misforståeligt udtryk - en dialektisk form for afbalancering til forskel fra dén han kunne finde en stor del af argumentationen for hos de græske og evt latinske klassikere?

Muligheden af en dynamisk, dialektisk form for afbalanceringen kan opstå i flere sammenhænge, måske ikke (så indlysende) i andre:

- Den kan opstå når to meget forskellige kulturer - der har udviklet sig adskilt fra hinanden - møder hinanden. Et eksempel på dette indgår i denne bog, nemlig i omtalen af mødet mellem 'de civiliserede danskere og nordmænd' og 'de vilde grønlændere'.

- Den opstår vanskeligere når to forskellige kulturer - der har udviklet sig tæt på hinanden, i vekselvirkning med hinanden - *igen vekselvirker*, som når det bliver påtrængende at diskutere hvad der ville ske hvis man omplacerede en person fra den

ene kultur midt i den anden.

I det første tilfælde er der historisk set en 'teoretisk' mulighed for at de to kulturer kan 'befrugte' hinanden, men 'i virkeligheden' er der en meget stærk tendens til at den ene kultur 'tager kommandoen' over den anden osv.

Holberg diskuterede - til en vis grad - dette første tilfælde, men især på dén måde at han brugte 'den vilde tilstand' til at sætte 'den civiliserede' i relief. Han skrev ikke hvordan man, på længere sigt, skulle håndtere mødet mellem de to kulturer, kun antyder han (fx i 1729) at man er ved at gøre noget 'godt' eller 'hensigtsmæssigt'.

I det andet tilfælde véd vi fra Danmarkshistorien at der efter Holberg's tid viste sig dynamiske muligheder for at samfundet kunne komme videre, at selve 'plottet' i *Jeppe*, blev overflødiggjort, ikke ved at man satte ¤*Jeppe*¤ i stand til at blive herremand osv, men ved at 'man' satte dagsordenen på en ganske anden måde. Dette vil jeg komme nærmere ind på i *Jeppe-1784.*

Konklusionen er at - for så vidt som **al bevidst skabt kultur og litteratur, også den aller bedste** - er udsprunget af sin tid og denne tids særlige omstændigheder - så er det svært at forestille sig at der skulle kunne opstå ret mange efterfølgere der ville forblive på den samme bane som forgængere, det ville være langt mere 'naturligt' at gøre noget andet der enten udsprang direkte af de nye omstændigheder eller snarere var i én eller anden form for 'bredere' eller 'dybere' vekselvirkning med dem. Erfaringen viser at værker der har et meget *direkte* udspring går i glemmebogen. Holberg's *Jeppe* har ikke et *direkte* udspring; relationerne mellem værk og tid er tværtimod temmelig komplekse.

23 - Den holbergske og den kierkegaardske dialektik

Nok talte man på Holberg's tid om dialektik, om virkelig - progressivt fremadskridende - dialog i forbindelse med grækerne (tag nemlig diskussionen om den sokratiske metode i undervisning[48]), men det var først med Romantikken og den Hegelske historietænkning, og på Dansk grund ikke mindst med Kierkegaard at *balancering* - som en slags balancekunst hen over en dyb og vel ***bevægelig*** kløft - opfattedes som noget man måtte formidle sig til, *mediere* sig til, altså at *position* og *negation* skulle føres videre til noget der hverken var den rene position eller den rene negation, men var noget af begge dele, frem for alt noget *nyt*.

Hvad *nyt* kunne *Jeppe* blive til? Det *nye* ville ikke være at ¤*Jeppe*¤ blev baron - *næsten* kom om på den anden side af et möbius-bånd - for dét ville kun være en undtagelse der bekræftede regelen[49]. Selv sagt vil det heller ikke være at ¤*Jeppe*¤ drak videre som et svin for der ville ikke være noget nyt i at ¤Jeppe¤ cirklede videre i dén bane han var i i begyndelsen af komedien.

Men det nye ville heller ikke være at ¤*Jeppe*¤ indså at han måtte tage ansvar for udfylde sin rolle sådan som den nu engang var skabt og som den forefandtes i 1722, men ved komediens slutning hvad enten det var *med* Nille eller uden.

Det *nye* som *Jeppe* ville kunne blive til ville forudsætte en omkalfatring, et *gigantisk spring*, ikke i individuel rybergsk henseende, men et samfundsmæssigt spring, og dét blev først en 'teoretisk' mulighed, sidenhen en realitet med de store Landboreformer. Men da man først var kommet dertil havde historien om ¤*Jeppe*¤ mistet en væsentlig del af sine forudsætninger, og vel kunne man spille komedien igen og

igen, men det måtte nødvendigvis være på helt andre forudsætninger, *de forrige tider* var uigenkaldeligt forbi.

Et sådant gigantisk spring var *ikke* et *bungy jump* hvor man aldrig forlader sit udgangspunkt i virkeligheden og heller ikke bliver til en anden person, men var et spring ind i det næsten uvisse både på det samfundsmæssige og det individuelle plan.

24 - Hans Egede's [omvendte?] bungy jump?

Hans Egede gjorde et *bungy jump* der på mange måder bragte både ham, Danmark-Norge og Grønland videre, ikke på alle måder i positiv henseende, men sådan at han også fik *sig selv* i hovedet, **men med sammensnørede ben?**

Også Hans Egede ser jeg som et tangent menneske, men han gik *langt* videre end Holberg - eller rettere: Han var blandt dem der etablerede forudsætningerne for at *man* kunne komme videre på dialektisk vis ved at foretage et gigantisk spring[50].

Noget af det mest bemærkelsesværdige ved ham er at alt hvad han udrettede, gjorde han *ikke* med et fast udgangspunkt i realiteterne, men i store, vidtløftige, drømme og forestillinger. Han ville bistå de længst forsvundne norske eller islandske nordboer - som han antog var 'faldet tilbage' til hedenskabet - for at kristne *dem.* Resultaterne blev ganske anderledes end Hans Egede havde forestillet sig, på sæt og vis opnåede han en økonomisk, politisk og personlig fiasko; resultaterne (i kultursociologisk henseende) blev meget omfattende, men indebar et meget ulige forhold mellem 'missionærerne' og 'de indfødte', på den anden side gav de, ejendommeligt nok, anledning til at Holberg i sin københavnske relative tryghed gjorde sig afbalancerede betragtninger om 'de vilde' og 'de civiliserede' og om forholdet mellem dem.

Selv om Hans Egede ikke satte et eksperiment op på regelret videnskabelig vis, gennemførte han dog et sådant. Og selv om dets udgangpunkt var så skævt som tænkes kan, noterede han omhyggeligt ned hvad han kunne sé med sine øjne og gav derfor eftertiden store mængder af observationer som han flittigt délte ud ad[51].

Fælles for Hans Egede og Ludvig Holberg er at de begge havde en grundlæggende hensigt med deres gerning. Egede ville missionere, arbejde som en Herrens tro tjener, Holberg ville *ikke* missionere, men skabe grundlag for at man selv kunne tænke videre.

Egede bragte sig langt væk, langt væk fra det politiske centrum som han dog måtte definere sig selv i forhold til, han var drevet både af at han var rendt ind i problemer som præst i Norge - og tiltrukket af mulighederne på Grønland.

Indskud: Det var givetvis [, på de givne historiske betingelser,] uundgåeligt at Egede's mission måtte 'gå galt'. Da han (og man) først havde opgivet tanken om at finde og 'gen-kristne' de forsvundne nordboske efterkommere, begyndte han at kristne grønlænderne, men en realisering af det kristne fællesskab, en 'insisteren' på de kristne lighedsgrundsætninger hvile hér - som i mange andre sammenhænge - på en illusion. Og selv om man i dag, henved 300 år efter, er nået til at Grønland har opnået selvstyre, er der næppe mange der er i tvivl om at forholdet mellem Danmark og Grønland, mellem danskerne og grønlænderne osv er højst ulige.

Holberg forblev - fysisk set - tæt på magtens centrum, men holdt sig i høj grad for sig selv osv. Holberg fik ikke direkte efterfølgere og kunne heller ikke få det. Dén efterfølgelse han *fik* var en ganske anden end han havde forestillet sig - her

tænker jeg på den ejendommelige og 'problematiske' forfatter Charlotte Dorothea Biehl (1731-1788), men især på den samtidige Ove Høegh-Guldberg (1731-1808). Egede fik sin - noget modstræbende - søn Povl som efterfølger, men også i dette 'tilfælde' ebbede den direkte efterfølgelse ud [se nærmere i *Jeppe*-1784].

[Se også Holberg's overvejelser om kvægsygen, s. 931 ff.]

25 - På tvende - spredte - beene?

Denne bog har heddet forskelligt undervejs, men når hensigten har været at *lande på to ben*, var det oplagt at tage udgangspunkt i ¤Jeppe¤'s diskussion med *sine* ben:

> *mine Been vil icke bære mig.*
> *Vil I staa eller ej, I Carnalier*

Med dét citat bliver det endnu engang sagt at det ikke er *så* nemt at være afbalanceret. *På tvende bene* er måske en meget god metafor for hvad komedien handler om. Metafor for, ikke *bevis* på, for intet kan - i den sidste ende - *bevises* når talen er om fortolkninger.

Når jeg skriver *beene* og ikke *been* er det især pga lydbilledet. Hos Holberg er der en forekomst med -e [= 'e' sidst i ordet][52]. Jjeg har, morsomt, nok fundet en *vis* støtte hos Erik Pontoppidan[53] - der *ikke* var begejstret for Holberg[54], men som i forvejen spiller en rolle i denne bog pga sit *'Atlas'* og pga sin omtale af drabet på bondeplageren Knud Ahasverus Becher[55]. Pontoppidan bemærkede i sin beskrivelse af en Jættestue ved

Jægerspris Slot[56] [57]:

saa er det dog vist, at bemældte Jette-Stue med de deri fundne Beene, ingenlunde bestyrker den Meening

Også den landbrugskyndige Povel Juel skriver 'Beenene' et sted omkring 1722, se s. 761.

Nu vi er ved bogstaveringen. Jeg har ikke forsøgt at ajourføre stednavne osv til nutidens. Derfor hedder det i denne bog *Trondhjem* og ikke *Trondheim*; jeg skriver *på Grønland* og ikke *i Grønland* - men har dog ikke været *så* konsekvent at jeg er rullet tilbage fra *København* til *Kjøbenhavn*.

Denne bog tager sit udgangsdpunkt i Holberg's *Jeppe*, og når Grønland kommer på tale - dels i relation til Povel Juel (se s. 235 ff.), dels i relation til Pôk (se s. 286 ff.), så er det ikke dét Grønland der fik sin selvstændighed i 2009 jeg har fokus på, langt mere de forestillinger man gjorde sig engang i 1700-tallet.

26 - Cirkelslutning. Fejlslutning?

Også når man arbejder i **kultursociologisk**, evt litteraturhistorisk *retning*, gør man klogt i at følge nogle af de mest grundlæggende regler for dén type af forskning som man arbejder med på områder der ikke i det væsentlige siger på at *fortolke*, men på at *forklare objektivt* - dvs på det naturvidenskabelige område, men ofte stræber man efter noget tilsvarende på det samfundsvidenskabelige område.

Ét er dog at søge en forklaring på hvordan 'noget' er opstået,

hvordan 'det' har udviklet sig, hvordan 'det' fungerer og bruges, noget andet og mere besværligt er spørgsmålet om *hvorfor*.

Der er en meget stor forskel på videnskabelig stræben, for i den 'klassiske' videnskab er der tydelig forskel på iagttageren og det iagttagne; det iagttagne og beskrevne ligger uden for iagttageren - dvs dette gælder dog ikke altid, for i en del tilfælde - fx på den menneskelige biologis og medicins område - kan iagttageren være nødt til at betragte sig selv, ikke som individ, men som type. Det sidste er tilfældet når emnet eller metoden har med fortolkning at gøre, som det ofte har på det sociologiske og litteraturhistoriske område. Man taler undertiden om at 'man' befinder sig i en hermeneutisk cirkel, og at 'man' *principielt* må (i betydningen *altid* må) foretage hermeneutiske cirkelslutninger[58].

At foretage en cirkelslutning 'betyder' - som udgangspunkt - at man ikke sér objektivt på 'tingen', men at man ser subjektivt på 'den'. Dette er ganske særligt et problem, hvis iagttageren har en særlig personlig, muligvis endda privat interesse som han (eller hun) forfølger.

Patienten på hospitalet vil forudsætte at den behandlende læge anstrenger sig for at gøre sit arbejde bedst muligt og udviser den største iver i dén retning, men - modsat - også at lægen fralægger sig særlige personlige, især særlige private, interesser.

Men undertiden er det nødvendigt - for at man kan komme videre med 'sagen' - at lægen, iagttageren, sociologen anstrenger sig for at se på 'den' med forskellige personers øjne, at man anstrenger sig for - mere eller mindre systematisk - at skifte synsvinkel eller (i en vis forstand af ordet) synspunkt, måske at man prøver at se på 'sagen' med en bestemt anden's

øjne.

Dette er noget der kan være hélt paradoksalt. På den ene side anstrenger man sig for at skubbe subjektiviteten til side, på den anden side anstrenger man sig - lige så ihærdigt - for at inddrage den. Men paradokset søger man dog at ophæve ved - som det næste, evt det sidste led - at træde uden for de subjektive posititioner, ikke for at tilvejebringe hvad man ofte kalder intersubjektivitet, men for - så langt som muligt - at eliminere enhver form for subjektivitet.

At kunne dét er en nødvendig, ikke en tilstrækkelig, forudsætning for at man kan bedrive forskning, *in casu* fortolkningsmæssig forskning.

Holberg stræbte - langt hen, men ikke i alle tilfælde - for at gøre akkurat sådan. Han forsøgte at kaste lys over et problem, at finde ind til kernen af det osv og at fremkomme med et forslag til en adækvat tolkning af det. At han gjorde dette i en lang række af sine ræsonnerende skrifter er ikke så mærkværdigt, tag fx betænkningen om kvægsygen [se s. 921 ff], tag mange af de sene epistler. Men nogle af de ræsonnerende ting vil nok falde ved siden af denne 'beskrivelse' fordi de er for inficeret af en personlig, evt endda en privat interesse.

Måske kan man beskrive nogle af Holberg's fiktive skrifter, således hans *Jeppe*, som et forsøg på at beskrive nogle 'forhold' objektivt, selv om hensigten var en anden - at skabe noget der kunne underholde publikum. *Måske* kan man - under særlige forudsætninger - og på trods af hvad der ovenfor er skrevet [henvisning etableres]- se en forskningsmæssig bestræbelse gemt under komikken?

27 - Hjelmslev's 3 krav til sprogteorien.

Louis Hjelmslev blev professor i sammenlignende sprogvidenskab ved Københavns Universitet i 1937 og udgav i 1943 en bog om sprogteori. Det er en temmelig tør og tung bog at komme igennem, som har meget med bogens sigte at gøre. Hjelmslev taler nemlig ikke om sprogteori, men om hvordan en sprogteori bør *grundlægges*, ikke som en spekulativ 'ting' eller noget Gud-givet, men som 'noget' der hviler på menneskelig erfaring.

Hjelmslev var involveret i mange overvejelser med psykologer, filosoffer og sprogforskere og kunne - i 1937 - på de første sider i denne bog om sprogteoriens grundlæggelse formulere et videnskabeligt princip om 3 sammenhængende krav:

Sprogteorien skal være modsigelsesfri, udtømmende og simplest mulig[59].

De tre krav er samordnet således at det mest grundlæggende er at

(1) teorien skal være modsigelsesfri, *derefter* at

(2) den skal være udtømmende, og *sidst* at

(3) den skal være simplest mulig.

Nu er det ikke en sprogteori jeg forsøger at formulere, men et essay om Ludvig Holberg's *Jeppe*. En sprogteori skal kunne 'dække' alle danske tekster på et vist generaliseringsniveau.

Denne 'tekst' handler kun om én af de mange tekster som Hjelmslev kunne have kastet sig over for at fange sprogets mekanik.

Alligevel vil jeg stræbe efter at beskrive *Jeppe* modsigelsesfrit. At *Jeppe* er flertydig og vanskelig at 'afslutte' er noget andet, men det gør selv sagt ikke opgaven nemmere.

Sandsynligvis kan man - hverken nu eller senere - komme til bunds med opgaven, men så må bestræbelsen være at komme så langt som muligt, at gøre det 'udtømmende', men også at gøre det så kort og så simpelt som muligt.

28 - Men hvad skal det være godt for?

Det er ikke stedet hér at diskutere hvad formålet kunne være med en *sprogteori*, men hvis man blot et øjeblik tænker på at man nuomstunder arbejder intenst med at videreudvikle 'udstyr' der kan konvertere tekster på tryk til digitale tekster, med at oversætte 'tekster' fra ét sprog til en andet og med at oversætte tale til tekst, så tænker vi på et ocean af udfordringer.

Teorien i sig selv handler om noget, men det er ikke, netop ikke, indbygget i den at den skal omhandle sin egen nytte.

Spørgsmålet om teoriens nytte kan ligge forud for eller efter teorien 'selv', det er et spørgsmål der kan trænge sig på under selve arbejdet, men overvejelser over hvordan spørgsmålet kan besvares er alligevel noget andet [se nærmere sidenhen, andetsteds].

29 - Formålet med at undersøge Jeppe

Formålet med den aktuelle undersøgelse er at bidrage til at den generelle viden og indsigt om Holberg og *Jeppe*' bliver vendt endnu engang og - om muligt - forbedres.

En forskningsaktivitet kan - men ikke nødvendigvis i én og

samme bevægelse - føre til at man må korrigere eller slette tidligere forskningsresultater **og** at man kan tilføje nye resultater. Der er både en subtraherende 'bevægelse' og en adderende - og hvad der ligger først i 'fødekæden' er forskelligt fra gang til gang. Måske kan man - med én undersøgelse - kun kan bestride eller slette resultater, ikke tilføje nye, men det er dog bedre - skulle jeg mene - at slette forkert kundskab end slet ikke at udrette 'noget', bedre at slette resultater der, metaforisk udtrykt, stammer fra astrologien og alkymien, end at man afventer at man er nået til egentlig (ny) viden.

30 - Valg! Fravalg? Tilvalg?

Hver gang man vil sætte et teaterstykke op - og hver gang man vil gennemføre en undersøgelse må man træffe nogle valg om hensigt, emne og fokus.

At Holberg levede på Enevældens tid fra slutningen af 1600-tallet og til midten af 1700-tallet og at hans komedie om ¤Jeppe¤ havde premiere i efteråret 1722 må man tænke alvorligt igennem. Forholdene nuomstunder er *så* forskellige fra déngang at en simpel 'flytning' ville være meningsløs. Hvad enten man vil spille *Jeppe* eller diskutere stykket må man afklare sig mht præmisserne.

Holberg - og hans samarbejdspartnere - opdagede at situationen kunne ændre sig. Efter et stykke tid opdagede de at der var problemer med at finde kunder nok til komedierne. Teatret i Lille Grønnegade måtte lukke, senere brændte store dele af byen, så kom Christian 6' til - og udstedte et veritabelt forbud mod at spille teater ... Da Holberg på sine gamle dage igen blev involveret i teatervirksomhed måtte man 'følge med'. ... Men dét var déngang. I mellemtiden har næsten alt man overhovedet kan komme i tanke om undergået

voldsomme forandringer.

Så selv om man måtte have sympati for en tanke om 'evige' værdier, 'eviggyldig' morskab osv, så er det klogere at begynde et andet sted, begynde med at tænke den aktuelle situation, dens problemer, udfordringer og muligheder igennem.

Nogle vil måske mene at man burde kunne gå direkte til en tekst, så at sige etablere en *personlig* kontakt til en tekst eller dens forfatter. For så vidt som det 'lykkes' er det et bevis på at det danske sprog har en meget længere holdbarhed end meget af nutidens 'hardware' som efter et stykke tid slet ikke kan bruges med den nyeste 'software', men forudsætter at man 'opdaterer', får en ny 'applikation' eller må opgive. Man kan nemmere tage en gammel bog ned fra en reol og læse i den hvis man ellers *har* fod på de krøllede bogstaver. Heldigvis er man dog kommet så langt at man har erkendt at 'ting' skal produceres på en langtidsholdbar, måske temmelig simpel, måde hvis de skal kunne overleve digitalt.

Man skal naturligvis ikke undervurdere de problemer der er med at visse ord ikke betyder det samme nuomstunder som de gjorde i den første del af 1700-tallet. I princippet er problemet måske ikke så stort som det er i praksis, for erfaringen viser at det er ret få der kommer dérhen hvor spørgsmålet bliver aktuelt for dem.

31 - Nogle søger måske den evige ¤Jeppe¤?

Nogle søger - hvad Holberg's *Jeppe* angår - muligvis den universelle *Jeppe;* nogle dén *Jeppe* der har et særligt bud til *nutiden*, andre (sikkert relativt få) en *Jeppe* fra meget gamle dage, fra 1720'erne - og endelig er der dem der mener at den *rigtige Jeppe* er dén man kan sé på Marstrand's malerier fra

1800-tallet.

Selv om den sidstnævnte udgave må betragtes som en 'ren' anakronisme - noget der ikke holder vand hverken oprindelsen eller ift til nutiden[60] - har det været én af de mest udbredte og populære versioner, og muligvis dén version der er spillet fleste gange på Det Kongelige Teater?

Eftersom man nemt kan finde grundige diskussioner i faglitteraturen om Holberg's teater og en hel del om hans *Jeppe* har jeg hér, i denne undersøgelse, valgt at fokusere på nogle særlige aspekter der måske nok har været fremme i tidens løb, men som der er mere at sige om.

32 - At læse Holberg på en sam-læsende måde

Dette bør gennemgås endnu engang ... hensigten er (1) både at 'læse' bredt ('kultursociologisk'), (2) at læse 'tingene' på *deres* præmisser og (3) at læse 'tingene' på en 'selv-bevidst' måde, en måde der ... stræber ... efter at 'forstå sig selv'.

At 'læse' kultur - og litteratur - indebærer, når formålet ikke er at blive bekræftet i sine vante forestillinger, at man må gøre sig modtagelig over for nye sanse- og tankemæssige indtryk; dét svarer til at man kommer til et nyt sted og prøver at suge dette sted til sig. Vil man sé stedet på *dets* præmisser - vil man opleve andre mennesker og kulturer på *deres* præmisser, må man moblisere den fornødne åbenhed.

Hvad man måtte *mene* er noget andet, men begge dele, at forstå Verden hvor dén er - og at forstå Verden når den 'trænger sig ind på os' har siden længe været en

nødvendighed. 'Læser' man Holberg i dag, handler det - men på en særlig måde - om det samme, men også om at flytte sig væk fra en 'traditionel' 'litterær' måde at læse på.

Vi lever i dag på en ret stor frastand af Holberg og hans tid, og derfor må vi gøre noget særligt for at *komme i fase med* ham og hans tid. 1700-tallet er passé, men på dén måde at det har skabt forudsætninger og præmisser for hvordan vi kan leve i dag.

Vi skal ikke læse Holberg for at beundre hans genialitet, hans forudseenhed osv, han *var* meget favnende, omend næppe i en meget sansende forstand, snarere i en forstandsmæssig.

Men vi kan forsøge at 'læse' ham og hans komedie *Jeppe*, på hans og *dens* præmisser - dvs *primært* som noget der er skrevet for længe siden under forhold der var meget anderledes end de er i dag.

En moderne 'læsning' af *Jeppe*, eller sagt lidt mere højtideligt: en moderne *adækvat* 'læsning' er ikke så nem at gøre og slet ikke at konkludere på; måske bør man nemlig stræbe efter at kombinere flere - forskellige - metoder, både sproglige, historisk-sociologiske, billedlige og dramaturgiske?

Eftersom man i en sådan 'sam-læsende' [synteseskabende?] form for 'læsning' vil stræbe efter at få flere forskellige aspekter og nuancer med, vil den ikke nødvendigvis være velegnet som direkte oplæg til en iscenesættelse; er det scenen man arbejder for må man spidse til, meget mere nuomstunder end tidligere og holde sig for øje at et moderne publikum - **alt andet lige** - kun kan eller vil holde sin koncentration i en ret begrænset periode.

Men en 'syntetiserende' 'læsning' kan forhåbentlig bidrage til at styrke mulighederne for at man skaber en *moderne* Holberg-

opsætning eller, for dén slags skyld, at man finder på noget helt andet hvad enten det er på en scene eller det er noget der skal leve på en ganske anden måde.

33 - Sammenfald? Virkelighed-Historie (teknisk set)

At to 'historier [historieforløb]' ligner hinanden vil ikke i alle tilfælde påkalde sig særlig interesse, nemlig hvis de to 'historier' kun 'tilfældigvis' ligner hinanden, hvis de udspiller sig 'så langt' fra hinanden at der slet ikke er nogen [interessant] relation mellem dem.

Hvis de to 'historier' begge er *historier*, hvis de begge er *fiktive konstruktioner* er det én ting; et eksempel fra den litterære verden er Bidermann's *Utopia* (eller dele af den) ift nogle af Holberg's komedier: *Jeppe* og *Det Arabiske Pulver.* Det er ikke relationen mellem forskellige *fiktive historier* der (mest) optager mig i denne undersøgelse.

Hvis *begge* de to 'historier' er virkelighed - og der ikke indgår fiktion - eller anden form for kunstnerisk bearbejdelse - et sted i 'ligningen' falder de [også?] uden for denne undersøgelse.

Hvis - derimod - den ene 'historie' er virkelighed og den anden fiktion er det en anden ting. Teknisk set vil den ene 'historie' 'typisk' ligge forud i tid for den anden. Enten når 'virkelighed' ligger forud for 'fiktion' eller når 'fiktion' ligger forud for 'virkelighed'.

Hvis den 'fiktive historie' ligger forud for den 'virkelige', kan der enten være tale om et planlægnings-realiserings-lignende forhold eller om at den 'fiktive historie' har 'inspireret' den 'virkelige' eller om at forholdet er helt tilfældigt. Nogle vil, nogle *ville* tidligere, mene at der måtte være tale om forudanelse af en art, at kunstneren vidste noget som andre endnu ikke

havde erfaret.

Hvis den 'virkelige historie' ligger forud for den 'fiktive' er det noget der tit og ofte er konstateret 'i virkeligheden'; hvad enten den 'fiktive historie' er 'formuleret' som historiefortælling [historisk fortælling], som erindringsfortælling eller som som en 'generaliserende, alméngørende' fabel [parabel].

[Følgende flyttes evt, evt kun som henvisning]

Det ejendommelige ved den fiktive historie *Jeppe* er at den tilsyneladende udspillede sig på Bjerget i en sjællandsk landsby, senest et sted i begyndelsen af 1700-tallet, men at den formentlig var ment som noget mere generelt eller alménT ... nemlig som noget nuværende [= daværende] der kunne forlænges ud i en evighed af det samme og uforandrede liv. [Hvordan eftertiden har opfattet hensigten eller eventualiteten og realiseret den er noget andet].

Det ejendommelige ved historien om *Pôk* er at den - *faktisk* - udspillede sig fra o. 1724 til begyndelsen af 1729. Og at den ikke var mént som fabel, men at den måske kan siges at være blevet en sådan.

Historien om Jeppe og *historien om Pôk* ligner - i nogle henseender - hinanden. **Men man kan ikke*, bør ikke, tale om et perfect match*.**

Forholdet mellem *Jeppe* og Pôk anser jeg som et tilfældigt forhold. *Jeppe* kan måske bruges til at få bedre fat i *Pôk*, *Pôk* kan måske bruges til at få bedre fat i *Jeppe* og andre omvendte, omvendings-, omvendelseshistorier?

Forholdet mellem I og II må man se som et ydre, hélt overfladisk sammentræf der måske kan bruges som 'materiale' hvis man vil sé en analogi, trække en parallel eller konstruere

en metafór.

34 - Vogt dig for sammenligninger

Vogt dig for efterligninger siger man nuomstunder hvor alle og enhver smykker sig med en *ægte* Gucci-taske eller et lige så *ægte* Rolex ... [se evt hvad Holberg skrev om guldmageri, s. 997 ff], hvor charlataner giver sig ud for IT-baroner - og hvor kongelige embedsmænd producerer ægte arabiske pulvere, men i denne bog er konklusionen, opfordringen, slet ikke denne, snarere: ***Vogt dig for sammenligninger; de falske kan være slemme, de ægte kan være farlige***.

Sammenligninger var udbredte på Holberg's tid - selv skrev Holberg fx værket *Sammenlignede Heltehistorier* - senere også ét om *Heltinder* - og idéen om at man skulle sammenligne løb nærmest grassat på Frederik 5's tid[61] og i den anden del af århundredet hvor Johannes Wiedewelt rullede sig ud med et værk om *hvordan* man rettelig skulle trække parallellerne fra den græske og romerske klassik til 'nutiden'.

Datidens sammenlignende bestræbelser kulminerede i *den store kánon*: Guldberg-'gruppen"s værk om store og gode handlinger og den samhørende minde-installation i Jægerspris [herom nærmere i *Jeppe-1784*].

[Fortsættes]

35 - Skulle man dét? Finde på noget andet?

Holberg selv tænkte i dé baner for han ville gerne have succes, men han afgjorde med sig selv at han ikke ville skrive

librettoer i italiensk stil; dén form for teater var alt for 'kunstfærdig' for ham[62].

Han ville heller ikke skrive tragedier; vel nok fordi han fandt dem hélt ved siden af i forhold til de omstændigheder han levede under - så dét han skrev 'på dét sted' blev en temmelig komisk tragedie om skødehunden *Melampe* der gav anledning til en stor krig.

Holberg ville have succes, fortalte flere gange om hvor *stor* en succes hans komedier havde været - og om *hvordan* han havde omstøbt almuen i en ny form osv. Men han forstod alt for godt (må man tro) at han var ved at blive overhalet.

Når vi går til Holberg, 325 år efter hans fødsel, så sker der ikke noget 'slemt' eller anti-kulturelt ved at vi overvejer hvad der kan bære og hvad *ikke* kan under de aktuelle omstændigheder.

For nogle år siden talte man i teaterdebatten meget om Bertolt Bertolt og hans særlige opfindelse: *Verfremdungseffekten*[63]*.* På dén tid læste man også den unge Marx, ham der skrev om det fremmedgjorte menneske, det menneske der på grund af den økonomiske og samfundsmæssige udvikling var kommet på en katastrofal stor afstand *af sig selv.* Knap havde man sagt *Verfremdung,* før *die Deutsche Demokratische Republik* kom til at illustrere at ét er ord, noget ganske andet virkeligheden.

Verfremdung og *Verfremdungseffekt* har meget med *Jeppe* at gøre, for kernen i begreberne er at man vender tingene på hovedet for bedre at forstå dem *i virkeligheden*. Man kan tage *maske* på, man kan forflytte handlingen til lande på indersiden af jordkloden - eller man kan fortælle om *virkelige* steder hvor forholdene er meget forskellige fra de aktuelt forhåndenværende.

Derfor kunne man - i 325-året - udmærket, for at vende tingene på hovedet og skabe *Verfremdung*, vise dem som de 'var' på Holberg's tid. Men hvis ikke det førte til at man så bedre forstod nogle af de alvorligere problemer vi trækkes med nuomstunder, kunne det (meiner Meinung nach) være lige meget. Flytter man handlingen tilbage til 1700-tallet er der *så* meget der skal gøres at resultatet nemt kan blive det modsatte af det tilsigtede at man kommer *så* langt væk at man har spildt tiden og kræfterne.

36 - Materialet

Jeg har langt hen holdt mig til hvad der forelå af kildemateriale, men har dog også inddraget nogle 'forslag' fra de senere år - hvis jeg mente at de kunne hjælpe med til bedre at forstå Holberg og hans tid. Brandes slog tonen an i sin Holberg-bog fra 1884 ved at trække Stevnspræsten Jørgen Sorterup ind på banen, ikke som barokdigter, men som én der beskrev forholdene i en sjællandsk landsby.

37 - Tak

For nogen tid siden talte jeg med en god Holberg-ven, *Lone van Deurs* - formand for Tersløsegaard - Ludvig Holberg Museet. Undervejs spurgte hun mig om jeg kendte til *den grønlandske Jeppe*. Dét førte til at kajakken kæntrede for jeg indså efterhånden at der i Grønland lå *noget* der havde uhyre relevans. Ikke ret langt ude ad tangenten kunne jeg snart skimte en lille mand og hans kammerat: Pôk og Qiperoq - som er foreviget på et smukt maleri i *Jordens Folk* på Nationalmuseet. Jeg skylder Lone stor tak for at have bragt mig til at kæntre og for at have lagt øre til forskellige synspunkter. Også tak til andre gode venner på Tersløsegaard,

ikke mindst *Mette Maegaard Nielsen*.

Kort efter at jeg første gang havde været i Havrebjerg for at rekognoscere ved Skidenrenden i nærheden af hvor Holberg havde haft sin første herregård, Brorupgaard, fik jeg kontakt til præsten, *Sanne Bojesen Kristensen* der åbnede kirken for mig så jeg kunne komme til at sé de tydelige og stolte navnemærker som Holberg's degn, *Africanus*, havde gjort i degnestolen. Besøget førte også til at jeg gik dybere i nogle af gamle kort, for *hvor* lå dén bro Holberg og den daværende præst, Gynther, havde skændtes så 'bravt' om? - og til at jeg blev indbudt til at holde oplæg i sognegården. Tak til Sanne og hendes sangglade og spørgelystne menighed[64].

Mine gamle læremestre, *Preben Harris og Thomas Bredsdorff*, gav mig én på opleveren da de på Holberg's fødselsdag i 2007 spillede deres *Jeppe* på Tersløsegaard[65]. Måske det var fordi jeg netop havde læst om Johannes Wiedewelt og hans triste død i Sortedamssøen men - og det kom vitterligt som et lyn fra himlen - pludselig indså jeg at hvis man spillede *Jeppe på dén måde*, ikke 'kun' som en Jeppe alene på Bjerget, men som en Jeppe alene i Verden, så var stykket virkelig *så* mærkværdigt som Jens Kruuse havde været inde på i sin provokerende og omdiskuterede *Holbergs maske* og senere også i *Holbergs historier.* Tak for dén uro I har skabt.

Den umiddelbare anledning til at jeg er begyndt på denne bog er imidlertid at vi på *Niels Vandrefalk*'s HolbergTeater holdt et træf i 2007 hvor vi bad forskellige om at fortælle om deres syn på *Jeppe*, på *Niels Klim* og på en moderne komiker som Dario Fo. Siden har Niels med bistand af *Niels og Mona Damkjær*, skabt en ganske særlig *Jeppe* som han har turneret med i de senere år - og som han også har givet en prøve på da han trådte op på Tersløsegaard i sensommeren 2008.

Forskellige har beredvilligt hjulpet med materiale, henvisninger og synspunkter. Tak til Henrik Lyding der har givet mig mulighed for lægge hans specialeafhandling *Jeppe* på nettet, til *Minna Skafte-Jensen* for oplysninger om Jørgen Jørgensen Sorterup, til hendes kollega *Karen Skovgaard-Petersen* for en god diskussion om digitalisering af Holberg og for noterne til hendes opposition til Gunnar Sivertsen's disputats om Holberg og Bidermann - til den navnkundige og møntkyndige *Jerry Meyer* der har fotograferet Frederik 4's mønt fra 1701 til minde om landmilitsen - og til *Peter Christensen Teilmann* der har holdt Holberg's skrue i vandet ved at arrangere foredrag, seminarer og forelæsninger, også for danske, norske og udenlandske studerende om det særlige ved den danske oplysning og ved Holberg.

Til sidst tak til *familien* - særligt mine sønner, der ikke er holdt op med at undre sig over *hvor* meget tid der kan bruges på *gamle H* og over alle de udflugter der absolut har måttet gøres, både i bogstavelig og i mere overført betydning.

Efteråret 2009 *Bjørn Andersen*

I og II del er foreløbigt afsluttet i december 2009.

III og IV del er foreløbigt afsluttet i januar 2010, se nærmere nedenfor s. 491.

Afsnittene om Povel Juel er ajourført i sommeren 2012.

2 - 1722 Første, andet og tredje led;

1 - men noget afgørende vigtigt manglede

Alle informationer ifølge Ludvig Holberg selv

1' led

Bidermann's

omvendings-
intrige i *Utopia* -
ekstraheret

+

2' led
¤Jeppe¤'s
kløgter

+

→

1'
opførelse:

Scenisk
fiasko

pga

+

4' led blev
tilføjet:
Student
Gram's
bondske
intervention:
Komedien
blev
præciseret,
ikke vendt

→

2'
opførelse:
Jeppe blev
fikseret
som farce:

Scenisk

3' led Baronens 'samfunds-mæssige' samtids-eksperiment - *og* hans afsluttende historiske perspektivering		skue-spillernes forvirring		180 grader på hovedet, men tydeligt *drejet*		succes
Sommer og efterår 1722: Holberg's tekst		Efterår 1722: Scenisk 'eksperiment'		Efterår 1722+ Scenisk 'drejning'		Efterår 1722+ Endeligt, scenisk, resultat

De 4 'led' kan betegnes som fire *konstituenter* for at markére at de *tilsammen* viste sig at være *nødvendige.* Dette var hvad det *sceniske* 'eksperiment' - som førsteopførelsen i efteråret

1722 kom til at fungere som - viste.

3 - 1640+, 1722, 1806 Ad fontes: En kilden sag

1 - 1640+ Bidermann's Utopia

1' led (eller konstituent) i *Jeppe* var - efter Holberg's eget udsagn - intrigen i Jacob Bidermann's latinske *Utopia.*

¤Jeppe¤'s kløgter og Baronen's eksperiment, såvel som hans afsluttende ord, kendes fra komedien således som den blev trykt i 1723.

Utopia kendes også, ikke akkurat fra Holberg's eget eksemplar[66], men fra en latinsk udgave fra omkring midten af 1600-tallet, fra et tidspunkt der ligger efter 1640 [derfor betegnelsen hér: 1640+]. Det er imidlertid ikke den latinske udgave 'man' - siden 1800-tallet - i almindelighed har trukket på i diskussioner om hvad der kunne have inspireret Holberg - og hvordan - men et referat som Knud Lyne Rahbek satte sammen omkring 1800.

Eftersom denne bog *ikke* handler om hvordan man tolkede *Jeppe* fra Rahbek og frem, men om 'forhold' i 1700-tallet, og særligt om forhold *på landet* på dén tid, er der flere gode grunde til *ikke* at benytte sig af Rahbek's referat. For det første fordi det - strikte taget - hører en senere tid til, for det andet fordi det er påvist af Gunnar Sivertsen at referatet ikke er korrekt, se nærmere herom på s. 91 ff.

Når jeg alligevel har valgt at optrykke Rahbek's referat er det for at minde om at Rahbek udgav et *meget* stort Holberg-udvalg i begyndelsen af 1800-tallet og om at han også har skrevet et 3 binds-værk om Holberg som komedieforfatter. Dels fordi man nok - især med Sivertsen's kritik i baghovedet - *kan* bruge referatet som et slags udgangspunkt for at

'orientere' sig i det 'sjællandske' landskab.

2 - 1806 Rahbek's referat af ¤Jeppe¤-fortællingen

Knud Lyne Rahbek's referat er et redigeret referat. Han har skrevet det med henblik på sin lancering i 1806[67] af Holberg som en dansk-norsk Shakespeare og af *Jeppe* som en komedie der holdt vand ift *Trold kan tæmmes.* Referatet er mao skrevet 'retrograd' og redigeret med fokus på ting der har direkte relevans til *Jeppe* og til Rahbek's formålsstyrede læsning af Holberg. Der er derfor - som sociologer ville sige - grund til særlig agtpågivenhed hvad *bias,* skævvridning pga forudindtagethed*,* angår*.*

Rahbek's referat er optrykt nedenfor s. 624 ff.

Hos Bidermann hedder bonden i øvrigt ikke ¤Jeppe¤, men Menalchas. Og tilsvarende hedder konen ikke Nille, men beskrives som hans kone.

3 - 1722 fra Bidermann til Holberg

Der er mange og 'dybe' lighedspunkter mellem referatet og komedien, men der er også en del forskelle hvoraf nogle - det foregående i betragtning - er påfaldende og kan være med til at afklare hvad der er Bidermann og hvad der er Holberg:

- Hos Bidermann var 'herren' Konge, hvorimod Holberg har gjort ham til baron, til en 'større' lokal herremand - men slet ikke til Fyrste. Holberg har - jf resten af komedien og flere andre af hans komedier - villet *'lokalisere'* [og i nogen grad tidsfæste] sin komedie til noget nært, med risiko eller mulighed for at gøre den påfaldende 'jordnær'. Det var en måde at etablere *human interest* på.

Holberg har benyttet mange 'elementer' som han havde læst hos Bidermann [hvad der svarer til hvad Holberg gjorde i sin Naturret og Folkeret. Han 'benyttede' hér i sin extrahering foruden juridiske eksempler *en masse* fra Pufendorf også mange af hans 'historier'[68]]. I *Jeppe* 'stjal' Holberg mange af de påfund han kunne finde hos Bidermann [fra bortfjernelsen og transformeringen af bonden, hen over 'drøftelserne' mellem baronens folk og bonden, hen over indkaldelsen af lægerne til tilbagetransformeringen og til etableringen af den afsluttende 'fiktive' retssag og skrømtvise henrettelse.

- Hos Bidermann taltes der ganske vist om at ¤Jeppe¤ gik på kippe, dvs kro - men Holberg gjorde noget *særligt* ud af kroværten, gav ham en særlig - karakteristisk - 'historie' og gav ham nogle særlige dramatiske funktioner - som når han lod ham salte sit øl og når han lod animére ¤Jeppe¤ til at drikke 'sine' penge op, men netop *ikke* til selv at finansiere hans alkoholisme.

- Hos Holberg - ikke hos Bidermann - afsløredes ridefogeden [forvalteren] og Holberg lod tilsvarende ¤Jeppe¤ gøre kraftige tilnærmelser til ridefogedens kone, begge dele var med til at 'præcisere', 'aktualisere' og 'jordfæste' komedien.

- ¤Jeppe¤'s kone gjorde - hos Bidermann - nogle af dé ting hun også kom til at gøre i komedien, men Holberg har tilføjet et kompleks af 'træk': Det var Nille og ikke som hos Bidermann ¤Jeppe¤ der tog ansvar for drift og familie, ¤Nille¤ lå - hos Holberg - i med degnen (hvad hun ikke gjorde hos Bidermann) - og så blev hun hos Holberg forjaget påfaldende tydeligt hvad hun ikke blev hos Bidermann (i det mindste ifølge Rahbek).

Holberg har med disse 'træk' både 'kompliceret' og præciseret intrigen, for dermed er det blevet *særligt* påfaldende at ¤Jeppe¤ - som bonde - var den nederste og mest ildelugtende af disse de nederste.

- Frem for alt har Holberg gjort noget ganske særligt ud af temaet: Lad os anstille et eksperiment - og lad os (i de afsluttende ord) sé hvad der kom ud af det. Lad så være at der slet ikke var tale om noget egentligt eksperiment eftersom hvert eneste ord var skrevet ned på forhånd til nogle skuespillere af Holberg [se diskussionen af eksperiment-temaet forskellige steder i denne bog **[krydshenvisninger etableres: til diskussionen af *Jeppe*, af Povel Juel m.fl., af Hans Egede & Pôk, af *Niels Klim* ... m.v.]**.

- Og endelig har Holberg tilføjet en slutning på komedien - hvor bonden så at sige står ved tilværelsens rand og dermed foran et fald der - vel nok - gik endnu dybere end dét fald baccalaureus Niels Klim kom til at gøre i begyndelsen af den latinske roman adskillige år senere, om romanen se s. 456 ff..

Sét under ét har Holberg ikke kun stjålet sin intrige hos

Bidermann, hvad han åbent har vedgået, han har omsat den til lokale forhold (og dermed skabt et ganske andet teater end der lå i den molièreske teatertradition)[69] og så har han givet komedien en helt anden drejning end dén intrige han kunne hente hos Bidermann [hvor intentionerne også havde været meget anderledes].

4 - 2006 Hvad er det så der står hos Bidermann?

Gunnar Sivertsen. Foto: BA

For første gang i lange tider kom der i efteråret 2006 en norsk disputats, der vedrørte Holberg[70]. Den var skrevet af Gunnar Sivertsen der længe havde forsket i Jacob Bidermann, der – ifølge Holberg selv – var dén der havde givet ham grundmaterialet til *Jeppe*[71].

5 - 1640+ Jacob Bidermann's Utopia

Bidermann var katolsk præst, jesuit, og særdeles aktiv som pædagog og som pædagogisk skuespilforfatter i Tyskland. Han skrev i begyndelsen af 1600-tallet en fiktiv rejseskildring på latin – *Utopia* – og heri indgik historien om ¤Jeppe¤, eller som han hed hos Bidermann: *Menalcas*.

Utopia blev brugt i latinundervisningen som supplerende tekst; den var ikke så tung eller alvorlig som de normale tekster der var skrevet af latinske klassikere eller af senere teologiske

forfattere, men langt mere munter og lystig.

Utopia kom ikke i trykken med det samme, men cirkulerede i afskrifter i jesuitiske kredse; den blev først udgivet i bogform i 1640 – året efter at Bidermann var død i Rom – og fik ret stor udbredelse i Tyskland og Polen.

Sivertsen har set nærmere på den trykte udgivelse og har gode argumenter for at hævde at den er *forurenet*. Den er blevet suppleret og bearbejdet på en måde, der har gjort strukturen en smule rodet. Hvem der har skrevet tilføjelserne véd man ikke; måske har Bidermann selv begået nogle af dem, men det er tænkeligt at de fleste skyldes kolleger.

Holberg har haft en *trykt Utopia* i hånden; han har ikke kendt den oprindelige udgave, kun en *forurenet*. Om hans eksemplar stadig findes, kan man ikke sige med sikkerhed, men på Det Kongelige Bibliotek er der morsomt nok to eksemplarer, om hvilke det hver især er blevet hævdet at de har været Holberg's. En anden idé er at det ene har været Holberg's - og det andet én af hans latinelevers. Derimod kan det siges med sikkerhed at biblioteket har betalt for begge eksemplarer i dyre domme.

Bagest i disputatsen har Sivertsen og den nu afdøde danske latiner Mogens Leisner-Jensen gengivet *Utopia* på norsk, dvs de afsnit der har relation til *Jeppe*.

6 - 1806 Knud Lyne Rahbek's anekdote

Den anden halvdel af disputatsen drejer sig ikke direkte om *Jeppe*, men om hvordan man har læst, eller nærmest *ikke* læst, Bidermann i Danmark.

Historien begyndte med at Knud Lyne Rahbek i begyndelsen

af 1800-tallet ville gøre noget for Holberg's komedier. På dén tid anså man dem ikke for *noget*, nærmest som farcer for et 'primitivt' publikum. Rahbek anså derimod Holberg for at være en dansk Shakespeare, og derfor gik hans bestræbelse ud på at præsentere Holberg som en avanceret forfatter der ikke skrev vulgære farcer, men karakterkomedier, og som løftede 'vulgære' temaer til det sublime.

Rahbek var en særdeles habil latiner og gav sig til at pløje *Utopia* igennem for ting der havde relation til *Jeppe*; disse afsnit sammenskrev han til et handlingsreferat på dansk eller - med Sivertsen's ord - til en kedelig anekdote.

Rahbek's referat er skrevet *baglæns* [nærmest retrograd], ikke *forlæns* som man ofte gør; han har sammenredigeret 'ankedoten' af de steder som han fandt *Jeppe*-relevante; ét eller flere sådanne steder har han overset eller oversprunget.

At Rahbek har overset noget, har Sivertsen nu påvist, en historie i begyndelsen om en galsindet bondekone og hendes fordrukne mand, men for det andet har Rahbek's med sit referat ikke respekteret Bidermann's genre og stil. Bidermann er gjort mere primitiv end rimeligt er, hele den klassiske indpakning er forsvundet, formentlig i dén hensigt bedre at vise Holberg's mesterskab som komedieforfatter.

En anden ting der er forsvundet – og det er, i relation til *Jeppe*, nok så vigtigt – er dét karneval som Menalcas og nogle af romanens figurer var en del af.

7 - Rahbek's efterfølgere

Men én ting er hvad Rahbek har gjort – eller ikke gjort – af taktiske grunde, noget andet er at mange senere forskere er sprunget over hvor gærdet var lavest. Selv Billeskov Jansen,

der ellers var kendt for at have været meget omhyggelig i sine Holberg-studier – og for at have været *efter* studerende der ikke var det - har taget Rahbek vel rigeligt på ordet.

Nogle forskere, således Hans Brix og Kåre Foss, har søgt at finde en anden kilde end Bidermann selv, som Holberg kan have benyttet *trods* sin egen tilståelse. Slavisten Ad. Stender-Petersen mente man skulle lede i miljøet omkring det jesuitiske teater i Krakow.

Sivertsen har i 2000 fundet en polsk 1600-talsforfatter (Piotr Baryka [muligvis et pseudonym]), der så vidt vides var jesuitisk præst i Krakow, og som har skrevet en tekst med et plot der ligner *Jeppe*'s, men selv om det kan sandsynligggøres at den polske tekst er inspireret af Bidermann, så er det ikke meget sandsynligt at Holberg har kendt netop dén.

Imidlertid, selv om Sivertsen skulle have fuldkommen ret i sin beskrivelse af hvad der skete med Rahbek's anekdote, og det er der meget der taler for, er det vist ikke helt forkert at omtale *Utopia* som en samling af historier eller anekdoter, og det er hvad Billeskov med flere har gjort.

Ganske vist indgik historierne i en velkomponeret fiktiv rejseskildring, men dén udgave Holberg brugte, var jo netop *ikke* den rekonstruerede, rensede og velkomponerede version, som Sivertsen beskriver, men den trykte forurenede.

Sivertsen giver i øvrigt et par fornøjelige eksempler på at nogle litteraturvidenskabelige amatører var tættere på sandheden om *Utopia* end de der tilhørte det 'officielle' miljø af Holberg-forskere, dem der hører til 'forskerne på bjerget'.

8 - Billeskov Jansen og Aage Kragelund

F.J. Billeskov Jansen har skrevet:

> Det var maaske ikke helt tilfældigt, at Holberg dramatiserede en Historie fra den tyske Jesuit Jacob Bidermanns latinske Rammefortælling Utopia. Denne stofrige Anekdotesamling var, siden den udkom i 1640, udnyttet af andre Dramatikere. Bogens robuste Komik er ikke uden historisk Tiltrækning; den er aldrig oversat til Dansk, men kunde godt fortjene det.[72]

Betegnelsen *Anekdotesamling* er, mener Sivertsen, problematisk eller forkert. Han minder om hvordan Holberg har omtalt Bidermann's bog i indledningerne til henholdsvis *Moralske Tanker* (udgivet 1744) og *Moralske Fabler* (udgivet 1751)[73] - se teksteksemplerne nedenfor:

> *Moralske Tanker*: Udi disse Tider haver man fundet en synderlig Behag udi det *Morale*, som fremsettes udi opdigtede Rejse-Beskrivelser, udi Breve, og de Skrifter som føre Navn af *Spectateurs*. **Hvad opdigtede Rejse-Beskrivelser** angaaer, da holdes det for en beqvem Maade at *moralisere* paa, og seer man, at mange saadant have gjort med *Succes*. Men derved som med andet er skeed Misbrug; thi der ere fundne de, som under saadanne Beskrivelser af opdigtede Lande have anført adskillige anstødelige Ting, saavel mod *Religion* som mod *Morale*, og henføres fornemmeligen til den *Classe* den saa kalden Historie af de *Severamber*.

Eendeel af disse **Rejse-Beskrivelser** ere af samme Art som *Luciani*, hvilken indeholder intet uden Skiemt. Af disse ere meest anseelige, ***Bidermanni Utopia*** og andre af samme Natur.

De *finger*ede Rejse-Beskrivelser, som udi vor Tiid giøres af den bekiendte Engelske *Doctor Swift* er en Sammenblanding af Skiemt og Lærdom, dog saaledes at det første derudi *prædominerer*. Udi *Klims* Underjordiske Rejse ere ogsaa begge Deele, men besynderlig det sidste: thi der indeholdes saa mange *Character*er, at man deraf kand forsynes med *Materialier* til et heelt *Moral*sk *Systema*. Nogle have taget sig for at *censurere* samme Skrift, foregivende derudi at finde en Slags *Naturalismum*: men Beskyldningen er saa elendig, at man ikke har holdet fornødent at svare derpaa. Der viises udi Skriftet, hvor meget et Folk alleene af Naturens Lys og de skabte Tings Betragtning kand forfremmes udi *Moral*itet og GUds Kundskab. Saadant er noget som alle *Theologi* tilstaae, og viise, at den sande *revele*rede *Religion* er grundet paa den naturlige. *Autor* har derforuden taget den *Præcaution* at viise *Revelation*ens Nødvendighed, for at igiendrive dem, som i vor Tiid have negtet dens Fornødenhed. Slige *Censur*er rejse sig derfor enten af Ondskab at skade sin Næste, eller af Vankundighed, og vil jeg heller henføre dem til det sidste, saasom ingen er dristigere i at *criticere* end en halvlærd, og den, som man siger, haver ikkun læset een Bog. [Ekstra afsnitsdelinger og fede udhævninger er tilføjet, BA].

Mht en sammenligning af Jeppe og Klim, se evt s. 456 nedenfor.

Moralske Fabler: Jeg haver udi Forbereedelsen til mine moralske Tanker til-kiendegivet de adskillige Maader, som Skribentere have betient sig at moralisere paa, og viset, at ingen Maade er uskyldigere og tilligemed kraftigere end den, som skeer ved Fabler. Deraf have mine Skrifters Velyndere taget Anledning at opmuntre mig til saadant Arbeyde, hvilket jeg dog længe haver taget udi Betænkning, eftersom jeg haver holdet mig ubeqvem til et Verk, som gandske faa Skribentere have dristet sig til; Thi af de gamle Romere og Græker have vi intet uden Æsopi Fabler, som Phædrus haver oversat paa Latinske Vers.

Og de Fabler, som udi nyere Tider ere skrevne paa Moderne Sprog, ere fast ikke uden de samme, som igien ere opkaagte, **med mindre man vil regne moralske Romaner**, item visse Materier, hvilke ere **udførte udi Fabler**, som Utopia Mori [= Ths More's *Utopia*], Campanellæ Civitas solis, Verulamii novus Atlas, **Bidermanni Utopia**, Reinicke Foss og andre deslige, **som jeg dog ikke henfører til denne Classe**. Thi i saa Maade kunde jeg siges allerede at have opfyldt Publici Begiæring ved Klims Underjordiske Reyse.

Naar jeg derfore siger, at vi have fast intet uden Æsopi Fabler, som af andre siden ere opkaagede, meener jeg allene saadanne, som ere skrevne efter Æsopi Plan, og befatte korte Samtaler imellem Dyr, Fugle, Træer og Hyrder, med Forklaringer over hver Fabel. Af saadanne have vi fast ingen, i det ringeste er mig ikke nogen bekiendt, uden Gellers, som ere udførte udi nette og ziirlige Tydske Vers, udi hvilken Henseende de høyligen berømmes; thi, skiønt Materierne udi sig selv ere ikke af nogen Vigtighed, saa kand jeg dog sige, at jeg haver læset faa Tydske Bøger af det slags med større

Behag. Samme Gellers Fabler ere mestendeels Originaler: Fontaine derimod og Autor til tvende Comoedier, som føre Navn af Æsopo, have all ene udi nette Vers udført Æsopi Fabler: Og, saasom Stiilen derudi, sær i Fontaines, er naive og ziirlig, ere samme Autores endnu udi stor Priis, sær hos dem, der væmmes ved at læse saa vel Skue-Spill som Fabler, naar de ikke ere rimede, og som see meer paa Stiilen end paa Materien.

Jeg derimod følger herudi ikke Strømmen; og er det derfore, at jeg haver forfattet disse mine Fabler paa løs Stiil, holdende for, at, naar et Skrift i sig selv er sindriigt, det derfore intet bør tabe af sin Priis. Mange Ting bestaae udi puur Indbildning, og grunde sig allene paa en Smag, som er kommen i Moden. Hvis nogle anseelige Skribentere vilde foretage sig at skrive end Tragoedier udi nett og fyndig løs Stiil, helst udi Frankerig, hvorfra Moden saa vel udi Smag som udi Klæde-Dragt flyder til andre Europæiske Nationer, saa tvivler jeg aldeeles ikke paa, at de jo vilde læses og ageres med ligesaa stor om ikke større Behag end prosodiske og rimede Sørge-Spill. [Ekstra afsnitsdelinger og fede udhævninger, BA].

Latineren Aage Kragelund har, siger Sivertsen, læst Bidermann og har – at dømme efter en håndskreven note - fundet Rahbek's m.fl.s behandling og beskrivelse af Bidermann's *Utopia* mindre dækkende, men har dog ikke publiceret sin overvejelse.

Holberg-Ordbogen omtaler under opslaget: *Bidermannus Utopia* som en anekdotesamling. Eftersom Bidermann

nævnes i relation til Paars, Komedierne (Just Justesen), *Moralske Tanker* og 5 fabler, formoder jeg at redaktørerne har haft kendskab til kilden og *bevidst* opretholdt betegnelsen *anekdotesamling*. Jeg ved det ikke, men jeg gætter på at i hvert fald den nu afdøde Christopher Maaløe, der var medarbejder på ordbogen og som var stiv i latin, har læst *Utopia* fra ende til anden.

9 - Morālen

Moralen i denne sørgmuntre historie er at man skal se frisk på tingene og frem for alt gå til kilderne, *ad fontes* som latinerne sagde, hvis man vil have den *rene* vare, ikke mindst hvis man vil have fat i hvordan Holberg arbejdede som forfatter med at bearbejde sit skriftlige inspirationsmateriale[74]. Dét kan have betydning ikke alene i relation til *Jeppe*, men til flere andre af hans værker, både de fiktive, de historiske og de filosofiske.

Men hvem vil så gå *ad fontes*? Nogle af litteraturhistorikerne forhåbentlig. Derimod er det ikke sandsynligt at teaterfolket kan bruge Sivertsen's undersøgelse til særlig meget. Det afgørende ved ¤Jeppe¤ på scenen er jo ikke så meget, hvordan Holberg har båret sig ad med at *bearbejde sit inspirationsmateriale*, men hvad der blev *resultatet* – og *hvordan Jeppe senere er blevet spillet*.

Det er slet ikke dét Sivertsen er ude efter i disputatsen; dér er det problemerne med den skriftlige kilde, Bidermann's *Utopia*, der er det centrale.

10 - Komedien om ¤Jeppe¤

[Dette afsnit skal indarbejdes bedre eller udgå]

Det gode ved *Jeppe* er at det er et ret komplekst stykke med flere fortolkningsmuligheder, hvilket for resten er en ting Henrik Lyding dokumenterede nok så fornøjeligt i sin magisterkonferens fra 1985[75].

Mange har set *Jeppe* som en realistisk komedie, men jeg er enig med Lyding og Billeskov Jansen[76], når de på hver deres måde har vist at det ikke er realismen og alvoren, der har *plaget* Holberg; hans ærinde var at være morsom – og at være det i fuld fart, for der var meget der skulle nås i dé år, hvor der skulle spilles nyt og effektfuldt teater i København.

Hvordan kan man *vide* at *Jeppe* er tænkt mere som farce end som realisme? Det kan man ikke. Men jeg hæfter mig ved at *Jeppe* er malet så *sort* - at langt mindre kunne have gjort det - hvis det virkelig var realisme og samfundskritik der var hensigten.

Moralen – at man skal lade være med at løfte folk for hurtigt – er desuden fuldkommen ude af trit med forudsætningerne, for 'man'[77] har jo eksperimenteret med dén der var *mindst* skikket til at blive løftet[78].

11 - Kritik

Skulle jeg have én kritik af disputatsen er det at Sivertsen har gentaget sig selv ikke så lidt - og at han har svinget vel rigeligt med mester Erik mod de arme syndere, der ikke var stive nok i Bidermann's *Utopia*.

Det Kongelige Bibliotek har i dag to eksemplarer af *Utopia* om hvilke det er påstået at de hver især har været Holberg's eksemplar. Det ene eksemplar er fra Köln og trykt i 1649, det

andet fra Dillingen og trykt i 1691.

Holberg har muligvis ejet et eksemplar af *Utopia* ifølge oplysning fra Det Kongelige Bibliotek, men det kan ikke siges med sikkerhed. Man har forsøgt at opstille en oversigt hvad der har været i Holberg's bibliotek. Biblioteket brændte desværre i 1813, se: http://www.kb.dk/kultur/expo/porten/kult96/lhs-boeg.htm). Netop med hensyn til Bidermann's bog må oversigten tages med forbehold. Hvornår Holberg – i givet fald - har anskaffet sit eksemplar vides ikke. Har han ikke ejet et eksemplar da han skrev *Jeppe*, kan han eventuelt have lånt sig frem.

12 - 1996 Mylius, Lehn, Tordenskjold, Holberg og Johansen

Paul Johansen's idé om at Holberg skulle have været ejer af det ene af de to eksemplarer af Bidermann's *Utopia*, som findes på Det Kongelige Bibliotek, må anses for at være særdeles tvivlsom.[79] Tilsvarende gælder den dermed forbundne idé om at Abraham Lehn skulle have haft Holberg som lærer (via en fælles bekendt, P.B. Mygind). Der er i øvrigt sket en skrivefejl; P.B. Mygind hedder rettelig P.B. Mylius, og det var *ham* der førte Lehn til studentereksamen. Mylius må formodes selv at have kunnet dén latin der var nødvendig for at undervise i den, og i betragtning af at latinen spillede så stor en rolle i eksamen, er det ikke særligt sandsynligt at han har afgivet netop denne del af undervisningen til Holberg.

F.J. Billeskov Jansen skrev følgende i en billedtekst i *Ludvig*

Holberg: Værker i tolv bind, bd. 9, Rosenkilde og Bagger, København 1971, over for s. 336.

I det her gengivne [Bidermann] Eksemplar, trykt 1649, der har været i Danmark siden det 18. Aarh., findes forskellige Annotationer og Afmærkninger, der har foranlediget at Eksemplarets Ejer [E. Langager] anser det for netop det Eksemplar, der har tilhørt Holberg, og som denne har benyttet. Denne Anskuelse er udfra palæografiske[80] *Undersøgelser tiltraadt af fhv. Overarkivar i Rigsarkivet Dr. phil. Erik Kroman. Nogle, deriblandt F.J. Billeskov Jansen, deler ikke denne Opfattelse.*

Paul Johansen, dr.polit. og Holberg-samler, skrev flere år senere en artikel i »Politiken«[81]. Heri står:

Abraham Lehn mistede som ganske ung begge sine forældre og han arvede en stor formue. Han fik privat skoleundervisning og blev i december 1717 indstillet til studentereksamen ved Københavns Universitet og bestod eksamen knap 17 år gammel. Hans private lærer var magister P.B. Mygind, der senere blev landsdommer. Mygind kendte den seks år ældre Holberg, som i årene inden han blev professor tjente lidt penge ved privatundervisning. Hvem Holberg iøvrigt har undervist ved man ikke noget om[82]*, men her har Mygind øjensynligt*[83] *skaffet ham en lille ekstraindtægt ved at give den velstillede unge mand en afpudsning af latinen: hvis undervisningen har fundet sted lige før Lehn gik op til eksamen, har han nok været Holbergs sidste privatelev, for lige derefter begyndte denne at oppebære gage som professor i Metafysik.*

Måske er det sådan, skev Paul Johansen, at de to eksemplarer, som Det Kongelige Bibliotek ejer af Jacob Bidermann's *Utopia,* har tilhørt henholdsvis Ludvig Holberg og Abraham Lehn (det ene eksemplar stammer med stor sikkerhed fra *hans* bibliotek).

Om dét er tilfældet, ved jeg ikke; det er en mulighed, skønt jeg tvivler meget - og jeg tror snarere at der er tale om ønsketænkning. Derimod har jeg opdaget at 'P.B. Mygind' må være en skrivefejl for 'P.B. Mylius'; de angivne oplysninger passer også fint på hvad der står om *ham* i *Dansk Biografisk Lexicon*[84]*.*

For en sikkerheds skyld har jeg dog spurgt Cai Mygind, der har skrevet flere bøger om sin slægt, om han skulle kende til en P.B. Mygind på Holberg-tiden; det gjorde han ikke.

Opsummering

1/ Ludvig Holberg og – og den 4-5 år yngre - P.B. Mylius har kendt hinanden, muligvis allerede fra de yngre år. Hvordan de lærte hinanden at kende – og hvordan deres bekendtskab udviklede sig – vides (mig bekendt) ikke. Det fremgår af ovennævnte DBL-artikel om Mylius at Holberg – formentlig med accept – har lånt noget historisk skriveri af ham (om Cort Adeler) og anvendt det i ét af sine egne værker.

2/ Holberg har formentlig også kendt til Lehn, for denne har - ifølge Paul Johansen – på et *senere* tidspunkt optaget lån fra Universitetet – og det er muligvis, måske endda *sandsynligvis*, sket ved Holberg's mellemkomst. Om Holberg også kendte Lehn på et tidligt tidspunkt – *evt* via Mylius - er

en mulighed, men dét vides der intet om fra andre kilder.

3/ Mylius førte Lehn til examen artium, studentereksamen, i 1717 (dvs han imitterede ham til Københavns Universitet). Muligvis har Lehn derefter påbegyndt studier på universitetet. Han synes at have interesseret sig for juridiske emner. I dekanens matrikel står: *»A 1717 d. 30 Dec. post examen styli atqve artium inter cives Regiæ Univers Hafn. Cooptatus est Abrahamius Lehnius, ex privata informatione.«*[85]

4/ Johansen's formodning er at P.B. Mygind [dvs P.B. Mylius] deromkring, i givet fald mest sandsynligt lige før eksamen i 1717, har bedt Holberg om at tage sig af Lehn's latinundervisning. Holberg kan tidligst have gjort dette fra engang i 1716, nemlig efter sin hjemkomst fra den lange rejse til Paris og Rom. Men eftersom Mylius både havde gået på latinskole og taget teologisk *attestats* (i 1710), må det formodes at han sagtens *selv* kunne have varetaget latinundervisningen; han havde samme baggrund som Holberg for at kunne gøre det, og latinundervisningen udgjorde givetvis en væsentlig del af dét Mylius fik sine penge for.

Det skal dog tages med at Holberg var velbevandret i netop *Utopia* - det fremgår fx af *Peder Paars* (1719-1720), af *Jeppe på Bjerget* (1722) og af *Den pantsatte Bondedreng* [hvad Rahbek har gjort opmærksom på, se s. 630]. Om Mylius var dét er særdeles tænkeligt, men det vides *ikke* fra anden side.

5/ Noterne i de to eksemplarer af *Utopia* ('Langager' og 'Lehn'[86], hvoraf det sidstnævnte stammer fra Lehn's gods) er næsten ens, siger Johansen – og muligvis skrevet med

samme hånd. Johansen mener at det i begge tilfælde er Holberg's håndskrift[87].

Der findes nogle noter der kun findes i det ene eksemplar, og dem mener Johansen (af grunde jeg ikke er klar over) er fra december 1717, vel nok noget sent i forhold til eksamen? En formodning kunne være at de to eksemplarer nok *hører sammen* (noter med samme indhold og muligvis skrevet med samme hånd), men at de har været brugt af henholdsvis P.B. Mylius og Abraham Lehn, ikke af Holberg og sidstnævnte.

6/ Lehn og Mylius rejste til udlandet i godt ét år fra 1720[88]. D'herrer blev - indirekte - involveret i skænderiet, slagsmålet og den efterfølgende duel mellem von Staël og Tordenskjold. Holberg har ved forskellige lejligheder skrevet om Tordenskjold, men ikke antydet at han skulle have særlig viden, evt opnået fra 'sin gamle elev' Lehn eller sin nærmere eller fjernere bekendt Mulius [på et tidspunkt har Holberg haft lejlighed til at orientere sig i Mylius' manuskript om Cort Adeler].

7/ P.B. Mylius døde i 1745. En Johan Jacob Mylius, muligvis en søn af P.B. Mylius, blev optaget på Borch's Kollegium[89] 9.9.1749 - samme år som Holberg efterfulgte Hans Gram som efor. Måske ville Holberg give en håndsrækning til den efterladte familie?[90]

Unge Mylius fraflyttede 16.9. 1754, formentlig havde han da taget sin eksamen. Holberg var død i januar samme år. Den unge Mylius blev vicelandsdommer og kancelliråd[91].

Konklusion

Vi er formentlig kommet *en lille smule* tættere på med hensyn til en afklaring af hve 'det andet eksemplar' af *Utopia* har tilhørt (det ene har givetvis været Lehn's[92]), det andet så *formentlig* Mylius. Der foreligger dog ikke tilstrækkelige beviser, kun indicier.

Paradoksalt nok har fremkomsten af Lehn's eksemplar - og Johansen's bemærkninger om Mygind (dvs Mylius) - ikke styrket idéen om at Det Kongelige Bibliotek havde Holberg's eksemplar af Bidermann, men snarere svækket den. Der var nemlig ingen indlysende eller objektiv grund til at Holberg skulle overtage en væsentlig del af dén opgave Mylius allerede var lønnet til at løse, at føre Lehn til studentereksamen.

Henvisninger [Flyttes]

- Margrit Schuster (Hrsg.): *»Jakob Bidermanns Utopia. Edition mit Übersetzung und Monographie«*. Peter Lang, Bern 1984, ISBN 3-261-03441-6 (Diss. Zürich 1977). I Schuster's udgave benyttes udtrykket *roman* på titelbladet for den tyske oversættelse.

- Gunnar Sivertsen: *»An Unknown Farce or an Unread Novel? The Enigmatic Source of Piotr Baryka's 'Z chlopa król' and of Ludvig Holberg's 'Jeppe paa Bierget'«, »Edda«*, 2000, s. 99-109.

-

http://www.pohlw.de/literatur/sadl/barock/biderman.htm

- Tysk Wikipedia's Bidermann-artikel:

http://de.wikipedia.org/wiki/Jakob_Bidermann

- Ad Margrit Schuster's udgave. Forlaget Peter Lang skriver i relation til udgaven:

»Der einzige Roman Jakob Bidermanns (1578-1639), des bedeutendsten Jesuitendramatikers im deutschen Barockzeitalter, erlebte, obwohl erst nach seinem Tode gedruckt (1640), die stattliche Zahl von neun Auflagen (bis 1762). Der primär zur rhetorischen Schulung bestimmte Novellenzyklus vereinigt ein riesiges Sammelsurium von Fabeln, Anekdoten, Schwänken und Abenteuererzählungen, die als exempla menschlicher Laster fungieren. Die Hauptstadt Utopia erweist sich dabei nicht als erträumter Idealstaat, sondern als satirisch beschriebenes, negativ gewertetes Schlaraffia. Das dem Nachdruck der Erstausgabe beigedruckte Plagiat, die unter dem Titel Bacchusia oder Fassnacht-Land (...)' erschienene deutsche Übersetzung von Christoph Andreas Hörl von Wattersdorf, zeugt ebenso wie die polnische Übersetzung (Lublin 1756) für die breite Wirkung des satirisch-didaktischen Romans. Mit ihrer möglichst genauen, adäquaten deutschen Übersetzung will die Herausgeberin u.a. den Vergleich zwischen Vorlage und Plagiat erleichtern helfen. Dem Romanwerk ist eine Monographie vorangestellt, welche auf die Entstehungsgeschichte von Original und Plagiat eingeht und in ausführlicher Analyse sowohl Form wie Aussage des

Romans zu erhellen sucht.«

- Henvisninger til Piotr Baryka's komediesamling:

- http://buwcd.buw.uw.edu.pl/sklep/htm_eng/xix11_eng.htm

- http://staropolska.gimnazjum.com.pl/old/barok.html

- http://www2.ku.edu/~polish/courses/Plshdrama.pdf

Pro domo: Billeder og billedtekster, se:

http://bjoerna.dk/Holberg/Holbergs-Bidermann-eksemplar.htm

4 - 1' og 2' trekantstilfælde. Cirklens ophævelse I

1 - Komediens "før"-fase

I komediens "før"-fase (tv på diagrammet) er Baronen topfiguren; alle de andre er hans underordnede der bistår ham på forskellig vis. Der gælder forskellige sociale konventioner - hvad enten det er konventioner der skal bruges i komedien eller ej, så komediens Baron ville næppe kunne gøre *alt* hvad han måtte kunne finde på? Allernederst i trekanten er fæstebonden, ¤Jeppe¤ på sin regelmæssige rundrejse mellem alkove, smugkro og mødding.

2 - Komediens ombytningsfase

I dét øjeblik hvor baronen og baronens tjenerskab har forflyttet ¤Jeppe¤ fra møddingen til Baronen's seng opstår der en ny situation hvor den gamle trekant - tilsyneladende - er opretholdt. Det er stadig en baron der er den titulære topfigur, men det er den tilsyneladende baron, dvs ¤Jeppe¤ osv, ikke den 'virkelige'.

Den gamle trekant er *ikke* - hverken på det tilsyneladende, aflédte, komedieplan eller på det oprindelige komedieplan - vendt på hovedet (se den roterede trekant på diagrammet). Bag den tilsynladende baron står - og uvist for den tilsyneladende baron - den 'ægte' baron - og hans tjenerskab. Så snart de 'ægte' ville det, *kunne* de skride ind, suspendere komedien i komedien og vende tilbage til udgangssituationen.

Men, de må [måtte?] dog holde sig til hvad forfatteren måtte have forordnet i sit manuskript og venter til ¤Jeppe¤ er trimlet om og han kan iklædes sit bondetøj - og lægges tilbage.

3 - Komediens "efter"-situation

Alt er ført tilbage til det normale, dog er komediens Nille jaget bort osv.

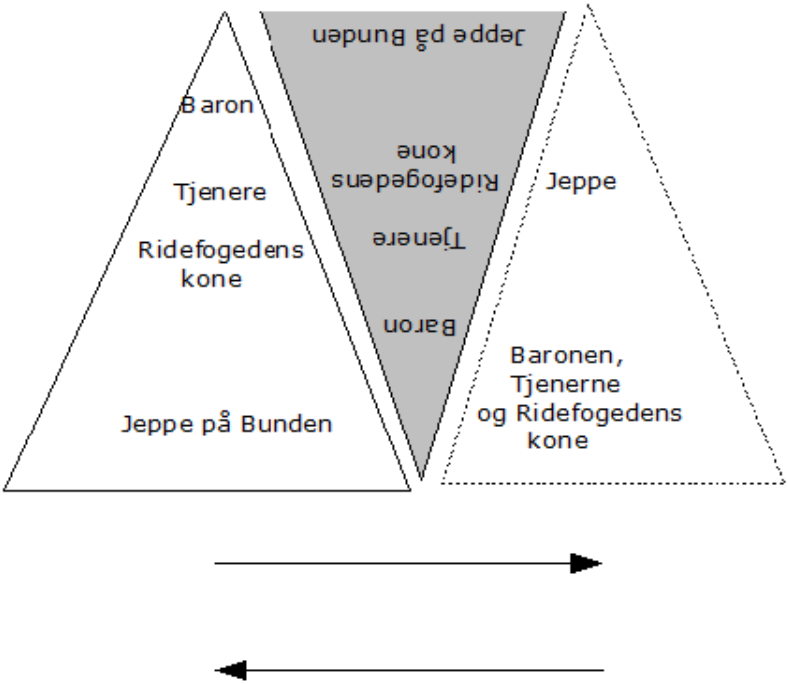

4 - Cirklens ophævelse I?

[= det cirkulære livs ophævelse]

[Henvisning hertil]

En dag i den sjællandske bonde ¤Jeppe¤'s højst imaginære liv således som den blev 'aftegnet' af Ludvig Holberg engang i 1722 og fremstillet af skuespiller og student Johan Wibe Gram

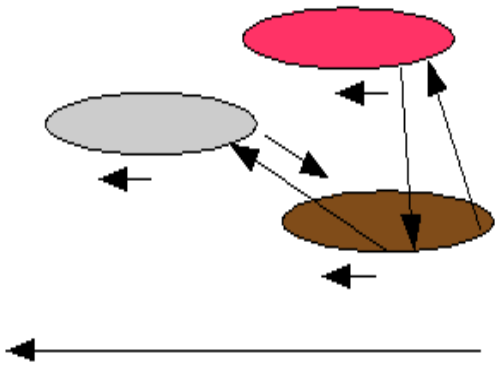

En dag blev ¤Jeppe¤ opløftet fra sin meget jordiske tilstand - hvor han dag ud og dag ind cirkulerede fra stald og mark til skomager og mødding hvortil han regelmæssigt absenterede sig - til et højere, fornøjeligt og efterhånden dikatorisk, men dog også døgnflueagtigt liv i baronens seng og ved hans bord.

Efter at være gået ud som et lys blev den opløftede, i dobbelt forstand imaginære, Herr Baron returneret til sin forrige tilstand.

Ikke så længe efter blev ¤Jeppe¤ hentet af bevæbnede mænd, sat for en dommer og 'henrettet'; han blev forrykket fra et sted på den brune cirkel til et sted på den grå og - efter 'henrettelsen' - endnu engang returneret til sin forrige tilstand.

Sidst - i krostuen, under Baronens 'dialektiske' epilog - stod han på randen af sit forrige liv ... og gloede tomt ud i luften som figurant af en slags ... forhånet, men på et 'højere' niveau? Måske har Holberg gjort ham til en *agnus dei*?

I bedste fald var Frederik 4's, Hans Egede's, Paul Egede's 'spil' med Pôk velmént - se nærmere s. 297. Måske havde Holberg's komedie også været velmént, men næppe den imaginære baron's adfærd for dén var nærmest a-moralsk - derimod *muligvis* hvis man 'slog' eftertanken til.

Dagen efter spillede teatertruppen komedien endnu engang for et nyt publikum, og den imaginære bonde kunne - så at sige - fortsætte sit Ahasverus-agtige liv lige til i dag.

5 - 1722 Baronens de afsluttende ord

Af dette Eventyr vi, kiere Børn, maa lære,
At ringe Folk i hast at sætte i stor Ære
Ej mindre farligt er, end som at trycke ned
Den, der er bleven stoor ved Dyd og Tapperhed.

Naar Bønder, Handverks-Mænd, mand Regiment vil give,
Da Scepteret til Riis kand snart forvandlet blive
For Øvrighed mand da Tyranner let kand faa,
En Nero i hver Dorp ved Roret fast vil staa.

Mon Cajus Phalaris vel fordum øve kunde
En større Myndighed end denne ringe Bonde
Green, Galge, Steil og Hiul hand truede os med
Da hand ej endda varm var i sin Myndighed.

Vi derfor Øvrighed fra Ploven meer ej tage
Giør Bonde til Regent, som udi fordum Dage,
Thi gamle Griller hvis mand fuldte derudi
Hvert Herredom maa skee faldt hen til Tyranni.

Da Holberg skrev baronens afsluttende ord har han temmelig sikkert haft i erindring at der nogle år tidligere - omkring 1711-1712 - havde været diskussion om et digt der var blevet offentliggjort i det pommerske under Frederik 4's besøg hos tropperne dernede. Titlen havde været: *Adelens Oprindelse og Herkomst*. Christian Bruun har citeret de første linjer i sin bog om Frederik Rostgaard (se dér s. 195):

En Bonde Adam var, og maatte Ploven kiøre,
Saa maatte Adams Børn og vore Fædre giøre.
Iblant Os dend Forskiæl alleene findes da,
Eendeel kiør Plov endnu, Eendeel har alt spendt fra;

Blant dem der har spendt fra, Eendeel foruden møye
Om Morgenen blev klar; Men Eendeel maatte pløye
Til ud paa Afttenen.

Digtet gik ud paa at hævde den ofte gientagne Sætning, at den sande Adel erhverves ved Dyd, Ære og Arbeide, og er mere værd end den Adel, som ikkun erhverves ved Fødselen:

... det er ej Aar og Alder
Som Adelskabet giør; Nej, det man ædelt kalder,
Af Dyden faaer sin Krafft, dend smid der Hielm og Skiold,
Dend paa en Feder-Busk giør Farven skiøn og bold.

Man talte déngang om hvem der kunne have været forfatteren, men det har temmelig sikkert *ikke* været Rostgaard som nogle mente [se Bruun's diskussion]; derimod er der nogen sikkerhed for at Iver Rosenkrantz har 'besvaret' det ny-adelige digt ud fra en 'gammeladelig' synsvinkel.

Holberg's tema var et andet. Hans hensigt har gået i en ganske anden retning. Han har tidligt vendt sig mod gammeladelige synspunkter. Når han i de afsluttende ord - på den ene eller anden måde - har taget 'parti' for baronen, så har han eksplicit påstået at gammel-bondens standpunkt var hélt passé, men måske har han også villet påstå at det samme gjaldt et gammel-adeligt standpunkt?

På tvende beene?

Eksperiment og virkelighed

Om Ludvig Holberg's *Jeppe*

Et kultursociologisk essay

II - Essay - Virkeligheden på komedie

Klip fra Robert Molesworth, Jørgen Jørgensen Sorterup, Iver Brinck, Frederik 4', Povel Juel, Povel Phønixberg, Christian 5's Danske Lov, Ludvig Holberg, Hans Egede, Knud Lyne Rahbek og Georg Brandes.

Fotos og andre illustrationer **[PDF >< ePub]**

[Forside og s. 2 produceres særskilt] Forside og s. 2 hér skal derfor slettes ved PDF-samling og trykning]

[I del - Essay - Eksperiment og virkelighed - findes s. 1 ff]

[II del - Essay - Virkeligheden på komedie - findes s. 116 ff]

[III del - Essay - Regnebrættet. Bundlinjen. Exit - findes s. 490 ff]

[IV del - Tekster - findes s. 609 ff.]

-

Beta-version 120812 mht Povel Juel.

Alfa-version 100107 (evt senere) hvad det øvrige angår.

1 - 1683-1729 De firkantede forhold på landet

1 - 1615 Eftersom Vi forfare. En smule 'forhistorisk' jura

Eftersom Wi forfare, at Bønderne herudi Riget, naar de om Torffuedagen til Kiøbstederne, met nogen deris Vaare at selge, udkomme, skulle strax naar Troffuit er affholt, met unyttig Fortering oc Dricken, tijdt oc ofte mere eller saa megit forsette oc øde, Som de for deris Vaare kunde haffue bekommit, oc derudoffuer formedelst slig en ond vaane, oc uskickelig leffnit sig selff for arme, oc i lengden aldelis forderffue. Da ville Wi at at her effter ingen Bonde, som om Torffuedagen eller andre Dage, kommer til Torffuit, der nogen sin Vaare at affhende, være sig enten aff Vore oc Cronens, Adelens eller Geiistlige Bønder, skulle udi nogen Vor Kiøbsted lenger indtil Tolff slet om Dagen forbliffue, Hvo her imod giører, skal strax i Fengsel indsettis oc for slig sin forseelse, saaledis tilbørligen straffis.

Christian 4's reces af 1615. Her transskriberet fra *Gyldendals Musikhistorie* 1, København 1982, s. 317.

2 - 1683 Danske Lov. Krohold. Udskænkning

Selv om der i *Danske Lov* stod mange detaljerede bestemmelser om hvordan man *ikke* måtte opføre sig var reglen fra 1615 dog ikke med. Måske fordi dén slags skulle stå et andet sted [Politie?]. Ikke desto mindre *blev* der drukket bravt, og der var også en del håndgemæng ...

Derimod stod der et par andre ting:

Fx stod der i 3-9-3 at man under ingen omstændigheder måtte holde kro på åben mark. Skulle der være kro, skulle det være i landsbyen ... vel sagtens på en anerkendt adresse:

> [3-9-3] Hvor noget Market uden for Byen paa Marken holdis, skal ingenstæds være tillat, enten Mad, eller nogen Slags Drik, der paa Marken at fal holde, men alt sligt i Byerne at søgis. Hvo sig herimod forseer, have forbrut hvis Mad og Drikke i saa Maader fal holdis, halfparten til Kongen og halfparten til Byen.

> 1. Art: [6-22-1] Ruffere og Ruffersker, som forføre nogen Mands Hustrue, eller Døttre til Løsagtighed og et ont Levnet, bør at strygis til Kagen, og ved Bødelen af Byen udføris.
>
> 2. [6-22-2] De, som forlokke anden Mands Børn, eller Tyende, til Tyverj, eller anden saadan skammelig Gierning, straffis ligesom de selv staalet, eller Gierningen beganget hafde.
>
> 3. [6-22-3] De, som forføre Ungdommen til Drik, Dobbel og anden forargelig Omgængelse, straffis paa deris Boeslod og forvisis Byen. Have de ingen Boeslod, straffis paa Kroppen med Fængsel og Arbejd, som Forseelsen er til.

Nok så interessant var de forskellige bestemmelser om muligheden for at fjerne sig fra stavnen. Nogle af de centrale

af dem er nogle artikler i 3-19:

9. [3-19-9] Alle Tienistekarle og Drenge, som til Bonde-Arbejd ere antagne, hos hvem det og være kand, med mindre de fæste Gaarde, eller Gaardsparter, hvor paa de sig kand nære, skulle være forpligtede deris Tieniste otte Uger for Fardag, som er paa Landet den første Junii og den første Decembris, til deris Husbond lovligen at opsige; Og saa fremt Husbonden dennem Utilbørlig vil opholde, maa de Tienisten løskynde i nogle af Byens, eller Sognefolkets, Nærværelse, eller og til Kirkestævne. Udførmer Husbonden dennem derfor med Hug, eller Slag, straffis som for Vold.

10. [3-19-10] Naar Tienistetyende, Mands- eller Qvindis-Personer, lovlig deris Tieniste eengang opsagt have, synderligen om de uden Sognet sig agte at begive, da skal deris Sognepræst være forpligt at meddeele dem Bevis, naar de den begære, at de ere frj og ledige fra Herretieniste til Lands og Vands, saa vel som fra Bondens Tieniste, og for Egteskab, saa fremt de ellers ikke med nogen trolovede, eller viede, ere. Og skal ingen Præst under tilbørlig Straf saadan Bevis dem vegre, eller og den dennem over een half Dag forholde, og skulle Præsterne give alle Skudsmaal beskrevne under deris Hænder og Zigneter, som de ville ansvare og være bekient. De nyde derfor af een hver Tienistekarl, Dreng, eller Qvinde, fire Skilling Danske.

11. [3-19-11] Begiver nogen Karls- eller Qvindis-Person sig Ulovlig af deris Husbonders Tieniste, da skulle de have forbrut saa meget, som deris halve Aars Løn sig kand beløbe, halfdeelen til Husbonden og halfdeelen til Husbondens

Herskab: Og de, som dem videndis antage, skulle have dobbelt saa meget til den forrige og rette Tienistetyendis Husbond og hans Herskab forbrut.

12. [3-19-12] Hvo som tager anden Mands Svend, Tiener, eller Tienisteqvindfolk i Tieniste uden Pasbord, hand skal svare den, som Tieneren uden lovlig Afskeed er fradragen, til al den Skade hand derover lider, og derforuden bøde til hannem, som ovenbemælt er. Og skal een hver give sine Tienistefolk, Mands- og Qvindis-Personer, naar de fra hannem skillis, Pasbord, som de have fortient, at ikke nogen derover bliver bedragen.

Det har været diskuteret hvad meningen har været med det sidste 'punktum' i Danske Lov 3-19-12: *Og skal een hver give sine Tienistefolk, Mands- og Qvindis-Personer, naar de fra hannem skillis, Pasbord, som de have fortient, at ikke nogen derover bliver bedragen*, se her Jens Holmgaard's ... *uden at landet besværes*, s. 397.

Holder man sig til den citerede tekst og sammenholder den med 3-9-10 har de tjenende haft et retskrav på at blive fritstillet med et pas, når de opfyldte kravene for at kunne rejse fra deres Husbond ikke at forveklse med Herremanden eller Godsejeren - nemlig når de hverken skyldte tjeneste til sidstnævnte - Herretjeneste - eller til den Bonde de havde arbejdet for, og når de desuden havde opsagt deres plads på den foreskrevne måde - om nødvendigt foretaget opsigelsen i fuld offentlighed ved et kirkestævne.

Det skal tages med i betragtning at hvad der stod i Danske Lov, 3' bog, 9' kapitel gjaldt over hele Danmark, ikke specielt

på Sjælland, men vel at bemærke i 1683 da Loven blev udstedt.

Men ét var hvad der stod i *Loven*, noget andet var at der - efterfølgende - var blevet indført supplerende eller korrigerende bestemmelser.

Og sidst men ikke mindst kan forholdene ikke beskrives ved kun at forholde sig til *Lovens* tekst, i den sidste ende må man også inddrage den retslige praksis.

Jens Holmgaard har s. 398 i *... uden at landet besværes* hævdet at Frederik 4' *ikke* kunne tillægges et særligt bonde-venligt forhåndsstandpunkt om at indførelsen af landmilitsen i 1701 i forening med indførelsen af supplerende bestemmelser i 1702 *ikke* måtte medføre et [reelt] stavnsbånd [for den mandlige befolkning af bondestand][93].

Og nogle linjer derefter har han anført at den omdiskuterede § 21 [se noten lige ovenfor] er blevet fejlfortolket af tidens dommere og krigs- og landkommissærer til fordel for ikke-udskrevne karle i vornedskabsfri dele af Danmark til flytning efter opsigelse osv.

Striden kunne imidlertid ikke bestå i om sådanne karle kunne udskrives efter bestemmelserne om landmilitsen fra 1701, men alene i hvilken godsejer der kunne disponere over dem[94] - det fremgår af at sådanne karle *blev* udskrevet.

Om der derfor eksisterede et stavnsbånd eller ej fra 1702 hvor det sjællandske vornedskab blev ophævet til 1733 hvor Stavnsbåndet blev indført kan måske - i det mindste langt hen - betragtes som en strid om nuancer.

3 - 1701, 1722 Den sjællandske karls og fæstebondes

horisont

Dette kapitel lider af en *afgørende* mangel, for pigernes og kvindernes situation er ikke beskrevet 'rimeligt' eller 'ordentligt'.

Manglen er afgørende fordi Holberg i *Jeppe* har 'drejet' *Nille* på en meget påfaldende måde - og fordi han især senere hen, nemlig i sine *Helte- og Heltindehistorier* og i *Niels Klim* har plæderet tydeligt for at man burde sætte kvinderne lige med mændene.

Når jeg ikke - i *denne* omgang - har forsøgt at rette op på mangelen skyldes det at jeg for at blive 'færdig' har måttet prioritere. Projektet har været rigeligt besværligt 'i forvejen'.

Hvad en sjællandsk fæstebonde kunne forestille og ønske sig i 1722 byggede hverken på Thomas Hobbes' *Leviathan*, på Hans Egede's grønlandske erfaringer eller på Holberg's skriverier, men på hvad der lå lige for: en ubrudt og flad cirkularitet, en årets regelmæssige skiften dag ud og dag ind, en udskrivning til landmilitsen så snart man var blevet gammel nok til at eksercere sammen med de andre ved kirken. Var man ikke i mark eller stald eller til ekscercits kunne man tilbringe sin tid med at holde øjnene åbne i kirken eller med at snorke i alkoven.

Mange blev syge eller værkbrudne. En del omkom som følge af krig. Ret få forsvandt 'ovenud' fordi de som drenge[95] var blevet sat til bogen eller fordi det på anden vis var lykkedes dem at komme til byen; kun ganske få kunne gøre deres hoser

grønne[96] men nogle blev dog præster eller degne.

Det kunne heller ikke være meget anderledes, og når bønderkarlene endelig protesterede var det ikke direkte og ved at slå bonden, for ikke at tale om fogeden eller herremanden[97], men ved træsk og tungt ikke at være alt for energiske, ved at udvise almindelig mangel på omhu og engagement, ved at løbe af de halvdårlige pladser til dem der var bare lidt bedre eller til dem der var et noget andet perspektiv i. Snakken gik - givetvis - men man lærte nok at vare sin mund over for 'de andre' hvis disse andre ellers var nyfigne.

Den ubrudte og flade cirkularitet begrænsede eller forhindre en udvikling *nedefra* - og som man senere erfarede, nemlig i den første tid med landboreformerne, også *ovenfra* - men 'cirkulariteten' gav også karlene, bønderne og kvinderne sikkerhed mod ulykker og vilkårlighed.

Og *sikkerhed* blev - i 1729 - ét af Holberg's nøgleord, én af hans moralsk-filosofiske 'konstituenter'.

Tema	**Gængse muligheder?**	**Knap så gængse muligheder**
Overordnet	Enhver karl og pige vidste hvor man hørte til mht sted, stand og perspektiv; det blev - formentlig i bred almindelighed - anset for at være meningsløst eller formålsløst at tænke og handle meget	

Tema	**Gængse muligheder?**	**Knap så gængse muligheder**
	anderledes.	
Frihed til?	Karlenes og pigernes perspektiv var ikke en abstrakt frihed til at gøre hvad man selv syntes, men en stærkt begrænset frihed til at gøre nogenlunde som de andre. Ikke mange år efter 1722 begyndte 'man' - blandt filosoffer og i religiøse kredse - at tale om at alle mennesker var lige og frie og at enhver havde retten til at stræbe efter sin egen lykke, **1776 et andet sted:** We hold these Truths to be self-evident, that all Men are created equal, that they are endowed by their Creator with certain unalienable Rights, that among these are Life, Liberty, and the pursuit of Happiness.	At stå til søs, evt at gå i land et fremmed sted At komme i latinskole, evt at studere. At blive broder eller søster i Brødremenig-heden, måske at blive missionær ... 'Bevidst' at handle 'skævt', at komme til at handle 'skævt' og enten blive til 'noget' - ikke nødvendigvis noget meget

Tema	**Gængse muligheder?**	**Knap så gængse muligheder**
		stort - eller at 'hutle sig igennem' eller at synke til 'bunds'. Nogle klarede sig som lakejer, tjenere, håndlangere, **...** , natmænd, tyveknægte eller skøger.
Frihed fra?	Forfølgelse fra fæstebondens, ridefogedens, degnens, underofficerens eller - evt - herremandens eller præstens side. Udskrivning til landmilitsen eller til hæren eller flåden.	Se 'cellen' ovenfor.

4 - 1701, 1722 De ulige forhold herremand-foged-bonde-karl

Forholdene herremand-ridefoged-fæstebonde-karl[98] var ulige

forhold både i deres hierarkiske almindelighed - og specielt fordi herremanden - i visse valgsituationer - kunne sætte trumf på og udskrive en vrangvillig karl[99] - eller bonde - som soldat i landmilitsen - eller til hæren.

Desuden kunne han ændre på fæsteafgiften og på hoveriet - men særligt i forbindelse med én fæsters afgang og en andens tilgang, for når en fæster først *var* tiltrådt kunne der kun vanskeligt ændres på de grundlæggende vilkår - det vil sige så længe som en fæster levede op til sine forpligtelser mht at betale skatter og afgifter og mht at leve op til sine forpligtelser som hoveripligtig.

5 - 1701, 1722 Godsejeren kunne *ikke* gøre hvad som helst

Godsejeren kunne *ikke* gøre hvad som helst, først og fremmest fordi han var afhængig af den 'befolkningsmæssige' udvikling [uanset dennes specifikke årsager], af den almindelige sundhedsmæssige tilstand, af udbruddet af forskellige epidemier - fx af pesten i 1711 - og af de overordnede samfundsøkonomiske forhold og mekanismer [nogle som Holberg fx berørte i 1729 i sin *Danmarks og Norges Beskrivelse*, se s. 374 ff. nedenfor].

6 - 1701, 1722 Landmilitsen. Den storpolitiske situation

1 - 1683, 1688 Tyrkerne

Forholdene på landet på Holberg's tid var - på det overordnede plan - stærkt præget **af** det undertiden meget anspændte, men 'fjerne', forhold mellem 'Europa' og det osmanniske rige ... [**TMP PARENTESEN & FODNOTEN**

UDGÅR ELLER FLYTTTES - så sent som i september 1683 havde der stået et voldsomt slag uden for Wien hvor den polske Jan Sobieski havde slået Tyrkerne tilbage[100] -]

2 - Forholdet til Sverige, Rusland og Gottorp

Endvidere **af** Karl 12's stormagtsdrømme, **af** forholdet mellem Sverige og Rusland - hvor 'Gottorp' var en særlig brik i spillet -, **af** forholdene andre steder i Europa[101] **og af** de mére eller mindre afledte krige mellem Danmark-Norge og Sverige.

Alt dette er direkte relevant ift *Jeppe*, nemlig mht ¤Jeppe¤'s og Jakob Skomager's krigsdeltagelse.

Og det er 'indirekte' relevant som 'baggrund' mht Molesworth og de litterære tumulter om dennes værk, både i 1694, se s. 157 ff. - og langt senere, i 1729, da nemlig Holberg 'gik på banen' og formulerede sit moralsk-politiske credo, se s. 170 ff., ikke mindst s. 175].

3 - Kongens måde at manøvrere på på den store scene

På det 'nærmere' plan havde det stor betydning for alle i landbosamfundet hvordan Kongen manøvrerede *in persona*. Kongen[102] var ene-vældig, men han var ikke proaktivt ene-styrende; han måtte tværtimod ofte handle reaktivt, som da Frederik 4' kort efter 1700 besluttede først at forordne etableringen af en 'landsdækkende' landmilits og dernæst at afskaffe det særlige sjællandske vornedskab.

At Frederik 4' ofte handlede - og måtte handle - reaktivt var ét, måske et udtryk for den danske enevældes særlige grundvilkår?, noget andet var at han af [næsten] alle faghistorikere er blevet beskrevet som én der var overordentligt flittig og grundig. Han gik ned i mange detaljer

og traf beslutning [også] på dét niveau.

Historikeren Jens Holmgaard har - lidt maliciøst [iflg ham selv] - beskrevet Frederik 4' som den mindst u-betydelige af den danske enevældes konger [disputatsen, s. 416]. Måske giver det - netop mht denne konge - god mening at diskutere forholdet mellem det uendeligt store og det uendeligt små i politikken? Denne konges enevældige og meget karakteristiske 'klo' viste sig nemlig i såvel stort som småt, det samme kunne man hverken sige om hans umiddelbare forgænger, Christian 5', eller hans umiddelbare efterfølger, Christian 6'.

7 - 1701, 1722 Bestod der et *de facto*-stavnsbånd *før* 1733?

Hvad den dybere mening var af Frederik 4's politik mht vornedskabet og landmilitsen er blevet diskuteret lige siden den 'landsomfattende' landmilits blev indført i 1701 og det særlige sjællandske vornedskab blev afskaffet året efter, i 1702.

Ét var imidlertid de motiver Kongen selv førte i marken, noget andet dem som andre har fremført 'i tiden' - og endelig er der dé motiver som senere tiders skribenter har fremført med større eller mindre bagklogskab - og med større eller mindre sans for at anlægge en meningsfuld synsvinkel i tidsmæssig forstand.

Ét af de *tilsyneladende* vigtigste diskussionstemaer fra slutningen af 1800-tallet og frem har været om der eksisterede et landsdækkende[103] *de facto*-stavnsbånd fra 1701 og frem til Christian 6' indførte det 'rigtige' stavnsbånd.

Tilstanden på Sjælland var ifølge Birgit Løgstrup's opposition til Jens Holmgaard's disputats [187]: Der eksisterede tilbage fra 1400-tallet vornedskab på den Sjællandske øgruppe[104] – dvs mændene i landbefolkningen kunne i dette område på intet tidspunkt i deres liv uden godsejernes tilladelse legalt forlade godset, hvor de var født. Og de måtte overtage de fæstegårde, godsejerne ønskede. Der var altså fæstetvang på Sjælland.

Derimod måtte de jyske fynske karle flytte, når de blot overholdt reglerne om opsigelse, pas og skudsmål. Der var desuden meget store lønforskelle fra egn til egn. I dette uensartede samfund skulle der opbygges et ensartet udskrivningsvæsen.

"Så vidt var der altså fra 1701 stavnsbånd for den udskrevne soldat [vel at bemærke i alle landets dele], så længe han var ved landmilitsen. Derom har der aldrig været uenighed". Birgit Løgstrup's opposition til Jens Holmgaard's disputats [188].

Og - kan man tilføje - ganske tilsvarende var tilfældet for dem der havde fæstet en gård når de levede op til deres forpligtelser.

Men - formoder jeg - så gjaldt det uformelle, men reelle stavnsbånd i særdeleshed når en fæstebonde ikke længere levede op til sine forpligtelser, for i dén situation måtte han enten rømme eller underkaste sig herremandens og fogedens bestemmelse om hans videre skæbne.

8 - 1729 Havde Holberg misforstået formalia eller realia?

Det fremgår nedenfor at da Frederik 4' - efter rådslagning i en lille kommission - afskaffede det særlige sjællandske vornedskab i 1702 begrundede han det - ikke mindst - med 'humane' eller med 'moralsk-politiske' argumenter.

Holberg udtrykte i 1729 - *mange år senere* - af samme grunde en næsten påfaldende - eller måske *påkaldende*? - stor begejstring over kongens beslutning; han betegnede den som *den største zirat i denne store Konges historie*, se s. 370.

Hvis det særlige *sjællandske* vornedskab - enten ved etableringen af landmilitsen i 1701 eller ved dén praksis der udviklede sig frem til 1733 - var blevet erstattet af *et særligt tyngende og landsomfattende de facto*-stavnsbånd så kunne han næppe have udtrykt sig så overstrømmende fornøjet over Frederik 4's beslutning? Skulle Holberg i 1729 i dén grad have misforstået formalia eller realia eller begge dele?

I 1729 må det formodes at Holberg både vidste at raske karle blev udskrevet til landmilitsen og at de kunne blive hvervet til hæren eller tvangsoverflyttet til den [som tilfældet var **o. 1710**].

Når Jens Holmgaard - s. 414 - i sin disputats om landmilitsen skrev: *"Og så kan man i øvrigt godt slette 1733 som et afgørende skel i den danske bondestands og bønderkarlenes historie"* - fordi det reelle stavnsbånd efter hans opfattelse blev indført tidligere - må man snarere tage denne påstand som et spørgsmål og som en 'begyndelse' til en undersøgelse end som en lysende klar konklusion, så meget mere som han tidligere [nemlig s. 394] havde bemærket: *"Sandheden er nok, at retstilstanden her [dvs mht udskrivning af pas til bønderkarle] som på så mange andre områder i praksis var*

temmelig flydende."

[Det følgende - markeret med {} - skal bearbejdes yderligere]

{Min formodning er at hvad der var afgørende for Holberg i 1729 (muligvis også for Frederik 4', enten omkring 1701/1702 eller omkring 1729) ***ikke*** var om enhver **karl** af bondestand - i praksis - kunne slå sig ned hvor han ville over hele landet[105] - og hvorfor skulle han dog dét? - men langt **snarere** var at det i 1701/1702 var blevet slået fast at ***enhver karl*, uanset hvilken landsdel han var født i, *stod lige over for* - men selv sagt langt *under* - Kongen,** og samtidig - udtrykt på en anden måde under en mere majestætisk synsvinkel - at Kongen fra 1701 at regne kunne disponere noget mere direkte over landes karle til militære formål end han havde kunnet tilforn.

Holberg har muligvis, eller givetvis?, tillagt netop dette 'dobbeltaspekt' stor vægt, muligvis for stor vægt - eftersom '1701' og '1729' endnu ikke var blevet til '1733'.

Måske har Holberg misforstået 'situationen' i 1701 og 1729 [hvad Jens Holmgaard måske ville have sagt] eller også har han - ved at skrive stærkt rosende om Kongen - villet påvirke ham og dermed 'situationen' i 1729 [en teknik der gennem tiderne er benyttet af en del skribenter], men formentlig næppe for at ændre forholdene på landet, men eventuelt for at opnå mere 'personlige' fordele?

Muligvis er Holberg - ved at tage afsæt i Molesworth's 'halvgamle' beskrivelse af Danmark anno 1692 [se nærmere s. 170 ff] - blevet 'påvirket' til at se 'situationen' i et særligt lys; måske er han - fordi han absolut ville sætte Molesworth til vægs og fordi han - så mange år efter - ville demonstrere at netop *han* var den rette til at gøre det, den *eneste* der kunne

gøre det til gavns - ført til at beskrive vornedskabets afskaffelse i så stærkt positive vendinger at han - strengt taget og set 'isoleret' - kom ud på en ret tynd is?

Men hvad enten Holberg har misforstået 'situationen' omkring 1701 - eller 1729 - eller han - på én eller anden måde - har ønsket at påvirke den i 1729 er det påfaldende at faghistorikerne ikke har forholdt sig til Holberg's meget positive 'læsning' i 1729 og til hans kolbøtte i 1741 [nemlig i beskrivelsen af bøndernes forhold i *Niels Klim*].

Det gælder først og fremmest historikeren Edvard Holm der nok har inddraget Holberg i sin argumentation, men netop ikke hvad han havde skrevet i 1729; det gælder imidlertid også Jens Holmgaard der i 1999 forsvarede sin disputats om landmilitsen og det gælder endelig sidstnævntes opponent, Birgit Løgstrup.**}**

9 - 1722, 1729 'Promemoria' om stærke og svage historiske forbindelsesled

For bedre at forstå Holberg's beskrivelse af militsen i *Jeppe* og baggrunden for hans vurdering i 1729 af at Frederik 4' afskaffede det sjællandske vornedskab i 1702.

Alle ting var [i denne del af 1700-tallet] forbundet via stærke og svage forbindelsesled.

Hvad der skete det ene 'sted' fik afledte 'medvirkende' eller 'modvirkende' konsekvenser lige ved siden af - eller længere væk. Eksempelvis kunne et militært behov - for at være 'parat' i tilfælde af fjendtligt indfald - trække mange karle væk fra eller svække deres kraft på fæstegårdene og på hovedgårdene;

dette udløste måske umiddelbart misnøje, men også at der opstod efterspørgsel efter arbejdskraft i næste led - en efterspørgsel som *derefter* måtte tilgodeses af svagelige mænd, af kvinder - og måske også af børn?

I en senere fase ville det direkte og indirekte forøgede arbejdskraftbehov forøge lønpresset, ikke alene i landbruget, men også i andre sektorer.

Og sammenlagt kunne 'udviklingen' af en - gennemsnitligt - både ringere og dyrere arbejdsstyrke føre til at den gennemsnitlige produktivitet faldt, hér og dér osv.

10 - Skema: Efterspørgslen efter karle i 1' og 2' led

'Element'	'Generaliseret'	Kommentar
Foreløbig oversigt ...		
1700: Svensk indfald i Humlebæk 04.08.1700	Militær trussel → afskaffelse af det sjællandske vornedskab - umiddelbart kun for dem der holdt sig mandeligen - men også for deres efterkommere	Frederik 4' har formentlig 'konstateret' at landet var langt mere udsat end forudsét? Birgit Løgstrup [Opposition til Holmgaard's disputats, s. 190] *På samme måde som borgerne i København i 1660 skulle bønderne på Sjælland belønnes for deres indsats mod de svenske angreb på Nordsjælland i 1700 i form af vornedskabets successive*

'Element'	**'Generaliseret'**	**Kommentar**
		ophævelse. Ths Munch 1975, 303: *"løfterne af august 1700 om vornedfrihed for alle de sjællandske bønder (og deres efterkommere), som holde sig mandeligen i denne paahængende fare, altså i tilfælde af svensk angreb ..."*
Udenlandsk efterspørgsel efter danske tropper	Efterspørgsel efter arbejdskraft til hovedformålet og afledt efterspørgsel i landbruget	Jf Holmgaard disputats s. 414: *"Ved at lade landmilitsen, der kun kostede kongen et beskedent beløb, erstatte de 20.000 hvervede soldater, som han i 1701 for god betaling udlejede til kejseren og Vilhelm 3. til brug i Den*

'Element'	**'Generaliseret'**	**Kommentar**
		spanske Arvefølgekrig, opnåede han umiddelbart en betragtelig økonomisk gevinst [for sin egen kasse] uden i for høj grad at blotte riget i tilfælde af nye angreb."
Store Nordiske Krig	Direkte militære omkostninger. Forsyningsvanske-ligheder. Forøget efterspørgsel efter arbejdskraft, direkte såvel som indirekte, se nedenfor.	
Mangel på karle	Efterspørgsel efter arbejdskraft til hovedformålet og afledt efterspørgsel	Ths Munch 1975, 302 f: 'sandsynligvis fordi interessen for

'Element'	**'Generaliseret'**	**Kommentar**
[direkte eller indirekte som følge af krigshandlinger]	andetsteds i landbruget og resten af samfundet. 1712 Kommissær Nic. Nissen iflg Holmgaard's disputats og Løgstrup's Opposition til Holmgaard's disputats, s. 196: *"Formedelst at landfolkene ere ude, og bønderne ej kan få på mange steder karl eller dreng i sin tjeneste, rejser tjenestekvind-folkene lønnen så højt for bonden, at han ikke kan formå at holde denem. Ja, dersom de ikke vil give hende, så meget som hun forlanger, tør hun*	byernes udvikling nu overskyggede den antagelig aftagende mangel på landlig arbejdskraft' + 'Således tilbød forordningen af 18. juni 1692 frihed for tilflyttere til Møn og til de sjællandske ryttergodser.' Jf måske også Gunner Lind 1986, s. 32: *"Optimering vil sige tilpasning til den økonomiske struktur. Penge, arbejdsydelse (altså mandskab) og hjemmeproducerede varer var til en vis grad uafhængige størrelser i en bondeøkonomi med en høj grad af selvforsyning,*

'Element'	**'Generaliseret'**	**Kommentar**
	vel i de gode åringer, når kornet er let køb, sætte sig på sin egen hånd og enten med spinden eller andet arbejde tjene sin føde - -."	*latent underbeskæftigelse (især sæsonmæssigt) og begrænset mulighed for afsætning af produkter."*
Mangel på karle til militære formål [til umiddelbar fordel for landbruget] Udbredte påstande om at godsejerne og fogederne snød militæret, dvs Kongen, ved at skjule de bedste karle.	Løgstrup: Opposition til Holmgaard s. 195-196 '"dobbelt" bogholderi - som er dokumenteret i [mindst?] ét tilfælde - viser at officererne havde ret i deres gentagne anklager mod godsejerne for at skjule de bedste karle for dem. En anklage præses ikke har taget alvorligt.'	
Udenlandsk efterspørgsel efter danske fødevarer	Efterspørgsel efter arbejdskraft til hovedformålet	

'Element'	'Generaliseret'	Kommentar
	[transport] og afledt efterspørgsel i landbruget [produk-tion] Prispres på landbrugsvarer? Dyrtidspåvirkning på sidsteforbrugere og 'mellemled' i Danmark og Norge	
Efterspørgsel efter karle i Holsten til høstarbejde, muligvis kun i sæsonen?	Efterspørgsel efter arbejdskraft til hovedformålet og afledt efterspørgsel i landbruget	

11 - Skema: Landmilitsen. Vornedskabet. Stavnsbånd

Tema	Kommentar
DANSKE LOV BLEV SAT I KRAFT	1683

Tema	**Kommentar**
MILITÆRT INDFALD 04-08-1700	Landmilitsen iflg Holmgaard's disputats s. 414: "Den umiddelbare anledning til oprettelsen var forskrækkelsen ved den svenske landgang ved Humlebæk den 4. august 1700, men afgørende var formentlig kongens ønske om at forberede en revanchekrig mod Sverige for at tilbageerobre de østensundske provinser".
LANDMILITSEN BLEV INDFØRT	1701
Kilde: Se TMP s. 1046 ff.	Kongelig forordning af 22.1.1701. Optrykt i forkortet form af Jens Holmgaard i ... *uden at landet besværes*, [Viborg] 1999, s. 425 ff.
Officiel begrundelse for at indføre landmilitsen	Kongen ville etablere et landeværn aht undersåtternes konservation og sikkerhed ... at al fjendtlig vold og overfald fra vore riger og lande ... kan hindres og afværges - [og] det skal nøje iagttages, at mandskabet ej vorder formindsket i tallet efter de ansatte td. htk.
Uofficielle	1/ Det var - isoleret set - langt billigere at

Tema	**Kommentar**
begrundelser ...	etablere end en landmilits end at holde en hvervet hær: 'Udskrivning af bønderkarle, som lønnedes gennem deres almindelige landbrugsarbejde' [Løgstrup's Opposition til Holmgaard, s. 192] 2/ Måske var en landmilits - trods alt - mere loyal end en hvervet hær - et synspunkt som både Machiavelli og langt senere Clausewitz har berørt, hver på sin måde - jf endvidere at Molesworth ganske få år før 1700 havde noteret sig at den danske befolkning elskede sin Konge osv: but all the People either are or appear to be Lovers of their King, se s. 642 3/ Holmgaard disputats s. 414: "Men set i bagklogskabens lys udgør landmilitslovgivningen og vornedfrihedsforordningen i hvert fald tilsammen grundlaget for en storstilet **egaliseringsproces** [BA's udhævning] landsdelene imellem. At enevælden potentielt og generelt tilstræbte en sådan, er almindeligt antaget - utvivlsomt med rette, Danske Lov og forordningerne om ensartet mål og vægt er markante

Tema	**Kommentar**
	vidnesbyrd herom."
Direkte berørt	Unge væragtige [=våbenføre] mænd i landdistrikterne OG indirekte alle landets proprietærer [=Herremænd]. Antal: ca 15.000 mand
Ikke direkte berørt	Kvinderne og dem der ikke (længere) var unge og væragtige [=våbenføre]
VORNEDSKABETS AFSKAFFELSE	1702
Kilde	Kongelig forordning af 21.2.1702, se s. 656 ff.
Officiel begrundelse for at afskaffe det sjællandske vornedskab	Alle karle skulle landet over "nyde lige frihed, for at have des meere lyst, mod og hierte til at være arbeidsomme, flittige og vindskibelige, ja til at vove livet for os og fæderne-landet i fornøden tilfælde" Holmgaard disputats s. 415 "Edvard Holm har [men iflg Holmgaard med urette] meget høje tanker om Frederik 4.s omsorg for den danske bondestand i almindelighed og bønderkarlene i

Tema	**Kommentar**
	særdeleshed: »Det er særlig en ære for ham, at han ikke påbød stavnsbåndet«. Og at han ikke gav efter for fristelsen til at lette udskrivningen ved at gøre det, »var efter al sandsynlighed en virkning af ... det samme statsmandssyn, der bragte ham til at hæve vornedsskabet, nemlig opfattelsen af, at bonden burde være en fri mand« (I, 614)."
Direkte berørt af afskaffelsen	Vornede sjællandske karle
Indirekte berørt af afskaffelsen	Dels kvinderne på Sjælland og i resten af landet. Dels alle andre mænd i landet [når det sjællandske vornedskab blev afskaffet, kunne dette - i det mindste teoretisk - på en bredere 'konkurrencemæssig' betydning både på Sjælland og uden for Sjælland].
Forpligtelser for de direkte berørte	Den direkte berørte skulle vedligeholde den fæstede ejendom, betale skatterne, gøre hoveri eller betale hovningspenge efter indgået aftale, **i så fald** kunne den pågældende forblive på den fæstede ejendom på livstid, **men hvis** fæsteren døde eller i øvrigt ikke kunne 'fortsætte'

Tema	**Kommentar**
	(fx pga sygdom) måtte 'man' følge normal praksis, fx at en efterladt kone kunne gifte sig igen og at hendes ny mand - måske - kunne indgå en ny fæsteaftale [Holberg havde som godsejer - sent - en 'sag' om en møllerenke ...]
Overtrædelser	Overtrædelser skulle straffes med penge-bøde jf Forordningen
Forkyndelse af forordningen / publicering af den	Forordningen blev rundsendt til grever, friherrer ... biskopper. Forordningen skulle oplæses i Kirkerne for almuen *til almuens des bedre underretning*
Forlængelse, justeringer, lettelser?	**1707** suspension af 6 års-reglen 1709 krigserklæring [LH var i Oxford 1706-1708] 1710, 10.03. Dansk nederlag i Skåne til Magnus Stenbock [se s. 252]. **1710** 1/3 af militsen blev overført til den hvervede hær
1724 F4 nedsatte kravene til landmilitsen, se	1724 »Hvad der lå bag disse indrømmelser og

Tema	**Kommentar**
Holmgaard's disputats s. 416.	tilladelser for dem, der blev (nemlig lettelser og nedsat exercits) var den kendsgerning, at 6/7 af mandskabet ville blive holdt længere inde, end de havde måttet formode det efter den oprindelige forordnings udtrykkelige ord. Nogle kunne endog komme til at gøre tjeneste 6 år endnu.« Birgit Løgstrup citerer Holm i sin opposition til Jens Holmgaard s. 198.
LANDMILITSEN BLEV OPHÆVET [men genindført i 1733]	1730 [Kan evt uddybes senere, jf 'slingrekursen' i Grønlandspolitikken]
1733?	Holmgaard disp s. 414: "Og så kan man i øvrigt godt slette 1733 som et afgørende skel i den danske bondestands og bønderkarlenes historie".
STAVNSBÅNDET BLEV INDFØRT. LANDMILITSEN BLEV GENINDFØRT	1733 Holmgaard disp s 409: Udtalelsen i forordet til forordningen af 4. februar 1733 om, at kongen ser sig nødsaget til nogenledes at indskrænke den frihed, bønderkarlene havde fået ved landmilitsens afskaffelse.

Tema	**Kommentar**
Officiel begrundelse for at indføre det landsdækkende stavnsbånd	
Begrundelser for at indføre det landsdækkende stavnsbånd	[TMP 1/ Kongen skønnede at det var nødvendigt at indføre et stavnsbånd der gik meget videre end Forordningen om Landeværnet der direkte alene havde militære formål (de militære formål skulle respektere bondearbejdet). Meget videre i henseende til alder og varighed?; kvinderne inddraget? 2/ Dels militære formål, dels økonomiske og styringsmæssige?]
Direkte berørt af indførelsen af det landsdækkende stavnsbånd	**1733:** 14-36-årige mænd af bondestanden **1742:** 9-40-årige **1764:** 4-40-årige

Tema	**Kommentar**
Indirekte berørt af indførelsen af det landsdækkende stavnsbånd	
Direkte berørt af genindførelsen af den landsdækkende milits	**1733:** Ca 5.000 mand **1742:** Ca 7.500 mand
1762: Landmilitsen blev nedlagt	1762: [Mht militsen: 'nedlæggelse' i 1762, men etablering af værnepligtig hær] [Diskuteres i *Jeppe*-1784]
1788: STAVNSBÅNDET blev ophævet	[Diskuteres i *Jeppe*-1784]

12 - 1722? Demoralisation?

Birgit Løgstrup Opposition til Holmgaard's disputats, s. 196
"Holmgaard har fremdraget interessante udsagn, der viser militsvæsenets demoraliserende effekt på de udskrevne karle. De gad ikke arbejde, når de kom hjem fra kompagnisamlinger og øvelser. Ja, de truede endog deres arbejdsgivere med våben, hvis de bad dem gå i arbejde. Hvordan fik bønderne så arbejdet gjort, når karlene enten ikke gad røre sig, eller de var langt borte under Store Nordiske Krig?"

I hovedsagen *var* det herremanden og - i det daglige - hans foged der bestemte, men var forholdene for hårde et bestemt sted kunne en karl, en bonde *in spe*, stikke af eller finde et bedre herskab, men der var nok mange flere der fandt ud af at bestikke fogeden til lettelser, *måske* som Holberg har ladet ¤Jeppe¤ antyde det.

Jo nok, giv mig for fire Skilling endnu, Rifogden er en skickelig Mand; naar vi sticker ham en Daler i Næven, giør han sin Saligheds Eed for Herskabet, at vi icke kand betale Land-Gilde. En Skielm der nu har fleere Penger, du borger mig nok for en Styver eller to. [*Jeppe* sidst i I,6]

13 - 1722 TMP Opsummering mhp *Jeppe*

Forholdene i landsbyerne ændrede sig over tid og var forskellige landet over. Forholdene på Sjælland var forskellige fra forholdene i Jylland og på Fyn, for slet ikke at tale om forholdene i Norge og i Holsten. I lange perioder havde der været krig - Karl 12' var blevet dræbt i 1718, i 1720 var *Den Store Nordiske Krig* afsluttet.

14 - 1883 Historikeren Holm's (mis)brug af digteren Holberg?

Historikeren Edvard Holm skrev omkring 1883 en artikel med overskriften *Frederik IV's Landmilits og dens Indflydelse paa Bondestandens Kaar i Danmark*[106] - som Holmgaard er blevet provokeret af og derfor gået i clinch med.

Holm havde benyttet et par citater fra Holberg's komedier til at støtte sin tankegang, og disse citater er optrykt nedenfor med Holm's ledsagende tekst da de kan være med til at belyse de faktiske forhold omkring tidspunktet for udgivelsen af *Jeppe* og ikke mindst hvordan Holberg fortolkede dem:

Soldaterudskrivningen greb alt for meget ind i mangfoldige Forhold til, at den ikke skulde have efterladt sig Spor i den samtidige Litteratur, og vi finde her Stadfæstelse af den Opfattelse, at det var Sessionerne, ikke Proprietærerne, der vare Herrer over Udskrivningen. Enhver véd fra sin Holberg, at Ridefogderne vare vigtige Mænd paa Godserne. I Jeppe paa Bjerget siger Jeppe: *»Ridefogden er en skikkelig Mand. Naar vi stikker ham en Daler paa Næven, gjør han sin Saligheds Ed for Herskabet, at vi ikke kan betale Landgilde«*[107]. I Melampe[108] lader Holberg en Bonde udtale, at

hvis han har Ridefogden til Ven, kan Proprietæren ikke rykke et Haar af hans Hoved, og i Plutus[109] siger en Bonde, at der paa hvert Gods er tvende Herskaber, nemlig Husbonden og Ridefogden, Bonden staar under Husbonden og Husbonden igjen under Fogden, uden hvis Tilladelse han intet formaar. Ingen kan være i Tvivl om, at Holberg her har tegnet efter det virkelige Liv; men det er tillige klart, at netop Soldaterudskrivningen maatte gjøre det muligt for Ridefogderne at vise deres Indflydelse. Hvis Forholdet var, som det er paastaaet, at Herremanden havde Ret til efter eget Tykke at stille til Soldat, hvem han vilde, hvilken Lejlighed havde der da ikke været for Ridefogden til at tage imod Stikpenge for at gjøre Herremanden [Side 543] vis paa, at den og den Bonde umulig kunde bruges til Soldat! Naar derimod Udskrivningen laa i Sessionsmedlemmernes Hænder, blev det vigtigt at bestikke Ridefogden, for at han skulde prøve paa at faa Sessionen fra at tage en til Soldat. At Forholdet har været det sidste, kan man se af den Scene af Melampe, som der nylig er henvist til. Her tale to Bønder om, hvad de skulle gjøre for at slippe for at blive Soldater, thi det er, mene de, aabenbart,at Landet har faaet Ufred. Da »anden Bonde« foreslaar at skjule sig, siger »første Bonde«: *»De finder os nok allevegne. Du kjender nok Ridefogden, vi skyvier os aldrig for ham; thi han støver Bønder bedre end en Hund støver Haren.«* Men hertil svarer første Bonde: **??? [mangler der noget?]** I Hvad kan tydeligere vise, at Sessionens Medlemmer havde Udskrivningen i deres Haand? Thi det er naturligvis dem, her nævnes som Mønstringen[110]. Det var ved at lyve for dem, at Ridefogden skulde hjælpe Bonden.

Edvard Holm - som jeg har citeret andre steder i dette essay - har imidlertid ikke argumenteret for *hvorfor* han har fundet Holberg-citaterne relevante eller faktuelt stærke nok til at understøtte de fremførte synspunkter; det synes som om Holm har brugt Holberg 'apriori' og som et *på forhånd ubetvivleligt vidne*.

Holberg-citaterne stammer fra 1727 (det formentlige tidspunkt for skrivningen af *Melampe*) og 1751 (det formentlige tidspunkt for skrivningen af *Plutus*); det sidste stykke er derfor skrevet af en Holberg der vidste *meget* mere om de faktiske forhold i landbrugssektoren end den unge havde gjort, end han der havde skrevet *Jeppe* havde gjort, og hvad Holberg har skrevet i 1751 kan ikke uden videre bruges til at 'forklare' dele af hvad han skrev i *Jeppe* i 1722.

Nedenfor hele den pågældende bondescene fra *Plutus* [III,5]:

BONDEN. Guds Fred, Far lille! bliv ikke vred, at jeg saa dristig kommer hid.

PLUTUS. Hvad est du for een? hvorfra kommer du?

BONDEN. Jeg er en Bonde fra Landet nær her ved Staden. Jeg har hørt, at han er hidkommen, for at giøre vel imod got Folk.

PLUTUS. Regner du dig da iblant got Folk?

BONDEN. Jeg tør selv ikke sige det; men Folk, som kiender mig, holder mig at være lige saa ærlig, som min Husbond er velbyrdig.

PLUTUS. Er din Husbond og ikke ærlig?

BONDEN. Derom kand jeg som en ringe eenfoldig Mand ikke dømme. Det kand jeg alleene for vist sige, at han er velbyrdig.

PLUTUS. Jeg mærker, at du est en skikkelig Mand, efterdi du ikke vil tale ilde om dit Herskab.

BONDEN. Mit Herskab er godt nok, saa vidt hans Herskab det vil tillade.

PLUTUS. Har da dit Herskab et andet Herskab over sig igien?

BONDEN. Ja vist! saa vel hos os, som paa andet Gods.

PLUTUS. Det forstaaer jeg ikke.

BONDEN. Det kommer deraf, at han er ingen Landmand. Thi enhver, som forstaaer Landmandskab, veed at paa hvert Gods ere tvende Herskaber, nemlig Huusbonden og Ridefogden. Bonden staaer under Huusbonden, og Huusbonden igien under Fogden, uden hvis Tilladelse han intet formaaer.

PLUTUS. Jeg forstaaer din Meening, og mærker, at du est ikke taabelig. Men hvad er din Begiæring?

BONDEN. Jeg haver hidindtil ydet Skat og Landgilde, saa længe som Alder og Helbred har tilladt mig at arbeyde. Men nu tager Svaghed ved Alderen til, saa at jeg ikke kand

fortiene min Føde.

PLUTUS. Din Huusbond seer vel igiennem Fingre med dig udi saadan din slette Tilstand?

BONDEN. Det giorde han gierne, hvis hans Foged ham saadant vilde tillade.

PLUTUS. Du maa giøre mig nogen Forklaring over denne mørke Tale. Hvad er en Foged her i Landet?

BONDEN. En Foged er den, som med en absolut Magt regierer Gaard og Gods, og lader Herren alleene beholde den pure Titel. Derfor er vel ingen skreven Lov, men en almindelig Vedtægt, som siger: I Herrer! værer eders Ridefogeder hørige og lydige. Med et Ord: naar Fogeden er os imod, kand Herren intet got giøre os.

PLUTUS. Min kiære Mand, jeg har Medlidenhed med dig, og derfor vil hielpe dig til rette. Naar du kommer til dit Huus igien, vil du i din Kiste finde en Skat, hvormed du ikke alleene kand tilkiøbe dig Frihed for Hoverie, men end ogsaa kiøbe din Gaard og faae den til Eyendom.

BONDEN. Tak, naadige Herre! det er en stor Trøst for mig udi min Alderdom.

Andetsteds i artiklen har Holm undret sig over at Holberg ikke havde gjort nogle bemærkninger om indførelsen af Stavnsbåndet i 1733 (eller om de skærpelser der blev gennemført under Christian 6' og Frederik 5'), men han har tilsyneladende ikke - i denne forbindelse - hæftet sig ved at

Holberg i 1729 tydeligt havde rost Frederik 4' for at have afskaffet det sjællandske vornedskab (se nærmere s. 370 ff.)[111], ved at han på samme tidspunkt havde taget afstand fra Robert Molesworth's beskrivelse af de sjællandske bønder som trælbundne (se nærmere s. 170 ff.) og endelig ved at han i den latinske roman om *Niels Klim* temmelig tydeligt, men dog på latin, havde kritiseret at man ikke satte bønderne højere end man gjorde (se s. 465 ff.).

15 - 1722, 1743 Thomas Hobbes? Hans Egede og Pôk

Holberg havde måske hørt om Thomas Hobbes og hans *Leviathan* [1651] da han var i Oxford 1706-1708, måske kendte han [først] til ham på et senere tidspunkt, muligvis kendte han til ham da han skrev på *Jeppe*, men Hobbes dukkede tilsyneladende først - for alvor - op i Holberg's forfatterskab i de senere år, således i det tredje latinske levnedsbrev fra 1743 og i Epistel 2 fra 1748. I levnedsbrevet stod[112]:

Si, Hobbesium, Spinozam cum Whoolstonio compares, sobrii ac modestii videntur ilii, tanta hic impudentia ac audacia in Religionem bacchatur.

Holberg sammenlignede i levnedsbrevet Hobbes og Spinoza med Whoolstone og så at disse - [trods alt] - udtrykte sig ædrueligt og mådeholdent[113], mens den sidstnævnte skamløst og frækt styrtede sig over religionen.

Lidt senere i teksten skrev Holberg at al undersøgelse stræber efter erkendelse og sandhed og at man ikke fortjener betegnelsen at være troende hvis man aldrig undersøger *hvad* man skal tro[114].

Hér - og på de efterfølgende sider - fremførte Holberg nogle centrale synspunkter om tro og videnskab i almindelighed - og om sin egen metode som undersøger og forfatter i særdeleshed. Men da disse synspunkter blev formuleret i 1743, dvs længe efter at Holberg skrev *Jeppe,* vil jeg - foreløbig - lade dem ligge til senere overvejelse.

I 1722 tænkte Holberg selv sagt i dramatiske baner, for han havde jo fået en opfordring eller en anledning til at udfolde sit digteriske talent i komedier, men også i historiske baner. Det stod ham klart at der i den danske historie var sket fundamentale ændringer for det fremgår tydeligt af baronens afsluttende ord, se foregående kapitel, s. 113 - men det var - øjensynlig - først på dette tidspunkt at forskellen mellem 'det vilde menneske' og 'det civiliserede menneske' blev påtrængende for ham, og jeg formoder at én af de væsentligste årsager, måske dén væsentligste årsag, til dette var at Hans Egede akkurat på *dette* tidspunkt var nået til Grønland og at hans grønlandske iagttagelser lidt efter lidt blev skrevet ned og sendt til Bergen og København og efterhånden også publiceret.

Da Holberg skrev på *Jeppe* hen over sommeren i 1722 har han - givetvis - tænkt over de sjællandske bønders ejendommelige 'nedrige' situation men hurtigt - nærmest skråsikkert - afvist at disse bønder *ligesom i fordum Dage*

kunne tages fra Ploven og gøres til Regent. Gjorde man dét, mente han, ville man komme til at handle imod den historiske udvikling og desuden kun få tyranni ud af det.

I de følgende år ser det ud til at Holberg på én gang er gået noget dybere i sine historiske studier og samtidig har fået større indsigt i antropologien. For både i 1729 hvor han udgav sin *Danmarks og Norges Beskrivelse* - se nærmere nedenfor s. 367 ff. - og i 1741 hvor han udgav *Niels Klim* - se nærmere nedenfor s. 428 ff. - forsøgte han at få 'det hele med', både det hélt aktuelle og det historiske, men også det antropologiske og det grundlæggende moralsk-politiske.

Holberg's samlede løsning formulerede han - efter min opfattelse - allerede i 1729 i sit moralsk-politiske credo, se s. 175 ff. [pro domo: det skal overvejes om der kan peges til et mere optimale sted] og når han allerede mente at kunne dét på dét tidspunkt kan det det i høj grad skyldes Hans Egede's opdagelser og Pôk's besøg i København.

2 - 1692, 1729 Molesworth's 'engelske' virkelighed?

[Henvisning hertil: Molesworth]

1 - An Account of Denmark as It was

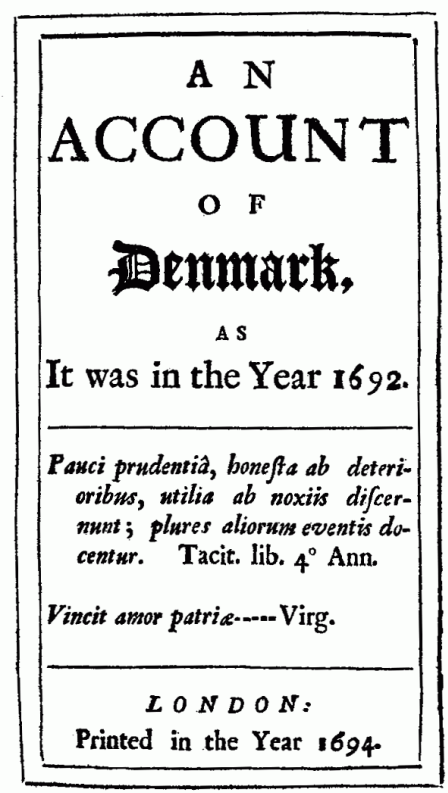

AN
ACCOUNT
OF
Denmark,
AS
It was in the Year 1692.

Pauci prudentiâ, honesta ab deterioribus, utilia ab noxiis discernunt; plures aliorum eventis docentur. Tacit. lib. 4° Ann.

Vincit amor patriæ----Virg.

LONDON:
Printed in the Year 1694.

Den engelske ambassadør i København fra 1689 til 1692 - Robert Molesworth - udgav i 1694, ret kort tid efter sin fratræden i Danmark, *An Account of Denmark as It was in the*

Year 1692. Som man kan sé af titelbladet skete udgivelsen uden angivelse af forfatterens navn. Muligvis kendte den engelske konge, William, til forfatterens identitet, men den danske ambassadør - Mogens Skeel - kendte den tilsyneladende ikke straks.

Ét af de første tegn på at man i offentligheden vidste hvem forfatteren var er fundet i et brev fra filosoffen Pierre Bayle der er dateret så tidligt som 6.3.1694[115], hvilket kun var en måneds tid efter at Skeel havde klaget over bogen til den engelske kong Vilhelm [William].[116]

Molesworth's hensigt var at påvirke den politiske udvikling i England - og rundt i Verden - ved at beskrive hvor galt det kunne gå, når man havde etableret et enevældigt styre som i Danmark og Frankrig, og de første englændere der reagerede var - som han - heller ikke *så* interessede i det danske eksempel, som de var i denne mere generelle, ny-republikanske, intention[117].

Molesworth var stærkt kritisk over forholdene i Danmark; der var *meget* galt, for ikke at sige *det hele* fra top til bund, fx anså han Forfatningen - dvs Kongeloven - som *sickly* [se lidt længere nede [= første side i kapitel VIII, p. 75]]; at bønderne var *så* undertrykte at de måtte betegnes som slaver var blot ét af mange kritiske punkter som den tidligere ambassadør rejste og vel ikke det mést centrale.

Det var kun retssystemet, der hvilede på *Danske Lov af 1683*, der fandt synderlig nåde for den eksterne revisors alt-gennemtrængende blik. Og dét at læse- og skrivefærdigheden var *alménť* udbredt; de to ting i forening betød - skrev han - at danskerne selv kunne føre deres sager og ikke behøvede en advokat[118].

Hvad der ellers kunne siges af rosende ting om Danmark og danskerne hørte fortiden til og tjente i *An Account* kun som baggrund for beskrivelsen af den særdeles middelmådige og triste nutid. *Engang* havde der været fremstående danske videnskabsmænd: Tycho Brahe var blandt de få der blev nævnt - i hans tilfælde endda to gange. *Engang*, for nu var der en tilstand af *meget* lav ebbe hvad egentlig lærdom angik [p. 96 og p. 255 [= 39/84 og 80/84]].

> But at present, Learning is there at a very low Ebb

> ALL these do so necessarily depend upon, and are influenced by the Nature and Change of Government, that 'tis easily imagined, the present Condition of these People of all Ranks must be most deplorable; at least it appears so to an English man, who sees it, possibly more then to them that suffer it: for Slavery, like a sickly Constitution, grows in time so habitual, that it seems no Burden nor Disease; it creates a kind of laziness, and idle despondency, which puts Men beyond hopes and fears: it mortifies Ambition, Emulation, and other troublesome, as well as active qualities, which Liberty and Freedom beget; and instead of them affords only a dull kind of Pleasure of being careless and insensible.

Molesworth's bog fik en meget stor udbredelse i Europa - både på engelsk, fransk, tysk og hollandsk. Inden der var gået 3 måneder var der solgt 6.000 eksemplarer alene i England[119] - og den nævnes stadig som et *godt* eksempel på en landebeskrivelse fra dén tid. At bogen var skrevet på et klart og tydeligt engelsk, ikke på et latin der væsentligst blev læst af

de lærde[120], gjorde ikke udbredelsen eller effekten mindre.

Mange i Danmark læste bogen - og lod sig i de fleste tilfælde *grundigt* irritere over den. Der blev gjort forskellige forsøg på at imødegå den - flere støttet af den danske regering, dvs af den enevældige Konge og hans folk - men det var Molesworth's bog, på langt nær de danske eller dansk inspirerede modangreb, der bagefter blev husket i England og rundt om i Europa.

2 - The account ... where to be found

Wikipedia: Robert Molesworth, 1st Viscount Molesworth:
http://en.wikipedia.org/wiki/Robert_Molesworth

Molesworth var født i Irland og i længere tid parlamentsmedlem for Dublin

Molesworth's *Account* er fundet på:

www.constitution.org

Dels som facsimile [lidt mere end 4 MB]:

http://www.constitution.org/cmt/molesworth/denmark.pdf

Dels som 'transcript' [mindre end 1 MB]:

http://www.constitution.org/cmt/molesworth/denmark.htm

Der findes også en udgave på:

Early English books, se:

http://www.statsbiblioteket.dk/databaseliste/early-english-books-online-eebo-1

og tilsvarende på KB, ***men*** adgang forudsætter ansættelse eller indskrivning på en institution med licens.

7 korte uddrag kan findes på s. 639 ff.

Dansk udgave: Robert Molesworth: *En beskrivelse af DANMARK som det var i året 1692* (1. udgave på engelsk 1694). Oversat af Svend Lyndrup. Efterskrift af Erik Kjersgaard. Wormianum 1977, 2. oplag, Aarhus 1978.

3 - 1658-1748 Prince George of England

Danmark var allieret med det enevældige Frankrig, men der var samtidig tætte familiemæssige relationer mellem det danske og det engelske kongehus.

Prins Jørgen var søn af Frederik 3' og bror til Christian 5'; han blev 1683 gift med den engelske prinsesse Anne af York, broderdatter til Charles 2'.

Anne blev regerende dronning af England, Skotland og Irland i 1702 - og regerede til sin død i 1714, hun efterfulgte sin søster Mary 2' der var gift med Vilhelm af Oranien; fra 1707 var Anne dronning af The Kingdom of Great Britain; se evt:

http://en.wikipedia.org/wiki/Anne_of_Great_Britain. Dronning Anne søgte forgæves at få gjort Prins Jørgen til konge.

Under *the Glorious Revolution* i 1688 havde prinsen forladt den daværende engelske katolske konges (Jakob 2's, James 2's) lejr; James 2' var prinsens svigerfar, og i stedet havde han sluttet sig til den invaderende og sejrende Vilhelm af Oranien - der var hans svoger.

Prins Jørgen skal have haft svært ved at udtrykke sig og blev undertiden 'hængt ud'. Han var i sine sidste år stærkt plaget af astma og vattersot.

-

Apropos ¤Jeppe¤'s og Jakob Skomager's pommerske eventyr så havde Prins Jørgen som meget ung været på tale som polsk (i givet fald katoliseret) konge, men 'polakkerne' havde i 1674 foretrukket Jan Sobieski ... der i 1683 slog Osmannerne ved Wien. L. Laursen i DBL: *I Krigen mod Sverige deltog Prins J. i Felttoget 1677 og var med i det blodige Slag ved Landskrone 14. Juli, hvor baade han og Kongen personlig toge Del i Kampen og maatte hugge ned for Fode omkring sig; i Okt. s. A. var han med Kongen paa den bekjendte Overfart fra Pommern til Sjælland, hvorunder de begge nær havde mistet Livet.*

4 - 1703 Iver Brinck: blev Jeppe ej ved dansk at tale ...

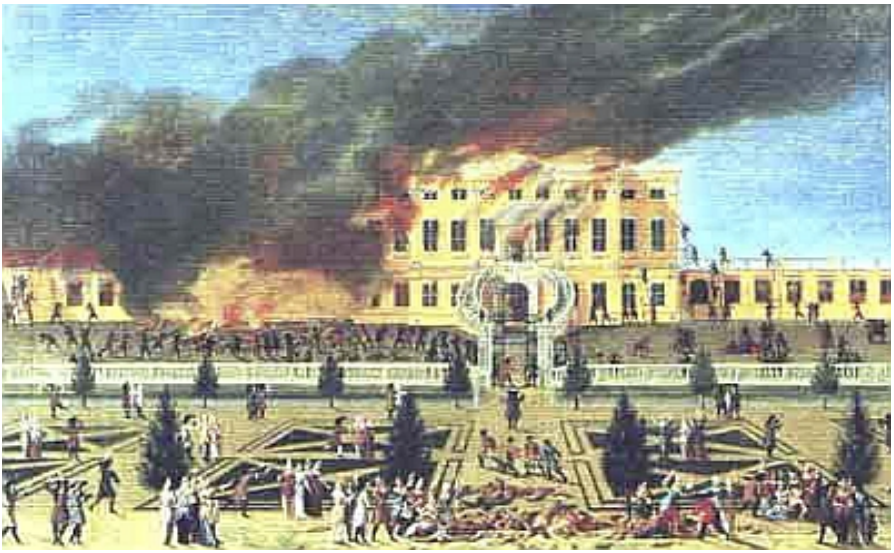

Operahusets brand. På Holberg's tid var der tit ildebrand, og det var ikke sjældent at en brand sprang videre sig til nabohusene. Bygningerne var bygget af brandfarlige materialer, mange var ikke grundmurede. Opvarmnings- og belysningsforholdene var problematiske. Der var ikke de nødvendige flugtveje - og man havde kun begrænsede muligheder for at slukke en brand. Brandforsikring blev etableret i København efter storbranden i 1728. Billedet er gengivet efter Louis Bobé's *Operahusets Brand paa Amalienborg*, København 1889. *"Titelbilledet er gjengivet efter et samtidigt Maleri, der opbevares paa Gaunø [...]"*; det findes gengivet forrest i Skalk's & Wormianum's optryk fra 1998.

Iver Brinck[121] var blevet præst og havde - som Bartolomæus Deichmann [se s. 1088] og Morten Reenberg [se s. 1088] - været feltpræst, men mens dé havde været præster på fastlandet, den ene i Pommern, den anden i Flandern, havde han fulgt de engelske hjælpetropper til Irland.

Iver Brinck's forlovede - Anna Cathrine Alsteen - havde været én af de næsten 200 der var omkommet ved Operahusets brand på Sophie Amalienborg Slot i 1689, og han selv været i betydelig fare[122]; måske var denne personlige katastrofe en væsentlig grund til at han var rejst til England - og var forblevet der i så mange år?

Molesworth's *Account* irriterede ham - rimeligvis fordi han var involveret i at konsolidere den danske menighed i London, og han indgik et samarbejde med en engelsk jurist og skribent - William King[123] - og medvirkede til at denne - formentlig i august eller september 1694 - udgav et satirisk-sarkastisk drejet modskrift til Molesworth's bog - *Animadversions on a pretended account of Denmark*[124].

Animadversions fik - efter hvad man kan bedømme i dag - noget større betydning for de højere cirkler i *Danmark og for de* forholdsvis små danske cirkler i England end de fik for det brede engelske publikum der havde læst 'regnskabsrapporten'.

Det er sandsynligt, men det står ikke hélt klart om udgivelsen af modskriftet skete i egentlig forståelse med ambassadør Mogens Skeel, som King senere lod ane[125], men det er dog tydeligt at King har kunnet citere temmelig direkte fra de protester Skeel havde indgivet til den engelske Konge [se noten s. 1070 ovenfor] [126].

- - -

Forfatteren Christian H. Brasch har foretaget en gennemgang af de kritikpunkter som William King havde ført i marken - og af dé faktiske oplysninger og synspunkter som Iver Brinch havde forsynet ham med.

Én af Molesworth's anstødssten havde været omfanget af fattigdommen og betleriet i Danmark. Efter Brasch's opfattelse

(som bl.a. bygger på et brev fra ambassadør Skeel til grev Rewentlow) var der stor fattigdom i begge lande, men man var bedre til at undgå betleri i Danmark end i England, for i mange tilfælde havde man i Danmark[127] organiseret sig ud af det ved at lade de fattige spise på omgang hos dem der var bedre stillede[128].

I øvrigt kan det tilføjes at man i Danmark havde etableret et 'hospitalssystem' til at tage sig af dem der ikke kunne klare sig og som bl.a. blev finansieret af forskellige afgifter der var hjemlet i Danske Lov[129]. Blandt dem der endte deres dage på et 'hospital' var Holberg's degn i Havrebjerg, Frederic Svane Africanus, se s. 440 ff.

Om Brasch's beskrivelse og vurderinger af fattigdom og betleri - både i byerne og på landet omkring 1692 - er hélt korrekte eller ej, må jeg lade ligge eftersom dét jeg har fokus på - primært - er hvordan Holberg i 1720'erne beskrev forholdene og hvordan han brugte Molesworth som provokativt eller diskurs-teknisk udgangspunkt for sit eget moralsk-politiske *credo* [se dels diskussionen lidt længere fremme, s. 175 ff., dels opsummeringen s. 585 f.]

- - -

Brinck *lagde* - som A. Jantzen har udtrykt det[130] - *paa forskjellig Maade sin Interesse for Modersmaalets Dyrkning for Dagen og ytrede sin Harme over dets Tilsidesættelse, ligesom han var Rostgaards Medarbejder ved den danske Ordbog*.

Mange år senere - i 1726 - fik Laurits Thura[131] udgivet sin rimede fortælling om *Hans Rostgaards Liv og Levnet*[132] hvori der et enkelt sted indgik en syrlighed om Molesworth. Det er tænkeligt at Thura's værk - og den posthume kritik af den engelske skribent - har givet Holberg et yderligere incitament til at gå hårdt op imod Molesworth i sin *Danmarks og Norges Beskrivelse* der udkom få år efter, se nedenfor. [Formuleringen skal overvejes nærmere]. I Thura's værk kunne man læse:

Et avindsygt Gemyt, hves Pen, sig selv til Skamme,
Han spøtted Ædder paa dend heele danske Stamme, [(b)]
Maa dog bestaa, en Dansk sig ynsker før spedalsk,
End at gaa fra sin Eed, og være Kongen falsk.

———

[(b)] Dette Skrift er først udgivet her udi Engelland paa Engelsk; Skribenten har ej været sit navn bekjendt / som dog er vel bekjendt / men her maa være unævnt; Bogen selv kalded The Account of Denmark er strax derpaa af det høje Herskab bleven forbuden.

Jeppe i sin Vadmels Kjol'

I sidste Nød og Aandedræt
vort ædle Sprog jo ligger,
som usæl Mand af Livet træt
forgjæves Redning tigger.
Foragtes det ej fast af hver,
som Noget har at sige?
i eget Land landflygtigt er
og maa for fremmed vige.
Fandt det ej sted på Præke-Stol,
og udi Rettens Sale,
og Jeppe i sin Vadmels Kjol´
blev ej ved dansk at tale,
da blev jo Sproget snart forgjæt
og skulde neppe findes,
for Efterkommers næste *Æ*t
de skulde Dansk ei mindes.
Foruden hvad i Skrift og Bog
var fordum trykt og tegnet,
saa blev vort smukke danske Sprog
som dødt vel snarlig regnet.

Brinck skrev denne Jeppe-tekst[133] i 1703 til Frederik Rostgaard i anledning af at denne ville samle Andreas Bording's skrifter. Dvs adskillige år før Holberg skrev sin komedie, men Holberg har temmelig sikkert hørt om Brinck i England da han opholdt sig dér fra 1706 til 1708 - og også sidenhen; han har [øjensynlig] *senere* trukket på én af Brinck's historiske 'ting'[134].

Holberg kan sagtens have mødt Brinck i København - og han har temmelig sikkert orienteret sig i hans 'gamle' Molesworth-aktiviteter da han arbejdede på sin *Danmarks og Norges*

Beskrivelse der udkom i 1729; *måske* har han endda kendt de citerede strofer, men dét er nok mere end tvivlsomt?

[Mig bekendt kendes der pt ikke noget sted i Holberg's skrifter hvor han eksplicit har omtalt Brinck - fx ikke i forbindelse med Holberg's bemærkninger om Molesworth].

Iver Brinck var en ivrig bogsamler. Der blev efter hans død [1728] holdt en auktion over hans samling, det skete i sommeren 1729. Samlingen bestod af flere end 7.600 bøger, musikalier og kobberstik.

Blandt køberne var Hans Gram - der havde mistet mange bøger under branden i 1728, selv om de fleste var blevet reddet.

Desuden havde biskop Bartolomæus Deichmann været blandt køberne [se om denne s. 342 ff.].

Ovenstående ifølge Harald Ilsøe: *Biblioteker til salg / Om danske bogauktioner og kataloger 1661-1811*, Museum Tusculanums Forlag og Det Kongelige Bibliotek, København 2007, s. 112 (Brinck), s. 120-121 (Deichmann) og s. 138-140 (Gram).

Ét af værkerne var *Hammers krønike* som *"er udskrevet af mig P.B. Mylius [d. 1745] efter et gl. eksemplar, som har tilhørt Mag. Iver Brinck"* [se sammesteds, dvs Ilsøe, s. 112, men se også s. 136-137 om Mylius' samling].

bistand har stiftet de fleeste ting, som udi dette verk omtales, og derfore best og grundigst kand censurere de feil, som derudi findes.

Hvis det derfor maa finde naade for Ed. Majests. Øjen, nyder jeg en dobbelt belønning for mit lange arbeide. (1.) efterdi det vill glæde mig, at jeg kand siges at have skrevet noget, som Kongen har fundet allernaadigst behag udi. (2) Efterdi jeg seer mit skrift approbered af den retteste og begvemmeste Dommer og Censor; Thi hvo kand domme bedre om et huuses afrisning end den, der selv har bygget det, og hvo kand domme bedre om et lands beskrivelse, end den, der har stiftet de fl ste ting, som derudi findes, ja end den, der er den ældste og flittigste Høye Embeds-mand udi landet, og conseqventer alles vores Lære-mester. Saa at derfor, hvis nogen vil tvile om at der findes noget got udi dette verk, jeg da skal kunne convincere dem med et autos epha: Det er **Kongen har sagt det.**

Jeg forbliver stedse

Eders Kongel. Majestets

Min Allernaadigste Arve-Herres og Konges

Allerunderdanigste troe tiener og Undersaat

L. Holberg.

5 - 1729 Molesworth kunde kun bringe et vanskabt foster til verden

[Det bør overvejes at flytte dette afsnit til 1729]

Holberg har *adskillige* steder gjort eksplicite bemærkninger om Molesworth på tryk, men - så vidt jeg hidtil har kunnet konstatere - første gang i 1729[135], men da for mere end fuldt udtræk næsten fra side 1 og frem, nemlig både i *Fortale til Læseren* og i *Cap. 1. om den danske NATIONS art og Egenskab*.

Hvad Holberg déngang skrev om Molesworth's kritik - ganske få år efter at han havde skrevet *Jeppe* - kunne umiddelbart læses som at Holberg ikke kunne bruge Molesworth's *parlamentarisk* orienterede kritik på nogen som helst konstruktiv måde.

> Det er bekiendt, hvilke fabler den Engelske skribent *Molesworth* har sammenflikket, for at sverte disse Rigers indvaanere[136]

Når Holberg i 1729 - og senere - diskuterede de danske landboforhold eller de politiske forhold havde det rigtignok et andet politisk udgangspunkt og en ganske anden retning end dén Molesworth lagde op til, men ikke desto mindre har Molesworth påvirket både bredden og dybden i, såvel som *designet* af *Danmarks og Norges Beskrivelse* - og desuden må den engelske autor (forekommer det mig) have spillet stærkt ind da Holberg udviklede sin fantastiske internationalt orienterede roman *Niels Klim*, og både i dens underjordiske og

dens afsluttende jordiske dele.

Endeel dømmer stedse ilde om et folk, efterdi det engang ligesom af en overkommende *paroxysmo* eller anstød haver begaaet en fejl, hvilket er sandelig ligesaa urimeligt, som at ville sige, en er altid svag, fordi han engang har ligget udi en hidsig feber. Saaledes fare de efter *M. Tempels* anmerkning meget vilde, der afmale Hollænderne som et oprørsk og blodgierigt folk af det mord, som skeede paa de Witter 1672. Den Engelske nation skeer ogsaa uret af dem, der holde for, at ingen Konge er sikker paa sit liv udi Engeland, efterdi der engang er skeet et konge-mord.

Andre, formeget indtagne af deres eget lands skik og moder, finde alt andet selsomt og latterligt, som strider derimod. Saaledes hvad som udi et land kaldes sømmeligt, kaldes udi et andet u-sømmeligt; Hvad som en Spanier kalder ærbarhed og gravitet, kalder en anden nation hofmod og affectation, hvad som udi Frankrige heder artighed og fripostighed, kalde andre usømmelighed og flygtighed; De udi republiqver saa kallede heroiske gemytter, kaldes af dem der leve under en enevolds regiering oprørske og uroelige hoveder, og det, som kaldes af disse lydighed mod Øvrigheden, heder iblant hine qvindagtighed og fejghed.

***M. Molsvvorths* skrift om Dannemark**

Andre, for at hevne sig over visse personer, af hvilke de enten have været forurettede eller bilde sig saadant ind, afmale derudover den hele nation med en sort farve. Hvilken last fantes udi stor grad hos Autor til det skrift kaldet Dannemarks Tilstand, som den var udi det aar 1692. Derom vil jeg ikke

videre tale, saasom baade Udlændinge og hans egne landsmænd samme skrift krafteligen have igiendrevet, og derforuden viiset, at han ikke kunde bringe andet et vanskabt foster til verden. Jeg vil ikkun alleneste løsligen merke dette, at hvo der[]ved skrifter tænker at giøre sin fiende skade, maa giøre det noget subtilt, thi ellers, i steden for at skade sin fiende, skader og prostituerer han sig selv. Havde *Salustii Declamatio in Ciceronem* været noget mere moderat, skulde maaske efterkommerne endnu have haft slemme tanker om samme berømmelige mand. Havde *Procopius* sparet *Justiniano* mere, skulde maaske hans historie, som han prætenderede, være bleven holden for en historia arcana, og samme Keysers ihukommelse staaet paa den sorte tavle hos efterkommerne. Men, efterdi han giorde det for plumpt, blev *Justinianus* den samme, som han var tilforn, og authoris skrift ikke anseet anderledes end et heftigt og plumpt skandskrift. Dette vidste ovenbemelte Engelske autor ikke at tage sig vare for, ellers havde han uden tvil sparet den Danske Nation noget mere, og derved, maaske bundet nogle paa ærmene, det som nu ingen vil troe.

[Fra Holberg: Danmarks og Norges Beskrivelse [1729], s. 1-2]

I Holberg's *Beskrivelse af Danmark og Norge* faldt der indledningsvis nogle endog *særdeles* prikne bemærkninger om Molelsworth's tackling af Danmark **[se rammen lige ovenfor]**, *straks efter* fulgte nogle mere 'rolige' bemærkninger om danskernes 'middelmådighed' **[se et par sider længere fremme [s. 174]]** - som Holberg dog mange år senere trak i land på - *så* fulgte længere inde i værket en utvetydig afstand-tagen til Molesworth's syn på de danske bønder, og *endelig*

kunne man finde en konstatering af at Molesworth - der ellers ikke havde villet skrive *noget som helst* positivt om Danmark - dog havde indrømmet at *Danske Lov* var skrevet i et klart sprog, at den var alment tilgængelig, og at enhver dansker derfor kunne træde op i egne sager - eftersom mange, måske alle danske kunne læse og skrive, se nedenfor s. 649 og s. 895.

Den danske middelmådighed

Den *mediocritet* eller middelmaadighed som, *Mons. Mohlsvvorth* [Molesworth] legger *nationen* til last: nemligen, at de Danske er ikke taabelige, ey heller højkloge, havde maaske en anden upartisk skribent udtolket som en dyd og middelvej, som denne *nation* udi mange ting gaar, saa at den skielden falder udi extremiteter; thi den pøndser lidt mere paa en ting end en Franskmand; men lidt mindre end en Engelænder. Den er ikke saa sparsom som en Hollænder, men lidt mere paaholden end en Normand. Den er ikke saa ordrig som en Tydsk, ey heller saa lidt talende som en Spanier. Ikke saa skiæmtefuld som en *Gascon*, ey heller saa ærbar som en Portugiis, ikke saa forliebt som en Grækker, ey heller saa kold som en Vestfriser. Ikke saa letsindet som en Parisier, ey heller saa tungsinded som en Italiener. Hvorudover blant alle de folk, jeg kiender, *incommoderer* mig de Danskes omgiengelse mindst. Da derimod en Fransos dræber mig med *grimacer*, en Tydsk med vitløftig snak, en Engellænder *incommoderer* med sin selv-roes, en Spanier med sin *gravitet*.

[Før ovenstående roste Holberg det danske sprog - og efter ovenstående fulgte et afsnit om ting som danskerne kunne kritiseres for, en vis magelighed, en særlig form for æresyge etc ...]

[Fra Holberg: *Danmarks og Norges Beskrivelse* [1729], s. 18]

6 - 1729 Holberg's politiske hovedstykke versus Molesworth

Det politiske hovedstykke versus Molesworth var imidlertid at finde i kapitlet om regeringen[137] - der havde det enevældige danske styresystem som emne, men Molesworth's *Account* som *impetus* og målestok. [Kapitlet er at finde på s. 180 ff.].

Det politiske hovedstykke er intet mindre end Holberg's politiske *credo* fra disse år og for mange år frem; selv ville han dog langt snarere betragte dette sit credo som en historisk *bevisførelse* end som en trosbekendelse. Og sandt er det at hans værk indholdsmæssigt, såvel som strukturelt er en seriøst dokumenterende og ræsonnerende statusopgørelse med et tydeligt blik for at historien ikke havde stået stille frem til 1729, men havde *udviklet* sig.

Men havde man valgt en sådan *approach*, måtte ét af de afledte centrale spørgsmål være:

- Givet at Danmark og Norge havde etableret et absolut styre.

- Så blev dette styre dog først etableret ret kort tid forinden, i 1660,

- Hvor sikker kunne man da, på dén 'korte' baggrund, være på at netop *dette* styre ville kunne vedblive med at eksistere - og ikke alene *kunne* men *ville*?

Holberg *havde* været gennem denne diskussion, og han levérede også et svar i 1729, men eftersom han i de følgende år gik meget videre, ikke mindst med at formulere det absolutte

styres principielle og specifikke positioner både på humoristisk og ligefrem måde var ét af hans mest fundamentale, men [især] *implicite* svar: Der kan ikke leveres garantier, og der må derfor *arbejdes ihærdigt for* - positivt - at sikre det absolute styres videreførelse[138].

Denne opfattelse kan spores i mange af Holberg's skrifter og andre aktiviteter fra 1729 og frem, vel nok i alle dem der i dag må ansés for at være de mest centrale.

Holberg's svar anno 1729 var flersidigt og består af 3 - måske 4 - elementer:

1/ Etableringen i 1660 var en politisk nødvendighed, men ikke noget historisk nyt[139] - for det kunne sort på hvidt *bevises* - og *bevises* var akkurat Holberg's eget ord herfor - at hvad Frederik 3' havde udvirket med god hjælp fra **[TMP:]** andre repræsenterede en *gen-dannelse* af noget der langt tidligere havde eksisteret, men som i sin tid var blevet ødelagt [af kræfter som dog ikke længere havde dén betydning som de havde haft].

2/ Holberg's 2' svar var at netop det absolute system var *det principielt stærkeste*, for når man så på historiens gang - herunder ikke mindst på den historiske udvikling i Grækenland og Rom [som så mange forfattere var fokuserede på] - så gav *dette* system dén indre sikkerhed som [øjensynlig] var et *sine qva non* for et systems etablering og overlevelse, se s. 181 ff.

På sæt og vis var Holberg's 2' svar, på nogle centrale punkter, allerede på forhånd blevet støttet af Molesworth når denne nemlig i 1694 havde konstateret at den danske monark ikke havde grund til at frygte et oprør, for befolkningen tænkte langt hen ens; den var ikke delt i religionsspørgsmål - og den var endog glad for sin Konge, se s. 643 og s. 642.

3/ Holberg's 3' svar var det - umiddelbart paradoksale, men i sin kerne komplekse og afbalancerede - at mens et samfunds-system der angiveligt byggede på et frihedsprincip *ikke*, historisk sét, havde vist sig i stand til at opretholde sig selv, og følgelig heller ikke vist sig i stand til at håndhæve frihedsidealet i den sidste ende, så kunne *kun* det absolute system opretholde friheden, men under et sikkerhedsflag - derfor også kun *cum grano salis* - og i en vis 'sofistisk' forstand absolut *ikke* absolutistisk: Det absolutte system var [nemlig] nødsaget til at undertrykke dem der ikke ville samvirke positivt til at opretholde samfundssystemet, se s. 186 f.

7 - 1729 - Holberg's implikation?

4/ *Holberg's 4' svar* var af implicit natur og bør vel snarere betegnes som en *tendens* end som et egentligt svar: Skønt Holberg eksplicit, adskillige gange i 1729, havde diskuteret den historiske udvikling og havde påvist hvordan historien kunne udvikle sig i forskellige retninger gemte der sig en form for *finalisme* hos ham; dét system som Frederik 4' var 'kronen' på, repræsenterede for Holberg en form for endegyldighed, som man i øvrigt - først indsét - burde virke positivt for.

Måske har Holberg været influeret af personlige eller private synspunkter, *måske* har han desuden været influeret af visse ideale forestillinger, men hans eksplicite diskussion konstruerede han dog - uanset det netop skrevne om tendensen til finalisme - på hvad man på et senere tidspunkt ville kalde et *materialistisk* grundlag. Bedømte man - eller bedømmer man i dag - Holberg's synspunkter på hans egne eksplicite standpunkter, så står og falder de med om han havde ret eller han tog fejl, materielt sét déngang i 1729.

At Holberg både havde ret og tog fejl véd vi i dag hvor det

absolute system er sat endegyldigt [?] på museum her i landet - men det er dog ikke dét der [i denne fase; på dette niveau i diskussionen[140]] er det centrale. Hér søges fokus fastholdt [på 1729].

Holberg's politiske *credo* faldt på et tidspunkt hvor han havde været i clinch med Rostgaard i anledning af *Paars* og bævet for hvad Kongen ville beslutte om den anholtske sejlads; han havde skrevet de vægtigste af sine komedier - hvoriblandt landbokomedierne *Jeppe*, *Erasmus Montanus* og *Den pantsatte Bondedreng.* Han havde sét den høje Rostgaard blive styrtet og han havde oplevet København's brand. Men frem for alt kunne han konstatere at den store Frederik 4' endnu var i funktion, men frygtede måske en smule for hvad der ville ske når han formentlig snart var væk?

Holberg *blev* ramt, for under 6' Christian blev det tørke - men skønt dette - for mange år frem - forhindrede en genoptagelse af teatervirksomheden, gav det Holberg et ekstra incitament til at holde sig på den historisk-politologiske kurs som han allerede var slået ind på med sin *Beskrivelse af Danmark og Norge* som disse lande tog sig ud i 1729.

8 - Efter 1729: Med Molesworth i baghovedet

Måske, eller *sandsynligvis*, har Holberg haft Molesworth's kritik i baghovedet både da han skrev sine latinske levnedsbreve og da han skrev sin latinske roman, *Niels* Klim[141]. Men om læserne - især de udenlandske - har fanget at der *også* kunne være tale om en kritisk ironisk kommentar til Molesworth's *Account* fra 1694 er mere tvivlsomt.

Sidst i Holberg's liv har han - igen - henvist tydeligt til Molesworth, nemlig i epistel 72 om at danskerne o. 1729 var 'middel-

mådige', men at de nu var blevet helt engelske idet de svingede fra det ene til det andet, og ikke nok med dét: Lysterne og *Inclinationerne* gaae indtil *Excés*, danskerne var blevet ærke-engelske, se hele epistlen, s. 990 f.

Desuden i epistel 78 [om religiøs tolerance] og endelig i epistel 311 [1750] der havde den vægelsindede Matthias Bagger [Matthias Bager] - som Holberg havde mødt - som bærende figur, og hvor der desuden henvistes tydeligt til Holberg's latinske roman [note: se FJBJ's epistel-udgave bd. IV, især s. 26 - og bd. VII, s. 189 hvor der gives centrale biografiske oplysninger].

[Se evt FJBJ's kommentar til epistel 324 - om mordet på Cæsar - bd. VII, s. 201]

9 - 1729 Holberg's samfund [FLYTTES TIL IV: TEKSTER]

1 - Om Regieringen

CAP. III. / Om Regieringen.

[Afsnitsdelinger er tilføjet]

Saasom Autor til det skrift, kaldet Danmarks tilstand, som den var udi det aar 1692, synes at have *publiceret* samme skrift besynderligen for at anfegte *Souverain*-Regiering udi almindelighed, holder jeg det ikke gandske ufornødent, at tale noget om den materie, førend jeg begiver mig til den Danske Regiering *in specie*, og at *examinere* de ord, som han begynder sin prægtige fortale med: *Liberty and health are the greatest blessings mandkind is capable of enjoying.* **Frihed og hilsen [= Helse] ere de tvende største herligheder mennesket kand nyde.**

Jeg bekiender at fast alle mennesker af naturen ere tilbøyelige til frihed og *independence*, men deraf følger ikke, at den samme er dem tienlig [= er til deres fordel [?]], vare menneskerne ingen *passioner* undergivne, kunde samme Autoris mening synes at være uimodsigelig; men, saasom menneskerne selv have fornummet at dem var tienligt at leve udi frihed, have de først indgaaet *Societeter* og anrettet Regiering, hvorved den naturlige frihed er bleven indskrænket meere og mindre, ligesom fornødenhed det haver udfodret, herud af have oprindelse de mange slags Regieringer, saasom *Democratier, Aristocratier, Monarchier*. Mit forsæøt er ikke her at *examinere* enhver slags Regiering udi særdelished, og at

ligne den ene med den anden; det haver endogsaa de gamle telt saa meget om, at der fast nu omstunder ikke kand siges mere om samme materie. Jeg vil ikkun // allene løsligen merke dette, at den tilfælles Sikkerhed, for hvis skyld menneskerne have oprettet *Societeter* og instifted Stæder, ikke kand erholdes fuldkommeligen uden ved *Souverain*-Regiering [= uden ved en enevældig regering], og at de saa kaldte fri *Republiqver* ere gandske ikke tilstrækkelige dertil. Nogle vilde vel holde saadan for u-riimelig og daarlig, besynderlig de der af Grædske og Romerske skribenteres idelig læsning have faaet saadan høy idée om de saa kaldte *Republiqver*; men omendskiønt bemelte skribenteres forsæt have været at forsvare den Regiering, under hvilken de have levet, saa kand man dog klarligen see udi hvilken elendig tilstand samme *Republiqver* vare;

Betragter man noje *Athenen*, da finder man, at den gyldene frihed foraarsagede saadanne ulykker i samme stad, som fast ikke kunde beskrives, som gamle skribentere ikke have kunnet nægte, men have tilskrevet samme u-lempe andre aarsager, ej udi agttagende, at den herlige og u-skatterlige frihed, som de løftede op til skuerne, var alleene aarsag dertil [dvs til omtalte elendighed]. Naar var samme stad fri for oprør? hvor ofte blev ikke Regieringen forandret? hvor skadelige love blev der ikke givne for at undertrykke dyd og tapperhed? hvad var aarsag til den saa kaldte *Ostracismus* til *Athenen*, eller *Petalismus* udi *Syracusen*, hvorved alle de, som ved deres store dyd og *meriter* havde havde forskaffet dem anseelse, bleve umenneskeligen drevne i landflygtighed? Hvad var vel endelig anden aarsag til, at *Athenen* saavelsom hele *Grækenland* komme under fremmet Herskab, end samme Frihed?

Betragte vi Rom, da finde vi, at samme frihed var aaresag til

alle de ulykker og blod udgydelser, som skeede sammesteds, hvilket altsammen de Romerske skribentere have iligemaade tilskrevet andre aarsager, som visse personers ondskab og *Ambition*, der have *præfereret* deres egen interesse for *Republiqvens* velfærd, ej udi agttagende, hvad menneskene vare for Creatur, og at det var dem ikke mueligt at leve i frihed. Ingen tænkte at frihed var aarsag til saadan ulempe, men mange faldte paa de tanker undertiden at det kom deraf, at der ingen ret *ballance* var imellem adelen og de gemeene, hvilket de endelig søgte at *remedere*, men derfor blev det ikke bedre; den store *confusion* varede stedse, hvorved den ikke såmeget lod sig see, da *Republiqven* var endnu udi ringe anseelse og havde saa mange udvortes fiender som undertiden holdte de *Romere* udi samdrægtighed naar ingen slags // Regiering hveken *Aristocratie* eller *Democratie*, hverken *Consules* eller *Tribuni* kunde hielpe.

Men, da *Republiqven* begynte at faae sine udvortes fiender af halsen, og ikke længere frygtede for deres naboer, brød omsider den lue frem, som længe havde ligget skiult under asken, og begyndte da de borgerlige krige og store blods udgydelser, som syntes ganske at ville ødelegge det Romerske folk, saa derfore øjnene omsider aabnedes paa mange, endogsaa dem, der mest havde været forblindede og inddragne af det søde og bedragelige friheds navn, saa at de omsider saae, hvor høyt fornødent det var dem, at Regieringen maatte forandres, og en *absolut* magt overdrages een person, der kunde alleene *remedere* saadan ulempe; nogle af de gamle saavel ogsaa tilforn hvorudi sygen bestod og hvorudi saadan Regiering var, til hvilken ende de saa kaldte *Dictatores* bleve udvaldte, der skulde have fuldkommen magt at giøre og lade, hvad dem lystede, men den bedragelige frihed kildrede dem end da formeget, saa at de indskrænkede

saadan *Dictatur* eller *Souverain*-Regiering til en vis tid, hvorudover, saa snart samme høye *Magistrats* person havde nedlagt sin bestilling, begyndte *tragoedierne* igien at gaae for sig, indtil de omsider af den ene ulykke større end den anden lærdte at gaae den rette vey, saa det da maatte vel heede, som Lucanus siger: *Cum Domino pax ista venit*, saa man deraf klarligen kand see, hvormeget ovenbemelte Engelske *autor* farer vild, naar han siger: frihed *&c*.

Og hvor lidet profiteerlig udi den post de Grædske og Latinske *Autores* ere for ungdommen, uden de med stor skiønsomhed blive forklarede, effterdi udi samme bøger *Regicidia* eller konge-mord ikke alleene tillades, men endogsaa bedrømmes som den største dyd, hvor *Hippias* og *Harmogiton* blive opløffte til skyerne, fordi de udrøddede *Pisistrati* familie, under hvis Regiering de *Athenienser* kunde have levet udi en lykkelig stand; hvor *Brutus* og *Cassius* kaldes de rette og eeneste Romere, fordi de myrdede *Cæsarem*, en mand, der udi fromhed og forstand havde ikke sin lige, der havde giort ende paa de blodige borgerlige krige, og ved de allernyttigste love og forordninger søgt at læge Republiqvens svagheder.

Jeg troer ikke, at der skal findes exempel paa udi historierne // at nogen saadan Republiqve har været fri for deslige u-lykker og u-ordentligheder, undtagen den Lacedemoniske *Republiqve* udi gamle dage, og nuomstunder den Venetianiske-Regiering, hvilke begge derfore have af de fleeste været anseede som mirakler og vidunder, men, naar man nøje vil betragte de Lacedominiers *Republiqve*, ved hvilke midler den saa længe stod ved magt, skal man befinde, at det ikke bestod enten udi en *ballance* mellem stænderne indbyrdes, item imellem *Ephoros* og Kongerne indbyrdes, som endeel indbilder sig, der ophøyer saa meget saa kaldte

Respublicas mixtas eller sammenmængde [= sammenmængede] chimeriqve *Regieringer*, men udi en stor tvang og haarde love, saa derfor deres frihed bestod udi pure indbildinger.

Ligesaa kand man sige, om den nu værende Venetianiske Regiering, hvilken ved samme tvang saa længe har været *conserveret*. Endeel bilder sig vel ind at samme Regierings styrke og Bestandighed bestaaer derudi, at der er en *ballance* imellem det store Raad kaldet *Consiglio Grande*, som forestiller ligesom et Democratie, og imellem *Senatet* kaldet *Pregadi*, det forestiller *Aristocratie*, og det Førstlige *Collegium* eller *Signoria*, som har et skin af et *Monarchie*, og at udi alle de *Republiqver*, som saaledes ere indrettede man kand leve baade udi frihed og bestandig Sikkerhed: men jeg finder at Regieringen udi de maader var ligesaa indrettet fordum udi Rom, thi der vare baade *Consules*, som præsenterede ligesom et *Monarchie*, det store Raad, som forestillede *Aristocratie*, og folke forsamlinger, som ved deres *Tribunos* forestillede et *Democratie*, og dog alligevel laae indbyggerne stedse udi haar sammen til *Republiqvens* ubodelige skade.

At det samme derfor ikke skeer udi Venedig foraarsager ikke ovenbemelte sammen-mængde Regiering, men den store tvang og friheds indskrænkelse, uden hvilke alle andre *precautioner* ikke kunde hielpe. Derfor er landet opfyldt allevegne med spioner, hvilke gemeenligen kaldes *Spie dej inqvisitori*, der nøye merke alles, besynderligen de stores tale og gierninger, og give det strax an for *inqvisitionen* ved middel af de saa kaldte *denunzie segrete*, og giøre samme *Inqvisitores* ikkun kort process med saadanne der ere angivne. Man har exempler paa, at adskillige ere paa // løse mistanker blevne henrettede, og er besynderligen merkelig *Ant. Foscarini*

historie, hvilken paa en falsk angivelse, at han havde talt med en Spansk *Ambassadeur* blev af *Inqvisitionen* fangen og strangulered.

Heraf kan man see, at hverken de Lacedemonier ej heller Venetianer kunde kaldes frie folk, eftersom de levede udi langt større tvang end nogen af dem, der leve under *absolut* enevolds Regiering, og at aarsagen til samme *Republiqvers* styrke og langvarighed bestod udi deres friheds indskrænkelse. Udi ondre *Republiqver*, hvor saadan tvang ikke er, seer man, at ingen fred og sikkerhed er; Men fast idel uroligheder og borgerlige krige, og er fast ingen fri derfor, naar jeg undtager de smaa *Republiqver* eller fristæder, hvilke enten leve under andre Potentaters *protection*, eller af frygt for deres Naboer holde fred indbyrdes.

Det eeneste, som kunde have noget skin til at igiendrive denne meening synes at være Hollands exempel, men derved er igien at merke, at den Hollandske *Republiqve* er ikke ret meget gammel; thi det er ikke længere end siden 1648. Hollænderne bleve af Spanien erklærede et frit folk, siden den tid have de mesten havt udvortes fiender paa halsen, hvilke have tvunget dem til at holde fred og rolighed indbyrdes; Udi den korte stilstand med Spanien vare de strax udi haar sammen; Religions tvistighederne imellem de Arminianer og Gomarister vare ikkun et skiul og *prætext*, som en og anden betiente sig af for at faa deres forsæt frem, og vare samme uroligheder ikke saa let bleven stillede, hvis ikke stilstanden med Spanien havde været til ende, og krigen igien været begynt paa nye;

Efter den Westpfalske fred reiste sig den Lövensteinske handel, hvilken som til den extremitet, at Prindsen af Oranien med en krigsmagt marcherede mod Amsterdam. Siden den tid have de stedse levet udi rolighed indbyrdes, naar jeg undtager

det store oprør, hvorudi den fortreffelige *Jan de Wit* med sin broder blev paa saadan u-hørlig [= uhørt] maade tagen af dage; Men aarsagen til saadan indbyrdes fred og enighed kand heller tilskrives de Franske krige end regieringen, thi adskillige, besynderligen *Mons. Temple* har i agt taget, at der ellers ere store indvortes skrøbeligheder hos den Hollandske *Republiqve*, // som true den med en og anden uleylighed, besynderlig den jalousie, som er imellem de andre Provincier og Holland, hvilklen sidste søge udi de store forsamlinger at drage til sig den største *authoritæt, item* imellem de Hollandske Stæder og Amsterdam, hvilken stad udi rigdom og magt har saaledes tiltaget, at den bliver anseet at de andre med skeele øjne; Havde derfore mange *autores* nøje alt saadant overvejet eller rettere villet overveye, havde de ikke skrevet saa ilde om den enevolds regiering, hvilken sandelig er den eneste, som *meriterer* at kaldes fuldkommen regiering, efterdi ved den allene erholdes den sikkerhed, som de første mennesker ved *Societeter* have søgt at erholde, thi det maa staa fast, hvor der er regiering og øvrighed der maa være magt, thi hvad nytter der til, at øvrigheden slutter og befaler noget , naar den ikke haver *absolut* magt at tvinge dem, som ikke ville efterleve det samme; Thi jeg kand ikke see, at, naar borgerne udi Londen [London] ikke ville lade sig nøye med en *Parlements* slutning, hvo der kand tvinge dem til at efterleve den samme, ey heller, naar indbyggerne udi Amsterdam ikke ville efterleve øvrighedens gode *ordre*;

men, at saadant skeer, reyser sig endeel af borgernes egen høflighed, endeel og af det at præsterne holdes til at prædike saa meget om den lydighed , som undersaatterne ere øvrigheden pligtige efter Guds lov; Thi man seer, at, naar bemelte præste udi saadanne *Republiqver* ikke ville gaae den rette vej, kunde de med en oprørsk tale og prædiken føre

undersaatterne udi gevær mod øvrigheden, ikke mindre end *Oratores* og *Demagogi* fordum udi Rom og Grækenland; Hvorfore de klogeste personer, som have meget at sige udi saadanne fristæder eller lande, maa undertiden af *politiqve* indvikle *Republiqven* udi krig, for derved at hindre de uroelige borgere ikke skulle vende deres sverd mod hinanden indbyrdes. Saadant middel greebe fordum de Romerske *Consules* til, naar paa ingen anden maade *rebellioner* kunde stilles; Og holdt den listige *Cromwel* for, at Engelands indvortes sikkerhed fornemmeligen bestod derudi.

Naar man derfor dette nøje overvejer, kand man klarligen see, at *absolut* Enevolds regiering er den sikkerste af alle; item hvor meget de fare vilde, der kalde dem nedrige gemytter, som frivilligen give sig derunder, saasom det skeer ikke af nogen *bassesse*, men for tilfælles sikkerhed, thi man seer, at undertiden de som have størst *ambition*, ikke ville leve udi frihed; Derfore løbe fordum mange, af de fri Grædske stæder til *Cyprus* hvor *Evagoræ* Rige var, eftersom dem ikke kunde taale at see regieringen vakle udi den slemmeste almues hænder. Jeg skriver dette ikke for at fordømme andre regieringer, men allene for at vise, med hvorliden skiønsomhed bemeldte Engelske skribent har afmalet den Danske, og haaber jeg at ingen kand udtolke mig dette til hyklerie; Thi det er sandelig ikke min hoved lyde; Jeg taler intet uden med bevisligheder, holder mig ogsaa til det bekiendte ***Axioma*: En hver ærlig mand er forbunden til at forsvare den Regiering, som han lever under.**

10 - 1884 Georg Brandes' omtale

Georg Brandes[142] lod sig - da han gav sig i kast med sin biografi over Holberg - inspirere af både Molesworth og af den barokke **Jørgen Sorterup** der var præst på Stevns [se nærmere s. 193 ff.]; Molesworth og Sorterup havde, trods deres specifikke særinteresser - eller måske snarere *på grund af dem* - skrevet spændende ting om de sjællandske landboforhold - men Molesworth var bredere orienteret og også langt mere interessant end Sorterup, hvad der hang sammen med at Molesworth skrev for offentligheden og med politiske intentioner, mens Sorterup - hvad landboforhold angik - skrev for en *meget* snæver målgruppe, ligesom hans hensigt var af en tilsvarende snæver privatøkonomisk art.

Brandes skrev [s. 15/321] Paa Holbergs Barndoms Tid skriver en fornem Englænder, der har levet tre Aar i Danmark: »Jeg har aldrig kendt noget Land, hvor Befolkningens Sind mere var af én Kaliber og Art end her. Man finder Ingen med usædvanlige Egenskaber, Ingen, som er udmærket i særegne Studier eller Forretninger, man ser ingen Entusiaster, ingen gale eller vilde Mennesker, **ingen mærkværdige Narre eller fantastiske Sværmere**[143]. Men en vis Lighed i Forstand hersker imellem dem. Enhver holder sig til den slagne Vej, til det, som gælder for fornuftigt, hvad i dette Land iøvrigt hverken er det skønneste eller det værste, og man skejer hverken ud til højre eller til venstre. Dog vil jeg tilføje denne Bemærkning til deres Ros, at Menigmand i Almindelighed kan skrive og læse.«

[Brandes' uddrag svarer til flg - som også kan ses på i 'Abstracts' nedenfor, s. 639 ff.]

To conclude; I never knew any Country where the Minds of the People were more of one calibre and pitch than here; you shall meet with none of extraordinary Parts or Qualifications, or excellent in particular Studies and Trades; you see no Enthusiasts, Mad-men, Natural Fools, or fanciful Folks, but a certain equality of Understanding reigns among them: every one keeps the ordinary beaten road of Sence, which in this Country is neither the fairest nor the foulest, without deviating to the right or left: yet I will add this one Remark to their praise, that the Common People do generally write and read.

- - -

Akkurat før omtalen af Sorterup skrev Brandes [108/321] Noget af det sørgeligste i Danmarks Samfundsforhold var Bondens Stilling i hine Dage, da han pintes med Ægter og Hoveri, straffedes af sine Foresatte med at udleveres til Krigstjeneste, i denne plagedes med barbariske Mishandlinger og i Regelen forfaldt. Han kunde af sin Herre behandles ganske som et Stykke Kvæg, sælges eller byttes bort. Han var en Handelsvare; man solgte en Bondekarl for en lukket Vogn. Selv Fremmede rørtes til Medlidenhed. Molesworth skriver: »Saasnart Bonden faar en Rigsdaler, giver han den hastigt ud til Brændevin af Frygt for at Fogden, hvis Slave han er, skal høre om det og tage den fra ham.« Selv om de nyeste Forskninger har Ret, der frikender Frederik den Fjerde fra at have indført Stavnsbaandet, saa beviser de dog kun, at Regeringens Hensigt var en bedre end man hidtil har troet, ikke, at Bonden i Virkeligheden var heldigere stillet. Tvertimod, de viser, hvor dyb hans Afhængighed af Ridefogderne var.

11 - Exkurs: Disraeli

Benjamin Disraeli

[1766-1848]

It is curious to contrast this fact with another better known, under the reign of William III.; then the press had obtained its perfect freedom, and even the shadow of the sovereign could not pass between an author and his work. When the Danish ambassador complained to the king of the freedom which Lord Molesworth had exercised on his master's government, in his Account of Denmark; and hinted that, if a Dane had done the same with the King of England, he would, on complaint, have taken the author's head off: "That I cannot do," replied the sovereign of a free people; "but, if you please, I will tell him what you say, and he shall put it into the next edition of his book." What an immense interval between the feelings of Elizabeth and William, with hardly a century betwixt them!

'Disraeli' ifølge:

http://www.spamula.net/col/archives/2005/09/licensers_of_the_press.html

Chr. H. Brasch har på det bestemteste afvist anekdoten i: *Om Robert Molesworth's Skrift "An Accound of Denmark as it was in the year 1692"*, København 1879, s. 57 ff. Efter Brasch's opfattelse bærer anekdoten tydelige mærker af at være det rene opspind - dels fordi den danske konge, i dette tilfælde Christian 5', ikke uden videre kunne lade nogen henrette, dels fordi beretningen ikke stemmer overens med hvad

ambassadør Skeel har rapporteret. Efter Brasch's opfattelse er det muliigt eller ligefrem sandsynligt at det var Molesworth der var ophavsmand - hvilket der imidlertid ikke er fundet nogen egentlig bekræftelse på.

Erik Kjersgaard har afvist anekdoten som en skrøne, se: *England, Danmark og Robert Molesworth* i: [Wormianum 1977-udgaven af *En beskrivelse af Danmark 1692*, s. 198 f.], men meget tænkeligt på grundlag af Brasch's diskussion, se Kjersgaard s. 199.

3 - 1710-1711 Sorterup's bedrageriske virkelighed?

1 - 1710-1711 Sorterup: Præstigiæ [Bedragerier]

[Henvisning hertil]

Jørgen Jørgensen Sorterup (1662-1723) var præstesøn og blev selv præst. Navnet Sorterup har han taget efter et af faderens sogne (det andet var Ottestrup) mellem Sorø og Slagelse, ikke langt fra Tersløse; Sorterup gik på latinskole, muligvis (til sidst) i København, blev dimitteret som student i 1683 og slog sig igennem som huslærer for en adelig familje mens han læste videre. Han tog teologisk attestats og blev magister (1690). Én af hans gode venner var Peder Syv. 1692 blev Sorterup sognepræst i Lyderslev og Frøslev på Stevns, senere tillige viceprovst og (i 1713) provst; embedet i Lyderslev og Frøslev skaffede han sig via den adelige familje han havde været lærer for.

En meget væsentlig del af sin indkomst, formentlig den væsentligste del, fik Sorterup fra dén tiende som bønderne skulle give ham, men blev snydt - sådan følte han det. Én af de store jordejere var så hård en godsejer at mange af hans gårde lå øde hen, og at præstens tiende derfor svandt ind.

Godsinspektøren på Vemmetofte - Terkel Terkelsen - varetog (igen efter Sorterup's mening) sin bestilling på en sådan måde at Sorterup's indtjening blev mindsket. Dele af godsets jord skal være blevet rykket fra en kategori som fæstejord der var pligtig at give tiende til en kategori som herregårdsjord uden en sådan forpligtelse. Der blev nedsat en kommissionsdomstol som i 1709 afsagde kendelse til fordel for Sorterup.

Men Sorterup gik videre, skrev - *på latin* - et skift som han gav

til Godsejerens, enkedronning Charlotte Amalie's, sekretær, en tysker ved navn Neuhausen [sikkert identisk med dén Gerhard Neuhaus som Laurids Engelstoft omtaler på s. 665][144]. Charlotte Amalie stammede selv fra Hessen-Kassel og der var ikke noget usædvanligt ved at hun antog en tysk sekretær. Tværtimod. Det latinske skrift bar den meget betegnende overskrift: *Præstigiæ oeconomiæ ruralis revelatæ* - som omtrent betyder: *En Godsbestyrelses Bedragerier afsløret*. Hér lagde Sorterup ikke fingrene ikke imellem; han skrev ligeud - at inspektører og fogeder svindlede og bedrog både opad og nedad, at de udsugede fæstebønderne og drejede godsejerne en knap.

Sorterup skrev ikke (hér) med navns nævnelse; han skrev ubestemt og generelt og med brug af eksempler[145]. Også ironien brugte han flittigt, så når der stod at han da ikke ville hævde at forvalterne jævnthen kneb et øje i, skulle det læses modsat, se fx s. 689.

Sorterup's 'konklusion' var stærk - muligvis velbegrundet: Saaledes skal selv den offentlige Immoralitet næres ved at nære en Gierrighed, der regner Forbrydelser blandt Indkomstkilder.

Uoverensstemmelserne førte til at godsinspektøren blev afskediget, men han blev dog genansat efter at enkedronningen var død - og hendes søn, prins Carl, havde overtaget godset. Situationen blev forværret for Sorterup; hans tiender blev nedsat.

Der var nogle der klagede over at Sorterup ikke holdt sine gærder lukkede og at 'han' pløjede jord der ikke hørte præstegården til. Til sidst måtte Sorterup gøre afbigt.

Da han døde skrev digteren Christian Falster, som spiller en

beskeden rolle senere i denne bog [se s. 262], ikke særlig venligt om ham at han var en lærd og sindrig Bagvasker, som ikke sjælden besmittede vort Modersmaals Helligdomme ved sin ulykkelige og smudsige poetiske Evne, ilde stemt mod alle brave Folks Navn og Rygte og derhos selv alle brave Folk forhadt.

2 - Holberg omkring nedskriften af 'Bedragene'

Sorterup's tekst er skrevet omkring 1710-1711. I 1711 var København hærget af pest, og det var antagelig i dét år at Holberg - som så mange andre - begav sig på flugt - og mødte Marie Grubbe i færgehuset ved Grønsund.

På dét tidspunkt havde Holberg været et par år i England, han havde fået plads på Borch's og var kommet godt i gang med forskellige biblioteksstudier. Han blev professor 'designatus' i 1714 og tog derefter på sin lange rejse til Frankrig og Italien. Han kom tilbage til København i 1716. 1' sang af *Peder Paars* udkom i 1719 ... *Jeppe* er fra 1722.

Der vides intet om at Holberg har kendt til Sorterup, og det er ikke tænkeligt at han har vidst om Sorterup's mellemværender med godsinspektøren på Stevns.

3 - 'Bedragene' blev trykt, men ikke strax

Sorterup's latinske redegørelse blev ikke trykt i samtiden, og det er heller ikke sandsynligt at Holberg har kendt til den, selv om man kan se af *Jeppe* og *Erasmus* at han i ét eller andet omfang har kendt til firkantede forhold mellem herremand, ridefoged, fæstebonde og karl.

Men den blev trykt i begyndelsen af 1800-tallet i en

oversættelse som Georg Brandes tydeligvis har benyttet sig af. Oversættelsen blev gjort af historikeren Laurids Engelstoft og er optrykt nedenfor, s. 663 ff. Det fremgår af Engelstoft's bemærkninger at han har strammet kraftigt op på Sorterup's tekst.

Men selv om Engelstoft har fundet Sorterup anstrengende - vel nærmest barokt overvældende - har han fundet at der var *så* meget reelt indhold at det måtte ud til en bredere kreds.

Sorterup var ikke noget sandhedsvidne; han var i dén grad hildet i sin egen forurettelse at der snarere var lagt til end trukket fra.

Engelstoft forekommer at være mere pålidelig, men var dog ude i et særligt politisk ærinde; han ville endnu engang slå fast hvor nødvendigt det havde været med de store landboreformer i slutningen af 1700-tallet.

4 - Laurids Engelstoft

Laurids Engelstoft (1774-1851) blev teologisk kandidat og snart efter doktor hvorefter han - med en god ven - begav sig syd på - og oplevede Bonaparte i Nationalforsamlingen hin berømmelige *18' Brumaire*.

Hjemkommet til København blev han - stadig temmelig ung - extraordinær professor i historie; han havde fået titel og ret til at forelæse, men måtte tjene sit brød som 'sekretær' på Det Kongelige Bibliotek. Ordinær professor blev han i 1805. [Se nærmere i Dansk Biografisk Lexicon].

Måske var det under sin arbejde på biblioteket at han faldt over Jørgen Sorterup's *Præstigiæ*? I december 1804 præsenterede han sit fund ved en forelæsning på Universitetet - og året efter udgav han præsentation og materiale i *Skandinavisk Litteratur Selskabs Skrifter,* et tidsskrift som han sad i redaktionen af.

Tidsskriftet blev trykt i antikva, ikke i fraktur, og spændte emnemæssigt vidt, for der blev både bragt artikler om historie, litteratur og moderne fysik.

Engelstoft præsenterede i sin artikel ikke kun Jørgen Jørgensen Sorterup (1662-1723), også en meget yngre forfatter som økonomen Christian Martfeld[146] (1728-1790); Martfeld vil jeg vende tilbage til i [Jeppe-1784]; Sorterup lå ret langt forud for de store landboreformer, Martfeld lå lige forud for dem. Engelstoft derimod kort *efter dem.*

Terminologien i Engelstoft's bearbejdelse:

Husbonde = Herremand der ejer ét eller flere godser.

Forpagter = Én der har forpagtet et gods eller en del af det.

Forvalter = ridefoged som godsejeren, evt forpagteren [?] har ansat til at tage sig af den daglige forbindelse til bønder og andre. Se Engelstoft's note i *Første Capitel* nedenfor.

Bonde = én der har fæstet en gård af husbonden.

Gårdmand, evt husmand = én der med et lille jordstykke kan indkaldes til tjeneste på godset, måske kan den gårdmanden eller husmanden opnå andet arbejde, fx at være landsbyhyrde? ... ...

Engelstoft's Sorterup-ekstrakt, se s. 663 ff.

5 - Georg Brandes' brug af Sorterup

Sidst var der Georg Brandes som - i Holberg-bogen[147] - gav skruen endnu omgang, men i *sin* retning, især ved at han læste noget i Holberg's *Jeppe* som der ikke - hele vejen igennem - var fuldt belæg for i 1722.

Nedenfor Brandes' flotte præsentation:

En Samtidig, Provsten Jørgen Sorterup, har i et Skrift *Præstigiæ oeconomiæ ruralis* givet et slaaende Billede af Forholdet mellem Bonden og Fogden. Vi ser her, hvorledes Bønderne for at beholde Forvalterens Yndest maa forrette alt hans Arbejde for ham, fra Pløjning og Harvning indtil Høstarbejde og Købstadsrejser, hvorledes de for intet eller saa godt som intet maa modtage hans Kør og Svin paa Græs, desuden aldrig tør nægte ham hvad han kaster sine Øjne paa, en god Kalv, en fed Gris, en Kylling o.s.v.

Sætter Herren en Inspektør til at passe paa Fogden, saa slutter disse blot Forbund, og udsuger Bønderne og bedrager Herremanden med forenede Kræfter. Skal der betales Skatte-, Landgilde- og Laane-Korn, maa man altid regne en fjerde Afgift til, nemlig Fogedkornet.

Siden afskriver Fogden saa Husbonden 5 Tønder af 100 for daarligt Maal, skønt han omvendt paa 20 Tønder har afpint Bønderne 5 over Maalet.

Ganske andet Maal falder der om Foraaret, naar Bønderne trænger til Sædekorn og maa laane paa Gaarden. Saa faar

de det Korn, der er saa slet, at Fogden ikke tror, Købmanden vil købe det, og Tønden stryges tilgavns. Skal det betales tilbage, maa Bonden bringe godt Korn og Topmaal og endda gengælde Fogdens Godhed med en lille Foræring, et Lam, en fed Gaas o.s.v.

Maaden, hvorpaa Udskrivningen ledes eller Landgilden og ubetalte Skatter inddrives hos den, forarmede Bonde, svarer hertil. Det er tydeligt, at disse Forhold i Datiden ikke turde bringes paa Scenen for ramme Alvor.

Senere hen, i Aarhundredets Slutning, blev de fremstilte i Samtaleform (Martsfeld: *Forrige Tiders Forvalterkneb*) paa en tør og lidet digterisk, men sanddru Maade. Man faar her et nedslaaende Indtryk af Bondens Plageaanders Grusomhed og Kæltringestreger; men det brænder sig ikke ind i Erindringen, ukunstnerisk som det er. Martsfeld har selv følt Harme, men at meddele Læseren sin Indignation har han ikke formaaet.

Holberg skriver derimod *Jeppe paa Bjerget*, lægger den dybeste Fortrolighed med Bondens sørgelige Forhold for Dagen, og bliver hverken begrædelig eller bitter. Intet af det tunge og sørgelige er oversprunget, og hans Skuespil er overgivent som en Fastelavnsleg.

Brandes skabte *sin* Holberg, en Holberg der så skarpt på sin egen tid og som ville støtte den undertrykte fæstebonde.

Måske var det sådan at Frederik 4's barok og Christian 6's rokokko kaldte på at man - omkring 1884 - valgte side og engagerede sig, nærmest med tilbagevirkende kraft, langt

mere end på at man foretog en kølig betragtning og gennemførte en objektiv analyse af den historiske udvikling?

Men Brandes fortjener ære for - hos Laurids Engelstoft - at have genfundet Sorterup og for at have sat ham i forbindelse med *Jeppe.*

4 - 1722 Komedien [TMP, udkast]

For ikke at strække diskussionen for langt vil jeg nøjes med en nogenlunde kort oversigt over komedien. Skulle man have brug for mere, kan **[hele komedien [senere] hentes på denne adresse.]**

Hoved-Personerne i Comoedien:

Jeppe paa Bierget.	M. Gram.
Nille hans Hustrue.	Mad. Lercke.
Baron Nilus.	M. Piloi.
Hans Secreteer.	M. Ulsøe.
Jacob Skoemager.	M. Høberg.
Dommeren.	M. Schou.

Af denne oversigt, som Holberg selv har sendt i trykken, fremgår at Dommeren i 1722 øjensynlig var en egen figur, ikke - som man senere har sét - Baron Nilus eller evt Baronens sekretær i forklædning.

1 - ¤Jeppe¤ præsenteres

[Akt, scene] I, 1-3
[Sted] Ved ¤Jeppe¤'s og Nille's hus
['Sted' ift udgangspunktet, ¤Jeppe¤'s og Nille's hus: Vertikalt, horisontalt]
[Tid] Om morgenen
¤Jeppe¤ præsenteres - lige på og hårdt - som en slyngel, som en umulig fæstebonde på Sjælland. Først af Nille, så i en dialog mellem Nille og ¤Jeppe¤ - og til sidst af ¤Jeppe¤ selv, der banker på hos Jacob. Nille sender ¤Jeppe¤ afsted for at købe sæbe. *Hvem siger du skal gå? Du skal løbe.* Straks efter må ¤Jeppe¤ have noget snaps at vederkvæge sig med: Hej! Jacob Skoemager! er du opstaaen? Luk op Jacob! Inden man har set sig om er komedien i fuld gang.

2 - ¤Jeppe¤ drikker sig fuld hos Jacob

[Akt, scene] I, 4-6
[Sted] Jakob Skomager's smugkro
['Sted' ift udgangspunktet] Samme niveau, men fmtl et kort stykke vej fra udgangspunktet
[Tid] Om morgenen
Jacob lukker ¤Jeppe¤ ind, beskænker ham, gør hvad han kan for at drikke hver en skilling fra ham. De taler om gamle dage da de var krigskammerater i Pommern. Jacob var nær ved at blive hængt pga derstering eller plyndring eller begge dele. ... [at sådant kunne indtræffe ser man i **Shakespeare's Henry 4'**]. Se Dan H. Andersen s. 58.

[Uden for scenen] Tiden i Polen beskrives, sés ikke. Hans Gram skriver i et brev 14.1.1741 til Christian Rantzau: "I Onsdag saaes en stor Procession af Tømmervogne og Slæder, Tømmermænd og Haandtlangere etc. igiennem de største Gader og ud ad Nørreport, med den nye Galge, hvori adskillige af forleden Vinters Desserteurs skulle hænges; og mener man, at bemældte Execution skal gaae for sig paa Torsdag i næste Uge."

3 - ¤Jeppe¤ falder om på vejen eller møddingen

[Akt, scene] I, 7
[Sted] En markvej tæt ved, evt en mødding
['Sted' ift udgangspunktet] Ca. 1 "trin" under udgangspunktets niveau, *ikke* i fysisk, men i social forstand. Fmtl et kort stykke vej fra udgangspunktet
[Tid] Om morgenen
¤Jeppe¤ kan ikke få sine ben til at makke ret. Han både viser det og fortæller om det. Han falder om på vejen (eller måske *møddingen*, se 4' sidste replik i I, 8) og falder i søvn. [Sekvensen signalerer at *Jeppe* hører til blandt farcerne. Jf. hvad der er sagt tidligere om Johan Gram's måde at spille rollen på].

4 - Baronen på markvandring

[Akt, scene] I, 8
[Sted] Markvejen
['Sted' ift udgangspunktet] Ca. i niveau med udgangspunktet (fsv angår Baronen og hans ledsagere). Fmtl et kort stykke vej fra udgangspunktet
[Tid] Op ad formiddagen
Baron Nilus er på vandring med sit hof. De taler om at byggen står godt. Om udbud, efterspørgsel og prisen på byg. Om bønderne der vil have hjælp, om Jacob som 'vist' hjælper bønderne med at komme af med deres penge. De sér ¤Jeppe¤. Ham med den onde kone. Han er så fuld at han ikke kan vækkes. Baronen og hans folk finder på at spille en komedie med ¤Jeppe¤. Først skal han op i Baronens seng, siden tilbage på møddingen. Og dét kan man sagtens gøre, for ¤Jeppe¤ er *så* stor en sover at han ikke vågnede da man sidste år bandt en raket bag ved på ham og antændte den. [Dén episode signalerer at *Jeppe* hører til blandt farcerne]. Baronen beordrer ¤Jeppe¤ båret væk og lagt i Baronens den bedste seng.

Placere første bemærkninger om eksperimentet

[Se også Holberg's overvejelser om kvægsygen, s. 931 ff.]

5 - ¤Jeppe¤ er lagt i Baronens seng; ¤Jeppe¤ vågner ...

[Akt, scene] II, 1
[Sted] Baronens seng
['Sted' ift udgangspunktet] Ca. 1-2 "trin" over udgangspunktets niveau, både i fysisk og i social forstand. Et stykke vej fra udgangspunktet
[Tid] Noget senere
¤Jeppe¤ er blevet opløftet i Baronens seng; der hænger en 'guldindvirket' slåp-rok på en stol. ¤Jeppe¤ vågner, undrer sig, kalder på Nille. Lever jeg eller er jeg død? Drømmer jeg eller er jeg vågen? *Jeg vil forsøge at knibe mig i armen*. Hvordan kan jeg både være en kanalje og en slyngel og kejser på et slot, spørger han? *Jeg må være død, være kommet i Paradis.* Når det kommer til en ligprædiken vil præsten, *hr* Jesper, tale om dét sørgelige endeligt ¤Jeppe¤ fik. Men er jeg kommet i Paradi hvorfor kan jeg så ikke se min bedstefar der var en skikkelig mand og som ikke havde restance til herskabet? Jeg er både det ene og det andet, jeg er ¤Jeppe¤ på Bjerget, jeg er *ikke* ¤Jeppe¤ på Bjerget ... ¤Jeppe¤ skråler og giver dermed stikord til tjenerne som *har staaet paa Luur* [givetvis synligt for publikum] *for at see hvorledes hand stillede sig an*.

6 - ¤Jeppe¤ og tjenerne

[Akt, scene] II, 2
[Sted] Baronens seng
['Sted' ift udgangspunktet] Som forrige scene. Ca. 1-2 "trin" over udgangspunktets niveau, både i fysisk og i social forstand. Et stykke vej fra udgangspunktet
[Tid] Noget senere
Tjenerne hilser - i spillets "plan" - Baronen, der "i planet lige neden under", er 'Jeppe på Bjerget'. *I må ikke gøre mig noget ondt*, beder Baronen = ¤Jeppe¤. ¤Jeppe¤ forstår ikke (siger han) at han 'i går' var ¤Jeppe¤, i dag 'jeg véd ikke hvad jeg skal sige'. I den reelle virkelighed er ingen i tvivl om noget som helst: Hverken han der spiller ¤Jeppe¤, de andre spillere eller for dén sags skyld: Tilskuerne, men alle leger med - for gjorde de ikke dét ville intet fungere, hverken på scenen eller i [dialogen] mellem scene og sal. Lakajen [Erich?] påstår at undre sig: Herren kan ikke være vågen, siger han - for Herren plejer aldrig at skæmte på denne måde, men ¤Jeppe¤ insisterer. Han er ¤Jeppe¤, ¤Jeppe¤ på Bierget, hverken Baron eller Greve. Men om han er vågen, véd han ikke - siger han.

Kammertjeneren siger - angiveligt til Erich - at han er bange for at 'Herren' er blevet syg. Men 'alle' véd at der er tale om en velberegnet udtalelse der - i spilleplanet - sigter på at overbevise ¤Jeppe¤ ... 'Erich'

[Uden for scenen] Degnen og ¤Jeppe¤'s & Nille's børn omtales, men ses aldrig. Det forklares at Baronen er enkemand. Dvs eneste kvinde i *Jeppe* (så langt) ... er Nille.

7 - ¤Jeppe¤ tager for sig af retterne, truer med hængning

[Akt, scene] II, 2
[Sted] Spisesalen på Baronens slot
['Sted' ift udgangspunktet] Ca. 1 "trin" over udgangspunktets niveau, både i fysisk og i social forstand. Et stykke vej fra udgangspunktet
[Tid] Noget senere
[TEKSTEN JUSTERES] ¤Jeppe¤ tager for sig af retterne og opfører sig mere og mere tyrannisk over for Baronens folk osv. Han truer med at hænge én af tjenerne. Tager sig friheder over for Ridefogedens kone. ¤Jeppe¤ afslører, undervejs, nogle sandheder for Baronen typisk når han glemmer at han ikke er bonde, men baron. ¤Jeppe¤ fungerer dermed, men kun i nogen grad, som hofnar. At det kun er i nogen grad skyldes at han – ifølge ms – ikke er bevidst om situationen og dens sammenhæng.

[Uden for scenen]

8 - Doktorerne sér på ¤Jeppe¤ = 'Baronen'

[Akt, scene] II, 3
[Sted] Spisesalen på Baronens slot
['Sted' ift udgangspunktet] Som foregående = Ca. 1 "trin" over udgangspunktets niveau, både i fysisk og i social forstand. Et stykke vej fra udgangspunktet
[Tid] Noget senere
TEKSTEN TILFØJES / JUSTERES

[Uden for scenen]

9 - ¤Jeppe¤ = 'Baronen' spiser ...

[Akt, scene] III,1
[Sted] Spisesalen på Baronens slot
['Sted' ift udgangspunktet] Som foregående = Ca. 1 "trin" over udgangspunktets niveau, både i fysisk og i social forstand. Et stykke vej fra udgangspunktet
[Tid] Noget senere
TEKSTEN TILFØJES / JUSTERES

[Uden for scenen]

10 - Ridefogeden ...

[Akt, scene] III,2
[Sted] Spisesalen på Baronens slot
['Sted' ift udgangspunktet] Som foregående = Ca. 1 "trin" over udgangspunktets niveau, både i fysisk og i social forstand. Et stykke vej fra udgangspunktet
[Tid] Noget senere
TEKSTEN TILFØJES / JUSTERES

[Uden for scenen]

11 - Ridefogedens kone ... ¤Jeppe¤ bestiger hende?

[Akt, scene] III,3
[Sted] Spisesalen på Baronens slot
['Sted' ift udgangspunktet] Som foregående = Ca. 1 "trin" over udgangspunktets niveau, både i fysisk og i social forstand. Et stykke vej fra udgangspunktet
[Tid] Noget senere
TEKSTEN TILFØJES / JUSTERES

[Uden for scenen]

12 - Baronen og hans folk ...

[Akt, scene] III, 4
[Sted] Spisesalen på Baronens slot
['Sted' ift udgangspunktet] Som foregående = Ca. 1 "trin" over udgangspunktets niveau, både i fysisk og i social forstand. Et stykke vej fra udgangspunktet
[Tid] Noget senere
TEKSTEN TILFØJES / JUSTERES

[Uden for scenen]

13 - ¤Jeppe¤ er igen på møddingen, i bondeklæder

[Akt, scene] IV, 1
[Sted] Baronens slot → Møddingen
['Sted' ift udgangspunktet] Både fysisk og (en måske kraftigere) social bevægelse fra Baronens slot til møddingen (eller vejen?), dvs fra niveau 1+ til 1-. Fra: Et stykke vej fra udgangspunktet tilbage til udgangspunktet eller tæt derved.
[Tid] Noget senere
¤Jeppe¤ drikkes fuld og smides på møddingen igen – dvs efterlades 2 trin nede.

[Uden for scenen]

14 - Nille finder ¤Jeppe¤

[Akt, scene] III, 1-3
[Sted] Uden for ¤Jeppe¤'s og Nille's hus
['Sted' ift udgangspunktet] 0,0 ... Men *mentalt* er der skete 'noget'
[Tid] Noget senere
¤Jeppe¤ – der nu er tilbage i udgangssituationen (på niveau 0) prøver at forklare hvad der er sket, men skammes ud af Nille.

[Uden for scenen]

15 - Bevæbnede mænd henter ¤Jeppe¤

[Akt, scene] III, 4-5
[Sted] Uden for ¤Jeppe¤'s og Nille's hus
['Sted' ift udgangspunktet] 0,0 ... Men *mentalt* er der sket 'noget'
[Tid] Noget senere
¤Jeppe¤ – der nu er tilbage i udgangssituationen (på niveau 0) prøver at forklare hvad der er sket, men skammes ud af Nille. Nogle betjente (lidt uklart hvem de 'egentlig' er, om de fx er nogle af Baronens folk) henter ¤Jeppe¤ og fører ham til Dommeren (også uklart hvem han er, men efter traditionen kan han spilles af den samme som spiller Baronen osv.)

[Uden for scenen]

16 - Retsforhandling. Domsafsigelse

[Akt, scene] III, 6
[Sted] Domstolen
['Sted' ift udgangspunktet] **???**
[Tid] Noget senere
Dommeren dømmer (efter at have påhørt et par ægte eller falske advokater) ¤Jeppe¤ til døden for at være trængt ind på Baronens slot osv, han får et sovemiddel, men indbildes at der er tale om en dødelig gift, falder i søvn og hænges op på skrømt (dvs 1 trin op, enten lige så højt op som i Baronens seng eller knap så højt). Han vågner (ved at høre Nille tude?). Dommeren irriteres over Nille og jager hende bort (hvorefter hun forsvinder helt ud af komedien og landsbyen?) Dommeren udtaler 1' morale ...

[Uden for scenen] Hvor gik Nille hen, da hun blev jaget ud?

17 - ¤Jeppe¤ i galgen

[Akt, scene] V, 1
[Sted] Uden for ¤Jeppe¤'s og Nille's hus
['Sted' ift udgangspunktet] 0,0 ... Men *mentalt* er der sket 'noget'
[Tid] Noget senere
TEKSTEN TILFØJES / JUSTERES

[Uden for scenen]

18 - ¤Jeppe¤ tages ned fra galgen

[Akt, scene] V, 1
[Sted] Uden for ¤Jeppe¤'s og Nille's hus
['Sted' ift udgangspunktet] 0,0 ... Men *mentalt* er der sket 'noget'
[Tid] Noget senere
TEKSTEN TILFØJES / JUSTERES

[Uden for scenen]

19 - ¤Jeppe¤ funderer, møder Jakob Skomager

[Akt, scene] V, 3-4
[Sted] Uden for ¤Jeppe¤'s og Nille's hus
['Sted' ift udgangspunktet] 0,0 ... Men *mentalt* er der sket 'noget'
[Tid] Noget senere
TEKSTEN TILFØJES / JUSTERES

[Uden for scenen]

20 - ¤Jeppe¤ møder Magnus, går tankefuld væk?

[Akt, scene] I, 5
[Sted] Jakob Skomager's smugkro
['Sted' ift udgangspunktet] **???**
[Tid] Noget senere
Dommeren har givet ¤Jeppe¤ nogle rigsdaler og beder ham drikke Baronens (?) skål. Dommeren lover at hjælpe ¤Jeppe¤ hvis Nille skulle dukke op igen og plage ham. Jeppe erfarer hos Jakob Skomager at han har været gjort til grin for hele herredet, men bebrejder ikke Baronen og hans folk noget??? Han går tankefuld væk (dvs ifølge Holberg's påstand i komedieteksten). Baronen – han der ifølge komedieteksten satte intrigen igang - udtaler morale # 2 ... uklart om Holberg mener moralen bogstaveligt, eller om han – af den ene eller anden grund – er tvetydig. Hvor befinder Baronen sig? Måske i praksis på smugkroen, selv om dette må være utænkeligt ud fra hvad der tidligere er fremført ... men nu er det jo teater hvor alt (næsten) kan ske

[Uden for scenen] Hvor gik Nille hen, da hun blev jaget ud?

21 - Baron Nilus gør status

[Akt, scene] V, 6
[Sted] Uden for ¤Jeppe¤'s og Nille's hus
['Sted' ift udgangspunktet] 0,0 ... Men *mentalt* er der sket 'noget'
[Tid] Noget senere
TEKSTEN TILFØJES / JUSTERES

[Uden for scenen]

Når Holberg i 1722 - her i slutningen af *Jeppe* - har nævnt spørgsmålet om bøndernes samfundsmæssige *deroute* og placering (anno 1722), formoder jeg at han allerede déngang havde gjort sig *nogle* tanker om hvordan og hvorfor fortidens frie, sjællandske bonde kunne være blevet til en mere eller mindre slaveagtig 'fæstebonde', under alle omstændigheder vendte han spørgsmålet - eller gik *videre* med det -i 1729 [se nedenfor om vornedskabet, s. 370].

22 - ¤Jeppe¤ bragt i en helt ny situation?

Taget for sit pålydende er ¤Jeppe¤ – ved komediens afslutning – kommet i en ganske anden situation end han var i da komedien begyndte. Nu står han uden sin kone – som man har fået indtryk af var dén der kørte bedriften (undertrykkelse og sidespring eller ej), ¤Jeppe¤ er henvist til at måtte klare sig selv ... i det mindste indtil komedien skal spilles igen den næste dag og så fremdeles.

¤Jeppe¤ er på en måde i 'niveau 0', på en måde højere fsv som han har fået en erkendelse, på en måde er han havnet i et limbo ...

5 - 1722 Takket være student Gram?

1 - Bundet af tiden?

Jeppe kan godt være en temmelig langstrakt affære, hvis man udsættes for den *hele*, der er ting man synes kunne udelades, der er et par småting der strider mod hinanden. Noget af dette kommer jeg ind på sener. Men det mést afgørende er vel om stykket har appel til nutiden? Og hér opstår hurtigt et problem eftersom der er *meget* i komedien der er bundet af *tiden.*

Når en moderne skuespiller skal sige hvordan *han* ser på stykket, begynder han derfor heller ikke at tale om at stykket handler om undertrykte sjællandske fæstebønder, så lægger han vægten et andet sted, som da Ole Thestrup talte om at stykket var om magt og undertrykkelse[148]. I mange af de nyere opsætninger er man gået langt for at få noget moderne eller generelt frem som da Bådteatret opførte en dansk-polsk udgave. Nille og ¤Jeppe¤ var polske skuespillere, resten danske, og stykket blive givet uden oversættelse både da den blive givet i Nyhavn, og da den senere blev spillet i en nordpolsk havneby. Stykket var gjort moderne i dobbelt forstand, dels ved at være stærkt stiliseret, dels ved at den angiveligt skulle rejse spørgsmålet om hvor vidt Polen, som nyt EU-land, kunne ses som en moderne ¤Jeppe¤ - hvad dét så end måtte være.

Nu kunne man gå i to retninger. Man kunne koncentrere sig om hvordan man kan spille *Jeppe* i dag eller man kunne - som jeg nu vil forsøge - se lidt nærmere på hvordan tingene tog sig ud déngang i 1722 da stykket blev spillet for første og nærved *eneste* gang.

2 - Den første - og nærved *eneste* - gang

Det er ikke *så* meget der er overleveret om hvorfor Holberg gav sig til at skrive *Jeppe* - eller hvorfor han valgte netop dét stykke, ej heller om hvordan premieren gik eller om hvordan stykket blev modtaget, dvs med undtagelse af hvad Holberg selv har skrevet, men det er til gengæld temmelig oplysende på to-tre punkter.

Noget finder man i den første trykte udgave fra 1723[149], noget i det første latinske levnedsbrev fra 1728 og noget kan man læse ud af de tanker Holberg senere har gjort sig om teatervirksomhed, ikke mindst i epistlerne. Og dertil kommer hvad man måtte finde relevant i de andre komedier, både dem fra Frederik 4's tid og dem der blev skrevet flere år senere under Frederik 5'.

Man har i mange år diskuteret hvor stor vægt man kan lægge på hvad forfatterne selv har sagt om deres skriverier, og den almindelige mening (i det mindste blandt litteraturforskere) er at man *aldrig* skal tage det skrevne helt bogstaveligt, og når det gælder Holberg, gælder dette end mere.

Jeppe er ét af Holberg's første teaterstykker. Det første der blev opført var Den politiske Kandestøber, men senere på efteråret 1722 blev det Jeppe's tur. Herom skriver pseudonymet Just Justesen, han som den angivelige udgiver - brygger Hans Michelsen fra Callundborg - havde trukket på banen:

> Den fierde [komedie] kaldes **Jeppe paa Bierget** eller **Den forvandlede Bonde /** en af Bidermanni gamle Historier / som Autor har udførdt i en Comoedie. Dette er den eeneste

Materie som icke er opspunden udi Autors egen Hierne / hvorfor hand ingen Berømmelse forlanger deraf / hvor vel de artige Klygter / som legges udi Bondens Mund / og bevæge alle slags Tilskuere til idelig Latter / ere hans egne. Den blev spillet første gang meget ilde / formedelst en Forvirring som samme Aften reisede sig blant Acteurerne / .. men anden gang alle Folk til Fornøjelse / sær formedelst Personen Monsieur Gram der agerer saa naturlig en Siellands Bonde.[150]

Tager man dét Holberg skriver efter pålydende kæntrede komedien under den første opførelse, for skuespillerne var usikre på hvordan stykket skulle spilles - eller måske uenige herom. Ved den 2' opførelse noget senere gik det meget bedre hvar Holberg tilskriver at skuespiller Gram gav ¤*Jeppe*¤ på en fuldkommen naturlig måde - både mht sprog, 'holdning', opførsel og hele måde at være på.

Skuespiller Gram stammede - så vidt det kan spores - fra området uden for Slagelse, hans far var muligvis bonde og hed Morten Gram. Gram kom på Slagelse Skole, dvs Slagelse Latinskole, og blev derfra indstillet til Universitetet til studentereksamen. Man ved ikke *så* meget om ham, bortset fra yderligere 2-3 ting. Under Københavns Brand i 1728 boede han til leje hos Jørgen Madsen Visiteers Encke i Grønnegade nr. 206 og blev betegnet som studiosus Iohan Wibe Gram. En anden logerende var Hans Lindorf der blev opført som dansk Acteur[151]. Gram forlod ikke så længe efter teatret, men afsluttede - så vidt vides - ikke sine studier med en eksamen. Sidst opnåede han en stilling som pedel ved

Universitetet.

Holberg har ikke fortalt præcist *hvad* der var problemet under førsteopførelsen - bortset fra en skuespillernes *forvirring* eller *uenighed* - derimod fremgår det klart at Gram's særlige måde at spille ¤Jeppe¤ på var en succes fordi den *bragte publikum til fornøjelse* over hele stykket.

Hvad der gjorde det positive udslag på publikum var - når man læser informationerne under ét - ikke kun dét at bonden blev karakteriseret, men at han blev karakteriseret *kraftigt* på en *komisk* måde.

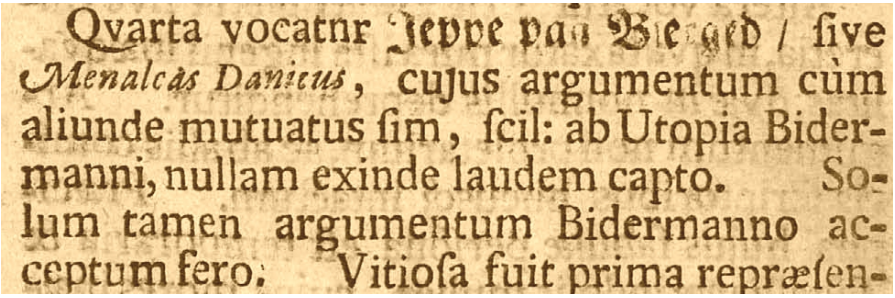
Qvarta vocatur Jeppe paa Bierget / ſive *Menalcas Danicus*, cujus argumentum cùm aliunde mutuatus ſim, ſcil: ab Utopia Bidermanni, nullam exinde laudem capto. Solum tamen argumentum Bidermanno acceptum fero. Vitioſa fuit prima repræſen-

Den latinske førsteudgave, s. 136. Hele førsteudgaven kan findes på: http://www.kb.dk/books/kubsam/2008/maj/00001/

3 - Et forsøg på at gå over åen ... med vand

På et senere tidspunkt forsøgte Holberg at 'sælge' sine komedier i Paris. Forsøget gøres på hans sidste udlandsrejse i vinteren 1725-26[152] - og vedrørte *Kandestøberen*, men også endnu en komedie som han dog ikke har givet navnet på. Ud fra sammenhængen er det ikke meget sandsynligt at det er *Jeppe*, måske kunne det være *Den Vægelsindede?*

Eksportforsøget lykkedes ikke, slet ikke, men Holberg's beretning er oplysende, selv når den tages med et gran salt. Man fortæller Holberg - skriver han selv - at hans stykke er vægtigt, morsomt og vittigt, men at det ikke ville kunne sættes op fordi der blandt fornemme personer ville blive skumlet over stykkets brod mod dem. Det er tænkeligt at man har skrevet og sagt sådan, men de venlige ord kunne nok lige så vel være udtryk for en høflig måde at takke *nej* på[153].

Havde Molière været blandt de levende og havde man spillet

ét af hans bedste stykker, var han blevet pebet ud, skriver Holberg lidt senere. For parisernes smag var blevet fordærvet. Publikum gik hellere til komedier - med danse, sange og tryllekunster - der burde forvises til markedsgøglernes boder.

4 - Der gjaldt tåbelige regler i Paris

I Paris bøjede man sig i teaterlivet desuden for en serie af tåbelige regler. En moralsk eller kritisk komedie måtte ikke fylde mere end én akt, en 'karakter' skulle demonstreres urimeligt hurtigt, og ingen personer af ringe stand - såsom håndværkere, tjenere og bønder måtte komme på scenen.

Læser man eksportberetningen med datidige danske briller, kan man muligvis skimte en vis tristesse: Moralsk eller kritisk komedie à la Holberg ville være godt for publikum, men teater skal ikke være for tungt, hvis det skal fungere. Og tåbelige regler, sådanne burde man ikke bøje sig for.

6 - 1722 Du Blok og Øxe først skal finde

1 - Den landbrugskyndige fantast

Den store nordiske krig var slut; svenske kong Carl var dræbt ved Frederikssten i Norge - skudt ihjel med en sølvknap.

Tordenskjold var også død, omkommet i en særpræget duel uden for Hamburg.

Hans Egede havde givet alt hidtidigt op og givet sig med kone og børn til det grønlandske for at finde forsvundne nordboer.

Og Holberg sad alt imens i sin stue hos sukkerbagerens - og var begyndt at nørkle med politiske kandestøbere og sjællandske bønder.

Ikke så langt fra sukkerbagerens var endnu en nordmand gået i gang med et *livs* projekt. Også *han* ville noget med Grønland; han ville - med en svensk officers hjælp - interessere først den nye svenske konge, så den russiske czar for at sætte sig fast deroppe. Povel Juel[154] héd han.

Det endte frygtelig galt en martsdag, få måneder efter at ¤Jeppe¤ første gang var blevet hængt, havde fået 4 rigsdaler på hånden - og havde sagt farvel til Nille og mester Erik - og få måneder efter at Holberg og student Gram med stort besvær havde fået succes i Lille Grønnegade.

Povel Juel var blevet afsløret som majestætsforbryder, var skyndsomst blevet trukket gennem en retssag, dømt og henrettet på skafottet foran rådhuset i Kongens København.

Povel Juel var et sælsomt menneske der efterhånden fik et 'simpelt' eller enstonigt eftermæle. Historikere har skrevet om ham som dén farlige mand han var - om hans fatale projekt -

og om hvordan han til det sidste prøvede at sno sig udenom.

Holberg har tilsyneladende kun givet ham halvanden linje sidst i en epistel.

Litterater har skrevet mere om ham, men har i dag nærmest glemt ham.

Botanikere har kendt til ham - kender også til ham nuomstunder - nogle af dem har endog læst ham, men de fleste er rendt videre til andre forfattere mens de - så vidt jeg har hørt - har undret sig over at deres kolleger blandt landbohistorikerne på det nærmeste har oversét ham.

I Diamanten på Det Kongelige Bibliotek *er* han dog, dvs førsteudgaven fra 1722 havde - midlertidigt - forputtet sig da jeg første gang fik brug for ham for et par år siden[155].

2 - Spredte lemmer, disjecta membra

Alt lykkedes for Povel Juel. Alt mislykkedes. Han må have været en intelligent og energisk mand - og han må have haft et snakketøj af den anden verden. Om hans historie véd man noget, men ikke så meget præcist, for meget af dét man véd er ikke fakta, men de rene *von Hörensagen.*

Hans far, Tomas Jensen Juel, var handelsmand eller købmand i Trondhjem og så dygtig og heldig at han med tiden samlede sig en formue på handel med Nordlandet. Den har været *så* stor at et par ældre brødre kunne sættes i latinskole og rejse til København, først for at blive studenter[156], siden for at tage teologisk eksamen - hvorefter de rejste tilbage til Norge for at finde embede.

Den ene - Niels Thomassen Juel [1666?-1713] - blev residerende kapellan i domkirken i Trondhjem.

Den anden Jens Thomassen Juel [1667?-1727] blev magister i filosofi - og var anerkendt som én der kunne sin jura. Han blev sluttelig provst i Tingvoll.

Povel Juel (og endnu en bror) kom - muligvis, sandsynligvis - i skole som sine ældre brødre, men blev ikke student; gik i stedet ad en mere praktisk vej. Først har han lært handelsmandens metiér af sin far, så har han - som lærling eller medhjælper - arbejdet hos en prokurator og så har han selv nedsat sig som sådan. En prokurator tog sig af alle hånde juridiske mellemværender mod betaling, men uden at have taget formel juridisk uddannelse[157].

Juel har i et af sine andragender skrevet om hvor dygtig han havde været som praktisk jurist; han havde, skrev han - at sætte sin lys under en skæppe lå ikke for *ham* - ført over nogle

tusind sager uden - *til slutning* - at have tabt en eneste, for resten også uden at have modtaget bestikkelse *saasandt hjælpe mig Gud timelig og evig*[158].

Juel udarbejdede på eget initiativ et par forslag til Kongen om skat og told og andre politisk-administrative ting[159]. Man fulgte ganske vist ikke hans forslag, men til gengæld var han blevet *opdaget* af Kongen og hans folk og blev udnævnt til amtmand i Lister og Mandal, de to amter der lå længst mod syd i Norge[160].

Eftersom Juel var så klog at det halve kunne være nok[161], kom han på kant med sine omgivelser og indviklede sig fx i en sag om told for et engelsk skib der var anløbet ét af amterne i 1713.

Enige var de ikke, den norske købmand, den engelske skipper - Henry White - og Juel. Juel holdt skib og skipper tilbage, men blev stævnet og dømt til at 'slippe' skib, skipper og ladning. Sagen sluttede blot ikke dér - hvad der fik den britiske gesandt, Pulteney, til at 'gøre forestillinger' over for Kongen.

Juel *vidste* at han havde ret; han satte sig ud over dom og kongeligt påbud - og slap først skipper og skib efter at der var blevet betalt 300 rigsdaler kontant. Endnu flere år efter var den indviklede sag ikke afgjort af Højesteret som Juel havde indbragt den for.

Det var ikke den eneste eller sidste sag som Juel fik med Kongen.

Den næste vedrørte prisen for hummere. Hver sommer anløb der hollandske fartøjer for at laste levende hummere som var blevet fanget af norske fiskere. Mængderne var ikke hvad de havde været og dét fik Juel til i 1716 at fastlægge nye og højere priser som hverken hollænderne eller deres norske kommissionærer var tilfredse med. Der fastlagdes én pris for

perfekte hummere med to sakse, dobbelt så høj som den hidtidige; en anden - noget lavere pris - gjaldt for hummere med én saks - og det lykkedes Povel Juel at få sin kollega i Stavanger til at anvende samme takster som han.

Én af de norske kommissionærer, Laurits Smith, der var kommissionær i Stavanger, klagede til Kongen over de nye priser - og til sidst var Kongen og hans folk blevet så irriteret på Juel og hans ihærdighed i alle retninger at de - i april 1718 - satte ham fra bestillingen.

3 - Første svenske intermezzo

I 1718 var Carl 12 død og krigen mellem Danmark-Norge og Sverige dermed slut, men det var først engang i 1720 at freden blev indgået på Frederiksborg Slot. Juel har nok haft en smule penge at tære på, men han indså at han måtte videre - på *én eller anden* måde. Han har sikkert tænkt i mange retninger, han er begyndt at skrive ting sammen, han har spekuleret på hvordan han skulle forholde sig over for Kongen og *hans* folk, og han har også tænkt på om han skulle søge til Sverige for at gøre sine hoser grønne dér[162].

Der er overleveret et brev til Frederik 4' fra slutningen af april 1720 hvor Juel kaldte Frederik for *den bedste Konge i Verden*. Hvor han erkendte at have mishaget højstsamme. Hvor han omtalte Frederik som *landets fromme fader* og sig selv som én af *landets godartede, lydige sønner*.

Panikken har tilsyneladende grebet Juel *lad mig være revset til forbedring, ikke til fortvivlelse og fordærvelse,* skrev han: *Lad mig ikke søge mit brød i et fremmed land. Lad mig få en bestilling i ét af Kongens kollegier.* Og skulle dét ikke kunne lade sig gøre, så ville han gerne have sin hidtidige løn udbetalt for det var rasende dyrt at bo i København.

Om det var fordi Juel ikke troede at Kongen ville imødekomme ham på nogle af punkterne, så har han tilføjet et PS hvor han bad om at blive sendt til Finmarken med kornsæd, så ville man kunne glæde flere på én gang. Landet og ham selv.

Men der blev ikke noget af de mange forslag - og enden blev at Juel 'alligevel' rejste til Sverige med tjener og sin lille søn i begyndelsen af 1721 - hustruen var død kort forinden. Det blev ikke nogen lykkelig rejse, for den nye svenske konge - der

med en lige så ny forfatning i ryggen - skulle modtage Juel var ikke det mindste interesseret. Åbne arme blev der ikke noget af, snarere en lukket dør[163].

Ikke længe efter var Juel derfor tilbage i København, måske en illusion fattigere, men stadig ivrig efter at udvikle nye projekter. Og det gik godt. Men efter at have skaffet sig et par smukke successer - endte det hele alligevel så galt som tænkes kunne, men Juel nåede dog inden da at vise et stort, eller måske snarere et *storslået*, format?

4 - Et lyksaligt Liv

At Juel havde høje tanker om sig selv var der ingen der kunne tvivle på, selv om han gjorde meget for i sit første litterære værk - *Et lyksaligt Liv* - at fremtræde som en ydmyg, nærmest selvudslettende person med sans for det ligefremme og jordnære - med sans for det rette forhold mellem det *store* og det *små.*

Nedenfor nogle strofer om landlivet. Sammenlignet med andet der blev skrevet på barokkens tid, er disse så ganske uden falbelader. Nogle af Juel's digte synes ikke at have andet indhold end at han priste det jordnære på en ligefrem måde.

Men stroferne nedenfor viser at han havde tænkt over tingene og at han var fortrolig med nogle af dé tanker som teologer - og forfattere som Holberg - tumlede med.

I *Et lyksaligt Liv* har *Indbildning* haft ordet, nu er ordet gået videre til *Erfaringen* som anslår en mere nøgtern tone end sin forgænger. Er tingene forudbestemt, har de levende væsener en skæbne?

Træerne har vel ikke en *skæbne*, men de kan ikke gro højere - eller leve længere - end de er bestemt til, hvad hver bonde véd af erfaring.

Menneskene kunne have en skæbne, men har det heller ikke - dvs i modsætning til hvad *nogle* kristne troede. Var alt og alle underlagt en fast skæbne ville det være ensbetydende med at der ikke var en almægtig Gud, dvs som protestanterne foresstillede sig en sådan.

Sidst i samlingen accepterede digteren livets vilkår, forkastede sit jag efter ære og magt. Æren var en pest, magten en plage,

tilstande man ikke kunne finde ro i. Man måtte gøre som den forstandige bonde, arbejde og blive træt på en naturlig måde.

Bogen 'lykkedes' - den blev modtaget godt og *solgte*; et halvt år efter udgivelsen var der ikke flere eksemplarer tilbage - og bogtrykkeren gik i gang med at forberede en ny udgave.

Til disse Kunster jeg saa korteligen svarer:
Om alle Ting og Tegn ved Mærkke sig forklarer,
Saa af uudvortis Skik indvortis Ting mand seer
Og Tegn og Mærkker paa, hvad der i Verden skeer;

Saa følger deraf ej, at hvad som sker og hænder
Ved Skæbnen fanger an, og sig ved den og ender,
Ej heller, at der i alle Tings Natur
En Orden gydet ind, som styrer Folk og Diur.

Naar Toppen af et Træ begynder at fortørre,
Da kand en Bonde nok den visse Slutning gjøre,
At samme Træ har naaed den Vext, som det kan faa,
Og inden stakket Tid vil famle og forgaa.

Men deraf følger ej, at Træet har en Skæbne
Af Alder, Vilkaar, Vext og anden mand kan nævne;

Vi kand og kiende, naar en Frugt forraaddne vil,
Men Skæbnen der for ej en Aarsag er dertil.

Gaar Soolen dunkel op og blege Straaler skyder,
Da mærker Bonden, at det Vind og Regn betyder,
Men gaar hun deilig ned, da lovis næste Dag,
At Luften bliver klar og Vinden mild og spag.

Af Fugle, Frøer og Mygg mand Regnens komme mærkker,
At Luften klarnes vil os foresynger Lærkker;
Men sig om Du nu kand af disse Tegn forstaa,
At Skæbnen virkede de Ting, som fulte paa.

Kan Guds Almægtighed sin Villies Bud ej gjøre?
Og os til Godt og Ondt paa Siæl og Legem føre?
Mon hand ej lønne kand det gode nogen gjør?
Mon hand ej straffe kand, før vi i Synden døer?

Kan Guds Retfærdighed ved nogen Ting forhindris?

Kan Straffen ikke ved vor Bøn og Tro forlindris?

Skal hand, som alting har af intet herligt skabt,

Ved Skæbnen baade Magt og Ære have tabt?[164]

I den i Kiøbenhavn af Andreas Hojer[165] udgivne *Nova Literaria* for 1721 begynder en latinsk Anmeldelse af Juels Digterverk saaledes: Forfatteren til dette skjønne Digt i Modersmaalet er Povel Juel, (forhenv. Amtmand i Provindsen Nordland) som vel ikke er lærd, men dannet ved Selvstudium, af hvem vi have et andet Verk i Handskrift om Landbygningen i Norge, der er i Bogelskeres Hænder, og ligesaa nyttigt til Sprogets som til den norske Jordbunds Dyrkelse.[166]

---

5 - Et virksomt liv på jord

Da digtsamlingen kom ud var den næste bog på vej; den cirkulerede først blandt venner og bekendte i håndskrift. Blev så sat op hos bogtrykkeren, der blev læst korrektur og et aftræk af satsen blev sendt til ham der var imprimatur dét år, som der skæmtes med i *Erasmus Montanus*.

Der vides ikke noget om hvor vidt censor skal have forlangt ændringer, men det er ikke meget sandsynligt for der stod ikke noget i den endelige udgave der på nogen måde var i strid med loven eller tidens 'profeter'; og selv om der nok skal have været dem der var skeptiske ved forfatteren, så *havde* han allerede fået én bog ud som man talte pænt om blandt litterater og andre der forstod sig på hvad der var *comme il faut* og hvad der ikke var.

Den *anden* bog fulgte på sælsom vis den første op, men var alligevel noget helt andet. Dens titel var *En god Bonde*, og bogen forklarede hvordan man bedst kunne drive sit landbrug.

Der var efterhånden opstået en smule tradition for nyttige bøger om havebrug og biavl [tag Niels Michelsen Aalborg's og Hans Herwigk's værker i 1600-tallet], men til at begynde med stræbte forfatterne mere efter at være i overensstemmelse med hvad klassikerne - de gamle grækere og romere - havde skrevet end efter at beskrive og forklare det levende liv. Der skulle et holdningsskifte til.

Juel gjorde - med sin bog om *En god Bonde* - et overordentlig smukt spring ind i virkeligheden. At det kort efter gik ham *overordentlig* ilde havde andre årsager. Dvs måske var det netop fordi han var dén energiske, *alt for* selvbevidste, person han var, at han kunne komme på dén *barokke* idé at være så

ligefrem og jordnær, at man måtte tro at Povel og ¤Jeppe¤ var betydelig tættere på hinanden end Ludvig og ¤Jeppe¤ var. I det mindste havde Povel en indgående viden om ét af ¤Jeppe¤'s tilholdssteder: *Møddingen* og - med tugt at melde - *forskellig* slags lort.

Povel Juel havde ikke brug for at gemme sig bag et pseudonym eller to, for at give sig ud for at være hvidtølsbrygger i Kalundborg. Tværtimod. Var det kun Povel Juel's værker det kom an på, så kunne han sove roligt.

Povel Juel var Erasmus Montanus' kloge bror Jakob i levende live. Han skrev dansk, vedblev at skrive dansk og kunne - vel sagtens - have drevet det til at blive grundlægger af et helt landbrugsuniversitet?

Også denne *anden* bog gik godt. Også denne *anden* bog var der planer om at genudgive - men planen blev først realiseret nogle år senere, og da nogle gange.

Når de jordnære planer måtte lægges til side, skyldtes det at Povel Juel havde begivet sig ud i endnu et storstilet projekt, erobringen af Grønland.

6 - Andet svenske intermezzo

Om det var Hans Egede's ekspedition der havde sat Juel fluer i hovedet véd man ikke, men han var kommet på dén tanke at man skulle sætte netop *ham* i spidsen for en ekspedition der skulle kolonisere Grønland og siden hen etablere et handelsselskab.

Han var lige så godt - eller dårligt? - rustet som Hans Egede havde været. Også Juel kendte til nøjsomt liv; til hvordan man skulle bære sig ad på steder som i Nordlandet og i Finmarken - og ligesom Egede må han - i tidens løb - have talt med norske og udenlandske skippere om sejlads på Færøerne, Island og Grønland.

Men hvor det til sidst var lykkedes Egede - trods skepsis og modstand - at skaffe sig støtte fra Kongen og - derigennem - fra norske købmænd og redere, var Povel Juel på grund af sin fremfærd i almindelighed og dén i Lister og Mandal i særdeleshed, kommet på så stor en frastand af Kongen og hans rådgivere at han ikke kunne vente sig *nogen som helst* støtte fra dén side. Han var tilmed blevet afsat for *egenrådighed* få år før, i 1718.

Ikke desto mindre indleverede Povel Juel den 6.2.1722 et besejlings- og koloniseringsforslag til Kongen[167] - som der ikke kom det mindste ud af.

Var der én som Povel Juel kunne overbevise fuldstændigt, var der én hvis skepsis han kunne overvinde så let som ingenting, så var det *ham selv* - hans kredit hos Frederik 4' var derimod løbet ud.

Netop da var det at han hos én af sine bekendte, rådmand Simonsen i København, rendte på en svensk generalmajor og

baron - Gustav Wilhelm Coyet. Coyet (født i 1678) havde oprindelig studeret på Universitet i Lund, men havde skiftet metiér og gjort militærtjeneste i Frankrig, Holsten og Polen indtil han trådte ud af tjenesten i 1705. I 1709 genindtrådte han - under indtryk af det danske angreb i Skåne - og avancerede i løbet af 10 år fra at være kaptajn til at være generalmajor.

Ud over at Coyet - rent professionelt - havde været imod Danmark og den danske Konge, følte han sig også personlig forulempet; for ikke alene havde danske tropper hærget Coyet's skånske besiddelser, man havde også fjernet hans bibliotek og man ville nu efter krigen ikke give ham erstatning.

Når Coyet var taget til København skyldtes det imidlertid at han også var utilfreds med de politiske forhold i *Sverige* og derfor havde han forlangt sin afsked fra hæren - og havde fjernet sig fra sin kommando. Svenske forsøg på at kalde ham tilbage havde han siddet overhørig.

Alt imens svenskekongen indfandt sig i Skåne i eftersommeren fandt d'herrer Juel og Coyet hinanden i København hvor de - mér og mér begejstrede, må man tro - udviklede et gennemarbejdet, men også et temmelig naivt projekt til den svenske konge: Juel skulle udnævnes til landshøvding og sejle til Grønland for at kolonisere det ved hjælp af to mindre skibe.

Det svenske handelskollegium, der var en del af regeringsapparatet, fik projektet til overvejelse, men der kom ingen bukser ud af dét isbjørneskind, og så var der kun ét at gøre - om man ikke måtte opgive det hele - at bringe sig i forbindelse med den store czar Peter i Moskva.

7 - Kolde vinde

Danmark-Norge og Rusland havde været allierede, og Sverige og Rusland havde været i krig, men med Carl 12' s død og de svenske omvæltninger var de forrige tider så rent forbi.

Den danske konge havde langt fra opnået hvad han ville med den lange krig med Carl 12', at få Skåne og de andre gamle besiddelser tilbage, men han havde dog opnået forbedrede forhold hvad Holsten angik - og derfor havde en forurettet holstensk hertug, Carl Friedrich, bevæget sig til Moskva hvor czar Peter[168] var ved at tage sig kærligt af ham.

Når d'herrer Juel og Coyet i efteråret 1722 var gået til czarens ambassadør i København - grev Aleksej Bestuzhev-Rjumin - med det grønlandske projekt kunne dette nok påkalde *nogen* russisk interesse, men det skulle også passe rimeligt med dét storpolitiske kort som czaren var ved at tegne[169].

8 - Postkontrollør Erlund's opdagelser

København var i 1722 ikke nogen *meget* stor by, men dog så stor og så vimmelskaftet at 'man' ikke vidste alting. 'Nogen' vidste 'noget', få vidste meget, smøger og stræder var ikke rettet ud, og der var - især fra efterår til forår - mørkt over alt. Der var endnu længe til at J.P. Jacobsen kunne blæse sin fanfare for oplysning og transparens[170] :

Lys over Land, det er dét vi vil

Det var formentlig ganske få der vidste - og interesserede sig for - at hvidtølsbrygger Hans Michelsen fra Kalundborg var gået igang med at skrive komedier og at han fik dem opført i Lille Grønnegade; endnu færre satte hvidtølsbryggeren fra den fjerne provins i forbindelse med assessor Holberg.

Frederik 4' og hans folk prøvede at holde sig orienteret, men havde ikke *apparat* til alting. Og det var déngang - som også nuomstunder - at ikke alle informationer var rigtige, at ikke alle informanter var pålidelige. Men Frederik 4' havde få år før fået en mand i sit brød der var noget ud over det sædvanlige hvad sande informationer angik - og hvad angik dét at *bruge* sine informationer: postkontrollør Christian Erlund[171].

Erlund havde víst meget stor duelighed da han havde op-snappet en flugtkorrespondance mellem den svenske general Stenbock - der efter sin overgivelse i Tönning var blevet fængslet i 1713 og året efter var blevet hensat i Kastellet[172] - og nogle af dennes sammensvorne.

Det var denne Erlund der 'nu' i 1722 - flere år efter - opdagede dét komplot som d'herrer Coyet og Juel havde indviklet sig i og som *så* mistænkeligt ud eftersom d'herrer traf sammen med en

suspekt holstensk major - Hørling - med den russiske minister Bestuschoff og endda også med den svenske Silverschöld. Det var derfor også Erlund der i februar 1723 fik til opgave at ransage Juel's bopæl hos enkefru Kock - og at lægge beslag på hans person[173].

[Ifølge Flood, s. 86 ff, drejede brevet til czar Peter sig om et engagement på Grønland; senere er man kommet på en idé om at den russiske czar skulle falde ind med tropper i Norge og erobre både Norge, Island og Færøerne; Norges krone skulle overlades czaren's svigersøn den holstenske hertug; men dette kan - så vidt det fremgår - *kun* dokumenteres ved et brev fra major Hørling til dennes herre, den holstenske greve ... der udbad sig penge fra czaren mhp en rejse Coyet skulle foretage til Rusland (s. 88-89) ... Juel fralagde sig under forhørene medansvar i dét der rakte ud over det grønlandske ... Erlund havde opsnappet Hørling's breve (89 ned)]

9 - Fatal finale

Arrestationen var tragikomisk, kunne indgå i en farce - men hele affæren endte fatalt: Undervejs kastede Juel nogle af sine papirer i kaminen - og senere forsøgte han at spise et afgørende dokument der ikke var brændt. Men i løbet af én eneste måned nåede man til vejs ende. Man fik nedsat en særlig kommission - som postkontrolløren blev medlem af; kommissionen fik forelagt forskellige papirer; kommissionen afhørte Povel Juel og flere andre - og kommissionen konkluderede til sidst, i begyndelsen af marts, at Juel burde henrettes.

For en sikkerheds skyld torterede man Juel over flere omgange både 1.3., 2.3. og også 6.3. Først satte man tommelskruer, senere også tåskruer, og sidst de *spanske støvler* på ham - for *måske* kunne dét skaffe flere oplysninger til veje? Juel hævdede så, til at begynde med, at han ikke havde sammensvorne; til sidst leverede han dog et par navne - der *var* et par nordmænd der var fjendtlige mod Kongen. Man har næppe troet dét som Juel således tilstod, så selv om man siden afhørte de pågældende - lod man dem hurtigt gå igen [Torturen se Flood s. 101-102 og s. 120-121].

Danske Lov 1-20-1: Ingen skal pinligen forhøris, uden han tilforn er dømt til Døde for nogen Ugierning, med mindre det er in crimine Majestatis i højeste Grad, hvor Sagens Beskaffenhed ikke lider, at den almindelig Lands Proces kand følgis.

[Gennemskrives] Efter dette opgiver man foreløbig at anvende videre Tortur, og Generalfiskalen skriver sin "Irettesættelse til final Dom," hvori han forlanger Juel, "der har begaaet *Crimen læsæ majestatis* (Majestætsforbrydelse) i højeste Grad ved at have givet fremmede Puissancer Anslag paa at occupere hans kgl. Majestæts Arvelande," dømt efter Lovens 6te Bog, 4de Kap., 1ste og 2den Artikel. Flood [s. 102]

- - -

1. Art: [6-4-1]: Hvo som laster Kongen, eller Dronningen, til Beskæmmelse, eller deris og deris Børns Liv eftertragter, have forbrut Ære, Liv og Gods, den højre Haand af hannem levendis afhuggis, Kroppen parteris og leggis paa Stægle og Hiul, og Hovedet med Haanden settis paa een Stage. Undkommer Misdæderen, og ikke kand lide paa Legemet, da bør Straffen at skee paa hans Billede og Efterlignelse. Er Misdæderen af Adel, eller højere Stand, da skal hans Vaaben af Bødelen sønderbrydis, og alle hans Livs Arvinger miste deris Stand og Stamme.

2. [6-4-2]: Hvo som enten med Raad, eller Daad, lader sig finde at ville bringe nogen Forandring i Kongens absolut Arve-Regæring, straffis paa lige Maade.

Juel fik en kort, meget kort, frist til at kommentere generalfiskalens indstilling om at gennemføre henrettelsen efter DL 6-4-1 og 6-4-2. Det gik *så* hurtigt at Erlund protesterede mod hastværket; det var dog næppe hensynet til Juel eller retssikkerheden der plagede ham; måske var der

særlige forhold han - som garvet *undersøger* - ønskede blev yderligere efterforsket?

Juel skrev da at han ikke kunne stå inde for alt hvad Coyet og Hørling havde erklæret, for dét var sket i deres egen interesse og for at redde sig selv, og at der måtte være tale om en misforståelse mht det grønlandske. Juel havde nemlig *ikke* foreslået den russiske czar at sende ham til dét distrikt i Grønland som de gamle islændinge havde anlagt en koloni i, for dét lå jo på Grønlands østkyst og var slet ikke tilgængeligt pga is; Juel havde et andet Grønland i tankerne - dét der lå mod vest og syd *ind ad Straat-David* [Flood, s. 105 ff].

Der var i 1723 - jf. s. **[indsættes senere]** - betydelig uklarhed om den grønlandske geografi men der var også enighed om - hvad der ganske vist senere viste sig at være forkert - at den gamle islandske kolonisering var sket *både* på vestsiden (Vesterbygd) *og* østsiden (Østerbygd), så det er tænkeligt at Juel har gjort et alvorligt forsøg på at spille dum. Men det hjalp ham ikke.

Kongen gav nemlig udtryk for at man måtte sé at blive færdige: *Denne Dom approberes udi alle Clausuler og Puncter, og godt om Eksekutionen saa snart som muligt vorder foretaget*[174], måske fordi han mente at det var det politisk klogeste at vise eventuelt andre med oprør i hjerte og hoved at *han* og hans styre agtede at slå hårdt ned på alle farlige intriganter og forrædere? Povel Juel selv kendte han *så* godt at det snarere har forøget hastværket end svækket det.

Få dage efter, 8.3.1723, blev Juel derfor overladt til bøddelen, maltrakteret og henrettet i offentlighed på Ny Torv hvor rådhuset lå. Constantius Flood der i slutningen af 1800-tallet har skrevet en levnedsbeskrivelse over Juel skriver på nogle af

de sidste sider:

Efter i Stokhuset at have [skrevet testamente], føres han Kl. 8 om Aftenen paa Skarpretterens Kjerre til Slutteriet, hvor han skal tilbringe sin sidste Nat. To Præster forblive her hos ham, for at berede ham til den Død, der allerede den paafølgende Morgen venter ham; thi med det samme aandeløse Hastværk, hvormed Sagen behandles og Dommen fældes, iler man til Dødsstraffens Fuldbyrdelse.

Af al Kraft arbeides paa Opførelsen af et Skatfot paa Nytorvet. Ved Daggry om Morgenen sluttes en Styrke af 500 Mand af Kjøbenhavns Garnisonstropper om dette. Kl. 9 føres Juel ud af Slutteriet, fulgt af en Vagt af 12 Grenaderer, der bringe ham til Nytorvet, hvor Politimester Rathken [se næste side], som om man endnu ikke har opgivet Haabet om at faa noget mere at vide om den formodede udbredte Sammensværgelse, tilspørger ham om denne Sag og beder ham *Gud og Kongen til Ære at bekiende Sandheden*. Juel taler da nogle Ord med Politimesteren; men finder sig ikke beføiet til nogen offentlig Bekjendelse. Herpaa oplæser Byfogdens Fuldmægtig Dødsdommen, som Juel overhører med Rolighed. [...]

Derpaa skrider Skarpretteren til sin Gjerning. Den Ulykkeliges høire Haand bliver afhugget, derpaa Hovedet, som Skarpretteren viser Mængden med det ved sådanne Leiligheder sædvanlige Udraab: *Dette er en Forræders Hoved*.

Den Ulykkeliges Legeme bliver derpaa sønderhugget og kjørt

udenfor Byen, hvor hovedet bliver naglet paa en, Haanden paa en anden Pæl, hvormed Retfærdigheden endelig er skeet Fyldest.

[Flood: Levnedsbeskrivelse s. 124-126]

Den anden hovedmand baron Coyet blev ikke henrettet, han blev fængslet på livstid og døde 7 år efter i 1730.

10 - Civiliter mortuus - så død som en stokfisk

Johan Philip Ratecken[175] - dén politimester der 8. marts 1723 var med til at ekspedere[176] Povel Juel på Nytorv - var indvandret fra Tyskland, havde studeret teologi og været 'informator' i Dronning Louise's tjeneste; Louise var Frederik 4's 1ste dronning og havde betroet det til Ratecken at informere 'nogle børn' om udødelige materier, senere blev han hendes sekretær - og i 1706 gjorde hun ham til bestyrer af sit jordiske gods, Hirschholm.

15 år efter blev han imidlertid afskediget af Kronprins Christian, den senere Christian 6', der havde arvet godset ved Dronningens død i 1721, men blev så - et par år efter - udnævnt af Frederik 4' til at være politimester og viceborgmester i København, og i dén egenskab blev han medlem af dén særlige kommission der forhørte og dømte Povel Juel - og én af dem der tjenstligt skulle på skafottet med delinkventen.

Mens sagen pågik mod Juel var man - et hélt andet sted 'i systemet' - i færd med at gennemgå regnskaberne fra Hirschholm- tiden. Det var ikke altid at retsmaskineriet fungerede så hurtigt som i Juel's tilfælde, for det var først i 1726 at 'revisionen' konkluderede på gennemgangen. Man havde fundet en del uregelmæssigheder; *så* mange og *så* store at den betroede mand, informator, justitsråd, kancelliråd, politimester, blev fundet skyldig i kassesvig og i at have skrevet falsk; han havde illoyalt stukket royale penge i egen lomme og eftergjort dronning Louise's underskrift.

Ratecken blev - uden at der skulle foretages pinligt forhør over *ham* - 'overbevist' om sin skyld og erklæret *civiliter mortuus*, så død som en stokfisk så at sige - og straks jaget af landet. En

formue på adskillige tusinde rigsdaler blev taget fra ham, hvad der var langt flere end de få rigsdaler 'dommeren' i en bondefarce havde givet en sjællandsk bonde på hånden efter at 'man' havde vendt op og ned på ham - og ophævet hans cirkulære 'trampen rundt' derude på bjerget.

Mens '¤Jeppe¤' stadig huskes, er Ratecken på det nærmeste forsvundet ud ad en tangent; ingen vidste hvad der blev af ham da han først var smidt af landet; det skulle da være postkontrollør Erlund - der *kendte* ham og som havde folk til at *informere* sig om dødelige emner og om mislige[177] personers gøren, laden og underskriven[178]?

11 - Hvad Holberg skrev og *ikke* skrev

Om Holberg overværede henrettelsen vides ikke, men han har formentlig været i byen - og har han ikke *sét* henrettelsen må han have hørt eller læst om den.

Så vidt vides har han ikke skrevet andet direkte[179] om Povel Juel og hans henrettelse end hvad han - og dét uden navns nævnelse - har bemærket i et par linjer sidst i Epistel 171 der udkom i 1748, *mange* år efter:

> *Hvis man skal tilskrive disse U-roeligheder Nationens Tilbøyelighed til Oprør; saa maa man tilstaae, at aldrig noget Folk er bleven meer forandret og ukiendeligt: thi man haver i de nyere Tider, udi heele Seculis, ikke mærket ringeste Bevægelse; Saa at, hvis de gamle Norske kand citeres til Exempel paa Ustadighed, saa kand de nyere, lige fra Reformationens Tider frem for alle Nationer paa Jorden, vise Exempel paa Bestandighed, Lydighed, og Afskye for Oprør. Herpaa kan tiene til Oplysning, hvad som er tildraget sig for nogle Aar siden, da en vis Normand formedelst Utroeskab mod Regieringen blev henrettet: Thi man fandt ikke, at en af hans Landsmænd havde været i Ledtog med ham. Jeg forbliver &c.*[180]

12 - Hvad Christian Falster skrev

Digteren og skolemanden Christian Falster har skrevet noget mere (eksplicit) om Juel end Holberg har - men på latin. Her følger stedet - fra begyndelsen af *Lærdoms Lystgaard* - i Jørgen Olrik's oversættelse[181]:

> Hin rygtbare Fædrelandsforræder, Povel Juel, havde alt i Aaret 1723 lidt velfortjent Straf for de skammelige Anslag han havde i Sinde, da jeg nogle Aar efter i en Boglade i København tilfældig hørte Mandens Levned berettes.

Juel havde, skriver Falster, optrådt som den rene *Catilina*[182], han havde - til sin egen ulykke - forfulgt store drømme og endelig havde han ført

> *mange og herlige Samtaler om Sjælen med lærde Mænd, vittig og skarpsindig som han var af Naturen*[183].

Når Christian Falster indledte sin diskussion med at referere til Povel Juel tyder det på at man i den lærde samtid har haft en ikke helt ubetydelig respekt for det ejendommelige menneske.

13 - Og Povel Phønixberg

Men Povel Juel kaldte ikke kun på de lærde, også på menigmand - for så vidt som menigmand købte og læste skillingsviser.

På *Diamanten* i København har man (fra Suhm's bibliotek) en vise som Holberg, Hans Gram og Christian Falster *muligvis* har kendt - og som i dag er frit tilgængelig på internettet[184].

Visen er skrevet og trykt af Povel Phønixberg, én af Holberg's ganske særlige venner - og som man kan sé er det en vise der er skrevet af en særdeles *velinformeret* og belæst mand - og den er tænkt grundigt igennem selv om tiden har været kort.

Povel Johannes Phønixberg var soldat og krovært; fandt til København hvor han forsøgte sig som visedigter - fra omkring 1720 også som bogtrykker. Phønixberg gjorde et pirattryk af Holberg's komedier i 1725 og blev efterfølgende hængt ud af *den forurettede* som det ville hedde i moderne politisprog.

Det gode ord *forurette* kommer fra tysk og kendes allerede i *Danske Lov*, se ODS på nettet - fx i 1-24-8: *Dersom den Forurettede lader sin Sag Upaatalt, eller og, naar hand Sagen rejst haver, enten lader den falde, eller forliger sig med sin Vederpart, før end Dom gangen er, da bør dog Kongen, eller Husbonden, deris Bøder, i de Sager, som Bøder vedhenge. Ellers bødis ej Kongens, eller Husbondens, Sag, før end den Forurettede er skeet fyldist.*

Det stod skralt til med Phønixberg's økonomi og han blev desuden hårdt ramt af branden i 1728. Han er opført på s.

387 i *Kjøbenhavns Huse og Indvaanere efter Branden 1728* som boende i Enhjørnegade; ved branden boede han i Skræderlaugets hus i Broeliggerstræde. Han døde august 1729, ca. 50 år gammel. Se Ilsøe s. 104 og DBL ...

Een Ny Vise

om den drømmende Printz / selvindbildte

Chiriognosta og underlige

Grillenfænger eller Pro-

jectmager

Povel Juel

Hans Forræderske Intention

imod

Grønland / Island Fæ-

røe og Norge

forfatted

i een Samtale

imellem

Povel Juel og hans Phantasie

Siunges som:

Det sidste jeg fra Dores hørde.

componeret / sammenskrevet og trykt af

P.V. Phoenixberg/

Og findes hos hannem til kiøbs for

1 Skilling Dansk

Aar 1723, *den* 8 Martii

1

Povel Juels Drøm.

Hielp Himmel / hielp mig at udtyde

Den Drøm jeg haver drømt i Nat

Thi den min Hierne monne bryde

Før faar dens Forklaring fat;

Jeg drømte / jeg blef gjortr med Ære

til Printz for Grønland / Island / Færøe.

2.

Spørsmaal til Ærgierigheden

Ambition / hvad kand du raade?

Jeg for Methode bruge skal:

At jeg kand nyde denne Naade

Som Lucken for mig haver fal;

Mig synes jeg det kan præstere

Hvad Drømmen monne præsentere

3

Ambitionens Giensvar.

Ja / hvorfor skulde du det icke?

Du er jo af saa stor Forstand

At du Alting til Punct og Pricke

Ret skiønne og omdømme kand /

Jeg seer paa dig / og kand det sige / Thi

I Verden findes ey din Lige.

4

Thi du er høyligen begavet

Med Viisdom ud af Evighed;

Du aldrig efter Raad har travet

Som de der søger Viisdoms fied /

Naturen selv dig saa bepryder /

At hos dig findes ingen Lyder.

5

Povel Juels videre Spørs-

maal til Ærgierigheden.

Sig mig / hvorpaa skal jeg det kiende

At visdoms pund hos mig er skiult

Om du det giør du er min Frende /

holt ingen Ting for mig u-dult;

Hvorpaa jeg kunde mig forlade /

At vorde frie for Fald og Skade.

6.

Ambitions eller Ærgierig-

heds Giensvar.

Hvad / Povel Juel / er du alt bange?

Sligt staar Regenter icke an:

Du vist nok kand til Æren lange /

Fat Mod som en behiertet Mand /

Du tegnet seer af dine Hænder /

Og Pande-Ryncker du det kiender.

7

Povel Juels Griller.

Jeg troer det er sandt du siger

Om Lineamenter har jeg hørt /

Og læst: at de slet intet sviger

Naar de kun gode er anført;

Hos mig findes meget Gode

Der for ey ondt jeg vil formode.

8

Jeg ved mig selv rundt udbekiender

Saa vidt jeg kand af Ryncker see

I Pande min / og eegne Hænder /

Alting for mig vel skal tee /

Min Drøm til Sandhed vel tør blive

Vil jeg mig kun i Verk begive.

9

Povel Juel til Ambitionen.

Hvordan skal jeg da best anfange

Min Sag at falde vel i Traad?

At jeg til Ære kunde lange

Kand du tilskynde gode Raad?

Da maa du intet for mig dølge

Jeg gierne dine Raad vil følge.

10

Ambitionen til Juel.

See til du kand dig engagere

Hos den som ligger Grønland nest

Skriv hannem til / jeg tør parere

At hand dig hielper allerbest /

Saa kommer du til Stand og Ære

Det u-feylbarlig vist skal være.

11

Povel Juel til Ambitionen.

Det er best saa som du mig siger /

Den Maade synes mig vel om;

Jeg ey kand see dit Forslag viger

Fra mine Tanker hen til Rom;

Mig synes selv i mine Tanker

Jeg fast har grundet haabets Anker

12

Povel Juels Forretagende.

Papir / blek / pen / gaa mig til Haande

Kom Conduite / lad dig see;

Det gielder her om Riger / Lande /

Som skiulte er med Iis og Snee /

Saa og om min Opkomst tillige

Som jeg mig agter at bestige.

13

Til en Puisance[185] vil jeg vil jeg skrive /

Det er alt skeet / Mit Bref er saa

Og der i ham Anledning give

Hvordan hand mageligst skal faa

Grønland / Iisland / Færøe tillige

Bemæstre sig og Norges Rige.

14

Een Printz hos samme Puisance

I andres Bref jeg ønsker saa /

At hand maa vinde denne Skandse

Og paa sit Hoved bære maa

Sverrigs og Norges Kroner baade /

Det blef mig til Fordeel og Naade.

15

Povel Juels Griller.

Da faar min Drøm sin rette Ende /

Jeg Kron og Scepter faar til Løn

Da kand mand mig en Herre kiende

Af Grønland / Iisland / Færøe skiøn

Da træder jeg i Alliance

Med vel saa stoor en Puisance.

16

Den vilde Grønlænders Giensvar paa all

denne Phantasie

O Povel Juel / du er een Daare

I alt det du her haver for;

Skiøt dig kun selv / tag dig vel vare /

Slaae ud af Tanker disse Kaar;

For Kron og Scepter haf i minde!

Du Blok og Øxe først skal finde.

17

Povel Juels Svar til Grønlænderen.

Holt du din Mund eenfoldig Taabe /

Vilt du en Statsmand raade sligt /

Din Spaadom vil jeg icke haabe /

For Latter holder jeg din Digt;

Eenhver paa mig kand see og kiende

At intet Ondt mig gaard til Hænde.

18

Juel leverer sine Breve Mercurio i Hænde.

See der Mercuri Guders Frende

Hvad Breve jeg leverer dig /

Giv dem sin Eyermand i Hænde

Vær troo og taus og giør ej Svig

Forsvar dem vel / dem icke tabe /

Saa bliir for Verden jeg en Abe.

19

Knald og Fald

Mercurius sig op i Skyen

Hensvinger / som hand kunde best /

Og neppe kommen var fra Byen

At faa til Østen Øjet fest /

Før end hand Brevene forterer[186] /

Juels Facit sig til Nul forkerer.

20

Povel Juul derpaa bliir arresteret

Og udi Fængsel strax henlagt;

Ham Kongens Naade præsenteret

Paa den hand kaste stoor Foragt /

Sandheden hand ey vil bekiende /

Men blef haardnacket til sin Ende.

21

Til Piine og Tourtur hand stræckes

For Sandhed ud af ham at faa /

Saa hvem det hørde / maa forskrækkes /

Han vil dog ey til Sandhed gaa:

Derpaa man dommen ham forkynder

Til Pæl og Stegler hannem binder.

22

Saa døer hand som en Landsforræder /

Og handles med som en Misdæder /

At andre sig i Spejl skal see.

Hand fik den Løn han bør at have

For Land og Rige / Blok og Stave.

Een ny Viise om den Projectmager Povel Juel, forfattet i een Samtale mellem Povel Juel og hans Phantasie. U.st. 1723 d. 8. Mart. 4 Bl. Phoenixberg, P. J.;

14 - En god Bonde

Historikeren Hans Gram var blandt dem der kendte til Povel Juel og hans skæbne; det var Gram der havde givet *imprimatur* til *En god Bonde*[187], og Christian Falster havde dedikeret *Lærdoms Lystgaard* [se s. 262 ff.] til Gram[188]. Men selv om Gram færdedes i de aller højeste af samfundets cirkler er det ikke sikkert at han har *vist* så meget mere end det rent overfladiske. I det mindste har jeg ikke fundet steder hvor Juel er omtalt, hverken i *Vita*[189], der blev udgivet af Laurids Gram efter Hans Gram's død, eller i de efterladte breve.

Men der er et 'nyere' sted hos Gram hvor man får bekræftet at tiderne déngang kunne være strenge - og at Povel Juel ikke var den eneste der måtte lade livet. Gram skrev til flere forskellige, én af dem var Grev Christian Rantzau der flere år senere (i januar 1741) - dvs under den pietistiske Christian 6' - fik følgende oplysning om at der netop var blevet gjort klar til at henrette afvigte vinters desertører[190]:

> I Onsdag saaes en stor Procession af Tømmervogne og Slæder, Tømmermænd og Haandtlangere etc. igiennem de største Gader og ud ad Nørreport, med den nye Galge, hvori adskillige af forleden Vinters Desserteurs skulle hænges; og mener man, at bemældte Execution skal gaae for sig paa Torsdag i næste Uge.

Så vidt Juel's historie. Hans håndbog til *den gode bonde* er med enkelte undtagelser temmelig ligefrem og *jordnær,* dét må være *ordet,* og bogen tyder på at han har haft et godt kendskab til landlivets praktiske sider, især i Norge - men i

nogen grad også i Danmark.

15 - En god bonde = En selvstændig bonde?

Juel nævner *hoveri* et sted i bogen, men bogen har en indbygget, nærmest u-udtalt, forudsætning om at en god bonde må være en relativt *fri* bonde; ikke en undertrykt fæstebonde som *Jeppe*, men en bonde der stod selvstændigt over for herremanden og hans foged, måske som en helt anden Jeppe, 'Erasmus Montanus" far*?*

Når hoveri nævnes sker det under omtalen af husmænd, de mænd der hverken var selvejerbønder eller 'selvstændige' fæstebønder.

Grunden til at e*n god & fri bonde* lå langt fra ¤Jeppe¤-figuren var ikke at Juel ville diskutere om de *sjællandske* bønder skulle sættes fri af hoveriet[191], men at Juel's udgangspunkt og horisont i det grundlæggende var norsk og ikke dansk, for der er ikke (mig bekendt) noget sted hvor Juel har vist særlig interesse for specifikt *danske* og slet ikke specifikt *sjællandske* forhold.

Juel's bog giver et indtryk af hvad man *kunne* vide om praktiske landbrugsforhold på *Jeppe'*s tid, men den er også nyttig som et sidestykke til dét Hans Egede skrev om (uanset Juel's *grønlandske* projekt).

Holberg havde (på dette tidspunkt) indsigt i *andre* sider af det agrare liv (forholdet mellem ridefoged og fæstebonde og mellem herremand og fæstebonde).

Et afsnit henimod slutningen af bogen handler om bjergværksdrift, men det virker knap så overbevisende - hverken mht indholdet, der er væsentligt tyndere end i

landbrugsafsnittene, eller mht begrundelsen for at trykke det.

Til sidst er der et kapitel om hvordan himmellegemerne og de fire elementer måtte indvirke på jordens frugtbarhed. Måske er dette afsnit ikke 'værre' end så mange andre af tidens skriverier om sådanne 'himmelske' emner - snarere tværtimod for Juel holdt sig 'på måtten'; en belæst mand som Hans Egede hik langt videre, gjorde livsfarlige alkymistiske eksperimenter og medtog udstyr af dén slags til Grønland, jf. s. 305 ff.

[Se også Holberg's overvejelser om kvægsygen, s. 931 ff.]

- - -

Bogen er optrykt nedenfor, se s. 692 ff. Teksten er tilstræbt gengivet uden rettelser af nogen art af fejl eller inkonsekvenser.

16 - Oversigt over kapitlerne i En god Bonde

1 om at gøre jorden rede til landbrugsdrift - med hensyntagen til jordens art, er den moset eller sumpet eller ...

2-3 om gødning af agerjorden og engjorden.

4 om jordens rensning.

5 om forskellige afgrøder, såning.

6 om at drive et landbrug af en passende størrelse.

7 om at så og behandle hør.

8 om at så og behandle hamp.

9 om at plante og passe sin humlehave.

10 om fæ og kvæg.

11 om dyr, fuglevildt og fjerkræ.

12 om at plante og pleje nyttige træer.

13 om rydning af et jordstykke for at etablere en ny landbrugsbedrift.

14 om forhold vedrørende husmænd.

15 om jordbrug i de kolde egne af Norge.

16 om malmbjerge og dét at finde malm.

17 om himmellegemerne og de 4 elementer.

17 - Bogtrykker Groth - en skadelig mand!

[Henvisning hertil]

Undersøgelsen af Hans Egede's færd til Grønland førte mig først til Povel Juel, og siden til dennes bog om landbrugsforhold. Bogen skulle - ifølge kartoteket - kunne findes i *Diamanten*, men det viste sig efter rum tid - og tre-fire rykkere - at man ikke kunne finde dén 1' udgave som stod opført. Kunne jeg lade mig nøje med en senere udgave man kunne tidsfæste til et sted i perioden fra omkring 1730 til omkring 1740?

Var der noget alternativ?

Men det skulle vise sig at den *ubestemte* udgave *gav* mig hvad jeg havde brug for i en første omgang, men også noget *ekstra*.

På forsiden stod nemlig at udgaven var trykt af J.C. Groth og at man havde kunnet købe den hos en Nicolaus Lossius på Børsen.

Om Lossius véd man at han solgte andagtsbøger omkring 1738[192], men om Johan Christopher Groth véd man en del mere - også at Holberg ikke brød sig om ham, for så sent som i 1750 voterede han imod at Groth fik tilladelse til at udgive en dansk oversættelse af Heinrich Müller's *Hjertespejl.* Holberg's begrundelse var:

> *Saasom Groet er en skadelig mand oc et riis for alle bogtrykkere, som med alle de mulcter, som han er sat udi, ikke kan afskrækkes fra at falde andre udi næringen, saa bør man ikke favorisere ham herudi*[193].

Groth havde i almindelighed et dårligt ry, også over Holberg der selv flere gange havde prøvet både at manøvrere uden om censur og haft problemer med pirat-bogtrykkere.

Groth's tryk var ikke lige gode, men han var tilsyneladende billig. Han satte sig - undertiden - ud over reglerne om at alle tryksager skulle være forsynet med et imprimatur. Heller ikke det rette tryksted var altid angivet. Og så fulgte han ikke indgåede aftaler til punkt og prikke. Men han blev trods alt *også* kendt som dén der trykte værker af Hans Egede og af dennes søn Niels[194]

Groth stammede fra Tyskland og var kommet til København, måske omkring 1730; året efter havde han slået sig ned i Rosenborg kvarter. Da han trykte Hans Egede's *Relationer* i 1738 var det med Grådbrødretorv som adresse, tilsvarende med Egede's *Det gamle Grønlands nye Perlustration eller Naturel-Historie* i 1741 - dvs denne gang er adressen benævnt *Ulfeld's Platz,* se s. [henvisning skal etableres] f.

Samme år, 1738, indkaldte Politimesteren i København bogtrykkerne i byen til et møde for at gøre det klart at censurreglerne *skulle* overholdes - og bagefter skulle de underskrive et dokument om at de havde forstået hvad der blev betydet dem[195].

Illustration: Faksimile 30-09-1738

Politimesteren handlede ikke på eget initiativ, men fulgte - temmelig ekspedit - en skriftlig opfordring fra Generalkirkeinspektionskollegiet som havde 6 prominente medlemmer - hvoriblandt Andreas Hojer:

> Som Bogtrykkerne her i Byen tager sig iblant den Frihed, uden foregaaende Tilladelse, efter eeget Behag at trykke og paa nye at oplegge alle Slags end og Theologiske Bøger, ligesom de holde det deres Interesse mest convenable [...] saa anmode Vi Hoytærede Herr Justitz Raad [= Politimester Erik Jensen Torm] hermed tienstligst, alvorligen al injungere samtlige Bogtrykkere her i Staden, at de i fremtiiden ey understaee sig, nogen Theologisk eller til Theologiske Materier sigtende Bog eller Piece [...] førend de udi General-Kirke Inspectionen under deres Haand har anmeldet Bogens Titel, den derpaa havende Censur og Auctorem, samt hvem det lader trykke.

1 - Groth's udgave af Povel Juel's En god Bonde

Dette afsnit - inkl noterne - korrigeres når transkriptionen afsluttes i juli-august 2012

Groth's udgave af Povel Juel's *En god Bonde* er formentlig et simpelt optryk uden ændringer; måske troede Groth at han på dén måde kunne slippe uden om at skulle forelægge bogen for endnu en censur.

Om der er sket ændringer kan jeg ikke vide eftersom 1' udgaven er forsvundet et sted i *den meget sorte diamant*[196].

Der er nogle fejl i Groth's udgave, der måske nok kunne stamme fra førsteudgaven og være tegn på at redaktionsprocessen ikke var blevet afsluttet før til sidst, dvs engang omkring årsskiftet 1721/1722[197].

2 - Groth's død

Groth døde *nogle* år efter, i 1750, og efterlod en enke, Inger Kirstine Groth, der fortsatte forretningen til en gang ind i det følgende år, da hun opgav og måtte på fattiggården. Kreditorerne ville have deres penge.

7 - 1724, 1728 Pôk's omvendelse og triste død

1 - Nedtur i Grønland? Palle Petersen's roman

[Illustration: Romanens forside]

1 - Hans Egede's optur

Akkurat som Holberg var kommet igang med at skrive teater, rejste Hans Egede med kone og børn til Grønland[198].

Holberg stjal med arme og ben, tildigtede nogle *kløgter*, vi har det fra ham selv, og skrev sin komedie om ¤Jeppe¤ der begyndte som dramatisk katastrofe, for skuespillerne var skrupforvirrede, men som - efter mange tilløb - endte som kulturel klassiker og som en vigtig del af den danske kulturkánon; indirekte er komedien blevet et slags udgangspunkt eller en referenceramme for én af de sidste års bedste film, Per Fly's *Bænken* om en fordrukken og destruktiv satan.

Egede's ekspedition til Grønland begyndte som succes, for så vidt som den overhovedet kom afsted, men udviklede sig lynsnart til et sandt mareridt, til prototypen på en kulturel fiasko.

Tingene går ikke altid som man drømmer om. Men der er altid nogle der tror at netop dé skal vinde i lotteriet, også når de har tabt det hele og mere til. Sådan blev det måske med Hans Egede? Første gang vandt han da han på *Haabet* stævnede mod Grønland; han tabte i de nærmest følgende år, men hvad han gjorde i det lange løb er ikke sådan at sige - men gøres om med tilbagevirkende kraft kan det ikke.

Allerførst, før han var nået til *Haabet*, smed han *alt* på grund af en strid med nabopræsten deroppe i det kolde Norge. Han forlod sit præsteembede, egensindig som han var, men skaffede sig Kongens gunst og lidt penge fra forskellige kanter, så at han kunne rejse afsted med kone og børn.

2 - Alkymien til hjælp

Da nøden stod for døren og vintermørket havde sænket sig over Grønland - tog Hans Egede nogle alkymistiske idéer op igen, for med Guds hjælp at manipulere guldet frem. Kunne det mon ikke lykkes med fingerfærdighed og bønner?[199] *I dag* hvor vi er kommet en smule længere i naturvidenskabelig indsigt, véd vi at eksperimentet var dømt til at mislykkes, at det ikke var spor overraskende at Egede's særlige måde at gribe sit eksperiment an på måtte føre til en fatal udgang, at nogen måtte omkomme; det kunne have været ham selv der blev slået ihjel, det blév en stakkels Inuit der måtte lade livet.

3 - Holberg's form for alkymi

Så snart Holberg kunne, gav han sig til stædigt at lægge indtjening op, daler på daler - og til sidst havde han samlet så meget guld at han kunne finansiere et kongeligt eksperiment - Akademiet i Sorø.

4 - Nutidig troldmandskunst

Lagde man Holberg's dalere og sedler sammen, havde han samlet mere i penge og papirer end en vis charlatan fra det ydre Jægersborg på det seneste har formøblet herfra til Dubai og videre rundt på kloden. Charlatanen kunne åbenbart trylle lige så meget frem - ved at belægge sine ord - som Egede i sin

tid; Verden har altid været til at narre; men udgangspunktet er ekstra dårligt, fordi *troldmændene* ofte narrer sig selv - at de ikke kender sig selv, men sætter sig udover alle advarsler.

Holberg's og Kongens Akademi er der endnu; ikke længere som adeligt special-universitet for politisk videnskab, men som gymnasium - og dét med en spritny naturvidenskabelig afdeling med plads til eksperimenter og højt til loftet.

5 - Enevold Brandt, Struensee og Ove Guldberg

Én af de mest berømte bachelorer fra Akademiet déngang i 1700-tallet var den kvikke Enevold Brandt der få år senere tabte hovedet på Fælleden uden for København; hans makker Struensee tabte sit hovede ikke én, men to gange - først til Dronningen, så til Mestermanden på selv samme fælled[200].

Én af de mest berømte lærere på Sorø var teologen Ove Høegh-Guldberg, en kvik opkomling fra Horsens, der efterfulgte *usurpatoren* Struensee som regeringsleder, og som kort efter grundlagde den danske kulturkánon - tag en tur til Jægerspris og sé Guldberg's mindepark dér eller læs 'hans' bog om *de store og gode handlinger*.

Guldberg blev få år efter fejet til Aarhus for at blive amtmand, mens nogle af hans medhjælpere skyndte sig at skifte standpunkt og bidrog til at rejse Frihedsstøtten lige uden for byens volde; det er den rare Johannes Wiedewelt jeg tænker på; blandt andre.

Hans Egede fik sig en meget smuk omtale i *de store og gode handlinger* og - sammen med hustruen, Gertrud Rask, en fællesstøtte i Jægerspris; senere har han fået statuer og billeder op flere andre steder, i Grønland og i Danmark. Måske var Egede uheldig deroppe i det kolde Nord, men han blev

Grønlands Apostel, - og derfor også én der stadig hyldes og omtales med stor veneration.

6 - Hans Egede ville udrette noget godt

Hans Egede ville udrette noget godt; han ville til Grønland, ikke for sin *egen* skyld, men for at finde efterkommere efter Erik den Røde og de andre nordboer der i Sagatiden havde koloniseret på Vestkysten og på *'Østkysten'*. Var de først fundet skulle de hjælpes tilbage til kristendommen på bedste vis - om de havde forladt den rette tro. Men *hvor* var de? De var enten uddøde, dræbt eller emigreret til 'Amerika', men Egede faldt dog over nogle af deres bygninger.

Mødte han ikke dem han ledte efter, mødte han en flok *skræl-linger* - det var sagaernes udtryk - altså *Inuit*. Hensigten var ikke, i det mindste til at begynde med, at også disse skulle hjælpes over i den kristne tro. Palle Petersen mener 'snusfornuftigt'[201], at forklaringen var at det ville være blevet alt for dyrt for den kongelige kasse.

Hans Egede ville desuden se om der var muligheder for at tjene penge til Kongen og missionsarbejdet ved at bytte ordentlige dansk-norske varer for hvalolie, sælskind og andre gode ting. At der var olie af den animalske slags, vidste man fra Hollænderne som i stort tal kom til de Grønlandske vande i de år for at fange Kongens hvaler og for dermed at stjæle olie til de utallige nordeuropæiske lamper.

7 - Aja ajaja

Palle Petersen skrev i 1990'erne en betagende roman - *Aja ajaja* - der (i øjeblikket) er udsolgt, men som sagtens kan lånes hjem fra bibliotekerne. *Aja Ajaja* er et indtrængende forsøg på

at vise læseren begivenhedsforløbet i 1720'erne under to meget forskellige vinkler, en nord- eller vest-europæisk og en eskimoisk. For at gøre sådan skal der meget mere til end god vilje, forfatteren må nemlig have dén fornemmelse for Inuit som man sikkert skal have Grønlandsk indfødsret for for virkeligt at opnå. Men Palle Petersen har trods alt levet i Grønland i flere år - og han har meget gode ører - først var han udsendt som skolelærer, siden har han været der mange gange som fri forfatter - og han kommer der stadig, når han da ikke opholder sig helt andre steder hvor der er vand at dvæle ved.

Palle Petersen har også været en flittig gæst på Det Kongelige Bibliotek i København for at studere kildemateriale om Hans Egede's mission på Grønland. Har han ikke været det alt sammen igennem, så er det lige før. Hans kildestudier er imponerende.

*8 - **Pôk***

Én af de centrale figurer i romanen er **Pôk**, én af de første der - som en anden natsværmer - blev indfanget af lysskæret fra Hans Egede og hans søn Poul.

Pôk kom to gange til Kongens København, først som hedning og tilløbsstykke, så som kristen under sit ægte danske navn Christian.

Som mange andre Inuit fra dén tid kunne Pôk og hans familie ikke tåle at blive fanget, de fik børnekopper og døde i 1729 efter at have oplevet og overlevet den store brand kort tid før, se nærmere s. 356 ff.

Pôk er ikke ukendt for Danskerne, han er afbildet og findes (med sin lidt ældre landsmand Qiperoq) på Nationalmuseet i

København. Og hans sange og fortællinger om sit besøg i København er noteret ned - og udgivet i midten af 1800-tallet.

9 - Hans Egede's skrifter. Og Poul Egede's dagbøger

Hans Egede kender vi meget mere til. Hans optegnelser blev udgivet allerede i 1700-tallet - i redigeret form. Det samme gælder hans søn Poul's dagbøger fra han var stor dreng og mange år frem; Poul Egede ønskede dem - af 'taktiske' grunde - først udgivet da han selv havde nået støvets år.

Hans og Poul Egede havde flere hensigter med deres skriverier; den vigtigste var givetvis at præsentere Grønland og deres eget livsværk på en måde som de anså for at være rimeligt fremadrettet og positiv.

Mange har siden haft fat i værkerne for at diskutere om det var sandheden man fik. Nej - det var næppe sandheden, hverken rå eller usødet. Det er derimod dén historie som Egede'rne valgte at fortælle - og som de var i stand til at fortælle når de nu engang havde de øjne, dén kulturelle baggrund og dé overordnede hensigter de havde. Alt andet ville også være forunderligt.

Men selv om beretningerne må tages med betydelige forbehold får man dog meget at vide, og man må anerkende at Hans og Poul Egede var dem der først fortalte den *civiliserede* Verden om sådanne iagttagelser og oplevelser.

Vi kan læse om den Grønlandske flora og fauna. Vi kan læse om Inuits sprog og levevis. Vi kan høre om Inuits Verdens- og menneskeopfattelse. Og vi kan frem for alt læse om det Egedeske missionsarbejde og mange af de problemer det rendte ind i.

10 - Kultursociologi dengang og nu

Det hører til god kultursociologisk videnskab at den skal være funderet på et solidt empirisk grundlag; men til den sociologiske empiri må man - hvad der ikke var spor sædvanligt i 1700-tallet - regne de vidnesbyrd der stammer fra de lokale selv - og disse vidnesbyrd skal ikke være som *indsamlerne* måske ville have ønsket at de var - og have dén form som er mest bekvem for dem. Vidnesbyrdene skal tværtimod være så *ægte* eller *autentiske* som muligt, ellers er det jo ikke den fremmede kultur man skildrer, så er det langt snarere et spejlbillede af sig selv man maler, så er det 'videnskabelig' konstruktion.

11 - Indsamling. Rubricering. Beskrivelse. Diskussion

Kommet så langt kan man begynde at udarbejde en videnskabelig beskrivelse af materialet. Materialet er som det er, det kan beskrives, ordnes, rubriceres - alt dét der er nødvendigt for at man kan lave en *normal* beskrivelse og for at man kan respektere de sædvanlige tre hovedregler [se s. 71 ovenfor]:

1) Den videnskabelige fremstilling skal være konsistent - materialet kan være, beskrivelsen må ikke være selvmodsigende; 2) fremstillingen skal være udtømmende - der må ikke mangle væsentlige informationer, og 3) fremstillingen skal endelig være den simplest mulige (Hovedreglerne er så nogenlunde som de er opstillet af filologen Louis Hjelmslev noget før midten af 1900-tallet).

*12 - **Roman og videnskabelig undersøgelse***

En roman er noget andet end en videnskabelig fremstilling,

hvad der ikke i sig selv gør den til noget der ligger tættere på *de lokale* eller *det ægte*.

Først og fremmest er en roman noget andet end en videnskabelig fremstilling fordi den er resultatet af en digterisk konstruktion. At der må være tale om en sådan konstruktion må give forfatteren og læseren mange udfordringer, mange af dem kan blive tacklet på en fremadrettet måde, men nogle af dem kan nemt blive tacklet på en mere problematisk måde.

Der er siden længe udgivet bøger (og film) med afsæt i noget dokumentarisk, Thorkild Hansen's fortællinger om *Jens Munk* og *Det Lykkelige Arabien* for at nævne et par vigtige eksempler fra vores egen kulturkreds.

Edward Rutherford's bøger *Sarum*, *London* og *The Forest* er nogle andre. Man kan sagtens medtage nogle af Ebbe Kløvedal's historiske romaner i denne sammenhæng.

13 - Palle Petersen's roman

Palle Petersen er givetvis blevet stærkt inspireret af denne tradition, foruden af hvad han har oplevet i Grønland, men han har - i bund og grund - gjort noget ganske særligt, for han har forsøgt at smyge sig ind i Pôk og blive ét med ham - og - i det næste øjeblik - af ærligt hjerte forsøgt at sé tingene som en Egede kunne have gjort det.

Eftersom Inuit's måde at opfatte sin Omverden på er grundlæggende forskellig fra den Dansk-Norske synsmåde i 1720'erne er der tale om en metode og en skrivemåde der på forhånd er dømt til om ikke ligefrem at mislykkes, så dog at rejse meget store vanskeligheder.

Lykkes Palle Petersen med sit forehavende? Dét er temmelig svært at sige, og jeg er sikker på *ikke* at være den rette til at

bedømme det. Men han lykkes i det mindste så langt at man som Dansk-Norsk læser kan forstå hvor ufattelig stor en forskel der var på Inuit-kulturen og den Norsk-Danske kultur déngang for længe siden.

Det er også dét der er med til at gøre bogen relevant nuomstunder og på vores breddegrader, dvs hvis man - som jeg - mener at historisk ballast kan være en klods om benet, men dog også er en nødvendig forudsætning for at komme videre.

14 - Grønlands uafhængighed

[Afsnittet skal ajourføres til 2009, 2012 ...]

Grønlænderne har i 2008 afholdt en vejledende folkeafstemning der viste at der var overvejende flertal for at skaffe sig en større uafhængighed af Danmark. Størstedelen af mindretallet mente måske - principielt - nok det samme, men lagde vægt på at der var betydelige, måske endda uoverstigelige vanskeligheder med at skaffe sig det nødvendige materielle - som immaterielle - grundlag for en større uafhængighed.

Der har været en del - meget forskellige - 'kedelige' sager som har provokeret *sarte sjæle*" i Grønland og hernede. Men antager man at man må kunne finde metoder til at få gjort noget ved de massive sociale problemer, og antager man at man også kunne løse nogle af de *parlamentariske*" problemer - med ledere der er blevet magtfuldkomne og som fører sig som om de kunne gå på vandet - så henstår der stadig et meget alvorligt problem der drejer sig om hvordan Inuit kan bevare og udvikle sin sproglige og kulturelle identitet i en global tid.

Mange Grønlandske unge mener at de må lære Dansk eller Engelsk for at kunne få en fremtid der er ligeværdig med dén man kan få i Island, Norge, Sverige, Danmark, for ikke at tale om dén man kan få i USA eller Canada. Problemet består i at den Grønlandske befolkning er så lille at den *ikke kan løbe rundt* ved egen kraft.

15 - Palle Petersen har givet Pôk mæle, men ...

Palle Petersen har givet Pôk mæle, men det er - når man ser nærmere efter - *dansk mæle*, selv når han drømmer. Faktuelt er det helt forkert eftersom Pôk - mig bekendt - aldrig blev *flydende* på dansk, men hvordan skulle det ellers kunne lykkes at skrive og sælge bogen i Danmark hvor det største publikum dog må anses for at være?

Man kunne nok slippe af med at skrive en dansk-amerikansk bog eller ... endda ... en dansk-tysk, men en dansk-grønlandsk er - efter flere hundrede år - fortsat en både kulturel og økonomisk umulighed. Så, da situationen er som den er, må jeg *købe* bogen og Palle Petersen's alvorligt mente forsøg på at give begge parter ligeværdigt mæle.

16 - Med og imod empirien?

Nok er en roman ikke en historisk redegørelse, og selvfølgelig skal forfatteren digte løs alt hvad han kan - men efter nogle forfatteres opfattelse (og også efter min egen opfattelse) bør man aldrig skrive *imod* empirien. Der kan være steder hvor man vil illustrere personers vildfarelser osv, det er ikke dét jeg tænker på.

Det er ikke fordi der er mange steder hvor Palle Petersen gør sådan, tværtimod digter han inden for hvad vi véd fra kilderne,

men der er i det mindste et enkelt ret vigtigt sted, hvor han - fuldstændig bevidst - gør noget andet.

Pôk siger på sit dødsleje at han har dræbt en mand. Ikke en tilfældig mand og heller ikke uden grund, men som blodhævn, fordi manden engang skal have dræbt Pôk's bror. I romanen bruger Palle Petersen denne faktuelle oplysning - som vi har fra Poul Egede - og vender temmelig meget op og ned på den. Og som forudsætter at personerne tænker og handler helt anderledes end de har gjort, og derfor får bogen en uheldig drejning på et ret betydningsfuldt sted.

17 - Palle Petersen og Holberg

Der er et par andre steder man kan diskutere. Men dér stiller sagen sig ikke som netop nævnt. Et par af disse steder handler om Holberg. Holberg spiller en mindre rolle i *Aja ajaja* hvad der er historisk belæg for, eftersom Holberg har skrevet om både Pôk og Hans Egede.

Hvad der støder mig er at Palle Petersen ironiserer over 'den morsommeste mand' i København. Jo, vel brugte Holberg humor og satire, og vel var han morsom, undertiden på temmelig grovkornet måde, men når han skriver om Pôk og Hans Egede er han ude i ganske andet ærinde. Han optræder nysgerrig og undrende; han er hér Holberg når han er aller bedst som videnskabsmand og journalist; han er rimeligt seriøs.

Efter at have udgivet *Aja ajaja* har Palle Petersen skrevet en ret underfundig roman om Holberg, se omtalen i:

http://holberg.nu/Ludvigsbakke.htm

2 - 1724 Pôk's første 'nedtur'

[Henvisning hertil]

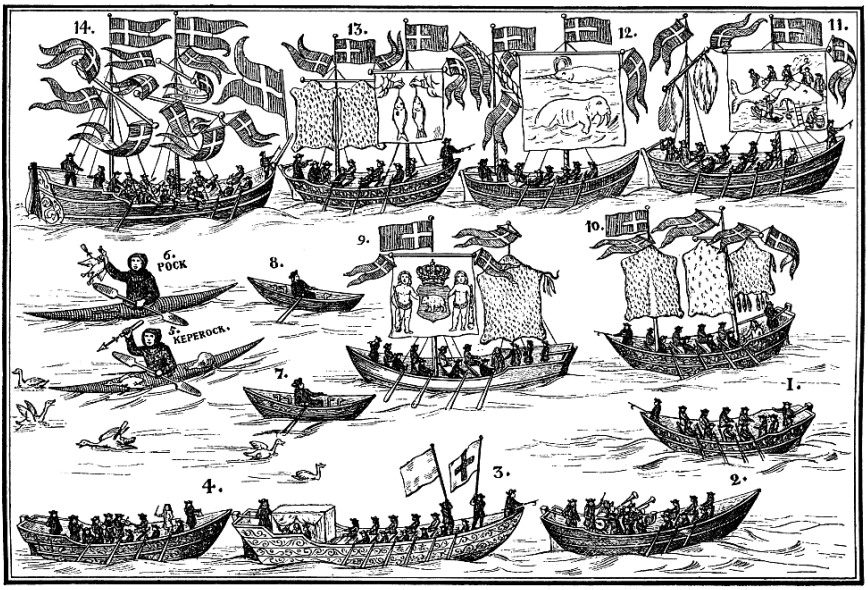

Det grønlandske Optog den 9de Novbr. 1724. (Efter et samtidigt Træsnit i Gross. Windings Samling.)

[Pôk og Qiperok i Københavns Havn 9.11.1724. Kopieret fra et samtidigt stik i Carl Bruun: *Kjøbenhavn, Anden Del*, Kbh 1890, s. 479]

3 - Cirklens ophævelse II?

[Henvisning hertil]

[= det cirkulære livs ophævelse, II]

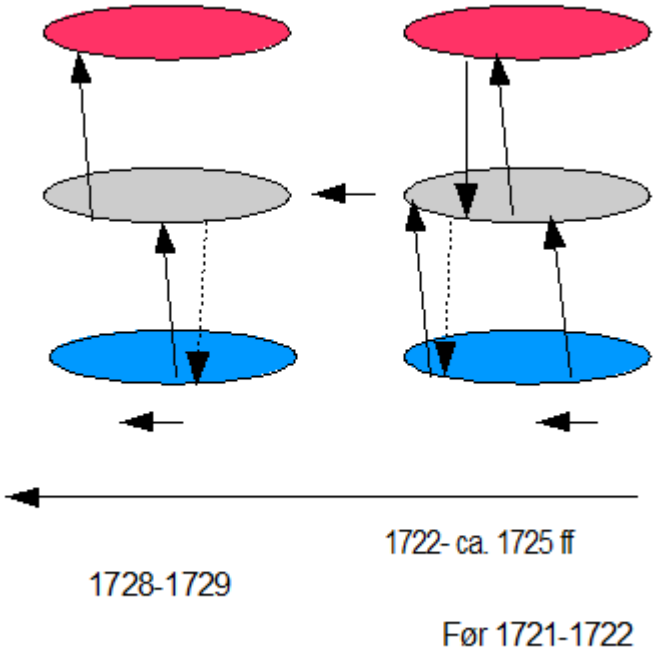

Faser i Pôk Christian's virkelige liv således som vi kender til dem fra Ludvig Holberg, Paul Egede og [Lars Møller's udgave fra 1850'erne[202]]

(1) Fangeren Pôk [blålige ellipse th] blev tiltrukket af livet omkring Hans Egede [grålige ellipse th] og i 1724-1725 sendt på 'rejse' til Danmark for, sammen med en noget ældre inuit,

Qiperok [rødlige ellipse th], at gøre reklame for den dansk-norske missionsvirksomhed på Grønland, dvs for at få det dansk-norske publikum til at *tro* på projektet, eller snarere på *mulighederne* i det eller på at projektet kunne forrykkes fra noget imaginært til noget højst reelt.

Pôk og Qiperok besøgte først Bergen, derefter Fredensborg og København. De mødte Frederik 4', sejlede i kajakker på Esrom Sø og i Københavns Havn, se illustrationen på s. 297 - og rejste så tilbage igen mod Grønland [tilbage til den grålige ellipse].

(2) Qiperok døde på tilbagerejsen og blev begravet i Bergen. Pôk kom tilbage Grønland, fortalte om sine oplevelser til andre inuit og blev - med bistand af Paul Egede - gift med en inuit[203], fik et barn [grålige ellipse med en usikker pendlen til den blålige ellipse].

(3) Pôk blev - ca 1728 - ***omvendt*** og døbt sammen med sin kone. De fik nye - kristne - identiteter. Pôk fik navnet Christian, konen (vist nok) navnet Christiane [grålige ellipse, fortsat]. [204]

(4) I 1728 sendtes Pôk-Christian med kone og barn til Danmark sammen med et par andre inuit. De besøgte Frederik 4' - og blev vidner til Københavns brand i slutningen af oktober. Ved juletid gik Pôk 'i byen', blev rigeligt lystig og derfor taget i forvaring af vægterne.

Kort tid derefter blev det 'aftalt' med Pôk at han skulle i lære som drejer (dvs som ben- eller muligvis trædrejer).

Imidlertid blev Pôk, kone og barn ramt af børnekopper i 1729; alle de nedrejste inuit døde af denne sygdom[205] [den fatale rejse begyndes i den grålige ellipse tv og sluttes i den rødlige].

(5) Pôk fortalte - da han var blevet alvorligt syg - Paul Egede at

han kort før sin 2' og sidste rejse til Danmark havde slået en anden inuit ihjel fordi denne havde dræbt Pôk's bror [pendlen fra den grålige ellipse tv til den blålige]. Paul Egede bebrejdede Pôk at han havde hævnet sin bror og derved gjort hvad der var øvrighedens ansvar, 'dømt' og 'henrettet' drabsmanden[206]. - Blodhævn var ret udbredt på Grønland, men forsvandt - som mange andre traditioner - i takt med at grønlænderne blev kristnede.

Paul Egede var med på rejsen i 1728 fordi han skulle læse til student (senere også til præst); han kom tilbage til Grønland i 1734 for at missionere og forblev dér til 1740. Hans Egede rejste til Danmark i 1736.

Sammenligning

Der er ligheder mellem mellem Jeppe's imaginære og Pôk's virkelige liv - se s. 111 ff - men også betydelige forskelle:

- ¤Jeppe¤ var en hovedfigur i en komedie - alt hvad han sagde og gjorde var fastlagt i et manuskript, hans fortid var tilsvarende noget der stod i Holberg's manuskript; Pôk var derimod et levende menneske der nok var underkastet nogle meget særlige vilkår, men som havde sin egen vilje og som havde en virkelig historie.

- Pôk besøgte sin tids 'over-baron', nemlig Frederik 4'. Kongen og hans folk var *ikke*, som tilsvarende den imaginære baron og hans folk i komedien, involveret i påskænkningen af Pôk i julen 1728, snarere tværtimod. Frederik 4' gjorde planer med Pôk som muligvis - for en del - kunne siges at lægge op til et eksperiment (at uddanne Pôk til en bedre tilværelse på Grønland), men dette eksperiment og de forskellige planer havde slet ikke samme 'forlystelsesagtige karakter og sigte som den imaginære baron's planer havde i *Jeppe*. Vel snarest

tværtimod; i bedste fald var Frederik 4's, Hans Egede's, Paul Egede's 'spil' med Pôk velmént.

- Vi kender til ¤Jeppe¤ fra Holberg's manuskript og forskellige bemærkninger. Vi kender til Pôk fra nogle samtidige kilder, dels fra Bernhard H. Grodtshilling's maleri på Nationalmuseet[207], dels nogle Holberg-tekster, dels Paul Egede's dagbogsnotater. Dertil kommer materiale fra en lidt senere tid, således Lars Møller's grønlandske tryk fra midten af 1800-tallet.

1 - Kommentar ***[foreløbig]***

Pôk-Christian (og Qiperoq) kom til at fungere som en art spejle for iagttageren Ludvig Holberg. Holberg opsummerede sine egne og Hans Egede's iagttagelser (som han kendte fra ét af dennes skrifter (publiceret i én eller anden form i 1729) i *Danmarks og Norges Beskrivelse* i 1729 [**Link/Henvisning skal etableres**] og senere i nogle af sine epistler [**Link/Henvisning skal etableres**].

Holberg's opsummering har en helt anden karakter og 'vinkling' end baronens afsluttende ord i *Jeppe*.

Uanset hvad, endte komedien om *Jeppe* med at den i mange år efter førsteopførelsen i 1722 - med mellemrum - blev gentaget og også omfortolket, vel nok under påvirkning af at de virkelige historiske forhold undergik radikale forvandlinger. Allerede i begyndelsen af 1800-tallet havde 1720'ernes fæstebønder og 1733-'ernnes stavnsbundne bønder overtaget udskiftede jorder og var blevet selvejere.

Historien om Pôk-Christian endte med 'hovedpersonens' død i 1729 og med at 'man' gik videre ad forskellige koloniale og missionske baner i de næste mange år, men ikke med særlig

reference til Pôk og dennes skæbne.

[Maleri af Hans Egede indsættes heromkring

- eller på én af de flg sider -

evt et sted foto af mindesmærket i Jægerspris

dvs som kobling til den senere *Jeppe-1784*]

4 - 1725 Om at klø på når lyset tøver

Hans Egede's projekt gik ikke godt i 1725. Pôk og Qiperoq havde været i Danmark, der skulle afholdes et lotteri - og der skulle opkrævet en særlig skat til fordel for projektet, men 'tingene' fungerede overmåde slet på Grønland.

I juni 1725 skrev Hans Egede til Kompagniet i Bergen at man burde anlægge et antal mindre kolonier der lå så tæt på hinanden at man kunne holde de vilde grønlændere under tugt og disciplin. Der var nemlig, skrev Egede, et stort problem med grønlænderne og derfor måtte der sættes hårdt ind over for dem:

> Hvis Grønlænderne var flittige som andre Folk, kunne de tilvejebringe en utrolig hoben Spæk, men "saalænge de har noget at fraadse og fortære, farer de aldrig ud, men gaa paa Landet ørkesløse og tager sig intet fore, uden de Dag og Nat sjunger, danser og springer."
>
> Hvis man vil have nogen Nytte af dem "maatte man absolut kaste dem under Aaget og aldeles traktere dem som Slaver, dog maa de Omvendte, og som beviser Guds Ord tilhørlig Lydighed, behandles mildere."

Referatet og citatet er hentet i Louis Bobé's biografi over Hans Egede[208]. Bobé der i mange år rejste på Grønland - og som har indsamlet et omfattende arkivmateriale og udgivet det - tilføjer: *Hans Betragtning maa desværre siges at være ligesaa fantastisk som frastødende.*

Sådan må man tænke nuomstunder. Men sådan *kunne* man

også tænke déngang - i det mindste blev man meget betænkelige i ledelsen af det bergensiske handelskompagni; man foretrak dér 'en kærlig, subtil Maade at bringe Grønlænderne til Lydighed. Hidtil havde de Vilde viist sig fredsommelige, fordi man har ladet dem have deres fri Vilje baade i deres Religions- og Købmands Sager'[209].

Bobé undskyldte Hans Egede eller prøvede at forklare hvad der kunne være sket med ham. Egede havde vel ikke fundet dét han søgte, men han havde været åben over for dét han oplevede for han var blevet helt overvældet af den eskimoiske fredsommelighed, men de mange tilbageslag, eskimoernes holden fast ved deres egne overnaturlige forestillinger og ikke mindst den vedvarende tvivl på om projektet kunne fortsættes havde måske bevirket et omslag i hans opfattelse? En veritabel omvending?

5 - 1727 Hans Egede's vise sten

Hans Egede havde i mange år haft *en anden, nærmest dunkel side* i sit sind. Han havde været meget optaget af alkymi, hans interesse var langt mere end en fascination, der var nærmere tale om en besættelse der i perioder greb ham og fik ham til at fordybe sig i omfattende studier og i kostbare eksperimenter.[210] [211]

Han havde medtaget eller fremskaffet forskelligt udstyr og 'kemi' til det grønlandske, og nu - hvor det gik så dårligt - ville han genoptage sit 'forskningsarbejde' og producere guld, til fordel for Grønlandsprojektet.

Hans Egede stod ikke alene med sin fascination eller besættelse. Der var adskillige andre - også højt på strå - der kastede sig ud i spekulativ eller mystisk kemi. **Enkedronning Sophie Amalie [Frederik 3's dronning]** satte forskelligt i gang på Charlottenborg, **C.D. Reventlow** investerede i **Johan Conrad Dippel**'s forskning - men hemmeligt [Dippel 1673-1734, en tid fængslet på Bornholm, se nærmere i DBL]. Og Kongen udnævnte i 1708 en alkymistisk fantast - **Grev Grimaldi** - til at være Ober-Berg-Hauptmann i Kongsberg i Buskerud-området **[dvs en del år før Frederik 4' sendte Povel Juel afsted for at forske i malmbrydning i Tyskland; sidst i En god Bonde er der afsnit om bjerge og malm]**. I 1723 havde Kongen besøg af en anden italiener - **Cavaliere di Maldini** - der demonstrerede kemiske kunststykker.

Hvad der ikke lykkedes for alle de andre alkymister, lykkedes heller ikke for Hans Egede. Derimod skete der en ulykke der kostede en ung inuit-kvinde livet. Egede havde et par måneder - o. 50 dage - haft en 'blanding' under kog i 'glas' der stank forfærdeligt da han sluttelig åbnede; han havde observeret at

'materien' var blevet helt sort og troede at den var gået til pga for stærk varme. To hundehvalpe døde under voldsomme lidelser. Egede selv, hans kone og børn fik voldsom hovedpine og åndedrætsbesvær, men kom sig da han gav dem alle **theriak** at drikke. En inuit-kvinde som Hans Egede havde bedt åbne de døde hunde fik derimod ikke tilsvarende; hun blev syg og døde.

Hans Egede har selv gjort noget ud af hændelsen, for dels konkluderede han at det åbenbart ikke var Gud's hensigt at han skulle nå til indsigt i *hvordan* man kunne skabe guld, dels har han skrevet om et drømmesyn han fik bagefter.

Nedenfor følger Hans Egede's kemisk-religiøst-filosofiske opsummering [fra 1738]. Ekstra afsnitsopdelinger er tilføjet:

6 - 1738 Egede limer drøm og virkelighed sammen

Efter at jeg nu ved Uforsigtighed havde fordærved alt mit Arbeide, og taget det udag Glasset, vilde jeg ved Smelten udaf den sorte Materie faae mit Guld igien, som jeg havde indsat, men imod all Tanke befandt jeg, at det var forandred til en blyagtig *Materie*, næsten ligesom *Antimonium*, og til sit forrige *Corpus* ikke kunde *reduceres*. Her lader jeg en Forstandig dømme, om fiint og puurt Guld, som det i Begyndelsen var, uden en *Philosophi*sk *Operation* og *Process,* til en blyagtig *Materie* kand forandres, saaledes, at det ikke til sit forrige *Corpus* kand *reduceres*? Saa vidt har jeg erfaret.

Endskiønt jeg nu havde giordt forgjæves Arbeide, som vel saare fortrød mig, saa gav det mig dog nogen Fortrøstning, at jeg havde seet de Tegn paa mit Arbeide, som lignede et *Philosophi*sk Verk i Begyndelsen, hvoraf jeg sluttede, at havde været paa rette Vej, og forhaabede derfore, ved større Fliid og Forsigtighed, en anden gang at skulle gaa lykkeligere af for mig. Men jeg formaaede aldrig mere at komme saa vidt, eller at see den Forandring i mit Verk, som jeg saae den første gang, skiønt jeg tvende gange siden forsøgte derpaa, og derudi brugte alle optænkelig Fliid og Forsigtighed; hvilket gav mig en stor Forundring, og kunde ej anderledes optaget det, end at det ikke var GUds Villie, at jeg skulle komme til slig Videnskab.

Til Slutning paa denne *Materie*, vil jeg ydmygst have den veldømmende Læsere anmoded, at han ej forarger sig over dette mit frugtes-løse Arbeide, og ej regne mig iblant dem, som af Begiærlighed til stor Rigdom og Herlighed har indvikled sig udi slige daarlige *Speculationer*, og et saa vidt udseende Arbeide, hvorudi ingen, eller dog ikkuns gandske faa har

naaed deres Øjemærke; Thi ligesom jeg i alt det øvrige jeg har foretaget mig, har alleene hensigted til Grønlands Opkomst, og de arme Hedningers Bæste, saa veed og GUd, at jeg i dette har ikke heller havd anden Hensigt.

Jeg tænkte, var saadan en høj Videnskab, ved flittig Eftersøgning, opnaaed af andre, hvem veed, om ikke ogsaa GUd kunde lade mig komme dertil, helst efterdi **mit Øjemærke, sandelig var ikke andet, end at befordre GUds Ære, og arme vankundige Menniskers Oplysning [min fremhævning]**; men at sligt, efter den allvise GUds gode Raad og Velbehag, ikke har vildet lykkes for mig, bør jeg lade mig nøje med, da jeg dog ikke dismindre haaber, at den allmægtige Gud ved andre Midler veed at besørge og befordre sin Ære.

Lige saa lidet som den ret-dømmende Læsere maa tillægge mig en utidig og til Rigdom henseende Konst-Begiærlighed, lige saa lidet vil jeg haabe, at han anseer denne min *Relation* for noget Storpralerie, hvormed jeg vil indbilde mig selv og andre, ved Hændelse at have træffed en Konst, som dog, efter mange fornuftige Folkes Tanker, aldrig er *in rerum natura* [dvs ikke findes i naturen]; Thi jeg relaterer intet andet, end hvad mig i Sandhed er begegned, og for Resten lader det staa ved sit Værd, hvad enten det er saa eller saa med mit *Philosophi*ske Verk.

Men som jeg ikke tvivler paa, at der jo findes dem, som forstaae *Philosophorum Chymicorum* Skrifter, og deres *Opera*, da vil jeg ogsaa *more Philosophico parabol*isk-viis fortælle, baade, hvorledes jeg har *procedered*, og hvad *Materie* jeg har udvaldt, at Forstandige deraf maa forstaae, om jeg har været paa rette Vej eller ikke.

En *Philosophi*sk Drøm og *Parabel*

Der jeg en Tidlang havde plaged mig med *Philosophi*ske Tanker og *Speculationer*, faldt jeg omsider i Søvn, og drømmede, hvorledes jeg saae en meget skiøn Fyrstelig Person, der af Stand, Rigdom og Herlighed blant sin Slægt ikke havde Lige; Men det var bedrøveligt at fornemme, at endskiønt samme skiønne og prægtige Herre nok var i Stand, at formere sin Slægt, saa fandtes der dog ingen iblant all hans Slægt af Qvindelig Kiøn, som han kunde faae til sin Gemahl, uden een eneste Jomfru, men den samme var ej alleene behæfted med en arvelig Ureenhed, men endogsaa derforuden ubeqvem til Ægteskab, og til at undfange og føde Børn af sig.

Og som samme Fyrstelig Person havde ikke dismindre en synderlig naturlig Tilbøjelighed til denne Jomfru, og jeg, som Præst, havde gierne *copulered* dem tilsammen, for at see af dem en herlig Slægt og Afkom, da *consulerede* jeg flittig velforfarne *Medicos*, om ikke nogen *Medicin* kunde haves, hvorved denne deilige Jomfru kunde blive helbred, og til Frugtbarhed beredes.

De gav alle det Raad, at Jomfruen maatte sættes udi et Bad, for at svede og *purgere*, og indgives en kraftig Kiærligheds-Drik af *Martis* og *Veneris* hidsige Blod, hvorved hendes kolde og ufrugtbare Natur kunde opvarmes, og til Frugtbarhed beredes. Det blev sat i Verk, og badet bereedt af en *Saturni*ske Brønd, og af *Vulcano* syv gange heedt giort.

Det er ikke at sige, hvad Marter og Pine den deilige Jomfru, efter syvfold Baden, udestod, saa hvis hun ikke ved *Lunæ* kiølende Kraft var bleven vederqvæged, og saa flitteligen

opvarted og tient af hendes Slægtninger, alle *Saturni* Børn, som ogsaa til Jomfruens Sundhed *contribuerede*, alt hvad de formaaede, da havde hun aldrig kunde udstaaet den haarde *Cuur*, og kommet til Helbred-Stand for at blive saa prægtig en Fyrstes Gemahl.

Der nu Jomfruen var opkommen af det hede og hidsige Bad, og fra sin arvelig Ureenhed entlediged, og til Ægteskab og Frugtbarhed, ved *Martis* og *Veneris* indgydende Kraft bereedt og skikked, maatte man forundre sig over hendes overmaade deilige Gestalt og Skikkelse.

Den Fyrstelige Person, som ellers havde en naturlig Tilbøjelighed til Jomfruen, blev nu, der han saa sin allerskiønneste *Dianam*, saa indtaget af hendes Deilighed og Skiønhed, samt venlige og med Blufærdighed tempererede *Miner* og Gebærder, saa han ikke længere kunde holde sig.

Der blev derfore strax giort Anstalter til den Fyrstelige Bilager [= Bryllup], og et herlig *Christallini*ske Brude-Kammer bereedt, hvorudi de begge gik ind, og med hinanden opsteeg i Kiærlighedens Ægte-Seng. Derpaa blev Døren vel tillukt, og Nøgelen overlevered *Vulcano* at forvare.

Jeg saae dem omfavne hinanden med inderlig Begiærlighed, og efter at de noksommelig havde forlysted sig udi hinandens Kiærlighed, faldt de omsider begge af Afmægtighed ligesom udi en dyb Søvn, og daanede.

Jeg ventede længe paa, at de igien skulle opvaagned, men uformodentlig blev vare, at der opstigede en mørk Taage udi Brude-Gemakket, ja det deilige Brude-Par begyndte at sortne, og see ud som et døt og forkuled Aadsel.

Jeg forskrekkedes saare for denne Syn, tog Nøgelen fra *Vulcano*, og ubetænksom aabnede Gemakket, hvoraf udgik

saa gruesom og *penetrant* en Stank, dog uempfindlig, saa det nær havde kosted alle vores Liv, som der vare nærværendes.

Jeg gik hen, og beklagede min Skiæbne for det *Philosophi*ske *Collegio*, men de beskyldte mig for en Misgierning, og straffede mig haarde, at jeg ikke lod disse døde *Corpora* roelig hvile i deres Grav, til Opstandelsens besluttede *Termin*, da af deres Aske den forønskede prægtige Solens Søn visselig skulle have opstaaet. Jeg erkiendte min Daarlighed med Fortrydelse, og dermed opvaagnede af min *Philosophi*ske Drøm.[212]

1 - Kommentar

Hans Egede's eksperiment var måske karakteristisk for ham, men det er nærmest *påfaldende* at han - så sent som i 1738 - har optrykt sin *filosofiske drøm parabel*. At den er stærkt inspireret af hvad der *virkeligt* skete er klart, men en kyndig luthersk teolog - som Hans Egede var - ville måske have styret uden om den tydelige sammenblanding af gamle romerske guder og forestillinger med 'moderne' kristne forestillinger der bekendtgøres i den.

På den anden side, netop sådanne sammenblandinger blev meget udbredte i resten af århundredet, dvs helt op til Wiedewelt's tid.

7 - Hans Egede og Ludvig Holberg sammenlignet

Når det - i denne bog Om Ludvig Holberg's Jeppe - forekommer mig at være relevant at komme ind på Hans Egede's alkymistiske eksperimenter og hans egne overvejelser herover ligger det i at der *i tiden* - dvs parallelt med Holberg's rationalistisk-dramatiske spor - var et andet spor, et rationalistisk-**fabulerende** spor.

Det ejendommelige er at digteren Holberg ikke for alvor løftede sig op over virkeligheden; han forholdt sig hele tiden til den (eller til særlige udsnit af den). Hver gang han begyndte at digte blev resultatet komisk, satirisk eller ironisk, evt didaktisk belærende og det er karakteristisk at han nok *talte* om at eksperimentere [som i *Jeppe*], men at eksperimentet lå på et andet plan end det var eksplicit angivet, og at det *angivelige* eksperiment i *Jeppe* var alt andet end et *virkeligt* eksperiment for alt var - fra begyndelsen til slutningen, til og med komediens officielle konklusion var skrevet ned på forhånd. Eksperimentet var et stærkt kontrolleret eksperiment hvor resultatet var prædestineret [Tilsvarende kan måske siges om *Niels Klim*]. Vel lod Holberg sig påvirke af mange forskellige 'faktorer' eller 'input', men i den beskrevne del af hans forfattervirksomhed stræbte han efter at skabe en *særlig* form for system i tingene. Når han lagde op til at man på Sorø skulle vende tingene på hovedet, gøre studenten til spørger - var det moderne, et vigtigt skridt væk fra det kontrollerede.

Den rationalistisk-**fabulerende** Hans Egede derimod var ikke komisk, satirisk eller ironisk anlægt. Men *han* - denne 'virkelighedens' fabulant og fantast - anstillede *virkelige eksperimenter*, både da han satte det grønlandske projekt op og da han han forsøgte sig som alkymist.

Hans Egede stræbte efter noget meget mere specifikt end Holberg gjorde. Først ville han finde efterkommerne efter de gamle islændinge på Grønland, så ville han skabe guld. Han krakelerede undervejs. Tingene lykkedes ikke for ham. Ikke desto mindre åbnede han - med ekspeditionen til Grønland - for ny viden og ny erkendelse som han selv og hans søn kunne begynde bearbejdelsen af. *Meget* er gået galt fra Hans Egede og frem. Hele projektet slog hurtigt fejl - og allerede i de første år - skete der højst barokke og tragi-komiske ting som dén dag i dag kan få nakkehårene til at rejse sig og som må mane til besindighed og tøven.

8 - Grønlandskort

Grønland lå - sét fra Danmark, Norge og Island - meget langt væk på Holberg's, Egede's, Pôk's og ¤Jeppe¤'s tid. Nogle - næppe særlig mange - havde læst eller hørt om nordboerne, og man havde som oftest ikke kort over Grønland og slet ikke kort der var pålidelige.

Var man søfarende - evt én der interesserede sig for hvalfangst i Davisstrædet - stillede sagen sig en smule anderledes.

Hans Egede havde - *før* han kom til Grønland i 1721 - dén formodning at norsk-islandske nordboer havde opdaget og besejlet Grønland, og at de havde slået sig ned i to store bygder - Vesterbygd og Østerbygd - der lå på hver sin side af Grønland. Han vidste endvidere at der havde været en kristen kirke på Grønland.

Det er først på et langt senere tidspunkt at man har slået fast at begge bygder lå på samme side, Vestsiden, af Grønland. Nordboerne mødte inuit som de kaldte skrællinger, og på et tidspunkt har skrællingerne overfaldet nordboerne.

Muligvis havde nogle af nordboerne overlevet, men var - i så fald - måske blevet sammenblandet med skrællingerne. Det var også muligt at de var omkommet enten pga kampene eller pga pest o. 1348. Indtil Christian 4's tid havde der ikke været 'egentlig' skibsforbindelse mellem Grønland og Island-Norge, men hvalfangere havde opereret i Davisstrædet, og søfolk fra forskellige lande havde bortført eskimoer og fremvist dem forskellige steder i Europa.

Den gamle vej fra Island til Grønland var blevet ubrugelig pga is, og dét var grunden til at man ikke længere kunne besejle

Østerbygd eller Østsiden af Grønland - skrev fx Holberg, se s. 859 ff.

Hans Egede fik tegnet to kort, ét i 1737[213] og ét som han fik publiceret i 1741[214] i *Det gamle Grønlands nye Perlustration*[215] *eller Naturel-Historie* der udkom hos Johan Christoph. Groth (boende paa Ulfelds-Platz) [se om bogtrykker Groth på s. 282 ff]; kortet var placeret lige efter fortalen til læseren og kapitel 1 og havde fået overskriften ***Grønlandia Antiqva*** *Secundum utramque partem Orientalem et Occidentalem seu Wester et Øster-Bygd delineata cum Sinibus et adjaceptibus Insulis et Scopulis.*

Begge Egede's kort hvilede på en grundfæstet formodning om at Vesterbygd lå på Grønland's vestside - og at Østerbygd lå på østsiden.

9 - 1791 Franz Johann Joseph von Reilly

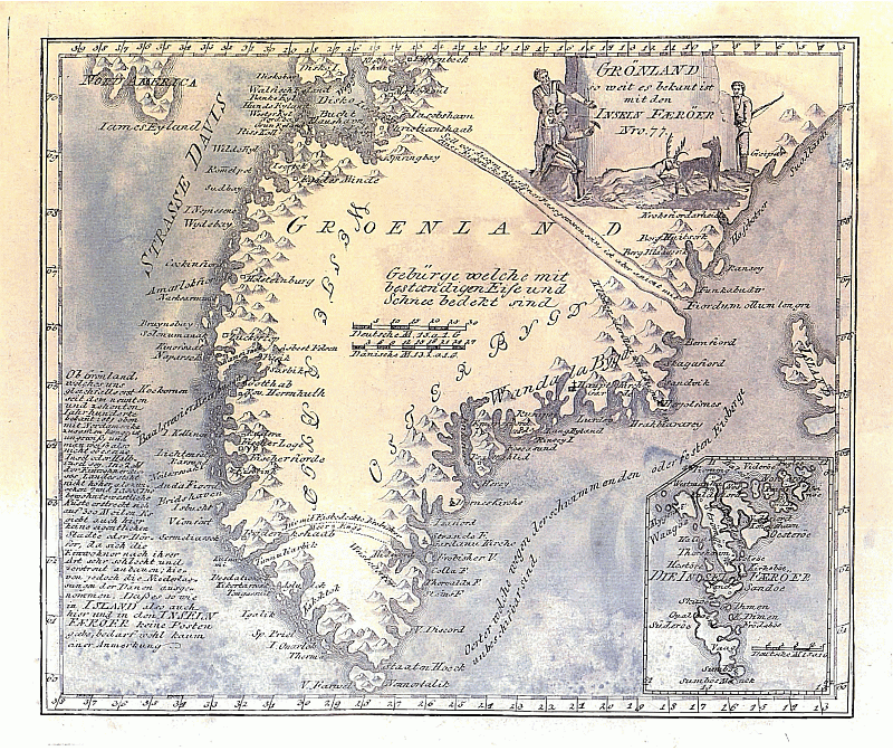

Grönland so weit es bekant ist mit den Inseln Færöer Nro. 77. Farvelagt kobberstik[216] af Franz Johann Joseph von Reilly (1766-1820), kartograf i Wien og senere forfatter sammesteds. Kortet er fra o. 1791, ét af Reilly's tidlige værker[217].

Reilly's kort er tydeligvis aftegnet efter Hans Egede's kort fra 1741, se s. 315 ovenfor. Reilly har - forsigtigt nok - anført at man ikke vidste om Grønland var en ø eller en halvø til Nordamerika (teksten ved den venstre margin). Kortet

gengiver 1700-tallets observationer og vildfarelser, Vesterbygd og Østerbygd (med Erik's Brathalid ved Eriksfjord) er endnu placeret på henholdsvis Vestkysten og Østkysten af Grønland, og der er også en bemærkning om den mulige forbindelse over isen mellem Vest og Øst.

Godthaab, Disko og Ny Herrnhuth kan findes på kortet, desuden fx Christianshaab og Jacob Severin's Jacobshavn (Ilulissat = Isfjeldene; anlagt 1741).

Reilly's kort, ikke Egede's 'underliggende' kort, findes i handelen i et moderne optryk (fremstillet af Ballermann & Søn, mærket nr. 93b), men tilført en tilsyneladende hjemmestrikket titel i fraktur; formentlig er der brugt nutidige letrasetbogstaver. Reilly's tyske tekstning er anvendt, men marginbemærkningerne tv er slettet.

1 - Supplement: Overgangen til triangulationsprincippet

Kartografien tog et stort skridt frem i anden del af af 1700-tallet da man for alvor begyndte at anvende triangulationsprincippet; i Danmark med de landopmålinger som Thomas Bugge forestod. Med triangulation (triangulering, 3-kants-målinger) kunne man fastlægge et 'overordnet' kort, hvor det enkelte 'fysiske' basispunkt kunne ses fra 2 andre basispunkter, hvor vinklen mellem dem var nøjagtigt aflæst, og hvor afstanden derfor kunne bestemmes med en tilsvarende nøjagtighed.

Basispunkternes antal og placering var bestemt af en kombination af praktiske og teoretiske hensyn. Der skulle hverken være for mange eller for få, der skulle tages hensyn til at jorden krummede, og at det fysiske landskab - som kortene skulle afspejle - kun visse steder var »fladt«, men ofte bestod af bjerge og dale. Udarbejdelsen af søkort og kort over

ukendte og utilgængelige områder rejste helt specielle problemer.

10 - 1727 Intermezzo med Pors

I overskriften står 1727, for skønt 'intermezzoet' fandt sted fra 1728 til 1731 blev beslutningen om at skifte strategi taget i 1727. På dét tidspunkt stod det klart, både på Grønland og i Danmark, at Hans Egede's mission var kørt fast. I 1729 formulerede Holberg det på denne måde:

> *Anno* 1727. gik ogsaa trende skibe med proviant til Colonien, og komme tilbage om høsten førende med sig 60. cordeler spæk og nogle skindvahrer.
>
> Jkke desmindre despererede dog interessenterne om [= tvivlede dog interessenterne på] at nyde nogen fordeel ved denne handel, og ingen havde lyst til at giøre nytt indskudd, saa at det havde anseelse, at handelen vilde gandske falde, endskiøndt Kongen adskillige gange havde grebet compagniet under armene, nu med at tillade et lotterie, nu med at paalægge begge Riger en skatt, kalden den Grønlandske skatt.[218]

Kongen besluttede sig for, også denne gang, at projektet skulle fortsættes, men i en anden form. Hvad enten Kongen var blevet inspireret af Hans Egede, selv havde fundet på *hvordan*, eller eventuelt var blevet inspireret fra anden side besluttede han at udnævne en guvernør og at sende denne afsted med et lille detachement soldater og en samling på 10

tugthusfanger og 10 kvinder fra børnehuset[219].

Fangerne var blevet stillet i udsigt at de ville få friheden hvis de - efter lodtrækning - ville 'copuleres' - blive ægte ægtefolk - og slå sig ned som kolonister på Grønland.

Da dette essay tager sit udgangspunkt i Holberg's omvendingskomedie om bonden '¤Jeppe¤' - forhen soldat - der fik en del problemer med tidens retshåndhævere må følgende (fra Bobé) medtages:

Fire af Mandsslaverne 'var Desertører, een var kommet i Slaveriet, fordi han havde forsøgt at skyde en Mand, som vilde fratage ham hans Kæreste.

Et forsonende, næsten romantisk Træk ved Slavernes tvungne Bunkebryllup fortæller Paul Egede. En var saa heldig blandt tolv Sedler at trække sin Kærestes Navn.

Deres Forbrydelse bestod i, at hun efter opnaaet Tilladelse til at besøge ham i Fængslet paa Kronborg, hvor han hensad for en mindre Forseelse, havde byttet Klæder med ham og gemt sig i Cellen, mens han undveg.

Kort efter blev han paagrebet og hensat i sit tidligere Fængsel, og hun til Straf anbragt i Børnehuset.

De levede skikkeligt sammen, slutter Paul Egede, og kom alene tilbage [til Danmark] af alt det Pak.[220]

Holberg beskrev denne omstøbning af koloniseringsprojektet temmelig skånsomt; hans tekst er at finde i umiddelbar fortsættelse af det citerede om 1727 på s. 318:

Hvorudover H. M. [= Hans Majestæt] omsider tog handelen til sig, og udi det aar 1728. skikkede skibe og folk did hen med alle fornødne ting som qvæg og hæste til en ret og bestandig Colonies stiftelse.

[Gengivelse efter det formentlig eneste billede der findes af Claus Enevold Pors, et miniaturemaleri]

Dén man udnævnte som guvernør var major Claus Enevold Pors[221], der var født på Ullerupgaard i det nordjyske. Han var

jævnaldrende med Holberg (og overlevede ham med nogle år), var blevet soldat som 18-årig, havde deltaget i Store Nordiske Krig, været i svensk fangenskab efter slaget ved Gadebusch i 1712, var blevet forfremmet til kaptajn og havde - foreløbigt - afsluttet sin militære karriere som garnisonskommandant i Trondhjem; han var fratrådt i 1722 efter (i 1719) at være blevet gift med en præstedatter fra Skyum-Hørdum i Thy og han har - formentlig - været sulten efter en ny opgave da man besluttede at sætte ham i spidsen for det dansk-norske engagement på Grønland[222].

Som guvernør skulle han løse nogle civile opgaver - og respektere missionæren, Hans Egede - men desuden skulle han håndhæve den dansk-norske statsinteresse[223] hvorfor han blev ledsaget af en infanterikaptajn - Jørgen Landorph - og en lille deling soldater. For at understrege alvoren var man forsynet med omkring et dusin 'stykker', 12 kanoner - som dog væsentligst blev brugt til afskydning af salutter ved særligt festlige og højtidelige lejligheder.

Paul Egede skrev i sin dagbog:

> Disse menneskers opførsel var til megen forargelse for hedningerne. Dagen efter skibets ankomst blev de vidne til, at en af disse kvinder fik tamp for dårlig opførsel, inden hun kom i land, fordi hun havde ønsket, at skibet måne synke. Grønlænderne spurgte tit, hvordan det kunne være, at så mange af var så uskikkelige. Mens kvinder plejer at være stille og ærbare, var disse gale, frække og uden al kvindelig anstændighed. De kendte dog vel alle Guds vilje.

> Jeg havde den gang ikke anden grund at give, end at den vrimmel af mennesker fra forskellige lande [= forskellige dele af det dansk-norske rige], som var glade efter en lang sejlads, fordærvede hinanden og lærte hinandens uartigheder. Og når den galgørende drik (brændevin og vin) kom til, blev de endnu galere.[224]

Paul Egede kunne ikke fortsætte sin beretning om *disse menneskers opførsel* for kort efter rejste han - med Pôk-Christian, dennes kone og barn og flere andre til Danmark på *Morianen*. Paul Egede skulle tage studentereksamen, siden læse teologi i København.

Foruden at etablere en befæstet koloni skulle guvernør Pors undersøge om man kunne komme fra Vesterbygd til Østerbygd ved at gå tværs over Grønland. Til dette formål var der blevet indladet et dusin heste op et fragtskib. Desværre var omkring halvdelen af dyrene døde under transporte så der var kun 6 overlevende tilbage ved ankomsten, men de fleste af disse omkom temmelig hurtigt derefter.

Paul Egede noterede:

> Over disse store dyr undrede grønlænderne sig meget, især da de så, at de lod sig ride og styre, hvorhen man ville. Poek [Pôk], som havde været udenlands, lod straks sit folk se, at han var dristig nok til at stige op på dem og fortalte, at han havde redet på mange sådanne dyr med smukke overtræk og jernsåler, at de blev brugt foran slæder ligesom hundene nordpå.

Det pors'ke intermezzo blev på ingen måde en succes, for alt hvad man kan komme i tanke om mislykkedes. Guvernør Pors og infanterikaptajn Landorph - chefen for soldaterne - var jævnlig oppe at toppes, et jalousidrama udviklede sig mellem dem med guvernørens husholderske - jomfru Anna Titius (kaldet Titia) - som det centrale midtpunkt, guvernøren der selv var gift derhjemme havde det svært med at hans husholderske lå i med kaptajnen og endda fik en datter med ham.

Guvernøren var i strid med proviantforvalteren der hed Fleischer.

Et eller to mytteriforsøg blev forpurret.

Temmelig mange omkom nu og siden, mange af skørbug.

Men der blev festet. Drukket og drukket mere end igennem. Også pastor Egede skal have bidraget til at de forskellige tønder og ankre blev tømt.

Der blev skudt kanonsalutter og brølet 'Kongen leve' og brændt massevis af fyrværkeri af. Der blev brugt over 400 pund krudt til festlige formål.

Der blev dog også udrettet noget af dét man skulle.

Dét hus som Hans Egede havde blev opgivet pga råd og der blev anlagt en ny koloni, bygget huse og anlagt en 'bastion', og guvernør Pors *kom* afsted til Ameralik-fjorden hvorfra han og nogle af folkene skulle forsøge at komme op på indlandsisen og recognoscere - undersøge om man kunne komme over isen og videre frem. Pors kom dog ikke så langt før han - efter et par timer deroppe - måtte opgive. Der var for mange revner til at man kunne komme videre.

Paars havde ganske vist mistet sit blækhus under strabadserne - og tabt sit kompas - men bagefter noterede han

ud fra sin hukommelse:

> Det remarkableste der var at see var først, at der fandtes store Steene liggendes oven paa Isen, foruden andre Smaasten, som maa absolut føres udi store haarde Vind og Vejr, som der utrolig falde, thi Isbjerget er at see til, som man seer udi det vilde Hav, hvor ingen Land er at see. Dernæst var Isen, hvorpaa vi gik, skarpkantet som den hvide Sukkerkandis.[225]

I dette citat (og i en smule yderligere tekst) gemmer sig den første beretning fra en 'dansker' om hvordan der så ud på indlandsisen.

Kommet så langt, gav Pors op, satte sig med de andre vandringsmænd, affyrede 9 bøsseskud op i luften og drak - i den medbragte brændevin - Kongens skål.

På turen tilbage kom man gennem Austmannadalen - døbt sådan af Fridtjof Nansen efter at han på ski havde løbet tværs over Grønland i 1888. Man passérede nordboruiner på begge sider af Ameragdla, bl.a. tomten af den største gård i Vesterbygd: Kilaursarfik[226].

I den næste tid gik tingene fortsat ikke godt, 'stationerne' kunne ikke fungere uden at der blev opsendt forsyninger - hvad der kostede mange ressourcer - og endelig stod det klart at de forskellige 'parter' ikke kunne arbejde sammen for man modtog i København klager fra flere af de involverede.

Man overvejede om man kunne oversende familjer fra Island mhp at slå sig ned på Grønland. Idéen skal oprindelig have været Hans Egede's; i september 1729 modtog man fra amtmanden på Island en liste over 125 islændinge der var parat til at flytte til Grønland, mænd, kvinder, drenge og piger - gifte som ugifte. Ud fra denne liste valgte man 12 familjer, 6 der skulle til Godthåb, 6 der skulle til Nepesene - en nordligere liggende 'station' - men de kom aldrig afsted.

Og så besluttede Frederik 4' - efter indstilling fra 'embedsmændene' at guvernør, kommandant, proviantforvalter og resten af de overlevende militærfolk skulle hjemkaldes - og skytset hjemtages.

I oktober samme år - og før halvdelen af beslutningerne var effektueret - døde Kongen og blev efterfulgt af Christian 6' der (i maj 1731) besluttede at begge kolonier skulle 'lukkes ned', men at Hans Egede kunne blive hvis han ønskede det.

Flere år efter at være blevet kaldt hjem til Danmark blev Pors i 1742 udnævnt til kommandant for fæstningen i Korsør[227] (og avancerede i dén egenskab først til oberstløjtnant, siden til oberst); han døde i 1762[228].

11 - 1729 Holberg om Grønland, Egede og Pôk

Holberg har formentlig hørt om Hans Egede's grønlandske forehavende i 1721 hvor den første ekspedition stak ud fra Bergen, men muligvis har han - inden da - hørt eller læst noget - dvs mens forehavendet stadig var et imaginært projekt, og endnu ikke var noget der nærmede sig en realitet.

Der er intet der tyder på at Holberg har kendt Hans Egede selv (i det mindste ikke før Hans Egede var kommet til Danmark i 1735) - og der vides heller ikke om at Holberg skulle have samlet 'noget' nyt - og mere konkret - op om projektet før Pôk og Qiperok sad i kajakkerne i Københavns Havn.

Mest sandsynligt har Holberg - som 'alle' andre - været på havnen den 9. november 1724 og sét på det store arrangement med Pôk og Qiperok i kajakkerne, ledsaget som de var af mange følgebåde og chalupper (se s. 297 ovenfor), og har han ikke mødt Pôk og Qiperok personligt - hvad jeg tvivler på - så har han talt med nogle der hár - eller læst hvad *de* måtte have noteret.

[Se kort over København anno 1728 på s. 355].

Da Holberg gav sig til at beskrive forholdene i Danmark-Norge i 1729 indføjede han - i kapitlet om handelsforhold - forskelligt om den dansk-norsk-grønlandske forhistorie, både om den norrøne periode, om Christian 4's forsøg på kolonisering med Jens Munk som 'medium' og også med Hans Egede's initiativ fra omkring 1720 og frem; et uddrag af dette afsnit kan findes på s. 859 ff.

Da Holberg lagde sidste hånd på værket fra 1729 vidste han at Hans Egede's mission var blevet en succes i dén forstand at den var blevet til virkelighed, man var *begyndt*.

Han fremhævede at successen dels skyldtes Hans Egede's ihærdighed, dels at Frederik 4' havde holdt projektet oppe - nærmest ved at bære det under armene - selv om der havde været mange besværligheder og tilbageslag - og at Kongen var skredet til at omstille den hidtidige indsats til en veritabel kolonisering.

Holberg vidste også at Pôk og Qiperoq havde været i Norge og Danmark i 1724-1725, og at Pôk var kommet tilbage på endnu et besøg i slutningen af 1728, men også at Pôk, hans kone og barn var døde af børnekopper kort tid efter den store brand i København.

Derimod vidste han næppe meget om hvordan det var spændt af med dén 'revitalisering' af projektet som var blevet iværksat ved opsendelsen af major Pors' lille hærstyrke og de mænd og kvinder som man havde hvervet i tugthuset og i spindehuset.

Da Holberg vendte tilbage til det grønlandske forehavende i 1737 - i *Bergens Beskrivelse* - skrev han - *ikke* noget der (mht Grønland) rakte ud over hvad han allerede havde skrevet i 1729, hverken kronologisk eller indholdsmæssigt. Det følgende uddrag kan ses i sin sammenhæng på s. 916 ff.:

> Hvad videre Skiebne den Grønlandske Handel ellers har haft, vil jeg her intet melde om, ssasom det ikke henhører til Bergens Historie. Ved denne Forflyttelse tabte Bergen det Haab, den havde giort sig om at bringe dens Skibs-Fart udi Drift igien, og saasom den Findmarkske Handel iligemaade er forflytted for nogle Aar siden fra Bergen til Kiøbenhavn, saa kand man sige, at Staden har tabt meget af sin Anseelse udi Handel, og at denne Skibs-Fart nu omstunder er meget ringe

imod hvad den tilforn har været.

Ja, den synes meer og meer endnu at aftage, indtil de Europæiske Conjuncturer kand forandres og nogen Leylighed opvaagne, hvorved Bergen, som i Henseende til dens herlige Situation [= Beliggenhed] frem for andre Steder er danned til Handel, kan opleve og komme i forrige Floor igien.

At Holberg ikke gik videre i 1737 skyldtes i høj grad at Frederik 4' var død og at Christian 6' var kommet til. Christian 6' havde vist sig at være temmelig vankelmodig hvad det grønlandske angik. Først havde han kaldt guvernør Pors tilbage til Danmark, så havde han ladet Hans Egede blive - hvis han ville - men på eget ansvar, og *så* havde han i 1733 accepteret at missionærer fra den pietistiske Brødremenighed skulle have lov til at forsøge sig på Grønland.

Udskydes - midlertidigt eller permanent:

- Koppeepidemien.

- Brødremenigheden 1733-1736.

Holberg's diskussion af striden mellem

Hans Egede og Brødremenighedens missionærer

Holberg's særlige Grønlands-interesse:

Hvordan lever mennesker

der er tæt på 'naturtilstanden'

inuit og teodicéproblemet
Jens Kraft (jf Højriis' udgave 1998),
med Kraft's 1760-udgave

12 - Der findes en inuit-myte

Der findes en inuit-myte i flere versioner. To af disse versioner har Hanne Petersen gengivet i sin *Retspluralisme i praksis - grønlandske inspirationer*, hvortil der henvises.

Inuit-myterne har intet at gøre med Holberg's *Jeppe*; der kendes ingen påvirkning der går hverken fra syd mod nord - eller fra nord mod syd.

1 - Kaassassuk - den forældreløse

Den første version har fået overskriften *Kaassassuk - den forældreløse og* er hentet fra en nyere børnebog (bearbejdet af Tupaarnaq Rosing Olsen).

Kaassassuk var den *sidste*, den *nederste* som blev meget stærk, men som gjorde sig skyldig i en særlig form for *hybris* og som léd et endegyldigt nederlag til den sidste han udfordrede, Usussaarmiarssunguaq.

Usussaarmiarssunguaq pantede sig fast i jorden og slyngede Kaassassuk ud i en sø. Da Kaassassuk kom op igen råbte tilskuerne ad ham. Han gik ind i et telt. Gemte sig, så skamfuld var han og han udfordrede aldrig nogen igen.

2 - Kâgssagssugpaluk, den forældreløse, der blev en stærk mand

Den anden version af myten har fået overskriften *Kâgssagssugpaluk, den forældreløse, der blev til en stærk mand.* Den er nedskrevet af Knud Rasmussen og trykt i hans *Myter og Sagn* (bd III) der udkom i 1925.

Kâgssagssugpaluk blev hundset med, men blev med tiden uendelig stærk, han kunne dræbe isbjørne med de bare næver. Han dræbte sin onde bedstemor - kastede hende på ilden - men skånede sin anden bedstemor som altid havde tørret hans kamikker. Han hævnede sig på dem der havde været onde ved ham, han belå Umerdlugtôq's koner. Umerdlugtôq som han havde boet hos, men som havde holdt ham nede og som ikke havde tålt at han blot *så* på konerne.

Kâgssagssugpaluk rejste siden til menneskene sydpå, fik sig en kajak og gik på jagt, men med hans kolossale kræfter fulgte en ubændig trang til at skade andre; han trykkede børn på livet og fik dem til at kaste deres indvolde op. Så uskadeliggjorde de andre fangere ham, harpunérede ham og slog ham ihjel.

13 - Dette essay handler om Ludvig Holberg's *Jeppe*

Dette essay handler om Ludvig Holberg's *Jeppe* og om hvordan Holberg har kombineret en gammel europæisk myte (muligvis en gammel indo-europæisk myte) som Holberg har hentet hos Jakob Bidermann, med elementer fra samtidshistorien og med elementer fra samtidens teater og ud af dette har skabt en meget særpræget samtidskomedie.

Holberg's komedie blev en meget særpræget illustration af hvad der - teoretisk set - kunne ské hvis man lod forskellige 'kulturer' mødes. Men *forudsætningen* i komedien var dog at dette kulturmøde var et højst ulige møde hvor udgangspunktet måtte være at herremandens kultur lå på et højere niveau end fæstebondens, at herremanden - som 'virkelig' baron eller 'imaginær' tjener - kunne styre den 'virkelige' fæstebonde eller den 'imaginære' baron, måske ikke sekund for sekund, men i den sidste ende. Ved at drikke den 'imaginære' baron fuld kunne den 'virkelige' baron suspendere fæstebondens 'imaginære' baronskab og gøre ham til dén fæstebonde som han 'oprindelig' var.

Komediens konklusion var næsten identisk med dens forudsætning, der var tale om en særlig form for cirkularitet, dvs om at kulturmødet måtte være et ulige, hierarkisk møde.

Havde Holberg digtet komedien på en anden forudsætning og med en anden konklusion ville han have skrevet en nonsenskomedie eller opfordret til en samfundsmæssig omkalfatring. Der er ikke fundet hverken beviser eller indicier på at Holberg tænkte i sådanne baner.

Det antydes i den 'virkelige' barons afsluttende ord, men måske nærmest *spilfægterisk*, at de sjællandske fæstebønder

ikke altid havde været fæstebønder, men derimod magtfulde mennesker, og det hævdes - af dén der fremsiger de afsluttende ord - at de forrige tider er forbi, at historien er irreversibel og ikke kan rulles tilbage.

Men undervejs blev tingene sat på hovedet, både i den 'oprindelige' europæiske eller indoeuropæiske myte (for så vidt som vi kender til den), og i Holberg's samtidskomedie fra 1722. Tilsvarende er der efterfølgende blevet skabt mange andre versioner. Rammerne har været forskellige, men én der var højt på strå måtte for en tid bytte med én der var placeret så lavt som man kunne tænke sig. Og til sidst endte historien med at tingene blev bragt på plads, men ofte sådan at de tom 'figuranter' på hver deres måde var blevet klogere.

Der kendes dog mindst ét eksempel på at 'figuranterne' *ikke* blev klogere, nemlig i Gøg og Gokke-komedien ***A Chump at Oxford***.

1 - Inuit-myten

Inuit-myten *ligner* (i sine to versioner) den europæiske (evt indo-europæiske) myte - men er alligevel noget andet og den tilhører en hélt anden kulturkreds end *Jeppe.*

Inuit-myten har en særlig funktion blandt inuit, men der ville ikke være meget mening i at bringe *Jeppe*-myten og inuit-myten sammen, fx én eller anden form for sammenskrivning.

2 - De forrige tider er forbi

Ligesom det forekommer at være det mest 'naturlige' i Danmark at gå videre, muligvis inspireret af Holberg, muligvis ikke, og at skabe moderne dansk teater med bud til samtiden, forekommer det også mest 'naturlige' hvis man på Grønland

vælger *sin* vej.

Så kan man, dvs på lige forudsætninger, diskutere hvordan man kan bevæge sig videre, hver for sig eller i forskellige former for samarbejde.

De forrige tider er forbi.

8 - 1725 Hvad blev der af Rostgaard?

1 - 1719 Anholt

Da hvidtølsbrygger Hans Michelsen i Kalundborg - eller den splejsede Ludvig Holberg, for *ham* var det jo - sendte *første sang* af *Peder Paars* på gaden i 1719 vidste han ikke at han kort efter skulle rende ind i massive problemer; han vidste ikke at én af landets mægtigste mænd ville blive *så* irriteret på den *uskyldige* rejse fra Kalundborg til Århus – der skulle være foregået for mere end længe siden – at han klagede til Kongen og forlangte at bogen - efter *Danske Lov* - blev destrueret af byens bøddel.

> [2-21-4] Skulle og nogle Bøger i Kongens Riger og Lande trykkis, eller der trykte indføris, som kunde have Udseende til noget Oprør, eller imod Kongens Højhed, eller anden Ulempe foraarsage, da bør ikke alleeniste Personerne, som saadanne trykke, eller indføre, i højeste Maader at straffis, men og Bøgerne ved Bødelen offentlig paa Ilden kastis og opbrændis.

Dén historie er fortalt før, også at Kongen resolverede at bogen var slem, men ikke *så* slem at man skulle ulejlige byens

bøddel - for der var tale om noget satirisk, og dén slags behøvede man ikke at tage *så* tungt som den mægtige mand havde gjort. Måske Anholt heller ikke var et sted som Kongen kerede sig meget om.

Den mægtige herre - der ikke *gouterede* satirer - havde - for at styrke sin sag - bedt sin nære ven, Hans Gram, om at granske *sangen* - og denne gemytlige vendelbo havde da skrevet et responsum om at sangen givetvis var *mere* samtidsorienteret end den gav sig ud for - og at den tillige var mere samtidsorienteret end *godt* var[229]

Den mægtigt irriterede mand var Oversekretæren for Det Danske Kancelli[230] - Frederik Rostgaard - som indtil da havde været Justitiarius i Højesteret, dvs den daglige leder af arbejdet dér[231]. Det var imidlertid hverken som Oversekretær eller som Justitiarius at Rostgaard klagede til Kongen over sangen, men fordi han ejede Anholt, og *når* han klagede skyldtes det at han fandt at denne *Hans Michelsen* havde hængt indbyggerne på øen ud til spot og spé. Rostgaard besøgte aldrig øen selv, men ventede brev og brok derovre fra i anledning af *sangen* – rent bortset fra at han var *så* ærekær at dét alene var nok[232]; det blev ikke sidste gang at Herrens ære spændte ben for at han kunne leve et anstændigt liv[233].

Holberg havde - da han kom i klemme med første sang - allerede haft sin litterære snude fremme et par gange. Han havde været i verbalt klammeri med Andreas Hojer - og i dén forbindelse udgivet et heftigt skandskrift under pseudonymet Povel Rytter[234]. Med første sang fik Holberg, muligvis til sin overraskelse, for alvor næsen i klemme. Og måske gik det sådan, som Erik A. Nielsen har været inde på - i sin disputats om Holberg’s komik - at Holberg i sit stille sind konkludérede at han herefterdags måtte justere kursen pga misvisning[235].

2 - 1671-1745 Frederik Rostgaard

Rostgaard var ikke noget dusinmenneske. Han havde studeret adskillige år i udlandet - jura, klassisk litteratur og arabiske sprog. Han havde boet nogle år i Paris, fået et par uægteskabelige børn dér og var siden vendt hjem til Danmark og var slået ind på en karriere som kongelig embedsmand[236].

Stenen står ved Krogerup som minde om at Frederik Rostgaard fik lagt et stendige i 1720. Det 2' 'i' i Friderik er forenet med det efterfølgende 'k' og er formentlig tænkt som

en ligatur af en slags.

Rostgaard var dygtig, indsigtsfuld og flittig, men også meget ærekær og forfængelig[237]. Han blev anerkendt både som bogmenneske og som højt placeret kongelig administrator, men han blev aldrig én af dem der kom til at høre til Kongens eller Dronningens inderkreds.[238]

Skønt Rostgaard i adskillige år kom til at virke som jurist og embedsmand var han mest interesseret i sprog og klassisk litteratur - og han anlagde en meget stor og fornem bogsamling. Én af hans interesser var forfatteren Andreas Bording hvis værker han foranstaltede en udgave af [se ovenfor s. 167].

3 - 1722 Åbningen af Den Danske Skueplads

Rostgaard var engageret i åbningen af *Den Danske Skueplads* i Lille Grønnegade, skrev i det mindste en prolog til *Thalia*, men om han var til stede ved åbningen den 23. september 1722 vides ikke, Christian Bruun har gjort en lakonisk bemærkning om at han i så fald måtte han have haft travlt[239]; kort før *Thalia* gik på scenen havde han deltaget i et kommissionsmøde om nogle detaljer vedrørende navigationsskolen på Møn.

4 - o. 1723 Krogerup's hvide påfugl

Hans Gram fortalte engang sin bror, Laurids Gram[240], at der på Rostgaard's Krogerup var udklækket en hvid påfuglekylling - og straks skrev broren et latinsk digt til den stolte ejer af gods og kylling. Broren spåede i digtets slutning den stolte ejerens snarlige optagelse i Dannebrogsordenen:

se, da kommer en Paafuglemoder med snehvide Kylling,
bryster sig, ænsende ej hele den navnløse Flok,

Flux det Syn mig opildner, og Phøbus fylder mit Hjerte,

saa det med varslende Sang bryder fra Læberne frem:

Rostgaard! Velkommen byder dig snart den hvidklædte
Kongshal, snart dit ædle Bryst prydes med rød-hvide Baand!

Sådan kom det ikke til at gå. Rostgaard fik aldrig denne udmærkelse - som visse andre fik - men blev efter en dyb og langvarig rutsjetur forfremmet til Konferensråd.

Digtet - og så meget andet - førte til at den ædle modtager - bad den håbefulde Laurids Gram om at tage sig af hans egne digte, om at arrangere dem - velsagtens med henblik på udgivelse. Laurids Gram blev glad, følte sig anerkendt og drøftede det smukke tilbud med sin o. 15 år ældre bror, Hans, der imidlertid advarede ham: *Det guddommelige forsyn viser ikke sjældent sin godhed både ved hvad der nægtes os og ved hvad der gives os*, sagde han. *Livet ved Hoffet og hos mægtige velyndere sandes ofte at være en slibrig glidebane*.[241]

Laurids Gram blev nedslået og bitter på sin bror; *hvorfor giver han mig fodlænker på og bremser mig uden årsag?*, spurgte han sig selv. Men han gáv sig; indså desuden snart at det *var* broderen der var den kloge. Den - i mange måder - betegnende beretning kendes fra den forhen lænkede, for han trak den frem i sit skrift om storebroen - da han mindedes sin egen kådhed og dennes visdom. At lillebroren ved samme

lejlighed fik levéret en hyldest af Rostgaard var ingen tilfældighed, ej heller at han kom af med en utilsløret kritik af Bartolomæus Deichmann - der på det nærmeste måtte have forlédt den gode Konge.

5 - 1723 Kongeloven

Da det i 1723 kom på tale at genudgive Kongeloven[242] var det Rostgaard der fik til opgave at organisere udgivelsen - tænkeligt på grund af sin nære tilknytning til Kongens arkiv -, og han opnåede et særligt *privilegium* - dvs en eneret - til at udgive loven i de næste 30 år[243]. Om det var Rostgaard der var den egentlige initiativtager til genudgivelsen er vel en mulighed, men det kan ikke eftervises.

Helt så længe holdt privilegiet ikke, hvad der fremgår af at Holberg optrykte loven i 1729 som et vigtigt dokument i sin *Danmarks og Norges Beskrivelse*. *Måske* har Holberg på dét tidspunkt forhørt sig hos én eller anden om *hvordan og hvorledes*, men der vides (mig bekendt) ikke noget om det; *måske* har han vendt spørgsmålet med dén der - i det mindste formelt - var arkivsekretær i 1729: Professor Arne Magnussen?[244] Ganske vist var Rostgaard blevet *sat udenfor* i 1725, men det er - under alle omstændigheder - ikke meget sandsynligt at Holberg kunne foretage et optryk uden at han havde fået noget der lignede et venligt nik fra højere sted.

6 - 1724 Grønland

Rostgaard's evner for at organisere *events* - og for at skrive sange til dem - blev der brug for i november 1724, da Poq og Qiperok var kommet til Danmark og først skulle forevises for Hoffet, siden vise deres færdigheder på Esrum Sø - og sidst

skulle sejle rundt i kanalerne ved Slotsholmen til glæde for Holberg og de andre københavnere. Christian Bruun har skildret begivenhederne s. 807 og afrundede: *"Det er ikke at beskrive", hedder det i en Avis, "hvor fornøyeligt og ziirligt dette Optog var. Alting gik af uden ringeste Disordre, og det som er merkværdigt udi en saadan Tilløb, som her var af Mennesker, uden Skade". De som havde arrangeret Optoget, havde Glæde af at det var lykkets saa vel. Æren derfor tilkom fornemmelig Rostgaard, som ogsaa havde skrevet de omtalte Arier.*

En datidig illustration af havnerundfarten kan ses s. 297.

7 - 1724 I al 'diskretion'[245]

Skønt meget gik godt for Rostgaard var der dem - måske ikke så få - der var irriterede på ham; nogle var jaloux, andre brød sig ikke om hans særlige stil - Dronningen var én af *dem* - og så var der dem han var gået i vejen for. Én af de betydeligste, vel nok den farligste, var biskoppen i Kristiania, Bartolomæus Deichmann[246].

Emnet mellem Deichmann og Rostgaard havde været hvordan man skulle gennemføre et salg af de norske præstegårde. Historikeren Edv. Holm har opsummerende skrevet at Deichmann 'gjenoptog en ældre Tanke om at sælge Præstegaardene i Norge [for at skaffe penge til veje], saaledes at enhver Præst skulde være nødt til at tilforhandle sig den Præstegaards Bygning, som var forundt ham til Bolig'; det deichmannske forslag var faldet, ikke alene fordi præsterne havde været imod, men fordi Rostgaard havde fået Kongen til at lægge idéen på is.[247]

Måske Deichmann var i god tro, måske han var ude på 'hævn'? Mest tænkeligt var der tale om begge dele, irritationen satte ild under nidkærheden, nidkærheden gav irritationen en seriøs begrundelse. Rygterne svirrede - efter ét af dem var Rostgaard en embedsmand *der lod sig betale* - og som krævede betaling i *Dronningens* navn.

Siden det var Deichmann der havde 'nævnt' rygterne for Kongen, og siden samme biskop var særdeles velanskrevet af Frederik 4' og hans Dronning, blev det også *ham* der indledningsvis skulle undersøge sagen - og som straks dérefter, da 'man' havde fået *vished* for at noget var galt, blev sat i spidsen for den lille og særlige kommission der skulle undersøge, forhøre og lægge op til domfældelse. Andre blev bedt om at

deltage men undslog sig, både Morten Reenberg og Andreas Hojer; den sidste stod sig ellers temmelig godt med Deichmann.

Reenberg var ikke én der var bange af sig og udtalte sig undertiden mindre respektfuldt om biskoppen. Da Reenberg var blevet tilkaldt til afhøring på Slottet - *"og det var koldt - bad Commissarierne ham om at gaae til Caminen, for at varme sig, men hand svarede: da Peder var ved Varmen, fornægtede hand sin frelsere. En Dag saae hand Biskop Deichmann sidde lige for sig i Vor Frue Kirke, og derpaa brugte hand dend Udtryk: Men hvad sidder du her Caiphas-i-Commissionen? Var det ikke bedre du sad hiemme og studerede paa din Paaske-Prædiken?"*[248]

8 - 1725 Den geheime undersøgelse af Frederik R

Frederik Rostgaard mente måske selv at der ikke var noget at komme efter, men han blev ikke spurgt før langt henne i forløbet. Han fik ikke *officielt* at vide at en undersøgelse var sat i værk mod ham, men fornemmede det efter en tid - og blev mere og mere urolig, indtil han gik i simpel panik og flygtede til Sverige hvor han havde bekendte. Det har ikke meget mening - i nutiden - at gøre sig klog på hvad Rostgaard skulle eller ikke skulle have gjort - men en flugt *måtte* ansés for et fejltrin. [Povel Juel forsøgte sig også i Sverige, se s. 240.]

Rostgaard kunne næppe have undgået 'repressalier' for han *havde* modtaget penge, men han hævdede selv at det altid var sket *post festum* - aldrig på forhånd, dvs som led i en egentlig handel.

Det enevældige system var på Frederik 4's tid lagt an på at der *blev betalt*, men især til Kongens kasse - og der er *mange* ek-

sempler på at stillingsansøgere skulle betale for at opnå bestalling, præstekald eller ansættelse. Der forelå ganske vist et tydeligt forbud mod bestikkelse, men det blev ikke håndhævet - slet ikke konsekvent. For det tredje var lønnen for de kongelige embedsmænd *temmelig* lav eller den faldt først med større eller mindre forsinkelse. Mens Rostgaard var justitiarius i Højesteret modtog dommerne dér ingen løn for deres arbejde, for det forventedes at man løftede byrden som adelig forpligtelse, at man påtog sig arbejdet som ulønnet ombud.

Kongens kasse var jævnt hen tom; indtægterne var ikke små, men *for* små, krigsindsatsen havde - til tider - været omfattende og bekostelig, og endelig blev *mange* penge brugt på 'staffage' og royal luksus for at demonstrere og 'håndhæve' den enevældige magt.

9 - 1725 Madam Berg på Tre Hjorter i Vestergade

På *Tre Hjorter* i Vestergade - ét af byens mest brugte gæstgiverier i disse år[249] - styrede Madam Berg og hendes mand; Anna Berg var én af dem der forsøgte at skaffe sig ekstra indkomst, hun har formentlig ladet vide at man ved netop hendes mellemkomst kunne komme langt, måske opnå en bestemt stilling, et særligt præstekald; måske var det hende der har givet indtryk af at handle på Dronningens vegne?

Den deichmannske kommission fik Byfogeden til at tage Madam Berg i forvaring i Slutteriet og på et tidspunkt viste han hende de torturinstrumenter man rådede over - og som man jævnlig benyttede[250]. Christian Bruun har fundet et brev fra Madam Berg's skriftefar, Magister Morten Reenberg[251]:

En stor Del Papirer bleve beslaglagte, og Ramshart [Kommissionens sekretær] fik travlt med at gjennemgaa dem og gjøre Uddrag af dem. Kommissionen henvendte sig til Anna Bergs Skriftefader, Mag. Morten Reenberg, og bad ham om at bevæge hende til at bekjende. Reenberg vilde nødig til det, men maatte dog følge Opfordringen eller Befalingen. I et Anbefalings-Brev for hende til Direktørerne for de Fattiges Væsen fortæller han Følgende: "Jeg kom paa Slottet i et temmelig heed Gemak, hvor jeg saa ingen uden tvende authoriserede, og blev mig strax i Kongens høye Navn forelagt en Eed at underskrive; derpaa jeg, foruden at læse den forelagte Eed, exciperede, at, var det juramentum assertorium, den kunde jeg umulig underskrive; men var det promissorium allene, den maatte jeg finde i mig efter Guds Lov. Derpaa blev mig forelagt en anden Charteque af Indhold, at gjøre mit Bedste med at faae benævnte stakkels Qvinde til at bekiende sin Sandhed angaaende nogle succussioner, hende og alle hendes medvidere vedkommende; men, som jeg undskyldte mig, at jeg ey derudi kunde agere, som en Bigte Fader [= Skriftefader], blev Byefogden, hvor hun sad arresteret, mig tilføyet. Som derved ey blev sagt af hende noget af det Commissionens Inqvisition vilde, at hun skulde sige, blev hun henført i Slutteriet , hvor torturen blev hende forestillet. Men jeg fik underhaanden Videnskab herom, og strax maatte, som hendes Bigte Fader, interponere mig med vovelige skriftlige expressioner, saa det blev hindret. Derpaa fik jeg ordre faa Dage derefter, at betiene hende med Sacramentet og fandt hende derved i en forunderlig Devotion og resignation under Guds Villie".

Den 6. April afgik et kongeligt Reskript til Præsident, Borgermestere og Raad i Kjøbenhavn med Befaling, at Anna Berg skulde sættes i Spindehuset paa Livstid. Det var blevet oplyst, hedder det, at hun havde drevet en meget omfattende Kommissionsforretning med at besørge Ansøgninger, fornemmelig om Præstekald; hun havde modtaget Vexler og Reverser paa visse Pengesummer, undertiden ogsaa kontante Penge, og Depositum imod Kontra-Bevis; hun havde sat vis Taxt [= en bestemt pris] paa Præstekaldene og derefter sluttet Akkord med Ansøgerne, hun havde foregivet for dem, at hun vilde høre sig for, om det ledige Kald eller Betjening kunde være at erholde for den Pris, som var buden hende af Sollicitanterne, "da det dog ikke er befunden, at hun til nogen har haft addresse, som ansøgningen kunde befordre, eller kundet formaae nogen sig samme at antage." Manden blev forvist fra Kjøbenhavn, for hans "connivence" ved flere af hans Kones Handler. Den 20. April [1725] blev Reskriptet forelæst for de to Skyldige paa Raadstuen, og Kongens Befaling derefter efterleven.[252]

10 - 1725 Hans Gram skælvede, men ...

Hans Gram der havde bistået Rostgaard i angrebet på *Peder Paars* - og som i resten af sit liv forblev en god ven af ham - måtte skælve da den geheime undersøgelseskommssion indkaldte ham til forhør. Rostgaard var blevet anklaget, skrev Laurids Gram[253], af én eller anden ildesindet person, og alle der havde været i Rostgaard's brød skulle angive hvad de vidste og om de selv havde været medskyldige.

Hans Gram's venner havde været bekymrede på hans vegne,

mens andre havde glædet sig hemmeligt. Men Hans Gram forsvarede sig med med en sådan åndsnærværelse og klogskab at han slap fri. Og at han ikke havde haft nogen delagtighed med den anklagede, bortset fra deres videnskabelige fællesinteresser, beviste han klart og vidnefast. *"selv ved Kongens Taffel var det Genstand for Samtale, hvor rigtigt og fortræffeligt han havde optraadt i dette Kapitel"*.

11 - 1725 Dommen over Rostgaard

Christian Bruun skrev i sin bog om Rostgaard [s. 350]:

Tirsdagen den 23. Januar [1725] blev Rostgaard ført op til Slottet for at forhøres, ikke af Kommissionen, men af Premierministeren, i det kongelige Geheime-Konseil. Tilstede vare Hs. Exe. Geheimeraad Chr. v. Lente, Hs. Exe. Geheimeraad J. G. v. Holstein, Konferensraad, Biskop Deichmann, Etatsraad Møinichen[254], samt alle Betjentene [= medarbejderne] i det danske og tydske Kancelli. Den hele Forhandling var ordenlig sat i Scene[255], Delinqventen skulde ret haanes ved at saavel Geheimeraaderne i Konseillet, som alle de over- og underordnede Kancelli-Embedsmænd bleve Vidner til Kancelli-Præsidentens ydmygende Domfældelse. Nogen Ed blev ikke afkrævet Rostgaard. Storkansleren, Grev Holstein, oplæste en Extrakt af Kommissions-Protokollen angaaende endel Personers Udsagn om Skjænk og Gaver, som Etatsraad Rostgaard sigtedes for at have taget imod, medens han havde været Oversekretær i det danske Kancelli. Rostgaard tilstod sin Forseelse og bad om Naade.

Når man i nutiden har læst Franz Kafka's *Processen* og Ismail

Kadaré's *Drømmenes Palads* - og desuden kender til hvad der har fundet sted op igennem 1900-tallet i de mest forskelligartede samfundssystemer - antallet af eksempler er desværre *legio*: Hitler's Tyskland, Sovjetunionen, de østeuropæiske lande frem til Murens Fald, USA i McCarthy-tiden, er det ikke svært at forestille sig hvordan tingene kan være blevet oplevet af dem der kom i klemme i 1700-tallet. Selv om forholdene nu ikke er de samme som dengang, så har det været alménT menneskelige mekanismer der var på spil - uanset styreform.

Mens det enevældige system havde et personligt centrum, og var stærkt domineret af den specifikke Fyrstes præferencer og eventuelle aversioner - og dét gjaldt ikke mindst i Frederik 4's tid fordi *denne* konge var overordentlig detailorienteret og arbejdsduelig - så er nutidens 'systemer' blevet mere og mere 'systémiske' og selv-reproducerende.

Rostgaard spillede en central rolle frem til sit fald, men kun fordi han var ønsket på denne plads af Kongen selv. Rostgaard havde flere venner, især blandt litterater og historikere - men han stod i virkeligheden temmelig alene i Hofkredse.

At han blev fjernet fra sine høje poster er muligvis ikke *lige* så bemærkelsesværdigt som at Kongen sikrede sig at man gjorde sig anstrengelser for at tingene skulle gå ordentligt til:

- Der gennemførtes en undersøgelse (der er - déngang og siden - rejst kritik af 'grundlaget', de medvirkende personer og de benyttede metoder - men kritikken déngang blev undertrykt),

- der blev *afsagt en dom*,

- Rostgaard både *flygtede og tilstod* sin brøde,

- Rostgaard blev ganske vist *fjernet fra sine høje embedsposter*, men han blev *hverken fængslet, torteret, henrettet eller landsforvist*[256]

- Rostgaard kunne forblive som direktør[257] for det vestindiske kompagni[258]

- og på et tidspunkt fik Rostgaard endog et nyt embede.

12 - 1725 Frederik R 's salto

Frederik Rostgaard faldt i 1725 dybt og langt, *næsten* så dybt og langt som Niels Klim i 1741 - se s. 456 ff., for han faldt *næsten* hélt ud af samfundscirklen - måtte ikke vise sig for Kongen eller i det kongelige centrum; men var han, foreløbig, blevet reduceret til en *persona non grata* derude i periferien, så var han dog langt fra blevet dén *civiliter mortuus* som den københavnske politimester Ratecken blev året efter, se s. 259.

Rostgaard var blevet noget nær en 'romersk' privatmand; han havde sin herregård, Krogerup, han fik afgifter fra fæste-bønderne[259], han havde penge til gode fra salget af sin gård i Købmagergade - og han fik, med tiden, en indkomst fra sin nye bestilling. Sidst i sit liv kunne han derfor donere så mange penge til Københavns Universitet at man kunne aflønne en særlig *professor Rostgaardianus,* en ny fast professor i historie og nordiske antiqviteter.

13 - 1725 Fantasterne Ryssel og Trojel

Da Rostgaard var flygtet blev der uro i andedammen. Én af Deichmann's gamle fjender - Kammerassessor Ryssel fra Skien - havde i flere år sét et statsfarligt komplot udvikle sig og følte sig bekræftet ved at høre rygter om den geheime kommission der undersøgte den flygtedes forhold: Holstein'erne stod bag - mente han, Deichmann var ét af redskaberne - og statholderen i Norge, Ditlev Wibe, skulle have lukket et øje i. Ryssel traf i København sammen med Hans Trojel - der var præst ved Vor Frelsers Kirke og som *også* så et komplot for sig - og de fik tilsammen skabt så meget røre at de blev anholdt og stillet for en særlig kommission.

Kommissionen fandt at de to handlede i egen interesse (hvad der lå i sagens natur eftersom der selv sagt ikke var tale om noget holsteinsk komplot). De blev fradømt deres værdighed som kammerassessor og præst, Ryssel dømtes desuden til at stryges til kagen og til at bære sten af byen, og Trojel desuden til at have forbrudt ære, liv og gods, den højre hånd ham levende at afhugges, kroppen at parteres og lægges paa stejle og hjul, og hovedet med hånden at sættes på en stage.

Måske deres brøde var mindre - og mindre farlig - end Povel Juel's havde været - skønt også han mést af alt havde været en fantast - men begge slap billigere end han; de blev sendt til Munkholm i Norge på livstid.

14 - Kongelig Majestæt's Acteurs efter 1730

Da Frederik 4' var væk, og Christian 6' havde taget over skete der mange udskiftninger og omlægninger af Regeringsarbejdet. Ideologisk set eller principielt set var

forskellene ikke så store, for både Frederik 4' og Christian 6' var pietister - og begge d'herrer ønskede en stærk enevælde. Men der var store stilforskelle og der var store personlige forskelle og private uoverensstemmelser, og det var dem - langt snarere end de principielle forskelle - der førte til at Christian skilte sig af med nogle af Frederik's 'darlings':

- Frederik 4's Dronning, Anne Sofie, blev forvist til Clausholm hvor hun levede til sin død i 1743.

- Biskop Bartolomæus Deichmann blev afskediget (og døde kort efter).

- Deichmann's gode bistand i sagen mod Rostgaard, og dennes efterfølger som oversekretær i Danske Kancelli, Christian Møinichen, blev afskediget, men blev dog - efter omkring 12 år - udnævnt til stiftamtmand i Bergen.

- Postdirektør Christian Erlund blev afskediget uden pension - og det varede adskillige år før han fik en sådan.

- Andreas Hojer blev afskediget som kongelig historiograf, bibliotekar og kollegieembedsmand (for Christian 6' anså ham for at tilhøre Anna Sofie's parti) men han var i stand til, forbavsende hurtigt, at indstille sig på de nye tider og til at manøvrere sig ind på andre positioner. 1734 udnævntes han til professor i natur-, folke- og statsret ved Universitetet, 14 dage derefter tillige til Medlem af Missionskollegiet og til Direktør for Vajsenhuset. 2 år efter blev han Generalprokurør og Medlem af Højesteret. Men i 1739 døde han, knap 50 år gammel.

- Rostgaard kom ikke tilbage på nogen betydningsfuld post, måske ønskede han det heller ikke? Men i 1735 lod Kongen ham dog blive Konferensråd[260].

15 - 1736 - Anholtsk exkurs

Det var ikke kun Holberg der fik problemer med lokale præstefolk [se 448 f.], Rostgaard fik i sit otium sit at sé til på Anholt. I 1736 kaldede han Frederik Johan Valentin Dauw til præst dér.

Dauw var blevet student fra Latinskolen i Sorø, havde læst teologi og opnået attestats - men måtte vente i omkring 10 år før han fik embede. Noget tyder på at han var blevet *så* sulten at han turde binde an med et embede på så fjernt et sted som Anholt.

Dauw var historisk interesseret og stod i en vis brevveksling med Hans Gram og Jacob Langebek, men han faldt aldrig til og kom snart uoverens med Anholtboerne. Efter en tid løstes problemet ved at man lod ham flytte til Randers som Hospitalspræst.

Christian Bruun har berettet om ét af Dauw's initiativer: Etableringen af et bibliotek på øen og om striden der fik vokseværk [Bruun: Rostgaard, s. 414 f.]:

> Endelig tænkte han ogsaa paa at sørge for, at hans Eftermænd kunde faa aandelig Føde i deres Ensomhed, og dels forærede han, dels indsamlede han fra Øens Eier og sine Venner og Velyndere et lille Bibliothek paa 150 Bind, som bleve opbevarede i et Skab i Kirken.
>
> Dauw forfattede et Register over Samlingen og lyste en skrækkelig Ban over enhver Efterkommer, som i nogen Maade forvanskede den. Der var imidlertid ikke mange af de følgende Præster paa Anholt som havde lignende Interesser som Dauw, og da Lorents Bynch 1787 kom dertil og vilde

gjøre sig bekjendt med Bibliotheket, kunde han af den fordærvede Luft, som Skabet udsendte, og andre Tegn, let se, at ei Menneskehaand i lang Tid havde rørt det: Et helt Lag af Mug havde saaledes sat sig paa Alt, at det kostede nogle Dages Umage at udslette det. Tiden, Møl og Fugtighed havde opløst mange af Bøgerne og forvandlet dem til løse Blade.

Man kunde formode, at imellem to saadanne Mænd som den literære Eier af Anholt og den literære Præst, maatte Forholdet være udmærket. Det blev dog ikke Tilfældet. I de første Aar gik Alt godt, men omsider brast den gode Forstaaelse og en voldsom Krig udbrød imellem dem. Præsten, Fredens Mand, opkastede sig til uafhængig Hersker paa Øen; han betog Fogeden al Myndighed og tvang ham til at lade sig læse Proprietærens Breve; han blandede sig i Strandings- og Bjergningssagerne og plagede Bønderne paa mange Maader. Dette kunde ikke gaa. Rostgaard klagede, og Biskoppen i Aarhus, Peder Hygom, fik Ordre til at give Dauw en alvorlig Reprimande; Ordren er dateret 7. Juli 1741. Men dette hjalp ikke det Mindste.

Bønderne klagede Aaret efter paany, og Rostgaard bragte da Sagen for Kirke-Inspektions-Kollegiet. Dauw gav en skrækkelig Skildring af, hvad Anholtboerne vare for nogle Mennesker, og derfor havde han formanet, truet og straffet; han mente at Eieren var vred paa ham, fordi han havde drevet paa at faa en dansk Skole indrettet paa Øen. Kollegiet var ikke meget fornøiet med denne Sag. Det kunde lade den gaa Rettens Vei, men turde dog ikke foreslaa dette, da Præsten rimeligvis vilde blive indviklet i Proces baade med Eieren og Menigheden, og derved vilde Alt let blive værre end det var før. Dertil kom, at Dauw reiste fra Øen og blev borte i

19 Uger, hvorfor Biskoppen den 22. December 1742 blev befalet, at give ham et Tilhold om at forføie sig hjem og iagttage det ham betroede Embede, hvis han ikke vilde udsætte sig for at blive anset efter Fortjeneste.

For at gjøre Ende paa Striden valgte man at tilfredsstille alle Parter ved at efterkomme Rostgaards Forslag, at faa Præsten forflyttet; denne ønskede Intet hellere, han havde ogsaa Ret til at opnaa et andet Kald, da han i over 6 Aar havde været paa Anholt. Dauw blev da beskikket til Hospitalspræst i Randers.

9 - 1728 Græsset vokser højt hvor Troja stod

1 - København's brand; Hassing's kort

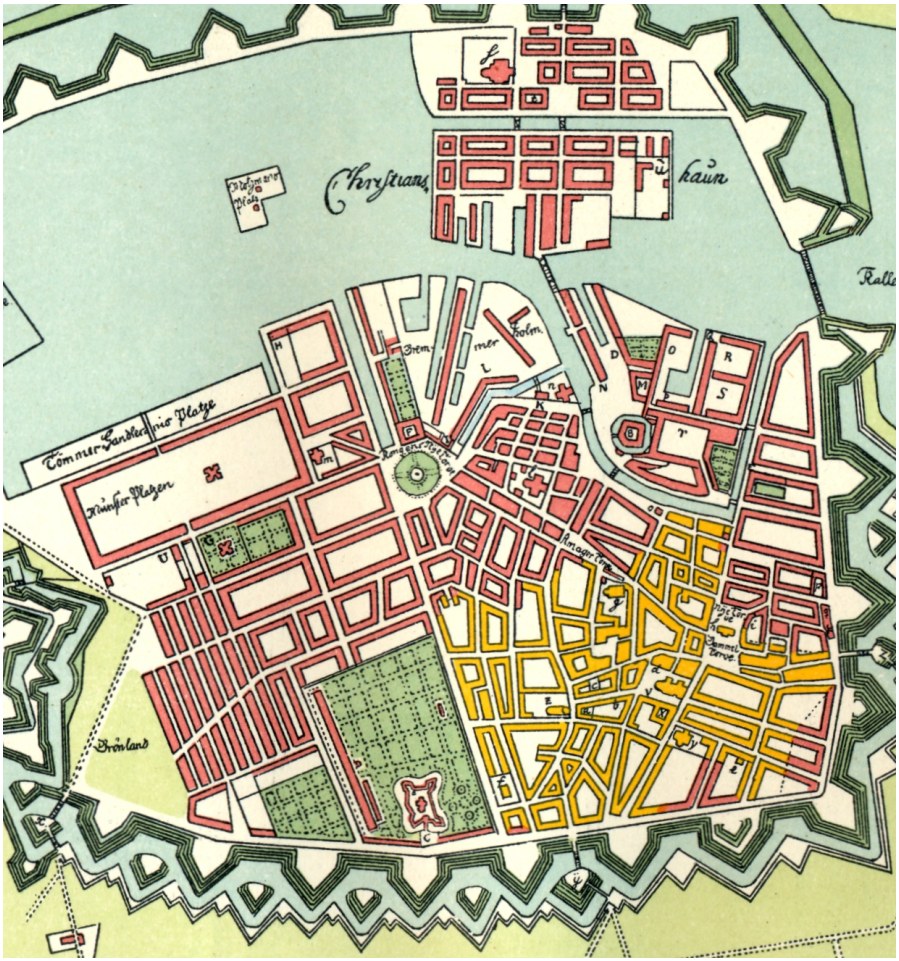

[Foregående side]

Tegning efter Joachim Hassing's originale kort[261]

[Krydshenvisning hertil]

1 - Joachim Hassing

Joachim Hassing var skoleholder i København og boede med kone og to børn i ét af de afbrændte huse. Han fandt - som andre - genhusning i Studiestræde hos Madam Engelbrechts der 'holdt høkeri'. På kortet har Hassing skrevet at han var *Arimeticæ et Geometriæ Studiosus*, dvs én der studerede matematik.

Hassing har brugt *den gule farve* til at markére dé dele af byen der var brændt ned.

2 - Grønland mellem Kastellet og Nyboder

'Nederst tv' - dvs mellem Kastellet og Nyboder - lå *Grønland.* Navnet var ikke ment som en hentydning til Pôk's, danskekongens og Hans Egede's Grønland i det arktiske, men var opstået som en følge af at området skulle henligge ubenyttet, men indhegnet. Området blev snart kaldt *Grønneland* og (måske senere) *Grønland*. Det var Regeringens og Bystyrets hensigt - med tiden - at anvende det grønne areal til veje og bebyggelser[262].

2 - Biblioteker blev fortæret

Mange bygninger brændte, store biblioteker blev fortæret som Universitetsbiblioteket på Trinitatis Kirkes loft. Holberg skrev om branden på universitetet:

Hic seges ubi Troja fuit

Græsset vokser højt hvor Troja stod[263]

3 - Hans Gram fandt fornemt husly

[Udgår? Placeres evt i en note eller tilsvarende] Hans Gram's bolig brændte.

Se: *Vita Johannis Gramii / Hans Grams Levned* [1942], pkt. 46-47 [latinsk og dansk version]. Studenterne hjalp med at redde hvad reddes kunne som en slags tak for al dén hjælp han havde givet dem gennem årene; Ludvig v. Plessen lod Gram flytte ind i sit palæ [Ved Kgs Nytorv, se Hassing's kort på s. 355]; her boede han i flere år indtil hans professorgård var blevet genopført [1739].

Gram havde slægtninge i byen, således en brygger af samme navn der holdt til på Østerbro, for enden af Nyboder - dvs meget tæt på 'Grønland', se s. 356.

4 - København 'gjort op' på Kongens bud

24. december 1728 bestemte Kongen, Frederik 4', at bystyret skulle foretage en opgørelse over alle bygninger i de *afbrændte* dele af byen. Opgørelsen *blev* foretaget - og siden suppleret med en opgørelse over bygninger og personer i de *skånede* dele af byen.

Bystyret forsøgte først at få stadskonduktøren, Seigneur Balle, til at påtage sig opgaven, men han dukkede ikke op - da arbejdet skulle udstikkes - og måtte 20. januar 1729 tåle en røffel, men klarede sig øjensynlig udenom.

Hvad der har holdt konduktør Balle tilbage fra strax at give sig i kast med opgaven kan man kun gisne om, men det har muligvis være udsigten til at han skulle iværksætte et omfattende - og vanskeligt - undersøgelsesarbejde uden at have fået de nødvendige ressourcer til det. Måske mente han at undersøgelsesarbejdet lå uden for hvad der lå i hans embede?

Men; dette er muligvis gisninger der er stærkt influeret af nutidige erfaringer?

Ballen til konduktøren er formuleret således:

5 - Balle til Balle

Til Stads Conducteuren S^{r}. Balle!

Hans Kongelige Majestet hafver ved allernaadigst rescript til os af 24 Decembr: sidst afvigte Aar iblandt andet befahlet, at vilde have Underretning om, hvad Alnemaal de her udi

Staden afbrændte Gaarder og Huuses Grunde paa alle Sider bestaaer af: Og som vii formeene, det er een Post, som eigentlig vedkommer Herr Stads Condueteurs Embede, Saa haver vii og til dend Ende icke alleene straxsen ved een Raadstue tiener ladet ham anmode al komme til os i Raadstuen, for nærmere dend Post at overveye, aftale, og see udi Exsecution sadt: Men da hand dog derefter icke indfandt sig, adskillige gange foruden og paa nye forlanget det samme; Ihvorvel Vii meget uventelig har fornummen, det icke af Herr Stads Conducteur er blefven agted; Da som det gielder høyst bemeldte deres Kongelige Majestets allernaadigste Villies og Befahlings fuldbyrdelse, hvilcket een hver ærlig troe og oprigtig Embedsmand og tiener allerunderdanigst er pligtig at efterkomme, og her ingen længere Ophold dermed enten kand eller bør skee; Saa have vii herom skriftlig vildet bekiendt giore Herr Conducteur det og fornemme, om mand uden viidere Advarsel vil indfinde sig hos os paa Raadstuen førstkommende Mandag formiddag Klokken 9½ slet eller og gifve os skriftlig Svar, hvorfor det icke skeer, paa det vii kunde vide at tage viidre og fornøden Mesurer der efter. Vii forblifver.

Kiøbenhavns Raadstue den 20 Januarij 1729.

6 - Statsvidenskab - for 100 år siden

I 1906 samlede man opgørelserne og udgav dem i trykt form til minde om at man få år efter branden havde etableret en brandforsikring. Nemlig ved 'lov', dvs ved kongelig anordning af 26. januar 1731.

I den trykte udgave - *Kjøbenhavns Huse og Indvaanere* - er der en indledning om kortet og bogens statistiske materiale med nogle særkort (s. 9*-44*), derefter en fortegnelse over de afbrændte huse og gårde (s. 1-105), et mandtal over byens indbyggere i de skånede dele af byen (s. 107-425), og bagest er der et samlet personregister (s. 427-466)[264].

Byen har bestået af flere end 4.500 bygninger, hvoraf 1.450 (dvs ca 1/3) var afbrændt og ca 3.050 var bevaret.

Af de afbrændte var langt de fleste (o. 1.200) opført i bindingsværk uden hel eller delvis grundmuring.

Husene havde oftest en ret smal facade mod gaden og strakte sig indad - nogle ikke så dybt, andre temmelig dybt.

Der var optaget lån i langt de fleste af ejendommene, ofte op 'til skorstenen'. Ud fra oplysninger om ejendomshandler (1722-1724) formodes det at 2/3 af alle de københavnske ejendomme var behæftede, ret mange i høj grad.

Efter branden drøftede man hvordan man skulle ordne sig mht lånene - også lånene i de afbrændte huse og gårde. Det var først efter branden at man etablerede et brandforsikringssystem. Frederik 4' henstillede på et tidspunkt til at kreditorerne udviste kristelig barmhjertighed - og dette bidrog til at en væsentlig del af lånene blev nedskrevet og at man fik henstand i en genopbygningsperiode.

7 - Holberg

Holberg boede i årene op til branden på *salen* hos sukkerbager Jacob Geelskercken i Købmagergade [26][265], ejendom nr. 18 ved David Skolemesters gård og - da sukkerbageren var død [hvornår vides ikke] - hos hans enke[266].

Sukkerbagerhuset var ikke opført i bindingsværk, men var - som adskillige andre på Købmagergade - ét af de grundmurede[267]. Nabohuset, David Skolemesters, var derimod i bindingsværk.

I 1729 havde Assessor Holberg indlogeret sig hos kommerceråd Peder Keyzser i Langebrogade på Christianshavn, alene - dvs uden eget tjenerskab.

Senere boede han nogle år i en hjørneejendom mellem Gammeltorv og Nytorv - det var fra 1735 til 1739 - se hans epigram der skriver sig fra dén tid, s. 406.

Endnu senere, frem til sin død, fik han tildelt en professorbolig i Fiolstræde - hvoraf han udlejede en stor del mod selv at få kost hos de indflyttede professorer, Anchersen og Munthe; den sidste var han beslægtet med.

8 - Branden vendte op og ned på alle ting

Nam, qui nuper affluxerant, ad mendicatem jam redacti, veterem luxum ac superfluum utensilium copiam nimis sero damnabant - dvs: De der havde levet i luksus var bragt til tiggerstaven og fordømte nu deres forrige vellevned[268].

Sådan skrev Holberg i sit 2' latinske levnedsbrev - der udkom i 1737.

Under branden havde alle faret forvildede omkring; kvinder havde skreget, børn hylet, mænd råbt. Brandmandskabet havde manglet alle ting, der var hverken sprøjter eller brandhager for hånden. ***Peragit interim coeli mandata furor ignis* - Himlens straf havde været over byen**[269].

Nu måtte man gå omkring til fods, mere og mere tilsmudsede; før havde 'man' kørt i karosser mellem dem der havde måttet gå; de kørende havde måske kastet penge til de fattige, nu måtte *alle* måtte gå, *alle* måtte leve tarveligt.

Kongen havde vist sit format, han og kronprinsen (den senere Christian 6') havde *personligt* kastet sig ind i det store organiseringsarbejde der havde været nødvendigt, og meget lykkedes netop fordi Kongen og Kronprinsen gik foran[270].

Da først branden var slukket og ulykkerne hørte op, så myldrede det frem med projektmagere. Der blev stillet forslag. Der blev holdt møder. Hele byen blev forvandlet til et *Collegium Politicum*[271].

[København som et Collegium Politicum vil jeg lade ligge da det falder uden for denne bog's tematik[272]]

9 - Holberg's cirkularitet

Holberg havde ikke været glad ved at hans gamle bolig hos sukkerbagerens var blevet flammernes bytte, at hans fredelige studereværelse var brændt - og at han var blevet skilt fra sine værtsfolk. Men det værste var ikke at hans ejendele var brændt[273], det værste var at roen og uforstyrretheden var gået op i røg.

Disposita mihi omnia erant, otium, negotium, somnus, vigiliae, seria, nugae, tamqve parva quam magna ordine quodam ac veluti orbe circummagi solebant - dvs: Der havde været orden i mit liv, hvile, arbejde, søvn, agtpågivenhed, alvor, nonsens; bagateller og store ting var blandet *ordentligt*, mit liv forløb nærmest cirkulært[274].

Efter et par dage var det dog lykkedes for Holberg at finde et passende sted at bo, og - efterhånden - at vende tilbage til sin hidtidige rolige, cirkulære, levevis.

10 - Bevis? Bevis på hvad?

Som altid når Holberg har skrevet om sig selv, har han haft en særlig hensigt og har valgt en form der passede til hensigt - og indhold. Formentlig har valget af form virket tilbage på indhold og måske også på hensigten; måske har valget af formen trukket en særlig drejning af indholdet med sig?

Med dette *in mente* har jeg dog fundet citatet om Holberg's egen cirkularitet både rammende og fornøjeligt selv om det må læses på den triste baggrund af at en stor del af byen var brændt.

Og ekstra fornøjeligt fordi Holberg's beskrivelse af sit eget liv - anno 1728 - kan ses som en analogi til dén beskrivelse jeg har gjort af hans komedie om ¤Jeppe¤.

Men; ovenstående ciatet er naturligvis ikke et *bevis* på andet end Holberg's store og meget særlige stilistiske formåen. Der er ikke tale om et *bevis* på min 'tese' om *Jeppe.*

- - -

Teatret i Grønnegade var allerede ophørt 'af sig selv', *gået ned* af økonomiske grunde, nogen tid før branden brød ud.

- - -

Grønlandske Pôk-Christian kom til at opleve branden og blev straks efter gelejdet til Frederiksberg, se s. 290 ff.

- - -

11 - Hvad var Gud's mening (ikke)?

Historikeren Hans Gram skrev 9. april 1729 til en bekendt på Færøerne, landefoged Hammershaimb - som han bistod med

placering af pengemidler - at branden var

> I den grusomme og forfærdelige Ildebrand, som Guds Vrede har straffet Vores og Landets Synder med paa denne Danmarks Hovedstad, og hvilken fra Onsdags-Aftenen Kl. 7, begyndende i en liden Hytte ved Vesterport af et lidet Barns forseelse med et lys, vedholdte uden Raad og Redning (og ved en stor og forskrækkelig forblindelse og Confusion, som Gud slog dem alle med, hvilke skulde have skaffet Middel), indtil fredags Middag den 22. Octobr., da Gud ynkedes over os igien og skaffede det saa, at fornuftige Folks Raad kom til at gielde [...].[275]

Holberg havde - da han skrev om branden i sit 2' latinske levnedsbrev (dvs i 1737) - brugt en lidt mere afdæmpet vending:

> *Peragit interim coeli mandata furor ignis*
>
> *Himlens straf havde været over byen*
>
> se s. 362

men næppe mént det som andet end som en litterær frase; i det mindste har han ikke (på dét sted) argumenteret synderligt for 'synspunktet'. På et senere tidspunkt gik han imidlertid noget dybere og konkluderede hér at man ikke kunne sige at Gud havde villet straffe den københavnske befolkning, se dels

sidst i Betænkningen om kvægsygen fra 1745, hér s. 921 ff., og det følgende fra epistel 83 fra 1748 der drejer sig om kvægsygen og teodicé-problemet:

> GUD lod til Straf engang *Sodoma* og *Gomorra* fortære ved Ild; men deraf flyder ikke, at hver Ildebrand skeer af samme *Motif*. Thi, da denne Hovedstad for nogle Aar siden blev lagt i Aske, kunde man derfor ikke just sige, at GUD var meere vreed paa Kiøbenhavn, end paa Helsingøer, Kiøge eller Holbek; Thi Synd og Ondskab var efter Stædernes Størrelse og Indbyggernes *Proportion* allevegne lige stor: Ey heller kunde de overblevne Huuses Eyere deraf *formere* [= 'konstruere'] sig noget vist *Systema* [= sikkert system] over GUds Straf og Belønning, saasom man saae Kirker, *Hospitaler* og Skoler afbrænde, og derimod adskillige *Veneris* Vaaninger [= skøgers huse] langs Volden *conserverede*. […][276]

10 - 1729 Holberg's samfund

1 - Holberg's bog oversét? og perlustreret?

Holberg udgav i 1729 en grundig samfundsbeskrivelse over Danmark og Norge, idéen til bogen havde han hentet i udlandet.

Der var et særligt afsnit om Enevælden - hvori Kongeloven blev optrykt, ikke for første gang overhovedet, for dét var sket i en eksklusiv udgave på Frederik 4's foranledning nogle år tidligere[277] og efterfølgende - takket være Rostgaard - til et noget større publikum[278], men for første gang til et forholdsvis *bredt* publikum.

Der var et afsnit om befolkningsgrupperne - eller med Holberg's egne ord: *Indbyggernes Inddeling udi Classer*; desuden ét om udenrigshandel og om handelen på Grønland[279], ét om dansk retshistorie og ét om de retsforhold der havde været gældende siden 1683 - hvor Danske Lov var blevet sat i kraft. I 1729 var *Danske Lov* stadig (med ét af vor tids udtryk) under implementering[280].

Der var også et afsnit om Universitetet (og i en senere udgave tilføjedes en lang formel dokumentation af hvad der skulle gælde for Sorø Akademi).

I afsnittet om **samfundsklasserne** undrede Holberg sig over hvordan det sjællandske vornedskab kunne være opstået; det var efter hans mening ikke tænkeligt at bondebefolkningen frvilligt havde accepteret dets indførelse. Sidst i afsnittet skrev han at den nuværende konge, Frederik 4.[281], burde roses for - i 1702 - at have afskaffet dette meget sælsomme vornedskab[282] [se nærmere på de følgende sider].

Den *formelle* tilstand i 1722 - hvor *Jeppe* blev skrevet - var dermed **at** det sjællandske vornedskab 20 år før var blevet afskaffet, **at** Landmilitsen med *dens* - muligvis - noget friere regler om bopælsforhold omtrent samtidig var blevet indført[283], **men at** det landsomfattende Stavnsbånd endnu *ikke* var blevet indført, dét skete først i 1733 - dvs under Christian 6'.

Den *reelle* tilstand vender jeg tilbage til senere, forudskikker hér blot at Jens Holmgaard med sin disputats påviste at retstilstanden var en smule flydende i perioden fra o. 1702 til 1733, og at de formelle såvel som de relle forhold var forskellige i landets egne. **Måske** har Holberg overvurderet betydningen af afskaffelsen af det sjællandske vornedskab. **Måske** var realiteterne strammere end formalia [se nærmere i kapitlet om de faktiske forhold, s. 117 ff.]

Holberg's bog udkom endnu en gang i det samme år[284] og blev siden genudgivet i 1749 men under en ny overskrift og med tilføjelser og rettelser. Hans udgave af *Bergens Beskrivelse* udkom ind imellem, i 1737[285].

Danmarks og Norges Beskrivelse er mig bekendt ikke blevet meget læst i de senere år - og den indgår kun med et meget kort afsnit i *Ludvig Holberg Værker i tolv Bind*[286]*.* Dvs i 12-binds-udgaven indgår der to - fingerede - mellem nogle købmænd om et par nationaløkonomiske emner som Holberg straks efter omarbejdede og brugte i *Beskrivelse*[287]. Den første samtale blev skrevet og udgivet på latin i 1728, et sprog der næppe var mange købmænd der tálte, men straks efter udgivet på dansk. Den anden udkom på dansk året efter, se nærmere s. 374.

Beskrivelse findes dog optrykt i *Samlede Skrifter*, hvor man - for at få det hele med - er nødt til at se både i bd. 5 fra 1920 og

i bd. 18 fra 1963 (i det sidste bind findes varianter m.v.).

Til brug for denne *Jeppe*-bog har jeg foretaget en digitalisering af *nogle* af afsnittene fra 1729 der kan findes nedenfor, dels på s. 645 ff. (vornedskabet), dels på s. 851 ff. (om **nogle nationaløkonomiske emner [henvisningen skal bearbejdes]**).

Beskrivelse indgår naturligvis i det dansk-norske digitaliseringsprojekt, men jeg ved ikke hvornår den vil være tilgængelig på internettet med kommentarer.

2 - Holberg om vornedskabet [citat]

[Henvisning hertil: Holberg-om-vornedskabet-1729]

En stor deel af Adelen af christelig medlidenhed samtykkede derudi, men andre satte sig af yderste magt derimod, saa at dette store verk ingen fremgang har haft, for [= før] Fridericus 4. vor nu regiærende Konge kom at sidde paa thronen. Denne høypriiselige og særdeeles Christelige Monark overveyede nøye ved sin regiærings tiltrædelse, hvor meget saadan trældom strider mod Christi lærdom, og hvor skadelig den var for landet, i det de arme bønder under saadant aag tabte all lyst til arbeyde, og hierte til at figte forr fædernelandet, iligemaade den haanhed, derved fuldte; J det at bønderne uden brøde skulde meer fødes slaver i en province end i en anden, hævede denne trældom ved den store forordning, datered Kiøbenhavn den 21 . Febr. 1702. Denne forordning, som den er den største zirat i denne store Konges historie, holder jeg fornødent ord for ord her at indføre.

[Citat fra *Danmarks og Norges Beskrivelse* 1729]

3 - Holberg om vornedskabet [kommentar]

Holberg ytrede sig i 1729 temmelig tydeligt imod det sjællandske vornedskab med dén begrundelse at det indebar et halvt slaveri - som det også antydes i ovenstående citat; se nærmere herom nedenfor s. 653; Holberg kunne i 1729 'udnytte' *både* at Frederik 4' *havde* ophævet det sjællandske vornedskab mere end 25 år tidligere *og* at Kongen havde haft primært *kristelige*, men også motivationsmæssige, grunde til at gennemføre ophævelsen. Det er næppe tilfældigt at Holberg i 1729 slog på den religiøse begrundelse, for på dét tidspunkt var Frederik 4' blevet *mere* religiøst orienteret end han havde været omkring århundredeskiftet, og man vidste at tronfølgeren, Christian 6', var end mere religiøst orienteret - uanset hans negative holdning til sin far, dennes nuværende Dronning - Anne Sophie Reventlow - og deres måde at leve på.

Vi kan i dag tilføje at Frederik 4's ophævelse åbenbart var sket med samme type af argumentation som man senere brugte mod dét slaveri som mange afrikanere blev tvunget ud i på Guldkysten i Afrika og i Vestindien både før og efter 1729 [se om Frederic Svane Africanus, Holberg's degn i Havrebjerg, s. 440 ff.].

Christian 2' *kunne ikke* ophæve vornedskabet, men *ville* - især for at gå imod Adelen, skrev Holberg. Den store Christian 4' *kunne heller ikke* - selv om også han gerne *ville,* Men netop den enevældige Frederik 4' både *kunne* og *ville*, og derfor blev det omsider afskaffet.

Holberg gik med sine betragtninger i 1729 - *måske* - en smule længere end han var gået i *Jeppe* i 1722, dvs hvis man antager at Baronen déngang *var* hans talerør sidst i komedien.

Baronen talte dér om en bonde ikke kunne blive **regent**[288] således som han kunne udi fordum dage. De fordums dage var forbi - uanset begrundelsen - og efter 'Baronens' opfattelse sidst i komedien gik historien (tilsyneladende) kun én vej, 'fremad' - og uden mulighed for at 'man' vende tilbage og samle op.

I *1729* skrev Holberg ret *indgående* - og uden brug af eventuelt talerør - om at vornedskabet, som han beskrev som et halvt trælleri, umuligt kunne være noget bønderne selv havde ønsket sig; måske var der tale om at fortidens magthavere - især *Adelen*[289] - havde sat sig på bønderne, tvunget deres klassemæssige interesser igennem imod dem - og skabt dén tilstand man stadig, i det mindste frem til vornedskabets ophævelse, havde været underlagt - selv om disse forhold dog på afgørende punkter havde udviklet sig til 'noget' der var meget forskelligt fra forholdene både i Middelalderen og i tiden frem til Enevældens etablering i 1660.

Adelen, ikke mindst Rigsrådsadelen, havde ikke længere dén magt den havde haft frem til Frederik 3 gennemførte den store - ublodige - omvæltning i 1660 i samarbejde med de ikke-adelige stænder, borgerne og gejstligheden, og med *enkelte* af de adelige; regeringen lå éntydigt hos Kongen[290] - hvad enten denne var en god eller en mindre god regent[291].

For det andet havde den enevældige Konge i 1702 taget et vigtigt skridt *fremad* og *víst* sit kristelige herskerformat for han havde ophævet dét *halve* slaveri der havde været.

Efter Holberg's mening havde der netop *ikke* på noget tidspunkt været tale om et fuldstændigt bondeslaveri således som Robert Molesworth[292] havde hævdet det i 1692, men uanset dét havde Frederik 4' handlet både indsigtsfuldt og

barmhjertigt. [Note: Holberg har i flere skrifter taget afstand fra Molesworth - også i 1729, se ovenfor s. 170 f. og s. 649 f.].

1 - Hertil og ikke længere?

Holberg gik hértil, - netop *ikke* længere. Han skrev *ikke* - i 1729, mere end 25 år efter 1702 - at han var modstander af 'systemet' eller af 'samfundsordenen', at han var modstander af at bønderne var havnet på dén (beskedne) plads de dog havde i 1729 og af at de ikke længere var med til at bestemme hvordan landet skulle regeres.

Holberg var i 1729 tydeligt imod vornedskabet hvad der dog var en køn, men også en fuldkommen gratis 'position' at indtage. Han var derimod *ikke* generet af at bønderne indgik fæstekontrakter med herremændene. Tværtimod anså han fæstesystemet og fæsteaftalerne for at være én af de vigtigste forudsætninger for det økonomiske liv og for hele samfundslivet.

Mig bekendt har Holberg ikke i '1722' eller i '1729' ytret sig *direkte* på denne måde om fæstesystemet, men 'opfattelsen' var en logisk konsekvens af hvad han i øvrigt skrev om økonomiske og samfundsmæssige forhold i 1729.

Tilsvarende må det hævdes at der foreligger tilstrækkelig evidens for påstanden om hans 'opfattelse' når han i **1737** accepterede at blive valgt som kvæstor for universitetet; tilsvarende må det hævdes at denne evidens blev 'fornyet' for resten af hans liv da han blev herremand i **1740**.

Måske var det derfor at Holberg 'allerede' - i 1729[293] - gjorde en del ud af at vise sine læsere at de danske fæstebønder var rimeligt godt beskyttet mod vilkårligheder; han fremhævede (omend med nogle andre ord) at en herremand ikke havde

hals- og håndsret over sine bønder, at han ikke kunne sætte bønderne ud af deres gårde hvis de gjorde som de skulle - dvs betalte deres skatter og afgifter og stillede på deres plads i militsen osv - og hvis de ikke 'skejede' ud.

4 - Holberg om nationaløkonomi

Holberg skitserede i sin *Danmarks og Norges Beskrivelse* et 'sæt' af økonomiske 'størrelser' - som han allerede havde skrevet en smule om i komedien *Mascarade* fra 1724 (II' akt, 3' scene), fx om at det var bedst hvis pengene var i cirkulation, at de *rullede* - frem for at de henlå uvirksomt i lommerne eller i en pengekiste[294 295]. Desuden havde han - kort forinden - taget nogle særlige handelsforhold op i et par fingerede samtaler mellem købmænd der udkom på latin/dansk respektive dansk i 1728 og 1729.

Holberg har ikke skrevet andet end nogle få linjer om *Beskrivelse* i sine latinske levnedsbreve, derimod har han givet de to samtaler et par positive ord med på vejen[296].

Holberg kan have haft forskellige formål med sine samtaler.

For det første er det sikkert rigtigt at 'nogen' har bedt Holberg hjælpe med lidt skriveri[297].

For det andet har han villet eksperimentere med formen for at gøre størst muligt indtryk på udenlandske og indenlandske læsere[298]; han *kunne* have skrevet en artikel ud ad landevejen, men har i stedet fulgt sin egen vej og formuleret sig i dialogform - dvs nogenlunde som i komedierne, som han - efter eget udsagn - havde 'lagt på hylden' med et løfte til sig selv om ikke pøny at bevæge sig ud på så farefulde vande som komedieskrivningen var[299].

Måske har der været det ekstra, men i så fald *midlertidige*, formål for Holberg at han ved at bruge dialogens form lettere kunne dykke til bunds i problemerne og få dem grundigt eftertænkt? Strengt taget er det kun på overfladen at samtalerne kan kaldes *egentlige* samtaler, for de er temmelig a-symmetriske, men dét gjorde vel også mindre hvis dét egentlige formål var af *'intern'* art?

Om de fingerede samtaler har virket efter Holberg's hensigt er svært at sige; måske undervurderede han de læsende købmænd? Måske var det slet ikke nødvendigt, eller 'rammende' at skrive en *dialog* til dem? I øvrigt ser det ud til at Holberg må være brændt inde med en del af sit oplag da han døde[300].

- - -

Efter Holberg's opfattelse - i 1729 - var der stor forskel på hvordan man *umiddelbart* forstod tingene og hvordan de i *virkeligheden var,* og han har hér som mange andre steder fundet det påkrævet at netop *han* ytrede sig, ikke for at være samfundskrititisk, men for at opdrage på folk - og vel også for at gøre sig en anelse positivt bemærket? Kunne han samtidig understøtte nogle af de små, overséte?, 'arbejdsbier' - gjorde han det gerne; det er en påfaldende, næsten medfølende, bemærkning om den fattige kniplepige 'i den anden gade' jeg har i tankerne, se s. 855.

Mens Holberg i sine komedier ytrede sig humoristisk og ironisk, undertiden også grotesk og grovkornet, spillede humoren og komikken ikke nogen påfaldende rolle i skriftet fra '1729'. Holberg brugte en smule humor, men kun som et ret uskadeligt krydderi, kun for at 'pifte' sin ellers tørre og saglige tekst op.

Men forsøget på at skrive nationaløkonomi i didaktisk dialogform har han - som figura udviser[301] - lagt til side.

1 - Holberg's forudsætninger

Holberg tog udgangspunkt i

- 1/ at Danmark (dvs Danmark og Norge-Island) ikke havde så mange eksportvarer at byde på;

- 2/ at den 'danske' manufaktur-produktion - både i eksport-orienteret og i importkonkurrerende henseende - var meget beskeden

og

- 3/ at det danske publikums efterspørgsel efter udenlandsk producerede varer var temmelig stor.

Disse forudsætninger var (så vidt jeg véd) objektivt korrekte.

Holberg mindede om at den dansk-norske økonomi var meget påvirket af hvordan de betydende udenlandske aktører optrådte, og at det kunne have stor betydning for Danmark-Norge når udenlandske aktører skiftede til andre leverandører, eventuelt også til andre varer. Endelig havde det, skrev han, stor nationaløkonomisk betydning[302] hvilket flag de benyttede handelsskibe sejlede under[303] [304].

Også disse bemærkninger var (må det i dag menes) velanbragte.

2 - Holberg's merkantilistiske analyse og konklusioner

Holberg viste derefter i sin skitse at der var stor forskel på om en given efterspørgsel rettede sig mod et hjemligt 'gode' eller mod et udenlandsk. Det afgørende var derimod *ikke* om det

pågældende 'gode' var beregnet på at tilgodese et 'basalt' behov for bolig, mad, drikke og klæder osv eller om det var beregnet på at tilgodese et mere luksorienteret behov.

Det afgørende var nemlig - i det væsentlige[305] - om det pågældende gode var produceret i 'Danmark' eller om det måtte importeres[306]. Så længe det første var tilfældet, forblev de penge som man købte varen for her i landet - og *tilsvarende* hvis transaktionen var sket pengeløst[307]. Måtte godet derimod importeres, ville pengene rulle ud af landet og gøre det fattigere. Synspunktet er karakteristisk for dén tids **merkantilistiske** tankegang.

Holberg's tankerække synes at have haft *noget* for sig - déngang i 1729 - men han har dog næppe ment at tankerækken skulle fastholdes bogstaveligt og følges *hele* vejen igennem i form af 'praktisk politik'; han havde ***muligvis*** begyndt sine overvejelser med at have fokus på et enkelt spørgsmål der var oppe i tiden, nemlig om der var sund mening i at etablere et *luksusforbud*[308], eller om man alternativt burde interessere sig mere for om de pågældende goder, luksus eller ej, var produceret i udlandet eller om de var produceret af en fattig arbejdsbi i en anden gade i selvsamme by.

Holberg vidste formentlig præcis hvad han gjorde, også at han drev sit argument *temmelig* vidt og at han brugte retoriske tricks for at forstørre virkningen - som når han lod den *fattige* arbejdsbi summe i sidegaden. At han gik temmeligt vidt og også brugte *grove* retoriske tricks bekymrede ham næppe, dét kan fx ikke læses ud af hans tekst - for som i andre - tidligere som senere - sammenhænge havde han en tilbøjelighed til at vælge argumenter, der havde noget for sig og som *samtidig* var en anelse provokerende[309].

Holberg yndede at fokusere på forholdet mellem det tilsyneladende & umiddelbare *og* det 'skævt' virkelige eller det skæve i det virkelige. Jo ældre han blev, desto bedre blev han til at sikre at *begge* hensyn blev tilgodeset, ikke kun hensynet til argumentets 'gennemslagskraft', argumentets styrke i 'dybden', også hensynet til argumentets 'holdbarhed', dets styrke i bredden eller i en større sammenhæng.

På de givne forudsætninger, dvs dels på dé forudsætninger som var tidsbestemte, dels på dé forudsætninger Holberg selv havde valgt - for så vidt der kan skelnes - havde han ret. Eller med en nutidig formulering: *'Analytisk' set* havde han ret, langt mere ret end han måske havde i et større 1729-perspektiv.

Det var et væsentligt problem med hans argument at det i så høj en grad forudsatte at det 'nationale' økonomiske rum var lukket om sig selv. Eftersom det på Holberg's tid var udelukket at etablere 'frihandelsområder' på tværs af 'nationerne'[310], ville det være anakronistisk at kritisere ham for at se væk fra en så 'indlysende' mulighed; den 'indlysende' mulighed var i 1729 ikke alene udelukket, den var aldeles u-tænkelig.

Så meget for de begrænsninger som omstændighederne skabte. Men det er påfaldende at Holberg - når han fokuserede *så* skarpt på det tilsyneladende *provokerende* i sin påstand - slet ikke angav at der var et problem i at udnævne *enhver* form for salg *og* produktion til at være en samfundsmæssigt *nyttig* aktivitet ... hvis blot salget og produktionen fremmede vareomsætningen i det eget land (dvs i Danmark, Norge og Island som helhed).

Holberg *kunne* have problematiseret sit synspunkt - og den bagvedliggende betragtning - ved en simpel udskiftning af *'provokerende'* goder med *'mindre provokerende'* og så

efterfølgende have overvejet hvad der mest tænkeligt ville ske i det økonomiske kredsløb. At foretage en sådan simpel 'kommutationsprøve' var ikke meget fjern fra andre af de overvejelser han gjorde sig, men nok især i den sidste tredjedel af sit liv; den svarer fx til hans gennemspilning af de meget forskellige scenarier i *Niels Klim*. Derimod vil jeg - for at undgå simple ringslutninger - undlade at bringe de holbergske eksperimenter i i *Jeppe* (og den på dette punkt analoge *Kandestøber*) ind som argumentation hér.

Min påstand er *ikke* at 'man' i 1729 skulle have gjort, handlet, anderledes end man gjorde, for hvad der skete déngang står ikke til at ændre. Påstanden er langt mere begrænset og drejer sig kun om at lægge op til et spørgsmål om hvor vidt Holberg - trods alt - gik langt nok eller dybt nok i sit bidrag til den nationaløkonomiske diskussion[311].

3 - Det store perspektiv og det lille

Holberg var tidligt, fx allerede i sin komedier fra 1722 og 1724 - *Jeppe* og *Mascarade* - opmærksom på at man kunne anlægge to meget forskellige synsvinkler på økonomien, henholdsvis den nationaløkonomiske [makroøkonomiske] og den driftsøkonomiske [mikroøkonomiske] - og at de to 'økonomier' - skønt tæt forbundne - havde hvert sit rationale. Se fx i *Jeppe*, I' Akt 8' Scene hvor Baronen og hans folk taler først om kornpriserne, så om hvordan skomager Jacob (til *sin* økonomiske fordel) hjælper Jeppe godt på vej til at opnå en kun umiddelbar og **? tilsyneladende ?** fornøjelse ved at bruge de penge på drik som Nille har reserveret til indkøb af brun sæbe på markedet, se ovenfor s. 207 og citatet nedenfor:

BARONEN. Det lader sig ansee i Aar til et frugtbar Aar, see engang hvor tyk Byggen staar.

SECRETEREN. Ja det er sant, Eders Naade, men det betyder, at en Tønde Bygg vil icke komme højere i Aar end til 5 Mark.

BARONEN. Det vil intet sige. Bønderne staar sig dog altid bedre udi de gode Tider.

SECRETEREN. Jeg veed icke hvordan det er, Eders Naade, Bønderne klage sig dog altid og vil have Sædkorn, enten Aaret er frugtbar eller ej. Naar de har noget, saa dricker de desmeere. Her boer en Kroemand i Naboe-Lauet, som heeder Jacob Skoemager, som hielper mægtig til at giøre Bonden fattig; de siger, at hand kommer Salt i sit Øll, at de skal tørste, jo meere de dricker.

Hvad der har 'motiveret' Holberg til at skrive netop disse replikker var dog næppe dét alene at prisen på korn svingede med udbuddet, for dét var ikke ligefrem en hemmelighed, men at dét man *umiddelbart* skulle tro (at et stort høstudbytte også gav bonden et stort økonomisk udbytte og mange penge på kistebunden) ikke altid blev det *endelige* resultat, hvad enten det skyldtes de 'overordnede' forhold på kornmarkedet eller det skyldtes de meget 'underordnede' og lokale forhold fæstebonde og skomager imellem.

Holberg vendte senere tilbage til spørgsmålet om prisdannelsen og tilstod åbent at også han, selv han?, havde vanskeligheder med at forudstå hvorfor priserne udviklede sig så paradoksalt mens der var misvækst (se i epistel 341, s. 969

ff) og mens kvægsygen hærgede (se i epistel 343, s. 972 ff).

I **september 2009** [hvor disse linjer er skrevet] er der en vis uro om landbrugspriserne. Afregningsprisen på mælk er faldet så meget at der er landmænd der har truet med at melde sig ud af Arla for i stedet at sælge til nordtyske mejerier.

Tilsvarende er der kartoffelbønder der truer med at kassere en del af deres produktion for at afregningsprisen kan holdes i ave eller måske bringes opad igen. De danske konkurrencemyndigheder vil følge udviklingen opmærksomt for det er ulovligt at indgå konkurrencebegrænsende aftaler - og overtrædelser kan straffes med store bøder.

4 - Holberg's perspektiver og historiske begrænsninger

Holberg kendte naturligvis ikke til et moderne begreb som *økonomisk multiplikator* eller *multiplikatorvirkning,* der nuomstunder indgår i alle økonometriske modeller, selv de simpleste - og han talte heller ikke - i tekniske detaljer - om at en økonomisk 'ændring' ikke blot kunne 'afsluttes', 'udtømmes' i første omgang, men at den (hvis den overhovedet havde en virkning) ville kunne virke i adskillige efterfølgende led og få en *vis* betydning - fx i beskæftigelsesmæssig henseende i *indlandet*, dvs i Danmark, Norge og Island. [Det var først længe efter at man fandt på den muntre og en anelse problematiske 'metafor' om at en tilfældig sommerfugls vingeslag i Amerika kunne forplante sig og 'forårsage' stormvejr i Europa].

Men han var rimelig tæt på, når han skelnede eksplicit mellem at lade sine penge *henligge passivt* og at lade dem *rulle*[312] dvs at bruge dem *aktivt*. Det afgørende var for Holberg om det pågældende samfund summede af aktivitet og virkelyst, eller om det var et samfund der var præget af '*tristesse'* og stagnation. I en sammenligning mellem gamle græske byer, Athen og Sparta, bemærkede han at et stort forbrug efter luksusvarer i ét samfund kunne bidrage til at fremme det økonomiske kredsløb til 'alles fordel', hvorimod et 'spartansk' liv i et andet tilsvarende kunne føre til økonomisk og anden hensygnen.

Holberg formulerede ikke en 'arbejdsværdilære', ej heller udtalte han sig om dén 'multi-multiplikatoriske' virkning der kunne opstå når der ikke blot skabtes beskæftigelse for en enkelt indenlandsk arbejdsbi i den næste gade, men når manufakturister og fabrikanter etablerede industri, først i det små, siden i større stil - og når de - hånd i hånd med deres Regering - videreudviklede tidens kolonialisme til noget mere storslået, en global imperialisme, hvorved de hjemlige 'arbejdsbier' blev *relativt* fattigere desto mére de kniplede, mens entreprenørerne - handelsmændene og deres finansielle bagmænd - blev rigere og rigere og dem der virkeligt kom til at influere på den følgende udvikling[313].

5 - <u>En arbejdsværdilære i 1722, 1729?</u>

En arbejdsværdilære kunne - men på et noget *senere* tidspunkt - have drejet sig om at en husbond *typisk* tjente på at anvende 'betalt' arbejdskraft, hvad enten denne arbejdskraft betaltes ved løn eller ved forskellige 'goder' såsom indkvartering, klæder og kost. Desuden at arbejdskraften kostede mindre at anvende end den - sammen med andre

produktionsfaktorer - producerede til husbonden mhp salg, og at anvendelsen derfor - i princippet - kunne finde sted *uden* at der var tale om røveri ved højlys dag. I *praksis* udspandt tingene sig ikke akkurat sådan som det kunne hævdes *teoretisk idealt* og i sikkerhed i et fredeligt arbejdsværelse. Forskellen mellem teori og virkelighed blev til at få øje på, ikke kun hos den fattige kniplepige i den anden gade[314].

I 1722 og i 1729 var formålet med 'det hele' *ikke* at akkumulere kapital, i det mindste ikke kun dét. Godsejerne stræbte givetvis efter at opnå en indtjening, sikkert også en indtjening på langt sigt, men deres primære formål med at drive deres herregårde var øjensynligt at de selv kunne leve standsmæssigt, at de kunne sætte deres sønner og døtre og børnebørn i vej - og at de kunne give deres konstruktive bidrag til at samfundet blev opretholdt som samfund. Hvis deres herregårde kunne *løbe rundt* - men helst *noget mere* end dét, ville meget - efter dén opfattelse - være nået[315]. Og havde det ikke forholdt sig omtrent *sådan* ville det have været nemmere - længere oppe i 1700-tallet - at overbevise de traditionelt tænkende godsejere om at det ville være fordelagtigt for alle parter, ikke mindst for *dem*, at konvertere det ikke-omfangsbestemte hoveri til en pengeafgift og at overgå til arvefæste - eller ligefrem at afhænde fæstegårdene til bønderne og bidrage aktivt og positivt til en opløsning af landsbyfællesskaberne og til en omkalfatring af landsbysamfundet.

Tilsvarende var 'situationen' hvis man så på forholdene fra fæstebøndernes og fra tjenestefolkenes side i 1722 og 1729.

For at komme ud over det 'fladt cirkulære' perspektiv der var en del af *Jeppe* - men også af *Danmarks og Norges Beskrivelse* måtte der 'noget' mere udvikling til, noget af dén dynamik der *ikke* lå synligt i tiden og som Holberg derfor heller

ikke talte eller skrev om.

Samfundet - de økonomiske forhold, de sociale forhold, de politiske forhold - såmænd også de kulturelle forhold - ændrer sig hele tiden, men kun *afgørende* når tiden er moden, når mulighederne er for hånden. Ikke taget i en meget firkantet og umiddelbar forstand, men i en temmelig kompleks forstand hvor det spiller en betydelig rolle hvordan de 'stats- og politikbærende' kræfter forstår mulighederne og problemerne og hvordan de derfor agérer, men at de faktiske forhold dog altid sætter de rammer op som der *kan* agéres ud fra.

Dén radikalitet der var 'fornøden' for den omkalfatring - som udviklede sig i 1780'erne - gemte sig *ikke* hos Holberg; hans bevidsthed var '*anderswo' engagiert*.

[Se muligvis, men senere, nærmere i en artikel om *'Jeppe-*1784']

6 - Holberg's privatøkonomi

At man kunne blive fattigere eller rigere, måske *så* fattig at man blev ruineret eller *så* rig at man kom højt på strå som godsejer med stort tilliggende og mange fæstebønder - var ikke emner der var fremmede for Holberg. Hans familie mistede det meste af sin formue da han var barn. Desuden mistede han meget tidligt sin far som var dén der skulle brødføde sin familie og - som halvstort - barn mistede han også sin mor så at hans slægtninge måtte tage sig af ham[316].

Holberg's studenterår blev temmelig fattige. Han levede af et par småjobs og af andres penge (fx mens han var med vennen Christian Brix i Oxford og nassede på ham); senere fik han legat og kollegieplads, men han var kommet noget op i årene før Kongen i 1714 - da han var omkring de 30 - bevilgede ham

professoransættelse, det første år uden løn, fordi han havde skrevet om Kongehusets historie.

Men fra *dén* tid lykkedes det Holberg at samle sig en større og større formue, først ved at stikke til side af professorlønnen - dvs af de fæsteafgifter som han efter sædvanen måtte kradse ind på én [nogle?] af Universitetets gårde syd for København. Siden ved at sælge bøger - og ved at udlåne penge mod rente til forskellige - og endelig ved at udleje en del af professorboligen ved Frue Plads til et par af sine kolleger[317].

Holberg skrev - i 1719 - at luksus kunne være en særdeles nyttig ting, men man har ikke indtryk af at han nogensinde selv levede luksuriøst. Tværtimod. Han var i almindelighed stærkt påholdende, havde ikke noget stort tjenerskab og brugte ikke en daler på dragter, drik, tobak, kvindfolk eller børn - hverken af den ægteskabelige eller u-ægteskabelige slags. Derimod gik der nogle skilling på kaffe.

Alle de bække små endte med at gøre Holberg til en meget holden mand og til én der blev økonomisk 'attraktiv' for Frederik 5' og hans folk; Holberg kunne 'tidligt' love ham en stor formue[318] med henblik på en 're-vitalisering' af det adelige universitetsakademi i Sorø[319].

7 - Nogle tjente godt, nogle gik rabundus - men hvorfor?

Når nogle fik meget store økonomiske resultater - mens andre mistede dén formue de havde, skyldtes det efter Holberg's opfattelse held og uheld, men i særdeleshed talent og dygtighed - eller det stik modsatte; nogen enkel forklaring kunne ikke gives, ej heller garantier. Selv benyttede han ikke altid det samme investeringsmønster, men justerede det i takt med konjunkturerne.

At den fattige kunne blive endnu fattigere ved andres, nærmest forbryderiske, hjælp er ét af de vigtige temaer i *Jeppe*; dette tema anslås allerede i I, 8 hvor Jakob Skomager introduceres i en samtale mellem Baronen og hans folk, se: s. 207 **[og s. 379 ovenfor]**.

5 - Guldets metamorfose

[Tilføjelse skal gøres om Holberg og guldet,
jf epistel 117, s. 997 ff - men jf også hvad Povel Juel skrev om sten og mineraler til sidst i sin bondebog]

Thi om alle Kobber-Bierge bleve i en Hast forvandlede til Guld-Bierge, og Guld-Miner igien til Kobber-Miner, udvirkedes ved saadan *metamorphosin* intet andet, end at man tilbyttede sig et Pund rart [= sjældent] Kobber for 100 Pund gemeent Guld; og saaledes er det med alting, hvis Priis grunder sig alleene paa Rarhed, og ikke paa naturlig indvortes *Valeur*: Thi Jern og Staal er til langt større Nytte.

1 - En [veritabel] Metamorfose at *fundére* på?

Thi om alle Bønder bleve i en Hast forvandlede til Baroner, og Baroner igien til Bønder, udvirkedes ved saadan *metamor-phosin* intet andet, end at man tilbyttede sig en sjælden Bonde der *kunne* sine [Ting] for 100 almindelige Baroner; og saaledes er det med alting, hvis Priis grunder sig alleene paa Sjældenhed, og ikke paa naturlig indvortes *Valeur*: Thi Virkelig Duelighed er til langt større Nytte.

Fundere? Ordet kan i dag betyde *gruble over* (se DDO) foruden dét at bygge noget på noget andet - dvs både i bogstavelig og overført betydning. Holberg brugte ordet -

også i overført betydning, men ikke i betydningen *gruble over*. Se *Holberg Ordbog* 'fundere', men evt også 'transfundere': http://holbergordbog.dk/ordbog?query=fundere

6 - Solsystemet på Holberg's tid og nu

[Henvisning hertil: Observatør-Aktør] På en måde drejede Holberg's forfattervirksomhed sig om forholdet mellem det beregnelige og det *uberegnelige*, om dét der kunne forklares og dét der *ikke* kunne - og om hvad man kunne eller burde gøre i forskelige historiske sammenhænge, måske især hvis man var én af magthaverne eller én af de store 'oprørere', men dog også hvis man var et mere 'gemeent' menneske, der flittigt, energisk og selv sagt eftertænksomt ville forstå sig selv og gribe *sine* muligheder som en del af det store hele[320] ... evt som Holberg selv der uddannede sig til at blive en 'veldefineret' observatør, men som gradvist udviklede sig til at blive en særlig aktør i 'solsystemet' netop ved at fremlægge sine observationer over for de andre, små og store, observatører og aktører.

1 - Regeringen = Kongen

Regeringen var i 1722 (og 1729) Kongen, den enevældige Konge[321] som kunne gå ret vidt og som ikke stod til ansvar over for et parlament - for et sådant fandtes ikke hér som i England. Sådan havde det ikke altid været. Frem til 1660 havde Kongen været nødt til at respektere Adelen, især dén der del af Adelen der udgjorde Rigsrådet, som en meget stærk del af landets styre, men efter Svenskekrigene - udnyttede den daværende Konge - Frederik 3' - de historiske muligheder for, i

samarbejde med Borgerne[322] og Præsterne, at etablere et nyt og selvstændigt styre.

Holberg diskuterede fra tid til anden i sine værker relationerne mellem dette 'nye' og selvstændige styre og 'indbyggerne', men ofte i *indirekte* eller *digterisk* form[323].

I afsnittet om 'nationaløkonomien' nævnedes Kongen *direkte* som dén der understøttede etableringen af manufakturer, udsendte ekspeditioner til fjerne steder og som dén der var ansvarlig for krigsførelsen. At de store krige, 'sidst' Den Store Nordiske Krig, havde store økonomiske konsekvenser vidste enhver, men det diskuteredes ikke (på dette sted) i Holberg's nationaløkonomi.

Ej heller diskuterede Holberg at Kongen brugte ansélige summer på luksus - både på indenlandsk og udenlandsk. Til den udenlandske luksus kunne regnes at Kongen begav sig på en kostbar rejse til Italien i 1708-1709[324]. Til den indenlandske kunne regnes byggeriet af Frederiksberg Slot (fra 1699) og Fredensborg Slot (fra 1720).

I de efterfølgende år under Christian 6' (Konge fra 1730 til 1746) var der **teatertørke**, for Kongen havde af religiøse og **moralske** grunde indført forbud mod teatervirksomhed, dvs det var (som man undertiden kan glemme) Frederik 4' der indførte forbuddet og Christian 6' der videreførte det.

Forbudet mod løssluppenhed var i 1730 ikke ganske nye, for allerede omkring **1724** havde Politimesteren i København nedlagt forbud mod maskarader[325].

På den anden side blev der netop i Christian 6's tid anvendt store summer på at demonstrere Kongemagten. Ét eksempel var bygningen af Christiansborg[326] i Kongemagtens centrum, et andet af Hirschholm Slot[327], et tredje af Eremitageslottet - der

fra 'begyndelsen' - nærmest pr definition - lå i periferien af det hele[328].

2 - Regeringen ≠ Kongen

Nuomstunder forventer enhver at det offentlige - staten, regionerne, kommunerne og de forskellige offentlige 'foretagender' - leverer en lang række ydelser som man betaler for, dels ved forskellige former for skatter og afgifter, dels efter forbrug. Det offentlige ledes efter love og regler som i den sidste ende er fastlagt af Folketinget.

Kongen eller Dronningen er - *i realiteten*, *ikke formelt* efter Grundloven - noget befolkningen kan foretrække for en præsident, noget den kan 'følge med i', noget den kan beundre for sine indre kvaliteter, evt noget den kan fornøje sig over. Kongemagten er derimod ikke længere nogen virkelig magt, den er ikke en del af 'Regeringen', for den tilbyder kun sin omverden et *anakronistisk maskespil*?

Da Holberg støttede sine Konger, Frederik 4', Christian 6' og Frederik 5' var omstændighederne meget anderledes end de er i dag. Holberg stræbte ikke - hverken i 1722, 1729 eller senere - i demokratisk retning, ej heller efter at landsamfundet skulle omkalfatres, han forudsatte at der var nogle bestemte omstændigheder - hvad enten han havde 'drømme' om noget (hélt) andet eller ej; De gange hvor han har skrevet om at der kunne etableres et 'intelligent' styre, et styre hvor det fx var filosofferne der regerede, har han 'digterisk' påvist at en sådan omlægning ikke ville indebære nogen fordele, snarere tværtimod:

I *Den politiske Kandestøber* viste han [i 1722] - på sælsom vis - at man gør klogest i at overlade Regentskabet til de

professionelle.

I sine sene komedier og i *Niels Klim* viste han at et filosofisk styre nemt kunne ende i tåbelighed.

Tager man de ikke-fiktive værker *Naturretten og Folkeretten, '1729', Helte- og Heltindehistorierne* og *Epistlerne* - både de ironiske af dem[329] og de ikke-ironiske - under ét må man konkludere at Holberg stræbte efter at man skulle opretholde og styrke det eksisterende 'system' med en klog Konge i centrum og mange forskellige slags medvirkende i virksom 'ring' om ham.

Selv kunne han gå, stå og sidde, til sidst kun ligge i periferien af det hele - i en sarkofag i Sorø Klosterkirke, til gengæld sammen med Absalon til evig tid.

For vi kommer *så* langt kunne det være nyttigt at se på et par andre af de temaer som Holberg berørte i *Danmarks og Norges Beskrivelse* fra 1729 og som har relation til *Jeppe* eller nogle af de personer der præsenteres - som fx degnen Frederic Svane Africanus.

7 - Fattigforsørgelsen. De udstødte

Én af de opgaver/ting 'man' i dag forventer at det offentlige skal tage sig af er fattigforsørgelsen og tacklingen af 'de udstødte'. Sådan var det kun i begrænset omfang på Holberg's tid. Mange af de fattige var déngang gamle der ikke længere kunne arbejde - eller yde så meget som de yngre. Nogle af dem var på aftægt, måske havde de - som det var sædvanligt blandt fæstebønder - tinget sig til en aftægtsaftale med deres efterfølger, som ofte var deres ældste søn eller deres **svigersøn?**, måske gik de lidt til hånde.

Et stort antal af 'de skæve eksistenser' måtte blive hvor de *var*, på det gods eller hos dén husbond hvor de var født - og hvor de blev sat til dét de kunne. Nogle fattige mænd, kvinder og børn [?] blev indsat på hospitalerne - som der i *Danske Lov* var fastsat nærmere regler for driften og finansieringen af.

[Se bestemmelserne i Danske Lov 2-19-1 til og med 2-19-16 i 3' del, s. Error: Reference source not found og frem]

Forbrydere kunne man, når det var mænd, indsætte i jern på Bremerholm - det gjaldt fx **Marie Grubbe's Søren** og det gjaldt nogle af dem der blev drømt for drabet på Knud Ahasverus Becher [se s. 409]. Kvinder måtte i [Spindehuset], Børn i [Børnehuset], [forbryderbørn >< forbryderiske børn]

8 - Almen og akademisk uddannelse

Begavede børn, dvs drenge, kunne komme i en lærd skole, en latinskole som der var mange af, landet over. Dén skik var opstået i den katolske tid.

Nogle af 'drengene' blev sat i skole af deres familie, nogle fik friplads - men de fleste, om ikke alle, måtte supplere med forskellige former for organiseret tiggeri og småjobs.

Efter nogle år kunne man blive dimitteret til Universitet - dvs aflægge studentereksamen som altid foregik i København, især for at begynde teologiske studier.

Efter 1-2 år på universitetet kunne man (som Holberg og Hans Egede) aflægge attestats hvorefter man kunne forberede sig til

et præsteembede - men at opnå et sådant forudsatte endnu en prøve, som både bestod i en samtale med biskoppen og i en prædiken i en kirke, og så forudsatte det at der var en kirkeejer der ønskede at ansætte én.

Holberg bestod sin attestats, men stræbte - øjensynlig - slet ikke efter et embede som sognepræst eller som hjælper for en sådan. Anderledes med vennen Christian Brix som gennem flere år arbejdede som bibliotekar på Kongens bibliotek - men som så efter adskillige år, på familiens tilskyndelse, rejste til Norge for at tiltræde en beskeden stilling som kapellan og for at blive gift[330].

Andre gik videre ad andre akademiske baner, blev baccalaurei ['baccalaureusser'] og magistre, men det forudsatte at man kunne få friplads på ét af kollegierne, med mindre familien eller andre kunne støtte én økonomisk, evt som modydelse mod at 'man' læste med et ungt menneske i 'familien'.

Holberg gik heller ikke *denne* vej - men derimod sin egen som forfatter og universitetslærer; hans jævnaldrende bekendt - efterhånden også hans ven - Hans Gram indstillede sig ikke til attestats, for heller ikke han havde forestillinger om at blive præst, men til baccalaureus-graden og nogle år senere til magistergraden. I de første år derefter levede han af at læse korrektur for en bogtrykker og af at undervise på en latinskole i København.

9 - U-akademisk uddannelse

Langt de fleste ... mænd ... gik imidlertid videre ad helt u-akademiske baner, kom fx i 'lære' som smede, bagere, bartskærere, bryggere eller værtshusholdere. Bartskærerne var dem der barberede andre mænd - men som ofte også tog

sig af kirurgiske opgaver; dén slags opgaver lå indtil Holberg's tid lå *hélt* uden for hvad akademisk uddannede læger kunne *bemænge* sig med.

En ganske særlig gruppe af 'bartskærere' - især mænd - var de missionærer der missionerede for Brødremenigheden. De var sjældent akademisk uddannede teologer, skønt *nogle* teologer fulgte dem.

Pigerne kunne blive tyvende - eller blive gift og derved blive ansvarlig for en mindre eller større husholdning, de kunne blive syersker, kniplepiger eller jordemødre, måske skuespillerinder, men de kunne ikke komme i latinskole - og mange professioner var de udelukket fra, således *alle* de akademiske og de kirkelige.

10 - Rytterskolerne

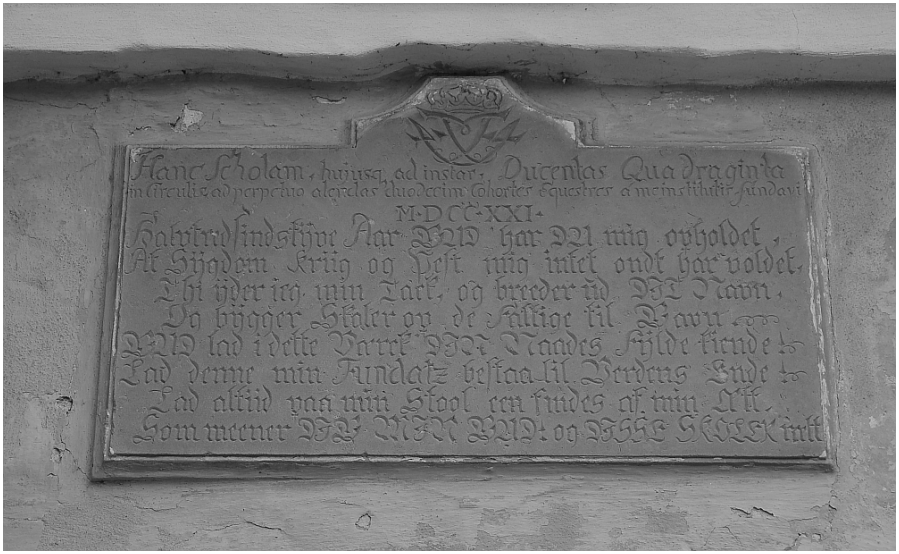

Stentavle uden for rytterskolen i Lille Heddinge på Stevns. Tilsvarende tavler - med samme tekst - kan stadig ses flere andre steder, fx i Ganløse, foto: BA 2008.

Teksten under Frederik 4's monogram lyder - første del på latin, anden del på dansk:

Hanc Scholam, hujusq. ad instar, Ducentas Quadraginta in Circulis ad perpetuo alendas duodecim Cohortes Equestres a me institutis fundavi

MDCCXXI [1721]

[Denne skole, og de tilsvarende 240 andre, har jeg - dvs Frederik 4' - grundlagt i 1721 dér hvor jeg har placeret mine 12 rytterregimenter for at de altid kunne være forsynede]

Halvtredsindstyve Aar GUD har DU mig avholdet,
Af Sygdom Kriig og Pest mig intet ondt har voldet.
Thi yder jeg min Tack, og breeder ud DIT Navn.
Og bygger Skoler op de Fattige til Gavn.
GUD lad i dette Værk Din Naades Fylde kiende!
Lad denne min Fundatz bestaa til Verdens Ende!
Lad altid paa min Stool een findes af min Ætt.
Som meener DIG MIN GUD og DISSE SKOLER rætt.

[Frederik 4' takker Gud - står der - fordi han har skånet ham for sygdom osv i 50 år. Kongen var blevet født i 1671.]

Den almindelige befolkning - og *alle* piger - måtte lade sig nøje med næsten ingenting indtil 'man' begyndte at oprette

landsbyskoler, først de 241 rytterskoler som Frederik 4' gav ordre om at etablere på de kongelige godser i 1720-1721, ganske kort før Holberg gav sig i lag med at skrive *Jeppe*.

Hensigten med rytterskolerne var givetvis væsentligst af kristelig art, det var nødvendigt at 'man' kunne læse og skrive en smule for at få fat på kristendommens grundlærdomme og for at man [1736 og frem] kunne blive konfirmeret.

11 - Koloniseringen af Grønland

Pro domo: Foreløbig tekst ...

Holberg har ved forskellige lejligheder skrevet om Hans Egede's ekspedition til Grønland og den efterfølgende kolonisering, først - så vidt jeg ved - i 1729, siden i et afsnit *Bergens Beskrivelse*, senere i den nye udgave af skriftet fra 1729 og sidst i forskellige af sine epistler.

Hvad der interesserede Holberg var måske i virkeligheden ikke så meget hvad der kom ud af det handelsmæssige samkvem, som den nye viden der kom frem om grønlændernes egenart og levevis, for dén viden var af stor betydning for hans løbende overvejelser om naturretten og om teodicéproblemet, specielt hvad man kunne lære af dén meget fredelige måde som 'de vilde grønlændere' levede med hinanden på i sammenligning med dén måde europæerne, også danskerne og nordmændene levede.

[Se nærmere andetsteds, både om Hans Egede og om Pôk Christian]

11 - 1734 Natmændene

1 - Samfundets natside på Holberg's tid

Note[331]

[Illustration? Kalundborg i midten af 1600-tallet. Steen Andersen's model af højbyen (1951)].

Der er pænt og ordentligt i Kalundborg i dag, der er fremdrift - og der er blevet bygget; selv det gamle, efterhånden ramponerede kysthospital ved kystvejen til Refsnæs er blevt

omdannet til nydelige boliger med fjordudsigt og søndensol.

Hvordan mon der var på Holberg's tid?

Ser man på forsiden af Tyge Krogh's bog har der - tilsyneladende - også déngang været pænt og ordentligt, men kom man lidt uden for byen, forbi galgebakken, var der et sted hvor de fattige boede og som ærlige mennesker ikke brød sig om at komme for tæt på.

På dét sted havde man bygget natmandshuset; her boede *de*, natmanden, hans familie og hans tjenestefolk. Borgerne, bønderne og småkårsfolkene kendte natmanden - havde fra tid til anden at gøre med ham - men det var kun nogle få der plejede 'selskabelig' omgang med ham og hans, og *kun* hvis man ikke havde et renommé at tage vare på. De fleste brød sig ikke meget om natmandsfolkene som af og til optrådte temmelig udæskende.

Natmandens gerning bestod i at fjerne renovation der ikke kunne kastes på møddingen, at feje skorstene og at skaffe selvdøde dyr af vejen. Natmanden og hans folk flåede kadaverne, bearbejdede huderne, skar fedtet af - omdannede det til tællelys og til sæbe; undertiden hjalp de dyr på marken til at dø af sig selv, sagde man; undertiden flyttede de dyr fra én by til en anden for at sælge dem dér.

Ofte var der en hyrde der skulle have ført tilsyn med dyrene, men det var ikke altid han var der - eller *hvis* han var der, at han var ædru; måske lå han et sted og sov rusen ud. Det kunne vel også hænde at der var en hyrde der - for en dram eller et par skillinger - lukkede øjet for hvad der skete derude på marken?

»Det var på denne tid, Ludvig Holberg levede, og hans komediefigurer er en del af vores fælles kulturgods. Hvem kender ikke Jeppe på Bjerget og den magtfulde baron, som holder ham for nar. Eller studenten Erasmus Montanus og hans møde med den lokale åndselite i Per Degns skikkelse. De personer, hvis liv den store kalundborgske retssag afdækker, stod imidlertid så lavt i samfundets hierarki, at selv ikke Holberg ville værdige dem et blik. Natmændene var 1700-talssamfundets pariaer. De udførte nogle uundværlige hverv som natrenovation, skorstensfejning og udslæbning af selvdøde dyr, men alligevel ansås de for uærlige eller æreløse og var dybt foragtede.«[332]

Det var ikke meget man vidste om natmændene - eller som man véd nu; de gjorde ikke optegnelser, i det mindste er sådanne ikke overleveret - og der var tilsyneladende heller ikke andre der, på dén tid, ville skrive om dem, undtagen på ét sted - i retsprotokollerne. Tyge Krogh har været i arkiverne og fundet materiale fra en stor og bemærkelsesværdig proces - og fra nogle tilstødende processer - i 1730'ernes Kalundborg.

2 - Berøringsangst og proces mod Underverdenen

Når der blev ført proces mod natmandsfolket havde det flere anledninger. Der var sket noget der forekom gruopvækkende og uacceptabelt - og desuden var der en energisk, vel nærmest *nidkær* godsforvalter der fandt det sagligt påkrævet at bygge en sag op - og sikre at den blev ført igennem med sine mange forgreninger, hvad han formentlig også så sine hélt personlige fordele i.

Men antager man at de fleste af anklagerne i det grundlæggende var korrekte - efter tidens opfattelse - forekommer det nuomstunder åbenlyst at en væsentlig - og *dybere* - årsag til forbrydelserne var at man havde sat natmændene uden for det almindelige samfund, at man havde stigmatiseret dem og at man havde taget afstand fra dem, selv om de - hvad man sagtens kunne indse når man tog sin fornuft fangen - gjorde ting der var nødvendige for at samfundet kunne fungere.

Natmændene levede, netop fordi de var *pariaer*, et relativt frit liv som gav dem nogle udfoldelsesmuligheder de ikke ville have haft blot et par trin oppe *på stigen*. Det var først mange år senere - hvor deres udfoldelsesmuligheder var blevet stærkt indskrænkede - at natmandsfolket selv ønskede at blive integreret i samfundet.

Nutidens Danmark er et lighedsorienteret samfund - selv om der er tydelige klasse- og standsforskelle - og mange kulturelle forskelle - på folk, men datidens samfund var - også i sin selvforståelse - et hierarkisk struktureret samfund, hvor hver havde sin forholdsvis faste plads.

Øverst var Kongen, så fulgte en lang række trin med godsejere, velstående borgere, præster, frie og *stavnsbundne* bønder, karle og piger. Aller nederst - og i visse henseender ragende lige så meget nedenud som Kongen ragede ovenud - fandt man natmændene. Man kunne *sé* natmændene ved højlys dag, men de levede næsten som de boede på indersiden af planeten.

Stavnsbåndet var blevet indført i 1733 - over hele landet[333] - fordi mange søgte at komme væk fra landbruget og landlivets forpligtelser og at sætte sig ud over hvad der stod i *Danske*

Lov - i 3-14 stod fx:

»Præsterne maa ingen Skudsmaal give nogen Vornede, som fra et Stæd til et andet ville flytte, uden de have rigtig Afskeed fra Husbonden, og hans Forlov dertil. Giør nogen Præst herimod, da bøde hand sexten Lod Sølv, Halfparten til Vornedens Herskab, og den anden halve Part til Præste-Enker.

Hvis og nogen af saadanne Personer skulle sig undslaa, eller forstikke fra deris Husbond, da maa de af Husbonden, hvor de antreffis, anholdis, at de til behørige Stæder kunde forskikkis til Gaarde at antage, eller anden Tieniste at forrette, hvor paa ingen Forhindring af nogen maa giøris, naar Husbonden lovlig beviser, at det er hans Vornede.«

3 - Bonden fra Ugerløse

En bonde fra Ugerløse lidt syd for Kalundborg var forsvundet engang i slutningen af november 1734. Han var gået hjemmefra med nogle svin for at sælge dem i byen, men var forsvundet et sted på tilbagevejen.

Hvad var der sket?

Han havde *muligvis* været hos natmanden ved Skt. Jørgens-bjerg for at købe dyrehår til sin bedrift; man kunne frygte at han var *faldet i* og siden faret vild på det øde stykke ned mod Ugerløse og død af kulde; men måske var han blevet *ombragt*?

Bønderne var Ugerløse havde iværksat en eftersøgning og havde allerede været ved natmandshuset én gang, men forgæves. Nu kom de igen, kun for at blive jaget væk af Mikkel Natmand der skød op i luften - eller i retning af dem. *Måske* passede det dem meget godt, for nu havde de anledning til at gå til deres godsforvalter, Niels Lind, som lod natmanden og hans bror - senere også natmandshusets kvindfolk - sætte fast.

Man *fandt* den forsvundne bonde. Han lå død ikke så langt fra natmandshuset, men - forunderligt nok - med penge på lommen, så røveri havde der ikke været tale om. Hans hals var brækket, men om det var sket ved et fald eller fordi han blevet myrdet lod sig ikke sige.

Forhørene af de indsatte gav ikke resultat med det samme, men efter en tid var der ét af kvindfolkene der begyndte at tale. Senere var der også andre der åbnede munden, ikke altid af fri vilje, men fordi man brugte tortur. Der stod ganske vist i Danske Lov - 1-2-21 - at man ikke måtte foretage »pinlig forhør« - men man mente vel sagtens at man - *nødvendigvis* - måtte anlægge en fri fortolkning?

> Ingen skal pinligen forhøris, uden han tilforn er dømt til Døde for nogen Ugierning, med mindre det er in crimine Majestatis i højeste Grad, hvor Sagens Beskaffenhed ikke lider, at den almindelig Lands Proces kand følgis.[334]

4 - Processen og dommen

Efterhånden fik Niels Lind samlet så meget materiale sammen

at han kunne gennemføre en sag ved herredstinget; han havde opgivet at rejse anklage for drab - da beviserne ikke var stærke nok - men han mente at kunne anklage natmanden og mange af hans kolleger og slægtninge rundt omkring på Sjælland for organiseret tyveri af heste og kreaturer - og for omfattende salg af stjålne dyr, huder og kød til hælere, hvoraf nogle var helt almindelige og ordentlige mennesker.

Senere kom sagen for landstinget og endelig for Højesteret. De endelige domme blev hårde, omend noget mildere end ved første og anden instans - i visse tilfælde skete der tilmed frifindelse; dertil kom at nogle af de anklagede ikke havde kunnet dømmes, eftersom de var døde under sagens behandling - muligvis på grund af det langvarige ophold i en kold og uhumsk fangekælder.

- Én blev pisket på skafottet, fik brændt tyvemærke i panden og blev indsat på Bremerholm.

- Tre mænd blev hængt.

- Flere af kvinderne blev sat i spindehuset.

- Desuden var én af mændene - en tidligere landsoldat - blevet idømt en dødsdom ved landstinget, men var pga sin høje alder sluppet med at blive jaget af landet, dvs ud af Sjælland. Da han senere vovede sig tilbage, blev han pågrebet under én af tidens tiggerjagter og sat i tugthuset, hvor han døde.

- De umyndige børn blev sat i pleje - men kun for gode ord og betaling. Havde der været tale om børn af ærlige forældre havde taksten været mindre; men i deres tilfælde var det

nødvendigt *også* at betale plejefamiljen for tab i déns anseelse.

5 - Léd Holberg af berøringsangst?

Tyge Krogh har skrevet en troværdig bog om et trist stykke Danmarkshistorie; den er elementært spændende og giver et bredt indblik i hvordan samfundet så ud og fungerede på Holberg's tid. Men egentlig kan en nutid også lære noget:

Skubber man nogen ud, vil det hævne sig på den ene eller anden måde.

Tyge Krogh er svagt ironisk over for Holberg - se citatet ovenfor; han minder om at Holberg var med til at fastholde det strenge samfundshierarki (se bogens s. 62 ff) - hvad der, taget med et gran salt, kan være rigtigt - og hævder vel nærmest at Holberg ikke problematiserede udstødningen af natmændene. Men gjorde han ikke dét?

Hér følger et citat fra Holberg's bog om *Natur- og Folkeretten*[335] - som Krogh selv har optrykt et lille stykke af; det er ikke det letteste stykke prosa, men er der ikke hér et vist holdepunkt for at sige at Holberg ikke så meget er i det dømmende, som i det beskrivende hjørne, og desuden at Holberg er opmærksom på at man ikke altid selv er skyld i hvordan andre sér på én, tag fx omtalen af de *uægte børn*.

Men måske må man tilføje at Holberg forlod emnet *så* hurtigt, at man ikke med fuldstændig sikkerhed kan fastslå hvad han mente *i sidste instans*?

Eens Navn og Rygte formindskes ved Ondskab og store Skielmstykker, som han imod Naturens Ret øver mod andre uskyldige Mennesker, hvilket foraarsager, at ingen kand have nogen Fortrolighed til saadan en, ey heller handle med ham, uden han har stillet Borgen for sig.

Men deres Navn og Rygte uddøer gandske, som føre ideligen et Levnet, der egentlig hensigter til at skade uden Forskiæl: Saadanne ere Tyve, Røvere, Mordere, og andre, der giøre Profession af Misgierninger.

Disse, saa længe de blive ved deres slemme Forsæt, ansees af andre Mennesker som tilfælles Fiender, og bruges [332] samme Frihed mod dem, som imod vilde og glubende Beester, saa at man kand slaae dem ihiel, hvor man treffer dem, og kand saadanne ikke faa et got Navn og Rygte igien, førend de forsværge deres forrige slemme Levnet, betale, hvad Skade de have giort, eller bekomme deres Misgierningers Forladelse.

Hvad sig anbelanger deres Navn og Rygte, som ere under Regieringer, da bestaaer det derudi, at en holdes for en god Borger udi en Republiqve som ikke ved nogen Borgerlig Lov er erklæret for et daarligt og raadent Lem.

Saadant Navn og Rygte formindskes og mistes paa tvende Maader, enten af ens blotte Stand og Vilkor, eller af Forseelse og Misgierning. Det første skeer igien paa tvende Maader enten af eens blotte Stand, hvorved udi sig selv er dog intet slemt og lasteligt. Saaledes holdes Slaver for ikke at være rette Lemmer udi en Stad; Iligemaade ere u-ægte Børn paa adskillige Stæder meget ringe agtede, omendskiønt det er

ikke deres men Forældrenes Forseelse, at de ere saaledes fødde. Paa den anden Maade formindsker eller tit til intet giør Stand og Vilkor en Borgers Navn, naar den begiver sig udi saadanne Forretninger, som uden Laster ikke kunde forestaaes, eller som formedelst deres Uhumskhed ikke kunde øves uden af de allerliderligste Gemytter. Hidhen høre Bødler, Rakkere, Tyve-Trekkere, og de, som ere af samme Suur-Dey, hvilke formedelst deres skidne Forretninger udelukkes ved de Borgerlige Love fra andre agtbare Borgeres Omgængelse. De Hebræer holdte 4 slags Folk formedelst deres Vanrygte ubeqvemme til at føre Vidnesbyrd. Spillere, Aagerkarle, de, som med det syvende Aars Frugter dreve Handel, Item, de som lærdte Duer at flyve, foregivende, at ingen af dem forrettede noget, som tienede til det Menneskelige Kiøns Opbyggelse eller til det gemeene Beste.

[Pro domo: Efter Billeskov Jansen's 12-bindsudgave, bd 1 Efterkontrolleres mod *Samlede Skrifter*]

12 - 1737 Holberg mellem gammelt og nyt

Epigrammatum Liber Primus.

CXXVII

Descriptio loci, ubi habitat Poëta: Ad Papilum
Quæris quô vicô nos urbis nunc habitamus.
Sunt vicina mihi, Papile, bina fora,

Dicitur hocce vetus, veteres dominantur ubi artes
Flagitia ac rixæ, crimina, furta, doli.
Est aliudque nuvum (a) crucibus lignoqve ferali,
Conspicuum. In medio (b) justitiam esse vides.
Sic inter fures, furcasqve habito sine fraude,
Namqve premente eo (c) fert Deus (d) alter opem.

- - -

Du spør, i hvilken Kant af Byen jeg har min Bolig?
To Torve ganske nær, Papil, den findes vil.
Det ene Gammeltorv, med gammel Kunst fortrolig, Slagsmaal
og Tyveri og Svig og Drik og Spil.
Nytorv det andet, der har Skafottet man placeret,
midt mellem begge har Justitia sit Bo.
Saa mellem Galgenpak og Galgen ugenert jeg boer;
den ene Gud mig hjælper mod de to.

- - -

Dansk oversættelse er citeret fra: Oluf Nielsen: *Kjøbenhavn paa Holbergs Tid*, Kapitel 1. Holberg boede i Nygade, på hjørnet af Gammeltorv fra 1735 til 1739. Oversættelse: Jens Justesen, Trondhjem 1863, S. 45 Se digital udgave på:

http://www.eremit.dk/ebog/kht/kht_1.html

- - -

Holberg's noter. [Udelades måske]

(a) Forum novum est locus suppliciorum,

(b) curia Senatorum, quæ sita est inter utrumqve forum

(c) Mercurio furum Protectore, qvi in Veteri foro regnat,

(d) Justitiæ, quæ in foto novo exercetur.

13 - 1738 Holberg fik sørgeligt ret nær Præstø?

Nordkapellet, Everdrup Kirke, Foto: BA, 2007

1 - Epitafiet i Everdrup Kirke

[Henvisning hertil] Nord for Præstø, ikke så langt derfra ligger Everdrup – i slutningen af 1300-tallet Æwerthorp. Kirken er fra den romanske tid og har senere fået tilføjet tårn, våbenhus og kapel mod nord - og noget af murværket er ommuret. Kapellet blev bygget i 1637 og blev oprindelig brugt som gravkapel for ejerne af Bækkeskov, herregården nogle kilometer mod øst.

I kapellet hænger et epitafium fra midten af 1700-tallet.

Teksten er ejendommelig; der må stikke noget under, skulle man tro.

Epitafiet er opsat til minde om Knud Ahasverus Becher og hans hustru; det er gjort i marmor og har en ramme af sandsten.

Når man er henvist til at hente sin viden fra gravsten, så er der noget galt, står der; så er menneskene følelsesløse eller døde:

Naar Steenene taler
Er det Icke for det beste
Thi da
Ere Menniskene
Enten Følisløse eller Døde
Ach!
Jeg vidner
At her under hviler de Dødelige levninger
af
Den fordum Velædle og Velbÿrdige
KNUD AHASVERUS BECHER
til Becheschou
Hans Kongel: Maÿestetz Hoÿstbetroede LandsDommer
over
Lolland og Falster
Fød d: 7 Septembr 1681
Død d: 12 August 1738
Kunde bestandig Kierlighed
Som Hand bar til sin udvalde og ægte Frue
Frue Helena Maria Bechers fød af Brumundt
Fri fra døden
Hafde Hand været udødelig

og
Kunde Forstand og Retviished
Frelse fra Graven
Som
De Kand forævige IhuKommelsen
Hafde Hans Liv bestandig holt ud med
Hans Rygte.

Indsættes senere foto af tavlen: BA, 2007

Knud Ahasverus Becher må have været en både kærlig og god mand, skulle man tro teksten på epitafiet: Ak, det menneske som denne sten fortæller om er død så ganske ufortjent. Hvis det havde været Knud Becher's kærlighed til sin kone, eller hvis det havde været forstand og retfærdighed der styrede, så havde han været været udødelig og gået iblandt os endnu.

Epitafiet over Becher er et stramt komponeret digt, måske derfor så meget mere virkningsfuldt? Men læst umiddelbart står der ikke meget om Becher selv, ikke noget om de klager der havde været rejst mod ham, ikke noget om det voldsomme drab på ham – hvad der også ville have været usædvanligt. Forfatteren har – ved at tage afsæt i Becher's angivelige kærlighed til sine kone – skrevet sig væk fra den ydre og dokumentérbare virkelighed og langt ind i en konstrueret virkelighed, hvor det postuleres at Becher's voldsomme død var aldeles ufortjent.

Men epitafiet taler usandt, og der er ikke alene tale om historieforfalskning, også om et udsagn der i datiden må have smertet mange af de familier der boede på egnen.

2 - Knud Ahasverus Becher

Becher havde kæmpet sig op i samfundet. Han var blevet født i 1681 som søn af en færgemand ved Hvalpsund, kom i tjeneste hos en landstingshører (dvs en landsdommer) og blev i 1708 foged - senere godsforvalter - på Vallø for Anna Sophie Reventlow (1693-1743), Frederik 4's elskerinde og hustru. Becher blev vicelandsdommer i 1718 og landsdommer i 1734. Han må have tjent godt - allerede i 1729 købte han Bækkeskov for 12.000 rigsdaler.

Becher var – som godsforvalter på Vallø – involveret i forskellige stridigheder, og han blev anset for at være en hård herre. I 1725 klagede bønderne i Valløby over ham til Dronningen, men han svarede igen med en påstand om at de var opsætsige og ikke passede deres gårde. Han hævdede at 17 bønderkoner havde overfaldet ladefoged Kristen Pedersen, slået ham med spader og prygler og givet ham en alvorlig medfart.

3 - Overfaldet i engen. Drabet

I 1738 var der et par af bønderkarlene på Bækkeskov – *Ulrik Hermansen* fra Lille Tvede og *Oluf Kristoffersen* fra Stavnstrup - der følte sig så pressede og forulempede af Becher at de blev enige om at slå ham ihjel. Det lykkedes dem at overtale andre af karlene og bønderne til at gå med. Så vidt vides brugte Becher hverken at sætte karlene i hundehullet eller på træhesten, men derimod var han uafbrudt *over* folkene, slog og truede dem.

Om formiddagen den 12. august kom Becher ridende i engen og skældte karlene ud over at de havde sluppet deres heste

løs for at æde. Ulrik Hermansen havde holdt Becher's hest fast ved tøjlen, mens Oluf Kristoffersen var begyndt at slå Becher med sin le. Efterhånden kom andre til og slog også løs. De der *havde* slået krævede af de andre – mænd som kvinder - at de også skulle slå. Tanken har givetvis været at alle ville sikre sig mod at nogle vidnede mod de andre. Karlene må have vidst at myndighederne ville straffe dem hårdt, men måske har de troet – at dét at man ikke kunne udpege én eller flere hovedmænd – ville mildne straffen for dem alle?

Noget efter drabet kom ridefogeden, Iver Kirketorp, tilstede med en vogn for at føre liget bort. Han skal have spurgt hvorfor de havde dræbt herremanden og fået et 'at nu var de blevet plaget i så mange år at det måtte høre op' til svar.

Der skete mange overfald i 1600- og 1700-tallet, men drabet på Becher var på flere måder en sjældenhed, fordi det vendte sig mod en herremand, fordi det skete kollektivt og blev gennemført konsekvent, og fordi det ikke skete gedulgt.

4 - Drabsmændenes flugt

Ulrik Hermansen og Oluf Kristoffersen var flygtet og kunne ikke pågribes, mens resten hurtigt blev pågrebet og sat i tårnet i Vordingborg. Til sidst blev også Ulrik Hermansen og Oluf Kristoffersen pågrebet; Ulrik Hermansen efter at hans far, Herman Ulriksen – der så vidt vides hverken var medskyldig eller kendte til sønnens gemmested – var blevet sat i tårnet.

Ulrik Hermansen og Oluf Kristoffersen var taget til Ulrik's moster i Toxværd, ikke så langt derfra, og bedt om husly, hvad hun og hendes mand – Jep Rasmussen - ikke turde give dem. Jep og mosteren var i dyb vildrede; de ville hverken give husly eller angive flygtningene. Det endte så med at Jep Rasmussen gik

til Ulrik Hermansens mor der besluttede at gå til amtmanden. Amtmandens sendte en gruppe ryttere afsted der pågreb flygtningene, indsatte dem i tårnet i Vordingborg og løslod faderen.

5 - Kommissionsdomstolens kendelse

Kommissionsdomstolen dømte de 11 der havde deltaget i drabet til at blive halshugget. De to hovedmænd skulle dertil knibes med tænger 3 gange: På gerningsstedet, på vejen til skafottet og på selve skafottet. Så skulle højre hånd hugges af, dernæst hovedet og til sidst skulle deres lig parteres og lægges på stejle – deres hoveder sættes på stager[336].

En medvider, der ikke havde deltaget i drabet, skulle lægges i jern på Bremerholm på livstid, tre skulle i jern i et år - og fem kvinder skulle hver ét år i Spindehuset. To mænd der var blevet tvunget til at slå på Becher's lig blev frikendt.

Højesteret behandlede sagen året efter, i maj 1739 - og denne behandling blev vendt i en historisk opsummering så sent som i 1961[337].

21. juli 1739 blev dødsdommene eksekveret[338].

Bønder uden for Præstø o. 1760 uddrag af illustrationen til Præstø. Fra Pontoppidan's Atlas **[Uddybes senere]. Skanning fra originaltryk.**

6 - Pontoppidan og Gram - men ikke Holberg?

Et sted i Erik Pontoppidan's danske atlas står temmelig korfrattet om et frygteligt drab der fandt sted i nærheden af Præstø i august 1738 [se nedenfor]. Knud Becher var en hånd mand mod sine bønder som - i deres undertrykkelse - gjorde oprør imod ham og dræbte ham. Det er næppe en tilfældighed at illustrationen i *Atlas* er så trist.

Bekkeskoug, (*) Navnet skal grunde sig paa tvende Bekke, som løbe omkring Skoven og alle Gaardens Marker. Eyerne, saavidt samme ere bekiendte, have været: Tönne Galles Enke Frue Wibike Bek som døde 1606. Henrich Ramel, Hofmester paa Soer, indtil 1649. Admiral Christoph. Lindenow, Major Axel Urne, Anna Elisabeth Lindenow, Geheime-Raad Otte Krabbe, Oberst Steen Schinkel 1704, Rudolph Schinkel, Knud Ahasverus Becker Landsdommer en haard Mand mod sine Bønder, som i deres Undertrykkelse, giorde Oprør og dræbte ham paa Marken. Da dette skeede med felles Overleg og beraad Hue, maatte en halv Snees af disse elendige lade Liv for Liv. Hans Enke Hel. Mar. Brumond solgte Gaarden til Justitz-Raad Bredo Munthe af Morgenstierne, hvis Søn Justitz-Raad og Landsdommer Otte Christoph. Munthe af Morgenstierne nu besidder den, Hovetgaards Taxt er 10 Tønder 6 Skiepper 2 Fierdingkar 1 Album, Skovskyld 9 Tønder 4 Skiepper 2 Fierdingkar 2 Album. Bekkeskoug

Beltring, en vel bygt Gaard, som af Kong FRIDERICH IV. blev kiøbt og henlagt under det Vordingborgske Regiments District til Cavalleriets Brug, Amtmanden over dette District pleyer her at have sin Boelig. Da Archivet brændte Anno 1719. saa haves om Eyerne i de ældre Tider ingen Oplysning, men efter Tradition, skal Beltring have tilhørt de Beckers Slegt, og blant andre een ved Navn Lawe Beck, som ligger begraven i Baarse Kirke, om hvilken den Egns Indbyggere have Beltring.

(*) Efter Navnet kunde man snart forvexle denne Gaard med en anden i Skaane, hvor fordum var et berømmeligt Præmonstratenser Kloster, om hvilket er meldet i *Annal. Eccles. Dan.* T. II. pag. 721. 736. T. III. p. 233.

Der er tilsvarende et sted hos Hans Gram; han skrev en måneds tid efter drabet - men nærmest indirekte - at landsdommer 'Bekker' var slået ihjel af sine bønder[339].

Hos Holberg står der intet. Dette er dog ikke et bevis på at Holberg ikke kendte til drabet, at han ikke drøftede det med nogen - eller at han ikke havde en mening om det. Måske - eller *sandsynligvis* - er det lige modsat hele vejen rundt, men bevises kan det ikke, kun - *måske* - sandsynliggøres.

I det mindste et par gange har Holberg oplevet eller bemærket noget som han først har brugt - i et skriveri - langt senere, fx i én af sine epistler.

Hvad Holberg måtte have skrevet i mere personlige breve eller hvad han måtte have sagt i en samtale er uhyre sjældent bevaret, de kan fx være brændt. I det mindste findes der - sammenlignet med hvad der er efterladt efter Hans Gram - usædvanligt få breve fra Holberg's hånd; ligeledes er der efterladt meget få breve *til* eller *om* ham; og der findes næsten ingen *autentiske* beretninger om hvad Holberg har sagt eller gjort ved forskellige lejligheder.

Holberg har mødt Marie Grubbe omkring 1711 da han - som så mange andre - flygtede fra København pga pesten, men det er først i epistel 89 - der blev udgivet i 1748 - at han omtalte deres møde; til gengæld er netop dén omtale blevet læst grundigt af senere forfattere som fx H.C. Andersen og J.P. Jacobsen[340].

Et andet eksempel kunne være den måde Holberg skrev om den tidligere nævnte Povel Juel, for det skete - uden navns nævnelse - først i en epistel, se s. 261 ff.

Det er naturligvis ikke til at vide, men i betragtning af at drabet på Knud Ahasverus Becher var temmelig enestående er det

sandsynligt at Holberg *kendte* til drabet og også til sagens forløb gennem retsmaskineriet, men at han ikke fandt det *nødvendigt* eller *opportunt* at ytre sig om det; hverken da det fandt sted - eller senere - for nok var der tale om noget alvorligt, men det var jo netop ene-stående, og dét oprør der gemte sig i det blev ikke til andet og mere.

Måske er det dog en smule *påfaldende* at han *slet ikke* skrev noget som helst om det, for dén der købte Knud Ahasverus Becher's herregård var ikke hvem som helst, men Holberg's yngre slægtning, hans bekendt og formentlig også (i et tilfælde eller to) hans juridiske rådgiver: Bredo Munthe af Morgenstjerne[341] der (men det er nogle år senere) nævnes - med navn af Pontoppidan, se illustrationen fra hans *Atlas*.

- - -

Måske har der været en særlig omstændighed der har irriteret Holberg en smule og som har skubbet til hans 'jugement'? Knut Ahasverus Becher havde været i Dronning Anna Sophie Reventlow's tjeneste - dvs at Bescher meget indirekte havde haft forbindelse til det mangesidige og flittige talent Andreas Hojer som Holberg ikke brød sig det mindste om - og som han havde været i en ret voldsom politisk-litterær fejde med omkring 1718[342].

Hojer havde været *persona non grata* ved Hoffet efter Frederik 4's død i 1730, men var hurtigt inviteret tilbage - blev kreeeret dr.jur., udnævnt til medlem af Højesteret og til generalprokurør; endvidere var han blev udnævnt til professor i naturret og flere andre ting. Han døde i 1739, samme år som sagen mod drabsmændene var blevet afsluttet ved Højesteret.

- - -

7 - Navnet Ahasverus

Ahasverus (evt skrevet Asverus) var navnet på to mytiske figurer, en gammeltestamentlig persisk figur i Ester's bog - og en ganske anden figur der skulle 'optræde' under Jesu korsgang til Golgata.

1 - Ahasverus i Ester's bog

Kong Ahasverus (hebraisk for *Xerxes*) af Persien ville - som følge af en intrige - udrydde de persiske jøder, men blev i sidste øjeblik overtalt af sin jødiske dronning, Ester, til at opgive sin plan; i stedet blev den intrigante førsteminister - Haman - og dennes 10 sønner henrettet og hængt op i en galge; desuden blev 75.000 persiske modstandere dræbt.

'Krøniken' i Ester's bog er **muligvis** - indholdsmæssigt - temmelig relevant ift komedien om Jeppe (inkl de afsluttende ord) eftersom den handler om intriger, omvendinger og 'udligninger' **[vil blive overvejet nærmere snarest muligt]**[343]**.**

2 - Ahasverus under Jesu korsgang til Golgata

Der skal ifølge forskellige overleveringer have været en *jødisk* skomager i Jerusalem der nægtede Jesus hvile under korsgangen til Golgata. Denne skomager hed Ahasverus og han skal - som 'gengæld' for ikke at have villet hjælpe Jesus - være blevet fordømt til aldrig at finde hvile[344].

Jerusalem's Skomager blev hovedfigur i forskellige tyske 'folkelige' udgivelser hvoraf én eller flere danske oversættelser

er blevet udgivet på dansk i 1600-tallet. Der er bevaret [mindst] ét eksemplar heraf på Det Kongelige Bibliotek[345].

8 - Holberg og Ahasverus, 1

Navnet *Ahasverus* var [formoder jeg] almindelig kendt på Holberg's tid, og der findes forfattere i 1600- og 1700-tallet der har båret navnet som for- eller mellemnavn.

Holberg har kendt til navnet og dets 'jødiske' historik og selv brugt navnet aktivt, men ikke på måder der - 'køligt' bedømt - har haft nogen som helst relation til Knud Ahasverus Becher eller drabet på ham.

Holberg har brugt navnet til en figur i komedien *Ulysses von Ithacia*, desuden har han ladet den bergensiske lokalbefolkning tro at Niels Klim [se evt om *Niels Klim* fra 1741, nedenfor s. 456 ff.] - efter sin tilbagekomst fra det underjordiske - var 'en inkarnation' af Jerusalem's skomager - og endelig har han omtalt myten i sin *Jødiske Historie* fra 1742 og kort berørt den i to af sine epistler, nr. 198 fra 1750 og nr. 496 der blev udgivet posthumt i 1754[346].

9 - Drabssagen og komediens morale?

I slutningen af *Jeppe* sagde Baronen:

> Vi derfor Øvrighed fra Ploven meer ej tage
> Giør Bonde til Regent, som udi fordum Dage,
> Thi gamle Griller hvis mand fuldte derudi
> Hvert Herredom maa skee faldt hen til Tyranni.

Skulle man endelig - i forlængelse af komedien - sige *noget* om den frygtelige historie ved Præstø kunne det vel blive:

> *Sé hvad der kan ske når en 'hård hund' gøres til Regent. Han forårsager oprør og tumult. Dét ville være langt bedre hvis sådanne 'hårde hunde' blev balanceret ordentligt af så de ikke kunne provokere menigmand.*

Holberg skrev ikke sådan i 1738 eller kort derefter. Sagde det måske heller ikke? Men spørgsmålet om *ikke at provokere* tog han siden op **[se nedenfor; henvisning til tilføjes!!!]**

10 - Hans Gram og Erik Pontoppidan

Erik Pontoppidan var - i en periode - universitetskollega til Holberg, og d'herrer stødte på hinanden.

Pontoppidan var et dusin år yngre end Holberg, havde som han taget teologisk attestats, havde været ansat som rejseledsager for andre - og havde i dén egenskab været i England. Han var et energisk og nidkært menneske, der - som Holberg og Egede - undertiden ragede uklar med andre.

Energien kom til udfoldelse i et omfattende forfatterskab, som Hans Gram undertiden kunne være en smule skeptisk over for dybden af[347]. Når det drejede sig om hvad Pontoppidan mente - ideologisk eller religiøst - hældede Gram tydeligvis i retning af at være mere enig med Holberg end med Pontoppidan; noget kunne tyde på at Gram havde flyttet sig noget siden han i sin tid bistod Rostgaard i dennes klage til Kongen over *Peder Paars*[348].

Pontoppidan var i øvrigt - som Gram - én af dem der lagde grunden til det senere *Videnskabernes Selskab*[349] som Holberg blev 'æresmedlem' af og som han leverede to betænkninger til.

Holberg har, mig bekendt, ikke ytret sig meget eller overhovedet om Pontoppidan, men han har trukket på nogle af hans historiske udgivelser[350].

Der er desuden et enkelt sted, epistel 299, hvor Holberg akkurat strejfer begrebet konfirmation i den kirkelige betydning af ordet. Pontoppidan var én af dem der etablerede den danske konfirmation i 1736, han var involveret i indførelsen af en ny salmebog, han var med i en bibelkommission[351] - og så blev han udgiver og redaktør af det store danske *Atlas* der var tænkt som andet og mere end en 'simpel' kortsamling.

Hensigten med at indføre konfirmationen har formentlig været at man - på det højeste samfundsmæssige niveau - ønskede at relancere den protestantiske troslære. Anledningen var ikke at katolicismen vandt frem, men at der på den var en del der 'sværmede' eller trådte 'kættersk' op, ikke mindst blandt Københavnske præster.

Forudsætningen for at konfirmationen kunne 'implementeres' var imidlertid at alle, dvs ikke mindst alle de unge på landet, blev i stand til at læse så godt at de kunne lære katekismen og mere end dén - at de også kunne læse salmerne.

TMP PLACERING Tilføjelse 091007: Aage Kragelund har i sin udgave af *Niels Klim*, bd. 1, s. XC-XCIII - særligt på s. XCI - dokumenteret at Holberg og Pontoppidan (kongelig konfessionarius) engang var mødtes hos biskop Hersleb i 1739; Holberg havde bebrejdet Pontoppidan at sidstnævnte havde gjort Kongen, Christian 6', forsagt og trist osv; Pontoppidan skal have repliceret at han havde handlet som gjort fordi 'vi' levede i et barbari - hvorefter Holberg havde afsluttet diskussionen med at sige at han ikke - på sine rejser - var kommet til noget land hvor befolkningen havde været mere gudsfrygtige end i Danmark og Norge. D'herrer var skiltes som uvenner. [Biskop Hersleb skal have erklæret sig enig med Holberg].

Sammesteds har Kragelund gengivet et udsagn fra biskop Deichmann der bekræfter at Holberg i 1745 var temmelig skeptisk over for Pontoppidan der på dét tidspunkt havde haft en uoverensstemmelse med Jakob Langebek. Holberg skal [men hvor?] have givet en anekdote til bedste hvor han gjorde

tykt nar ad Pontoppidan.

11 - 1808 Det var længe svært at få fæstere

"De mange Snese Høye som har været her omkring paa Markerne - der nu ere komne under Ploven og Steenene brugte til Giærder lader formode, at Egnen i Oldtiden her har været meer Folkeriig end den siden blev i de sildigere Tider - og især efter Beckers Drab var det saare vanskeligt at faae nogen til at tage mod Gaard eller Huus, saa endog nogle fra Tugthuset fik Friehed blot for at besætte de ledige Huuse - Nu siden den velgiørende Udskiftning - er ethvert ledigt Sted strax søgt af flere - da Virksomhed Flid og Velstand immer meer her tiltager."

Klippet stammer fra en indberetning fra 1808 fra sognepræsten i Everdrup, Lago Matthias Wedel[352], og antyder først en nærmest direkte sammenhæng mellem drabet på Becker[353] og nogle efterfølgende vanskeligheder med at tiltrække bønder og husmænd[354] til sognet; dernæst har Wedel anført nogle bemærkninger om datidens - muligvis nødtvungne - forsøg på at resocialisere tidligere misdædere, og til sidst har præsten givet en hjertelig tilslutning til landboreformerne, til nedbrydningen af den feudale samfundsstruktur og til de omfattende udskiftninger og den dermed forbundne økonomiske opbygning af en ny samfundsorden.

Wedel[355] udgav senere en topografisk beskrivelse over Vordingborg Amt hvori han - med udgangspunkt i epitafiet over

Becker, se s. 409 ff. - har givet en skæv, nærmest *påfaldende* skæv, fremstilling af hændelsesforløbet.

Det er [formentlig] korrekt at det fra drabstidspunktet og frem *har* været svært at tiltrække bønder og husmænd til sognet, men om dette har været en direkte eller indirekte følge af drabssagen eller om årsagerne har været af en anden art får foreløbigt stå hen[356]; nedenfor følger begyndelsen af afsnittet hos Wedel[357]:

> Paa Capellets Væg sees et Epitaphium over den ulykkelige Landsdommer Becker, som 1738 blev myrdet af Bekkeskovs Bønder - og han var dog en god Herremand; han slog ingen, lod ingen ride Træhest, eller sætte i Hullet; han lod ingen arbeide for Restance, eller skikke til Slaveriet - kort, han gjorde intet utilbørligt; men han vilde indføre et taaleligt Hoverie, da Godset før var Kongens, og Bonden da frie for Hoverie.

14 - 1740-1753 Holberg som herremand.

1 - De første år ...

I den første del af sit forfatterliv kendte Holberg *noget* til at bo på landet - for han havde prøvet det som dreng og ungt menneske i Norge, men hvordan livet har taget sig ud i de sjællandske landsbyer har han ikke vidst meget om - og slet ikke før han begyndtev at skrive komedien om *Jeppe.*

Det er tænkeligt at han har hørt forskellige historier i sin tid på

Borchs Kollegium (1709-1714), og det er sandsynligt at han har samlet forskellige nyttige informationer op fra de bønder som han skulle hente tiende fra da han var blevet ordinær professor - dvs fra 1717 og frem[358].

2 - Tiden som kvæstor og som herremand

Holberg kom - især som kvæstor[359] (formoder jeg) og senere som godsejer - ind på livet af bønderne og har givetvis talt med flere af dem. Når han - i denne, sene, del af sit liv - skrev om landboting var det i mange tilfælde særdeles seriøst ment, muligvis fordi det var i hans personlige privatøkonomiske interesse, men efterhånden også fordi han havde indgået en aftale med Kongen - omend pr mellemmand - om at hele hans formue skulle anvendes til at omdanne og revitalisere Det Ridderlige Akademi i Sorø. Et vigtigt eksempel på Holberg's seriøsitet hvad landboforholdene angår er hans betænkning om kvægsygen **[se nedenfor]**).

I denne sene periode var det tydeligvis Holberg's - hermed sammenhængende - synspunkt at hver enkelt skulle gøre hvad han[360] kunne på *sin* plads, se fx den afsluttende humoristiske del af epistel 29, s. 950 ff nedenfor.

3 - Advarsel mod at læse 'bagud'

Hvad Holberg gjorde og ménte i 1740'erne og frem kan man imidlertid *ikke* - i hvert fald ikke uden videre - bruge *bagudrettet*, som en art facitliste, i 'læsningen' af forskellige ting med bønder på scenen: *Jeppe*, *Erasmus Montanus*, *Den pantsatte Bondedreng*, *Den Stundesløse* osv - for man kan *aldrig* bruge hvad der 'senere' er sagt og gjort bagudrettet; dét ville være en teknik der - principielt - så bort fra at der meget

sandsynligt er sket en udvikling fra 'tidligt' til 'sent'. Undertiden kan man 'koble' det 'sene' med det 'tidlige', men det i så fald må være på en måde så at man har draget de nødvendige sikkerhedsmæssige foranstaltninger.

4 - Var Holberg blevet pragmatiker?

[Det følgende er i særlig høj grad ment som et udkast]

Jeg formoder at Holberg i sine senere år har udviklet en meget pragmatisk, *muligvis* endda en machiavellisk[361] opfattelse [evt ikke 'globalt', men 'partikulært'] hvor det var vigtigt for ham at alle 'elementer' - særligt de mest bærende eller samfundsmæssigt 'konstituerende' - blev forstået og håndteret korrekt af alle parter.

Formuleringen 'en machiavellisk opfattelse' er ikke præcis. Den 'rummer' [efter min mening]

1/ en både realistisk og omfattende historisk indsigt,

2/ en dynamisk opfattelse - dvs en realistisk indsigt i hvad der kan betegnes som egentlige historiske drivkræfter,

3/ et stærkt element af fokusering og målrettethed,

4/ [evt på vegne af dén hersker man understøtter] en evne og vilje til også at sætte sig igennem med alle nødvendige midler

og

5/ en evne og vilje til - om nødvendigt - at tilsidesætte 'mindre

betydende' hensyn. Hvad der for en umiddelbar betragtning ville kunne opfattes som inkonsekvent adfærd, kan for en 'machiavellisk' betragtning ses som *hensigtsmæssige* eller *nødvendige* 'meningsskift' eller 'handlingsskift'.

Enevælden var god - mente Holberg [efter denne tolkning] - fordi den var det bedste man kunne finde på og tillige realisere. Og for at bidrage til at denne opfattelse kunne blive afprøvet [?!] - i det mindste på modelplanet - skrev Holberg på denne tid sin modelroman om Niels Klim, se nærmere nedenfor s. 456 ff.

5 - Eksperimenter eller variationer over bundne temaer?

Hvis dette er 'korrekt' forudsætter det at Holberg har designet sin afprøvning[362] på en *rimeligt* dækkende måde, således at de *fundamentale 'konstituenter' ville komme 'i spil'* og således *at de de vigtigste kombinationsmuligheder ville blive afprøvet.*

[Epistel 79 bør overvejes i denne sammenhæng, se s. 993 ff.]

En roman - eller et teaterstykke - kan man ikke generelt opfatte som et videnskabeligt orienteret eksperiment, og hverken *Jeppe* eller *Niels Klim* opfyldte heller ét af de mest grundlæggende krav til et sådant - at det skulle være 'rimeligt' *åbent*. Tværtimod er begge 'fiktioner' lukket om sig selv fra begyndelsen til slutningen.

Men kan man ikke karakterisere de to 'fiktioner' som åbne eksperimenter, kan man i stedet opfatte dem som 'lukkede' variationer over bundne temaer, og dermed har Holberg placeret sine 'fiktioner' på et helt andet sted end som 'eksperimentel litteratur'[363], snarere som didaktisk, muligvis

som didaktisk & provokerende, litteratur.

6 - Eksperimenter og variationer og virkeligheden

Det er ikke Holberg der har fundet på det, men han var - fra første færd - en mester i at hudflette dem der *sagde* ét og *gjorde* noget andet. Og der er en del eksempler på at Holberg - i det mindste for en umiddelbar betragtning - har handlet en smule skævt. Hensigten med det følgende er imidlertid ikke at afsløre eller dømme vores gamle ven, dels ville det være så ganske *post festum*, dels kender vi ikke alle de relevante omstændigheder - kun dem der har 'overlevet', og endda kun 'overlevet' i skriftlig form.

Hensigten er primært at blive klogere på hvordan forholdene var, især forholdene mellem herremand, forvalter og bonde - og helst i sammenhænge der havde relation til Holberg og hans skrifter.

Hvad der kommer frem i det følgende kan hverken sandsynliggøre eller bevise noget om hvad Holberg *virkelig mente* med sine værker, men måske kan det tilføje nogle 'nuancer' [dette må henstå svævende en tid endnu].

7 - Holberg 'kom ind' på Brorup, siden på Tersløse

Fotograferet af BA
[Billedtekst tilføjes]

På et ret sent tidspunkt begyndte Holberg at **låne penge ud til nogle besiddere af landejendomme**. Det skete nogle år efter Københavns brand i 1728 og de påfølgende genopbygninger af de nedbrændte kvarterer (Holberg var knap 45 i slutningen af 1728). I 1736 gav Holberg således et lån til Johan Severin Bentzon der ejede **Brorupgaard** ved Havrebjerg tæt på Slagelse. Låneaftalen blev muligvis indgået med Holberg's søstersøn, Christian Tostrup som formidler, for Tostrup var fra o. 1733 til 1735 ridefoged for Bentzon på Brorupgaard, og det er mest sandsynligt at Holberg parallelt hermed har skaffet sig yderligere indsigt i dét at drive landbrug på Sjælland[364].

Nogle år efter gik Holberg endnu videre og overtog gården[365] (1740) hvad enten anledningen var at Bentzon ikke kunne tilbagebetale sit lån - eller at begge parter så andre fordele i at Holberg overtog gården; i det mindste kunne Bentzon koncentrere sine kræfter på en anden ejendom som han og hans kone havde i det jyske[366].

Senere endnu købte Holberg **Tersløsegaard** ved Dianalund ikke så langt fra Sorø (1745) - og bortforpagtede imens Brorupgaard.

8 - Kvægsygen

'Danmark' blev ramt af kvægsyge over flere omgange, således over to omgange i 1740'erne - og var én af de mange, omfattende ulykker, der slog ned i Danmark [og evt i Norge, på Island og Grønland] på Holberg's tid. Store og voldsomme ulykker var en 'normal' del af dén tids tilværelse:

- De store sygdomme som pesten der ramte København i 1711 og lagde *mange* i graven.

- De store krige, 'sidst' Store Nordiske Krig.

- De store brande, 'sidst' Københavns Brand i 1728, se ovenfor s. 355 ff.

- Børnekopperne, som i særlig grad og med ét ramte på Grønland.

Foruden sådanne 'ulykker' var der almindelig 'sygdom' og elendighed. Storme. Oversvømmelser osv.

Man havde ikke et beredskab der 'matchede', bl.a. fordi man ikke havde den fornødne indsigt i årsagerne. Men nogle ting søgte man at løse eller at afbøde virkningerne af - således - 'udløst' af den store brand i 1728 - ved at indføre nye bygningsregler, ved at regulere gadeforløbene og ved at etablere et forsikringssystem.

Kvægsygen skyldes en smitsom morbilli-virus. Sygdommen er i dag udryddet i Danmark, men det lykkedes først ca 30 år efter Holberg's død - i 1782. Dens voldsomme udbredelse og farlighed gav anledning til at man i 1762 sendte P.C. Abildgaard m.fl. til en veterinærskole i Lyon for at lære faget - og senere til at Abildgaard blev tilskyndet til at etablere en dansk veterinærskole, først som privat skole i Sankt Annægade på Christianshavn, et par år efter som statslig. Veterinærskolen blev begyndelsen til den senere Kongelige Veterinær- og Landbohøjskole.

Holberg sendte sin betænkning til Det Kiøbenhavnske Selskab af Lærdoms og Videnskabers Elskere (det nuværende Videnskabernes Selskab), hvor den blev oplæst af hans kollega og gode bekendt, professor Hans Gram 6.12.1745. Holberg var medlem eller måske æresmedlem af Selskabet, men deltog ikke i møderne. Betænkningen indgik i Selskabet's samling af Skrifter der udkom i 1746. Holberg har foruden betænkningen om kvægsygen leveret en historisk redegørelse om norske [søkrige].

Betænkningen har - efter indholdet at dømme - haft flere meget forskellige mål og temaer:

- De 'kloge', dvs medicinerne og de naturkyndige havde ikke kunnet forklare den meget alvorlige sygdom - og derfor var den heller ikke blevet udryddet: *Thi aldrig have Physici taget meer Feil udi deres Gisninger, og Medici meer i deres Recepter*, se s. 921 ff og særligt s. 930 ff.

- Sygdommen var *ikke* forårsaget af en komét, se s. 932 ff. og den skyldtes heller ikke at Gud havde villet straffe menneskene, se s. 943. Et tema Holberg ganske svagt og overfladisk havde antydet tidligere - nemlig efter Københavns Brand i 1728, jf. ovenfor s. 364 - som han nu drøftede mere seriøst, og som han i øvrigt gentog nogle år efter i epistel 83 (1748), se s. 958 ff. - og stadig på en seriøs måde.

- Men måske blev kvægsygen båret frem af giftige insekter, som man blot ikke har været i stand til at sé, se s. 924 ff.

- Måske skulle man være lidt mere åben over for dem der prøvede at skue dybere, som dén forsker der brugte et

mikroskop, se s. 929.

- Når man ikke havde afklaret hvad der var sygdommens årsag, hvad kunne man så gøre? Hvad kunne man sige til sine bønder?, se s. 935 ff.

Holberg kunne - som alle andre på dén tid - *ikke* forklare hvad der var sygdommens årsag, og det har han selv tydeligt understreget i en senere epistel efter at kvægsygen 'var kommet tilbage' (nr. 343 fra 1750), se nedenfor s. 972 ff.

Men han mente dog at kunne afvise *nogle* forklaringer og tiltag som de rene misforståelser eller dét der samfundsmæssigt eller politisk sét var værre. **Hans afvisning af at Gud skulle have villet straffe menneskene er karakteristisk for ham**:

Holberg kunne ikke med sikkerhed vide hvad Gud havde villet eller hvad han kunne, men eftersom straffe-formodningen var i modstrid med alle Holberg's forestillinger om en alvidende, algod og almægtig Guds væsen ***og*** med Holberg's dermed tilknyttede forestilling om at menneskene ikke var maskiner men væsener der var udstyret med fornuft og ansvar, så *måtte* straffe-formodningen afvises som noget nær 'ukristelig'. Når Holberg har talt om Gud's straf osv, skulle det forstås som en talemåde skrev han et sted.

Havde man først skubbet de helt 'skæve' forklaringer om at kvægsygen skyldtes kométnedslag og denne 'ukristelige' antagelse om at Gud ville straffe menneskene til side var der - omstændighederne taget i betragtning - ikke andet at gøre end at handle koldsindigt, rationelt og fremadrettet:

- Man måtte adskille de syge besætninger fra de raske, eller i det mindste ikke sætte 'nye' raske dyr ind blandt dem der var syge.

- Man kunne slå de syge *voksne* dyr ned, men beholde de raske *kalve*.

- Man kunne gå væk fra at opfatte smør som et alfa-og-omega; i England tilberedte man glimrende stege uden at overpøse kødet med 'danske' sovser og i stedet at udnytte kraften i kødet.

- Man kunne skifte om fra kvægbrug til fåre- og gedehold.

- Man kunne lægge mere vægt på havebrug end tidligere, for der var meget næring at hente i kål, peberrod osv.

Holberg håbede givetvis at kvægsygen ville forsvinde, for erfaringen viste at mange tidligere epidemier [eller 'pandemier'] døde ud af sig selv, men netop denne sygdom forsvandt ikke, men vendte trist nok tilbage.

9 - Fogderne

Der findes bevaret et mindre antal af Holberg's breve, som dog i visse tilfælde har været gennem en skrivers hånd; disse breve kan i *nogle* tilfælde være formuleret af en anden end Holberg selv, men er dog underskrevet af ham[367].

Brevene er af meget forskellig karakter; der er nogle ansøgninger, nogle breve om Sorø Akademi, noget om Holberg's opgivelse af embedet som kvæstor - og nogle

forretningsbreve. Blandt de sidstnævnte findes breve fra 1721 til 1731 til en norsk samarbejdspartner - Aage Rasmussen Hagen i Trundhiem [Trondheim] - og nogle breve til én af Holbergs fogeder, Frederik Bjerre [Bierre] på Tersløsegård, foged fra 1748 til sin død fire år efter.

Det er karakteristisk for brevene til Bjerre at de er meget kortfattede; der har ikke været grund til at gøre noget ud af forhistorie, 'mellemregninger' osv, så de går direkte til sagen og konklusionen. De viser også at Holberg fulgte med i stort og småt på sine ejendomme. Holberg havde øjensynlig stor tillid til Bjerre, men traf undertiden beslutninger selv om mindre ting som fogeden havde forelagt ham - enten fordi det var sædvanlig praksis mellem dem eller fordi fogeden var usikker.

I sommerperioden opholdt Holberg sig på sit gods - siden erhvervelsen af Tersløsegaard fortrinsvis dér - og man må formode at han dér jævnlig - måske dagligt - har talt med fogeden og at de har indarbejdet en praksis. Ved en enkelt lejlighed var Holberg formentlig uenig med sin foged, nemlig i spørgsmålet om hvad der skulle ske med en bestemt møllerenke.

Holberg havde også en foged på Brorupgaard - **Lars Winderslef** - som han formentlig har antaget omkring 1747. Noget efter mistænkte han ham for fusk og for at berige sig på sin og godsets bekostning. Holberg gjorde et forsøg på - fra Bjerre - at skaffe sig pålidelig viden om Winderslev's 'forhold', afskedigede ham i **1749** og anlagde erstatningssag mod ham.

Winderslef søgte med held Kongen om at få sagen behandlet ved en kommissionsdomstol hvor han vandt. Det var på denne tid meget almindeligt at 'uoverensstemmelsessager' blev behandlet af kommissionsdomstole, dvs af særligt nedsatte

domstole hvor hver part udpegede en dommer og hvor der blev valgt en opmand. Dommene, kunne - efter særlige regler - ankes til Højesteret[368].

Nedenfor et brev fra Holberg fra 1748 og ét fra 1749:

Jeg haver de to Raadyr item haren og par agerhøns. Winderslef har Jeg ladet vide at han ikke maa befatte sig med Olden. Bræmer fortaalte mig at han hører sig om anden leilighed, hvilket er troeligt, efterdi han hører at Brorup er forpagtet til Giæssing og fiskemesteren. Jeg haver tilladt dem i Vinter at føre 60 kiør til gaarden og saasnart det skeer, maa alt qvæget føres til Tersløse. Det staaer kun paa om der bliver foering nok paa Brorup hvilket fiskemesteren dog mener naar halm og høe bliver Conserveret: Derfore maa og intet selges fra Tersløse. I maa underhaanden efterforske hans forhold, thi ieg er bange for ham denne Vinter. Eders broder Johannes vil gierne have en Tieneste; Hvis han kunde være beqvem til ladefoget kunde han vel komme til Brorup thi jeg har ingen tillid til Christen Nielsen Som jeg i hast maatte antage. Hvis Præsten trænger til Brænde faaer han udviises et andet træ af samme Størrelse. Jeg haaber at ieg ikke bliver bedragen udi de tanker jeg har om Eders agtsomhed og troeskab

- forbliver

Kiøbenh. den 4 Sept. 1748. - E. beredvillige L Holberg

- - -

[Til Frideric Bierre]

Jeg haaber at J haver ladet Arent Dam viide at han selv forsikrer sig Winderlefs effecter, naar han bortflytter. Bortflyttelsen maa strax skee. Jeg haaber ogsaa at man i tide tager noget korn fra de svage mænd udj blæsinge og

Havrebierg til skatter og en maadelig landgilde: thi det er magt paaliggende i sær i henseende til Winderslef, hvis forsommelse derved kand beviises. Jeg har bekomet den unge hiort tillige med 11 agerhons og Murmesterens regning hvorpaa J kand stræbe noget at aftinge. Jeg kand ikke tænke paa den grove Præsts angivelse uden at ærgre mig. Huderne venter ieg med forste leilighed, og et skriftligt svar kand fodres af Arent Dam, om han vil imodtage Stillinge korn for 4 [Mark] over kirkekiöb. Man kand dog först forhöre hemelig hos den anden af Ronsgaard [= Romsgaard] omtalt kiöbmand om han vill give lidt meer. Hollensberg giör prætension paa en kakkelovn. Hvis beviises klarligen kand at den hörer ham til, maa han faae den tilbage. Han skriver at Soren Jorgensen [Søren Jurgensen] har haft den til leie. Det er en sag mellem dem. Thi det er alt mig ubekiendt. Værelserne maa giores til rette og hvittes mod de Places ankomst. Jeg forbliver

Kiobenh d 1 Oct 1749. E beredvillige L Holberg.

Mens sagen verserede for, men endnu ikke var blevet afgjort af, Højesteret - dvs i perioden august 1751 til maj 1752 - forsøgte Holberg at beskrive sagsforløbet. På dén tid havde han 'epistel 447', der skulle beskrive hans liv og arbejde i de senere år i gang, for hvis Højesteret - som han måske forventede - gav ham ret, ville det være hensigtsmæssigt at få skrevet historien korrekt.

Holberg havde imidlertid, foruden sin private interesse at varetage og dén interesse han varetog som testator for Sorø Akademi - også en mere principiel interesse at fremme; han var 'indædt' modstander af at bruge kommissionsdomstole til at afklare uoverensstemmelser - og han havde i 1748 udgivet en epistel herom, nr. 147, se s. 977 ff.

Men Holberg tabte hele vejen rundt. Måske var han bedre til at overbevise sig selv end til at overbevise sine modparter - og muligvis også end dem der passede Regeringens forretninger?

Det sidste synes at fremgå af den tilkendegivelse han til sidst fik i konflikten med pastor Gynther i Havrebjerg, se nedenfor s. 451.

10 - Havrebjerg

[Det følgende om Africanus og Gynther blev oprindelig trykt som artikelserie i *Sjællandske* i efteråret 2006; det gengives med et par justeringer.]

[Henvisning hertil om Frederic Svane Africanus]

Havrebjerg Kirke. Her var Joachim Gynther præst i 50 år og Frederik Svane Africanus hans degn i godt 20. Efter Gynther's død havde Africanus yderligere 15 år i sit kald. Begge d'herrer kom i karambolage, dels med Holberg, dels med hinanden. Foto: BA 2006.

Joachim Gynther - også kaldet Ib Gynther eller Jochum Gynther - var præst i Havrebjerg fra 1717 til 1770, men han var tilsyneladende ikke meget velanskrevet. Biskop Hersleb formulerede i 1740 og biskop Harbo tilsvarende i 1751 nogle temmelig kritiske bemærkninger om hans faglighed. Hersleb mente han prædikede 'med nogle spillende Klygter' og 'uden Fynd'. Harbo mente der ikke var megen mening i dét han foretog sig, og at hans konfirmationsforberedelse var til ingen

nytte.

Africanus var degn og skoleholder fra 1749 til 1785, hvor han afgik pga blindhed og alder. Efter sin afgang flyttede han med sin kone til en lejlighed på Havrebjerg Mølle, men det varede - pga brand - kun et års tid. En tid boede de i Slagelse hos en slægtning til konen og sidst blev Africanus optaget som fattiglem på Slagelse Hospital.

11 - 1749 Africanus og pengene

Degnestolen i Havrebjerg Kirke. Degnestolen er skåret i

egetræ i slutningen af den katolske tid, omkring år 1525. Oprindelig har den stået i et kloster, formodes det - måske i Antvorskov - og er omkring Reformationstiden eller senere ført til Havrebjerg Kirke[369]. Foto: BA 2006.

Der er daterede **indskrifter på pulten i degnestolen** fra 1582 og senere, bl.a. 1644, hvilket dog (umiddelbart) ikke siger andet end at stolen har været i brug - ét eller andet sted - på de omtalte tidspunkter. Om degnestolen er nævnt i inventariet for Havrebjerg Kirke fra 1673 eller andre skriftlige kilder fra 1500- og 1600-tallet vides endnu ikke. Foto: BA 2006.

Adskillige har skåret deres navnetræk i stolen, både på pulten og på rygstykket; om alle er skåret af degne, vides ikke. Ét af

de mest markante navnetræk er skåret af Frederik Petersen Svane Africanus. Teksten står tydeligt, klart og selvbevidst; den findes øverst på gulten og strækker sig ca. fra midten og til højre ind under en senere opsats. Teksten er (så vidt jeg kan tyde den):

Fredericus Petri Svane Africanus

[e Africanus] + muligvis et årstal er delvist dækket af opsatsen th. Petri er en genitivform som fortæller at faren hed Peter til fornavn. Efternavnet Svane havde Africanus efter sin danske adoptivfar. At han hed Fredericus skyldtes at hans adoptivfar - vist nok - havde udvirket at selveste kongen var trådt ind som gudfader.

Africanus var født 1713 på Guldkysten som søn af en afrikansk kvinde og en dansk soldat. Han blev nogle år efter adopteret af Elias Svane der var udsendt som præst, og som o. 1727 tog ham med til Sorterup - ikke så langt fra Havrebjerg - hvor han fik kald.

Africanus blev student fra latinskolen i Slagelse i 1732, og fik en vis, muligvis ikke fuldstændig, teologisk uddannelse på Københavns Universitet. Han giftede sig med en pige fra Slagelse - Cathrine Marie Badtz (formentlig kaldet Trine) - og rejste med hende til Afrika i 1736 for at blive kateket, dvs 'indfødt' kirkelig medhjælper.

Få år efter vendte først konen hjem til Danmark med en lille søn[370]; hun slog sig ned hos sin svigerfar - Elias Svane. En del år senere - og efter mange uoverensstemmelser på Guldkysten - fulgte Africanus. Han havde svært ved at finde sig til rette i Danmark og øjensynligt havde han også svært ved at få et arbejde der passede til hans uddannelse og erfaringer, men han fandt dog igen sammen med konen og fik

til sidst degnekaldet hos Holberg i Havrebjerg.

Om Africanus var Holberg's *kop te* er tvivlsomt, for Holberg var ikke meget glad for pietistiske gemytter, men der forelå en kongelig opfordring til at man ansatte ham i et ledigt degnekald, og dén var det måske svært at sidde overhørig?

Holberg havde overtaget en degn i Havrebjerg-Gudum, Andreas Romsgaard, som han i 1749 gav embede i Tersløse, så formentlig har de *kunnet* med hinanden, selv om Holberg ytrede en vis kritik i et brev til sin foged på Tersløse, Frederik Bierre, 11.11.1749.

Romsgaard havde - direkte eller stiltiende - accepteret de økonomiske vilkår for at være degn og skoleholder i Havrebjerg-Gudum - dels en række naturalieydelser, dels 6 Rigsdaler og desuden en huslejeindtægt for degneboligen i Gudum der var blevet overflødig.

Africanus havde tilsyneladende accepteret de samme vilkår, men han blev kort efter tiltrædelsen opmærksom på at der i juli 1740 var indgået en aftale om at pengelønnen i Havrebjerg skulle være 12 Rigsdaler. Så vidt vides var aftalen dog indgået uden medvirken af Holberg eller en fuldmægtig for ham.

Holberg ville *ikke* betale det forhøjede beløb; han holdt sig til en generel kongelig forordning og tilføjede at han ville undgå at *fæstebønderne* derved skulle komme til at betale mere end der var bestemt.

Holberg's argument var endvidere at den tidligere degn havde accepteret vilkårene, at Africanus også havde det, men at *nogen* (underforstået pastor Gynther) havde pustet til ilden, og endelig at en forhøjelse kunne få afsmittende virkning i andre sogne.

Formelt havde Holberg en god sag, men om den også var rimelig kunne tilsyneladende diskuteres, for biskop Hersleb søgte at udvirke et kompromis, der dog ikke blev til noget. Efter Holberg's tid *blev* lønnen hævet.

Muligvis har præsten og Africanus haft det fint med hinanden til at begynde med, men - efter Holberg's død - opstod der nogle banale konflikter mellem dem hvor de søgte at chikanere hinanden efter bedste evne; det endte med at der i begyndelsen af 1756 blev nedsat en provsteret, som dømte Africanus til at gøre hvad han var sat til, til at acceptere at han ikke på nogen måde var præstens ligemand - men derimod hans *underordnede* tjener - og til ikke at gå omkring med bøsse; Gynther havde følt sig truet, fremgik det. Afskediget blev Africanus dog ikke - om det så skyldtes at provsteretten havde kendskab til de konkrete forhold og personer - eller at det på dén tid var svært at finde egnede degne og skoleholdere?

Det var ikke Africanus' sidste konflikt. Nogle år senere slog han en bondekarl under kirkelig undervisning, måske fordi karlen havde forstyrret hvad der kunne være hvad det ville. Men karlen slog igen - og det udviklede sig endda til et slagsmål mellem de to. Africanus fik en irettesættelse over at have indviklet sig i slagsmål, mens karlen måtte en tur i gabestokken.

Noget tyder på at Africanus gerne ville væk fra Havrebjerg og sine fortrædeligheder dér, men ikke *kunne*. Han forsøgte at få Brødremenigheden i Christiansfeld til at sende sig til Afrika. Brødremenigheden var imidlertid ikke interesseret, hvad enten man fandt ham adfærdsmæssig problematisk - eller at man fandt ham for gammel. Africanus måtte blive hvor han var.

12 - 1752 Præsten og broen

[Foto indsættes senere] Gudum Kirke, den gang annekskirke til Havrebjerg.

I Gudum var Joachim Gynther også præst. Gynther og Holberg kom uoverens om en bro - eller rettere en forfalden bro - ved Brorupgaard et sted på vejen fra Havrebjerg til Gudum Kirke.

Før Holberg's tid var der af nu ukendte grunde rejst sag om broen, og der var afsagt kendelse om at den skulle genoprettes; den forrige ejer - Johan Severin Bentzon - havde intet foretaget sig og har formentlig ikke meddelt Holberg at der forelå en dom, da det kunne få økonomiske konsekvenser for ham selv?

Nu, engang omkring 1752-1753 - det vil sige flere år efter at Holberg havde købt Brorupgaard og 'personligt' var rykket til Tersløsegaard - beklagede Joachim Gynther sig over broens tilstand. Gynther havde hidtil passeret til hest eller til fods, må man formode, nu havde han med alderen fået behov for at kunne køre.

Hvis præsten hidtil havde kunnet komme til Gudum på alment acceptabel vis - hvad enten det skete ved at passere bro-stedet eller ej - ville Holberg med stor sandsynlighed have benyttet et sådant argument for han benyttede andre argumenter af ringere vægt; noget kunne derfor tyde på at der var en kerne af rimelighed i klagen. Efter Holberg's død etablerede eller retablerede Sorø Akademi en bro hvor den nuværende bro ligger, hvilket peger i samme retning.

Den nuværende bro ligger syd for den gamle Brorupgaard som stod på Holberg's tid[371]; den er sandsynligvis opført hvor den omdiskuterede Staklebro - dvs måske den 'piggede'[372] eller

'broddede' - bro stod. Alternativt kunne man tænke sig at den omdiskuterede bro stod tættere på Brorupgaard (gården må - efter sit navn at dømme - oprindelig have været anlagt ved en bro), men så måtte Holberg's påstand om at han slet ikke havde kendt til broens eksistens forekomme helt urimelig.

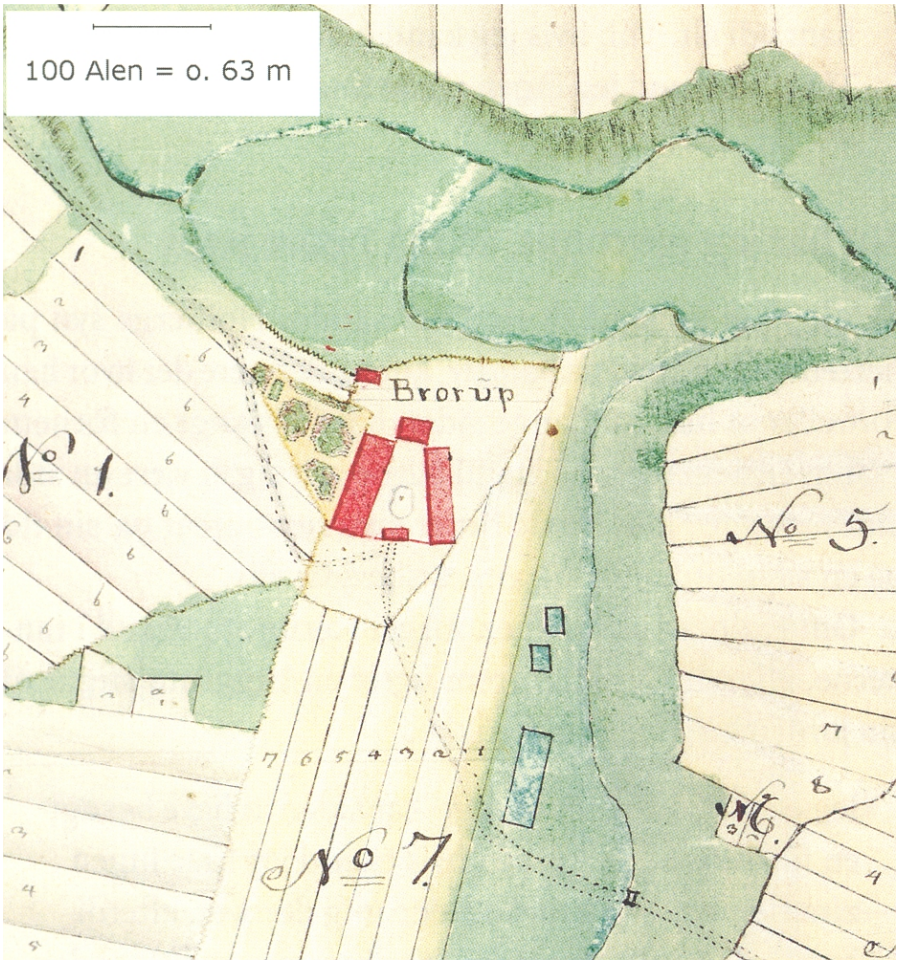

Udsnit af et rytterdistriktskort fra slutningen af 1700-tallet.
Målestokken: 100 alen = 200 fod = omkring 63 meter.
Havrebjerg kom man til fra Brorupgaard i vestlig retning.
Gudum kom man til i sydøstlig retning uden om fiskedammen

og over den lille bro - som formentlig har været Staklebro. Hele kortet har været udstillet på Tersløsegaard i 2010.

Da Gynther rejste klagen over broen skete det ikke til Holberg selv, som ellers var den ansvarlige og den mest nærliggende at henvende sig til, men til amtmanden. Enten havde Gynther på forhånd opgivet at henvende sig til Holberg, eller også var han lige så interesseret i at drille, som i at få broen retableret.

Holberg hævdede på sin side hverken at have haft kendskab til broen eller at have vidst at han skulle retablere den; begge dele kan have været rigtige - i det mindste til en vis grad - for det er svært at forestille sig at netop Holberg ikke har været godt rundt på sit gods. Men Holberg opfattede tydeligvis præsten som vanskelig og kværulantisk og fandt kravet om genopretning mindre rimeligt - og han undlod derfor - fuldstændig følgerigtigt, men ikke særligt fleksibelt - at retablere broen. Formentlig har Holberg ment at når præsten hidtil havde klaret at komme til Gudum, så kunne han også gøre det i fremtiden, men han skrev intet om det, hvilket er påfaldende de andre argumenter taget i betragtning.

Gynther fik ikke noget ud af sin klage i Holberg's levetid. Kongens kancelli bekræftede over for Holberg at det var ham - som baron - der havde jurisdiktionen, men man antydede også at han vel nok kunne lade broen udbedre.

Holberg havde - ironisk nok - i 1745 skrevet et par bemærkninger om nødvendigheden af at have heste for at præsterne kunne varetage deres kald, dog næppe bemærkninger der havde sigte på forholdene ved Brorupgaard eller på Gynther. Det var sidst i hans betænkning om kvægsygen; måske Gynther har kendt dem og er blevet inspireret af dem?, se nedenfor s. 945:

Ellers maa her saavel som i adskillige andre Tvistigheder *distingue*res imellem Tider og Steder. Om et Land udi Krigs-Tider paa eengang mistede alle Hæste, var det en ubodelig Skade, saasom en stor Deel af en Stats Styrke derudi bestaar.

Hvad Stederne angaar, da ere der visse Lande, hvorudi Qvæg bedre kunde undværes end Hæste: udi Sverrig og Norge for Exempel ere Veyene af den Beskaffenhed, at man ikke kand komme frem uden til Hæst; saa at Mangel paa Ride Hæste vilde foraarsage, at paa mange Steder Kirke-Tienester vilde ophøre, med mindre Præsten vilde reise til *Annexet* paa en Koe eller Stud, hvilket baade var uanstændigt og ugiørligt, og at gaae til Fods, helst om Vinteren, var et *Martyrium*.

[Skidenrendens udløb. Billede indsættes senere]

Både Gudum Å og Skidenrenden løber ud i Tude Å. På billedet ses Skidenrendens udløb. Skidenrenden's løb er ikke akkurat som i ældre tid, siger folk fra Havrebjerg, som jeg talte med 20.9.2006; formentlig har åen ligget tættere på Brorupgaard. I dag er der et fald på omkring 1 meter fra renden til åen.

Tude Å går syd om Havrebjerg, passerer Trelleborg og løber ud i Storebælt ved Næsby Strand.

Holberg var i enhver henseende sparsommelig - og han ville ikke bruge penge, hvis han ikke kunne se en fornuftig mening i det, men var der dét, skete det at han var spendabel; han gav således flere hundrede rigsdaler til at renovere kirken i Havre-

bjerg.

Om der var en fornuftig mening i bro-tilfældet og på dette tidspunkt, kan man ikke afgøre retfærdigt i dag, men der er indikationer på at der - i det mindste var - en kerne af rimelighed i præstens forlangende.

Det kan ikke vides med fuldkommen sikkerhed, men det fremgår af forskellige udsagn at Holberg har skønnet på dygtige bønder (se Epistel 29) og interesseret sig positivt for at hans fæstebønder havde rimelige vilkår, og det ikke blot af næstekærlighed, men også af simpel økonomisk interesse. Holberg anså rimelige vilkår for bønderne for at være en væsentlig forudsætning for at godsdriften kunne give antageligt overskud; han nævner selv et par steder at han har givet sine bønder en økonomisk håndsrækning, dels i forbindelse med Gynther's klagemål, dels i Epistel 49 [det følgende citat er hentet fra s. 954 ff.]

> Thi Bønder-Godsets Velstand er det rette Beviis paa Landmandskab[373]. Jeg erindrer mig for mange Aar siden at have besøgt en fornemme Herre, paa hvis Gaard jeg saae ingen zirather; og da jeg forundrede mig derover, efterdi han var en bemidlet Mand, tog han mig ved Haanden, førte mig om, og visede mig sine Steen-Gierder, sine prægtige Skove, og sine Bønder-Gaarde, hvilke alle vare udi fuldkommen Stand. Jeg maatte da tilstaae, at han var større Landmand, end han syntes at være; Og haver jeg søgt at efterfølge hans Fodspor paa mit eget Gods, hvilket da det faldt i mine Hænder, var i bedrøveligere Tilstand, end nogen kand *imaginere* sig. Men førend jeg søgte at rense mine Fiske-Parke, at anlegge Frugt-Hauge ved Gaarden, hvor ingen var,

eller at pynte paa Værelser, lod jeg de forfaldne Bønder-Gaarde enten forbedre, eller af Grunden opbygge, forsynede dem med Besætning, og lettede Bønderne deres Hoverie. Og, da jeg saadant havde giort, kaldede jeg dem sammen, og sagde: **Nu haver jeg giort mit; nu maa I giøre eders.**

Holberg ville - men det er 25 år efter *Jeppe* - gerne fremme bøndernes sag. Han ville som godsejer støtte dem økonomisk hvis de brugte hans støtte *konstruktivt*, dvs til at fremme deres egen økonomi og dermed Holberg's. Han havde stor respekt for dén forstandighed og indsigt som *dygtige* bønder havde, men han tænkte ikke i demokratiske baner. Holberg var - i det grundlæggende - tilhænger af systemet, og anså bøndernes hoveri som en vigtig del af landets økonomi.

Holberg var en indsigtsfuld godsejer, en stor forfatter og dén der for alvor lancerede oplysningstidens tanker i Danmark og Norge, men man kan ikke se ham som forårsbebuder på landbrugsområdet, én der foregreb de senere landboreformer.

13 - Området ved Havrebjerg, Brorupgaard og Gudum

Havrebjerg Kirke lå i Havrebjerg, mens Gudum Kirke ca. 1 km syd for Gudum landsby - i nærheden af en vandmølle. Før landboreformerne lå bøndergårdene samlet i landsbyerne, og derfor var der kun få bebyggelser ude ved markerne. Landskabet var øde, vejene ikke gode. Når man skulle fra ét sted til et andet, måtte man gå, ride - eller age med stude. Der var store og våde engområder i lavningerne og tæt på

åerne. Skulle man fra Havrebjerg Kirke til Gudum Kirke, ville den nemmeste vej være højtliggende og passere steder hvor der lå mindre bebyggelser eller landsbyer som Lille Valby. Sandsynligheden taler for at vejen har haft næsten samme forløb som den nuværende.

15 - 1741 *Niels Klim*

1 - Bør Jeppe og Niels Klim ses som paralleller, Klim som en videreførelse af Jeppe?

Der er - endog *meget* store - forskelle på *Jeppe* og *Niels Klim*[374], både hvad indholdet og formen angår[375], se mht Gunnar Sivertsen's diskussion af Jeppe og Bidermann's *Utopia*, ovenfor omkring s. 95.

Havde de - på en en eller anden måde - ligget tættere på hinanden, havde det måske være nemmere at sammenligne, men de store forskelle udelukker ikke at der kan foretages en meningsfuld - og muligvis *hensigtsmæssig* - sammenligning.

Jeppe er et dansksproget teaterstykke med bonden ¤Jeppe¤ som centralfigur og 'omdrejningspunkt'; hele handlingen afvikles inden for et døgn hvad der (i overensstemmelse med teatertraditionen som den havde udviklet sig frem til dette tidspunkt) - formentlig - har bevirket en opstramning og pointering af handlingen, men næppe i hélt tilstrækkelig grad eftersom skuespillerne jo var temmelig forvirrede omkring førsteopførelsen.

Niels Klim er noget ganske andet, en latinsksproget roman med en filosofisk baccalaureus som centralfigur. Om personen 'Niels Klim' også kan - eller bør - betegnes som et *'omdrejningspunkt'* vil jeg vende tilbage til **[senere]**[376].

I modsætning til komedien har romanhandlingen en ganske anden og meget længere tidsmæssig udstrækning end et enkelt døgn; handlingen angives nemlig (hvis vi ser bort fra 'udenværkerne') at forløbe over ikke mindre end 12 år - hvad der har givet andre muligheder end komedietraditionen ville

have givet[377]

1/ først og fremmest ved at give Holberg bedre mulighed for at variere tid og tempo,

2/ endvidere ved at give plads til andre typer af 'indre' overvejelser og

3/ endelig ved at give plads til at der kunne ske en anden - måske mere overbevisende og dybere - form for ydre og indre udvikling?

I komedien sér tilskueren - fra først til sidst - personerne *udefra*, men undertiden er 'han' dog vidne til titelpersonens 'indre' monologer (¤*Jeppe*¤) eller nogle af personernes rådslagninger (*Baronen* og hans folk) ... - Dvs frem til slutningen, hvor der er foretaget et særligt 'klip' og hvor man 'man' sér en nærmest stum ¤Jeppe¤ reagere på hvad 'han' netop har erfaret: *At han igennem hele forløbet har været til grin for Gud og hvermand.*

I den latinske roman sér læseren - dvs så længe bogen læses *'umiddelbart'* - hele forløbet *indefra* (bortset fra det indledende forord og Abelin's - angivelige - afslutning), dvs under Klim's synsvinkel.

Måske kan man i begge tilfælde tale om at titel- eller centralfiguren gennemgår en udvikling - og også om at centralfiguren når til en højere grad af erkendelse, eller (i *Jeppe*) i det hele taget til en erkendelse? Men temaet at *man skal kende sig selv* - og det tilknyttede tema - at *man skal*

respektere sine specifikke forudsætninger[378] er dog noget mere explicit udtrykt - og relevant - i *Niels Klim* end i *Jeppe*.

I komedien har centralfiguren ikke - af egen drift - forsøgt at gøre sig til hersker over noget som helst, *snarere tværtimod.* Ganske vist er ¤Jeppe¤ 'skyldig' eller 'ansvarlig' i dén forstand at han er begyndt at drikke for at få sine problemer på afstand, men ingen har tvunget ham til det; derimod er han *ikke* skyldig i - på eget initiativ - at have usurperet magten som baron og herremand; hans usurperen af magten er noget han - på det nærmeste - er skubbet til af Baronen m.fl.

Hélt anderledes forholder det sig med Klim; centralfiguren var - ved et tilfælde og som følge af en rent ydre 'påvirkning' - havnet i en 'virkelig' underverden; men han erkendte - efterhånden - hvordan forholdene 'virkeligt' var - dér hvor han var havnet - og handlede bevidst og kalkulerende derefter.

I begge tilfælde er enhver erkenden som centralpersonerne når til og enhver handlen de foretager sig naturligvis én som Holberg har fundet på og *fikseret* i sit manuskript: Klim er ikke noget virkeligt menneske, men en romanfigur hvis liv - banált sagt - er afgrænset af bogens omslag. ¤Jeppe¤ er tilsvarende en scenefigur hvis liv er afgrænset af de rammer Holberg's tekst har angivet, men justeret ved den Gram'ske intervention mellem 1' og 2' opførelse.

I nogle tilfælde er *Klim*'s handlen adækvat, i andre knap så adækvat, men i alle tilfælde moralsk diskutabel[379] **og** i alle tilfælde er det - angiveligt - Klim *selv* der reflekterer over sit liv og over hvad der bliver følgerne af hans handlinger.

Når kroværten i IX' kapitel af romanen viser sig som en servil tjener over for Klim - og straks efter som en grusom tyran over for sin kone og sine børn, svarer det slet ikke til hvordan

¤*Jeppe*¤ 'i sin tid' bar sig ad over for Nille og børnene [hvad enten de var ¤Jeppe¤'s eller ej]. Holberg's tanke er muligvis at Kroværten *altid* har været sådan, haft to sider hele sit imaginære liv igennem? Men uanset dét, fungerer bi-figuren som en parallel til hoved-figuren: Kroværten er en dobbeltkarakter, men hvad med Klim? Er *han* også dét? Han har i det mindste ikke - ifølge teksten - *altid* haft en tyrannisk side, men han har - undervejs igennem handlingsforløbet - udviklet en sådan. Hvoraf man kan - eller *skal*? - drage dén lære at magt undervejs vil *kunne* korrumpere hvis der ikke er et passende modspil.

Da ¤Jeppe¤ som 'Baron' fik magt gik den ham - akkurat som senere Klim - til hovedet og han *begyndte* at opføre sig tyrannisk. At han gjorde dét tog den 'virkelige' Baron op til diskussion med sine folk - eller rettere: Holberg konstruerede sin intrige sådan - og lod komedien ende med de afsluttende ord hvor forløbet - angiveligt - søges 'forklaret' historisk, se s. 113.

Baronen var vel ikke tyrannisk, tværtimod gives der indikationer i komedien på at han, på en ikke-tyrannisk måde - interesserede sig for sine bønders forhold - omend måske kun til en *vis* grad. På den anden side anstillede han dog sit sociale eksperiment, optrådte som én hersker der kunne tillade sig at gøre næsten hvad som helst. Men hvor han havde dén tilbøjelighed eller tilskyndelse fra véd vi ikke? Holberg har ikke stillet spørgsmålet (i komedien) - og heller ikke forsøgt at besvare det.

Hvor Klim havde fået en akademisk uddannelse som afsæt (han var angiveligt nået så langt som til at blive *filosofisk baccalaureus)* - og hvor man derfor skulle kunne formode at han (parallelt og 'integreret' hermed) havde opnået en vis

åndelig ballast og modstandskraft mod de mest vulgære tilskyndelser til at gribe en rént *ydre* magt, **så** udvikler han sig i 'virkelighedens verden' *modsat* eller *tilsyneladende* paradoksalt. Klim når - på én gang - op på det *højest* tænkelige *ydre* magtniveau, men samtidig når han bunden hvad indre udvikling og selverkendelse angår.

En grundsolid akademisk uddannelse er så vist ingen garanti for at man handler fornuftigt, filosofisk sét. Et tema Holberg tidligere har været henne ved, ikke mindst i *Erasmus Montanus* [der blev trykt første gang i 1731]. Samtidig har Holberg - andetsteds i romanen [og i én af sine *sene* komedier] - pointeret at en stat der blev styret af *filosoffer* ville fungere meget dårligt såvel generelt - som på et meget 'umiddelbart' og 'kødeligt' område, 'filosoffens' kone blev negligeret og vendte sig derfor til Klim for at blive kompenseret.

Ydre >< indre magt?,
se diagram på næste side

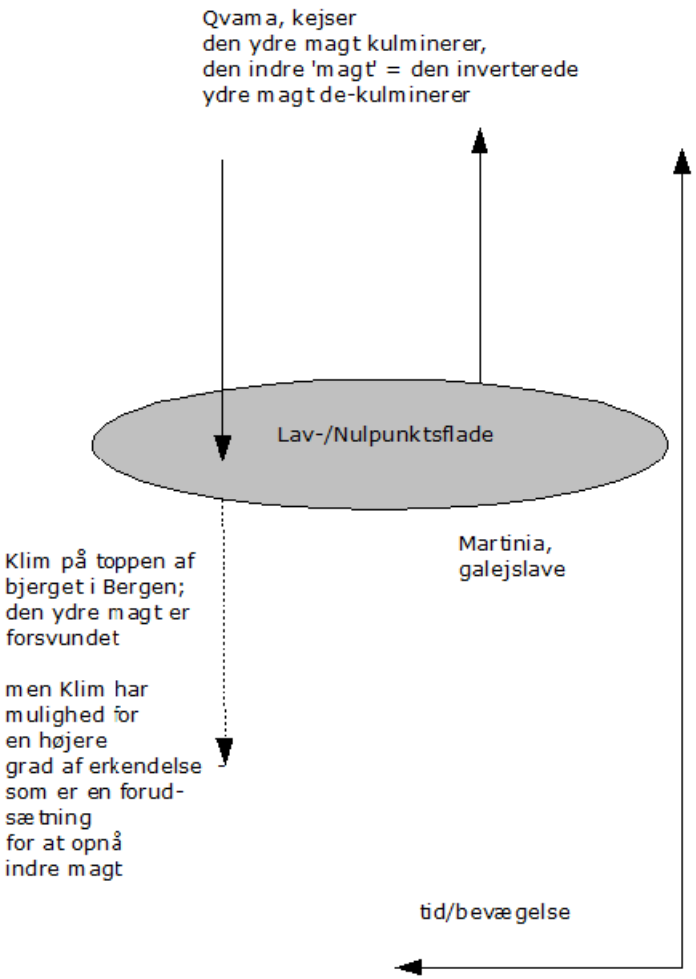
Qvama, kejser
den ydre magt kulminerer,
den indre 'magt' = den inverterede
ydre magt de-kulminerer
Lav-/Nulpunktsflade
Martinia,
galejslave
Klim på toppen af
bjerget i Bergen;
den ydre magt er
forsvundet
men Klim har
mulighed for
en højere
grad af erkendelse
som er en forud-
sætning
for at opnå
indre magt
tid/bevægelse

2 - Kulmination, deroute, nulpunkt = startpunkt?

Akkurat på dét tidspunkt i forløbet - eller på dét sted på udviklingskurven - hvor Klim har nået den højste samfundsmæssige position har Holberg etableret et tydeligt brud i det udvendige forløb, han lod Klim rutsje 'op' gennem hullet og dermed 'rykke tilbage' til sit udgangspunkt. Måske kan man ikke betegne udgangspunktet som et *absolut nulpunkt*, for han har jo stadig en uddannelse bag sig (foruden en stor mængde personlige underjordiske erfaringer)[380].

Holberg giver - på papiret - Klim mulighed for kunne begynde forfra i en både ydre og indre forstand. Men lader han ham så realisere dén mulighed?

Klim 'erkender' at han 'ikke' - skønt kvalificeret - kan blive rektor for en latinskole i området - for der er ikke en sådan stilling ledig - og han tager derfor til takke med at blive leder af klokkeriet et sted i Bergen. Tilsvarende skubber han dét faktum til side at han allerede er gift underjordisk og gifter sig - resigneret - med den overjordiske Magdalene og får et par børn med hende.

For læseren er denne udvikling ikke hélt overraskende, for Holberg har forberedt den *i det underjordiske*. Klim har 'allerede' i kapitel XV indrømmet over for sig selv (og sine læsere) at han selv har været skyld i mange af de ulykker som siden ramte ham[381]:

> [Kapitel XV, § 9] Jeg bekiender i denne Henseende, at jeg fortiente al den Ulykke, som siden mødte mig. Det havde vistnok været roesværdigere og meere passende for en

christelig Fyrste, om jeg havde underviist dette uvidende og afgudiske Folk, og lært dem at kiende den sande Gud, end at jeg besmittede mig med uskyldige Menneskers Blod. Det havde været mig en let Sag at forbedre det hele Folk; thi alt, hvad jeg besluttede, antog man med Begierlighed, og naar jeg sagde noget, var det som om en Gud havde talet. Men jeg glemte Gud og mig selv, og tænkte ikke paa andet end tom og forfængelig Pragt, og min Magts Formerelse.

3 - Eksperiment? Tankeeksperiment?

Niels Klim kan man ansé for at være et eksperiment af en slags, ikke et *virkeligt* eksperiment, måske heller ikke et egentligt - dvs åbent - *tankeeksperiment*, snarere som en litterær teknik Holberg har valgt for at sikre sig at han kom gennem mange teoretiske muligheder, dvs nogenlunde svarende til hvad Johann Sebastian Bach kunne gøre når han udarbejdede, eksperimentelt realiserede de tænkelige kombinationer ud fra et specifikt kompositorisk oplæg[382].

Se diskussionen ovenfor om *Niels Klim* som **modelroman**, s. 428 f.

Det er karakteristisk for Holberg at han har konstrueret *sit* 'eksperiment' sådan at han kunne kontrollere 'det hele'[383] og aktivere en [slags] *deus ex machina*-rørforbindelse mellem 'over' og 'under' efter behov[384].

Havde Holberg - i bogens begyndelse - ladet Klim fare hele vejen gennem jordkuglen for at slutte på den modsatte side som en anden antipode[385], ville han ikke haft haft den samme 'bevægelsesfrihed' som han skaffede sig ved at lade Klim blive

fanget 'midtvejs' men i helt ukendte omgivelser, næsten så ukendte som dem Hans Egede fandt på sit grønlandske *terra incognita*.

Den eksperimentelle situation har antageligt stået relativt åben for Holberg da han *begyndte* på *Niels Klim*[386], men der var intet der kunne ændres da bogen først *var* publiceret. På dét tidspunkt var bogen færdig og lukket om sig selv. Situationen var derfor ikke hélt som mht *Jeppe* for ganske vist var komedien afsluttet allerede ved førsteopførelsen i 1722[387], men dén måde komedien blev fremført på undergik en veritabel drejning ved den Gram'ske intervention.

Holberg *har* justeret på *Niels Klim* efter at førsteudgaven blev trykt i 1741, men kun i mindre grad[388] - fx er der en epistel fra 1748 hvor Holberg har hævdet at der var en 'ting' han havde glemt både i 1741 og [1745] - men der er ikke tale om justeringer der på nogen måde har rokket ved romanens grundkonstruktion[389].

4 - Forholdet mellem kønnene

I *Jeppe* var Nille dén der styrede familien og Jeppe; hun var dén der tog det sociale ansvar, men som alligevel - måske fordi 'hun' havde overdrevet 'situationen' - blev kasseret, ikke af ¤Jeppe¤ - for han befandt sig fortsat i en umyndiggjort position, men af 'dommeren' - i den sidste ende naturligvis af forfatteren. Vendte hun tilbage skulle ¤Jeppe¤ blot tilkalde hjælp osv.

I *Niels Klim* tages temaet mand-kone op og vendes og drejes, se fx beretningen fra *Cocklecu* i kapitel IX - hvor mændene af

'uransalige' grunde har ladet sig underkue af kvinderne århundrede efter århundrede.

Hvad forfatteren har mént i 1741 kan man ikke læse *umiddelbart* af *Niels Klim*, men læseren har næppe været i tvivl om at forfatteren ikke har mént det normale: At det *burde* være sådan at mand og kone udfyldte deres roller hver især, og at manden var en *pater familias* = én der havde det overordnede ansvar.

Mange læsere har formentlig - men ikke fordi det i denne bog var udtrykt *eksplicit* af den anonyme 'latinske' forfatter[390], men fordi temaet blev gentaget massivt og varieret - været på det rene med at Holberg i den politiske og praktiske *virkelighed* plæderede for en veritabel omvending af forholdet:

Mand og kone skulle ikke nødvendigvis have en fast rolle hvor manden altid var den dominerende. Hvordan forholdet burde være måtte afhænge af de specifikke omstændigheder, og forholdet kunne meget vel være sådan - som i ét af eksemplerne i *Niels Klim* - at manden var højt placeret, socialt sét, men alligevel rådspurgte sin kone[391].

Hvis den ene part *undertrykte* den anden (som i eksemplet med kroværten), eller hvis den ene part negligerede den anden (som i eksemplet med én af filosofferne der glemte sin kone) var der tale om en 'fejl'.

5 - Bønderne sukke under en forhaanet Trældom

Hvor studsede jeg ved denne Fortælling, især da jeg tænkte tilbage paa Bøndernes Skiebne hos os, der sukke under en forhaanet Trældom, og hvis Beskiæftigelser agtes ringe og

foragtelige imod dem, som Overdaadighed og Vellyst har indført, for Exempel Kokkes, Posteibageres, Conditorers, Haarskiereres, Dandsemesteres og utallige andre ...
[henvisning skal tilføjes, se dog nedenfor]

Holberg har i 1741 - som man kan sé **- ytret sig skarpt og kritisk om bøndernes forhold 'hos os'. Dette er bemærkelsesværdigt**, ikke mindst når det tages i betragtning at Holberg skrev romanen på latin og lod den trykke i Leipzig, dvs - i det mindste *umiddelbart* - for et *udenlandsk og uddannet* publikum:

1/ For det første fordi Holberg tidligere havde været stærkt negativ over for og reageret imod en tilsvarende formulering af Robert Molesworth **[se s. 649 ff].**

2/ For det andet fordi Holberg i 1720'erne havde ytret sig temmelig forsigtigt om de sjællandske vornedes vilkår.

Måske anså Holberg *nogle* af de sjællandske bønder for at være 'primitive' og 'snu' - her kan man tænke på de bønder der fra tid til anden dukkede op som sidefigurer i 'de andre' komedier, men nogle af de mere fremtrædende af de holbergske bønder - som Erasmus Montanus' far og bror - optrådte jo netop *ikke* som utvetydigt primitive eller vulgære[392], de fremstilles som om de havde eller har et potentiale af en slags.

Selv når man tager i betragtning at *Niels Klim* er et stykke fiktion så er det dog et stykke *satirisk* fiktion, dvs et stykke fiktion der - i mange henseender - havde direkte adresse til sin dansk-norske samtid. Dette forstod alle læsere vel ikke umiddelbart, men efter et stykke tid stod det alle klart - alle der

ville vide det - at forfatteren var Ludvig Holberg.

Det citérede i sin sammenhæng:

[Kap. III § 9] Da jeg kort efter selv var Tilhører af en saadan Sørgetale, spurgte jeg min Vert om den afdøde Helts Stand og Kaar, hvis Minde saa høitideligen blev æret. Han svarte mig, at det var en Bonde, som i et Ærende til Byen var pludselig død underveis. Havde de underjordiske Folk tilforn beleet mig, saa beloe jeg nu paa min Viis dem igien med Skoggerlatter, og giengieldte deres Spydighed mod os Europæer med Cølns Vægt ved denne Leilighed. "En Bonde?" raabte jeg, "hvorfor blive ikke ogsaa Stude og Tyre, Bøndernes Staldbrødre og Medarbeidere, ligeledes roste fra de offentlige Talesteder? Da de have samme Forretninger, kunde de give lige Stof til Liigprækener." Men min Vert bad mig holde Maade med min Latter, og underrettede mig om, at Agerdyrkerne vare i største Agt her for deres nyttige og vigtige Beskiæftigelsers Skyld, og at ingen Stand holdtes for ædlere i dette Land, end Bondestanden; hvorfor og enhver stræbsom Bonde og retskaffen Huusfader blev hilset af Kiøbstædfolk med de Æresnavne: Nærer og Beskytter. Heraf kom og den Skik, at Bønderne i Begyndelsen af Høsten eller i Palme-Maaneden, naar de kom til Staden med en stor Mængde Vogne, belæssede med Levnetsmidler, bleve modtagne uden for Porten af Stadens Øvrighed og under Klang af Basuner og Cymbler i Fryds Triumf indførte i Byen.

[Kap. III § 10] Hvor studsede jeg ved denne Fortælling, især da jeg tænkte tilbage paa Bøndernes Skiebne hos os, der sukke under en forhaanet Trældom, og hvis Beskiæftigelser

agtes ringe og foragtelige imod dem, som Overdaadighed og Vellyst har indført, for Exempel Kokkes, Posteibageres, Conditorers, Haarskiereres, Dandsemesteres og utallige andre. Dette fortalte jeg vel nogen Tid efter min Vert; men under Paalæg af den ubrydeligste Taushed, af Frygt for at bibringe de underjordiske Folk alt for slette Tanker om de overjordiske. Han lovede mig, at aldrig noget Træe skulde faae det af hans Mund at vide, og førte mig op paa Auditorium, hvor der skulde holdes en Sørgetale. Jeg maa oprigtigen tilstaae, at jeg aldrig har hørt noget saa grundigt, sandhedsfuldt eller frit fra al Slags Hyklen, i slig Anledning, som denne Tale, der syntes mig et Mønster, hvorefter alle Liigprækener burde indrettes. Taleren gav først en Afridsning af den Afdødes Dyder, opregnede siden hans Laster og Skrøbeligheder, og endte med en Paamindelse til Tilhørerne at tage sig i Agt for disse.

Jeg har spurgt mig selv hvorfor Holberg - netop i *Niels Klim* - har smidt fløjlshandskerne og talt utvetydigt om den danske bondes, muligvis især den sjællandske bondes slaveagtige situation.

Det er ikke noget han har gjort tidligere, ej heller noget han har gjort senere - fx i epistlerne, for hér talte han generelt med respekt om bønderne, dvs de flittige af dem.[393]

Forklaringen er *muligvis* såre enkel og falder i to led:

1/ *Niels Klim* er skrevet og udgivet på et langt senere tidspunkt end de første komedier, nemlig i slutningen af 1730'erne, og den blev udgivet første gang i 1741.

2/ ikke så mange år før, nemlig i 1733, havde den enevældige

Konge foretaget en voldsom socialøkonomisk og politisk opstramning idet han havde indførte Stavnsbåndet.

Dérmed havde Christian 6' annulleret dén ophævelse som Frederik 4' havde gjort omkring århundredeskiftet af det sjællandske vornedskab - hvilket Holberg (som tidligere nævnt) havde rost ham kraftigt for i 1729, se s. 370 ff. ovenfor.

Men hvis denne forklaring er rigtig, hvorfor har Holberg så ikke fastholdt sin kritik i senere skrifter? Mit svar er **[pt]** det lidt tøvende og svævende at Holberg ikke igen kom i situation som svarede til dén han havde bragt sig i med udgivelsen af *Niels Klim* på latin, og at det - samtidig - var andre emner - end bondens *generelle* situation - der kom til at optage ham i de sidste 10-12 leveår, snarere helt *specifikke* forhold som den grasserende kvægsyge.

6 - 'Naturlige bønder', måske især de grønlandske?

At ¤Jeppe¤ var kløgtig har Holberg selv fremhævet et par gange, men der var tale om en ganske anden form for kløgt end dén som grønlænderne lagde for dagen, og som Holberg slet ikke kendte til i 1722.

Men i 1741 havde Holberg sandsynligvis set, og under alle omstændigheder hørt og læst om, grønlænderne - også om de to udsendinge der var kommet til Danmark i 1724: Pôk og Qiperoq, Pôk desuden i 1728, se s. 327 ff.

Holberg havde nået at fordybe sig i ét af Hans Egede's nyligt udgivne skrifter [Omstændelig Relation udgivet på dansk i 1738] ... og nogle år senere fik han desuden fat i den nye udgave af Perlustrationen eller Naturel-Historien der udkom på dansk i 1741 **[hvilket Holberg bemærker i den sene epistel 350?, se s. 1013 ff.]**

Holberg erkendte hurtigt at den grønlandske kultur - og dé informationer om den der efterhånden kom fra Hans Egede - var *overordentlig* betydningsfulde som input og som korrektiv til den 'normale', protestantiske antropologiske forståelse af 'os selv' og af 'de vilde'.

Måske anså Holberg Hans Egede's vidnesbyrd for at være *særligt* betydningsfulde fordi man under ingen omstændigheder kunne opfatte *ham* som én der ville forsøge at underminére den kristne tro. Hans Egede var påvirket af tidens strømninger - også af pietismen - men blev nok nærmest ansét for at være en luthersk ortodoks. Når det netop var *Hans Egede* der havde været den mest omfattende kilde til 'vores' nye viden om grønlandsk kultur[394] kunne eller *måtte* man mene at denne viden, så forunderlig den end var, var uangribelig og pålidelig.

Man kan identificere et par steder i *Niels Klim* hvor Holberg har øst af det grønlandske stof - eller evt af tilsvarende stof fra anden side - men det var skét i en fiktiv sammenhæng.

[Holberg vendte tilbage til grønlænderne i en ikke-fiktiv form i sine epistler, ikke mindst i den omfattende epistel 350, se s. 1013 ff. nedenfor].

1/ Ét af disse fiktive 'steder' drejer sig om kendskabet til 'naturlægemidler'; en bondekarl i Spalank - der var et samfund i naturtilstanden - havde sét Klim snuble og slå sin fod, og var hurtigt kommet tilstede og havde lagt en urt på skadestedet der fik hævelsen til at lægge sig.

Det bemærkelsesværdige var at denne 'naturlige' bondekarl viste sig at være både kompetent og vidende, selv om han tydeligvis ikke havde nogen formel uddannelse eller var underlagt nogen herre der kunne lede ham [Kragelund, bd 2,

s. 254-255; KB, Kap. IX, § 67].

> Paa Veien igiennem dette Land faldt jeg engang af Uforsigtighed over en Steen, og stødte fælt mit venstre Skinnebeen, saa at det hovnede. En Bonde, som saae det, løb strax hen og plukkede nogle Urter, som han lagde paa Saaret, hvorved Smerten strax lindredes og Hævelsen svandt. Jeg sluttede deraf, at dette Folk maatte have fortrinlig Styrke i Lægekunsten; og det forholdt sig virkelig saa. Thi da SPALANKERNES Studeringer indskrænkes til faa Videnskaber, lade de sig ikke, som vore Polyhistorer, nøie med Skallen; men trænge ind til Kiernen. Da jeg takkede min Læge for den mig beviiste Tieneste, og sagde, at Gud vilde belønne ham derfor, svarte han mig, skiønt i simpel Bondestiil, med saa megen Klogskab, Grundighed og Gudsfrygt, at jeg indbildte mig at see en Engel, eller et andet himmelsk Væsen, i et Træes Skikkelse for mine Øine. Man kan see heraf, hvor ubilligen vi støde os over Apathiens Tilhængere, hvilke vi troe at leve i Dovenskab og Uvirksomhed, fordi de ikke føle nogen heftig Begierlighed, Sorg eller Glæde, og overlade sig aldrig til Vrede eller nogen anden Sindslidelse[395].

2/ Et andet og langt senere 'sted' - [Kragelund bd 2, s. 494-495] - kan tydeligere henføres til Grønland, for det drejer sig om grønlændernes tradition med at afgøre store uenigheder med sangdueller med tilhørende trommedans [jf Hans Egede, Relation **1728**, s. 198; KB, Kap XIV § 10]. Nedenfor følger det relevante sted hos Hans Egede [Kragelund har citeret samme sted, dog ekskl passagen om 'vores' Pôk]:

Den 25de [April 1726] anstillede ovenbemeldte Grønlænder en Leeg og Lystighed iblant dem med Syngen og Dantzen, hvor da min *Collega* med flere andre foer derhen, for at see paa den. Saadan Leeg bestaaer der udi, at to staar lige for hinanden med en liden Tromme udi Haanden, paa hvilken de spiller een om den anden, og synger imod hinanden, og hvad da den ene kand have at forekaste den anden, det fremfører han i saadan en Vise. Kand *Contra*-Parten ikke svare ham derpaa, eller igiendrive ham, da maa han med Skamme vige af, og bliver beleet af alle dem som høre derpaa. Den ene af dem som her *certer*ede med hinanden, var meget kiæftig, saa hans *Contra*-Part maatte give tabt, hvorfore der opstod en anden , at forsøge sin Konst paa ham, men han maatte ligeledes gaa bort med Skamme. Derefter loed vores *Poek* høre sine Viser, som han havde giort om sin Reise, og hvad synderligt han havde seet i vores Land; Hvilket de allesammen *admire*rerede og rosede. Eftersom Grønlænderne fra disse Tider [= på dette tidspunkt af året] ere vel forsynede med Mad, saa giør de snart intet andet end synger og dantzer hver Dag.

Diskussion af omvendingen af Pôk ... - se s. 299 f.

7 - Projektmagerne

Frederik 4's amtmand i Mandal og Lister - Povel Juel - var en intelligent, kreativ og konstruktiv embedsmand, men han var også en meget vidtløftig projektmager der i flere henseender gik alt for vidt; han savnede realitetssans - og han havde slet ikke den nødvendige tålmodighed, og derfor gik det ham - til

slut - overordentlig ilde. Se nærmere om Povel Juel s. 235 ff.

Når der i *Niels Klim* blev nedsat særlige kommissioner til at overveje projektforslag svarer det til hvad man 'i sin tid' gjorde med de projekter som Povel Juel indsendte om forskellige administrative og beskatningsmæssige emner.

Det er ikke sikkert, men *muligt*, at Holberg har ladet sig inspirere af Povel Juel's levned da han begyndte at arbejde med *Niels Klim*, men allerede i *Peder Paars* [1719-1720] - dvs formentlig kort *før* han har hæftet sig ved Juel's levned - var han ude efter projektmagerne [se PP IV Bog, 1' Sang - FJBJ 2/12, s. 227 ff][396].

Projektmagere var i almindelighed ikke Holberg's kop kaffe. Efter de første bemærkninger mod dem i *Peder Paars* fulgte hudfletningen af snakkehovederne i *Den politiske Kandestøber* og nogle småsyrlige betragtninger i beretningen om Københavns Brand i 1728 [se 2' Latinske Levnedsbrev, jf. evt omtalen s. 356 ff ovenfor].

Af beretningen om branden fremgår det - på humorisitisk-seriøs måde - at Holberg selv havde blandet sig i koret, men at han dog havde opnået en vis succes hos Kongen.

I *Niels Klim* forsøgte Holberg sig pány, men denne gang med en ret omfattende kritik af projektmageriet; han konstruerede det sådan at man i Potu *kunne* fremlægge forslag, men at man altid blev forsynet med en strikke om halsen for at det kunne blive tydeligt markeret for alle vedkommende at det ville få en øjeblikkelig og fatal konsekvens hvis 'magthaverne' efter grundig overvejelse forkastede det indsendte forslag[397].

Og selv da han var i gang med noget hélt andet, spørgsmålet om anvendelsen af kommissionsdomstole i 'uoverensstemmelsessager', gav han dem et hak, se s. 977

nedenfor.

8 - Standpunkternes relativitet

Holberg har tidligt udtrykt en formodning om at en persons standpunkter var stærkt influeret af de specifikke livsomstændigheder for denne person [og tilsvarende mht hele nationer].

Formodningen havde en afgørende funktion i *Jeppe*, nemlig dels - i ret direkte form - i ¤Jeppe¤'s monolog om *hvorfor* han var blevet en drukkenbolt, også selv om Holberg ikke nødvendigvis delte ¤Jeppe¤'s forklaring. Dels - i en mere indirekte form - når *Baronen* i den afsluttende monolog talte om

> at Vi derfor Øvrighed fra Ploven meer ej tage
> Giør Bonde til Regent, som udi fordum Dage,
>
> [Jf. s. 113].

Holberg har i 1729 diskuteret hvordan den social-politiske ændring kunne være sket; han nåede ganske vist ikke til en klar konklusion **[se nærmere s. 370 ff]**, men **formentlig** mente han allerede i 1722 at livsomstændighederne generelt virkede ind på synspunkterne, og at ændrede livsomstændigheder derfor ville få synspunkterne til at ændre sig ... måske ikke meget bastant og direkte, men analogt.

I *Niels Klim* har Holberg fremført synspunktet temmelig tydeligt, omend i allegorisk form. Fx siges det om indbyggerne

i Mardak at øjenformen styrer opfattelsen [jf. kapitel 9, § 15 ff], hvad der kunne understøtte en politisk leveregel om at man burde være tolerant over for andre - og disses 'andre' synspunkter.

[+ senere om Tanian's beretning fra sin overjordiske rejse, NK kapitel XIII jf desuden Holberg's 3' latinske levnedsbrev fra 1743, 'Betænkning over visse folkeslag', Kragelund's udgave bd. II, s. 538 ff + hans 'Reale Oplysninger' i bd. III, s. 97-98]

9 - Note: Lad pengene arbejde ...

I *Mascarade* fra 1724 og i *Danmarks og Norges Beskrivelse* fra 1729 skrev Holberg om at det var bedre at lade pengene rulle end at lade dem hvile ... Han er inde på det samme i *Niels Klim*, se kapitel IX, §§ 93-94.

10 - Holberg og Ahasverus, 2

Holberg har ladet den bergensiske lokalbefolkning tro at Niels Klim - efter sin tilbagekomst fra det underjordiske - var 'en inkarnation' af Jerusalem's skomager, se nærmere ovenfor s. 419.

11 - En videreførelse af Jeppe med andre midler?

Måske kan man betragte romanen om Niels Klim som en *særlig* ajourføring af 1722-komedien om fæstebonden ¤Jeppe¤, som en *videreførelse* blot med andre midler?

Niels Klim 'står' - indholdsmæssigt og formmæssigt - et meget andet sted end *Jeppe*; sigtet er bredere og anderledes, og

hvad synet på bønderne angår er *Jeppe* passéret; Holberg har fået andre og dybere erfaringer, han har - personligt - opnået en ganske anden social placering end i 1722 - og hans fokus har flyttet sig.

Generelt har Holberg - med den satiriske roman - forsøgt at favne 'hele' Verden. Både den overjordiske og den underjordiske. Både den ydre og den indre. Han har fortalt en historie næsten fra begyndelsen og næsten til slutningen, men med fokus på 'vejen' dertil. Først beskriver han en rejse i det 'yderlige' eller 'overfladiske' (omend den angiveligt foregår *under* Jorden) hvor det 'indre' [i en 1700-tals-forstand] negligeres, så beskriver han 'en rejse på stedet' hvor det 'indre' har fået bedre muligheder - og hvor 'det ydre' er tydeligt nedtonet. Det er givetvis kun for at pointere dette at Holberg har ladet Klim få et par mindre 'tilbagefald'.

Formentlig har Holberg's 'egne' forhåbninger - eller forventninger - også taget en drejning fra 1772, hen over 1729 og frem til 1741. Det kunne se ud til at mens Holberg - på det principielle plan både er blevet mere præcis[398] og mere skarp, så er han på det 'daglige' og 'jordnære' plan blevet mere ['kynisk' og 'realistisk'].

16 - 1776 Skillingsvise om ¤Jeppe¤

1 - Den 'apokryfe' ¤Jeppe¤

Carl S. Petersen udgav i 1910 en artikel om *Jeppe paa Bjærget som Skillingsvise*[399]; i artiklen har han skrevet om Holberg og modtagelsen af hans komedier, for der var - skrev han straks i begyndelsen - *ikke noget enkelt værk, der har øvet en så stor indflydelse på det danske folk i de forskelligste samfundslag som Holbergs komedier*. Ord og typer er blevet husket; og ikke blot i Danmark - så langt væk som på den jyske hede, men også i Sverige har man skønnet på Holberg - og ikke mindst på *Jeppe Nilsson på Berget.*

Det meste af artiklen vedrører én af de måder *Jeppe* levede videre på hér i landet, som københavnsk skillingsvise i de sidste 25 år af 1700-tallet.

Nedenfor optrykkes en version fra 1776 der - som de andre 5 versioner som Carl S. Petersen har omtalt og søgt at identificere - stammede fra Johan Rudolph Thiele's bogtrykkeri i København[400]. Den 6' version er blevet solgt fra i *no. 151 i Helliggejststræde* som Thiele købte i juli 1797.

Fælles for de 6 versioner er at de tekstligt stemmer nogenlunde overens - og at de er forsynet med en slutningsvignet med en synligt beruset mand; manden sidder med et bæger i hånden, måske på en høj?

Så vidt det vides er der ikke trykt skillingsviser om ¤Jeppe¤ i Holberg's levetid eller umiddelbart derefter, og dén der optrykkes nedenfor stammer fra en anden og senere historisk kontekst end Holberg's, nemlig fra dén tid hvor nogle få - så *småt* - begyndte at spekulere på en ændring af forholdene på

landet.

Som man kan sé er visen fra 1776 'strammet op' ift Holberg's komedie, og der er foretaget et par 'drejninger' således at fokus er blevet tydeligt placeret på forholdet mellem ¤Jeppe¤ og Nille - og at 'historien' har fået en noget anden, langt mere præcis - og *begrænset* - udgang end komedien havde.

De samfundsmæssige forhold er ikke på dagsordenen, ej heller er der synderligt fokus på - eller 'smæld i' - det baron'ske *eksperiment,* og endelig drøftes den middelalderlige landbohistorie slet ikke - sådan som den netop gøres i Baronens de afsluttende ord.

Carl S. Petersen bemærkede noget tørt - og lige før han optrykte visen - at den ikke i sig selv var noget mesterværk. Sandt nok, men hvorfor så interessere sig for den i 2010, *så* længe efter?

Fordi man - ved at bruge skilllingsvisen som en art kontrastmiddel - kan blive *'ført'* til en formodning om at der i slutningen af 1700-tallet har været en *vis* interesse for komedien og dens intrige. Men at denne interesse dog næppe rettede sig mod intrigen som den - i sin helhed - var skruet sammen af Holberg og *'drejet'* scénisk af Johan Wibe Gram efter den første fremførelse, men at den snarere retterde sig mod nogle særlige - for dén tid - overraskende eller pirrende sider?

Men skilllingsvisens indhold og form fremhæver også - måske især fordi visen *har* nogle stærke sider - hvad der var styrken, muligvis også svagheden - og udfordringen ved visens forlæg: Holberg's komedie?

Hvem der var forfatter af visen vides ikke - og Carl S. Petersen har ikke forsøgt at gætte, men det kan *eventuelt* have været

trykkeren selv - i det mindste menes det at *han* (eller hans søn) har gjort en føljetonroman færdig efter at den første forfatter var død[401].

Trykkene består i alle tilfælde af 4 blade i oktavformat, og versionen fra 1776 præsenteres med følgende tekst forrest:

2 - 'Apokryf' vise om ¤Jeppe¤ og Nille

En splinter nye Vise
om
Jeppe paa Bierget.
Eller
En Samtale
imellem
Jeppe og Nille,
som forestiller en forkuet Mand og ar-
rig herskesyg Qvinde, samt hvorledes Jeppe
bliver forvandlet af en Bonde til en Herre-
mand, og vidste ikke andet, end han var kom-
men i Parariis, men bliver derefter en Bonde
igien, og opvaagner paa en Møgdynge,
hvor Nille finder ham, med mere,
som Visen indeholder

[Vignet: Hvilende kvindelig figur mellem to søjler,
hvorover en blomst.]

Synges som:

Lad den grønne Ungdom kun forlyste sig

I samme periode, i 1785 udgav Jens Baggesen *sin* meget særlige version af fortællingen om ¤Jeppe¤; se foreløbig:

http://holberg.nu/Baggesen-Jeppe.htm

Jeppe allene.

Ak, jeg stakkels Mand er dog ulykkelig!
Nille larmer, slaaer og underkuer mig;
Jeg har ingen Fred i Huset, hvor jeg er;
Havde jeg kun Mod, jeg slog den Akkermær.

2.

Hun mig jager som en Hund fra sig af Sted;
Jeg maae gaae og tie, vil jeg have Fred.
Nu jeg atter skal til Byen løbe hen,
Og faaer Skam, om jeg ey kommer snart igien.

3·

Nille.

Er du ikke gaaet af Sted endnu, du Hest!
Du er mig den rette Karl, et dovent Beest;
Løb og skaf mig Sæben inden Klokken tre,
Ellers skal jeg lære din Skurk op at see.

4·

J. Skal jeg da ey have Frokost, før jeg gaaer?
N. Vil du løbe! See, hvor doven Hesten staaer.
J. Nille! Du er alt for slem og haard mod mig.
N. Holdt din Mund, og gak, skal jeg ey banke dig.

5·

Jeppe.

Far da vel, nu gaaer jeg. O jeg arme Mand!
Tids nok er jeg kommen udi Ægtestand.
Jeg skal gaae to Mile ganske fastende!
Ney, det maa en Skielm, og det skal aldrig skee.

6.

Jacob Skomager i denne Kro er fiin;
Han mig borger nok en Styver Brændeviin.
Heyda, Jacob! er du oppe, skienk da i!
Fanden længer gaae i saadant Slaverie.

7.

Fastende jeg ey kan gaae saa lang en Vey.
Jac. Har du Penge Jeppe? ellers faaer du ey.
Jep. O ja vist, see her er Penge; drik mig til.
Jac. Sing got, Jeppe, Maven Frokost have vil.

8.

Jep. Deri har du ganske ret. Jeg siger Tak.
Ney, min gode Jacob, som en Skielm du drak.
Jeg maae have nok et Glas endnu. Skienk i!
Fanden længer gaae i saadant Slavede.

9·

Nok en Styver Brændeviin giv hid endnu!
Jac. Sing got Jeppe, men kom Ærendet ihu,
At til Nille du god Sæbe kiøbe skal.
Jep. Nilles Skaal! jeg er tilfreds, hun bliver gal.

10.

Nu jeg fastende ey skal til Byen gaae;
Men see, disse Rakkerben vil ikke staae;
Staaer, I Hunde, bærer mig til Byen frem;
Nille bliver ellers alt for gal og slem.

11.

Heysa, Tur! see der engang! hyp, hyp, et Glas!

Jeppe falder, sover ind af Rusen, og af sin Hosbond, Herremanden paa Godset og Ridefogden optages og spilles en Comoedie med, at han ey andet vidste, end han var i Paradis, og var bleven en stor Herre; hvorefter Herremanden giver ham nok at drikke, faaer ham atter beskienket, og lader ham legge ud paa Møgdyngen paa Bierget, hvor han boede, der Nille finder ham, og med sin Krabask vekker ham op af Søvne.

Nil. See god Karl; jo du ligger der ret til Pas

Nille banker paa ham med Krabasken og Jeppe vaagner.

Op du Hundesiel og siig, hvor Sæben er.
J. Hey da, kom og hielp mig snart, Hr. Secretær.

12.

Nille! er du gal og bandsat, slaaer du mig?
Veed du ey, at jeg kan lade hænge dig?
Hey da, kommer, tager denne Qvinde fast;
Hun er dievelsk, hun skal hænges i en Hast.

13.

Nille. Hør, min gode Jeppe, er du bleven gal?
Min Krabask dig strax nu da curere skal.
Hvor er Sæben, som du skulde kiøbe mig?
Fort bekiend, hvem der har skienket op for dig.

14.

Jeppe. Vil du da ey slaae mig, Nille, skal du faae
Sligt at høre, som du vist vil undre paa:
Jeg paa Veyen ind til Jacob Schuster kom
Og da jeg bort fra ham gik, saa faldt jeg om.

15.

Herpaa døde jeg. og kom i Paradiis,
Hvor man mig opvartede paa Herreviis,
Secretær og Foged og tre Tienere
Havde jeg bestandig til min Tieneste.

16.

Det var Skade, at den Glæde slap saa snart,
Fogden skulde ellers ikke bleven spart;
Thi at hænges har den Skielm vist tidt fortient,
Men min Magt forsvandt og blev for hastig endt.

17.

Nille banker paa ham med Krabasken.

Ey du Rakker, hvad har Fogden mod dig giort?
Vil du giøre saadan flink og brav Mand Tort?
J. Mig for Fogdens Skyld, o Nille, meer ey slaae!
Baade Han og du bør en Ulykke faae.

18.

Au, au, Nille! au, au, holdt dog op igien!
Jeg veed nok, at Fogden er din gode Ven.
Lad ham være det, men spar mit arme Skind,
Du er alt for ond og arrig i dit Sind.

19.

Nille. Jeppe, hør et Ord, saa got som ti det er,
Dersom Du ey Brændeviin vil drikke meer,
Og om Fogden aldrig tale noget Ord,
Vil jeg atter med dig søge Seng og Bord;

20.

Men hvis ikke, skal du en Ulykke faae,
Jeg din Ryg saa mør som Bankefisk skal slaae,
Lov mig nu, at du vil blive skikkelig,
Ellers skal Krabasken saadant lære dig.

21.

Jeppe: Jo, min hierte Nille, jo, ak jo, jeg vil,
Lad Krabask og Foged høre Fanden til.
Jeg vil være Jeppe, Nilles søde Mand.
Fanden tage Fogden, see der kommer han.

Jeppe bliver paagreben af Fogden, i Herremandens, Seeretærens og Tienernes Overværelse dømt til at hænges, og ophængt i en Galge med Strikken under Armene i Stedet for om Halsen. I denne Angest veed han i Førstningen ikke andet, end han er død, seer Nille og tiltaler hende saaledes:

22.

Nu da, Nille, skal du mig ey mere slaae.
Og jeg skal ey fastende til Byen gaae.
Du og Fogden tænker nu for mig faae Roe,
Men jeg spøge skal hver Nat for begge Toe.

23.

Dersom du endnu har nogen Kierlighed
For din gamle Jeppe, som er hængt i Fred,
Skaf mig da i Hast en Styver Brændeviin,
Da er du saa dydig, from og vakker fiin.

24.

Nil. Vil du Skielm endnu i Galgen drikke meer?
Skal du ogsaa faae til Slutning al Ufær.
Nille banker paa ham med Krabasken.

Jep. Au, au, Nille, slaae mig dog ey død ihiel;
Gak langt heller bort, og skaf mig nok en Pæl.

25.

Nille. Hør for Alvor, Jeppe, vil du love mig,
At du vil ey meer i Kroen fylde dig,
Skal jeg det hos Herremanden mage saa,
At du skal igien dit Liv og Friehed faae.

26.

Jeppe: O ja, søde lille Nille, giør det snart;
Thi at hænge her og hvippe, er ey rart.
Jeg vil giøre alt, hvad du og Fogden vil,
Naar mit Liv igien mig kun maae høre til.

27.

Nille. Jeg da løber bort at hente Fogden hid,
Han skal dømme dig til Liv igien, men vid,
At om du dig ey opfører skikkelig,
Vil han atter sikkert lade hænge dig.

Nille gaaer, og kommer tilbage med Herremanden, Fogden, og de øvrige, hvilke dømmer Jeppe til Liv igien, og løser ham ned af Galgen; hvorpaa de formaner ham til at forliges med Nille, og hende til at omgaaes sin Mand med mere Kierlighed og Skikkelighed.

28.

Jeppe: Tak, I gode Herrer, som ophængte mig,
For I gav mig Liv igien! Jeg uden Svig
Elske vil min Nille efter denne Dag;
Men jeg finder i Krabasken ingen Smag.

29.

Nille: Jeg Krabasken ingen Tid vil bruge meer,
Naar jeg dig, min Jeppe, altid lydig seer.
Kom og favn mig, vi er gode Venner nu.
Det, som er forbi, ey kommes meer ihu.

* * *

30.

Ofte har en Kone største Aarsag til
At krabaske Manden, naar han svire vil;
Men en arrig Qvinde Manden Graahaar giør.
Spørsmaal, om hun derfor ikke bankes bør?

På tvende beene?

Eksperiment og virkelighed

Om Ludvig Holberg's *Jeppe*

Et kultursociologisk essay

III - Essay - Regnebrættet. Bundlinjen. Exit

Klip fra Robert Molesworth, Jørgen Jørgensen Sorterup, Iver Brinck, Frederik 4', Povel Juel, Povel Phønixberg, Christian 5's Danske Lov, Ludvig Holberg, Hans Egede, Knud Lyne Rahbek og Georg Brandes.

Fotos og andre illustrationer **[PDF >< ePub]**

[Forside og s. 2 produceres særskilt] [Forside og s. 2 hér skal slettes ved PDF-samling og trykning]

[I del - Essay - Eksperiment og virkelighed - findes s. 1 ff]

[II del - Essay - Virkeligheden på komedie - findes s. 116 ff]

[III del - Essay - Regnebrættet. Bundlinjen. Exit - findes s. 490 ff]

[IV del - Tekster - findes s. 609 ff.]

-

Beta-version 120812 mht Povel Juel.

Alfa-version 100107 (evt senere) hvad det øvrige angår.

1 - Om afslutningen af III og IV del

I og II del er foreløbigt afsluttet i december 2009.

III og IV del er foreløbigt afsluttet i januar 2010.

Alle afsnit vedr Povel Juel er dog gennemgået juli 2012.

Den afsluttende redigering af I-IV vil ske på et senere tidspunkt og vil fx omfatte:

- Etablering af et særligt internetsted således at interesserede kan komme af med spørgsmål og kommentarer.

- Kritisk gennemgang af de optrykte tekster m.v.

- Ajourføring af noter og krydshenvisninger.

- Tilføjelse af bibliografiske oplysninger.

- Billedredaktion.

BA

2 - 4 Måder at gå til *Jeppe* på

Vil man spille Holberg's tekster 'som de er' eller man vil lade sig inspirere af ham er det afgørende spørgsmål: *Hvordan?* Samme spørgsmål som Holberg's egne spillere måtte stille sig efter at førsteopførelsen var gået på gulvet, déngang for længe siden - i 1722.

Der er dem der - nuomstunder - mener at 'nogen', især *Det Kongelige Teater* må være forpligtet til at spille Holberg. For Holberg er *så* grundlæggende, *så* uomgængelig at han må være en forpligtelse, men derfra er der ikke så langt til at han kan blive en pestilens.

Sådan har jeg det ikke, nærmest hélt omvendt: Hvis man har en god idé til at spille Holberg i dag og hvis man har en god idé om hvem der skal være det nysgerrige og engagerede publikum, *så* skal man gøre det, også hvis der er risiko for at projektet mislykkes. Men man kunne også gøre noget andet.

Det er dog ikke dét *Måder at gå til Jeppe* handler om. Men om hvad man - *måske* - kan lære af nutiden når man vil se tilbage på 1700-tallet. I bedste fald kan man svinge frem og tilbage, ikke for at tage det bedste (eller værste) fra den ene tid og transportere det til den anden - for det er ikke en tidsmaskine der er under konstruktion, men en 'metode' der skal gavne den historiske bevidsthed.

Derfor foretrækker jeg opsætninger - for dén sags skyld enhver form for kunst - der véd hvor 'de' står, der véd hvad de er kommet af - og som véd hvor de vil hen.

For nogle år siden læste jeg Bent Holm's syrligtmuntre diskussion af Marstrand's Holberg-billeder[402] - og af hvordan Marstrand's billeder og Bloch's naturalistiske teaterkoncept[403]

drejede Holberg's teater et par omgange.

Han har fuldkommen ret, Bent Holm. Uanset hvor inspirerende 'billederne' var for udviklingen af 'teaterkonceptet', uanset hvor meget man måtte have holdt af Marstrand's billeder og skitser - så er hans billeder og Bloch's koncept ikke dét der kan fungere 'ordentligt' i dag. Men at smide Marstrand og Bloch på møddingen ville dog være at gå alt for vidt. For både Marstrand og Bloch indtager vigtige pladser i historien, også i dé dele der vedrører det holbergske teater.

1 - 1884 Georg Brandes' tilgang. TMP.

[Redigeret kopi fra præsentationen af Molesworth, se ovenfor]

Georg Brandes[404] lod sig - da han gav sig i kast med sin biografi over Holberg - inspirere af både Molesworth og af den barokke **Jørgen Sorterup** der var præst på Stevns [se nærmere s. 193 ff.]; Molesworth og Sorterup havde, trods deres specifikke særinteresser - eller måske snarere *på grund af dem* - skrevet spændende ting om de sjællandske landboforhold - men Molesworth var bredere orienteret og også langt mere interessant end Sorterup, hvad der hang sammen med at Molesworth skrev for offentligheden og med politiske intentioner, mens Sorterup - hvad landboforhold angik - skrev for en *meget* snæver målgruppe, ligesom hans hensigt var af en tilsvarende snæver privatøkonomisk art.

1/ [15/321]

Paa Holbergs Barndoms Tid skriver **en fornem Englænder**, der har levet tre Aar i Danmark: »Jeg har aldrig kendt noget Land, hvor Befolkningens Sind mere var af én Kaliber og Art end her[405]. Man finder Ingen med usædvanlige Egenskaber, Ingen, som er udmærket i særegne Studier eller Forretninger, man ser ingen Entusiaster, ingen gale eller vilde Mennesker, **ingen mærkværdige Narre eller fantastiske Sværmere**[406]. Men en vis Lighed i Forstand hersker imellem dem. Enhver holder sig til den slagne Vej, til det, som gælder for fornuftigt, hvad i dette Land iøvrigt hverken er det skønneste eller det værste, og man skejer hverken ud til højre eller til venstre. Dog vil jeg tilføje denne Bemærkning til deres Ros, at Menigmand i Almindelighed kan skrive og læse.«

2/ [108/321 Akkurat før omtalen af Sorterup]

Noget af det sørgeligste i Danmarks Samfundsforhold var Bondens Stilling i hine Dage. da han pintes med Ægter og Hoveri, straffedes af sine Foresatte med at udleveres til Krigstjeneste, i denne plagedes med barbariske Mishandlinger og i Regelen forfaldt. Han kunde af sin Herre behandles ganske som et Stykke Kvæg, sælges eller byttes bort. Han var en Handelsvare; man solgte en Bondekarl for en lukket Vogn. Selv Fremmede rørtes til Medlidenhed.

Molesworth skriver: »Saasnart Bonden faar en Rigsdaler, giver han den hastigt ud til Brændevin af Frygt for at Fogden, hvis Slave han er, skal høre om det og tage den fra ham.«

Selv om de nyeste Forskninger har Ret, der frikender Frederik den Fjerde fra at have indført Stavnsbaandet, saa beviser de dog kun, at Regeringens Hensigt var en bedre end man hidtil har troet, ikke, at Bonden i Virkeligheden var heldigere stillet. Tvertimod, de viser, hvor dyb hans Afhængighed af Ridefogderne var.

3/ [141/321]

Holberg er den store Opdrætter af de nordiske Folk. Han overtog denne Hjord og stræbte at gøre Mennesker af den. Han virkede ved at give den kraftig Næring og satiriske Piskeslag, ved at rense Luften for Overtro og Vejene for dumme Skranker. Slægt, Holberg forsøgte at optugte Slægten. **Han er dens store, ensomme, lattermilde Tugtemester. Holberg er den oplyste Enevælde i Danmark-Norge.**

Brandes havde tydeligvis en særlig hensigt med sin bog om Holberg og med sin temmelig omfattende diskussion af *Jeppe*. Med bogen kunne han sige noget komplekst der - så åbenbart - lå ham på sinde, men måske var hans opfattelse - så korrekt, oplysende og inspirerende den kunne siges at være - ikke hélt tilstrækkelig, for det bør [efter min mening] hævdes at Brandes ikke gik dybt eller præcist nok i landboforholdene 1700-tallet, og for det andet er der vigtige elementer i *Jeppe* som Brandes har negligeret.

Når Brandes fremhævede

- at danskerne var 'middelmådige' og at mange fæstebønder -

for ikke at sige det store flertal - var undertrykte og savnede udsyn,

- at den danske konge havde opført sig bedre end man i mange år havde troet, men at han dog alligvel var indbegrebet af en anakronistisk enevældig fyrste,

og når han - på dén baggrund - fremholdt Holberg som én der havde sat sig ud over de snævre grænser som omstændighederne havde budt ham,

så har han i nogen grad *underbetonet* at Holberg var én der - i første del af 1700-tallet - i stigende grad understøttede Enevælden og mente at netop det enevældige system, dvs det oplyst enevældige system, var at foretrække *blandt de mulige*.

Brandes mente tydeligvis at landboreformerne havde været nødvendige - men hér lagde han[407] hovedvægten på den individuelle frigørelse, for dén sags skyld på alle fæstebøndernes individuelle frigørelse.

I 1884 fandt Brandes sig selv i opposition til Borgerskabets og Bondevenstres selvtilstrækkelighed? Der var sket store økonomiske og sociale fremskridt, men de var ikke gået langt nok eller også var Borgerskabets og Bondevenstres overtagelse af Regeringen fra 1849 og frem gået skævt?[408]

Når det kom til komedien om ¤Jeppe¤ har Brandes fremhævet

1/ at alt hvad vi *vil* vide om ¤Jeppe¤ *får* vi at vide - vel egentlig gennem alle de andre, hvorimod det er meget lidt man får at vide om disse andre, se nærmere s. 1027[409],

2/ at det - af komedien - bliver ganske klart hvorfor ¤Jeppe¤ - som dén forhånede person han var - *måtte* ty til Jakob Skomager's brændevin; dét var kun en alt for naturlig ting, se nærmere s. 1028,

3/ at ¤Jeppe¤ var så stærkt bundet til sine forudsætninger at han *der arbejdede som en Hest* også måtte *fornøje sig som en Hund*, se s. 1029,

4/ at det for ¤Jeppe¤ var *retskaffenhed og skikkelighed det kom an paa*, se s. 1029,

5/ at livets erfaringer havde gjort ¤Jeppe¤ mistroisk, men *under fornedrelsen gemte sig* på den anden side *folkestammens livskraft*, se s. 1030,

og

6/ at ¤Jeppe¤ ikke alene måtte forholde sig til jordiske problemer, men også måtte 'tackle' de vanskeligste overjordiske problemer hvad der - *undervejs* - førte ham til afsindets rand, se s. 1032.

Brandes har ret i det sidste, men dén sammenhæng han så 'afsindet lure i' kan muligvis 'kun' ses som en *'morsomt underholdende'* forløber, men dog *som* en forløber, for dét der blev synligt ved komediens slutning, hvor ¤Jeppe¤ nemlig ikke stod ved det individuelle afsinds rand, men snarere ved enhver menneskelig tilværelses rand?

Det var - sét gennem nutidige briller - godt sét af Holberg at han lod den fornedrede - som temporær og imagnær baron - fornedre sine 'gamle' undertrykkere, og det var også glimrende at Brandes trak det frem i slutningen af 1800-tallet. Men hvad var mon Holberg's pointe? Var den kun den psykologiske eller sociologiske iagttagelse - *at dén der arbejder som en hest må fornøje sig som en hund* - eller skulle der tilføjes et spørgsmålstegn til hele den samfundsmæssige konstruktion på Holberg's tid eller tværtimod tilføjes et politisk moralisérende; *Akkurat*!*, men sådan bør det også være - for tiderne har ændret sig siden déngang i den tidligste*

Middelalder hvor bønderne var frie?

Hér er Brandes ikke til megen hjælp hvad enten man er enig eller uenig med ham - og måske var Harald Nielsen meget tættere på da han i sin undersøgelse af *Jeppe* [1923] insisterede på at Baronens de afsluttende ord skulle tages nogenlunde efter pålydende.

At Brandes betragtede *Jeppe* som et meget godt teaterstykke, endda som Holberg's bedste[410], og at han så netop denne komedie som dén hvor Holberg kom på omgangshøjde med Shakespeare - og overtraf den klassiske mester, Molière - har ikke meget at sige i dag, eller burde have meget at sige, for det er jo ikke en Nobel-pris i litteratur der hér skal argumenteres for. Derimod er der en vigtig pointe i den sammenhængende påstand om at Holberg ikke dannede skole, se s. 1034.

Måske dannede han ikke skole i dén direkte forstand som brødrene Brandes gjorde det på deres tid, hvad der måske kan skyldes at Holberg - i sin egen levetid - udtømte 'mulighederne'? Måske forholder det sig sådan at samfundet - fra midten af 1700-tallet - drejede i andre retninger end dem Holberg havde forestillet sig og peget på. Dette var vel ikke hélt tydeligt omkring 1750, men det blev tydeligere fra 1784 og frem hvor økonomien og politikken satte en anden dagsorden. Herom senere i *Jeppe-1784*.

2 - 2006 Experimentel Polonaise i Nyhavn

[Det følgende blev oprindelig publiceret på internettet i 2006]

På Bådteatret i Nyhavn har man kastet sig ud på det dybe vand. I denne sæson har man valgt temaet polakkerne kommer, for nogle er bange for at Danmark skal blive oversvømmet af håndværkere fra Polen, mens andre er spændt på hvad det nye land kan byde på i kunstnerisk henseende. Det hele gøres med et glimt i øjet.

Polen var engang medlem af Warszawa-pagten med særlige opgaver i forhold til Danmark, nu er det blevet medlem af det gode selskab, men som hvad? Som én der sidder med til højbords, som bonde i baronens seng eller som lænkehund? Det var dét teatret ville udforske og fortælle om, og derfor havde man bedt tre polakker være med i en udgave af Holberg's Jeppe, Anna Augustynowicz som instruktør, Krzysztof Czeczot som ¤Jeppe¤ og Joanna Kupinska som Nille. Baronen, Jakob Skomager og lakajerne skulle spilles af danske skuespillere.

1 - Anna Augustynowic' tilgang

Anna Augustynowic fik frie hænder og valgte en noget anden tilgang end teatret. Det var klogt. Ville man spille i dén retning teatret havde tænkt, skulle man nok have skrevet et helt nyt stykke - gerne med udgangspunkt i Holberg, men nyt, for selv om der er tydelige paralleller, så tænkte Holberg slet ikke i Bådteatrets baner, og han skrev sit stykke i en helt anden historisk sammenhæng.

For Anna Augustynowic var det mere nærliggende at spille et menneskeligt drama end et politisk. Jeppe er skrevet af en

nordmand, der levede i Danmark, men det er et stykke om universelle problemer, mener hun, selv om det foregår i en landsby på Sjælland.

Nille sagde efter forestillingen at man ikke ville forsøge at spille et naturalistisk stykke eller som traditionen byder i Danmark, men ville træde frem som en trup der ville forsøge at fortælle historien om Jeppe, hans ophøjelse og hans fald. »We're playing we're playing, so to speak«. Derfor også nogle indforståede smil til publikum og et par henvendelser.

2 - Minimalistisk scenografi

Scenografien er fuldkommen minimalistisk. Alt er sort. På gulvet er tegnet en hvid firkant for at markere scenen og dén bane hvor baronen og hans folk spiller badminton med imaginær bold og hvor de leger med Jeppe. Hjælpemidlerne er få - et par kasser at træde op på, nogle ketchere, et par glas, nogle håndlygter, en spilledåse, to stetoskoper, en trompet og et reb, det er hvad der er, og det er helt tilstrækkeligt.

Kostumerne er lige så minimalistiske. Spillerne i en blanding af sort og gråt; rolleskift bliver markeret med få virkemidler der - netop på grund af baggrunden - bliver meget synlige: En hat og et par handsker til »Nille«, når hun skal spille fin dame. Et forklæde til mester Erik, når han er Jakob Skomager. Et par lange handsker til baronen.

3 - Sprog, gestik og bevægelse

I Holberg's stykke tales dansk, lidt tysk og latin. I Bådteatrets udgave er sagen mere kompleks, for nu er der tilføjet lange passager på polsk, en del på svensk-dansk - og det tyske er blevet til engelsk.

Instruktøren kan 5 ord på engelsk, de to polske skuespillere en del flere, og ingen af de dansk-svenske skuespillere kan polsk, så det var under prøverne nødvendigt med en tolk, der kunne oversætte - spørgsmål, svar, instruktion - i hurtigt tempo, og de små jokes der blev fyret af fik måske et noget længere liv end godt var?

Selv om sproget havde stor betydning for Holberg - og normalt også har det for instruktøren - må det i denne udgave være scenografi, gestik og bevægelsesmønstre der bliver det bærende, mens ordene får en mere musikalsk funktion end en verbal. Danske og norske tilskuere (der var et hold norske dramastuderende på besøg da jeg så forestillingen) forstår de danske replikker og kender stykket så nogenlunde i forvejen, men Jeppe's og Nille's replikker må opleves mere end de kan forstås.

Helt anderledes når stykket vises i Polen; man forstår dér det polske der siges af Jeppe og Nille (selv om det er gammelpolsk), men kender ikke stykket. Jeppe er for nylig udgivet i en polsk udgave, men det er kun specialister der har hørt om Holberg. Måske vil stykket - som det er - virke bedre i Polen end i Danmark, men der er dog en risiko - eller mulighed - for at det absurde spil med Jeppe vil blive forstået langt mere politisk end det er instruktørens tanke? Har vi en reel mulighed, eller bliver der drevet gæk med os? +

4 - Jeppe's psykologi kæntrer

Nogle blandt publikum der ikke kendte Jeppe i forvejen måtte sætte »opleveren« på en anden frekens, men de fleste syntes stykket var sjovt. Tiden fløj afsted, for der var uafbrudt bevægelse, og der blev spillet i hurtigt tempo.

Der er dog ét problem. Selv om der ikke *står skrevet* at man skal spille Holberg efter bogen, så er der et par ting man bør respektere, og én af de vigtigste er at skabe sammenhæng i Jeppe-figuren. Den polske Jeppe spiller stærkt og energisk, og det passer ikke så godt med en Jeppe der undertrykkes af alt og alle, fra Nille og opefter, og derfor er forskellen mellem den undertrykte Jeppe på møddingen og den kommanderende Jeppe i baronens seng ikke så tydelig som den bør være.

Nille bliver spillet som en kat eller et andet rovdyr på spring, og det passer egentlig godt til Nille's kompleksitet, hun har overtaget styret i familien og har - formentlig - noget kørende ved siden af. Hun har taget ansvar, hun er attraktiv, men hun er også gået for vidt over for sit drog af en mand.

De dansk-svenske spillere gør det godt. De bevæger sig på en anden måde end de energiske polakker - mere underfundigt måske og et par af dem med en særegen plump elegance, der ligger langt fra forfinet parykrokoko, men som passer perfekt til stykkets barokke humor.

3 - 2007 Det Danske Teater's eksperiment

[Det følgende blev oprindelig publiceret på internettet i januar 2007: http://bjoerna.net/holberg/Ole-Thestrups-Jeppe.htm]

Det Danske Teater spillede *Jeppe på Bjerget* med Ole Thestrup i hovedrollen fra januar 2007

1 - Hvem vil denne forestilling blive husket for?

Mange dygtige folk har været med, men det bliver især Ole Thestrup man vil huske - foruden Ken Vedsegaard som baronen. Det er en god ¤Jeppe¤ - og en gennemtænkt baron, slet ikke én som Holberg selv, men en dekadent og magtfuld voyeur.

Thestrup er god, han kan svinge mellem at være den »lille« og den »store«, han gør dén måde at spille ¤Jeppe¤ på så troværdig som den kan være. Vedsegaard er også god - han puster liv i dekadencen.

2 - Bessermachen ... absolut

Man har gjort et flot arbejde med at tænke stykket igennem og med at få dialektikken - samspillet - til at virke. Frem for alt har Niels Brunse, der har bearbejdet teksten, og Alexa Ther, der har instrueret, gjort Holberg's stykke en smule mere sammenhængende end det var fra begyndelsen.

Scenografien (som Rikke Juellund står for) er stiliseret, klar og effektiv - på to sekunder skiftes der fra Jeppe's mødding til Jakob Skomager 's skænk og videre til baronens soveværelse og spisestue.

3 - Mange meninger

Der er mange meninger om Jeppe, og sådan har det været længe. Nogle har set stykket som bondefarce, i en periode en temmelig vulgær ting. Nogle har set stykket som karakterkomedie, nogle har tænkt naturalistisk-realistisk - og det er ikke få der har set stykket som et led i bondefrigørelsen eller i kampen mod alkoholismen.

4 - Den rigtige Jeppe?

Hvad er den rigtige *Jeppe*? Dét er ikke til at sige. Man kan sige hvad der står i den oprindelige tekst, dertil kommer nogle bemærkninger Holberg har skrevet andetsteds - dels i en »Betænkning over komedier«, dels i ét af sine latinske levnedsbreve - og så - måske - i ting han i øvrigt har skrevet om danske bønder.

Nogle vil givetvis også interessere sig for dén tekst der har inspireret Holberg til at skrive netop denne komedie, nemlig Jakob Bidermann's fiktive rejseroman Utopia - der bl.a. handler om dét man gør ved bonden Menalchas. Man kan også se i *Peder Paars*, der er meget i sig selv men som også er et forarbejde til flere af Holberg's senere værker, og heriblandt til passager i *Jeppe*.

Hvad der er den rigtige *Jeppe* kunne vel også være dén *Jeppe*, der - på det pågældende tidspunkt - virker bedst på scenen? I så fald er denne *Jeppe* en overbevisende kandidat fra vores tid.

Men hvis det var mig der skulle bestemme, ville jeg nok lade mig inspirere af Holberg's *Jeppe* og mange af de senere

udgaver, fx Kaspar Rostrup's og Buster Larsen's udgave, Bådteatret's polsk-danske udgave fra 2006 og nu Ole Thestrup's, Niels Brunse's og Alexa Ther's - men jeg ville se om ikke man kunne lave en helt ny *Jeppe*, dvs med et justeret indhold, en justeret psykologi, en justeret sociologi - gerne en *Jeppe* med mere præcis brod!

5 - Hvad er meningen?

Der findes et »officielt« interview med Ole Thestrup (på en traileren). Han siger at stykket handler om magt og afmagt, at det handler om den afmægtige, men at det også handler om at magt korrumperer den mægtige. Det har han fuldkommen ret i, og det er dét der demonstreres i den aktuelle udgave. Det kunne også være det centrale i en helt ny *Jeppe*. Men sé, en rigtig »farlig« baron er jo ikke én der har problemer som hos Holberg, og som bruger sit liv på - som en anden hankat - at lege med en mus, hvis man kan kalde Ole Thestrup dét; dét er derimod én der har tingene og argumenterne i orden, som ikke gør hvad han gør for »sjov«, men fordi han finder det nødvendigt. Poul Nyrup eller Anders Fogh kunne være glimrende baroner i et sådant stykke.

6 - Problemet med Jeppe

Problemet med *Jeppe*, denne *Jeppe*, er måske at den er så overbevisende ... så længe det nu varer, men at der er for langt fra stykkets virkelighed til dén virkelighed vi lever i nu. Skal stykket lære os noget, så er der for langt fra 1700-tallets fæstebønder og baroner til nutidens; der skal oversættes for meget til at stykket kan provokere eller fremkalde en erkendelse af virkelig betydning.

7 - Hvad har vi så fået?

Vi har fået et godt spil om hvordan »den store« kan lege med »den lille« og få hjælp af »medløbere«. Og vi har fået en hel del mere, og det er noget af dét der gør netop denne *Jeppe* særlig interessant.

Der er tilføjet en pantomimisk prolog, hvor baronens lommetørklæde introduceres. Glimrende idé, for der er en glimrende opfølgning langt senere, der er med til at fortælle noget nyt om baronen[411].

Baronen er ikke præcis som Holberg har tænkt ham; Holberg's udgave er ikke helt sandsynlig - hverken historisk, sociologisk eller psykologisk; Ken Vedsegaard's, derimod, er næsten overbevisende; sådan en dekadent fisk kunne man nok forestille sig; i øvrigt er han i familie med Henning Jensen's i Kaspar Rostrup's filmudgave.

Lommetørklædet er nyt, og det er det også at én af tjenerne - Jeppe's forsvarer i den fingerede retssag - antyder en identitet som tænkende, muligvis også medfølende - og ikke bare medløbende - væsen. Det tilføjer ny dynamik til stykket.

8 - Anstød ... og nutidig brutalitet

I slutningen af 1700-tallet og begyndelsen af 1800-tallet var der flere der tog anstød af ¤Jeppe¤, han var for vulgær, han tog ridefogedens kone på brystet, uha - det kunne måske lige gå hvis konen blev spillet af en mand ... men tiderne skifter, og i denne udgave mangler der ikke noget hvad brutalitet, liderlighed og seksuelle overgreb angår.

I Holberg's udgave forsvinder Nille ud i det blå (måske er der tale om en lapsus), her bliver der noget af hende, absolut ikke noget behageligt, for hun bliver bundet og voldtaget, og

dermed er hun ikke længere blot dén der kører gården og den uduelige ¤Jeppe¤ - og som har noget kørende med Jakob Skomager (foruden med degnen), hun bliver *også* et ynkværdigt offer.

9 - Epilogen

For første gang i lange tider bliver baronens epilog næsten realistisk, men dog stadig ikke overbevisende - indholdsmæssigt set. Baronen siger, som man vil huske, at eksperimentet har vist at man skal lade være med at give magt til de nederste, for resultatet vil blive kastastrofalt. Nej, det ræsonnement er som allerede i 1722, noget vås. Der er ikke tale om et fornuftigt eksperiment, for ¤Jeppe¤ er den aller mest umulige forsøgsperson man overhovedet kan forestille sig.

At Holberg mente noget i retning som i epilogen, i hvert fald på et senere tidspunkt, synes klart; hvad han - virkelig - mente i 1722 er det vanskeligere at sige noget helt sikkert om, men hér - i denne nye udgave - har baronen fået en sådan karakter at man godt kunne tro at han (som figur) både kunne handle så umenneskeligt og kynisk som han har gjort - dvs over for ¤Jeppe¤, ridefoged og tjenere - og samtidig tro at det er ham og hans ligemænd der er de eneste sande ledere, og at han på det nærmeste er Guds gave til bønderne.

10 - Kunne publikum lide forestillingen?

Ingen tvivl om dét, man grinede og klappede og var helt fornøjet med Ole Thestrup og alle de andre. Det manglede også bare andet. Sé forestillingen hvis du vil kende Holberg.

4 - 2007 Bredsdorff's & Harris' model eller måske Kruuse's?

[Det følgende blev oprindelig publiceret på internettet i december 2007: http://holberg.nu/Jeppe-alene.htm]

1 - Tersløsegaard, 2.12.2007, dagen før ...

Preben Harris har i efteråret 2007 turneret med »Jeppe alene på bjerget«; jeg kneb mig selv i armen dén morgen jeg først hørte om projektet: 'Ei, hvad er dog dette? Hvad er dog dette?' ... En ¤Jeppe¤ uden Nille? Kan det have sin rigtighed? Ingen lakajer, ingen læger, kun ¤Jeppe¤ selv - og så blot en antydning af baron Nilus under sin trekantede hat - og endelig en endnu mindre Jakob Skomager - forgemt bag sin låge som en bett' brændevin for en 'styver'. »Drømmer jeg eller er jeg vågen?«, spurgte jeg - og tilføjede visse skarpe gloser som ikke bør gentages hér, i ordentligt selskab - mens jeg alvorligt tænkte på at alliere mig med Nille og tugtemester Erik, krabasken.

Fra professor Holberg's hånd er ¤Jeppe¤ en central figur. Han er til stede næsten hele stykket igennem - snorkende, drukken, ædru - men altid i samtale. Enten med sig selv - eller med de andre: Nille, Erik Lakaj, ridefogeden, lægerne og dommeren. Det sker, men sjældent, at ¤Jeppe¤ er helt alene, og dét har sin store betydning, for ¤Jeppe¤ virker netop i modspillet med sig selv og ikke mindst: De andre, hvad enten de er der eller kun er der som en slags talende skyggebilleder.

Thomas Bredsdorff har strammet snoren om komedien godt til, så at sige taget konsekvensen af ¤Jeppe¤'s enetaler og beretninger til Nille og Jakob Skomager, gjort hele komedien til

monolog og kun tilføjet enkelte forbindende bemærkninger, men - paradoksalt nok - står den 'helt alene ¤Jeppe¤' aldrig alene. Ordene og Preben Harris' gestik er alt nok til at vi sér dem tydeligt for os, for skønt ordene kommer ud ad ¤Jeppe¤'s mund alle til hobe opfører monologen sig temmelig dialogisk.

2 - Holberg's eksperiment i 1722 - og Bredsdorff's, Harris' og Albrechtslund's i 2007

Ligesom baronen i komedien - over for publikum - foregiver et eksperiment (hvor alt dog på forhånd er fikseret til punkt og prikke af professor Holberg), er den helt alene ¤Jeppe¤ også et slags eksperiment, omend på en ganske anden direkte og temmelig kontant vis. Er det lykkedes?

Den rigtige ¤Jeppe¤, Holberg's egen, var så vist også et eksperiment af denne slags; kunne den trække publikum til? Holde det i salen? Og »på måtten«?

Det begyndte overmåde rædselsfuldt dén gang i 1722. Premieren gik så frygteligt som tænkes kunne; aktørerne var stærkt forvirrede - »hvad har vi gang i?«, skreg de ad hinanden; frustrationerne væltede ud - og ind over scenen, måske fulgte der rådne hvidkålsstykker med fra salen? Men fra næste gang var komedien en stor succes af én ... eneste ... grund: Student Gram havde fået rollen som ¤Jeppe¤ - og gav den nu for fuldt udtræk som ægte sjællandsk bonde. Dreven og snu. Krybende naiv. Ondskabsfuld. Brutal. Kærlig og kløgtig. Man må tro at der var tale om et både robust og stramt varieret spil.

Fra dén dag blev *Jeppe* ren bondefarce, uanset om man oprindelig havde tænkt anderledes (tror jeg). Først langt senere blev *Jeppe* til seriøs karaktérkomedie, omtrent som det

er kommet på mode at spille den nuomstunder.

Som figura udviser, så virkede *Jeppe* til sidste række på Tersløsegaard.

Nu har så karakterkomedien *Jeppe* stået sin prøve gennem flere end hundrede år - og er tilmed blevet én af de mest populære af slagsen, men samtidig er den også blevet én af de mest mærkværdige. Hvad ville han dog, ham Holberg? Hvad mente han med den afsluttende morale? Mente han det hele lige ud ad landevejen? Eller skulle den tages med dét gran salt ... som skomageren efter sigende kom i øllet for at styrke tørsten eller skærpe smagen? Svært at sige, svært at forstå.Billeskov Jansen skrev et sted i 1961 at publikum efterhånden får et mangfoldigt indblik i ¤Jeppe¤'s tilværelse, men ingen lægger i farten mærke til at hans åndelige niveau varierer meget stærkt. ... Varierer u-rimeligt stærkt, tror jeg han mente, og dét er der godt belæg for. Psykologisk set er ¤Jeppe¤ nemlig noget af et monstrum [Billeskov's kommentar står i Reitzel's 3 binds udgave af komedierne].

Jo, det lykkedes meget fint denne vinterdag på baron Holberg's egen gård, ikke at få ¤Jeppe¤ til at hænge ordentligt sammen som figur, for dét er der vist ingen der kan - men til at fungere som publikum inderligt håbede. At ¤Jeppe¤ - al minimalistisk modernisme til trods - var forblevet den go'e gamle selvmodsigende, måske endda vidunderligt selvmodsigende ¤Jeppe¤.

¤Jeppe¤ var aldrig blevet den go'e gamle ¤Jeppe¤ uden forfatter Bredsdorff og skuespiller Harris - det er klart, men dertil har instruktør Christine Albrechtslund (billedet) og scenograf John Lindskov begge gjort deres til at få ¤Jeppe¤ godt rundt på gulvet.

I en *Jeppe alene på bjerget*, stærkt opstrammet som den er, må der også tænkes stramt og præcist når man kommer til 'udenværkerne'. *Jeppe* var så minimaliseret at instruktøren måtte træde til som scenetekniker, musikdirektør, Jakob

Skomager 's bakke - og tilmed som lakajens hånd med rén hvid handske og smukt forgyldt ring.

Det 4-mands orkester var ligervis erstattet af en 'rejsegrammofon'. ¤Jeppe¤'s hus, baronens store soveværelse og prægtige spisesal. Jakob Skomager 's skumle slyngelstue og den ikke så rare galge - som Jakob Skomager undslap dén gang i Pommern for længe siden - alt dette var erstattet af et par streger på finér, nogle stænger - og en snor. Og sandelig, det var der, alt sammen.

Ridefogedens madamme var endelig blevet en stiv stol, der nok - som madammen selv - havde kendt sine bedre dage og en lystigere mage - og som villigt lod sig besove af en særdeles ekscellence som ¤Jeppe¤, der kun nødtørftigt var blevet befriet for mødding og lort - med tugt at melde.

Den snu og listige ¤Jeppe¤ pakker en Holberg-kop ud. En smuk erindringsgave for en kraftfuld præstation der nok kunne give sved på panden.

[Foto indsættes]

Th på 'scenen' sidder ... ikke Nille ... men Bende Harris.

Jeg spurgte bagefter Christine A. hvordan det var gået hér og dér og alle vegne. *Jeppe alene på Bjerget* har jo været rundt på skoler og til flere arrangementer i AOF. *Godt* sagde hun, *især når dé dér skoleunger var bare en smule forberedte*. ... *Måske sætter vi den op igen i 2008!*

Eftersom der næsten ikke var lys, kom jeg til at tænke på dén gang i Oplysningstiden, hvor illuminationen i det væsentlige bestod af et par tællelys eller tre, hvor spillerne måtte gnide sig

op ad hinanden for at kunne synes fra den anden ende af salen - og hvor en del af publikum måtte sidde helt oppe på scenen (formentlig mod lidt ekstrabetaling?). Det var lige før det var ligedan på Tersløsegaard.

Publikum dén decemberdag var aldeles prima; det fulgte godt med; det blev overrasket - skønt fuldt fortrolig med historien - og det morede sig ganske gevaldigt, nærmest helt overgivent; den ikke hélt unge professor Holberg kunne dét med at skrive barske og muntre replikker, og dét havde Thomas Bredsdorff bevaret. Det var et publikum i sin aller bedste alder, som kendte sin Holberg - og som satte pris på netop *ham*.

Hvis man nu havde været 14, 15, 16 år ville tingene have været ganske anderledes. Alene dét at sku' tænke på en ridefoged, en baron, en fæstebonde - uha, det ville gøre én træt i kysen ... *på forhånd*.

Så ... derfor ... *Jeppe alene på Bjerget* kan godt ramme et ungt publikum lige mellem øjne og ører, men der skal noget særligt til - og hér er der simpelthen intet der slår en seriøs forberedelse dérude i stuerne på vores ikke alt for nymalede og gennemrenoverede skoler. Det siges at atlasser og kort er fra *tiden*, men det er en overdrivelse; de er snarere fra 6' Frederik's.

Til sidst blev der spurgt med sjællandsk glimt i øjet: *Det er da rigtigt at ¤Jeppe¤'s hus på bjerget lå i Ruds Vedby, ikke? Jo da*, kvitterede Harris med én af *sine* kløgter: *Og Jakob Skomager 's slyngelstue lå lige ved siden af.*

3 - Jeppe alene i Verden

Nu hedder stykket *Jeppe alene på Bjerget*. Og det gik helt som det skulle og måtte dén dag på Tersløsegaard. Men en anden

dag kunne man overveje at gå bare lidt i retning af *Jeppe alene i Verden,* hvis sådant kan gradueres. Det passer vel ikke med traditionen: *Jeppe* som bondefarce eller *Jeppe* som karakterkomedie a la Buster Larsen eller måske a la Ole Thestrup, der bestemt ikke var tovlig. Til gengæld ville det ramme en temmelig tydelig, men også en smule overset pointe, som Holberg måske, eller endda formentlig har tænkt på - selv om han aldrig nævner det helt direkte, for Holberg talte kun sjældent om *Jeppe*, ... derimod talte han flere steder om at det enkelte menneske er ansvarlig for sit liv, hvilket han af teologiske, politiske og måske individuelle grunde opfattede som én af de helt centrale og nødvendige pointer ved den lutherske religion.

Hvordan er det nemlig at professorens *Jeppe* slutter? ¤Jeppe¤ er blevet reduceret til det rene ingenting; han er havnet længere nede end da komedien startede: I den rene meningsløshed eller absurditet. Han var født som sølle fæstebonde. Han drak sig selv til en plads på samfundets absolutte bund - og blev derefter nærmest sparket ud fra Nille's alkove, så degnen kunne komme ordentligt til. Han blev opløftet - først til baronens seng og bord, så til galgen - og til sidst blev han reduceret til det mest elendige nul man kan tænke sig. Ser man lidt efter opdager man tilmed at »husherren« - Nille - husets energiske forretningsfører er jaget på porten, og netop ikke af ¤Jeppe¤ selv, men af dommeren (eller hvem det nu er). Om dét er godt eller skidt, véd jeg ikke ... måske er det slet ingen af delene, bare noget der er sket som følge af den almægtige skabers manglende omhu?

¤Jeppe¤ står - hos Holberg selv - efterladt midt i tilværelsens gru med et par daler på hånden, for skønt han stadig er fæstebonde og har hest og ko og kat, så er han dog hélt alene

og selvrespekten væk for tid og evighed; så længe dén måtte vare, evigheden. Han er endt som bovlam nullitet - og gider ikke engang at drikke mere. Kun døden står tilbage.

OK - måske er dén ¤Jeppe¤ allerede skitseret i Per Fly's *Bænken*, der i mange måder hænger bedre sammen end *Jeppe på bjerget*, men som slutter omtrent så tragisk som Holberg's komedie?

Trist, meget trist, men der er dog også en anden mulighed; vi kan vende tilbage til student Gram og tænke en Dirch Passer ind i rollen. ... Skal det være galt, så lad det. Måske ville dét slet ikke være tosset?

4 - En helt, helt anden mulighed, ikke med udgangspunkt i Holberg selv, men i Bredsdorff m.fl.

Nogle dage efter at jeg havde skrevet kommentaren ovenfor hørte jeg en meget trist historie. Historien stemte mine tanker i en temmelig mørk toneart - og drejede dem i en ganske anden retning end jeg var forberedt på, og dét førte til at jeg pludselig kom til at sé Bredsdorff m.fl.'s glimrende og godt skårne *Jeppe* på en helt uventet måde - på en måde der nok lå langt væk fra dét som de har haft som bærende idé?

»Hvad med at tage *Jeppe alene på Bjerget* fuldstændig på ordet?«, tænkte jeg - »og gennemføre et eksperiment af en slags - ikke som Holberg havde planlagt sit i 1722, hvor alt var skrevet ned på forhånd, men som et næsten »virkeligt« eksperiment, hvor alt kan ske?«

Det eksperimentelle spørgsmål er: »Hvad sér man, hvis man glemmer alt om Holberg og hans ¤Jeppe¤? Hvad sér man, hvis man på det nærmeste glemmer hvor man faktisk er - fortryllet af teatrets magi, forført til at tage tingene som de

tager sig ud? Hvad sér man hvis man er en »fremmed«, der er gået ind i denne ganske særlige dél af dansk kultur?«. Eller sammenlagt: *»Hvad sér man når man går hélt uforberedt og uhildet ind i teaterrummets mørke?«*

Ind kommer en mand. Han *siger* at stolen til venstre er en mødding. Han gi'r sig til at fortælle om sit liv, han skifter 'roller', han taler med andre (vi ikke kan se) - han taler som disse andre, han siger at han drikker (men dét er næppe sandt) - han taler med sig selv, han 'hænger' sig selv (men på skrømt) ...

Ville man ikke, på disse forudsætninger, opfatte dén man sér som en skizofren? Som et psykiatrisk tilfælde?

Eller, alternativt, hvorfra véd vi egentlig så sikkert at dét vi sér *ikke* handler om skizofreni? Er det ikke sådan at vi skal være ret godt forberedt for at forstå *Jeppe* korrekt?

Når man tænker efter - dvs fuldt konsekvent - er det ikke så mærkeligt at 'vi', eller måske snarere 'jeg' er landet hvor jeg er. For dét Thomas Bredsdorff m.fl. har gjort med deres temmelig radikale nyskrivning er vel dette at de har erstattet Holberg's »normale« flerstemmighed med en ret »u-normal flerstemmighed«, én der skal varetages af en spiller der er hélt alene på scenen. En så radikal ommøblering kan vel sagtens få radikale konsekvenser for tolkningsmulighederne?

Kompagniet har brugt titlen *Jeppe alene på Bjerget* - men spørgsmålet er om ikke denne overskrift ville passe bedst til den netop anslåede tolkningsmulighed, mens kompagniets egen udgave måske kunne hedde: *Jeppe alene på scenen*?

Konklusionerne på denne overvejelse er (tror jeg): Bredsdorff, Harris og Albrechtslund har åbnet for en ny tolkningsmulighed eller for en helt anden måde at spille Holberg på. Ikke én som

Holberg selv har anvíst (skønt han nævner et par 'gale' personer i *sin* udgave - manden med fluerne osv), men én der er en logisk mulighed pga dén ganske særlige bearbejdelse, som Thomas Bredsdorff har foretaget. Men at der er opstået en sådan mulighed er selvfølgelig ikke ensbetydende med at den også skal realiseres.

Hvis denne nye tolkningsmulighed skal bruges på Holberg's egen *Jeppe*, kan den føre til én ny konklusion (og måske til et par flere): Dét som baronen og hans slæng (i virkeligheden Holberg) udsatte ¤Jeppe¤ for var et langt mere nederdrægtigt mobberi end man normalt antager. De tog en sølle bonde og gjorde ham - angiveligt for eksperimentets skyld - så rundtosset at han blev skizofren og til sidst stod ved tilværelsens rand.

Hvis man herefter - altså efter at have spillet den originale *Jeppe* og alene for eksperimentets skyld - spillede *Jeppe alene på Bjerget*, kunne det være som en logisk fortsættelse af en slags. Først så vi nemlig tingene ské som Holberg havde bestemt det, dernæst sér vi de individuelle konsekvenser: Den ituslåede ¤Jeppe¤ tumler omkring, gentager hele historien osv - rundt og rundt og rundt igen, går han, på det samme sted ... til han falder.

5 - Jens Kruuse'e nærmest eksistentielle tolkning

På en måde kommer man - med den særlige tolkning lige ovenfor - tilbage til en synsmåde som kritikeren Jens Kruuse introducerede i 1964 med sin bemærkelsesværdige bog *Holbergs maske*, og som jeg har antydet ovenfor i afsnittet *Jeppe alene i Verden,* se s. 513[412]. Kruuse var på dén tid blevet inspireret af det absurde teater (og vel også af eksistentialistisk tænkning) og pludselig så han nogle 'ting',

som hele tiden havde været der, men som var blevet overset: Holberg's 'læsning' af tilværelsens absurditet midt under sin 'poetiske raptus'.

Personligt har jeg længe ment at Kruuse havde ret i sin tolkning af Holberg, ikke i alle sine analyser - og ikke fuldt ud, men i sin grundtese. Jo - Holberg kunne godt blive anfægtet, han kunne komme i stor tvivl[413]. Og man kan desuden sé det mere indirekte flere steder, også i hans tidlige teaterskriverier. Specielt synes jeg at de sidste ord i *Jeppe*, lige før den afsluttende monolog, er højst besynderlige - og antyder noget i dén retning.

Kruuse gjorde ét meget afgørende greb. Han sagde: 'Jeg vil *kun* forholde mig til komedierne. Jeg vil sé *hélt* bort fra resten af forfatterskabet'. Dette indebar at han selv sagt kun skulle sandsynliggøre sine påstande ud fra et begrænset tekstkorpus, hvad der gjorde opgaven både overskuelig og overkommelig, nærmest økonomisk. Men det indebar også at Holberg's livslange diskussion af teodicé-problemet (forholdet mellem den gode, vise og mægtige Gud og alt det Onde i verden) ikke rigtigt kunne inddrages, endvidere at Holberg's livslange diskussion af naturretten røg ud - og sidst men ikke mindst at de sene og sidste værker, de »Moralske Tanker« såvel som Epistlerne også forsvandt. Så vidt jeg kan sé, ville Kruuse med det udeladte have kunnet styrke sin grundtese - ikke så lidt, endda, men det var de friske komedier og 'den poetiske raptus' der havde hans hjerte, og dét er der selvfølgelig en særlig pointe i, hvad enten det er Holberg eller Kruuse vi er interesseret i.

6 - Henvisninger

[Flyttes til Henvisningsdelen]

Thomas Bredsdorff: »Et dyr, som man ikke kan definere« i: »Dansk litteratur set fra månen. Om sjælen i digtningen«, Gyldendal, København 2006, s. 67-84.

TB's essay drejer sig om hvordan man kan tolke Holberg's *Jeppe*. Dyret, der ikke kan defineres, er ikke ¤Jeppe¤, men mennesket. Billedet på bogens forside er Christen Købke's »Efterårsmorgen ved Sortedamssøen« (1838).

Jens Kruuse: »Holbergs maske«, Gyldendal, København 1964.

Marie Louise Kjølbye (red.): »Med andre øjne. Fem nydanskere læser danske klassikere«, Dansklærerforeningen, København 2003. Om at se på Holberg (og flere andre) med 'fremmede' øjne.

- - -

I sommeren 2009 har Dk4 udsendt et stykke TV-teater, en optagelse af Thomas Bredsdorff's og Preben Harris' *Jeppe.* Lige inden da sendtes et særnummer af Henrik Lyding's *Teatermagasinet* hvor Bredsdorff og Harris fortæller om hvordan opsætningen kom i stand og hvor alle tre diskuterer Holberg's komedie.

Samtale og forestilling kan findes og ses i DK4's arkiv.

3 - X Factor - en fortælling om uforglemmelighed og rødder?

1 - Spiselig med *fashion-kant*?

Op mod nytårsaften 2009 var Reimer Bo Christensen og Mette Walsted Vestergaard værter i DR1's *Året der gik* hvor 'vi' - ifølge public surface-forskræppet - *skulle mindes højde-punkterne og de uforglemmelige øjeblikke som vi vil huske fra 2009.* Da jeg - med en times forsinkelse - fik tændt for apparatet var 'vi' kommet til fænomenet *X Factor* - og engelske Susan Boyle, angiveligt den bedst sælgende engelske debutant i 2009. Reimer Bo og Mette Walsted fik besøg af sangerinden Lina Raffn - der havde været dommer i den danske *X Factor* - og livstilsekspert Anne Glad der stod lige for at skulle gå ind som fast deltager i TV-serien: *Kender du typen?*

Mette Walsted spurgte hvad der appellerede til en *X Factor*-dommer? *Der skal være noget magisk over det*, svarede Lina Raffn med en stor junior i maven. *Det er ikke nok man synger godt, der skal være noget der fortryller; det skal være én der risikerer noget, man skal mærke en sårbarhed der kalder på ens omsorg og moderinstinkt, og så skal man fornemme at det er én som seerne vil stemme på; for selvfølgelig handler det om at vinde - også som dommer.*

Er det osse dén faderlighed eller moderlighed vi føler når det er én som Susan Boyle? spurgte Reimer Bo. *Det er under-dogen, den grimme ælling om man vil* - mente Anne Glad; *vi kan godt lide at se en underdog der klarer sig godt; vi kan godt lide at vores forestillinger - nogle gange - bliver gjort til skamme.*

Men gør man dem ikke mere og mere ens at sé på? Susan Boyle har fået perlekæde, og Linda Andrews klippet sit hår? spurgte Mette Walsted. *Hvorfor gør man dét når det er sårbarheden man mener sælger?*

Når man først har et produkt som en musik-cd så er det en pakke der skal være rimeligt spiselig - sagde Anne Glad; *men når man uniformerer - og gør firkantet - er der ikke samme holdbarhed i produktet, for produktet er blevet mainstream og dermed uinteressant.*

Med Linda var det nærmest modsat - korrigerede Lina Raffn; *vi prøvede at tage hende ud af dén kasse som hendes store hår var; hun fremstod som diva med vind i garnet - hvad der var at gøre hende mere banal end hun egentlig var; dér prøvede vi det omvendte, at give hende noget skarphed og noget fashion-kant.*

Reimer Bo konstaterede, spørgende: *Man styler jo folk, og man bygger dem op, og dét er et eventyr vi alle kan lide at se, men så er der nogen der ikke kan klare presset; de kommer fra ingenting, og så - med ét - er de på forsiden af alle ting, på tv i primetime; der er nogle omkostninger? - Selv dommerne kan ikke altid håndtere det*, tog Lina Raffn over, *men i min 'bog' giver man folk en enorm chance; de får et skub opad som er fuldkommen ubetaleligt i markedsføringsværdi - men hvad de får ud af det er op til dem selv. I X Factor er tingene i øvrigt mere blide, slet ikke så hårde som ude i virkeligheden*.

2 - Sammenligningsmuligheder?

Der kunne komme noget interessant ud af at sammenligne forskellige omvendinger eller omvendingsforsøg fra den kunstneriske verden og fra den virkelige, eller måske fra

sammensatte verdener hvor fiktion kombineres med virkelighed[414]. Man kunne sætte *Jeppe* op mod filmen *Trading Places* der af og til vises på TV[415]. Eller man kunne sætte *Jeppe* op mod *X Factor*-konceptet.

Lighederne og forskellene beror på mange ting; hvilke typer af intention der ligger bag[416], om der er skrevet drejebog for omvendingsforløbet, om der spilles *rent* skuespil hele vejen igennem, om *den omvendte* kun omvendes på skrømt - eller om omvendingen sker *i virkeligheden*. **Alt dét vil jeg i det store og hele overlade til læserne.**

3 - Holberg's approach

Hvad jeg dog - *alligevel* - vil pege på er at Holberg var henne at *røre* ved mange af de 'konstituenter' der - at dømme efter TV-samtalen om *X Factor* - er højst relevante i dag.

Måske mente Holberg - da han, *febrilsk?*, hev Bidermann's *koncept* ned fra hylden - at Bidermann havde fat i noget elementært pirrende som han selv kunne gøre endnu mere pirrende og provokerende for det københavnske publikum: en barok historie om en lille mand, en grimme ælling af en slags, der med ét slag blev *konge for en dag.*

Holberg's pirrende provokerende tillæg til Bidermann lå i at han lod *sin* lille mand gribe sit momentum og trylle rundt med sine undertrykkere - helt uden tanke for konsekvenserne.

Selv dét at den lille mand i nutiden hurtigt kan blive *droppet* - når der er leget længe nok - havde Holberg med når han lod sin ¤Jeppe¤ vende tilbage til det gamle liv.

Men Holberg gennemførte sit *eksperiment* på en temmelig subtil måde; det er som han slet ikke ønskede at det sceniske

eksperiment skulle lykkes, måske fordi han - udtrykt af komediens baron i dennes de afsluttende ord - mente at det historisk set var *dømt* til at mislykkes? Den sceniske mulighed var en historisk umulighed? Og ikke kun i umiddelbar forstand, men i en dobbelt - både i en umiddelbar og i en dybereliggende mening: Hvis eksperimentet nemlig skulle lykkes - i virkeligheden - ville det ende i en anden grotesk 'umulighed', dén tragiske farce som et énmandsdiktatur ville være[417].

Det var dét der var den afgørende hensigt med komedien om ¤Jeppe¤. Komedien (og tilsvarende komedien om kandestøberen) kan, *måske*, ses som udtryk for en foreløbig plan, en slags bebuder af et politisk *koncept* som Holberg formulerede tydeligere nogle år senere, nemlig i sit store moralsk-politiske *credo* i 1729 [krydshenvisning tilføjes].

4 - De forrige tider var forbi, men ikke hélt passé?

Ét var at de forrige tider var forbi; dé fjerne og dunkle forrige tider hvor bønderne var agtede personer der sad til højbords og udpegede hvem - eventuelt hvem iblandt dem selv - der *primus inter pares*, skulle være konge over dem alle sammen, ikke for en dag, men på ubestemt tid.

Noget andet var de forrige tider alligevel ikke var *helt* passé for Holberg; de kunne bruges til noget interessant og moralsk-politisk vigtigt. Det fremgår af at Holberg i mange år interesserede sig for at vende og dreje hvordan urmenneskene, de grønlandske eskimoer, levede med hinanden.

Holberg nåede - ikke mindst i nogle af sine epistler - frem til at de europæiske mennesker som følge af

civilisationsprocesen[418] var nået til et overmåde højt niveau, men også at der tydeligvis var gået meget tabt under den historiske proces. Eskimoerne opførte sig i det mindste langt bedre eller smukkere end mange af de højt civiliserede danske og norske kolonisatorer [se evt s. 571 ff.].

5 - Om at ændre de røde tal ved at finde rødderne?

I *X Factor* er der én af folket der prøver at komme indenfor i varmen - og at holde sig dér så længe som muligt. Men det er næppe startet dér, snarere et helt andet sted - på allerøverste etage i hierarkiet hvor mediebaronen længe i forvejen har siddet med sine lakajer og vendt og drejet mulighederne for at realisere stationens strategi - og for i den sidste ende at få de **røde** tal til at blive mindre røde. Én af lakajerne, han kunne hedde Erik, havde på en international messe fundet et engelsk koncept der - mirakuløst - kunne trække utro seere tilbage til stationen og væk fra *den anden, den popularitetssøgende kommercielle station hvor ethvert nyhedsindslag helst skulle have en krølle med: Og hvordan oplevede du hvad der skete længere nede i gaden?*

Dybest set er det ikke nyt at mediebaronerne *véd* at de lever af masserne: Kan baronerne - i dag - ikke komme op med et interessant koncept med nogle spændende personer, er der ikke noget stort publikum tilbage, så er baronerne snart nogle temmelig forhenværende baroner - og så vil de 'højeste herrer' skille sig af med dem[419].

Holbergtidens mediebaroner vidste udmærket at det drejede sig om at få publikum til huse, at sætte noget op mod konkurrenterne - hvad enten det var den stærke mand på Fælleden eller de kækkeste linedansere; det var ikke deres bestyrelse de skulle tækkes, men dem der havde lånt dem

penge til at bygge teaterhus, til at ansætte forfatter, musikanter og skuespillere. Var det ikke nok at spille *Mascarade*, så *arrangerede* man mascarade med tilskuerne.

Det er heller ikke nyt at der er *nogle* konceptmagere der har noget seriøst på hjerte, at der er *nogle* konceptmagere der interesserer sig levende for deres medie, for deres publikum og for den ydre verden i alle dens facetter og dybder. Holberg selv var et eksempel på én der ville noget med sine komedier.

Men der er forskelle. Nu om stunder er det jo ikke Kongen der bestemmer landets politik, men Regeringen og Folketinget. Tilsvarende med Teaterdirektørerne og Godsejerne osv[420].

6 - Virkeligheden? Hvilken af dem?

I dag er der mange hensyn der skal tages for at få 'tingene' til at fungere; sådan var det også på Holberg's tid, men slet ikke i samme grad eller på samme måde. Ingenting kunne (heller dén gang) lade sig gøre uden at den underliggende økonomi gav mulighed for det - eller eventuelt 'krævede' det.

Men hér er der dog en grundlæggende forskel på *X Factor* og *Jeppe*. Deltagerne i *X Factor* er sig selv, og *X Factor* er noget der sker *i Virkeligheden,* omend i en medieskabt Virkelighed*,* men i *Virkeligheden Udenfor* kan deltagerne stå på et ydmygt sted, de kan arbejde på kontor, fabrik eller institution, men de kan også stå *uden for* arbejdsmarkedets faste pladser - være under uddannelse eller være *wannabes* et sted i medie-verdenen.

I *Jeppe* var fæstebonden den nederste bonde man kunne tænke sig, men han var ikke *udenfor*, han var ikke natmand, han var heller ikke kriminel. Derimod var han en teaterfigur, en

konstruktion fra først til sidst, én der havde fået skrevet alt hvad han skulle sige af en forfatter, men han var samtidig én der *i Virkeligheden* - dvs som levende skuespiller - var en temmelig perifer person, én der klæbede noget odiøst ved[421].

En anden væsentlig forskel på før og nu er - som det også kom frem i TV-samtalen om *X Factor* - at der i dag er meget stor opmærksomhed om *mediepersonerne.* Der var også opmærksomhed om mediepersonerne på Holberg's tid, forskellen består derfor ikke i 'princippet', men i omfanget af opmærksomheden. Kvantiteten er - som det engang er blevet sagt om noget andet - slået om i (ny) kvalitet. *X Factor* er ikke kun et spørgsmål om at blive eksponeret og om at vinde, men om at vinde *det hele*, om at komme i medierne og i at kunne holde sig flyvende fra medie til medie, om at blive en ægte luftspejling, en *Peter Pan*.

Dette kapitel blev publiceret første gang som holberg.nu nr. 32 - 07.01.2010

4 - Mundtlighed, skriftlighed, kilder?

1 - I nyere tid

Skulle man - som jeg selv - stamme fra den sjællandske almue - og har man fx været industriarbejder eller tilsvarende, véd man at der var *meget* man kunne 'læse' af 'de andre' eller af 'situationen' uden at det nogensinde blev sagt højt; dét skulle da være med hélt andre ord, evt stærkt ironiske ord. *Skrevet* blev tingene næsten aldrig - kun under meget specielle omstændigheder, fx når en 'hændelse' absolut skulle rapporteres eller undersøges nærmere.

Sådan var tilstanden i årene efter Besættelsen og frem til årtusindskiftet - hvor det dog var sådan at *næsten alle* af kommunefarvet herkomst - landarbejdere, bagere, glaspustere, skomagere, bogbindere, damefrisører, mekanikere - kunne læse og skrive, noget som Molesworth havde noteret sig var tilfældet, allerede i slutningen af 1600-tallet (se s. 157ff.)[422].

2 - På Holberg's tid og derefter

Skrev man i Almuen på Holberg's tid var det en kort notits i Bibelen - eller når det gik *meget* højt 2-3 linjer til kære Moder om at gå i forbøn hos strenge Fader - og det sidste var formentlig først noget der indtraf fra engang i slutningen af 1800-tallet?

Der findes - fra Holberg-tiden - kun bevaret ganske lidt fra de omhandlede selv, og hvad der er bevaret er hverken af den mundtlige eller den skriftlige slags, men mest af materiel art - nogle redskaber, nogle beklædningsgenstande, nogle huse på et frilandsmuseum - eventuelt nogle dokumenter som *andre*

har skrevet *om* dem - fx i form af retsdokumenter; det gælder fx i sagen mod de sjællandske natmænd, se s. 397 ff.

Hvad der i dag med rimelig sikkerhed kan siges om Almuelivet, særligt om forholdet mellem de forskellige grupper og lag og om de forskellige parters selvforståelse, er med andre ord uhyre begrænset - og hvad man *har* kunnet finde er behæftet med mange fortolkningsmæssige problemer[423].

Dét gælder tydeligvis hvad sognepræsten i Everdrup Lago Matthias Wedel i begyndelsen af 1800-tallet har skrevet om Almuen nær Bækkeskov fra omkring 1738 og frem, se s. 424 f., og det gælder hvad en anden sognepræst - Jørgen Jørgensen Sorterup mere end 100 år tidligere havde skrevet på latin om forvaltere og bønder på Stevns, se s. 193 ff.

Wedel's betragtninger om Knud Ahasverus Becker og drabet på ham må muligvis kasséres hélt - men i det mindste må de tages *cum grano salis* - for de passer ikke med andre udsagn fra tiden - fx forskellige bemærkninger fra - og om - sagen mod drabsmændene og kvinderne - og de nærmest skriger til Himlen pga Wedels lovprisning af den endog *meget* gode herremand.

Derimod er det muligt at hans bemærkninger om vanskelighederne ved at tiltrække nye fæstere m.fl. efter drabet (eller det retslige efterspil efter drabet) har noget for sig, selv om hans lovprisninger må gøre én særlig skeptisk, se nærmere i noten s. 1106.

Sorterup's sagsfremstilling kan der ligeledes være noget rigtigt i, men han var i dén grad selv en parthaver at også *han* må tages med rigeligt salt.

Når man til sidst overvejer hvad der er op og ned i Holberg's skriverier om landboforhold, og her tænker jeg ikke

umiddelbart på hans digteriske skriverier, men på hans breve om forholdene i Havrebjerg og i Terløse, må man nå til en formodning om at han ikke har været nem at handskes med og at dét har været en del af problemerne.

Gjorde man som han forventede eller krævede, kunne tingene gå, måske endda udmærket. Sådan har forholdet formentlig været mellem Holberg og søstersønnen ridefoged Christian Tostrup, se s. 27 og s. 431 f., og tilsvarende positivt har forholdet formentlig været mellem Holberg og ridefoged Bjerre på Tersløse, se s. 436 f. Derimod har forholdet til andre fogeder - ganske særligt til Winderslef på Brorupgaard - været *så* dårligt at det endte i opsigelse, tilbageholdelse, anmeldelse - og bagefter en dom - der i det grundlæggende synes at være gået Holberg imod, både i 1' og i 2' instans.

Der findes ikke mange relevante vidnesbyrd om forholdet mellem Holberg og Almuen, særligt Landalmuen. Hvad der er overleveret fra Søren Pedersen[424] (1776-1839) i Havrebjerg stammer fra et senere tidspunkt og der er ikke tale førstehånds vidnesbyrd. Muligvis er de positive udsagn påvirket af at 'man' gerne ville fremstå som mennesker der havde haft positive relationer til den berømte Holberg?

5 - Regnebræt og bundlinje

1 - Kan man gøre så gamle regnskaber op? Giver det mening?

Kan man gøre Holberg op? Sige hvad der er på plussiden? Hvad der er på minussiden? Hvad der - meget forenklet sagt - står på bundlinjen? Et *så* gammelt regnskab? Ville det give mening? Og hvad skulle det dybere formål være? Der er mange andre af de gamle forfattere man ikke - i dag - ville ofre megen energi på. Hvorfor så gøre det på Holberg?

Mange danske (og norske) véd godt at Holberg *har* spillet en betydelig rolle, men er det grund til stadig at interessere sig for ham? Han har beskrevet nogle *typer*, typer som *Jean de France, den Stundesløse* og *Erasmus Montanus*, som er gode og relativt nemme at referere til, men én af hans største figurer - ¤Jeppe¤ - er slet ikke nogen type, i det mindste ikke en figur som det er nemt at få hold på, for er han et slags 'dobbeltmenneske' er han det på en anden måde end Holberg's vægelsindede komediefigurer. Allerede i komedierne bliver det svært at bringe Holberg på 'formel' og at gøre et simpelt regnestykke op.

Formålet med at vurdere Holberg ville være at vurdere hans værk - og ham selv - på hans egne og på tidens betingelser, men nok så meget at overveje hans *nutidige* 'potentiale': Hvad kan han byde en nutidig læser eller tilskuer? Ikke slet og ret, men i konkurrence med andre historiske 'stjerner'.

Hvad skulle indgå? Hvilke regneregler skulle gælde? Hvilke kriterier skulle man anvende for at afgøre om der var tale om succes eller fiasko?

Man bør altid være meget tilbageholdende med at dømme andre. Man bør altid være tilbageholdende med at dømme nogen når man véd at man umuligt kan have alle nødvendige informationer.

Og så er udgangspunktet med hensyn til Holberg ikke at stå som den første overhovedet, men at der adskillige gange tidligere *er* taget stilling til Holberg. Udgangspunktet er at der flere gange *er* gjort regnskab.

Holberg har selv gjort det med hensyn til komedien om ¤Jeppe¤.

Guldberg-folkene har - mere generelt - gjort det med Ove Malling's bog om *Store og gode Handlinger af Danske, Norske og Holstenere*. Og nu om stunder har man gjort det med den store kánon.

2 - Selvmodsigelsens fascination?

Måske er det netop dét, at Holberg er selvmodsigende og umulig at forklare på simpel vis[425] - ud fra hans biografi eller ved hjælp af en universalnøgle - der er med til at gøre ham fascinerende og dybt interessant?

Holberg har - i det mindste i *Jeppe* - sat en komisk konstruktion op som han har drevet så vidt som man kunne tænke sig - og derefter har han, alligevel, på toppen af det hele givet sin konstruktion endnu et puf og forvandlet komik til absurditet og - måske - til en foregribelse af temaer der først senere kom på den litterære dagsorden? Formentlig er der ikke tale om en absurditet som Holberg bevidst har stræbt efter, men om én som han følte sig tvunget til at demonstrere.

At Holberg var begge dele, den store komiker og den store

absurdist, giver i dag mulighed for at læse ham på mange måder - og gør det samtidig besværligt at sætte ham på en simpel formel.

3 - Den holbergske bevægelse

Holberg har - tror jeg[426] - bevæget sig fra at gå frisk og optimistisk til værks til - omkring 1729 - at indtage et mere afdæmpet og afbalanceret og frem for alt et mere pragmatisk syn på tilværelsen. Hvis Holberg nogensinde har været religiøs i nogen inderlig forstand - hvad jeg tvivler på - synes inderligheden at være fordampet for ham under den 6' Christian's svulmende pragt og tørkeagtige 'tørvetrillerier'.

I slutningen af sit liv udfoldede Holberg sig på ny med sin latinske roman og med helte- og heltindehistorierne, men også med sine store essayistiske værker som *Moralske Tanker* og *Epistlerne*. Der er meget der lykkedes for ham i denne tid. Han udfoldede en høj grad af systematik og målrettethed, især i de værker der var styret af en kompositorisk plan, men også i det langt mere aktualitetsstyrede værk som *Epistlerne* var. Mens de *Moralske Tanker* har mindelser af et barok-oratorium, ligner Epistlerne i højere grad improvisationsmusik. Holberg beherskede sit program fuldstændig, han var nået til vejs ende. Anledningen til epistlen kunne være temmelig tilfældig: Dén eller dén oplevelse. Dét eller dét værk han var faldet over. Men i det grundlæggende blev udfaldet det samme, han mente der måtte balanceres.

4 - Forud for sin tid i to henseender, men ikke i alle andre

At Holberg var langt forud for sin tid når han talte for religiøs

tolerance og når han skrev at kvinderne burde sættes lige med mændene, indebar ikke at han var forud for sin tid i alle andre politiske henseender, fx at man skulle vende op og ned på samfundsordenen og indføre demokratiske tilstande, snarere tværtimod[427].

Når Holberg - på teatret - legede med tanken om en anden samfundsorden - i *Den Politiske Kandestøber* og i *Jeppe på Bjerget* - brugte han dét kaos der - ifølge hans eget manuskript - blev resultatet af kandestøberens ledelse eller dét tyranni som ¤Jeppe¤ - ligeledes ifølge hans eget manuskript - udøvede over sine 'undergivne' til at vise at det bedste ville være at lade 'rette vedkommende' om at styre, hvilket han siden argumenterede nærmere for i *Danmarks og Norges Beskrivelse* i 1729.

5 - Om at 'bruge' en forfatter fra en anden tid

Vil man bruge en litterær forfatter fra en anden tid, kan man kun bruge hvad han har skrevet hvis det har egentlig relevans for den pågældende periode. Det er ikke givet på forhånd at en forfatters udsagn er tilstrækkelig relevante, ej heller hvis den pågældende forfatter er blevet opløftet til kánon; om nogle udsagn er relevante må - som med faglitterære forfatteres udsagn - komme an på en prøve, fx ved at man konfronterer dét som den litterære forfatter har sagt med hvad der i øvrigt foreligger af beviser eller indicier.

6 - Eksperimenteren, den historiske udvikling, teoretiske aspekter

Holberg var tydeligvis fascineret af at man - i nogle sammenhænge - anstillede eksperimenter som led i en erkendelses-

og afklaringsproces og tænkte at 'teknikken' kunne bruges i *Jeppe*, og dét er én af grundene til hér at overveje hvad et eksperiment er, hvor det kan bruges, hvor det ikke kan, hvilke etiske problemer det rejser osv.

Alt dette er vi blevet overordentligt bevidst om efter at vi har hørt om de rædselsgerninger der er begået i Nazi-Tyskland og andre totalitære regimer i videnskabens navn eller af politiske grunde, men sådan stillede tingene sig natuligvis ikke på Holberg's tid.

Alt dét vil jeg i det store og hele overlade til læserne - og deres studerende.

Nedenfor først noget praktisk materiale, så nogle overvejelser.

7 - 1720'erne. Forsøgsoversigt

	Fiasko	?	Succes
Komedien om ¤Jeppe¤ ifølge Holberg selv	Til at begynde med var komedien en fiasko, men		pga Johan Wibe Gram's intervention udviklede komedien sig til den rene succes
¤Jeppe¤ som 'levende' menneske	¤Jeppe¤ blev lanceret som den rene fiasko	så blev han 'teleporteret' og udviklede sig fra at være en *vis* succes der stillede kløgtige spørgsmål til at blive veritabel en katastrofe der dømte overmåde hurtigt og som forlystede sig vildt - og til sidst sendt	Svært at se det endelige resultat (fsv man ser det med ¤Jeppe¤'s briller) som en succes; *måske* - dvs under særlige forudsætninger - har han fået mulighed for at opnå selverkendelse, MEN ¤Jeppe¤ var

	Fiasko	?	Succes
		tilbage til sit gamle liv, men berøvet Nille osv.	ikke et levende menneske, så spørgsmålet er - måske - hvad tilskuerne kunne tænkes at have fået ud af komedien i 1722 ... vi véd intet om det, bortset fra hvad Holberg selv har skrevet
Hans Egede's ekspedition til Grønland		Ekspeditionen var meget svær at løbe igang. Vanskelighederne var store, successen svær at sé. Man måtte omorganisere hvilket førte til	Holberg forsøgte (i 1729) at se det positive i Hans Egede's forehavende og fremhævede især Frederik 4's gode medvirken. På

	Fiasko	?	Succes
		det major Pors'ke intermezzo	tidspunktet for udgivelsen af Holberg's betragtninger, stod Hans Egede's mission i et vadested. Pôk (som Holberg øjensynlig anså som en lille brik i det store regnestykke) var død. Men endnu var Frederik 4' ved roret. Christian 6' var ikke kommet til, havde ikke først nedlagt missionen - derefter forstærket den under det major Pors'ke intermezzo

	Fiasko	?	Succes
			osv
Intermezzo med major Pors	Ganske vist besteg major Pors - som den første dansker - indlandsisen. Hans ekspedition op på isen faldt sammen, og det samme skete efterfølgende for hele dette intermezzo som derfor blev opgivet		
Pôk som levende menneske		Pôk oplevede 'noget', havde en vis succes dels blandt danskerne, dels blandt inuit - men hans 'minglen' med	

	Fiasko	?	Succes
		danskerne endte sørgeligt & fatalt; 'Operationen lykkedes ikke, og patienten døde'.	

8 - Oversigt over diagrammer i *På tvende beene?*

1 - Cirklens Ophævelse I: ¤Jeppe¤, se s. 111.

En dag blev ¤Jeppe¤ opløftet fra sin meget jordiske tilstand - hvor han dag ud og dag ind cirkulerede fra stald og mark til skomager og mødding hvortil han regelmæssigt absenterede sig - til et højere, fornøjeligt og efterhånden dikatorisk, men dog også døgnflueagtigt liv i baronens seng og ved hans bord. Efter at være gået ud som et lys blev den opløftede, i dobbelt forstand imaginære, Herr Baron returneret til sin forrige tilstand.

Ikke så længe efter blev ¤Jeppe¤ hentet af bevæbnede mænd, sat for en dommer og 'henrettet'; han blev forrykket fra et sted på den brune cirkel til et sted på den grå og - efter 'henrettelsen' - endnu engang returneret til sin forrige tilstand.

Sidst - i krostuen, under Baronens 'dialektiske' epilog - stod han på randen af sit forrige liv ... og gloede tomt ud i luften som figurant af en slags ... forhånet, men på et 'højere' niveau? Måske har Holberg gjort ham til en *agnus dei*?

I bedste fald var Frederik 4's, Hans Egede's, Paul Egede's 'spil' med Pôk velmént - se nærmere s. 297. Måske havde Holberg's komedie også været velmént, men næppe den imaginære baron's adfærd for dén var nærmest a-moralsk - derimod *muligvis* hvis man 'slog' eftertanken til.

Dagen efter spillede teatertruppen komedien endnu engang for et nyt publikum, og den imaginære bonde kunne - så at

sige - fortsætte sit Ahasverus-agtige liv lige til i dag.

2 - Cirklens Ophævelse II: Pôk, se s. 297

(1) Fangeren Pôk [blålige ellipse th] blev tiltrukket af livet omkring Hans Egede [grålige ellipse th] og i 1724-1725 sendt på 'rejse' til Danmark for, sammen med en noget ældre inuit, Qiperok [rødlige ellipse th], at gøre reklame for den dansk-norske missionsvirksomhed på Grønland, dvs for at få det dansk-norske publikum til at *tro* på projektet, eller snarere på *mulighederne* i det eller på at projektet kunne forrykkes fra noget imaginært til noget højst reelt.

Pôk og Qiperok besøgte først Bergen, derefter Fredensborg og København. De mødte Frederik 4', sejlede i kajakker på Esrom Sø og i Københavns Havn, se illustrationen på s. 297 - og rejste så tilbage igen mod Grønland [tilbage til den grålige ellipse].

(2) Qiperok døde på tilbagerejsen og blev begravet i Bergen. Pôk kom tilbage Grønland, fortalte om sine oplevelser til andre inuit og blev - med bistand af Paul Egede - gift med en inuit[428], fik et barn [grålige ellipse med en usikker pendlen til den blålige ellipse].

(3) Pôk blev - ca 1728 - ***omvendt*** og døbt sammen med sin kone. De fik nye - kristne - identiteter. Pôk fik navnet Christian, konen (vist nok) navnet Christiane [grålige ellipse,

fortsat]. [429]

(4) I 1728 sendtes Pôk-Christian med kone og barn til Danmark sammen med et par andre inuit. De besøgte Frederik 4' - og blev vidner til Københavns brand i slutningen af oktober. Ved juletid gik Pôk 'i byen', blev rigeligt lystig og derfor taget i forvaring af vægterne.

Kort tid derefter blev det 'aftalt' med Pôk at han skulle i lære som drejer (dvs ben- eller muligvis trædrejer).

Imidlertid blev Pôk, kone og barn ramt af børnekopper i 1729; alle de nedrejste inuit døde af dem[430] [den fatale rejse begyndes i den grålige ellipse tv og sluttes i den rødlige].

(5) Pôk fortalte - da han var blevet alvorligt syg - Paul Egede at han kort før sin 2' og sidste rejse til Danmark havde slået en anden inuit ihjel fordi denne havde dræbt Pôk's bror [pendlen fra den grålige ellipse tv til den blålige]. Paul Egede bebrejdede Pôk at han havde hævnet sin bror og derved gjort hvad der var øvrighedens ansvar, 'dømt' og 'henrettet' drabsmanden[431]. Blodhævn var ret udbredt på Grønland, men forsvandt - som mange andre traditioner - i takt med at grønlænderne blev kristnede.

Paul Egede var med på rejsen i 1728 fordi han skulle læse til student (senere også til præst); han kom tilbage til Grønland i 1734 for at missionere og forblev dér til 1740. Hans Egede rejste til Danmark i 1736.

3 - **Sammenligning af ¤Jeppe¤ og Pôk**, se s. 300.

4 - **Bør *Jeppe* og *Niels Klim* ses som paralleller?**, se s. 456 ff.

9 - Holberg's meget særlige eksperiment med ¤Jeppe¤

Eksperimentet med at gøre ¤Jeppe¤ til baron for en dag drejede sig - hvis man læser Holberg's komedie bogstaveligt - ikke om hvor vidt man i 1722 kunne etablere et demokrati i Danmark eller et styre hvor befolkningsflertallet, bønderne, skulle sidde med til højbords og være med til at vælge Regent.

Eksperimentet handlede om noget andet, om at udskifte en enkelt lokal topfigur med en anden og om - mere eller mindre seriøst - at undersøge om landsbyens notoriske nul og præmiedrukkenbolt på nogen måde kunne erstatte komediens Baron og landsbyens magthaver.

At ¤Jeppe¤ ikke havde dét der kunne gøre ham kvalificeret kunne ikke overraske nogen ud fra komediens ejendommelige præmisser - næsten ligegyldigt hvilken målestok man ville anvende. Men når Holberg havde givet ¤Jeppe¤ *kant*, når han havde givet ¤Jeppe¤ et potentiale langt ud over hvad tilskuerne i 1722 umiddelbart ville forvente, så gjorde det nok komedien til interessant *teater*, men ikke til et lige så interessant stykke samfundspolitisk diskussion; der førtes i realiteten ingen seriøs diskussion i stykket selv, og hvad tilskuerne har drøftet bagefter véd jeg intet om.

Var der 'noget' i komedien der havde med politik at gøre, var det snarere et komplekst stykke *spin*, hvor visse systemiske

dårligdomme, fx at ridefoged og lakajer berigede sig på Baronens bekostning, blev taget frem til beskuelse. Prisen for at vise at der var systemiske problemer i landbosamfundet (og muligvis - som analogi - at vise at noget tilsvarende kunne gælde for Enevælden?) var at underhunden måtte ofres. Dét har dog næppe plaget Holberg voldsomt.

10 - Witt-Hansen's 'forslag' om teoretiske paradigmeskift

Man kan spørge om det samme som Johannes Witt-Hansen gjorde i sine drøftelser af matematikkens og fysikkens udvikling[432], dvs om de gamle teorier fortsat kunne have gyldighed, blot som specialtilfælde inden for de rammer som afstikkes af mere generelle teorier.

Måske kan man hævde at der *er* et sådant forhold mellem ældre 'specialteorier' og nyere mere 'generelle' teorier på historievidenskabens og teatervidenskabens områder, men i så fald kan man ikke tale om et sådant forhold *uden videre*, man må eftergå den teoretiske (u)mulighed. At det forholder sig sådan ligger i at samfundsøkonomi og verdensøkonomi, for slet ikke at tale om teaterteori og litterær teori, er noget der er meget forskelligt fra matematik og fysik. Der er ikke mindst den menneskelige bevidsthed og den menneskelige historie til forskel.

Nedenfor følger et forsøg på at illustrere 'synspunktet' i grafisk form.

11 - Teoretiske paradigmeskift. Figurer. Overvejelser

1 - Matematisk-fysisk teori (én 'første' type af teoriudvikling)

$\text{Teori}_{\text{periode1}} \rightarrow \text{Teori}_{\text{periode2}}$

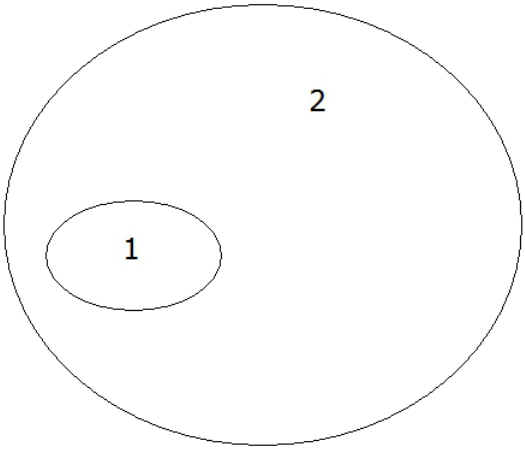

Eksempler:

[$\text{Teori}_{\text{periode1}}$] Euklidsk matematik videreudvikles til [$\text{Teori}_{\text{periode2}}$] 'ikke-euklidsk matematik'.

[$\text{Teori}_{\text{periode1}}$] Neuwtonsk fysik videreudvikles til [$\text{Teori}_{\text{periode2}}$] Einsteinsk fysik.

I begge tilfælde kan man - *groft sagt* - hævde at at $\text{Teori}_{\text{periode1}}$ er et specialtilfælde af $\text{Teori}_{\text{periode2}}$ eller at $\text{Teori}_{\text{periode2}}$ er en generalisering af $\text{Teori}_{\text{periode1}}$

Forudsætning: Det erkendende (og beskrivende, diskuterende og teoretiserende) subjekt er **IKKE** en del af den underliggende Virkelighed, men står udenfor den.

Diskussion: Historisk set ligger $\text{Teori}_{\text{periode1}}$ forud for $\text{Teori}_{\text{periode2}}$, men indholdmæssigt og 'kausalitetsmæssigt' ligger de to teorier vel nærmest ved siden af hinanden.

Man kan bevæge 'sig' fra 'sitation 1' til 'situation 2' og omvendt. En situation omfatter en given virkelighed sét under en specifik synsvinkel. Man kan (metaforisk?) tale om en form for erkendelsesmæssig reversibilitet eller om at man kan spole frem OG tilbage.

I princippet kan det erkendende subjekt (i diskussion med andre tilsvarende subjekter) efterfølgende arbejde videre på (elaborere på) én af de to teorier eller på begge og evt nå til en *mere* omfattende (bredere, dybere osv) teori som indeholder de to 'nuværende' teorier som specialtilfælde[433].

Teoriudviklingen standser ikke - viser erfaringen, men kan tage forskellige drejninger, evt fortsætte på en måde hvor både $\text{Teori}_{\text{periode1}}$ og $\text{Teori}_{\text{periode2}}$ kasseres.

2 - *Matematisk-fysisk teori (en anden type af teoriudvikling)*

$\text{Teori}_{\text{periode1}} \rightarrow \text{Teori}_{\text{periode2}}$

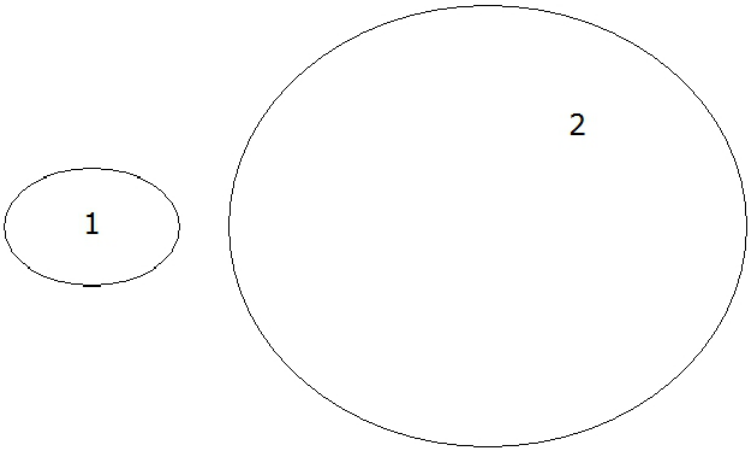

Eksempel: [$\text{Teori}_{\text{periode1}}$] Det aristoteliske verdensbillede med Jorden som centrum som Tycho Brahe anerkendte og [$\text{Teori}_{\text{periode2}}$] det kopernikanske verdensbillede med Solen som centrum og som lå *efter* Brahe. Tycho Brahe's observationer var imidlertid *så* pålidelige at de indgik som observationer i $\text{Teori}_{\text{periode2}}$.

Man kunne vel nok 'spole tilbage' i dén forstand at man kunne 'opfatte' virkeligheden som Brahe så den, men det måtte være

med dén bevidsthed i baghovedet at fortolkningen, teorien, var *forkert*.

Forudsætning: Det erkendende (og beskrivende, diskuterende og teoretiserende) subjekt er (fortsat) **IKKE** en del af den underliggende Virkelighed.

Diskussion: Historisk set lå $\text{Teori}_{\text{periode1}}$ forud for $\text{Teori}_{\text{periode2}}$, og det samme gjaldt de indholdsmæssige relationer.

Der er - erkendelsesmæssigt - sket så stort et spring at den første teori må betragtes som forældet fra og med dét tidspunkt hvor 'man' har forstået den anden teori. *Derfor* kan der ikke 'spoles tilbage'.

For denne type af teoriudvikling kan man derfor **IKKE** tale om at den første udgave (evt i en bearbejdet, opdateret form) indgår som et specialtilfælde af den anden udgave.

I princippet kan det erkendende subjekt (i diskussion med andre tilsvarende subjekter) elaborere på én af de to teorier eller på begge to og evt nå til en mere *omfattende* (= bredere, dybere osv) teori, men - principielt set - næppe en teori som har de to 'forrige' teorier som specialtilfælde[434].

3 - 'Historisk teori', 'økonomisk teori', 'teaterteori' (en tredje type af teoriudvikling)

$\text{Teori}_{\text{periode1}} \rightarrow \text{Teori}_{\text{periode2}}$

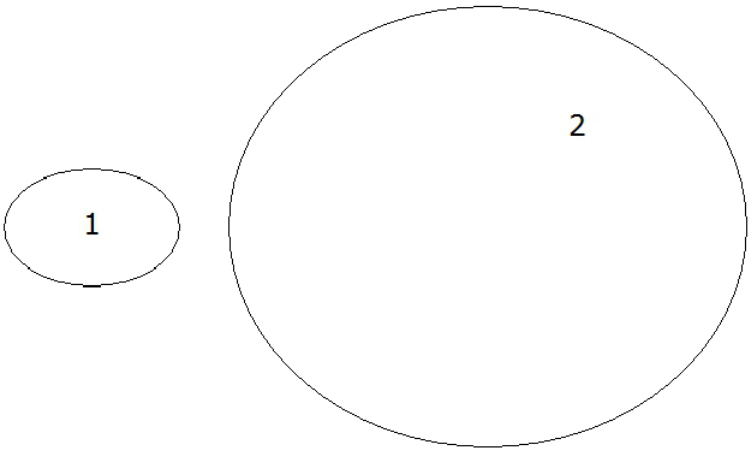

Eksempler: Historisk set lå Aristoteles' teaterteori, den antikke teori om brug af masker osv forud for commedia dell'arten, Molière, Holberg, osv.

Hvis vi i dag (i periode '3' eller senere) ville realisere en tidligere opfattelse som praktisk teater, ville der være tale om en form for rekonstruktion som kan være gjort med større eller mindre indlevelse.

Historisk set lå Holberg's økonomiske teori forud for Adam Smith's [1723-1790], Thomas Malthus' [1766-1834], David

Ricardo's [1772-1823] og mange fleres.

Selv om nogle af Holberg's temaer behandledes af nogle af de efterfølgende forfattere, kan man ikke spole tilbage. Man kan genfremstille Holberg's teori, evt nuancere den på hans historiske præmisser osv, men man ville altid vide at både virkeligheden og virkelighedens teorier havde flyttet sig.

Forudsætning: Det erkendende (og beskrivende, diskuterende og teoretiserende) historiske subjekt er i princippet en del af den underliggende historiske Virkelighed.

Men **evt** er det - specifikke - subjekt så LILLE eller UBETYDELIGT ift Virkeligheden at man 'konkret' kan se bort fra det.

Man kan imidlertid ikke *principielt* se bort fra subjektet fordi det som udgangspunkt må betragtes som et historisk og psykologisk specifikt subjekt, hvis erkendelsesmæssige potentiale er begrænset, for ikke at sige 'biased' af eksterne eller interne ønsker, krav eller drifter. Måske er der ikke risiko for at subjektet påvirker det iagttagne objekt, men der er til gengæld risiko for at subjektet ikke forstår objektet adækvat.

Som udgangspunkt er 'man' i dén situation som bl.a. Habermas har analyseret og diskuteret: 'Man' befinder sig i en hermeneutisk cirkel. 'Subjektet' erkender Virkeligheden, inkl sig selv, og ændrer dermed Virkeligheden, inkl sig selv.

I denne 'situation' kan der eksistere en form for principiel *samtidighed* eller *synkroni* mellem det beskrevne og beskrivelsen (beskrivelsesfasen); hvad der sker i Virkeligheden kan straks tages op i Teorien og virke tilbage på Virkeligheden selv[435], hvad der ikke - dvs på samme måde - er tilfældet i de matematisk-naturvidenskabelige paradigmer og ikke kun fordi 'beskrivelsen' ofte vil følge med større eller

mindre forsinkelse efter at 'tingen' er sket.

Dér kan det (under visse omstændigheder) hævdes at der er en *praktisk* samtidighed[436], men det beror bl.a. på at det beskrevne er om ikke noget tidløst, så dog noget der ikke er fanget eller begrænset af menneskelig 'kortsigtet' kronologi, men af en 'overordnet' eller 'langsigtet' kronologi.

Bemærkninger: Historisk set lå $\text{Teori}_{\text{periode1}}$ forud for $\text{Teori}_{\text{periode2}}$, og det samme gjaldt de indholdsmæssige relationer.

Der er - erkendelsesmæssigt - sket så stort et spring at den første teori må betragtes som 'forældet' = 'forladt' fra og med dét tidspunkt hvor 'man' har 'forstået' = 'implementeret' den anden teori. Derfor kan der ikke 'spoles tilbage'.

For denne type af teoriudvikling kan man derfor heller **IKKE** tale om at den første udgave (evt i en bearbejdet, opdateret form) indgår som et specialtilfælde af den anden udgave.

I princippet kan det erkendende subjekt (i diskussion med andre tilsvarende subjekter) elaborere på én af de to teorier eller på begge to, evt nå til en mere *omfattende* (= bredere, dybere osv) teori, men - principielt set - næppe en teori som har de to 'forrige' teorier som specialtilfælde og som specialtilfældets specialtilfælde.

Situationen er helt forskellig fra I og II.

Har man erkendelsesmæssigt flyttet sig fra situation 1 til situation 2 eller senere, kan man vanskeligt vende tilbage til 1. Man ville altid vide at der 'senere' var udviklet en helt anden opfattelse af tingene efter hvilken den første 'grundlæggende' virkelighed eller den tilhørende teori var mere 'primitiv' eller begge dele.

4 - Religiøs myte → 'Darwinistisk' teori (en 'fjerde' type af teoriudvikling)

$Myte_{periode1}$ → $Teori_{periode2}$

Eksempler: [$Myte_{periode1}$] Det Gamle Testamente's myter om skabelsen og dyrenes ikke-udvikling og [$Teori_{periode2}$] Darwin's teori om arternes oprindelse og udvikling[437].

[$Myte_{periode1}$] Angakokkernes verdensopfattelse og [$Myte_{periode2}$] den ortodokse protestantismes.

Forudsætning: Det erkendende (og beskrivende, diskuterende, fortællende og efterhånden også teoretiserende) subjekt er i princippet en del af den underliggende Virkelighed, men selvopfattelsen er først 'teoretisk' fra et givet tidspunkt i den historiske udvikling.

Det - specifikke [kollektive, subjektive?] - subjekt er meget LILLE og UBETYDELIGT ift Helheden; at dette er tilfældet er en fundamental 'indsigt' i myten men også en videnskabelig erkendelse.

Diskussion: Egederne var selv sagt ikke darwinister, men de mente at de befandt sig på et væsentligt højere erkendelsesmæssigt niveau end eskimoerne gjorde, at de var tættere på den sande erkendelse end eskimoerne var - og at eskimoerne (når de var klar) skulle *omvendes* - dvs for tid og evighed og uden fortrydelsesret. Egederne kunne fx gøre rede for den hellige Treenighed af Gud, Jesus og den hellige ånd og for 'delenes' indbyrdes forhold, men havde besværligheder

med at overbevise eskimoerne om netop disse luftige 'begreber', og de gjorde hvad de kunne for at bekæmpe angakokkerne og *deres* forestillinger om at kunne begive sig på himmelflugt.

Det er efterhånden inden for den danske kulturkreds blevet almindeligt at sondre mellem myte og videnskab og at give plads til begge dele. De kristelige myter kan man respektere under særlige omstændigheder og på særlige dage, mens man til daglig 'efterlever' en mere rationel opfattelse og regler der er udstukket af sekulære beslutningstagere med sekulære begrundelser.

På Holberg's tid var situationen anderledes. Kongen var efter Loven (dvs Kongeloven m.v.) dén legitime Hersker og han lagde stor vægt på at demonstrere at han handlede i overensstemmelse med overordnede protestantiske principper. Dette gjaldt ikke kun den stærkt pietistiske Christian 6', men også hans far, Frederik 4'. I øvrigt var Danske Lov stærkt påvirket af kristen tankegang.

Hvis man - nu om stunder - imidlertid vil gøre grin med dem der tror 'for meget' på religiøse myter kan det gå hélt galt - som det gjorde da *Morgenavisen Jyllands-Posten* gav sig i lag med Islam og med hvad man opfattede som danske intellektuelles bøjen nakken for denne religion.

Det er ikke stedet at tage diskussionen om Muhammed-tegningerne op hvor fokus er på helt andre 'ting', selv om Holberg var én af dem der - af tunge historiske grunde - havde talt for at man skulle sé tolerant på andres religiøse opfattelse.

Hér kunne emnet 'i stedet' være hvordan 'man' historisk tacklede det mytiske møde mellem angakokkerne, de ortodokse præster (Egede m.fl.) og herrnhuterne,

Brødremeninghedens missionærer på Grønland.

*5 - **Paradigmedrøftelserne anvendt på Jeppe***

Holder man sig til *Jeppe* som den blev skrevet og (så vidt vides) spillet i 1722 er der ikke meget mere at sige ud over hvad der allerede er anført ovenfor s. 543 ff.

Der er ikke det mindste belæg for at påstå at Holberg med *Jeppe* var interesseret i at sætte demokratiet på dagsordenen; i 1729 blev det end tydeligere at det var noget ganske andet Holberg havde i tankerne - og som han i dét år prøvede at formulere på en klar og overbevisende måde.

Måske det alligevel kunne være hensigtsmæssigt at overveje om man pr. 1722 kunne ansé en overgang fra et Enevældigt styre - med en Frederik 4' i centrum - til et demokratisk styre med mange ¤Jeppe¤'r som Regering eller som Parlament som en form for generalisering, *evt* som en gøren det hidtidige styre til et specialtilfælde af en slags.

Men hvis spørgsmålet skulle have noget for sig, måtte der være 'realiteter' bag, noget der indikerede at det var muligt både at gennemføre og siden at fastholde et så fundamentalt systemskifte. Sådanne historiske realiteter forefandtes slet ikke, og sådanne realiteter blev heller ikke skabt i tiden umiddelbart efter at man i slutningen af 1700-tallet havde givet sig i lag med landboreformerne og med den store udskiftningsproces[438] der i det lange løb førte til at mange landboere blev selvstændige jordejere.

Processen var nok besværlig, men den blev gennemført af økonomiske grunde og med fredelige midler, og uden at man - i de første mange år - havde et politisk systemskifte i tankerne. Hvad der skete foregik - på det politiske plan - inden for

rammerne af dét systemskifte der allerede *var* sket med Enevældens indførelse i 1660.

Den økonomiske proces eskalerede og det politiske systemskifte kom, men over flere omgange, og i alle tilfælde som følge af pres fra neden.

6 - 'Historisk teori', 'økonomisk teori', 'teaterteori' (en femte type af teoriudvikling?)

[Dette afsnit skal overvejes nærmere, evt udgå]

I afsnit 3 ovenfor (se s. 549 ff) blev det anført at

> Der - erkendelsesmæssigt - [er] sket så stort et spring at den første teori må betragtes som 'forældet' = 'forladt' fra og med dét tidspunkt hvor 'man' har 'forstået' = 'implementeret' den anden teori. Derfor kan der ikke 'spoles tilbage'.

Men kan man tænke sig at $\text{Teori}_{\text{periode1}}$ alligevel kan være et specialtilfælde af $\text{Teori}_{\text{periode2}}$ eller at $\text{Teori}_{\text{periode2}}$ kan være en generaliseret udgave af $\text{Teori}_{\text{periode1}}$? Og hvilken videnskabelig betydning kunne det i så fald få?

Man kan udmærket forestille sig at man samtidig - evt to-tre forskellige steder, evt i to-tre meget forskellige forskningsmiljøer - udvikler forskellige teorier om samme population, samme populations adfærd og udviklingsdynamik osv.

Dét er i det mindste tilfældet når samtidshistorikere, sociologer, psykologer og filologer undersøger udfoldelser i 'samme' population. Enten kan de forskellige teorier forenes - og betragtes som omhandlende forskellige sider af 'samme sag'. Eller også kan de *ikke* forenes - fx fordi de bygger på uforenelige teoretiske grundkoncepter. Dette skal ikke forveksles med at man 'udmærket' kan foretage en samfundsvidenskabelig eller historisk undersøgelse af hvordan

et konfliktbetonet forhold, et forhold mellem bærere af forskellige økonomiske eller politiske interesser, har udviklet sig.

Når det drejer sig om videnskabeligt arbejde vil man (undertiden) gå nogle skridt for at afklare hvad der dybest set har begrundet meningsforskelligheder; nogle kunne bero på fejltagelser eller misforståelser osv - men det er ikke altid man har ressourcerne til det osv.

Bygger de teoretiske meningsforskelligheder imidlertid på at man har forskellige politiske eller personlige mål, er der tale om bias, noget der bør udrenses af forskningen, fordi det er noget der kan fejlstyre erkendelsen eller virkelighedsopfattelsen[439].

12 - Bach. En musikalsk parallel?

Jens Kjeldsen viste med sin bog om Johann Sebastian Bach[440] at den store komponist [1685-1750], Holberg's samtidige, befandt sig inden for en særlig kompositorisk verden - et særligt 'paradigme' - og at han udfoldede sig virtuost inden for dette paradigmes begrænsninger og muligheder, men han 'nåede ikke til Romantikken'. Bach stræbte ikke som Romantikerne efter at udtrykke sig som genial individualitet - en sådan stræben blev først en påtrængende mulighed i slutningen af 1700-tallet og op gennem 1800-tallet.

1 - Den store orden

Bach var - at dømme efter sin musik og sin teologiske (styrede) praksis - ikke sværmerisk anlagt[441]; nok ville han udtrykke menneskelige følelser men han syntes ikke (i det mindste i noget meget tydeligt omfang) at hælde mod pietismen[442]; når han derfor ønskede at udtrykke følelsesmæssige stemninger skete det inden for de rammer som fulgte af barokkens affektlære[443]. Med Kjeldsen's udtryk ønskede Bach i langt højere grad at demonstrere en kosmisk orden end han stræbte efter at udtrykke et *sjæleligt* behov. Deraf bogens titel: *Mellem kosmos og sjæl*[444].

2 - Flertydigheden

Dette skal imidlertid holdes sammen med et andet karakteristiukm: Flertydigheden. Måske stræbte Bach slet ikke efter en sådan, men han *var* flertydig i og med sin 'multidimensionalitet'[445].

Også Holberg kunne være flertydig, men - et stykke ad vejen -

af andre grunde og på andre planer?

For det første var der dé situationer hvor han fandt det nødvendigt at udtrykke sig under dække (for ikke at blive standset eller straffet).

For det andet var han det - måske - også hvor han *ikke selv mente at kunne* komme til bunds, nå til en konklusion (muligvis mht sin sexualitet? formentlig mht sin opfattelse af teodicéproblemet?).

Og måske var der tillige et par tvetydigheder der ikke nødvendigvis har med I eller II at gøre, men som beroede på sjusk (*skulle* Nille i dén grad forsvinde i Jeppe?, *skulle* præsten måske hedde noget forskelligt i samme komedie?)[446]

Holberg udfoldede sig ganske vist musikalsk, men hans primære indsats var af en ganske anden art. Kompositorisk virksomhed og forfattermæssig virksomhed rejste forskellige udfordringer osv og kan ikke uden videre sammenlignes, men Holberg lignede nok Bach i dén henseende at også han stræbte efter ordo, connexio og proportio men på *sin* særlige måde. Selv om begge havde en høj grad af historisk bevidsthed fik den meget forskellige udtryk.

Bach skrev 'kirkelig' musik der var af en ganske anden art end Palestrina's men han lod sig også inspirere af nyere italiensk verdslig musik (som Holberg ikke brød sig meget om).

Mht Holberg og musikken, se: http://holberg.nu/Stil.htm

3 - Videreudvikling af kontrapunktikken

Et af de Bach'ske særtræk var en særlig videreudvikling af barokkens kontrapunktik. Han kombinerede forskellige stemmer, ikke kun på traditionel kánonvis (hvor det var samme sekvens der gentoges forskudt af de forskellige stemmer[447]), men sådan at stemmerne *kontrasterede* hinanden, evt ved at stemmerne blev spændt op mod hinanden[448].

4 - Epokens slutfase?

Holberg havde en stærk historisk interesse, han havde historie som fag og han gjorde det i historieformidling og i pædagogisk-politisk tilretning af historieopfattelsen. Tilretningen blev gennemført fra 1729 og frem, men kan allerede spores i de afsluttende ord i komedien om ¤Jeppe¤. Hvor Holberg ikke alene trak på sin viden om den forgange historie men hvor han også gjorde sig nogle tanker om hvad man *kunne* og *ikke kunne* under de herskende omstændigheder.

Også Bach var en historisk bevidst kunstner, men det var af en noget anden type ... Pudsigt nok kom begge d'herrer ud for at opleve at de var nået til en 'historisk' grænse, men ellers blev det tydeligt for deres umiddelbare eftertid.

En nærmest barok fortalelse? findes hos Kjeldsen s. 297: *"Det springende punkt er, at beskrivelsen af sådanne bevægelser forudsætter tilstedeværelsen af et fuldstændigt homogent rum og en fuldstændig homogen tid".*

Måske kan man tale om at man med den levede - og bagefter

erkendende - dialektik, med springet ud til det næste og nye, netop leder efter 'et springende kontrapunkt'. Man må altid - hver især - tage afsæt et bestemt sted i historien - muligvis kan man kalde det et homogent rum og en homogen tid -, men det efterfølgende 'resultatet' kan blive noget *nyt*, noget der har 'fortiden' som forudsætning, men som ikke er en simpel gentagelse af den.

Holberg's dramatik fra 1720'erne har tydeligvis det tidligere teater, både det latinske skoleteater, Molière's teater og den italienske commedia dell'arte, som sin forudsætning. Holberg's dramatik er selv et nyt og særegent teater, men det synes at 'udtømme' sine kreative muligheder med Holberg selv. Konceptet kunne ikke videreføres på samme måde som det var begyndt. Holberg's senere dramatiske forsøg var hverken fugl eller fisk, hverken en kreativ videreførelse af teatret fra 1720'erne eller noget *nyt.*

Måske er det kun et sært sammenfald at netop Holberg's dramatik stagnerede i den sidste del af hans liv samtidig med at han gjorde hvad han kunne for at realisere en 'konservativ' historiefortælling og essaystik? Måske er det to sider af samme sag?

Da Charlotte Dorothea Biehl mange år senere prøvede at bringe det danske teater videre, gik det *næsten* som med Wiedewelt inden for den danske skulptur, resultatet blev i det mindste temmelig trist. Senere skyllede den romantiske bølge, nationalismen og 'de borgerlige revolutioner' ind over Europa.

13 - Et tangent menneske? Et metaforisk 'begreb'?

I indledningen har jeg spurgt om man med fordel kunne betragte Holberg som et tangent menneske, se s. 56 ff. Nedenfor nogle supplerende bemærkninger 'i en lidt anden sammenhæng':

Et tangent menneske kunne være et menneske fra yder-områderne = et 'udkantsmenneske'? et udtryk som politikeren Steen Gade har brugt om sig selv i januar 2005:

http://www.berlingske.dk/article/20050116/kultur/101160225/

Holberg, Hans Egede og flere med dem var udkantsmennesker i geografisk-politisk forstand, også selv om forholdene var ganske anderledes på deres tid end de er nu. Som Georg Brandes var inde på i sin Holberg-biografi spillede Bergen på Holberg's tid en meget stor økonomisk rolle pga sine gode søværts relationer til andre handelsbyer i Nordeuropa, men tvillingeriget Danmark-Norge's politiske og kulturelle centrum lå i København. Dér havde Kongen sin residens, dér havde - følgelig - Regeringen sit sæde, og dér lå Universitet, dét Universitet som Holberg ønskede at være tilknyttet, for dermed var han på én gang tæt på Centrum og adskilt fra det.

Et tangent menneske lever, som jeg bruger 'udtrykket', på kanten af 'samfundscirklen'. Det følger tydeligvis sin *egen* vej, men ikke 'autistisk' eller 'ud i det blå', for der består samtidig forskellige former for tilknytning og vekselvirkning mellem

'cirkel' og tangent menneske. Dette spiller en stor rolle set under det tangente menneskes synsvinkel, og *kan* - afhængig af omstændighederne - spille en rolle for samfundscirklen. Måske kan en dialektik opstå mellem det tangente menneske og dém der 'bærer' samfundet, måske ikke.

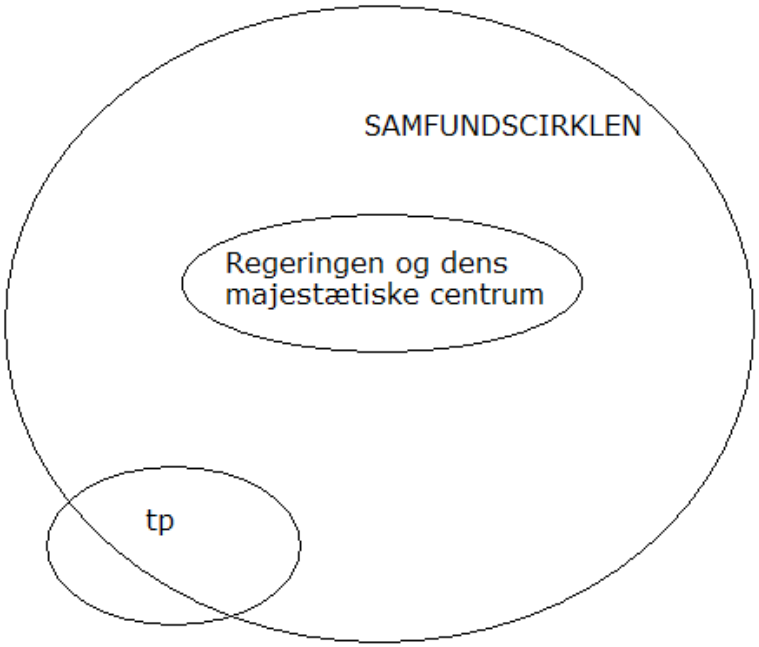

tp: det tangente, ikke særlig typiske menneske: PJ, HE, LH

Figuren fanger ikke den historiske dynamik, men giver et statisk billede. Alle 'elementer' må - ud fra historiske erfaringer og vidnesbyrd - formodes at være i uafbrudt bevægelse, styret af forskellige indre og ydre kræfter osv.

Foreløbig ser jeg både Povel Juel, Hans Egede og Ludvig Holberg som tangente mennesker. De lignede hinanden på flere områder og adskilte sig fra hinanden på andre:

De lignede hinanden i at de hver især og på hver sin måde var *overordentlig* energiske og udfoldede en stor 'produktion' - som projektmagere[449] og på anden vis - i at de hver især udfoldede et stort praktisk og virkelighedsorienteret talent, i at de hver især stræbte efter at opnå en stærk relation til Kongemagten og i at de - periodevis - også opnåede at få tilsvarende anerkendelse fra Kongemagten. De lignede endvidere hinanden i at de havde været involveret i ret intense og måske 'personligt' konstituerende konflikter[450] (Povel Juel mistede sit embede som kongelig amtmand, Hans Egede måtte 'flygte' fra sit præsteembede i Norge - og Ludvig Holberg 'sloges' med adskillige, fx Andreas Hojer).

1 - <u>Specielt mht Holberg</u>

Holberg ønskede (i det mindste i nogle sammenhænge) *ikke* at være et menneske i centrum[451], men visse sociale funktioner bestred han - han var universitetslærer, han var præceptor, han blev rektor (som de andre), han blev derefter kvæstor - men han havde det øjensynlig med at holde sig for sig selv.

Holberg stræbte tilsyneladende *ikke* efter at være placeret i det bevægende (statslige) Centrum, men efter at bevæge dette Centrum udefra.

Dette gælder både i komedieperioden, i tiden omkreing 1729 og i de efterfølgende år - endda også i årene hvor Holberg var blevet baron og kongeligt anerkendt testator.

Holberg kunne - 'teoretisk set' - have skabt en anden og mere eksperimenterende form for komedie i forlængelse af den første poetiske raptus, han kunne have foretaget et veritabelt spring, men han gjorde det ikke - han bevægede sig i en ganske anden retning og forfulgte idéen i sit credo fra 1729.

Da Holberg nogle år før *Jeppe* havde gjort et vovestykke, nemlig med *Peder Paars*, erfarede han at han var tæt på at hans 'eksperiment' kunne have gået hélt galt, og derfor - dette var én af Erik A. Nielsen's teser i bogen *Holberg's komik* - begyndte han på i langt højere grad end tidligere på at kontrollere sig selv.

Nu kan man kun gisne om hvor vidt Holberg havde lyst til at gå videre - hvis ellers de samfundsmæssige muligheder havde givet ham plads hertil - eller om han - i virkeligheden, især som årene gik - kun havde lyst til at gå til kanten for dermed at give sine skrifter den nødvendige spænding og indre dynamik[452].

2 - <u>Specielt mht Hans Egede</u>

Hans Egede var muligvis nødt til at finde på noget andet efter at han var havnet i problemer hvor han til at begynde med var præst, i Nordlandene. Der er et vist element af *udstødning* i historikken, men også et element af *tiltrækning*. For Egede ledte efter noget (og søgte materiel støtte til denne del af projektet samtidig med at adskillige [kilde] advarede ham mod at opgive kaldet i Nordlandene. Han var i princippet på jagt efter *noget andet*: De gamle kristne nordboer der havde levet på Grønland, men som man ikke havde hørt fra i mands

minde. Dette svarede til, men kun delvis, at Columbus ikke ledte efter hvad han fandt.

Man *havde* kort over Grønland og havet, men de var aldeles misvisende. Man havde en viden om at der var Eskimoer [jf Nationalmuseet, Christian 4'], men hvad man vidste var utilstrækkeligt, lige så utilstrækkeligt som hvad man vidste om Månen og om hvor vidt man - vha alkymi - kunne skabe guld.

Egede havde, måske tvunget af omstændighederne, et andet mål med sin ekspedition, nemlig at etablere en form for handelsmæssig virksomhed, for man vidste at Hollandske hvalfangere i stort tal kom til området Vest for Grønland osv.

Den Enevældige Konge, Frederik 4', så sin interesse i - til en vis grad i det mindste - at 'passere' Hollænderne og i at håndhæve retten til Grønland og havet.

Skønt Egede slet ikke mødte hvad han ventede satte han sig på en lang række punkter ud over sin sine principper og sin forudindtagelse, sit *bias*, for

- han respekterede Grønlænderne, skønt han indså at de levede i en hélt anden verden end han selv, både materielt og spirituelt, men bekæmpede dog de grønlandske åndemanere, angakokkerne,

- han døbte nogle af Grønlænderne, skønt dette *ikke* var planen og var imod principperne om kun at døbe dem der *forstod* hvad dåben indebar (at de fx forstod hvad Helligånden og den hellige treenighed var, i det mindste ifølge traditionel protestantisk ortodoksi) og lagde afstand til åndemanerne.

Kongen og omstændighederne gav Egede og grønlænderne Pietismen, Brødremenigheden og en lang række meget uheldige oplevelser med danskere og nordmænd, som følge af at man fra det statslige Centrum opsendte straffefanger og ikke særlig godt motiverede soldater.

Indsatsen på Grønland lykkedes aldrig. Når man så sent som i 1975 [jf SFI-rapport] konstaterede at udviklingen var gået galt, at de negative konsekvenser *på dette tidspunkt* var *så* store, kunne det bero på nye, senere opståede omstændigheder, men i det væsentlige skyldtes de formentlig hvad der var sket fra 1721 og de næste år frem - endda selv om man havde gjort mange ting for at bringe Grønland 'i niveau' med Danmark. Grønlænderne var blevet klemt mellem traditionen og den nye tids krav og muligheder og tillokkelser.

Spørgsmålet er ikke hvad man kunne have gjort anderledes 'déngang'. Dette spørgsmål er meningsløst, for udviklingen kan ikke skrues tilbage - man kan ikke som et naturvidenskabeligt eksperiment kassere forsøget og gentage det efter at have korrigeret 'forskellige ting'.

3 - Var ¤Jeppe¤ tangent?

¤Jeppe¤ var ikke et levende menneske, men en - sammensat - teaterfigur, der var konstrueret til et meget særligt fomål, til at skifte 'funktion' under indflydelse af alkohol og påvirkning udefra.

Desuden er alt hvad ¤Jeppe¤ sagde og gjorde bestemt éntydigt af hvad der stod i komedieteksten - dvs korrigeret af den Gramske intervention.

Det hævdes - i komedien - at ¤Jeppe¤ havde en historie, eller i det mindste en fortid. 'Kronologisk' følger hvad man kan sé på

scenen. Og til sidst efterlades hovedpersonen i et 'hul', ikke egentlig 'til sig selv' men til tilskuernes fantasi.

¤Jeppe¤ er - på overfladen - langt hen bestemt eller styret af sine relationer til de andre af komediens figurer, og han beskrives som et produkt af hvad disse figurer gør ved ham (og hvad han - afledt - gør ved dem).

¤Jeppe¤ står i en særlig relation til komediens landbysamfunds sol, Baronen, men han drives ikke af en indre kraft som Holberg, Egede og Juel.

4 - Pôk?

Pôk véd vi ikke meget om. Stort set kun hvad andre har fortalt om ham i en dansk sammenhæng, Hans Egede, Holberg og Poul Egede. Desuden hvad man - langt senere - har noteret på Grønland efter den mundtlige fortælletradition.

Som nævnt i diskussionen af Palle Petersen's roman, se s. 286 ff. [se også s. 297 ff.], tilhørte Pôk en ganske anden kultur end Hans Egede og Holberg gjorde og hvad vi gør. Men det fremgår at Pôk har været tiltrukket af Egede's 'miljø', at han lod sig overtale til at rejse til Norge og Danmark, og at han derefter vendte tilbage og gennem et par år blev centrum i sin egen fortælling, som en særlig planet i Enevoldskongens solsystem.

Der er 'allerede' hér meget der kunne tale for at opfatte Pôk som en tangent person.

I 1728 kom Pôk igen til Danmark - nu med kone og barn og som en *omvendt* Pôk - men han døde af kopper i begyndelsen af det følgende år, og vi kan derfor kun gisne om hvad han kunne have udviklet sig til. Risikoen for at han var blevet en dansk-grønlandsk 'sukkerkringle' - som dén der blev indtegnet af Abildgaard i forbindelse med en Niels Klim-udgave - havde

været stor, den religiøst-kulturelle omvending taget i betragtning.

14 - Moral, u-moral, naturlig moral, a-moral?

1 - 'Tingene' sker på et bestemt sted i et bestemt tidsrum

'Tingene' sker altid på et bestemt sted og i et bestemt tidsrum; hvordan de opleves eller (måske *siden*) *sés* af en iagttager er noget andet.

'Tingene' kan køre i ring. Måske skér der ikke noget *nyt*, ¤Jeppe¤ gjorde det samme hver eneste dag, men ofte sker der noget. Enten 'af sig selv' - dvs af indre årsager - eller fordi to 'ting' mødes og får noget *nyt* til at ské.

2 - Det ulige møde mellem moderne kultur og traditionel

'Tingene' kan være af samme slags eller meget forskellige. Da Hans Egede kom til Grønland og mødte 'skrællingerne', var det meget forskellige mennesker og meget forskellige kulturer der mødtes. Hans Egede's Norderuropæiske Kultur mødte Pôk's Inuit-kultur, og som det ofte sker var mødet ikke et lige møde, men et møde hvor en frembrusende relativt moderne kultur med trang til at dominere mødte en traditionel og 'hvilende' kultur.

Den *moderne* kultur var blevet udviklet gennem mange år og havde både en officiel side, der fx blev formuleret i lovgivning og forordninger - og en uofficiel der satte sig igennem som praksis der ikke altid svarede til dét der blev sagt og skrevet. Den *moderne* kultur var - så at sige - dobbelt, undertiden dobbelt-moralsk.

Den *traditionelle* kultur havde mange år bag sig hvor den ikke havde undergået så store forandringer som den moderne. Hvordan det engang havde været, hvordan 'tingene' var

opstået og havde udviklet sig vidste man fra sine myter der var fortalt og fortalt gennem mange slægtled. Man havde en fortælling om solen og månen, man havde én om havets store moder - og man havde en fortælling om *Kaassassuk* - den forældreløse.

Den *moderne* kultur 'satte sig' på den *traditionelle*, *udgrænsede den, marginaliserede den*, ikke fuldt og hélt, men på en så gennemgribende måde at der ikke er nogen vej tilbage. Man kunne kun bevæge sig *fremad* på én eller anden måde.

Skemaet nedenfor - se s. 579ff. - kan i bedste fald dét som skemaer kan, men dets særlige måde at sætte fokus på 'tingene' er sikkert temmelig nordeuropæisk. Skemaet fanger *nogle* 'ting', mens andre slet ikke sés eller forsvinder.

I skemaet gemmer sig desuden en opfattelse der næppe kunne være dannet allerede i 1700-tallet - og selv om den kunne ville den næppe være blevet respekteret hernede i det norduropæiske 'bagland' hvor magt, ekspansion og håndhævelse stod på dagsordenen. Hvad jeg har i tankerne er dén respekt for andre mennesker som individuelle personer som først senere er blevet en relativt udbredt *teoretisk* mulighed, nemlig med Revolutionstidens Menneskerettigheds-erklæring.

3 - Stræben efter egentlig ligeværdighed

Den stræben efter ligeværdighed som lå bag Menneskerettighedserklæringen er i dén historiske kontekst hvor Holberg og Jeppe indgik, og hvor desuden Hans Egede, Poul Egede og Pôk indgik, noget der må ses som noget moderne og seneretidigt, noget der må betragtes som en langt

yngre stræben end dén man kunne træffe i 1700-tallet's danske og norske virkelighed.

Ikke engang i den danske tid umiddelbart efter Guldberg, under bondereformerne, var ligeværdighed dét der var på dagsordenen eller dét der drev Virkelighedens aktører frem.

4 - Hans og Poul Egede. Pôk og de andre Inuit

Nordeuropæerne - Hans Egede og han søn Poul Egede - mødte Pôk og de andre Inuit og dem de egentlig ledte efter var forsvundet på uforklarlig vis.

Hans og Poul Egede havde ikke til hensigt at skade Inuit, tværtimod. Men de havde meget svært ved at forstå dem - og konsekvensen af mødet blev af mange grunde skæbnesvangert, for Egede'rne, men i særlig grad for Inuit.

I den første del af 1700-tallet var der mange Nordeuropæere der fulgte den ortodokse, nærmest fundamentalistiske, kristne opfattelse at Jorden var skabt få tusinde år tidligere, at Det Gamle Testamente's beretning om skabelsen og om de første mennesker på Jorden var sandhed, eller 'rettere' *Sandheden*, men rundt omkring var der filosofiske hoveder der var begyndt at tvivle.

Dét kunne være svært at tænke og desuden kunne det være farligt at udtrykke dette direkte, så man fandt på mange indirekte måder at tænke og at udtrykke sig på. Én af måderne bestod i at beskrive naturfolkene og deres levevis. Hvordan kunne naturfolkene - uden at kende den eneste og sande Gud - handle moralsk?, spurgte man.

Hvorfor var der så mange *døbte* Nordeuopæere der handlede så u-moralsk?[453] Hvorfor var den ene og den anden slags kristne i hårene på hinanden?[454]

5 - Traditionel moral-historie. 'Alternativ' moral-historie?

Det næste spørgsmål kunne være om Menneskehedens moral havde sine rødder i en naturlig moral, og om den forskellige steder og af forskellige grunde var skredet ud? Eller om naturfolkenes moral slet ikke burde eller kunne opfattes som u-moral, men snarere som en anden, en ægte og - på sine egne forudsætninger - forståelig, og også *acceptabel* moral[455].

Blev disse spørgsmål og synspunkter ikke udtrykt offentligt og tydeligt, så kunne det *formodes* at de spredte sig i forskellige dele af samfundet. Hvad der derimod var *vished for* var at mange blev påvirket af *pietistiske* synspunkter[456] [457].

Blandt dem der blev stærkt påvirket var Frederik 4' og hans 2' Dronning - Anna Sophie (Reventlow)[458]. Mange andre blev *også* påvirket, men det kunne synes at være udtryk for en sæsom ironi[459] at netop *topfiguren* i det enevældige styresystem i dén grad satte sig ud over den generelle ortodokse moral og derefter af dybt personlige grunde - men med langtrækkende samfundsmæssige konsekvenser - negerede selv samme ortodoksi.

I 'logisk' forlængelse af Frederik 4's & Anna Sophie's pietisme, fulgte Christian 6' & Sophie Magdalene (af Brandenborg) efter: 'Indsatsen' på Grønland fortsatte (omend efter en kortvarig tøven), Brødremenigheden blev 'lukket ind' - og teatervirksomhed forbudt.

Frederik 4's adfærd viste at man *kunne 'melde sig ud',* men slet ikke som en generel form for u-moralitet eller a-moralitet. Andre langt nede i systemet *forsøgte* nok i deres meget konkrete elendighed at undslippe den generelle [elendighed], men turde ikke undslippe ved at begå selvmord - for dét ville koste dem velsignelsen og koste dem muligheden for at blive

begravet i indviet jord. I stedet skete det at de begik drab på et lille barn eller på en anden der ikke kunne forsvare sig, for dérved ville de - til sidst - få præstens velsignelse[460]. Moral kan i sandhed være adfærdsregulerende.

15 - Moralskema

1 - Forbemærkninger

C (en civiliseret moral) og N (en naturlig moral) [*den* naturlige moral kan nok postuleres, men kan den konstateres?] har udviklet sig forskellige steder. Måske kan C betragtes som noget der engang var en N, men som gennem historien, i løbet af mange års civilisationsproces (der aldrig har haft en bestemt hensigt fra begyndelsen), er blevet til C.

Syndefaldsmyten skulle måske betragtes som en fortælling om hvordan udviklingen var sket eller kunne være sket, men den er jo en menneskelig opfindelse der i dén grad bærer præg af at være et civilisationsprodukt.

Moral - jf *Danske Lov af 1683*, mange kirkelige prædikener - udtrykker på én gang en opfattelse af hvordan samfundet ser ud og er samtidig en forskrift for hvordan man skal forholde sig, bære sig ad.

Ser man på matematik og naturvidenskab - nu om stunder ofte kaldet *science* - træffer man, men kun til en vis grad, det samme forhold, en særlig form for virkelighedsbeskrivelse, og samtidig (gennem lærebøger, undervisning, journalistik og alternative udgaver af samme) en form for manipuleren med virkelighedsbeskrivelsen og eventuelt med virkeligheden selv. Det store klimatopmøde i København havde til formål dels at konstituere en særlig beskrivelse og fortolkning af virkeligheden, dels at skabe mulighed for at foretage en storstilet manipuleren med virkeligheden. Se evt om Holberg til klimakonference nedenfor s. 591 ff.

Hvad angår de grundlæggende naturlige forhold, er man - i

den sidste ende - nødt til at respektere virkeligheden, men dét kan evt ske under mange 'bortforklaringer' og krumspring, jf. bl.a. hvordan Hans Egede tacklede de uventede og triste konsekvenser af hans forsøg på at vha alkymiens teknikker at skabe guld og derigennem at skaffe finaniering af sit grønlandske eksperiment, se s. 305 ff., evt også s. 286 ff. og ikke mindst Holberg's epistel 117 om guldmageri, nedenfor s. 997 ff.

Når man betragter et møde mellem to kulturer kan dette møde anskues generelt, men *i virkeligheden* er det altid et møde mellem specifikke mennesker og resultatet afsættes bagefter i disse specifikke mennesker på én eller anden måde, der fx kan være bestemt af et dominansforhold: Det ene menneske er på forhånd stærkere end det andet i forskellige henseender.

Historien synes at vise (fx i forholdet mellem Danskerne og Grønlænderne) at den ene part ofte dominerer den anden, at den anden gennem tiden - ofte langsomt og slet ikke i *'lokal' enighed* - søgte at sætte sig fri, men dog aldrig kunne gøre det på en oprindelighedens betingelser, fordi denne *anden* havde indoptaget *'noget'* i sig der forhindrede det.

Mange former for dynamik er (kan være) på spil.

'Tingene' vil altid ske på et bestemt tidspunkt, på bestemte historiske forudsætninger - dette kan være indlysende i et samfund der *har* en 'moderne' historie og hvor der er nogen der har en historisk bevidsthed, men det gælder også i 'oprindelige' samfund, men tids- og rumakserne har dér givetvis en anden karakter, ligesom historien og historiebevidstheden har det. I kulturmødet, det ulige kulturmøde, er forholdene anderledes, og ganske særligt hvis vi anlægger den ydre, 'objektive', iagttagers synsvinkel.

Iagttageren kan - eller vil - være mere eller mindre *deltagende*, men næppe hélt udenforstående[461].

Kommer iagttageren udefra, fra den dominerende kulturkreds, så kan han have nok så gode intentioner, men han må have en høj grad af sensibilitet, træning og forestillingsevne for at kunne *'fange'* begge parters sprog og gestik. For i den efterfølgende beskrivelse og diskussion at kunne få med - både hvad der skete, hvad der ikke skete.

Engang hørte jeg komikeren Vivien MacKee brokke sig over at danskerne havde det med at blinke efter hinanden når de havde glemt at tænde det obligatoriske nærlys. Der måtte gemme sig en politimand i dem, mente hun.

Men måske var der en anden forklaring - at danskerne (især) hjalp hinanden med at undgå at få én over nakken af færdselspolitiet?

2 - Moralspørgeskema

	positiv moral	inverteret *eller* negativ spejling
Det enkelte menneske / mennes-kene er styret *enten* af C (direkte eller indirekte?) *eller* af ex-orbitant moral	**C: Civiliseret moral**, sofistikeret moral (som - jf Hs naturret - er bundet til sted og tid ... og måske tillige af andre nærmere omstændigheder); sondring mellem denne ofte *officielle* moral (måske med intentionen at den skal styre ovenfra og ned) og den *praktiserede* moral der kan være en perverteret moral: en u-moral? Er det imidlertid C der fremkalder U? Eller U der fremkalder C? Eller hænger positionerne sammen på anden vis?	**U = *inverteret*-C: u-moral** = et negativt, et inverteret, evt perverteret spejl af moralen C - ikke generelt, men i visse henseender; **U** er den lastefulde, syndefulde, praktiserede moral - evt den 'negative' side af en **D**obbeltmoral; u-moralen ses hér som bundet til tid og sted ... Men hvorfra kommer den? Og hvor fører den hen?
Mødet mellem C og N - på	I mødet mellem C og N vil C forsøge at dominere, undertrykke, indoptage, assimilere N evt søge at udgrænse den, gøre den til en	

	positiv moral	inverteret *eller* negativ spejling
det generelle *og* på det individuelle, personlige, plan	ex-orbitant moral, en perifer moral. Ikke altid at de 'oprindelige mennesker' forstår C på den foreskrevne måde. Parallelt hermed påvirkes mange 'oprindelige mennesker' af U, fx i form af alkoholmisbrug.	
Ex-orbitant moral	N: naturlig moral oprindelig, 'primitiv' eller *evt* 'alternativ' moral = positiv moral der IKKE er bundet til sted og tid (i samme grad som C og evt U) ... En positiv moral der er i overensstemmelse med naturretten? dvs som Holberg så den?	**A = *anti*-C OG *anti-U*** [anti-U = anti-inverteret-C]: a-moral dvs en moral der stiller sig helt uden for; men en sådan der måske nok kan *tænkes*, men som næppe kan praktiseres virkeligt ... Den vil, måske *altid*, have et touch af *normal*-moralen på pgl sted og tid ?

3 - <u>Nogle spørgsmål til senere overvejelse</u>

? Hvordan er forholdet mellem ovennævnte 'felt'-moraler og

kristen moral? Mellem ovennævnte 'felt'-moraler og Brødremenighedens moral? Og en fremadrettet naturretligt funderet moral? Og hvor eller hvorfra kan de filosofiske respektive de materielle, historiske argumenter hentes?

? kan denne 'statiske' skematik ses dynamisk? hvordan er bevægelsesretningen og -potentialet mellem de enkelte felter eller inden for de enkelte felter?

? komedien som spejl (se her Knud Togeby i efterskrift til Cervantes' Don Q)

? det personlige plan og det individuelle plan: der må skelnes mellem dette på individniveau (menneske 1 ... n) og på fælles-personligt plan (synsvinklen er *ét,* ikke nærmere et bestemt, enkelt menneskes vinkel).

A = *anti*-C OG *anti-U* [anti-U = anti-inverteret-C]
dvs
A = (anti-C & anti-U) hvor anti-U = anti-$\overline{C}$
dvs
A = (anti-C & anti-$\overline{C}$)
dvs
A = anti-1 [altid]

tja?

Historisk set er der nogle der har forsøgt *at melde sig ud*, fx i en form for individualisme, i et forsøg på at *finde sig selv* eller på at *leve sig selv ud* som man siger nu om stunder.

4 - Den særlige grønlandske kontekst

I en grønlandsk kontekst ville en invertering af **N** oftest betyde at man ville bukke under, især på Holberg's, Hans Egede's og Pôk's tid - men det kunne meget vel være dét der var hensigten:

Qivittoq? De der opfattede sig selv som overflødige, som følte at de måtte ofre sig for fællesskabet - og som enten styrtede sig ud fra en klippe eller som blev fjeldvandrere.

Traditionen er udryddet i dag, vel sagtens under indflydelse af den protestantiske og den ikke-religiøse missionsvirksomhed. Den religiøse missionsvirksomhed er langt hen 'lykkedes', men kun under respekt for den traditionelle kultur og omverdensforståelse. Det er fx aldrig lykkedes de kristne missionærer at få grønlænderne til at forstå hvad der lå i begreber eller størrelser som Helligånd og 3-enighed [jf Hindsberger 1997], og det varede længe - længst på Østgrønland - før det lykkedes at få grønlænderne til at ophøre med at følge traditionens 'krav' om at fortsætte en slægtsfejde ved - om nødvendigt - at foretage et blodhævnsdrab.

Der er triste eller tragikomiske nutidige eksempler på at Grønlandske mænd har drukket sig så fulde at de var faldet i søvn 'udenfor' og måtte have amputeret de forfrosne fingre hvorved de ikke længere kunne ernære sig selv på traditionel vis, jf. Anne Regitze Wivel's film *Menneskenes land*.

På Balkan fandtes en nu næsten forsvundet tradition om albanske jomfruer. Det var kvinder der - ved at skifte ham, ved at leve som og klæde sig som mænd - undslog sig for at blive gift og dermed kunne undgå ét sæt af sociale og

personlige forpligtelser uden hélt at overtage de parallelle 'modsatte'[462]

6 - Holberg's moralsk-politiske bundlinje

1 - Ikke komedierne, men den senere afklaring var det interessante

Det mest interessante ved Holberg i moralsk-politisk og historisk henseende var - og er - ikke de friske og stærke komedier fra 1720'erne, for han nåede meget længere i sin afklaring i tiden *efter* komedieskriveriet.

De tidlige komedier - *Jeppe* og *Erasmus* indbefattet - har tydeligvis i forlængelse af fortællingen om *Peder Paars* haft en meget vigtig funktion i Ludvig Holberg's udvikling fra en yngre provokerende Hans Michelsen til en ansvarsbevidst skribent med overblik og snert, for de har været dén tumleplads hvor han har skudt sig ind på en række moralsk-politiske problemer og hvor han har afprøvet forskellige positioner.

Selv om Holberg var grundigt tilfreds med sin egen indsats som komedieforfatter, med sin hudfletning af latterlige modeluner, af stortalende officerer, af tåbelige montanusser og af indskrænkede værtshusparlamentarikere, så brugte han *megen* kreativitet på at komme videre - på at udvikle og etablere et positivt standpunkt der var solidt forankret i historien og som havde realiteterne for sig.

2 - Videreførelse, men med justerede mål og nye midler

Holberg gik videre fra de tidlige komedier både med justerede mål og med en serie af nye midler. Han vendte ganske vist tilbage til komediegenren, men ikke med noget heldigt resultat; de sene komedier - som komedien om filosoffernes verden - er forstandsteater uden kunstnerisk kraft, og dem kan man roligt

arkivere lodret, især når man har det store historisk-politiske forfatterskab at fordybe sig i, den latinske samtidsroman om *Niels Klim*, den geniale ajourføring af Plutarch i *Helte- og Heltindehistorierne* og naturligvis de mange moralsk-politiske essays i de *Moralske Tanker* og i *Epistlerne*.

Sidst men ikke mindst må man, som Billeskov Jansen har gjort det, fremhæve den pædagogiske genistreg, bogen om *Folkeretten og Naturretten*, som Holberg skrev på gennem mange år, og som han gjorde bedre og bedre. Bogen blev ét af de bedst tænkte og bedst tilrettelagte moralsk-politiske værker fra den første halvdel af 1700-tallet.

3 - Den dansk-norske model

En af de vigtigste 'stationer' i forfatterskabet udgøres af *Danmarks og Norges Beskrivelse* fra 1729, som ironisk nok har været en smule overset. Bogen er ikke et egentligt vendepunkt - for et sådant findes ikke hos Holberg - men et 'sted' hvor han på klart dansk videreudviklede og præciserede sit standpunkt, et standpunkt han allerede havde formuleret i store træk, fx i forskellige hjørner af komedierne.

Danmarks og Norges Beskrivelse bør opfattes som Holberg's politisk-moralske *credo.* Det var hér han for alvor - og med stor kraft - erklærede sig som én der *nødvendigvis* måtte støtte Enevælden, ikke Enevælden i almindelighed eller i sin franske form, men i den særlige danske udgave som Frederik 3' - med stort skarpsyn og ved behændig manøvreren - havde grundlagt efter de europæiske religionskriges barbari og efter at den danske adel havde spillet fallit under svenskekrigene.

1660 var i Holberg's optik et meget glimrende eksempel på hvordan der kunne foretages et hélt *nødvendigt*, *ublodigt* og ét

af næsten alle *forstået* og - i det mindste efterhånden - hélt *accepteret* politisk-moralsk paradigmeskifte.

4 - Molesworth som produktivt afsæt

Holberg formulerede i 1729 sit standpunkt med afsæt i en skarp kritik af den engelske Robert Molesworth der havde hudflettet den danske model anno 1692 - bl.a. ved, og ikke ganske uberettiget, at påstå at de danske fæstebønder var en undertrykt klasse.

Holberg vidste i 1729 - som han havde *vist* i komedien om den fordrukne *Jeppe Nielsen* - at mange af fæstebønderne var undertrykt af omstændighederne, men også af sig selv og af deres mangel på indsigt.

Holberg talte - af indlysende historiske grunde - aldrig for at bønderne skulle sætte sig fri, organisere sig, gribe magten og skubbe Kongen, Enevælden og Herremændene til side, men han anerkendte i stigende grad de dygtige og flittige bønders indsigt og viden, og han satte også stor pris på deres jordbundethed.

Tværtimod talte og skrev han for at man måtte reformere økonomien og systemet, at man - på hver sin plads - skulle gøre sit ypperste for at leve op til hvad man burde kunne forvente af én. *Nu har jeg gjort mit, nu må I gøres jeres* - sådan så han på 'tingene' da han havde investeret i at forbedre nogle af de fæstegårde han ejede og ikke havde brugt sine penge på unødig luksus.

Holberg roste i påfaldende varme vendinger Frederik 4' for i begyndelsen af 1700-tallet at have afskaffet det sjællandske vornedskab, og man kan - af den senere og latinske *Niels Klim* - tydeligt forstå at han ikke brød sig det mindste om at

Christian 6' i 1733 havde indført det snærende stavnsbånd, og - måske - drømte han - *undertiden* - om at man 'løftede' bønderne?

5 - Frisættelse af kvinderne

Både i *Helte- og Heltindehistorierne* og i *Niels Klim* har Holberg analyseret og diskuteret sig frem til at man - med stor samfundsmæssig fordel - skulle sætte kvinderne fri, at man skulle lade dem indtage de samfundsmæssige positioner der svarede til deres evner, at man – kort sagt – skulle stille dem lige med mændene.

Han var i så høj grad en mand der tænkte i udviklings-processer at han forventede at en sådan frisætning ville kalde flere kvindelige kvaliteter frem end man umiddelbart kunne forestille sig.

6 - Holberg var vidtskuende, men stærkt bundet af sin tid

Holberg var overordentlig vidtskuende og fremadseende, men han var også stærkt begrænset af sin tid; dét hverken kan eller skal man bebrejde ham; har *vi* måske noget at prale af, 325 år efter hans fødsel?

Holberg byggede på samfundet som han kendte det omkring 1729, også det agrare samfundsliv der udgjorde det materielle grundlag for ethvert liv på dén tid. Dét var hans basis og hans perspektiv for resten af livet, både under Christian 6's teatralske tørketid og under Frederik 5's efterfølgende gloriøse forsøg på at revitalisere Enevælden - hvor Holberg, nu ophøjet til Friherre, kunne kaste hele sin formue og sin prestige ind bag opbygningen af en Samfundsvidenskabelig

Universitetsskole i Sorø.

7 - The Sorø School of Economics?

Én af dén tids herostratisk berømte skikkelser var den *Jacob von Thyboske* major Paars der blev sendt til Grønland med et detachement soldater og en 'koloni' af frigivne straffefanger og villige kvinder fra Spindehuset for at stabilisere og videreføre Hans Egede's mission med andre midler, for desuden at opspore de forsvundne nordboer i Østerbygd og for - til hest - at bestige indlandsisen. Den thyboske manøvre endte i *viel Geschrei und wenig Wolle*[463] og bekræftede at der, heller ikke déngang, var noget der kunne overgå virkeligheden.

Det er et udslag af tilværelsens bizare ironi at netop *denne* Paars, hjemkaldt og forfremmet til kommandant i Korsør, blev anmodet om at levere de kanoner der skulle bruges til at afskyde festsalutterne ved indvielsen af Kongens og Holberg's Universitetsskole.

Det blev i øvrigt indskrevet i retningslinjerne for *The Sorø School of Economics* - som skolen kunne have heddet, havde det været i dag - at man undertiden, men systematisk, skulle vende tingene på hovedet og lade studenterne udspørge professorerne - og dermed få det bedste op i alle - i stedet for at gå *alt for normalt* til værks og lade professorerne læse metafysiske beskrivelser og betragtninger op for de kvikke studenter og derefter lade studenterne disputere om ting de ikke havde nogen jordisk chance for at vide noget fornuftigt om.

8 - Manglen på momentum

Der var imidlertid for lidt momentum i det sorøske univer-

sitetseksperiment og efter et halvt århundrede måtte det stoppe - og senere omdannes; det kom til at vare *nogle* år før man igen forsøgte sig med at etablere et universitet uden for København, denne gang blev det i 'Års' - i øvrigt med politologi som ét af de mest betydelige studier.

Blandt de særligt udvalgte lærere i Sorø var Jens Schielderup Sneedorff og Jens Kraft, men dén der fik den største politiske betydning var måske Ove Høegh-Guldberg bedre kendt som dén der forsøgte at bringe samfundet på fode efter Christian 7' og Struensee - og efter én af de mest berømte af bachelorerne fra *The Sorø School,* grev Brandt. Dén Brandt der ligesom guvernør Paars var blevet døbt Enevold.

9 - Brandes og den radikale Holberg

Holberg selv var konservativ, én der aktivt *ville* Enevælden, men han var også én der har givet inspiration til forfattere der har tænkt langt ud over de eksisterende begrænsninger. Én af dem var Georg Brandes der - i 200 året - udgav en biografi, én af de bedste fremstillinger der endnu er skrevet om Holberg.

Noget af det mest glimrende ved Brandes' bog var forsøget på at se Holberg, hans liv og forfatterskab i en større - men materielt baseret og historisk begrundet - helhed. Vil man arbejde med Holberg i dag, kan man med fordel gå videre ad dén vej og diskutere Holberg, ikke under en isoleret litterær eller filologisk synsvinkel, men under en historisk synsvinkel, vel at mærke på en helhedsorienteret og dynamisk måde der også giver de litterære og filologiske aspekter dén store plads de må have.

Sin Credo kunde han, som andre sine Liige,
Skiønt han det ey forstod; men det vil intet siige,
Hans egen Hører, som var dog en dygtig Mand,
Det kunde legge ud lidt bedre end som han.

Peder Paars, 2' Bog, 1' Sang

Se: Georg Brandes: *Ludvig Holberg* [digital udgave], s. 61

Dette kapitel blev publiceret første gang
- i anledning af Holberg's 325 års-dag -
som holberg.nu nr. 29 - 29.11.2009

7 - Med Holberg til klimakonference

1 - 14 dage i Bella

I den sidste tid har opmærksomheden været rettet mod et meget omfattende 14-dags-arrangement i Bella Centret, undertiden dog mod en stærkt bevogtet indgang til Hendes Majestæt Dronningens Repræsentationslokaler - og endelig også mod et Klimafængsel på Retortvej.

Det er meget sære ord man møder nu om stunder. *Pharphar* hørte indtil forleden ikke til min foretrukne stavemåde; *klimafængsel* og *retort* ikke til mit aller mest aktive ordforråd; her er i øvrigt begyndelsen til ODS' opslag om *retort*, se evt nærmere på: http://ordnet.dk/ods/

> Retort, en. (nu sj. Retorte. vAph.Chym.III.95. GForchh.SC.76. PLaurids.S.V.3). flt. -er. (fra fr. retorte, mlat. retorta, fem. af lat. retortus, perf. part. af re-torquere, bøje, dreje tilbage; sml. Krumflaske; kem.) destillationskar (af glas) med rund bug og en til siden skraat nedadbøjet hals; ogsaa om lignende indretning af ildfast materiale, der anvendes ved fremstilling (ved tør destillation) af kulgas.

Men hvad har Klimakonferencen og dens rimelige eller rimeligt miserable *outcome* og nogle *retorqerede* kar til kulgasfremstilling dog med Holberg at gøre?

Hér vil jeg foreløbigt holde mig til hvad klimaminister Lykke Friis har udtalt, nemlig at det med *the Copenhagen Accord* ser ud til at vi må indstille os på at en ny Verdensorden er

undervejs fra Kina og fra en lang række fattige lande. Det var dér at jeg kom til at tænke på en forbindelse til Holberg.

[**The Copenhagen Accord** [Link kan tilføjes i note]]

2 - De gode gamle dage - med klap for øjet

Holberg udfoldede sine skriverier i den første del af 1700-tallet; dét var under forhold der var meget forskellige fra dem vi finder nu om stunder - eller som vi vil komme til at finde i fremtiden. Meget af hvad Holberg har skrevet er udsprunget af dén tid, det er begrænset af dén tids særlige omstændigheder og muligheder - og det havde direkte adresse til dén tids læsere.

Dén tid var, for så vidt angår Danmark og Norge, Enevældens tid - og Holberg så sig selv som én der måtte arbejde for at sikre *systemet*, i en vis særlig forstand for at *fremtidssikre* det. Imidlertid blev - som vi alle véd - Holberg og hans *fremtidssikring* overhalet af udviklingen.

Nogle år efter hans tid fandt man fx ud af hvordan man skulle løse et meget alvorligt fødevareproblem, et problem som havde optaget Holberg over flere omgange - man fik nemlig udryddet den frygtelige kvægsyge i Danmark. Men det er først sidst i dette år, i 2009, at man har turdet sige at sygdommen nu er udryddet i alle Verdens lande.

Det danske landbrug blev totalt omkalfatret, vendt på hovedet, allerede fra slutningen af 1700-tallet og frem - og denne omvending førte til mange andre omlægninger - ikke mindst at Enevælden blev afskaffet. I 1729 stod vi alle lige for Kongen, afskaffelsen skulle indebære at vi alle kom til at stå lige over for hinanden.

Det var først mange år senere - dvs efter Parlamentarismens gennembrud i 1901, dens sikring under Påskekrisen i 1920 og med Landstingets afskaffelse i 1953 - at vi hér i landet og så nogenledes fik Demokratiet til at virke - dvs med almindelig valgret og valgbarhed for alle M som K, med gennemsigtighed på alle planer og hele vejen rundt, med et højt og godt sundhedsniveau for alle.

Vi er på det senere - fra o. 1960 og frem - nået til en næsten bizar erkendelse af at mange af vores *hélt interne* problemer skyldes at vi lever i et velstands- og overflodssamfund. For resten et velstandssamfund hvor man udvikler og implementerer ny teknologi så hurtigt at man på en formiddag kan oversætte bøger fra et simpelt dansk til et meget specielt arabisk.

Apropos vedhæfter jeg en mærkat som *nogen* i den bedste mening har klistret op på en mast, en lysmast, på Nybrovej - hvoraf jeg har udledt at den opsættende danske menigmand *må* have ment at der var en vis oversættelse der burde være blevet skrottet før den blev gjort?

3 - At tænke som Holberg?

Hvis vi - i denne situation - ville prøve at tænke som Holberg, kunne vi måske tage ved lære af nogle af de ting han skrev i sine senere værker, i *Heltehistorierne* og *Heltindehistorierne* ikke mindst, hvor han jo nemlig viste os at *vi* skulle se med tolerance på andre kulturer og samfund.

Der er også nogle epistler - fx dem der handler om grønlænderne og os - hvor han viste at vi kunne prøve at se på os selv *med fremmede øjne*. Hvis vi gjorde dét, ville vi formentlig undre os over hvor stor en afstand der var mellem hvad vi *sagde* og hvad vi *gjorde*.

Akkurat.

Der ville, egentlig, have været større grund til undren - og bekymring - hvis alle u-landene og det selvbevidste Kina slet og ret havde skrevet under på dét som USA og andre rige lande - der længe har brugt retorter og ud-lukket CO2 - så fornuftigt har bedt dem om på det seneste.

Nu er situationen - tilsyneladende - ganske anderledes end den var for blot 14 dage siden. Mange ibåde den rige del af Verden og i den fattige har indset at man MÅ forhandle videre. Men så vil man - sandsynligvis - også finde på andre måder at diskutere besværlige ting på ... og andre måder end de hidtidigt anvendte til at afstemme de meget forskellige sociale, økonomiske og politiske interesser på.

Gør man ikke dét, er det værst for os selv. Som Al Gore sagde den anden dag i *Imperial Bio*, har vi masser af teknologi til at tackle klimaudfordringerne med ... Det er slet ikke dér problemet ligger.

Vi kan ikke løse ret mange klimaproblemer ved at søge intenst i Holbergs skrifter. Misforstå mig ret. Men ved at læse skrifterne omhyggeligt og med nutidige briller, kan vi formentlig finde inspiration til at se på *tingene*, de andre og os selv med andre øjne og til at fokusere på dét der har betydning nu om stunder: De andre og os selv, ... men *måske kommer vores masker til at smelte* som et par gæve gavtyve netop har sunget.

Det er et par vidunderligt satiriske gemytter, Chapper og Pharphar, jeg tænker på - de har sammendigtet et stykke kunst med smæk for skillingen og fortjener selv et *klap* med begge hænder:

Op på beatet: **http://www.dr.dk/pirattv/klip/op-paa-beatet/**

[*Op på beatet* er slettet på dr.dk]

Glædelig jul og godt nytår

Bjørn Andersen, 20.12.2009

The Copenhagen Addendum - A Chinese Saying

亡羊补牢

Ifølge dén af *Phar hér*[464] autoriserede Google-Oversætter kunne den kinesiske sentens - med en lidt ulden tolkning - betyde: *bedre sent end aldrig,*

mens et alternativt stykke software minder om

at man dog kan reparere sit gærde
når man har mistet et får -
måske fordi dét er langt bedre end ingenting?

Dette kapitel blev publiceret første gang
- i anledning af Klimakonferencen -
som holberg.nu nr. 30 - 20.-21.12.2009

8 - Exit

1 - De '6' vigtigste punkter. 10.09.2009

1/ Holberg var tangent [tangent med tryk på første stavelse, ikke på anden]. Han 'pegede' i flere retninger. Han udsprang af sin tid og var på én gang én der understøttede Enevælden - og én der der levede i en særlig form for konflikt med den. Han var radikal i nogle henseender, konservativ i andre, og han kunne sé fortiden og sin egen tid under begge synsvinkler.

2/ Holberg var også tangent på det personlige plan; han var en gnavpotte, en selvbevidst særling, en *noli me tangere* - ironisk ikke kun over for sin samtid, men også over for sig selv; han var tillige en gnavpotte der holdt af Corelli's musik og som - i det skjulte - kunne fælde en tåre[465].

3/ En bog fra 2009 om Holberg og *Jeppe* kan ikke være anakronistisk, den må være det modsatte: 'kronistisk'. Den må referere til Tiden ... *Jeppe*'s tid, *Danmarks og Norges Beskrivelse*'s tid, *Havrebjerg*'s tid o. 1740, epistlernes tid osv - og tiden *nu ...* ikke fordi Tiden er noget *i sig selv*, men fordi menneskene ikke - *kun* - lever cirkulært, men også lever spiralsk og uden mulighed for at fortryde.

Holberg døde på sæt og vis ud med sig selv. Han *fik* efterfølgere, men de gjorde anderledes end han; de forrige tider var uigenkaldeligt forbi - déngang i januar 1754 - hvor han slog sit sidste vingeslag.

2009 er *ikke* 1722, 1729 ... 1750, og Holberg har *ikke* skrevet om os, han har derimod skrevet om sig selv og de andre i 1722 og frem mens de så ligeud, frem eller tilbage. Derfor må '1722', '1729', '1740' og '1750' stå i datid, de skal ikke stå i

aktualiserende nutid. Datid er fortid, nutid er mens vi lever og kan tænke ind i fremtiden - der ikke kan blive *akkurat* som hidtil, men som også vil indebære nyt og anderledes.

4/ En bog om Holberg og *Jeppe* kan ikke i 2009 være literaturvidenskabelig *som sådan*, den må stræbe efter noget *bredere* for at være dækkende, den må snarere stræbe i kultursociologisk og 'historisk' retning.

5/ Derfor kan bogen heller ikke *kun* handle om det store værk og det ejendommelige værks geniale skaber, den må *også* handle om datidens store og små dobbeltmennesker der var en - *særlig* - del af 'tiden': Den landbrugskyndige statstjener og fantast *Povel Juel*; Bondestudenten og skuespilleren - den senere universitetspedel - *Johan Wibe Gram*; den kristnede drabsmand *Pôk Christian;* den grove ridefoged og den retfærdige dommer *Knud Ahasverus Becher* som bønderne gjorde *voldsomt* op med - og den meget forvirrede pietist *Frederic Svane Africanus*, engang Holberg's degn i Havrebjerg - men én som Holberg 'nærigt' holdt fra livet mens degnen rethaverisk ridsede sit navnetræk i den gamle degnestol.

6/ En bog om Holberg og *Jeppe* kan ikke være en bog der understøtter en statslig kánon, for der må i 2009 stræbes i en anden retning: Efter at bogen bliver et bidrag til diskussionen om et forfatterskab ... hvis forfatter selv, i fordums tid, havde lagde op til at man skulle tænke over tingene og finde sin rette 'historiske' plads.

2 - Emmet Feigenberg om Holberg 18.09.2009

Emmet Feigenberg sagde i dag - fredag den 18. september 2009 - i en radiodiskussion på DR P1 med Martin Henriksen fra Dansk Folkeparti, at teater altid havde været politisk. Shakespeare havde lavet politisk teater med *Julius Cæsar*, sagde han. Ludvig Holberg havde lavet politisk teater med *Jeppe på bjerget*, tilføjede han - og Henrik Ibsen med *Et dukkehjem*. Shakespeare, Holberg og Ibsen ville diskutere nogle ting, sætte nogle ting til debat - det var dét der var formålet.

Hvad Feigenberg sagde kan man have stor sympati for. Men hvor har han fra, dét han sagde om hvad Holberg ville med *Jeppe*? For mig at sé er det ikke så nemt at finde ud af hvad Holberg har villet med netop dét stykke. Skuespillerne var i det mindste temmelig forvirrede, dét véd vi fra Holberg selv. Der måtte noget til for at stykket kunne blive en succés, student Gram's farcéring, so to speak.

Holder vi os imidlertid til hvad Holberg har skrevet i 1722 - og endnu ikke tager dét med, som er en senere tilføjelse som fx skyldes student Gram's intervention - eller lader være med at inddrage hvad Holberg på senere tidspunkter har sagt om landbrugsforhold og bondens stilling, så må 'konklusion' være, forekommer det mig, at Holberg ikke så meget i 1722 har villet sende sin komedie ud til diskussion, at han ville rejse en debat, men at han primært ville lave noget underholdning der kunne tiltrække og fastholde et publikum. Vide noget herom med sikkerhed kan man ikke. Kun kan man undersøge tingene et stykke ad vejen og lægge resultater og overvejelser frem til diskussion.

Og jo, det er sandt at Holberg har hægtet en 'morale' på til sidst i *Jeppe* ... og lagt den i munden på Baronen. Men var dét noget der skulle diskuteres?

Måske. Måske ikke.

Det er også sandt at Holberg har skrevet om både at fornøje og om at omstøbe almuen, men det var senere.

3 - Impatiens - Noli me tangere

I sommeren blomstrer på Sjælland en sælsom plante, *impatiens - noli me tanger* - dvs *utålmodig* [som jeg er]*, rør mig ikke.* Navnet bærer den ikke uden grund.

C.A.M. Lindman skriver: *Ved fuld modenhed består der en stærk spænding mellem frugtvæggenes indre og ydre lag* [bd 6, s. 31].

Planten vokser gerne på fugtige lokaliteter som skyggefulde stier langs Mølleøen ved Rådvad, ikke så langt fra Eremitageslottet. Kommer man til at røre frøkapslen når den er moden eksploderer den, krøller sig sammen og skyder sit frø langt afsted, op til et par meter. Som der står i en *flora* kan frøet ramme en anden frøkapsel, og såå fremdeles.

I Kongens Dyrehave bruger man plantens navn som en påmindelse til skovgæsterne om ikke at komme for tæt på hjortekiddene, gør man dét vil de voksne dyr ikke længere kendes ved de små.

4 - Exit Frederik Hammond

Foreløbig tilføjelse 090928

Da jeg var i gang med at undersøge hvad der var op og ned mht Povel Juel og hans vidtløftigheder, slog jeg efter et par steder om HVOR præcis Povel Juel var blevet ekspederet. Var det på Gammeltorv (som én kilde ville vide) eller på Nytorv (som de fleste foretrak)? Det MÅ have været på Nytorv blev konklusionen ...

Men så tilføjedes det et par steder at de sidste der blev ekspederet på Nytorv var en etatsråd Frederik Hammond og hans medhjælper Anders Sundblad. Det skal være sket i 1758, 4 år efter at Holberg var død. Helt præcist: 7.12.1758.

Men hvad har danske, siden norske Hammond med Holberg at gøre? - kunne man spørge. Hammond var tilsyneladende én af hans studenter, én af dem vi kender navnet på; Holberg var hans 'tutor' i 1739, hans første vejleder på universitetet (dvs hans privatpræceptor).

Da den energiske Hammond imidlertid fandt på at trykke sine egne 'bancosedler', blev han lokket i en fælde ... der førte ham og hans medhjælper til den samme endestation som Povel Juel 25 år før.

5 - Post festum, foreløbige noter

1 - Jens Baggesen fra Korsør

Baggesen skrev i sin første bog - *Comiske Fortællinger* udgivet i 1785 - *sin* ¤Jeppe¤-historie; den er meget anderledes end Holberg's men han refererer til denne uafbrudt (og egentlig også til *Peder Paars*).

Se foreløbigt: http://holberg.nu/Baggesen-Jeppe.htm

Senere oversatte Baggesen som bekendt *Niels Klim*.

2 - Paradigmeskiftet omkring 1785

[se senere i *Jeppe-1785*]

I slutningen af 1700-tallet fandt der et stort paradigmeskifte sted, ikke på én gang måske - og vel heller ikke fuldt synkront - men både på det bevidsthedsmæssige, det ideologiske og politiske område og i den materielle virkelighed?

Nogle havde gennem en tid tænkt at der var behov for ændringer af en slags, andre ikke.

Blandt de første var Reverdil, men også Struensee, derimod næppe Enevold Brandt som måske slet ikke havde sit hovede dér? - ej heller Ove Guldberg.

Guldberg var, menes det, fysiokrat af en slags - og tænkte øjensynlig på samme måde som Holberg: Holberg talte *ikke* om at stavnsbåndet skulle afskaffes, *ikke* om at Enevælden skulle afskaffes, men derimod om at enhver - på sin plads skulle yde sit bedste.

Guldberg så Struensee som en usurpator og vel nok som en anmassende opkomling, sig selv som noget ganske andet. Men han var vel ikke hævngerrig i dén forstand at han gik videre end til at straffe de mest involverede, dvs Struensee, Dronningen og Brandt.

I næste række, i 1784, få år senere, trådte Kronprinsen frem støttet af en lille flok fremsynede som A.P. Bernstorff og C.D. Reventlow og væltede Guldberg & Co. Deres sigte var at omlægge hoveriet og at afskaffe Stavnsbåndet (fra 1788 og frem), men de mødte betydelig modstand fra især jyske godsejere. Deres sigte var ikke at afskaffe Enevælden, men måske at modernisere den?

Hvad der skete var langt fra hvad de mest undertrykte bønder havde drømt om, fx de oprørske på Bækkeskov, der ikke var mere oprørske end at de ville sætte *deres* herremand ud af spillet og leve relativt bedre end hidtil, for de havde næppe et videre perspektiv for deres protest og had end den *lokale* synsvinkel.

Christian 7' var - og viste i stigende grad - at han var sindssyg. Man kunne i nogen grad beskrive hans tilfælde (se fx hvad Struensee skrev), men man havde ikke en adækvat forståelse af det, og man behandlede ham langt fra hensigtsmæssigt på det personlige plan.

Derimod fandt man på det politiske plan midler til at komme videre, men taget under ét - demonstrerede kongens skæbne

at systemet ikke var 'sikkert' nok.

Måske kan man sige at Frederik 6' og kredsen omkring ham intensiverede Enevælden og visse sider af den - men man tabte flåden, man tabte styrken på havene, man måtte tåle endog hårde konsekvenser af støtten til Napoleon, man tabte Norge (endda til Sverige), og ikke mange år efter blev Parlamentarismen etableret, nemlig i 1849.

3 - Struensee. Guldberg

'Usurpatoren' Struensee var en meget mærkelig ¤Jeppe¤-figur der næppe kendte meget til Holberg.

Se evt: http://holberg.nu/Syvende-Christian.htm

Han blev 'erstattet' af en anden usurpator Ove Høegh-Guldberg professor ved Sorø osv. En mand der kendte meget til Holberg og hans skrifter - og som (formentlig) fandt sig inspireret af ham.

'Man' (Guldberg, Malling, Wiedewelt) bearbejdede Holberg, gjorde ham til en næsten mytisk figur og fastlagde en kánon, der ville noget: Tag til Jægerspris, læs Malling og se hvad Guldberg gjorde og ikke gjorde (indfødsretten fx).

Guldberg styrede på mange, om ikke alle leder og kanter, men ikke særlig fremadrettet - og han oversså fuldstændigt at tiderne var ved at skifte (han var fysiokrat og til enevælde, men ikke liberal eller til opbrud).

Perioden 'kronedes med' at 'man' sendte Guldberg sendt til 'Års', at den rare Wiedewelt gik i søen - og at Oehlensläger

skrev sit smukke digt om samme Wiede.

By the way, Wiede's sarkofag til Holberg er én af de pænere ting han har lavet, sammenlign fx med hans enorme 'ting' for Frederik den 5' i Roskilde Domkirke, se:

http://holberg.nu/Soroe-Klosterkirke.htm

Denne 'fase' sluttede lidt senere end den næste 'fase' begyndte, for Wiedewelt var med også hér, men hans kraft var ved at være udtømt.

4 - Kronprinsen's omvæltning [ikke hans 'indtørring' i 1800-tallet]

I denne sidste 'fase' - jeg tænker at slutte hvor Rahbek begyndte og hvor Gunnar Sivertsen langt senere har taget fat i den danske tradition - afskaffede Kronprinsen & Co Christian 6's Stavnsbånd osv.

Det var først fra Baggesen's tid og frem der for alvor blev diskuteret landboreformer, hvor mange 'ting' blev hevet frem og endevendt.

Pø om pø kom bønderne med, men omvendingsprojektet var til at begynde med *ikke* noget der kom fra græsrødderne, langt snarere fra fremsynede personer med talrige hjælpere (én af dem 7' Christian's Reverdil der var stærkt interesseret i landboforhold og som måske har været en langt mere kompleks figur end man skulle tro fra hans erindringer.

På tvende beene?

Eksperiment og virkelighed

Om Ludvig Holberg's *Jeppe*

Et kultursociologisk essay

IV - Tekster

Klip fra Robert Molesworth, Jørgen Jørgensen Sorterup, Iver Brinck, Frederik 4', Povel Juel, Povel Phønixberg, Christian 5's Danske Lov, Ludvig Holberg, Hans Egede, Knud Lyne Rahbek og Georg Brandes.

Fotos og andre illustrationer **[PDF >< ePub]**

[Forside og s. 2 produceres særskilt] [Forside og s. 2 hér skal slettes ved PDF-samling og trykning]

[I del - Essay - Eksperiment og virkelighed - findes s. 1 ff]

[II del - Essay - Virkeligheden på komedie - findes s. 116 ff]

[III del - Essay - Regnebrættet. Bundlinjen. Exit - findes s. 490 ff]

[IV del - Tekster - findes s. 609 ff.]

-

Beta-version 120812 mht Povel Juel.

Alfa-version 100107 (evt senere) hvad det øvrige angår.

Kolofon ...

1 - Tekster. Oversigter. Litteraturliste

1 - Kronologi. Ufuldstændig oversigt mshp ...

1694 Molesworth udgiver *An Account of Denmark as It was in the Year 1692*

1701, 1702 Frederik 4' indfører en landmilits og afskaffer det sjællandsk-mønsk-lollandske vornedskab.

1704-1705 LH's 1' udlandsrejse til Amsterdam og Aachen. Retur til Kristiansand (oprindelig Christianssand).

1706-1708 LH's 2' udlandsrejse. LH og Christian Brix i England.

1708-1709 LH's 3' udlandsrejse til Tyskland.

1709-1714 LH på Borch's kollegium i København.

1714-1716 LH's 4' udlandsrejse til Paris og Rom, den romanske. Lånte Mikkel Røg's kongelige franske pas.

1717 LH ansættes af Kongen som professor; lønnes af fæsteafgifter som han selv må inddrive. F.J. Billeskov Jansen. *Indledning til LHs betænkning over kvægsygen*.

1719-1720 LH udgiver - under psudonymet Hans Mikkelsen - de første dele af *Peder Paars.* Frederik Rostgaard protesterer - som ejer af Anholt - over for Kongen (med faglig støtte af Hans Gram); Kongen afviser klagen fordi der er tale om en satire. 1720: Første fuldstændige udgave, dvs inkl 4' Bog.

1721 Store Nordiske Krig (mht Danmark: 1700, 1709-1720) afsluttes.

1721 Hans Egede afrejser til Grønland.

1721 Povel Juel skriver *En god Bonde.* Hans Gram giver bogen sit imprimatur [= må trykkes]. Bogen udgives 1' gang i 1722.

1721-1727 Frederik 4' lader rejse 241 rytterskoler (den sidste på Bogø).

1722-1723 *»Jeppe på Bierget«* [1722] opføres i København og udgives i bogform [1723].

1723 Februar. Povel Juel pågribes på kongelig ordre af Christian Erlund, forhøres, dømmes til døden og pines. Henrettes på Nytorv i København 8. marts 1723.

1724 November Pôk og Qiperok i Københavns Havn. Frederik Rostgaard arrangerer og digter vers i anledning heraf.

1725 Deichmann & Co undersøger - i samråd med Kongen - Frederik Rostgaard's forhold. Rostgaard forvises fra hoffet, men 'overlever' på frastand som embedsmand og som privatmand på Krogerup. Har vedvarende en relation til Hans Gram.

1725-1726 Juni 1725: LH's 5' og sidste udlandsrejse til Bruxelles, Paris, Bremen, Hamburg. I København marts 1726.

1727 Teatret i Lille Grønnegade lukker fordi publikum forsvinder.

1728 Oktober København's brand (over 2-3 dage).

1729 LH udgiver *Danmarks og Norges Beskrivelse* (1' udgave).

1729-1746 Teatervirksomhed indstilles fra omkring 1729, påbudt allerede af Frederik 4' [verificeres], men videreført under Christian 6'.

1733 Christian 6' indfører Stavnsbåndet (Sjælland, Fyn,

Jylland). Afskaffelse påbegyndes i 1788.

1734 Bonde fra Ugerløse S for Kalundborg bliver dræbt. Efterforskning. Sagen om Natmandskomplottet. Tyge Krogh: *»Det Store Natmandskomplot«*.

1735 LH yder lån på 1.000 Rdl til Johan Severin Bentzon. Formentlig efter råd eller opfordring fra søstersønnen Christian Tostrup. CT var søn af Sophie Holberg og præsten Nikolai Tostrup. CT var foged på Brorupgaard fra o. 1730; 1735 blev han (muligvis, formentlig ved LH's mellemkomst?) Universitets-Ridefoged i Roskilde; han bosatte sig på Skt. Jørgensbjerg og døde i 1744]. Olrik, 1946, s. 7 ff. Mht Tostrup: Jf. Ellling 1939, s. 53.

1736 LH yder lån på 6.000 Rdl til Johan Severin Bentzon. Olrik, 1946, s. 7.

1737-1751 LH Kvæstor for Universitetet.

1738 August. Godsejeren Knud Ahasverus Becker dræbes på sin ejendom Bækkeskov [i 1300-tallet: Becheskou] ved Everdrup nær Præstø. Gerningsmænd og -kvinder pågribes og dømmes, nogle henrettes, andre fængsles. Becker omtales i tiden - men ikke af Holberg - som en bondeplager.

1739 Chr. VI's Skoleforordning af 1739 og plakat af 1740. Tersløsegaard's ladegård var (fmtl.) fra dette år. Kornerup 1939, s. 30. Elling, 1941, s. 55.

1740 1/ LH overtager Brorupgaard; købekontrakt af 13.4.1740. LH køber bøndergods i Aarslev By (pantebrev til Kongen var uindfriet ved LHs død). LH forpagter Havrebjerg Kongetiende af Slagelse Hospital.

1740 2/ 8.7. møde blandt jordejerne om degnenes vilkår og om skoleforhold (LH er, så vidt vides, ikke repræsenteret).

Olrik, 1946, s. 7 ff. + 23.

1741 LH udgiver *Niels Klim* på latin i Leipzig.

1744 Christian Tostrup, Holberg's søstersøn, universitets-ridefoged i Roskilde, dør.

1745 1/ 2.5.: LH køber Tersløsegaard.

1745 2/ LH tilkøber Stillinge Kirketiende.

1745 3/ Johan Adolph Løppentin forpagter Brorupgaard.

1745 4/ LH skriver betænkning over kvægsygen og får den læst op (mens han selv er fraværende) i dét der svarer til Videnskabernes Selskab. Olrik, 1946, s. 7.

1747 LH bliver baron.

1748 Frederik Bierre foged på Tersløsegård 1748-1752 (hvor FB dør, jf Tersløse's kirkebog).

1749 1/ LH afskediger fogeden Winderslev på Brorupgaard. LH rejser erstatningssag, men taber i 2 instanser. Pålæg fra LH om 'i Tide at tage noget Korn fra de svage Mænd udj Blæsinge og Haureberg til Skatter og en maadelig Landgilde'.

1749 2/ Africanus tiltræder som degn i Havrebjerg-Gudum efter Andreas Petersen Romsgaard [1694-1760], der havde fået kald i Tersløse! Romsgaard og Holberg må have »kunnet« med hinanden, selv om LH ytrer en vis kritik i et brev til sin foged, F. Bierre, 11.11.1749.

1750 Komponisten Johan Adolph Scheibe (der var en god bekendt eller ven af LH) oversætter og får udgivet en tysk udgave af Peder Paars i Leipzig.

1751 April: LH frasiger sig Kvæstorhvervet. Claus Jessen forpagter af Brorupgaard.

1752 Frederik Bierre, fogeden på Tersløsegaard, dør. Kirkebogen.

1753 Ca. 14.1. Africanus hos LH. 30.1. LH skriver til biskop Hersleb om Africanus' lønkrav. 26.2. LH skriver til Kongen ang pastor Gynther, nævner at han har ladet kirken renovere for 500 Rigsdaler og beder om at han selv lades i fred.

1754 28.1. LH dør i København. Bisættelse. Transport noget senere til Sorø Klosterkirke.

1755 1/ 19.7. skriver Overhofmester C. Juel til Forvalter Chr. Hviid om genoprettelse af Staklebro. Heraf (og af pengeregnskab) fremgår at broen lå hvor nuværende bro ligger, nemlig over Valdbæk, senere kaldet Skidenrende. Olrik 1946, s. 24.

1755 2/ December. Uenighed mellem Africanus og Gynter om kirkens aflåsning m.v. Africanus befaler Gynther i Kongens navn og indskriver et (problematisk) notat i Tillysningsbogen. Eriksholm 1907, s. 34 ff.

1756 Africanus henvender sig til biskoppen. Det er student Schiødte's skyld, mener Africanus. Biskoppen noterer: *»mig synes at hans Capitolium er ikke vel forvaret, og den africanske Selvraadighed blandet med europæisk Indbildning og Hofmod vil confundere hans Sandser«*. Provsteret nedsættes januar 1756. Africanus accepterer at han ikke er præstens medtjener, men hans undergivne, får en alvorlig irettesættelse, men afskediges ikke. Eriksholm, s. 41 ff.

1758 Etatsråd Frederik Hammond henrettes på Nytorv i København; han havde haft LH som privatpræceptor - og havde trykt sine egne pengesedler. Se ovenfor s. 604.

1769 Kort over området tegnes. Olrik skriver: Carte over Store

og Lille Waldbye tilligemed Iernebiergbye og Brorupgaard beliggende udi Antvorskov Amt Slagelse Herred St. Michels Sogn efter Hoilovlige Rentekammerets befalning forfattet Aar 1769 af A. Borch. Olrik 1946, s. 18 + 24.

1770 Joachim Gynther dør og begraves ved kirken i Havrebjerg.

1772 1/ 17. januar: Enkedronning Juliane Marie, arveprins Frederik, professor Ove Høegh-Guldberg m.fl. afsætter og fængsler Struensee og Enevold Brandt. Christian 7's dronning tages i forvaring. En kommissionsdomstol nedsættes. Struensee og Brandt dømmes og henrettes. Dronningen landsforvises.

1772 2/ En kreds af personer (formentlig bl.a. Bolle Willum Luxdorph, astronomen Augustinus, klokkeren og filologen Lavrids Nielsen Schow og Johannes Wiedewelt) genudgiver *Peder Paars* på dansk med en indledning ved Schow og med (nye) illustrationer af Wiedewelt - foruden et par af Peder Als. Illustrationerne var stukket af J.F. Clemens. Bemærkninger i Billeskov Jansen: *Ludvig Holberg Værker I Tolv Bind*, bd. 2, plancherne mellem s. 184 og 185.

1785, 1787-1788 1/ Africanus er blevet blind og må i januar fratræde som degn; han fik en pension på 16 Rdl om året. Han og hans kone, Trine, flyttede til en lejlighed på Havrebjerg Mølle. De solgte hvad de havde og som de ikke skulle bruge. I april året efter var der brand på møllen, og de mistede hvad de havde. Parret boede derefter hos en slægtning, en bror?, til Trine i Slagelse, de boede i Bredegade 135. Efterfølgende kom Africanus (men ikke Trine?) på Slagelse Hospital hvor han blev indskrevet under nummer 93. Sidste notat opgives at være fra fra december 1787, så han er formentlig død i 1788.

Eriksholm 1907, s. 48 f. [verificeres mht Slagelse Hospitals Protokol 1786-88], Kornerup 1939, s. 34 og folketællingen i 1787 (Bredegade).

1785 2/ Jens Baggesen udgiver *sin* fortælling om den sjællandske Jeppe, digital udgave findes, se ovenfor s. 605.

1788 Kronprins Frederik (6') m.fl. beslutter ophævelsen af Stavnsbåndet (se under 1733).

1789 En kreds af personer (bestående af Johan v. Bülow, Nicolai Abildgaard, kobberstikker J.F. Clemens m.fl.) udgiver LH's *Niels Klim* i Jens Baggesen's oversættelse. Illustrationer især af Nic. Abildgaard, en enkelt af Jens Juel - stikkene var gjort af Clemens.

1792-1797 Frihedsstøtten opsættes uden for Vesterport i København med henvisning til landboreformerne. Nic. Abildgaard m.fl. havde taget initiativ.

1804 Brand på Brorupgaard og igen **1856** (derefter opføres ny hovedgaard et stykke derfra).

1884 200-året for LH's fødsel. Georg Brandes får udgivet sin LH-biografi. Digital udgave kan findes findes via: http://bjoerna.dk/Holberg/Brandes-2007.htm

2 - Relationer

... som de **er '*i sig selv'* [?]**

		Metode-overvejelser i 1722	Metode-overvejelser i 1884 (herunder om tilsvarende overvejelser i 1722)	Metode-overvejelser i 2009 (herunder om tilsvarende overvejelser i hhv 1722 og 1884)
Om 2009	N o t e			Forestillinger i 2009 *om 2009,* = som tingene tager sig ud i 2009
Om 1884			Forestillinger i 1884 *om 1884*, = som tingene tog sig ud i 1884	Forestillinger i 2009 *om 1884*, = som tingene tager sig ud i 2009
Om 1722		Forestillinger i 1722 *om 1722*, = som tingene tog sig ud i	Forestillinger i 1884 *om 1722*, = som tingene tog sig ud i	Forestillinger i 2009 *om 1722*, = som tingene tager sig ud i

		1722	1884	2009
Som 'tingene' var (i sig selv) i		Som 'tingene' var (i sig selv) i 1722	Som 'tingene' var (i sig selv) i 1884	Som 'tingene' er (i sig selv) i 2009
Tids-aksen		1722	1884	2009

Bemærkninger:

Overskriften: som de er 'i sig selv' [?] betyder 'skemaet' 'foregår' på et meta-plan, for hver specifik person der vil opstille et sådan skema må gøre det på sin måde - foretage sine valg osv

Tiden går *i sig selv* én vej - *fremad* eller *opad...*

0/ Kolonne 2: Måske tegne en pil med spidsen opad ..., svarende til den vandrette pil i Række 7 (nederste).

Terminologien: Udtrykket 'forestillinger' er vel ikke det bedste når emnet er en komedie og de måder den kan forestilles på. Men hellere *forestillinger* end *indbildninger*. Meningen er at i virkelighedens verden sker 'interaktionen' mellem mennesker der hver især bærer på nogle 'forestillinger', de ser ikke Verden som sådan, men ser den altid gennem et filter ... Beskrivelsen kan hurtigt blive meget indviklet og kompliceret uden at den derfor - i sig selv? - bliver mere dækkende eller korrekt. I Virkelighedens Verden må man forkorte, stramme op, skaffe sig et overblik ... ... Da min hensigt ikke er at 'skrive' en erkendelsesteori, stopper jeg her ...

1/ *Tingene i sig selv* er et 'teknisk' begreb, det fortæller at *tingene* ikke har en bevidsthed om sig selv eller har intentioner i nogen som helst henseende, men de mennesker der er en del af 'tingene' har begge dele i ét eller andet omfang, menneskene kan siges at have '*lokal' bevidsthed og 'lokale' intentioner,* dvs bevidsthed og intentioner der (som udgangspunkt) er stærkt bestemt af personen selv og de 'aktuelle' eller 'lokale' omstændigheder.

2/ Figuren giver som alle skematiske fremstillinger et meget forenklet billede af 'tingene' som de er og om 'relationerne' mellem dem. Ofte er der ikke tale om relationer direkte mellem 'tingene', men mellem billeder af eller forestillinger om tingene.

3/ *De grå felter.* I princippet kunne man fx i 1722 forestille sig hvordan tingene måtte være i 1884, i 2009 osv. Men som en slags *science fiction,* en 'foreteeelse' der først blev udbredt engang i 1800-tallet ... ? Under alle omstændigheder er der ikke grund til at bruge plads på den her ... Men det kan påminde 'os' om én ting: At lige som det er næsten umuligt at stå på et bestemt tidspunkt og se fremad, næsten lige så svært er det at se tilbage ... For *hvad* man sér er meget bestemt af den *aktuelle* horisont.

4/ På den anden side er det en velkendt 'ting' at *lokale* forfattere[466] lader sig inspirere af fortidige forfattere, dette gælder i høj grad Holberg, men det gælder også Povel Juel - for han nævner 'fædrene', men han navngiver dem ikke. Der er vel kun to navngivne kilder i Bonde-bogen, Prædikerens bog og Danske Lov, foruden at han påberåber sig selv.

3 - Udtaget fra indledn. *Holberg's samfundskritik*

Når man i præcis de samme perioder - kan se at Holberg har formuleret sig kritisk mod *visse* nærmere bestemte forhold, først og fremmest mod at kvinderne - pr. definition - tilhørte en lavere klasse (udtrykket *klasse* skal hér forstås ret bredt), og at man derfor ikke gav dem dé muligheder hele samfundet kunne have fordel af, men også imod at man i undervisningen på universitetet brugte 'forelæsning' og 'overhøring' i stedet for at lade de studerende være de aktivt spørgende.

At Holberg efterhånden blev grundigt irriteret på nogle af sine kolleger har givetvis været medvirkende til at han engagerede sig i projektet om at revitalisere Sorø Akademi som en universitetslignende institution.

Når det drejer sig om mere grundlæggende emner, er det ikke altid let at vide hvad Holberg *virkelig* mente. Hans tid var en ret besværlig tid, og nogle af dem der stak næsen langt frem fik den hugget af, i visse tilfælde i en nærmest helt bogstavelig forstand. Alt hvad der blev udgivet var underlagt censur - og i flere år var der direkte forbud mod at spille teater.

Holberg selv kom i en vis risiko da den meget fremtrædende Frederik Rostgaard, ejeren af Anholt, indklagede forfatteren af *Peder Paars* - angiveligt brygger Hans Mikkelsen i Kalundborg - for Kongen, Frederik 4'. Om Rostgaard, hans hjælper historikeren Hans Gram og Kongen selv déngang vidste hvem der gemte sig bag pseudonymet Hans Mikkelsen, står vist ikke klart. Da først den konkrete fare var drevet over, fordi Kongen fandt at *Paars* nok burde have været uskrevet, men dog måtte opfattes som ufarlig satire, er der meget der peger i retning af at Holberg frem over søgte at beherske sig, at han ikke ønskede at udæske Magten.

Pudsigt nok kom samme Rostgaard selv på et senere tidspunkt i en meget alvor klemme ...

4 - Udtaget fra indledn. Hvem var H?

Tangent-ord: tangente personer? ... Ku' man i stedet tale om at de tangente personer er marginale? Nej, for nok er der en form for gensidig forudsætning i det marginale (ift det almindelige), men hvor er bevægelsen eller retningen?

Ordet 'tangent' må forstås bredt ... 'umiddelbart' står en tangent vinkelret på diameteren, og er der en diameter er der også en cirkel og måske en trummerum af en slags, MEN undertiden får tangenten måske en vinkel, så den kommer til at ligne en korde, altså noget der skærer ... eller hvad det gør ... skal s'føli tages metaforisk osv ...

5 - 1640+ Jacob Bidermann: Fortælling

[Henvisning hertil: Bidermann's fortælling; Kilde skal anføres m/ nøjagtige henvisninger]

Den Fornemste af den utopiske Ungdom - saaledes lyder Fortællingen - havde faaet Lyst til at slaae sig løs. Hans Følge fandt da en beskjænket Bonde under en Eeg, ligge ligere en Død end en Sovende. De strømme om ham, og trække ham en i Benet, en i Haaret, en eet Sted, og en et andet, for at faae ham vaagen. Men da de saae, det var forgjæves, gav En et Raad, til ret at have Løjer med ham. De tage da Mennesket, som intet vidste af sig selv, og bære ham op paa Slottet; her underviser Herren sine Tjenere, hvad de have at gjøre; de rense og pynte den sovende Bonde, binde hans Haar i en ziirlig Knude, sætte ham et forlorent Skjæg fast paa Hagen, sminke ham, lægge ham i en prægtig Seng med galonerede Klæder ved Siden, Ringe paa Fingrene, Armbaand paa Armene, og stille nu et Par Mennesker til at staae paa Luur, hvorledes han vilde tee sig, naar han vaagnede.

Noget efter mældte den ene af disse, at Bonden var vaagnet, og gjorde saare latterlige Ophævelser. Man stimlede da til fra alle Sider, for at see, hvorledes denne Bondeklodrian kunde skikke sig paa et glimrende Slot. Da han havde udsovet Rusen, og først mærkede, hvor prægtigt Sovegemakket saae ud, begyndte han at gnide sine øjne, og see sig om, een Gang, to Gange, tre Gange; nu satte han sig forskrækket ned og begyndet at føle paa alt, hvad der omgav ham. Men da han ikke traf paa andet end Sølv og Silke, og kostelige Linklæder, og Guld og Elfenbeen, troede han, han svimlede. Hvad er det? sagde han, hvor har Lykken ført mig hen? er det min Skygge, jeg saae i Gaar, da jeg laae under Eegen, er jeg

kanskee endnu beskjænket, og troer at see, hvad jeg sværmer? Men jeg er jo vaagen, og ingen Drøm gjækker mig. Nu da han igjen vilde gnide Søvnen af øjnene, saae han Ringe paa sine Fingre og Armbaand, og gjenkjændte intet af sin gamle Usselhed. Han begyndte nu at troe, at han var en anden, og ikke sig selv mere; og da han nu ovenikjøbet i det spejlblanke Marmor saae baade sit Haar og sit Udseende anderledes og fandt Skjægget paa sin Hage, blev han saa bleg, som et Liig, og sagde: nu har da Ulykken reent faaet Magt over mig, og Intet ladet mig beholde tilbage af mig selv. Jeg kunde dog have Lyst at staae op af mit Leje, og prøve, om min Kone og Børn, og Tjenestefolk kjænde mig. Men nu fandt han isteden for sine Bondepjalter de prægtige Klæder og Guldkjæder; og nu blev han reent forvirret, og bar sig ad som en gal Mand; tilsidst gav han sig til at raabe paa een af sine Karle.

Nu kom fire Ynglinge efter Aftale ind, og med mange Comlimenter kyssede ham paa Hænderne, kaldte ham deres Konge og Herre, og begyndte at føre ham i de prægtige Klæder, bringe ham Sølv-Vandfad og Vaskeskaal, lugtende Vand at toe sig i, o. s. v.

Bonden, der var stum i alt dette, tænkte iblandt paa: hvad denne ny og usædvanlige Pragt kunde sige; det maatte være det forjættede Land, eller Paradiis, og det kunde ikke være andet end Engle, der baade saae saa vakkre ud, og gjorde saa venlig en Vold paa saadan en ringe Mand. Dog, da een vilde give ham Guldkjæden om Halsen, troede Bonden det var ude med hans Liv, og han skulde hænges i den Guldkjæde, og begyndte derfor at bede om Naade. O vær saa god først, sagde han, I fremmede Herrer, og siig mig, hvad jeg har gjort af mig selv; for jeg siger ikke imod, at døe, hvis jeg har fortjent

det. Men jeg græmmer mig over, ved hvad Fejltagelse jeg er kommen hid. Og vaagen har jeg aldrig ladt mig lokke til at stjæle, at jeg ikke skulde lade mig nøde til at hænge. Men sover jeg endnu, og har bestjaalen nogen i Søvne, saa lad mig dog ikke komme i Galgen, før jeg vaagner.

De falde ham i Ordet, og beder ham dog ikke snakke sligt, som var ikke ham værdigt. Han var deres Konge og Herre, hvem de efter gammel Skik skulde opvarte ved hans *Lever*. Han svarte derimod, at han var en Bonde, og hedde Jeppe, fød af fattige Forældre, og havde en Smule Jord og en Hoverigaard. De sagde ham imod, og da han ikke vilde give efter, overvældede de ham med store Usandheder; at det enten maatte være en Drøm, der havde forrykket den kongelige Hjerne, eller han var over sine mange Bekymringer kommen til Ulykke og gaaet fra sig selv. Om han ikke huskede, hvad han endnu i Gaar viseligen havde gjort? Da han nu spurgte, hvad det var? Da Du, svarte den ene, gav mig tusind Ducater, og denne en Guldkjæde, ham der en persisk Hest, og ham hist en indenlandsk. Jeppe svarede, at han ikke huskede noget deraf; hvorvel jeg nu seer, sagde han, at jeg har været gal, som har foræret Jer noget sligt. Og da I maa vide, at vanvittige Personer intet kan give bort, saa giver mig det flux igjen! De paastode, at igaar havde han været ved sin fulde Forstand; men nu var det, han snakkede over sig; thi hverken plejede Gale at give Noget bort eller Kloge at tage det tilbage. Han skulde derfor sætte sig paa sit kongelige Sæde, og vente paa sine Hoflæger, der skulde helbrede ham for Sindssyge.

Nu gaaer en Page, og kommer strax igjen med en heel Mængde Mennesker, som han alle giver ud for Læger. De gaae til ham med Bekymring, staae om ham med Ærbødighed, og efterat have kysset ham paa Haanden, knapper En hans

Trøje op, og føler ham paa Brystet, En finder hans Puls, hver gjorde Sit. Nu stikke de Hovederne sammen og erklære, at Blodet ved Legemets umaadelige Hede var kommen i Kaag, og voldte de Griller, saa Fyrsten glemte sig selv og troede at være en anden. Hvorvel den Vanvittighed ikke var i nogen høj Grad; det vilde ingen Under være, da Blodet var i saadant Kaag, om han endnu sværmede urimeligere. Der var imidlertid gode Raad for; naar han blot en Dag levede lystig, og søgte at fordrive de Griller ved Glæde og Vellevnet, vilde han snart komme til sin Samling igjen. Da han nu ikke vidste, hvad han skulde sige dertil, lod de strax gjøre Anstalter til al den Ting, der kunde muntre hans Sind. Der var Røgelse og Salver, og alle Slags rare Sager, og der var Musik og Sang; Jeppe, som fandt det var noget andet, end hans gamle Sækkepibe, spurgte, om de plejede altid at have sligt. De svarte, hver Dag, og han plejede at holde meget deraf; han undrede sig, at han ikke kunde komme det ihu; men de paastode, at det kom af hans Sygdom.

Nu fortælle de ham Historierne om den, der indbildte sig intet Hoved at have; den, der troede at have Hovedet fuldt af Fluer; den, der frygtede at volde en Oversvømmelse ved at lade sit Vand; den, der holdt sig selv for død; den, som man fik til at troe, hans Hoved var blevet dobbelt saa stort; og den, som stod i den Tanke, at hans Næse var 10 Fod lang; og faae de endelig vor Bondemand i den faste Tro, at han var en Konge. Nu begyndte han da at see sig stolt omkring, foragte alle dem, der omgav ham, og ansee for en Drøm Alt, hvad der kunde minde ham om hans fordums Fattigdom. Jeg kunde have Lyst, sagde han, at komme ud af Sovegemakket, for at sætte min Hukommelse andensteds paa Prøve. Strax lyde alle hans Bud. Nogle bære ham, andre ere hans Løbere, andre hans Laqvejer. Han bliver nu baaren om blandt alle sine fornemme

Herligheder, og viste især en gemeen Smag.

Nu nærmede Middagsmaaltidet sig, og da han gav tilkjænde, han længtes derefter, blev der strax prægtig dækket op for ham. Nu sætter han sig, som Odin, ene til Taffels, med alle sine Hofsinder omkring sig, der alle spilte deres Roller meget net. Naar han talte til Een, var strax alle i ærbødig Bevægelse, hans Nik var Befaling; der hørtes ikke uden **Konge** og **Herre** baade for og bag. Midlertid bringes en stor Slagtorden af Retter frem, Bordet pakkes fuldt med Guldtaffel; og der sees ikke andet end Guld, Sølv og de allerkostbareste Retter. Aldrig havde det Menneske seet saamange Herligheder, og hvad den Klodrian ikke engang vidste Navn paa, begyndte han nu at smage. Hertil var nu og de udsøgteste Vine i største Overflod, og kort sagt, intet fattedes, der var lækkert og rart. Heller ikke var der alt imellem Mangel paa gottende Latter; thi hver Gang Bondeklodrianen gjorde noget dumt, saae de at komme frem med noget, de kunde tage til Paaskud at lee af.

Midlertid krigede vor Jeppe tapperlig med Fade og Flasker; thi aldrig havde hans gemene Mave havt saa meget prægtigt at gotte sig med, eller stillet sin Hunger paa saadanne Retter, og slukket sin Tørst paa saa udsøgt Viin.

Da han nu altsaa havde mædsket sig med disse overflødige skjønne Ting, blev han endelig mæt, og hvad dermed gjerne plejer at følge, beskjænket. Saaledes gik Dagen med dette Galskab, til Bonden atter ikke vidste mere af sig selv og faldt i Søvn, som han var død. Endelig faldt man da paa, at lade denne nye Konge gaae af igjen; man tog altsaa Kjæderne af hans Hals, Ringene af hans Fingre, Brasseletterne af hans Arme, klædte ham af, fik ved lunkent Vand det forlorne Skjæg af Hagen paa ham, og Haaret i sine gamle Folder; hvormed da hans Døgnregiment havde Ende, og han blev den igjen, han

aldrig havde afladt at være. Og var der dette mærkelige ved ham blandt alle Regenter, at han var beskjænket, baade da han fik og nedlagde sit Regiment. Saaledes nedstødt fra sin Højhed fik han sin gamle Kofte paa igjen, og sin lasede Trøje, og blev kastet hen paa samme Mødding, han var trukket op fra igaar.

Da han der havde sovet sin Ruus ud, og bildte sig ind, han skulde vaagne som Konge, saae han, hans Rige var gaaet i Lyset, og han var vaagnet som en Bonde. Vilde jeg nu stykkeviis fortælle, hvad han da afsindig sagde, og gjorde,

det snart blev Nat på jydsk.

Med eet Ord, han bar sig ad som en Tosse vilde bære sig ad, og en klog Mand lee ad. Da han kom hjem, hvor de havde savnet ham i to Dage, siges der i det mindste, han sagde sin arrige Kone han havde været i Paradiis, hvor der havde været saa meget rart baade for øjne og Øren, og hvor han havde

Paa Finger Ring af Ædelsteen,
Og Seng af Skildpad eller Elfenbeen,
Og hvilede paa bløde Edderduun,
Og drak kun af Chrystal,
og sad paa Purpur kun.

og havde tusinde Herligheder. Men Konen, som ikke var saa lettroende, at hun skulde troe sin Mands Drøm, bildte sig ind, han havde kiget i de klare Glas i en Kippe; hun skjældte ham derfor ud, og trak ham efter Haaret ind i Sengekammeret, at han med Faste skulde bøde for sit Galskab.

Nu blev Bonden bragt for en digtet Ret. Der blev en Skraal, at man bragte en, der havde bestjaalet det kongelige Skatkammer. Der fremstode Vidner, at de havde seet Jeppe i KongePragt med Ringe paa Fingrene, og Guldarmbaand, som

de havde kjændt, og kort sagt, fremførte alt, hvad han forrige Dag havde sagt, og foretaget. Da han mærkede, han var overtydet ved disse Vidner, brast han bitterlig i at græde, tilstod, det var sandt, de sagde; men hvordan han enten var kommet til, eller af med al den Rigdom, begreb han slet ikke. Snart havde han troet, det var en Drøm, snart at han var bragt til Paradiis, og klædt der; men var kommen ligesaa hurtig af med sin nye Lykke, som til den. Dersom han altsaa havde syndet uden sit Vidende, bad han, det ikke maatte regnes ham til Onde. De andre blev derimod ved, at man ingenlunde maatte skaane ham; at Tingen baade var skjændig i sig selv, og farlig af Exempel, ikke blot at stjæle en Fyrstes Klæder, men endog paatage sig hans Person. Thi hvad kunde under dette Kongenavn ikke ustraffet prøves og gjøres. Det havde man nylig havt skrækkelige Exempler paa. Nu fremføre Advocaterne adskillige Anecdoter til Beviis herpaa, hvoriblandt den, der ligger til Grund i pantsatte Bondedreng.

Nu træde Dommerne sammen, og Dommen fældes. Der hersker en dyb Taushed. Kort derpaa oplæses følgende Dom: »Da Jeppe, Nielses Søn, og Jeppes Sønnesøn, med Vidner er overbeviist, at have stjaalet og aabenlyst baaret Purpur, Ringe, Halskjæder og Armbaand, og uden at tænke paa sin Herkomst, søgt kongelig Myndighed, og efterstræbt Kongen og Kongenavnet; thi kjændes for Ret, at Jeppe enten skal hænges i Reeb, eller kastes for de vilde Dyr, eller aflives ved Gift. Hvorimellem han har at vælge.« Her jamrer Jeppe længe forgjæves, som ikke er Umagen værd at anføre, da han i sit frie Valg intet saae, der var værdt at vælge; endelig valgte han Giften, som han ansaae for det mildeste, og drak den i alles Paasyn.

Strax begynder han at svimle, saa kom der en Taage for hans

Øine, saa kom han fra sin Samling og faldt i Søvn, saa han laae som død. Nu kom fire stærke Bøddelknægte med Maske for, og opreiste en lav Vippegalge, hvorpaa de alle gave dem om den arme Jeppe, der af Giften eller Søvnen var som død; de bandt ham nu saaledes, at de slog et Toug om Benene og op til Armene, saa hele Legemet var fastslynget; saa knyttede de et Reeb i, saa at de uden at røre ved Halsen hidsede ham op i Galgen.

Noget efter blev der et ynkeligt Skrig. Vi fore til Vinduerne og saae et Fruentimmer, der forbittret rev sig i Haaret, og slog sig for Brystet. Det var en Bondekjærling, den hængte Jeppes Kone. Thi saasnart hun hørte, hendes Mand var kommet i Galgen, løb hun did ude af sig selv, og æskede med højt Skraal sin Mand tilbage. Men da hun nu selv saae ham hænge, saa begyndte hun reent at rase, og fordobblede sit Skraal paa sin Jeppe, og sagde, at nu var hun og hendes Børn først ret ulykkelige, da de havde mistet saadan en Mand og Fader. Han havde været en retskaffen Huusbonde og Ægtefælle, og et Mønster for Bønder; med ham var al Retskaffenhed dræbt. Nu begyndte hun at fordre Liget, siden hun da ikke kunde faae sin Mand igjen.

Med denne rasende Raaben fik hun ikke blot hele Nabolauget i Bevægelse, men hun vækkede endog sin Mand op af sin dybe Søvn (thi andet havde Giften ikke gjort). Nu da Dvalens Taage var fordrevet, begyndte han først at slaae de tunge øjne op, og da de, som desuden var forgrædte, tillige hang sammen af Søvnklatterne, vilde han gnide dem med Fingeren; men mærkede, han var bagbunden. Han vilde nu reise sig, men blev vaer, at han hang i en Galge. Nu begyndte han at undre sig, hvorledes han var kommet derop efter sin Død. Derpaa saae han sig om, og saae sin Kone hyle paa Jorden. Nu kunde

den Døde ikke holde sig længer fra at tale med sin Nille. »Aah! kjære Kone! sagde han: hvor jeg vilde gjerne tale med Dig, hvis jeg ikke var død, og altsaa maatte tie. Havde Du været her for faa Timer siden, havde Du endnu fundet mig i Live. Men siden jeg nu er saa ynkelig myrdet, og ikke kan tale mere, saa tal Du, min Kone; og naar Du alt imellem seer til mig, saa fortæl mig, hvor det gaaer hjemme: om Kornet snart er modent, og naar det skal høstes; om vore Folk ere flinke til at gjøre, hvad de skal, og andet saadant, som det ligger mig Lag paa at vide. Og naar Du saa kommer igjen, saa see til, Du har nogen Mad med Dig iblandt, og en Kande Viin. For fra den Tid af, jeg begyndte at være blandt de Døde, har man ikke bragt mig noget at drikke, hvorvel jeg er forbandet tørstig.«

Da Konen hørte sin Mand snakke fra Galgen af, begyndte hun at rende sin Vei af Angest, som Pokker var efter hende. Men da hun hørte ham ogsaa tale om Viin, blev hendes Medynk til Vrede, hun blev staaende og skjældte den Hængte alt det ud, hun kunde: Mens han levede, havde han altid sværmet om i Kroer og Kipper, og ingen Dag ladet gaae hen uden Drik og Sviir, og ved dette liderlige Levnet sat alting til; og nu tørstede han endnu efter sin Død? Men det var noget skammeligt. Hun havde knapt det, hvormed hun kunde føde sine levende Børn, hvordan det da skulde gaae, om de Døde ogsaa skulde have noget at leve af. Derfor ønskede hun ham tusind Galger og Grene, og vilde gaae sin Vei, da man gav hende tilkjænde, at Dommeren havde besluttet for hendes Skyld at dømme hendes Mand til Liv og Frihed igjen. Men hun gav sig til at tude og skraale og frabede sig den Naade; og trygle dem, at de dog ikke vilde kalde en forfyldt Kjæltring til Live, som hun havde ondt nok ved at holde fra sin Lomme, nu han var død; tog de ham ned, fik hun at hænge sig. »Hør, sagde Manden: var jeg ikke død, skulde den Slange ikke tage saadan afsted for

Intet.« Endelig blev det da befalet, at han skulde tages ned af Galgen; men nu fik vi næsten værre at gjøre med at faae ham til at troe, han var i Live, end før, at han var død. Omsider blev han da overbeviist ved de Penge, Førsten lod ham give til Skades Erstatning. Da han havde faaet dem, saa, enten for at prøve, eller vise han var levende, var Jeppe ikke seen, førend han igjen kom til Kroen, og ikke gik derfra, før han havde drukket alle Pengene op. [Dvs Jeppe's 'eftertænksomhed' i finalen er Holberg's påfund og fmtl noget han har tænkt over].

6 - 1683 Danske Lov om Hospitaler og Fattige

I Danske Lov kunne man læse at ... [et par eksempler]

1-5-8, 1-9-17, 1-12-4, 1-24-1, **1-24-44**, 2-3-8, 2-5-6, 2-9-24, **2-7-10**, **2-17-12**, 2-17-25, 2-19-1 til og med 2-19-16, 5-3-26, **5-12-2**, **6-1-13**, **6-3-9**.

2' Bog. XIX. Cap: Om Hospitaler og Fattige[467]

1. Art: [2-19-1]

I hvert almindeligt Hospital skal af Hospitalets Inspecteurer (dog at Kongens Confirmation derpaa tagis) tilskikkis een god gudfrygtig og vederhæftig Mand, som enten er Ugift og fører et got kyskt Levnet, eller som er gift, og haver ingen Børn; Og skal hand imod tilbørlig Løn forrestaa Hospitalet, og opbære og anvende al den Rente og Indkomst, visse og Uvisse, som Hospitalet haver, til de Fattigis Ophold og Behov, og i alle Maader tiene de Fattige med Tro, videndis og rammendis deris Gavn og Beste. Og naar samme Forstander døer, da skal hvis hand sig efterlader blive hos samme Hospital, og skulle de Fattige være hans Arvinger.

2. [2-19-2]

Hand skal have fornødne Tienere under sig, saa at de Fattige kand uden billig Klage blive betiente.

3. [2-19-3]

Hand skal have Tilsyn, at de, som med smitsomme Syger ere beladne, ikke besmitte de andre, saa og giøre sin Flid, at de,

som have lægelige Syger, kunde blive hiulpne til deris Førlighed igien.

4. [2-19-4]

Hand skal hvert Aar giøre rigtig Regnskab for alle Hospitalets Indtægter og Udgifter i Kongens Befalningsmands, Superintendentens og andris, som Tilsyn er befalet, Overværelse.

5. [2-19-5]

Hand skal med Lov og Ret forsvare Hospitalets Gods, og med Lov og Ret igienkalde hvis med Uret derfra kand være kommet.

6. [2-19-6]

Ingen maa i Hospitalerne indtagis for Gunst, eller Gave, Vild eller Venskab; Men alleene de, som det storligen behøve; Ej heller maa der nogen indleggis, enten eene, eller selv anden for een Genant og vis Sum Penge, uden det befindis at kunde skee med Hospitalets store Fordeel.

7. [2-19-7]

Det skal ej til stædis dem, som i Hospitalerne ere indtagne, at gaa ofte i Byen, uden alleeniste til Kirken, uden Forstanderens Forlov; Ej heller gaa om at betle, eller tage sig anden Idræt for, enten med Drik, Rettergang, eller andet saadant, som rette Hospitals Lemmer ikke sømmer.

8. [2-19-8]

Alle Hospitals Lemmer, som noget med Hænderne kunde arbejde, eller forrette noget de andre til gode, skulle tilholdis det godvilligen og gierne at giøre; Dersom de det benegte, som de til Gavns kunde giøre, bør de at forvisis Hospitalet.

9. [2-19-9]

Ingen maa længre nyde sit Ophold i Hospitalerne, end til hand faar sin Førlighed igien, og kand paa andre Maader forhværve sit Brød; Men saadanne, som ikke for ret Hospitals Lemmer kand agtis, bør at udvisis, og andre Syge, Vanføre, og rette Hospitals Lemmer i deris Stæd indtagis.

10. [2-19-10]

Findis nogen at være Utaknemmelig, knuragtig, til Drukkenskab,eller anden Uskikkelighed tilgiven, da skal den først nogle gange paamindis; Dersom saadan Paamindelse ikke hielper, da skal den udvisis, og een anden i det stæd indtagis.

11. [2-19-11]

Sognepræsten skal een og anden sinde om Ugen besøge de indlagte Fattige, og dersom hand finder i nogen maade Forsømmelse paa den Røgt og Underholdning, som de Fattige skulle have, da skal hand paaminde Forstanderen; Dersom hand vil ikke raade Bod derpaa, da skal hand lade dennem det vide, som Hospitals Tilsyn er betroet, Kongens

Befalningsmand, Superintendenten, eller andre, at der maa retteligen raadis Bod derpaa, hand skal og i det minste eengang om Ugen trøste samme Fattige og Syge.

12. [2-19-12]

Store Hospitaler maa have og selv underholde deris Præster, at de Fattige ej lide nogen Skade, om nogen om Nattetide i Døds Angist begærede Trøst, eller at være deelagtig i Christi Legem og Blod.

13. [2-19-13]

Naar de Fattige hendøe, da skal dennem forskaffis een ærlig Christen Begravelse i Hospitals Kirkegaard paa Hospitals bekostning, uden de have Venner som dertil noget ville hielpe, og skal alt hvis de Bortdøde sig efterlade, komme Hospitalet til gode, og Forstanderen at føre det til Regnskab; Have de Venner, som dennem ville lade begrave til andre Byens Kirker da bør det dem ej at formenis; Men de Afdødis efterlatte Middeler skulle dog følge Hospitalet, som sagt er.

14. [2-19-14]

Ellers skal saaledis i Hospitalerne forholdis, som een hvers Kongelige Stiftninger, eller andre gudfrygtige Folkis Fundatzer, medføre.

15. [2-19-15]

For andre Fattige og Husarme skal og forordnis Forstandere,

som med ret Troeskab skulle opbære Renten af hvis som de Fattige er tillagt, saa og hvis derforuden af gudfrygtige Folk velvilligen givis, eller i Kirkerne om Prædikedagene i Tavlerne samlis, eller i andre Maader dem tilleggis; Hvilket de skulle uddeele iblant de Fattige troligen og rundeligen, efter som hver haver Behov; De skulle og giøre rigtig Regnskab paa alt det de have indtaget og udgivet i Øvrighedens og Sognepræstens Overværelse.

16. [2-19-16]

Paa Landsbyerne skulle Kirkens Patroner, hvor de ere, eller Kirkeværgerne, med Sognepræsten uddeele til de Fattige i Sognet, efter som een hvers Nødtørftighed meest udkræver, hvis Penge, som enten i Tavlerne, eller i Blokkene, eller i andre Maader givis til Fattige.

7 - 1692 Molesworth: 7 Abstracts [in English]

Se Kapitlet om Molesworth, s. 157 ff.

[Henvisning hertil: Molesworth-Abstracts][468]

Molesworth's *Account* er fundet på: www.constitution.org

Dels som facsimile [lidt mere end 4 MB]:
http://www.constitution.org/cmt/molesworth/denmark.pdf

der henvises til denne udgaves gengivelse af de originale sidetal [og i kantede parenteser til en 'intern' TXT-udgave]

Dels som 'transcript' [mindre end 1 MB]:
http://www.constitution.org/cmt/molesworth/denmark.htm

Der findes også en udgave på: *Early English books*, se:
http://www.statsbiblioteket.dk/databaseliste/early-english-books-online-eebo-1

og tilsvarende på KB, ***men***
adgang forudsætter ansættelse

eller indskrivning på en institution med licens.

1 - Pg 10-11 [15/84]

The feeding of the Commonalty generally throughout all Denmark is very mean; the Burgers and Citizens sustaining themselves with Ryebread, Salt-flesh, Stock-fish, Bacon, and very bad Cheese; insomuch that the Inspectors of our Markets in England, who use to destroy or send to the Prisons all such Victuals as are not judged wholsom, would (if they found them no better provided than at Copenhagen) go near to empty the Markets, and leave little to either Buyer or Seller. The Peasants Jive on Roots, white Meats, and Rye-bread; seldom The feeding of the Commonalty generally throughout all Denmark is tailing fresh Fish, and scarce ever Flesh, unless on some extraordinary Festivals, as on St. Martin's Eve, when each Family in Denmark, without fail, makes merry with a rosled Goose at Supper.

2 - Pg 47 [26/84]

It is easie for any considering Person to guess the Consequences of this, which are, frequent and arbitrary Taxes, and commonly very excessive ones, even in Times of Peace; little regard being had to the Occasion of them: so that the value of Estates in most parts of the Kingdom is fallen three Fourths. And it is worse near the Capital City under the Eye and Hand of the Government, then in remoter Provinces; Poverty in the Gentry, which necessarily causes extremity of Misery in the Peasants, Partiality in the distribution of Justice when Favourites are concerned; with many other Mischiefs which shall be hereafter more particularly mentioned; being the constant Effects of Arbitrary Rule in this and all other Countries wherein it has prevailed. And because it is astonishing to consider how a free and rich People (for so they were

formerly) should be perswaded intirely to part with their Liberties, I thought it very proper to give an account by what steps so great a Change and Revolution was brought about: the Particulars of which I have received not only from Eye-witnesses, but also from some of the principal Promoters and Actors in it.

3 - Pg 75 [33/84]

ALL these do so necessarily depend upon, and are influenced by the Nature and Change of Government, that 'tis easily imagined, the present Condition of these People of all Ranks must be most deplorable; at least it appears so to an English man, who sees it, possibly more then to them that suffer it: for Slavery, like a sickly Constitution, grows in time so habitual, that it seems no Burden nor Disease; it creates a kind of laziness, and idle despondency, which puts Men beyond hopes and fears: it mortifies Ambition, Emulation, and other troublesome, as well as active qualities, which Liberty and Freedom beget; and instead of them affords only a dull kind of Pleasure of being careless and insensible.

4 - Pg. 83-84 [35/84]

The difficulty of procuring a comfortable Subsistence, and the little security of enjoying what shall be acquired through Industry, is a great cause of Prodigality, not only in the Gentry, whose Condition is more easie, but also in the very Burgers and Peasants: they are sensible that they live but from Hand to Mouth, and therefore as soon as they get a little Money they spend it. They live to day as the Poet advises, not knowing but what they now have may be taken from them to morrow. And therefore expensiveness in Coaches, Retinue, Clothes, &c. is

no where more common, nor more extravagant in proportion to their Income, than in this Country. Parsimony is often, not only a cause, but a sign of Riches; the more a wealthy Man has the more he endeavours to acquire, and to increase his stock: But here the Courtier buyes no Land, but remits his Money to the Bank of Amsterdam, or of Hamburg; the Gentleman spends presently on himself and his Pleasures all that he can get, for fear he should have the Reputation of being Rich, and his Money be taken from him by Taxes, before he has eaten or drank for it; the Merchant and Burger do the like, and subsist purely upon Credit; there being very few of this sort in the King's Dominions that can be called rich, or worth 100000 Rix Dollars. The Peasant or Boor, as soon as he gets a Rix Dollar; lays it out in Brandy with all haste, least his Landlord, whose Slave he is, should hear of it, and take it from him. Thus - Torva leæna lupum sequitur, lupus ipse capellam.

5 - Pg. 246-247 [78/84]

a Publick Tax, and can often find means to ease the Burthen off their own Lands by inhancing it upon others; neither will the Court willingly give ear to Complaints against them. Secondly, They are very much honoured and feared at home, and have the Priviledge to domineer over the Peasants, and other their inferiours without control, unless they do it too grossly, and beyond measure. Before I conclude this Chapter, I think it very pertinent to take notice, That in Denmark there are no Seditions, Mutinies, or Libels against the Government; but all the People either are or appear to be Lovers of their King, notwithstanding their ill Treatment, and the hardships they groan under. And I suppose one principal Reason of this to be the Equality of the Taxes, and the manner of Taxing. It is not to be imagined by those that see it not, what a comfort it is to the

Sufferers to be ill used alike: for Poverty and Riches being only such in proportion; provided men be treated like their Neighbours, they grumble not; that which vexes the Oppressed in most Countries, (especially the Common People, who are more then ordinary envious) is to see their County, their Parish, or their House taxed more in proportion than their Neighbours: and they have reason to be discontented at this, for it brings real Poverty upon those that are over-taxed; it does not diminish the general Stock of the Subjects Money, which would keep all Commodities and Necessaries at equal and moderate Rates; but picks particular mens Pockets, whilst it leaves others rich and able to profit by the Necessities of the Poor. 'Tis a certain sign of an ill Government where there are abundance of Laws; but 'tis no certain sign of a good one, where there are but a few, as is plain in the case of Denmark. However, this Blessing of few ...

6 - Pg. 250-252 [79/84]

The vast convenience to any Prince of having all his Subjects of one Opinion, is visible in *Denmark*; where there are no Factions nor Disputes about Religion, which usually have a great influence on any Government; but all are of one Mind, as to the way of Salvation, and as to the Duty they owe their Soveraign. This cuts off occasion of Rebellion and Mutiny from many, who otherwise would desire it, and seem to have reason enough, because of the heavy pressures they lye under. As long as the Priests are entirely dependant upon the Crown, and the People absolutely governed by the Priests in Matters of Conscience as they are here, the Prince may be as Arbitrary as he pleases, without running any risque from his Subjects: in due consideration of which benefit, the Clergy are very much favoured here, and have full scope given them to be as

bigotted as they please; which indeed they are to a very great degree, having no common Charity for any that differ from them in Opinion, except the Church of *England*; and to that they are very kind, often saying, That there is no Essential Difference between it and theirs, and wishing that there were an union of them projected and perfected: wherein their Design is not so much to reduce our Ecclesiasticks to the low estate theirs are in, as to raise their own to the Splendor and Revenues of ours; which are the principal Vertues they admire in us.

7 - Pg. 257 [80/84]

To conclude; I never knew any Country where the Minds of the People were more of one calibre and pitch than here; you shall meet with none of extraordinary Parts or Qualifications, or excellent in particular Studies and Trades; you see no Enthusiasts, Mad-men, Natural Fools, or fanciful Folks, but a certain equality of Understanding reigns among them: every one keeps the ordinary beaten road of Sence, which in this Country is neither the fairest nor the foulest, without deviating to the right or left: yet I will add this one Remark to their praise, that the Common People do generally write and read.

8 - 1729 Holberg om det sjællandske vornedskab

1 - Teknisk forbemærkning

Holberg-teksterne fra 1729 er oprindelig trykt med *fraktur-skrift* (også kaldet *krøllede bogstaver* eller *gotiske bogstaver*), dog således at en del latinske ord er trykt med en 'fremmedartet skrift' - som vi i dag opfatter som det absolut mest normale - almindelig opret tekst i *antikva*. Dertil kom passager med **fed**.

Hér er *fraktur* gengivet med almindelig opret skrift, *antikva* med kursiv - og fed med *fed.*

Det principielle udgangspunkt har været førsteudgaven fra 1729, men eftersom der findes en 'autoriseret' gengivelse i *Samlede Skrifter* bd. V ved Carl S. Petersen[469] er det dén der har været det 'praktiske' udgangspunkt.

2 - Holberg's tekst

[DaNoBe i Capitel VII, s. 533 ff; Samlede Skrifter bd 5, s. 564 ff. Henvisning: Holberg-1729-Vornedskabet] Odelsgods efter Christiani 4 recess lib. 3. art. 33. forbrydes under kronen ved avind-skiold, u-bode maal sager, forrædelig drab og fredløse gierninger, saa og naar leding af det gods, Odelsmænd besidde, i 3 aar ikke gives, hvoraf sees, at disse gaarde udi hærlighed lidet differere fra Adelige gaarde, og at en Norske Odelsmand er en Adelsmand i mignature. Thi Adelen efter den gamle Siællandske ræt lib. 2. cap. 31. forbrød ogsaa sit gods ved avind skiold, det er, naar den af avind førdte sit skiold mod fædernelandet, eller giorde oprør i Riget; Iligemaade ved u-bodemaal, hvilket saaledes kaldes, efterdi det ikke kand bodes med penge, og befatter adskillige af de største misgierninger,

som røveri, troldom, stort mord etc. hvorfore den Norske lov udi tyve-balken cap. 14. siger, at alle ubodemaal skal værges med tylter eed, det er 12. mænds eed. Endelig er at merke, at Odel er saadan sterk eyendom, at det er blevet en tale maade udi det Danske sprog endogsaa udi andre ting, som man giver eller selger til u-ryggelig eyendom, saa at man siger: Evindelig odel og Bie. Derfore naar nogen har kiøbt Odel, og han vil selge det igien, skal det tilbydes den, som sørst saalte, eller hans frænder efter indhold af Odels Balken parag. 7. De Norske bønder i den henseende holde sig for smaae Herremænd, og ansee deres odels rettighed, som deres største klenodie, og have de høylovlige Danske Konger, hvad forandringer end udi Rigerne ere foretagne, og hvad forslag derimod har kunnet giøres, aldrig villet forordne noget, som kunde svække odels retten; Thi den samme hærlighed giver de Norske bønder en ambition, som er nyttig for landet udi krigs-tider; Thi, saasom de fleeste bilde sig ind at nedstamme fra gammel Norsk Adel, hvilken meening ikke kand være gandske u-grundet, saa have de gemeenligen deres ære meer kiær end andre bønder, og derfor udi tapperhed intet folk i verden eftergive.

Efter Selveyer bønder og odels bønder følger fæstebønder, hvis gaarde kaldes fæste-gaarde, stæde-gaarde eller leilendings gaarde. De samme leyes eller fæstes for en sum penge efter gaardens størrelse og leylighed, og giver hver leye-bonde ikke allene til hosbonden aarlig landgilde, men endogsaa giør til den hoved-gaard, som han er underlagt, ægt og arbeyde, i sær er han forbunden at drive dens avl. Udi Norge kaldes saadanne bønder bygsell bønder; Thi det Norske ord bygsell eller bøxel er det samme som leye eller fæste. Ved samme bønder er at mærke, at de første byxle eller fæste jorden, hvilket kaldes første tage, og siden hver tredie

aar byxle den paa nye, hvilket kaldes 3die tage, hvortil de ere skyldige under deres gaards forbrydelse. Den gamle Norske lov forordner udi landleye-Balken *cap. 1*. naar der ere flere lodseyere til en gaard, da nyder den allene byxel, som har den største lodd, og, naar lods-eyerne have lige stor part, maa der giøres forskiæl paa deres stand, saa, at naar en lodds eyer er bestillings mand eller præst, og den anden bonde, da byxler den første, hvilken bemeldte lov kalder den beste mand. Dog have de Norske leye bønder den hærlighed forr de Danske, at, saasom det meste landgods i Norge er strøe gods, saa ere de frie for hoveri til hoved-gaarde, og ere udi stand med beneficerede leye bønder udi Dannemark, det er, de som have fæsted universitets kirke og communitets gaarder etc. hvilket er strøe gods og ingen hoved-gaard er underlagd, saa at de svare alleene til Kongelige skatter og landgilde.

Efter dem følge tienere, hvilke ogsaa gemeenligen udi tale kaldes bønder, skiønt de ere ikkun bøndernes tienere; Man kunde vel sige, at Fæste-bønderne vare ey heller andet end tienere / eftersom de intet eye udi gaarden, hverken huus eller besættning, og jord drotten i steden for at give dem aarlig løn for deres arbeyde ved at dyrke jorden, slutter saadan Contract med dem, at de skal yde til Herskabet en aarlig afgifft af jordens frugter, og beholde det øvrige til løn for deres arheyde, hvilket i grunden er af samme natur, som de Contracter, man giør med tienere; Men den forskiæl der er imellem Fæstebønder og tienere bestaaer derudi at ingen Fæste bonde effter Loven kand drives fra sin gaard, men beholder den sin livs tid, saa længe han svarer sin skatt og landgilde, og ellers ingen stor forseelse begaar; Thi alle fæste-breve maa stiles paa livs tid med de conditioner, saa at derfor en fæste-bonde ligner meer en Locatarius eller Forpagter end en tiener, besynderlig de fæste-bønder, som ingen hoverie giøre. En

bonde-tiener derimod kan man opsige tieneste til visse aarets terminer, ligesom paa hvor lang tid de ere antagne, saaledes ere der aars tienere, uge tienere og dag tienere.

Nu kommer jeg til vornede, et særdeles slags bønder udi Dannemark, og derfore fortiene at tales meer vitløftigen om. De samme kaldes vornede, maa skee af det latinske ord *Verna*, som betyder en fødd træl, hvorvel de egentlig ikke kand kaldes *vernæ* men *addictitii glæbæ*, efterdi de ikke kunde skilles fra den jord, som de ere fødde paa, saa at, naar nogen kiøber jorden, kiøber han tillige med de bønder, som boe derpaa, og haver jord-drotten magt at reclamere dem, som begive sig derfra, hvilket kand sees af lovens 3die bog 14. cap. art. 1[470]. Dog ere de derfore ikke slaver, men udi saadan tilstand, som *Adictitii glæbæ* hos de Romere, hvis vilkaar af Keyser Theodosio og Valentiniano beskrives saaledes: *Licet conditione videantur ingenui, Servi tamen terræ ipsius, in qua nati sunt, existimantur*. **Det er, omendskiønt de synes at være frie af stand, saa dog ere de trælle af den jord, som de ere fødde paa;** Den forrskiæl, som var imellem de gamle Romerske vornede og disse, hvorom jeg her taler, bestod sornemmelig derudi, at her udi landet en herre kunde frigive sine vornede, som kand sees af samme lovens bog *Art. 9*[471]. Da derimod efter den Romerske rett ingen kunde skille sin vorned fra den jord, som han var fødd paa, i saa maade, at, derfom han soldte endeel af jorden og alle vornede tillige, da maatte den deel af de vornede komme tilbage til resten, som var u-solt af samme jord, kiøberen maatte tabe de penge, han havde givet formeget, men selgeren og hans arvinger lidde ingen skade, eftersom de havde ret alle tider at reclamere deres vornede. Derforuden ere de Danske vornedes tilstand bedre derudi, at alle studentere, og de som lægge sig efter boglige konster, ere frie, omendskiønt de ere fødde af vornede

forældre *Art. 12*[472]. Da derimod de Romerske love ikke favoriserede lærde folk derudi, ey heller præster, derfom de vare ordinerede mod deres Herres villie og videnskab, hvilket kan sees af Justiniani *Nov. 123.* cap. 17. *Si, ignorante Domino, ordinatio fiat, licet Domino intra unius anni spatium ser-vum suum recipere.* Saa derefter samme rette var intet uden Biskopelig værdighed, der befriede en vorned; *Post ordinationem servili & ascriptitia fortuna Episcopos liberos esse præcipimus ibid.* Hvoraf man kand see, at den Danske lov udi den post langt fra ikke er saa haard, som de Romerske love, og kunde alligevel de Romerske *adscriptitii glebæ* ikke kaldes slaver, saa kunde de Siællandske vornede langt mindre, efterdi deres vilkaar er langt bedre; havde derfor den Engelske skribent Mol[e]sworth[473] været aldrig saa lidet lovkyndig, saa havde han ikke talt saaledes om samme slags folk; In Zealand they are all as absolut slaves as the Negroes are in Barbadoes, Det er: De Siællandske bønder ere ligesaa store slaver, som de sorte udi Barbadoes, men hvorledis skulde den vide af fremmed rett at sige, der ikke var forfaren udi sit eget lands love; Thi den bekiendte Engelske Jurist Littleton taler udi sin tid om saadanne vornede saaledes: Dersom en vornede, eller en, der er skyldig at beviise sin Herre nogen tieneste, bliver sacerdos secularis, kand hans Herre bemægtige sig hans gods, og bringe ham til forrige stand igien. Det var ikke allene hos de Romere, men endogsaa iblandt adskillige andre folk saadan rett har været udi brug. Udi saadan stand var de Hilotæ hos de Lacedæmonier[474], hvilke omendskiønt de stedse vare for-bundne at dyrkke det land, de vare fødde udi, og ikke kunde begive sig derfra, vare dog ikke slaver. Hos de Hebræer bleve nogle, som soldte sig til tieneste, befriede hvert syvende aar: Andre hvert Jubel aar, Levit. 20. Deut. 15. Hid kan nogenledes

ogsaa henføres det slags folk, som kaldes *manus mortuæ*, af de Franske *gens de la main morte*, som vare bønder, der, paa saadanne conditioner bleve løsgivne, at, dersom de døde uden livs arvinger, deres gods skulde falde til Patronen, hvis de efterlode sig livs-arvinger, skulde Herren lade sig nøye med det ypperste og beste klenodie, den døde havde efterlat sig, hvis intet saadant fandtes, skulde den dødes høyre haand afhugges og skikkes Patronen. De gamle Liberti vare ogsaa udi en stand, som var imellem frihed og trældom; Thi omendskiønt de vare *manumissi* eller løsgivne, saa dog vare de forbundne at beviise deres Patroner adskillig tieneste, og udi visse maader efterlode dem deres gods, naar de døde, og kalder Grotius alle saadanne slags tienester *servitutes imperfectas*.

De Danske vornede enten de have deres navn af det latinske ord *Verna*, eller af det Danske **Værende** eller som bliver paa et sted, eller som Hirtsholm holder rimeligst af **Vurdned** vurdered *qvasi censiti*, ere visse fødde bønder udi Siælland, Lolland, Falster og Møen, over hvilke jordrotten haver en synderlig og særdeles ret, nemlig at saadane vornede skal være, tiene og boe, hvor deres hosbonder vil have dem, og ikke uden hans villie og videnskab maae flytte af hans gods. Hosbonden har ogsaa magt at frigive og bytte dem bort, eller at selge dem deres frihed. I fordum tid var det saa vit kommet, at naar nogen af dem løb bort, giordes de fredløse til Herrets eller landsting, men Høylovlig ihukommelse Christ. 4. har saadant forbudet, og allene forordnet, at naar Kongens vornede undløbe fra deres føde-sted, da skulde fældes dom over dem, hvor efter de maatte bortføres.

Hvad oprindelsen til denne stand angaar, da er den ikke let at sige; Ostersøn[475], en mand vel forfaren udi den Danske

historie og i de gamle love, vidner, at han hverken har fundet noget skreved deromom, ey heller kunnet udforske dens oprindelse af adskillige fornæmme mænd, som han i sin tid bespurte sig derom, hvor udover man kand ikke ansee Helvaderi[476] vidnisbiurd andet end en pur gisning; Bemeldte skribent taler udi hans *encl.* p. 291. saaledes der om: **Kong Waldemar 2. sad i fængsel paa 4de aar, og blev løsed af sine undersaatter for 40000 løde mark sølv. Jyderne og de Danske paa alle øer lagde sammen for ham, men Siællands-farerne vilde intet contribuere dertil, hvorfor han efter dags lagde dem peen og straf paa, at de skulde være livegne og trælle udi deres eget land.** Saaledes taler Helvaderus[477] om Vornedes oprindelse, og det med saadan sikkerhed, ligesom factum kunde findes udi alle de gamle Danske historier, eller der var en artikel der om udi Waldemari lovbog, da dog hverken love eller historier melde noget derom, tvert imod Hvitfeld udi Waldemari 2. levnet taler om vornede længe for samme Konges fængsel. Man veed ligesaa lidet hvoraf Helvaderus[478] har historien om maaden paa hvilken Kongen blev løsed, nemlig at nogle provincier skiøde villigen penge dertil, og andre vegrede sig derfor, som om straffen der fuldte derpaa; Thi Hvitfeld siger allene, at Danske folk i almindelighed løsede hans og hans søns fængsel for 45000. lødige mark sølv, saa det synes, at Helvaderus har digted den hele historie, maa skee af den aarsag, at ligesom fruentimmeret, der løsede Kong Svend Tiugeskiæg af fængsel, og derfor blev belønned ved at arve en søster lodd, saa burdte der ogsaa *ad imitationem* være noget mærkeligt ved Waldemari løsning, nemlig at nogle veyrede sig derfor, og der udover bleve straffede, saa det kand hede efter ordsproget: *Si non é vero è ben trovato* [hvis det ikke er sandt, er det godt fundet på]. Ostersøn[479] udi hans glossario fremfører i sær

tvende beviis, at der vare vornede for Waldemari 2 befrielse; Først af Waldemari 1. Siællandske lov *lib.* 3. *cap.* 28. hvor der skal tales om Herremænds Vorthnet, men Hirtsholm viiser, at han der udi tager feil, og at den passage henhører til Kong Eriks lov. Det andet beviis fremfører han af Kong Erik Christoffersens lov udgiven 22. aar for den fangne Konges befrielse, hvilket jeg storligen forundrer mig over, efterdi samme Erik Christoffersen regierede længe derefter, faa at der vare mellem ham og Kong Waldemar 2. tre Konger, nemlig Erik 5.[,] Abel og Christoph. 1. og sætter han end aars tal til loven dateret Wiborg 1204. som var begyndelsen af Waldemari regiæring, og kommer mig denne vildfarelse desmere selsom for, efterdi Hirtsholm, som giver sig stor møje at corrigere Ostersøn[480] her udi, selv intet taler om denne sidste post, dog som bemeldte Hirtsholm paa et andet sted tillegger Ostersøn en nye vildfarelse, nemlig at han siger, at det ord Vorned findes ikke uden i Siælland, Lolland, Falster, Møen, og udi samme Provinciers love, da dog Ostersen ikke alleene melder intet derom, men tvert imod siger, at det findes udi andre Provincier, ophører denne forundring, efterdi der af sees udtrykkeligen, at Hirtsholm ikke med agtsomhed har læsed den Autor som han refuterer.

Man kand ellers slutte, saa vel af den Danske historie, som at de gamle love, at det ord Vorned havde fordum vitløftigere bemærkning end det nu omstunder haver; Thi udi bemeldte Kong Eriks lov gives Kongens mænd frihed og frelse over alle deres Vornede i Skaane. Oftbemeldte Ostersen taler ogsaa om en af ham funden pergaments bog, hvor udi findes adskillige copier af gamle skiøder og adkomster, og blant andet disse ord: **At den hæderlige Fader og Herre med Gud Jacob, med Guds naade, Erke Bisp i Lund, Sverriges Første og Pavens Legat har annammet og oppebaaret af**

Abraham Brodersen Ridder 300. løde mark i ret hvide penge, og derfor til vederlag opladt og affstaaet ham kirkens gods og Biskops lehn i Søndre og Nørre Halland med gods og tiende, bygning og vornede, saa og sage fald og anden rettighed hans livs tid. Hirtsholm fremfører derforuden adskillige passager af gamle love og forordninger, at det ord vorhned har været brugelig ikke allene udi Skaane, men endogsaa udi Jylland og paa Bornholm, hvor dog saadanne trældoms bønder ikke have været. Saasom nu man veed, at der ikke have været udi Skaane, Halland, Blegind, Jylland og Fyen saadanne Vornede, som udi Siælland, Lolland, paa Møen og Bogøe, det er halve trælle og lifegne, og der dog tales om vornede udi de første provincier, kand man der af slutte, at det ord Vorned i gamle dage har havt meer vitløftig betydelse, og at ved Vornede undertiden forstaaes ogsaa fæste hønder, der med frie villie forbinde sig at være og blive paa et sted, eller at dyrke en vis Herremands gaard. Der imod ere Vornede udi Siælland, Lolland, paa Møen og Bogøe af langt anden beskaffenhed; Thi de ere gandske u-frie, og som halve trælle og slaver at regne, saa at de kand tvinges til at bygge og besidde hvilken øde plads, som hosbonden dem forelægger, item selges, kiøbes og bortskikkes, som andre vahre.

Naar disse Vornede ere komne udi saadan trældoms stand, kand man ikke viide. Det er ogsaa ikke mindre u-vist, af hvad aarsage saadant er skeed, og hvorfore det har hendet Siællands farer, Lollikker og Møenboer allene. Ostersen[481] slutter meget rimeligen, at visse Proprietarier have først misbrugt den sømmelige myndighed, de havde over deres tienere, og at det, som i begyndelsen ikkun har været en usurpation, er omsider ved hævd bleven til en ret, hvor paa man udi historierne har mange exempler. Saasom nu Jydske

bønder holdes meer kiekke og behiertede end Siællands farer, saa kand man sige, at Jord-drotterne udi Jylland have fundet meer modstand, og derfor ikke have kunnet trænge igiennem med saadant slaveries indførsel; Thi det et ikke troeligt, at nogen frivillig har underkasted sig saadant aag, ey heller at en Konge har vovet sig paa engang at erklære heele Provinciers frie bønder for slaver, hvad deres brøde end kand have været.

Christianus 2. arbeydede sin hele regierings tid paa at sætte bønderne udi frihed igien, ikke saa meget af medlidenhed over de Vornede, som for at klippe vingerne paa Adelen; Han lod engang blant andet beordre 12 bønder fra Solbierg en landsbye, og af de næste byer om Kiøbenhavn at fælde dom over den bekiendte Herremand Torben Oxe, og endelig udi sin nye lov-bog lod indføre, at alle bønder udi Siælland og Smaalandene skulde være fri for føde sted, hvorudover da der blev giort opstand i Riget mod Kongen, svore Siællands-farerne ham huldskab paa nye; Thi, siger Hvitfeld *pag.* 1206. **de vare ham meget tilgenegne for den frihed, han dem for deres føde sted, saa vel kronens, som Adelens bønder givet havde.** Men med denne Konges fald faldt ogsaa bøndernes frihed igien, og den nye lov-bog blev blant andet formedelst denne post af det Jydske Raad offentlig brændt til Viborg landsting, som en skadelig og fordervelig lov mod god politi og Regiment. Den store Konge Christianus 4. saasom alle hans idrætter sigtede til at bøde paa det, som var brøstfældigt udi Riget, saa arbeydede han paa udi en christelig henseende at ophæve denne trældom, og udi det aar 1634. gav fuldmagt til Hr. Jørgen Urne, Dannemarks Riges Marsk og Raad at handle med Adelen om alle Siællands og Lollands farers frihed. En stor deel af Adelen af christelig medlidenhed samtykkede derudi, men andre satte sig af yderste magt derimod, saa at dette store verk ingen fremgang har haft, for Fridericus 4. vor

nu regiærende Konge kom at sidde paa thronen. Denne høypriiselige og særdeeles Christelige Monark overveyede nøye ved sin regiærings tiltrædelse, hvor meget saadan trældom strider mod Christi lærdom, og hvor skadelig den var for landet, i det de arme bønder under saadant aag tabte all lyst til arbeyde, og hierte til at figte forr fædernelandet, iligemaade den haanhed, derved fuldte; J det at bønderne uden brøde skulde meer fødes slaver i en province end i en anden, hævede denne trældom ved den store forordning, datered Kiøbenhavn den 21 . Febr. 1702. Denne forordning, som den er den største zirat i denne store Konges historie, holder jeg fornødent ord for ord her at indføre, og lyder den saaledes:

9 - 1702 Frederik 4's forordning om vornedskabet

[Fra Holberg 1729, sidst i Capitel VII]

Vi Friderik den Fierde af Guds naade, Konge til Danmark og Norge, etc. giøre alle vitterligt, at, eftersom vores elskelige kiære Hr. Fader Sal. og Høylovlig ihukommelse, haver allernaadigst bevilget, ved een *Anno* 1695. den 10. Augusti, angaaende Ryttergodset her udi vort Rige Danmark udgangne forordning udi den 4. *Art*. at alle fri bønder Karle, som bøndergaarde eller boliger paa vort Ryttergods i Siælland ville fæste og antage, deres sønner, som de der paa godset aule, maae og skal, for at deles til deres føde stavn og pleye deres vornede ret efter loven, aldeles frie være; desligste ved en anden forordning af den 8. Decembr. *Anno* 1698. den 6. *Art.* at alle de paa vort land Møen og Bogøe ere barnføde, og der virkelig tilstæde ere, være sig gifte eller u-gifte, boesatte eller ey, saavelsom de der paa landene avles og fødes, maae og skal for vornede rettighed, og føde stæds tiltale, gandske og aldeles være befriede; da, som vi fra vores Regiærings tiltrædelse allernaadigst have tragted saadan vornede frihed at skulle komme de af vore lande og Provincier, hvor vornede rettigheden efter loven plejes, meget til gavn og gode, hvilket vi og allereede have befundet ved den anordning, som vi ved Jægerspriis om de der underliggende bønders vornede frihed for nogen tid siden have giort, ville vi samme forordnings indhold, anlangende vornede rettighedens forandring paa vort Ryttergods i Siælland, og vort landgods paa Møen og Bogøe, hermed ikke alleneste allernaadigst have confirmeret og stadfæsted, men endog for vore andre kiære og troe undersaatter paa landet, saavel paa vores eget, som paa Proprietariernes gods udi vore Provincer, Siæland, Lolland,

Falster, Møen og underliggende øer, at de, ligesaavel som vore undersaatter i de andre vore Provincer og lande med tiden kunde nyde lige frihed, for at have des meere lyst, mod og hierte til at være arbeidsomme, flittige og vindskibelige, ja til at vove livet for os og fæderne-landet i fornøden tilfælde, heldst naar de see, at de og deres børn med frihed kand besidde, og i brug beholde det sted, de stræbe for, saa og at det unge mandkiøn fra de andre vore Provincier kunde blive begiærlige efter at tiene og fæste gaarde i forbemeldte Provincer i deres fæderneland, heller end de af frygt for vornede tvang skulde have aarsag sig andensteds uden landet at begive; Desligeste at de mænd paa landet, som Gud velsigner med mange sønner, og ikke alle til bonde arbeyd og agerdyrkning inclinere eller behøves, kunde lade nogle af dennem lære enten håndværker, kiøbmandskab, soe-farten eller andet, hvorved de i fremtiden sig ærligen og redeligen kunde ernære, og ey befrygtes for at tvinges til deres føde-stavn, allernaadigst for got befundet med vornede rettigheden udi bemelte vore Provincer Siælland, Lolland, Falster, Møen og Bogøe, samt alle andre der underliggende øer til vore kiære og troe undersaatters des større frihed, nytte og gavn, at giøre efterfølgende forordning.

Alle fri-bønder-karle, være sig Jydske, Fynske, Langelandske, Norske, samt alle andre, hvor vornede rettigheden ikke har været i brug, som har fæsted eller vil fæste bøndergaarde, huuse eller boliger udi nogen af vore bemeldte Provincier, Siælland, Lolland, Falster, Møen og Bogøe, eller underliggende øer, enten det er paa vort eget ved Ambterne beholden gods, saa og alt andet gods, hvortil vi os herligheden eller løsningsretten have reserveret, eller og paa alle Proprietariernes gods, de, deres sønner og mandlig afkom skal til ævig tid for vornede rettighed, og deres føde steds

tiltale efter loven være frie og forskaanede, hvilken frihed udi de fæste-breve, som her efter af nogen ud-gives, expresse skal indføres og specificeres, dog alligevel skal samme bønder og karle, samt deres sønner, og mandlig afkom, som i saa maade fra vornede tvang frigives, hvor de forundes bønder gaarde i fæste, være tilforpligtede deres fæstende og paaboende gaarde forsvarligen ved lige at holde, item svare og clarere i rette tide skatterne efter matriculen og landgilden efter jorde-bogen, saa og forrette billig og lovlig hoveri, eller betale billig hovnings penge, hvor de ikke til hoveri behøves, alt efter loven, og hvis det ikke skeer, da forholdes med dem som med andre fæstende bønder i de andre Provincer efter loven og forordningerne.

Alle bønder-gaardes, boligers eller huufers besidderes sønner, som ere fødde siden vor Regierings tiltrædelse, nemlig den 25. Aug. *Anno* 1699. eller her efter fødes udi forskrevne vore Provincer, enten det er paa vort eget eller Proprietariernes gods, saa og paa alt andet jorde-gods, som foreskrevet staar, have vi allernaadigst bevilget og tilladt, at de, deres sønner og mandlig afkom maa og skal til ævig tid for vornede rettighed og føde-stavns tiltale efter loven være frie og forskaanede, dog med de vilkor, at naar de tilvoxe og blive dygtige til at antage bønder-gaarde i fæste, at de da holde bøndergaardene forsvarligen ved lige, og svare hvad de bør efter loven, Matriculen og jorde-bogen, som videre i næst foregaaende første post om de friekarle er meldet.

Hvad de øvrige bønder, unge karle eller bønder sønner, som ere fødde førend vores Regierings tiltrædelse, fornefnte den 25. Aug. *Anno* 1699. enten det er paa vort eget gods, geistlig gods eller Proprietariernes gods, intet deraf i nogen maade undtaget, sig anbelanger, da have vi og til deres forlettelse og

desmeere opmuntring til flittighed og arbeyde allernaadigst villet moderere vornede rettigheden for dem udi efterskrevne poster:

1. *Art.* De bønder, som med hustrue og børn beboe gaarde, huuse eller boeliger paa nogen gods i forbemelte Provincier, hvor de ere fødde eller unge karle, som gaarde, huuse eller boeliger have i fæste, eller i fæste bekomme, og holde bygningen forsvarligen ved lige efter loven, item svare skatterne efter matriculen og landgilden efter jorde-bogen i rette tide, og giøre billig og lovlig hoveri, eller give billig hovnings penge, maa ikke mod deres villie tages eller sættes fra gaardene, ey heller tvinges eller sættes til øde, u-bebygte gaarde eller grunde men de maae og skal nyde, bruge og beholde de bønder-gaarde, huuse eller boliger, de nu besidde, og i brug have, eller herefter i fæste bekomme med lige ret og frihed deres livs tid, ligesom andre fri fæstebønder i de andre Provincer, hvor de ikke ere vornede, handler nogen herimod, da skal han betale til straf 20. Rdlr. af hver tønde hart korn, som den gaard staar for i matriculen, nogen bonde i saa maader fradrives, og derforuden have forbrudt sin vornede rettighed til samme gaard, og stander det den forurettede frit, strax at angive det for vor ambt-mand i hvis ambt det passerer, og skal da vore ambtmænd være tilholden sagen paa vor vegne imod den skyldige strax at lade udføre til bødernes inddrivelse, hvoraf angiveren skal nyde den halve deel, og vor Frelsers kirke i Christianshavn den anden halve deel, herforuden betaler den skyldige Processens billig omkostning. Naar vore Ambtmænd efter loven pag. 560. og 561. den 18. og følgende artikler holde inkvisition i de dem anbetroede ambter de tvende gange om aaret, skal de tillige erkyndige sig, om nogen af bønderne i saa maader eller i andre tilfælde imod loven eller denne vor allernaadigste velmeente forordning

forurettes, da enhver ambtmand fra sig os det strax allerunderdanigst haver at tilkiende give, til paa videre vor allernaadigste anordning.

2. *Art*. Proprietarierne eller eyerne af noget jorde-gods, maa ikke selge nogen vornede imod loven, men den vornede, som søger sit friheds-brev for sin vornede ret efter loven at pleye, maa proprietarien eller godses Eyere frigive, imod en billig kiendelse, eftersom enhvers formue det kand taale, dog ey at overgaae 30. til 50. Rdlr. i det høyeste, handler nogen herimod, da betales tre-dobbelt til straf, og videre dermed forholdes med angivende, tiltale og eftersyn, som udi nest forrige den anden artikel er ommeldet.

3. *Ar*t. Alle vornede, som sig udi kiøbstæderne have nedsat, og der boet u-tiltalte og u-paa-ankede fem aars tid, og enten er en god handverksmand, handelsmand eller søefarend mand, desligeste alle de vornede, som have været boesatte paa landet, uden for de Proprietariers eller eyeres gods, som de ere fødde paa, og ey have været tiltalte eller tilsagte udi ti aars tid at indfinde sig paa deres føde stavn, maae for deres fødestavns tiltale være frie og forskaanede, hvilke 5. og 10 aar vi allernaadigst ville at skulle considereres den tid for hen og regnes til denne Forordnings *publications dato*; kand og nogen Vornede, som i Kiøbstæderne eller paa Landet haver tient, eller boet kortere tid end før er meldt, skaffe en dygtig karl i sin stæd, som en bonde-gaard kand antage og forestaae, og vil give ham 50. Rdr. til hielp til en bonde-gaards antagelse og besætning, da maa han og for Vornede-rettighed efter loven at pleje fri være.

4. Art. [:Nyt afsnit etableret] Alle gifte eller u-gifte Vornede, som have giort sig dygtige til vores og deres fæderne-lands tieneste til lands eller vands, eller og nogen bestilling civil- eller militair

at betiene, eller og lært et got haandverk ved Holmen eller andensteds i vore Riger og lande, og have været u-tiltalte for Vornede Rettighed paa fem aars tiid, som meldt er, til denne forordnings *publications dato,* ville vi og fra deres føde steds tiltale allernaadigst have befriet, og naar nogen af dem inden de 5 aars forløb kand rette for sig med en billig kiendelse til godsets Eyere, som dog ey maa overgaae 50. Rdlr. maa de ogsaa, for at deeles til stavns fri[]være.

Udi alt det øvrige forholdes efter loven, og maa ey nogen bonde eller bondekarl, som har fæsted bøndergaarde, huuse eller boliger, qvittere eller gaae fra sin gaard, men derved at forblive efter loven, og deres fæstebreves tilhold, saa maa og ikke heller de unge karle, som have fæsted sig i tienneste paa en vis tid, hosbonden eller andre, qvittere eller gaae af deres tienester førend fardag efter foregaaende lovlig opsigelse, saasom vor allernaadigste villie og intention er, at alle og enhver saa vel hosbonder som tienere i saa maade skal rette og forholde sig efter lovens tredie bogs 19. cap. 9. art.[482] eller straffes som vedbør; Skulde ellers nogen af vores kiære og troe undersaatter imod vores allernaadigste villie og intention i oven skrevne maader nogen u-skiæl tilføyes, da ville vi allernaadigst lade dem handthæve og forsvare, saa at alle og enhver kand have des større lyst og begiærlighed, sig i vore lande og Riger at ernære og deres brød fortiene, til den ende, saa maa og ey nogen af vore undersaatter sig af vore Riger og lande begive hemmeligen eller aabenbare (Søefarende folk, som til vore egne under-saatters skibe bruges, allene undtagne) uden vor egen allernaadigste tilladelse, eller og Ambtmandens paa landet og øvrighedens i kiøbstæderne deres passer, under tilbørlig straf, og at ansees som vore mandaters modtvillige overtrædere; Hvor efter alle og enhver vedkommende sig allerunderdanigst haver at rette og forholde;

Thi byde og befale vi hermed vore Græver og Friherrer, Stiftbefalings mænd, Ambtmænd, Landsdommere, Præsidenter, Borgemestre og Raad, Fogder og alle andre vedkommende, som denne vor forordning under vort Cancellisegl tilskikket vorder, at de den paa behørige steder til alles efterretning strax lade læse og forkynde; J særdeleshed anbefales Bisperne, at de enhver i sit anbetroede Stift, den anstalt giøre, at denne forordning til almuens des bedre underretning af prædikestolene bliver oplæst.

Givet paa vort Slot Kiøbenhavn den 21. Februarii Anno 1702.

10 - Jørgen Sorterup's Præstigiæ

Udtog af Provst Jørgen Sorterups
Præstigiæ oeconomiæ ruralis [1]
med Anmærkninger og Oplysninger

Et Bidrag til Historien af den danske Bondestands
Kaar under Frederik den fierde

(forelæses d. 8. Dec. 1804)

AF
ENGELSTOFT
Professor

[Indledning]

[Henvisning hertil]

[Teknisk: Teksten er for at lette læsningen blevet opdelt i flere underafsnit. Desuden er der tilføjet forklaringer i kantede parenteser og noter]

Paa den Tid, da den talrigste Deel af den danske Nation sukkede under et fornedrende Aag; da Bondestanden, fordum fri og hæderlig, var givet til Priis for vilkaarlige Undertrykkelser og Mishandlinger: i hine Dage, før Bondens Tyranner endnu, øjnede noget optrækkende Uvejr, før Lovenes Medynk endnu havde opvakt Egennyttens tillidsfulde Klager: gaves der stedse i vort Fædreland Mænd, som levende følede, hvor uværdigt

det var, at Cimbrers Sønner trællede i eget Land, at Mennesker af Mennesker solgtes, byttedes og behandledes som Kreature. Selv Udlændinger rørtes af Medlidenhed.

Men afskrækket ved Undertrykkernes Magt og tvungen til Taushed af en Censur, der kuns tillod at tale om Grækerne og Romerne, kunde Patriotens Følelse blot udgyde sig i Venners Barm, hvor den søgte en tom Trøst i lige Uformuenhed til at hielpe. Selv den Stand, der fordum med ligesaa meget Held som ædel Virksomhed tvang Slaveriet til at vige for en menneskekierlig Religions Bydende, troede nu kun at have den sørgelige Pligt tilbage at bestyrke en lidende Slægts Ligegyldighed mod et jordisk Fædreland for at aabne den des trøstteligere Udsigt i det himmelske.

En, lysere Tidsalder har afløst hiin Mørkets og Elendighedens. Paa de Steder, som før vare Kummerens Boliger, blomstrer nu, Frihed, Velstand og Flid. Men stedse fortiene dog de Mænd en taknemmelig Erindring, som i hine Tider yttrede følsom Deeltagelse i Bondestandens Mishandling, udrettede de end intet til at lindre dens Kaar.

Ethvert Mindesmærke af denne Art beholder stedse Interesse for Fædrelands- og Menneskevenner. Jeg ansaae det derfor ikke upassende at fornye* Erindringen om, et saadant Minde, og derved levere et maaskee ikke uvigtigt Bidrag til Historien af Bondestandens Kaar, før Christian

[et] *ynksomt Øiekast*

Til straat[æ]kt Hytte slog - og Trældoms Lænke brast.[483]

Det Mindesmærke, jeg taler om, er Provst Jørgen Sorterups

Præstigiæ oeconomiæ ruralis (Forvalterkneb), som giemmes i den **Rostgaardske** Manuskriptsamling paa Universitetsbibliotheket.

Bogen, der er skreven i et smagløst og uudstaaeligt latinsk Sprog, var egentlig forfattet til Brug og Vejledning for en vis Godsejer[484], Gerhard Neuhaus, som Sorterup ønskede betrygget mod Forvalternes sædvanlige Bedragerier, af Taknemmelighed, fordi han havde antaget sig hans Sag, da han stod Fare for ved en Landsbyes Forandring til en Herregaard at tale en Deel af sine lovlige Indkomster.

Af dette Arbejde tilstillede han efter fem Aars Forløb Biskop Worm en Afskrift med en ny til Biskoppen rettet Fortale, og dette er det Exemplar, som Universitetsbibliotheket ejer. Dette maae være omtrent af Aaret 1715 eller 1716; thi i Tilskriften til Bispen regner han sig selv til Provsterne (han blev Provst 1713), og lover snart at udgive sin Cryptographia veterum septentrionalium, hvorved han uden Tvivl forstaaer sin Afhandling om Guldhornet, der kom ud 1717. Aaret 1710 eller 1711 synes altsaa at være det, hvori dette Skrift [oprindelig] er forfattet.

Det er ikke her min Hensigt at levere en Oversættelse, Jeg tvivler paa, at den vilde blive taalelig i noget Sprog, Desuden har Originalen adskilligt, som ikke kan interessere os, og intet egentlig Lys kaster paa Bondens daværende Tilstand, f. Ex, Forfatterens lærde Citationer, hans gode Raad &c.

Jeg har derfor blot giort et Udtog deraf, og hist og her oplyst det med Anmærkninger eller Bilag, der enten grundede sig paa min egen Erfaring eller stemmede overeens med den [...]. I øvrigt har jeg beholdt Forfatterens Inddeling og Tankegang; ogsaa, saavidt jeg fandt det passende, hans Maneer.

Forf. synes i øvrigt ikke at have været synderlig bevandret i sin Tids Landboelovgivning, da han ellers neppe skulde have undladt ved hyppigere Henvisning til Lovenes Bestemmelser at giøre sit Skrift baade grundigere og interessantere, og tillige langt nyttigere for den fremmede Godseier, af hvilken han vilde erhverve sig en Fortieneste.

1 - Forvalterens Bopæl

Første Capitel 1. Om Forvalterens Bopæl

Hvad enten Forvalteren[485] skal boe i Gaard med Forpagteren, eller have en Bondegaard til Beboelse, med Frihed for alle Tyngder, har Husbonden her egentlig kun to onde Ting at vælge imellem.

I første Tilfælde ere deres Fordele alt for nøje forbundne, og Forvalteren bliver i saa mange Henseender afhængig af Forpagteren, at han er tvungen til at føje ham i alt, eller han faaer bestandig Klammerie med ham.

Nu var dette vel i Grunden ingen Skade for Husbonden; thi saalænge den ene bevogter den anden, nødes de begge til at holde sig inden for visse Skranker; men sæt, at Forpagteren finder mægtigere Venner paa Gaarden? At Inspectøren eller Revisoren spiller under Dække med Forpagteren? da maae Forvalteren nødvendig bukke under for disses forenede Magt, eller blive mere eftergivende, hvis han ikke vil oppasses af Revisoren og komme i Ulykke.

Endnu værre er det at overlade Forvalteren en Bonde- eller Sæde-Gaard af 10, 20 eller flere Tønder Hartkorn til Beboelse. Derved banes Vejen til de meest trykkende Byrder for Landmanden.

For at beholde Forvalterens Yndest, maae Bønderne da

forrette alt hans Arbeide med at pleje, harve, giøde, slaae Høe og Korn, giøre Kiøbstædreiser[486] &c.

Men det haardeste er endnu dette, at hvis Bønderne have gode Drifter, maae de for Intet eller en ubetydelig Betaling modtage Forvalterens Stude, Kjøer og Sviin paa Græs. Det samme giælder om at tage paa Foder om Vinteren.

Enhver giør sig Umage for, at staae sig got hos Hr. Forvalteren; den ene føder ham to, den anden tre Kreature.

Der er desuden ikke en god Kalv, ikke en feed Griis, ikke en tidlig Kylling, at han jo lurer paa den, som paa en Arvepart, og kiøber han noget af Bønderne for rede Penge, saa gaaer tildeels al deres Fordeel bort derved, at de skal stalde og fede det for ham [Note udeladt].

Jo talrigere Forvalterene Familie er, desto mere piner og udsuer [= udsuger] han Bønderne, og hvad han vinder, det gaaer fra Husbonden; thi jo fattigere Bønderne ere, desto mindre er Godset værd.

Naar de ere velhavende og staae sig godt, kan en Tønde Hartkorn vel gielde 40 til 60 Rd. og mere [Note udeladt]; men ere de forarmede, saa kan den ikke anslaaes nær saa høit.

(Forfatteren giør nu et Forslag, hvorledes, efter hans Mening, forvalterens Boepæl kunde anvises paa en Maade, at de nævnte Uleiligheder bleve forebyggede).

- - -

2 - Forvalterens Myndighed

Andet Capitel. Om Forvalterens Myndighed og de Maader, hvorpaa han søger at befæste den.

For ret at grunde sin Magt søger Forvalteren nu først at sætte sig i Sikkerhed ved at vinde den, som har Husbondens Regnskaber under Hænder, hvad enten denne nu har Navn af Inspectør, Kasserer, Bogholder, Fuldmægtig eller ligemeget hvilken anden Titel; thi det vilde ikke være ham let at giøre noget til Husbondens eller Bøndernes Skade, saalænge Inspectøren vilde opfylde sine Pligter med den Redelighed, han burde; men tænker denne blot paa at berige sig, saa seer man let, at der er Intet, han ønsker hellere, end at spille under Dækket baade med Forvalter og Forpagter, for saaledes med forenede Kræfter at bedrage Herren paa alle de Maader, de kunne, og det saa hemmelig, at han hverken opdager det eller faaer Bøndernes bittre Klager at høre.

Forstærket ved dette Forbund har Forvalteren i Inspectøren, en Mand, der ei alene kan anbefale, forsvare og fortolke til det bedste alt, hvad han giør, men ogsaa gaae ham tilhaande med Ideer, som han muelig ikke selv faldt paa.

Saaledes sammenrottede opdynge de nu begge i en kort Tid umaadelige Rigdomme; der er Ingen i Gaarden, de behøve at frygte for, Ingen der kan skue ind i deres Plan.

Imidlertid forsømme de ikke at stille sig an, som om de havde intet got Øje til hinanden, og undertiden ved en tilsyneladende rimelig Anledning at klamres med megen Opsigt, for des vissere at bedrage de Eenfoldige.

Efter saaledes at have lagt Grunden, handler nu Forvalteren med Bønderne, som han vil, lader dem føle sin Vrede, der ere

saa gienstridige ikke at ville lade sig klippe, som Faar, uden at give Lyd fra sig; er derimod venlig og gunstig mod dem, der adlyde og tie.

Slagne med panisk Skræk tør de nu ikke knye, ihvormegen Uret de end maae taale, da de vide, at deres Klager enten ikke komme for Husbondens Øren eller blive af Inspectøren saaledes fortolkede, at det kommer til at gaae ud over dem selv; thi disse, to mægtige Væseners Plan er især anlagt paa, at faae Bønderne til at troe, at intet kan skee eller sættes igiennem mod deres [= Inspektørens og Forvalterens] Villie.

Jeg vil i den Anledning fortælle en lille Historie:

En fornem Godsejer havde engang af allehaande Rygter sluttet saameget, at der paa hans Herregaarde uden Tvivl foregik et og andet, som baade var imod hans Villie og Bønderne til Skade.

Han skikker derfor een af sine Betiente [dvs én af sine meste betroede ansatte], en sindig og ærlig Mand, ud paa Godset, og giver ham til Følge sin Inspectør i den Hensigt, at de skulde undersøge saavel Forvalternes som Forpagternes Opførsel, for at der saaledes kunde blive raadet Bod paa de Uordener, der gik i Svang.

De Udsendte komme henimod Aften til Gaarden, og lade Bønderne tilsige at møde næste Morgen for at lade høre deres Klager.

Som sagt saa giort; om Morgenen i Dagningen saae man allerede Bønderne strømme til Gaarden, lige nedtrykte baade paa Legeme og Siel, dog glade i det Haab engang at faae Frihed til at tale.

Da Inspectøren mærkede, at der vare komne endeel, gik han

ud igiennem en Bagdør, og i sin fulde Pynt med Armene i Siden og med majestætisk Gang nærmede sig lit efter lit den forsamlede Mængde, rystede atter og atter sit over Skuldrene bølgende Haar, saae sig om, hostede med et vigtig Mine, gav sig et vist alvorligt Udseende, og talede saaledes tørt og fyndig, som det sømmer sig store Folk:

»I maae vide, Bønder, at vi *(i det han lagde den venstre Haand paa Brystet)* ere komne hid for at erfare, om der er noget, som I med Føje kan klage over?

Snak vil vi ikke høre.

Siger, hvad I med Vidner kan bevise, videre ikke.

Skulde nogen være saa dristig *(med bistert Aasyn og truende Haand)* at komme frem med andet, han skal faae med mig at giøre.«

De stakkels Bønder stode, som de vare slagne med Thors Hammer, og svarede med ydmyg Stemme, at de aldrig havde villet eller tænkt paa at fremføre noget mod Hr. Inspectørens Villie, hvorpaa han med blidere Aasyn og venligere Røst blev saaledes ved:

»Got! Vil I noget saa siger mig det; jeg skal nok hielpe Eder tilrette. Dette hører De paa Hr. Forvalter.«

Bønderne foldede Hænderne og bukkede sig som for en Guddom, medens Forvalteren stillede sig under mange Sving og Complimenter i Spidsen af dem.

De bleve nu indladte og tilspurgte.

Ingen havde noget at klage, uden maaskee over nogle Bagateller f. Ex. en brækket Vognstang eller sligt, for at Commissæren dog skulde have lit Leilighed til at giøre Noget

og en Anledning til ved sin Hiemkomst at fortælle Herren om det vigtige, han havde faaet udrettet.

- - -

3 - Indsamling af Skatter m.v.

Tredie Capitel. Om Forvalterens Forretninger i Henseende til Indsamling af *S*katter, Landgilde, Skatte- og Laanekorn &c.

Intet er bedre for en Godsejer end at have Bønder, der staae sig saa got, at de kan svare baade Husbonde og Konge sit til rette Tid.

Derimod er intet ubehageligere for en Forvalter end at have med saadant et Gods at giøre; jo fattigere Bønderne ere, deslettere og hastigere giør han sin Lykke.

Thi de Bønder, der ere lit velhavende og baade kan og vil betale strax[487], passe gierne paa, at Regningen bliver rigtig; og ere saa bange for Restanzlisten som for den største Ulykke; og da de ikke saa tit see sig nødte til at anraabe Forvalterens Barmhiertighed, saa har de heller ikke behov saa ofte at stikke noget i hans naadige Hænder; thi de, som ikke kan udrede, hvad de skal, til rette Tid, vide, af saamange Exempler, at de ved et Vink fra Forvalteren kan jages fra Huus og Gaard, selv midt om Vinteren.

De maae da see paa enhver muelig Maade at holde gode Miner med ham, og ikke knye ved al den Uret, de i øvrigt maae taale af ham.

Saaledes maae de finde sig i, at ved Kornopmaaling enhver Tønde, de skal svare, først rystes og presses vel, siden toppes

saa høit som mueligt, og at selv det, som falder paa Jorden, regnes med til Topmaalet. Paa den Maade gaae da paa hver Tønde et par Skiepper over det ordentlige Maal.

Hvor betydelig en Indkomst dette er for Forvalteren, veed enhver, som har havt med Kornoppebørselen at giøre, og vist er det, at naar der betales Skatte- Landgilde- og Laane-Korn, maae man altid regne en fierde Afgivt til, nemlig Fogdekorn, som Forvalteren sluger. Siden skriver han dog Husbonden en 5 Tønder pr. 100 paa Regning for slet Maal, omendskiønt han paa 20 Tønder har afpiint Bønderne over 5.

Ganske andet Maal falder der om Foraaret, naar Bønderne ere i Trang for Sædekorn og maae laane paa Gaarden. Da ikke blot giver man dem det sletteste Korn, Forvalteren eller Forpagteren, har ladet skille fra deres, som noget, det ej var rimeligt, Kiøbmanden vilde tage imod, men hver Tønde stryges tilgavns, at der ikke skal være noget over det rette Maal; naar de siden skal betale det laante, maae de baade give got Korn og rundelig Maal tilbage, foruden at de maae giengielde Forvalterens Godhed med en lille Foræring, et Lam, en Griis eller en feed Gaas [Note udeladt].

Det er derfor den lige Vej til Ruin for en Bonde at laane Sædekorn; thi naar han har sat sig saa dybt i Gield, at han enten formedelst Tyngder eller Misvext ikke kan betale det samme Aar, saa kommer han paa Restanzlisten, og inden faa Aar veed han ikke selv hvad han skylder, og hvormange Konstgreb Forvalteren da veed at anvende for at berige sig selv, det skulde det klygtigste Hoved ikke være istand til at komme efter, naar ingen løftede Dækket op for ham.

Det er nemlig blevet en almindelig, men højstfordærvelig Skik, at naar Bonden betaler en eller anden Afgivt, vil Forvalteren

ikke skrive det af i de dertil bestemte Bøger, men giver en Qvittering paa en særskilt Seddel; naar Aaret er forbi, lader han Bønderne tilsige, at de skal møde med deres Sedler, regner derpaa sammen, og lader nu de eenfoldige Bønder underskrive som rigtig en Beregning, der ofte i Grunden er meget ubillig.

Til Exempel tiene dette. Naar en Bonde udebliver med Landgilden, saa driver Forvalteren i Begyndelsen paa den med Strænghed. Bonden beder om Henstand og lover et par Giæs, en Soe med Grise eller sligt; Forvalteren siger da, han vil giøre sit bedste, og tager imod Gaven med Tillæg af en Tønde Havre til at fede Giæssene.

Naar Høsten er forbi, betaler Bonden rigtig, hvad han havde lovet Forvalteren; den ene Høflighed er den anden værd; men hvad han skylder til Husbonden er endnu ubetalt, og Forvalteren seer igiennem Fingre med, at det immer staaer hen.

Men naar Aaret er omme, lader han Bonden kalde og fortæller ham, at Husbonden ikke kan lide Skade for sin Landgilde; den naaae nu betales, om ikke alt saa dog det meste; dog for at hielpe den fattige Mand til Rette, vil han vise ham den Godhed, at føre hans Landgilderestanz over i Skattebogsrestanzen, som Proprietæren maae være Kongen ansvarlig for.

Af de Penge, som han Tid efter anden har faaet af Bonden til de kongelige Skatters Klarering, trækker han da saameget fra, som behøves for at betale hele Landgilden eller en Deel deraf, og det vel at mærke efter Kapitelstaxten.

Saaledes betales nu nogle hundrede Tønder Landgilde Korn med Penge, og Restanzerne komme alle i Skattebogen. Forvalteren og Inspectøren, som giøre eet med ham, faae stor

Tak af Husbonden for deres Iver med at inddrive Landgilden, en Fortieneste, hvori deres Forgiængere have været langt fra at naae dem; men at Restanzerne for de kongelige Skatter imidlertid voxe til nogle 1000 Rd., det lægger man ikke Mærke til.

Naar nu Forvalteren skal giøre Regnskab for det solgte Landgilde-Korn, saa beviser ban med Attester uden Ende, at man ikke i næste Bye havde kunnet afsætte Kornet efter Kapitelstaxten, men havde maattet slaae en Mark af paa Tønden. Men Bonden havde betalt Forvalteren efter Kapitelstaxten, og den fradragne Mark bliver saaledes i den sidstes Lomme.

For at raade Bod paa alle disse Misbruge, maatte man sørge for, at den kongelige Lovs 5te B. 14 Cap. 51 Art. blev iagttaget. »Saa skal og forholdes, heder det der, med enhver Husbondes Bønder, naar de yde noget Landgild, at det i Bondens Bog bliver afskrevet, og siden forholdes efter den 53 Artikel.«[488]

Men man seer jo alt omvendt. Forvalteren indskriver ikke strax i de befalede Bøger, hvad der er betalt, men giver blot Sedler derfor, undertiden ikke engang dette, men tegner det op i sine egne Papirer; naar nu Aaret lakker mod Enden, og han skal have de aarlige Regnskaber bragt i Orden, saa samler han Sedlerne og skriver ind i Bogen, ikke hvad han har leveret Bønderne eller paa hvilken Dag, men efter eget Tykke og paa en Maade, at man kan være vis paa, at Bønderne, der ikke forstaae at regne[489], have liden Fordeel derved. Og om end nogle af de klogeste iblandt dem mærkede, at Regningen ikke var saa ganske rigtig, saa dog, da de ikke kan rede for sig, maae de lade det blive ved at mumle lit imellem sig selv om, at Forvalteren har giort dem Uret, at han ikke skal blive vred og sætte dem reent fra Huus og Gaard.

De Regnskaber, han saaledes har stoppet sammen, lader han derpaa (for at Ingen skal fatte nogen Mistillid til deres Rigtighed) efter alle Formaliteter bekræfte af Vitterlighedsmænd, hvis Hænder ere ligesaa villige til at underskrive, som deres Siele til at paatrykke Taushedens hellige Segl, Folk, som han ved een og anden Frihed eller Hielp, især ved lit Udviisning af Skoven[490] , har forberedet og saa at sige tildannet. Derefter indstævnes Bønderne for at høre deres nye Gieldsregister og ifølge Lovene[491] vedstaae de saa nøjagtigen og mesterligen opgiorte Regninger. Sandelig, man maae ynkes over dem, naar man hører dem ved egen Tilstaaelse og offentlig Erklæring at vedkiende sig saadan en Summe af Restanzer, og seer dem nedsænke sig selv i saa bundløs en Gield, da de, ifald alting havde været rigtig opskrevet og ærlig beregnet, skulde befindes ofte at have betalt mere end deres Skyldighed. Og heraf seer man, hvorfor en Forvalter hellere ønsker sig fattige end velhavende Bønder, da de, som kan betale til rette Tid, ikke lade sig giøre saa stor og saa aabenbar Uret.

- - -

4 - Bygning og Bygfæld

Fierde Capitel. Om Forvalterens Forretninger i Henseende til Bygning og Bygfæld.

Vidtløftig og bestandig Bygning er Forvalternes og Inspectørernes Guldgrube.

Her er det især Husbonden bedrages uden Grændser, og det vilde blive uendeligt at giennemgaae alle de Optrækkerier,

som da pleje at finde Sted. Vi ville indskrænke os til nogle af de meest mærkelige.

Hvad nu først Bygningsmaterialerne angaaer, hvad enten de saa haves paa Stedet eller maae hentes andensteds fra, bliver det Forvalternes og Inspectørernes Konst at giøre sig selv Fordeel, og dog faae sat op, hvad der skal.

Haves Materialierne paa Stedet, kan Fordelen just ikke blive meget betydelig, da det hele bestaaer i nogle Mark og Skillinger, de kan qvitte Arbeidsfolkene, som skove, tømre, snekre o. s. v. af i deres Løn.

Det, som indbringer dem meest, er Taget.

I et Bondehuus kan hver Binding tækkes paa begge Sider med et Læs Halm; men tænk nu, hvor mange 100 Læs Halm der ere kiøbte ind i de tre sidste Aar, og antager man, at hvert Læs har blot indrentet dem een Mark lybsk, saa kommer der en anseelig Sum ud.

Hertil kommer nu, at Beboerne selv har lagt mange Læs til af deres eget, selv kiøbt mange, og tildeels selv betalt Tækkemændene, hvilket dog altsammen i Forvalterens Regnskab føres Husbonden til Udgift.

At belægge det med Beviser og Underskrivter i behørig Form vil ikke falde ham vanskeligt.

Mod en lille Part af Fordelen ere der nok, som give ham deres Haand for, at de har solgt ham tyve Læs Tag, og for den Priis, ihvorvel de ikke havde en eeneste Brynge[492] at afhænde. Og nu foregivne Tyverier! Det angives efter foregaaende Vink, det oplyses med kiøbte Vidner og selv til Tinge, at der er bortstiaalet om Natten saa og saa meget Tømmer, saamange Eegebielker og Stolper, saamange Fyrrelægter, Sparrer og Fjel

&c., Ting, som Forvalteren i forvejen havde ladet giemme til sig selv, men som Husbonden nu maae tage Skade for, da det er bevist, at de ere bortstiaalne.

Jeg vil i den Anledning fortælle en lille Historie, der er ganske artig.

En vis Herremand havde sendt En, paa hvis Redelighed han kunde forlade sig, ud at undersøge Tilstanden paa adskillige Godser, han besad. Ved sin

Ankomst lod han sammenkalde Forvaltere, Forpagtere, Staldkarle, Jægere, Skovfogder &c. og lod sig paa det nøjeste underrette om alt.

[Foto indsættes senere: Rytterskolen i Lille Heddinge + Tavlen over hoveddøren]

I det han deels udfritter deels bruger sine egne Øjne, faldt Talen hændelsesviis paa en Skole, der skulde bygges ved en Kirke; thi Husbonden havde besluttet dertil at anvende en grundmuret Lade, der stod fra gamle Tider af.

Den veltænkende Udsendte fik i Sinde at tage omtalte Bygning i Øjesyn med det samme, for at erfare, hvorvidt den var skikket til sin nye Bestemmelse.

Han kommer der; man viser ham Huset; Døren er lukket. Han forlangte, man skulde aabne, thi han vilde see den inden i. Ingen havde mere travlt end Forvalteren, endskiønt han i sit Hierte var kun slet tilmode.

Han anstillede sig forfærdelig opbragt, og skieldte uden Ophør paa den Dosmer af en Bonde, der var borte og havde taget

Nøglen med sig.

Man kunde da ikke komme ind denne Gang, og den Udsendte drog bort uden at have seet noget til stor Glæde for Forvalteren, som havde Laden fuld af Tømmer, han havde stukket tilside ved Bøndergaardes Bygning.

Man seer deraf, hvormeget man kan forlade sig paa Tingsvidner og eedelige Underskrifter.

Men endnu have vi ikke trængt ind i det Inderste af denne Guldgrube.

Det er især naar Bygnings-Materialier skal indkiøbes, at Inspectørerne og Forvalterne vide at bruge Leiligheden. Enten paatage de sig selv Leveransen af Tømmer, som de forbinde sig til at anskaffe for sædvanlig Priis, eller de lade andre levere det.

I første Tilfælde levere de langt tyndere Træe end de skulde, i sidste tillade de andre at giøre det samme, imod at de selv faae en Deel af Summen, der for Husbondens Regning udbetales ligesaafuldt, som om Tømmeret virkelig var til den Priis.

Derfor seer man nu omstunder Huse at reises, hvor Sparrerne og Lægterne ere saa tynde, at de neppe kan bære Tækkemanden; de vare da ogsaa derefter.

Men - jo tiere der skal bygges, jo bedre for Vedkommende, og ved saadanne Lejligheder er det hensigtsmæssigt at tage Tingen paa den rette Maade.

Det var en slet Forvalter, der vilde lade et faldefærdigt Huus, et forrevet Tag, en brækket Bielke, aabne Vægge o. s. v. sætte istand med den allernødvendigste Bekostning. Lad Bonden selv flikke paa det om han kan, hvis ikke, maae det ned

tilhobe.

Det er langt bedre at reise et nyt Tag med 20 Rd. Bekostning end at forebygge dets Nedfald med en eneste Sletdaler.

Naar Gaarden først ligger halv paa Jorden, saa maae Bonden anraabe og bønfalde om Hielp. Man vægrer sig lit, indtil den største Koe, de fedeste Lam er ofret paa Alteret.

Da først lønner det Umagen at søge Husbondens Tilladelse til at sætte Gaarden istand. Men nu fortæller man Bonden, at Husbonden ikke kan lægge alle Materialierne til; han maae selv skaffe det Halve eller Trediedelen.

Han skraber sammen hvad han kan, og nu reiser sig et Huus af Ruinerne, der udentil seer ny ud, men indeni blot er repareret.

Bonden betaler selv mere end det halve af Taget og Arbeidslønnen heel. Men i Forvalterens Regnskaber er hvert Stykke, endog det allermindste, anskaffet, kiøbt og betalt med rede Penge.

Den seer ikke meget dybt, som her Intet seer!

- - -

5 - Fæsterindsættelse

Femte Capitel. Om Forvalternes Forretninger ved at sætte Fæstere ind og forsyne dem med Besætning.

Vi ere her ved en Indkomstkilde, der, hvis den flød ligesaa bestandig som den forrige, skulde langt overgaae den i

Overflødighed.

Man skulde studse af Forundring, om man vidste, hvorledes og i hvilken Hensigt man sætter Kieltringer til Gaarde, Folk som ingen vil have med at giøre formedelst deres Dovenskab og Liderlighed, Prakkere, som intet have og aldrig kan komme sig; men Sagen er, at saadanne ere saameget føjeligere i at tage imod Vilkaar, lemfældigere i at kræve Besætning og gavmildere mod deres Velgiørere, jo mere de føle, at de dog have faaet for intet, hvad de i de følgende Aar vil sætte overstyr.

Derfor lade de sig gierne nøje med den halve Besætning, og stille sig an som, ja bekræfte med dyre Eeder, at de har faaet alt, overbeviiste om, at der ikke behøves andet Skiold end Forvalterens Gunst til at være sikker for Hullet og Tugthuset. Men eet er næsten ikke at forestille sig, hvormange Penge saadant Indkiøb af Besætning kaster af sig.

Maatte Bonden slaae saameget af paa den Sum, han skulde have til Bygningshielp, saa begriber man, hvormeget større Offer han maae bringe ved Besætningen.

Imidlertid gaaer han til Tinge og giør sin Eed paa, at han har faaet fuld Besætning, ja Køer og Stude, han aldrig har seet. Hermed belægger Forvalteren sit Begnskab, og giør sig saaledes ved hver Gaard en lille Fordeel af 100 Rd. eller mere efter Omstændighederne.

For ikke at forsømme sig i noget, lader han nu og Vogne, Harver, Tromler, Plove, Hamler og saadant mere, der skal leveres Bønderne, giøre hiemme i sin egen Gaard af Træe, som han har taget i sin Herres Skov, eller kiøber noget gammelt og forslidt Tøj[493] sammen for got Kiøb, men fører det alt til Regning som nyt[494].

Ikke mindre forønsket Leilighed har han til at plyndre, naar en Bonde, der staaer sig nogenledes got, ved Døden afgaaer [Note udeladt]. Thi et par fede Stude er det mindste man kan byde Forvalteren, naar Skifteforretningen skal holdes som den bor; og naar enten Enken har Lyst til at gifte sig igien eller der er En, som gierne vilde fæste Gaarden, om Enken frasiger sig den, saa maae i begge Tilfælde atter et par gode Stude anbefale den nye Mand hos Forvalteren.

Det er i Almindelighed at mærke, at hver Gang en Gaard skifter Beboer, falder der stedse noget af til Forvalteren. Thi den, som frivillig siger sig fra Gaarden, giør Foræringer for at blive den qvit, og den som søger den, enten skiænker eller eftergiver af det, han skulde have med den. Forvalteren øser saaledes af begge Kilder.

En langt rigere Guldstrøm, men som nu er udtørret til en lille Bæk [Note udeladt], saae man flyde, dengang det siellandske unge Mandskab først skulle indrolleres [Note udeladt]; hvormange vare der da ikke, som kiøbte sig dyrt nok deres Frihed af Forvalteren! hvormange som krøbe i Skjul under Navn af Fæstere - det forstaaer sig med Forvalterens Samtykke!

Ved samme Leilighed var det, at en Proprietær, jeg troer i Aaret 1702, gav alt Lægdsmandskabet paa sit Gods røde Kioler, røde Buxer, Halsbind m. v., som jeg ikke husker, en Udgift, der beløb sig til en tre hundrede Rixdaler.

Det hedte i Begyndelsen, at Soldaterne skulde beholde denne Mondur for Intet; Husbonden vilde giøre dem en Foræring deraf. Efter nogen Tids Forløb blev dog hver Soldat krævet for 4 Sletdaler, som formodentlig aldrig kom i Husbondens Kasse; dette bliver saameget mere sandsynligt, naar man veed, at det

var ikke mueligt for nogen af dem, at faae nogen Qvittering af Forvalteren for det, de havde betalt.

- - -

6 - Hoverie og Egter

Siette Capitel / Om Forvalterens Forretninger i Henseende til Hoverie og Egter som skal svares Forpagteren.

Naar Forvalteren og Forpagteren efter Inspectørens Vink eller Tilladelse stikke Hovederne sammen, gaaer alting herligt for Forpagteren, men Bønderne plages desmere.

For det første maae de giøre mere Hovarbejde end de skulde. Lad Forpagteren have sin Contract, at Hoveriebonden skal pløje, harve, saae og høste otte Skiepper Land eller saa stort et Areal, som kan besaaes med otte Skiepper; strax veed Forpagteren at forklare dette til sin Fordel, og vil have forstaaet ved en Skieppe ikke den, som er af Kongen foreskrevet og efter denne Forskrift justeret, hvoraf der nemlig gaae 8 paa en Tønde, men en saadan, som han selv har ladet giøre hos Bødkeren, og som er saa stor, at der gaae kun fem Skiepper løs Maal paa en Tønde.

Alt dette lukke Forvalteren Øjnene til for at holde gode Miner med Forpagteren og Inspectøren.

Ikke mere ærligt gaaer det til, ifald det i Forpagtningscontracten er bestemt, at, om Hoveriearbejdet ikke slaaer til, Forpagteren selv skal pløje en Tredie- eller Fierdedeel[495], men [= hvorimod] der Intet er fastsat om Høstarbejdet; da overvælder han Bønderne med Hoverie om Høsten paa en Tid, der endnu er dem kostbarere end Foraaret, og nogle

Dages Forsinkelse er istand til at fordærve deres hele Avl. Fremdeles lide Bønderne stort Tab derved, at de nødes til at giøre saamange Reiser[496] for Forpagteren.

Fejlen ligger deri, at Forpagteren enten mod en vis Betaling giver Huusmændene[497] fri for de Smaaarbejder, de skulde giøre, eller bruger dem om Foraaret ved Hakke og Spade, for ikke at have behov at leje Folk; men siden paalægger han Gaardmændene de Arbejder, som Huusmændene skulde giøre, og tvinger dem saaledes ofte til at forrette dobbelt saameget Hoverie som Bønderne ved andre Herregaarde, selv dem som høre samme Ejer til, f. Ex. med at rense Stalden, giøre ryddeligt i Laden, plukke Frugt og Humle, hente Sand fra Stranden, Meel fra Møllen, kiøre med Forpagterens Karle, Tienestepiger og Bagage, saa at ikke den mindste Hundedreng [af forpagterens] kan gaae paa sine [egne] Been, men Bonden maae være tilrede med Vogn, saasnart man fløiter, for at han kan komme op at age. [Note udeladt]

- - -

7 - Gaardens og Kirkernes Vedligeholdelse

Syvende Capitel. Om Forvalterens Forretninger ved Gaardens og Kirkernes aarlige Vedligeholdelse.

I Henseende til Gaardens Vedligeholdelse gielder den samme Bemærkning, som vi giorde ovenfor om Bønderhusene.

Jo mere Byggerie Forvalteren og Inspectøren kan føre Husbonden ind i og jo tiere, deskiærere [= des kærere] er det dem.

De see derfor allerhelst, at Forpagteren ikke ved sin Contract

forhindes til at vedligeholde Gaard og Kirker og aflevere dem i den Tilstand, han modtog dem. De vilde da ikke faae Tid til at forfalde, og der vilde da Intet blive at Fortiene for Inspectøren ved at indkiøbe Materialier, Intet for Forvalteren ved at tinge Arbejdere.

Jeg kiender en Gaard, som Herren ikke vel faaer sat istand for alt det, han har havt i Forpagtningspenge af den fra den første Tid af, han har ejet den, især om man vil regne med, hvad han allerede har kostet paa Lader og Stalde; hvoraf kommer dette? deraf, at Forpagteren har ladet alt forfalde, omendskiøndt han med liden Bekostning kunde have holdt det vedlige fra først af saa at nu Tag, Lofter, Gulve, Vinduer, Dørre, Vægge ere af Regn, Vind og Forsømmelse aldeles ruinerede.

Hvad nu Kirkernes Vedligeholdelse og Istandsættelse angaaer, saa er der vel neppe fundet noget saa helligt Gudshuus, at det jo har maattet yde Forvalterens Gierrighed Tribut.

Thi han kan, idet han sørger for Kirkens Beste, ikke lade saa god en Leilighed gaae forbi til ogsaa at sørge lit for sit eget, ved at opskrue Regningerne saavel for Materialierne som for Arbeidslønnen langt over det Virkelige.

Vilde Præsten blande sig deri til Kirkens Fordeel, hvad udrettede han? Inspectør, Forvalter og Forpagter, alle sammensvorne, skulde nok vide at hævne sig.

Og deraf kommer det, at mange Præster attestere og bekræfte mange Forvalteres Regnskaber, som de hverken har seet eller læst; saadanne Mænd nemlig, som Herremanden har betroet sin Fuldmagt, bør man ikke forsage den fuldkomneste Tillid; det er dem ligesaa umueligt at bedrage som Paven i Rom.

Imidlertid maae man dog ikke troe, at Præsterne og Forvalterne i Almindelighed ere gode Venner, omendskiønt[498]

det sieldent kommer til Udbrud imellem dem.

Det er Ilden, som ulmer under Asken.

Præsternes og Proprietærernes Fordele hænge saaledes sammen, at den, som plager og forarmer Bønderne, skader de første ligesaameget som de sidste. Kan Bonden svare Husbond og Konge sit, saa faaer ogsaa Præsten sin Tiende, Offer og andre Renter.

Men Inspectører, Forvaltere og Forpagtere have en anden Politik.

Kun opmærksomme paa deres egen Fordeel, søge de at plyndre og skade Herremænd, Præster og Bønder paa alle de listige Maader, de kan, og immer at holde Præsten og Bønderne i saadan Ave, at ingen tør rive Masken af dem, eller aabenbare deres Bedragerier for Husbonden.

Derfor staae de Præster sig altid best hos dem, som med slavisk Ydmyghed smigre for dem, og med underdanig Lydighed føje dem i deres Ondskab og Ubillighed, medens de, som de troe at have noget at frygte af, ere udsatte for deres uforsonlige Had og hidsigste Forfølgelser.

- - -

8 - Opsyn med Skovene

Ottende Capitel. Om Forvalterens Forretninger i Henseende til Opsyn med Skovene.

Efter en overflødig Høst[499] er det dog stedse Umagen værd at sanke Ax. Vi komme her til en Gienstand, der vigtig nok ikke hører til de meest indbringende, men er dog heller ikke aldeles

ufrugtbar.

Skovinspectionen er i Sielland især en meget vigtig Sag; imidlertid behandles den i Almindelighed temmelig ligegyldig af Inspektører og Forvaltere, da det har kun liden Indflydelse paa deres egen Fordeel, hvorledes det gaae med Skoven.

Det som interessere dem meest, er, naar Svinene drives paa Olden. Da er det dem ikke nok at dele Indbrændingspengene[500] med Skovrideren, med mindre de ogsaa putte i deres egen Lomme en Heel af det, som betales til Husbonden for at Svinene maae gaae paa Olden at fedes.

Fremgangsmaaden er denne. Naar der falder overflødig Avl saavel af Bøg som Agner, saa udnævnes ved Retten 3 uvillige Mænd, som skal taxere Avlen og tilstille Dommeren deres eedelige Taxation, for at den kan erholde Retskraft.

Ved denne Taxation bestemmes nu Antallet af de Sviin, som kan tages paa Skoven, og efter denne Taxation gotgiøre Forvalteren Husbonden; men hvormange Sviin de lade indbrænde, om to eller tre Gange saamange, som Taxationen medførte, hvo spørger derefter?

Naar nemlig Oldenen anslaaes tilstrækkelig til at fede et vist Antal Sviin, rnener man treaars Sviin af fuldkommen Størrelse; men nu er det en Skik allevegne, at den, som ikke har Sviin af fuldkommen Størrelse, kan af toaarige faae to ind, af Aarsgamle tre eller fire i stedet for eet, imod at betale mere for Indbrændingen, men ikke for Fedningen.

Da der saaledes indbrændes to eller tre Gange flere Sviin end efter Taxationen, saa kan Betalingen for dette omtrent beløbe sig til ligesaa meget, som det Husbonden faaer, og da dette vilde være for stor en Fordeel for Skovfogden allene, saa tvinger Forvalteren ham til at dele med sig.

Det fortiener ogsaa at bemærkes, at et Middel, hvorved Inspectørerne og Forvalterne holde Bønderne ligesom i Tømme, er Udviisningen af Træe.

Thi dem, som de ville vel, udvise de gode Træer, men dem, som de have et skiævt Øje til, nogle, som hverken Øxe eller Saug kan bide paa.

De, som have vidst at holde gode Miner med dem, faae da saameget Træe, at de kan holde Marked dermed.

Der falder mig i denne Anledning en Anecdote ind.

En fornem Herremand sendte engang om Vinteren Inspectøren ud paa sit Gods for at mærke de Træer, som skulde fældes, og, for at der ikke skulde gaae mere til, end der behøvedes, gav han ham En med, som i denne Sag fik lige Stemme, men ellers havde en højere Post paa Herremandens Slot.

Det er utroligt, hvor sparsom, hvor paaholdende Inspectøren var i denne Mands Nærværelse; hverken Forpagter eller Forvalter kunde udrette noget hos ham; det lod som han blot havde sin Herres Beste for Øjne.

Men den følgende Vinter kom han alene og uden Følge; da var han langt bedre at komme tilrette med, og udviste med saadan Ødselhed, som om han var kommen netop for at faae Skoven ruineret.

Han søgte saaledes at giøre det forrige got igien og at hielpe dem til noget, hvoraf de kunde udrede deres Skatter, og holde sig skadesløse for andre Smaaudgifter.

- - -

9 - Executioner og Regnskaber

Niende Capitel. Om Forvalterens Forretninger ved Executioner og de aarlige Regnskaber.

Omendskiønt det egentlig ligger udenfor min Plan at fortælle, hvad der er skeet i forrige Tider, maae jeg dog her berøre een Punkt.

I sidste Aarhundrede[501] havde Forvalterne den Skik, at naar Bønderne ikke betalte deres Skatter den bestemte Dag, sendte Forvalteren i det mindste to Gange ugentlig En ud for at indkræve Executions-Bøder, saa at efter nogen Tids Forløb overstege disse allerede meget Afgiften selv; men denne magre og alt for plumpe Udsuelsesart er for nærværende Tid afskaffet, og man tager det nu paa en klogere Maade.

Thi Forvalteren driver itide paa Skatternes Betaling; de stakkels Bønder klynke, undskylde sig, at det ikke er dem mueligt at skaffe Pengene tilveje strax, bede ydmygelig om Henstand, love een og anden Foræring, og til Erkiendtlighed tilbyde strax et Faar, et Majlam, nogle Giæslinger eller sligt.

Forvalteren lader sig nu ikke blot formilde, men Bonden kan maaskee og drive det saavidt hos ham, at han er saa god at sætte ham paa Restanzlisten d. e. paa Listen af dem, der aldrig betale.

Dette kunstgreb er finere og tilsyneladende lemfældigere, men i Grunden mere indbringende, og har det Fortrin, at hver Gang Skatteterminen kummer igien, maae ogsaa Overbærelsen kiøbes med nye Offere.

Paa lignende Maade lader det sig forklare, hvorfor de ere saa barmhiertige og samvittighedsfulde ved Bøders Inddrivelse, saa villige til at skiule Medchristnes Fejltrin med Kierligheds

Kaabe.

Ikke at jeg vil sige, at de lukke Øjnene til de Tyverier, Lejermaal[502] &c. som begaaes; Himlen bevare mig fra denne Beskyldning, Protokollerne ved Retten vise tilstrækkelig, hvor ofte de skrive Stævninger, hvor tit de indkalde Syndere for Domstolene; men snart er deres Vrede kiølnet, og de møde snarere som Forsvarere end som Anklagere.

En vis Gudinde, Moneta (Penge), har nemlig imidlertid faaet dem omstemte, og pludselig indgydet dem andre Tanker; deres Samvittighed kan intet have at indvende derimod; thi den Fordeel, Husbonden kunde have havt af de usle Bøder, var jo ikke værd at sætte Pen til Papir for, og hvad hindrer da en Forvalter at være menneskekierlig og medlidende?

Saaledes skal selv den offentlige Immoralitet næres ved at nære en Gierrighed, der regner Forbrydelser blandt Indkomstkilder.

10 - [Engelstoft's afsluttende bemærkninger]

[Det følgende kan udelades hér og i stedet indsættes i **Jeppe-1784**]

Saavidt vor Forfatter. Hans Skildringer ere stærke; men Ingen, der er noget fortrolig med den danske Bondestands forrige Historie, vil finde dem overdrevne.

Nyerup's og Riegel's hidhørende Skrifter, det oeconomiske Magazin, Landboecommissionens Forhandlinger, og alle de større og mindre Skrifter, som ere udkomne i Anledning af Bondesagen, indeholde Bilage og Paralleler saa at sige paa hvert Blad, og hvo der endnu, kan erindre Aarene før 1787 og 1788, vil, især om han har været opdraget paa Landet, her saa at sige gienkiende det, som han dengang saae, hørte og erfarede.

Saa ny er Bondestandens forløsning fra et Aag, der ikke, som Egennytten engang var dristig nok til offentlig at paastaae, udgiorde en Deel af Danmarks Landsforfatning, men tvertimod dens oprindelige Grundsætninger var den paanødt eller paalistet af et Aristokratie, der under borgede Navne bedrog selv de beste Konger*.

Men - Masken var afrevet ved Patrioters Haand, og Slaveriet veeg paa den oplyste Fyrstes Vink. Slaveriet veeg fra Danmark, og tog med sig sine Søstre, Afmagt, Uvidenhed, Dorskhed, Mismod, Trællesind, Ligegyldighed for Konge og Fædreland.

Ziret med Nationalkraft, Oplysning, Vindskibelighed, Dyd, Mod og Fædrelandskiærlighed slaaer Frihedsbygningen der; den staaer urokkelig; thi Christian soer [= svor] ved sit kongelige Ord, at hans Lov skulde være uigienkaldelig, og Frederik, der

har erfaret, hvor trygt det er at hvile i frie Borgeres Hierter og Arme, skal mandigen vide at forsvare dem mod ethvert aabenbart eller hemmeligt Angreb.

11 - 1721-1722 Povel Juel: En God Bonde

[Henvisning hertil]

1 - [Redaktionelle forbemærkninger. August 2012]

***Povel Juel* demonstrerede omkring 1721/1722 at han kunne skrive jordnært om praktiske landbrugsforhold i Norge *og* Danmark**, selv om han var født det første sted og havde levet dér det meste af sin tid.

Juel's bog er interessant i sig selv, desuden ift **Holberg**, men også ift **Hans Egede**, en tredje nordmand der var aktiv på samme tid. Alle tre havde både store ambitioner og en betydelig selvfølelse; anså de det for nødvendigt gik de gerne *i clinch* med omgivelserne.

Holberg havde, på dette tidspunkt - adskillige år før han blev kvæstor og jordejer - kendskab til *visse* sider af det agrare liv - dét fremgår af komedierne om 'Jeppe' og 'Erasmus'. Desuden kendte han givetvis *noget* til Povel Juel - men muligvis ikke så meget til hans bondebog; under alle omstændigheder nævnede han ham først eksplicit i epistel 171 der udkom i 1748 - altså temmelig sent - men skønt der ikke var noget at tage fejl af (og skønt det skete efter at både Frederik 4' og Christian 6' var døde), var det uden at nævne Juel's navn direkte:

> Hvis man skal tilskrive disse U-roeligheder *Nationens* Tilbøyelighed til Oprør; saa maa man tilstaae, at aldrig noget Folk er bleven meer forandret og ukiendeligt: thi man haver i de nyere Tider, udi heele *Seculis*, ikke mærket ringeste Bevægelse; Saa at, hvis de gamle Norske kand *citeres* til Exempel paa Ustadighed, saa kand de nyere, lige fra *Reformationens* Tider frem for alle *Nationer* paa Jorden, vise Exempel paa Bestandighed, Lydighed, og Afskye for Oprør.

> Herpaa kan tiene til Oplysning, hvad som er tildraget sig for nogle Aar siden, da en vis Normand [Poul Juel eller: Povel Juel] formedelst Utroeskab mod Regieringen [Kongen] blev henrettet: Thi man fandt ikke, at en af hans Landsmænd havde været i Ledtog med ham. Jeg forbliver &c.

Holberg fulgte nysgerrigt *Hans Egede*'s færd til Grønland; han kommenterede færden i positive vendinger i *Danmarks og Norges Beskrivelse* fra 1729, og fulgte op på disse - både i *Bergens Beskrivelse* fra 1737 og i de af sine epistler der havde grønlandsk tema, eller hvor han kunne trække på ny antropologisk indsigt hvad der kunne være af betydning i hans livslange tackling af teodicé-problemet.

Men det er *muligt*, for nu ikke at sige temmelig *sandsynligt*, at Holberg 'trods alt' har ladet sig inspirere af Povel Juel's skæbne[503] da han skrev *Niels Klim* (der udkom i 1741).

Se nærmere om Povel Juel, om sagen mod ham, om dom-fældelsen og henrettelsen af ham i kap. 6: 1722 *Du Blok og Øxe først skal finde*, ovenfor s. 235 ff.]Hvad bogen handler om fremgår ret tydeligt af indholdsoversigten (forrest i *På tvende beene?* - men se evt dén 'originale' oversigt s. 803 ff. nedenfor.

Juel's bog udmærker sig bl.a. ved at bygge på egne erfaringer, evt på erfaringer andre har gjort. Han taler i den forbindelse flere gange **om at gå eksperimentelt til værks**; hvis du bruger søgestrengen 'experiment' vil du finde 7-8 lidt forskellige steder.

Juel lægger (som nævnt s. 279) op til at en god bonde må være en ret selvstændig og relativt *fri* bonde, ikke en undertrykt fæstebonde som *Jeppe*, men en bonde der stod

selvstændigt over for herremanden og hans foged, måske som en anden Holberg-Jeppe, 'Erasmus Montanus" far? Juel var givetvis stærkt præget af de norske forhold som i mange henseender adskilte sig fra de sjællandske.

Hos Juel kan der være tale om at en proprietær[504] fæstede jord bort til fælles fordel. Han beskrev hvordan man kunne fremme at en fæster påtog sig at rydde jord og begyndte en dyrkning af den. For at dette skulle blive muligt skulle man ikke pålægge fæsteren for meget hoveri, enten som kørsel eller som arbejde, og desuden skulle man aftale vilkår der kunne opmuntre fæsteren både på kort og på langt sigt, se s. 780 ff.

Der er et par steder hvor Juel nævner fæsterens kone og børn. En **kvinde** kunne meget hvis hendes mand faldt bort - eller hvis hans motivation forsvandt? - hun kunne have dén attrå, indsigt og vilje der var nødvendig, se sidst i kapitel 13 (som begynder s. 777), men se også s. 782:

> Mand[505] haver observeret, at naar Qvinden maa være berettiget at opholde eller besidde Rydnings Boelet efter Mandens Død, da gaar Rydningen vel for sig, thi hendes Attraa, Raad og Villie formaar meget hos hendes Mand og Børn.

Der er flere steder hvor Juel nævner **børnene**, måske bygger det på konkrete oplevelser?, måske ikke med hans egne, men med slægtninges eller bekendtes børn?[506] Hvad han skrev tyder på at han - også i denne henseende - har haft sans for motivationens store betydning, se s. 715, s. 719, s. 754 [ordet *Lyst* nævnes], s. 759 [Man kan give sine Børn eller sit Tyende

lov til at udsætte Kvæg på en Ø] og s. 790 [Også børn kan have godt af at kende forskel på almindelige sten og andre sten].

Teknikaliteter

Bogen er (efter en smule forvirring i 2009) fundet på KB i 2012; 1' udgaven ved bogtrykker Groth kunne ikke umiddelbart lokaliseres fysisk i 2009; en samtidig - måske en lidt tidligere eller noget senere udgave - og angiveligt også ved bogtrykker Groth - blev déngang tilbudt mig som et alternativ.

Den alternative udgave [som hér vil blive betegnet som variant-X] har jeg benyttet som en midlertidig løsning indtil den 'rigtige' udgave måtte dukke op.

Variant-X blev scannet på basis af en fotokopi og efterbehandlet over flere omgange (nemlig i en kombination af OCR[507] og gammeldags 'manuel' afskrivning). Derefter blev der i 2009-2011 foretaget en første korrekturlæsning som viste at der var adskillige steder der var vanskelige at fortolke hélt korrekt.

I foråret og sommeren 2012 blev KB besøgt nogle gange - og det lykkedes fysisk at lokalisere *både* en yngre, dvs *senere*, udgave *og* den 'forsvundne' 1' udgave (som blev opbevaret i en boks, dvs noget strengere end mht de andre udgaver KB har[508]). 1' udgaven er herefter blevet brugt til at verificere teksten nedenfor der oprindelig stammede fra variant-X.

Muligvis har 1' udgaven og variant-X (stort set) identisk satsgrundlag?, selv graverende sidetalsfejl er identiske. Måske har bogtrykker Groth undladt at styrte satsen mellem to aftryk? Måske har variant-X været et fortryk af en art - eller måske

snarere et eftertryk for at dække en mersalgsmulighed?

I denne fase undersøges (bl.a.) graden af overensstemmelse mellem 1' udgaven og variant-X, og derfor er der i noterne mange angivelser af typen: *'Variant-X og i 1' udgaven er samstemmende'*; de vil blive slettet i en senere fase og erstattet med en konklusion af en art.

* * *

Eftersom bogen indgår i *På tvende beene?*-projektet er den indlagt hér for at gøre det nemmere at 'krydse' forskellige tekster og idéer. Og evt særtryk foretages med udgangspunkt i På tvende beene-udgaven.

Markeringer og signaturer

Rød markering: Usikkerhed mht den umiddelbare tydning og mht tolkningen. [Mange, om ikke alle røde markeringer har kunnet slettes i sommeren 2012]

Blå markering: Formuleringer der skønnes egnede til undersøgelse eller kommentar.

[nn]: Originalens sidetal, nogle sidetal er korrigeret - jf slutnoter herom. Kan evt bruges til at søge på ... dvs hvis man tager de skarpe parenteser med i søgeteksten.

Senere

Lokalisering og (senere) indsættelse af relevante tegninger eller fotos af fx:

- Byg og rug
- Humle
- Blå og rød hør
- Hamp
- Får og geder

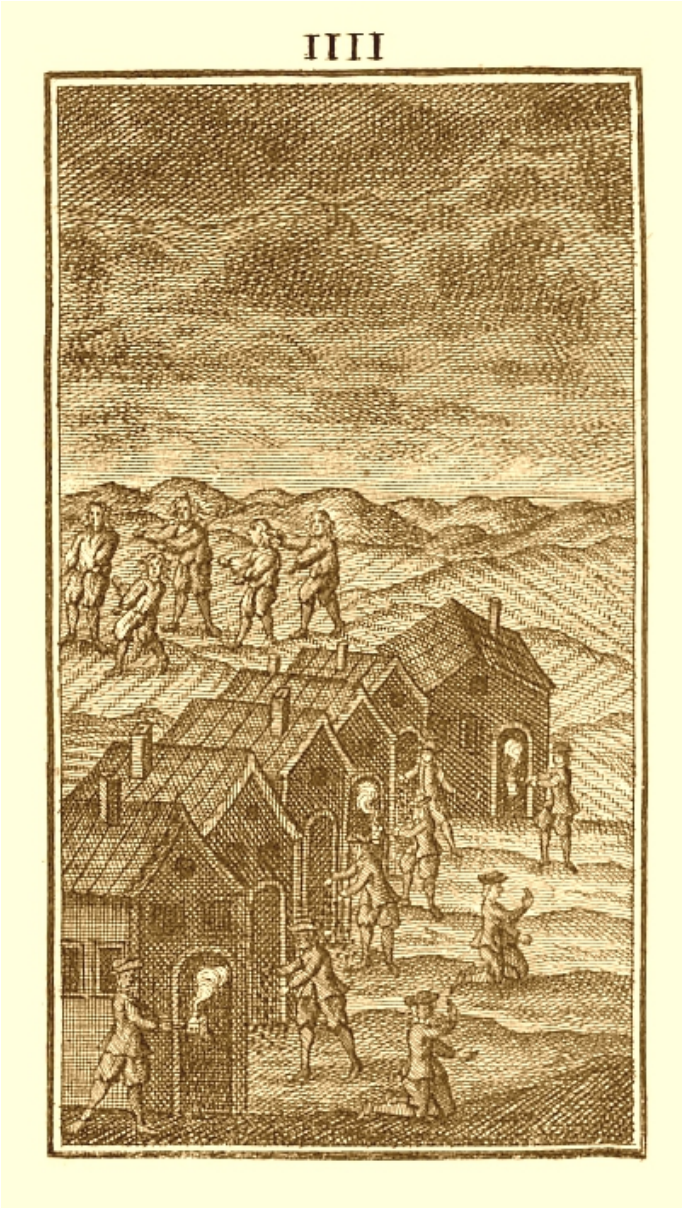
IIII

Illustration fra J. A. Scheibe's tyske oversættelse der blev forlagt i Leipzig i 1750 af den københavnske boghandler Franz Christian Mumme. Illustrationen svarer til teksten i 1' Bog 4' Sang, Seidelin's danske udgave fra 1798 s. 91 og Billeskov Jansen's i Holberg i 12 bind, bd. 2, s. 89.

Peder Paars sagde: Det er læt Giengangere at spæge,
Man all slags Spøgelse, hvad Navn det have maa,
Med Røg af Lyse-Tang af Huuse læt kand faa.
Med Hørfrøe hindrer man, at det sig ey tør vove
At komme i et Huus; saa man kand sikker sove.
Naar man en Haandfuld kun af samme kraftig Frøe
Frem for Dørtærskelen om Aftenen vil strøe.

2 - [Forside 1721/1722] En god Bonde / ...

Een god

Bonde /

Hans

Avl og Biæring:

bestaaende Af Jorden til Ager og Eng at oprydde, Giødningen merkelig at formeere og forbedre, Ager oc Eng at rygte og forbedre, nyttig Sæd og Planter at bruge, Maadeligt Jordebrug, nyttig Fæ og Qvæg at fostre; Item at saae og tilberede Hør og Hamp, Humle Gaarde og nyttige Træer at plante og rygte, Dyr og Fugle i mangfoldighed at tillegge: Item at kiende og finde Malmrige Malm-Bierge, og andet saadant, hvorved Landene Aarlig kunde tiltage i Rigdom oc vinde i Overflødighed[509], end og alleene ved Giødnings beqvemme og merkelig Forøgelse, Meenige Mand i Danmarck og Norge, efter enhvers Ley-lighed, baade til en paalidelig Underretning og en U-svigelig Nytte, saa vel som formodende Behag og Tieniste, i mueligste Korthed sammenskrevet af

Povel Juel.

Kongl. Maiest. forige Amptmand over Lister og Mandals Amter i Norge.

Kiøbenhavn; Trykt hos J. C. Groth; og findis tilkiøbs

hos Nicolaus Lotzius paa Børsen.

3 - [Imprimatur IOH: CRAMMIUS 21. Oct: 1721]

Imprimatur IOH: CRAMMIUS Hafn. d: 21. Oct: 1721.

[Eksemplaret har været ejet af [Henrik Henrichsen adlet som] Henrik Hielmstierne; Hielmstierne lod bogen indbinde med andre 'efterfølgende' bøger og forsyne med et exlibris forrest - der viste hans adelsvåben - den senest udgivne bog i bindet er angiveligt fra 1744. På et senere tidspunkt indgik det samlede bind i Det Kongelige Bibliotek som har tilføjet sit stempel med krone og cirkuleret tekst udenom]

BIBLIOTECA REGIA HAFNIENSIS

4 - [Fortale 1721/1722] Til den U-partiske Læsere

[Over overskriften en figur med to vingede børn;
kan indsættes senere]

Til den U-partiske Læsere.

En god Natur saa vel som en sund Fornuft forpligter Mennisket at have Omhue for sin og sines Velfært; derhos viser Fornuften, at mand er ey paa sin egen Velfært forsikret, med mindre den Menighed, af hvilken mand er et Lem, kand ogsaa have Leylighed at leve i Velstand; thi mand kand sielden blant meenige Mands Uroe og Veestand, eene leve i Roe og Velstand; Hvilken almindelig Velstand billig kaldis den almindelige eller fællis Velfært.

Derfor have forfæderne eragtet, at det var ey alleniste lovligt og Gavnligt, at enhver, som noget god viiste, eller formente sig at vide, gjorde sin Videnskab ved Skrifter meenige Mand bekient, mens end og fornøden og tillige en Pligt og Skyldighed, særlig imod sine Landsmænd eller Landsaatterne, og almindelig imod det Menniskelige Kiøn, paa det at nogle i Særdelished, om ikke saa lige alle i almindelighed, een eller anden Maade, efter tiidens nærværende eller tilkommende Leylighed, kunde føre sig den samme Videnskab til nytte.

Aandelige og Verdslige Love, ere baade Tugtemestere og Vægtere i Meenigheden; Mens der som nogen fattis nødtørftig Brød, torde hand skuffe dem, og forgribe sig imod Gud og sin Næste; Der til med vide vi, at hvor Mangel er i Huuset, findis

sielden fornøyelse i Sindet, der udkrævis da nødtørftige Føde til Legemet, men ald føde eller Spise er ikke sund ey heller varig og altid at faae; Ligeledis behøver Landets meenige Indbyggere, de som nu ere, og de, som efter dem fødis, deris Føde, hvilken bestaar af adskillig Næring Brug

[ii]

og Biæring men alt saadant er ikke lige Gavnligt, lige varigt bestandigt, got og i Mængde. I min Ungdom, jeg veed ikke selv af hvad Anledning eller Drift, er jeg geraaden i den Meening, at den Stand og Næring, som Gud først haver Indstiftet for Menniskene, den Næring som Naturen og Fornuften leeder de fleste til, og som dette Livs Nødtørft u-omgiængelig udkræver, maa være den rette beste og bestandigste; hvilken bestaar af at opfostre Fæ og Qvæg, og at dyrke Jorden, i hvilken Meening at forblive haver Aarenes komme og Erfarenheds følge bekræftet min Skiønsomhed. Og som jeg har haft Lyst at ville vide de Videnskaber, som jeg formeente at være alle nyttige, saa har jeg og med en maadelig Flid nogenlunde lærdt de ting, jeg havde Lyst til. Der jeg var saa vit kommen frem i Kundskab og Erfarenhed, syntis mig igiennem Betragtelsen at see, at der var mange Handteringer, som feedede sine Mestere og Tienere, mens giorde Landet derved Mavert: At en deel vare u-visse eller ikke varige i deris Brug og for anderlige i deris Nytte; en deel at formindske den nytte, Landet af dem skulle have ved deris egen storhed og Overvext, og en stor Deel at befodre og tiene Lasterne; Derimod saa jeg, at Ager-Dyrkningen og Qvæg-Avl bestandig baade bespisede til Nødtørft sin Bonde og Herre, saa og giorde Landets menige Indbyggere Formuende, naar den blev rettelig handteret og handhævet. Denne Bonde Næring er viis og bestandig, kand aldrig blive forstoer, og ved

Bonden og hans Arbeyde formeeris baade Folk og Fæ, Kiøbmandskab og Handverker, Gods og Penge, Indkomster og Krigs Magten; Den er den almindeligste og første Stand og Næring og indbringer de største Capitaler for et Land og Rige, saadan Rigdom, som er varig, som har sin visse og friske Roed at voxe af, og som Fiende-Haand, Ildebrand, Tyve og Overdaadige Mennisker, Storm og Klipper ey kand forøde, mindre af Landet bortføre med alle: Og som denne Avling og Handtering er meget stoer og alminding sampt alle Mennisker gavnlig; Saa er det U-imodsigelig, at en liden Forbedring og Formeerelse i den samme jo giver Lande en mærkelig Fordeel hvert Aar, som for Exempel: Dersom enhver Avelsmand ved sin Avlings og Biærings forbedring vandt

[iii]

hver Aar en Rixdaler meere end tilforn, og udi Kongens Riger og Lande vare tre hundrede tusinde Avlsmænd hvilket de i det ringeste ere da vandt de Tilfællis Aarlig Tre Hundrede Tusinde Rixdaler, og dersom hver vant fem Rixdaler, som de visselig kunde vinde, naar Avlingen med hvis dertil hører, blev dreven paa den Maade, som jeg agter at forrestille Dem[510], da profiterede Landet der ved, alleene første Gevinst femten Tønder Guld Aarligen: Korteste sagt, ieg forstaar ikke bedre end at Ager-Dyrkninger og Bonde-Biæring føder baade Mennisker og tamme Dyr og Fugle: For hvilken Aarsag den Viise og Rige Konge, i Prædicke Bogens 5 Cap 8.v.[511] Maa have eftertænkt og lært: At Jordens Dyrkelse gaar over al Ting Og om jeg sagde at denne Konge formedelst Jord og Ageren at dørke[512] er bleven tillige med hans Undersaatter Rig, da foer jeg ikke vild; Thi mand læser, at hand gik sine undersaatter for med at byge og plante mangfoldige Agre Viingaarde og utallige nyttige Træer, samt med at tillegge Fæ, Qvæg og Heste.

Mand kunde tænke, at Bonden veed best af mange Aars erfarenhed hvorledes hand skal rygte sin Jord samt anden sin Næring: Item at Agerdyrkningen haver været nogle tusinde Aar i brug, saa at intet videre til dens Forbedring kunde være at lære og giøre; mens naar vi seer os om med Erfarenheds Øyen, da feyler Tancken meget i begge deele, thi Bønderne blive gemeenlig[513] ved deris Fædris Sædvane i alle ting, og de fleste af dem deres ukyndighed om de Naturlige Tings Aarsager og Tingsternis Natur Kræfter og Virkning, anlediger dem at holde deris Fædris Sædvane og Brugs Maade for at være Ret og God, og i sær at blive ved den Agerdyrknings maade som de udi deris Ungdom have lært og er kommen i Vane med; Derfore er der saa stor Ulighed paa Maaden af Agerdyrkkelsen; Saa og paa Agerens Frugtbarhed, og mesten for disse tvende Aarsagers skyld giver et Bøygdelen[514] Præstegield, eller Kirke-Sogn en Rig Korn Vext, samt anden Jordens Grøde, men et andet, som er i samme Herret, en ringe Vext? Jeg kunde opregne mange Exempler, mens maa efterlade det, for at undgaa de Uforstandiges og selvklogis Had, I den stæd vil jeg i denne Bog saaledis beskrive

[iv]

Agerdyrkningen[515] og deslige, at de fleeste om ikke alle skal der af komme i Erfaring, at de tilforn har ey vist ald det dennem der om var fornøden, som jeg og selv gierne tilstaar, at mig endnu fattes meget af det, jeg derom burde vide, eller kunde være nyttig, I hvor Vindskibelig jeg haver været at faa en fuldkommen Kyndighed. Ja jeg troer, at Jordens Dyrckelse er en saadan Kunst, eller Videnskab, som aldrig til fyldest kand blive udfunden, særfordi at Jorden og Luften over alt er foranderlig, og det sidste vil jeg have erindret imod forberørte Meening anlangende Agerdyrkningens Alderdom: Herforuden

ere der mange andre Videnskaber, som en dygtig Bonde bør forstaa sig paa, at øve og føre sig til nytte, som og mange af dem vide at giøre, deriblant at virke Hør, Hamp, Humle og Roer, Item at ympe[516] og rygte triveligt Frugt-Træer og andre nyttige Træer, og andet saadant, hvilke særlige Videnskaber at faa menige Mand af Bonde Standen kundgiort og underviist om, en hver got Patriot gierne see og velmeent ønsker, heldst de, som eftertænkke hvor mange Tønder Gulds Midler af Rigerne Aarlig gaar ud og ey kommer tilbage, for mangel paa Hamp, Hør og Humle.

Vel vil en ældgammel Vandkundighed, der i Norge sættis Troe til[517], fordi den er gammel, indbilde os, at Norge kand ey med egen Avling forskaffe sine Indbyggere saa meget Korn de behøve, Mens jeg veed fuld vist, at det forholder sig anderledis: Thi i Norge udi de tre fierdeele af Riget, er Ageren Frugtbar, paa alle de Stæder som den bliver med Fliid dyrket, derpaa have vi mangfoldige exempler, men intet større og kraftigere, en Agerens Dyrkning og Frugtbarhed udi Jedderens og Dalarens Fogderie, under Stavanger Amt samt Wansøe Sogn paa Lister udi Lister Amt, Thi denne Egn ligger længst Vest i Norge, for det aabne Hav, er slet[518] og uden Skov, saa baade den kolde Søe-Luft og stormende Vinde, inderligen overvælder Landet, og forkøler Ageren, og der til med er Jorden fast over alt heel Maver, Sandig eller Leeret, saa Maver og ringe, som den nogen anden stæds i Norge findes kand, alligevel avlis udi disse smaaEgner, alle Aar rundelig Korn, ja overflødig[519] Korn: thi foruden Bondens Fortæring hiemme i Bøygden, udføris hvert Aar, i Maalet og

[v]

Umaalet Korn og Malt, over Trædive Tusinde Tønder af Byg Havre og blandings Korn! Til [hviken:] hvilken rige Avling og

Afgrøde er ingen anden Aarsage, end den Maade, som Ageren dyrkes paa, hvilken er anderlis og bædre, end nogenstæds i Norge og Danmark, ja maa i noget andet Land, og denne fornumftige Maade samt Indbyggernis Flittighed, som paa en Snees Aars Tid er kommen i Brug, haver hiulpet Bønderne fra deris forrige Armod til Velstand, og sat Gaardene i dobbelt Priis, frem for de vare tilforn hvorved Egnens Formue og Credit, til Indbyggernis store Nytte, er mærkkelig forbedret, heldst som Gaardene baade paa Eng og Ager er meget formeeret, Videre er det almindeligt i Norge, at gode Avelsmænd er formuende Folk, men Fiskere, Skov-Huggere i almindighed Arme og Usle: Item at udi alle de Egner hvor Skoven er reent borthuggen, samt allesteds hvor Fiskerierne aldeelis har ophørt, blive Indbyggerne jo længer jo heller vederhæftige Folk Aarsagen er, at Nøden tvinger dem til at dørke Jorden bædre end de giorde tilforn, da de havde anden Biæring, og ved Vanen giør de det med Lyst, som de i Begyndelsen var nød til og fordelen lokker dem at bygge[520] Ageren med Fliid, saa vit deris Kondighed sig stræker.

De, som handtere med Fiskerierne, særdelis dersom af Fiskerne have deris Næring, tør ikke tænke Jorddyrkningen hindrer Fiske-Fangsten, eftersom de vel vide, at mange Fiskere for Mangel paa Kost, Klæder og Fiske Reedskab, tit og ofte maa imod deris Villie blive hiemme fra de store almindelige og fordeelagtige Torske og Sild Fiskerier, og roe hiemme iblant Skierene, sær Vinter Dag, da neppe kand faas Fisk at kaage, i den Stæd, formuende Mænd udreede deris Folk til bemelte store Fiskerier, og fortiene mange Penge. Efter al saadan Beskaffenhed, og efterdi jeg veed at menige Mand ikke i Almindelighed forstaar sig paa alle forberørte Videnskaber, som de dog behøve, desligeste veed, at Aarsagen der til er denne, at de ikke af Bøger i Landsproge

have Anledning og Underviisning til saadan høyfornøden Kundskab at kunde bekomme, samt skiønne, at den Kyndighed nogle Personer udi et eller andet District kand have, strækker sig ikke over heele Landet, ja oftist ikke til alle de, som boe udi et Sogn,

[vi]

haver jeg i henseende til Kongens og hans høye Successores i Regeringen DERES Interesse sampt i hensigt til meenige Underdanernis Tarv og Velfært, foretaget mig, efter det Pund Gud haver betroet mig, at sammeskrive denne Bog, og derudi beflittet mig at skrive kort og klar, som Læseren der andre Authores i fremmed sprog haver læst, vel skal befinde og bifalde mig udi.

Eftertænksomme Læsere, I som elske den almindeligt Velfært, og fornuftige skiønne, at Jordens Dyrkelse er ligesom bevegelsen ja Livet udi samme almindelige Velfært, I, som tillige behage nyttige Videnskaber, have lyst til Ager-Dyrkning, og en god husholdning, I, som saadant er Sindet, siger jeg, skal i dene Bog finde meget af det i ønske, synderlig om en ret Ager-Dyrkning, og I andre, som seer ikkun til Eders egen Tarv og Fordeel, vil uden tvivl vide mig Tak og Gunst for mit velmeente Arbeyde: I hvilken Formodning jeg skulle entholde mig at insinuere min Gierning med mange Ord, men i den Stæd alleneste venlig beder om dette: At i Fald der noget maatte forrekomme i Læsningen, som kunde synis at være unødvendig, eller ugiørlig, eller af ringe nyttighed, Læseren da vilde være tienstlig, underrettet, eller Erindret, at alt hvad jeg haver sammenskrevet, og hos hvilken ey findes udtrykkelig mælt, at det er andris Meeninger, er forfattet efter en paalidelig Kyndighed og en u-forsvigelig Erfarenhed, undtagen hvor jeg mælder, at det, allerede, er min Formodning eller Mening:

Ogsaa fremt hans Gemyt med bemelte Forsikring vil nøyes, da vilde hand behage, at prøve det i Gierningen, paa det at Bevisningen kand stille sig ind for Øynene, og Nytten fattes med Hænderne. Imidlertid kand at jeg af hans Dyd forvente at hand bliver, saa mig og mit Arbeyde bevaagen, som hand grundelig skiønne kand, at jeg gierne vil tiene gemeene beste[521], og tillige er hans og hver Dannemands beredvillligste Ven og Tienere.

Skrevet i Kiøbenhavn den
27. Sept Aar 1721 **P. Juel.**

[1]

5 - 1. Capitel. Om hvorledes Bøndernes Hiem-Jord, inden Gierdes, best kand ryddes og forbedres, og hvad derved fornemmelig er at tage; sær ved Agerland, og sær ved Engbond.

DEt er Den, som Jord bruger, nytteligere, at hand forbedrer end hand forøger sin Ager og Eng. Er Jorden moeset og blød, paa Norsk myret, da vil Vandet (efter Muelighed) ledes bort, eller dempis, saa Pladsen kand blive nogenledes tør, enten formedelst udskaarne

[2]

Gryfter, Vejter[522] eller Plougfurer, efter Grundens Leylighed, sær vil Vandets Væld, eller Udspring, flittig eftersøges og opledis, og der fra Jordens Opskierelse til Gryfter eller Vejter begyndes. Videre vil saadan vaad Mark eller Jord med endeel grov graa Sand, hvor den er at faa eller med Sand Muld eller sandagtig Liung-Torv rundelig overdekkes, og Aar efter andet, indtil der bliver nok, nemlig Jorden tør nok, vel forblendis. Dersom kaalt Vand, som kaldes Koldvæde, af Jorden hemmelig opskiuder, da vil dets Veld endelig opsøges, og derfra Vandet opledes; thi uden det skeer, bliver Jorden, saa langt som dette kolde Vand udsier, aldrig beqvem til Agerland, og lidet til Engebond. Er Pladsen mager og tør, det er sandig, af en fiin hviid Sand eller en fiin rød Sand, som Bonden i Dannemark kaldes Gruus og i Norge Our, og er den ufrugtbareste Sand, eller af en grovere rødagtig Our Sand, eller bemeldte Jord, som ryddis, er meget grund, saa den er ikke Ploug-dyb oven over den haarde Our eller Klippe den hviler paa, da behøver saadan mager og

[3]

tør Jord, eller Grundet og Sandet Jord, en god Deel med feed Muld, som der omkring maatte være at finde, eller i des Mangel feed Myre- eller Moese-Torv, eller god Leer-Muld eller anden Giødning; Og naar dette med Fliid fortsættes, faaer mand omsider et udvaldt godt Kornland; Thi en feed, tørlændet og dyb Ager, der er vel opfyldt, saa den stiger noget op ofver den udpløyede Mark en trediedeels Alen eller meere, bær altid viss og megen Frugt, saavel i Tørre og Heede som vaade og kolde Aaringer, naar den ellers for det øvrige er vel flyed og saaes betids. Paa samme Maade kand mand ogsaa saa den beste Eng, heldst naar Pladsen, som mand i fremtiden vil giøre til Eng, først i nogle Aar bruges til Ager, og naar Ageren legges igien til Engen, daa vil den først pløyes, harres[523] og med en Trom overfares og giøres jevn og slet[524]. Dersom det opryddede Land er icke formeget blødt, omkring hvilket tilforn er giordt Gryfter eller andet saadant, som før er er mælt, at Vandet kand sies der fra, da kand den af Gryfterne opskaarne Tørv udbredes oven paa det i Rydning værende stykke

[4]

Jord, der maa være i sit Begreb lidet og icke stort, en Tørv tyk over Pladsen, Græs-Roeden vendt ned ad imod den faste Jord, saa Græsset og dets Rødder saaledes imod hinanden vendt, forderlig kand forraadne til Jordens Giødning, paa hvilke udbrede Tørver der. stickes noget Møer paa Muldsiden med en Spade, kand saaes Vinter-Rug 14 Dage efter Olai Dag og paa 4re Uger derefter, eller til næste Vaar Værlings Rug, som er vissere, eller Byg eller Høer [525] i sædvanlig Sæde-Tid, eller Roer 14. Dage for St. Hansis Dag uden nogen Giødning det første Aar at bruge; Men allerbest voxer Rug i dette Nylænde, som blød er, Naar dets Muld med grov graa eller hvidgraaa

Sand eller sand-rig tør Muld først vorder blændt[526]; Thi Sand har en tør og heed Natur, og Myre eller Mose, der er en Vext af Vand og kold Vædske og tillige Støv og Slik af[527] Jord har en fugtig og kold Natur, hvis Forblendelse med Sand giør en tempereret Jord.

Hvor Jorden er tør og Kornet af

[5]

Solens Heede pleyer faa Skade, hindrer icke maadelig store Kampe-Steene, end icke i temmelig Mengde Kornets Fremvext, mens tvert imod befordrer Vexten, heldst naar Pløyningen eller Spandningen er dyb og Sæden vel overmuldet veed Harre eller Græb, som ved en tørlandet og sandet Ager altid maa tages vel i agt Thi disse smaa og runde Kampe-Steene dekker Kornets Roed for Solens Heede, og tillige holder Mulden kiølig og læng væskefuld under sig; Mens udi Leer-jord , naar der findes deslige Steen, er baade de og dyb Pløyning skadelig; thi Heeden binder stundum Leeret saa hart tilsammen, at Sæden i Begyndelsen qvæles; Men de Kampe-Steene, som ere størren end stoer Mands Næve, item flade Steen af lige Størelse, ere skadelige udi alle slags Agerland. Store Steene, jordfaste eller løse, som staar over Jorden, og for deres Tyngde ey kand bortryddes, eller ere besverlige at faae bort hindre vel Pløyningen, hvor de ere mange, mens nytter Sæden, sær paa den Ager, som ligger blot for Nordlige kolde Vinde; Thi de afverge mege Blæsten, og naar Solen

[6]

skinner, formeere de Heeden, item ere de Aarsag, at Regn og Dug af Morgen Solen ey forhastig borttørris; Dog er herhos at agte, at naar disse store Steen findis, som sædvanlig udi en

tør Ager, befordrer de Korn-Vexten, saaledis som sagt er; men findes de udi en vaad Ager, som sielden skere, med mindre de ere nedfaldne fra noget hosliggende steilt Field eller udbrunsten steil Klippe, ere de, saa og alle slags mindre Steen, Sæden meget hinderlige, og dertil med moens Kornet sielden, og stundum fryser bort med Natten, Vaar og Høst:

Træets Rødder vil med Fliid udryddes, saavelsom forbemelte flade, samt store runde Kampe-steene, og andre større Steene, og henkastes afsides udi Dysser eller Hobe paa næst hosliggende unyttige Steder.

Hvor grov Sand eller mangel af den anden slags Sand er under Moeese (eller

[7]

Myre) som ofte er, naar mand graver tre og en fierdel alen eller meere ned til Dybet, kand lettelig giøris baade Eng og Ager. Aarsagerne saavelsom Maaden er tilforn, da jeg talede om Nylænde, anviist og forklaret. Er Jorden eller Marken, som mand vil udrydde[528], moeset og dyb, og dog paa nogle Steder ophøyet, da vil det høye Land giøres til Ager og det lave til Eng. Er der Liung eller Græs-Tuer, da maa Tuerne med en skarp Krumskieftet Tørve-Spade jevnt ved Jorden afstikkes, og Tuerne, som afstukken ere, slaaes i stykker og paa Steden udbredes, saa forraadne de inden et Aar og giør Marken feed. Vil mand hastig have denne bløde Mark udtørret, da maa stort Fæ og Qvæg flittig drivis om paa dend, og jo snarere Jorden tørres, jo før bær den Græs. Mand kand og saae Korn og Høer[529] udi Rommet af de opstukne Tuer, om mand vil. En Avelsmand maa ikke frygte for Arbeide, ey heller indbilde sig, at et bløt Land ey kand med maadelig Arbeyde giøris tørt og beqvemt, særdelis til Engbond. Har hand for stort Brug, eller

og anden Mark, som er be-

[8]

qvemmere at oprydde, da kand hand tilstæde sine Børn og Tiunde at oprydde bemelte Moese, samt Heedeland, og udvise enhver sit visse Stykke, at de det kand rydde og dyrke, saa skal hand see sin Lyst paa, hvorledes de udi faa Aar, uden hans Skade og til hans Nytte i Længden, haver opryddet ham et stort stykke godt Enge-Land, og saaledes hvert Aar formeerer og forbedrer hans Jord. Der findes ingen Moese eller Myre, hvor lige den end kand siunes, som jo helder noget til en Side, eller jo er dybest midt udi; For den skyld er der Raad og Middel at lede Vandet nogenledes fra den, eller til det dybeste Sted udi dend. Vil mand om Vaaren ikkun lade en føer Karl drage en skarp Tørve-Spade frem og tilbage paa adskillige afholdende Steder igiennem den, og oprispe Tørven tre Finger breed og dyb (jeg meener en Græs-Myre) skal mand samme Aar til Høsten befinde en merkelig forbedring paa Græssets Vext, hvilken Rispning gaar heel snart for sig. Men foruden denne Rispning kand mand udi en saadan Græs-Myre, som er dyb, feed og meget blød, om Vaaren, strax

[9]

Plougen er lagt, udskiere et stykke af den, det er skiere Gryfter omkring et og andet Stykke, og enten nytte samme Stykker til Ager, paa den Maade som før er meldt, eller i det mindste lade dem udtørre til Engebond, og saa derhos tørre den største Deel af de opskaarne Tørver, og bruge dem til brende, og faar mand saaledes Tørv og Engbond tillige med et og samme nødvendige Arbeide. Desligeste kand mand af en Liung-Mose (eller Lyng-Myre) giøre Ager formedelst Vejter, Sand og Sandtørv, som før er sagt, og nogle Aar derefter god Eng,

efterat først har været saaet Korn udi 3. Aar. Er en Moese (eller Myre) graa- og grønskimlet og ligesom død, da maa den med Gryfter udskieres, og Tørv og Muld kastes sammen udi store Dynger, at det med Sommeren kand brende sammen og fermentere[530], Item vil Tørven paa Pladsen en Tørv tyk opstikkes og omsnoes, og efter Aars Forløb, Vaar eller Høst, den sammenbrændte Muld der oven over udstrøes, eller om Tørvene ey er omsnoet, Mossen med en Jern-Rive oprives, og derpaa Høefrøe strax udsaaes; Naar ['Nytte' tilføjet i senere udgave[531]]

[10]

mand saa giør, saaer mand en god Græs-Myre, og Umagen bliver ti dobbelt betalt. Mand kand og udi all feed og mossgroet Jord med en Jerntindet Rive opdrage Mossen[532], og saae Høefrøe med god Nytte paa samme Steder. Lyng-mark kan mand om Vaaren afbrende, saa voxer noget Græs i Asken.

6 - 2. Capitel. Om Giødning, hvorledis den i Mænge beqvemmelig kand forskaffes, nytteligst bruges paa Ager og Eng, eftersom Landet, Sæden og Sommeren er, og hvorledis Jorde-Bruget derover merkelig kand formeres og forbederes.

Det fornemste og nyttigste Stykke af Jord-Dyrkningen bestaar af megen og og god Giødning med liden Bekostning at kunne bringe tilveje. Den sædvanlige og over alt bekiendte Ager-Giødning bestaar af alle slags Fæ- og Fugle-Miøg, hvilken udi de fleeste Egner, bliver underpløyet, men somme Steder brugis den

[11]

oven paa Ageren, efterat den er tilsaaet og harret[533]. Paa Engen udbredis den om Høsten. Derforuden er i Norge paa

adskillige Steder kommen i Brug at lade Fæet fra Vaaren til Høsten inddrive udi en løs Fold, som der kaldis Grinder, hver gang det skal malkis, saa og at holde det derinde med Natten, hvilke Grinder settes paa den mauerste[534] Engebond, hvor best for driften beleilig kand være, og flyttes to à tre gange hver Uge, førend Fæet aftræder Græs-Roeden, og denne Grinde-Gang giver udi to à tre af de efterfølgende Aar rigelig Græs, efter Jordens Leilighed. Med saadan Grindegang kan Ageren ligeledes giødes, den hvilende Agere ald Sommeren, men noget af den Ager, som brugis, om Vaaren tiilig, før og imedens Ageren saaes, saa og nogle Dage efter den er tilsaaet, i særdelished dend Ager, eller u-pløyet Land, mand vil saae Vinter-Rug udi, og denne Giødning er kraftig, saa vidt dend kand tilstrecke paa Ageren. Mens der er endnu fleere Maader at faa Giødning i større Partie, og bedre at nytte den, hvor iblant i besynnerlighed er en Maade, som jeg i

[12]

min Ungdoms Aar haver paahittet, og hvilken udi de Korn-rige Destricter i Norge, som udi Fortalen nævnes, er omtrent kommen udi almindelig Brug, samt befunden at være gandske nyttelig; Denne Maade vil jeg først beskrive, og siden nogle andre: Enhver som holder Fæ[535] og haver Avling, kand giøre eller lade sig giøre en fast Fold, Hegn eller Ovien[536], eller et inhegned Sted af Steen, Grinder, Torv eller Træ-Remmer paa sin Hiemjord, saa nær Ageren, som Leiligheden tillader at drive Fæet, bag paa en Høy, paa et Lyt Sted[537], om noget sa[a]dant er, eller hvor hand eller vil have den, der, hvor Solen længe kand skinne, og Sydlige varme Vinde frit kand blæse, helst udi en Hule (eller indsunken Dolp[538]) viid eller trang, eftersom hand haver meget eller lidet Fæ og Qvæg[539], sa[a]ledes at Fæet kand have fornøden Rom udi Folden, dog heller fortrang

end forviid at indrettes, i hvilken Fold eller indhegnet lille Plads Fæet hver Middag og Aften, naar det skal malkes, maa inddrives, Og dermed Natten forblive, alt for Vaaren, saa tiilig muelig er, og indtil Efterhøsten; Men først

[13]

indlegges i denne Fold en god Deel Torv til Bund i den, som maa være omtrænt en Alen tyk, Tørvene noget smaa stukken, eller omtrent tre Læs Tørv, som en Hest kand trekke, for hvert stoert Nøed[540], og et halvt Læs eller meere for hvert smaaet Qvæg, saasom Faar[541], Gieder[542] og deslige [.] Siden føris hver Ons- og Løverdag nye Tørv derudi, og bredes oven paa en enkel Tørve tyk hver gang, og det saa rundelig, at mand om Efterhøsten i denne Fold kand have 10 à 12 Vinter-Læs med Møg og Muld efter et voxen Nøed, og imod to læs efter et voxen Faar og deslige Qvæg. Bemelte Tørv og Møg blive beliggende indtil næste Vaar udi Folden, da den er forraadnet og forvandlet, til en sortblaa Muld, det er en meget kraftig og en treffelig Giødning paa Ageren, saavelsom udi Urtegaarder og Hauger, der baade giøder og renser vel. Samme slags Møg kand mand bruge baade underpløyet og oven paa Ageren, men i en vaad Ager er den, som andet Møg, best oven paa, undtagen i Leer-Jord; thi der maa den være underpløyet. Aarsagerne til det, at denne Tørve-

[14]

Muld bliver saa feed og kraftig, og tillige renser Ageren, grundelig at undersøge og udfinde, overlades til Naturkynderne, mens jeg tillegger Qvægets Piss, Solens Heede, Qvægets Varme, Vinden og Luften, sampt den fugtige Varme og salte Materie, der er udi Pisset og Møget, og endelig dend langsomme Kogning eller Fermentation at være tilfellis

de fornemste Aarsager. Er Ageren blød og kold, da er Lyng-Tørv tienligst, fordi den haver megen Sand hos sig, og Sand er naturlig tør og heed; Men er Ageren sandig og tør, da er feed Myre, eller Mosse-Tørv bedre: Dog vil hver 3die eller 4de Aar bruges Liung, Torv, eftersom Ageren bliver ellers af Myre-Torv for løs og Mulden alt for flygtig, Synderlig naar Tørven er feed og kiøres lige fra Moesen hen paaa Ageren; hvilken beste slags Moese-Tørv er feed nok uden anden Giødning, heldst til Havre-Sæd. Denne forbemelte Møg, som kaldes Sommer-Møg, er meget læt at samle, eftersom Folden kand sættes paa saadant Sted, hvor Tørv er i Nærværelsen og af Marken formedelst Malke-Pigerne, eller smaa Børn, nogle

[15]

Tørve hver gang de malker Fæet, kand opstikkes og kastes til Folden, og giør de smaa Drenge saadant Arbeide for Lyst skyld; Behøver mand endelig at hendte Trov [fejl for: Torv/Tørv[543]] noget stykke der ifra, da kommer man læt til at faa den Tid, efter anden, naar Hestene gaae i Græs og ere sterke, og en Dreng, Pige, Barn eller Bonden selv kand best have Leylighed, samt Veyret er tørt og Veyen god, at kiøre den fra Mossen eller Heden hen til Folden. Mand maa ikke være sparsom paa Tørv, heldst naar god Forraad paa Myre-Tørv er: Thi naar Folden er vel trang, og Tørven nogenledis feed, og ey stukken op dybere end to og en halv Qvarteer, kand mand bruge fast dobbelt saa megen Tørv i Folden end som tilforn er sagt om Liung-Tørv og anden gemeen[544] Moesse-Tørv, der er tagen dybere end to og en halv Qvarteer i Jorden, hvilken Tørv er en død Muld udi, som og alt anden saa dybt og dybere liggende Muld er død og ufrugtbar, indtil den oven Jorden ved Solens Varme og Luften oplives, og giøris frugtsommelig til Korn og Græs at bære; Men ingensteds oplives og fermenterer

den hastigere og bedre end

[16]

udi en saadan Fold. Imedens Fæet kand have Foer paa Marken, fra Vaaren til Høsten, maa det hvile [[mgl] i[545]] Folden med Natten, og om Folden staar paa et Sted, hvor sterk og kold Blæst falder, kand den dekkes et stykke neden til med høye Tørver, om ellers Folden er giort af Grinder eller Greene; Mens er den giort af Tørv eller Steene, da har Vinden ingen Magt og neppe kand føles der inde, heldst naar Fæet ligger, undtagen fra Døren, som med Lyng eller tørt Riis kand giøres nogenledes heel, om den er en Grind, eller af Greene sammenvirked. Dersom det store Fæe ey vil lide det smaa hos sig, da giør mand en liden Afdeeling inden i Folden for Smaa-qvæget, og fylder den ligeledes med fornøden Tørv baade af Begyndelsen til en Bond, som før er meldt, saa og siden to gange hver Uge, og denne lille Fold maa være heel trang; Thi hvis den var viid, da kunde mand ey føre saa megen Tørv i dend, at den kunde være lige opfyldt med Hoved-Folden, i hvilken det store Fæe staar. Den lille Fold kand og sættes uden for den store Fold. I alt dette er Hoved-Meeningen,

[17]

at der skal heller indføres i Folden formegen, end forliden Tørv, to gange hver Uge, og stikkes vel i stykker. Dette forbemelte er da den ny og allerbeste Maade at samle Sommer-Møg til Giødning paa Ageren til en stor Qvantitæt. Vinter-Møget at formeere angaaende, da kand det skee saaledes: Naar Bonden best har Leylighed, efte[n] Ploven er lagt, kiører hand hiem til sit Fæ-Huus, saa og til Mø-Pytten, hvor den er, heller hand selv giør sig een nær ved Fæ-Huset, item udi Fæ-Gaarden, hvor Fæet om Vinteren i Norge gives Vejte[546] (det er

Rogn[547], Aspe, Birke-Træes og deslige Greene og Qviste, eller og Granne-Bark at gnavne og æde) en stor hoben af Tørv og Lyng, ligesom derpaa findes Forraad, hvilket Lyng med en trekantet skarp Staal-Spade øverst i Mulden afstikkes, og med samme slags Spade skiæres Lyng-Tørv, Item hiemkiøres Elle- ellers Ore-Greene[548] og Qviste, Furre-bark og Granne-bark, om ey Tørv til fyldest kand haves; Af Skoven, hvor den er, kand all Vinteren igiennem kiøres Greene og Bark hiem, mens Tørv og Lyng om Vaaren, Sommeren og Høsten, som før er sagt. Bemelte Tørv bruges saaledes:

[18]

Af denne Tørv legges først for Fæ-Huus Gluggen en Bund af maadelig Vidde, en halv alen tyk, og siden hver anden eller tredie Dag nogen ny vel smaa skaaren Tørv der oven paa. Møget udskufles[549] Morgen og Aften af Fæ-Huset (imedens Fæet med Vinteren staar inde paa Foer) og udbredes nogenledes jevnt paa denne Tørv- eller Møg-Dynge. Over sex Læs Tørv for hvert voxen Nød, og en og enhalv Læs for et voxen Faar og deslige smaat Qvæg, og 10. Læs for en Hest er ej tienligt, med mindre Tarre[550] og Tang kunde bekommes til Hielp [.] For Gluggen af Heste-Stalden føres og legges Tørv paa samme Maade; Men denne Tørv maa være saa feed, som dend kand være at bekomme. Udi Møg-Pytten kastes smaa stukken Tørv, Lyng og Barr[551] og andet deslige; Desligeste udi Fægaarden. Dend Møg som paa forbemelte Maader med Vinteren samles kaldes Vinter-Møg. Tarre, det er et slags Tang, som voxer paa Brendinger eller Skier[552], eller Klippede Grunde i det store Hav, eller udi Indbugter af det store Hav, paa Skiær og Grunde, og om Høsten, Vinteren og til deels om Foraaret ved Storm og stor Søegang oprykkes med Roede fra

[19]

Bunden, eller afbrydes. Denne Hav-Tang er adskillig af Slag[553], med [fejl for: men[554]] dend beste er dend, som haver lange og krusede Blade (og kand kaldes en Søe-Toback,) og samme slags Tang eller Tarre er en kraftig Giødning paa Ager og Eng, særdeeles navr [fejl for: naar[555]] den kand faaes paa Stranden strax dend udi haardt Vejr er oprykt fra Grunden, eller dreven til Lands; Thi naar Havet er meest oprørt, er Vandet meest salt, og Saltet eller dend salte Søe og Væske henger ved Tangen; Dend er og særdeeles god, naar dend haver lagt paa Ageren i Dynger fra Høsten til Vaaren , og er forraadnet. Naar dend driver fersk paa Stranden og bliver strax kørt op og udbred paa Ageren, maadelig tyk, er den lige saa kraftig som god Fæ-Møg; Ligeledes naar dend er forraadnet. Samme Beskaffenhed haver det med Knop-Tang dog maa den bredes tyckere paa Ager og Eng. Feed Moese Tørv, sær dend overste Tørve mod Luften, er og en god Giødning paa Ageren. Dend kiøres ud paa Ageren, noget udspreed om Høsten, og om Vaaren stikkes noget i stycker med en Spade, siden pløyes eller spades den under Mulden. Tarre og Tang kand baade

[20]

underpløyes og bruges oven paa, ligesom anden Møg.

Dend Møg-Dynge som Solen og Sydlige Vinde fra Østen til Sønden og indtil Vesten til Syden overstryger, fermenterer dobbelt imod dend, som ligger fra Vesten til Østen. Jeg har og befunden, at det er meget nyttigt, at Fæ-Huuset og Møg-Kulen saaledes indrettes, at Pisset kand løbe ud paa Møgdyngen i Kulen, eller kunde blive staaende udi en dyb Hule paa fast Bierg-Grund, hvorudi Møget og hvad til Møg forraadne skal, daglig kunde henkastes; Men om det ey kand lade sig giøre, og dog er en afheldende Mark, da er det fornøden, at det Vand, som af sier fra Mødyngen, formedelst smaa Render eller

Risser kand have sit Udflod udi mange Greene, og derved ledis at udgyde sig over eendeel Ager og Eng. Heste Møg som er heed af Natur, er god udi en fugtig og kold Ager, og tiener best at bredis oven paa, synderlig hvor det skadelige Ukrud eller Roedqvikne eller Krage-Rødder kaldet, er megen i Ageren, dend dæmper og andet smaat Ukrud, hvilket om Vaaren af Kuld og Væde foraarsagis og pleyer qvæle

[21]

Sæden; Men i Leer-Jord vil Heste-Møget pløyes under, ligesom all anden Møg.

Hvo som paa forommelte Maade flittig samler Sommer-Møg, (hvilken nesten hver Bonde og Huus-Mand er mueligt at giøre) kand sikkerlig forøge Ager-Giødningen over en tredie Deel. Samler hand og paa forskrevne maade Vinter-Møg, da kand hand forøge Giødningen dobbelt. Har hand Leylighed at benytte Tarre og Tang, samt fører Moese eller Myre-Tørv (som feed er) lige paa Ageren, da stiger giødningen vel to trediedeels Parter over dend sædvanlige Giødning, som haves af Vinter-Møgen. Paa hvilken Giødnings formeerelse følger formeerelse og forbedrelse paa Ager og Korn, og her med igien forøgelse paa Fæ og Qvæg. Hvad ey almindeligt men særligt om bemelte Giødning paa Ager og Eng kand være at erindre, skal udi nest efterfølgende 3die Capittel udførlig blive forestillet; Og om forskiel paa Møg og dets underskiedlige Natur, i det 12 Capitels 19 Post.

[22]

7 - 3. Capitel. Om Giødning i Særdelished eller særdeles Styker om Giødning at samle og vide at bruge paa Ager og Eng.

Den Sædvane, som paa mange stender i Norge er, med at drive Fæet eller den største deel af fra Gaarden og Hiem-Jorders Mark, langt af sides udi Marcken og der heele Sommeren have gaaende i Græsgang med Dagen, og med Natten lade hvile udi et indhegnet sted, Huus eller Hytte der i Marken bestaaende, hvilket Sted kaldes Støel eller Sætter, som gemeenlig[556] skeer for at kunde faa desto meere Mælk, eller fordi mand mener at Gaardens Fæ-Mark med heedeste Sommer ej haver Foer til Fæet, er ingen Mand tienlig, men tvert imod til Nakdeel, i

[23]

Betragtning at Fæ-Marcken nest omkring Gaarden, bliver over saadan Brug maver, vild og fordervet, og derforuden mistes alt Sommer-Møget; Hvorfore jeg vil tilraade enhver Bonde, at hand lader drive sit Qvæg hiem hver Aften, og holder dem udi en saadan Fold, som udi nest foregaaende 2der Capitel [[mgl?] er] undervist, Natten over, saa og drive det der ind, naar det til Middags skal malkes, om mueligt er; Thi en Avlss-Mand, hvor Agger dyrkes, end og der, hvor Møgen alleene paa Engebond kand bruges, kand ufeilbarlig have større fordeel af at samle Møg om Sommeren, end af det, at hans Fæ haver overflødig[557] Græsgang udi vilde Marker og Ørkener, hvilket mange Bønder nu omstunder ere kommen i erfaring om, og tage det i Agt.

Mens i fald at Qvæget ingenlunde med hedeste Sommer kunde have føde i Hiem: Marken saa nær Gaarden, at det kunde vorde drevet hiem til Folden, naar det skulde malkis til

Middags, ej heller om Aftenen, da kunde Ejermanden giøre sig en Fold paa Stølen, og der samle Sommer Møgen, paa den maade, som i

[24]

forskrevne[558] andet Capitel er forestillet, og saa næste eller anden Vinter, paa Sneeføret kiøre dend hiem paa Ager og Eng. Hand kunde og have en Fold meget nærmere sin Gaard, end Støelen er, i hvilken Fæet til Middags kunde malkes, ifald det ej kunde skee om Aftenen; men best var det om Aftenen. De Sætters Marker hvorom Loven[559] taler, holder jeg for at være Ager-Dyrkningen hinderlig [560], med mindre de ligge Gaardene noget nær, saa det Sommer-Møg der blev samlet kunde med Vinteren beqvemmelig kiøres hiem.

Hvor mangel paa Tørv er, saasom paa endeel smaa Øer, kunde Opsidderne forsyne sin Jord med Tarre og god Tang at feede eller giøde dend med; Item med forbemelte Grindegang. Paa de Øer, hvor Fæet alt eller endeel en Tid lang med Sommeren haver Græsgang paa en anden Øe, var det Opsidderen gavnligt, at hand aarlig ryddede noget op udi sin Gaards Fæ-Mark, paa det hand omsider kunde beholde Qvæget hiemme ved Gaarden, og af dem samle Sommer-Møg, tillige undvære dend Møye og Bekostning med Qvæget at flytte, samt

[25]

Folkene som det malker daglig at føre frem og tilbage to á 3 gange mellen [fejl for: mellem[561]] Gaarden og dend Øe Fæet gaar, og derforuden kunde samle Græs og Høe af bemelte Øe. Imidlertid og indtil hand havde faaet Hiem-Marken, hvor hand boer, i Stand, kunde hand ved Grindegang forbedre Græsbonden[562] paa den Øe Qvæget gik med Sommeren, eller

der sammensteds udi en Fold samle til ommelte[563] Sommer-Møg: og dend paa Engbonden om Høsten udspreede, eller og, om Leilighed var at giøre Ager, og dend der uden betydelig Bekostning tryggelig kunde hegnes og bevares, eller ved en derhos boende Huus-Mand eller Hyrde bevogtes, bruge Møgen paa Ageren, hvilken næst bemelte Maade at giøde Engen paa, er meget bedre end have Qvæget i løse Grinde, fordi Giødningen med den megen Tørv, som forraadner til Muld, merkelig[564] forøges. Paa fornevnte Ud-Øer findes gemeenlig[565] i Stranden en hoben Tarre eller Tang, eller en af Deelene, af hvilken Tang og Tarre en god Deel om Høsten paa Græsbonden kunde opføres, maadelig tyk udbredes for at forraadne mod Vinteren, og om Vaaren de overblevne Stilker betids før Græsset en

[26]

Haand høy opgroede, med en Rive afrages og udi Dynger henkastes. Det samme kunde Bonden giøre paa sin Hiem-Jords Engbond, naar hand haver Tarre og Tang i Stranden hos sig selv, eller nogen Naboe, og Vejen at kiøre dend ej er for lang besværlig, særdeles er Vejen Vinter-Dag ofte beqvem, end var dend enhalv, ja en heel Miil lang; Thi Bekostningen bliver af Ageren rundelig erstattet.

8 - 4. Capitel. Om Agerens Rykning i sig selv.

Som en Ager bliver Dyrket, saa bær dend Frugt, derfor vil dend med tilbørlig flid ryktes, og skal dette ske, da vil efterfølgende 9 Poster fornemmelig tages i Opagt; En Ager maa for det første være saa tør, som mueligt er. 2. alle Aar bruges. 3. maa rundelig og i rette Tid Giødes. 4. maa veldig opfyldes. 5. maa fligge [fmtl fejl for: ligge[566]] lyt for Nordlige kolde Vinde saa vit mueligt er, sær imod Soolen og Sydlige Vinde, besynderlig

imod Syd-Ost, helst udi kolde Egner. 6. maa holdes reen for Røder og Ukrud, (som

[27]

bedre med Spade og Greb eller Hacke, end med Plov, Haa-re[567] og Rive lader sig giøre.) 7 maa pløyes dyb i Sand-Jord, grund i Leer- og Vaadlændet[568] Jord, maadelig i god Jord, som er et Spand eller got Qvarteer dybt. 8, maa giøres møer med smalle Furer, god Pløyning, Greb eller Hakke, Spade og Harre, endog med Tromle i Sey Leer-Jord. Og for det 9de og sidste maa den saaes tiilig om Vaaren som mueligt er. Hvo disse Regler efterfølger, skal aldrig viide af nogen betydelig Misvext at sige. Kortelig en Ager, naar dend paa det beste skal dyrkes, da maa dend være som en Urtegaard, hvilken vil være feed, tør, reen, møer, alle Aar i brug, maa ligge i lye, og befriet for kolde Vinde, og tilig tilsaaes, maadelig tyk, efter hver Sæds beskaffenhed og Natur.

Vi vil repetere og tillige yderligere forklare ovenbemelte 9 Poster eller Regler. En tør Ager faar icke Skade af Kuld og Væde, naar dend er feed, behøver dend mindre Giødning end en vaad Ager, og bær vissere Frugt end nogen anden Ager. 2. Den

[28]

Ager som aarlig bruges, bliver møer, og kand læt holdes reen for Ukrud, og begge Deele, nest en god Giødning, befordrer merkelig Kornet i sin Vext, skyndig at skyde Ax at moednis. 3. Giødningen giør det meste til en Agers Frugtbarhed, fordi dend giver Kornet føde, væske og varme, saa kraftig, at mand paa en Steen-Klippes blotte Ryg, kand avle got Korn, heldst Byg, naar dend med god Møg rigelig bliver overdækket, og Sæden derudi vel dybt nedkastet. Dend vil giødes aarlig, saasom det

Korn der voxer i dend, tæres dens Kraft, dog saaledes giødes, at dend ey bliver for feed eller geil; Thi dersom dend bliver for geil, da raadner Straaene eller Rødderne ned ved Jorden, eller Ageren legges ned, og derover bliver Kornet ey mogen. 4. En Ager vil være veldig opfyld, med Muld, Tørv, Sand, Møg og deslige, saa den kand bære høyt i Vejret en trediedeels Alen eller meere over dend faste Jord, heldst om dend ligger lavt, eller paa flak Mark, hvor Vandet ej kand rinde fra dend; Thi naar dend saaledis er opfyldt og oven Jorden beliggende, da kand hverken det tilsiende kolde Vand, ej heller styrtende Regn-Flom bortskylle Agerens

[29]

Fedme, ej heller synke Fedmen for dybt ned i Jorden, ned til det kolde Vand, som staaer jevnt ved dend faste Mark under Ager-Mulden, eller veed sin kolde Væske og dend Vildhed Vandflommen medfører, naar dend kommer oven fra dend paaheldende Mark, i fald Ageren ligger udi en Bakke, giøre Ageren kold og Vild. Er Ageren meget blød og helder, da maa der giøres mange smaa Ritzer eller Veiter med en grund Plov igennem dend, særdeles om Høsten, saa at Sie-Vand, Regn og vandflom hastig kand løbe derudi og derved bortledes af Ageren, naar mand ey kand ved flittig Eftersøgning opfinde det kolde Vands Udsprung, og derfra faa bortledet Vandet, som er af Naturen meget kolt og Ageren skadelig. Ligger denne bløde vaaade og seye Ager udi en Backe, hvor oven for er et vidtløftig høyt Land, fra hvilket Vand og Regnvand kand løbe ned i Ageren, da vil med Plov eller Spade giøres en Fur[569] uden for dend øverste Ager-Reen, saaledes, at det tilløbende Vand, kand løbe ind i denne Rende, Ageren forbi. 5. At en Ager ligger i Ly, befriet for kolde Vinde er meget got, sær om Ageren er vaad og kold, eftersom Vaar-Kulden

[30]

ofte qvæler Sæden udi sin første Oprindelse, og i steden opfostrer Græs og Ukrud, som siden drager Fedmen til sig, heldst naar denne Ager ey er overflødig[570] feed, og gemeenlig[571] voxer det meest, som først groer sterk til, enten det er Græsset eller Sæden, besynderlig udi de Lands Egner, hv[o]r Sommeren er kort og Heden soarsom [fejl for: sparsom[572]]. 6. Holdes Ageren ej reen for Titzel, Nælder, Qvikne Roed[573] og andet deslige Ukrud, da bær den ringe Frugt, med mindre Ageren er desto feedere, dog vil Titzel, Nælder og deslige, som haver store og stærke Rødder aldeles opryckes og udryddes; Thi de ey allene merkelig bortstiæler Giødningen eller Agerens Fedme, mens endog mægtig udbreder sig hvert Aar. 7. dend Ager, som spades op, bær meere og vissere Korn, end dend som pløyes, af aarsage, at ved Spaden kand baade alle Rødder og Ukrud best udryddes, saa og Muldklimperne slaaes i stykker og Ageren giøres tilbørlig møer, hvilken Mørhed befordrer Kornet til en skyndig Mornhed. Her hos maa jeg erindre, at ihvorvel de fleste Plovmænd skulle meene at ved Ageren at opspade vilde det gaa alt for langsom til, saa vidner dog Forfarenhed at det forholder sig anderledes, og at

[31]

det gaar fast lige saa fort med Spadning som Pløyning udi en brugt Ager og giver mindre Bekostning; Thi omskiøndt Pløjningen i sig selv kand giøres hastigere, saa gaar dog megen tid med, ved at harre[574], rense, hakke og tromle, og meere Bekostning paa Heste og Redskab, der imod flyes Ageren på det allerbeste med eengang, naar dend opspades, undtagen mand bruger en læt Harre[575], som en Hest magelig kan trække, og af en liden Dreng eller Pige kand styres, efter

at Sæden er udsaaed, og derved overhyller Sæden med Muld. 8. I Sand-Jord vil pløyes, eller spadis dybt, for at bevare Sæden i sin Vext fra for megen Heede; Udi vand og dyb Jord, grunt, for at bevare Sæden fra for megen Kuld og Væske; Udi Leer Jord, grundt, og end vil Jorden med Flid giøres møer, for at forhindre at Heeden ej skal binde Leeren forhaart sammen og qvæle Sæden, men udi god Jord maadelig, som er en fier del Dansk Alen eller i det høyeste et Spand. 9. Saa tillig om Vaaren at Ploven kand gaa igiennem Jorden vil med Pløyning og Spadning begyndes, og Ageren flyes og saaes, efter som Ageren og Sæden er af Natur; Thi siælden mislykkes en tiilig Udsæd, men oftist en

[32]

silde, helst Rud-Sæd[576]. Er Ageren tør, feed og sandagagtig [fejl for: sandagtig[577]], maa mand ured saa først i Febr. Maaned Vaar-Rug, som kaldes Værling, besynderlig om Ageren ligger lyt mod Sydosten og Morgen Soolen udi eller paa en Bakke, og om saa hendede, at det frøs saa haardt, at mand kunde rende med en Hest oven over Sæden paa Ageren, skader det dog intet Sæden, mindre om det sneer, mens tvert imod er Vaar Snee en halv Giødning. Fast den samme Beskaffenhed haver det med Havre-Sæd i en saadan Ager, og haver jeg nogle gange befundet, at jo før bemelte Rug haver været saaed ud, jo større og bedre Afgrøde har den given.

Derimod vil en silde udsaaed Korn-Sæd sielden lykkes paa det beste, mens oftest gandske misslykkes, som tilforn blev melt, formodentlig af disse Aarsager, at enten haver Græs og Ukrud allereede faaet Liv i Ageren, eller en og anden slags Orme opæde Sæden paa dend Tid dend gaar ud af Skallen og ligger i sin Mælk, førend dend har fæstet Rødder (hvilke slags Orme ikke er i Jorden tiilig om Vaaren.) Eller en sandig Ager udtørres

formeget forinden den bliver saaed, saa at Sæden

[33]

for Mangel paa Vædske, naar Regn ej betimelig falder, ej kand groe ud af Stallet, særdeeles naar dend ei er vel under Harredt, førend sildig paa Vaaren, og imidlertid bliver mangfoldige Korn af adskillige Fugle opædt, og dend overblevne Sæd eller Sæde-Korn voxer for sildig op, og der udover, samt for Ukrud og Græs, der imedens Sæden laa i Dvale er voxen til, ej kand blive moen til Høsten: Men udi en dyb og vaad Ager, som af Naturen er kold, haver det en modstridig Beskaffenhed, saa at det er bedre mand saaer dend noget sildig end fortiilig, med mindre Ageren er fuldkommen feed, og ligger beqvem imod Soolen.

Anlangende Ager til Vinter-Rug, eller Hvede, hvilken Hvede-Sæd dog ickun lidet er i Brug, da er det best at oppløye Jorden, som maa være nyt eller hvilet Land, imellem den 10 Julii og 20 Aug. gammel Stiil, og dersom Ager-Landet først Rispes med Ploven i bemelte Tid, det er, at lade Ploven gaa i Trednings Plovdyb eller saa omtrent, og imellem tre og fem Uger derefter pløye fuld Pløyning Furene vel omvendte, og derpaa i det lengste

[34]

24 Dage før Mickels-Dag i Norge, i de Egner, hvor Kuld og Snee kommer tilig, og paa andre Stæder, saa vel som i Danmark 14 Dage for Mickels-Dag, eller saa omtrent, da kand mand haabe en god Vext, om ellers Ageren for det øvrige er beqvem og ret flyd, hvorom siden i dette Capitel nærmere skal handles:

Angaaende Braader, eller Sve[578], det er en Ager, som giøres i Skover, og er i Norge meget brugelig:

Denne Ager bereedes paa efterfølgende Maade: Mand udseer sig i Skoven, saa nær Gaarden mueligt er, en beqvem Plads, og i Foraaret hugger ned alle de Træer, der paa staar, som i gemeen[579] ere Gran- eller Fure-Træer, og lader dem ligge at tørre til neste Vaar, da de leges i Orden paa Pladsen til nogle Baal, og blive saa brendte paa Pladsen til Aske, saa vitt de vil brænde, siden føris Brandene tilsides, og saaes Rug udi dend udspredte Aske og Muld, og giøres et Gierde af Brandene til Hægn om Pladsen, hvilken Sæd giver stundom overflødig[580] Frugt, naar dend vil betids moenes, hen ved hundrede fold Frugt. Nogle Bønder saaer Roer

[35]

udi denne Ager, og faar gemeenlig baade gode og mangfoldige store Roer (eller Næper) til Frugt, naar Frøet ei saaes før omtrent 14 Dage for St. Hans Dag ny Stiil.

Andre saaer Vintr-Rug, som ofte er den beste, mens jeg meener, at Byg-Sæd tiilig om Vaaren aldrig mislingende, saasom Byg behøver baade en sterk og feed Ager, voxer hastig, og moenis førend ald anden Korn-Sæd; Der skulde og sickerlig kunde voxe mangfoldig Hamp, Item paa de fleeste Stæder ypperlig Hvede, naar Pladsen var Muld-rig eller noget dyblandet[581], og mand derhos, som før er sagt, ey besaade Pladsen eller Ageren samme Vaar som Træerne vare fældede, mens til næste Vaar; Eftersom Ageren da blev 2 a 3 Uger før bar og Sneen qvit, og betids kunde blive saaed; Mand holder for at 2 a 3 Aar kand saaes Korn i saadan Braade- eller Svee-Ager, derefter voxer Græs, som kan afslaaes, eller og udlegges Pladsen til Fæ-beed, eller Bondens Tarv, og bør de afhugne Træers Stubbe kløvis i fire deele, med en Buløxe, saa dybt ned i Roeden som giørligt er, ja vel med Kiiler splittis, paa det at Vand og Regn

[36]

kand forraadne Stubbe og Rødder, og tillige giøre.[582] Jorden frugtbar og jevn. Paa forbemelte Maade, kand ny Gaarde udi faa Aar optages udi Skov- og Field-Markene, og udi ubebygte Ørkener og Sætters Marker. Dend som haver i brug at lade en Ager hvile udi nogle Aar, og der paa giørder [[måske ? fejl for] giøder[583]] dend sterk, og saa bruger dend i nogle Aar uden ny Giødning, skal finnes underlig om det, at jeg haver sagt, at en Ager bør bruges og giødes hvert Aar særdeeles de, som lade dend ej hvile længere end et Aar, og der efter bruge dend ud i tre a fire Aar, og saaledes ej lader meere end en fierde eller 3die Part af alle deres Agre aarlig hvile og ligge til Fælled, eller særdeelis Fæ-Hauge bruge, men icke dismindre taler jeg af Erfarenhed, og oprigtig vil tilraade den, som tviler, at sætte en Prøve paa mine Ord, saa skal Bevisningen ingenlunde blive ude; Dog vil jeg have een og anden Gaard eller Ager undtagen, naar dend maatte være saa frugtbar, at den kunde efter Hvile og bekommen Giødning to eller fleere Aar bære fuldkommen Frugt af et eller andet slags Korn. Men jeg haver endnu icke funden en saadan Ager, undtagen Grunde eller

[37]

Sve-Ager. Imidlertid vil jeg til Oplysning og Eftertanke forestille dette. En Bonde bruger 4 Tønder Hartkorn, eller en Gaard af lige Storhed i anden Landskyld, og paa denne Gaard kand hand faae 5 Tønder Sæd efter hver Tønde Hartkorn, tilsammen 20 Tønder, naar Ageren kand bruges udi to Aar i Danmark, efter at den har hvilet et Aar og er bleven vel giødet som nesten over alt i Vangene Maneer er, og tre Aar paa eendel Stæder i Norge, efter hvilken Udsæd avles gemeenlig[584] fire fold Afgrøde, som her giør 80 Tønder Korn. Derimod, om hand havde ej meere Agerland i Brug, end som

hand hver Aar kunde forsyne med nogen Giødning omtrent to tredideel af forrige Giødning, kunde hand ej saa meere end 10 Tønder. (Jeg vil ei ansette hans Sæd høiere, omskiønt den kand være meere;) men høstede dog 8 Tønder efter en Tønde Sæd, som hand i det mindste kand være vis paa, og saaledes bekommer ligesaa megen Frugt efter 10 Tønder Sæd, som tilforn efter tyve. Her foruden faar hand et stort stycke god Eng, nemlig tredie eller i det mindste fierde Parten af forrige 20 Tønder Agerland, det er saa stort et Stycke,

[38]

som fem a syv Tønder Land saaes paa, af hvilcken Engs Græs han kand foere[585] fleere Kiør, saa og ved det, at hand behøver halv mindre Heste til Ploven, og disse Malke-Diur forøge Mælk, Smør, og Ost Huder og Skind, saavel som Ager-Giødningen, Ageren, Kornet og Græsset; Hand kand og undvære eendeel Tienere, og derved spare Kost og Løn, og endelig haver hand mindre Arbeide, Møye og Omhue end tilforn.

9 - 5. Capitel. Om Sæd, Sæde-Tid, Sæde-Jord, og Maaden at saae.

En Jord er af Naturen beqvemmere til en eller anden slags Sæd og Korn end en anden, en ager meere end en anden paa samme Jord, meget meere en Provincie, end en anden, saa at om endskiønt mand kand med arbejde Flid og Kunst forblænde ager-Mulden udi en Lands-Egn saaledes, at dend kand blive lige artet med en anden Egns-Jord, saa bliver dog derfor

[39]

icke ageren paa begge stæder lige frugtbar, til en og samme

slags Sæd at føde og fostre, formoedentlig fordi at Luften, Soolens Varme, Regn og Dug falder u-lige paa begge stæder; Mand mercker og at hvor sterk Heede Regn og milde Vinde tilfelles er [dvs hvor alle 'dele' forefindes], der er ageren mest frugtbar, særdeelis til det ædelste Korn, saasom Hvede, Rug, Himmel-Korn[586] og Biug: Item til Høer[587], Hamp og Humle; Hvorfore det icke er mueligt, uden af Erfarenhed at sige til visse[588], hvad Sæd en hver en Bonde med beste Fordeel paa sin Gaard kand saae, mens hand bør selv prøve sine Agres Natur; icke desmindre ere der nogle visse Kiende-Merker, hvor efter mand kand vide i almindelighed sig at rette.

Hvad jeg haver forfaret og prøvet, vil jeg meddele, naar en anden haver erfaret nøyere og bedre, kand hand føye det der til, og derved tiene sin Næste.

Hvede.

Hvede vil saaes udi feed, dyb og sort eller rød leeragtig Muld, heldst i ny eller længe hvilet Jord midt i Sæde-Tiden,

[40]

mod Soolen, i Ly, udi den allerbeste Ager, som ej er kold, og som er giødet med Faare-Møg, eller anden heed Møg, rundelig.

Ruug.

Naar Ruug udi feed Sand-Jord, heldst i ny eller hvilet Ager, heel tiilig, saa snart Ploven kand komme i Jorden, og maa Udsæden være vel tynd. Er Sæde-Rugen voxen paa en anden Jord, sær udi et andet Bøygde Lav, da voxer Rugen endnu bedre og reenere.

Biug, eller Byg.

Byg udi feed og dyb Jord, som icke er for vaad, helst om Egnen er kold, og saas sildig, med mindre Ageren er sandig feed og Tør, thi er den sandig, da maa saaes temmelig tiilig. Hvilket ved alle slags Sæd, som i Sand-Jord bliver saaed, er at erindre.

Blendings-Korn.

Blendings-Korn, som er Byg og Havre tilsammen, behøver saadan Jord og medfart, som om Byg blev sagt; Voxer dog vel udi lit mavrere Ager.

[41]

Havre.

Lige som Blendings-Korn saaes dog noget tyckere, og trives vel udi noget sandagtig Jord, naar den er feed; Bliver ellers saaed i maver Jord; Men som Jorden er god, bliver og Havren.

Bog-Hvede.

Boghvede udi sandig og maver Ager, som ligger høyt saaes sildig og tynt.

Hvide Erter.

Hvide Erter, ligesom om Byg er sagt, og i Neen[589] eller siste Qvarteer; Særdeles hvor Roer før haver voxen.

Graa Norske Erter.

Graa Norske Erter, ligesom om Bog-Hvede er sagt, hvilken skal baade feede og rense Ageren[590], dog maa den betids saaes.

Hamp.

Hamp udi feed, dyb, møer og tør Jord, for Soolen, udi Ly, noget tynd. videre[591] Cap. 11.

Høer[592].

Høer[593] udi ny eller hvilet god Jord, uden Giødning, vel tyk, et Aar kun i hver Ager, og med fremmet Udenlændsk Frøe,

[42]

eller i mangel deraf det som er voxen i en andens [fmtl fejl for: anden] Land-Egn, vide[594] Cap. 10.

Humle,

Vil plantes med Østen til Synden indtil Vesten til Synden, bag Huus, Bakke, eller Bierg, paa et lyt Sted[595], udi sort noget grov og graa sandet Muld, med stoort Fæ-Møg vel giødet. læs videre[596] Cap. 9.

Roer.

Udi heel Feed Jord, Braader, eller Sve[597], det er i forbrendte Træers Aske, saa og udi feed Morse eller Myre (naar Pladsen først er bereed, saaledis som udi det første Capitel, om Rydning i Moeser er sagt) heel tynd, og ej før end 14 Dage for St. Hans Dag, heldst i Myre-Jord.

Kaal.

Alle slags, saaes heel tiilig, plantis betids, vidløftig, en og en halv fod imellem hver Plante, udi feed og dyb Jord; i Sool-Skuggen, vandes vel ved Plantningen, settis grundt, 14 Dage efter den er plantet, løshackes Mulden, strøes ofte Aske over, og naar Orme fornemmes, maa de strax og med Flid afhendtis.

[43]

Gule-Rødder,

Behøve endnu feedere, fugtigere, dybere, og sortere Muld end

Kaal, hvilcke saas heel tynt, og giøres Jorden gandske løs 3 Qvarter dybt.

Vinter-Rug,

Udi feed og sandblændt Jord[598], heldst nyt eller vel udhvilet Agerland, omtrent 3 Uger for Mickels-Dag, maadelig tyk og ey for tynd. Er den om Vaaren for-meget opvoxen, naar Sneen gaar af, da lader mand Faarene gaa over Ageren og afæde Vinter-Spirene eller Braadderne, som de kaldes i Norge; Ellers voxer den høy med smaa Ax paa.

Vinter-Hvede.

Saaes paa samme Tid, som Vinter-Rug, udi saadan Ager, som tilforn om Vaar eller Sommer-Hvede blev sagt, temmelig tyk, (for Kuldens Skyld) mod Østen og Synden, hvor Soolen allerheedist kand skinne.

Himmel-Korn eller Byg.

Hvis Ax haver tre rader, vil have samme Slags Ager, som Hvede, eller i det mindste som Byg, den saaes om Vaaren, naar

[44]

Hvede saaes, heel tynd, naar Ageren er tilbørlig feed, den vil ey trives to Aar udi een og samme Ager, og forandrer sig for en stoer deel til Byg, sær naar Ageren ey er meget feed, og dertil ny, eller hvilet.

Vaar eller Sommer-Hvede er en mislig Sæd, og tærer Fedmen af Jorden, men, naar den lykkes, giver den overflødig[599] Frugt. Vaar-Rug eller Værling, er en vis[600] Sæd (naar ellers Ageren og dens Dyrkelse er beqvem) Byg endnu vissere Sæd. Ligeledes Havre. Blændings Korn eller halvbyg allervissest.

Boghvede er uvis, giver somme Aar overflødig, andre Aar næppe Sæden igien.

Hvide Ertere ere mislige, og udsue Jorden. Graa Norske Erter, hvor den vil voxe, er en god Sæd og ofte giver overflødig[601] Frugt. Ligeledes Hamp. Saa og Høer[602]. Humble er mislig, dog en god Sæd og Plante, fordi der er ringe Møje og Bekostning ved den at rykte. Roer eller Næper[603] er en vis og rig Sæd; Dog icke meget nyttig, uden for dem, som boer Kiøbstæderne saa nær, at de deres Roer beqvemmelig kand selge. Det samme er med

[45]

Kaal. Item med Rødder. Vinter-Rug, samt Vinter-Hvede, desligeste Himmel-Korn er en mislig Sæd, de behøve og sterk Giødning, en stor Ager, og udsuer Jorden besynderlig[604] Hveden og Himmel-Kornet, hvilket Himmelkorn tiener bedre til Malt, end til Meel.

Dend nyttigste Sæd i Norge er Byg, og halv-Byg, over heele Riget, dernest Havre, og Vaar Rug, dernest Hamp, Høer[605], graa smaa Erter, og Roer.

For det øvrige maa en hver Avelsmand være betænkt paa, at saae i rette Tide, efter Jordens og Luftens Lejlighed, saa tiilig som mueligt er, efter enhver Sæds særlige Natur, først paa Backet og tørt Land, siden i vaat og kolt Land eller Ager; Og endelig skal hand vide, at megen og god Giødning at have, er det vigtigste Stycke af alt hvis til Ager-Dyrkningen udkrævis, samt at hand ej bør drive større Agerbrug end som hand med faa Folk, tilgavns, og i rette Tide kand rykte; Om hvilket vi nærmere ville handle udi nestfølgente 6te Capitel, under Navn af et maadelig Jordebrug.

[46]

Vikker,

Som saaes for Frøets og Heste-Foeders skyld, vil saaes før en [fejl for: end[606]] Byg, i stille Vejr, tynt, en Skippe udi fier og en femdel Tønde Land, Havre Sæd i en ubrugt eller maver Ager. Dend feeder og renser Ageren, saa Byg neste Aar kand saaes, voxer best i soort Muld ved vaade Aaringer, skal afhøstis naar den bliver brun, og skiæris vel høyt paa Stubbene. Denne Sæd at saa paa en udslit Ager, er bedre giort end lade samme Ager hvile. Heste trives synderlig vel af Vikkers Halm.

10 - 6. Capitel. Om et proportioneret *eller maadeligt Jordebrug.*

Det er ikke en stoer Avel, men Avling, ikke en stoer Ager, men veldyrkket Ager, ikke et stort men nyttigt Arbeide som giør rig[607]. De smaa Jordebrug foraarsage at Folket formeeris, Landet ryddis, Ageren ryktis vel; Men et maadeligt Jordebrug er dog Bonden tienligst. En stoer Gaard kræver mange Kiøbe- eller Fæste-Penge, mange Tienere, megen

[47]

Redskab og Boeskab, og en hoben Fæ og Heste; Derfore kand en ubemidlet Bonde Karl, eller Arbeidsfør Person, ej formaa at fæste en saadan stoer Gaard, og de ere ikke faa, som just for samme Aarsage begive sig til Kiøbstæderne, og til Skibs, og mange af disse sidste sætte sig ned under fremmede Herskaber: Men dersom Gaardene vare smaa, da kunde bemelte Personer udi de unge Aar gifte sig, fæste Gaarde, og formeere baade Folket, Ageren og Qvæget.

Egentlig at handle om et maadeligt Jord-Brug for en Bonde, da slutter jeg (formedelst min Erfarenhed) at en Gaard, eller Gaards Part, som kand overføde fem Melke-Kiør, 18 Faar og

en Hest, er det beqvemmeste og nyttigste, naar Bonden ikke pløyer men spader sin Jord, og naar Ageren bliver dyrket paa dend maade, som jeg her foran haver forestillet, særdeeles hvad Giødningens Formeerelse angaar, men hvor Bonden pløyer Ageren op, fornemmelig i Danmark, behøvis saa stoer Gaard, at derpaa kand fødis 8 Kiør, 24 à 30 Faar og Giedder og to dygtige Heste; Item udi de Egner i Norge, hvor Korn-Sæd ej brugis,

[48]

behøver en Bonde i det mindste 12 Kiør og endeel Giedder og Faar: Hvilke forbenevnte 5 Kiør, 18 Faar og en Hest, kand (efter min Meening) fødis paa en halv Løb eller Spand, eller paa en Hud i Norge, hvor Korn saaes med Fordeel, og Ageren bliver spadet op; De 3 Kiør &c. paa et heel Løb eller Spand, heller paa to Huder, i Norge, hvor Bonden ej anden Biæring, enten ved Fiskerie, Skovbrug, Møllebrug eller andet sandant [åbenlys fejl for: saadant] haver; Thi om hand nogen saadan Biæring haver, er halv saa stoer Gaard stoer nok; Og i Danmark regner jeg tre Tønder Hartkorn at kunde underholde forbemelte 8te Kiør, 30 Faar og to Heste, og derfor at være en beqvem Bonde Gaard, heldst udi alle de Egne, hvor Markker og Heeder ligger til Byerne eller Gaardene, eller Fælleden er vidtløftig, samt hvor ingen mangel paa Torv[608] er.

Havde Bonden ikke større Gaard, da kunde en enkende[609] Vanlykke, saasom Misvext, Fæ-Død, Ildebrand og deslige, ej drive ham fra sin Gaard og Brød; Thi hand kunde nogenledes reparere sin Vanlykke formedelst Credit, Venners Laan og egen øvrige Formue; Man finder og sielden

[49]

at en aden [fejl for: anden] Gaard ligger øde, med mindre

nogens særdeeles Interesse er dertil Aarsag; Men derimod findes {disverre}[610] mangfoldige store Gaarde at ligge øde, Aarsagerne, som sligt haver forvoldet, ere tilforn anførte, hvortil endnu blandt andre kand føyes disse: Nemlig at en stor Gaard eller Bye haver en lang og besværlig Kiørsel, at hvor mange Bønder boe sammen, forspildes Arbeids-Stunden tit ved Besøg og Samtale; At det giver Anledning til Giestebud, Gilde, Drik og Ødselhed; At Bonden maa holde og lønne mange Tienere, bekoste meget Redskab og Boeskab, og udgiver stoer Landgilde og Skat; Og endelig at en stor Gaard behøver en lang Tid til Pløyning og Sæd, hvorover Ageren hverken betids eller paa beste Maade kand blive ryktet, saaed og brugt. Jeg vil gaa forbi at melde noget om det, at Bønderne kunde blive 2 á 3 gange saa mange, som de nu ere, sær i Danmark, og hvad Styrke og Nytte det samme var for Kongen og Landet, endog for fornemme Familier og Proprietarier; Thi den fornumftige Læser vil uden min Erindring

[50]

nok Eftertænke saadant og det meere, som dermed i følge er.

11 - 7. Capitel. Om Hør at saa og bereede, Pladsen og Jordens Beskaffenhed.

Pladsen, eller, Ageren, hvor i Høer[611] skal saaes og vel kunde voxe, maa ligge lyet for Solen udi eller under et Bjerg, eller en Tver-Bakke, hvor Heeden falder lengst og sterkest, og kolde Nordlige Vinde mindst, saavit Landets Skikkelse kand tillade. Om Jordmonens Natur og Beskaffenhed er mange ulige Meeninger i alle de Lande Høer saaes, undtagen her udi, at Høer voxer reenist og finist udi Ny eller hviled Ager, thi derudi ere de fleeste eenige. Nogle holde for, at Jorden må være ny, eller vel udhvilet, noget sandig, dog ikke for tør og maver, men

uden Giødning, saasom Høer i saadan Ager voxer reen og fiin, saa og i temmelig Mengde, item tilbørlig land, om det er udenlands Frøe, særdeeles fra Engelland; Jeg

[51]

haver dette at være sandt. Andre foregiver, at Ageren maa være udvald god, som en Hvede-Ager, paa det at Høeren ej skal blive for maver og kort, og Frøet, som det avler, svagt og udygtig, saa det ej kand tiene til Sæd. Andre siger at Ageren skal være som en god Byg-Ager. Andre vil at Høer skal saaes Formiddag i klart og stille Vejr, efter dend 20 Aprilis gammel Stiil, i Neen af Maanen [se bemærkning s. 736 ovenfor] udi en god og sort Jord, som ligger lavt, og er giødet med Faare- Fugle- eller Heste-Møg, hvilke slags Møg er hitzig, og baade renser Ageren og giør dend møer, og at dend skal saaes tyk til fiin Høer, og tynd til lang og grov Høer, efter at Ageren først vel er harret[612], og Sæden med en Rive overhyllis. Andre vil, at Ageren skal være pløyet heel dyb og giort vel møer, og at Mulden skal være sort, og endelig at Ageren skal optages af gammel Jord. Jeg har observeret, at Udenlands Høer-Frøe, i særdelished det Engelske, giver lang og fiin liin Høer[613] udi en ny eller noget lenge hvilet Ager, som ej er giødet, og at det Frøe som i Landet deraf falder, kand ey med nogen synderlig Fordeel meere end et Aar

[52]

paa samme Gaard, hvor det er avlet til Sæd bruges; Item at mand maa aarlig skifte Frøe, hvis icke voxer Høeret ickun halv høyt fast over alt, uden paa de Gaarder i Norge, hvor sterk Soelskin dybest i Fiordene imellem Fieldene er. Aarsagen til forbemelte skal være vanskelig at udfinde, maaske at Luften er for kold. Min Betenkning og Raadføring skulle være denne, at

Bonden giør best, om hand saaer Hørfrøe i dend allerbeste Ager, som ligger i ly mod Soelen og med hitzig Møg, saasom Fugle, Heste- eller Faare-Møg baade under og oven paa er vel giødet; Thi jo sterkere denne Giødning er, jo meere varmer den Ageren, driver Vexten og giør dend fuldkommen stoer, samt Frøet stort og tiilig moen, heldst naar Høeren er tyndt saaed, omskiøndt det da bliver noget grovt og haardt, eftersom en Bonde bør see meere paa mængden end Fiinheden, samt at kunde have got Frø til Sæd i Foraad til det nestkommende Aar. Ellers haver jeg i min Ungdom tvende Aar ladet saa Hørfrøe, det første Aar for Solen i Ly imod Synden ved Foeden af et Bierg i sort og feed Jord, og ladet nogen Faare-Møg strø

[53][614]

oven paa Ageren; Det andet Aar udi en Soelskin Backe udi en meget dyb pløyet og med Sommer-Møg vel giødet Ager, paa hvilken og Sæden jeg lod sprede en god deel Heste-Møg, og var Mulden sort, dog der hos Sandig, saa var og Sommer Møgen sandblændt[615], eftersom det var Lyng-Tørv voxen paa Sand-Jord, som havde været brugt i Fæ-Folden, hvor bemelte Sommer-Møg havde været tillagt; Begge Aar fik jeg dog en stoer mengde med god Døer[616], meest det sidste Aar, meget meere end i dend Lands Egn plejede at voxe. Bemelte sidste Aar saaede jeg med egen Haane[617] just som Soelen randt i stille Veyr, dend 21 Apriil gammel Stiil. **[Experiment]** Hvo som vil udfinde dend beste Maade, hand bør forsøge mange, og bruge mange slags Giødning paa en Ager, samt saa baade tiilig, middelmaadig, og sildig udi adskillig slags Jord, endog udi dend Ager, i hvilken Aaret tilforn har været saaed Hamp, saasom Hamp haver en saadan Natur, at dend reenser, møerner og giør Jorden varm, og for en stoer deel forandrer dens Natur.

[54][618]

Agerens Dyrkelse.

Ageren pløyes op i heel smaa Furer om Vaaren, Furene veltis vel om[619], Mulden giøres med Hacke, Spade, eller en god Harre[620] tilbørlig møer, og rensis fra alle Rødder, og giødes Ageren paa een af de Maader, som tienligst eragtis af de foranførte Maader; Derefter saaes den i tørt klart og stille Vejr tyk til fiin Høer[621] tynd til lang og megen Høer, og overhyllis Frøet eller Sæden med en Rive. Sæde-Tiden er ved dend Tid Byg saaes, og efter Agerens og Luftens Beskaffenhed. Græs, om det kommer i Ageren, maa strax oplugis uden Forsømmelse. Mand sidder paa en trebeenet Skammel, imedens Græsset opluges.

Hvorledes Høeren høstis, og derefter beredes.

Naar Høeren paa Ageren imod Høsten begynder i Kopperne eller Knopperne at bekomme en Farve imellem guul og bruun, og Bladene paa Straaerne ned imod Jorden vorder guule og vil visne, da er samme Høer moen. Dend kand staa paa Ageren indtil Mickelsdag, om den ey

[55]

før bliver moen. Omskiøndt den er grøn, kand den dog vel være moen, som af Knopperne, Frøet og Bladene kiendes; Hvilken grønne Høer[622] holdes af mange i Norge for den blødeste og sterkeste; Mens dens Frøe duer ickun lidet. Høeren opryckes med Roeden, bindes smukt udi smaa Kierver[623], føres strax hiem, slidis igiennem en Trækam, som er sat udi en Blok eller paa Veggen i Laden, indtil Kopperne er slit af. Der efter legges den udi en sumpig Vandkilde, heldst hvor Elle eller Olderskov er omkring, eller udi en Dam, Aae eller Bæk nedsiunken med Stokke og Steene for at rødes, og

bliver der liggende nogle Dage, eftersom Vandet og Luften er varm eller kold, dog ikke over 8 a 9 Dage, ind til Skallen løsner fra Marven, naar Stilken brydis over tverts, og er fornøden efter tre à fem Dages forløb at see til om Skallen vil løsne, ifald Luften er varm og Vandet stinkende. Naar Høeren nu er rødet, føris dend hiem, udbredis med Soelen paa Jorden heel tynd, Kierverne opløst, eller og lettes Kierverne paa Gierder eller Plankeverk eller andet beqvemt sted for at tørris af Sool og Vind.

[56]

Siden legges dend i Huus, og tørres bedre udi Bageroven Tid efter anden, naar dend efter Brødbagning eller Korn-Tørkning er lunken, eller tørris varsom udi Badstue eller Tørke-Huus, efter enhvers Lejlighed, og da strax om mueligt er, imedens dend er tør, braages og skiettes, eller bankes og klamres, eller paa anden Maneer beredes. Tvende Maader vil jeg for de ukyndige forestille: 1. Mand tager i dend venstre Haand eendel Høerstikker, og med dend høyre Hand formedelst en Trætunge, som beveges op og ned, knuser Stilkene over alt, saa Skallet kand falde af. Siden slaaer mand med en stoer Trækniv Avnerne bedre af over en saa kaldet Skiettefod, som kaldis at skiette Høeren[624]. 2. Andre bruge at banke Høeren møer med en Træ- Hammer paa en Blok, og der efter at slide Skiæverne af med en Klamer, hvilken maade over alt i Norge er bekindt udi de Egner, hvor Høer bliever saaed. Dend første maade tykkes mig bestom, u-agtet Skietningen hugger eendeel i stykker, thi ved den er ikkun et ringe Arbeide imod den anden Maneer at ligne. Bemelte Høer-Braag giøres gemeenlig[625] paa denne Maneer: Et

[57]

stykke haart Træ omtrent een og en agtendel[626] Dansk alen langt, og en Haand bred i firekant, giøris som en tre-furket Gaffel, dog saa, at begge Ender blive heele, dend ene, 4re Finger bred, men den anden en god Haand bred, den mellemste Furke skiæres paa den side af Træet, som skal vende op ad, Tænder paa, ligesaa paa hver Side, men de andre tvende Forker skiæres ikkun inden paa. Neden under Træet for og bag, hvor det er heelt, boeris to Huller i hver Ende, og derudi settis Fødder, omtrent en alen lang, paa den maade, som Fødder under en Hiul-Rok, og bag paa Træet, hvor det lengst er, heelt boeres tverts igiennem et Hul; dermed er Braagens Underdeel rigtig: Overdeelen giøres saadan, at dend kand være som et Laag, og gaa ned med tvende Rader, een paa hver Side af Underpartens mellemste Furke med smaa Tænder eller Skaar paa begge Sider, dog ej gøres trang, mens saa viid eller rom, at Høer og Hamp imellem Furkene og Raaderne kand have beqvemt rom at knuses; Dette Laag eller imodfaldende Overdeel feidis ind i Underdeelen bag til, boeris et Hul paa, og slaaes en rom[627] Nagle igiennem

[58]

nem Tver-Hullet paa Underparten og denne derudi indfeldede Overpart saaledes, at Overparten kand beveges op og ned, fast ligesom en Skærkniv, hvormed Hakkelse [spatiering tilføjet] skiæris, og endelig giøris paa For-Enden paa bemelte Overpart et Haandgreb, som paa en Skiærekniv, hvilket gaar frem men for meer bemelte Underpartis fremmer[628] Ende, og er saa Høerbraagen[629], som Hamp og kand braages udi, dermed ferdig.

Ovenbemelte Skiettefoed giøres gemeenligen[630] saaledes: Mand tager et stykke af et Saugbord, omtrent en og en fierdendeel alen langt, skiær i dend ene Ende som et halvt Hul

saaledes, at Bordet paa dend eene Vandkandt bliver høy, og dend udskaarne Hule et halvt Qvarteer lavere eller noget meere, mend dend anden Vand- eller Bark-Kant, ikke høyere end som dend halve Cirkel oven til er. Dend anden Ende settis fast udi et stykke Bord eller Bret, som tiener til en Foed at staa paa, hertil hører nu en stoer Trækniv, ikke for skarp giort. Fornevnte Skittefoed [fejl for: Skiettefod] settes saadan, at dend ommelte høye Kandt vendis til den, som skietter, paa det hand der bagen

[59]

for udi dend udskaarne Hule kand beqvemmelig legge, og flytte Høer-Duckene eller Lockene med dend venstre Haand, imedens hand løselig hugger til med den højre Haand paa Høeren, uden for Kanten af Træet for at afslaae Skaverne, og maa disse Hug skee med en glidende Haand, saa at Huggene glider ned efter Høer-Locken.

Høer-Kopperne eller Høerfrøet angaaende, da leggis de hen at tørres paa et Loft, og efter Juul gnies med Hænderne eller tærskis paa Loen, Frøet af dem driftis reent og bevares paa et Loft. Frøet moenis vel[631] i to a tre Maaneder i Knopperne. Hvor Frøet kand selges til Olie-Møller, kand all Bekostning paa Høeren er anvendt, med de Penge for Frøet bekommis vorde betalt. Til en fierdendeels Tønde Høerfrøe[632] at saae ud, behøvis omtrent lige stoer som til en Tønde Byg.

Hvad Gevinst paa Høer-Sæd skal være.

Mig er i Norge af troværdige og gode Huusholdere udførlig og med alle tilhørende bevislige Omstændigheder bleven berettet,

[60]

at dend Bekostning, som giøres paa Høeren, skal ey kunde

beregnis til en sexten Deel af Høerens Værdi, og at dend Ager, der kand ej tage imod meere end en Tønde Byg-Sæd eller en fierdendeels Tønde Høer-Sæd, kand indbringe udi Høer og Høerfrø ordinaire over 60 Rixdlr. naar Ageren med Flid bliver dyrket, og frisk Udenlandsk Frøe bruges til Sæd; Endog om Ageren ej bliver giød, dog at dend er optagen af gammel eller lenge hviled Jord; Men jeg tenker, at bemelte ei i Almindelighed treffer til, særdeles naar Ageren icke skulde faa nogen Giødning.

12 - 8. Capitel. Om Hamp at saae og berede.

[633] Hamp vil have en meget feed, dybmoer, reen, høy opfyldt, ly og Soelbar Ager, som ligger nær ved Gaarden, og maa vel bevares for Sviin. Dend er to slags i Ageren, dend ene voxer hastig, bær intet Frøe, bliver tiilig moen, og da strax bør drages op af Ageren, Dend anden moenes seenere og bær Frugt eller

[61]

Frøe, og bør staa indtil Knopperne begynder at aabne sig.

De gamle have skrevet, at Hamp (som har en varm og tør Natur) skal saaes, naar Soelen er indgangen i Vederens og Tyrens Tegn, og naar Maanen er i Neden og løber igiennem Løvens Tegn efter Philippi Jacobi Dag i de Nordlige kolde Lande, udi en god og sterk giødet Ager, i hvilken neste Aar kand saaes Høer[634] uden videre Giødning. Jeg haver icke befundet andet, end at Hamp voxer ypperligt udi dend Ager, som er sterk giødet med Jordagtig Møg, særdeeleles fejlskrivning for: særdeles[635]] med Sommer-Møg, som er tagen af en Fæ-Fold, i hvilken har vaaren indlagt Moese- eller Myre-Tørv. Men en gammel Bonde haver berettet mig, at Hamp

behøvede heed Møg saasom Fugle- Faare- eller Heste-Møg. Dend skal saaes tynd, saa bliver den grov, lang og sterk; Men vil mand have dend fiin og blød, da vil dend saaes tyk. Nogle hugge Knopperne af Kierverne strax, nogle tørre Kierverne først, og siden tærsker Knopperne af; Derefter legges Kierverne i Røde, ligesom Høer, dog nogle Dage længre, nemlig imellem 10 og 14[636]

[62]

Dage. For Resten handteres Hampen og Frøet som om Høren i nestforanskrevne[637] 6. Capitel[638] meldt er.

Hvad Fordeel ved Hampe-Sæd er.

Hampe-Sæd er baade vis[639] og frugtbar, naar Ageren forsiunlig[640] dyrkis, er og hver Mand, særdeles Bønder, Fiskere, og gemeene[641] Folk fornøden og nyttig. Inde udi de dybe og heede Fiorder i Norge kunde dend voxe overflødig[642], mens faa legge derpaa Vind, hvor dend saaes; Thi hver Bonde saaer ickun en lidende flek Ager, og udi mange store Districter saaes dend icke, ey heller vide de, som der boe, at handtere dend, lige saa lidet som de vide at omgaaes med Høer-Sæd. Dog er der nogle Bøygde-Lav, særdeelis inde i Fiordene ved Trundhiem, hvor nesten hver Bonde saaer noget lidet Høer og Hamp, og høster saa meget, at de ey allene have nok til deres Huusholdning, mens endog selge af Overskudet, virket til Traa[643] og Lærreter, en temmelig Andeel Aarlig.

13 - 9. Capitel. Om Humle-Gaarde at plante og rygte. Pladsens Beskaffenhed.

[644] Pladsen, hvor Hummel-Gaard eller Hauge skal giøris, maa efter Muelighed ligge i ly imod Soelen, fra Østen til Norden, indtil Vesten til Sønden, og have bag sig Huus, Gaard, Bierg,

Bakke, høyt Plankeverk eller store Træer, der kand ligesom dække Humlen for Nordlige og kolde Vinde, samt for sædvanlige Storm-Vinde, som paa dend Gaard, hvor Haugen er, plejer at blæse. Marken, Jorden eller Grunden maa helde noget, særdeelis mod Østen eller Sønden og der imellem Jorden eller Mulden maa ey være hverken for tør eller vaad, men maadelig. Ey heller maa nær ved Haugen være fersk Søe, sumpige Kilder eller Moese.

Jordmonnens Beskaffenhed.

Jorden maa være en feed, møer, reen, løs og sort Muld. Er der Leer-Jord, da maa dend med grov Sand, gammel Fæ- og Faare-Møg, heldst gammel Sommer-Møg,

[64]

Aske og god Muld, rundelig forblændis, reensis fra Rødder og Steen, og giøris møer og reen, som en Urte-Seng. Er det Sand-Jord maa dend med bemelte Muld og Møg giøris frugtbar, særdeles udi de Gryfter eller Senge, Humlen skal plantes.

Sæd, og Planten.

Til Sæd behøvis det beste Frøe, som er tagen af en sterk og vel moen Humle, og saaes heel tynt udi en duelig Jord, saadan som oven for er meldt betids om Vaaren. Naar Sæden opvoxer maa dend holdes reen for Ukrud. Det andet Aar derefter kand dend plantes. Igiennem Pladsen, hvor Haugen giøres, gravis med Spade, ligesom Plov-Furer, fra Østen til Vesten, eller fra Vesten til Østen i lige Linie rader, en efter anden, en Alen dyb, om Jorden er sa dyb, og en og en halv al. bred hver Rad eller Gryft, og mellen-landt, som skiller Grytterne giøres lige saa bredt, hvilke lange Gryfter fyldes op med Giødning og dend opgravne Muld, om dend er dygtig,

hvis ikke bør Mulden ligge opkastet et Aars Tid, saa bliver dend af Soelen, Luften

[65]

og Regn og Dug forfrisket og feedet, om det ikke er Sand, Aur[645], eller anden slem Muld, men er dend ufrugtbar, da maa mand forskaffe sig anden god Muld, som oven om Jordmonden er sagt.

Siden skiæris hver Humle Rod af frisk og tæt oven for et hvert Leed, saa Roeden, som skal plantis, bliver omtrent et Spand lang, og om nogen raaden Bark er paa den, maa den aftages indtil den ferske Underbark, legges saa ned i bemelte Gryft, een efter anden, halvanden alen bred, imellem hvert stykke Roed, efter at Gryften med Muld er fylt, og tagis derved i agt, at hver Roedstykke leggis saaledis, paa skiøns[646], at dend tykke Ende vender ned, men den smale op ad, paa Gryftens brede. Plantingen skeer baade Vaar og Høst, naar Vejret er klart og mildt, tre Dage før, eller efter Ny Maane, sær i Mikkelsmis[647] Nye om Høsten, sidst udi September Maaned eller der omtrent; Men om Vaaren betids, saa tillig[648] Humlen begynder at spiere op, hvilke nedlagde Planter bedækkes vel med Jord, helst om Høsten. Det første Humle-Rødderne om Vaaren skyde Spirer, kand de omkring Hoved-Roden yderst udspirende Rødder eller Riis, varlig afskiæris, og derefter strax plantis, paa saadan Maade, som før er røt[649]; Mand kand og bøye fornævnte Spirer, naar de ere en alen lang opvoxen, Cirkkelviis omkring Hoved-Roden eller Stampen, ned i Jorden, og naar de derhos bliver vel dekket med god Muld, voxer af dem mange Rankker, paa to à tre Aars Tid. Bemelte Planter, maa holdis reen for Ukrud, dog maa mand icke hakke

[66]

Jorden løs omkring dennem det første Aar, og naar de saaledes ryktes, bær de Humle inden tre Aar. Skal Humle-Rødder føres en lang Vey, maa de indvikles i Halm, men best forvares de udi en Eske, eller Kiste, lagt i god Jord, helst i den Muld de er voxen udi.

Nogle holde for best, at Humle-Gaarden bør overalt først pløyes, eller opspadis, muldis og giødis paa det beste, førend forbemelte Gryfter giøres. Andre meene at det er u-nødvendigt. Nogle giøre saadanne lange Gryfter alleene udi Leer eller haard og unyttig Jord, uden at opgrave eller giøde Bænkerne, som skyller Grytterne ad. Andre grave op firkantede Huler, som er halfanden eller to Alen i hver Kant, og ligesaa langt er der imellem hver Huule, eller Hummel-Seng, hvilke Huler kaldis Kuler. Andre igien nedsette udi saadan tillavet Seng mange Rødder tillige. **[Experiment]** Best er det, at forsøge det alt, og siden at udvelge det som befindes tienligst; Thi Jorden er meget ulig af Natur, saavel som Luften, saa at[650] det som er got udi een Hummel-Gaard, vil ikke lykkis udi en anden.

Eendeel forregive at der er tvende slags Humle, Hand og Hun, den eene moenis fjorten Dage førend den anden, og er stærkkere, hvilken skal være Hand af Slaget, og denne skal plantis tiilig om Vaaren; Hin skal være Hun, og skal plantis om Høsten. Vild Humle er at kiende af Rankerne, hvilke ere smale, slete[651] og blege ikke laaden som den Tamme, den voxer oftist blandt den Tamme, denne uden hinder, udi en god Hummelgaard, ja naar

[67]

Hummel-gaarden ryktis vel, bliver den tam i længden, hvorimod den Tame eller gode Humle udi ond og vaad Jord

forandris til vild Humle.

Haugens sædvanlige Giødelse.

Ukrud og Græs maa flitlig med Roeden oprykkes (som beqvemmelig giøres efter en ny falden Regn; thi da løsner Rødderne strax mand drager paa Græsset) derpaa strax hakkes smaa og strøes over Kulerne for at raadne og giøre Jorden feed, hvilket er en Gierning, som smaa Børn for Lyst[652] skyld gierne giøre. En Hauge, som allerede bær Humle, vil om Vaaren varsom ophakkes, renses og giøres møer, saa og hver tredie eller fierde Aar giødes, om dend skal bære bestandig eller god Frugt.

Ved Midsommer eller før, bør de nederste og største Blade afplukkes, paa det Knopperne kand blive dis større. Mod Vinteren maa Kulerne eller Gryfterne, ja heele Haugen vel overdekkes med Enebær Træ r s Riis, eller med Bark, eller Halm. Efter Aftens Taagen eller Jordens opstigende milde Damp, legger sig stundum i stille Veir i Sool-rindingen en feed Dug paa Humlens Blade og Knopper, som smager sød, denne Dug maa endelig ved Røg fordrives, tør Koe-Møg, Enebær Træ Riis, Halm, eller Lyng, lagt paa Ild, for den Ende hvor Vinden blæser igiennem Haugen, er best at røge med, saa vit mig endnu er vitterligt.

Muldvarper[653], hvor de ere, maa flittig eftersættes[654] og ødelegges. Legger mand een eller fleere forraadne Tusser (i Norge kaldet Groer) udi en vel glasseret

[68]

dyb Potte, Kiedel eller andet som inden til er dybt, glat og smalis op ad, og sætter den i Haugen, ned i Jorden, saa den øverste deel gaar lige ved Jorden; Eller mand kommer i Potten en levende Muldvarpe, da løber Muldvarperne ned i Potten og

kand ey slippe op igien.

Vil en Humlegaard ey bliver frugtbar, uagtet at den ligger beqvemt, da er det et vist Tegn til, at Jorden er uduelig; Hvorfore Ejermanden endelig maa opgrave Røderne[655], føre ny og god Giødning i Kulerne, og rense og pynte Jorden paa det bæste samt der efter strax af ny ordentlig plante Rødderne, efter at hand dem haver beskaaret, som tilforn mælt er. Enddog de fleste Bønder ikke forflytte Humlen, Saa er det dog vist, at Humlen vil forflyttis hver femte eller siette Aar, og med det samme Jorden i Kulerne vel flyes, saaledis som nylig blev sagt.

Humle-Stænger og deris Brug.

Stængerne vilde være vel lange, heldst af Grane Træ, men ingenlunde Birk. Dersom de buggis i Neden, da bevaris de længe for Forraadnelse. De bliver tilspitzet på Tyk-Enden i firekant. Om Vaaren naar Humlen er oprunden omtrent en alen høy, da nedsættes vel fast i Jorden een eller to Stænger hos hver Kule, og bindis nogle Rankker til hver Stang, med Bast, eller Straa, siden haves Tilsyn at Rankkerne i fremvexten kand nogenledis blive ved deris egne Stænger, paa det at Solen kand skinne og Vinden blæse mellem Stængerne

[69]

helst langs Gryften eller raden fra Østen til Vesten. Overflødige[656] smaa Rødder eller Spirer, som oprinde, vil afskiæris og andenstæds Plantes, sælges, eller bortkastes.

Humlen at indhøste og berede.

Den skal med Stængern optages, naar den lugter heel stærk og førend Knopperne aabnes og slipper Frøet; thi udi Frøet er den største Kraft. Rankerne afskiæris paa Stængerne en alen

høy fra Jorden, Stængerne optages sagtelig og henbæres paa et Loft, hvor Humlen kan tørres, der tages Humlen af Stængerne, Knopperne plukkes af, giøres gandske reen fra Blade og qviste, siden bredis ud over Gulvet og tørris, og saa snart Humlen er tør, bør den indpakkes udi en Lukt tæt Tønde. Udi de optagne Stængers Huler i Haugen, vil sættil Pæle til Kiende-Mærke, at Stængerne til næste For-Aar, kand vorde sat i forrige Hule, eftersom ved ny Hul at giøre, kunde Hummel-Rødderne faa Skade.

Humlegaarde give baade Lyst, Tidsfordriv og en stor Fordeel, naar de trifvis vel, og de trivis nok, om de blive vel anlagte, og siden med fornumftig Tilsyn ryktede.

14 - 10. Capitel. Om Fæ- og Qvæg-Avl.

[657] Det er en Fæ-Hyrde saa og[658] en Bonde meget Magt paaliggende at forskaffe sig af det største slags Fæ og qvæg, som giver megen Mælk, og blød Uld; Men ej dismindre er Norge opfylt med

[70]

det ringeste og smerste[659] Qvæg i Verden kand være undtagen paa endeel fornemme Folkes Gaarde, hvor baade er stort Fæ og Engelske Faar, som bær blød Uld. De Norske Kiør er meget smaa og mælke lidet: At de ere saa smaa, foraarsager ikke Landet og Luften, som mange indbilde sig, mens de smaa og unge Tyre Bønderne holde, saa og at Kalve og unge Nød hos Bønderne faaer lidet at æde om Vinteren, neppe saa meget, at de kand holde Livet op med: Paa samme Maade gaar det med Heste og Faar hos mange Bønder; Dog vil jeg herved icke have sagt, at de Norsket Fæ og Heste er af deres naturlig Art saa store og af samme slags, som Fæ og Heste

udi andre Lande, der langt større ere. Enddog meenige Bønder er i den Tanke, at fremmed Fæ og Qvæg skulle ved Yngelen formindskes; Saa vidner dog fornemme Folkis Erfarenhed, at det icke forholder sig saaledes, hvad Storligheden eller Mælken angaar, end og berettis, at Engelske Faar udi mangfoldige Leed icke forandre deres Uld, som jeg dog haver inbildet mig at maadtte blive noget forandret, i Overveyelse, at i Norge er Luften koldere end i Engelland.

Udi Norge Nordenfields som er at regne fra Jeddernis[660] Nordre Ende, der ligger paa 58 og en halv Grad indtil Øst-Finmarken, som ligger paa 71 Grad ere nogle tusinde Øer, paa hvilke vilde Faar, Øxen og Bukke, særdeles Faar eller gillede Vedre saavel Vinter som Sommer kunde have deris Foer, af hvilke mangfoldig Øer, icke den tyvende deel med saadanne Bester findis befatte, om endskiønt

[71]

Indbyggerne af Erfarenhed vide, at bemelte Qvæg Øerne kande føde sig selv.

Naar mand adspørger Indbyggerne, hvad det er som forhindrer dennem at besette alle beqvemme Øer med forbenævnte slags Qvæg, da svare de, at Qvæget af Tyve, eller Avindsmænd bliver ofte ødelagt, særdelis paa de Øer, som ligger i Alfare Veye, eller ikke vit derfra, og sær hvor Folk ikke boer paa Øerne, hvilke ubebygte Øer ere de fleeste. Item foregives, at de som boe ved Hav-Siden have mangel paa Faar, og de som boe i Fjordene, der eye meget Qvæg, boer forlangt fra Haanden, at kunde have nogen Tilsyn med Qvæget, samt at de som eye eller bruge de Gaarde, hvorunder Øerne ligge, begiere formeget til Græs-Leye,

omendskiønt det er bekiendt at Faarene ikke opæder Enge Græs, eller det som Bonden kand nytte til Høe, men tvert imod formedelst deris Møg og Trat[661], ere aarsage til, at Græsset voxer desto meere. Item berette de, at om en Bonde haver tillagt sig endeel af saadanne qvæg, da naar han døer, bliver de, som andre Boens Middeler, skiftet imellem Arvingerne, og saaledis adsprede[662], ligeledis blive de udlagt til Creditorne i Gields betaling, sammeldis blive de stundum hos skyldbundne Folk efter Nams Dom udlagt og borttagen, for Gield Bøder og andet saadant og for ermelte og andre Aarsager skal Øerne icke kunde blive med qvæg besat, i sær naar qvæget ikke kunde blive ved Gaarden, som et Inventarium. Og som Landsens Indbyggere kunde have en merkelig Fordeel af bemelte qvæg, naar deraf blev

[72]

tillagt saa meget som paa Øerne kunde underholdes, og derforuden kunde ved Ulden Manufacturer opretholdes til Klæde og Stoffer at Fabriqvere, hvorved en stor Capitel, som nu Aarligen gaar ud af Landet til Fremmede kunde spares[663], og tillege mange hundrede Familier haver deres Ophold, saa haver jeg med desmeere Fliid erkyndiget mig om forberørte Materie, samt overveyed paa hvad Maade Indbyggerne kunde bringe og opholde bemelte Øer med Qvæg, i sær med gildede Vædre og Øxen, fuldkommen besatte, og hvad jeg i saa maader haver overvejet, og i mine Tankker eragted, at kunde være nyttigt, skulle jeg ikke efterlade at Communicere Indbyggerne, hvoraf de kunde Extrahere, hvad de maatte befinde at være fornøden og giørlig. Mig synis da, at Indbyggerne kunde behøve hos Hans Kongelig Majestet underdanigste at søge, om at erholde, efter foregaaende grundelig Overlæg paa Tingstæderne langs Custen i hvert

Amt, og Conference med deris Øfrighed en vis Anordning anlangende bemelte Qvæg (som kaldes Selv-Foster-Qvæg, fordi det fostrer og føder sig selv) og iblant de Poster, som de kunde vedtage at anholde om, kunde efterskrevne 12. Poster eragtes nødvendige.

1. At tvende rædelige Danne-Mænd, som boede noget nær ved Kirken, bleve af Øvrigheden beskikkede at være Tilsyns-Mænd, i samme Sogn de boede med Selv-Foster-Qvægs Conservation efter disse, paa følgende [påfølgende] Artikler.

2. At bemelte Tilsyns-Mænd matte [fejl for: maatte[664]] nøye, hver i sit Sogn, forfare og besigte alle Øer og Holme

[73]

bebygte og ubebygte, hvad Lejlighed der kunde være til Selv-Foster-Fæ og Qvæg at holde, og hvad slags paa enhver Øe, bæst kunde lidis og triviis, samt hvor mange, Item maatte nævne eenhver Gaards underliggende Øer ved Navn, og hver Øe særdeelis tillige, sette en gandske ringe og billig Taxt, paa hvad i Græs-Leve af hver Høvde skulle betalis.

3. At den som havde Gaarden i Brug, maatte være nærmest at holde Selv-Foster-Qvæg, og derfor maatte den Fremmed, som paa Øen havde Qvæg gaaendis, naar hand fire Uger for Mikkels-Dag blev tilsagt, at afføre det, være pligtig at føre det af Øen inden 3. Uger under Qvægets Forbrydelse til Gaardens Opsider, ligeledis om Opsidderen ville give sine Børn eller Tiunde forlov til at udsætte Qvæg på Øen. Men kunde meere Qvæg fødis, da maatte den Fremmede beholde sit Qvæg paa Øen indtil det Tal, som Tilsyns Mændene havde sat Øen for, at kunde underholde blef fult.

4. At Gaardens Opsiddere, ikke maatte formeene, nogen inden Sogns Mand, Qvinde, Børn, eller Tieniste-Tiunde at udsætte

paa Øerne bemælte slags Qvæg, imod dend Taxerede Afgift forud at betale.

5. At bemælte Selv-Foster-Qvæg, som var tillagt eller blev tillagt, og tilhørte Gaardens Opsiddere, nemlig Opsiddereren paa den Gaard under hvillkens Lejemaal Øen er beliggende, matte ansees og forblive som et Inventarium ved Gaarden, hvad heller Gaardens Opsiddere døde, eller fløttede

[74]

bort, saavidt hand af bemeldte Qvæg havde eyet, imod Vederlag udi Penge, efter Vedkommendis indbyrdis Foreening, eller tvende u-villige Mænds Vurdering at giøris og betales af den, som kom efter paa Gaarden til den bortflyttende {om hand levede}[665] eller til hans Arvinger, om hand var død, om-skiønt at hans efterladte Boe icke maatte findes tilstreckelig til Gieldens Betaling; Men om Qvæget tilhører nogen anden Mand, da at maatte følge hans næste Arving, med forberørte Vilkor og saaledes bemeldte Selv-Foster-qvæg, saa længe det gick paa Øerne eller andensteds vildt at være befriet for alle slags Fordringer, Bøder og Forseelser, som ellers paa Eyermandens Gods og Boehave kunde hefte.

6. At en gilled Oxe eller Stud, som gemeenlig[666] sættis ud paa Øerne, saadane Øer, som have nogen god Græsbund, naar den er tre Aar gammel, en Buk to Aar gammel, og en gield[667] Veder eller Faar, ligeledes to Aar gammel matte [fejl for: maatte[668]] ingenlunde tages hiem eller føres af Øerne, eller til nogen sælges eller pantsættes, førend en Stud var syv Vintere, et Faar tre Vintere, og en Buk fire Vintere gammel. Befandtis Vidnis fast, at noget Qvæg var beenbrudt, eller sygt, eller et usædvanligt stort og langvarig Sneefald paakom, eller nogen sær Nød og Tilfelde, der endelig udfordrede at Qvæget

matte [fejl for: maatte[669]] hiemføris, kunde Eyermanden paa hvad Maade hand fandt for got, rygte og frelse det, dog snarest mueligt var at føre det paa Stæden igien, og naar hand tog noget Qvæg hiem,

[75]

som havde gaaet sin Tid paa Øerne, maatte hand til næste eller anden Dag, som Kirke-Tieniste i Sogner bliver holdt, paa Kirke-Baken give Tilsyns-Mændene tilkiende, hvad Qvæg hand havde hiemført. Ligeledes, naar hand for Nødsfald havde ført noget qvæg hjem, saa og, naar hand hafde ført det ud paa Øen igien, aldt under forbrydelse af Qvæget, og ligesaa meget til i Penge som qvæget var værdt.

7. At paa de Øer, hvor selv-Foster-Faar (hun af slaget[670], som i Norge kaldes en Sou) efter Luftens Lindhed og **[Experiment]** nogle giorte Prøver kunde leve med Vinteren, omskiønt de have lagt Lam, maatte ingen Vedder i Norge, kaldet gra Vedder, blive paa Øen, uden alleene i November Maaned, og maatte de Vedderlam, som paa Øerne blev aflet, og der skulle gaae, inden Mikkelsdag gilles, under Forbrydelse af bemeldte Vedder og Vedderlam, til dend, som dennem vilde borttage eller ødelegge, samt dend skyldige at erstatte, hvert Faar, som med Vinteren bortdøde, og en fremmet tilhørte. Eragtede Tilsyns Mændene, at der var fornøden at holde en Stud eller fleere paa nogen Øe, eftersom en Stud eller Gield-Oxe med Beenene graver Sneen af, og sex Faar kand fonde Føde paa den Mark, som hand sparker Sneen af, at de da maatte have Myndighed der udinden[671] at forføye behørig Anstalt; Ligeledes, om de fandt fornøden, at i Steden for Stude burde holdes nogle gildede Vædre for at bryde igiennem Sneen for Faarene, men det er dog sielden fornøden, saasom Vinden lettelig afdriver Sneen,

[76]

den salte Siør Luft[672] tærer den, og Faarene holde sig i Høyden hvor Lyng Marken er.

8. At naar Faarene havde formeret sig saaledis, at de ikke alle kunde have Vinterfoer, de øvrige da, frit maatre [fejl for: maatte[673]] afføris til andre Øer, hvor Foer for dennem kunde være, eller af Eyermanden hendtis hiem |[674] og af hannem nøttis efter hans behag; dog hand at være forpligtet at lade Tilsyns-Mændene vide derom, under adfærd efter foregaaende siette Post.

9. At om nogen fordristede sig til at stiele eller forøde bemeldte Selv-Foster-Qvæg, den samme da at maatte straffes, som en slem Tyv paa Liv og Gods, efter Forordningen af den 4. Martii 1690. Giorde hand anden førsetlig Skade på qvæget, da at maatte lide, efter Loven[675] som for Herre-Verk[676] eller Vold, var ikke Beviis at faae, som sielden er, og qvægets Eyermand havde Mistanke til nogen Person, Eyermanden i saa Fald maatte tillades, at kalde den til Tinge, som hand havde Formodning paa, og for Retten[677] at sige til ham, at hand meente at denne skulle vide hvem som haver borttaget eller beskadiget hans qvæg, og derhos giøre sin Eed, at dette Spørsmaal ikke skeede af Ondskab: Hvorpaa den som blev tilspurt, maatte svare, med een frivillig Eed, at hand derom intet viste, ey heller hafde hørt, hvem det skulle have giort, veigrede hand sig at give bemelte nødvendige eedelige Giensvar, da strax at maatte dømme pligtig til at betale Eyermanden, det bortkomne eller beskadigede qvægs Værdi tre dobbelt tillige med Processens Omkostning Skadisløs.

[77]

10. At alle forbemelte Bøder og Confiscationer saa vit de icke

er nævnt til hvem de kand henfalde, maatte i henseende, at Forseelserne kunde vorde aabenbaret, og den Anordning som Indbyggerne Underdanigst kunde udvirke tilbørligen vorde overholt, maatte henleggis til Ambtmanden, Tilsyns Manden og Sognets Fattige[678].

11. At udi de Egner eller Districter af Landet, hvor ingen Skov er, og hvor Snee sielden, eller ikkun lidet falder, eller hastig afdriver, eller af Sløe-Luften [fejl for: Siøe-Luften[679]] borttøer, derimod findes store Lyng Marker, Heeder, eller tørre Moer som er det samme, og høyt eller Bakket Land, saasom Dahlernes Fogderie under Stavanger Amt, eller andre Stæder Nordenfields, item paa de Gaarde, som ligge paa store og beqvemme Øer hvor heldst Engelske eller andet slags fremmet Faar, som bære blød og megen Uld, beqvemmelig og med liden Bekostning, kunde fores og trivis, maatte de som have Lyst paa deris Gaarde, benefnte slags Faar i mængde at tillægge, være tilladt af de i Sognet næst omliggende Bøndergaarde at begiære for Betalling, en liden Deel got Høe, og at Stædets Ambtmand paa Ansøgning maatte meddeele hannem en Forteignelse paa de Gaarde, som bemælte Høe, beqvemmelig kunde levere, samt tillige Taxer Høet efter Land Taxten og Billighed.

12. Og sidste, at alle de Forhindringer som udi forbemelte Verk kunde forrekomme, maatte settes plat tilside, og Anordning af Øvrigheden, i kraftigste maader handthæfvis, hvorpaa dog icke er at

[78]

tvile, efterdi det angaar Meenige bæste, og ingen Particulier derved præjudiceres. Dette forbemælte ere mine Observationer, som Landens Indbyggere, der boe udi

fornævnte Nordenfiældske District langs Søe Kanten, med deris egen Erfarenhed, kand conferere, formeere og forbædre, og derefter søge den dennem foresatte Ovrighed [muligvis står der: Øvrighed[680]] til ydermere Retledning og Assistence, hvilket jeg dennem som mine Landsmænd, venlig burde recommandere.

15 - 11. Captitel. Om Dyr og Fugle at skyde og fange.

['Captitel' er fejlskrivning for: 'Capitel'[681]]

Hvo Skov og Mark eyer, giør meget imod sin egen Nytte, at hans skyder nogen Hind, eller nogen Reens Dyr hun af slaget[682], eller mindre slags uskadelige Dyr, som er en Hun, eller at hand skyder nogen Hun af det slags Fugle, som bygge eller stadig opholde sig i hans Marker og Enemærker, eller skyder med knallende Skud; Thi af den Skræk, Dyr og Fugle faar af Knallet, blive de sky (eller skiere) og omsider, naar ofte skydes, rømme bort i Ørkene, eller andre Marker.

Havde jeg Skove og Marker, hvorudi saadanne nyttige Dyr sig opholte, vilde jeg paa Ti Aars Tid have mangfoldige Dyr, og imidlertid efter et par Aars forløb, faa flere Dyr, hand af slaget, end min Formand, der havde ladet skyde baade Hand og Hun, saa mange hand mest kunde faa, hver Aar havde fældet eller fanget. Og hvad Fugl angaar, da skulle de blive saare mangfoldige, og formedelst

[79]

Bue og Piil med stor Lyst vorde skudt, eller med Snarer og Garn fanget.

Førend Krud og dets Brug blev paafunden, haver det Nordenfieldske vidtløftige District i Norge, været riig paa Sæt og Otter, Erfugl og mange andre Slags nyttige Fugle, langs

Custen, paa Øer og Holmer, hvoraf Indbyggerne i fordum Tid hafde en behagelig og nyttig Herlighed til deres Gaarde; Mens siden mand begyndte overalt at skyde med Bysse, har det taget af, og idet mand bliver ved et Aar efter andet, rømmer baade Sæl og Fugle hen til vilde Ejlande i Nord Søen, i sær Sælen til Iisbiergene under Grønlands Side; Hvortil er kommen den almindelige misbrug at skyde forofte, saaog at tage Egene[683] fra Fuglene, at de ey haver kundet faaet udlagt Unger, samt forglemmelse af Forfædrenis strænge og nødvendige Love eller almindelige Vedtægter, imod dem som for Lyst eller Gierrigheds skyld hemmelig skiød Dyr, eller Fugl paa en andens Grund, eller udi hans Øer, eller toeg Eg og Dun bort. Den Fordeel af dislige Øer og Holmer Forfædrene have haft, har vaaren saa mærkelig, at mange Gaarde er udi de Tider bleven sat højt i Landgilde og Skat for bemelte Herlighed og Fordeels skyld, dobbelt saa høj som de nu da, da Herligheden eller Vildfangsten er fordervet, skiellig kand være god for at svare dog findes end nu eendeel fornemme Folk, saavel som nogle Bønder; som formedelst nogenledis Tilsyn, og ret Brug haver baade Lyst og Gavn af bemælte slags Søe-Dyr og Fugle, hvilke Fugle i mange Tusinbe [fejl for: Tusinde[684]] Tal findes,

[80]

særdeles er Erfuglen en meget nyttig Fugl for sin Duuns skyld, hvilken den efterlader i sin Rede. Det var derfor at ynske at, at Forfædrenis maneer at vejde[685] paa, blev igien optagen, saasom ved Bue og Piil-Gildre, Sælspyd, Sælgarn, Sælgrinder, Ottestok, Snarer, Garn og andet deslige. Omendskønt Indbyggerne nu omstunder ikke kand fremviise nogen Lov eller Anordnung om Forhold med Vejdefang, saa have de dend dog i deres Hukommelse formedelst deris

Fædris Beregninger, Mand efter Mand, og de som eye eller have til Fæste Gaarde, under hvilke Øer og Holmer, som til fællis bliver kaldet Være, ere beliggende, holde fast paa samme Anordning saa vit som de formaae, helst som de formene at de grunder sig paa Naturlig Ret, hvilken Lov, som de saaledis i Hukommelsen haver, er denne. At ingen maa fare igennem en anden Mands Være, (det er Øer, Holmer og Skær, som hører tilsammen under en Gaard, som før er sagt) enten for at skyde eller skræmme Sæl, Otter, Mar-Svin eller nogen slags Fugl, ey heller lede efter Eg[686], under fortabelse af hvis hand haver med at fare, som hannem straks maa fratages [dvs uden rettergang], og hand derforuden straffis med Retten som for Tyverie, eller Nidings Værk. Denne Lov, som bestaar udi Undersaatternis Ihukommelse og gammel Sædvane, bliver af en deel Underdommere ikke altid observeret, at den Aarsage, at den ey findes i Lovbogen, derforre blifer de, som have Lyst at deres strippe udi andre Øer, jo længere jo mere dristig at giøre det, omskiønt de gør det saa hemmeligt som mest mueligt er.

[81]

Udi Lovens 5. Bogs 11. Capittels 13. Artikkel[687] mældes: At den som fisker udi anden Mands Fiske-Vand, uden Eyernes Minde, skal straffes som for Tyverie; Thi slutter jeg, at det er og Tyverie at borttage anden Mands Fugl, Æg og Duun hemmelig; Item at skyde eller fange Dyyr og Fugle udi en andens Skov og Mark paa samme Maade, heldst som den Danske Lov forklarer, at det er Tyverie. Hvad angaar de Maader; hvilke de som have Fugle-Øer tage i agt at bruge, da ere de adskillige, men jeg vil samle dennem tilhobe og ekstrahere de Bæste, saa og tage mig Frihed at lægge et og andet dertil, hvor noget fattes; i Forhaabning, at det skal baade

behage, og i Tiden gavne dennem, som have Væer og Øer: Den Mand giør bæst, som aldrig skyder udi sit Væer; ey heller tager Æg fra Fuglene, og sielden gaar paa Øerne, imedens Fuglene have Æg. Dernest den, som ikke meer end eengang borttager hver slags Fugl i rette Tid, saa snart de haver fuldkullet deres Æg; Dog er det skadeligt at borttage Æg fra Stoermaagen; (som af Farve er hvidt og soort og større end andre slags Maager;) Thi disse Maager fordriver Ravne og Krager, som bortstiele de mindre Fugles Æg af Reden; særdeles Erefuglens Æg; og holder Erefuglen sig til den Øe, hvor Stoermaagen haver bygt sin Reede, som er paa de høyeste Hauer, men Hvidmaagen, at tage ifra hendes første Kull er ikke skadeligt; Eftersom denne Fugl haver den Natur, at naar hand faaer sine Unger før end

[82]

Ere-Fuglen udklekket, pleyer mange af dem opæde Erefuglens Æg, og til den Ende stundum drage hende af sin Reede; Mens forinden hand faaer sine Unger udlagt, beskiermer hand de andre Fugle for Krager og Ravne af Frygt for sine egne Æg, at den Aarsag bygger Erefuglen omkring Hvid-Maagen, eller paa den Øe; men mest hvor Stoor-Maagen ligger, som tilforn er meldt. Fremdeeles er det fornøden, at mand fra Vaaren til Høsten, holder et par Mand udi Øerne, hvilke gør sig en Hytte paa den høyeste og beleiligste Øe, øverst paa dend, hvorfra de kan have vide-Udsigt over alle Øerne i det Væer, og see, saavel som høre, hvor nogen med Baad roer, og af Fuglenes Flugt formerke, paa hvilken Øe eller Holme Folk er gaaet i Land, og efter saadan Kundskab vide strax at giøre Jagt efterdem, paa en liden og let Baad; Enddog det er sielden, at nogen drister sig til at fare ud i en andens Øer, hvor saadan Vagt holdes. Hvilke tvende Vægtere opsamler Ere-Gaase-And-

Duun og anden faldende Duun i bemelte Tid, de ligge paa Vagt. Item kunde de bryde det yderste Leed af Vingerne paa Stor- samt Hvid-Maagens Unger, naar de ere imod halv-voksen, og endda holder sig paa Landet, paa det de, naar de bleve store, ikke skal flyve bort fra Øerne, men der omkring opholde sig indtil mand vil tage Endeel af dem, og nytte deres Kiød og Feyre, som er en Post, der over alt bliver forsømt, maaske, fordi ingen haver hidindtil vidst at benytte sig af disse unge Maager.

[83]

Item kand disse Vægtere, i rette Tid tage og fange Skarve-Alkers, Søe-Ørrers[688], Teiste-Fuglers[689] og andre deslige Fugler, hvor de ere, deris Unger, og giøre Husbonden Gavn med deris Duun og Kiød.

De kunne og udi Otter-Stocke fange Otter og udi Garn Sæl. Og foruden dette, kand de have Tid og Leylighed at fange saa megen Fisk, at de alleene med Fisk og Tran kand fortiene baade Kost og Løn, naar de ere flittige. Naar Ere-Fuglen er bleven saa Spag, at hun ey skyer sin Reede, fordi hun af Rædsel er fløyet fra sine Eg for Folk, ey heller naar mand rør ved hendes Eg med blotte Hænder, helst imod dend Tid, at hendes Unger vil fremkomme, kand mand tage Dunen af Reeden, og lade hende plukke af sig Duun paa ny, i Reeden, hvilken sidst afplukkede Duun, mand tager op, naar ikke Eren har udklækket og forladt sin rede.

En Selv-Eyer, end og en Leylænding[690], som bor ene eller alleene paa en Gaard, holder gemeenlig[691] nogen Hævd over saadan Veidefang, men hvor mange Opsiddere ere, gaar det oftest uagtsom til, med mindre Veydefangsten er allerede kommen i en behagelig og nyttig Tilstand; Thi da locker

Fordeelen Opsidderne til, at holdet Hævd over deris fællis Øer, og at blive ved den Skik- og Vane de ere kommen udi. Mand finder i Loven, at udi adskilligt Landvæsenet vedkommende, skal de, som Avl bruge, rette sig efter Granders og Naboers Vedtægt, heldst, de som bor paa en

[84]

Gaard, eller udi en Bonde-Bye tilsammen, og at udi dislige Sager og Skicke gielder de fleestes Villie; Thi veed jeg icke, hvorfor mand ey bemeldte Lovens Meening og Bifald, til billige og fornødne Vedtægter om bemeldte Øers og Veyde fangstes nyttige Brug og Hævd, skulle kunne applicere.

Vild-Giæs holder jeg for at være skadelige Fugle, fordi de opæde Græsset paa Øerne. Deslige Øer at have og viide dem ret at bruge, er en behagelig og gavnlig Fornøyelse, som ingen tilfulde kand indbilde sig, uden hand haver forsøgt dend, og elsker Fred og et uskyldigt Levnet; Imidlertid kan et moderat, Gemyt nogenledes eftertænke, hvor behageligt det monne være at see mange tusinde fugle at flye og svemme, bygge Reder, legge Æg og Unger, og deres Unger made, beskytte og opføde, samt at see Æg oft [fmtl fejl for: og[692]] Unger, store og smaa, af adskillige slag og Farver udi hundrede og tusinde Tal; Item hvorledes hver Fugl bygger paa sin Viis, og har ligesom en fornuftig Aarsag til at bygge paa det, og icke paa et andet Sted; Desligeste at see, hvorledes Ungerne vide at skjule sig, naar de Gamle raabe og vare dem ad, og hver efter sit Slag og sin Natur at retirere under Steene, udi Græsset, udi ferske Vand, eller paa den salte Søe; Item at høre Fugle-Lyd og Raab baade Nat og Dag, samt see Sæl-Hunde svømme, nu ligge paa Stranden, Skær- og Hav-Steene, samt høre denne skrige, lokke og fryde sig; Desligeste at see, med hvilken

[85]

Forsigtighed, Fyrighed og Fliid Fuglene vide at søge deres Næring, og hvor de vide at oppasse Sey, Sild, Makrel og mange andre slags Fisk, hvorved Mennisken underrettes om Steden, hvor Biering af Fiskerier er, hvilket tilsammen (endskiønt der er endnu mange andre Fornøyelser, og derhos baade Beqvemmelighed og Nytte i Husholdningen) jo maa forlyste Sindet, og gøre Gemyttet roeligt.

16 - 12. Capittel. Om nyttige Træer at plante og rygte

Jeg agter ikke at skrive en Plante eller Gartner-Bog, mens alleene om at plante og fostre nogle faa slags Træer, hvilke ere mere nyttige end ziirlige, og hvilke heele Bøygdelavs Bønder lettelig kand forskaffe sig, opfostre og frede, uden derved at svekke deres Ager-Dyrkelse, og ere af dend Natur at de her i Norden lettelig kand plantes og voxe.

Pladsen, særdeles til Æbler, Pærer og Kirsebær, samt all anden Hauge-Frugt, vil ligge i skiul for kolde Vinde, og maa have Soolen fra Kl. 8. til 4. eller 5. bag Huus, Gaard, Bierg eller Bakke.

Jorden vil være maadelig feed, sort-muldet, dog grov-sandet, møer, reenset og frisk, heller for tør end for fugtig.

Store Træer plantes vidt fra hverandre

[86]

sær udi feed Jord, icke over to Rader nest efter hverandre udi Bredden, men bag om den anden Rad, plantis i ligge vidde, et Træ mellem hverandet Træ, naar mand vil have saa mange Træer, paa det at Soolen kand beskinne alle Træerne, og ifald Pladsen er Vindig, maa mand saa vit Leylighed er, plante de

lange Rader imod den koldeste Vind, som oftist og stærkist paa det Stæd fra Norden eller Nordlig Blæser, og pleyer at giøre Hinder og Skade paa Træernis Vext i den Eng, og altid vende de stærkiste Greene mod Synden.

Falder een eller anden Storm-Vind sædvanlig ind, sær paa den Tiid at Frugt-Træer staar i Blomster, da er det fornøden at Frugt-Træerne ere rige paa Greene og Løv paa den Side, som vender imod saadan sædvanlig Storm-Vind, og dette kand mand formedelst at beskiære Greenene vel, paa bemelte Side, efter 3. eller 4. Aars forløb bringe til Veye; Men førend 3. Aar er omme: maa ingen Plante beskiæries.

Smaa Træer, vil plantis nogenledis tæt, heldst udi en Steenlig, Sandig og Maver Grund, og for resten ved deris Plantning tagis i agt, det som om store Træer blev sagt.

Bøg, Eg og Ask, kand plantis fra den er een til halvtredie Favn høy: Dend skal med sine fine fulde Rødder ubeskadiget optages (undtagen at de forvirrede gandske smaa Rødder der er som et udreede Haar, og af de rette Rødder udsprungen, hvilke, samt alle bedærvede Rødder

[87]

paa disse, som alle andre Træer, bør varlig afskiæris naar de ere overflødige[693]) og hensættis paa det Stæd mand har udseet, efter at overflødige Qviste er afskaaret samt Toppen indtil to eller tre Tommer Stammen nær, og da med alle sine Rødder, i den Orden som de ere voxet, nedsettis, udi det dertil opkaste Hul, hvilket Hul, maa være fra fire til sex Foed dyb, efter Grundens Leylighed, og saa viid som Træets Rødder behøver; I hvilket Hul, nedleggis paa Bunden gammel stoer[694] Fæ-Møg tre eller fire Fingre tyk, der oven paa Muld een Haand bred tyk, saa Møg ogsaa Muld igien, indtil det eragtes efter

Hullets Dybhed at være nok, hvorpaa Træets Roed nedsettes een Foed dybt, og oven paa Roden legges atter god Muld, saa tyk som føer er sagt, deroven paa igien Møg som tilforn, og til Slutning der oven paa Møg igien, saa tyk, at Mulden kand gaa een eller to Foed høy oven paa Jorden, og det saaledis, at Regn-Vand kand løbe ind til Stammen og øge Roeden.

Nogle meener, at Møg-Laggene ey maa leggis indtil Stammen nærmere end paa to Foed i det meste, paa det at Møget ey skal brænde Røeden. Men jeg har forsøgt **[Experiment]** at Sommer-Møg, som vel forraadnet er, skader ikke Vædskefulde Træers Rødder; Dog kand derfor vel blive ved de gamlis Meening, som formodentlig er grundet paa Erfarenhed, heldst i den Hauge, hvor Grunden er sandig og Soelen skinner stærk. Træet som saaledis nedsættis, vil et lidet løftis op og sagte

[88]

rystes ['rystes' er hvad der står som 'forløber'[695] på forrige side; *denne* side indledes derimod med: ryttis[696]], paa det at Mulden kand desto bedre falde omkring Rødderne, siden trædes Jorden brav fast, for at styrke Træet, at det kand staa fast imod Vinden, endog kand, om nødig er, sættis en stærk Pæl hos Planten, og med een Vidie eller Bast til Planten bindis. Uden om denne Muld-benk, som er lagt omkring Træets Stam, over Reeden [? = over roden], som før er handlet om, giøres en liden Gryft, udi en Rundeel (hvor tør og sandig Jord er) paa det at den kand samle Regn-Vand og Rødderne deraf blive vandet. Plantningen eller Planternis Forflyttelse, maa forrettes om Vaaren, saasnart Kulden er af Jorden, med alle slags Træer, som her i Rigerne særdelis i Norge til nogen Nytte kand voxe.

Fure og Gran, ere noget vanskelige at plante, hvorfore de maa plantis, i medens de ere smaa fire eller fem Foed høy, med sine fulde og nøttige[697] Rødder, heel Grundt, særdeelis Grane-Træet, og i alt saaledis medhandlis som mest oven for om Eg, Bøg og Ask blev sagt, undtagen at de ey i Plantningen beskiæres, ey heller siden udi nogle faa Aar, førend de begynder at voxe vel, og naar de derefter behøvis at beskiæris, maa de afskaarne Greenes Plads, med Svine eller Koe-Møg (som er en kold Møg) vel overstryges. Naar mand tager dem (eller andre Træer op) gives agt paa hvad Side vender til Norden, og sættes Mærke paa den, paa det at Træerne kand i Forplantningen ligeledes vendes, og komme til at staa.

Pære-Træ, behøver god feed og møer

[89]

Jord, plantes naar det er fire eller fem Foed høy, udi en Hule, som ere fire Foed dyb og sex Foed viid; Dog Roeden ey over to Foed dyb. Læs videre foran om store Træer.

Æble-Træ, behøver en god men grovsandet Jord, det skyder sine Rødder oven paa Jorden, og derfore maa ey giøres dybere Hul for Plantend end to Fod, og sex Foed viid, og Roeden ey at nedsettes dybere end een Foed.

Kirsebær-Træ, behøver saadan Plads og Jord, som forhen i dette Capittels første og anden Post om Pladsen og Jorden berettet er, dog maa Jorden ikke med Møg giødes.

Valdnødde-Træ, behøver ligesaadan Grund, Jord og Rykt, som om Pære-Træ tilforn er sagt, og voxer hastig til en stor Høyde, og inden 8. Aar bær Frugt; Men det tjener dog ikke at plantes i nogen Frugt-Hauge, er ikke heller nødig, saasom det kand taale skarpe og stærke Vinde.

Træer som uden Rod voxer, Derom er ikke fornøden at skrive, thi hveranden Bonde veed at Piile-Træer, Vidier, og et slags Torn[698] voxer af Greenene, som om Vaaren plantes.

Træer at beskiære, Naar en Plante, som før er mælt, ved den Tid at den blef nedsat, har været beskaaren, og siden voxet udi tre Aar, viiser det sig selv hvad Spirer eller Qviste som haver behov at beskiæres; Men jeg holder

[90]

ey med dem, som enten formeget og ofte beskiære deris Frugt-Træer, eller besværer dem megen Indpodning, med mindre at de ere geile, særdeles var det aldrig got at beskiære gamle Pære-Træer, ey heller Kirssebær Træer, uden om Vaaren, naar Saften er megen i dem, nemlig i Kirsebær Træerne. Naar et Træ er for geilt, da er det fornøden at Pode udi det, dog ikke at Pode af Æble-Træ udi Pære-Træ, eller af Pære-Træ udi et Æble-Træ, eller af det Træ, hvis Frugt haver Steen-Kierner[699], udi et andet, som saadan haard Kierne ey haver.

Løv at afskiære. Det er Got, at Løvet afrives, saasnart Frugten er knyt, paa det Sool og Vind desbedre kand tage paa Frugten, thi Frugten bliver derved hastigere Moeden, saa og sødere, samt faar en bedre Farve og Lugt.

Om at faa Planter af Kierner og Frø. Mand kand om Vaaren nedsætte udi sin Hauge, vel tilbereed Jord, af alle forbemelte slags Frugt-Træer deres Kierner, i Skal og uden Skal, saa og forbemelte gemeene[700] Træers Kierne, der i rette Tid er samlet og for Frost, i Gevext-Huus, eller Jord-Kielder bevaret, og efter et eller to Aar plante af de Opskutte Spirer og Ymper.

Den allerbeste Jord. Jeg haver ofte befunden at den sorte Muld-Jord, som med grov graa Sand er bemænget, er den

allerbeste, og at mand i den Jord kand plante Træer, uden at

[91]

grave Huller, alleene at Mulden opspades og giøris møer og reen, saavit Planten skal staa, i det mindste sex Foed runden om Stammen, i breden, og paa tredie Aar kand Roeden Giødes med god og kold Møg, om fornøden er. Jeg haver og befunden, at det er got at alle Rødder sættes næsten oven paa Jorden, og at de Rødder, som gaar ner til Bunden, vil afskiæris, fordi den dybe Jord er død; Item er det got, at naar mand vil Plante udi de tillavede Huller, at Hullerne ligger aaben et heelt Aar, og Mulden, som af dem er opkast, udspredes noget, thi Solen, Luften og Regnen giør Mulden Frugtbar.

En særdelis Videnskab med Plantning Er denne, at een Plante skal varlig optages med sine Rødder, og dend Muld i Rødderne sidder, og Plantis iust lige dybt, og lige vendt imod Synden, som dend tilforn stod, samt med sine fri Rødder, gandske ubøyet i alle Maade. Paa hvilken maneer, saa og ved at undergrave Træet, imod den tid at Jorden tilfryser, og videre imod Vaaren, naar Tællen[701] vil gaae af Jorden, det med Mulden imellem Rødderne fast frøssen. gandske at opgrave og bortføre, til det Stæd mand det vil nedsætte, og det sammesteds strax eller saasnart mueligt er forsigtig og i god tilbereed Jord nedsætte, mand store Træer kand forflytte, ja samme Aar have Frugt af dem, om det er Frugt-Træer; Ligeledes kand mand forflytte vilde Træer. Tager mand een stor Deel af den Jord og Muld af den Jord Træet stoed,

[92]

og fører i det Hul det bliver plantet udi, da er mand paa sin Plantning desto vissere.

Et sygt Træ Kiendes lættelig af sin Bark, Farve og Mus[702], og vil hielpis ved det, at den døde Mus og Bark afskrabes, og Stedet med Koe-Møg oversmøres; Eller og maa Jorden, saa viit omkring, som Træets Greene sig udstrekke, giødes, forfriskes, renses og giøres møer.

Heed og kold Møg. Koe-Møg er maadelig kold og fugtig; og er en god Giødning til Hauger, naar den er bleven et Aar gammel. Svine-Møg er kold og fugtig samt en sterk Giødning. Smaa Fæ eller eller Faare-Møg er heed og fugtig og giøder sterk. Heste-Møg er hitzig, giøder vel en vaad Jord. Hønse- og Due-Møg[703] er meget feed, medmindre den om Høsten udbredes paa Jorden, og ligger der Vinteren over. Gaase-Møg er heel hitzig og dertil med maver, saa den forbrænder Jorden, og tiener ingensteds uden alleene paa en meget blød og kold Mark. Menneske-skarn er hitzig og avler meget Ukrud. Den heede Møg er god udi Hauger til beede Urter. Due-Møg er treffelig at bruge under Træers Rødder dybest i Jorden med Muld oven paa Møget, særdeles opliver den gamle, skrumpene og u-frugtbare Træer, naar dend om Høsten nedleggis oven over men ey paa Rødderne. Dend allerbeste Muld og Giødning til alle slags Vext, særdeles til Hauge-Vext, skal være dend, som

[93]

ligger udi alfare dybe Veye; Om den er den beste veed jeg endnu icke **[Experiment]**, men vel at dend er meget god.

Gode Kierner og Planter, Maa den, som gode Træer vil have, beflite sig paa at kunde faae, særdeles gode Frugt-Træer; Thi af dennem er mangfoldige slags, ulige af Natur.

Træer omkring en Mands Gaard at plante og have, er behageligt, smuckt og nyttigt; De behager Øyet, sætter Manden i Anseelse, og fornemmelig decker de ligesom Frugt-

Hauger og Humle-Gaarde, samt Mandens Gaard og Bygninger for stærk Blæst, derimod i stille og heet Sommer-Veyr foraarsager en angenem Kiølighed.

17 - 13. Capittel. Om ny Rydnings Boel at optage og bygge, hvad derved kand være at tage i agt, sær udi et Bierget og Dalet Land.

Naar jeg[704] vilde lade en Mand, som dertil havde Lyst, opryde et Boel paa min Gaards Grund udi Fæ-Marken, da vilde jeg af kyndige Mænd lade ham stedet udviise, og informeere dennem om efterskrevne Stycker, som de maatte have i agt. Det beqvemmeste Sted og den frugtbareste Jord maatte hannem, som vilde rydde, udvises, og derved tages i agt, saavitt Landets Situation[705] tilloed, at Pladsen af Soolen kunde lange

[94]

paaskinnes, særdeelis nyde Morgen-Soelen, kunde ligge i Ly mueligst befriet for Nordlige skarpe Vinde og medfølgende Vaar Kuld, der meget hindrer Græs Vexten, og dobbelt meere Korn-Grøden, helst langt Nord i Norge, saa og kunde være i Sikkerhed for Elve-Brud og Aaers Underskiærelse, styrtende Vand-Floed, og Field-Skred.

Fremdelis at Bygningen eller Husene blev sat paa et ophøyet, tørt og beqvemt Stæd, sær Fæ-Huset, særdelis at fersk Vand nær hos Husene, saavel Vinter som Sommer kunde havis, og at den Fedme, som fra Fæ-Huset og Tunnet daglig afsier, kunde have sit Udsit[706] over Eng og Ager, eller saadan Mark, som Eng og Ager kand giøres af, og ingenlunde unyttig bortflyde udi nogen Aae, Bæk, eller Henge-Dynd (thi det befordrer meget Gaardens Giødning og Frugtbarhed, at

Gaard-Fedmen haver et langt strækkende Udsie. Videre, dend Jord, som er besværet med Kold-Væde, sær om landet helder mellem Vesten og Østen til Norden, er ufrugtbar, helst hvor Nor lige kolde Vinde med Magt og uhindret blæser paa den, og disse kolde Vinde ofte i den Lands Engd falder, lige saa dend Jord, fra hvilken, høye Bierge, i Foraaret forhindrer og borttager en stoer deel af Solens skin, ligeledes er den Jord u-frugtbar, som er Grund, og hviler paa en rødbrun fiin Sand, Aur kaldet. Item paa fiin hvid Sand, eller bær lidet eller intet hverken Græs eller Lyng, og der for krævis stoer umage

[95]

og Bekostning til at giøre en slig maver Jord feed og frugtbar: Derimod haver en feed og frugtbar Mark eller Heede disse Kiendemerkker: Langt Græs, eller Lyng med langt og bredt Græs sterck blandet, Elle- eller Olderskov, glinsend eller sligende soort Muld, eller god Leer, grov hvid graa Sand med Muld, eller Leer forblændt[707], eller saadan Muld, som naar den med en Pind af et Hul bliver opgravet, og strax ifyldt og nedpakket igien, ikke alt kand gaae i Hullet, men bliver noget til overs, thi jo federe Mulden er, jo meere bliver tilbage. Item er den Jord, Mark eller Heede, som haver store og tykke Træer, feed, sammeledes den Heede eller Mark, som seer gandske viid ud af overvoxen sær stor Lyng, naar Heeden ey ligger for høyt og der over er for Sandig og tør; Men derimod er en Græsmark eller Vold, som bær gandske tynt og stakket Græs heel maver, om ellers Jorden paa bemelte Græsmark ikke er meget vaad og blød, thi en Myre eller Moese kand ikke meere end en Mødding bære Græs. Det tørre Land tiener til Ager; det vaade og dybe til Eng. Naar mangel paa Ager-Land ey er, da er best, at Ageren anlegges i mange maadelige smaa stykker, udi høyden, i et bakket og noget afheldende Land,

nogle faa Fauner mellem hver Ager; Thi da faar mand kosteligt Græs mellem Agerne. Foruden hvis tilforn blev sagt om Gaardens eller Husenes Opsettelse paa et beqvemt Sted; vil endnu tages i agt hvor Lejlighed er, at Husene bygges paa et lyt Sted, der

[96]

de, kand være befriet for store Storm- og Kaste-Vinde, slemme kolde Vinde og idelige Blæst- og Snee-Fog om Vinteren. Item at hvis fra Fæ-Huuset flyder og siier, kunde falde og samles udi en huul fast Klippe; og at denne Hule, eller Jord-Hule; hvor udi Møget kastes; kunde vende mod den sydlige Himmel; saa Soolen og varme Vinde kund overstrygge den; og denne Post, hvor ringe den siunes; er u-troelig nyttig. Endelig er at tage i agt for en Huusmand eller Bonde; og meere for en fornemme Mand; at Gaarden blev saadan oplagt; at mand udaf Sæde-Husene kunde have en fri og vidtløftig Udsigt over Jorden; til Søen; Skoven; Ager og Eng; ferske Søer og andre Gaarde; efter Stedets Leilighed, samt at mand fra sin daglige Stue kunde see hvem der gik til og fra Gaarden; til og fra Mælke-Boen; Kiøkenet; Brøggerset; Fæ-Huset, og Høe- og Kornladen; saavit Situationen[708] og en Mands Stand kand tillade at have disse fornødne Beqvemmeligheder. Enfoldige Rydde-Boels Mænd behøver ved deres Rydnings Anfang, den meste og beste Underviisning og Opmuntring; thi den Kyndighed de kand have om Rydning, beroer gemeenlig[709] paa næste Naboers Raad og Exempler; og ey paa Kunst og Erfarenhed; Derfore; om deres Rydning gaar vel for sig i Begyndelsen, og giver skyndelig eller forderligst Frugt og Løn, blive de fyrige og flittige at fare fort med deres begyndte Rydning; mens bliver Nytten noget ude, som deres Ukyndighed i

[97]

Naturen og Kunster oftest er Aarsag til, blive de moedløse og efterladne. Mand haver observeret, at naar Qvinden[710] maa være berettiget at opholde eller besidde Rydnings Boelet efter Mandens Død, da gaar Rydningen vel for sig, thi hendes Attraa, Raad og Villie formaar meget hos hendes Mand og Børn.

18 - Det 14. Capitel. Om Huus-Mænds Rydning.

Huus-Mænd have bæst Tid og Lejlighed at oprydde Jorden til Ager og Eng, naar de ey med for meget Hoveri: eller stor Ægt og Arbeide: til Proprietairen at giøre, vorder besværet.

Havde jeg Jordegods udi en Folke-riig Eng [fejl for: Egn[711]] , og der var Lejlighed til ny Gaarde og Pladse at optage, som næsten allesteds i Norge og mangesteds i Jylland er: da vilde jeg viide Raad, hvorledes jeg ved Huusmænd og andre Lysthavende skulle kunde faa mange Pladse og Gaarde paa nogle Aars Tid af, Fæ Marken opryddet, og de-[712] Huusmænd, som enten boede eller vilde boe paa min Grund, vilde jeg forbinde til at rydde og forbedre deres Pladser, og derom at indgaae visse og dem selv nyttige Vilkor efter Stædets Lejlighed, iblant hvilke Vilkor, kunde blive nogle af disse Efterfølgende eller andre saadanne. De Huus-Mænd, som boe paa Strandene eller Ud Øer i Norge, hvilke ere mangfoldige, kunde giøre sig Proprietarierne og Landet god Fordeel med at rydde deres paaboende smaa Pladser noget lidet hvert

[98]

Aar. Eftersom de have ofte Tiid og Lejlighed dertil, særdeeles

naar stærk Blæst hindrer dem i at fare ud at fiske, eller Loese[713] hvor Loesning forefalder eller at flytte reysende Folk, eller naar liden eller ingen Fisk er at fange, der til med have deres Qvinder og Børn fast altid Lejlighed at Arbeide noget paa Jorden; og om endskiønt en Huus-Mand eller Strandsidder boer paa bare Bierg eller Klippe; kand hand dog, uden Bekostning ved sig og sin Qvindes og Børns Arbeide, tid efter anden, faa baade Ager og Eng paa Biergene, formedelst at opbære af Strande, Sand, Leer, Torve og Tang, og det over Biergene og udi smaa Huler og Daler, som i Norge kaldes flegger og Dolper, at udbreede, som hand vil og haver bæst Stunder at giøre det. Der sammesteds kand og Marken vandes med salt Søe, som er meget nyttelig, synderlig om Sommeren, naar stærk og langvarig Heede falder ind, saasom Jorden Ager og Eng, ved saadan salt Søe-Vand baade Væskes og giøres Frugtbar, og voxer udi saadanne smaa Agre, som ligger Havet eller den salte Søe nær, og bliver giødet med Tarre, Tang, Fiske-Been og Fiske Indvolle mangfoldig Blændings Korn, hvilken Rydning og Jordens Forbædring Huusmandens Børn gierne og med Lyst fortseter naar de blive underviist, og udi faa Aar skulle have et stort stycke Eng og Ager tilbereed. De fleste Øer er dog begroede med Græs Lyng, Tørv og Moese, og findes her og der god Muld, hvorfore

[99]

Huusmænd som boer paa saadanne Øer, haver Leylighed at rydde en stor Hob, og kunde af Øens Eyere forpligtes Aarlig at rydde noget, og vorde et vist stycke Mark at rydde, hvert Aar udviist. De Huusmænd, som boede eller vilde boe nogen stæds paa Fæ-Marcken, kunde Proprietarien lade udviise Rydnings Mark og sætte hannem Mærcke Steene [dvs at

Proprietæren kan anvise et stykke mark (som husmanden skal rydde) *og* opsætter de nødvendige markeringssten], samt hvert Aar lade udviise, hvor, og hvor meget, Huusmændene skulle ryde, og for ud, om Stædet det [fmtl fejl for: dets[714]] Rydning og Beboelse, slutte Contract. Og for at opmuntre Huusmænd eller andre Rydnings Mænd til Flittighed, var fornøden, at tilstaa den Rydende at blive Selv-Eyere for det halve Rydnings Boel, og hans Qvinde og Børn at være berettiget efter hans Død at beholde og besidde Pladsen, med saa skiel, at hand inden visse Aar, som mand var bleven forligt om, rydder Pladsen saa stor, at den kunde sættes for Landgilde og Skat, som en Matriculeret Bonde-Gaard, i Danmark paa et Par Tønder Korn eller meere og i Norge paa en half Hud eller dislige, lige eftersom mand kunde vorde foreenet, og efter Stædets Leylighed; Der hos kunde den Ryddende forbindes til to eller tre Dages Arbeyde Vaar Somer og Høst, en Taalelig Aarlig Afgift, eller Grunde Frelse og deslige sædvanlige Pligter, og fornemmelig til at være flittig i den belovede Aarlige Rydning efter Udviisning, saa fremt hand icke vilde have forbrudt Eyendøms Ret til den halve Plads; Mens for Efterladenhed udi den Aarlige Rydning, eller om hand icke inden de Determinerede Aar havde

[100]

Ryddet Pladsen til et Skatte-Boel, maatte hverken hand eller hans Hustru eller Arvinger have forbrudt deris Rydnings og Beboelses Ret, naar hand noget af det forelagde til den halve Deel at regne, havde rydet.

Det er nesten i hver Provincie nogen Forandring paa de sædvanlige Vilkor, og naar en Proprietarius bruger de sædvanlige, og dennem noget for Rydnings Manden forbedrer, som i sær formedelst at tilstaae hannem og Arving Beboelses

samt Eyendoms Ret til den halve Plads paa de forbemelte eller andre billige Vilkor, da opmuntris Huus-Mænd og andre desto meere at legge sig efter at Rydde, Bygge, og optage nye Gaarde og Pladse, hvoraf Proprietarien kand have baade en og anden Beqvemmelighed og Fordeel.

19 - Dee 15. Capittel. Om Rydning og Ager udi kolde Egner, hvor Korn-Sæd ey er kommen i Brug, samt om store Ud-Ørkener i Norge

['Dee' er fejl for: 'Det'[715]]

Vel ere de fleeste bragt i den Meening, at udi Vardehus Ambt, og nogle faa og smaa Fogderier udi Nordlands Ambts Nordeligste Part, kand Korn-Sæd ey blive moen, Men jeg tør paa min gode Troe forsikre, at den Kyndighed jeg haver om Landet og Jord Dyrkningen, at Byg-Korn skal kunde blive moen, om icke just overalt, saa dog paa de fleeste Stæder, og blive høstet ind, førend Slud, Snee og Kuld om Høsten paakommer. Ligeledis

[101]

udi Iisland, sær Synden, indtil paa 66 Grader i det mindste, naar Ageren er Feed, Tør, Sandig, ey for dyb, ligger i Ly og Læ for Nordlig kolde Vinde, mod Østen, Synden og indtil Væsten, vel Solbar, Spadis Møer, rensis for Ukrud, Spadis og og Saaes saa tiilig mand kand kome med Spade i Jorden om Vaaren, Giødningen bredes oven paa Sæden, og Ageren brugis hver Aar uden Hvile; Thi det er bekiendt at Sommeren er lang nok udi forbemelte Provincier, saa vit til Bygkorn at Voxe og Moenis behøvis, og omendskiønt Sneen udi de Norske Egner ligger langt ud paa Vaaren, hindrer det icke saa meget, at Kornet skulle have for kort Tid at moenis, efter som derimod er

at agte, at Solen skinner baade Dag og Nat, og derved foraarsager en utroelig igiennemtrængende Varme, sær inde udi dybe Fiorder imellem Fieldene, hvor liden Vind, paa de Tider Kornet staar i Vext, kand blæse, som kold er, men da gemeenlig[716] falder Sydostlige samt Vestlige varme Vinde, der er de rette grøde Vinde; Der til med, er Jorden over Sneens lange liggende Væskefulde og desto meere beqvem at tage imod en hæftig Heede, og denne Væske og Heede, udi en feed Jord, under varme og fugtige Vinde, maa endelig virke saavel Kornet som Græssets hastige fremvext. Fremdeles, er det mig gandske vel bekiendt, at mand udi de Nordeste Egner, der Korn saaes og Høstes, kand paa ti Uger Sæden Høste, naar Ageren tilbørlig bliver bereed, og Sæden tilig[717] udsaaed, ja vel paa otte Uger dybest

[102]

i Fiordene, Og Sommeren er dog udi Øst Findmarken oftist længer end 10 Uger, og udi de Sydelige Provincier, saa som Vest-Findmarken, Tromsøe, Andenæs, Loffoden zc[718], meget længere Ja der er udi bemelte Vest-Findmarken og øvrige benævnte Fogderier, ligesaa lang Sommer, som der er udi Indherrederne og andre Egner omkring Trundhiem, hvor rigelig voxer alleslags Korn, Høer[719], Hamp, Humle samt adskillige Frugter og Urter Øst-Findmarken er et deyligt, slet[720] og stort Land; naar mand først er kommen nogle faa Mile op i Landet; begavet med favre Skove og Fiskerige Søer, og derfor er fast formodeligt at store Bøygde-Lav der sammesteds kunde indrettes, hvor nu Field Finder[721] med deris Reens Dyr omvancker, og tillige med Korn-Sæd med nytte komme i Brug, De som ere af anden Meenig, forregive at Sneen bliver for længe beliggende saa høyt oppe i Landet, mens overveye maa skee icke; at naar Skoven afhuggis, driver Vinden Sneen

af den slette Plads bort, hen til Skoven, i dybe Dale, og til Aaer og Vand; ey heller, at hvor Sneen ligger paa en Ager, eller paa Muld, smæltis eller tæris den meget før bort end den Snee der ligger paa Græsmark eller Eng, og atter snarere paa Eng og Græsmark end paa Lyng-Heede og vild Mark; Saa tæres og Sneen hastig bort, naar Lyng, Sand, Muld Barr[722], Avner og andet saadant, strøes oven paa den, hvilket de Bønder, som boe i de kolde Egner til Fields, vide at betiene sig af; for hvilke det icke er vanskeligt at pløye og saae, endskiønt at Sneen

[103][723]

et Bøsse-Skud fra Ageren, ligger i Skoven en heel eller halv Favn høy. Den Snee, eller Slud, som stundum kand falde ned i mængde, efter at Ageren er Saaed, befordrer meget Sædens Fremvext, og om end imod Høsten kand falde Snee kort før Kornet bliver afmeyet, gaar den dog strax bort igien, og bliver derefter godt Veyr paa nogen Tid. Mange slutte, at Forfædrene maa have forsøgt at Korn ikke kand moenis udi Findmarken zc.[724] Mens en Formodning er ingen Bevisning. Det er af Historier eller Krønniker bevist, at udi Ferrøe blef ey saaed Korn i nogle hundrede Aar; Ja at for to Hundrede Aar saaede ickun nogle faa Bonder Korn paa Suder-Øen; Mens siden er dog ved Prøver befunden at Korn voxer paa alle de Færrøiske Øer, og nu omstunder overflødig[725]. Ligeledis blev ingen Korn-Sæd brugt udi Nordlands Ambt i mange hundrede Aar; Dog voxer der nu got Korn, fast alle slags, sær dybt inde i Fjordene, naar Ageren med nogenledis Fliid bliver dyrket.

Hvad Iisland [se evt Holberg om Island, s. 869 ndf.] angaar, da kand de der befindende mange Ager Reene[726] noksom bevidne, at der i gamle Tider haver længe været brugt Korn Sæd, derforuden haver Hr Professor og Assessor Arnas Magnusen viist mig en Islandsk Historie Bog, hvor udi findes

skrevet, at paa den Gaard Røghoele paa Røgenæs, sloeg Kornet aldrig feyl, og videre udlod sig velbemælte Hr. Assessor, at hans Tanke var, at der vist[727] havde været Agerdyrkning i Iisland, men at den der, formedelst Pest eller anden stor[728] Ulykke maatte være undergaaen, ligesom den og paa

[104]

visse andre Stæder efter den sorte Død mangfoldige Tider har lagt øde. Jeg haver ellers bespurt mig med mange forstandige Mænd, der længe have boed i Findmarcken særdeelis med Hr. Lavmand Niels Knag, og Hr. Christian Irgens Pastor i Findmarcken, hvilcke begge ere gode Huusholdere[729] Den første tviflte paa, at udi Øst-Findmarcken kunde voxe Korn, den anden meente at det udi Vest-Findmarcken visselig kunde moenis, eftersom han havde sammestæds i sin Hauge alle de slags Urter som voxe ved Trundhiem, og Vinteren var ey længere i Vest-Findmarcken end omkring Trundhiem; Men derhos berettede begge disse gode Mænd (som og mange andre mig haver berettet) at Indbyggerne vart genægen til Fiskerie og Skytterie, og der udi fuldte deris Forfædris Maneer at leve, som gemeene Mand[730] ey lættelig er at bringe fra, til med havde de icke nogen Kyndighed om Ager-dyrkning, eller fornøden Redskab, ey heller Sæde-Korn. Nogle indbilde sig at det store Iis-Bierg, paa Norsk Faand eller Iis Jockel[731] kaldet, som gaar bag de beboede Bøygde-Lav, alt fra Trundhiem eller Rummedal[732] og næsten til Øst-Findmarcken, her og der igiennem dybeste Dale, nogle stæds paa fem Mile tillige, andre stæds en halv, heel, to eller tre mile, skulle foraarsage, at noget nær saadanne Iis-Bierge, imod Søen, skiønt Søe-Luften tærer Søen og svæcker Kulden, kunde ey voxe Korn, mindre bagen for Iis-Bierget, til Fields, eller høyt oppe i Landet,

imellem bemelte Rummedals

[105]

Fogderie og Øst-Findmarcken, som er en Distance paa meere end 140 Tyske Miile; Men jeg haver en langt anden Meening , og det særdelis for efterskrevne Omstændigheders skyld:

1. Haver jeg Personlig befunden, at til Fields oven for Harangers dybeste FiordeBugt og Bunde som ligger paa 60. Gr. Lang.[733] findis lige saadanne Iisbierge, alligevel er et Par Mile høyere op i Landet et got Bøygde-Lav, hvor Korn og Frugter voxer.

2. Ligeledes haver jeg Øyensynlig erfaret at 24 Tyske Miile Nordost fra Bergen, paa 63. Gr. allerinderst udi en Fiord, der er Dyb fra Havet og ind paa Bunden omtrent 9 Mile, kaldet Nordfiord hvor en Mil Vey, oppe i Landet, ind i Fiordens Bund, ligger store Iisbierge, der strækker sig nogle Mile, er et meget frugtbart Kircke-Sogn, kaldet Inderstryen, hvor alle slags Korn, Humle og Urter voxer, u-agtet at Sneen gaar meget silde af om Foraaret, og om Høsten kommer tiilig, og dog var i dette Sogn for 100 Aar siden ingen Korn-Sæd.

3. Fremdelis haver jeg beseet en Gaard i Nordlands Amt i Rødøe Præstegield kald Faandøren som ligger inderst udi en liden og trang Fiord Høelands Fiorden kaldet, tre Tydske Miile fra Nord-Søen, dog er strax hos Gaarden Salt Søe, og befunden der, at et halvt Canon Skud fra bemelte Gaards Ager, ligger et meget stort usmeltelig Isbierg, og endog denne Gaard ligger paa omtrent 66. Grader, og saa nær hos et stort Iisbierg, samt

[106]

hos en stor Aae, høstes dog der moden Korn hvert Aar, og

fryser ikke Kornet, naar Sæden saaes ud betids og Ageren vel rygtes og Giødes.

4. Videre har jeg seet, adskillige Fiorde udi Nordlands Ampt, hvor Rug og andet Korn voxer, at have haft Snee liggende heele Sommeren paa maadelig høye Fielde, ikkun et Canon Skud og vel kortere fra Bønder Gaardene, men af alle Fiorde, hvor Korn rigelig voxer, fortiener Asta-Fiorden, som den Nordeligste Fiord, særlig her alt erindres, saasom den er beliggende paa 68 og en halv Grad: I hvilken Fiord for 200 Aar siden ikke det ringeste haver været saaet og for mindre end 100 Aar gandske lidet. Og ligger saa denne Fiord to Gr. Nordligere end Iisland for Norden, Item Nordligere end Grønland.

5. Ydermere er mig vel bekiendt adskillige Stæder i Norge, hvor Korn ved Søe-Siden voxer, mens et Stykke bagen for, i lige Linie høyere til Lands voxer intet, maaske fordi der boer ingen Folk som forsøger det, atter nogle Miil høyere op, boer Folk og avles Korn, og der oven for igien boer ingen, førend mand naar de Svenske Grentzer[734], særdelis at regne fra Stat af i Nord-Søen tverts over Landet, til dend Finske Søe lige udi Øster paa 62 Grad, eller lit Nordligere. Desligeste er bekiendt at paa 68 eller 69 Gr. udi Øst Finmarken[735], en snees Miil og noglesteds mindre fra Nord-Søen, i lige Linie, fra Warangers Fiord, mod Østen, paa de Svenske og Russiske Grentzer[736], paa hin Side af den høye FieldRyg,

[107]

som Skieller[737] mellem Rigerne, bruges Korn [....][738] Sæd.

6. Jeg haver i mange Aar og paa mange Maader udspurt Landets Situation[739] og Leylighed, bag Bygde-Lavene, udi forbemælte Ødeliggende Destrict og Ørkener, mellem

Rummedal og Øst-Findmarcken som holder i Længden over 140 Tydske Miile og i Bredden fra Sex til 18. Mile, og omstændelig erfaret, at udi fornævnte Destrict, bag de første Fielde til Lands, er mange store og slette[740] Marken og Dale begroed med Græs, samt at Sneen gaar lige saa tiilig der, som ved Søesiden bort om Vaaren, omtrent paa 14. Dage nær, og paa mange Stæder før bort, end udi dybe og bebygte Fiorde ved Søe-Kanten. Hvilke Egners Beqvemhed, samt Sneens betidelige Afgang om Vaaren, er Aarsage til, at de Svenske Finner, hvor af nogle have hiemme hvor de med Vinteren boe, baade Reens Diurs Hiorde og Ager, hvert Foraar, komme over fra deres Boe-Pæle med deres Reen-Dyrs Hiorde paa de Norske Grentzer til ermælte Norske Ørkener, og der sig ind til Høsten opholde, end og blive mange med Reens Dyrene mange Vintere over udi samme Ørckener, ja de ere icke faa, som der stadig opholde sig, og ey svare under noget Herskab; Og eftersom disse sidste blive udi denne ubebygte [se ned. s. 108] Egn heele Vinteren, Saa er der af fornuftig at slutte, at Sneen falder maadelig, thi der som den var Dyb, da kunde Reens Dyrene icke have deres Foer af Mossen, som voxer paa

[108]

Heeder og Bierge. Mand fornemmer ogsaa at naar et U-sædvanligt stort Snee Aar er, da komme endeel Finner, som holde sig to tre eller fire Mile oppe i Landet, fra de bebygte Fiorder, ned mod Søen, med deris Reen, hvor Sneen ey er saa Dyb, derimod begive andre Finner, som boe høyere op, sig end videre op i Landet, hvoraf ligeledis er at slutte, som Finnerne selv tilstaae, at den største Snee og Vinter er nogle Mile, men ey mange Mile eller høyt oppe i Landet, som og er Naturen gemæs; Thi imellem de første og største Fielde langs

Søe-Kusten eller icke vidt der fra, maa endelig falde meere Snee, end høyere oppe paa det flakke Land; Eftersom Sneeskyerne kand ey holde sig halv saa længe over en slet[741] Mark, som over en Bierget og Dalet Mark, hvor Vinden driver den om og om, langs og imellem de høye Fielde, hvilket daglig Erfarenhed fuldkommen bekræfter[742] Efter alle foranførte Omstændigheder, finder jeg mig persvaderet til at troe, at Korn-Sæd, særdelis Byg over hele Norges Rige kan moenes i betimelig Tid, naar Egnen ey ligger Baglies, det er paa saadanne Stæder, at høye Bierge mod Østen og Synden betager Solens Skin fra Klok. Nie til Tre; Mens om mand alt dette u-agtet vil vedblive at tvifle derpaa, saa seer jeg dog icke at mand kand have Skiel at tvifle, at Jorden til Eng kunde nøttis og Malke-Qvæg fostris og fødis, hvilket i gamle Dage var de fleeste Indbyggere af andre Landsens Egner, deris Næring, heldst som Landet eller Jorden udi bemelte kolde og ubebygte Egner

[109]

er naturlig frugtbar til Græs at give, ligesom andre kolde Lande, hvor de i Verden findes, Helst som vi have mange Bøndergaarde høyt til Lands beliggende, hvor Ager ey er i Brug, og Opsidderen lever dog vel alleene af sit Fæ og Qvæg.

20 - Det 16. Capittel. Om Malm-Bierge og Malm at finde.

Det er icke mit Forsæt at skrive vidtløftig om Mineralier eller Metaller, eftersom vi haver Bøger nok om den Materie udi Tydsk Tungemaal hvilket Tungemaal gemeenlig[743] forstaaes af dennem som haver Formue at optage Berg-Verker, eller af Berg-Verkers Videnskaber giør nogen Profession; Mens mit Forsæt er at underviise Bønder, Hyrder og Børn at kunde lære nogenledes at kiende en Malm-Steen, saa og de Revrer eller

Grunde og Bierge, hvorudi Malm er at finde.

Mine Lands-Mænd, de som icke vide-hvor mange Berg-Verks Bøger, jeg med sær Agtsomhed og Fliid haver igiennem læst, og hvor mange Bergverker jeg haver besøgt uden og inden Lands, end og nesten et heel Aar udi Tydskland, Bøhmen og Ungern, efter den Tid, at Hans Kongl. Mayestæt in Junii Anno 1711. allernaadigst villet employeret mig til Ober-Berg-Ampts Forvalter Synden Fields i Norge - skulle icke ville troe, at jeg haver nogen betydelig Kyndighed udi at kiende Malm- og Malm-Bierge, dersom jeg ey havde berettet denem forbemælet, hvilken Beretning, Læseren ey vil ansee

[110]

at have ringeste Henseede paa at roese mig selv; Mens at den maatte endelig for deres skyld, som ey udi dislige Sager ere kyndige, kortelig mældis, paa det at de samme, kunde sætte nogen Tillid paa hvis jeg underretter dennem om, og hvad angaar de Kyndige og belæste, da skyder jeg mig gierne ind under deris fornuftige Dom, og haaber at finde deres Bifald udi hvis jeg om fornævnte Materie, formedelst Efterskrevne, den gemeene Almue[744] underviser.

Der er vel skrevne mange Bøger om de visseste og beste Kiendemærcker der skal være paa at kunne kiende Malm og Malm-Bierge; Mens den største Deel er skrevet meere efter een skarpsindig indbildning og nogle Sandskyggende Relationer, end som af Forfarenhed, i sær hvad Malm-Bierge og grunde angaar, derfor nøtter de ickun lidet, men jeg vil skrive af egen Erfarenhed kort klart og Rigtigt hvad de udvortis Kiende-Tegn paa Malm-Rige Grunde og Bierge angaar, og tillige noget lider om Kiende-Tegn paa Malm, saa vit en Bonde kand hafve Oplysning og Gavn af.

1. Hvor Metal eller Malm er, helst om det er meget, got og bygværdigt, er Klipper, Fielde, Bierge og Steene af en anden Skickelse og Farve end andre gemeene[745] Fielde, Bierge og Steene, saa kiendelig og mærkværdig, at deris særdeelis Danlighed[746] og Farve, bliver af et Barn observeret, og haver saadanne Malm-Revrer[747] eller Grunde et vidtløftigt Begreb, sær i længden, gemeenlig[748] mellem Østen og Vesten, eller Syd-Ost og Nordvest, eller Søer og Noer, om Aarene eller Giængene skal agtis dygtige

[111]

og varige, paa en, to, tre, fiere og fleere Miile Veyes.

2. Landet er af sin Skikkelse meget u-jefnt, høyet, Klippet og Dalet, haver mange mange Knappe Ophøyelser, Afsæt, og Gruber, dog er sielden nogen bestandig Malm paa det Stæd, Landet er saa meget u-jevnt og sælsomt, at antreffe.

3. Biergene eller Klipperne haver adskillige føranderlige Bierg-Arter nu er Bierget her og der haardt, nu bløt, nu grovt, nu fiint, nu ordinare Bierg og Steen, strax hos igien finere og skiønnere Bierg, sælsome, underlige og foranderlige, nu hvid Steen, som en Flint, dog klar, skiær og som igiennemskinnende, nu en brun og blød Steen i smale Aarer eller Linier mellem det gemeene[749] Bierg, nu strax igien en u-sædvanlig grov og sandagtig Steen, nu meget grovt og særdeeles slemt Bierg med Huler udi, i Tverhamrene, ligesom det var udæt af Orme, nu Bierge, som ligge i Skiver, og næsten udi firekantede tynde stykker, nu Kalk-Steen, med runde og dybe Huler udi nu deilige Bierge, friske, tætte, fine, og med adskillige smukke Farver, ligesom betegnet, som alt lokker Øyet og Sindet til sig og giver Anskuerne Forundring og Betenkning, og jo kostbarere Malm i Biergene eller i Grunden og Dybet er, jo

finere og skiønnere Bierge, Klipper og Steene findes at see.

4. Biergene ere paa mangfoldige Stæder ligesom oversmurte med feede Farver, brune, Rødbrune, sort-brune, grønagtige, noget blaadunkle, eller som en lys eller bleegrød Svede, eller

[112]

Rust, som Bergmands Tal gemeenlig[750] kaldes Vittrung.

5. Mulden er sandagtig, grov, klæber dog sammen, er som små Korn, bruun, guel, Rust-agtig og haver adskillige foranderlige Farver, langt anderledes end gemeen[751] Muld og Sand, og er skarp og svovlet baade af Smag, Lugt og Følelse, ligesaa er Bierget og Steene, naar det, eller den, knuses smaa til Sand og Pulver.

6. Vandet er erret, feet, tykt og glintzende, udi Dalerne og Moserne, og smager skarpt.

7. Græsset er vildt og forbrendt paa Biergene eller er og der et blegt, kort og mavert Lyng, hvor noget paa Biergene voxer.

8. Skoven eller Træerne sær, hvor mægtige Aarer eller Gange neden under i Bierget er, er lav, tør i Toppen, og haver mange sterke og nedheldende, vilde, dunkle og underlige farvede Grene. Løvet er bleegere end sædvanligt.

9. Duggen fortæres og bortørres[752], førend Solen gaar op, heldst hvor sterke Aarer gaa frem; (thi de føre megen Hitzighed med sig.)

10. Af Biergene udkommer her og der meget u-sædvanligt Vand, og hvor Jern er, der er Vandet altid lunket, men er der Kaaber, Bly eller Tin, da er Vandet usædvanlig kolt.

11. Hvor duelige Aarer gaa, flyder Bierget en ophøyet og meget langstrygend Ryg fra sig, langs hvilken er at see fiine og

klare hvide Steenstriber, nogle paa hver Sde [fejl for: Side[753]] af Aaren i lige Linie med ryggen, Bierget, paa saadanne Stæder, er gemeenligt[754]

[117][755]

gandske bort, hvor det er slet[756], og ligesom sveber [trykfejl for: sveder[757]] nogen saadan slags Farve fra sig, som oven er mælt[758], og jo stærckere Sveden er, jo grundere ligger Aaren. Naar mand faar et stycke frem adilige Linie[759], eller eftersom Aarens Fang nogenledis viser, da findes Malmen udi Klyfter, eller Rever eller udi fast Bierg, nogensteds udsprungen, eller udspiret.

12. Igiennem de høyeste Fielde eller Bierge stryger ingen eller sielden nogen Hoved-Gang, uden den er af en Gemeen[760] Metal, saasom Jern og Kaaber; ey heller igiennem de nederligste Lave Bierge, men imellem de høyeste og Laveste, hvilcket mellem Rum[761], der er af en temmelig Vide, Jevnhed og særdeles Begreb, kaldes Mellem-Bierget, og haver Gangen og mellem Biergene hvor udi den er, gemeenlig de største og høyeste Fielde mod Norden, og de lavere, der af Skabning ere Steile og Humplede mod Synden[762], dog kand vel dette Mellem-Bierg være lavere end de Fielde for Synden er, hvilke Fielde kaldes For-Bierget, og de høye mod Norden Efter-Bierget, og haver forbemælte Gang eller Aare sit strygende, om icke ofrist[763] sin Roed eller Centrum nær de høye eller høyeste og største langsluttende Fielde for Norden, hvorfra den haver Vædske og Kiølighed, men fra de Sydlige Bierge haver den Soolens Varme, og for Soolens Heedes skyld, ere de Sydlige Bierge mere sprucken og udbrustne, end de Bierge for Norden er, igiennem hvilke Sprecker og Rev Soolens Varme Penetrerer indtil Aaren udi en utrolig Dybte.

[118]

13.[764] Hvor mangeflade og over Biergene[765] henliggende Gange antreffes, der er nær hos en staaende Gang, som sticker til Dybet, og om det ey er Jern-Steen, bliver den bygværdig[766]i Dybet, hvor smal dend end oven paa mod Luften anviser sig; Thi en saadan Gang sticker meget dybt, breder sig ud, og forædler sin Malm i en maadelig Dybe[767].

14. En Malm-Steen er tyngere end en gemeen[768] Steen, saa og af anden Farve, og dersom det er en Malm-Steen, da bliver den Deel, som af den knuses til Pulver, altid blaaere, dunklere, eller sortere, end Steenen er udi sig selv, hvor Prøven er slagen af den, men bliver Pulveret lysere af Farve, da er der ingen Malm i den samme Steen. Mand kand og lade Pulveret naar det er støt fiint, omrøre vel udi et Støb Vand, indtil det bliver til en skummende Slik, som flyder oven paa, og strax med en Skee aftage bemælte Slik, og siden tage Metallet paa Bunden; Thi hvad som er Malm, synker, men hvad Bierg og Sand er og knuset til Støv, flyder oven paa. Saa kand mand og særdeles prøve Jern og Staal med en Magnet-Steen, som hver mand veed.

15 [for et fejlagtigt: 16[769]]. Hvilken Bonde[770], Dreng, Pige, eller Barn, som er bleven undervist om de tvende første Maader ang.[771] en Malm Steen at kiende, i nest foregaaende 14. Art. ommælt, saa og er noget kyndig om de Omstændigheder og Kiendemærker, hvilke udi den første, tredie, fierde og ellevte, samt efterfølgende 22. Art. findes, haver omtrent saa

[119]

gien[772] Videnskab om at kiende Malm-Bierge og Malm, som hand for sin Person kand behøve.

16. Naar hand havde fundet en Malm-Steen paa saadan

Stæd, som nu er forestillet bleven, kunde hand bringe dend frem i Rætten til næste Ting, og af Øvrigheden eller andre faa nermere Kundskab, om hvad slags Malm i Steenen var; Thi paa Tinget findes mange Folk, af adskillige Stænder, blant hvilke een eller anden maatte have nogen Kyndighed om Metaller at kiende og deres Dygtighed[773]. Hvilken Malm-Steen Øvrigheden da gierne, om Finderen ey selv vilde og kunde, fremsendte til Bergamtet, og loed den probere af hvad slags og Dygtighed den var; Men ved samme Malm-Steen maatte endelig sidde noget af det Bierg, eller Steen, som den var fød eller virket udi, saasom Bergkyndige Folk kand mere af Bergarten end Malmen skiønne om Malmen er Gang Vis, eller kand ventis at blive bestandig i Dybet.

17. Hvor Bergværk skal byggis, maa være overflødig[774] Skov, dernest en stoer Aae, (eller Elv, icke vit der i fra. [afsluttende parentes mangler[775]]

18. Findes icke forbemelte Kiende-Mærker; hvor Malm bryder, og der i Grentzen icke er mægtig Skov, som andre nogenlunde kand undvære; som Elv og Vandfald, da er det farligt at bygge samme steds paa noget slags Metal, og om end Malm var baade god og nok, saa og Vand og overflødig Skov, mens Skoven kunde nyttis til Kiøbmands Handel, blev det Landet meere til skade

[120]

de end fordeel (efter mine Tanker) efter som en dygtig Skov, af hvilken Bielker og Bord kand udvirkes og selges til fremmede, profiterer Landet meere end et saadant Bergverk.

19. Jeg og andre i Norge veed af mange store Aarer, som holder got og smæltværdig Metal, men de maa paa de fleste Stæder for mangel paa Skov og Kull ligge ubygte, og endeel af

disse Malm-Gange ligge Havet heelt nær, særdelis mange Jern-Aarer, kunde mand nu lære at smælte Malmen med Steen-Kul, holder jeg for, at paa samme Stæder kunde Bergværcker med fordeel optagis.

20. Den dunkle Lazur Ertz at bygge paa i Norge vil jeg raade hver Mand fra, i hvor den end er; Thi den holder icke ved Dybet; Men derimod tilraade at søge i samme Rever[776] eller Egn, hvor Lazur findis, efter Kul, Kaaber-Ertz, hvilken der visselig er at finde, og bygge paa den; Thi den er bestandig, i hvor grov, gritzig og ringe den end for Dagen bryder, efter som det er dens Natur at forædle sig i Dybet, om den icke gandske kiendelig er alt formeget Jernbunden og endda Umoen, men den er ædel eller god oven paa, da er den ofte ickun en Soolvirkning[777], eller er i Dybet forældet og forbrendt.

21. Mand skal icke tenke, at det er altid en Jern Aare, som fører Jern Malm oven paa imod Luften, særdelis om Gangen gaar lige ned i Dybet, men oftist er der anden og bedre Malm i Dybet, og giver det sig i Kort tid tilkiende, naar

[121]

mand slaar noget ind i Bierge, hvad slags Metal der er at vinde; Thi alle slags Metal fører fast altid noget Jern, heldst det Jern som er Magnetisk med sig, og det er Jernets Natur at søge øverst og imod Luften.

11 [fejl for: 22[778]]. Jern-Malm og Tin-Malm er lættelig Gang Viis[779] eller i store Aarer at antreffe, naar mand først haver hittet udi Mulden udi en Steen eller stycke Bierg klar Malm, og den findes at sidde i Steenen fast, ligesom den efter en Snoer eller Straa der var indsat, thi en saadan Steen er ufejlbarlig udbrusten af en Moen Gang eller Aare, som ikke er vidt derfra, om dend icke er lige der under, hvor Steenen laa, helst naar

en stoer og skarp Steen, eller mange Steene udi Mulden hos hin anden lige hvor bemælte pure og i lige Line siddende Malm findes. Helder Landet, da er Malm-Steenen kommen oven fra det høye Land, hvorfore hand, som saadane Steene haver fundet, jeg siger Steene, thi hvor en Malm-Steen findes, der er og mange fleere icke vit derfra i Mulden, haver at see sig om og overveye, hvorfra de kand være nedfaldne og ganske nøye at besee Bierget sammestæds, under Lynget og Mulden, i fald Bierget ey er blot. Finder hand icke Aaren da maa hand tage nogle af de Malm-Steene, hand gaver funden, og lade dem trilde fra det Stæd, hans formoeder, at Aaren er, saa kand hand af det Stæd, hvor Steenene i løbet bliver liggende, omtrent vide hvor nær eller vidt, hand er fra Aaren, og derefter ved flere saadanne Prøver og

[122]

flittig Eftersøgning visselig omsider kunde antreffe Aaren eller Gangen. Bryder en Gang icke med Gevalt saadanne Steene fra sig, da duer den lidet forstaae en Jern- eller Tin Gang, Løse Steene som ligge oven paa Jorden, og ere med Malm enten indsprengt, eller lader sig ansee, som det var en pur Malm, viiser icke paa Aaren, mens vel at icke viit derfra er Metal. Findes icke mange Malm-Steene tilsammen eller nær hos hin anden, da er Gangen noget høyt og langt borte; Thi naar Steenene trildes paa en lang afheldende Mark, da spredes de vide i Løbet, og de store løbe længere end de smaa, saa og eftersom de ere dannede flade, aflange, firkandtede eller runde; Dog er Malm-Steene aldrig runde, men kantede, fladagtige og skarpe, sær paa den Side Malmen sidder i Steenen baade flade og slete[780].

23. Hvor megen gemeen[781] hvid Steen i Biergene og paa en antreffet Gang findes. [fejl for: ,[782]] der er Jern-Malm, er liden

eller fast ingen haard Hvidsteen, da er det en Kaaber-Gang, omskiønt den bryder ud oven paa med Jern-Steen. Er der megen fiin Qvartz eller deylig hvid Steen, saasom igiennem-skinnende, lidet blaa-agtig og ligesom svedende, betyder det Sølv eller Guld i Dybet, og da er og Biergene fine, friske, tætte og af en u-sædvanlig Farve.

24. Gange, som føre Skier-Steene, det er smaa, flade og tynde, soorte eller dunckel-agtige Steene, og feede, som de med lidet Sæbe kunde være oversmurte, viise, i Norge, gemeenlig[783] paa

[123]

flakke og ringe Jern-Gange og paa Jern-Steene fast af lige danlighed[784], og hvor saadane Flak Gienge er, som holder Jern Steen, findes Biergene der omkring fulde af udsprukne, skivede og skarppe Steene, som falde i mange stykker, naar der slaaes paa dem, og føre Rust mellum hver Sprekke, i hvor liden Sprekken end kand være, hvilke Steene enten er med Øyen af Jern indsprengt, eller seer ud, som de vare Jern-Steene; Der findes og paa Marken mange Steen, som fører Steen med sig; Og fornemmelig findes udi et saadan Rever[785] eller Jern-Grund, her og der, viit omkring paa Biergene, store udsprungne Steene, som halve Field sommesteds [måske fejl for 'sammesteds'?[786]], samt Steen-Gange, ligesom det var Jern-Gange, hvilket ved alle Jern-Ganges Eftersøgning er at tage i agt.

Meere vil jeg ey om Malm-Bierge, og Malm at kiende fra gemeen[787] Steen, paa dette Sted skrive, eftersom de anførte Kiende-merker skal formodentlig være Underretning nok for gemeene Mand[788], om hvorledes hand kand lære at merke, finde og kiende den Grund og Bierge, hvor dygtig Ertz i

mængde er at finde, samt Aarene og Malmen at opsøge, og den fra gemeene Steen og Bierg at skille, hvilket at kunde giøre de Ukyndige en paalidelig Underviissning[789] om, som formodentlig i fremtiden kunde geraade til det gemeene bæste[790], har alleene været mit Afseende og Ønske.

[124]

21 - 17. Capitel. // Om Himmelens Hærs samt de fier Elementers Virkninger til Jordens Frugtbarhed.

Vel er der fordum skrevet mange Bøger om hvorledes Planeter og Stierner med deres Aspecier skal vilke[791] saare meget til ald Sæds Vext, ja alle Tings Udgang og Ende, som et Menniske sig kand foretage, besynderlig bliver hver Planeten vis Stund Dag og Nat tilegnet, i hvilken den skal have den øverste og kraftigste Virkning frem for de andre Planeter, om ikke ligeledes beherske alt forbetagende paa Jorden, mens det er noget, som jeg ey forstaar mig paa, og hører god Beviis til at kunde noget deraf troe; Icke dissmindre kand alle Mennisker daglig føle og fornemme, at Soolen haver baade Varme, og virker ved sin Varme. At Maanen, som er Jorden nærmest, og skal virke udi de naturlige Ting, meen[792] de fleeste at kunde begribe, thi hver anden Bonde og Fisker veed at udregne Ebbe og Floed efter Maanens Løb i sit Skin; Item, at Mennisker, Diur, Fugle, Fiske, Træer, som bære Frugt i Skal, er meere kiødfulde udi Fuld- end Ny-Maane, særdeles at Skiel-Fisk i Havet, saasom Hummer, Krabbe, Skiel-Padde, Østers, Mussler og deslige; Item at Kiødet af et i voxende Maaned slagtet Qvæg, sær naar tillige er Flod-Søe, svinder lidet eller intet

[125]

ind i dets Kogning og holder sit Feet hos sig, derimod krymper Kiødet meget ind, og Fettet smælter bort, om Qvæget er slagtet i Neden; Herforuden ere mangefoldige andre Ting, som gemeene Mand[793], give agt paa, der iblant er visse Sygdomme og Svagheder, dog kand ingen føle udvortes, at Maanen er fugtig og kiølig, og virker saadant, som den tilregnes. Fremdeles siunes mig at de syv Planeter, saa og de ovrige udi en rigtig Orden og Gang omvankende Stierner maa være af Skaberen forordnet til noget at virke, saavel uden for sig, som hos og i sig selv, ligeledes, at alle de andre utallige Stierner baade maa have nogen Kraft i sig, og give fra sig, helst efterdi at de sees paa en ordentlig bevegende Himmel; Thi det er fornuftigt at slutte, at den høyviise GUd skabte ikke saa store og mangfoldige Ting blot til en Ziirat, men meere til noget at virke og udrette samt væres hans Creaturer[794] til nytte, i hvilken Meening jeg maa befinde mig bekræftet, naar jeg betragter, at end og de mindste og fast foragtede Ting paa Jorden er, der iblant døde Steene, have deres Kraft baade at drage til sig og skyde fra sig, dog begriber jeg ikke, om alle disse Himmelske store Legemer, Soolen undtagen, have deres Virkninger paa Jorden, eller udi de fire Elementer, Directe eller Umiddelbar, eller Jorden nogen Communication med dem, eller om alleene Soolen med dennem og de med Soolen, saa at Soolen drager nogen Kræfter fra dem til sig, og meddeeler i Samfund med sin egen Natur

[126]

og Kraft, noget af deris Natur og Krafter til Jorden og det Jordiske; Thi hvad derom kand være forvist at slutte gaar langt over min Videnskab, og er uden for mit Afseende; Dog meener jeg, at jeg ey farer vild, om jeg tænker, at alle Planeter og Stjerner ere ikke bydende, men medvirkende Aarsager, og at

de ikke i ringeste Maader enten opholder eller forhindrer Skaberens frie Villie. Faa Mennisker ere saa simple og u-agtsomme, at de ikke skulle kunde merke, at sterk Kuld skader Jordens Vext, samt alt det som haver Aande; Item at stoer Heede udtørrer og svækker den naturlige Væske hos Diur, Fugle, og Urter er; Desligeste at Heede behøver Væske og Kiølighed; Disse igien varme, og endelig, at de fornemmeste virkende Aarsager udi de jordiske Ting bestaae af Heede, Væske, Tørre og Kuld, hvilke fire Egenskaber er de fire Elementers Natur, og giør en Composition af Maadelighed, eller en Natur som er tempereret. Vil ellers nogen have en fast Beviisning paa det, at den Lære om Planete-Stunden[795] er misslig[796], saa og paa det, at ald Sæd som voxer op ad over Jorden, skal saaes, medens Maanen er over Jorden, og den nedvoxende Sæd, saasom alle slags Rødder, medens Maanen er under Jorden, da saae sig en og anden slags Korn-Sæd udi een og samme Ager, noget i hver Planete-Stund , alt paa en Dag, ligeledes Rødder, naar Maanen er under Jorden, og noget deraf medens den er over Jorden, og give agt paa enhver Sæds Frugt om Høsten. Af alt foregaaende

[127]

de, slutter jeg da, men meest af min egen Erfarenhed, at en Avelsmands[797] rette Planter og Planete-stunde er Varmt og en Saltagtig feed Fugtighed, og at denne Varme kommer fra Soolen, og den saltagtige feede Fugtighed findes udi en god Giødning, dernest begge Deele, nemlig Varme og en feed Fugtighed udi varme og fugtige Vinde, hvilken Meening om Soolens, Giødningens og milde Vindes Virkninger til alt Jordens Vext og Urter, enhver Ager stadfæster, og atter hvad Soolen og fugtige Vinde angaaer enhver støer og steil Steen, der ligger paa slet[798] og tør Mark, ligelides Træerne i Skoven,

ved det, at de vende deres største og fleste Greene mod Soolen og Sønden, derimod er næsten skaldet mod Norden. Over alt dette skulle jeg slutte, at Sæden som udsaaes, behøver meere gode Aspecter, om de ellers formaar noget, naar den faar Vædske og Liv udi sig, og medens voxer, end naar den først bliver kastet tør i Jorden; Og igiennem den samme Betragtelse, skulle jeg (til Beslutning af denne Materie) indbilde mig, at om Maanen formaar noget til Sædens Vext og Befordring, som jeg ikke vil nægte, da bør mand ey alleene agte paa Maanen, naar den er mest veskefuld, mens og paa [799]Jordens og Sædens Natur samt Aarets Tid, saa at Væsken og Kiøligheden kand blive maadelige. Tak og Priis være den Almægtige, viise og gode Gud og Skabere, som haver bereed Jorden til Menniskens rige Underholdning og Forlystelse, hvilken rige Underholdning og uskyldige Forlystelse

[128]

se vi ey kunde mangle, naar vi kunde undertvinge vores Laster, i Særdeleshed Ærgierighed, og Gierighed, og bruge hans milde og rund Gaver til den Ende, som hand af Naade haver givet os denem; med hvilken pligtskyldige dog ufuldkomne Taksigelse jeg denne Bog skulle

E N D E

[0] [129][800]

22 - Register over de Capitler. Hvor af denne Bog bestaar, og hvor de findes

Det 1. Capitel.

Om hvorledes Bøndernis Hiem-Jorden inden Gierdes best kand ryddes, og forbedres, og hvad derved fornemmelig er at tage i agt, sær med Ager-Bund og sær med Eng-Bund

pag. 1

Det 2. Capittel.

Om Giødning, hvorledes dend i stor Mængde beqvemmelig kand forskaffes, nyttelig bruges paa Ager og Eng, eftersom Landet, Stæden og Sommeren er, og hvorledes Jordbruget derover merckelig kand formeeres og forbedres

pag. 10

Det 3. Capittel.

Om Giødning i særdeelished, eller særdeeles Stycker om Giødning at samle og vide at bruge paa Ager og Eng.

pag. 22

Det 4. Capittel.

Om Agerens Rygtning i styckeviis

pag: 26

Det 5. Capittel.

Om Sæd, Sæde-Tid, Sæde-Jord og Maaden at saa

pag. 38

[130]

Det 6. Capittel.

Om et Proportioneret eller maadeligt Jordebrug

46

Det 7. Capittel.

Om Hør at Saae og bereede, Pladsens og Jordens Beskaffenhed

50

Det 8. Capittel.

Om Hamp at saae og berede.

60

Det 9. Capittel.

Om Humle-Gaarde at plante og rygte

63

Det 10. Capittel.

Om Fæ og Qvæg Avl

69

Det 11. Capittel.

Om Dyr og Fugle at skyde og fange

78

Det 12. Capittel.

Om nyttige Træer at plante og rygte.

85

Det 13. Capittel.

Om ny rydnings Boel at optoge og bygge, hvad derved kand være at tage i agt, sær udi Bierget og Dalet Land.

93

Det 14. Capittel.

Om Huus-Mænds Rydning.

97

Det 15. Capittel.

Om Rydning og Ager udi kolde Egner, hvor Korn-Sæd ey er kommen i brug sampt om store Udørkner i Norge.

100

[131]

Det 16. Capittel.

Om Malm-Bierge og Malm at finde

109

Det 17. Capittel.

Om Himmelens Hær, samt de 4 Elementers Virkninger til Jordens Frugtbarhed.

124

12 - 1724 Poq og Qiperok i København

[Fra Christian Bruun: *Frederik Rostgaards Liv og Levnet*, Thieles Bogtrykkeri, København 1870]

[244 ff] 1721 var en Bogholder og Kjøbmand Hartvig Jentoft fulgt med Egede til Grønland. Da han 1724 vilde reise hjem, overtalte han en ung Grønlænder ved Navn Poek, som den foregaaende Vinter havde opholdt sig i Kolonien, til at følge med sig. Egede fandt Behag i Planen. Da Reisen stundede til, og Poek var bleven noget vankelmodig, gjorde Egede sig Umage for at skaffe ham en Kammerat, "paa det den ene kunde have nogen Selskab og Trøst af den anden, og de begge, ved forhaabentlig lykkelig Tilbagekomst et andet Aar, kunde have noget at fortælle deres Landsmænd, hvorved os hos dennem en Højagtelse kunde tilvoxe, hvilke de ellers ansaae, som Folk, der hverken havde Land eller Huse, men ideligen paa Søen omsvevede". Efter megen Møie fik Egede opsøgt en Grønlænder, som vilde gjøre Reisen med. Han hed Keperoek. Denne Grønlænder var gift og noget tungsindig. Den anden, Poek, var ugift; han var, som Holberg fortæller, "munter, lystig og lattermild", en godt begavet ung Mand. Den 3. August seilede de fra Grønland paa Kompagniets Skib. Overreisen til Norge var heldig. En af Direktørerne for det grønlandske Kompagni Jens Andersøn Refdal og Bogholderen Hartvig Jentoft tog dem med paa et Skib til Danmark, og Natten mellem den 10. og 11. Oktober ankom de til Helsingør. Det vakte naturligvis stor Opsigt, at disse to Mænd fra det fjerne Land vare komne til Danmark. Missionen i Grønland havde vel længe været paa Omtale og var bleven fulgt med nogen Opmærksomhed, men hidtil var det ikke Meget man

havde erfaret om dens Fremgang eller om det grønlandske Folkefærd; det indskrænkede sig til nogle Meddelelser som i September Maaned 1722 stode at læse i den kjøbenhavnske Avis "Extraordinaire Relationer". Nu fik man et Par lyslevende Grønlændere at se. Aviserne fortælle om dem: "de ere ikkun af liden Størrelse og des mere Tykkelse, sortebrune af Ansigterne, ere dog ikke saa vilde, at de jo i sær respectere Præsterne, ti saasnart de vare komne i Land i Helsingør og de saae dem, som beskuede dem, rejste de sig op og gave dem Haand, hvilket de ikke gjorde ved nogen anden"[801]. Det traf sig netop, at det den 11. Oktober var Kongens Fødselsdag. Kongen residerede paa Frederiksborg Slot. De to Grønlændere bleve strax efter deres Ankomst sendte hertil, og de bleve tilligemed Refdal og Jentoft "for Hans Kongl. Mayst. og Hendes Mayst. Dronningen, samt det heele Kongelige Herskab, allerunderdanigst ved Hr. Ober-Secreterer Rostgaard fremstillede, hvorudi deres Majesteter og samptlige Høye Kongelige Herskab toge særdeeles Allernaadigste Fornøyelse". Det var altsaa ret en kongelig Modtagelse, som blev Grønlænderne til Del. Men det blev ikke derved. Den 26. Oktober var det Prinds Karls Fødselsdag. Kongen ønskede at høitideligholde den paa en særlig Maade. Han indbød Prindsen og Prindsesse Sophie Hedevig fra Jægerspris, og Dagen blev "med al Magnificence og Fryyd sær højtideligen holden udi de fornemmeste af Hoffet deres prægtige Overværelse", uagtet Prindsen paa Grund af Upasselighed havde undskyldt sig. Dagen forinden havde Rostgaard faaet Tilsigelse fra Overhofmarskallen om at indfinde sig ret tidlig den 26. paa Fredensborg, og tillige var han bleven anmodet om at drage Omsorg for at de to Grønlændere til samme Tid kunde komme derud, da Kongen før Middags-Taflet ønskede at tage dem i Øiesyn. Ordren blev aturligvis efterkommen, men

denne Gang vilde Kongen ikke nøies med blot at se Grønlænderne, disse skulde vise deres Færdigheder. Det kongelige Herskab med alle dets fornemme Gjæster begav sig ned i Fredensborg Slotshave. Ude paa Esrom Sø laa Grønlænderne i deres Kajakker, og nu begyndte de "paa deres Lands Exercitier, saavel med at roe i deres grønlandske Baade som med at skyde og kaste med deres Kastespyde (som de Indianer eller Americaner kalde Hassagays og Assgays, hvilke de bruge til at dræbe de store grønlandske Fiske med) efter de for dennem i Esserum Søe udkastede Ænder, og med at roe i Veddemaal mod hinanden med en eeniste Aare, saa og at bolte sig fra dend eene side med sit Hoved og halve Legeme need under Vandet, med Kølen af sin Sælskinds Baad i Veiret, og dog ved Hielp af sin liden Aare at komme op igien paa dend anden side, hvorudi de udviiste en stor Behændighed". En anden Kunst de forstode var, med deres Spyd at kaste til Maals; "de kunde endog treffe saa vist og accurat, at de paa en temmelig Distance og Længde kunde snart ramme paa en halv Dansk-Crone, hvilket foraarsagede det Kongl. Herskab en stor Plaisir". Kongen lod dem, efterat Øvelserne vare tilendebragte, "tractere, samt i andre Maader beviiste dem sin kongelige Naade og Mildhed".[802] Det kan næppe feile, at der ved Taflet er blevet talt meget ikke blot om de to Grønlændere, men ogsaa om den grønlandske Mission, og maaske blev det ved denne Leilighed besluttet, paa en særegen Maade at vække Interessen for Sagen blandt Kjøbenhavnerne. Forberedelserne hertil toge ikke lang Tid. Det blev snart udbredt i Kjøbenhavn, at der den 9. November med kongelig allernaadigst Tilladelse vilde blive at se et Optog af Grønlænderne[803]. Paa denne Dag strømmede Folk sammen ved Kanalerne, hvor de i stor Mængde spredte sig langs Bolværkerne, for at tage det Skuespil i Øiesyn, som snart

skulde vise sig. "Det Grønlandske Optog gik ud fra den kongelige Holm. Først kom en Chalup, som holdt Farvandet ryddeligt. Derefter en Baad med Pauker og Trompeter, som fra den følgende Chalup fik Signal, naar de skulde blæse og spille, naar tie stille, naar rykke frem ad eller blive liggende. Den følgende Chalup var Admiral Iudikærs; han havde ombord hos sig Directeuren Jens Refdal og Bogholderen Jentofte, som tillige vare Grønlændernes Dolmetsker." Saa fulgte en lang Chalup med et Clave Cymbal og nogle af de kongelige Hautboister, som skulde accompagnere Mr. Ibsen, naar han musicerede to smaa Arier foran Slottet og to andre foran Kronprindsens Palais. Efter den kom Grønlænderne i deres Kajakker; de vare iførte deres Lands Dragt af Skind og viste deres. Færdighed baade i at ro med en Aare, som havde et Aareblad paa hver Ende, og i med deres Kastespyd at ramme de Ænder, som vare udsatte i Kanalerne; ikke mindst Opmærksomhed vakte den Behændighed, hvormed de dræbte Ænderne, naar de havde fanget dem. Efter Grønlænderne kom to smaa norske Joller, der dels skulde assistere dem, hvis der fattedes dem noget, dels være Admiralens Ordonnancer. Saa fulgte sex Chalupper, den ene efter den anden; de fire af dem havde en Fane paa Forstavnen, hvorpaa der var malet et eller andet Mærke, som havde Hentydning til Grønland: Landets Vaaben, en hvid Bjørn i blaat Fælt; en Hvalfisk; en Hvalros og en Narhval; en Torsk og en Lax, hver hængende paa en Angel-Snor. Tillige saa man i Baadene, forskjellige grønlandske Produkter: en hvid Bjørnehud hængt op paa en Stang, to Rensdyrhuder, et med Haarene paa og et tilberedt, to Knipper Hvalfiske-Barder, et hvidt Enhjørnings Horn, to store tilberedte Sælskind. Optoget sluttedes af den største og meget pyntede Chaluppe med Kanoner. Toget gik under Holmens Bro, forbi Slottet, hvor der gaves Salut og blev

sunget, under Høibro, Rødebro og Stormbroen, forbi Kronprindsens Palais, hvor der ligeledes saluteredes og blev sunget; derfra under Prindsens Bro, omkring det kongelige Bryggerhus , under Christianshavns Bro til Holmen igjen, hvor der takkedes af under Salut. "Det er ikke at beskrive", hedder det i en Avis, "hvor fornøyeligt og ziirligt dette Optog var. Alting gik af uden ringeste Disordre , og det som er merkværdigt udi en saadan Tilløb, som her var af Mennesker, uden Skade". De som havde arrangeret Optoget, havde Glæde af at det var lykkets saa vel. Æren derfor tilkom fornemmelig Rostgaard, som ogsaa havde skrevet de omtalte Arier.

Grønlænderne selv vare meget glade over deres Modtagelse i Kjøbenhavn og over Alt, hvad de havde set og oplevet. Men der blev ogsaa gjort Meget for dem. Den 25. November skrives der saaledes fra Kjøbenhavn til Hamborger Correspondenten (1724, Nr. 191): "Begge Grønlænderne have i denne Uge været i Komedien, som man har indrettet expres for dem, og man har forestillet deres egne Aktioner«. Ikke længe efter reiste de hjemad, men Keperoek døde i Bergen[804]. Den 29. Mai naade Poek Grønland til Hans Egedes store Glæde, thi han "kunde fortælle sine Landsmænd, at den anden var intet Ondt vederfaret, men i alle Maader vel begegned". Grønlænderne havde levet i stor Frygt for de to Bortreiste, men nu, da de hørte om de store Caresser og Velgierninger dennem i voris Land er blefven beviist, kand de ey noksom derofver forundres, men maa berømme voris lands folks store forstand og godhed med videre, som de med stor forundring maae høre denne deris landsmand fortelle dem". Poek fortalte sine Landsmænd om Farten til Kjøbenhavn og det gjorde han paa Vers. Han blev kort efter gift, og 1728 fulgte han med Povel Egede til Kjøbenhavn, hvor han vakte megen Opmærksomhed ved sine gode Anlæg og sin livlige,

elskværdige Karakter. Han gav sig til at lære Dreierprofessionen, men desværre døde han. af Kopper i Aaret 1729.

13 - 1725 4' Frederik's Grønlandslotteri

Frederik 4: Oprettelse af et lotteri til fordel for Grønlands-missionen

[Fundet i »Københavns Diplomatarium« under 16. Marts 1725]

[Fra F4 til] Hr. Matthias Numsen general major og deputeret udi land etatens general commissariat, Frantz Troyel admiral og deputeret udi søe etatens general commissariat, Niels Slange conferentz raad og tilforordnet i hof retten, Poul Brant vice borgemester i Kiøbenhavn og Kay Klinge raadmand sammesteds.

Vor synderlig bevaagenhed tilforn. Vi tilskikke eder herhos een vores trykte anordning og paabud af denne dags dato, hvorved vi ikke alleeneste allernaadigst haver bevilget, at det lotterie, som vi forhen for det octroyerede grønlandske compagnie i vor kiøbstæd Bergen allernaadigst haver approberet, maa, det snarest muligt er, af den samling, som allereede til lotteriet er indkommen, have sin fremgang til at blive trokken paa 20000 lodder, men end og til dette baade til Guds ære og negotiens fremgang hensigtende verk allernaadigst paabudet, at alle og enhver i begge vore riger Danmark og Norge uden forskiel, af hvad stand og condition de end kunde være, civil og militair betiente samt geistlige og verdslige baade i kiøbstæderne og paa landet, **bønder alleene undtagen**[805], skal efter formue contribuere til dette verk noget taaleligt, at deraf een summa kand samles, som tillige med det, der vindes ved lotteriet, kunde blive tilstrekkelig for compagniet som een gave til at fortsette dette gudelige og nyttige verk. Og som vi til den ende allernaadigst haver befalet visze committerede udi et hvert stift, som retsindeligen skal ligne og legge, hvis vi allernaadigst haver approberet af hvert stift at skal contribueres, og den

summa, som vi allernaadigst ville at skal efter dette paabud svares af vores etc. Kiøbenhavn, geistligheden undtagen, bedrager sig 5000 rixdaler, saa er hermed vores etc., at j ufortøvet til sammen træder og, efter at j først har ansadt eder selv, saaledes at j haver gaaet andre for med et got exempel, reparterer det øvrige, som til fornævnte summa at opnaa udfordres, paa alle og enhver uden forskiel, civil og militair betiente samt borgerskabet paa den maade, at eenhver svarer efter sin formue. Og saasnart j denne repartition haver forfattet, som vi allernaadigst ville, at j med ald retsindighed uden at betynge den eene meere end den anden forretter, haver j een rigtig gienpart deraf under eders hænder at indsende til vores danske cancellie og een til magistraten, som vi allernaadigst have befalet pengene derefter inden de i paabuddet foresatte terminer hos de vedkommende ved roedmesterne at lade indkræve. Dermed etc.

Friderichsberg slot dend 16 martii anno 1725.

Kopieret fra: http://www.eremit.dk/ebog/kd/8/kd8_1014.html

14 - 1728-1729 Tvende købmandssamtaler

1 - Første Samtale 1728

Første Samtale imellem tvende Handels-Mænd

LUCIUS og ANTONIUS

LUCIUS. Velkommen hid min Hr. Antoni! Jeg tænkte mindst paa at finde Jer her; Hvad got nyt fra Danmark? Det lader sig ansee, som at Biergene laver til Barsel hos Jer i Kiøbenhavn.

ANTONIUS. Og det lader sig ansee, som I havde nogle Sviin paa Skoven; thi jeg veed ikke hvad I vil sige med denne Snak.

LUCIUS. Kiære! fortæl os noget om det store Værk man smidder paa, angaaende det nye Ost-Indiske Compagnie.

ANTONIUS. Det Ny, siger I, jeg veed ikke vi har noget nyt for; thi man kand allermindst sige om Danmark, det som tillegges adskillige andre Riger og Lande, at de bygger Casteller i Luften; Vi holder os altiid ved det Gamle.

LUCIUS. Ikke des mindre opretter I dog et ny Ost-Indisk Compagnie.

ANTONIUS. Ingenlunde; Vi stifter ikke noget nyt, men søger alleene at rejse det gamle paa Fode, som er kommet noget paa Knæene.

LUCIUS. Det er ikke alleeneste kommet paa Knæene, men jeg troer ikke rettere, end at det jo er gaaet reent under, og I

venter nu, at der skal opstaae af Asken en ny Phoenix langt hærligere end den Gamle, som skal flyve heele Asien omkring, og hænte dens Riigdom hiem i Jeres Skriine, thi I taler ey alleene om, at optage Handelen paa ny, mens endog at forøge den mangfoldig; Men, Kiære, siig mig, hvor venter I at faa de Vinger fra, som I vil flyve saa højt med?

ANTONIUS. Den samme GUd, som har ladet Jer Vingerne voxe saa lange, kand og hielpe os i Væjret, og velsigne vores lovlige Forehavende; Men I indbilder Jer, at I har alleene Lykken i Lummen, og at det er Jer alleene given at skyde Papegoyen af.

LUCIUS. Det siger jeg ikke, at vi har alleene Lykken i Lummen, jeg raader kuns at I ikke flyver for høyt; thi hvis I kommer Solen for nær, da vil Jeres Vinger smelte, om de ere af Vox; Betænker hvorleedes det gick Jcarus i fordum Tiid.

ANTONIUS. Det har aldrig været de Danskes Maneer, at flyve for høyt, deslige Caracterer passer sig bedre paa Jer andre.

LUCIUS. Men har I ikke hørt den haanlige Dom, som endeel Kiøbmænd nylig har fældet over dette Ostindiske Compagnie.

ANTONIUS. Saadanne Spotte-Gloser diverterer meer end anfægter os, eftersom de snarere giver Misundelse end Foragt tilkiende; Dersom vi gik frugtsommelige med daarlige Anslag; dersom vi ville opdage ubekiente Øer i det vilde Hav; dersom vi havde for at sende Colonier til Maanen, da havde vore Anslag heller bleven beleed, end saa bitterlig censurered; Vi legger derfor saadan Snak ikkun lidt paa Hiertet, og meere leer end skrekkes deraf; Thi, om end Udfaldet ikke skulde svare til vores Forhaabning i dette begyndte Værk, da kunde det derfor ikke kaldes saa urimelige Ting vi havde vovet, at Phaetons eller Jcari Epitaphium kunde passe sig paa os. Det er en

aaben og slagen Vey vi pæger til, Compagniets Love ere med Fornuft conciperede førend de kom for Lyset, vi tilsiger ikke saa meget en forventlig Fordeel, som vi viiser for enhvers Øyen, hvor den er at finde; Vi anfanger ikke nogen ny, men søger at bringe paa Fode igien den gamle, men formedelst Tidernes Besværlighed, svæckede Handel, saa at vi ikke med nogen føye kand beskyldes for at omgaaes enten med Underfundighed eller med daarlige Anslag; thi alle de, som kiender den Danske Nations Caracter, holder dem incapabel til at begaa Svig eller Bedrageri, det er lettere at beviise, at De er bleven bedragen, end at De har bedraget andre, det er ydermeere bekiendt, at det ikke er dette Folkes Genie at bygge Casteller i Luften, eller at roe sig for dybt ud; thi de Danskes Forsigtighed gaaer ud til Exces, saa at man snarere kand bebrejde dem alt for stor Betænksomhed end Forvovenhed.

LUCIUS. Men, eftersom denne Handel er da saa fordeelagtig og sicker, hvi fortsetter I den ikke alleene, hvi vil I giøre fremmede deelagtige i den Baade, som kunde blive imellem Jeres egne Lands-Mænd?

ANTONIUS. Hvilcken Snak; Ligesom vi vare de eeneste, der indbyder Naboe-Folk at træde i Compagnie med os; Monne vi ikke ofte tager Part i Etablissements hos andre Nationer? og monne vi ikke mangen gang bliver formelig ombedet at træde i deres Societeter? Der ere visse Stiftelser, som ingen lang Ophold kand lide, hvorudover saadanne Invitationer ere nødvendige, derfor finder vi at endog de riigeste Folk ofte seer sig om fremmet Undsetning, ikke fordi dem selv fattes de Kræfter, som driver Hiulet paa slige Machiner, men paa det at Værket skal komme til des hastigere Fuldkommenhed.

LUCIUS. Men jeg troer nok, at af de Ting, hvorved Hiulene

drives, er der ikke mange hiemme i Danmark; og det er heele Uløkken.

ANTONIUS. Der i tager I feyl, Min Herre; thi dersom kun nogle fleere af vores fornemme Mænd ville ræcke Værcket Haanden, skulle I inden en saare kort Tiid see det i fuldkommen Stand.

LUCIUS. Men just det, at Jeres store Folk tager saadant i Betænkning, viiser jo tydelig at Anslaget udi sig selv er ikke alt for vel overlagt.

ANTONIUS. Nej, holt lidt; Mon' jeg skal troe, at alle formuende Folk hos Jer ere lutter Kiøbmænd? Bilder I Jer ind, at alle de, som ikke selv driver Handel, disapproberer derfor Handelen? Der er mange Aarsager, hvorfor endeel vil ikke forsøge deres Løkke ved Kiøbmandskab; Nogle ere occupperede i Embeder, som ikke tillader dem at tage Kiøbmandskab vare, andre ere fornøyet med simpel Rente af deres Midler, og skiøtter ikke om at vove dem for at vinde meere; thi lad være Handel og Vandel ofte indbringer store Profitter, saa er det dog et Vove-Spil, som giver og tager, hvorfore man siger for et Ordsprog: Vinde og tabe er Kiøbmands Brug; Deraf seer I Selv hvor meget I farer vild, og hvad for svage Piile I skyder med; thi efter Jeres Argument, skulle alle de, som ikke selv ere Land-Mænd, ogsaa fordomme Agerdyrkning, alle de, som ikke applicerer sig til Theologien være Atheister, og alle de, som ikke giver sig i Krig, have Hare-Hierter, hvilket ikke vel kand rinde noget fornuftig Menniske i Sinde; Men at komme til Sagen igien, saa maa I vide, at os fattes ikke saa meget paa Ævne, som paa en god Resolution; thi det koster langt meere Møye, at faa riige Folk her i Landet til at vove deres Midler over Søen, end udi Engeland og Holland, hvor Indbyggerne til største deels ere opvante ved Kiøbmandskab, og derfor ligesom af en Naturens

Drift kappes om at skyde deres Penge i saadan slags Handel; Men Posito, at os fattedes Ævne og Vilkor, og at vores Compagnie ikke kunde komme paa Fode uden ved fremmet Hielp, kand nogen vel kalde os for Daarer, at vi vil associere os med andre for at fortsette den Handel, som vi med egne Kræfter ikke kunde bestride, eller, kand andre ansees for Daarer, fordi de paa de billigste Conditioners Tilbydelse indlod sig med os, og hialp at contribuere deres Formue og Bistand til saadan en Handels Haandthævelse?

LUCIUS. Nej, Kiære, tie kun stille med de billige Conditioner; thi hellers blotter I Jer selv alt for meget, i det ringeste ere de ikke grundet paa Aristotelis gamle Regel, som er denne: »Ere Deelene, som indskydes i et Fællesskab, ulige, da bør Fortienestens Deele ogsaa blive ulige«.

ANTONIUS. Saa er det; og jeg veed ikke rettere, end at vi jo gandske nøye har taget samme Regel i Agt.

LUCIUS. Men, naar den Giæld, som hæfter paa Compagniet, ikke bliver afsondret, og de ny Societets-Interessenter skal først betale all den gamle Skyld, førend de maa komme i Societetet, hvorleedes bliver da Billigheden og Egaliteten taget i Agt; Svar mig til det!

ANTONIUS. Det skal jeg og giøre paa staaende Fod; jeg setter for Exempel: I kiøber et stycke øde Jord, derpaa lader I opbygge et Huus, anlegge en Hauge, Jorden, som var øde og udyrket, lader I med Bekostning opbryde, giødne og drive, anskaffer Besetning af Qvæg og Bester, Harre og Ploug, og alt hvad der hør til, hvorpaa den største Deel af Jeres Formue forsmæltes; Nu kommer det dertil at Jorden skal besaaes, Høst-Folk skal leyes, Skibe skal hyres, der kand bringe Jordens Afgrøde til andre Lande, hvor den med Fordeel kand

afsettes; Med Jeres egne Krafter kand I ikke komme alt dette afsted, I maa til at tage en i Compagnie med Jer, I slutter da et Forbund med hinanden paa saadanne Conditioner: De Bekostninger, som I har giort, førend Societetet blev sluttet, og som moxen reent har udtømmet Jeres Cassa, de skal ikke regnes for noget; Hvad Indkomst derimod Jorden bringer af sig, skal deeles i 2 Hige Deele imellem Jer og Jeres Compagnon; Synes Jer vel at saadant et Societet er indrettet efter Aristotelis Regler.

LUCIUS. Nej, for ingen Deel, nej! det blev et reent forbandet Societet.

ANTONIUS. Ikke destomindre paastaaer I dog at antages i vores Compagnie, paa lige samme Vilkor.

LUCIUS. Jeg begriber nu Jeres Meening, og jeg vil give Jer Ret i den Post; Men her staaer endnu andre Knuder tilbage, som I maa opløse mig; Vi seer af Erfarenhed, at det er en skarp Jord I dørker, og den Sæd I udsaaer, løber snarere op i Straa end i Ax; I har nu beseylet Ostindien over 100de Aar, men hvad I har fortient derved, det seer vi deraf, at I nu for Trangs skyld maa see Jer om fremmed Hielp; Vi veed den Ostindiske Handels Historie alt for vel; Vi har seet Begyndelsen og Fortgangen af Jeres Handel derpaa, og vi faaer snart Slutningen at see; Tael derfor ikke om Guld-Bierge, der er ingen, der troer Jer; Naar man legger inted til inted, bliver der inted.

ANTONIUS. Dersom I, som I vil foregive, havde seet Begyndelsen og Fortgangen af vor Handel, da talte I ikke saaleedes; Vor Compagnie kand regnes iblant et med de Ældste, og saasom det har staaet ved Magt i en Tiid af meer end hundrede Aar, nemlig fra Ao. 1617 indtil denne Dag, saa

er det et Kiendetegn paa, at den Jord, vi dørker, er ikke saa skarp og ufrugtbar, at den gandske intet skulle give af sig; Thi, dersom den inted havde baaret uden Torn og Tidsel, og, dersom ikke et Aars riige Afgrøde havde bødet paa et andet Aars Misvæxt, da havde den vel for længst ligget øde og udyrket, thi det var jo vel en stor Daarlighed, at ville Aar efter Aar pløye og saae en Jord, som ikke gav andet igien end Torn og Tidsel; Og, om I end kand nævne een eller anden af Interessenterne, som er kommet tilbage, og har maat forlade Compagniet, da er det alt skeed ved andre uløckelige Hændelser; Den Handel vi driver med Indianerne har vi ikke tiltaget os med Gevalt, men har erhværvet den i Kraft af formelige Packter og Forbund; De Byer og Fæstninger, som vi har eyet og endnu eyer, ere anlagt ikke med Magt, men med Lands-Herrernes Tilladelse og Samtycke, saa at vi, forsikret om de Persianers saa vel som Indianers Venskab og Velvillighed, kand med all Frihed seyle samt handle og vandie paa deres Kuster; Vel tilstaaer jeg, at vores Handel i forrige Tider har strækket sig videre, at vi har seylet saa vel paa China, som paa Indien og Bengalen; jeg tilstaaer og, at den Handel er nu kommet noget i Decadence, og endeel af de Oplags Steder, vi har haft paa samme Kuster, formedelst indfaldne Tidernes Besværlighed, negligerede, men de Vande, som vi saaleedes paa nogen Tiid ikke har beseylet, staaer os endnu aaben, de Havne vi har besøgt før er endnu ikke tilluckt for os, og vi lever i den samme gode Forstaaelse med omliggende Kæysere, Konger og Lands-Herrer, som i gamle Dage.

LUCIUS. Men, eftersom I taler om de forrige Tiders Vanskelighed, kand I ikke vente at den samme vil møde Jer endnu.

ANTONIUS. Nej, der seer langt anderleedes ud hos os nu omstunder; den besværlige Krig er overstaaen, all Fiendtlighed er nedlagt, Riiget er cronet med en tryg og standhaftig Fred, vi lever derforuden under en Konge, der er stor i Krig, større endnu i Fred, der har saa mange Omsorge, som hand har Undersaatter, saa mange aar-vaagne Øyen, som der er Lande-Feyl at bøde paa, der vaager for Landets Velfærd, naar vi andre sover; Hvor omhyggelig samme vores Naadige Konge lader Sig Landets Tarv, og i Særdeeleshed Negotiens Opkomst gaae til Hierte, det vidner de mange priiselige Forordninger der er udgaaen, de mange hærlige Anstalter, der er føyet til Handelens Befodring, de mange Misbrugs og Uordeners Afskaffeiser der er i Værk-stillet; Nu ere da de gamle Anstøds Steene afvæltet, de gamle Hindringer, som studsede Negotien i sin Fart, skaffet af Veyen; Vores Mønt er sat paa en bedre Fod, vor Commercie i bedre Stand, og vor Seylads, som ved Tidernes Besværlighed var hæmmet, er bragt paa ny igien i Fart; Vi be-seyler nu med egne Skibe Franckerig og Spanien, vi hænter med egne Skibe fra første Haand alle de Vare vi behøver; Endeel af vore Naboer, som fant deres Regning ved forrige Tilstand, seer vel suurt der til, men den Danske og Norske Mand er munter og veltilfreds; thi den Taage som var i gamle Dage for vores Øyen, er nu bortdreven, vi er kommen af vor gamle Vildfarelse og seer nu nøyere end forhen ind i Sagen, og i alt det som tienner til Handelens Beste; Vi lucker nu Øynene bedre op, vi rydder all Hindring af Veyen, vi fatter Mod og Hierte, opmuntrer hinanden indbyrdes og bruger saa de Kræfter GUd har givet os; I kand derfor ikke undre Jer, om de Indianske Compagnier ikke eene ligger stille i saadan Conjuncturernes Forandring, at de jo søger ogsaa at reyse sig paa Fode igien og bringe sig i Væjret; ikke heller kand I med nogen føje indbilde Jer, at det er enten et svigagtigt eller

daarligt Værck vi anfanger; Det er ikke om en ny Verden, eller om ubekiendte Lande ved Syder Polen, vi taler, ikke heller er det Mississippiske Skatter, (som allene laae skiult i Project-Magernes Hierner) vi praler med; det er til bekiendte Lande, bekiendte Folk, Venner og Bunds-Forvante vi seyler, og den Fordeel vi viiser til, er noget som falder hver Mand i Øynene; I farer derfor meget saare vild, om I vil dømme af det forbigangne om det tilkommende; thi Feylen bestod udi den første Stiftelse deri, at de første Interessenter skiød alt for liden Capital sammen, men naar den Feyl nu remederes, og der samles saa stor en Capital tilsammen, som der kand udfodres til at bestride saa stort et Værk med, da er der ingen Tviil paa, at Værket jo, med GUds Bistand, kand beholde en god og bestandig Varighed.

LUCIUS. Men meener I vel at visse Nationer, som fra lang Tiid her spiller Mester i Indien, vil ansee med Kaaldsindighed eller fordrage saadan Eders Commercies Forøgelse?

ANTONIUS. Meener I vel, at vore Naboer skulle fordrage, at vi pløyer og saaer vor Jord, at vi spiiser, naar vi ere hungrige og gaar til Sengs, naar Søvnen minder os?

LUCIUS. De faar vel taale det, som de med ingen Skin af ret kand forbyde Jer.

ANTONIUS. Saa faar de ogsaa taale, at vi søger vor Brød paa alle lovlige Veye, og i sær paa denne, som de lige saa liden ret har til at forhindre os i; Men her forfalder I uden for det vi begyndte vor Discours om; thi her spørges gandske ikke, om vi har Ret til denne Handel; Alle Nationer tilstaaer os vor ustridige Rettighed, det er alleene vores Anslag, som endeel finder Behag i at belee, men, imidlertid at de leer, saa gaar vi til Seyls, og vi skal lee en anden gang, naar Touren kommer til

os.

LUCIUS. Men hvad Tanker har I om den Forordning, der er udgaaen i Hannower, at ingen maatte indskyde noget i det Kiøbenhavnske Compagnie under 4re dobbelt Capitals Forbrydelse?

ANTONIUS. Jeg har de Tanker, at det staar enhver Herre frit for at udgive Forordninger i sit Land, og at hands Undersaatter bør rette sig derefter, og derfore, om de Lyneborgske Kiøbmænd end godvillig anmælte sig at træde i vor Compagnie, antog vi dem dog ikke; for Resten tviiler jeg meget om, at det forholder sig saaleedes i Sandhed, som der spargeres om denne Forordning; thi den siges at være saadan, som ikke vel kunde ventes af et os saa nær og ved saa intime Venskab alliered Folk; Hvad Hollændernes gamle og nylig igien fornyede Foranstaltninger angaar, da er det ikkun generalia, som ikke egentlig sigter til vort Compagnie, og om de end saa giorde, da kand det deraf sees, at voris anfangede Værk er ikke saa aldeeles daarligt og absurd; thi hvis det saa var, da havde andre jo ikke nødig at rette Machiner an der imod.

LUCIUS. Jeg begynder nu at finde Raison i det I siger, og bliver I saa ved, skulle I snart faae mig selv overtalt, at lade mig tegne for et par Actier i Jeres Compagnie.

ANTONIUS. Jeg pretenderer ikke, at I af mine blotte Ord skal lade Jer bevæge til at bifalde vores Anslag; Jeg vil I selv skal bruge Jeres Forstand, legge Jer Hierne selv i blød, tage Conditionerne for Jer, og nøye gaae dem igiennem, overlegge dem med Jeres Venner, og bruge alle Jeres 5, eller om I maaskee har een meer end andre got Folk, Jeres 6 Sandser; thi naar I alvorlig betragter Værket, og examinerer alting med

Fornuft, da skal I befinde og tilstaae mig, at I har irret i Jeres Meening, og søgt at finde Difficulteter hvor ingen var, at der ej behøves mange Ord eller stor Veltalenhed til at bringe Jer paa andre Tanker, eller at inspirere Jer Lyst til at interessere med os.

LUCIUS. Men det er et dybsindigt Spørsmaal, som lenge og ofte er ventileret imellem fornuftige Kiøbmænd, om den Ostindiske Handel, naar den end gik allerløckeligst, kand regnes for at være gavnlig eller skadelig?

ANTONIUS. Dersom her spørges hvad den er for Europa i Almindelighed, da er inted vissere, end at den er høyst fordærvelig, efter som der continuerlig flyder til Indien saasom en stridig Strøm af alt det Guld og Sølv, som kand skrabes sammen i Europa, udgraves af Biergene i America, og luttres af Sanden i Africa, hvilket altsammen indsluttes ligesom i et ævigt Fængsel hos Indianerne, og aldrig faar Lov at circulere videre, eftersom de ikke trænger til nogen af de Fremmedes Vare; Her til kommer endnu, at den gemeene Mand i Indien, enten af Frøgt for deres Høvdinger, som fører en stræng og Hovmodig Regiering eller ogsaa af Overtro, skiuler deres Liggendefæe i Jorden, hvor det mangen gang faaer Lov at ligge til Domme Dag; Derfor ligner St. Euremont i s Piece, kaldet Sir Politich, den store Jordens Klode ved et skræckeligt Monstrum, som er plaget med Obstruction, hvilken det ikke kand faae Bod for, uden der maatte appliceres Indien en Clyster, hvor ved aabet Liv, eller Pengenes Circulation, kunde tilveye bringes; Men, naar her tales om et Riige eller Land i Særdeeleshed, da kand mand ikke sige at den Ostindiske Handel er skadelig; thi alt hvad Varene koster os at indkiøbe i Indien, det faaer vi igien med Rente af andre Nationer, som vi debiterer dem til, at jeg ikke skal tale om fleere Fordeele,

saasom at der underholdes og dresseres nogle tusinde Matroser ved denne Handel paa andre Nationers Bekostning, item at mange, der er geraaden i Armod i deres Fæderne Land, og kommen derover i Haanhed og Foragt hos deres Lands-Mænd, begiver sig til Indien for at flye for Fattigdom og Skiændsel; saa og, at unge Mennisker, der har taget galt afsted hiemme, forsendes didhen af Forældrene, og kommer ofte skikkelig hiem igien; thi Erfarenhed lærer, at den (saa kalded) Æqvinoctial-Linie, ligesom den kand giøre viise Folk galne, saa giør den mangen gang tvertimod galne Folk viise; Hvis jeg havde meere Tiid skulle jeg meddeele Jer meer Oplysning, men jeg hør Vognmanden smække med Pidsken; jeg maa videre fort.

LUCIUS. Jeg haaber da vel, vi faaer hinanden at see, naar I kommer tilbage, men i hvilket Kroe-Huus skal jeg finde Jer?

ANTONIUS. Jeg søger ikke noget Kroe-Huus, men logerer mig gierne ind paa det beste Viinhuus, og om I lyster at snakke meere med mig om denne Materie paa Hiemreysen, da skal I finde mig i dette Herbærg, hvor jeg altid pleyer at tage ind. Adieu.

2 - Anden Samtale 1729

Anden Samtale imellem tvende Kiøbmænd

SYLVESTER og MONTANUS

SYLVESTER. Hans Tiener, min Herre, det kommer mig for, som jeg har haft den Ære at see ham tilforn; Er hand ikke Een af de 4re Species?

MONTANUS. Jeg veed ikke hvad hand vil sige dermed.

SYLVESTER.

Jeg meener, er hand ikke en Handels-Mand i Kiøbenhavn?

MONTANUS. Jo, det er omtrent saa.

SYLVESTER. Hvordan staar det til nu omstunder i Kiøbenhavn?

MONTANUS. Jeg takker skyldigst for Efterspørsel, Ret vel; Men hvordan staar det til her i Landet?

SYLVESTER. Jeg takker skyldigst for Efterspørsel, Ret forbandet ilde; Vore beste Handels Mænd kommer efter Anseelse til at nære sig med at giøre Svovelstikker.

MONTANUS. Hvi saa?

SYLVESTER. Det er jo let at begribe, naar all Handel skal forflyttes til Kiøbenhavn.

MONTANUS. Jeg har ikke hørt tale uden om en vis slags Handel, nemlig Viin, Brændeviin, Salt og Tobak, som til dato af fremmede Skibe har været indbragt udi alle smaa Stæder og

Provincer, hvilken Handel, formedelst høy-vigtige Aarsager, ingen Bestandighed kunde have, saa at inted var meere fornøden end en betimelig Reformation.

SYLVESTER. Men Landet har jo kundet staa i saa mange 100 Aar, da Handelen var paa den gamle Fod.

MONTANUS. Hand har ret, Monsieur, at Landet har staaet, men det er Spørsmaal, om det i den Post hvad Handelen angaar ikke havde kundetstaae bedre; Landet stod ogsaa udi de Tider, da her var fast ikke et Kiøbmands Skib men da de, saa kalte, Hansee-Stæder tilførte os alting indtil Knappe-Naale; Landet stod ogsaa, da Hollænderne og andre dreve her en Handel, ligesom Spanierne fordum paa America, det er: forsynede os med Dukketøy og Nyrenberger-Kram, og toge med sig tilbage Landets Solide Vahre; Landet stod ogsaa i de Tider, da Hamborgerne exercerede det, saa kaldte, Jus Restringendi, hvorved alt det Korn, som kom paa Elven, maatte først bringes til Hamborg, hvor det maatte sælges for den Priis Hamborgerne fandt for got at sette derpaa; og siden af dem blev med Fordeel debiteret til andre; men om Landet i samme Tiider ikke havde kundet staae bedre, det vil jeg give fornuftige Folk at betæncke.

SYLVESTER. Alt dette er got nok, men kommer denne Sag ikke ved; her spørges kun, hvorfor Kiøbenhavn alleene skal florere, her spørges hvorfor nogle skal tracteres som rette Børn og andre som Stif-børn; her spørges endelig, hvi lige Brødre ikke maa bære lige Kapper?

MONTANUS. Dette Spørgsmaal, Monsieur, er Vand paa min Mølle; thi denne Reformation udi Handelen er just sat i Værk for at indføre Liighed, og at Kjøbenhavns Borgere, ikke skulle tracteres som Stif-Børn; Uligheden bestod tilforn derudi, at

Provincerne kunde staae ved at at sælge de 4re Species en 3die deel lettere end Kiøbenhavn, hvoraf det kom maa I selv best vide, men vist er det at Kiøbenhavn uden denne høypriiselige Reformation havde maat lucket Bod og gandske tage Skiltet ind.

SYLVESTER. Understaar I Jer da at beskylde os for Told-Sviig?

MONTANUS. Aldeeles ikke, min Herre; thi det er noget, som jeg maatte beviise; jeg siger kun det, som er bekiendt, og som Provincerne selv maa tilstaae, at Kiøbenhavn ikke kunde holde Kiøb med nogen anden Stæd i Landet; ja, jeg siger kuns, at hvis de smaa Stæder og Provincer havde ført Handelen paa samme Maade og med lige Bekostning og Byrde som Kiøbenhavn da havde de ikke solt saa let ja fast foræret Vahrene bort igien; Men hvad Aarsagen dertil kunde være, det giver jeg ham selv at betænke.

SYLVESTER. Hvor spisfindige og forblummede hands Ord end ere, saa begriber jeg dog ret vel Meeningen som gaaer ud derpaa, at vi have begaaet Told-Sviig; jeg var tilfreds jeg havde Vidner paa hands Mund.

MONTANUS. Lad det for GUds skyld ikke komme til Proces, min Herre; thi der kunde muelig findes de, der trøstede sig til at kunde legge for Dagen, at der af Viin alleene ikke har været fortoldet saa meget som der udfodres til at forsyne Kirkerne med; men det er ikke mine Ord; jeg gaaer ikke saa vit; jeg siger kuns alleene det som I andre selv tilstaae, nemlig at Kiøbenhavn ikke kunde holde Kiøb med Provincerne, uden de ligesom vilde forære den halve Deel af Vahrene bort; hvilket ikke kunde skee uden med Stadens Undergang.

SYLVESTER. Hvad Undergang? Hand kand giøre mig gall

med saadan Snak, Kiøbenhavn har jo aldrig været nogen general Stabel-Stad tilforn, og har jo dog staaet.

MONTANUS. At den har nogenlunde staaet udi Handelen er ikke at tilskrive andet end idelig Krige imellem andre Søe-Potentater, hvoraf dette Land har profiteret; thi saasom fremmede Puissancer vare implicerede udi Krig som giorde deres Seylads u-sikker, hæntede Provincerne frivilligen alle deres Vahre fra Kiøbenhavn, men da Bladet vendede sig, Fred blev slutted mellem ovenmelte Søe-Potentater, og Dannemark derimod var geraaden udi Krig, da indsneeg sig den Misbrug, at Fremmede tilbragte alle Provincerne fra anden og tredie Haand med smaa og store Fartøye, de Vahrer, som de godvilligen tilforn forsynede sig med i Kiøbenhavn; Denne Misbrug blev til en Vane endogsaa efter Freden, saasom visse Folk i Provincerne saavelsom fremmede fandt deres Regning derved, men Publicum og det Gemeene Beste alleene leed derunder; thi vores egen Commercie gik derover reent forloren, vores reede Penge udaf Landet, vores Seylads forfalt, Egaliteten udi Handel og Vandel blev ruinered, og denne ædle Hoved- og Handelstad blev truet med vis Ødeleggelse; seer derfore min Herre, hvor fornøden denne Reformation har været, og hvor meget den er grundet paa Billighed, at Kiøbenhavn, som forskaffer Provincerne Aftrek og Debit paa den største Deel af deres Vahre, bør derimod ogsaa, heller end Fremmede, forskaffes af Provincerne Aftrek og Debit paa de Vahre, som de igien behøver at forsynes med.

SYLVESTER. Tilforn klagede Kiøbenhavn alleene; men nu klage alle Stæder og Provincer.

MONTANUS. Det er sandt, Monsieur, men her maa examineres, om de sidstes Klagemaal er saa vel grundet som de førstes.

SYLVESTER. Naar alle eenstæmmig klage, saa maa man jo ufejlbar slutte at Klagemaalet er vel grundet.

MONTANUS. Ikke altid, min Herre; thi enhver seer meere paa egen Interesse, end paa Landets Nøtte; For Exempel, om Forordning udgik at inted maatte bruges uden hvad som blev fabriquered i Landet, kunde vel nogen holde saadan Anstalt for skadelig, ikke desmindre ville alle Kræmmere eenstæmmig klage derover; om Anstalt blev føyet, at alle Kiøbsted Folk skulle gaae paa deres Been, ligesom Bønder, ville dog alle delicate Folk tillige med Leyekudske og Porteurs eenstemmig dadle saadan Anstalt, skiøndt den var nøttig baade for Sundhed og Pungen.

SYLVESTER. Stæderne og Provincerne klage ikke alleene, men viise udtryckelig at de lide herved.

MONTANUS. En Kræmmer vil icke alleene klage, men endogsaa virkelig lide ved Fabriquers Indførsel, og dog kand ingen nægte at jo intet meere contribuerer til et Lands Velfært, end Manufactures Stiftelse; ingen Reformation, ingen Anstalt er saa nøttig at jo nogle maa lide derved.

SYLVESTER. Disse Exempler som Monsieur, herfrem fører, passer sig icke; thi taler alleene om nogle faae Personer, som bør at lide for det Gemeene Beste, naar anderleedes ikke skee kand; Men her handles om alle Stæder og Provincer; Kand hand vel nægte at jo alle baade klage og lide.

MONTANUS. Kand hand vel nægte, at Klagen og Lidelsen jo bestaar puur og alleene derudi; at de ved denne Forandring har tabt den Hærlighed at faae fremmede Vahre ind-practicered paa en sær fordeelagtig Maade? Hand maa vende Tingen paa hvad Kandt hand vil, saa finder hand dog aldrig nogen anden Kilde til saadan Lidelse og formeentlig Skade;

De faae private Personer, som fandt deres Regning ved forrige U-Orden, søge nu at indbilde alle andre Stænder udi Provincerne, at de ogsaa faae en Ræm af Huden, saa at de første klage af puur Interesse, og de sidste af Vildfarelse, de første fordi de icke meere maa fremture at berige sig paa det gemeene Bestes Bekostning, og de sidste eftersom man har bildet dem ind, at de ligesaa lit kunde finde deres Regning derved; Ja, samme falske Persuasioner gaae saa vit, at mange ere komne i Indbilding, at all Vanhæld som kand paakomme, flyder af denne Reformation, saa at Land-Manden troer, at fik meere for sit Korn, Ejermanden meere for sit Huus og Gaard, hvis Handelen havde bleven paa forrige Fod; ja, det er venteligt, at mange Got Folk, hvis de i Tide icke blive bedre underrettet, vil ogsaa omsider lade sig binde paa Ermet, at den udi disse Lande usædvanlige Tertian-Feber, som paa et par Aar saa stærk har grasseret, er ogsaa en Suite af de 4re Species ligesom den, der først har faaet i Hovedet, at det spøger i Huuset, tager udi Tusmørke hver Stoel og Bænck for et Gespænst.

SYLVESTER. Men, naar Land-Manden seer for Øyne, at Vahrene stiger, er det da Vildfarelse eller Indbilding?

MONTANUS. Det er icke Vahrene, der stige, men det er Told og Consumtion der betales rigtigere af Vahrene nu end tilforn, i Følge af de Kongl-Told-Ordonancer, som for rum Tid siden ere udgivne og hvilke det eene Stæd og Land saa vel bør holde sig efterrettlig som det andet, for Resten leverer Kiøbenhavn Varene ligesaa gode og for ligesaa god Priis som de Fremmede kand levere dem, alleene det Spanske Salt er den eeneste Sortement som kommer lidet dyrere end tilforn, men den Skilling som her efter vil gives paa Skiæppen, er icke af den Vigtighed, at Skaden kand ballancere mod den Fordeel at

Pengene bliver i Landet; Om man for Exempel gav lit meer for det Salt som raffineres i Kiøbenhavn, end for Lyneborger Salt, da synes vel den Kiøbende at lide derved, men det er umodsigeligt at Landet jo vinder i Almindelighed; brug derfor Jer Fornuft, Min Herre, og legg udi en Veye-Skaal den ringe Ting, som maa gives meere for Tønden af det Spanske Salt, hvoraf Consumtionen udi et hvert Huus dog er kuns maadelig, og leg i den anden Veye-Skaal de Kongelige Indkomsters rigtige Erleggelse, som tilveyebringes paa saadan billig Maade, Liighed og Orden udi Handelen, som er indført, Commerciens Opkomst og Forøgelse, en utrolig Sum Penge som aarlig gik af Landet, men nu forbliver hos os, og endelig den Fordeel det er at saa mange af Landets egne Børn underholdes og øves i Seyladsen, og see saa til hvilken Skaal vil meest veye; Sandelig, de som vil krympe sig ved at give nogle Skilling meere for en Skieppe Salt imod saa mange hærlige Fordeele, kand lignes med dem, der vægre sig for at anvænde en liden aarlig Reparation paa deres Huuse, men bie til den heele Bygning falder dem over Hovedet.

SYLVESTER. I taler, Monsieur, om nogle Skillinger, da dog Erfarenhed viiser os, at Saltet allereede er stegen til en excessive Priis, saa at man seer alt hvor hen de Kiøbenhavnske Kiøbmænd sigte.

MONTANUS. Dertil kand jeg svare tvende Ting, (1) at Saltet har været udi langt større Priis for nogle Aar siden, da Kiøbenhavn endnu icke havde faaet disse Privilegier, (2) at det er udregnet og kand beviises, at det med sidste Skibe hiembragte Salt er solt med Forliis; Aarsagen dertil er, at vi nu omstunder hænte det fra Spanien med egne Skibe.

SYLVESTER. Det gaaer over all Fornuft; Burde vi ikke da have det for bedre Kiøb?

MONTANUS. Det kand maaskee gaae over Monsieurs Fornuft, men icke over deres som har giort sig Idée over Handel og Vandel.

SYLVESTER. Jeg maatte vel gierne spørge, om de fremmede Skibe, som tilforn bragte os Saltet, vare bygde af Carduus-Papiir, om Folkene, som derpaa underholtes kunde leve af Væjr og Vind, og om de altid havde Vinden i deres Lomme?

MONTANUS. Deres Skibe vare bygde og underholtes med samme Bekostning som vore.

SYLVESTER. Og dog kunde en Engelænder og Hollænder sælge os Vahrene for langt bedre Kiøb; lad os icke tale meere herom, det er noget forbandet Tøy.

MONTANUS. Hør, min Herre, en Retour-Vogn er den giort af en Bog Carduus-Papiir eller af Træ, gaaer Hiulene derpaa af sig selv eller træckes de af Heste?

SYLVESTER. Hvilket Spørsmaal! En Retour-Vogn er jo icke anderledes dannet end en anden Vogn.

MONTANUS. Og dog er Fragten med en Retour-Vogn en 3die deel lettere end med en anden Vogn?

SYLVESTER. Det er jo let at begribe; thi en Retour-Vogn maatte hellers gaae tom tilbage.

MONTANUS. Lige saadan Beskaffenhed har det med de fremmede Nationers Skibe, som bragte os Salt fra Portugal; De samme gik først med Ladning til den Middel-Landske Søe, hvor de atter tog anden Ladning ind, som de debiterede til Portugal, derfra tog de Saltet ind i stæden for Baglast, som de solte til disse Nordiske Folk, og siden fore videre paa Øster-Søen; derforuden have de Fred med de Tyrkiske Søe-Røvere, saa at de kand sejle med u-armerede Skibe, og følgelig giøre

Reysen paa kort Tiid; Vi derimod giøre Spanske Reyser alleene for at hænte Salt, og maa bruge armerede Skibe, eftersom vi ingen Fred have med Tyrken; Kand nu Monsieur heraf begribe Aarsagen hvorfor vi icke kand sælge Vahrene for den Friis som Engellænder og Hollænder?

SYLVESTER. Det begriber jeg nok; men var det da icke bedre og mageligere at samme fremmede Nationer bleve ved at tilbringe os slige Vahre, hvorved vi sparte Omkostning og icke hazarderede vore Skibe?

MONTANUS. At det var mageligere tilstaar jeg gierne; men hvorledes denne Magelighed bekommer Landet og det gemeene Beste, det har Erfarenhed lært os, og det har jeg nylig forhen klarlig nok demonstreret for Monsieur; Vore Naboer og de andre fremmede Nationer som tilforn forsynede os med Vahre ere icke Liebhabere af saadan Magelighed, og vi see for vore Øyen hvad deres Vindskibelighed og Umage har gavnet dem.

SYLVESTER. Men gaar Pengene icke udaf Landet nu omstunder ligesom tilforn; thi jeg maatte gierne spørge for Exempel hvad Vahre man fører fra Kiøbenhavn til Spanien og Portugal?

MONTANUS. Jeg tilstaar at der gaar Penge udaf Landet, men langt fra icke saa mange som tilforn; for Exempel: En Hollænder tager ind for 1000 Rixdlr udi Salt i St. Hubes eller Lissabon, meener min Herre at sælger os det for samme Priis? Monsr. Hollænder forstaaer bedre at giøre sin Regning, vil i det ringeste have først saa meget som Udredningen og Skibs-Folkets Hyre og Underholdning beløber sig til; det var og synd at begiære, at hands Umage skulle blive ubelønnet, Belønningen maa proportioneres efter Reysens Længde og

Besværlighed, og maa være stor, om den skal være tilstrækkelig; den Erstatning da som hand forlanger for alt dette, er egentlig de Penge, som gick ud af Landet tilforn meer end nu; at handle derfor med Fremmede Skibe, er icke andet, end erstatte fremmede den Omkostning, som giøres paa deres Skibe, og anvendes paa deres Folks Underholdning, og deres egen Umages Betaling, hvilket altsammen kand beløbe sig til en utroelig Summa, ja meer end toe gange saa meget som Vahrenes første Indkiøb er; Naar vi derimod handler med egne Skibe, bliver disse 2 tredie Deele af Capitalen conserveret i Landet, og, skiønt Udgifterne ere store, roullere de dog blant Undersaatterne selv, saa at Vahrenes første Indkiøb, som er den mindste Deel, er det som gaaer i fremmede Hænder; Med et Ord, Min Herre, er det et falsk Principium at handle med egne Skibe, da maa man sige, at hverken Engelland, Holland, Frankerig, vores Naboe Sverrig, som fast i alle Ting ere udi lige Vilkor med os, eller noget Land har forstaaet Handelens Interesse saa vel som Monsieur; thi man seer, at alle Nationer der have lagt Vind paa Commerciens Opkompst, have sat dette til Grundvold.

SYLVESTER. Hvad disse Raisonnements angaaer, da synes de at være grundige nok, og jeg fatter det, at enhver ærlig Patriot bør sette privat Interesse til Side for det Algemeene Beste, men jeg fatter ingenlunde, at man kand kalde det privat Interesse, som angaar alle Handels-Mænd udi enhver Sted og Province i det heele Rige; Naar alle finde sig besværget med en Ting, kand den ikke føre Navn af andet end en almindelig Lande-Byrde, uden at Monsieur vil sige at ved det Ord publicum forstaaes nogle faa Borgere i Kiøbenhavn, hvilken Definition ingen fornuftig Siæl kand approbere, uden at man ogsaa vil approbere den Beskrivelse en vis Mand fordum giorde over Jordens Klode, nemlig at den bestod fornemlig af 3

store Byer, Hierusalem, Constantinopel og Mariager.

MONTANUS. Monsieur, jeg har tilforn tydelig forklaret ham, hvad her forstaaes ved det algemeene Beste, neml. at de Kongl. Indkomster settes paa en bedre Fod med Landets Fordeel, i det at tilligemed en Orden og Liighed indføres udi Handelen, u-troelige Penge-Summer som før gik ud, nu bliver i Landet, og en stor mængde Folk øves udi Seyladsen; men eftersom Monsieur icke vil lade sig nøye med min forhen giorde Forklaring, da vil jeg spørge ham, om hand da forstaar ved Publicum Kiøbmændene udi de smaa Stæder og Provincer?

SYLVESTER. I det ringeste er det rimeligere at forstaa ved Publicum Kiøbmænd udi alle Provincer og Stæder end nogle faa Borgere udi een Stad.

MONTANUS. Saa bliver da Monsieurs Definition over Publicum denne: Ved Publicum forstaaes Peder Nielsen udi Aalborg, Jens Hansen udi Aarhuus, Peder Pedersen udi Ringkiøbing, Hans Michelsen udi Callundborg og nogle andre faa, som have al Handelen i Hænderne; Jeg veed ikke, om Min Herre er Een af ovenmelte Personer.

SYLVESTER. Ney, Min Herre, jeg er ikke een af de store Kiøbmænd udi Provincerne, jeg har kuns en liden Handel, dog takker jeg GUd for daglig Brød.

MONTANUS. Hvis Monsieur er icke en af de store Kiøbmænd i Provincerne, da kand man sige, at hand har talet ikke alleene mod det almindelige Beste, men endog mod sin privat Interesse; thi Erfarenhed viiser os, at een eller to Kiøbmænd udi hver Stad, have bemægtiget sig den heele Handel, saa at de andre har levet ligesom under deres Vinger; Saadan u-orden reyser sig gierne paa de Stæder, hvor der er Confusion

udi Handelen, og at een sælger Vahrene for bedre Kiøb end hans Naboe, men U-lejligheden ophæves ved denne nye Forordning, saa at den eene Kiøbmands Vilkor bliver ikke bedre end den andens, og ingen faar meere Lejlighed at tvinge Handelen alleene. Hvis min Herre var en Visiterer eller Strand-Riider, ville jeg ikke sige ham et Ord imod i den Punct hvad privat Interesse angaar, men, efterdi hand er en Kiøbmand og en af de smaa Kiøbmænd, da holder jeg for, at hand bør glæde sig ved denne Forandring lige saa høyt som Kiøbenhavns Borgere selv, som ikke forlanger andet end Ævne at debitere deres Vahre; hvilken Ævne gives Jer ikke mindre end dem ved denne ny Etablissement.

SYLVESTER. Jeg begynder saamænd at smage paa dette sidste; thi jeg kand ikke nægte at i alle de smaa Stæder, som mig er bekiendt her i Landet, en eller toe Kiøbmænd jo have været Mestere over den gandske Handel: Men de store Kiøbmænd vil da vist nok faae en U-færd, dog det vil inted sige, thi vi andre ere jo ligesaa vel Borgere og gode Undersaatter som de.

MONTANUS. Men, om jeg drister mig til at beviise at de store Kiøbmænd selv ikke alleene ey lide, men endog kand finde deres Regning ved denne Forandring.

SYLVESTER. Nej, holt kuns inde dermed, thi det er at gaae alt forvidt.

MONTANUS. For at beviise dette af Anseelse store Paradox, maa jeg forestille hvordan Conjuncturerne vare efter den almindelige Fred udi Europa. Fremmede Skibe, da Søen over alt var fredelig, løbe i utroelig Mængde icke alleene ind udi alle smaa Stæder og Havne, men end og debiterede deres Vahre langs ved Strand-Breddene til Land-Manden, og saasom ingen

af Parterne fandt sig ilde ved saadan Handel, er det troligt, hvis det havde varet længere, da denne sidste Misbrug havde end voxet meere til: Men, hvad var Suiten deraf; Proprietarier, Forpagtere, Præster og Bønder ville ikke meere trænge hverken til de store eller smaa Kiøbmænd i Kiøbstæderne, saa at de samme havde blevne ligesaa forlegne med deres Vare som Kiøbenh. Borgere. Landmanden maa icke befatte sig uden med sin Handtering, som er at leve af Avling og af Jordens Grøde, Kiøbmanden derimod ved at bringe fornødne fremmede Vahre til Landmanden igien: Men dette var tilforn confunderet, og Confusionen var end da bleven større, hvis denne ypperlige Reformation ikke var skeed, thi hvad ville der blive af Kiøbmænd naar Forpagtere og Bønder skulle komme i den Stand, at de kunde sætte Skilte ud, og male over Dørene i Lands-Byerne: Her sælges foruden Korn, Smør, Ost, Høe og Lang-Halm, endog saa super fine Drapper med Silke og uldne Stoffe, item skiønne Spanske og Franske Viine og Brændeviine, Salt, Tobak etc. Og det for bedre Kiøb end udi nogen privilegered Kiøbstæd; Monsieur kand da her af let slutte, at, hvis Handelen havde continuered paa forrige Fod, da baade Jere store og smaa Kiøbmænd selv havde maat sukke efter den Reformation, som de nu meene at lide ved? Maa hand ikke selv tilstaae mig det?

SYLVESTER. Jeg begriber det heel vel. Gid jeg kun kunde faae mine Medborgere at fatte det ligeledes.

MONTANUS. Det er noget, som alle let kand begribe, naar de kun ville sætte sig for at begribe det.

SYLVESTER. Hvorfore skulde de icke ville begribe det, som man viser at sigte saa vel til deres egen som publici Nytte. Men Ulycken er, at en stor Deel af Kiøbenh. Indbyggere, ja Kiøbmænd selv har endnu icke kundet faae udi Hovedet den

Nytte som Monsieur præker om.

MONTANUS. Jeg troer det nok, min Herre! thi her findes end nu een stor Deel af vores egne Kiøbmænd der endogsaa sukke efter Handelens retablissement med Hamborg igien, da man dog kand demonstrere mathematicé, at ingen Handel er meere tærende for Landet: Og naar Folk icke kand faae udi Hovedet, at det er Landet skadeligt at kiøbe Spansk Uld, først fabrikered udi Holland og siden udpranget i Hamborg, hvorledes vil man da faae dem til at begribe, at det er Landet nyttigt at hente Salt med armerede Skibe fra Portugal. Men de gode Kiøbenhavns Handelsmænd kand nok begribe det, naar de vil.

SYLVESTER. Det er u-naturligt ikke at ville begribe det, som man kand begribe at være til sin egen Nytte.

MONTANUS. Det gaaer med en Deel af vore Kiøbmænd som Moscovitiske Koner, hvilke saasom de ere vante til ideligen at faae Hugg af deres Mænd, græmme sig, naar saadant ophører, eller som med dem der have været saa længe vante til et Fængsel, at de krømpte sig ved, naar man vil lade dem løs igien. Den store Magelighed at lade bringe sig Vahrene med fremmede Skibe til Stue-Dørren, og den Beqvæmmelighed at faae alle slags fabrikerede Sager til en vis Tid og Time med agende Poster til sig, har saaledes indtaget, og ligesom fortryllet adskillige af vore Kiøbenhavnske Kiøbmænd og andre Folk, at all nyttig Forandring, som giør Skaar udi samme Magelighed er dem ubehagelig. Der er derforuden adskillige Borgere blant os, som holdes for Handelsmænd, og dog ikke udi Gierninger ere andet end Fremmedes Commissionairer, hvilke aldeles ikke finde deres Regning ved at handle med egne Skibe, thi de bekymres ikke om, at Fremmede skummer Fløden af Landet, naar de maa

kun beholde det tynde, som ligger paa Bunden, det er, naar en liden Procento bliver dem betalt for den Umage de have med at bringe Pengene af Landet. Hvo kand da i saa Maade forundre sig over, at een Deel af vore egne Kiøbmænd slaaer Ryncker paa Næsen ved en nyttig Reformation, skiøndt den aldrig har været meer fornøden endnu omstunder.

SYLVESTER. Hvi nu meer end tilforn?

MONTANUS. Naar man eftertæncker, at Dannemark ingen synderlige exporter har eller Vahre at udføre, og, naar man tillige med betragter den store Begiærlighed dette Folk har efter fremmede Vahre, end ogsaa dem, der tiene til Vellyst alleene, item at faa Ting her i Landet blive fabrikerede, da kand man fast ikke begribe, hvorledes der endnu kand være reede Penge tibage; Men de store Hull, som rede Pengenes idelige Udførsel har foraarsaget, ere til denne Tid nogenledes bleven stoppede ved de Penge, som Norske exporter have bragt tilbage; jeg siger nogenledes; thi endskiønt de Specier, som de Norske ved exporter af Jern, Kobber, Fisk, Træ, Tran, Beeg, Tiære etc. bekommer til gode hos Fremmede, ere temmeligen anseelige, saa har dog Pengenes Udførsel af Dannemark været saa umaadelig, at det ene Riges Gevinst har icke tilstrækkeligen bødet paa det andet Riges Skade; thi Dannemark har kunnet ansees som en høy Søe, der styrter ideligen Vand ned udi det store Hav, som aldrig kommer tilbage, og Norge, som en Flod der falder igien udi samme Søe, og derved hindrer, at den saa hastig ikke kand udtørres. Udi saadan Tilstand har disse tvende Rigers Handel været udi langsommelig Tid, og de Danske have ikke ret merket med hvilken tærende Sygdom Landet har været befænged, førend de Norske Floder begyndte ogsaa at forminskes; det er, førend Fremmede begyndte at hendte fra deres Colonier udi America

Tømmer, Maste, Beeg, Tiære og Fisk, som de tilforn alleene toge fra Norge; Og til den Ulycke kom ogsaa en anden, at den liden og fast eenste export Dannemark havde paa Stoldøxen ogsaa blev svækked ved det at Hollænderne begyndte at føre Stoldøxen fra Brabant og Flanderen, da begyndte fornuftige Kiøbmænd at see og merke, hvad Udfald Tingen vilde have, hvis Pengenes umaadelige Udførsel icke i Tiide blev hindred ved at handle med egne Skibe. Jeg haaber, at min Herre her af tydeligen kand see, at naar saadan tærende Handel continuerer, et Land da kand inden stakked Tid bringes udi saadan stand at en skoemager formedelst Penge Mangel maa sige til en Skrædder: Giør mig et par Buxer, saa skal jeg giøre dig et par Skoe eller Støvler igien. Jeg haaber hand ogsaa let kand begribe, at de, som endnu sucke efter den gamle Handel jo synes ligesom at ville sige: Fremmede Nationer have revet Haaret af os, hvorfor kand vi icke ogsaa unde dem Huden med.

SYLVESTER. Jeg finder stor Grund i dette min Herre, og er det noget som jeg tilforn aldrig har ret eftertænkt. Nu holder jeg det for en stor Taabelighed at ønske den gamle Handel igien.

MONTANUS. Jeg understaaer mig icke at beskylde nogen for Taabelighed; thi Vanen kand forblinde endogsaa vittige Folk saaledes, at de icke kand see det som staaer lige for Øynene. Jeg finder at den store og nyttige Reformation i Handelen i Dronning Elizabets Tid havde ligesaa store Modsigelse blant Kiøbmænd selv i Engeland som nu omstunder hos os; thi der fandtes da mange der holdte fore, at det var bedre og i det ringeste mageligere at blive ved den gamle Slentrian ved at sælge raa Uld til Brabandske Kiøbmænd, og lade de samme bringe det fabrikered igien til Engeland, end at lade det fabrikere hos sig selv, og føre det forarbeydet ud til Fremmede,

saa at, om somme misfornøyede Kiøbmænds Raaben havde trænget sig igiennem, havde Engelænderne endnu været Høkere for andre. Men hvad som mest tiener til Beviis paa visse af vore Kiøbmænds u-grundede Klynken, er, at de Norske nyligen af sig selv have forlanged, som en naade den selv samme Reformation, som de andre krømpte sig ved.

SYLVESTER. Hillemænd! er det sant, saa skiemmer jeg mig ved mig selv og ved mange af mine Medborgere; thi de Norske Kiøbmænd holdes for at have gamle Been udi Panden, og at forstaae Kiøbmandskab udi Grund.

MONTANUS. Det er icke alleene Nordske Kiøbmænd, men endogsaa de der leve af Fremmedes Commissioner selv, der sucke efter saadan Reformation, som det eeneste Middel til Handelens Velstand.

SYLVESTER. Hør min Herre! ret nu er jeg færdig at capitulere og overgive Fæstningen med accord.

MONTANUS. Jeg tager icke mod nogen Accord, Hand maa give sig paa Naade og Unaade.

SYLVESTER. Men man giæmmer gierne det Beste til sidst, jeg har endnu een Hoved-Instance at giøre, som maaskee vil komme ham til at sveede.

MONTANUS. Siig kun frit frem, har jeg løset de andre Knuder, saa haaber jeg ogsaa at løse denne.

SYLVESTER. Det maa blive til en anden Tiid, jeg vil ikke besværge Monsieur med saa meget paa eengang.

MONTANUS. Det skulle giøre mig ont, om hand forlod mig uden at have faaet Fornøyelse udi alting; Siig kun frem, jeg har ret Lyst til at sveede.

SYLVESTER. Hør Monsieur, jeg tilstaar gierne, at det er nødvændigt at handle med egne Skibe, at der bør være store Stapel-Stæder, og at en stor Stapelstad bør have et stort Opland for Vahrenes Debit; jeg tilstaar ogsaa at ingen Stad udi Riiget er beqvæmmere dertil end Kiøbenhavn; Men siig mig, hvorfor skal Kiøbenhavn være den eneste Stapel-Stad for det heele Riige, hvorfor skal det heele Riiges Handel concentrere udi een eeneste Stad; thi hvor stor og anseelig Kiøbenhavn end er, saa kand den dog neppe ballancere med 4re eller 6. af de andre beste Stæder.

MONTANUS. For at besvare dette sidste Spørsmaal, maa jeg forestille ham Kiøbenhavns Vigtighed, hvorover hand maa skee ikke har giort sig nogen ret Ideé; Vilde jeg alleene tale om Stadens Circumference og Begreb, og i den Post alleene ligne den ved 4re eller 6. af de beste Stæder udi Riget, da tilstaar jeg gierne, at jeg kom til at sveede over Spørsmaalet efter min Herres Spaadom; thi naar man støbte 4re af de største Danske Steder sammen, vilde deraf blive en Stad, ikke alleene saa stor, men fast større end Kiøbenhavn; Men, naar jeg betragter Kiøbenhavn med rette Øyne, og seer, at derudi er en stor Kongl. Hoff-Etat, et Academie for tvende Riiger, en anseelig Krigs-Flode, en talrig Gvarnison, som fast kand passeere for en Krigs-Hær, nogle 1000de Matroser, som der have stedse varende Boe-Pæl, Riigets allmindelige Tøyhuus, Magaziner, alle høje Collegier etc. Da begynder de andre foromtalte Stæder, hvor gode og vigtige de end kand være, at synes ligesom Atomi eller Sole-Gran for mine Øyne; thi jeg vil give Monsieur forlov at betragte endog de største fremmede Stæder udi Europa, for at eftersee om hand kand finde een eeneste Stad, hvorudi det heele Riiges Hærlighed og Styrke saaleedes er concentrered, som udi Kiøbenhavn; Betragter jeg Stadens Situation og Beqvæmhed for Handelen, da er den

saadan, at den bekiendte Engelske Skribent, der tog sig for at igiennem hegle og dadle alt hvad som fandtes udi Landet indtil smaa Griise og Giæslinge, dog understod sig ikke at ligne nogen Stad i Europa mod Kiøbenhavn i den Henseende uden Constantinopel; Naar nu denne eene Stad er suffisant nok til at forsørge det gandske Riige, til hvad ende skulle der beskikkes fleere dertil? der kand bedre haves Øye over et Sted end over fleere, at Ordonancen rigtig efterleves og Tolden rigtig erlegges, hvoraf den saa høyfornødne Egalitet i Handelen skal flyde, og uden hvilken det gandske Værk var til ingen Nøtte: Nu har Kiøbenhavn frem for andre Stæder den Beqvæmmelighed af om circlede Volde, mange Tilsyns-Mænd, og Kongens Nerværelse, Beqvæmmelighed af Situation for Øster- og Vester-Søen, saa vel som for alle Provincerne, en hærlig Skibs-Reede og Havn, som fattes moxen paa alle de andre Stæder, og Mængde af Kiøbmænd: Er og den eeneste Stad i Dannemark, hvor alle Provincernes Skibe strømmer til for at afsette deres Lands-Producter, saa at de med langt større Beqvæmlighed og Fordeel kand paa Retouren tage de 4re Species ind, heller end Baglast af Steen og Sand, som de tilforn indtog med Bekostning, for at kaste den ud igien ved deres Hiemkomst, derimod om der var fleere Stapel-Stæder, da, saasom Skibene ikke havde andet Erinde derhen end at hænte disse 4re Species, efterdi den eene Kiøbsted haver Landets Vahre for lige det samme Kiøb, som den anden, saa at det var uriimelig, at den eene Kiøbsted ville føre sit Korn og feede Vahre til den anden, gik de dem necessario forbi, fordi Reysen vilde falde dem langt kostbarere, naar de skulle gaa med bag-lastede Skibe, og søgte heller Kiøbenhavn, hvor de kunde bringe Ladning hen og tage Ladning tilbage, saasom Kiøbenhavn uomgiængelig maa have Provincernes Afgrøde, eftersom der i Faveur af Provincerne er sat saa høy Told paa

uden Rigs Victualier, at Kiøbenhavn derimod ikke andensteds fra kand vorde forsynet; hvorud over disse andre gode Stapel-Stæder ville snart geraade i Decadence, med mindre de kunde finde Moyen at giøre sig noget a parte Snit ved Told og Consumption, hvilket igien fordærvede Kiøbenhavn, ruinerede Egaliteten, svæckede de Kongl. Intrader, og indførte den gamle Confusion; Vil man herimod sige, at saadant kommer an paa gode Inspecteurer og Visiterere, hvilke kand findes ligesaa vel udi Provincerne som udi Kiøbenhavn, da lærer forrige Tiders Erfarenhed os, at naar fremmet Handel er tillat andre Stæder, da kand Kiøbenhavn ey alleene ikke holde Kiøb med dem, men maa reent undergaae, endskiønt der er gode Inspecteurer saavel der som her, saa at, at nægte dette er at nægte forrige Tiders Historie, og at tale mod Erfarenhed, som udi alle Ting er den beste Lærer. Alt dette viiser da ikke alleene at det er fornøden at Kiøbenhavn er den eeneste Stapel-Stad for det heele Riige, men endog at Provincernes Velfært beroer derpaa, at Kiøbenhavn heller kand tiltage, blive Folkeriig og stor, end at den skulle aftage, svækkes og ruineres. I det øvrige tør jeg vove mig at sige at de som holde for at der kand være mange store Stapel-Stæder udi Dannemark, have ingen ret Idée giort sig over Landet; Thi dette Rige skiøndt det producerer rigeligen mange fornødne Ting, saa er det dog icke saadanne Vahre, som tiene til Udførsel; Det Korn og de fæde Vahre, som Landet giver, kand icke afhændes med nogen synderlig Fordeel til Fremmede, hvilke kand bekomme samme Vahre baade bedre og lettere fra Ostersøiske Stæder. Og at tilføre vore Naboer efter Engelsk og Hollandsk Maade Franske og Spanske Vahre, kand ey heller skee med nogen Fordeel, efter som vi icke kand holde Kiøb med Engelændere og Hollændere formedelst oven anførdte Aarsager. Hvorfor ligesaa utienligt som det er at anlegge mange Kroer og Verts-

Huuse en liden Distance fra hin anden paa en Vey, hvor maadelig Fart er, saa lidet Haab kand man giøre sig at see mange florisante Stapelstæder udi et Land hvor ingen synderlig export er. Derforuden troer jeg neppe at hand skal kunde viise mig nogen Handelstad udi Dannemark, der har en beqvem Havn for Spaniefarer, undtagen Kiøbenhavn. Ligesaa ubilligt som det derfore var, at ville anstifte en eeneste Stapelstad udi Norge eller Sverrige, saa underligt er det at ville giøre Facit paa mange Stapelstæder udi Dannemark, thi, hvorvel Sverrige og Norge ere mavere end Dannemark, saa have de derimod Exporter og utallige beqvemme Havne hvorpaa her i Riget er Mangel.

SYLVESTER. Jeg giver mig paa Naade og Unaade, tacker Monsr. at hand har førdt mig af Vildfarelse, og jeg skal udstrøe hands Lærdom allevegne, hvor jeg kommer i Landet.

MONTANUS. Hand giør vel der udi min Herre; thi mange Got-Folk ere virkelig i Vildfarelse og behøver Oplysning, og ingen meere end de som mest krympte sig, nemlig Kiøbmænd udi Stæderne, hvilke herved kand være forvissede om tvende Ting udi Fremtiden (1) at dem Ævne gives at debitere deres Vare, hvert Sted til sit District (2) at ikke een eller toe bemidlede Mænd udi en heel Stad skal som tilforn anmasse sig Handelen alleene; thi naar den eene ikke kand give bedre Kiøb end den anden, søger den Kiøbende den nærmeste Boed, enten den tilhører den riige eller den fattige Kiøbmand; ikke at tale om U-eenighed, Misundelse og Mistanke som derved i Kiøbmands Standen udrødes; Thi de smaa Kiøbmænd indbilte sig tilforn, at de bleve under minerede af de store og at de sidste, saasom de havde de Ting udi Hænderne, der driver Hiulet, altid vare lykkeligere udi deres Negotiationer med Toldere og Visiterere, af hvilke de altid kunde stipulere sig tvende smaa

Tiennester, neml. (1) at de ville tabe Synet, naar en riig Kiøbmands Skib kom i Havnen (2) at de ville see skarpere end de pleyede, naar den Fattige skulle losse; om Mistanken var vel grundet eller ey lader jeg staae ved sit Værd; jeg siger kun at saadan Mistanke regierede i Stæderne, og det, som er bekiendt, nemlig at en Kiøbmand kunde sælge Vahrene lettere end en anden, og derved tildrage sig Handelen frem for alle de andre; Lader os derfor samtlig glæde os over denne Reformation udi Handelen, lader os i steden for at criticere Værket, criticere vor egen forrige Blindhed, lader os takke GUd der har aabnet vore Øyne, der har givet os en Konge, hvis største Vellyst er Undersaatternes Lyksalighed, hvis idelige Meditationer paa Landets Opkomst, og hvis høy-viise Betænksomhed kand forsikre os om, at disse Anstalter ere vel grundede; Lader os takke GUd der har lært os at mærke vore Skrøbeligheder, at kiende vore egne Kræfter og see hen lit i Tiden: Lader os icke underkaste os fremmede Nationers Censur og Domme ved at klage over det som er os allernyttigst, og at ligesom derved viise, at vi ingen Idée haver over det, som kaldes en ret solide Handel; thi at glæde sig over, at een og anden Ting kand til en Tid sælges for gotkiøb, og derimod med Kaaldsindighed ansee Landets Styrke svæcket, Pengene daglig formindsket, Seyladsen forsømmet, og en stor Deel fattige Medborgere at lide Nød for Mangel af Employ, hvorved de kand finde deres Lives Ophold, er noget som fast kand henregnes til Stupidite; Endelig lader os besynderlig see til, at vi icke strax taber Modet over een eller anden Apparent Vanskelighed, som i Begyndelsen kand møde, men med Tiden, naar Seyladsen kommer i Drift, icke alleene vil ophæves, men forvandles til lutter Beqvæmlighed og Velstand; Værket er endnu som i Fødselen, Besværligheden falder eene udi Øynene, men Nøtten og Fordeelen kand endnu

icke være saa kiendelig; Man seer for Exempel og raaber paa, at nogle Vahre stige, formedelst armerede Skibes Underholdning, men eftertænker icke, at Toe armerede Skibe kand beskytte begge Rigers Spanie-Farer, saavelsom de nu beskytte 2 eller 3 Skibe, og at, jo meer Handelen kommer igang, jo mindre besværlig bliver arme rede Skibes Underholdning, jo mindre kostbart bliver det, at seyle under Convoy, og jo lettere kand man sælge Vahrene; Hvis man altid havde ladet sig skrække udi Begyndelsen, da havde de hærligste Entrepreser, hvorved vi nu seer adskillige Nationer blomstre, blevet frugtesløse, da havde Engelændere endnu været Høkere for andre Folk, de foreenede Provincer icke svæmmed udi Velstand, ja den fierde og riigeste Deel af Jorden, nemlig America, havde endnu været et u-bekiendt Land.

SYLVESTER. Hør min Herre I Vi komme sammen som Fiender, og skilles ad de beste Venner, saadan Virkning har hans Tale giort hos mig.

MONTANUS. Jeg vilde ønske, at den kunde giøre samme Virkning hos alle andre.

SYLVESTER. Derpaa tviler jeg aldeeles ikke. Ønsker derfor inderlig, at hand vilde lade disse sine Betænkninger ved Trykken publicere, thi visse Folk troer en Ting endda fastere, naar de seer det prænted.

MONTANUS. Jeg saae heller, at en anden paatog sig den Umage; thi man underkaster sig ofte derved adskillige umilde Domme: Man vilde, for Exempel, sige.

SYLVESTER. Man maa sige, hvad man sige vil, saa staaer det dog altid fast, at det er en merite at stifte Fred og Eenighed blant Medborgere, og at enhver ærlig Patriot er forbunden efter

GUds, Naturens og alle borgerlige Love at styre Klammerie, sær om det reyser sig af Vildfarelse.

MONTANUS. Naar man vel overveyer dette som jeg her har fremført, kand end det allereenfoldigste Menniske tydeligen see, at denne Forandring udi Handelen er ikkemindre nyttig for Landet i Almindelighed end for Kiøbenhavn udi Særdeleshed; Det beroer kun paa at nogle af Indbyggerne vilde pønse paa Projecter til at hindre Told-Svig med ligesaadan Nidkierhed, som andre anvende deres Hierner paa at forfremme den samme og at ophidte nye og ingenieuse Inventioner til at eludere Anstalter og Forordninger; thi, hvis det icke skeer, nemlig at nogle af Undersaatterne ere ligesaa hurtige i at contraminére, som andre dagligen beflitte sig paa at grave nye Miner, saa bliver Tingen som den var tilforn.

SYLVESTER. Det er sant som hand siger, min Herre. Og holder jeg nu selv for, at den, der kunde finde et sikkert Middel til at hindre Toldsvig, fortienede en Ære-Støtte at opreyses for sig paa alle retskafne Kiøbmænds Bekostning, saasom de samme derved bringes i Stand at kunde holde Kiøb med listige Handels-Mænd, hvilke sidste finde ligesaa meget deres Regning ved Uorden i Handelen, som de første ødelegges derved.

15 - 729 Holberg's samfund

[Henvisning hertil: Holberg-1729-digitalisering]

1 - Om nationaløkonomiske sammenhænge

[Fra: *1729, Cap. VIII*, sidst]

Naar man eftertænker, at Dannemark ingen exporter har eller vahre at udføre, og, naar man tilligemed betragter den store begierlighed [= efterspørgsel] dette folk har til fremmede vahre endogsaa dem, der allene tiene til vellyst [= luksusforbrug], item at faa ting her udi landet blive fabrikerede, da kand man fast [='slet', 'overhovedet'] ikke begribe, hvorledes der endnu kand være rede penge tilbage.

Men de store hull, som redepenges idelige udførsel have foraarsaged, ere til denne tid nogenledes bleven stoppede ved de penge, som Norske exporter have bragt tilbage. Jeg siger nogenledes; Thi endskiøndt de specier, som Norske ved deres exporter af jern, kobber, fisk, træ, tran, beeg, tiere [= tjære] etc. bekomme til gode hos fremmede, ere temmeligen considerable [= betragtelige, dvs ca som på engelsk], saa har dog pengenes udførsel af Dannemark været saa umaadelig, at det ene Riges gevinst ikke tilstrækkelig har kunnet bøde paa det andet Riges skade.

Thi Dannemark har kunnet ansees som en høy søe, der styrter idelig vand ned i det stoore hav, som aldrig kommer tilbage, og Norge som en flod, der falder igien

udi samme søe, og derved hindrer, at den saa hastig ikke kand udtørres.

Udi saadan tilstand har disse tvende Rigernes [? Rigers?] handel været udi langsommelig tid [= i lange tider], og de Danske have ikke rett merket med hvilken tærende sygdom landet har været befænged førend de Norske floder begyndte ogsaa at formindskes, det er, førend de fremmede begyndte at hente fra deres Colonier udi America tømmer, maste, beeg, tiere [= tjære] og fisk, som de tilforn allene toge [= importerede] fra Norge, og til den ulykke kom ogsaa en anden, nemlig at den liden og eeneste export Dannemark havde paa stold øxen [= staldkvæg, dvs kvæg der blev opfodret på stald], ogsaa blev svækked, ved det at Hollænderne begyndte at føre stold øxen fra Braband og Flandern, da begyndte øjene omsider at aabnes paa dette Riges indbyggere, og fornuftige kiøbmænd tydeligen visede for øjene [= påviste] hvad udfald tingen vilde have, hvis pengenes overmaadige udførsel ikke i tide blev stopped ved at drive handel med egne skibe og ved at indrette allehaande slags fabriker.

Det første blev satt udi verk ikke uden med stor vanskelighed, saasom almuen kunde ikke faae i hovedet, at det var nyttigt for landet, at prisen steeg paa vahrene, ei udi agttagende, at to 3de deele af Capitalerne bleve conserverede udi landet, som før gik ud til fragt-penge, og mange kiøbmænd selv syntes, at det var dem bedre og sikrere at lade sig varene af fremmede bringe til stue-dørren for lettere priis, ey

eftertænkende hvilke frugter saadan magelighed i tidens længde vilde frembringe, og er det ubeskriveligt hvilke mouvemens ['bevægelser'] kiøbmænd selv have giordt til at promovere deres egen ødeleggelse, og hvilke indstændige ansøgninger de have giordt for at leve stedse under Engelsk, Hollandsk og Hamborgsk aag, indtil de havde [?kun] en skilling tilbage, saa at man i slig fald kand ligne deslige kiøbmænd med Moscovitiske koner, hvilke blive bedrøvede, naar de ikke maa leve paa deres gamle sædvanlige maade, det er, at de maa faae hugg hver dag af deres mænd.

Den anden post, som de saae var nødig for at beholde de faae penge tilbage, var fabrikers indrettelse, paa det at, om man endelig maatte give penge ud for fremmede raae vahre, man dog kunde salvere [= bevare, beholde] det som tilforn ogsaa gik ud for arbeids-lønnen, hvilken er saa considerable, at de omkostninger, som giøres paa den raa materie ikke kand lignes derimod. Og ere derfor i den henseende manufacturer de rette kilder til velstand, besynderlig [= især] udi et land, som dette, hvor ingen exporter ere, hvorved man kand bytte vahre for vahre, men maa tilkiøbe sig alting for rede penge.

Mange, som saae, hvorudi sygen bestod, have holdet fornødent for at salvere [= bevare, beholde] de overblevne penge at ophæve den meste handel med fremmede, og allene lade sig nøye med landets producter baade udi klæde og føde. Men saadan slags tarvelighed, saasom den befodrer [= befordrer, fremmer] ladhed, saa svækker den heller end

promoverer et landsstyrke. Og har historien læret os, at det er et falskt stats principium at ville bringe et land udi velstand ved tarvelighed allene:

Thi tarvelighed kand vel giøre et huus rigt, men ikke et land, ligesom overdaadighed kand snart ødelegge en familie, men ikke svække et heelt Rige, hvor de overdaadige ting fabrikeres, saasom det er ikke materien, men arbeids-lønnen, der giør skade; Thi, naar vi kiøbe en alen Hollandsk klæde udi en af vore krambode, betale vi til Spanien 3. MARK for materien eller ulden, og 3½. Rdlr. til Holland for arbeydslønnen; tvertimod, naar vi kiøbe en alen udi eget land fabrikered klæde, betale vi 3. MARK. for ulden til en Spanier, men 3½. Rdlr. for arbeydslønnen til Dannemark, videre, naar vi kiøbe for 100. Rdlr. af udenlandske kniplinger, mister landet samme 100. Rdlr. tvertimod, naar vi kiøbe for 100. Rdlr. af kostbare, men hiemme fabrikerede kniplinger, bortsmelte og forsvinde allene de penge, som gives for traaden, hvilke kand ungefehr beløbe sig til en Rdlr. men de øvrige 99. Rdlr. som er arbeyds-lønnen, blive udi landet.

Hvorudaf man seer, at det er ikke overdaad, som ødelegger et land, men magelighed; saa derfor, naar en prædikant declamerer mod kostbar klædedragt udi Engeland, har det ikke nær saadan fynd, som, naar slige prædikener skee udi Polen; Thi paa det første sted bliver prædikenen denne:

Skiæmmer eder i lande ødeleggere, som slide

kniplinger til 20. Rdlr. alen. Det er paa anden Danske: J lande Ødeleggere som forbruge en mark i traad om aaret; Thi de øvrige 19. Rdlr. 5. MARK forblive udi landet, hvor det kand skille Regieringen ligemeget, enten samme penge forblive hos en petit maitre [= en 'lille' herre, evt en opkomling i fine klæder], eller om de roullere [= ruller afsted] og falde udi en fattig kniple-piges hænder, som boer i en anden gade, saa at derfor saadan prædikken ikke allene ingen force har, men er fast [= fuldstændig] latterlig udi et land, hvor de kostbare ting fabrikeres.

Udi et andet land derimod, hvor handverke og konste ikke florere, haver saadan lærdom større fynd. Thi der bebreider hvert kostbart boeskab, hver tapisered vegg, hvert konstigt skilderie en husfader sin daarlighed og overdaad og viser at han er ikke mindre daarlig huusfader end skadelig borger i en stad.

Ja et kostbart skilderie, saa meget som det pryder et huus, naar det er giordt udi landet, saa meget defigurerer det en mands [-?] vegg eller muur, naar det er forarbeided paa et fremmed sted; Thi det første har ingen anden ond Suite [= følgevirkning] for landet, end at der transporteres et tusind daler fra een gade til anden, fra en rig borger til en fattig skildrer eller tapetmager, og kand kaldes generositet eller almisse til en fattig konstner, men det sidste kand kaldes overdaad og lande tyverie, faasom det fører pengene ud af landet.

Mange nationer have dog taget feil udi disse principiis,

og anseet tarvelighed, som en general hoved dyd, der befodrer [= fremmer] et lands styrke, skiøndt tidens længde har viset, at det er intet større bizarrerie, end at tænke at ville styrke et land ved sparsommelighed, naar den er accompagnered med ørkesløshed.

Spanierne ere særdeles sparsomme folk, men, som de tillige med ere magelige, saa kand man sige, at de ere ligesaa fattige som de ere sparsommelige.

Tartarene æde hæste-kiød og bære ringe klæder; skulde man [+ så] ikke troe at det var et hovedrigt folk? Nei, thi, som de tilligemed ere ørkesløse, saa er fattigdommen med all den tarvelighed saa stor, at den driver dem til at nære sig ved stratenrøverie.

Tvende gamle Græske stæder havde fordum tvende differente stats principia. Den eene nemlig Lacedæmon[806] tvang dens borgere til usel føde, og ringe klæder; Den anden gav borgerne lov til at stadse, og giøre sig til gode. Men den første stad blev altid sparsom og fattig, og den sidste stedse vellystig og rig, saasom udi Lacedæmon tillige med sparsommelighed regierede ørkesløshed, og udi Athenen tilligemed vellyst var hurtighed udi handel og konster.

Saa meget derfore som jeg glæder mig over at høre et manufacturs stiftelse, med saa stor kaaldsindighed [= 'ligegyldighed'] hører jeg tale om indskrænkelse udi klæde og føde, saasom jeg af historien har merket hvorlidet det contribuerer til et landes styrke mod hurtighed og arbeide; Thi, naar et land er frugtbart

paa konste og handverke, og det haver en hurtig og arbeidsom almue, da er en rig gnier ligesaa skadelig udi en stad, som obstruction i et menneskes legeme; Thi, saa snart der kommer hull paa gnieren, aabnes ligesom aarene paa den syge stad, og blodet, som er de skimlede penge, begynder at circulere og vederkvæge fattige folk ved at skaffe dem arbeid og næring.

Man skulde tænke, at jeg her plaiderer for overdaad. Nei ingenlunde; Thi jeg holder for at sparsommelighed udi høy grad maa øves udi dette land, hvor alt, som tiener til overdaad, maa kiøbes af fremmede for reede penge. Men jeg siger kun, at landets velstand flyder ikke af sparsommelighed, men af hurtighed og mange arbeidsomme hænder, og at naar manufacturer komme rett i drift, man da uden landets skade kand slide baade fiint klæde, fløjel og kostbare kniplinger, og at derfor de projecter som giøres om tarvelighed og indskrænked levemaade, have større apparance til velstand end de virkeligen contribuere dertil [= de styrker det tilsyneladende, mere end det virkelige].

De faa manufacturer som paa nogen tid have været her i drift have allerede conservered en større hob penge end man skulde kunne indbilde sig. Vore sæbe-syderier salt-fabriker, papir og kobbermøller, cartun-trøkkerier, porcellain manufacturen, grove klæde fabriker etc. bøde merkeligen [= mærkbart] paa det store hull, som fint fremmet [= fremmed] klæde, linned og uden lands fabrikerede gallanterier foraarsage, og er derfor ingen tvil paa, at, saa snart

disse sidste komme i brug, da den gamle klage over mangel af rede penge vill ophøre, de utallige mange bettlere, som forfølge os paa gader og stræder vill forsvinde og landet vrimle af hurtige og arbeidsomme folk.

2 - Grønland

[Fra Cap VIII [først]. Om Handelen].

[Henvisning hertil]

[Afsnitsdelinger er tilføjet]

Saadan u-mag giorde de Danske sig, for at igien finde gamle Grønland udi Christiani 4. tide, men som alting var forgiæves, og man havde anvendet all muelighed derpaa, har man siden den tid slaget det af tanker, og holdet for, at den gamle fart fra Jsland til Grønland maa være tilstopped af drive iis, saa at man ikke meer kand komme den gamle vey, men maa følge den, som fører til Capo Farvel og Strat Davis, og har man siden den tid kaldet samme kust **Nye Grønland**, for at skille den fra gamle Grønland som tilforn af Norske folk har været beboed, og som man meener at være uddøede af den sorte pest 1348.

Thi, at de Grønlændere, som Godske Lindenau bragte med sig til Dannemark udi Christiani 4. tider, have været af de gamle Norske indbyggere, synes ikke at være troeligt, efterdi de ingen overeensstemmelse havde med andre Nordiske udi skabning, sæder og tale. De talede saa underlig og hastig, at man ikke kunde distingvere uden de to ord **Ora indecha.** Den fart, som siden er holden ved lige paa Grønland, har været allene for hvalfisk-fangsten, uden at bekymre sig om landet, indtil for nogle aar siden, da den bekiendt Colonie paa Strat Davis blev anlagt, hvorom jeg noget vitløftig maa tale, efterdi historien er curieuse og merkværdig, og jeg har haft udi hænder den Grønlandske Missionariers journal derom.

En Præst udi Nordlandene ved navn Hr. Hans Egede, efter at han med flid havde igiennem læset de gamle Nordiske

historier, og derudi blandt andet fundet, at Grønland i gamle dage havde været beboet af Norske Christne Folk, hvor om man nu omstunder ingen meer kundskab havde, eftersom farten udi nogle 100. aar var bleven forsømt, fik han i sinde at giøre forslag om samme farts fornyelse, og at være selv med, om noget saadant tog kunde foretages. Han corresponderede først længe derom med Biskopen udi Bergen Doctor Niels Randulph, og siden med hans eftermand Mag. Niels Smed[807]. Men, i steden for at blive opmuntred til sit forsæt, blev han af dem, og alle, som hørdte hans forslag, anseet som en visionaire, og tilraadet at staae fra saadan daarlighed, som ikke vilde tiene til andet, end at giøre ham latterlig, saa det gik ham derudi, ligesom Cristophoro Columbo, der med sit forslag blev spotteligen viiset bort fra et Hof til et andet. Store og dristige foretagende have gemeenligen den skiæbne, og allermest udi disse Nordiske lande, hvor det strax heder drømme og daarligheder, naar en vil gaae fra den alfare vey, forlade det gamle slentreian og ophitte noget nytt.

Hr. Hans Egede blev ikke dismindre ved sit forsætt, saa at han ingen roe havde, før han forlod sit kald, og med hustrue og børn kom til Bergen, hvor han flittigen confererede med Biskop Clemens Smidt[808], og tillige med giorde Borgerskabet forslag om et Grønlandsk Compagnies stiftelse.

Han forestillede de geistlige, at det var Christne menneskers pligt at arbeyde paa Hedningenes omvendelse, heldst saasom de samme vare deres egne landsmænd[809].

De verdslige derimod, eller kiøbmændene forreholdt han den fordeel, de deraf kunde have udi handelen. Men han fandt lige saa liden bifald hos den ene stand, som hos den anden.

Herudover indgav han sit forslag til Kongen, og udvirkede en

befalning af Hans Majt. til Magistraten udi Bergen, at den skulde kalde Borgerskabet for sig, og at giøre forslag om et Grønlandsk Compagnies anrettelse.

Men, saasom endda de fleeste af Borgerskabet ingen smag fandt udi dette, reysede Præsten selv til Kiøbenhavn. Alle forundrede sig over hans bestandighed, og mange begyndte da at ansee den, som en særdeeles guddommelig indskydelse, og en hellig nidkiærhed, hvorvel andre forklarede hans forehavende, enten som virkning af ærgiærighed for ved nye og dristige forslag at bane sig veyen til lykke, eller af et uroligt og tungsindet blod, men de som kiende den gode mand, vidne alle eenstemmigen, at han var fornøyed med sin forrige lykke, saasom han levede udi et kald, der tilstrækkeligen kunde forsørge ham med hustrue og børn; De vidne oasaa, at han altid har passered for en forrnuftig mand, hvilket ogsaa udgangen har viiset.

Da Præsten kom til Kiøbenhavn, og, der fik leylighed at andrage sit forslag ved hoffet, approberede Hans Majt. hans forredragende, og lovede allernaadigst at hielpe til dets befordring, hvis Borgerne i Bergen kunde formaaes til at sætte noget udi handelen.

Derpaa reysede Hr. Hans Egede op til Bergen igien, og der drev paa verket med saadan iver, at Geistligheden og Borgerskabet giorde deres indskudd, som først beløbede sig til den summa af 5000. Rdlr. Siden have de tid efter anden giordt adskillige andre indskudde, saa at de omsider have faaet en Capital paa hen ved 12000. Rdlr. og blev da et Grønlandsk Compagnie oprettet *Anno* 1721.

Samme aar gik trende skibe hen til Grønland, og førdte med sig præsten, samt hans heele familie.

Det eene skib, som præsten var med, kom efter stor udstaaen farlighed, saasom det var omringed af drive-iis, endelig lykkelig til landet, hvor det overvintrede.

Det andet skib, som ogsaa kom frem, gik til Bergen igien samme høst uden ringeste ladning, efterdi reysen var forretagen noget silde paa aaret.

Det 3die skib fik paa reysen en styrtning paa sig, og maatte formedelst storm og uveir vende tilbage.

Saa her var derfore store bekostninger giordte uden nogen fordeel, som kunde bøde derpaa, hvilket foraarsagede ikke liden mishaab og forvirring.

Hans Majt., paa det at verket ikke skulde falde, greb allernaadigst Compagniet under armene, først ved at accordere et Lotterie, og siden ved at paalægge begge Rigers undersaattere en maadelig skatt.

Det første havde ingen fremgang, men skatten beløb sig til en anseelig summa.

Jmidlertid satt præsten sig med 40. mænd, som der forbleve, fast ud i landet, og lod bygge et huus, hvortil de vilde selv, saasom de ere af en sagtmodig natur, vare dem behielpelige.

Colonien blev anlagt paa en øe uden for det saa kaldte Bals riviere ved 60. grader, dog bleve ingen skandse anlagt, men stykker[810] bleve plantede uden for huuset paa en klippe.

Anno 1722. gik et skib didhen med proviant, og aaret derefter nemlig 1723. tre andre skibe, hvoraf det eene forgik udi storm og blev borte uden for iisen; Det andet overvintrede udi Grønland, og det 3die som skulde være paa hvalfisk-fangst, kom til Bergen igien 1724. med en fisk paa meer end 50. kordeler, som kunde beløbe sig 2.700. Rdlr. værdi med tran og

fiske-been, som da var i god priis.

Anno 1724. blev et skib udsendt for at opsøge den saa kaldte **Øster-bygd;** Som man af historierne veed særdeeles at have været bebygd af de gamle Norske; Thi Erik Rødhoved deelede landet udi vesterbygd og østerbygd. Men skibed kunde ikke komme forbi formedelst iis, hvorfore det maatte giøre vendereise, og bragte intet med sig tilbage.

Udi samme aar gik et andet skib ud, for at søge kusten af America, i tanke der at finde træ og brænde. Men, som det ikke kunde komme fort for iis, gik det hen, og oprettede en loge paa et sted kalded **Nepesene** liggende paa 66½. grad. Der overvintrede skibsfolkene tillige med den ny præst Hr. Albert Top, som af Hr. Hans Egede var forlanged til medhielp.

Men efterfølgende foraar, da samme præst tillige med de andre forlod Nepesene for at begive sig til den første colonie, blev logen opbrændt, som man meener af Hollænderne.

Anno 1725. bleve atter igien to skibe udsendte, hvilke komme tilbage med en maadelig ladning, af dette kand sees, udi hvad slett tilstand da Compagniet maa have været, og at det heele verk ufeilbarligen havde villet blive til intet hvis Hans Kongl. Majt. af en særdeles nidkierhed ikke havde understøttet det paa saadan maade, som tilforn er omtalt.

Imidlertid beflittede præsten sig paa at lære det Grønlandske sprog, og at vinde indbyggerne ved godhed og sagtmodighed; Han forhvervede sig stor kierlighed og anseelse hlant dem, ja større end han forlangede; Thi de fattede saadanne høye tanker om ham, at alle de, som noget manglede, komme til ham, og bade ham blæse paa sig.

Han melder selv udi sin journal, at det er et ærligt godgiørende og særdeles fredeligt folk. De leve aldeles uden Regiment og

Øvrighed i den naturlige stand. Om sommeren ere de paa jagt og fiskerie, og om vinteren slaae de sig sammen paa et og andet sted, for at fortære med hinanden hvad de have jaget og fisket.

Præsten tilskriver dem ingen religion, skiøndt deres andagt, som man paa visse tider bliver vahr hos dem, synes at beviise *contrarium*, ja deres koglerie og besværinger, som de ideligen øve, tilkiende give end excess af religion og overtroe. De øve adskillige moralske dyder, og det meer af naturlig drift end af speculation; Thi der er praxis uden ringeste theorie; Ligesom blant os er theorie uden praxi.

Saaledes elske forældre inderligen deres børn, og ægtefolk (thi enhver lader sig nøje med sin kone) leve kierligen sammen. De holde sig fra tyverie, klamer og mord, forældre ligemaade fra ægteskab med børn, allene af naturlig drift uden at vide hvorfore; Et hærligt beviis mod dem, som foregive, at blodskam strider ikke mod naturen; Thi de ere ellers udi all ting grove og vankundige.

At de i det ringeste ingen store Astronomi maa være, viser den meening de have om maanen, nemlig, at, naar den gaaer under horisonten, er den paa jorden for at proviantere sig, og jage efter sælhunde.

Men, hvor umuelig den meening end er, saa kand dog de gamle Grækers og Romeres agtes ligesaa latterlig, i det de troede, at soelen dukkede ned hver aften mit udi haved ved Cadix, saa at det snorrede og susede i vandet derved, ilige-maade deres, som troede, at, som jorden var flak og grundfæst, soelen, da, naar menneskerne hvilede, listede sig hemeligen om natten tilbage paa himmelen, for at skinne om morgenen udi Osten igien.

Af den tanke, som Grønlænderne have om maanen, kand man slutte, at de maa ikke være samme planet synderligen bevaagne, efterdi den faldet dem ind udi næringen. Ellers dømme eenfoldige mennesker om alting efter deres egne idrætter.

Grønlænderne tænke, at intet andet forrettedes paa jordens klode end at jage efter sælhunde, ligesom det vankundige folk, Paul Lucas[811] fortæller om udi sin reise beskrivelse, der nærer sig allene af silke-orme og derfor meener, at all rigdom bestaaer udi morbærtræer, hvorudover, da een af dem blev fortaalt om den Franske Konges rigdom, sagde han. **Den Konge maa da have mange morbærtræer**.

Nogle af de vilde have holdet til udi præstens huus heele vintre, og bleve to af dem sendte for nogle aar siden til Kiøbenhavn, hvor de offentligen for Kongen og den heele stad lod fee deres store behændighed udi at roe og at skyde med deres haand-piile eller kastepile: De syntes meget lærvillige besynderlig den eene, hvis navn var Pock[812]. Han lærdte i en hast at skrive Danske bogstave, og har jeg selv seet ham skrive Kongens navn Fridericus 4. og det temmeligen vel. Han var ellers munter, lystig og lattermildig, da derimod den ældre **[Qiperok]** saae noget tungsindig ud, hvilken tungsindighed tilskreves den længsel han havde at see sin hustrue igien. Den samme døde ogsaa paa hiemreisen til Bergen, hvor han ligger begraven.

Man kan heraf see, at det ikke vill være vanskeligt med tiden at polere et folk af saadan god natur, og maa man derfore omgaaes dem med en synderlig lemfældighed, efterdi den fordeel man kan vente ved handelen beroer meget paa indbyggernes kierlighed, som skall drive dem til heller at afhandle deres vahre til Danske og Norske end til Hollændere.

Der har ellers været tvisted, og endnu tvistes, om det er umagen værd at fortsætte denne handel, og at underholde Colonier udi et saa mavert land.

De som ikke ere for denne handel, anføre saadanne raisons. Landet bringer intet til veye uden noget græs, farten er vanskelig formedelst iis, man kunde have større fordeel ved at bruge skibene allene til hvalfiskfangsten, som tilforn; Hollænderne taale ikke, at Norske Colonier rodfæstes udi landet, besynderlig, om de fornemme, at deres handel med indbyggerne derved lide afbræk, og andet saadant meer.

Dertil svares (1) at et land, hvor der er saadan stor græsgang, er altid værd at tage i posession; Thi, hvor der er god græsgang, der kand fødes got qvæg, som giver melk, smør, ost, uld, skind. etc. Jsland producerer ei heller synderligen andet end græs; man kand derforuden ei paa veien did hen fange hvallfisk som ved Grønland, og dog kand ingen sige, at Jsland er jo et land [= at Island ikke skulle være et land], som er værd at eye.

At den handel, som drives med Grønlænderne, maa være af vigtighed, kand fees deraf, at Hollandske skibe kand bringe for nogle 100 Rdlr. af smaat dukke tøy didhen, hvilket omvexles med solide vahre, som findes udi landet.

(2) Farten har aldrig været anseet af saadan vanskelighed, at den har kunnet afskrække kiøbmænd at handle paa de kuste.

(3) De, som anvende skibe til hvallfiskfangsten allene, maa lave sig paa mange forlorne reyser. Da derimod, naar handelen kommer i stand med indbyggerne udi Grønland, da kand aldrig vahre sattes til retour.

Endelig (4) hvad Hollænderne angaaer, da, hvis de tentere [= tendére?] noget derimod, overtræde de natur og folkeretten,

og kand aldeles ikke beklage sig, om man øver repressalier. Hvis man allene bringer det saa vit [= hvis man når så vidt som] at man ballancerer udi handelen, saa vindes dette derved, at man kand oplyse en anseelig hob grove hedninger.

Men, for at komme til historien igien, da bleve atter *Anno* 1726. udskikkede tvende skibe, af hvilke det eene forgik, og det andet, som overvintrede, kom 1727. tilbage med sager af henved i 1.600. Rdlr. værdi, og bestod udi skindvahre og spæk.

Anno 1727. gik ogsaa trende skibe med proviant til Colonien, og komme tilbage om høsten førende med sig 60. cordeler spæk og nogle skindvahrer.

Jkke desmindre despererede dog interessenterne om at nyde nogen fordeel ved denne handel, og ingen havde lyst til at giøre nytt indskudd, saa at det havde anseelse, at handelen vilde gandske falde, endskiøndt Kongen adskillige gange havde grebet compagniet under armene, nu med at tillade et lotterie, nu med at paalægge begge Riger en skatt, kalden den Grønlandske skatt.

Hvorudover H. M. omsider tog handelen til sig, og udi det aar 1728. skikkede skibe og folk did hen med alle fornødne ting som qvæg og hæste til en ret og bestandig Colonies stiftelse.

Angaaende de vahre, som didhen føres, og derfra igien bekommes, da føres didhen skiorter, strymper, knive, saxe, angle, synaale, fingerbører, messing-kiedler, træ-bakker, tinstøbe, leigter [= trælægter] tilligemed andre smaa ting, som knappenaale, u-ægte perler etc.

Derfra føres igien spæk, fiskebeen, eenhorn [narhvalehorn], reensskind, reveskind, og sælhundsskind, og kand man for smaat dukke-tøy tilhandle sig vahre af stor værdi. De fiske

ellers i landet smaa lax, eller store ørter, smaa torsk, og nogle rødefisk, i fastetide og iblandt om sommeren nogle hveter; Reensdyr, harer og ryper haves der vel ogsaa, men de ere saaledes forjagede af Grønlænderne, at man faaer kun faae af dem at see. Der falder ogsaa en stor hob alliker og søe-sugle, som Grønlænderne spise i mængde.

3 - Island

[Dette stykke trykkes med pga sammenhængen med Grønlandshandelen og fordi der står ting deri der har relation til Povel Juel's virke som amtmand i Lister og Mandal].

Hvad sig anbelanger den Jslandske handel, da have Hollændere, Hamborgere, og Bremere i forrige tide haft landet udi beseiling. Hvad bemeldte folk derfor have givet til erkiendelse, skal jeg ikke kunne sige, saasom jeg intet derom har fundet.

Den store og høypriselige Konge Christ. 4. tog denne handel først fra de fremmede, aar 1619. og 1620. oprettede for den Jslandske handel et compagnie udi Kiøbenhavn, og gav samme Compagnie herlige privilegier, saa at de fik ei allene Jslands, Ferrøes og Heth-landes, men end og Nordlands handel, hvilken Compagniets interessenter, administrerede udi meer end 40. aar indtil 1622. da det ved en forordning af 7. Martii blev ophæved.

Det fornemste som i den tid tildrog sig var at Tyrkerne udi det aar 1627. komme under Jsland, faldte ind udi Grindevig og Vestmands-øe, og bortførdte en hob folk udi slaverie til Algier tilligemed et skib og dets heele rustning, og maatte Kongen 1629 løse fangerne tilbage.

Denne ulykke foraarsagede, at Compagniet blev ophæved, og var udfaldet saaledes, at den, som havde indskudt i Compagniet 1000. courante daler, fik henved 500. daler igien, og den, som ikkun havde indskudt 200. courant daler fik intet tilbage.

Hvad ellers udi disse 40. aar videre passerede og hvorledes Compagniet reisede sig igien, er mig uvitterligt. Jeg finder

allene at Compagniet betalede til Kongen udi forpagtning for hver havn en portugaløs, af hvert skib til Lehnsmanden eller Stifts-Ambtmanden 16. specie Rdlr. forruden en hvis sum af Vestmans-øe til Kongens fadebur.

Efter den tid indfandte sig interessentere, som deelede landet udi 4. parter. For den eene part allene var tegned Præsident Hans Nansen. For den anden part Borgemester Christoffer Hansen. For den 3die Fru Amiralinde Adelaer, og for den 4de part Jonas Trellundt hvilke 4re gave aarligen udi forpagtning af heele Jsland 4000. Rdlr.

Anno 1680. den 12. Febr. blev ved en forordning giordt kundbart, at handelen, naar den de 4re hoved participantere given Octroi var til ende, skulde udi et vist compagnie indrettes, og blev Borgemester Bartholomæus Jensen navn given, som den hos hvilken de lysthavende sig kunde angive, og, saasom udi det aar bemeldte 4re participanteres forpagtning havde ende, saa blev den Jslandske handel overladt forr en viss taxt aarlig til Borgemester Bartholomæus Jensen, Assessor Henrik Højer, Morten Nielsen, og Thomas Jensen Dobbelsteen, og dem, som Directeurs tilladt, at samle participantere, og at legge til Compagniet en fast grundvold, saa og derover at forrfatte et reglement, saa at participantere skulde være 10. i tallet, og udredningen skee fra Kiøbenhavn.

Anno 1684. den 29. Januarii blev handelen første gang ved offentlig auction forpagted paa 6. aar, og er ved saadan forpagtning bleven continuered indtil denne tid, saaledes at hver Jslandsk kiøbmand udi Kiøbenhavn har sin havn, hvoraf han svarer forpagtningen til Kongen.

Hvad handelen paa Jsland ellers i almindelighed angaaer, da har jeg tilforn antegnet, at landet er deelt udi fiskerhavne og

slagterhavne. Skibene fra Kiøbenhavn komme gemeenligen til fiskerhavnen in Majo og Junio, og gaae fra landet igien i Augusto, derimod komme de til slagter-havnene i Junio og Julio, og gaae bort igien i Septembri.

Det er alle andre folk forbudet at handle derpaa under skibs og ladnings forliis, og de Kongl. betiente, som findes at handle med luurendreiere, straffes paa deres bestillinge, boeslod, og efter sagens beskaffenhed med Bremerholm.

Lurendreierne ere gemeenligen Engellændere og Hollændere, iligemaade undertiden skibe fra Bayone og Biscayen, hvilke under prætext af hvalfiskfangsten snige sig til at handle med indbyggerne.

De fornemste kiøbmands vahre, som søres til Jsland ere meel, specie Rdlr. jern, kobber, salt, viin, brændeviin, mød [mjød], øll, tobak, klæde, lærret, fisker-redskab, iisen-kram, tømmer og vogenskudd [= brædder af knastfrit træ].

Udførselen derimod fra fiskerhavnene er tørfisk, tran, klipfisk, salt torsk, strømper, vadmel, og edderdun; fra slagter-havnene faare og ox-kiød, lammeskind, tellig, smør, tran, strømper, uld, vadmel og undertiden torsk og klipfisk.

[Herefter følger et afsnit om **nationaløkonomiske sammenhænge** der er optrykt på s. 851 og frem].

4 - Om den Danske Rets Oprindelse og Fremvæxt.

[Cap. XII.]

Angaaende historien af den Danske Ret, da maa der ved i agt tages adskillige Periodi: den første Periodus befatter den tid paa hvilken der vare ingen Konger, men allene Dommere udi Dannemark, da var ingen skreven Ret, men alting blev dømt efter naturlig billighed og Sedvane. Den anden Periodus indeholder den tid Dannemark var regieret af de hedenske Konger, da der bliver hid og did noget meldet om Danske love og forordninger. Under den 3die Periodo befattes den tid fra Christendommens begyndelse udi Dannemark indtil de Oldenborgske Konger, da den Danske Ret blev meget forbedret besynderlig af de Waldemaris. Den 4de Periodus befatter den tid, fra hvilken det Høylovlige Oldenborgske Huus kom at sidde paa thronen indtil Souverainitetets restitution. Under den 5te og sidste Periodo forrstaaes den tid fra Kong Friderik den 3die indtil denne dag, udi hvilken tid den Danske lov og ret er kommen paa sin højeste spitse:

Det er uvist, hvorledes den Danske ret var udi den første Periodo under Dommernes Regiering (om Dannemark ellers nogen tid haver været regieret af Dommere, hvilket blant andre Doct. Sperling haver nægtet udi hans *commentario* over det ord **Konning**) Saasom samme tiders historier ere meget mørke, uvisse og ufuldkomne. Det er rimeligt, at der udi den tid ingen skrevne love have været, men, at alting er blevet dømt efter skik og sedvane, og kommet an paa fornuftige mænds skiønsomhed, hvilket gives tilkiende udi Fortalen af Kong Christians Lovbog med disse ord: **Udi gamle dage bestoede Lovene meer udi undersaatternes ihukommelse end udi skrevne bøger.**

Det samme bevidner ogsaa Loccenius om de Svendske udi hans *Antiqvitatibus Sveogothicis*: **Udi den Svenske Republiks barndom vare saavelsom paa andre steder ingen skrevne love uden de, som vare indprentede udi undersaatternes hierter.**

Men, da Kongerne komme at regiere udi Dannemark, begynte den Danske lov og Ret tid efter anden at tiltage, omendskiønt dens tilvext var ikkun liden og ringe udi den anden Periodo under de hedenske Konger, af hvilke de fleste ere vel blevne bekiendte af en eller anden lov eller forordning, men ingen af dem fortiener navn og titel af lovgiver. Men, da den Christelige troe blev indført, begynte den Danske Ret daglig at faae kræfter og stor tilvæxt. Den første og hart ad eneste af de Danske hedenske konger, som gav lov for Christi tider, holdes for at have været Skiold, den 4de Danske Konge hos Saxonem og andre, men den første hos Svend Aagesen og de Jslandske Skribentere. Om denne Skiold vidner Saxo Grammaticus, at han afskaffede ugudelige love, og gave andre nyttige i steden for dem igien.

Den navnkundige Kong Frode 3. som regierede ved Christi tider gav adskillige love saavel for udlændinge, som indlændinge. En stor deel af bemelte love blive paa adskillige steder opregnede af Saxone Grammatico udi samme Konges Historie.

Bemelte historie-skriver melder ogsaa om nogle love og forordninger som udi en stor dyr tid bleve givne af Kong Snio, saasom at giestebud skulde afskaffes, og ingen sterk drik bruges.

Samme Saxo taler ogsaa om Regner Loth Brog, at han forordnede, at en hver huusfader skulde overgive til krigs-

tieneste den af sine sønner, som var mest uduelig, og han ingen anden god forhaabning havde om, hvilken lov han dog siden forandrede ved en anden forordning, som strider lige imod den første, nemlig at enhver huusfader skulde give til saadan tieneste sin beste og dueligste son eller tiener. Videre forordnede han efter samme skribents beretning, at alle tretter skulde efterforskes, og dømmes af 12 gamle fornuftige mænd, og hermed endes den anden Periodus.

Hvad de Christne Konger anbelanger, da er Harald Gormsøn den første lovgiver af dem. Om hans love taler Conringius udi den Tydske rets oprindelse saaledes; **Det er klart og beviisligt, at omliggende Tydske folk have bekommet adskillige love af den mægtige Danske Konge Harald, som regierede udi Keiser Ottonis 2di tid.** Til bevisligheder derpaa citerer han Adamum Bremensen, og efter ham Helmoldum, hvilken taler saaledes om Kong Harald: **Denne Konge var formedelst sin høyviise regiering udi saadan anseelse, at hans love og forordninget endnu blive nøje i agt tagne, saa vel af Saxer som af Danske.**

Albertus Stadensis siger, at samme Harald gav de Friser, og dem, som boe paa hin side Elben adskillige love og Forordninger.

Efter ham fuldte Svend Tiuguskieg, som udgav den bekiendte fordeelagtige lov for Fruentimret, at døttrene skulde arve den halve deel imod sønnerne, hvilken lov endnu staar ved magt. Aarsag til samme lov, giver Hvitfeld vitløfteligen tilkiende med disse ord: **Kong Svend blev 3 gange fangen af de Juliner, fra hvilke han maatte løse sig med en stor sum penge. Da han skulde rancioneres den 3die gang, og der af landet ikke kunde bringes saa meget til veye, gave landets døttre deres guld og sølv-smøkker dertil, hvorudover Kongen**

siden gav dem den frihed, at de udi all arvedeel skulde tage den halve deel imod deres brødre; Thi tilforn var det ikke saaledes her i landet. Der blive ogsaa antegnede andre af hans love, nemlig, at han afskaffede dueller, og indstiftede det saa kallede jernbyrd.

Blant de fornemste Danske lovgivere regnes ogsaa Knud den store, hvilken den gamle Danske skribent Svend Aagesøn siger at have stiftet den ret gemeenligen kaldet **Witterlaghs-Ret,** eller gaards-ret udi det aar 1053. Samme Ret florerede udi Dannemark udi 8 Kongers tid, som bemelte Svend Aagesøn opregner, og blev noget forandret under Kong Nielfes Regiering. Efter Kong Knud den Sietes befaling blev den ved Erkebisp Absolons flid og omsorg først fat udi pennen, og fammenskreven.

Noget efter Kong Knud fuldte Harald Svend Estridsøns son, hvis love opregnes af Saxone og siden af Crantsio med disse ord: **Kong Harald, efter at han havde beraadslaget med sine Mænd, udgav nogle forordninger, som han havde lovet om Provokations Ret, Dueller og andet Justitien angaaende.** Og, omendskiønt han siden efter Saxonis beretning svækkede de af ham selv udgivne Love, saa bleve de samme dog, saasom meeninge mand meget behagelige, længe udi agt tagne, hvilket Ælnothus udi Knuds den helliges levnet bevidner saaledes: **De love, som bleve givne af Kong Harald, begiere de Danske at blive holdne ved lige af alle Kongerne, baade dem, som skal udvælges, og dem der ere udvaldte, og blive samme Konge formedelst bemelte givne love af Undersaatterne høyt anfeede og elskede.**

Om Knud den 4de vidner Hvitfelt, at han forandrede, og corrigerede de gamle rigets love og sedvaner, og gav andre nye; Bemelte Hvitfeld regner ogsaa Kong Erik kaldet Ejegode,

og siger, at han gav gaards retten og recessen, som findes udi den skrevne Skaanske Lovbog. Han udgav en nyttig forrordning om tiende, om et mode, som aarligen Trinitatis Søndag skulde holdes til Nyborg.

At Erik den 3, kaldet gemeenligen Emund, ogsaa haver givet love vidner Crantsius, som taler derom saaledes: **Jmidlertid fornyede Kong Erik Fædernelandets love og rettede gamle vildfarelser.**

Men hidindtil havde den Danske ret været af liden anseelse, og ligesom ubekiendt indtil den blev giort mere bekiendt og anseelig af Kong Waldamar den Store, eller Første, hvilken udgav baade de Skaanske og Siællandske love, og publicerede iligemaade bemeldte Provinciers kirke ret; Omendskiønt der findes de, som have tilskrevet samme love Kong Waldemar den 2, hvilke den berømmelige Hvitfeld dog krafteligen igiendriver udi fortalen til de Skaanske lovers oversettelse paa Latin. Han viiser af krønikerne og Cronologierne, det ganske at være klart, at de Skaanske love ere publicerede længe for de Jydske, derforuden slutter han ogsaa af den store forskiel der er imellem den Jydske lov og bemelte Skaanske og Siællandske love, at de ikke ere stiftede af een Lovgiver, efterfom de sidste ikke ere saa fuldkomne som den Jydske lov. Udi den Skaanske lov laster han besynderligen dette, at de fleste sager blive *deciderede* ved jernbyrd og andet deslige, da derimod den Jydske lov forordner, at udi alle sager skal paakiendes ved vidnesbyrd og dom. Men om samme Waldamarus er allene autor til de love han haver publiceret, eller om han haver samlet dem sammen af adskillige sine Formænds Constitutiouer og forordninger, derom kand ingen fuldkommen vished gives. Nogle meene, at Høystbemelte Kong Waldamar har selv været Stifter ikkun til

nogle faa af dem, men, at han haver sammensamlet sine Formænds love og redigeret dem til et Corpus, udi hvilken meening ere Arild Hvidtfeldt og den Svenske skribent Hadorph. Men, omenskiønt det er rimeligt at Kong Waldamar sig derudi saaledes haver forholdet, saa kand man dog ikke sikkert bifalde deres meening, som slutte saadant, besynderligen, eftersom den er meere grundet paa gisninger end paa sikre beviisligheder. Ja Arild Hvitfeldt bekiender selv, at disse love ere en stor deel tagne af den Saxiske Ret, kaldet **Saxen-Spiegel.** Hadorphs meening er derudi af ingen gyldighed efterdi hand fradømmer Kong Waldamar de Skaanske love, faasom udi samme love endnu er ved magt den ret om jernbyrd eller at bære gloende jern til sin befrielse, hvilken ret han holder fore ikke at kunne tillades af Waldamar, som en Christen Konge. Men at samme meening er ilde grundet kand iblant andet sees deraf, at samme Waldamars Søn og Successor *Canutus Sextus* tillader saadan jernbyrd udi en af sine forordninger. Derforuden findes udi et tillæg til de Skaanske love en Waldamari 2di forordning til de Skaanninger, om saadan jernbyrds afskafselse, og at man udi dets sted skal bruge vidner, hvoraf man kand see, at denne vantro blev først gandske afskaffet udi Waldamari 2di tid, ikke at tale om den maade at beviise sin uskyldighed paa ingenlunde var holden vederstygelig blant de Christne, men heller blev brugt med ærbødighed, og der for blev kaldet **Guds dom.**

De første love, som man finder Kong Waldamar den første har udgivet ere de Skaanske, hvilke bleve udgivne udi det aar 1163, saasom Arild Hvitfeld bevidner udi fortalen af den latinske version; De bleve ogsaa af alle Danske love først trykte udi Kiøbenhavn in 4to. med saadan titel: **Her begynder den Skaanske ret skreven paa oprigtig Dansk sprog, og deelt udi 17. bøger, hvoraf enhver bog haver sit register.**

Denne Ret haver Erke-bispen af Lund Andreas Sunonis oversat paa latin. Manuskriptet deraf haver Arild Hvitfeldt fundet, hvilket han med stor flid haver igiennemseet, forbedret, og til trykken befordret med en lærd fortale om de Danske love. Han havde og i Sinde at giøre en forklaring derover, og at viise udi hvilke artikle samme Ret var bleven forbedret, men han forandrede siden saadant sit lovlige forsæt.

Paa samme tid blev udgiven den Skaanske kirke-ret hvorom Hvitfeld taler saaledes udi Kong Waldamars historie: **Anno 1162.** som **var Kong Waldamars syvende regierings aar, da Erke-Bisp Eskild havde** siddet **udi 25. aar, blev given kirke-Loven indeholdende 25. Artikle** hvilken fi**ndes føyet til** de **andre Skaanske love.** Samme Ret begyndes med saadanne ord: **Dette er den ret, som blev given af Erke-Bisp Eskild udi det mode, som blev holdet udi Steen-huuset imellem Lund og Dalbye udi Skaane efter Skaaningernes, besynderlig Landsdommers Thords begiering, efterdi den forige Lov var alt for streng.** Denne Lov er ligesom en kilde for de efterfølgende kirke love, og derfore **[græske bogstaver, s. 654]** kaldes **Skraae** eller Lov.

Siden gav Høystbemeldte Kong Waldamar de Siællandske Love, saasom Hvitfeld vidner udi samme historie saaledes: **Anno 1171. da Waldamar havde regieret udi 14. aar, og Erke-Bisp Absalon siddet udi 13. blev den Siællandske ret gi-ven.** Her ved er at merke, at den Siællandske Ret, som nu omstunder findes trykt, er hverken Waldamari *Primi*, som de fleeste have troet, ey heller Waldamari 2. hvis fortale findes hos samme lov, men Kong Eriks den 7des hvilket oftbemeldte Arild Hvitfeld haver vel udi agttaget udi samme Kong Eriks historie: Bemelt Kong Erik siger: han gav den Siællandske ret, deelt udi 6. bøger, som nu staar ved magt; Tilforn blev brugt

Kong Valdamars Lov, kaldet den nye, som indeholder ikkun 3. bøger.

Udi samme aar blev den Siællandske kirke-rett publiceret, og det til Ringsted af Erke-Bisp Absalon, hvilket kand sees af efterfølgende ord, som findes lagde til samme ret: **Disse Love ere givne udi almindelig mode onsdagen for St. Jacobs-fest den 14. vinter fra Kong Waldamars kroning, da Erke-Bisp Absalon havde siddet udi 13. vintre. Fra Christi fødsel indtil disse Lovers publikation ere 1170. vintre 7. maaneder og 10. dage;** Af hvilke ord Ole Worm har holdet fore, man kunde viise, paa hvilken tid den Siællandske verslige ret er bleven given, da dog udi samme ord meldes alleene om kirke-Rettens publication, saa det derfore er ligesaa uvist som tilforn, naar samme Ret *sc.* den verdslige blev given, uanseet at Arild Hvitfeld har antegnet aaret, paa hvilken den blev publiceret. Det er let at see, at samme Siællandske kirke-ret er tagen af den Skaanske, naar man ligner den ene imod den anden. Den blev trykt til Kiøbenhavn aar 1505. og atter igien 1576. tillige med Kong Eriks Siællandske Ret, af hvilken Konge den efter Hvitfelds beretning er bleven forøget og forbedret.

Af samme Waldamar blev ogsaa given den saa kaldte **Rigens Rett og Deele**, om man ellers kand troe Lyschander, som først haver holdet Waldamar for samme Lovs Autor; Men det synes rimeligt, at saadant er ikkun en puur gisning af bemelte skribent, hvilken haver villet tilskrive Waldamar saadan ret, hvis Autor tilforn var ubekiendt, thi der staar udi dens fortale som blev udgiven og forøget efter Christiani 4ti befalning, at samme Ret udi det aar 1244. er bleven stadfæstet og forøget af Kong Erik, men det ikke er vitterligt, hvo der har udgivet den. Weile udi hans glossario deeler den i 3. Artikle. Arild

Hvitfeld taler udi Kong Erik den 7des historie om en lehns-ret, Som Kong Waldamar gav Adelen udi Lifland. Kong Erik siger han gav Adelen udi Lifland ved Bispernes og Stændernes Samtykke udi Dannemark den lehns-rettighed, som endnu staar ved magt udi Lifland, videre, siger han, at fortalen til samme lehns-ret viiser, at Kong Waldamar den første bragte de Adelige familier ind udi Lifland, og gav dem lande, samt adskillige privilegier og friheder, men, at denne Kong Erik lod udi mange poster forbedre og udi pennen forfatte samme Ret, paa det at den maatte være vitterlig for alle.

Det er klart, at Kong Knud den 6te Waldamari Søn og Successor udi Regieringen ogsaa haver givet adskillige love og forordninger; Derom taler Hvitfeld saaledes udi samme Konges historie: **Udi samme aar nemlig 1202. lod han udgaae en forordning at en manddrabers venner og slegtninge ikke skulde være forbundne at give misdæderen nogen Saal.** (Saaledes kaldtes i gamle dage de bøder, som maatte betales for manddrab, hvilke vare deelte udi 3. parter, den første deel skulde betales af manddraberen selv, den anden af hans slegtninge paa fædrene, den 3. af hans slegtninge paa mødrenes side) om denne forordning, som ellers ingen anden steds findes, taler Andreas Sunonis udi de Skaanske Lovers oversættelse paa latin saaledes: **Førend den nye forordning blev udgiven, maatte manddraberen eller hans arving allene til bøde give den første deel af sine middeler, den anden deel kunde han fodre af sine fædrene, og den 3die af sine mødrene slegtninge.** Men, fordi gemeenlig af de fleste saadanne slegtninge blev udpresset mere end dem tilkom at give, da, paa det, at en misgierning ikke skulde være nogen til gevinst og baade, og ophidse menneskerne til at giøre ont, for at profitere deraf, afskaffede Høystbemeldte Kong Knud meget

viiseligen saadan lov.

Men Kong Waldamar den anden, kaldet den Sejerrige overgik langt alle sine forfædre udi at give nyttige love og forordninger. Der findes hans haandfæstning, som indeholder 24. paragraphos, indførdt udi den Jydske lov. Hvitfeld melder om adskillige andre samme Waldamari forordninger, som bleve givne førend den Jydske Lov blev forfatted: **Kong Waldamar,** siger han, **kom siden til Dannemark igien, hvor han satt alting udi god skik, og udi det aar 1203. med Raadets og Almuens samtykke gav nogle love og forordninger, som findes udi den Skaanske Ret.** Af disse Hvitfelds ord skulde man slutte, at de forordninger, som ere annecterede til den Skaanske ret, ere Kong Waldamars den 2dens, hvilken gisning bestyrkes meget deraf, efter som de findes ikke udi de ældgamle bøger, men findes siden at have været indførdte. Derforuden kand man ufeilbarligen see at den forordning om jernbyrds afskaffelse, som findes iblant de andre, erkiender Kong Valdamar den anden for Autor, efterdi hans formand Canutus 6. befaler udi en af sine forordninger at bruge saadan jernbyrd; Saa at man kand see, at denne vantro haver gaaet udi svang indtil Kong Valdamar 2. Foruden ovenbemelte forordning melder Andreas Sunonis om en anden med disse ord: **Efter Waldamari 2. tilskyndelse besluttede Rigets-Mænd udi Skaane, at de saakaldte Saal,** hvorom tilforn er meldet, **skulde gandske afskaffes**, og at [ER DET FØLGENDE I FED?] **manddraberen allene skulde fyldest giøre af sine egne midler, og at ingen bøde for mord eller anden misgier[n]ing skulde fodres af manddraberens slegtninge, paa det at den uskyldige ikke skulde lide for den skyldige, ja, at den skyldige allene maatte straffes for sin misgierning.** Oftbemelte Andreas Sunonis melder ogsaa om en anden forordning, Som uden tvil ogsaa tilhører

Valdamar den anden. **Efter den nye Waldamars forordning,** siger han udi den latinske version, **blev beskikket, at, naar nogen blev omkommen af de dyr, fom ere af en vild natur, saasom ulve, biørne, vildsvin, ørne og andre, skulde derfor betales 9. mark af dem, der ejede samme dyr, og 3. mark, dersom nogen af dem blev saaret, men, dersom nogen blev enten ihielstagen, eller saaret af dyr, der af naturen ikke ere aldeeles saa grumme og vilde, saasom hiorte og høge, skulde Herren af samme dyr ikkun betale 3. mark.** Derforuden citeres ogsaa af samme skribent en anden forordning given af Kong Waldamar 2. udi samme latinske version med disse Ord: **Dersom nogen udi Kongens enten personlige nærværelse, eller naar han ikkun er tilstede udi stiftet, bedriver noget mord, skal han ævig være fredløss efter Kong Waldamars nye forordning. For saar skal betales 40. mark til Kongen, og 40. mark til den, som skaden havet faaet.** Derforuden tilskriver Helvaderus[813] samme Kong Valdamar en anden lov, hvorved tilstedes qvindekiønnet at gaae udi halv arv med brødrene, efterdi de havde løset Kongen fra fienden med deres smykker, men, man kan let see, at Helvaderus herudi har confunderet Kong Valdamar med Svend Tiuguskieg, hvorom tilforn er talt. Men det som giorde denne høypriiselige Konge mest berømmelig, var den Jydske lovs forfattelse, hvorudover han med et besynderligt navn fortiente at kaldes den Danske Lov-giver. Historien til den Jydske lovs publication beskriver Hvitfeld udi Kong Valdamars levnet saaledes: **Ao. 1240, da Kong Waldamar regierede udi god fred og rolighed, og fornam den store u-samdrægtighed, som var udi Dannemark imellem indbyggerne, eftersom de ikke kunde komme oveteens udi domme og rettergange (thi mange vilde at sagerne skulde dømmes efter den Keyserlige ret, hvilket**

da var meget brugeligt her udi Riget formedelst adskillige fremmede lærde mænd, som vare komne til Dannemark). Videre siger han: **Det fandtes ogsaa andre her udi Riget, som hængte ved de gamle Kongl. haandfæstninger samt ældgamle skikke og sedvaner, item den Siællandske og Skaanske ret, som Waldamar 1. havde givet, hvorudover den gode Waldamar stævnede et almindeligt mode til Wordingborg, hvor det mødte 3de hans Sønner Erik, Abel og Christopher, Uffo Erke-Bispen af Lund tillige med andre Biskoper, Rigets Raad med de fornemste Adelsmænd, og da udi alles forsamling lod Kong Waldamar sammenskrive den Jydske ret, hvilken ret vi endnu bruge, og da han havde publiceret samme lov, og alle med eed den havde bekræftet, lod han strax forbrænde alle gamle love og sædvaner, som stridede mod samme ret. Angaaende de Skaanske og Siællandske love, som hans Fader Kong Waldamar den 1ste havde givet, dem lod hand blive ved sit verd, efterdi dette Rige, som under adskillige Konger tilforn var deelt, ikke saa hastig kunde bringes til at leve under een lov; Thi det var da vanskeligere end nu at befatte det hele Rige under en almindelig ret. Formedelst denne velgierning bliver Kong Waldamar af os høyligen berøm. met og anseet.** Disse Hvitfelds ord blive bekræftede af den gamle Siællandske krønike skreven af en ubekiendt Autor og publiceret af Professor Arnas Magnusøn, udi hvilken krønike man læser efterfolgende ord: Udi **dette aar nemlig 1240. publicerede Kong Waldamar den Danske** lov, og lod ham **sammenskrive udi den** Danske **bog, hvilken bog begynder saaledes: Mæth Lagh skal mand land byggia**. Hvitfeldt bekiender, at en stor deel af samme lov er udtagen af den Saxiske ret, omendskiønt Peder Galthe udi sit skrift *de Jure danico* er af

anden meening, hvilken dog ikke fremfører tilstrækkelige beviisligheder til at bestyrke samme meening, og kand man klarligen see, at mange poster ere tagne af den Saxiske og Keyserlige Ret, og indførte udi samme Jydske lovbog. Hvitfeldt berømmer høyligen samme lov, og siger at den langt overgaar alle andre Danske love udi maaden at fuldføre en sag og dømme udi tvistighed, og ønsker derfore, at den maatte have sted over det heele Rige. Samme ret florerede ikke alleneste udi hele Jylland, saavel Nord Jylland som Sønder-Jylland, eller det Førstendom Slesvig, men endog udi Holsteen, Fyen og andre Provincier, og blev moxen stedse uforandret indtil adskilligt derudi blev forbedret ved Christiani 3 Recess, og endelig den gandske blev afskaffet ved Christiani 5 store lovbog.

Denne Jydske lov blev allerførst trykt paa gammel Saxisk eller Holsteensk, dog uden udtolkernes navn, item stædets, hvorpaa den blev trykt. For paa samme edition staae tvende Kongers og 5 Biskopers billeder, hvor under læses saadanne ord: **Dyt synt de Heren unde Biscope de Dyt recht ghefundert hebben.** Siden blev samme ret trykt paa latin og Dansk udi 4to, udi hvilken edition findes først en latinsk version, siden den Danske Text, dertil ere annecterede Canuti Bispens af Viborg latinske Concordantier, udtagne saa vel af *Jure Civili* som *Canonico*. Derefter er efter høylovlige ihukommelse Christiani 4ti befalning samme ret oversat paa da brugelig Dansk sprog, og ved Cantsler Niels Kaases flid og omhyggelighed publicered til Kiøbenhavn 1590. Udi denne edition rettes alle de vildfarelser, som findes udi forrige editioner og manuscripter, derudi forklares ogsaa alle de steder, som ete mørke og usor-staaelige, og bødes paa alt det som fattes derudi af Recesserne og forordningerne. Efter denne version følger den Holsteenske, som Blasius Ekenberg

haver giordt, hvilken udi mange Ting følger Canuti latinske version som Resenius haver merket. Bartholinus udi hans skrift om de Danske skribentere melder om en Hollandsk oversættelse af samme ret, som han foregiver at være kommen for lyset udi det aar 1539, hvilken dog Mollerus holder for ingen steds er at finde, men, at denne Bartholini vildfarelse reyser sig af den lighed, som er imellem det Holsteenske og Nederlandske sprog, og holder fore at han haver confunderet det med Ekkenbergs version. Endelig er kommen for lyset en høytydsk version, hvis Autor er Erik Krabbe, Dannemarkes Riges-Raad udi Christiani 3 tiid. Den blev beforrdret til trykken udi Kiøbeuhavn I 1684 ved Resenium, hvilken agter højere denne version end alle de andre, efterdi den forklarer de gamle terminos, som findes udi den Danske ret, hvilke ikke ere forklarede udi nogle af de andre versioner. For kort tid siden er kommen for lyset et nyt Tydsk oplag af samme ret med saadan titel. **Das Jüdsche Lovbog mit Blütings Glossen Flensborg 1717.** For-uden ovenbemelte versioner findes der adskillige andre in manuscripto i adskillige Bibliotheker.

Til denne rets oplysning eller forklaring tiene de saa kaldte **Tord Degens Artikle,** som begynde saaledes: **Artikle og lovens forbedringer, som lille Tord Degen haver sammensat efter gode Mænds tykke, confirmerede udaf Kong Waldamar.** Foruden ovenbem. Artikle ere ogsaa komne for lyset adskillige andre skrifter, som henhøre til den Jydske rets oplysning; Saadanne skrifter ere Eckenbergs Repertorium eller Alphabetiske register, indeholdende en forklaring over de mørke og uforstaaelige ord, som findes udi den Jydske lov. Efter Ekkenberg følger Christen Ostersen Veile[][814], hvis *Glossarium Juridico-Danicum* kom for lyset til Kiøbenhavn 1641, hvorudi alle gamle ord, som findes udi de Danske love og forordninger forklares. Samme Glossarium blev siden

anden gang trykt Ao. 1652. med den titel Glossarium *Juridicum Danico-Norvegicum* efterdi derudi ogsaa forrklares Termini af den Norske ret. Cantsler Bielke haver ogsaa paa vers skrevet de fornemste contenta af den Danske og Norske Ret, og forklaret Juridiske terminos derudi.

Den Danske Ret fyntes da meget at have tiltaget under de tvende Waldamarer, ikke dismindre blev der af Efterkommerne meget tillagt og forbedret. Efter Waldamar den anden fuldte Erik den Femte, hvilken Hvitfeld vidner udi det aar 1249, da han var udi Estland, at have beskikket adskilligt angaaende Geistligheden og Præsternes ophold. Derforuden blev der udi hans tid udgivne adskillige kirke ordninger, Thi Uffo Erke-Bispen til Lund lod i det aar 1245. holde et bispe mode til Odensee, hvorudi han fornyede den Constitntion om dem, der antaste kirkens gods, at de skulde bandsættes tillige med dem der foragte kirke-Ceremonier og andet deslige. Siden udi det aar 1249 stævnede samme Uffo alle Bisperne sammen til Kallundborg i Siælland, hvor der bleve giorde adskillige kirkeordinantser.

Da Kong Erik var ihielslagen, kom hans broder Abel til Regieringen, hvilken udi det aar 1250, da han paa rigsdagen til Roskild blev kronet, confirmerede stædernes *jura* og privilegia udi Dannemark efter oftbemelte Hvitfelds beretning, som vidner at have seet nogle af dem. Aaret der efter, siger samme Autor, at Kong Abel stævnede en Rigsdag til Nyborg, og der udi Bispernes sampt Rigets Raads og samptlige Adelskabs nærværelse forfattede nogle nye forordninger, som han siger at være føjede til den Jydske Ret. Efter Abel fuldte Christoffer den første, under hvis regiering Bisp Jacob Erlandsøn gav Kiøbenhavns Bye udi det aar 1254. Stads-retten beskreven, hvilken siden af efterfølgende Biskoper blev confirmeret faa

længe som de vare Herrer over samme Stad. Dette var denne stads første gived privilegium efter Hvitfelds meening, som haver indførdt det Ord fra ord udi sin krønike. Under den samme Konge holdt bemeldte Jacob Erlandsøn et landemode udi det aar 1256, og blev der udi giort den Constitution, som findes paa Dansk hos Hvitfeld.

Hans Søn og Successor var Erik den 6te kaldet Glipping, som udgav adskillige love. Han lod udi det aar 1269. sammenskrive den almindelige Birkeret, som Hvitfeld vidner siden af Christoffer af Bajern at være igiennemfeet og forbedret: han gav ogsaa den Stad Ribe samme aar *Jus municipale*, hvilken tillige med andre municipalske lover er bleven befodred til trykken af Resenio 1683. Udi det aar 1282. paa Rigsdagen til Nyborg udgav han den bekiendte haandfæstning saavelsom Rigets Ret: den samme haandfæstning findes udi den Jydske Ret paa latin, og haver den berømmelige *Antiqvarius Doct.* Sperling oversat den paa Dansk udi sit manuscript *de legibus Danorum. Ao.* 1284. blev paa Rigsdagen til Nyborg atter igien given en haandfæstning af samme Kong Erik, Som Hvitfeld iligemaade taler om, og siger at den blev føjet til den Siællandske ret. Samme Hvitfeld taler ogsaa om en af Høyst-bem. Kong Eriks forordninger, given 1283. om tiende udi Lifland: Ellers holder famme Sperling fore at meget er indskikket udi denne Kong Etiks forordninger, som ikke er hans eget, men af Efterkommerne tid efter anden er lagt dertil. Erik den 7de kalden gemeenligen Mendved udgav en forordning til de Nord-Jyder *Ao.* 1304, som vor itsige lærde Antiqvarius Arnas Magnæus haver in manuscripto tillige med en stor deel andre skrevne lovbøger. *A.* 1306. siger Hvitfeld, at stænderne under denne Konge komme sammen udi Estland, og der giorde forordning om adskillige nødvendige ting, indholden deraf findes hos oftbemelte Autor. Siden udi det aar 1313.

udgav Kongens stadtholder Hendrik Bernover en saadan forordning, at den som ingen arving havde, og soldte sit gods udi den tanke at forhverve sig andet igien, og det hendte sig, at han døde, førend saadant blev bragt til rigtighed, skulde hans penge falde til Kongen. Udi det aar 1315 gav samme Kong Erik Adelen udi Lifland, den lehn-rettighed, som Hvitfeld vidner siden stedtse at have været i agt tagen udi samme Provints, dens fortale viiser at Kong Valdamar var den første, som bragte Adelige Familier til Lifland, og gav dem privilegier og friheder. Samme Ret forøgede denne Kong Erik og forfattede den udi pennen at den skulde blive alle kundbar. Ydermeere vidner oftbemeldte Autor, at Kong Erik ogsaa lod sammen skrive den Siællandske rett, som er deelt udi 6. bøger. Tilforn blev brugt den saa kaldte Valdamars ny lov, som er deelt udi 3. bøger. Den første edition deraf kom for lyset ved trykken Kiobenhavn 1505. med saadan titel: **Her begyndes den Siællandske Lov skreven paa rett Dansk og deelt udi 7. bøget, hvoraf enhver haver sit eget register og er meget nøje ovetseed og forbedred.** Her haver Autor til samme edition af vildfarelse satt 7. bøger, da loven selv bestaar ikkun af 6, hvilket haver bedraget Sibbern udi hans bibliotheca *Septentrionali*, hvor han laster Chresten Ostersøn, efterdi han ikke havet fuldt samme vildfarelse, men alleene talt om 6. bøger. Den blev oplagt igien til Kiøbenhavn 1576. *Bartholin de scriptis Danorum* synes at tale om en anden edition af samme rett deelt udi 17. bøger, som han tilskriver Hvitfeld. Men man kand let see, at han haver confunderet den Skaanske rett med den Siællandske, efterdi den første er deelt udi i 7. bøger, hvis latinske version giort af Andrea Sunonis ved Hvitfelds fliid blev publicered. Udi denne Erik Mendveds tid blev ogfaa 1289. paa et mode holdet til Odense giordt en forordning om præsternes gods, hvis fornemste indhold findes hos Hvitfeld.

Efter Kong Erik Mendved fuldte hans broder Christoffer, som udi begyndelsen af sin regiering udgav en haandfæstning, som findes paa Dansk udi Hvitfelds krønike og paa latin føyet til den Jydske ret hvor den er deelt udi 36. Artikle.

Efter at Kong Christoffer var uddreven af Riget, blev, medens det bekiendte *interregnum* varede, ingen forandring foretagen udi den Danske ret uden at Erke-Bisp Peder fornyede den forordning mod dem, som antaste kirkens gods, men, da Riget var bragt udi rolighed igien, og Kong Waldamar den fierde, kalden Atter dag, var kommen at sidde paa thronen, tog han sig fore Anno 1354. paa Rigsdagen til Nyborg at sætte den Danske lov og ret, som udi den store forvirrelse Riget havde været udi, længe havde været forsømt og ligesom begraven, udi forrige stand igien, og udgav den haandfæstning, som findes udi hans liv og levnet hos Hvitfeldt, og paa latin iblant de forordninger, som ere føyede til den Jydske ret deelt udi 11. artikle. Aaret derefter nemlig 1355. siger Hvitfeldt der blev holdet et mode til Vrangstrup, udi hvilket blev forordnet at de bøder, som efter lovene tilfaldte Kongen, skulde dobbelt forøges. Paa samme sted blev noget derefter giordte forordninger om Mynten, tiende, bøndernes arbeyde og andre fornødne ting. Udi det aar 1360 paa en Rigsdag til Kallundborg udgav Kong Valdamar en Recess med adskillige forsikringer, som henhøre til den Danske lov og ret, hvilke findes paa Dansk udi Hvitfelds historie og paa latin udi den Jydske ret, deelt udi 36. Artikler. Udi denne Waldamars tid synes at være giort de artikle, som tilskrives lille Thord degn, hvilke artikle ere deelte udi 92. stykker, og tillige med Canuti forklaringer over den Jydske lov bleve udgivne med saadan titel: **Artikle og lovens forbedringer, som lille Thord degn haver sammensat, og Kong Waldamar bekræftet med Rigets ypperste mænds samtykke til Nyborg.** Hvo denne lille Thord

degn haver været kand af historierne ikke læres. Vor itsige Antiqvarius *Arnas Magnæus* synes at kunne give nogen kundskab derom af et original brev udi samme Kong Waldamars tider, under hvilket blant andre en Thord degn, haver sat sit segl, saa det er rimeligt, at det har været den samme Thor degn, hvilken bemelte artikle tilskrives. Derudaf findes en Dansk version saavel paa det Kongelige som paa Resens bibliotek, tillige med Danske Commentarier over de samme. Efter Kong Valdamar fuldte Olaus 5. Kong Hagens af Norge samt Margarethæ son. Han udgav paa Rigsdagen til Slagelse 1376. en haandfæstning, som findes føyet til den Siællandske ret med den titel: **Kong Olufs haandfæstning:** hvorvel den som findes udi Hvitfelds historie er meere fuldkommen. Paa latin kom den for lyset med den Jydske ret. Aaret derefter blev der holden Rigsdag til Nyborg, hvor Kongen tilligemed de fleste Rigets-mænd forskreve sig atter igien at haandhæve Rigets love, hvilken forskrivelse findes paa Dansk hos Hvitfeld og paa latin iblant de constitutioner, som ere føyede til den Jydske ret.

1383. blev der giordt en forordning, hvorudi for at conservere krigs disciplin udi Riget, blev forbudet, at ingen maatte drive kiøbmandskab, uden han havde en viss sum penge, og det under 8. ørtugs eller 14. marks straf. Aaret derefter 1384. forordnede han hvorledes der skulde foreholdes med handelen, og hvorhen undersaatterne skulde føre deres vahrer. Udi Kong Oles tid lod udi det aar 1386. Erkebisp Mogens til Lund udgaa nogle kirke-ordninger, hvis indhold findes hos Hvitfeld.

Efter at Kong Ole var død, blev Riget forestaaet udaf Dronning Margaretha, hvilken Hvitfeld vidner at have giort adskillige Constitutioner om lehn. De faa kaldte rette boder, som hun gav

de Norske findes in manuscripto udi Resens bibliotek. Udi hendes tid giorde Bisp Eskild til Ribe adskillige *Statuta Synodalia*, som opregnes udaf Hvitfeld.

Kong Erik af Pomern udgav udi det aat 1425 en forordning, at ingen fremmed, som boede udi Norge, maatte segle paa Nordlandene. Udi samme aar gav han *Jura* og privilegier til sin nye stad Ørekrog, som nu heder Helsingnør. Udi samme aar stævnede han Bisperne at møde til Kiøbenhavn, hvor da hlev giort den ordonants som findes hos Hvitfeld fuldkommen paa latin og udi kort begreb paa Dansk. Denne Erik af Pomern tilskrives den gaards-ret, som for Kong Frideriks 2. tid brugtes her i Riget.

Efter Kong Erik fuldte Christoffer af Bayern, hvilken udi det aar 1443. gav alle stæderne udi Dannemark den almindelige birkeret. Udi samme aar gav han Kiøbenhavn sin stads-ret, som Resenius haver publiceret tillige med andre stads-rette 1683. med Danske og Tydske versioner. Udi det aar 1444. gav samme Konge alle Danske stæder stads-Ret. Aaret tilforn kom for lyset forordning om tiende, hvoraf eendeel skulde betales til kirken, den anden til Biskopen, den 3die til præsterne.

Han gav ogsaa Bergens bye adskillige privilegier. Udi det aar 1446. kom for lyset det saa kaldte *Decretum Lollandiæ*, eller **Lollands vilkaar**, for hvilken var Autor Bisp Henning af Odense. Han tragtede ogsaa at bringe alle Svenske love til et corpus, Hvorom Loccenius skriver saaledes udi hans levnet. *Regni administratio-nem aggressus, Leges Provinciales, ut vocant, a Regni Senatu legumque peritis recenseri & emendari fecit, qvas authoritate sua stabilitas deinceps publicavit, & vi executionis animavit.*

Under disse Konger haver den Danske rett meget tiltaget, som

kand sees af oven-meldte. Men, da det Høylovlige Oldenborgske huus kom at sidde paa thronen, for-fremmedes den Danske rett endnu meere og kom under de høypriiselige Konger af samme huus ligesom paa høyeste spidse.

Christianus 1. gav 1448. haandfæstning til de Danske og aaret derefter til de Norske, som Hvitfeld haver inførdt i sin krønike. Han udgav derforuden adskillige forordninger hlant hvilke den synderligste var den af 1459. at geistlige og qvindfolk, dersom de vare blant dens arvinger, som havde begaaet et mord, skulde være frie for den penge straf, som de tilforn maatte betale, saavel som andre arvinger, og saadan mulct herefter skulde erlægges af de andre paarørende, omendskiøndt de ikke vare misdæderens arvinger. Han forordnede ogsaa, at, dersom den anklagte ikke kunde overbeviises ved sandemænd eller ved dem bleve befriede, kunde den dømmes ved andre vidner kaldet Høring og skulde i faa fald de første for deres forsømmelse betale 3. mark til den forurettede og 3. mark til Kongen.

Hans Søn Kong Hans gav foruden haandfæstningen 1488. stads-retten, som findes udi manuscript paa adskillige steder, men endnu ikke er trykt. Der findes ogsaa en søe-rett af 1508. udi Resenii bibliotek, som aars-tallet bevidner at være Kong Han-ses, men historien taler intet derom. Blant Hans forordninger var denne den synder-ligste af 1496. at horer skulde gaa særdeeles klædde, at de kunde kiendes fra andre ærlige folk.

Hans Successor Christ. 2. skal have givet udi en haandfæstning, som Hvitfeld bevidner, Adelen hals og haand; Men, som saadan haandfæstning i hans krønike ikke er inførdt, kand man have aarsag at tvile derom. Udi hans tid blev given den saa kaldte nye lov 1522. hvorudi meget var taget af

de Tydske og Hollandske love, og blev der udi Rettergang og processers maade meget forandred. Denne lovbog foraarsagede stor allarm sær blant Adelen, som syntes at lide derved, hvorfore Hvitfeld maler den ikke synderlig af. Derudi bleve forordnede blant andet visse **Skulter** eller **Schultheisse** efter den Tydske maade, som skulde være som Præsidenter udi stæderne item Hof-rætte beskikkede, hvortil skulde appelleres, og sandemænds eed udi mordsager afskaffede. Denne lov, hvorvel man ikke kand nægte, at der jo var meget gott derudi, blev strax under Frid. 1. til intet giordt. Blant denne Konges forordninger var den af 1519. den synderligste, at ingen maatte slaae sig til studeringer, uden han havde noget til beste, eftersom landet var fuld med saadane slags latinske tiggere.

Fridericus 1. saa snart han kom paa thronen, afskaffede han Christiani 2. nye lov. Den haandfæstning han gav, dateret Viborg 1523. er meget bekiendt, efterdi Adelen derudi blev given hals og haand over deres bønder og tienere, hvorved de, som Hvitfeld bevidner bleve ligesom Tydske Græver og Baroner. Udi kirke sager forandrede han ogsaa adskilligt paa Rigsdagen til Odense, hvor han blant andet forbød Bisperne at tage Pallium fra Paven.

Hans Søn og Successor Christianus 3. lod 1537 giøre den bekiendte kirke-Ordonants som blev igiennem seet og approberet af Luthero og af Petro Palladio over-satt paa Dansk, hvorom viidere udi det Capitel om religionen, item de saa kaldte Riber-artikle. Anno 1547. udgav han til Kiøbenhavn den bekiendte Recess, og 1551. en anden til Dronningborg, og lod derudi indføre hvad som var forglemt udi den første. Anno 1558. kom for lyset den Koldingske Reces som befattede de forrige under sig. Med denne recess blev Kong Valdamars lov

skiønt ikke afskaffet saa dog temmelig satt til side.

Fridericus 2. publicerede 1561. søe-retten, hvoraf meget er taget til den 4de bog af vor nu værende lovbog [Danske Lov, DL 4-1-1 og frem]. Alt hvad som fandtes nyttigt udi den gamle Visby-Rett blev indførdt udi denne Søe-ret og nye artikler lagde dertil. Hand lod fornye og forbedre de gamle Gaards-Rette, som vare Skrevne af Kong Erik af Pomern og udgav en Recess til Callundborg 1576. Hans Ordonantser udi ægteskabs sager blive endnu i agt tagne i vore love, som nu florere.

Den store og berømmelige Konge Christian 4, saasom han udi utallige ting forbedrede Rigerne, haver han ey heller noget forsømt udi denne post, hvilket vidner hans Recess, som blev publicered med den Jydske lov 1642, og indeholder alt hvad Hans Majestet havde forordnet fra det aar 1596. Den bestaaer af 3 bøger, af hvilke den første befatter kirkesager. Den anden angaaer Politien, og den 3die Norges Rige. Jkke at tale om mange andre forordninger, som vilde blive forvitløftigt at opregne.

Hans Successor Fridericus 3. udgav ogsaa adskillige forordninger, saa vel for, som efter souveraineteten. Under denne Høypriselige Konge blev, som bekiendt er, den gamle arve-rettighed og souveraine magt restituered igien til det Kongelige Huus, og den kongl. haandfæstning casseret, og, som Regimentet kom udi gandske anden form, befoel Hs. Majestet at sammenskrive en ny lovbog, indretted efter nærværende tid, og den nye regierings-form. Derefter lod han 1665 forfatte Konge Loven [som LH har aftrykt tidligere i '1729'], hvorudi fore-skrives Efterkommerne successionens maade og orden, hvad, som skal i agt tages udi en Konges mindreaarighed og andet Konge slægten angaaende, hvilken

Kongelov vor nu regierende Allernaadigste Konge Fridericus 4. lod meget prægtig trykke med den titul: ***Lex Regia* eller Konge-lov, sat og given af Kong Friderik den 3die og underskreven den 14 Novembr. 1665, af Kongl. Mayst. Friderik den Fierde publicered den 4 Sept. 1709.**

Den nye lov, som Høystbem. Konge lod forfatte, blev bragt udi fuldkommen stand under Hs. Høypriselige Successor Christian 5. Samme Høylovlige Konge, efter at han havde ladet den ofte igiennemsee af de fornemste Jurister i landet, lod den endeligen publicere Anno 1683. Det samme ypperlige verk var i arbeid fra det aar 1661, blev fuldskrevet 1669, og derefter 5. eller 6. gange med flid revideret af de største og fornuftigste mænd udi Riget. Af Adelstanden bleve dertil brugte **Jueler,** Krabber, Krager, Langer, Pasberger, Porvisker, Reetser, Scheeler, Seefelder, Troller, Vinder. Af Collegierne og Academiet Vibe, Ernst Lasson, Nansen, Resen, Scavenius, Brochmand, Vinding, Schøler. Af Geistligheden Svane, Vandal, Bagger, Leth, Nold. Udi Lovbogens sammenskrivelse var Erasmus Vinding det fornemste instrument, og Caspar Schøler befordrede den til trykken. Saa at efter samme Nye Lovs publication de gamle love ophørede, og den store Jydske lov blev afskaffed udi Jylland selv, saa at ingen uden de Sønder Jyder eller Slesviger den meer i agt tage. Om samme nye lovbogs herlighed, klare og reene stiil findes oprigtige vidnesbyrd, saa vel hos fremmede, som indlændinge. Ja den Engelske skribent Molesworth[815], som havde sat sig for intet at roese udi Dannemark, taler derom saaledes: **Nu, eftersom jeg maa tale om den Danske lov, maa jeg begynde at sige til dens berømmelse, at udi billig-hed, korthed og puurhed ingen love udi verden, som mig er bekiendt, nærme sig dertil. Den et grundet paa retfærdighed, og skreven paa landets sprog med saadan puurhed, at hvert menneske,**

som ikkun kand læse og skrive, kand gaae selv i rette og agere sin egen sag uden Procurator eller Advocat. Den er oversatt af Henrik Weghorst fordum Cancelli-Raad og Professor juris baade paa latin og tydsk. Den latinske version kom for lyset in 4to. Anno 1698, og den tydske in 8vo. 1700. Siden foretog sig Peder Hoyelse, fordum Assessor og Rector til Nykiøbings skole i Falster, at arbeide paa en anden latinsk oversættelse, hvilken kom for lyset efter hans død Anno 1710. in 4to. og berømmes samme version ikke mindre for dens puure stiil end for dens accuratesse. Efter denne Christiani 5ti Lovbog dømmes endnu over det heele Rige, og staar den udi alting fast, undtagen at nogle artikle ere sidden formerede eller indskrænkede af de forordninger, som siden den tiid ere publicerede enten af Høystbemelte Konge eller hans Høypriiselige Successor Friderico 4to. Hvorfor det er fornødent for en hver dommer at forsyne sig med samme forordninger, som efter lovens publication ere komne for lysed. Samme forordninger ere alle at bekomme hos Assessor Lorentsen Kongl. Mayt. Bogtrykker. At opregne alle de store og nyttige for-ordninger, som vor nu regierende Allernaadigste Konge har publiceret, vilde blive en alt forvitløftig Catalogus. Nok er det, at jeg siger, at, saasom denne Høypriselige Konges hoved dyd har været rætfærdighed, saa at Hans Majst. har underkastet udi sin heele Regiering alle sine egne sager landslov og ret; saa at ingen dommer har frygtet sig for at dømme mod Kongens interesse, saa kand man sige, at ingen Konge har udgivet fleere nyttige og grundige Forordninger, og at Justitien under Hans Regie-ring er kommen paa den højeste spidse.

Udi Norge holdes Kong Olaf den hellige at have været den første lovgiver. Han gav den bekiendte lov, kaldet Graagaas imod røveri, vold og urett, som Christen Ostersen vidner udi fortalen af hans glossario. Efter ham, siger bemeldte Ostersøn,

gav Kong Svend af Dannemark de Norske adskillige love, indrettede efter de Danskes skik og sædvane, hvilke love antegnes af samme autor som meget haarde.

Magnus, Kong Olafs den helliges søn, da han havde igien bekommet sit fæderne Rige, forbedrede han den saa kaldte **Graagaas,** hvormed han forbandt sig saa meget de Norske, at de kaldede ham Magnus den gode, og bleve de Danske og fremmede love, som Kong Svend havde indførdt, afskaffede.

Denne lov brugte de Norske indtil Kong Magnus Haagensens tider. Førend samme Konge kom til at regiere, vare der 4. slags rette udi Norge, nemlig: **Froste-tings-rett, Guletings-rett, Oplands-rett** og **Wigens-rett,** foruden adskillige andre smaa rette. Alle disse rette lod Kong Magnus forbedre og forøge, og derudover blev kaldet **Magnus Lagebættt.** Af ham blev ogsaa forbedret 1273. den Norske Hird-skraa eller gaards-rett, som Kong Olaf Haraldsøn kalden den hellige havde ladet skrive. Hvitfeld lod den udgaae paa Dansk udi Kiøbenhavn 1594. og Resenius paa ny 1673 med Johan Dolmers version.

Efter Kong Magnus gav Kong Olaf Dronning Margaretæ søn adskillige love udi Norge og Dannemark saavel som de andre Danske Konger, der have fuldt ham. J synderlighed forordnede Kong Christian 4. adskilligt samme Rige angaaende udi hans Recesses 3. part. Udi det aar 1602. lod Høystbemeldte Konge alle Laugmændene komme sammen til Opslo og der forfatte en Norsk Lov-bog, hvilken blev skikked til det Kongelige Cantselie for at igiennem sees og forbedres, og bleve derpaa alle andre forrige Rette afskaffede. Denne nye lov-bog blev Anno 1604. læst og examineret paa et mode til Bergen udi Kongens, Adelens og Laugmændenes nærværelse, og befordred til trykken samme aar in 8vo. Anno 1657. blev den

atter igien oplagt med den Norske Cantsler Bielkes anmerkninger. Den deeles udi 8. bøger og 199. capituler, og ere titlerne paa bemeldte 8. bøger disse: **Tingfarbalken, Udfarbalken, Kiøbe-Balken, Landsleie-Balken, Mandhelde-Balken, Tyve-Balken, Arve-Balken og Odels-Balken.**

Denne lov blev brugt udi Norge indtil Høyl. ihukommelse Christ. 5. gav de Norske den nye lov, som nu allene bruges. Den blev trykt in 4to. udi Kiøbenhavn 1687.

De saa kaldte Balker hvorudi den gamle lov var deelt, er det samme som bøger, og betyder en Balk egentligen et gierde eller skilrum: Heraf kommer det ord: **Balke-brud** det er gierde brud, hvorom tales udi den Norske lovs **Landsleie-Balk 32. Cap.**

Hvad Jsland [Island] er angaaende, da er ingen tvil paa, at de første indbyggere, saasom de ere komne fra Norge, jo have i agt taget den rett, skik og sædvane, som brugelig var udi Norge. Den Jslandske skribent Arngrim beretter, at allerførst udi det aar 928. blev raadslaget om at forfatte en lov-bog udi Jsland, og det efter een ved navn Ulffliots tilskyndelse, som tvende aar tilforn havde bragt et exemplar af den saa kaldte Guletings-rett fra Norge. For dette verk stod Thorleif hin Spake med nogle andre som han udvalte dertil. Og blev da for den aarsag indstiftet det store og almindelige Ting kaldet **Alting,** som beskrives af bemeldte Arngrim saaledes: **Jndbyggernes sammenkomster** og aarlige moder bleve kaldne Alting, hvor Jslænderne aarligen komme sammen, og hvor de vigtigste sager bleve henviiste.

Anno 1097. bleve der giordte adskillige forandringer udi de Jslandske love, og andre nye givne, blant hvilke den vitløftige lov om manddrab kaldet Wiigslode.

Ao 1116. gav een Øvrighedes mand ved navn Bergthor den Jslandske *jus Canonicum* kaldet **Kristinrettur** hvilken blev forøget af bisperne udi Holum og Skalholt.

Da Kong Magnus Lagebættr regierede udi Norge, bleve de Norske love paalagde Jslænderne, hvilke efter megen tvistighed antoge dem 1280. ved Jon Laugmand, efter hvis navn de bleve kaldte **Jons Loven.** Denne Lov, som siden stedse blev brugt, blev befodret til trykken 1578. Kongens fortale til samme lov-bog er merkelig: og lyder saaledes.

Magnus med Guds naade, Konge over Norge, Hagensøn, som var Kong Sverres Sønnesøn, hilser alle Guds og sine venner paa Jsland. Vider, at de fornemste mænd paa Jsland havde tit og ofte givet os tilkiende, hvor-ledes det har været beretted for eder, at vi have os paataget med de beste mænds raad at forbedte og reformere de lov-bøger, som ere giengsomme udi Norge, og at J derfor ere begierende, at Eders lov-bog skulde ikke glemmes. Nu skulde J vide, at enddog os burde tilforn meget omhyggelig at være for Eder, da bør det sig endnu meget meere, efterdi J have os saadan vigtig sag tilbetroed, og skikket Eders lovbog ind for os, at vi skulde tilsætte og borttage efter vor egen villie. Derfor, eftersom vi have samme eders lov-bog flittigen overseet, da synes, at man kunde mange steds med kortere ord udsige meeningen, end tilforn er giordt, desligeste ogsaa, at denne eders bog haver vel mange steds tillægg behov. Vi bekiende os sandeligen ikke vel gode for at paatage os sligt, Dog have vi denne bog ladet skrive, som vi eder tilskikke med Hr. Jon Laugmand, som J kand selv besee og overlæse, haabende til Gud og de mænds Raad, som hos os tilstede vare, at det skal være eders gavn og nytte. Datum 1280.

5 - Om den Danske Rettergang og Processers maade.

[Cap. XIII.]

J gamle dage vidste man ikke af formaliteter **in jure** at sige; En fadet straffede sine børn og tiuende, en herre sine tiennere, og, naar een var forurettet af sine naboer, hævnede han sig selv, eller parterne compromitterede paa opmænd eller *Arbitros*, som dømte udi tvistigheder, ikke efter skrevne love, saasom der ingen vare, men efter naturlig billighed eller sædvane hvilket fortalen af Christ. 5. lovbog giver tilkiende, med disse ord: **Udi gamle dage bestode lovene meet udi undetsaatternes hukommelse end udi skrevne bøger;** Saa at man deraf kand slutte, at der ei have været Procuratores til paa de tider; Thi Procuratores ere et slags gevæxt, som fremspirer af chicaner, og fødes og giødes af formaliteter, ligesom *Doctere* af sygdomme; De formaliteter, som mest brugtes udi tvistigheder, vare, i steden for at forsyne sig med stævninger, contra-stævninger, vidner, Procuratores etc. at afgiøre sagen enten i mindelighed eller ved knøttede næver, saa at den, der fik overhaand udi eene-kamp, og conseqventer den, der havde de stærkeste arme, holdtes at have beviiset sin rætt og sags rigtighed, ligesom nu omstunder ofte den, der er meest mundsterk, og som meest methodisk har procederet udi en urætfærdig sag, vinder sagen med processens omkostning. Der var ogsaa her-foruden en anden maade, at procedere paa, nemlig ved jernbyrd, som begyndte sildere end dueller, og varede længere; Thi der skrives om Svend Tiuguskiæg, at han afskaffede dueller, og indstiftede den (saa kaldte) jern-byrd, det, at bære gloende jern, for at beviise sin uskyldighed, hvilket man skulde holde for en fabel, hvis det ikke ved lovene var bestørket; Man finder adskillige særdeeles forordninger derom i den Skaanske lov, hvilken giør forskiæl mellem skuds-

jern og trugs-jern; **Bær nogen skuds-jern,** (siger be-melte lov) **Da skal han gaa 9. fødder langt, førend han skyder jernet, skyder han før, da er han fældet; End bær man trugs-jern, da skal truget stande 12. fiæd fra staven, og han skal kaste jernet i truget; Falder jernet uden truget, da skal han, det bær, optage og atter kaste i trug: Siden skal vante eller handske paa haanden sættes og besægles, og ikke løses førend om løverdag, og det i sag-søgernes nærværelse, findes da hans haand u-skadd, da skal hans præst for-kynde ham uskyldig, men findes han brændt, da skal sagsøgeren forkynde ham skyldig**; Naar saadan jern-byrd blev afskaffed, derom ere vore skribentere ikke eenige; Ostersøn udi hans Glossario siger paa et sted, at den blev afskaffed under Kong Valdemar 1. og paa et andet sted, efter Hvitfeld, ved Pave Eugenium 4de under Valdemar 4. men ingen af deelene kand være rigtig; Thi Valdem. 1stes Successor Canutus 6. taler om jernbyrd udi een af sine forordninger, og Pave Eugenius regierede efter Waldemar den 4de, saa at det er rigtigst at sige, at saadan afskaffelse skede under den store lovgiver Waldem. 2. hvilken udi en forordning, som findes udi et tillæg til de Skaanske love, siger, at man i steden for jern-byrd skulde bruge vidner: fra Valdem. 2. tiid har man begyndt at procedere meer og meer ordentligen, indtil rettergang er kommen paa den food, som den nu omstunder er, og her maa tales om.

Rettergang udi disse lande, saavel som paa andre steder, er enten ordinair eller extraordinair; Ordinair rettergang er, naar een stævnes til at møde for sit rette forum, som kaldes **Værneting,** ligesom Vornedting, eftersom man naturligen bør svare til den ret, hvoraf man er vorned, det er efter lovens forklaring, hvor man holder disk og dug, boer eller opholdet sig; Dette er en almindelig lov, som strækker sig til alle under-

saatter, med mindre de ere distingverede ved rang og embeder, udi hvilken henseende de kand skyde sig fra deres Værneting til andre retter, som loven anviiser deslige distingverede Personer; Saaledes svare Kongel. betiente, som i rangen nævnes og boe i Kiøbenhavn, til den Konglige Hoff-Rætt; og andre Kongelige Betiente i Collegierne, som ikke nævnes udi rangen, iligemaade alle de, der tiene i Kongens Hoff uden rang, item Rangs-Personers tienere svare til Borg-retten; Græver og Friherrer kand ikke stævnes uden lige til Høyeste Ret; Professorerne, Studiosi, og alle de, som ere indskrevne udi Universitets matricul, svare under Consistorio, og Geistlige folk have deres egne retter. Det er ogsaa ikke allene i henseende til Personerne, men endog til sagerne, at der gaaes fra Værneting til andre retter; Saaledes indgaae alle sager, Kongens interesse angaaende, lige til Cammer Collegium, saa at ingen udi deslige sager maae skyde sig til sit Værneting; Kongens krigs-folk søges for de sager, som angaae liv og ære, bestilling, besolding, gevær og giælds-fodring, til krigs, Amiralitets og Arsenal-retten, skiøndt de udi andre sager dømmes for deres Værneting, det er, af den byes eller steds dommer, hvor de opholde sig; Jligemaade svare soldater, som paa landet udskrives, til deres Værneting, men saa snart de komme at staae under Fanen, stævnes de for krigs-retterne.

Superintendenterne svare udi verdslige sager, til den ret, som geistlige og lærde folk svare til; Men, om de forsee sig udi deres embede, eller forfalde udi aabenbarlig synd eller kiætteri, stævnes de lige til Kongens Høyeste Ræt; Videre Universitetets matriculerede distingveres ogsaa herudi i henseende til sager: Thi endskiøndt deres rette forum er Consistorial-retten, staae de dog udi Drabssager under Stadens øvrighed; Udi alle ægteskabs sager dømmes i første

instans af Stifts-Befalingsmændene med Canonicis. Endeligen mentioneres adskillige omstændigheder udi loven, hvorved een trækkes fra sit hiemting, som for exempel, naar trætte falder om jord, huus, Ejendom og Marke-skiæll, da holdes det for Værneting under hvilket eyendommen er beliggende, som trætten reyser sig af, omendskiønt den, som for sagen er, anden steds boer, ilige-maade, naar nogen begaaer en misgierning, da gaaes derom paa det sted, som gierningen skeed er, og dømmes af samme steds Ret, skiønt det er ikke den paagrebnes Værneting, undtagen misdæderen staar under nogen sær ret, udi hvilket tilfald stedets øvrighed giver den paagrebnes særdeeles Øvrighed sagen tilkiende, at fangen kand af-fodres; Heraf sees, at udi disse Rigers Rettergang enhvers forum eller ret er det ting, hvor han holder disk og dug, med mindre enten personens eller sagens qvalitet, eller de omstændigheder som udi loven mentioneres, giøre forandring derudi, hvoraf flyder den, saa kaldte exceptio fori, som dagligen udi rettergang forefalder, og excipienten efter loven tillades, med mindre han enten for retten eller ved haand og segl har vedtaget at svare for nogen rett, som ikke er hans Værneting, eller og om han allene stævnes for processens skyld, om noget ham vedkommende skulde forefalde, eller til at anhøre vidner, eller og, om hans egentlige Værneting ikke vides, og han forfømmer første ting-dag at excipere forum og at tilkiendegive sit rette Værneting. Undertiden hender sig ogsaa at een forestiller en dobbelt person, og derfor kand have adskillige *fora* og Værneting, i saa fald maa Sagføgeren udvælge hvilket at samme Værneting han vil søge sin vederpart for.

Ting vare i gamle dage kaldede **Maale-Stævne**, det er, steder, hvor man stævnedes til Mæle, eller at tale for sig, ligesom det nu brugelige ord Ting synes at have navn af de ting og

forretninger, som der foretages, faa at Tingdag er det samme, som de Franske kalde *Jour daffaire*; saadanne Ting ere adskillig slags, saasom Herreds eller i Norge Bøygde-Ting, Bye- og Birke-ting, saa og Landsting, hvorom videre udi et andet Capitel: Den Siællandske ræt *lib.* 3 cap. 22. mælder, at Ting skal holdes paa visse og stadige tider, som Kongen har givet, og, som i Herredet er vedtaget, og skulde Tinget, efter samme ræt, begyndes halvgaaen middag, og endes midaften, saa at hvad som for eller **fiermere** (det er, sildere paa dagen) handledes, blev intet agtet. Den nu brugelige lov foreskriver et vist klokke-slæt, saasom 8te om sommeren, og 9 om vinteren, og saasom alle folk have deres *dies fastos* og *nefastos*, da ere udi disse Riger *dies nefasti*, eller dage, paa hvilke ingen rettergang maa holdes, alle helligedage, item de 3. næste dage for Paaskedag og fra Juul til H. Trekongersdag.

Dette maa være nok taled om Ting og Tingdage, nu maa jeg skride videre fort, og mælde noget om stævninger og appellationer.

Jngen rettergang, siger vor Danske lov, maa stædes mod nogen, eller vidnesbyrd føres eller tings vidne udstædes til Tinge eller for nogen ret etc. uden den, hvis enten ære, liv eller gods det paagiælder, er lovligen dertil kaldet, og skal saadan kald eller citation skee ved toe mænd enten mundtligen eller skriftligen; Skrifftlige stævninger skal forkyndes udi dens, som stævnes, eller andre nerværendes paahør, for hans boe-pæl, og udstædes under rettens Seigl, og nævnes udi stævningen, sagen, hvorfor en stævnes, saa og en vis dag og et vist ting, hvortil man stævnes. Til Herreds, Birke og Byeting gives ved mundtlig eller ved skriftelig kaldseddel 8 dages varsel, om den, der stævnes, boer eller opholder sig i det Herret, Birk eller den Bye, som tinget holdes udi; fiortendags varsel gives ham, om

han er uden Herredet, Birket eller Byen og i Provintsen, 6. ugers Varsel, om han er uden provintsen, og i Riget, hvis han ingen boe-pæl har i Riget, og ikke vil lade sig finde, da gives ham 6 ugers varsel, der han sidst havde boepæl, og 6 ugers varsel tillige til landstinget, men er han uden Riget, eller ikke vides, hvor han er, da gives ham varsel paa samme stæder, inden aarets udgang at møde og svare for sig; og giøres der den forskiæl paa tiden, at ingen skal overiiles med retten, men have stunder til at møde, og svare for sig, og ere Lands-Tingene i den henseende, hvor lysninger giøres, situerede midt udi landet, at tidender derom dessnarere kand haves; de gamle udregne dagene fra kald og varsel udi nætter, ligesom aarene udi vintre; Thi den Siællandske Lov *lib.* 3. cap. 25. siger: **Stævninger til Lands Ting, skal forkyndes for dens bre-fiell (det er boepæl) som stævnes skal, fem Natte-rum førend Lands Ting holdes, udi Jylland, Skaane og Fyen, men i Siælland allene, toe Natte-rum for Lands Ting;** Og er derved besynderligen at mærke, at Helsingøer var særdeles privilegered derudi: for veyens besværligheds skyld, saa at samme byes Jndbyggere skulde have 14 dages varsel, naar de stævnedes til Lands Ting, og det, ved en forordning dat. den 9, Julii 1631.

Stævninger til Landsting udstædes nu omstunder 8 dage for Lands Ting holdes, hvor den, som indstævnes end kand være, saa fremt han ellers tilforn lovlig varsel til hiemtinget har bekommet, og hiemtings dommen inden 3 uger indstævnes.

Jngen stævning til Kongens almindelige Høyeste Ret, i de sager, som i Dannemark dømte ere, maa udstædes kortere, end 6. uger for tiden, som den er paabuden; J de sager, som i Norge paadømt ere, skal stævningen tages et fierding aar for tiiden. Befindes nogen lovligen stævnet enten mundligen eller

skriffteligen, og hverken han selv eller hans fuldmægtig møder for sin tilbørlige under- eller over-dommer, uden han haver lovlig forfald, og det beviifer, da lægges ham af dommeren en vis dag for, kaldet Lav-dag, til hvilken han bør at møde; Saadan *terminus peremtorius* maatte fordum sættes paa 8te eller 14ten dage, item 3, 4 eller 6 uger i det længste udi Dannemark efter Frid. 2. *reces art.* 5. men udi Norge maatte den sættes til 3 gange 6 uger, som kand sees af den gamle Norske Lovs Ting-Farbalk 6 og 8. cap. Hvis den indstævnede ikke vil møde til saadan Lavdag, som efter vor nu brugelige maade ikke maa være over 14ten dage, skal dommeren dømme, hvoreffter og execution maa skee.

Hvo, fom stævner anden for nogen overdommere, og dog hverken selv eller hans fuldmægtig eller hans lovlig forfald møder, da har han tabt sagen, til han stævner lovligen igien, og derforuden giver sin vederpart hans beviislige omkostninger, hvilke udi loven hede kost og tæring; Men er han stævnet for Kongens højeste rett og ikke selv eller ved fuldmægtig møder, da dømmes i sagen efter dens beskaffenhed, og den forsømmelige nyder ikke tilladelse at stævne paa ny igien.

Herudaf sees, at ingen kand actionere og forfølge nogen med retten, uden ved foregaaende lovlig stævning, saasom det er naturlig billighed, at enhver forud maa advares om at forsvare sig, item at blive erkyndiget om hvorfor han bliver søgt, ja saadant bliver saa helligen i agt taget for alle retter, at endskiøndt den indstævnede eller *reus* har *contrapretensioner* mod *actor*, maa han saadanne for Retten ikke allegere, med mindre han for slige *contrapretensioner* tager ogsaa stævning, hvilket kaldes contra-stævning; Ja naar nogen, efter tagen stævning, finder sig beføjed noget ydermere i sagen at paa-

anke, maa han ikke betiene sig af de prætentioner, som udi stævningen ikke ere indførte, men maa tage en ny stævning til den gamle, hvilken kaldes *continuations*-stævning.

Hvad *appellationer* anbelanger, da er derved at mærke udi Dannemark, at Herrets Provstedomme indstævnes for stifts Befalings-manden og Superintendenten; Herrets- og Birke-tings domme indstævnes til lands-ting, iligemaade de byetings domme, hvor Borgemestere og Raad ikke have landstings-Rett; Thi hvor de det have, der indstævnes byefogdens domme for Borgemestere og Raad.

Borg-rettes domme indstævnes for Kongens Hof-rett, og maa ingen saa til be-melte Hof-rett indstævnes for ringere end det hvis hoved stoel er 30. lod sølv, med mindre det angaar nogen persons navn og rygte.

Birke-domme i Grævskabene og Friherskabene indstævnes lige til høyeste rætt og ikke til Landstinget.

Lands-dommeres og Overretternes domme iligemaade Commissariers afsigter og Ridemænds forretninger indstævnes inden aar og dag efter at de ere afsagde, til høyeste rett, hvis det ikke skeer, staae dommene uryggelige, hvilket er det, som gemeenligen kaldes at være over sine fatalia; Dog kand derudi erhverves Kongl. opreisning. Under-dommerens domme ere over deres fatalia, naar de forsømmes at indstævnes inden 6 maaneder for deres overrætt, og faasom ingen Sag under 30. lod sølv maa indstævnes for landstinget, saa maa ingen under 66. lod sølv indstævnes til Højeste rætt.

Udi Norge gaae appellationerne for sig paa samme maade som udi Dannemark, alleene at de ere fleere; Thi i steden for at landsting og andre over-rættes domme stævnes lige til

højeste rett udi Dannemark, saa gaae derimod Laugmændenes og andre Over-rættes domme først til Over-Hof-Retten i Christiania.

Jeg har tilforn mældet, at enhver, som stævnes maa møde at svare for sig eller lide dom, med mindre han kand viise lovlig forfald, hvo, som saadant forsømmer, siges at være stævningen overhørig, og maatte fordum vidner, som sadde stævninger over-hørige, bøde deres 3. mark, og siden ikke vidne udi nogen anden saa; Og bønder der-forruden forrbrudte deres fæste, som kand sees af den Siællandske rætt, Skaanske lov og Christ. 3. Recess.

Forfald, som man behøvede at giøre inden tinge, skulde fordum sværges af toe mænd med oprakte fingre, og tillodes saadant forfald 3. gange efter den Jydske lov, hvilken lib. 1. cap. 50. taler derom saaledes: **End kommer hans forfald, der sigted er, paa vædermaals-ting og ei han selv, da nævnes ham andet ting for, men længer end 3de Ting maa ei forfald giælde.** Den gamle Norske lov tillader ogsaa udi visse ting trende forfald; Efter vore nu brugelige love ere lovlige forfald udi alle rætter disse: Om nogen ligger paa sin syge seng, saa at han ikke kand komme; Eller man er i Kongens bestilling forhindret, eller og, om han er kalden til høyere dom, eller og han skal værge sin jord, om det er hans rette lavdag. Disse forfald skal den, som er eller haver stævned, lade sværge med oprakte fingre efter loven; Men sigtes nogen paa Tinge, saa at han selv hører derpaa, for hvad sag det er, eller han tager mod gien-mæle paa tinget, da maa ham ingen forfald hielpe, at han jo enten selv eller hans fuldmægtig bør at møde og svare.

Sager udi disse Riger plaideres enten ved de vedkommende selv, eller ved fuldmægtige; Saadanne fuldmægtige kaldes

gemeenligen Procuratores, hvilke efter loven skal være gode, uberøgtede og oprigtige mænd; De samme beskikkes af borgemestere og raad udi Kiøbstæderne og øvrighed eller Herrskab paa landet, til at forsvare andres sager, saa at ingen dertil maa lade sig bruge, uden de af Øvrigheden dertil forordnes og beediges, og hvis nogen ikke fører sin Principals[816] sag med den troeskab og oprig-tighed, som loven foreskriver, skal de afsættes, og ei af dommerne tilstædes for nogen ydermeere at gaae i rætte, og derforuden straffes efter sagens beskaffenhed. Hvad deres Salaria angaaer, da synes af lovens ord, at de i begyndelsen kun have været ringe, iligemaade at øvrigheden har regleret de samme; Thi saa siger loven derom lib. 1. cap. 9. art. 12[817]. **Dennem skal tillægges noget til løn af Borgemestere og Raad for stævninger til under-rætter og over-rætter at udkaste, supplicatser og indlægge at forfatte, saa og for en gandske Proces at drive, efter dens vitløftighed Og Principalens vilkor; Men, naar de af Øvrigheden befales, skulde de tiene fattige for intet, og søge deres løn og opretning alleene udi den kost og tæring, som dem af vederparten tildømmes; Dog er ingen forbunden at betiene sig af Prokurator, som enten selv eller ved sin værge, frænde ellet tienere vill udføre sin trætte.**

Vidnesbyrd kand for disse Rigers rætter aflægges mundtligen og skriftligen, men intet vidne er krafftigt, uden det skeer ved tvende personer, overeens stæmmende og i een ting, iligemaade fodres, at et vidnesbyrd er med eed beseiglet, og er saaledes efter vore nu brugelige love 2. mænds eedelige og udi een ting overeensstæmmende vidnesbyrd nok til at reise og fælde udi alle sager, hvor vidnesbyrd fornødne ere. Udi nogle af vore gamle love var dog forordnet, at een, der var beskylded for de allergroveste laster, kaldet **Ørbødemaal,** det

er, saadant som ikke kand bødes uden med livet, kunde ikke befries uden ved 12. mænds eed; Thi saa taler derom den gamle Norske lov Tyv-Balk cap. 14. **Ørbødemaal kand ikke værges uden ved tylter eed.** Udi de gamle Love findes nævnede adskillige slags eeder, saasom:

(1) Kiøns-eeder, som giordes i Kiøn af næste frænder inden 3die byrd ved 12. lovfaste mænd, for at beviise, at en var rætmessig arving.

(2) Stoknævningeres-eed, som efter den Jydske lov giordes af 13. mænd, efter som Herrets-Fogden udnævnede 3. mænd af hver ting stok som vare tolv mænd, og selv skulde være den trettende.

(3) Kirkenævningers-eed, var deres, som bleve nævnede eller tagne af kirke-sognerne, synderligen at sværge udi troldoms sager.

(4) Ransnævningers-eed, som havde sted udi rans sager.

(5) Skibsnævninger eller Skursmænds-eed, hvilken den Jydske lov siger at skulle giøres af 8te skibs-folk, om saa mange vare inden borde.

(6) Ordholdnævns-eed, en særdeeles slags eed, saaledes kalden efterdi gamle viife og forstandige mænd af Rigets Raad og Adel skulde nævnes for at afsige og sværge mellem Konger og Førster om land og eiendom, saa og, om nogen førde avindskiold mod Riget; Thi det ord ordhold forstaaes først om deres eed, som skal vidne om dem, som de opkræves paa, har holdt ord, eed og løfte, som en ærlig mand bør; Dernest at deres ord og eed, som de afsige, skal holdes, hvilket sees besynderligen af den tvistighed, mellem Kong Erik Glipping og Hertug Waldemar af Synder Jylland, angaaende det land Als, hvorom Hvitfeld saaledes taler: **Til at hæve den tvistighed**

skulde nævnes 12. forstandige mænd afDannemark, hvilke skulde sige og sværge, hvem saadant land og gods tilhørede med rætt, og blev saadan eed kalded ordholds eed eller Worthell.

(7) Kaastebods-eed, som er saa at forstaae, om parterne komme i tvist for retten om u-klar giæld og den eene paateer den anden med eed, den anden derimod nægter med eed, hvilken er forbuden ved *Ch.* 4. *recess.*

(8) Bogs-eed, saaledes kalden efterdi den giordes ved at lægge fingre paa bog og tales om i den Jydske lov.

(9) Tylter-eed, det er 12. lovfaste mænds eed, som udfodtedes i visse sager, herudover 3. tylter eed var 36. mænds-eed.

(10) Haandtagen eed var den, som skulde giøres og sværges med sammenlagde hænder paa aastæderne.

Endeligen findes udi den Norske lov Tyve-balk en særdeeles eed, kalden **Vritter eed,** som giordes af 3 mænd, ordets etymologie er mig uvitterlig.

Men alle disse og adskillige andre gamle eeders navne findes ikke udi vore nu brugelige love, efter hvilke 2 mænds overeensstæmmende eedelige vidnesbyrd er tilstrækkelig udi de ting, hvor eed udfodres, ja den, saa kaldte Tylt-eed eller 12 mænds eed, hvorom tales i de gamle love, afskaffes udtrøkkeligen i Christ. 5. lov med disse ord lib. 14. cap: 8[818]. **Jngen skal findes til lov, som er 12 mænds eed for nogen sag**. Det er, ingen skal paabyrdes at befrie sig udi nogen sag med 12 mænds eed.

Piinlig forhør har udi mange aar ikke været brugelig udi disse Riger; Thi den er forbuden udi Kong Olai Haandfæstning, og

Christ. 3. Recess, og saadant forbud confirmered udi Christ. 5. lov med disse ord: **Jngen skal piinligen forhøres, med mindre han tilforn er dømt til døde for nogen u-gierning, med mindre det er *in crimine majestatis* i Højeste grad, hvor sagens beskaffenhed ikke lider, at den almindelige lands proces kand følges**. Dette maa være nok talet om de ordinaire rettergange, som man seer lidet at differere fra andre polerede Nationers.

Extraordinaire Rettergang er, naar de ordinaire rætter gaaes forbi, og sagerne dømmes, enten ved opmænd eller Commissarier.

Den compromis eller foreening, som stridende parter indgaae med hinanden at underkaste sig en opmands dom, heder hos os at voldgive en sag, og, naar den mand, som begge Parter have conpromitteret paa, Afsiger dommen, da har processen ende, saasom *arbitri* eller opmands dom staaer under ingen appel, og til ingen ret til underkendelse kand stævnes. En opmands dom eller sigelse, som gemeenligen *in Jure* kaldes *Laudum*, heder udi den Jydske lov Jeffnetshende. Adskillige compromittere paa opmænd, for at korte processer, og at spare omkostninger, og taler loven *lib.* 1. cap. 6. *art.* 1[819]. saaledes om opmænds sigelse: **Dersom parterne voldgive deres Sag paa Dannemænd, da, hvad de sige og kiende, saa vit deres fuldmagt dem tillader at giøre, det staaer fast, og kand ey for nogen ret til underkiendelse indstævnes, dog Kongen sin sag forbeholden**.

Commissarier udi disse Riger ere tvende slags; Det første slags ere de, som af regieringen udnævnes, det andet slags ere de som udvælges af de stridende parter med regieringens samtykke; De første beskikkes af Kongen for at dømme visse høye personer, saasom Prindser og Prindsesser af blodet og

Kongens naturlige børn, hvilke efter loven ikke staae under de allmindelige rette; De beskikkes ogsaa Undertiden at dømme udi andre sager, naar Kongen finder det for got, og ere deres afsigter ofte uden appel.

Hvad de sidste slags Commissarier derimod angaaer, som tages af parterne med regieringens samtykke, da ere det særdeles dommere, som ikke ere brugelige uden i disse lande, og bestørkes jeg udi denne meening af det som den lærde Engelænder: *Humprey Prideaux* fortæller om den maade som var brugelig udi Palestina, hvor det til-lodes Jøderne udi tvistigheder at udvælge lovkyndige mænd paa begge sider, hvilken maade, siger han, jeg hører nu at være brugelig i Dannemark. Den forskiæl som er mellem opmænd og slige Commissarier er, at opmænds kiendelse eller en voldgiven sag kand ikke appelleres, da derimod en Commissions afsigt kand indstævnes for Høyeste ret til underkendelse. Om Commissarier og deres forretninger findes udi den Danske lov saadanne regler[820]: **Commissarier udi de sager, som samfrænder bør at dømme udi, og som ellers ikke beqvæmmeligen til tinge kand ordeles, bevilges og for-ordnes af Kongen efter parternes begiæring; Men dersom den eene part veigrer sig derudi, og ikke vil have gode mænd paa saadanne trætter, da skal det staae hans vederpart frit for, eene Kongl. Commissarier at tage, dog at han skiælligen beviiser, at han sin vederpart tilforn halvdeelen af Commissarierne at tage havet tilbudet; Commissarier skulde, om mueligt er, inden 6 uger, efter at befalningen dem er tilstillet, forrette hvad dem befalet er, og inden maaneds dag i det seeneste efter deres forretning give deres dom beskreven. De fleeste stæmmer af Commissarier slutte dommen, og, ere stæmmerne lige, saa giver den, som er formand eller den fornemste**

dommen beskreven, og de andre, som stridige ere, give deres skriftelige betænkning mod afsigten, som produceres og læses, naar sagen kommet for Høyeste Rætt.

Blant de extraordinaire rettergange kand ogsaa regnes domme mellem Sam-frænder, hvilke efter de gamle love skulde være 12. gode ærlige mænd, som ere næst i slægt til børnenes fader og moder, for at dømme mellem børn, om arv og jord; Befalning til samfrænder i de sager, de skulde dømme udi, skulde tages af begge parter efter Frider. 2. recess. Vor nu brugelige lov foreskriver intet vist tall af Samfrænder, men taler allene om Samfrænder saaledes: **Tvistes der mellem sødskende eller andre, at nogen er skeed for kort paa skifte, eller i anden maade tvist derom indfalder, da maa den, det finder sig brøstholden, kalde de andre til jevnet** (det er, til at deele lige) **inden aar og dag, om han er i Riget og myndig, og skulde da Samfrænder see til, dem at foreene, kunde de dem ikke foreene, da skulde Commissarier eller gode mænd dem ved dom adskille.**

Til de extra ordinaire retter henhøre og Ridemænd, hvilke ere executores eller dommere nævnede af Lands-Dommerne for at dømme i visse ting eller at exeqvere; De breve eller ordres, som de samme fik, kaldtes fordum **Ride-Breve,** og vare de forbundne at fuldgiøre Ride-brevet, det er, fuldføre deres forretning, inden 6 uger; Den forskiæl, som er mellem dem og Commissarier bestaaer derudi, at Commissarier bevilges af Kongen, men Ride-mænd tilforordnes af Lands-Dommerne: de første ere allene dommere, de andre tillige med executores og bruges besynderligen til at indføre effter lov og dom, creditorerne udi debitorernes gods og formue; Fra deres forretninger appelleres lige til Høyeste Ret; Endeligen kand

ogsaa hidføres Sande-mænd og Rebs-mænd; Sandemænd ere et slags Juridiske Personer, hvis forretninger udi den Jydske Lov og Christian 3 recess beskrives saaledes, at de skulde sværge om manddrab, om afhugg, om qvindetægt, Herværk, markeskiæl, saar, om GUds Huuses eyendom, og om brand; Den nu brugelige Danske lov taler om Sandemænd saaledes[821]: **Sande-mænd skulde være 8te lovfaste og boe satte Dannemænd og af Fogden til Tinge udnævnes i tvilsomme drabs sager, og, naar der tvistes om Markeskiæl; Og skulde Sandemænd uden nogen videre process, naar de ere opkrævede, tage sagen for sig, som de ere opkrævede til, og giøre deres aller yderste fliid til, at oplede sandhed**, og ligesom ingen dommer kand tillige med være vidne i en sag, saa kand ej heller nogen Sandemænd; den eed, som de udi loven foreholdes at giøre, viser besynderligen, til hvilken ende de nævnes; Eeden er saaledes[822], **at de skal bede sig saa GUd hielpe, at de have giordt all deres yderste fliid, til at udspørge sandheden, og at de troe, at den mand er den dræbtes Banemand,** og er saadan eed, det som Juristerne kalde *Juramentum credulitatis*; Sandemænds forretning kaldes i loven Sandemænds-Tog; Udi Norge har det ikke været brugeligt at udnævne Sande-Mænd, de ere ogsaa udi disse tider komne meget af brug udi Dannemark.

16 - 1737 Holberg: Grønlandske Handel i Bergen

[»Bergens Beskrivelse«, 1737, s. 121-126]

[Henvisning hertil]

Vel have Bergens Borgere søgt at oprette den udenlandske Commerces Aftagelse ved en nye Handels Stiftelse igien, og til den Ende for nogle Aar siden have oprettet et Grønlandsk Compagnie, og det ved saaden Anledning.

En Præst udi Nordlandene ved Navn Hr. Hans Egede, effter at han med Fliid havde igiennemlæset de gamle Nordiske Historier, og der iblant andet fundet, at Grønland i gamle Dage havde været beboed af Nordske Christne Folk, hvorom man nu omstunder ingen meere Kundskab havde, eftersom Farten udi nogle 100. Aar havde været forsømt, fik han i Sinde at giøre Forslag om samme Farts Fornyelse, og at være selv med, om noget saadan Tog gik for sig.

Han corresponderede først længe dermed med Biskoppen i Bergen Doct. Niels Randulf, og siden med hans Eftermand Mag. Niels Smed, og endskiønt de og andre funde denne Ting af alt for stor Vanskelighed, blev han dog fremturende i sit Forsæt, forlod sit Kald og med Hustrue og Børn kom til Bergen, hvor han flittigen confererede med Biskop Clemens Smidt, og tillige med giorde Borgerskabet Forslag om et nyt Compagnies Stiftelse; Men som han kun liden Bifald fandt, indgav han sit Forslag til Høy-lovlig Ihukommelse Kong Friderik den Fierde, og udvirkede en Befaling til Magistraten i Bergen, at den skulde kalde Borgerskabet for sig, og giøre Forslag om et Grønlandsk Compagnies Anrettelse.

Men, som Borgerskabet endda ingen Smag fandt derudi, reysede Hr. Hans Egede selv til Kiøbenhavn, hvor han fik

Leylighed til at andrage sit Forslag for Hoffet. Hans Majestet approberede da ikke alleene det samme, men lovede ogsaa at hielpe til dets Befodring [ca. = Befordring, Fremme], hvis Borgerne i Bergen kunde bringes til at sætte noget udi Handelen.

Derpaa reysede Præsten op til Bergen igien, og der drev paa Verket med saadan Iver, at Geistligheden og Borgerskabet giorde deres Indskudde, saa at der blev en Capital af 5000. Rdlr. Siden den Tiid giorde de adskillige andre Tilskudde, saa at der omsider blev til Veye bragt en Fonds af 12000. Rdlr. og et Grønlandsk Compagnie blev opretted 1721. udi hvilket Aar 3. Skibe ginge til Grønland, men den Fordeel, som derved giordtes, svarede aldeeles ikke til Omkostningerne, hvorudover Interessenterne geraadede udi stor Bekymring.

Hans Majestet, paa det at Verket ikke skulde falde, greeb Compagniet under Armen, først ved at accordere et Lotterie, og siden ved at paalægge begge Riger en maadelig Skat. Det første havde ingen Fremgang, men Skatten beløb sig til en anseelig Summ.

Imidlertid sat Præsten sig med 40. Mænd, som derfor bleve fast udi Landet, og lod bygge et Huus, hvortil Grønlænderne selv, saasom de ere af et got Naturel, lovede at være behielpelige. Colonien blev anlagt paa en Øe uden for det saa kaldte Bals Riviere [= Baals Revier] ved 60. Grader. Dog blev ingen Skandse opretted, alleene Stykker bleve plantede uden for Huuset paa en Klippe.

Anno 1722. gik et nyt Skib didhen med Proviant, og Aaret derefter 3. andre Skibe, hvoraf det eene forgik udi Storm, og blev borte uden for Iisen; det andet overvintrede udi Grønland; og det tredie, som skulde være paa Hvalfisk-Fangst, kom til

Bergen igien 1724. med en Fisk paa 50. Cordeler, som kunde beløbe sig til 2.700. Rdlrs. Værdi med Tran og Fiske-Been.

Anno 1724. blev et Skib udsendt for at opsøge den saa kaldne Østerbygd, som Historien viiser at have været beboed af de gamle Norske. Men Skibet kunde ikke komme fort formedelst Iis, hvorfore det maatte giøre Vende-Reyse, og bragte intet med sig tilbage.

Udi samme Aar gik et andet Skib ud for at søge Kusten af America, i Tanke der at finde Træe og Brænde, men som det ikke kunde komme fort for Iis, gik det et andet Sted hen, og oprettede en Loge paa et Sted kaldet Nepesene, liggende paa 66 ½. Grad. Der overvintrede Skibs-Folkene tillige med den nye Præst Hr. Albert Top, som af Hr. Hans Egede var forlanged til Medhielp. Men efterfølgende Aar, da samme Præst tillige med de andre forlode Nepesene for at begive sig til den første Colonie, blev Logen afbrændt, som man meener af Hollænderne.

Anno 1725. bleve atter igien 2. Skibe skikkede til Grønland, men de førte kun en maadelig Ladning med sig tilbage.

Anno 1726. bleve atter tvende Skibe udsendte, af hvilke det eene forgik, og det andet, som overvintrede kom 1727. tilbage med Sager af henved 1.600. Rdlr. Værdi, og bestoede udi Skind-Vahre og Spæk.

Anno 1727. affærdigedes ogsaa tvende Skibe med Proviant til Colonien. De samme komme tilbage om Høsten, førende med sig 60. Cordeler Spæk og nogle Skind-Vahrer.

Men ved alt dette kunde Omkostningerne ikke stoppes, hvorudover Interessenterne despererede om at nyde nogen Fordeel ved denne Handel, og ingen havde Lyst til at giøre nyt Indskudd, saa at det havde Anseelse at Handelen vilde

gandske falde, endskiønt Kongen adskillige gange havde understøttet Compagniet. Herudover tog han Handelen til sig, og udi det Aar 1728. skikkede Folk og Skibe til Grønland med alle fornødne Ting, item Qvæg og Hæste til en ret bestandig Colonies Stiftelse.

Hvad videre Skiebne den Grønlandske Handel ellers har haft, vil jeg her intet melde om, ssasom det ikke henhører til Bergens Historie. Ved denne Forflyttelse tabte Bergen det Haab, den havde giort sig om at bringe dens Skibs-Fart udi Drift igien, og saasom den Findmarkske Handel iligemaade er forflytted for nogle Aar siden fra Bergen til Kiøbenhavn, saa kand man sige, at Staden har tabt meget af sin Anseelse udi Handel, og at denne Skibs-Fart nu omstunder er meget ringe imod hvad den tilforn har været.

Ja, den synes meer og meer endnu at aftage, indtil de Europæiske Conjuncturer kand forandres og nogen Leylighed opvaagne, hvorved Bergen, som i Henseende til dens herlige Situation [= Beliggenhed] frem for andre Steder er danned til Handel, kan opleve og komme i forrige Floor igien.

Redaktionel note

Bogen udkom i København 1737, i 2' udgave i 1750. 1'-udgaven findes som digital faksimile på et norsk internetsted:

http://da2.uib.no/cgi-win/WebBok.exe?slag=lesdok&bokid=bgbeskriv&sideid=0&gstorleik=

hvorfra ovenstående er udskrevet, dvs fra 1' del, kapitel 9.

Teksten er hér opdelt i afsnit for at gøre den nemmere at overskue. Der er pt kun læst en foreløbig korrektur. Tekst med kursiv svarer til 'latinsk' skrift, almindelig tekst svarer til datidens frakturskrift.

17 - 1745 Holberg: Betænkning om kvægsyge

Pro domo: PAS PÅ FORKERTE ANALOGIER, skrev H

Teksten skal kontrolleres for kursiv/antikva - særligt i ord-afslutningerne

Betænkning over den nu regierende Qvæg=Syge *med nogle oeconomiske Anmerkninger*

1 - [Indledning]

Den store Qvæg-Syge, som har udspredet sig over de fleeste *Europæi*ske Lande, og hvormed i sær dette Rige samt Førstendommer en lang Tid har været plaget, er en af de mærkværdigste Ting, som udi nogle *Seculis* er hendet, saa at deraf kand gives Anledning til en *Epocha* udi *Chronologien*, ligesom man tilforn har regnet Tiden fra den sorte Død:

Jeg siger, at det er een af de mærkværdigste Hendelser, og det een Deel i henseende til dens Almindelighed, saasom den største Deel af *Europa* dermed har været og endnu er befænget; een Deel i henseende til dens Hæftighed, saasom den gemeenligen har foraarsaget en hastig og total Ødeleggelse, hvor den er kommen, endelig ogsaa i henseende til dens Ubegribelighed, saasom den har forrykket de Naturkyndiges *Concepter*, og været for dem ligesaadan Piinebænk, som Maanens Gang for *Astronomis*. Thi aldrig have *Physici* taget meer Feil udi deres Gisninger, og *Medici* meer i deres *Recepter*.

De *Præcautioner*, som syntes nyttige paa et Sted, befandtes skadelige paa et andet Sted, og hvad som her har været en Lægedom, har der været en Gift, som des hastigere

befordrede Qvægets Død. Dette har givet Anledning til hæftige Tvistigheder om Sygdommens Natur og dens Aarsag.

De fleeste have holdet for, at det er en *ordinaire Contagion*, saasom al Pest kand foraarsage adskillige og forunderlige *Symtomata*, og derfore haver adskillige Navne.

Nogle have lignet den ved den *Contagion*, som *grasserede* udi det 14de *Seculo*, og strakte sig over vor heele *Hemisphere*.

Den samme siges at have haft sin Begyndelse udi de Nordlige Parter af *China*, og at være foraarsaget af Heede og stinkende Damper, som steege op af Jorden, fortærede alting indtil Træer, ja befængede Luften saaledes, at man saae nedfalde smaa Slanger og andre giftige *Insecter*.

Men de som have givet nøye Agt paa den nu-regierende Qvæg-Sygdom, have mærket, at den ingen ret *Analogie* har enten med den saa kaldet Sorte Død eller med andre *ordinaire Contagioner*. Den haver vel nogen Overeensstemmelse med den første, efterdi den samme saavel som denne befængede den største Deel af *Europa*. Men Forskiellen er denne, at da den Sorte Død ødelagde levende Creature indtil Træer og Planter, saa har denne derimod alleene angrebet Horn-Qvæg, uden at beskadige enten andre Dyr eller Mennesker.

Den anden Forskiel er, at da bemeldte almindelige Død eller andre sædvanlige *Contagioner* sparer den halve eller i det ringeste den tredie Deel af Dyr eller Mennesker, saa har denne gemeenligen giort reent Bord, hvor den er kommen, saa at paa de fleeste Steder er intet levnet, uden maa skee en Kalv eller gammel Koe, og har man seet Herregaarder, hvor en heel frisk Besætning udi 24. Timer er bortdød.

Videre, andre Peste rase hastigen ud, saasom det er alle heftige Svagheders Natur, at jo stærkere de regiere, jo snarere

faae deres Regimente Ende, og man derfore har mærket, at en Pest ikke regierer længere end nogle Maaneder, eller i det høyeste et Aar paa hver Sted, men denne Qvæg-Syge derimod har raset nogle Aar udi hvert Land og i en hver *Province*, og ved Tiden intet har tabt af sin Styrke, saa det synes, at det ligesom ved Guds besluttede Raad er beskikked, at alt Horn-Qvæg skal forgaae.

Det er just disse tvende Kendelser, som giøre denne Svaghed saa mærkelig frem for andre som er at finde udi Historier, og foraarsager, at den *graverer* meer end andre *Contagioner*; thi den borttager ikke alleene alting paa eengang, men endogsaa lader sig indfinde paa nye, hvorved Landmanden taber ikke alleene sin Velfærd, men endogsaa alt Haab om videre Opkomst; saasom den, der haver nogen Kræfter, ikke tør forsyne sig med nyt Qvæg, efterdi Erfarenhed har viiset, at den sidste Besætning har haft samme Uheld som den første. Hvorpaa Holland fornemmelig viiser Exempel, hvor denne Qvæg-Sygdom har *grasseret* udi 6. Aar.

Kort at sige: denne Sygdom har i henseende til dens Selsomhed forrykket saavel Land-Mænds som *Medicorum Concepter*, saasom de første ikke have kundet tage nogen *Mesures* udi deres *Oeconomie*, og de sidste have ikke vidst, hvad de om Sygdommen skulde dømme.

I henseende til Landmanden ere forestillede selsomme og bedrøvelige *Scener*. Man turde ikke holde paa [= beholde] Qvæget, som man frygtede strax at miste, og man kunde ikke sælge det, efterdi man kunde ikke faae det betalt: thi, jo mindre deraf blev tilovers, jo meer faldt Priisen, saa at Qvægets Rarhed, som ellers skulde foraarsage dyr Tid, har foraarsaget saadant Kiøb, saa at mange besluttede heller at staae deres Eventyr, end at selge med alt for megen Skade.

Aarsagen dertil var, at de fleeste strømmede med deres Qvæg til Kiøbstæder og Markeder, for i en Hast at sælge, hvad de frygtede ellers reent at miste: saa at derfore en Tidlang vore Slagterboder ey have været forsynede med meere Kiød, efterdi alle vilde sælge, ey heller med bedre, efterdi Creaturene aldrig havde haft bedre og overflødigere Græsgang.

Hvad *Medici* angaar, da have denne Sygdoms *Symptomata* gandske forvildet dem. Hvad Dom de have fældet; hvad *Concept* de have giort sig om Svagheden, til hvilken *Classe* de have søgt at henføre den, og hvad Aarsag de dertil have givet, saa have de fundet deres *Theses* anfægtede af *Objectioner*, som de ikke have kundet besvare.

De som her i Landet have givet nøye Agt paa Sygdommens *Symptomata*, have mærket, at somme ere fundne indvortes ubeskadigede, andre at være døde af Lænde-Blod, Forstoppelser og saadanne Svagheder som længe samles paa: thi man har udi nogle fundet haarde *Materier*, i andre temmeligen store Orme, hvilke ikke kand afles udi en Hast og udi saa mange Høveder just paa eengang. Det samme kand og siges om Galdens Overflod, som den sidste trykte *Recept* fornemmeligen tilskriver Svagheden.

2 - [Hypotese om insekter]

Af de første Anmærkninger kand sluttes, at det har været en Pest: thi saa mange friske Creatures hastige Død tillader ikke at falde paa andre Tanker, helst saasom Sygdommen har ligesom en fiendtlig Krigsmagt *marche*ret igiennem Landet fra et *District* til andet.

Den yttrede sig her i Siælland først i *Wordingborg* Amt, hvor

den ødelagde alting, og siden deelede sig ud i visse Greene, hvoraf een strakte sig mod Kiøge, en anden mod Ringsted: hvilket naar man eftertænker, da synes Haertsôeckers *hypothesis* at være antageligst, som holder for, at Pest foraarsages af smaa giftige *Insecter* udi Luften, hvilke dræbe ved deres giftige Sting; og holder han for at samme *Insecter* fødes og avles udi visse *Asiat*iske Lande, sær udi det *Asiat*iske *Tartarie* eller det nordlige *China*, hvorfra man mærker den store *Contagion*, som *grasserede* udi det 14de *Seculo*, at være kommen: dog er dette herved mærkværdigt, at, endskiønt saadan Pest haver sin Oprindelse udi *Asien*, saa er dog *Indien* derfore befried, hvor vel *Indianerne* ere plagede med andre Sygdomme, som ere lige saa slemme.

Denne *Hypothesis* om *Insecter* bestyrkes af Pestens adskillige Virkninger og Egenskaber; thi der er Menneske-Pest, Qvæg-Pest, Hæste-Pest, Faare-Pest, Træers og Planters Pest, saa at alleene visse *Species* af Creature angribes, da alle andre ere befriede.

Man kand heraf slutte, at det er *migrationer*, som bestaae nu af et slags Folk, nu af et andet, og at disse *Insecter*, som nu *grassere*, ere eene *Buphagi* [søg evt på internettet efter: Buphagus], eller saadanne, der finde meest eller eene Smag udi Oxekiød, og at de derfor gaae andre Dyr og Mennesker forbi.

Erfarenhed viiser, at adskillige Dyr holde sig alleene til en vis slags Føde: Silke-Orme leve af Morbærblade, Bier af Blomster &*c.*, er derfore troeligt, at hvis samme Dyr vare udi stor Mængde og derhos giftige, vilde derved Morbær og Blomster Pest foraarsage, uden at andre Planter, Træer eller Dyr vilde beskadiges.

Hvis man ikke legger denne *Hypothesin* til Grundvold, er det ubegribeligt, hvi Sygdommen alleene hefter sig ved visse *Species* af Creature, uden at anfegte andre, hvilket maatte skee, naar man efter den berømte Willis[823] eller andre Naturkyndiges Meening vilde *derivere* saadan *Contagion* af Luftens Forraadnelse: thi man har erfaret undertiden en Art af Pest, som treffer Høns alleene, uden at angribe andre enten tamme eller vilde Fugle.

Intet er meere forunderligt og herudi meere speciel, end hvad den lærde Engelske *Medicus* Freind[824] in *Hist. Med.* har antegnet om den bekiendte Svaghed, som haver faaet Navn af *Sudor Anglicus*, eller den Engelske Sveed: nemlig at den angreeb ikke uden rette indfødde Engellænder, saa at fremmede indtil Skotter, som paa samme Tiid opholdte sig udi *London* og andre Engelske Stæder, vare uanfægtede: Indfødde Engellænder derimod døde deraf, endskiønt de opholdte sig udi Frankrige. Jeg skulde dog ikke have dristet mig til saadant at anføre, hvis jeg ikke havde en saa anseelig Mand til *garand*.

Hvis Relationen er rigtig, saa flyder deraf, at denne Engelske Sveed er foraarsaget af giftige smaa *Insecter*, som have fundet en særdeeles *Delice* udi Engelsk Kiød, og af lutter Kiærlighed til Nationen have giort saadant Nederlag: og kunde i saa Maade enhver Engellænder sige med den Franske *Poët*:

A force de m'aimer, tu me rends miserable

[Din store kærlighed gør mig ulykkelig]

Dette vil jeg dog lade staa ved sit Værd: iligemaade den

Gisning, som en Landmand af mine Venner haver giort over denne Qvægsyge, nemlig at kullede Køer beginge sig bedre end hornede: Vist nok er det, at han alleene af *Curiositet* og ved et Indfald havde tillagt sig en Besætning af kullede Køer uden Horn, og at Sygdommen i nogle Maaneder rasede allevegne rundt omkring hans Gaard, uden at beskadige et eeneste Høvde af Gaardens kullede Besætning. Jeg for min part *reflecterede* dog intet derpaa, men tilskrev denne *Conservation* en pur Hendelse [= en ren tilfældighed]; og visede endelig Udfaldet, at jeg ikke tog feil.

Jeg holder mig alleene til det som beviises af daglig Erfarenhed, nemlig, at de fleeste *Contagioner* angribe ikke uden visse *Species* af Dyr, og at man derfore letteligen kand bevæges til at følge den *Hypothesin* om giftige *Insecter*, hvilke enten maa være af den Natur, at de søge alleene Hornqvæg, som deres rette Føde, eller efterdi deres Gift er alleene dødelig for Øxen: thi man veed, at der er adskilligt, som dræber et slags Dyr, og derimod er en Føde og Lægedom for andre.

Herimod indvendes vel [trende] Ting:

1.) Hvorledes det kand være mueligt, at *Insecter*, der ere saa smaa, at de ikke med Menneskets Øyne kand sees, paa nogle Timers Tid kand fælde stærke Qvæg, og som er bevæbnede med tykke Hude,

2.) Spørges, hvi Sygdommen, hvis den er foraarsaget af saadanne *Insecters Marche*, som foregives, i en Hast er sprungen fra et Sted til et andet, saa at visse imellem liggende *Districter* ere blevne urørte.

3.) At den mest raser om Vinteren, der ellers dræber Utøi.

Til det første kand svares, at disse *Insecter* kand trækkes ind

med Qvægets Aande, saa at Indvoldene dermed i en Hast kand blive opfyldte, og at de derfore ikke have fornøden at bore sig igiennem Huden.

Hvad den anden Indvending angaaer, da styrkes heller derved, end svækkes denne *Thesis*: thi hvis Sygdommen kom af Luftens Forraadnelse, kunde saadant Spring ikke giøres fra et Sted til et andet uden at befænge de imellem liggende Steder.

Derimod, naar statueres saadanne flyvende *Arméer* udi Luften, er dette *Phænomenon* let at begribe, ja lige saa let, som man kand fatte, at en Bande af Rovfugle kand, efterat den har giort Nederlag paa Høns og Giæs udi een Landsbye, flyve den nesthosliggende forbi, og falde paa nye ned udi en anden langt fraliggende Landsbye.

Tilmed kand saadanne giftige *Insecter*, som udi Mængde hænge udi uldene Klæder, være med saadanne Klæder bragte til et langt bortliggende Sted, hvor Hornqvæget af dem er bleven *infesteret*.

Alt dette bestyrkes af det som fortælles om et Hæstedekken, der blev ført fra et befænged Sted, hvilket da nogle Køer lugtede til, bleve de strax anstukne og døde; item af visse blaae Skyer eller Taager, som nogle foregive sig at have seet nedfalde af Luften, og at *mortalitet* strax derpaa er fulgt. Thi det er gandske rimeligt at slutte, at slige Taager have bestaaet af en Sværm af saadanne *Insecter*.

Hvad den 3die Indvending angaar, nemlig, at denne Sygdom mest har raset om Vinteren, som ellers dræber alt Utøi, da kand disse *Insecter* være af saadan Natur, at Kulden ikke skader dem: Thi man seer jo utallige smaa Dyr, helst udi Vandet, at *conservere* sig om Vinteren.

Ja denne Meening om giftige *Insecter*, hvorved visse slags

Contagioner foraarsages, grunder sig ikke alleene paa *probable* Gisninger, men endogsaa paa Erfarenhed.

Chevalier de Forbin[825] anfører udi sine *Memoires* herpaa et merkeligt *Exempel*: nemlig, at, da han paa sin Reise fra *Siam* til *Europa* var henved 8. Miile fra *Massulipatan*, blev man var ved Kysterne en sort tyk Skye, som man frygtede at være Tegn til Storm: Da den nærmede sig til Skibet, blev den befunden at være en Sværm af utallige Fluer, hvormed saavel Skibsdækket som det heele Hav blev bestrøet. Fire Miile fra Staden saae man en Skye, som skiulte alting saaledes, at man ikke kunde see uden Spidsen af Biergene. Da man landede [= tog land, stødte mod grund] merkede man at det og var en Sværm af Fluer, skiøndt de udi Skikkelse differerede fra de forrige. *Chevalier de Forbin* som med nogle Folk udi en Sluppe lod sig sætte udi Land, fandt ved sin Ankomst Staden fast øde, og fik han da at vide af de Overblevne, at saadan *Desolation* var foraarsaget af Pest. De fleeste af hans Folk som havde været med udi Sluppen, døde og strax derpaa: Han selv med nogle faa *curere*des igien ved stærk Sveeden, men alle de som brugte Aareladen, omkomme.

At andre *Contagioner* ikke kand sees som denne, maa reise sig deraf, at *Insecterne* maa være mindre, ja saa smaae, at de end med *Microscopiis* ikke kand sees.

Man beloe udi den sidste Kiøbenhavnske Menneske-Pest een af vore *Medicis*, som betienede sig af et *Microscopio* udi de Syges Kamere, for at see om hand enten udi *Atmosphæra Corporis* eller de Syges Aande kunde *distingvere* noget Utøi: Men Ukyndighed foraarsager at man beleer alt hvad som rimeligt er, naar det er usædvanligt.

Naar man nu legger alt dette ovenanførte sammen, bestyrkes

deraf den *Hypothesis* om giftige *Insecter*, der søge Hornqvæg alleene som deres ret og behageligste Føde, eller som ere eene giftige for de samme.

Derimod synes denne Meening at til intet giøres, naar man betragter alle de *Symptomata*, som ved denne *grasserende* Qvæg-Syge have været mærkede; thi derudaf kunde man slutte, at det ingen Pest har været, men at man kunde heller henføre Sygdommen til *ordinaire* Svagheder, som ere enten samlede af forderved [= fordærvet] Foer eller andre Aarsager, og som aarligen paakommer Qvæget, men udi disse Aaringer har været meere almindelige, end de pleie.

Det slette Foer, som førend Sygdommen begyndte, her i Landet blev indhøstet, synes og saadant at bestyrke. Thi man kunde holde for, at Qvæget deraf har samlet paa den Svaghed, hvoraf det Tid efter anden er bortdøed.

Sygdommens Langvarighed, som paa visse Steder udi nogle Aar har raset, synes og at tilkiendegive, at det ingen Pest har været, saasom Erfarenhed viiser, at *Contagioner* og saadanne hidsige Sygdomme ere gemeenligen lige saa korte som de ere hidsige, og at de ikke regiere længere end nogle Maaneder paa hvert Sted.

3 - [Medici og Naturkyndige]

Saasom nu denne Qvæg-Syge har været af saadan Beskaffenhed, og den haver haft *Symptomata*, som baade give og ikke give tilkiende Pest, saa have vore *Medici* og Naturkyndige været gandske raadvilde, og tilstaaet et *non plus ultra*[826] for deres Videnskab, og derfore lidet eller intet befattet sig med Lægedom derimod; hvorudi de syntes ingen Uret at

have, saasom de af Sygdommens *Irregularitet* ingen *Definition* have kundet give derpaa, og man maa lære at kiende en Fiende, førend man bevæbner sig imod ham.

Men, saasom gemeenligen størst *Activité* findes hos Folk, som intet forstaar, og som ingen ævne have til at giøre noget retskaffent, saa have derimod alle Markskriere og u-*graduerede Doctores* været i Bevægelse, og Landet er bleven opfyldt med *Recepter*, hvoraf enhver fører *Titul* af tilforladeligt og *experiment*ered *Medicament*, skiønt da *experiment*erne skulle giøres, intet vilde holde stik. Vel er sandt, at nogle ved *Attest*er kunde viise, at deres *Recept*er paa et og andet Sted havde haft nogen god Virkning: men Ulykken var, at de ingen Kraft havde paa andre Steder; saa at Landmænd omsider besluttede at lade alting komme an paa Guds Forsyn, og alleene at tage den *præcaution* at *separ*ere deres Qvæg fra andre, hvorved adskillige ere blevne hidindtil reddede.

[Parallel til Holberg's beskrivelse af Kbh Brand og tiden derefter i 2' latinske levnedsbrev?]

Hvad man med nogen Sikkerhed herom kand dømme, er dette, at denne Sygdom har været en Samling af en *extraordinaire Contagion*, enten den maa tilskrives giftige *Insecter*, Luftens Forraadnelse, eller Damper af Jorden etc. og af ordinaire aarlige Svagheder tillige, saa at et Høvde udi en Besætning er død af Pest og et andet af Lændeblod, Forstoppelser eller anden sædvanlig Svaghed, eller og af begge tillige; hvilket bar givet Anledning til den Forvildelse, som i alle *Præcautioner* have været tagne, og at mange Penge paa *Recepter* forgiæves ere spildte, efterdi adskillige have meenet, at de *Recepter*, som med nogen Virkning ere brugte for de *ordinai*re Svagheder, skulde og hielpe for *Contagio*nen, hvorudi Hoved-Ulykken har bestaaet; Thi man maa giøre saa

mange Indvendinger herimod, som man lyster, saa giver dog den store og hastige *Mortalitet*, som paa visse Steder er merket, hvor en heel gandske frisk Besætning udi 24. Timer er styrtet, tilkiende, at det maa være en stærk og hæftig Pest tillige med de *ordinai*re Svagheder, som dermed *concurr*ere, for at befordre en *totale Destruction*. Jeg siger en *totale Destruction*: saasom der neppe skal findes Exempel udi Historien paa en saa hastig og stor Mortalitet, der ligesom en Kræft udbreder sig i alle Landets Parter, og fast intet levner, hvor den kommer.

Udi den trykte *Recept*, som kom for Lyset den 22. Novembr. **[Pro domo: Kendes dén?]** tales om Sygdommen, som paa et og andet Sted har yttret sig her i Landet. Om *Recep*ten er *probat* kand jeg ikke sige: Erfarenhed alleene viiser des verre, at Historien ikke er grundet paa gode *Memoires*, thi paa samme Tid, som der *mentioneres* om Sygdommen som har yttret sig paa et og andet Sted udi Landet, fandtes allerede paa min *Catalogo* over 60. Herregaarde, hvor fast alle Besætninger vare reent bortdøde; Hvorudover naar man betragter, at Siælland har kun 14. Miile udi Længden, man med Billighed kand tale om en totale Ødeleggelse, og sige at aldrig nogen Pest udi kortere Tid har stærkere raset.

---

4 - Indskud: Klinkenberg's komet

[Man var på Holberg's tid stærkt optaget af kometer, deres 'betydning' og deres konsekvenser for det jordiske liv.

Hans Egede ...

Povel Juel har sidst i *En god Bonde* et kapitel om

himmellegemer ...]

[Illustration indsættes senere]

Klinkenberg's komet. Illustrationen er taget fra Wikipedia. Her anføres flg.: Source: W. Valentiner: *»Das Wissen der Gegenwart, 27. Band: Kometen und Meteore«* (1884). Description: While the head of comet C/1743 X1 (Klinkenberg) was still below the horizon, multiple bright tails of the comet were visible in the predawn sky on March 8 and 9, 1744 . This sungrazing comet peaked in brightness at the end of Febuary 1744, when it was visible in broad daylight close to the sun. Copyright expired (book printed in 1884, author died in 1931).

Klinkenberg-kometen eller Philippe de Chéseaux-kometen kunne ses fra december 1743 til slutningen af februar 1744. Kometen kaldes officielt C/1743 X1, se: Tysk Wikipedia.

Parallakse: Parallakseforskydning opstår når man ser på samme objekt fra forskellige positioner, fx fra 'søger' og 'objektiv' på et kamera. Jo større afstanden er til objektet, desto mere parallelle vil linjerne forekomme at være.

Saasom denne store *Calamitet* er indfalden just paa samme Tid, da den forfærdelige *Comet* lod sig see, ere Folk over alt blevne bestyrkede udi deres gamle Overtroe om *Cometers* Betydelse og Virkning; og kand man [= man kan] ikke fortænke Almuen, at den ved saadan Hendelse falder paa de Tanker, efterdi man forhen har seet fornuftige Skribentere og de største *Historici* at giøre *Cometer* til Forbud [= Forvarsel] eller Aarsag til langt mindre Hændelser, som til Krig, til store Herrers Dødsfald, til Vandflod, til Ildebrand og andet deslige[827].

Thi skulde *Cometer* paatage sig saadanne vitløftige Reiser, for enten at foraarsage eller at tilkiendegive en Uheld, saa kunde man sige, at intet uden saadan total og almindelig *Calamitet*, hvis Lige udi nogle *Seculis* ikke er hørt, hertil kunde være nogen *Motif*: men herved er at mærke, at bemeldte *Comete* kand ansees hverken som Aarsag eller som Forbud for denne Uheld; ikke som Forbud [= Forvarsel], efterdi Svagheden paa visse Steder havde længe raset, førend *Cometen* aflagde denne *Visite*, med mindre man vilde slutte, at *Cometen* havde taget Feil i sin *Marche-Route*, og at den havde forestillet sig Veyen længere end den var: Ey heller kand den ansees som Aarsag, og dømmes, ved sin *Influence* saadan Uheld at have forvolder, efterdi Naturkyndige have *observe*ret, at den var saa langt fra vor Jordkugle, at den ingen *Paralaxin* havde ['der var ingen paralaxeforskydning']. Hvorudover man bør holde for, at hverken denne eller andre *Cometer* gaae i saadanne Ærinder.

Man søgte i Begyndelsen ved adskillige Anstalter at standse denne Svagheds Fremgang: Man søgte ved *Poste*ringer at hæve et *Districts Communication* med et andet; utallige *Recepter* bleve og brugte: men intet kunde hielpe; hvorudover man omsider overgav sig udi Guds Hænder, og lod det ankomme paa den Guddommelige Forsyn. Gud er i saadant

og andre Tilfælde den eeneste Læge.

Han kand udi et Øyeblik, naar Svagheden er udi sin største *Force*, stumpe dens Braad og giøre den gandske Magtesløs; og skeer saadant gemeenligen ved en *Influence* udi Luften, hvorved Sygdommen, enten den reiser sig af fordærved Luft og af jordiske *Vapeurs* eller af giftige *Insecter*, forsvinder. Saaledes mærkede man, da Holland for nogle Aar siden var plaget med Orme, som truede det heele Land med Undergang, at paa eengang alt det skadelige Utøy af sig selv bortdøde.

5 - [Holberg's råd til sine bønder]

Det var i den henseende, at, endskiønt jeg haver haft mange *Recepter*, som alle holdtes for ufeilbare, jeg dog ikke har *communice*ret nogen til mine Bønder; jeg har formanet dem alleene at være betænkte paa hvorledes de i Fremtiden, naar Sygdommen eengang ophørde, kunde reise sig af denne Skade igien.

Mine Raad bestode fornemmeligen derudi: at holde paa deres Kalve, hvoraf mange selges nyefødde for samme Priis som et par Kyllinger; thi det er derved Horn-Qvægets Mangel igien skal erstattes, om de blive *conservere*de, og hvis de døe tillige med Qvæget, saa er Forliisen ikke *pro tempore* stoor.

Dette maa i Agt tages saavel paa de friske som svage Steder: paa de friske Steder for at have noget til at overlade til de *desolerede* Gaarde, og paa de svage Steder, at de kand have noget af det Overblevne til Opvext. Og, saasom Kiødet, naar Sygdommen engang ophører, vil blive dyrt, da intet udi denne Tilstand at slagte, som er ungt, men at lade alting komme til sin Vext.

I saa Maade kand Ødeleggelsen ikke blive saa stor, som man forestiller sig, alleene Slagterboderne ville *præsent*ere andre *Scener*, og i Steden for Oxekiød *brode*res med Faare- og Svinekiød, samt med Gies, Høns, Ænder og andre Fugle. Land-Mandens Handel vil i saa Maade ey heller gandske ophøre, men heller forandre Skikkelse.

Hvis man mærker, at Landmænd og Bønder saadant ikke ville i Agt tage, er fornødent ved en Forordning, ved Markeder at erklære for *contreban*de Vare, Kalve, Lam, Gieslinger, Kyllinger, Griise og andre deslige smaa Creature, og det indtil man i Tidens Længde kand tillegge sig Horn-Qvæg igien, og alting kand komme udi forige Stand.

Jeg tilstaaer vel, at alle Græsgaarde, hvis Indkomster hæves meere af Stude og Hollænderie end af Korn, i denne Tilstand ville komme udi slet Priis, og at saadant Hull ikke saa hastigt kand tilstoppes. Det vil derfore blive raadeligst, at de beflitte sig paa Schæfferier og Stutterier, for ved Faarene nogenledes at bøde paa Mangel af Koe-Melk og Oxe-kiød, og ved Handel med Hæste at bøde paa den gamle Stude-Handel; Thi Græsgang vil udi nogle Aar herefter blive overflødig, og det Græs og Høe, som de mange Stude forhen har fortæret, vil komme Besterne til Pas, som de fleeste forhen maatte om Sommeren af Mangel paa Græs udsette paa Leie-Foer.

Ikke at tale om at ved Heste-Møg nogenledes kand erstattes den Mangel til Jordens Giødning, som Koe-møgs Fattelse vil foraarsage. I det øvrige er den Frygt for Jordens Giødning ikke saa betydelig, som man forestiller sig; Thi Jorden kand saa hastig ikke giøres ufrugtbar, og de fleeste *Proprietarier* have Forraad paa Giødning til en Tidlang.

Adskillige opmuntredes af denne min *Catechisation* og ginge

trøstede bort: Men nogle vilde ikke lade sig trøste, men raabte paa Smør og Melk, som er dette Lands Hoved-Føde. [BA Udhævning]

Jeg foreholdt dem derpaa, at Mennesket lever ikke alleene af Smør, og anførte Exempler af mange *Nationer,* som bruge lidet eller intet deraf: Een Deel efterdi de derudi ikke finde saadan Himmelsmag, som vore Nordiskt Folk, een Deel ogsaa, efterdi de holde for, at Smør formeerer Galden, og at den umaadelige Smøræden foraarsager at de Nordiske Folk ere meere *choleri*ske end andre.

Videre sagde jeg, at saasom Smør er ikke saa meget Føde, som Fødens *Vehiculum*, der bruges til at faae Maden til at glide ned, saa kand man til en Tid betiene sig af andre Slags *Saucer*, som kand have samme Virkning; Thi, ligesom man kand faa kaagt Kiød til at glide uden Smør, saa kand man og hitte paa noget Raad med steegt Kiød, om det ellers skal holdes for en *absolut* Fornødenhed, at Kiødet skal steeges. *Vehiculum* til kaagt Kiød er Roer, Rødder, Kaal, Senep, Peberod og andet Hauge-Vext.

Den store Priis, som Smørret vil komme udi, kand foraarsage, at Bønderne, som over alt forsømme deres Hauger, herefter vil blive bedre Urtegaards-Mænd: Thi Erfarenhed viiser, at Nøden har været Mesterinde udi de fleeste gode Ting.

Ingen uden de som have forsøgt det, veed af hvilken *Importance* Urtegaardsmandskab, Biekuber og andet deslige er for Bønder og Landmænd. Og maatte jeg gierne vide, om man ikke kunde faae Brød til at glide, saavel ved Honning, Sirup og Miød som ved Smør.

Smørrets Mangel kand ogsaa drive vore Nordiske Folk til at omgaaes noget bedre deres Kiød, hvilket de gemeenligen

kaage og steege saa længe, indtil al Saft og Kraft er borte, forladende sig paa Smørret, som maa bøde paa saadan Handtering; hvilket en Engellænder ikke har nødigt, efterdi hand steeger og kaager Kiødet saa, at det beholder sin Kraft, saa at derfore ved det første Skaar, som giøres derudi, Fadet opfyldes med Saft. [BA Udhævning]

Disse Opmuntringer syntes de fleeste at være trøstelige; Smørrets Mangel stod dem meest for Hovedet, hvilket er som Sjælen udi de Nordiske Folkes Føde, og uden hvilket de meene Verden ikke kand bestaae: Thi de befatte under det Ord Smørrebrød alt hvad som Jorden og Havet til Veye bringer, saasom intet holdes ædendes uden det er syltet i Smør: og derfore, naar de invitere til Giestebud, byde de gemeenligen paa et Smørrebrød; Man veed ogsaa, at Smørret giør fast den fierde Deel udi en Huusholdning. Men Smørtanden maa udslaaes, og vore Smørædere maa til en Tid *renonce*re paa den Vellyst, og bilde sig ind, at de ere udi Frankerig, Spanien eller Italien, hvor man mærker, at de af vore Landsmænd, som reise udi samme Lande, have levet uden Smør, og med fuldkommen Helbred ere komne tilbage.

Jeg siger, at denne almindelige *Mortalitet* kand drive Bønder til at anlegge sig mange Ting, som hidindtil i Landet have været forsømte, som Kaal- og Frugt-Hauger, Roer, Rødder og anden Gevext, og det efter Fremmedes item vore Amager-Bønders Exempel, hvilke kand sige, af hvilken *Importance* saadant er, og hvad det hielper paa en Huusholdning. Den kand ogsaa lære dem til at bruge adskillige andre ædendes Varer, som man uden nogen naturlig Aarsag, men alleene af Sædvane og Indbildning haver Afskye for.

Den fattigste Bonde skulde heller hungre og tørste til døde, end betiene sig af Hoppe-Melk, som dog er en *Delice* for visse

*Oriental*ske Folk, ja saa stor, at de finde bedre Smag derudi end udi Koe- og Faare-Melk. Indbyggerne udi Finmarken betiene sig af Rinsdyrs-Melk, og trives deraf ligesaavel, som vi af Koe-Melk.

Hvad Kiød angaar, da er og adskilligt, som kunde spiises, men af puur Vane, Indbildning og Overtroe vrages. Jeg for min Part tog ikke i Betænkning at spiise Ørne, Høge, Strandmaager, Krager, Ravne, item Ulve og Biørne etc. hvis jeg var paa de Steder, hvor de findes, og hvor de dræbes alleene for at dræbes. Ja mig synes, at det man nu med mindre *Scrupel* kunde slagte adskillige Creature, som vi underholde, skiønt de ere alleene til *Incommoditet*, end Køer, Øxne og Faar, som klæde og føde os, som giøre vor Arbeide, og som Taknemmeligheds Lov byder os helst at spare.

Naar det er Mennesket tilladt at slagte og æde Creature, saa raader Fornuften at betiene sig helst af dem, som ere meere til *Incommoditet* end Nytte; Thi, om Tallet af visse Dyr, hvormed ere opfyldte alle Huuse, endogsaa fattige Folkes, der neppe have Føde til dem selv og deres Børn, blev formindsket, tabte Stæder og Lande intet derved.

Man vil dog ikke haabe, at Mangel paa Kiød skulde blive saa stor, at man skulde nødes til usædvanlig, skiønt ædendes Spiise. Thi hvis Gud af Naade vil *conservere* Bondens mindre Creature, og velsigne de Schæfferier, som Landmænd maa i denne Tilstand tillegge sig, kand man bekomme saa meget Kiød, at man til en Tid kand leve, om ikke paa Engelsk saa dog paa Fransk eller Italiensk.

Min Betænkning sigter ikke heller til at *recommende*re usædvanlig Spiise, men alleene til at bestride Overtroe og ugrundet Sædvane, og at viise, at der ere adskillige Ting, som

Mennesker kand føre sig til Nytte, men som de have Afskye for, alleene efterdi de ikke ere brugelige. Skulde man have Afskye for nogen Føde, maatte det heller være Sviin og Blod, som er forbudet udi det gamle Testamente, og i sig selv er usundt, eller Aal, Hummer og Krabber, som ere et slags Slanger og Søe-Monstra **[hvorfor?!]**: men saadant vrages af ingen, efterdi det er en antagen Spiise.

Jeg kand ikke see, at en Slagter kunde tabe noget af sin *Valeur intrinseqve* [= sin indre værdi, respekt?], ved at flaae en Ulv, Biørn eller Hund, meere end ved at slagte et Sviin.

Jeg kand ey heller see, at en Kokkepige, der uden Skye vrider Halsen om paa Duer, Kyllinger etc. kunde holde det for en Samvittighed at *expedere* visse Creature som ingen anden *merite* har, end at skidne Folkes Stuer.

Naar Mangel paa et slags Kiød kommer udi et Land, maa man *examine*re hvad andet som er ædende, og kand give god Føde: Naar Kyllinger og Agerhøns etc. slaaer feil, maa vi forsøge at spiise Viber, Strandmoger etc.

Naar Tælle mangler, maa vi betiene os af Tran, og naar Giødning fattes til Jorden, maa vi *informe*re os om visse Folkes Maader, som med *Succes* bruges for at erstatte saadan Mangel; Thi Gud har givet os fleere Midler til Livets Ophold, end vi gemeenligen indbilde os. Dette anfører jeg ikke for at giøre Skaden ringe, helst udi denne *Province*, hvor Sygdommen synes at have raset sterkere end udi noget andet Land i *Europa*, men alleene for at opmuntre nedslagne Gemytter, og som frygte for Hunger.

Thi man kand ellers i Almindelighed sige, at denne Uheld er stor, ikke alleene for Landmænd, men endogsaa for Kiøbstedmænd, ikke alleene for dem som have lidet Skade,

men end og for mange, som ere *conservere*de: Thi de tage merkeligen Feil, som bilde sig ind at alle *conservere*de Gaarde ville af denne Ulykke *profite*re. Nogle ville vel vinde derved: andre derimod tabe den halve Deel af deres Indkomster. Til dette at forstaae, maa man i Agt tage, at Landet bestaar en Deel af Korngaarde, een Deel af Græsgaarde.

De første som beholde deres Køer, ville ufeilbarligen derved vinde, og deres Hollænderier blive af dobbelt saa stor *Importance* som tilforn, og det saavel i henseende til Melk og Smør, som kommer udi stor Priis, som i henseende til Giødningen: de andre derimod, nemlig Græsgaarder, hvoraf ere fast lige saa mange, og hvis fornemste Herlighed bestaar udi Stude-Handel, ville tabe den halve, om ikke 2. tredie Deele af deres Indkomster; Thi nu ere Studene saalte, som man endnu ikke tor kiøbe eller saa hastig kand faae til kiøbs igien, saa at Græsset vil staae og raadne paa Marken, Studehandelen ophøre, og *conseqventer* den halve Deel af Gaardenes Afgifter forsvinde.

Vil man sige at Græsgaarde kand forvandles til Sædegaarde, da lader det sig ikke giøre, een Deel saasom mange Jorder ere ubeqvemme til Sæd, og derfor af Nødvendighed ere udlagde til Græsning, een Deel ogsaa efterdi de fleeste Landmænd have ikke fleere Hoverie-Bønder end de behøve til deres Jorders Drift, ikke at tale om, at Studene, som udi Pløyning ere Agermandens Medhielpere, ogsaa mangle. **Dette har jeg holdet fornødent at erindre, saasom jeg mærker Folk almindeligen udi slige *Raisonnements* at vildfare. [BA Udhævning]**

Ellers, saasom ingen Ulykke er saa stor at der jo noget Got kand flyde deraf, saa kand derved Skovene, der udi en Tid af 100. Aar og mindre have været udi saadan Aftagelse, at man

inden stakket Tid kunde vente at see dem gandske øde, igien komme til nye Væxt.

Aarsagen til Skovenes Aftagelse i vor Tid, maa fornemmeligen tilskrives den store Mængde af Køer og Stude, som Landmænd have tillagt sig meer end deres Forfædre: Thi paa adskillige Hovedgaarde, hvor Besætningen for 50. Aar siden bestoed kun af 50. Køer, findes den nu at bestaae af 100., og hvor man fordum holdt 100. Stude holdes nu 200.

Mange tilskrive vel Skovenes Aftagelse andre Aarsager, nemlig Forsømmelse i at plante, og alt for megen Skovhug; men den rette Aarsag er Creaturenes store Mængde, hvoraf vore Skove vrimle og hvorved al Opvæxt hindres; Thi en Stud eller Koe kand udi en halv Time fortære det som kand blive til nogle tusinde Læs.

Vore Forfædre have været ligesaa forsømmelige i at plante som Folk nu omstunder ere, og Skovhug har været større i gamle Dage, da fast alle Kiøbsted-Bygninger vare af Træ, og dog have alle Skove udi nogle tusinde Aar været ved Magt; saa at Skovenes store Aftagelse bliver et *Mysterium*, hvis den ikke tilskrives Creaturenes Mængde, som i vor Tid ikke haver været *proportione*ret efter Landets Evne.

Ved denne Hændelse kand foraarsages en nye *Epocha* udi Skovhistorien: Thi der kand udi de Skove, hvor Grunden er frugtbar, udi nogle Aar opspire saa meget, at Skoven udi nogle 100. Aar kand holdes ved lige.

Jeg vil slutte min Betænkning over denne Uheld med en liden Opmuntring og Formaning: med Opmuntring til dem, som have lidet Skaden, at de med Taalmodighed skikke sig udi Guds Villie, og haabe, at den, som har saaret, kand og læge, at de ikke gandske lade Modet falde, men søge at betiene sig af alle

de Midler, som Gud har givet Menneskene til at oprette de faldne Sager.

Jeg haver foreslaaet nogle Midler, og andre, som ere meere kyndige udi *øconomi*ske Videnskaber, kand viise fleere.

Skaden kand nest Guds Bistand igien oprettes, naar Landmænd med en særdeeles Ømhed udi de første Aar, medens Saaret endnu er aabent, blive *tractere*de; Thi de ere nu som skiøre Egg, der ikke taale at røres meget ved, og Landets Styrke grunder sig paa deres Velstand. Jeg siger: de ere som skiøre Egg der ikke taale at røres ved, thi saasom Kiød, Smør, Ost fattes: Have de intet at æde uden Kornet; saa at Bønderne intet kand selge til at yde deres Landgilde og Skatte.

Min Formaning er til de *Conservere*de, at de ikke søge at *profit*ere af deres Medbrødres Ulykke; men heller at beviise dem al christelig *Assistance*: Iligemaade, at de ikke bilde sig ind, at deres *Conservation* er ringeste Beviis paa deres Meriter; Thi mangen Gudfrygtig Enke har mistet udi denne *Calamitet* sin største Velfærd, og mangen en u-barmhiertig Kornpuger er bleven *conservered*.

6 - [Guds straf?]

Jeg laster vel ikke den Talemaade om Guds Straf: men naar jeg hører den for ofte i de sidste Folkes Munde, raader jeg ikke at giøre saadan Misbrug deraf, at Vantroe og Forargelse derved kand foraarsages.

Vi have alle fortient Guds Straf: hvorudover, ligesom ingen, der geraader udi saadan Uheld, kand *protest*ere imod Himmelen derfore, saa kand og bør ingen at regne sig sin *Conservation*

til nogen *Merite*, og troe, at efterdi han har ingen Deel haft udi den almindelige Skade, han ogsaa ingen Deel haver haft udi Landets almindelige Synder.

I Anledning af denne *Mortalitet* er bleven omtvistet, hvilken Ulykke kunde være størst, enten saadan Sygdom havde angrebet Hestene eller Horn Qvæget. Nogle meene, at *Mortalitet* blant Beesterne vilde have foraarsaget størst Ulempe; og til at bestyrke deres Meening, bruge saadanne *Argumen*ter:

1.) Efterdi man ingenlunde kand undvære Hæstene, i henseende til Jordens Dyrkning, og i sær til daglig Kiørsel; thi hvorledes vilde Bonden og Landmanden blive af med sine Vahrer, som maa føres paa Vogne, og ikke kand bæres paa Axlerne til Kiøbstæder.

2.) Vilde deres Havre, som meest fortæres af Hæste, blive til liden Nytte.

Det første *Argument* er heel vigtigt; thi, endskiønt man i Nødsfald kunde spende Stude for Vognene, vilde Reiser blive langvarige:

Hvad det andet derimod angaar om Høes og Havres *debit*, da er det ikke af lige Vigtighed; Thi en stor Deel Havre bruges til Staldstude og andre Creatures Føde, og meere deraf kunde end forbruges, hvis Bønder efter Forpagternes Exempel og vilde stalde Stude.

Derforuden ere de fleeste Havre-Jorder af den Beskaffenhed, at derudi kand saaes, saavel Byg som Rug og Boghvede.

Det Høe, som fortæres af Bøndernes Hæste, og som bliver ført til Kiøbstæderne at selges, kunde med større Fordeel tiene til Føde for Bøndernes Qvæg, hvorpaa de fleeste ikke legge

meget Vind, skiønt den halve Deel af Bondens Velfærd derudi bestaar.

Saadant haver jeg forestillet nogle af mine nye kiøbte Bønder, hvilke alle have stor Høe Biering, men i Steden for at legge sig Køer og Stude til, have ført Høet til Kiøbenhavn, hvorved de have slidet deres Heste og Vogne, og forsømt deres Tid, saa at med al den Herlighed, som deres Gaarde besidde, deres Tilstand stedse har været slet. En fornuftig og duelig Bonde selger aldrig sit Høe, men veed bedre at føre sig det til Nytte.

Man seer heraf, hvad Uleylighed, der vilde flyde af Hæsternes *Mortalitet*, item hvorvit man kunde bøde paa saadan Mangel.

Horn Qvægets Ødeleggelse derimod *incommoderer* langt meere: thi derved tabes Melk, Smør, Ost, Kiød, Giødning, Plov-Arbeyd, Lys, Huder, som giør den halve Deel af Menneskets Føde og Klæde, paa eengang; saa at ingen fornuftig Landmand kand tage i Betænkning at bifalde deres Meening, som holde Qvægsygen skadeligst: thi det er kun Kiøbsted-Folk, Petits Maitres og Fruentimmer der frygte at bruge deres Beene, som kand falde paa den anden Meening; men de samme ere herudi ikke *competente* Dommere.

Ellers maa her saavel som i adskillige andre Tvistigheder *distingue*res imellem Tider og Steder. Om et Land udi Krigs-Tider paa eengang mistede alle Hæste, var det en ubodelig Skade, saasom en stor Deel af en Stats Styrke derudi bestaar.

Hvad Stederne angaar, da ere der visse Lande, hvorudi Qvæg bedre kunde undværes end Hæste: udi Sverrig og Norge for Exempel ere Veyene af den Beskaffenhed, at man ikke kand komme frem uden til Hæst; saa at Mangel paa Ride Hæste vilde foraarsage, at paa mange Steder Kirke-Tienester vilde ophøre, med mindre Præsten vilde reise til *Annexet* paa en

Koe eller Stud, hvilket baade var uanstændigt og ugiørligt, og at gaae til Fods, helst om Vinteren, var et *Martyrium*.

18 - 1748-1750 Holberg: Epistler om landboforhold

Typografisk oplysning: I epistlerne er fulgt dén standard som Billeskov Jansen fulgte i sin udgave af alle epistler.

Dog har jeg tilføjet temmelig mange afsnitsdelinger for at gøre teksterne nemmere at overskue. I tvivlstilfælde kan det anbefales at konsultere Billeskov Jansen's udgave (dvs indtil den pågående dansk-norske digitalisering af alle Holberg's skrifter foreligger).

1 - 29 [1748]

Der er flere steder i denne epistel hvor Holberg fokuserer på forskellen mellem skin og virkelighed

EPISTOLA XXIX.

Til **

Forgangen Sommer, da jeg var paa min Gaard, og vilde have nogen Underretning om Vand-Møller, sagde en Bonde blandt andet, at en Græs-Mølle er pligtig til at optage sine Stieborder ved Cruses Messe. Dette Ord, Cruses Messe, kom mig heelt underligt for; og kunde jeg ikke giette mig til dets Betydelse, saasom jeg ingen Helgen vidste, som havde ført det Navn af *Cruse*.

Da jeg kom til Kjøbenhavn igien, giorde jeg mig Umage med at efterlede Ordet, og endelig fandt det i den gamle Siællandske Lov *Lib. IV. Cap. 36.* indført saaledes: *Tha scal han optaghe Stiibord i Cruses Mæsse, ther men gange met Kors*; Det er: Da skal han, nemlig Mølleren, optage Stiebordene, i Cruses Messe, naar man gaaer med Kors. Og mærkede jeg da, at det er Hellig-Korses Messe (*Festum St. Crucis*) som falder ind den 3die *Maji*.

Jeg taler aldrig med Bønder, uden jeg jo lærer noget af dem: Thi de *raisonnere* ikke uden om *solide* og magtpaaliggende Ting, hvorom de vide fuldkommen Beskeed. Man kand af dem lære, hvorledes Jorden skal dyrkes, Hæste og Qvæg *conserveres*, Skovene settes i Stand, Gaarder bygges, og en skikkelig *Oeconomie* føres.

Derforuden *profiterer* jeg af deres Omgiængelse udi Sproget: Thi jeg lærer af dem gode gamle Danske Ord, som udi Kiøbstæderne ere forglemte, og hvorudi end lærde Folk ere ukyndige, saasom de ere komne af Brug, og ikke findes uden i vore gamle Lov-Bøger. Derforuden er Bøndernes Tale naturlig og uden *Affectation* eller u-rimelige *Complimenter*.

Naar en Bonde hilser mig, ønsker han GUds Fred, og naar han gaaer bort, siger han, far vel! En Kiøbstæd-Mand derimod kalder mig for og bag sin Herre, og sig skyldigste Tiener, skiønt han ved alle Leyligheder bevidner, at han er mig aldeeles ingen Tieneste skyldig.

Spørger jeg Bonden om Nyt, fortæller han ikke uden det, som han veed, og indskrænker sig udi sin egen Landsbyes Historie, saa at, om jeg hører ikkun lidet, saa faaer jeg dog noget tilforladeligt at vide.

Spørger jeg Kiøbstæd-Manden om Nyt, giver han mig et Udtog af de sidste *Aviser*, som jeg selv forhen haver læset, og fører mig igiennem Tydskland, Ungarn, Tyrkiet, indtil Persien, ja omstændeligen fortæller mig Ting, hvorom han selv ikke veed ringeste Beskeed, og som mig er aldeeles ikke magtpaaliggende at vide.

Store Kiøbstæder ere store Sladder-Skoler, hvor u-nyttige Ting blive omtalte udi et u-reent og fordervet Sprog. Kommer jeg der udi et Selskab, hører jeg *Critiqver* over en høyeste Rettes Dom, som samme Dag er afsagt, hvilken nogle rose, andre laste, skiønt ingen ret veed, hvorudi Sagen haver bestaaed.

Kommer jeg udi et andet Laug, hører jeg Barberere, Kandestøbere og Spidsborgere at *decidere* udi Stats-Sager, hvorover de selv ikke have mindste *Idée*, saasom de intet vide, uden hvad en *Avis*-Skriver haver fundet for godt at binde dem

paa Ærmene, og som med næste Post erklæres at være Løgn.

Kommer jeg udi et lærd *Societet*, hører jeg enten hvad jeg tilforn veed, eller hvad jeg ikke forlanger at vide, og det alt udi en u-naturlig Stiil.

Jeg forklarede eengang for en Bonde Indholdet af et *Academi*sk *Programma*, som laae paa mit Bord: Han meenede, at det var et Skiøde paa Gaard og Gods, efterdi det var saa stort; men jeg sagde ham, at derved gaves tilkiende, at en halv Snees Studentere skulle tage *Magister-Graden* i Morgen, og at een af samme Personer var her af Sognet, som han (nemlig Bonden) vel kiendte; og, da jeg nævnede ham ved Navn, fik han Lyst at vide, hvad der paa det store Papiir var skrevet om samme Person.

Jeg sagde da, at der findes antegnet, at han er en Søn af en gammel hedensk Afgud ved Navn *Apollo*, og at han tilligemed de 9 andre hans *Cammerader* haver klavret op paa et høyt Bierg, som er meere steilt end Stævens Klint, for der at have Omgiængelse med 9 Jomfruer.

Bonden smilede derved, og sagde: Jeg kiender nok Karlen; han er Herr Povels ældste Søn, og haver jeg aldrig hørt, at ham haver været nogen Løsagtighed tillagt. Jeg svarede dertil, at jeg siger ikke, hvad han er, eller hvad han haver giort, men alleene hvorledes han beskrives paa Papiret.

Derpaa gik Bonden bort; og veed jeg ikke, hvad Tanker han fattede, enten om Skriveren, eller om mig, som forklarede ham Skriftet: Jeg hørte alleene, at der siden mumledes om, at Herr Povels Søn var beskyldet for Leyermaal med 9 Piger; og hvis saadant var sandt, burde han heller staae aabenbare Skrifte, og betale sine Leyermaals Bøder, end nyde *Magister-Graden*.

Jeg vilde ikke ønske, at Bønderne vidste fuldkommeligen alle

vore andre Idretter og *Studia*; de vilde maaskee i saa Maade fatte høye Tanker om dem selv, og ringe om os andre, ja holde sig for gode til at giøre os Hoverie og anden Tieneste.

Du seer heraf, hvi jeg haver meere Behag i at omgaaes med Bønder end med Kiøbstæd-Folk, og hvi jeg er *sociable* paa Landet og *misanthrope* i Staden. Derforuden ere adskillige andre Ting paa Landet, som kand fornøye Sindet. Jeg finder Behag udi at see Jordens Grøde fremspire, og at indhøstes, at see Kiør og Faar gaae ligesom i *Procession* til deres Sammelpladse Morgen og Aften. Luften og Roelighed foraarsager ogsaa, at min Helbred der er lidt bedre end udi Staden.

Intet *incommoderer* mig paa Landet uden Sviin og Hunde. De førstes Selskab plager mig om Dagen, og de sidste forstyrre undertiden min Hvile om Natten, men det er tvende Nationer, som man maa holde noget til gode, i Henseende til deres Nytte: Thi Svinene føde os, og Hundene forsvare vort Gods og Eyendom mod Tyve. Hvis du engang vil besøge mig paa Landet, skal det være mig kiært, og maa du blive der saa længe dig lyster, helst om du, som jeg, uden Mad og Drikke kand leve af den pure Luft.

Jeg forbliver etc.

2 - 49 [1748]

Der er flere steder i denne epistel hvor Holberg fokuserer på forskellen mellem skin og virkelighed

EPISTOLA XLIX.

Til **

Min Herre forundrer sig over, at jeg som en gammel Mand og *Philosophus*, haver villet besværge mig med Jorde-Gods. Jeg meener, at ingen Handtering er en gammel Mand og *Philosopho* meer anstændig end Agerdyrkning. De Frugter, som Jorden bringer tilveye, ere saadanne, som Naturen setter Priis paa, da all anden Herlighed, som erhverves ved andre Midler, grunder sig kun paa *Capricer*, og have ingen anden Priis, end hvad Menneskers Indbildning derpaa setter. Om all Seilads, om Handel paa fremmede Steder ophørede, om Guld og Sølv-Miner bleve udtømmede, om adskillige Konster komme af Brug, tabtes intet virkeligt derved: Tvertimod det var Tegn til, at Mennesket tog af i Forfængelighed: Thi disse sidste ere kun som en *Vernis*, der pryder, da Agerdyrkning føder og opholder det Menneskelige Kiøn. De første Mennesker have derfor anseet Agerdyrkning, som den nyttigste, og i Følge deraf som den anstændigste Handtering.

At *Lacedæmonier* [spartanere] holdte sig for gode dertil, og overlode saadant til *Hiloter* eller deres Slaver, viser alleene, at samme Folk derudi vare lige saa selsomme og unaturlige som i alle andre Ting. Alle andre *Nationer* have været af andre Tanker.

De anseeligste Mænd have fordum selv dyrket Jorden med

deres egne Hænder, og indtil Førstelige Personer have selv *ageret* Hyrder. *Nullum vitæ genus honestius agricultura*, siger en gammel Romer: Og er det derfore, at *Ceres* bliver kalden Jordens Moder, efterdi hun først holdes for at have underviset i Agerdyrkning.

Man finder, at de største Regentere nest GUdsdyrkelse have *recommenderet* Agerdyrkning, og at høye Stands-Personer have skrevet Bøger derom. Den Syracusiske Konge *Hiero* 2. forfattede et Skrift derom. *Mago* en *Carthaginensi*sk General efterlod sig 28 Bøger om Agerdyrkning; hvilke det Romerske Raad lod siden oversette paa Latin. *Cato* den anseeligste *Romer* udi hans Tid haver ogsaa forfattet et Skrift om den *Materie*, som endnu er i Behold. *Varro* og *Columella* tvende andre lærde Romere have og skrevet derom; og regner den første 50 saadanne *Autores* alleene blant Grækerne. *Varro* fortæller om en Romersk Raadsherre, der bebreidede *Appio Claudio* hans Pragt og Yppighed med disse Ord: **Her**, sagde han, **seer man ikke uden Guld, Sølv og Marmor, men hverken dyrkede Jorde eller Viingaarde: Jeg finder intet, hvorudi dit Lysthuus ligner dine Forfædres**. Det Klagemaal, som *Columella* fører over den Foragt, som Agerdyrkning begyndte at komme udi i hans Tiid, er fyndigt og merkeligt. Han siger blant andet, at man tilskriver Jordens Natur og Luften den Ufrugtbarhed, som ofte sees, hvorvel den største Aarsag maa tilskrives Agermændenes Forsømmelse og Efterladenhed. Ingen Betænkning er grundigere.

Jeg selv haver af Erfarenhed mærket, at en af Naturen slet Jord, som drives af en duelig Bonde, er bedre end en god, som besiddes af en slet og forsømmelig Agermand, og at udi en Tiid af 30 Aar, som jeg haver haft med Jordegods at bestille, de beste Gaarde af saadan Aarsag ere blevne de

sletteste, og de sletteste igien de beste. Efterdi derfore duelige Agermænd ere saa fornødne, og et Lands Velfærd fornemmeligen bestaaer udi Jordens Drift, saa kunde ingen Anstalt være ypperligere, end at fornye den gamle Romerske Lov, hvorved de [= dé] settes udi *Mulct* og Penge-Straf, som bleve overbevisede at have ladet deres Jorde og Agre forfalde [ca = de - som bevisligt ikke havde passet deres jord - skulle straffes med bøder][828].

Loven, som af Romerske Skribentere omtales, var denne: *Si qvis agrum sordescere patitur, ærarius esto &c*. En saadan Lov var nyttig saavel for Jorddrotten udi særdeleshed, som for Landet i almindelighed.

Man seer bedrøvelige Virkninger deraf, at Jorde-Gods falder udi ukyndige, graadige og u-vederhæftige Folks Hænder, hvilke hverken have Videnskab, Villie eller Ævne til at holde Gods ved lige, end sige at forbedre det. Nogle beflitte sig allene paa at ziire deres Hoved-Gaarder, men tænke lidet eller intet paa Bøndernes Jorde, som dog ere Hoved-Gaardenes Spise-Kammere. Andre søge kun at udpine af Godset saa meget som de kand udi deres Tiid, og lade Efterkommerne sørge for Resten. Her udover seer man over alt forfaldne Huuse, u-rygtede Jorde og forhugne Skove. Hvis ovenmelte Romerske Lov hos os blev fornyet, vilde gemeene, fattige og graadige Folk, som søge kun at giøre alting i Penge, tage i Betænkning at kiøbe Jorde-Gods med fremmede Penge. Enhver bilder sig ind at være Landmand, som kand sige: **Saa meget meere haver jeg til Forpagtning end min Formand; Saa meget giør jeg af min Skov og mine Fiske-Parke; Saa meget haver jeg ziret og forbedret Hoved-Gaardens Bygning; Alle disse Urte-Gaarde, alle disse Spadsere-Gange ere anlagde i min Tiid.** Men det er det samme, som

han vil sige: **See J i hvilket Trældoms Arbeide jeg haver holdet mine Bønder; og er det derfore ingen Under, at de ingen Tiid haver haft at flye paa deres egne Huuse, og at rygte deres egne Agre.** Man bliver ogsaa overbeviset derom, naar man betragter, udi hvad Tilstand Bønder-Godset er udi; da mærker man, at Gaardens Herre er kun Landmand i sin egen Indbildning: Thi Bønder-Godsets Velstand er det rette Beviis paa Landmandskab.

Jeg erindrer mig for mange Aar siden at have besøgt en fornemme Herre, paa hvis Gaard jeg saae ingen zirather; og da jeg forundrede mig derover, efterdi han var en bemidlet Mand, tog han mig ved Haanden, førte mig om, og visede mig sine Steen-Gierder, sine prægtige Skove, og sine Bønder-Gaarde, hvilke alle vare udi fuldkommen Stand. Jeg maatte da tilstaae, at han var større Landmand, end han syntes at være; Og haver jeg søgt at efterfølge hans Fodspor paa mit eget Gods, hvilket da det faldt i mine Hænder, var i bedrøveligere Tilstand, end nogen kand *imaginere* sig. Men førend jeg søgte at rense mine Fiske-Parke, at anlegge Frugt-Hauge ved Gaarden, hvor ingen var, eller at pynte paa Værelser, lod jeg de forfaldne Bønder-Gaarde enten forbedre, eller af Grunden opbygge, forsynede dem med Besætning, og lettede Bønderne deres Hoverie. Og, da jeg saadant havde giort, kaldede jeg dem sammen, og sagde: **Nu haver jeg giort mit; nu maa I giøre eders.**

Thi det er herved at mærke, at der ere tvende Maader, hvorved Bønder fordærves; Een, ved at ikke rekke dem Haanden, naar de trænge; En anden ved at lade dem faae, hvad de peege paa, saasom de ved for megen Hielp henfalde til Ladhed og Skiødesløshed. Jeg er ingen Landmand, kand ey heller udi mine Omstændigheder det være; men jeg tager

Hoved-Posterne i Agt, og befinder mig derved bedre, end mange, der *subtilisere* og konstle paa alting. Det er med Agerdyrknings Videnskab ligesom med *Philosophie*: Nogle legge Vind paa Hoved-Ting, og lære noget; andre fordybe sig udi *Transcendental*ske Sager, forvilde alting, og vide intet:

Thi gemeenligen, naar man hører, at een med en hvid Kiep gaaer fra Gaard og Gods, er det en konstig og *Transcendental*sk Landmand, det er saadan en, som ved adskillige *Inventioner* forøger sin Jorde-Bog, og giver ikke Agt paa hvad det haver kostet og aarligen koster ham, eller hvad han vinder paa en Side, det taber han dobbelt paa en anden Side, saa at det gaaer ham som en vis Mand, om hvilken fortælles en latterlig Historie saaledes.

Da en stor Høytidelighed engang udi Kong *Friderichs* 3 Tiid blev holden, og et vist Sted som var overtrokken med Klæde, blev efter *Processionen* given til Priis, søgte en Mand at føre sig dette til Nytte, og med en Sax afklippede et got Stykke af Klædet, men medens han laae paa Knæ og klippede, listede en Skalk sig bag ham, og skar det heele Bagstykke uformerked af hans Præste-Kiole; hvorudover en Mand, som mødte ham paa Veyen, da han udi sit Favn bar hiem det erobrede Klæde, sagde: **Min gode Hr. Jens! Hvad I haver vundet udi Indtægten, haver I tabt udi Udgiften**, eller efter Ordene: **Hvad I haver vundet fremmen paa, haver I tabt bag til**.

Min Herre seer heraf, hvilke *Principia* jeg haver herudi, og hvad Tanker jeg haver om Agerdyrkning. Saasom den af alle Handteringer er den nyttigste, saa er den og den anstændigste, ja for en *Philosopho* den behageligste. Cicero siger: *Vita rustica parcimoniæ, diligentiæ et justitiæ magistra est*; Det er: Bonde-Levnet lærer os Huusholdning, opmuntrer

os til Arbeide og til Retfærdigheds Øvelse. Ja man kand sige, at saadant Levnet er en *practisk Philosophie*. Hvorudover de største Mænd have sukket efter at komme paa Landet, og anseet saadant som en stor Herlighed. De have, udmattede af unyttige Forretninger og Fortredeligheder, som forefalde i store Stæder, raabt med *Horatio*:

O Rus! qvando ego te aspiciam, qvandoqve licebit

Ducere sollicitæ jucunda oblivia vitæ.

Jeg forbliver &c.

3 - 83 [1748]. Kvægsygen og teodicé-problemet

Der er flere steder i denne epistel hvor Holberg fokuserer på forskellen mellem skin og virkelighed

EPISTOLA LXXXIII.

Til **

Jeg var forgangen Uge udi Selskab med en *Proprietario*, som af alle holdes for ingen Helgen. Vi talede da om den store Uheld, som regierede paa Landet i Henseende til Horn-Qvæget. Jeg spurte, hvad Tanker han havde om samme Svaghed, og hvad naturlig Aarsag man gav dertil. Han svarede dertil, at det var ikke andet end GUds Straf.

Jeg spurte da, om denne U-lykke ikke havde treffet hans Gods: hvortil han svarede, at GUD havde hørt hans Bønner, og bevaret ham; thi alting paa hans Gods var friskt og sundt.

Saasom jeg nu kiendte Manden, blev jeg af dette Svar saa heed om Hovedet, at jeg forglemte noget af min Orthodoxie, og udi Hidsighed sagde, at, hvis denne Uheld ikke kand tilskrives naturlige Aarsager, men alleene holdes for en særdeles GUds Straf, saa var det ikke let at begribe, hvi han var bleven befried, da saa mange brave Mænd og gudfrygtige Enker udi denne almindelige Plage havde tabt deres heele Velfærd, skiønt de havde bedet ligesaa vel som han.

Dette gav Anledning til en heftig *Disput*. Han beskyldte mig for *Heterodoxie* og falsk Lærdom: Jeg derimod beskyldte ham for Hofmod; i det han bildte sig ind at være større i GUds Øyne, end andre.[829]

En brav Mand, som da var tilstede, og om hvis Lærdom og Forstand Folk ere eenige, søgte derpaa at skille Tretten, og brød ud i saadan Tale, som jeg underkaster min Herres Dom og Skiønsomhed. Hans Betænkning her over var denne.

Vi maa, sagde han, herudi gaae en Middelvey, saa at vi paa den eene Side ikke nægte GUds Forsyn og *Direction*, og paa den anden Side, at vi ikke føre en Lærdom, hvorved et Menneske styrkes udi sin Hovmod samt syndige Levnet, og Sværd gives de Vantroende udi Hænder til at bestride *Religionen*.

For at undgaae begge disse *Labyrinther*, som ere lige farlige, holder jeg for, sagde han, at GUD ikke alleene *dirigerer* alting udi Almindelighed, men at han ogsaa i Særdeeleshed lader see Prøver derpaa, og det ved besynderligen at straffe og belønne, at nedrive og opbygge, at ydmyge og ophøye, naar det sigter til noget særdeeles got, som at bestyrke et Folk udi Troen, eller at skrække det fra Synd; hvorpaa man seer udi det Jødiske Folk merkelige Exempler, som vi ere forbundne til at troe, og ikke kand nægte.

Dette kand vi holde os fast ved; saasom paa den eene Side GUds Direction derved ikke nægtes, og Vantroende paa den anden Side derved ingen Anleedning faaer til at *criticere* den Guddommelige Forsyn, naar de see onde Menneskers Velstand, og gudfrygtige Børns Lidelse her i Verden, og derover foregive, at det er sikkere med *Epicuro* ingen Forsyn at troe, end: at tillegge GUD særdeles Øyemerke og *Direction* af all Straf og Belønning, som dagligen skeer, saasom de meene, at det er mindre anstødeligt for en Konge, at man negter hans *Activitet* udi Regimentet, end at man tilskriver hans Anstalter alle de U-lykker, som vederfares, og holde dem for at være pure Virkninger af hans *Direction*.

Det er derfore sikkerst at troe og lære, at GUD haver skabt alle Ting, og ved sin Forsyn underholder dem, uden at *fingere* sig et Slags daglige *Miracler*, som hverken GUD ere anstændige, eller som han ikke øver, uden derved sigtes til noget, som er af stor Vigtighed.

Thi, hvis vi anderledes lære; saa *criticere* vi GUds viise Regimente; saa tale vi og mod Erfarenhed; saa svække vi og vor egen Troe, og bestyrke Mennesker udi deres Hovmod og Ondskab.

Vi *criticere* GUds Regimente, naar vi foregive, at alt hvad som dagligen vederfares, Velstand, Væstand, Straf, Belønning, skeer ved Guddommelige *Ordres*, eftersom Erfarenhed viser, at det ofte gaaer ugudelige Mennesker vel, og GUds Børn ilde.

Vi svække ogsaa derved vor Troe, og bestyrke Mennesker udi Hovmod: Thi, naar, for Exempel, udi en almindelig Lande-Plage, nogle blive befriede, indbilde de sig, at, eftersom Straffen ikke haver troffet dem, enten at de ere større i GUds Øyen end andre, og at GUD haver været fornøyet med deres Levnet og Opførsel, eller at der ingen Guddommelig Forsyn er; saa at de derover fremture i deres Ondskab.

Ja Virkningen af det daglige Mundheld om GUds Straf i all Uheld, hvoraf ofte giøres Misbrug, kand være denne, at gode Mennesker blive onde, og onde værre, end de have været. Slige U-leyligheder undgaaes, naar vi troe, at GUD sielden straffer og belønner i denne Verden; men at han *exeqverer* sin Lov udi det andet Liv: Thi derved til intet giøres de Vantroendes *Critiqve* over GUds Forsyn; Derved giøres GUds Børn taalmodige udi Lidelser; Derved bestyrkes ikke ugudelige Mennesker udi deres Ondskab, vidende, at Straffen, som ikke skeer i denne Verden, kand haves til gode efter Døden, naar

Regnskabs-Dagen kommer.

I seer heraf, sagde han videre, kiære Venner! at jeg ikke nægter GUds Straf og Belønning her i Verden, men at jeg laster alleene visse misbrugelige Talemaader, som have slette Virkninger, og at jeg holder for, at man af de fleeste Lykker og Ulykker ikke kand giøre sig visse *Regler* [= sikre regler] om GUds *Providence*.

Den hellige Skrift lærer os, at GUD, for at straffe en *Ægypti*sk Konge, og for at redde sit Folk, lod drukne *Pharao* udi det Røde-Hav; Men deraf følger ikke, at alle Skibbrud maa henføres til en særdeeles GUds Straf, item at jeg maa bilde mig ind, naar min Naboes Skib udi Storm forgaaer, og mit derimod bliver reddet, og kommer lykkeligen i Havn, han derfor er større Synder end jeg, og at jeg deraf kand anføre Exempel paa Straf og Belønning.

Videre: GUD lod til Straf engang *Sodoma* og *Gomorra* fortære ved Ild; men deraf flyder ikke, at hver Ildebrand skeer af samme *Motif*. Thi, da denne Hovedstad for nogle Aar siden blev lagt i *Aske*[830], kunde man derfor ikke just sige, at GUD var meere vreed paa Kiøbenhavn, end paa Helsingøer, Kiøge eller Holbek; Thi Synd og Ondskab var efter Stædernes Størrelse og Indbyggernes *Proportion* allevegne lige stor: Ey heller kunde de overblevne Huuses Eyere deraf *formere* [= 'konstruere']sig noget vist *Systema* [= sikkert system] over GUds Straf og Belønning, saasom man saae Kirker, *Hospitaler* og Skoler afbrænde, og derimod adskillige *Veneris* Vaaninger [= skøgers huse] langs Volden *conserverede*.

Videre: GUD slog *Israels* Folk engang udi *Davids* Tiid med *Pestilentze*: saadant skeede efter Skriftens Vidnesbyrd til Straf; Men deraf flyder ikke, at denne *Contagion*, som her

haver givet Anledning til Tvistighed, haver samme Sigte, med mindre denne gode Mand, som beretter, sit Gods at være reddet, holder sig for at kunne aflegge rigtig Regnskab for sit Liv og Levnet, og at ingen synderlige *Annotater* derudi kand giøres.

Vi maa see vel til, at vi udi deslige Ting ikke dømmer for frit, og at vi ikke henføre alle Hændelser og Uheld til GUds Straf, hvorved et Menneske ofte fatter for høye Tanker om sig selv, og for slette om sin Næste; Ja hvorved GUds Regimente underkastes *Critiqve*, som man haver Møye at besvare:

Thi Vantroende lade sig ikke nøye med de Forklaringer, som gemeenligen her over giøres, nemlig, at den Irregularitet, som dagligen sees udi Straf og Belønning, synes alleene at være en *Irregularitet*, efterdi vi den ikke begribe. Thi, saasom man ved saadan Forklaring kand reede sig ud af alle Vanskeligheder, saa løses derved ikke Knuden.

Men man kand stoppe Munden gandske til paa Vantroende og Epicuræer, naar man siger, at Straf og Belønning *reserveres* egentlig til den store og almindelige Regnskabs Dag, da man skal see Beviis paa GUds Retfærdighed og herlige *Oeconomie* udi meere Fuldkommenhed end udi dette Liv.

Saavidt denne lærde Mand: Det syntes, at han endnu vilde sige meere; men, som der indkomme andre Fremmede, ophørede denne *Discours*, som jeg ikke haver kunnet efterlade at meddeele min Herre, for at høre hans Tanke derom.

Jeg forbliver &c.

4 - 120 [1748]. Hunde og katte. Bønder

Der er flere steder i denne epistel hvor Holberg fokuserer på forskellen mellem skin og virkelighed

EPISTOLA CXX.

Til **

Min Herre legger mig til Last, at jeg ikke kand lide Hunde, og at jeg setter større Priis paa Katte. Han siger, at saadant er gandske u-naturligt, og intet Bifald finder hos andre Mennesker. Jeg tilstaaer gierne, at jeg saavel herudi som i andre Domme viger fra almindelige Meeninger: Men deraf følger just ikke, at min Smag er u-naturlig; thi saadant bør alleene siges om dem, der gaae fra den banede Vey, uden at give nogen tilstrekkelig Aarsag dertil. Jeg kand anføre adskillige Aarsager, hvorpaa jeg grunder min Dom herudi, og hvi jeg setter større Priis i Almindelighed paa en Kat end en Hund.

Jeg siger i Almindelighed, efterdi jeg undtager visse Hunde, som Jagt- og Fæ-Hunde, for hvilke jeg haver stor *Respect* i Henseende til den Nytte de føre med sig: Men Almuen, hvorunder befattes Gade-Hunde, *Mopser*, Stue-Hunde, Skiøde-Hunde, &c. som giør den største Deel af denne *Nation*, er i mine Tanker alleene til *Incommoditet* og til ingen Nytte. Man haver ikkun at giøre en Sammenligning imellem disse tvende firebenede Folk, nemlig af Hunde og Katte, og at *examinere* enhver *Nations Qvaliteter*, for at see, om min Dom herudi er vel eller ilde grundet.

En Hund berømmes af sin Troeskab, og siges af alle Dyr meest at være Menneskets Ven. Men man maa anføre saa mange prægtige Historier herom, som man lyster, saa mærker man dog i Almindelighed, at saadan Troeskab ikke holder Stik, og at Venskabet er *interessered* [= at hundens venskab kan købes]:

Saadant vide Tyve og Røvere; Thi de ansee Port- og Gade-Hunde som *interesserede* Vægtere, hvilke de ved et stykke Brød kand bringe til Taushed og til at forraade Huus og Gaard; hvorudover Folk holde det langt sikkere at forlade sig paa Laas og Lukke end paa slige Skildvagte, der ingen Fristelser kand imodstaae. Vel kand der findes nogle som imod saadan Fristelse holde Stand; men de samme ere lige saa rare [= sjældne], som retskafne *Philosophi* iblant Mennesker.

En Kat derimod giver sig ikke ud for at være ærlig, hykler ogsaa for ingen: Den haver sine Tanker alleene fæstede til sit Embeds Forretninger, som er at rense Huus fra Utøy, hvilke den *Jure belli* [= efter krigens love] tilegner sig, og afkorter udi sin Føde hos Huus-Herren.

Sammenligner man disse Dyrs andre *Qvaliteter*, saa seer man, at en Hund er som en Pekelhering udi et Huus; en Kat derimod, som en ærbar og fornuftig *Domestiqve*.

Vel er sandt, at en Kat-Unge er een af de naragtigste *Creature* paa Jorden; men saadant tilregnes alleene Ungdoms Daarlighed, hvilken ikke varer længe, men strax *corrigeres*, saaledes, at *Boufonnerie* forvandles til en *philosophi*sk *Gravitet*. De lystige *Scener*, som en Kat-Unge forestiller, bestaaer ellers ikkun i Gebærder og Bevægelser, da en Hund derimod ikke kand bevæge sig uden tilligemed at giøe og bieffe.

Men hvad man end kand sige om begge Dyrs gode *Qvaliteter*, saa er det u-imodstridigt, at en Hund er et ligesaa *incommode Meuble*, som en Kat er et *commode* udi Huus og Gaard: Thi, hvis en Hund giør eengang udi Tide, saa bieffer og skielder den hundrede Gange udi Utide, og det ofte baade Nat og Dag.

Min Herre kand taale saadant, efterdi han er saa lykkelig udi at

sove, at end et Canon-Skudd kand ey forstyrre hans Søvn: Men jeg og andre, som ere meere *delicate*, finde ikke vor Regning med disse tamme Ulves stedsvarende *Musiqve*, som foruroeliger mig om Dagen og end meere om Natten.

Hvis min Gienboes Lænke-Hund, som giør og skielder, alleene for at giøe og skieide, vilde *pausere* alleene eengang om Ugen, nemlig Torsdag-Aften, vilde jeg holde ham hans anden Bieffen til gode; thi paa saadan Aften kommer jeg gemeenligen fra det *Musical*ske *Collegio*, og, som jeg da haver Ørene fulde af *harmoni*sk Lyd, skiønner jeg meest paa Forskiellen i *Musiqven*.

Nogle foregive vel, at Hunde-Lyd er ikke ubehageligt; men de, som finde Behag udi disse tamme Ulves Tuden, have *Midæ* Øren, og kand lignes med den *Schytis*ke Felt-Herre, der forlystedes meer ved at høre en Hæstes Vrinsken end ved den herligste *Symphonie*.

Man kunde vænne sig til Hunde-Lyd, hvis de bieffede udi Tide, og naar Fornødenhed det udfordrede. Men de giøe, alleene for at giøe: Thi, enten en Tyv bryder ind om Natten i en Landsbye, eller en Naboe-Bonde ager med sin Vogn om Dagen over den alfare Vey, forfølge de ham med Bieffen og Skielden, indtil Byens Leed; hvorudover en ærlig Vandrings-Mand maa gaae bevæbned igjennem Landsbyer, saasom Landsbye-Hunde, efter *Alzirers*, *Vitalianers* og *Flibustiers* Maade holde Fred alleene med hinanden indbyrdes, og føre Kriig med det heele menneskelige Kiøn.

Kort at sige: En Hunds *Activitèt* bestaaer enten i at skielde eller i at hykle; begge Idretter ere lige ubehagelige, og sigte til intet. Hver Hund er som Vielgeschrey udi *Comoedien*, der ideligen var i Bevægelse, alleene for at være i Bevægelse.

En Kat derimod synes intet at giøre, og dog er en duelig *Domestiqve*; taler han ikke meget, saa tænker han des meere.

En Hund kan lignes ved en Bonde, der ofte lader sig indfinde paa Hoved-Gaarden med en krum Rygg, og Hatten under Armen. En Kat derimod kand lignes ved en anden Bonde, der *præsterer præstanda*, yder sin Skat og Land-Gilde, og i det øvrige giver Husbonden en god Dag, eller som Mundheldet lyder, Døden og Dievelen.

Hunde ere enten store eller smaa. De største, som gemeenligen ere til mindst Nytte, koster en Herre saa meget at underholde, som 100 Katte, ja undertiden fast ligesaa meget som en Gaards-Karl: De smaa kand foraarsage Ekkel, efterdi de *tracteres* ligesom Børn udi et Huus, saa at mangen *Matrone* haver sine Tanker meere fæstede til hendes Skiøde-Hunde end til hendes Børn.

Vil man eftersee, hvoraf saadan *Affection* reyser sig, saa kand man ikke udfinde anden Aarsag end denne, nemlig, at, ligesom hyklerske Mennesker erhverve sig ved Smigren, hvorved de intet meene, de fleestes Venskab; saa vinder en Skiøde-Hund en Jomfrues *Affection* ved bestandig Hyklerie, og ved at tilkiendegive, at den ikke kand trives med mindre den hviler i hendes Skiød. Jeg for min Part finder ingen nærmere Aarsag, med mindre man vil holde for, at Skabningen saadan Kierlighed tilveye bringer.

Men man haver ikkun med upartiske Øyen at betragte for Exempel en *Mops*, som nu omstunder er saa meget i *Moden*, saa vil man finde, at Skiønheden bestaaer alleene udi Indbildning; thi en Mops haver et Hottentottisk Ansigt, da en Kat derimod ligner en Løve: Hvorudover *Mahomedanerne* foregive, at den første Kat er kommen til Verden igiennem en

Løves Næseboere, da han nysede udi *Noæ* Ark.

Kierligheden til Hunde er dog saa stor, at derved bedrives fast Afguderie. Der fortælles blant andet, at en Fransk *Dame* gav sig udi Kloster af Sorg, efterdi hun havde mistet sin Hund.

Jeg vil derfor raade min Herre, at, saasom han haver smaa Døttre, at han udi sin Huus-*Catechismum* indrykker denne Artikel, at de tage sig vare for all for megen Hunde-Kierlighed. *Plutarchus* fortæller, at da Cæsar saae nogle riige Romere at have Hunde-Hvalpe udi deres Skiød, spurgte han om deres Hustruer ikke fødde Børn:

[Græske tegn indsættes]

Jeg forbliver &c.

5 - 341 [1750]. Dyrtid

EPISTOLA CCCXLI.

Til **

Naar dyr Tiid kommer i et Land, eller Skatter paalegges, besværger sig ingen derover meere end de, som have mindst Aarsag til at klynke. De meest Klynkende ere Kiøbmænd, Kræmmere, alle Haandverks-Folk, Viin- og Øll-Tappere, item alle de, som leve af deres Arbejde og daglige Næring.

Erfarenhed viser dog, at Tidernes Vanskelighed, og de almindelige Byrder trykke dem ikke nær saa meget, som andre, der dog mindst klage: Thi de vide at *indemnisere* sig, og at tilstoppe de Hull, som slige Byrder og Vanskeligheder foraarsage, men som andre maa lade staae aabne.

En Kjøbmand siger, at han i slige Tider ikke kand sælge sine Vare for det gamle Kiøb; en Kræmmer setter højere Priis paa hver Alen Klæde; en Arbejder vil have større Løn; en *Procurator* siger, at han kand ikke komme ud med de sædvanlige *Salarier*, og en *Musicant* sælger ingen *Menuet* meer efter det gamle Torve-Kiøb: Saa at hvad som tabes paa een Side, vindes igien paa en anden, og hvad, som udgives med een Haand, tages igien med en anden Haand.

At de besværge sig meere end andre over de almindelige Byrder, tilskriver jeg deres *Politique*, hvorved de søge, for at undgaae deres Medborgeres *Jalousie*, at indbilde dem, at de almindelige Byrder trykke deres saavel som andres Skuldre.

Det mærkeligste herved er dette, at den Priis, som udi slige

vanskelige Tider settes paa Løn, Arbeyde og Varer, bliver gemeenligen ved Tidernes Forandring staaende, saa at de ofte *profitere* af de *Conjuncturer*, som trykke andre. Thi, naar Forhøjelsen paa Varer og Arbejde een Gang er skeed, bliver den stedse ved: Thi faa *examinere* den rette Aarsag; den Kiøbende tænker, at Prisen er billig [= rimelig], naar den er i Aar, som den var i Fior, og Sælgeren tager sig vel vare at tale om Tidernes Forandring, hvorved en nye *Epocha* bør settes i Handel. De, som ingen Næring bruge, men som leve alleene af deres Renter og aarlige visse [= faste, éngang fastsatte] Indkomster, lide alleene udi saadanne Tider.

De Klagemaale, som *Proprietarier* og Bønder føre over dyr Tiid og Misvæxt, ere af samme Beskaffenhed: Thi det er ikke de, som sælge Landets *Producter*, der lide, men Almuen, som kiøber dem.

En almindelig Lande-Misvæxt, naar den er ikke alt for stor, beriger heller, end ødelegger en Landmand: Thi det er udi vanskelige Tider, at deres Plov ret drives, og at de bøde paa de Hull, som frugtbare Aaringer formedelst Varernes Forringelse have foraarsaget. Naar derfor en Landmand sukker over almindelig Misvæxt, er det Suk, som ikke kand komme af Hiertet, med mindre man holder for, at Medlidenhed over Almuen og Kiøbstæd-Folk, som dyrt maa tilkiøbe sig deres Varer, saadanne Sukke udpresser; hvilket er vanskeligt at troe. Jeg siger, at almindelig Lande-Misvæxt, haver saadan Virkning; thi det er alleene særdeeles Misvæxt, som skeer udi een eller anden *Province*, eller paa eet eller andet Gods i Særdeeleshed, som trykker en Landmand, og bringer ham paa Knæe: Thi i saa Maade høster og sælger han slet tillige, og kand paa Torvet ikke erstatte, hvad han taber i sin Lade. Man seer heraf, at de fleeste, som meest klage over Tiderne, have

mindst Aarsag til Klagemaal: Hvorudover fornuftige Folk, som see dybere ind udi Sagerne end andre, ofte ansee Klynken som Tegn til Velstand, og derimod holde for, at de, som skryde og tale prægtigst om deres Velstand, ere meest udi Klemme. Thi Erfarenhed lærer ogsaa, at, naar een søger om Assistence og Penge-Laan, begynder han gemeenligen at *præludere* om sin Velstand. Jeg forbliver &c.

6 - 343 [1750]. Kvægsygens økonomiske betydning

EPISTOLA CCCXLIII.[831]

Til **

Min Herre forlanger at vide, hvordan Tilstanden er paa Landet efter den almindelige Qvæg-Syge. Jeg kand derpaa ikke give andet end et heelt forblommet Svar, nemlig, at den er baade bedre og slettere, end man havde ventet; thi alt hvad man frygtede og haabede, er ikke hendet.

Man frygtede for dyr Tiid paa Korn og feede Vare; men den Frygt er forsvunden, saasom de fleeste Vare sælges fast for den gamle Priis, og nogle end ringere end tilforn.

Landmanden derimod trøstede sig derved, at Vahrene udi saadan Tilstand vilde stige, saasom en Tings Mangel og Rarhed [= sjældenhed] forøger dens Priis. Men Udfaldet haver viset, at, ligesom Frygten paa een Side er forsvunden, saa er Haabet paa den anden Side slaget fejl.

Hvis [= Når] min Herre forlanger en Forklaring af saadant *Mysterio*, da er det mig ikke mueligt at fornøje ham udi alt. Thi, hvis jeg kand udlede Aarsag til nogle Ting, saa kand jeg ingen reede finde udi alle Ting.

Jeg kand nogenledes begribe, hvi Faar, Lam og Sviin er mod Formodning udi ingen Priis, efterdi de Slags *Creature*, som skulde bøde paa Qvægets Tab, bleve tillagde i alt for stor Mængde. Thi det er gaaet til ligesom med de nye opbygde Huse efter den store Ildebrand her i Kiøbenhavn, hvilke tabte deres Priis, efterdi man byggede for mange Værelser. Men jeg

begriber ikke, hvi Prisen paa Smør og Melk ej er stegen højere; thi det burde være en naturlig Følge af saa mange tusinde Kiøers Forliis.

Vel er sandt, at adskilllige Landmænd paa nye have strax tillagt sig fremmed Qvæg igien: Men paa de fleeste Gaarde findes endnu ikkun halv Besætning, og paa nogle ingen. Jeg kand end mindre begribe, at Huder efter 100000 Kiøers og Studers Forliis udi Siælland alleene, endnu er udi ingen synderlig Priis.

Kort at sige: Alt hvad som er hændet, er imod Formodning, og de Landmænd, som meenede at have taget de fornuftigste *Mesures*, bleve meest skuffede.

Nogle anrettede tallrige Schäfferier [dvs omstillede til fåreavl]; andre tilkiøbte sig Kiøer igien med stor Bekostning; og andre igien tilhandlede sig Huder, som de lode barke [= behandle med bark, jf udtrykket 'barkede hænder'], i Forhaabning at bringe dem højt ud, naar føerste eller andet Aar var *passeret*.

Men Faare-Handelens Herlighed varede ikkun nogle Maaneder, og Udfaldet i Henseende til Faarenes Mængde blev saadant, at de fleeste Schäffere ikke finge deres udlagde Penge igien.

En stor Deel af dem, som havde tillagt sig nyt Hollænderie [dvs nye køer mhp malkning], mistede dem kort derefter af samme smitsomme Syge igien; og de, som havde den Lykke at beholde de nyskiøbte Kiøer, bleve bedragne udi det store Haab, som de havde giort sig om Smørrets og Melkens Priis: Hude-Kræmmerne have ej heller fundet deres Regning.

De eeneste Ting, som ere komne udi Priis, ere de, som man tænkte at ville blive af ingen Værdie: Thi Høe og Havre have aldrig været dyrere, end fra den Tiid Kiøer og Stude, der

saadant fortærede, forsvandte.

Jeg siger derfore, at de beste Mesures have havt slettest Udfald, og de hurtigste [= kløgtigste] Landmænd have lidet største Forliis: Thi man kand sige, at Skaden ikke havde blevet saa stor, hvis de havde været mindre hurtige [=? energiske] i at bøde paa den; thi just deres *Activitet* og de sundeste Reglers I-agttagelse have forrykket deres *Concepter*, og foraarsaget, at *Medicinen* er bleven fordærveligere end Sygdommen. Skaden er bleven dobbelt, efterdi de have iilet med at hæve den; da deres Forliis derimod, som have været mindre *active*: er ikkun bleven enkelt.

Jeg regner mig selv blandt de Sidstes Tall, hvis *Indolence* eller rettere Forsømmelse i at i-agttage de almindelige Regler haver foraarsaget, at Saaret er bleven mindre dybt, og Skaden meer taalelig. Jeg haver herudi *raisonneret* saaledes:

Enten holder Svagheden længe ved, eller den hører snart op; hvis den holder længe ved, da staaer man Fare ved nye Kiøers Indkiøb at lide dobbelt Skade; hvis den derimod hører snart op, vil man inden kort Tiid faae Kiøer og Stude igien for det gamle Kiøb [dvs til den gamle pris]. Thi mange 1000 Kalve, som tilforn bleve slagtede, blive nu tillagde, og det ikke alleene paa besmittede Steder, men endogsaa udi de Lande, hvor Svagheden ej haver været, saasom de sidste haabe at faae dem vel betalte. Den største U-lejlighed herved er Mangel paa Giødning: Thi det er i den Henseende, at adskillige Landmænd strax have *resolveret* sig til nye Hollænderiers Anlleggelse, saasom de have holdet for, at der var *Periculum in Mora* [dvs at handle forkert ved at vente], og derfor have *criticeret* dem, der ikke strax efterfuldte deres Exempel.

Men disse derimod ere blevne ved deres Forsæt, at see Tiden

an, og af tvende onde Ting have udvalt den mindst onde, *præfererende* den i Tiden ventelige for den nærværende Fare. De samme *raisonnere* saaleedes: En Jord kand udholde 2 *a* 3 Halme, det er, udi 2 eller 3 Aar staae ved Magt med en maadelig Giødning: naar saadan Tiid er forløben, og Sygdommen imidlertiid ophører, kand Horn-Qvæg med maadelig Bekostning igien erhverves; [for] ikke at tale om, at de af Qvæg ødelagde Skove kand komme til Væxt igien, hvilket og skeer.

Dette haver jeg udi denne Tilstand med nogle andre faa *Proprietarier* holdet at være vel grundet, og haver ikke befundet mig ilde derved. Jeg haver forsynet mig med et maadeligt Antall af Faar, item nogle Plouge-Hopper, en Deel for at have nogen Giødning deraf, en Deel og for udi Ploug-Tiden at hielpe paa Bønderne, som udi saadan Tilstand meest kunde trænge der til, efterdi Studene, som ere Ploug-Besternes Medhielpere, vare bortdøde; Halmen haver jeg ladet raadne, og mænget den med Faare- og Hæste-Møg, og haver jeg ved saadant Middel *conserveret* mine Jorde, saa at jeg ingen Forskiel udi næstpaafølgende Aar haver seet imellem mine og mine Naboers giødede Agre.

Min Herre seer heraf, at jeg nogenledes kand giøre reede for min Huusholdning. Adskillige, som udi Begyndelsen have *criticeret* den, sige nu: **Gid vi havde giort det samme!** Jeg er dog nu omstunder ikke gandske *destitueret* for Qvæg: Thi den liden Hiord af 4 eller 5 Kiøer, som jeg paa begge Gaarde beholdt tilbage, ere allereede forøgede til 19. Den liden hvide Qvie, som min Herre saae i Fior, laver allereede til Barsel. Saa snart den bliver lykkeligen forløset, skal jeg lade min Herre det formeligen vide, helst om det bliver med en Qvie-Kalv, som nu er et Foster af *Importance*.

Jeg forbliver &c.

P. S. Ret som jeg havde fuldfærdiget dette Brev, fik jeg at vide, at Qvæg-Sygen er kommen i Landet igien, og at den raser fast ligesaa sterkt som tilforn. Alle *Concepter* ere derved forrykte [dvs alle 'forestillinger' om kvægsygen er rykket væk fra hvad de var], og ingen drister sig meer at tale om Sygdommens Art og Egenskab, ingen veed ej heller hvad Anstalter udi Landvæsenet kand foretages.

19 - 1748-1752: Voldgiftssager

1 - 147 [1748]. Kommissionsdomstole

EPISTOLA CXLVII.

Til * *

Min Herre spørger mig til Raads, om han skal indstævne sin Sag til Bye-Tinget, eller han skal tage *Commissarier*. Jeg haver aldrig raadet nogen til at gaa de *ordinaire* Rette forbi, saasom jeg ikke haver været eenig med de fleeste om de brugelige [= udbredte] *Commissioners* Nytte.

Hvis jeg nogen Tiid faldt paa at smeede *Projecter*, hvilket dog aldrig haver rindet mig udi Sinde, saa vilde det første *Project* blive om *Commissioners* Afskaffelse. Aarsagerne dertil kunde anføres disse.

Jurisdictionen, hvorved de stridende Parter udvælge sig egne Dommere, er, saa vidt som mig er bekiendt, ikke brugelig udi noget andet Land. Hvis den Nytte derved tilveye bragtes, aom adskillige meene, vilde uden Tvivl andre *Nationer* derudi have *imiteret* os. Dette er dog ikke skeed: Hvoraf man kand falde paa de Tanker at Rettergang derved [= på *denne* måde] ikke *faciliteres*.

Jeg haver ey heller efter nøye Betragtning giort mig andet Begreb derover. Jeg haver af daglig Erfarenhed mærket, at de stridende Parter udvælge til Dommere, ikke dem, som de holde for de største og retsindigste *Jurister*, men dem, som de holde for deres beste og meest fortroelige Venner, hvorved

Udfaldet kand blive saaledes, at enhver dømmer udi *Faveur* af sine Venner, og at *Commissions*-Domme derudover blive hart ad u-efterretlige. Jeg siger ikke at saadant skeer, men at det er venteligt, at saadant kand skee.

Jeg mærker og, at mange i den Henseende, for at spare paa Omkostningerne, ingen *Contra-Commissarier* tage, givende dermed tilkiende, at det kand være dem lige gyldigt, hvorledes en *Commissions*-Dom udfalder: Og, naar saa er, saa spørges, hvortil saadanne Rette tiene, efterdi de stridende Parter selv derpaa lidet *reflectere?*.

Dertil kand vel svares [?= dertil kan svares fornuftigt] 1) At Rettergang derved *faciliteres*; efterdi man ved saadan *Commissions*-Ret kand med eet faae Sager paakiendte, som ellers maatte afgiøres for adskillige Foris[832].

2.) Efterdi man derved sparer baade paa Tiid og Omkostning; saasom man fra en *Commission*, som er første Instants, stævner en Sag lige ind [= direkte] for Høyeste-Ret, da man ellers maatte gaa fra Herreds eller Bye-Ting til Lands-Ting eller Raad-Stue, førend man kand faae en endelig HøyesteRettes Dom.

Hvad det første angaaer, da kand ikke negtes, at jo nogle Vanskeligheder derved forebygges: Men derimod spørges, om saadant ikke kunde skee ved andre Midler, end ved saadanne Rette, hvorved stridende Parter udvælge sig selv Dommere; hvilket kand synes at være fast det samme som at dømme udi deres egen Sag.

Hvad det andet angaaer, nemlig, at man ved disse Commissions-Rette sparer baade paa Tiid og Omkostninger, da hører jeg, at mange, som herudi kand tale af Erfarenhed, vidne, at derved ofte spildes meere Tiid, og meere Omkostning

giøres, end ved *ordinaire* Rette, hvillte sidste holdes og maa holdes paa visse Dage og Tider, da derimod udi *Commissioner* ofte skeer Ophold, en Deel, saasom *Commissarierne pro arbitrio* [= ved egen beslutning] belamme *Sessionerne* efter deres egen Leylighed, en Deel ogsaa efterdi, saa ofte een af dem enten formedelst Svaghed, Reyser, eller andet Forfald [tryk for 1', ikke på 2' stavelse] forhindres at møde, maa Retten opsettes, indtil han bliver frisk, eller kommer tilbage igien.

Det kand og hænde sig, at *Commissarier* selv søge at forlænge Tiden, for derved at forøge deres *Salaria*; hvilket ikke er at befrygte ved andre Rette, hvor Dommere, som *salareres* af *Publico*, hverken vinde eller tabe ved Opsættelser og *Procrastinationer*. Derforuden mærker man af Erfarenhed, at gandske faa Sager *termineres* ved *Commissions*-Domme, efterdi Parterne formedelst oven anførte Aarsager ikke holde dem efterretlige, da derimod mange Sager endes ved de ordinaire Rette[833]:

Saa at man derfor seer, at hverken Tiid eller Omkostninger ved *Commissions*-Rette spares. Og er det sidste let at begribe, efterdi de *ordinaire* Dommere *salareres* af Regieringen; men de andre af de stridende Partier. Disse mine Anmærkninger ere ikke rare [= så sjældne eller ejendommelige], saasom man hører Folk dagligen at tale om de Uheld, som de af Erfarenhed merke heraf at flyde.

Men der kunde anføres nogle andre *Sviter*, som mindst omtales, og dog ere af meest Vigtighed. De Mænd, som udvælges af de stridende Parter til *Commissarier* ere enten *ordinaire* Dommere eller *characteriserede* Løsgiengere.

Hvis de ere *ordinaire Assessores* af høyere Rette, saa er

venteligt, at mange af yderste Ævne arbeyde paa at faae deres afsagde *Commissions*-Domme af deres Collegis udi de høyere Rette bekræftede, og er troeligt, at adskillige *Vota* derved kand hverves; thi det heder her: *Manus manum lavat* [= den ene hånd vasker ...], eller, **Vi tiener Eder udi lige Tilfælde igien**. Jeg siger ikke, at saadant skeer, men alleene, at mange holde for, at Anledning dertil kand gives, og at *Factioner* udi de høyere Rette derved kand stiftes.

Hvis *Commissarierne* ere ikke Lemmer af høyere Rette, men alleene saadanne, der lade sig hverve, for at vinde en Haand-Skilling, da kand man slutte, at der ofte maa dømmes efter Personernes Anseelse; thi det heder da hos Parterne: **Dømmer du mig imod, saa dømmer du baade mod Venskab og din egen *Interesse***.

Der findes vel de, som ikke lade sig trekke af disse tvende *Magneter*, og som stedse imodstaa saa store Fristelser; men Exemplerne ere rare [= sjældne], saavel her som i andre Lande, hvor den *Juridi*ske *Heroismus* meer og meer slappes. De som see dybere ind her udi, paastaae, at heraf flyder end een Uheld, som er større end alle ovenanførte.

De foregive, at *Advocaternes* Gryder fornemmeligen derved kaage, og at den store *Influence*, de have udi *Juridi*ske Collegier, grunder sig fomemmeligen derpaa. De meene, at, saasom det er paa deres *Recommendationer* fornemmeligen at *Commissarier* antages, og efterdi det staaer udi deres Magt at skaffe Dommere Næring, saa kand de derved forbinde sig et Antall *Assessores* af de høyere Rette, og altiid have nogle *Vota* udi deres Lommer. Om saadant virkeligen skeer, kand ieg ikke sige, langt mindre bevise: Jeg drister mig alleene at sige, at det venteligen kand skee.

Hvis derfore min Herre anseer disse mine Betænkninger som Beskyldninger, da svarer jeg, at de grunde sig alleene paa *Præsumption* og *Probabilitet*. Thi jeg forlader mig aldeeles ikke paa deres *Critique*, som tabe *Processer*, hvilke af *Passion* kand *fingere* saadan Omgang.

Jeg siger derfor ikke hvad, som skeer, men hvad som kand skee. Jeg drister mig alleene frit at foregive, at, hvis saadanne *Suiter* heraf ikke flyde, saa er denne *Nation* fast den eeneste paa Jorden, som imodstaaer Fristelser, og at Gudinden *Astraea*[834] her maa have sit rette og Hoved-Sæde. Jeg forbliver &c.

2 - '447' [1752?]: 'Udeladt' om Voldgiftsag

[Overskrift tilføjes?]

[Teksten er bevaret som et manuskriptstykke til epistel 447[835]; 447 er udarbejdet i forskellige omgange i perioden 1751-1753, men først trykt efter Holberg's død i 1754. Stykket nedenfor må - i sagens natur - være skrevet noget før maj 1752[836]. Holberg tabte sin anke til Højesteret over den nedenfor omtalte kommissionsdom [ca = voldgiftsdom] - og slettede derfor dén del af teksten der følger efter passagen *citeres til exempel,* hér s. 983; det ville have været meningsløst hvis Holberg havde fremturet *efter* at Højesteret havde stadfæstet kommissionsafgørelsen, og det ville have stillet ham i et dårligt lys].

Man seer saaledes, at ieg har udarbeidet over 30 skuespill, hvilke alle ere udj brug, og ofte paa skue pladsen igientages.

Jeg haver intet forsög giort paa *tragoedier*. Jeg haver ei eller *inclination* dertil: thi ieg væmmes ved alt hvad som er *affecteret*, og ligesom satt paa stylter; dog dömme mange af de hoitravne *Scener*, som findes udj den *tragicomoedie*, kalden *Melampe* item af min *Metamorphosis*, at ieg til saadant arbeid haver beqvemhed: Men ieg haver stedse undslaaet mig derfor; og nu udj denne min höie alder finder ieg mig ubeqvem saa vel til saadant som andet arbeide af hovedbryden.

Rolighed tiener mig nu best, og ingen kand fortænke mig, om ieg efter saa mange aars stedsvarende arbeid söger lidt hvile.

Derom kand man dog ikke være forsikred, saalænge man besidder iordegods, efterdj man stedse maa være bevæbnet, nu mod naboer, nu mod forvaltere og fogder, til hvilke, hvis

man viiser sig at have afskye for *processer*, man giver sig selv til *price*. Der paa har erfarendbed givet mig tilforladelige pröver: thi, saasom ieg har *dimitteret* heelskindet een foget efter en anden, og et rygte der af er udspredet, at ieg har en uovervindelig afskye for rettergang, saa har frugten af min fredsommelighed været denne, at ieg har faaet een slemmere end en anden, indtil det omsider er gaaet saa vit, at ieg uden eftertale ikke kunde undslaae mig derfore videre.

*Process*en er saaledes af en yderlig fornödenhed, saasom den er af den natur, at den angaaer *Proprietarier* og Ridefogeder i almindelighed, og dens ud fald vill tilkiendegive, om det er raadeligt for en *Principal* at tiltale sine tienere, eller, om han maa give sig paa *discretion*.

*Process*ens drift haver dog hidindtil været saaledes, at Ridefogder kand giore sig forhaabning om stedse at spille Mestere: thi, saasom ieg ingen *Commissarier* paa min side har taget, men underkastet mig de samme dommere, som min *Contra*part har udsögt sig, hvilke begge selv have været Ridefogder, saa er deres Kiendelse udj sagen bleven, som folk længe tilforn havde spaaet.

Aarsagen, hvi ieg ingen *Contracommissarier* har villet tage, er endeel for ikke at viige fra mit principio, som ieg udj een af mine *epistler* har tilkiendegivet [nemlig i epistel 147 fra 148], endeel ogsaa for ikke at give anledning til mindste eftertale, nemlig at man betiener sig af stand, og af den fordeel, som en herre siges at have over en tiener; thi det heeder gemeenligen: Hvad rett kand en fattig tiener faae imod en herre. Jeg har derfore ladet personen gaae for fulde seil, og ladet hans dommere alleene raade for sagen.

Deres kiendelse var saadan, at den kand *citeres* til *exempel*.

De tilstede at fogden havde veigret sig ved at gottgiöre en eeneste af mine fodringer [= fordringer], hvor af en fölge er, at han maatte være begynder af *proces*sen: thi naar en veigrer sig ved at gottgiöre den mindste post, er det io det samme som han erklærer sig at ville have *proces*.

Hans egne udvalte dommer have selv giort saadant beviisligt ved at erklære ham skyldig udj 8 poster, som han bestandigen veigrede sig ved at gottgiöre.

De have tilstaaet [= anerkendt], at mit korn har været ilde medhandlet, at han uden tilladelse har holdt kiör hæste, svin *etc* paa gaarden, som han har fædet med mit korn, for hvilket han intet vederlag har villet give, at han har haft 5 kiör mig tilhorende under forvaltning for hvilke han intet har villet svare udj halvandet aar; at han har ladet see trodsighed, at han har villet fordölge den störste deel af beholdningskornet, at han har reiset om udj kiobstæderne for at ud presse penge af mine kiöbmænd, som vare mine *debitorer*, og *mortificeret* beviiserne, som han mod *quittering* havde leveret mig, efterdj ieg selv vilde indkræve pengene.

De have tilstaaet, at han har holdet kroe paa gaarden, og at mine bönder og tærskere havde siddet ud paa nætterne at drikke og doble udj mine værelser. Endeligen have de ogsaa tilstaaet, at, da sagen for den *ordinaire* rett var indstævnet til dom, han forlangede dem til sine *Commissarier*, hvorved den varede fast 2 aar længer. Af saadane tilstaaelser og af saadane *premissis* kunde man ikke vente uden en slett *conclusion* for samme foget.

Men kiendelsen blev denne, at ieg skulde tabe mine fodringer, böde 600 Rdr og give fogden skudsmaal om hans redelige forhold udj tienesten. For at giore saadant forstaaeligt maa

tilkiende gives, hvilke *argumenter* man betienede sig af for at rettfærdig giore saadan dom.

Argumenterne vare disse (1) arrest, som fogden var paalagt (2) hans *credits* spilde. (3) de haarde irettesættelser som min *procurator* havde giort mod ham.

Hvad *arresten* angaaer, da er det en svikmölle, som Ridefogder gemeenligen betiene sig af, magende det ved deres opförsel saaledes, at *Proprietarier* skride dertil, hvorved de ofte have vundet spill: Men, hvad denne saa kalden *arrest* belanger, da var den ikke andet end en forkyndelse om til stede blivelse, da ieg fik at vide, at han reisede om for at udpresse penge af mine debitorer og at *mortificere* beviiserne; saa at her var *periculum in mora*, og ieg maatte skikke i hast *expresser* til kiobstæderne for at advare kiobmænd, at de ingen penge maatte levere förend de finge deres forskrivelser tilbage.

Hvad *credits* spilde angaaer, da sees af bedrifterne, at han havde forspildt den selv.

Jkke desmindre have de dog dömt, at disse paafuldte ting ere af den vigtighed, at alle de andre beviiste merkelige beskyldninger maa tabe deres kraft og til intet giöres.

De *argumenter*, som fogdens *Procurator* har hetient sig af, for at svække de mod hans *Principal* anförte besværinger, ere disse. Naar kornets slette medhandling omtales og heviises, svares, at det gaaer paa andre steder ligesaa galt[837] til; item at det er lade fogdens [= ladefogedens] sag: Naar vederlag fodres for de *creatur* som han har holdet uden tilladelse og spækket paa mit foder, svares paa samme maade: Naar regnskab fodres for mine kiör, som han udj halvandet aar har haft under *administration*, svares, at hans herskab ingen

accord har giort med ham derom.

Naar han har villet fordølge meer end den halve deel af beholdningskornet, svares, at det kand være en forglemelse: Naar han udj sidste aars regnskab forandrer titlerne for paa en *subtil* maade at udelade henved 100 Rdr indtægt, men anförer udgifterne allene, maa det ogsaa heede forglemmelse.

Naar det beviises, at han har reiset om til kiobmænd for at udpresse penge, og *mortificeret* de beviiser, som han dagen tilforn mod *quittering* havde overleveret mig, heeder det, at tienesten, maa skee, havde ham endnu ikke været opsagt.

Naar det uforsvarlige opmaal, som han har taget af bonderne beviises, svares, at man maa ikke regne det saa nöie med en foget der har kun en maadelig lön) (som var 50 Rdr foruden kostpenge og maanedskorn) item at andre fogder giöre og have giort det samme, og at ieg samme aar havde gode indkomster af gaarden, skiondt det reisede sig deraf at kornet da var udj dobbelt priis[838].

Men hvad som mest dreves paa var det fordervelige *argument ad hominem*[839], som ofte har bedrovelige virkninger og hvorom ieg udj een af mine trykte *epistler* [epistel 44] har talet, nemlig *Contrapar*tens slette tilstand, og vilkor samt hans kone og börn, hvormed en *Procurator clausulerer* sin *procedur*, og det i saadan bevægelig stiil [840], at alt hvad som ellers udj *processen graverer*bliver forglemt.

Man kand være forsikred om, at saadant udj denne sag har haft virkning: thi det maatte paa den eene side heede. Den stakkels mand, som paa 3die aar har ingen tieneste kunnet söge, og sidder med hustrue og 5 börn; og paa den anden side: Den gode Baron kand bedre taale en forliis: han skienker dog sine midler bort: thi saaledes hörer ieg dagligen folk at

raisonnere, saa at ieg har merket, mig ved mine donationer heller at have tabt end vundet *faveur* hos mine landsmænd.

Endskiont nu sagen for *Commissionen* fik saadant u venteligt udfald, tog ieg dog i betænkning [= var jeg betænkelig ved] at *appellere* til höiere Rett, saasom ieg var bleven gandske kied af denne langvarige *proces*. Men alle fornuftige folk holdte for, at ieg uden eftertale saadant ei kunde efterlade, saasom det var *causa communis* [= ganske almindeligt] for alle *Proprietarier*, og efterdj man har saa mange bedrovelige exempler paa Ridefogders forhold.

Af saadanne erindringer har ieg ladet mig bevæge til at indstævne dom[m]en til underkiendelse, forhaabende, at det vill faae andet udfald, hvorom og alle, som have læset *Commissariernes* kiendelse, ere forsikrede, saasom derudj sees en kiede af *contradictioner*. Imidlertid vill ieg dog *suspendere* mine tanker til videre; og, hvis mod forhaabning udfaldet skulde blive anderledes, vill ieg tie gandske stille, og herefter tage de *mesures*, ingen Ridefoget at tiltale med retten; men at give dem afskeed og at lade dem löbe Sel samme vill ieg og raade andre *Proprietarier*.

Hvis Min Herre forlanger at læse *act*en og *Commissions* dommen, vill ieg den ham med förste leilighed tilskikke, og vill han der af tydeligen see, at det i alle maader forholder sig som ieg har skrevet, og at den vill tiene til beviis paa, at ieg ogsaa herudj har souteneret min *characteer*, som er ikke uden yderste nöd at tiltale nogen med Retten.

Hvad som allene kand lægges mig til last og forseelse herudj er (1) dette, at ieg beholdt same foget alt for længe udj tienesten, ladende mig bevæge af hans og hans hustrues graad og löfter om bedring (2) at ieg ingen

Contracommissarier tog; thi der ved bleve hans udvalte dommere mestere over sagen, og kunde mage det saa, at saasom alle de gields poster, som ere under 33 Rdr, ikke kand *appelleres*, *separate* domme paa en hver post bleve afsagde, hvilket *Contracommissarier* paa min side havde kunnet hindre. Dette har ieg holdet fornödent at anföre andre til advarsel, og ingenlunde for at besværge mig selv.

Jeg vill allene forestille dette som et *problema*, nemlig, at, naar en tiener veigrer sig ved at gottgiore en eeneste post af hans herskabs fodring, og hans egne dommere finde ham skyldig udj de fleste poste, om da *citanten* af dem bor ansees som *temerè litigans* [= én der fører unødig Trætte][841].

Kommentar

I epistel 147 har Holberg skrevet at kommissionsdomstole ikke kendes i andre lande osv. Måske så det sådan ud under hans synsvinkel, men han har - formentlig - overset at kommissionssystemet havde *nogle* år på bagen i Danmark, eftersom det i det mindste var beskrevet i Danske Lov fra 1683 som han kendte til.

V.A. Secher peger i sine [langt senere] fodnoter til de pågældende bestemmelser i *Danske Lov* på kongelige recesser der blev udstedt i den første halvdel af 1600-tallet. Kommissionssystemets udbredelse på Holberg's tid og forud herfor vil jeg lade ligge hér.

Danske Lov om kommissionsdomstole, se: DL 1-5-23 og frem, også 1-6-7 om indstævning for Højesteret.

Nedenfor DL 1-5-23. Også déngang brugte man en formand hvis stemme var udslagsgivende (DL 1-5-26):

[1-5-23] Commissarier udi de Sager, som Samfrænder bør at dømme udi, og som ellers ikke beqvemmeligen kunde til Tinge ordeelis, bevilgis og forordnis af Kongen efter begge Parters Begæring; Men dersom den eene Part vegrer sig derudi, og ikke vil have gode Mænd paa saadanne Tretter, som ej anderledis, end ved Commissarier bør, eller kand, adskillis, enddog hand af den anden Part derom er besøgt, da skal det være hans Vederpart frit for, eene Kongelig Befalning at tage; Dog at hand skielligen beviser, at hand sin Vederpart tilforn halfdeelen af Commissarierne at tage haver tilbudet.

20 - 1748-1750 Dansk karaktérforvandling. Klim+. **Guldmageri**

1 - 72 [1748] Forandringer i den danske folkekarakter

EPISTOLA LXXII.

Til **

Jeg haver udi min Dannemarks Beskrivelse afmalet de Danske, som et Folk, der ikke letteligen henfalde til *Extremiteter*, men som udi alting gaae en Middel-Vey. Afridsningen holdtes da at være gandske rigtig, saasom Folket virkeligen havde saadant Egenskab. Men, hvis Skriftet paa nye igien skulde blive oplagt, maatte jeg neden under *Texten* ved *Noter* tilkiendegive, at den *Periodus* var til Ende, og at *Nationen* for 20 eller 30 Aar siden havde faaet en gandske anden Skikkelse, som ikke er kiendelig fra den forrige:

Thi dens *Character* nærmer sig meer og meer til den Engelske; saa at den hvert Aar ikke alleene haver nye Tilbøyeligheder, men Lysterne og *Inclinationerne* gaae indtil *Excés*.

Man haver paa nogen Tiid seet hos de Danske, nu en stor *Indolence*, nu igien en *Activitet* udi høyeste *Grad*; nu Frygtsomhed, nu *Charlatanerie*.

For kort Tiid siden hørte de ilde formedelst Efterladenhed i at skrive Bøger; nu derimod skiemter man med deres umaadelige Skrive-Syge.

For 20 Aar siden dandsede den heele Stad, saa at man maatte

forskrive *Musicanter*, hvorpaa Landet udi saadan Tilstand havde stor Mangel: Strax igien blev fast den gandske Stad *musical*sk, men ingen vilde dandse.

Man haver een Tiid seet Indbyggerne lystige som Kalve, en anden Tiid ærbare og alvorlige som gamle Katte.

Hvad *Studeringer* angaaer, da kand man fornemmeligen derved antegne mærkelige *Scener*: Thi nu haver man havt et *Favorit*-Studium, nu et andet, og det alt udi *Excés*.

For nogle Aar siden var næst *Theologie* det *physi*ske Studium det herskende paa vor *Universitet*; thi de meeste Tvistigheder imellem studerende Personer vare om *physi*ske Sager: Nu derimod er det Studium gandske til Side satt, og reent forglemt.

Det *Hebrai*ske Sprog kom siden i Moden, og blev dyrket med saadan Iver, at hver anden Student var i Stand til at forestaae en *Synagoge*. Efterat denne *hebrai*ske Alder en Tiid lang havde varet, henfaldt man nu til et, nu til et andet Studium, som blev dyrket med samme *Excés*.

En Tiid lang vare vore *studerende* Personer befængede med en særdeles selsom Sygdom, som bestoed i at skrive Registere over Loven. Jeg kalder det en Sygdom, og kand ikke andet end ansee det som en Virkning af Luften; saasom ingen kand begribe, hvad *Motif* man kunde have til at skrive saadan Mængde af Registere paa eengang, da man havde meere end nok udi et af dem.

Efterat denne Svaghed havde udraset, begyndte Staden at vrimle af *Spectatores*, og det udi saadan Mængde, at Folk ikke kunde ansee det uden største Forundring; og, saasom denne *Affect* fulgte strax paa den sidste store *Comete*, bildte mange sig ind, at det var en Virkning af samme Himmel-Tegn: Thi,

isteden for at udenlands et hvert Rige eller Land kunde vise een *Spectator*, saa opreysede sig deraf her een udi hvert Stadens Qvarteer; saa at man omsider regnede fast lige saa mange *Spectatores*, som Vægtere.

Til Lykke for det menneskelige Kiøn, som paa eengang af saa mange blev anfegted, geraadede disse *Spectatores* udi indbyrdes Krig med hinanden; hvilket svækkede deres Magt, og gav Anleedning til en almindelig Fred. Man seer saaledes, at *Nationens Charactéer* er nu omstunder ikke den samme, som den forhen haver været; men at Blodet nu anderledes *circulerer* udi Aarerne; item, at dens Bestandighed er forvandlet til Flygtighed, og at den kand forfalde fra een Yderlighed til en anden.

Thi, da tilforn alting gik udi een *Tone*, og man hørte ikke andet end *da Capo*; saa kand det nu heede: *Verte subitò*. Dette, som jeg her haver anført, er aldeeles ikke for at skiemte med *Nationen*; thi jeg kand ikke forklare saadan Forandring enten til det Verste eller det Beste.

Det er ikkun for at vise, at den *Charactéer*, som jeg forhen haver givet, behøver *Correction*; saasom *Nationen* nu omstunder ikke alleene er Engelsk, men Erke-Engelsk, og dens gamle *Symbolum*, nemlig: *semper eadem* [= altid den samme, [altid] uforandret], passer sig ikke meere paa vore Tider.

Een *Affect* er dog, hvorudi Nationen endogsaa udi denne flygtige *Periodo* haver ladet see en stedsvarende Bestandighed, nemlig Rangsygen eller den saa kaldte *honnete Ambition*: Thi det er, og synes stedse at ville blive dette Folks *Favorit Studium*. Jeg forbliver etc.

2 - 79 [1748] Niels Klim. Et supplement

Der er flere steder i denne epistel hvor Holberg fokuserer på forskellen mellem skin og virkelighed

EPISTOLA LXXIX.

Til **

For at besvare min Herres sidste Skrivelse, hvorudi han mælder om *Beneficiers* U-lighed; da maa jeg sige dette, at der er mange Ting, som synes, at være ilde grundede, og at behøve *Reformation*, hvilke dog ved nøyere Betragtning findes billige [= rimelige], og saadanne, som man ikke bør røre ved. Herom gives adskillige Oplysninger udi *Niels Klims* underjordiske Reyse; og er det fornemmeligen dertil Skriftet sigter; Thi man seer over alt den vandrende Klim at fordømme underjordiske Folks Skikke og Vedtægter, hvilke han siden ved nøyere Overveyelse finder at være fornødne og grundige; item at *admirere* Ting, som han siden haver fundet at være ugrundede.

Blant de Stiftelser, mod hvilke dagligen hæftigen raabes, og hvorudi synes at være en naturlig Ubillighed, er dette, at Embeder af lige Vægt og af lige Arbeyde, ere saa meget u-lige aflagde; thi det heeder: Hvad kand være ubilligere, end at *A*, der haver samme Embede og samme, ja undertiden større Arbeyde, end *B*, skal have den halve, og ofte ikkun den tredie Deel mindre til Løn. Intet Klagemaal kand synes bedre grundet; og er det derfore, at adskillige have arbeydet paa at indføre *Beneficiers* og *Stipendiers* Lighed udi lige Embeder. Men de gode Folk vilde ved nøyere *Examen* finde, at dette er

en Stræng, som ikke tiener at røres ved, og at *Beneficiers* Lighed vilde ikke have den gode Virkning, som de indbilde sig.

Jeg vil til Oplysning heraf anføre en Historie, som af Vanvare er glemt at indføres udi *Klims* Reyse, og som kand tiene til *Supplementum*, om Skriftet tredie Gang paa nye skulde oplegges. Klim kom til et Land kaldet *Qvislimiri*, som var berømt formedelst dets retfærdige Love. Han fandt det saadant i Gierningen at være: Thi alting var grundet paa Billighed; men med alt dette mærkede han med største Forundring, at han ingensteds havde fundet meere Uvidenhed og Dovenhed. Han spurgte sin Vert, som var en fornuftig Mand, hvad dertil kunde være Aarsag. Den samme fortaalte ham, at dette Folk tilforn gav ingen *Nation* efter udi Videnskab og Hurtighed; men at en Lov, som udi sig selv syntes billig, havde givet Anledning til Uvidenhed og Dovenskab. Ved denne Lov var beskikket, at alle de, som havde lige Arbeyde udi et slags Embeder, skulde have lige Belønning. Ingen Lov, sagde han, var i Begyndelsen meere *approbered*: Men man mærkede med Tiden, at den havde en slet Virkning.

De meest tallrige Embeder udi dette Land vare *Tumbos* og *Qvambos*, hvilke havde Overeensstemmelse med vore Præster og Herredsfogder; og var det til disse Bestillinger meenige Almue gemeenligen *aspirerede*. De vare tilforn meget u-lige udi Indkomster: Thi een *Tumbo* kunde aarligen have 600 Rigsdaler, og en anden, som havde selv samme Forretninger, og undertiden fleere, kunde ikkun have 200. Over denne U-lighed hørtes idelig Klagemaal; hvorudover Regieringen fandt for godt at bringe alle disse Embeder til en Lighed. Men tillige med denne U-ligheds Ophævelse, forsvandtes all *Æmulation*; saa at de, som tilforn havde søgt at *distingvere* sig ved Videnskab og Flittighed, for at nyde de Embeder, som vare

best aflagde, bleve lunkne i deres *Studeringer*; og, naar nogen bebreydede dem saadant, svarede de: **Hvad nytter det, at vi *distingvere* os blant andre, naar Belønningerne ere lige?** og havde de derudi ikke U-ret. Thi man kand være forvisset om, at saadan Anordning vil alle Steder have samme slette Virkning, som udi ovenmældte Land. Mange Ting synes nyttige, og dog ere skadelige; ligesom mange synes at have Anseelse af U-ret, og dog ere grundede paa Billighed.

Jeg erindrer mig, at jeg engang blev adspurgt, om jeg var god imod mine Bønder, og at jeg dertil svarede ja, og i Særdeeleshed mod dem, som ere Velhavende. Dette Svar syntes gandske daarligt og ubilligt, saasom alle holde for, at man bør lade see størst Godhed imod de Fattige. Jeg forklarede mit Svar saaledes, at, saasom Bønder gemeenligen intet arve, men hvad de have, er erhverved ved deres egen Fliid og Duelighed, saa er en velhavende Bonde i Almindelighed ikke andet end en arbeydsom og duelig Huusholder, ligesom en fattig er gemeenligen ikke andet end en doven og forsømmelig Husbond. Og, efterdi hermed saaledes er beskaffet, saa kand ved Svaret intet andet betegnes, end at jeg lader see større Godhed mod duelige end uduelige Bønder; og tager jeg mig nøye vare for, ikke at legge større Byrde paa en riig end paa en fattig Bonde.

De fleeste, som have andet *Principium*, og som holde for, at man bør legge størst Byrde paa den, som best kand taale at bære den, have i visse Maader et falskt og skadeligt *Principium*, saasom de Fattige derved styrkes udi deres Dovenhed, og de Velhavende tabe Lyst til Arbeyde, som de mærke at blive dem til Skade.

Dette begribe dog ikke mange Mennesker; thi man seer dem at holde det for en slags Retfærdigheds Øvelse, at

proportionere Byrder og Arbeyde efter deres Underhavendes Tilstand, uden at eftertænke Aarsag til deres meer og mindre Ævne, og uden at forestille sig de onde Følger, som deraf flyde, nemlig, at en arbeydsom og duelig Mand fordømmer sin Flittighed, paa hvilken ligesom Straf legges, og græmmer sig derved, at han skal bære Byrden for sin Naboe, efterdi han haver slæbet og arbeydet, medens den anden haver drukket og sovet.

Saadant er intet Middel til *Societeters* Vedligeholdelse, hvorudover de, som have saadant *Principium* ere ubeqvemme til *Directioner* enten i store eller smaa Huusholdninger. Dog maa herudi, saavel som udi alle andre Ting, Omstændigheder i agt tages: Thi mangen en er uden sin Brøde ved Uheld og ulykkelige Hændelser alleene, bleven fattigere end hans Medborger. At lette en saadan Mands Byrde, er en Billighed, som ingen kand støde sig over; da det andet derimod opvækker Fortrydelse, og haver de Virkninger, som forhen ere visede.

Jeg forbliver etc.

3 - 117 [1748] Guldmageri

EPISTOLA CXVII.

Til **

Blant mange Ting, som Mennesker med stor Bekymring arbeyde paa at udfinde, og dog ingen Nytte kand føre med sig, er Guldmagerie, eller den *Philosophis*ke Steens Eftersøgning.

Lader os forestille os, at man engang kunde være saa lykkelig at udfinde Konsten, hvorved andet *Metal* giøres til Guld, hvad andet kunde flyde deraf, end at det vilde tabe sin Priis?

Thi, saasom den Priis, der settes paa Guld, er *arbitraire,* og grunder sig alleene paa *Metallets* Rarhed [= sjældenhed], saa kand det ikke andet være, end at Prisen maae falde, saasnart det bliver gemeent.

Thi om alle Kobber-Bierge bleve i en Hast forvandlede til Guld-Bierge, og Guld-Miner igien til Kobber-Miner, udvirkedes ved saadan *metamorphosin* intet andet, end at man tilbyttede sig et Pund rart Kobber for 100 Pund gemeent Guld; og saaledes er det med alting, hvis Priis grunder sig alleene paa Rarhed, og ikke paa naturlig indvortes *Valeur*: Thi Jern og Staal er til langt større Nytte.

Og var det derfore, at *Americanerne* ansaae det med større Øyen end Guldet, efterdi de mærkede, af det første *Metal* kunde forarbeydes beqvemme og tienlige Gevær.

Lader os forestille os, at en kunde udfinde den Konst at saae ægte Perler saaledes, at af en Sæd kunde udspire ligesom af Korn-Sæd 100 andre. Deraf vilde jo intet andet flyde, end at de

vilde med Tiden saaledes tabe deres Priis, saa at man omsider kunde tilbytte sig en ægte Perle for en Bønne, og at man vilde selge ægte Perle udi Skieppe-Tall for samme Priis, som man nu selger graae Erter, ja maaskee for end ringere, efterdi man med Erter kand c*urere* en hungrig Mave.

En *Alchymist* derfor, der havde giort Konsten *probat,* kunde af andet ikke bryste sig, end af et Paafund, som bestod udi en pur *curiositet,* men i det øvrige var ikke meer til Nytte, end at forvandle graa til hvide Steene, eller at giøre guult, hvad tilforn var grønt.

Der ere visse Ting, der altid føre deres naturlige Nytte med sig, som Staal til at skiære, Vedd til at brænde, en og anden Urt eller Plante til at helbrede, og Vand til at lædske sig paa; hvorudover man maatte være enhver Tak skyldig, der kunde forvandle Blye til Staal, en Tornebusk til et Frugt-Træe, og salt Søe til frisk Vand.

Men derimod ere andre Ting, hvis Priis grunder sig alleene paa deres Rarhed, og en *Convention,* som er blant Mennesker om deres Gyldighed.

Pamphilius for Exempel er et Kort af stor *Importance* udi Lanter; men dens Gyldighed grunder sig alleene paa en *Convention* imellem Spillere: thi, saa snart de blive eenige om at sette Priis paa et andet Kort, stikker *Pamphilius* hverken Æs eller Frue meere.

Ligeledes haver det sig med visse *Metallers* Forvandling, hvilke, naar de blive gemeene, tabe deres Gyldighed, og den *Convention,* som tilforn haver været giort om Priisene bliver hæved [= annulleret].

Man seer saaledes, at dette Arbeyde, hvormed saa mange anseelige Mænd have brydet deres Hierner, og hvorpaa de

have tilsat Helbred og Midler, er i sig selv til ingen Nytte.

Men det er ikke nok; man kand derforuden sige, at, hvis Konsten af nogen blev giort *probat,* den vilde foraarsage stor Uheld og Forvirrelse blant Mennesker: thi mange vilde derover i en Hast blive skildte ved deres Velfærd, naar Guldet, som de enten ved Sveed og Arbeyde havde erhvervet, eller med andre vigtige Varer havde tilbyttet sig, blev giort til intet udi deres Hænder.

Det meeste, som man kand trøste sig ved, er, at saadant neppe vil blive giørligt. Thi man kand holde for, enten at alle de Historier, som fortælles om den *Philosophi*ske Steen, ere opdigtede, eller, at ved *Operationerne* er skeed Bedragerie, saaledes som er viset udi det Skuespill kaldet det *Arabi*ske Pulver; og, hvis nogen Prøver ere giorte, saa ere det saadanne, som lønne hverken Umage eller Bekostninger.

Vist nok er det, at de fleeste, som have givet sig ud for Guldmagere, ere døde fattige. Da en Alchymist engang dedicerede en Bog til Pave Leo X. og derudi foregav, sig at have udfundet Konsten, haabende derfor at nyde en Belønning, skikkede Paven ham alleene en tom Pung, og lod ham sige, at, eftersom han forstoed at giøre Guld, behøvede han intet uden en Pung, hvorudi han kunde forvare det. Jeg forbliver &c.

21 - 1750-1754 Holberg: Epistler om Grønland

1 - 228 [1750]

EPISTOLA CCXXVIII.

Til **

Min Herre forlanger at vide af mig, hvad Tanker jeg haver om de saa kaldne Pietister. Det er mig vanskeligt at sige noget vist derom, saasom det synes, at alle de, som gemeenligen befattes under det Navn, ere ikke et slags Folk. Det er troeligt, at Pietismus er af samme Beskaffenhed som Arminianismus, saaledes, at Lærdommen, som de første Stiftere have ført, i sig selv er u-lastelig, og ikke haver sigtet til andet end at skierpe Christendommen.

Det synes at have tilgaaet med Speners Lærdom, ligesom forhen med Arminii. Arminii Principia vare gandske raisonable: Hans Skrifter sigtede fornemmeligen til en christelig Tolerance og Medlidenhed mod Vildfarendej og meenede han, for at forekomme Religions-Tvistigheder, det var best at holde sig alleene til Skriftens Ord, uden videre at konstle paa Religionen, og at forbinde sig til visse antagne Konst-Termini, som udi Bibelen ikke findes.

Men nogle af hans Disciple have drevet denne Lærdom for vidt, og derved givet Anledning at beskylde dem for at nærme sig til Socinianismum. Det er ogsaa troeligt, at virkelige Socinianer have skiulet sig under deres Vinger; og derved er foraarsaget, at Arminianismus er bleven et forhadt Navn.

Ligeledes er det i mine Tanker gaaet til med Pietismus, hvis

Stifter holdes for at have været Philip Jacob Spener, en anseelig [ca. = ansét] Theologus udi Tydskland. Samme Spener er død udi Elsatz og død udi Berlin 1705. Denne Mand, uden at vige fra Orthodoxien [ca. = den »korrekte«, lutherske lære], lod sig nøje med udi sine Skrifter at skierpe Christendommen og at prædike om Religionens Lunkenhed udi den Lutherske Kirke.

Han anrettede til Franckfurth 1670. et Pietets Collegium udi sit eget Huus; hvilket han siden forflyttede til en Kirke. Udi denne Forsamling gik han igiennem den foregaaende Søndags-Prædiken, givende Tilhørerne Frihed at giøre Spørsmaal til ham.

Udi alt dette syntes at være meere Godt end Ondt. Adskillige Tydske Theologi begyndte dog at støde sig derover, holdende for, at noget nyt af saadanne særdeeles Samlinger kunde fødes [»noget nyt« ville være problematisk]; og bleve de bestyrkede udi saadan Tanke, da Spener udi det Aar 1675. giorde en Fortale til Joh. Arnds Postill, hvorudi han talede stærkt imod Religions-Lunkenhed udi den Evangeliske Kirke.

Spener begav sig siden til Sachsen, hvor adskillige saadanne Samlinger bleve stiftede og var det da, at den bekiendte Theologus Francke i denne Handel signaliserede sig:

Og tog dette med Tiden saaledes til, at de andre Geistlige allarmeredes derover, og at Hoffet omsider forbød disse Samlinger; og Thomasius, som med Hæftighed havde taget Franckes Partie, maatte forlade Leipsig, og tillige med Francke sætte sig ned udi Halle, hvor de siden stedse forbleve.

Denne Handel sagtedes derved ikke, men kom desmeere i Drift paa andre Steder. Og, saasom paa samme Tiid oprejsede sig nogle inspirerede Qvinder [= kvinder der mente at have

modtaget åbenbaringer], gaves derved Anledning at afmale Pietisterne eller Speners Disciple som Fanatici, hvorvel Spener offentligen erklærede sig mod dem.

Udi Gotha bleve nogle af dem, som vare meest mistænkte, tilholdne at give skriftligen deres Troes Bekiendelse fra sig [dvs af myndighederne for at man kunne vurdere om der skulle rejses sag mod dem]: og saae man deraf Indholdet af den Spenerske Lærdom, som fornemmeligen bestoed derudi:

At GUds Ord ikke kand forstaaes uden den Hellig Aands Virkning; og at en U-igienfød derudi intet kand see, endskiønt han besidder alle Sprog og Videnskaber; item at all slags Spill, Dantz og Skiemt er lastværdigt.

Paa denne Bekiendelse bleve de mistænkte Personer erklærede uskyldige udi Gotha, hvorvel Øvrigheden saadant ikke bifaldt, helst, saasom man mærkede, at disse nye Læreres Nidkierhed gik saavidt, at de paa adskillige Steder excommunicerede dem, som dandsede.

Udi Halle foraarsagede Franckes Nidkierhed meer og meer U-roelighed; og, saasom en Hob Fanatici paa samme Sted oprejsede sig, toge samme Mands Modstandere deraf Anledning at beskylde ham for at favorisere samme Mennesker, og at confundere Pietister med Fanaticis.

Allermeest bestyrkedes denne Beskyldning af de Protestantiske Børn [en gruppe der kaldtes sådan, næppe fordi de aldersmæssigt var børn] udi Schlesien, hvilke udi det Aar 1707. item 1708. samlede sig først under aaben Himmel paa Marken, og siden udi Stæderne, for at synge og bede.

Over det bleve fældede foranderlige [= skiftende] Domme: Nogle ansaae det, som en guddommelig Indskydelse, andre som en epidemisk Svaghed, saa at Tingen hørte heller til det

Medicinske, end Theologiske Facultet [ofte skulle universitetet tage stilling, havde det været i Danmark på Kongens vegne].

Det er bekiendt, hvilke Bevægelser Pietismus for nogle Aar siden haver foraarsaget udi de Nordiske Riger. Derom vil jeg intet mælde, saasom alting er endnu udi frisk Ihukommelse; i sær, saasom jeg ikke kand sige, om de Beskyldninger, som ere giorte mod de Nordiske Pietister, ere vel eller ilde grundede.

Det eene Partie igiennemheglede det andet: De Orthodoxe Lærere [dvs de »gammeltroende« teologer] beskyldte Pietisterne for Fanaticismo; og Pietisterne kaldte de andre U-igienfødte.

Alt hvad som taledes paa Prædike-Stolene blev af hvert Parti nøje examineret, saa at man allarmeredes over Expressioner, som man ellers tilforn ingen Reflexion havde giort over.

Til Beviis herpaa tiener dette, at en vis anseelig Prædikant holdt en Tiid lang ikke andre Prædikener, end dem som han Ord for Ord havde lært uden ad af [Jesper] Brochmans Postill; men blev derfor ikke skudfrie.

Alt hvad man med Upartiskhed kand sige her om, er dette: At Spener og andre, som have lagt Grundvold til Pietismum, ikke synes at have villet vige fra Orthodoxien: men at adskillige af deres Disciple have søgt at outrere denne Lærdom saaleedes, at den meer og meere haver nærmet sig til Fanaticismum.

For Exempel: 1.) De først oprettede Pietets-Collegia eller Forsamlinger, som udi sig selv ikke alleene vare uskyldige, men endogsaa nyttige, have med Tiden haft den Virkning, at mange have afsondret sig fra den publiqve GUds-Tieneste, og givet Anledning til en Sect af Separatister.

2.) Den Moderation og Tolerance i Henseende til andre Secter, som udi sig selv er christelig, er med Tiden 213 dreven saa vidt, at den haver strakt sig til Socinianer og Qvækere [kvækere]; og kand ikke nægtes, at jo Spener selv dertil haver givet Anledning, saasom man seer, at han haver giort for meget Væsen af Jacob Böhm og nogle andre fanatiske Mennesker.

3.) Den Lærdom, som i Begyndelsen er ført mod verdslig Philosophies Forfængelighed, og som hos Spener kunde have nogen Grund, er af andre pousseret saa vidt, saa at de have talet med Foragt om alle Videnskaber, holdende dem ikke alleene ufornødene, men endogsaa skadelige for Kirke-Lærere.

I Følge deraf have ogsaa mange fordømt all foregaaende Meditation og Bereedelse til en Prædiken; hvilket er Qvækernes Lærdom. Spener selv haver dog ikke gaaet videre, end at tillade Prædikantere at udvælge selv Texter, og ikke at binde dem til visse anordnede Texter, som foreskrives af Evangelier og Epistler.

4.) Spener forkaster vel ikke de anordnede Formularer til Bønner, men ønsker alleene, at Prædikantere maa selv have Frihed at tillegge deres egne Bønner efter Tidernes Beskaffenhed. Mange af hans Disciple derimod have deraf taget Anledning til at vrage alle anordnede Kirke-Bønner. Dette er hvad man med Upartiskhed kand sige herom: Og seer man deraf, at Grundvolden til den saa kaldne Pietismum kand være lagt udi en retsindig Intention, og uden Forsæt at vige fra Orthodoxien, eller at separere sig fra den Evangeliske Kirke.

Men, saasom alle Speners Disciple ikke have havt Speners Skiønsomhed og Moderation, ere adskillige u-antagelige og

selsomme Meeninger deraf avlede; saa at mange af dem, som alleene ville føre Navn af Pietister og Spenerianer, have separeret sig fra den publiqve GUds-Tieneste, og ere blevne, om ikke heele, saa dog halve Qvækere.

Dette kand ikke nægtes, uden man vil tale imod Erfarenhed: Thi man haver seet Folk udi hobetal at holde sig fra Kirkegang, fra den hellige Nadvere, og veigret sig ved at lade deres Børn døbe [fordi de anså barnedåb for problematisk sammenlignet med »gendåb« af voksne; den danske konfirmation blev tilsvarende indført i 1736 på pietistisk opfordring]; saa at den Høje Øvrighed haver holdet fornødent ved strænge Forordninger saadant at hæmme.

Man maa saaledes giøre Forskiel imellem simple Pietister og outrerede Pietister: De første drister jeg mig ikke til at kalde Kiettere; alt hvad man kand kaste dem for, er dette, at de synes at have noget tilfælles med de gamle Donatister, i det de ved alt for hidsige Declamationer mod de ordentlige Lærere, have givet andre Anledning til at separere sig fra Kirken, og at holde den publiqve Lærdom mistænkt; og haver saadant ophidset desmeere de orthodoxe Lærere, efterdi de have mærket, at mange af disse hidsige Censores behøve selv Reformation udi Levnet og Opførsel, og at derfore deres idelige Straffe-Prædikener kand heller henføres til en slags misanthropie, end til en christelig Nidkierhed.

Hvad de outrerede Pietister derimod angaaer, som have skiulet sig under de andres Vinger, og betient sig af deres Navn, da haver Erfarenhed lært, at de udi lidt eller intet have differeret fra Fanaticis eller Qvækere; thi adskillige af dem have opført sig saaledes, at de modererede Pietister ikke have villet erkiende dem for deres Brødre, skiønt de ved en slags Protection have giort sig selv mistænkte, og derudover ofte ere

blevne skaarne over een Kam med de andre.

Man kand sige, at her udi er tilgaaet ligesom med det Engelske Parlament udi Cromwels Tiid. Samme Parlament holdtes for at bestaae af Presbyterianer, som intet andet Sigte havde, end at reformere visse Ting:

Men derudi vare skiulte mange Independenter og Republicaner, hvilke hemmeligen søgte at kuldkaste Regieringen, og vilde længe passere for simple Presbyterianer, indtil de omsider saae Tempo [= indtil de, til sidst, så at tiden var rede] til at afkaste Masken, og at give sig ud for det, som de virkeligen vare.

Jeg for min Part, saasom jeg stedse haver holdt Tvang og Forfølgelse at stride mod den Christelige Troes Grund-Lærdom, haver ideligen udi disse Bevægelser raadet til Moderation, anseende dette som en Paroxysmus, der snart vilde udrase.

Hvad som jeg haver stødet mig over, er dette, at mange af disse outrerede Pietister syntes ikke at have villet lade sig nøje med simpel Samvittigheds Frihed, som Engelske og Hollandske Fanatici, hvilke man derfor heller ynker end forfølger, men at de ved Cabaler og indbyrdes hemmelige Alliancer have søgt at dominere.

Jeg haaber at alle retsindige Folk ville finde, at udi denne min Beretning er ingen Partiskhed. Man seer deraf, at jeg ikke confunderer det eene med det andet:

Man seer, at de første Stiftere af den saa kalden Pietismo kand have havt en god og redelig Intention, og at deres Iver kunde have havt god Virkning, hvis den hos deres Disciple havde været krydet med meere Skiønsomhed, og hvis de i Steden for med Sagtmodighed at formane til Gudsfrygt og

Levnets Forbedrelse, ikke havde udøst Satires og haarde Invectiver, som heller ere Beviis paa Hovmod og Egen-Kierlighed end Prøver paa en christelig Nidkierhed.

Den rette Nidkierhed haver langt andre Kiendetegn: Thi dens Motif er Kiærlighed til sin Næste, hvilken man søger ved grundig og sagtmodig Formaning at bringe paa rette Veje, og at undervise ved eget Levnets Exempler.

Men, saasom det ikke altiid er i agttaget, saa have deres hidsige Straffe-Prædikener ikke tient til andet, end at sætte den gemeene Almue udi Fyr og Flamme, og at styrte eenfoldige Mennesker udi Extremiteter, hvoraf man een og anden gang haver seet bedrøvelige Frugter.

Dog, saasom intet er saa ondt, at jo noget Godt deraf kand flyde, saa have disse Bevægelser givet Anledning til at excolere det Theologiske Studium meere end tilforn; ikke at tale om, at den hidsige Orthodoxie her udi Norden derved er bleven meere temperered. Jeg forbliver &c.

Kommentar

Epistel 228 (og den følgende nr. 229) indgik i det 3' bind fra 1750. Det er én af de tunge og vigtige af Holberg's epistler; måske lidt svær at læse, men også central i hans senere essayistik. Han tager i 228 stilling til nogle af tidens alvorlige politisk-teologiske problemer, omend jo i 1750, efter at den pietistisk orienterede konge Christian VI var død (i 1746), at teaterforbuddet var ophævet - og på et tidspunkt hvor man kunne ånde lidt friere.

Holberg fremstiller sig som den rolige, eftertænksomme Herre med det store overblik, der tog afstand fra vild satire mod

anderledes tænkende. Dét er der ganske vist meget om, men Holberg holdt sig ikke - især ikke i sine yngre dage - for god til selv at være ondskabsfuld, således mod historikeren og konkurrenten Andreas Hoijer. Også på sine ældre dage béd han rimeligt hårdt til, når der var nogle der gik ham for nær udi det mere materielle (dét var der en universitetsrektor, en ridefoged, en »vild« degn og en rethaverisk præst der fik at føle).

Set teologisk udtrykker Holberg i 228 sig positivt for en moderat, en behersket og tolerant fornyelse af den lutherske kirke og imod sværmerisk føleri på den ene side og stivbenet lærdom, ortodoksi, på den anden.

I den følgende epistel går han logisk nok skridtet videre idét han dér siger at han mener man bør opgive de læresætninger der er i strid med Gud's hellige egenskaber. Som protestantisk kristen bør man forholde sig afbalanceret og ikke påstå ting, der fører til at Gud må være en stifter af onde ting.

Holberg's teologi hviler på et par elementære og »prøvede« lutheranske »sandheder«, men i mindst lige så høj grad på en opfattelse af at vi alle »politisk« (»politisk« i en mere nutidig forstand af dette ord) er bedst tjent med et enevældigt system, der har Kongen i centrum, og som støtter sig på kloge mænd (og kvinder).

Holberg anså sig selv som det afbalancerede fremskridts mand. Han så sig vel nærmest som mange politisk konservative nuomstunder opfatter sig selv, Per Stig Møller og Connie Hedegaard i Danmark, Lars Roar Langslet i Norge.

Et par tekniske ting: For at gøre teksten lidt lettere at kapere har jeg delt den (og den følgende) op i afsnit.

Der er i denne tekst et par sproglige udfordringer, fx ord der i

dag betyder noget lidt andet end på Holberg's tid; nogle af dem er forklaret i kantet parentes.

Holberg (og hans bogtrykker) har sat latinske fremmedord i kursiv, og visse af ordene følger latinsk kasusbøjning (fx ordet pietismus).

2 - 229 [1750]

EPISTOLA CCXXIX.

Til **

Jeg var forgangen udi et Selskab, hvor nogle, som havde læset mine Skrifter, meenede, at jeg en og anden Gang havde stødet an mod Orthodoxien. Om de saadant talede af Skiemt eller Alvor, kand ieg ikke til visse sige. Mit Svar alleene skiemt-viis derpaa var: At jeg ikke havde kiendt nogen legitim [skrevet på græsk] orthodox Baron. Dog sagde jeg udi Alvor derhos, at, om man vilde examinere mine Kietterier, skulde man finde, at de bestaae alleene derudi, at jeg ved alle Lejligheder tager GUD i Forsvar mod visse outrerede Orthodoxer, der heller ville opofre den heele Religion, end vige en Fod breed fra en antagen Bi-Artikel udi Religionen.

Jeg haver udi mine Skrifter tilkiendegivet et Principium, fra hvilket jeg aldrig viger, nemlig intet at troe, som strider imod GUds hellige Egenskaber, og derfor, saa ofte en Talemaade udi Skriften forekommer, hvoraf andre tage Anleedning til anstødelig Lærdom, som er vanskelig at forsvare, holder jeg for, at man bør vige fra Bogstaven, for ikke at styrte sig udi en Labyrinth, hvoraf man ikke kand reede sig.

Saaleedes, naar der tales om den arvelige Synd, forklarer jeg den saaleedes, at af vore syndige og fordærvede første Forældre intet sundt kunde komme, og at det er dermed beskaffet, som med spedalske Børn, der ere avlede af spedalske Forældre;

Thi saadan Lærdom er ikke saa anstødelig som deres, der

sige, at GUD straffer Børn for Forældrenes Misgierninger, og at Forfædrenes Synd tilregnes Efterkommerne, ligesom de selv udi dem, førend de fødes, havde syndet. Thi deraf rejser sig en Indvending, som Religionens Fiender giøre imod GUds Retfærdighed, hvilken man haver Møye ved at forsvare.

Videre: naar nogen af et eller andet Sted udi Skriften eller af Exempler ville bevise, at gode Gierninger belønnes og Misgierninger straffes udi denne Verden; Da, saasom Erfarenhed viser, at saadant ikke altiid skeer, men at det gaaer de Gudfrygtige ofte ilde, og Ugudelige indtil Enden florere [= de Ugudelige går det ofte godt]; Da, for ikke at underkaste GUds Forsyn og Direction Critiqve, siger jeg, at Straf og Belønning er reserveret til den yderste Dom, som skeer ved Opstandelsen.

Videre: naar jeg hører, at man giør Fanden til Stifter af de fleeste onde Ting, som skeer i Verden, holder jeg for, at man derudi gaaer for vidt, efterdi saadan Lærdom kand have tvende skadelige Virkninger, nemlig: (1) At den kand blive Mennesker til Skiul og Undskyldning for deres egne Misgierninger. (2) at en Slags Manichæismus, derved kand indføres, hvorved Fanden tillægges større Magt end han haver; Thi man seer, at Monsr. Bayle og andre, som have villet forsvare den Lærdom om tvende Principiis, betiene sig deraf.

Videre: naar nogen U-overeensstemmelse udi Skriftens Historie eller Chronologie forekommer, da holder jeg for, at ved Skriften, som af GUds Aand siges at være dicteret, alleene maa forstaaes Mose og Propheterne, det er Lærdommen, men ikke Historien, som er forfatted af Mennesker, der kand tage fejl.

Thi derved til intetgiøres den Indvending, som Naturalister og

Vantroende betiene sig af, for at infirmere [= svageliggøre, jf. det militære udtryk: infirmeri = sygeafdeling] GUds aabenbarede Ord, hvilket intet lider derved, naar man tilskriver forekommende U-overeensstemmelse udi Historier og Chronologie, enten til Skribenternes U-agtsomhed, eller til Copiist-Fejl.

Endeligen holder jeg i samme Henseende fornødent, naar nogen Historie forekommer, som Vantroende støde sig over, at betiene sig af allegoriske Forklaringer. Derudi og i deslige andre Poster bestaaer mine Kietterier:

Om de fortiene saaleedes at caracteriseres, skal jeg ej kunde sige; det alleene maa man tilstaae, at, hvis derudi ere Vildfarelser, saa ere det saadanne Vildfarelser, som GUD ikke kand mishage, efterdi man søger derved at stoppe Munden paa Vantroende, og at giøre deres Indvendinger sløve og magtesløse.

Ingen Lærdom er fordømmeligere, end den, som giør GUD til Stifter af onde Ting: thi derved giøres han ikke alleene til et Ondt, men end og til det allerværste Væsen, saasom Mennesker drives til det Onde af Passioner og egen Nytte; hvilket, om det ikke undskylder deres Ondskab, saa giør det den dog begribelig; GUD derimod tillægges ingen anden Motif end hans Velbehag. Jeg forbliver &c.

3 - 350 [1750]

EPISTOLA CCCL.

Til **

Min Herre skriver, at han med Fornøyelse haver læset den ham tilskikkede Grønlands Beskrivelse. Han siger: At Skriftet burde have meere Afgang, saasom det indeholder rare og hidindtil ubekiendte Ting, og man deraf kand vise, hvorledes *Religion* og *Moralitet* med Tiden reent kand forgaae iblandt Folk, saa at ikke ringeste Levninger kand blive tilbage.

Man veed, at Landet for nogle 100 Aar siden haver været besøget af Norske Folk og Christne, men man finder ikke mindste Tegn enten af *Religion*, Sprog eller Norske Sædvaner. Der menes vel, at de nu værende Grønlænder ere alle de ældste Landets Beboere, og at de Norske Colonier ere enten med Rod udryddede eller alle reent uddøde. Men det synes vanskeligt at troe. Det synes riimeligere, at de sidste ankomne have mænget sig med de ældste Indbyggere, saa at de ere blevne til eet Folk, og at ved saadan Sammenblandelse, Sprog,*Religion* og alt andet af de Norske ankomne ved Tidens Længde er forglemt, hvorpaa haves adskillige Exempler i Historien.

Vist nok er det, at de nu værende Grønlænder ere heel upolerede, grove og vankundige, men man haver fundet hos adskillige *Nationer*, i sær udi *Africa* og *America* en større *Immoralitet* og Vankundighed. Min Herre anseer det som yderste *Grad* af Dumhed hos Grønlænderne, at de troe, at, naar Maanen gaaer ned af Himmelen, den er paa Jorden og jager efter Sæl-Hunde til sin Føde: Men mon deres Meening

kand agtes meere daarlig end Romernes og Grækernes, der tilskrive Maanens Formørkelse Hexerie, eller de polerede Chinesers, der holde endnu for, at den opsluges af en Drage. *Ludovicus Vives* anfører en Historie om Maanen, som er end selsommere: Nogle vankundige Folk saae engang Maanen, som skinnede, og lod sig see udi en Brønd. Da et Esel drak af Brønden, blev Maanen i det samme skiulet af en Skye paa Himmelen, hvorudover de meenede, at Eselet havde opsluget den; Æselet blev derpaa som en Misdæder grebet og opskaaret; da denne *Execution* var giort, lod Maanen sig see igien, hvorudover de bleve bestyrkede udi den Meening, at den havde ligget udi Æselets Bug.

U-anseet den Grovhed og Vankundighed, som findes hos Grønlænderne, merker man dog adskillige Dyder, som *Socialitet* og kiærlig Omgængelse, Forældres Kiærlighed til Børn og Børns igien til Forældre, Gavmildhed etc. og endskiønt vore *Missionarii* have meenet i Begyndelsen, at disse Folk ingen *Idee* havde om *Religion* og et Liv efter dette Liv, haver man dog siden merket, sig derudi at have vildfaret. Grønlænderne ere ey heller *destituerede* fra naturlig Forstand; De vide at forarbeyde adskilligt med deres Hænder, og haver man ofte af deres Spørsmaal og af deres Giensvar merket, at mange af dem have sindriige Indfald. Derpaa vil jeg anføre nogle faa Exempler:

En af de første Grønlændere, som udi *Friderici IV.* Tiid bleve bragte til Kiøbenhavn, da ham blev viset adskillige Ting, som han tilforn ikke havde seet, gav han een og anden artig Betænkning derover. Da han blev indført paa Ride-Banen, og der saae Berideren at tumle en Hæst saa længe indtil den stod udi fuld Skum, sagde han: **Den Nar vil have Beestet til at flyve, endskiønt han seer, at det ingen Vinger haver.**

En anden saae en syngende at age et Læs Møg; han spurte, hvad det vilde sige, at age Skarn, som ingen skiøtter om, da ham blev sagt, at man kastede det paa Marken, for at giøre Jorden frugtbar, svarede han: **Nu begriber jeg, hvi han synger, han glæder sig over, at ved saadant Arbeyde Jorden vil bære Frugter.** Da een af dem saae en ung Herre at bæres udi *Portechaise*, rystede han med Hovedet og sagde: **Denne unge Mand maa være heel doven eller syg, efterdi han lader sig slæbe paa en Baare.**

Man merker ellers, at Grønlænderne have særdeeles Medlidenhed med vore omløbende Staadere, heldst, saasom de see dem at være af samme Skabning som andre, der leve udi Pragt, Herlighed og Overflødighed. Saadant og andet anføres til Beviis paa de vilde Grønlænders naturlige Forstand og gode Hiertelav. De Spørsmaal, som de ved en og anden Leylighed have giort, til vore *Missionarier*, og de Tvivlsmaal, som de have fremført, vise ogsaa, at de ville vide Rede til hvad de skal troe.

Da den arvelige Synd blev forklaret for nogle, sagde de: **Hvi lod GUD ikke *Adam* og *Eva* strax omkomme og skabte andre Mennesker i deres Sted, som kunde have forplantet reene Børn og Efterkommere?** Videre, da dem blev sagt, at Dievelen forfører Mennesker til at overtræde GUds Bud, hvi GUd da ikke dræber eller indspærrer ham og derved befrier Menneskene fra Fristelser, som styrte dem udi evig U-lykke? Videre, naar dem siges, at de, som ikke kiende GUd og troe paa ham, blive fordømte, svare de, hvi haver da GUd tøvet saa længe med at forkynde os Troen?

Da een blev straffet, efterdi han havde Medhustruer, svarede han, at han fulte sin Tilbøyelighed, som var at være løsagtig, og spurte, hvi GUd ikke havde skabt ham med

samme*Temperament* som en Deel andre, hvilke kunde lade sig nøye med een Hustrue. Den samme undskyldte paa lige Maade sin Vrede, sigende, at Erfarenhed viser, at et Menneske er skabt meere vreedagtigt end et andet, og at, hvad som er en medfødt, kand ikke tilregnes ham, men Skaberen. Grønlænderne meene, at *Moralitet* best læres hos dem, hvorudover, naar de see et fromt Menneske af andre Nationer, sige de, at han er saa from og skikkelig som en *Karolek*, det er, en Grønlænder.

Mange Christnes uordentlige Levnet haver maaskee bragt dem til at have saadanne Tanker om sig selv, hvoraf man seer, at det er fornødent, at de *Colonier*, som sendes til saadanne Steder, bestaae af skikkelige og vel *moraliserede* Folk, der ved uordentlig Levnet ikke forarge Hedninger. Derfore sagde og een iblant dem: **Jeg vil ikke antage eders Lærdom; thi ieg kand derover blive lige saa ond som I andre ere.**

En anden hørte, at *Eva*, u-anseet hun havde saa mange adskillige Frugt-Træer, som hun kunde æde af, dog greeb til det Træe, hvis Frugter vare forbudne, sagde han: **Det er eders*Nation* ligt nok, eders Begierlighed haver ingen Ende, og kand ikke nøyes uden med mange Rætter.** Da man forklarede ham Christi Lidelse og Sønnens Lydighed udi at efterkomme Faderens Villie, sagde nogle, at Sønnen maatte være meget from, efterdi han vilde lide for andre, Faderen derimod haard, efterdi han ikke vilde tilgive Forseelser uden ved sin uskyldige og eeneste Søns Offer.

De sige ofte til *Missionarierne*: Efterdi GUd haver sendt eder hid for at undervise og omvende os, hvorfore giøre I da ikke Miracler, som de Sendebud, der have været skikkede til andre Vantroende? Hvi giøre I da ikke de Blinde seende, de Døve hørende, og de Syge friske? Hvi forsyne I ikke Landet med

Sæl-Hunde og Hval-Fiske, og skaffe os godt Veyr, at vi saa ofte ikke skulle lide Nød? Item, hvi kommer GUds Søn ogsaa ikke til Grønland og helbreder Syge, saa ville vi og troe paa ham? I sige, sagde een, at GUd er from, hvoraf kand dog det meget Onde komme i Verden?

En anden: Hvi hindrede GUd ikke *Eva*, da han saae, at hun vilde æde det forbudne Æble? Een, som af *Missionario* blev opmuntret til at troe, sagde: Jeg troer dine Ord; thi du kommer mig for at være en skikkelig og sandru Mand: Men jeg kand ikke saa læt troe, hvad den haver skrevet, som staaer i denne Bog; thi jeg kiender Skribenten ikke.

Een spurte, om han ikke kunde blive salig uden at antage de Christnes Lærdom, naar han beflittede sig paa at føre et uskyldigt og dydigt Levnet? Saasom der der nu omstunder udi vore Grønlandske *Colonier* ere to slags *Missionarii*, nogle, som bestaae af Danske og Norske, og andre, som ere Herrenhutter, og Grønlænderne høre, at de ere ikke eenige med hinanden udi Lærdommen, holde nogle af dem heele Troen mistænkt og sige: Hvi kand det være Sandhed, Som I selv tviste om?

Udi disse og deslige Spørsmaal maa *Missionarii* søge at give dem Oplysning; Og sees deraf, at der behøves kyndige Mænd til de Grønlandske *Missioner*, efterdi dem gives samme Knuder at løse, som til de Malebariske *Missionarier*. Dog lade Grønlænderne see større Lærvillighed end Malebarerne, og lade sig nøye, naar de høre sunde og velgrundede Forklaringer. Paa deres moralske Betragtninger og Tanker haver jeg forhen anført nogle faa Exempler. Dertil kand legges efterfølgende:

Da een udi Kiøbenhavn saae Skildvagte for store Herrers

Porte, sagde han: Disse Folk maa ingen god Samvittighed have, efterdi de ere saa bange og frygtsomme. Da een saae en fornemme Jomfrue at bryste sig, sagde han: Denne maa bilde sig ind, at hun ikke er skabt af Jord. Da en anden hørte fortælle om de store Nederlag, som de Christne havde giort i*America*, sagde han: Det er Lykke, at vi beboe et fattigt Land; thi ellers havde det ikke gaaet os bedre.

Dette maa være nok til Beviis paa, hvad jeg haver sagt om Grønlændernes naturlige Egenskaber. Jeg forbliver etc.

Kommentar

Ovenfor Holberg's **epistel nr. 350**. Den indgik i bind 4 (Tomus IV) der blev udgivet i København i 1750. Teksten er hér opdelt i afsnit for at gøre den nemmere at overskue. Der er pt kun læst en foreløbig korrektur. Tekst med **fed** svarer til 'spatieret' skrift.

På nogle punkter har ordene skiftet betydning. 'Rare' betyder fx nærmest: 'sjældne'.

Senere vil blive tilføjet kommentarer til indholdet. Se evt Billeskov Jansen's dels i hans samling af alle epistlerne, dels i hans 12 binds udgave af Holberg's værker (bagest i bind 11). Desuden kan flere af ordene slås op i *»Holberg Ordbog«*.

Holberg nævner herrnhuterne og tænker på en særlig gren af de danske pietister. Nogle med særlig tilknytning til Christian VI og hans hof, andre som Brødremenigheden der etablerede sig i Christiansfeld.

Holberg er her og især i epistel 513 (nedenfor) inde på flere temaer som han behandler næsten livet igennem, teodicé-problemet - og hvordan man med rimelighed kan se på fremmede folkeslag (se her også epistel 401).

Man kan finde meget af relevans i Thomas Bredsdorff's *»Den brogede*

oplysning«, Gyldendal 2003.

Thomas Bredsdorff og Preben Harris har været i Grønland med deres *Jeppe*. Thomas Bredsdorff har skrevet en beretning om den grønlandske rejse, der indledes således: Rapport fra en polarfærd med Holbergs komedie om ¤Jeppe¤, der viser sig at have en lokal åndsfælle i en grønlandsk sagnfigur (*»Politiken«* 22.4.2008, 2' sektion, s. 3). Om opførelsen i sin tid på Tersløsegaard, se: http://holberg.nu/Jeppe-alene.htm.

4 - 401 [1750]

EPISTOLA CDI.

Til **

Nogle have lastet det udi Klims underjordiske Rejse, at jeg haver beleet de fleeste Europæiske Skikke og Vedtægter, og sige, at saadanne Domme tiene alleene til Beviis paa en Skribents Knarvorrenhed.

Men mine Censores tage derudi Fejl; thi Sigtet er derved heller at forsvare og undskylde andre Nationers Moder og Sædvaner, som vi selv belee og foragte, alleene efterdi de ere ikke overeensstemmende med vore egne, item at tilkiende give, at de af os saa kaldne barbariske Nationer kand ansee de udi vor Indbildning zirlig-ste Skikke og Vedtægter Jigesaa u-rimelige, og derudi finde ligesaa frugtbar Materie til [= emne for] Latter endogsaa udi vore meest polerede Stæder.

Skriftet sigter i saa Maade heller til at undskylde end til at vrage Sædvaner, og til at erindre dem, som belee fremmede Vedtægter, at examinere med Upartiskhed og efter den sunde Fornuft deres egne. De ville da finde, at de Moder, som de have forelsket sig udi, og som de holde for meest rimelige og zirlige, grunde sig alleene derpaa, at de ere offentligen komne udi Brug og almindeligen antagne.

Naar vi læse gamle Historier, støde vi os over Forfædrenes Skikke og Maneerer: Og, naar vore Efterkommere igien læse disse Tiders Historier, ville de maaskee finde ligesaa stor Materie til Latter. Naar vi komme udi fremmede Lande, gaaer det de fleeste af os ligesom Niels Klim, hvilken paa sine Rejser

holdt alting hvad han saae at være vanskabt.

Jeg erindrer mig at have rejset med nogle Franske Fruentimmer fra Paris til Holland. Udi det første Herberg vi komme udi Braband, braste de i Latter, efterdi Pigen strøede Sand paa Gulvet, hvilket er gandske almindeligt udi de Nordiske Lande.

Naar vi see en Bonde snyde sig med Fingrene, og at kaste U-reenligheden paa Gulvet, kalde vi ham en Tølpel; og, naar en Bonde igien seer en Kiøbstæd-Mand at legge saadan U-reenlighed udi et Linklæde, og at forvare det i sin Lomme, giver han maaskee ikke bedre Titel.

De prægtigste og zirligste Moder blandt et Folk kand holdes for de meest vanskabte og u-rimelige blandt et andet Folk, som ikke haver været vant saadant at see eller høre.

Der fortælles om en Hyrde-Dreng, som tilforn aldrig havde været udi Kiøbstæd, at, da han kom til Hoved-Staden, og paa Slots-Pladsen saae Paukerne og Trompeterne, da de blæsede til Taffel, brast han i Latter, og ved sin Tilbagekomst fortaalte, at han iblandt andre underlige Ting havde seet nogle stribede Dyr, der saae ud som Kaal-Orme, hvilke paa den eene Side af Pladsen stode og bede nogle Slanger udi Rumpen, indtil de skreege, og paa den anden Side to Gryder, hvorudi Ærter kogede; af hvilke Gryder Fanden (thi Paukenslageren var en sort Morian) øsede Ærterne nu af den eene, nu af den anden. [Ordet morian blev jævnt hen brugt på Holberg's tid; ét af de skibe der gik på Grønland déngang hed for resten »Morianen«].

Der fortælles om en anden Bonde-Dreng, at han kom ind udi en Kirke, just da en fuld Musiqve holdtes, og, saasom Musiqven var efter den Italienske Maade fuld af Dissonancer,

skurrede den i hans Øren. Han kunde længe ikke begribe, hvad det skulde betyde: Men, da han saae Cantoren med et stort Papiir i Haanden at slaae Tacten, faldt han paa de Tanker, at det maatte være Klammerie.

Disse tvende Historier kand maaskee være fingerede: Men man haver andre oprigtige Historier om vore vilde Grønlændere, hvilke have ikke dømt anderledes om adskillige af vore zirligste Moder Og Vedtægter. Deraf vil jeg ikkun anføre een eeneste.

En ung Grønlænder ved Navn Pock, da han engang udi Ride-Huset saae, hvorledes Berideren tumlede en Hæst, og kom den til at giøre høje Spring og Caprioler, sagde han: den Narr vil have Hæsten til at flyve, skiønt han seer, at den ingen Vinger haver.

Adskillige andre saadanne Domme om de udi vore Tanker artigste Maneerer kand anføres; hvoraf sees, at deres Rimelighed grunder sig alleene paa Indbilding og paa antagne Moder.

Vi have Afskye for visse Folk og kalde dem barbariske, efterdi de æde raadt Kiød: Men vi selv tage ikke i Betænkning at opsluge raae Østers; saadant maa ikke heede barbarisk, efterdi det er vort Lands Mode.

En Kiøbstæd-Mand vrager en Bondes Kaast, og Bønderne igien Kiøbstæd-Mandens. En Norsk Bonde saae engang Rigets Amiral Ove Gedde at drikke Thé og en anden Gang at æde Salade, hvorudover han meenede det var af Armod, og sagde: Nu er det ude med Ove Gedde, thi han æder Græs og drikker Vand.

Vi belee visse Indianske Folk [det er ikke indianere, men mennesker i For- og Bagindien Holberg havde i tankerne],

efterdi de bære Ringe udi Næsen, og agte ikke, at det er ligesaa latterligt at igiennembore Ørene.

Intet kand være latterligere Syn for os, end at see en ung Portugiis med Briller paa Næsen, for at synes ældere end han er: Intet Syn kand ogsaa være latterligere for en Portugiis, end at see en gammel Mand hos os med Hatten under Armen om Vinteren, for at synes yngere end han er.

Hvad kand være u-rimeligere end at see de fleeste Personer udi en Stad gaae bevæbnede paa Gaden i Freds Tider? hvad vilde en Indianer, der stod ved een af vore Kirke-Dørre, naar han saae Folk at gaae ind og ud med Sværd ved Siden, dømme der om? han vilde heller mdbilde sig, at det var en Exercitz-Plads for Soldater, eller en Figt-Skole, end en Kirke.

Europæer kalde visse Nationer barbariske efterdi de gaae nøgne, og æde raadt Kiød: De igien kand kalde de meest polerede Europæer naragtige, naar de see dem hvert Aar at forandre Klædernes Skikkelse, og naar de høre, at de dagligen betiene sig af Liqveurs, som forvirre Hiernen og komme dem til at brække sig.

Vi maa derfore vel [= grundigt] examinere vore egne Vedtægter, førend vi belee andre. Det er til saadan Erindring, at Klims underjordiske Rejse egentligen sigter, især den Rejse-Beskrivelse igiennem Europa, som siges at være forfatted af en underjordisk Mand, hvilken fandt de overjordiske Skikke og Maneerer ligesaa sælsomme og u-rimelige, som Klim havde fundet de underjordiske Vedtægter. Jeg forbliver &c.

5 - 513 [1754]

EPISTOLA 513.

Til **

Jeg haver udi de Tvistigheder om de onde Tings Oprindelse og den frie Villies Fornødenhed anført alt hvad som kand siges pro og contra. Jeg haver tilstaaet, at en Bayles Indvendinger ere glimrende; men jeg kand derhos sige, at samme store Philosophus med all sin Subtilitet og Konst til at besmykke et Paradox ikke har kommet mig meer at sveede end nogle Knuder, som endeel grove vankundige Grønlændere havde forelagt vore Missionairer at opløse.

Naar man for dem har forklaret den arvelige Synd og de første Forældres Fald, og dets Virkning hos Efterkommerne, spørge de: hvi dræbte ikke Gud Adam og Eva og skabte tvende andre Mennesker i Steden for dem. Intet sige de kunde have været Gud lettere, og derved havde været forekommet all den Uheld, som det menneskelig Kiøn er geraadet udi.

Denne Indvending, som fremføres udi en grov og uhøvlet Talemaade, lyder udi finere Stiil Saaledes: Hvi lod Gud da ikke straffe Misgierningen udi Giernings-Mændene allene; eller hvi lod han ikke Eva blive ufrugtbar, og hindrede de første Mennisker at forplante syndigt Afkom.

Ingen Knude er i mine Tanker stærkere knytted af den Rotterdamske Philosoph. Den kand dog løses, og meener jeg at have løset den udi een af mine Epistler, hvorudi jeg har viiset den fri Villies Fornødenhed, og tilkiendegivet, hvi Mennesker, som forplantes ved Avling, ikke kunde skabes

saaledes som de gode Engle nu ere, og som Helgene udi det andet Liv blive dannede.

Den anden Knude, som samme grove Grønlændere forelegge vore Missionairer at løse, er denne. Naar man forklarer dem Menniskets Skrøbelighed, og den List, som Fanden bruger at besnære dem, sige de: hvi dræber Gud ikke Fanden eller indslutter ham, at han ikke løber allevegne om og forleder Siæle.

Denne Nødd er end haardere at knække, besynderlig [=især] for dem, som tale saa stort om Fandens Magt og hans Indskydelse af de fleeste Menniskelige Misgierninger, hvorved bestyrkes Manichæernes Lærdom om de tvende Principiis. Det er derfore best ikke at tale saa prægtig om Fandens Magt, og at moderere de sædvanlige Tale-Maader, hvorom jeg ved een og anden Leylighed i mine Skrifter har giort Erindring.

I det øvrige, naar der tales om onde og unyttige Ting udi Skabelsen, hvoraf giøres Indvendinger mod den Guddommelige Regiering, vil jeg igientage den Erindring, som jeg tilforn har giort, nemlig at alle Scrupler kand hæves, naar man i Steden for at betragte enhver Ting i sær, stiller sig for Øyne den heele Skabning udi Almindelighed. Jeg forbliver &c.

Kommentar

Epistel 513 indgik i det 5' og sidste bind af Holberg's epistler. Det blev udgivet af Otto Christ. Wentzel efter Holberg's død i januar 1754, er dateret 17.9.1754 og dediceret Adam Gottlob Greve af Moltke. Imprimatur dét år, altså censor, var J.P. Anchersen = H. P. Anchersen, der var én af Holberg's få venner - og i flere år hans logerende i Fiolstræde. J'et står for Johannes = Hans. Se den biografiske del af Georg Brandes'

Holberg-bog (digital udgave): http://bjoerna.dk/Holberg/Brandes-2007.htm og F.J. Billeskov Jansen's kommentarer til hans udgave af de samlede epistler (bd. 7, s. 359 ff.).

»Grove vankundige Grønlændere« skal forstås som en 'objektiv' beskrivelse; de pågældende havde hverken gået i latinskole eller studeret.

22 - 1884 Georg Brandes' om Holberg og Jeppe

[Henvisning hertil]

[TMP: Teksten er Teksten er importeret via:
http://bjoerna.dk/Holberg/Brandes-2007.htm] [842]

[Digital udgave s. 88/210 ff]

Tænk paa Jeppe! Alt det, vi vil vide, naar vi ønsker at lære et Menneske at kende og meget mere end vi plejer at vide om de Mennesker, vi ellers kender i Virkeligheden eller træffer paa Scenen, erfarer vi om Jeppe. Ethvert Spørgsmaal besvares. Hvad Slags Menneske er han, og hvorledes er han bleven den, han er? Hvilket er hans Sindelag, hvilke Laster og hvilke Dyder har han? Hvormegen Vilje kan han opbyde, har han Forstand og hvad Slags Forstand? Hvilken er hans herskende Lidenskab? For hvilke Fornøjelser er han modtagelig, og hvilket er hans Ideal af Lykke? Hvad er hans Forfængelighed eller hans svage Side, hvor stikker Narren og den Gale i ham? Paa hvilke Punkter er han indskrænket og hvilke er hans Fordomme? Hvad har han lært, læst og oplevet? Hvad er den faste Kærne i ham, der bliver sig selv lig under alle Omskiftelser, og hvilke af hans Egenskaber er simple Frembringelser af de Omstændigheder, under hvilke han lever, og forandres med dem? Hvad er hans Religion, og hvad er hans Filosofi dvs: hvad Forestilling har han om Liv og Død, om Gud og Verden, om et andet Liv, og hvad Indtryk har han faaet af de Menneskers Færd, med hvilke han er kommen i Berøring? Hvorledes lever han, og med hvilket Sind vil han

dø? Paa ethvert af disse Spørgsmaal giver Stykket et Svar, og ethvert af disse Svar staar i saa nøje Forbindelse med de andre, at det kan formes ud fra dem. Her er da én Jeppe, der er underholdende for Børn og Tjenestefolk, men desuden en anden, der er interessant for Sjæleforskeren, for Statsmanden, for Bondevennen, for Officeren, for Historikeren og for Lægen.

Tag Jeppe, som han staar der i første Akt, kuet indtil Sløvhed, Træl af Herremanden, Ridefogden og Konen, krænket og haanet af hende og Degnen, modløs overfor sin kvindelige Plageaand, retløs overfor sine mandlige Despoter, udskældt og pryglet, fordi han drikker, og drikkende for at glemme Skældsord og Prygl! Se ham udjaget af Huset i den tidlige Morgen for at gaa en lang Vej i urimelig kort Tid, fastende, uden i sit Hjem at have faaet en Draabe eller en Bid! Forstaar man, at han tyer til Jacob Skomager, og at han har gjort det Dag ud, Dag ind? Er det ikke en kun altfor naturlig Ting? Brændevinen er hans Andenstedsnærværelse, er det samme for ham, som Musik og Poesi er for os. Under Rusen dukker hans Erindringer op, han mindes sin Soldatertid, sit Tysk og sine Campagner, og skønt disse vistnok ikke har været saa særdeles hæderfulde, er det Felttog, han har at opvise, øjensynlig hans stolteste Erindring; han finder ikke heller noget hæderfuldere Ord at lægge Præsten i Munden ved hans Baare end det saa usigelig komiske, at han levede og døde som Soldat. Ti Aar af sit Liv har han staaet under *Malicien* og tre Gange saa længe under sin Hustrus end værre Malice, altid har han maattet døje og slide, intet har han lært. Det er let at spore, hvad han kender til: han henter sine Lignelser fra Stalden og fra Bibelen og er sikrere i sin Brug af de første end af de sidste; af boglig Lærdom har han saa meget inde, at han paa urette Sted kan anbringe nogle Navne af Bibelen, Folkeviserne og Holger Danskes Krønike (Abraham og Eva,

Liden Kirsten og Hr. Peder, Abner og Roland).

Han har én Ven, den brave Moons Christoffersen, der giver ham gode Raad, som han ikke følger, og en anden endnu bedre og meget nyttigere Ven, den brogede Hest, der spiller en Hovedrolle i hans Forestillingskres; tre Gange kommer han tilbage til den; han elsker den, som hans Forfædre i Oldtiden elskede dens Ahner. Han har altid været fattig som en Kirkerotte; derfor véd han, hvad Penge er værd, derfor bliver han saa gerrig og havesyg, naar han tror at være kommen i Besiddelse af dem, derfor krummer han sig og kysser paa Haanden for fire Rigsdaler, saa snart han faar dem, og slaar med Nakken og rasler med Lommen, saa snart han har dem. Det er troligt, at det brogede Øg endda har havt bedre Dage end han. Det er naturligt, at den, der arbejder som en Hest, fornøjer sig som en Hund. Til den raa Forestilling om Arbejdet svarer den raa Forestilling om Morskaben. Hvad Under da, at Jeppe som Baron æder og drikker uden Maade, indsuger Magtens og Hævnens Sødme og vil berede Ridefogden den samme Skæbne, som Degnen har beredet ham. Hvad anden Forestilling kan han have om Lykken end den, at den bestaar i at have en god Seng, fine Klæder, megen Mad, sød Vin i Overflødighed, mange Tjenere og en Tjenerinde. En Grad højere: en udmærket god Seng, udsøgt gode Klæder osv., det er ikke mere Lykken, det er Saligheden. Med god Grund antager derfor Jeppe, da man har leget Himmelspræt med ham, at han er bleven kastet lige ind i Himlen. Han véd, for hvilken Pris den kan vindes. Det er Retskaffenhed, Skikkelighed, det kommer an paa. Hvori bestaar da Skikkeligheden, hvem kommer ikke uforskyldt i Himmerig? Det gør den, der end ikke efterlader sig »een Skillings Restantz hos Herskabet«.

Alt staar i Sammenhæng. Til Begrebet om den højeste Dyd svarer Begrebet om den højeste Lykke. Den ene Forestilling er ligesaa drøj, haandgribelig og legemlig som den anden. »Et eiegodt Gemyt« er Jeppe; men det er i sin Orden, at hans Lyksalighed varer saa kort; thi den evige Lyksalighed har han ikke fortjent, han glemmer altfor let de Forpligtelser til Landgilde og Offer, som Fæstebrevet paalægger ham, og hvad der er et ægte dansk Almuetræk, han agter ikke en Ed for mere end Fæstebrevet, snarere for mindre, han vil med Glæde »giøre sin høyeste Eed paa, at alt det var Løgn, som han svor paa tilforn«. Han har ikke mere Ærefrygt for Retten end for al anden Øvrighed.

Ligesom en Herremand for ham er en af ubekendte Myndigheder indsat Magthaver, hvis Hverv det er at plyndre Bønderne for deres surt erhvervede Skillinger, selv bestjaalet og bedraget af dem, der besørger Plyndringen for ham; ligesom en Præst er en Mand, hvis fornemste Dyd er en vældig Talestemme, med hvilken han kan meddele Bønderne Troen, og ligesom en Degn først da er en ret og lærd Degn, naar han besidder en høj og skinger Sangstemme, formedelst hvilken han kan »tage Troen fra« de andre Degne, saaledes ere Dommere og Prokuratorer en Flok sortklædte, latinskpludrende, bestikkelige Kæltringer. Han tvivler ikke paa, at det rette religiøse Hjærtesuk er dette: »Gud bevare vore Venner, og Skam faae alle vore U-venner!«

Jeppe kender Livet og Menneskene, han har sin egen, ikke i mindste Maade bitre, men mørke Livsfilosofi. Han er klog, fin og mistroisk. Hvilken ægte dansk Bonde-Egenskab er ikke atter denne Mistro! Livet har lært ham den, og han har Brug for den for at leve; derfor er den saa indgroet i ham. Aldrig lykkes det at overliste den, selv naar han er allermest skuffet og

vildledt med Hensyn til sine ydre Forhold. Jeppe har Hjærte, hvem tvivler derom, ja saa meget, at enhver Paastand om Holbergs egen Mangel paa Hjærte tager sig taabelig ud for den, der har Jeppe for Øje; men Jeppe er besindig, lun, sjællandsk nok, til at Hjærtet ikke løber af med ham. Hver Gang man tror: nu bliver han rørt, nu taber han sit Fodfæste og sin sikre Forstandsoverlegenhed over alle de Spidsborgere der tumler med ham, overraskes man paa den behageligste Maade ved, at han øjeblikkelig er sig selv igen. Hans Enfoldighed er et Bytte for deres Kundskab og Dannelse, hans Følelse er et Legetøj for deres Erfaring; men han beholder stedse Hovedet frit, og hans Forstand befrier uafladeligt Følelsen. Han brister ganske vist i Graad, da hans Defensor forsvarer ham, han tilbyder ham med et »Gud velsigne din Mund« sin Skraatobak og synes smeltet af Taknemmelighed; men da den anden viser ham tilbage med de Ord, at han ikke taler for Skænk og Gave, er det langt fra, at han bliver yderligere bevæget; han siger tørt: »Om Forladelse, Hr. Procurator, jeg havde ikke tænkt, at I Folk vare saa ærlige.« Paa lignende Maade, da Dommeren dømmer ham til Live igen: Jeppe er bevæget, man venter Tak og Hjærteudgydelse. »Tak os,« siger Dommeren, »at vi har været dig saa naadige at dømme dig til Livet igen.« »Hvis I havde ikke selv hengt mig op,« svarer Jeppe, »vilde jeg gierne have takket jer, for I løsede mig neer igien.« Denne mistroiske Kløgt er hans Skjold: det er paa den, at i hans Baronstand Bønner og Smigrerier, »Complementer og Baslementer« preller af; han er mindre modtagelig for dem, end rimeligvis Baronen selv har været.

Det er dette Jeppes gode Hoved og sunde Vid, der altid bliver sig selv ligt, i hvilket, som Hauch har sagt, Folkestammens Sejghed og Livskraft midt under Fornedrelsen spores. I første

Akt ytrer det sig som Skælmeri, som Bondevittighed, som overgivent Drankerlune; men fra det Øjeblik af, da Jeppe i anden Akt vaagner som Baron, faar hans stakkels Hoved saadanne teoretiske og praktiske Opgaver at løse, at al dets medfødte Skarpsindighed udæskes og tages i Beslag.

Under overordenlige Forhold udvikles som bekendt overordenlige Kræfter, og intet er her morsommere end at se, hvorledes denne stakkels uslebne Forstand, hvem pludselig Kæmpeproblemer bliver forelagte, tumler med disse efter bedste Evne og fægter med sin sunde, men utilstrækkelige Logik mod alle disse Vanskeligheder, som en David imod en Goliath. Det er jo nemlig intet ringere end de højeste oversanselige Opgaver, som lægges for Jeppe. Det er Spørgsmaalet om Jeg og Ikke-Jeg. Er alt dette, han ser, en udvortes Virkelighed, eller er det et Billede af hans Fantasi? »Drømmer jeg, eller er jeg vaagen?« spørger han. Denne Knude, som det er umuligt at løse ved Grundsætninger og Beviser, naar den umiddelbare Sans er bleven vaklende og ikke kan hugge den over, denne Knude er det, han forsøger paa at trævle op. Han véd ikke, at hans Tankegang bestandig bevæger sig i en Kres og ikke kan komme af Pletten: han føler paa sin Tand, han kniber i sin Arm for at faa Vished, og glemmer, at ogsaa Fornemmelsen kan være indbildt og drømt. - Drømmer jeg, eller er jeg vaagen? Er jeg levende eller død? »Er det Jeg, eller er det ikke Jeg?« Disse er Spørgsmaalene; han kommer som en dygtig Tænker saa vidt, at han tvivler, om han virkelig er sig selv. Denne er den mest skrigende, videstgaaende og derfor mest komiske Modsigelse af alle; her er Modsigelsen, paa hvilken det komiske beror, spændt saa stærkt, som den kan spændes uden at blive til Vanviddets egen.

Jeppe staar her paa Afsindets Rand, ligesom den Stundesløse, hvor han udraaber: »Jeg er Alexander Magnus.« Situationen er derfor her en uudtømmelig Kilde til Latter. Hvormegen Snildhed Jeppe end udvikler, hvor sundt han end tænker, det lykkes ham dog ikke at tilintetgøre, men kun efterhaanden at fjerne Tvivlen. Men den lader ham ikke Ro, næste Dag vender den i skærpet Form tilbage. Nedtaget af Galgen maa Jeppe opkaste sig det Spørgsmaal, om han er levende eller død, om han er et Menneske eller et Spøgelse, en Aand, en Genganger? Han kan ikke faa det i sit Hoved, at han er levende endnu, han er uimodtagelig for Dommerens Tankegøgl, og han kan til Slutning kun berolige sig med den snilde Gisning, at »maaskee, naar man henger levende Folk op, saa døer de, men naar man henger døde Folk, saa lever de op igien«. Han har en Trang til idetmindste formelt at bringe Orden i sine Begreber. Ordenen er kun saa som saa, men Trangen dertil gjør hans Hoved Ære.

Anden Akt er en overjordisk Komedie, vi ser i den, hvorledes Jeppe vil bære sig ad efter sin Død; fjerde Akt er et Sørgespil, i hvilket vi lære, med hvilke Tanker han vil forlade Livet. I dette Stykkes bagvendte Verden kommer Opstandelsen først og Døden bagefter. Jeppe har al Grund til at antage sig for død, for uretfærdigt myrdet. Skulde noget imidlertid bringe os til at tilgive Baronen hans utilgivelige Barbari, da skulde det være den Kundskab, det meddeler os om Maaden, paa hvilken Jeppe vil dø. Han er ikke modig overfor Nille og var i sin Ungdom ikke modig før Slaget; men han er ikke bange for Døden, han har ikke Livet at takke for saa meget. Vant som han er til at give Afkald, resignerer han ogsaa let overfor Dødstanken. I første Øjeblik synker han paa Knæ under den, saa rejser han sig med en Bøn til Dommeren. Denne Gang er det ikke »Davids Psaltkar«, han tyer til, som da han havde

Døden for Øje som Mulighed. Nu da den er ham vis, falder den vedtagne Fromhed bort af sig selv, Brændevinsflasken træder istedenfor Psalmebogen som den eneste prøvede og paalidelige Trøster; hans Tanke bliver ved Jorden. Og da saa de tre Snapse er drukne, da han erfarer, at der er ingen Pardon, og at Dommen alt er fuldbyrdet, vender han sig med en Kærlighed, der har overlevet Fromheden og var stærkere end den, i sit stille Sind til sin hele jordiske Kres, siger Farvel og »Tak for godt Compagnie« til sine Børn, sin brogede Hest, sin tro Hund og alle sine Kreaturer.

Saaledes fremstiller da Stykket under de mest burleske Løjer en sammensat og tillige typisk Karakter og et helt Menneskeliv fra Vuggen til Graven.

Resultatet er altsaa dette: den klassiske Aand, hvilken Holberg forefinder som herskende i Europa, en Aand, der er hans Tids, men ikke hans Folks (hvorfor han ingen Skole stifter), passer mærkværdigt for hans Personlighed med dens Hang til Forstand og Forstandsvid, dens digteriske Kraft paa det satiriske og komiske Omraade alene, dens Evne til Tankebevægelse uden Flugt - men med den sunde Sanses stadige Ligevægt - og med dens Tilbøjelighed til Fornuftreligion og Fornuftmoral. Den forsyner ham i Versekunst, Satire og komisk Heltepoesi, i Skuespildigtning, Historieskrivning og Visdomslære med en hel Række færdige Aandsformer, Fantasiformer, Tankeformer, Skriftformer, i hvilke det falder ham let og naturligt at udmønte sit ejendommelige Væsen. Men hvor han naaer højst, der har han med Geniets Myndighed og Kraft - uden selv ret at føle eller vide det - sprængt den klassiske Aandsform, forstaaet og fremstilt Menneskenaturen, ikke udskelnende dette eller hint, men med fuld Fantasi, som Shakespeare gør det, og i saa Fald er det, at

han overtræffer sit store, romanske Forbillede, Molière.

- - -

[Digital udgave s. 118/210]

Men Holberg som digterisk Geni staar ikke paa samme Standpunkt som Holberg i Egenskab af Moralist. Geniet har ikke spurgt ham, hvad han bevidst vilde gøre ud af Stykket; det har revet ham med sig i uimodstaaelig Flugt.

Holberg frembragte ikke som Digter med forstandig Bevidsthed. Mærk Marthes Replik i *Jean de France:* »Det gaaer med mig som med dem, der skriver Comoedier; medens de skriver paa Comoedien, falder dem af sig selv ind, hvordan den skal udføres.«

Idet Holberg da her, som sædvanligt i moraliserende Hensigt, bearbejdede gamle, personlige Erindringer, brogede Indtryk fra Omverdenen, forskelligartede Laan fra græsk, engelsk, italiensk og fransk Literatur, kom han ubevidst til at afsløre sin hele, rige, indre Erfaring om, hvorledes, hvor tragikomisk, paa Dannelsens Omraade Slægt staar mod Slægt - og fordi hans Erfaring, hans Digteraand var saa dyb, blev Stykket vor Bogverdens dybeste Kunstværk.

2 - Litteratur og materiale

Oversigten er midlertidig. Den 'rigtige' findes som elektronisk database og er fortsat under udvikling.

1 - Opslagsværker

ODS

Holberg Ordbog

2 - Af Holberg

Jeppe

Just Justesen's Betenkning om Com.

»Ludvig Holbergs Tre Levnedsbreve 1728-1743« ved A. Kragelund, Gads Forlag, København 1965.

Niels Klim ved Kragelund

3 - Holberg og hans værker

Lars Roar Langslet: »Den store ensomme. En biografi om Ludvig Holberg«, Gyldendal, København 2002.

Paludan om Klim?

Georg Brandes: *Ludvig Holberg* (1884). Kan downloades fra: http://bjoerna.dk/Holberg/Brandes-2007.htm

Brandes' kilder: Robert Molesworth: »En beskrivelse af DANMARK som det var i året 1692« (1. udgave på engelsk 1694). Oversat af Svend Lyndrup. Efterskrift af Erik Kjersgaard. Wormianum 1977, 2. oplag, Aarhus 1978.

Henrik Lyding: *Komisk nar og tragisk helt* (1985) [PDF; 1,3 MB] Mange teaterfolk har opfattet Jeppe som karakterkomedie, og nogle har set den som en kritik af bøndernes forhold i 1700-tallet, men Jeppe er ingen af delene, derimod en farce; dens intrige og persontegning følger farcens regler, ikke realismens eller dokumentarismens. Kan downloades fra: http://bjoerna.net/holberg/Jeppe-1985-Lyding.pdf

Jens K. Andersen ...

Jens Kruuse 1, 2

Erik A. Nielsen disputats + artikel om Kruuse

Harald Nielsen

Sivertsen's disputats og bemærkninger hertil

4 - Grønland, Egede, Pôk

Fra 1700-tallet:

Hans Egede: »Relation angaaende Den Grønlandske Mission 1738 samt Det Gamle Grønlands nye Perlustration eller Naturel-Historie 1741«. Efterskrift og kommentarer af Finn Gad, Rosenkilde og Bagger, København 1971.

Paul Egede: »Continuation af Den Grønlandske Mission. Forfattet i Form af en Journal fra Anno 1734 til 1740« & Niels Egede: »Tredie Continuation af Den Grønlandske Mission. Forfattet i Form af en Journal fra Anno 1739 til 1743«. Efterskrift og kommentarer af Finn Gad, Rosenkilde og Bagger, København 1971.

Mads Lidegaard (udgiver): »Efterretninger om Grønland. Uddragne af en journal holden fra 1721 til 1788 af Paul Egede«. Det Grønlandske Selskabs Skrifter XXIX, København

1988.

Bernhard H. Grodtshilling har malt Qiperoq og Pôk. Billedet findes på Nationalmuseet i København [pt. i »Jordens Folk«, rum nr. 172] og er gengivet i farver i Nationalmuseet's publikation »Etnografisk Samling. Jordens Folk«, redigeret af Hans Christian Gulløv m.fl., København 2007, s. 236. Billedet findes også i farver i: Svend Cedergreen Bech: »Oplysning og Tolerance 1721-1784«, »Politikens Danmarks Historie« bd. 9, 2. udgave, København 1970, over for s. 112.

[Ludvig Holberg: Epistel 350; endvidere epistlerne 401 og 513.]

Fra 1800-tallet:

»Pok. kalalek avalangnek, nunalikama nunakatiminut okaluktuartok« [Pok, en grønlænder, som har rejst og ved sin hjemkomst fortæller derom til sine landsmænd og Angekokken som møder præsten og diskuterer med ham]. Først udgivet i Godthåb 1857 af R. Berthelsen og Lars Møller, oversat til Dansk af Johs. Balle i 1919. Reprografisk genudgivelse (af Grønlansk og Dansk tekst og billeder) ved Anders Nyborg A/S, Rungsted Kyst, 1973).

Fra 1900-tallet:

»Traditional Greenlandic music«. Optaget af Poul Rovsing Olsen, William Thalbitzer, Måliâraq Vebæk, Michael Hauser m.fl., redigeret af Michael Hauser. Optagelser fra Grønland og Canada 1905-1984. CD, Forlaget ULO.

Louis Bobé: »Hans Egede. Grønlands Missionær og

Kolonisator« (1944), s. 98 ff. S/H billeder af Pôk og kammeraten Qiperoq kan findes dér.

Jens Rosing: »Sangen om det menneskegjorte fjeld« [Rundetårn] i »Nationalmuseets Arbejdsmark« 1968.

Finn Gad: »Grønland«, København 1984. Finn Gad (1911-1986) er stadig én man må gå til, når det gælder en samlet oversigt over Grønlands og Grønlændernes historie. Se kommentar i henvisningsdelen af: http://holberg.nu/Groenlaender-Jeppe.htm

Kirsten Thisted: »"Dengang i de ikke rigtigt gamle dage". Grønlandsk fortælletradition som kilde til 1700-tallets kulturmøde« i: »Digternes paryk. Studier i 1700-tallet. Festskrift til Thomas Bredsdorff«. Museum Tusculanums Forlag, Københavns Universitet 1997.

Sven Holm: »Hans Egede - eller Guds ord for en halv tønde spæk«, skuespil, Gyldendal, København 1979. Et meget godt og ærligt skuespil der ikke skjuler problemerne, men som har et solidt empirisk grundlag.

Sven Holm: »Troens kemi. Nogle kommentarer til en drøm Hans Egede nedskrev i 1727«. Kronik i Information 29.08.1978, s. 6.

Hanne Petersen om retspluralisme ...

Hindsberger om kristendomsopfattelsen + Sørensens anm af Hindsberger (Jysk Historie)

[Udtaget fra min Reilly-omtale på nettet] ... se desuden Bobé's udgave fra 1925 af Hans Egede's *Relationer fra Grønland*

(1721-1736) og hans *Det gamle Grønlands ny Perlustration* (1741), s. XV. ...

5 - Povel Juel

Povel Juel: En god Bonde, 1' udgave

Constantius Flood: Levnedsbeskrivelse af Povel Juel ...

Phønixberg's skillingsvise

Christian Falster se: http://adl.dk/adl_pub/vaerker/cv/e_vaerk/e_vaerk.xsql?ff_id=54&id=7810&hist=fm&nnoc=adl_pub

Holberg: Epistel ...

Gram Breve ...

Cedergreen Danmarkshistorie

Sune P.: Brudte segl

6 - Økonomi. Nationaløkonomi

Hector Estrup: *Dyd og rigdom. En side af Holbergs forfatterskab* i: Danske Økonomer, Kbh 1976.

Niels Kærgaard: *Dansk jordbrugsøkonomis første generation: Økonomi og botanik i 1700-tallet*, Nationaløkonomisk Tidsskrift nr. 133, Kbh 1995.

7 - Brorupgaard, Havrebjerg, landbrugsdrift

»Holbergs Breve«, udgivet af Verner Dahlerup, Holbergsamfundet af 3. December 1922, Gads Forlag, København 1926. Se også: Holberg's Breve. H.G. Olrik er en smule skeptisk ved nogle af Dahlerup's kommentarer. Nogle

breve er optrykt i sidste bind af Billeskov Jansen's Holberg-udvalg, se nærmere på: http://bjoerna.dk/Holberg/12-bind-indhold.htm og under bogstavet 'B' på: http://bjoerna.dk/Holberg/paa-nettet.htm.

'Betænkning over Qvæg-Sygen, 1745'. Digital udgave: http://bjoerna.net/holberg/Kvaegsyge.htm

1 - Brorupgaard

H.G. Olrik: »Brorupgaard i Ludvig Holbergs eje«, C.A. Jørgensens Bogtrykkeri, 1946. H.G. Olrik er en smule skeptisk ved nogle af Dahlerup's kommentarer.

Karen Schousboe (udgiver): »En fæstebondes liv. Erindringer og optegnelser af gårdfæster og sognefoged Søren Pedersen, Havrebjerg (1776-1839)«, Landbohistorisk Selskab, 1983. Bogen handler primært om forholdene efter Holberg, men der er mange oplysninger om forholdene før landboreformerne og også et par oplysninger om Holberg's eftermæle som godsejer; han var en mere indsigtsfuld godsejer end sin forgænger, siges det.

2 - Havrebjerg Kirke

»Danmarks Kirker«, Holbæk Amt 12, Nationalmuseet 1985. Internetudgave, bemærk rettelser til 1' version.

3 - Frederik Svane Africanus og Joachim Gynther

Anders J. Eriksholm: »En Degn i Havrebjerg«. Oprindelig trykt i »Historisk Aarbog 1907«, Udgivet af Historisk Samfund for Holbæk Amt Genoptrykt på: http://bjoerna.dk/Holberg/Africanus.htm. Artiklen korrigeres på flere punkter af Holger Hjelholt i »Holberg Aarbog« for 1924.

Holger Hjelholt: »Småtræk om Holberg som godsejer« i: »Holberg Aarbog«, 1924.

Bjørn Kornerup: »Holberg og Degnen i Havrebjerg« i: »Holberg Blandinger«, 1939.

Christian Elling: »Om Brorup og Tersløsegaard« i: »Holberg Blandinger«, 1941.

H.E. Sørensen: »Fredericus Africanus. De danske på Guldkysten. Roman«, Melbyhus, Skærbæk, 1992. H.E. Sørensen præsenterer sin bog således:

Frederiks forældre var en soldat fra det danske fort Christiansborg i det nuværende Ghana og en indfødt pige. Drengen er velbegavet og adopteres af fortets præst, der tager ham med til Danmark, hvor han som den første vestafrikaner kommer på universitetet for at studere til præst. Her bliver han grebet af pietismens krav om fromhed og bod, men møder samtidig håndværkerdatteren Trine, den forførende adelsfrøken Constance og luderen Grete. Sammen med Trine rejser han til Afrika, hvor han under hastigt skiftende guvernører involveres i slavehandel, intriger og mytteri. Trine rejser hurtigt hjem, og efter 12 års tjeneste følger Frederik efter. De genforenes, og han bliver degn under Holbergs gods. En farverig og spændende historisk roman fra den gang, Danmark havde kolonier i Afrika og Vestindien. Og samtidig en historie om et menneske, der har dybe rødder i to vidt forskellige kulturer, men som ikke føler sig hjemme i nogen af dem, bygget over en virkelig skæbne fra 1700-tallet.

8 - Tersløsegaard

Christian Bruun: *Ludvig Holberg og Tersløsegaard*, 1905 [Google Books]. Stærk kritik af Vilhelm Andersen's 'Holberg og

Tersløsegaard'

Alfred Glahn: *Sorø Akademi og Holberg,* Holbergsamfundet, 1925

9 - Historisk

Dan H. Andersen: Tordenskjold-biografi. Tiden. F4 som enevældig konge. Store Nordiske Krig. Unge Lehn. En smule om Jeppe. jf Holdberg-Ordbog V, 639 ref til PP.

10 - Maden på landet. Køkkenerne

Bi Skaarup & Frantz Howitz: Herregårdsmad + Bondemad. 2 udsendelser på DK4, se på dk4.dk arkiv underholdning. Besøg på Pebringegården.

11 - Musik og musiksmag

Nogle af Holberg's epistler om musik, se:
http://holberg.nu/Stil.htm

Erik Abrahamsen: Holberg og Musikken, i: Musik. Tidsskrift for Tonekunst. Dansk Musikselskabs Maanedsskrift (red. af Godtfred Skjerne), 6. Årgang nr. 9, Kbhvn. 1922, s. 113-125.

Jens Brincker m.fl., Knud Ketting (red.): Den europæiske musikkulturs historie indtil 1740 [= Gyldendals Musikhistorie bd. 1], Gyldendal 1982. I bd. 3 (1983) er der et afsnit af Estrid Anker Olsen om musikalske fagudtryk og i bd. 4 (1984) er der en lang række biografier (ved Michael Bonnesen m.fl.).

Kai Aage Bruun: Dansk Musiks Historie fra Holbergs tid til Weyse-Kuhlau-epoken, Vinten, København 1969. Se især afsnittene Træk af musiklivet, opera- og koncertvæsenet på Holbergtiden og Italienerperioden.

Toke Lund Christiansen: Fløjtespil i Danmark indtil år 1800, L & H Facts & Fiction, 2007. Bogen er nyttig på grund af sit brede perspektiv, men også for kapitlet Ludvig Holberg og fløjtespillet (s. 85 ff.).

Toke Lund Christiansen: Ludvig Holberg og musikken, Den Holbergske Stiftelse Tersløsegaard, Forlaget Vandkunsten, København 2009.

Frode Thorsen: Musikeren Ludvig Holberg i: Holberg i Norden (red. Gunilla Dahlberg m.fl.), Makadam Förlag, Göteborg & Stockholm 2004, s. 165 ff.

Jens Kjeldsen: "Mellem kosmos og sjæl / Johann Sebastian Bach og barokmusikken", Gyldendal, København 2000.

Hertil knytter sig Erik H.A. Jakobsen: [Kommentar i]

Dansk Musik Tidsskrift Årgang / Hæfte No.: 2000-2001 - 03
Side: 102 - 103: http://dvm.nu/hierarchy/periodical/dmt/2000-2001/03/?show=data/periodical/dmt/2000-2001/3/periodical-dmt2000-2001_3_12.tkl&type=periodical

3 - BILAG: 1701 FORORDNING OM LANDMILITSEN

Efter: Jens Holmgaard's optryk i forkortet form i *... uden at landet besværes*, [Viborg] 1999, s. 425 ff.

1 - Forordning af 22.02.1701

Vi F4 ... g.a.v. at såsom vi af den kongelige omsorg, som vi uafladelig bærer for vores kære og tro undersåtters konservation og sikkerhed ... vil være betænkt på behørig middel, hvorved al fjendtlig vold og overfald fra vore riger og lande ... kan hindres og afværges; og vi i så måde har ... for nødigt eragtet, til ... Danmarks og derunder liggende provinsers og landes samt deres grænsers og fæstningers ... forsvar at lade forskaffe ... et vist antal af ungt og væragtigt mandskab ... som med gevær og mundering skal forsynes og på bekvemme tider i krigseksercitser øves til den ende, at vi os i fjendtlige tider ... af sådant mandskab kan betjene, uden at landet derved i nogen måde besværes [m.f.], eller bondens avl og jordens dyrkelse ... forsømmes; da på det sådant ... højnødvendigt værk, som til den almindelige frelse og beskærmelse er anset, kan nå behørig fremgang ... har vi ... for godt befundet, efterskrevne anordning ... at lade udgå.

1. Vil vi ... at overalt ... af 20 td. htk. bøndergods.. ager og end, uden forskel, item af præsternes annneks- og mensalgårde, vores eget beholdne gods ved amterne og alt andet jordegods, intet ... undtaget (uden alene ryttergodset samt hoved- og sædegårdenes takster med, hvad derunder ligger, item skovene, såvel de ... som ligger til bøndergårde som de, der er under hovedgårdenes takster, så og alle slags tiender, møllernes maleværks htk. og præsternes påboende gårde, hvorpå de dog kun må have en karl fri, som forestår deres avl)

skal indrettes et læg, hvoraf en karl, husmand eller inderste, som dygtig befindes, skal ... i rullen indføres.

2. Læggene på vores eget gods skal indrettes af vores amtmænd og andre vores betjente, men på proprietærernes gods må en proprietær dem selv lade indrette ... I samme læg skal en bonde indføres for lægsmand, og ved lægsmanden indføres den person, som går for lægget, hans navn og fødested ved behørig nummer. Forskrevne læg skal og indrettes amts-, herreds-, sogne- og byvis, og derved nøje iagttages, at mandskabet ej vorder formindsket i tallet efter de ansatte td. htk., men at det så dygtigt, som tilbørligt og mest muligt er, bliver præsenteret og indrulleret.

3. [Om dem, der ejer gods i flere amter].

4. [Om i hvilken rækkefølge ejerne af strøgodslæg skal stille soldater].

5. Personerne skal indrulleres i hvert amt hos vores amtmand i oberstens ... og kaptajnens såvelsom amtskriverens eller deres fuldmægtiges overværelse, og må ingen lade indrullere en andens vornede, ej heller nogen, som med rigtigt pas beviser at have tjent under militsen, medmindre han sig selv godvillig derunder vil give og dertil dygtig kendes, men andre fri karle som jyder, fynboer, tyske, skåninger og deslige til indrullering antages.

6. [Om edsaflæggelse]

7. Enhver person, som indrulleres, skal ikke alene fremvise, såfremt han tilforn har tjent andensteds uden for sognet, hvor han ved denne ... forordnings publikation befindes i, rigtig pas og besked fra det sted, han har tjent på, men endog derforuden straks indløse sit skudsmål fra præsten i sognet, hvor han tjener ... På forskrevne pas og skudsmål skal de ...

kommitterede tegne, at personen NN den dag og N år fra N læg under num. N til landeværn er blevet indskreven; I det øvrige vil vi ... at det hermed efter vores den 8, maj 1700 om landeværn og ... om pas og skudsmål ... udgangne forordninger skal forholdes.

8. Når personen ... har stået i rullen i 6 års tid og ... forholdt sig ærligt, troligt og vel ... skal han ... entlediges, med rigtig pas forsynes, og siden for al udskrivning fri være, medmindre han sig selv ... godvilligt igen vil lade indrullere. Derforuden skal han og, så længe han står i rullen, agtes og æres i alle samkvem frem for de andre unge karle, så og altid have det øverste sæde og gang over dem. Men dersom han i værende 6 år begærer en gård i fæste på hans husbonds gods, og hans husbond ham den vil forunde eller ... behøver ham til en gårds besættelse, da må han af rullen udskrives, hvorimod husbonden skal være forpligtet straks en anden ... for amtmanden at lade præsentere og indrullere, såsom vi aldeles ingen afgang i det engang indrettede kvantum vil have. Men skulde han ville gifte sig ... og fæste hus, må det ham ... tillades, såfremt hans husbond ham det vil forunde, dog skal han ... forblive i tjenesten, indtil bemeldte 6 år er forbi.

9. Så længe personen således i rullen står indskrevet, forbliver han i bondens tjeneste og i samme læg, han er indskrevet for, eller og i samme sogn (thi uden for sognet at tjene må ham ingenlunde tillades, førend hans tid ... er forbi), og nyder han da ... årlig løn af bonden ... i rede penge 20 sldl., såfremt han kan forestå bondens avling og gøre det arbejde, som en flittig bonde- og avlskarl ... tilkommer at gøre. Men skulde han begære af bonden ... sæd i hans løn ... må det ham ingenlunde tillades ... Og såfremt nogen bonde, som en tjenestekarl behøvede, ej kunde bekomme nogen medmindre

bonden ham ... sæd i marken måtte udlove, da skal det være bonden tilladt ... Men bliver det siden åbenbaret, da skal bonden, som hans tjeneste endelig behøvede og har været nødt til at udlove det, som han forhen vidste strengeligen ... at være forbudt ... for al tiltale derfor være fri ... og karlen, som .. , bonden sligt ... har aftvunget, have forbrudt ikke alene al den sæd, han ... har sået, eller derefter høstet er; men endog al hans anden resterende løn for det år, hvilket altsammen til bondens husbond skal være hjemfaldet. Men når vi ... befaler, at karlen skal indlægges i en afvores fæstninger, eller og at han andensteds hen i ... Danmark skal marchere, da nyder han sin forplejning af os ... efter militærreglementet.

10. Skulde ... nogen af de ... indskrevne karle undvige ... skal den undvigte person, når han igen bekommes, på ny indrulleres og forblive derved i 3 år længere, end som han ellers burde. Understår han sig at gøre det 2. gang, da skal han ... løbe 3 gange igennem spidsroden, 3. gang skal han uden al nåde hænges, eller efter sagens beskaffenhed gå i jern på Bremerholm hans livstid.

11. Ingen må hindre nogen at tage sin bortløbne karl, som engang har været indrulleret, tilbage igen ... Og bør amtmanden, amtskriveren, herreds- og birkefogden så og proprietæren, på hvis gods den bortløbne findes, være den, som finder sin bortløbne karl ... behjælpelig at få ham antastet, fængslig forvaret og med vagt forsynet ... På samme måde vil vi og ... have befalet øvrigheden i købstæderne at være vedkommende behjælpelig til at få deres bortløbne personer anholdt ...

12. Så må og ingen huse eller hæle ... bortløbne karle under 20 rd. straf til proprietæren eller jorddrotten, hvis gods eller læg den bortrømte er fra, og derforuden at betale til bemeldte

kasse 20 rd. ...

13. ... de ... indskrevne karle skal stå og svare under lands lov og ret, så længe de ligger på landet, men så snart vi ... lader dem befale at marchere, enten udi fæstningerne eller andensteds inden riget, skal de svare under krigsretten, til hvilken ende der hver søndag skal oplæses for dem ... et kapitel af krigsartiklerne og indholdet dem betydes, på det de kan vide, hvad krigsdisciplin er ...

14. De personer, som ... er indskrevne, skal møde enhver på sin beordrede eksercerplads fra 1. maj og til skt. hansdag hveranden søndag, fra 1. sept. til 1. febr. hver søndag og fra 1.febr. til 1. maj hveranden søndag og alle helligdage ... imellem 1. maj og skt. hansdag, som er kristi himmelfartsdag, 2. og 3. pinsedag, ligeså de, der indfalder mellem 1. sept. og 1. febr., som er skt. mikkelsdag, allehelgens, 2. og 3. juledag, nytårsdag og helligtrekongersdag, og der på bekvemme tider om dagen og uden gudstjenestes forsømmelse ekserceres, om sommeren ej længer end 2 timer og om vinteren i 1 time.

15. Ingen ... indskrevne må ... udeblive fra eksercerpladsen, medmindre han dertil har vigtige årsager, som enten er sygdom eller og vores egne og fadeburs rejser, vildtrejser og deslige, eller og når nogen bonde formedelst alderdom og svaghed ej selv kan køre til torvs og er ... forårsaget at lade sin karl køre. Men enhver skal sig i rette tid og ædrueligt ... indfinde under straf at stå på pælen eller ride på træhesten (som til den ende på et bekvemt sted ... skal opsættes) første gang 1 time, anden gang 2 timer, tredje gang 3 timer, hvilken straf dog ingen underofficer må understå sig uden kaptajnens forevidende nogen at pålægge, og skal kaptajnen først vel informere sig, om det i alt forholder sig således, som underofficeren har berettet, på det ej nogen af had eller anden

egennyttig årsag uskyldigt skulde vorde anklaget og straffet. På samme måde skal ... og forholdes med dem, som findes genstridige, eller med uhøflige ord eller miner begegner deres foresatte ... enten når han eksercerer, eller hvor de kommer tilsammen i værtskaber eller anden skikkelig forsamling. På eksercerpladsen skal og en skive opsættes, hvorefter de undertiden skal skyde med skarp ...

16. Hvorimod vi og vil have vores over- og underofficerer ... alvorligt befalet, at de ingenlunde begegner forskrevne landfolk med nogen hårdhed, skældsord, hug eller slag, men dem med al sagtmodighed underviser, medmindre nogen måtte findes modvillig og fortræden og ej vilde give agt på, hvad han med [det] gode siges og forevises, da der dog med hug og slag skal ske sådan moderation, at ingen derved tager skade på sin helbred eller lemmer i nogen måde. Forser nogen sig herimod, skal han ikke alene have forbrudt sin charge, men ... derforuden straffes efter sagens beskaffenhed, når derover forårsages klage.

17. Vi vil ingenlunde tillade, at nogen af det indrullerede landfolk må tage sin flinte, kårde, gehæng og taske hjem med sig, både formedelst at de ikke har lejlighed til at bevare det, så og fordi de ikke skal misbruge deres skydegevær til unyttig skyden i byen, hvoraf ildebrand og anden ulykke kunde komme, eller og utilbørligt betjene sig deraf i vores vildtbane; til hvilken ende ... der i den kirkes våbenhus, hvor eksercerpladsen ... skal være, skal gøres et skab, som geværet kan forvares i. Og så snart ekserceringen er forbi, skal hver karl gøre sit gevær rent og det i over- eller underofficerens overværelse der indhænge ... men munderingskjolen bliver i karlens egen forvaring, som han, hver gang han kommer fra ekserceringen, skal vel rengøre og

hænge den i bondens stue eller kammer, hvor han tjener, og må han den ellers ingen tider bruge uden ... når han skal ekserceres.

18. Og som det er fornøden, at det hele kompagni kommer undertiden tilsammen for at ekserceres, så vil vi ... at sligt skal ske på et vist sted midt i kompagniets distrikt på en søndag eller anden helligdag, efter at gudstjeneste er forrettet ... 1. gang midt i juni ... 2. gang sidst i juli ... 3[.] gang først i september og 4. gang midt eller sidst i februar ... ligsom vej og lejlighed det bedst vil tillade. Iligemåde skal og det hele regiment en gang hvert år samles på den bekvemmeste tid og sted, som af den kommanderende general, item af obersten, amtmændene og vedkommende selv indbyrdes kan ... berammes.

19. Og på det vores kære og tro undersåtter ej skal besværes med noget at give til dette udskrevne mandskabs mundering, eller til gevær, krudt og kugler ... vil vi selv ... være betænkt på at henlægge noget vist til munderingskassen og deslige omkostninger. Imidlertid skal dog enhver bondekarl forskaffe sig for det første en dygtig piekjole, som bør være ret tilskåret og opslagene af samme kulør, som regimentet distingveres med. Det øvrige tilbehør af gevær vil vi ... selv lade forskaffe ...

- - - - - - - - -

V Noter

1 Bl.a. i dén forstand Holberg brugte begrebet i 1729 i sin *Danmarks og Norges Beskrivelse*.

2 I den sidste del af 1700-tallet lagde Ove Høegh-Guldberg, professor på Sorø, lærer for Arveprins Frederik og dén der reorganiserede statsapparatet efter Struensee, grunden til hele kánonsystemet. Dét gjorde han ved at at skabe masterplanen for Arveprinsens mindepark ved Jægerspris Slot (som hans væbner Johannes Wiedewelt realiserede) og ved at sætte Ove Malling igang med det berømte værk om de *'store og gode handlinger'.* I 1784 blev Arveprinsen, hans mor - Enkedronning Juliane Marie - og Guldberg imidlertid skubbet til side af Kronprinsen og *hans* folk. Derpå fulgte en periode med landboreformer, økonomisk opsving - og - sand økonomisk og politisk deroute fra 1801 og frem.

3 Der ikke var i slægt med Holberg's ven og professorkollega med samme efternavn, historikeren Hans Gram. Johan Wibe Gram stammede fra Sjælland, Hans Gram fra Vendsyssel.

4 Harald Nielsen udtalte sig senere i en problematisk - nærmest antisemitisk - retning, men det er ikke relevant hér.

5 Holbergs historier faldt jeg først over da jeg var ved at afslutte forarbejdet til denne bog ...

6 Brandes' og Lyding's analyser har jeg lagt på internettet, se litteraturlisten til sidst. Erik A. Nielsen's disputats er genudgivet for nylig med støtte fra Holbergsamfundet m.fl. De andre ting kan findes på http://bibliotek.dk

7 Holberg fremhæver et sted sine færdigheder ... Breve? Nærmere om bestillingen jf SS XVIII.

8 Ordet 'investere' vedrører hos Holberg typisk at en

person indsættes i et højt kirkeligt embede eller at en person overdrages et lén.

9 Se Th. A. Müller i Holberg Aarbog 1920, s. 79.

10 Husk Skrubbeltrang s 117

11 Bemærk hvad Hans Gram skriver i sine breve. Bentzon døde i 1741. Christian Tostrup var universitetsridefoged i Roskilde fra o. 1740 til sin død i 1744. Jf. her i H's Vota ...

12 Se *Samlede Skrifter* bd 18, s. 284 ff. hvor de aktuelle regler fra 1732 er optrykt (efter Holberg's tryk af dem fra 1749).

13 Navnet var oprindelig et andet: *Det Kiøbenhavnske Selskab af Lærdoms og Videnskabers Elskere*. Selskabet blev etableret på initiativ af bl.a. Hans Gram og Erik Pontoppidan. Holberg blev - på et tidspunkt - æresmedlem, men deltog så vidt vides aldrig i selskabets møder.

14 Kvægsygen var en smitsom og dødelig virussygdom, den blev udryddet i Danmark i 1782.

15 Holberg nævner spørgsmålet flere steder, således i et brev til sin foged på Terseløsegaard, Frederic Bjerre dato / Dahlerup s. ....

16 Tempus for denne påstand?

17 Fx besluttedes det nogle år derefter, i 1736, at etablere en juridisk eksamen på dansk på Universitetet. Først derefter var det (i realiteten) muligt at indsætte faguddannede jurister på poster som juridiske professorer, dommere og herredsfogeder. Indtil da var man henvist til at trække på personer med anden akademisk uddannelse, fx udenlandsk juridisk uddannelse eller teologisk uddannelse, eller på personer

der ikke havde en formel uddannelse, men evt en praktisk uddannelse og erfaring. Blandt de sidstnævnte var foged, senere amtmand i Mandal og Lister i Norge, Povel Juel og godsejer og vice-landsdommer Knud Ahasverus Becher som begge senere skal omtales. Holberg var en tid lang 'assessor i Konsistorium' hvad der fx indebar at han havde sæde i den sjællandske Tamperret der behandlede ægteskabssager. Hans fjerne bekendtskab (?) Peder Benzon Mylius var uddannet som magisster i et filosofisk fag, havde skrevet et manuskript om Cort Adeler (som Holberg lånte) og virkede som landsdommer i flere år. Jf. [foreløbig henvisning]:

http://bjoerna.dk/Holberg/Holbergs-Bidermann-eksemplar.htm

18 Holberg skyldte i 1722 og i 1729 givetvis Frederik 4. mere end én tjeneste, dels fordi Kongen i 1714 havde ansat Holberg som professor extraordinarius dels fordi Kongen i 1719 [kontrollér tidspunktet] havde afvist Rostgaard's meget alvorlige klage over *Peder Paars*. Holberg tilbagebetalte Frederik 4', Christian 6' og Frederik 5' men på meget forskellig måde. Frederik 5' kunne indkassere Holberg's formue - og investerede den i sit Akademi i Sorø.

19 Det sjællandske vornedskab indebar at de sjællandske bøndesønner kun med Herremandens tilladelse kunne forlade deres sogn.

20 Se kommentarer til Epistel 1. [Epistler bd. 6/8, s. 13-14].

21 Bredsdorff mindede om Holberg's anvendelse af hysteron-proteron-omvendingsteknikken, se Wikipedia (Engelsk):

http://en.wikipedia.org/wiki/Hysteron_proteron

22 Et andet eksempel vedrørte Holberg's livslange synspunkt om at kvinderne burde sættes lige med mændene og dé litterære metoder Holberg benyttede sig af [se nærmere andetsteds].

23 Henvisning følger lidt længere nede.

24 MT ad III, 68, Billeskov's udgave (1943) s. 377 ff. Holberg's tekst *er* på dansk, men om den indeholder dog også en håndfuld latinske fraser ... Umiddelbart af litterære grunde for bogen refererer explicit til de latinske epigrammer fra 1737, men sikkert også af 'taktiske' grunde, for de latinske fraser var med til at placere diskussionen på et 'hensigtsmæssigt' politisk niveau.

25 Se nærmere i Holberg 12 bind, bd. 8, s. 319 ff.

26 Holberg brugte desuden 'modellen' da han skrev om dé prisudgaver han stillede - men som han til sidst lukkede af for, se Holberg's *Tredje Brev til en Højvelbaaren Herre* [1743], Aage Kragelund's udgave 1965, s. 400 f. På de lige sider findes teksten på latin, på de - modstående - ulige på dansk.

27 Se Glahn, s. 7 (hvor man finder Holberg's formentlige forslag) og se Glahn, s. 14 (hvor man finder Reuss' forestilling **12.11.1746** [ikke 1747 som der står på s. 16 hos Glahn]) [Husk Glahn i litteraturlisten].

28 *Post festum* har hér en dobbelt betydning. Dels betyder det noget ret uskyldigt: *efterfølgende*, dels refererer det til en temmelig grinagtig diskussion af hvorfor Holberg ikke var indbudt til det kongelige taffel efter indvielsesfestlighederne på Akademiet 26.7.1747 men (efter rygtet) surt og tvært hastede mod Tersløsegaard i sin gule kariol. - Måske den gamle mand *var* sur og tvær, men han havde - skrev Alfred Glahn - ikke grund til at være det mindste misfornøjet over

festlighederne.

29 Holberg har skrevet om branden i sit *Andet Brev til en Højvelbaaren Herre* [1737], se Aage Kragelund's udgave 1965, s. 370 ff. På de lige sider findes teksten på latin, på de - modstående - ulige på dansk.

30 Holberg har skrevet om *Niels Klim* i sit *Tredje Brev til en Højvelbaaren Herre* [1743], se Aage Kragelund's udgave 1965, s. 404 ff. På de lige sider findes teksten på latin, på de - modstående - ulige på dansk. Holberg skriver om at han har redigeret kraftigt i bogen for ikke at lægge op til alt for 'direkte' læsninger og for at undgå at genere præsteskabet [se s. 416 f.]

31 Bortset fra at han i sine unge år, før rejsen til Oxford, skæmtede med anti-kvindelige synspunkter, se XXX og jf. Brandes.

32 Holberg interesserede sig livet igennem for visse religiøse problemer, men var formentlig ikke selv religiøs bortset fra at han fandt det hensigtsmæssigt at almuen var det, (se nærmere sidenhen).

33 Se fx 'Naturretten og Folkeretten', men også de senere skrifter som *Niels Klim* (ganske vist skrevet på latin), *Moralske Tanker* og *Epistler.*

34 Man kan læse om Hojer i *Dansk Biografisk Leksikon.*

35 Jf hvad Brandes skriver ...

36 Men som man siger: *Ingen regel uden undtagelser.* Holberg har skrevet to taler *ex officio*, på embeds vegne, der falder uden for. Først skrev han teksten til en højtidelighed der skulle finde sted i juni 1720, 16 år derefter skrev han en afskedstale som rektor. Begge tekster på latin. I den første tale diskuterer han hvad der kan være årsagen til at antallet af kandidater der indstiller

sig til 'bachelor' og 'magister' er faldet så tydeligt, uden at han når til nogen egentlig konklusion. Men han introducerer et synspunkt om at når tingene har kørt på en bestemt måde i længere tid, så vil der komme 'ebbe'. Talen blev kasseret af kollegerne og Hans Gram måtte skrive en anden tale. I talen fra 1736 diskuterer Holberg - en smule humoristisk - og med flere forskellige 'analogier' om ikke man skulle omlægge de akademiske studier. Om ikke man skulle gå væk fra at studenterne skulle studere det samme (inden for et fag), om ikke de hellere skulle specialisere sig fra begyndelsen. I sammenhæng hermed tager han afstand fra ophøjelsen af den klassiske dialektik som fælles højeste norm for akademisk kunnen. (Holberg havde for resten selv gjort noget i dén stil. Han havde indskrænket sig til at tage studentereksamen, noget andet 'indledende' og til at 'tage' teologisk attestats, der var en forudsætning for at han kunne være blevet præst. Holberg tog ikke nogen af de 'tungere' videnskabelige eksamener som bacchalaureus og magister, ej heller skaffede han sig en doktorgrad - her eller i udlandet. Holberg gjorde noget ganske andet, studerede og skrev på sin egen måde, forfattede et længere historisk skrift og skaffede sig på dét grundlag et professorat, først i *metafysik* - ét af dé fag han (især senere) pegede fingre ad, så i *eloqventia* - latinsk retorik - sidst i *historie*. Men allerede fra 1737 kunne han lægge sine undervisningsmæssige forpligtelser helt til side, først som universitetets kvæstor, sidst som dets senior. Både baccalaurprogrammet og rektortalen er optrykt i Billeskov Jansen's de 12 bind, i bind 8, s. 319 ff.

37 Der *er* overleveret 'rigtige' breve og notitser med ægte adressater, se fx i *Holberg's Breve* og i *Holberg's egenhændige vota,* men hér er indhold og form ganske forskellige fra de offentligt publicerede breve og epistler.

38 Fx i et latinsk epigram fra 1737, samme år som han blev valgt til forretningsfører: Quæstorem fisci fieri, res mira, spadonem; Calculum enim nullum, quem bene pona, habet = ca.: Til kvæstor med kugleramme har man - højst interessant - valgt en eunuk, én der ikke har kugler til den.

39 Historikeren Dan H. Andersen har i sin Tordenskjold-biografi en bemærkning om Karl 12', der *måske* kan sætte nye tanker i sving, selv om de ikke kan overføres 100% på Holberg der - i det mindste i sine senere år - ofte foretrak et kvindeligt selskab frem for dét mandlige selskab han havde haft i sine rejseår: "Han omgav sig med mænd, og en ikke selverkendt eller realiseret homoseksualitet er en nærliggende mulighed. Det kan også være at, at Karl XII simpelthen var aseksuel, at han fysiologisk eller psykologisk ikke var interesseret i eller kunne gennemføre den seksuelle akt. Nogle er gået videre og har diagnosticeret ham som lidende af en mild form for autisme, en sygdom kaldet Aspergers, som bl.a. er karakteriseret ved patientens mangel på evne til at relatere sig til andre mennesker og manglende interesse for det modsatte køn" (s. 49 f.).

40 Jens Kjeldsen taler - glimrende - om metaforens væsen som noget der kan skabe fortrolighed gennem *fremmedgørelse* [Kjeldsen s. 301]. Heroverfor kunne man, sætte Bertolt Brecht's ***Verfremdung***, som kan forstås som dét der - scenisk - kan bruges til at skabe en fremmedgørende distance. Når Brecht introducerede sit begreb havde det ganske vist rødder i Hegel's tænkning, men også i dén særlige fortolkning Karl Marx havde anlagt af den historiske dialektik.

41 Udtale: tangent burde vel have lige stort tryk på begge stavelser. Også i en forbindelse som: 'det tangente

menneske'?

42 ODS: Har **ikke** et tilsvarende eksempel.

43 Jf hvad Hans Gram skriver ...

44 At han også er én af den norske litteratur fædre siger sig selv, men jeg er sjællænder og kender heller ikke nok til forholdene i Norge; desuden handler denne bog om forholdene på de sjællandske breddegrader engang i 1700-tallet.

45 Se dels Ludvig Daae om Holberg, dels hvad Schiønning skriver i sin dagbog.

46 Se historien om Sokrates?

47 Se nærmere hos Kragelund, bemærkninger til *Niels Klim.*

48 hvad skriver H om dette? Tjek fx Heltehistorierne ...

49 Hvad der næppe kunne ske 'velorganiseret' som når Dickens - på et meget senere tidspunkt - sætter young Mr Pip 'i skole', men kun selv-organiseret som når Niels Ryberg (1725-1804) stak af, skaffede sig et fripas, arbejdede sig op osv.

50 Pro domo: Foretager man et bungy jump sker det med samlede ben som elastikken bindes om - og *nedad* som når man dykker. I modsætning til dem der tøver - vipper fra den ene fod til den anden - tøvede Hans Egede ikke, han *kastede* sig ud i det. Han lagde sig tidligt fast på hvad han ville. Han *ville* opgive sit præstekald i Norge; han *ville* til Grønland. Der var - fra 'begyndelsen' - ingen vej tilbage. Da første Hans Egede var på Grønland, da tingene ikke gik hélt som han havde håbet på - begyndte han så vidt vides at vakle ... en smule ... Foretager man et bungy jump skal man tilbage igen ... Sådan også med Hans Egede. Efter mange år på Grønland måtte han give

stafetten videre og rejste så til Danmark hvor han levede resten af sit liv. Men det interessante er ikke dét, men at på sådan en rejse som Hans Egede tog ud på i 1721, så etableres der et mere eller mindre heldigt møde mellem den rejsende og dem der modtager ham. Hvad han oplever er ikke KUN 'de vilde'; han oplever - så at sige - sig selv under bestemte betingelser.

51 Hans søn, Povl Egede, blev modvilligt sin fars efterfølger, helst ville han have været søofficer, men hans noter supplerer på afgørende faderens beretninger, både ved at sætte nogle af observationerne i et lidt andet lys end faderen havde sat dem og ved at give en række observationer som faderen ikke havde gjort eller givet.

52 Se ODS I. Ben, 3), De unge ginge ligesom lemlestede, slæbende deres Beene efter sig paa Stadens publiqve Stæder. Holberg JødiskeHistorie II. 328.

53 Pontoppidan taler ikke om ben med fødder, men om 'knogler'.

54 Se hvad Georg Brandes skriver. ...

55 Staves undertiden Knud Ahasverus Becker.

56 Som Ove Guldberg og Johannes Wiedewelt sidenhen gjorde ting og sager ved - til glæde for Enkedronning Juliane Marie og hendes søn Arveprins Frederik *[se nærmere i Jeppe-1784]*.

57 Kort Efterretning om en i Aaret 1744. ved Jægers-Priis Slot i en Høy fundet, saakaldt Jette-Stuve, Med fire deri liggende Beenradde, hvis Ælde undersøges efter Muelighed, dem til Behag, som elske Landets Antiqvitæter, af Erik Pontoppidan, se:

http://www.natmus.dk/sw47669.asp

58 Har man sagt hermeneutisk cirkel, har man især sagt

at man vil komme tilbage til 'sig selv' igen. Ikke at det vil gøre én klogere på sig selv, snarere tværtimod. Man har man sagt cirkel, har man *åbnet* for en af 'pose' af geometriske begreber: Centrum, radius, periferi, periferipunkt, ret linje, tangent, korde osv [diskuteres nærmere under fodnote-revisionen].

59 Se Louis Hjemlslev: *Omkring Sprogteoriens Grundlæggelse*, oprindelig Festskrift udgivet af Københavns Universitet, November 1943, her optryk, Akademisk Forlag, København 1966, s. 12.

60 Den marstrandske udgave blev omsat til teater af William Bloch (1845-1926) i slutningen af 1800-tallet. Se nærmere om den marstrandsk-blochske tradition hos Bent Holm.

61 Opstillingen af Saly's rytterstatue af Frederik 5' på Amalienborg Slotsplads var mént dybt seriøst, men realiseringen gik så vidt at det nærmer sig det komiske. Den 'romerske' imperator's hest sank efterhånden i knæ pga dén betydelige vægt der var lagt i 'installationen' og statuen har efterfølgende måttet renoveres. Se om statuen på

http://kulturkanon.kum.dk/

Se evt også:

http://www.emu.dk/gsk/fag/slo/kulturkanon/statue.html

62 Henvisning til Holberg's skriverier om italiensk opera.

63 Der dog allerede havde *nogle* år på bagen.

64 Sanne Bojesen Kristensen er i 2009 flyttet til et andet sjællandsk sogn.

65 Komedien - og en samtale mellem Henrik Lyding, Preben Harris og Thomas Bredsdorff blev i sommeren

2009 sendt af DK4.

66 Skønt nogle mener eller *har* ment dette.

67 Det meget 'vanskelige' forhold mellem England og Danmark omkring 1801, 1807-1814 må jeg lade ligge i denne omgang.

68 Udtalelse af Ditlev Tamm, seminar i Dianalund sommeren 2004.

69 Hér tales [endnu] *ikke* om teatret som den helhed det er af tekst, skuespillernes spillemønstre, arkitektur og scenografi osv, *kun* om selve teaterteksten. ... Spillemønstre: Jf. hér improvisationspraksis i barokmusikken som den bl.a. er belyst af Jens Kjeldsen i *Mellem kosmos og sjæl. Johann Sebastian Bach og barokmusikken.*

70 Gunnar Sivertsen: Kilden til Jeppe paa Bierget. Forsvaret fredag 15.12.2006 på Oslo Universitet. Blandt opponenterne var professor, dr. Erik A. Nielsen, Københavns Universitet, og seniorforsker, dr. Karen Skovgaard-Petersen, Det Kongelige Bibliotek. Bogen kan hentes fra: http://www.nifustep.no/norsk/publikasjoner/kilden_til_jeppe_paa_bierget - Min kommentar blev oprindeligt publiceret på internettet kort før forsvaret. Derudover indgår nogle noter efter et oplæg som Gunnar Sivertsen holdt ved møde i Holbergsamfundet på Schæffergården i juni 2006.

71 Jf Just Justesen's betænkning over komedier, hvori det hedder: *Den fierde kaldes Jeppe paa Bierget eller Den forvandlede Bonde, en af Bidermanni gamle Historier, som Autor har udført i en Comoedie. Dette er den eeneste Materie, som ikke er opspunden udi Autors egen Hierne, hvorfor han ingen Berømmelse forlanger*

deraf, hvor vel de artige Kløgter, som legges udi Bondens Mund, og bevæge alle slags Tilskuere til idelig Latter, ere hans egne. Den blev spillet første gang meget ilde, formedelst en Forvirring som samme Aften reisede sig blant Acteurerne, men anden gang alle Folk til Fornøjelse, sær formedelst Personen Monsieur Gram, der agerer saa naturlig en Siellands Bonde.

72 *Jeppe paa Bierget og tre andre Komedier*, Hans Reitzel, København, 2. oplag 1968.

73 Hvilket dog (hvis dét ellers skulle have betydning) var 20-20 år efter at Holberg skrev *Jeppe.* Bemærkningerne ligger - både tidsmæssigt og meningsmæssigt - meget tættere på *Niels Klim* end på *Jeppe*. Mht *Niels Klim*, se nærmere sidenhen, s. 456 ff.

74 Hvordan Holberg brugte sine andre »kilder«, fx sit kendskab til udenlandsk og dansk teater, der – ikke mindst mht *Jeppe* - spillede en stor rolle, kommer Sivertsen ikke ind på.

75 Henrik Lyding: *»Komisk nar og tragisk helt«* (1985), der ligger frit tilgængeligt på internettet: http://bjoerna.net/holberg/Jeppe-1985-Lyding.pdf

76 Se *»Danmarks Digtekunst«* bd. 2, 2. udgave 1964, s. 172-173.

77 På overfladen baronen og hans folk.

78 Måske har Holberg – pga sin hast – lavet en hurtig bearbejdelse af moralen i *Den politiske Kandestøber*, der har en helt anden opbygning end *Jeppe,* og så at sige kopieret den?

79 Dette afsnit er en videreførelse af et tilsvarende afsnit i tillæggene til: Georg Brandes: *Ludvig Holberg* [oprindelig 1884], udvidet digital udgave 2007:

http://bjoerna.dk/Holberg/Brandes-2007.htm - Historien om Lehn, Mylius, Holberg m.fl. er ikke meget central for studier i Holberg og hans forfatterskab, men har muligvis en vis betydning i afklaringen af om det ene af Det Kongelige Bibliotek's to *Utopia*-eksemplarer har været ejet af Holberg og det andet af Abrahamn Lehn d.y. eller ej. Kan det konstateres at Holberg har ejet ét af eksemplarerne og at han har tilføjet de håndskrevne noter osv, kan vi – ud fra materialet – få en svag anelse om hvordan han har arbejdet med teksten. Mest interessant er dog at 'historien' bidrager en smule til at 'befolke' 1700-tallet for en nutidig læser.

80 Dvs 'skriftteknikske' eller 'skriftvidenskabelige' (i modsætning til det mere 'uvidenskabelige' begreb: 'grafologiske').

81 14.1.1996 (sektionen *Inter*POL).

82 Derimod ved man noget om hvilke studenter der havde Holberg som privatpræceptor, her figurerer Abraham Lehn ikke (hvad han heller ikke burde hvis han ikke påbegyndte et studium på Københavns Universitet; men *havde* han været på listen, havde det styrket Paul Johansen's teori noget). Se listen i C. Behrend: *»Holberg som privatpræceptor«* i: *»Holberg Aarbog«* 1922, s. 158 ff. Listen går fra 1718 til 1742. En privatpræceptor var nærmest en tutor, en personlig vejleder i den første tid på universitetet.

83 'Øjensynligt' er nok et noget 'frisk' ord.

84 Se biografisk artikel s. **[henvisning overvejes; retableres?]**

85 Ifølge 1965: Kirsten Bendixen: *»Abraham Lehns Indtægts- og Udgiftsbog 1718-1720«*, Udgivet af Det Kongelige Danske Selskab for Fædrelandets Historie,

Rosenkilde og Baggers Forlag, København 1964, s. 178 f.

86 'Lehn' blev for et ret lille beløb købt af Paul Johansen og - noget senere - videresolgt til Det Kongelige Bibliotek for et *meget* større beløb.

87 Holberg's håndskrift er bevaret, men kun ret få steder. En hel side er gengivet på plancherne mellem s. 104 og 105 i F.J. Billeskov Jansen: *»Ludvig Holberg: Værker i tolv bind«*, bd. 12, Rosenkilde og Bagger, København 1971. Nogle få linjer kan ses på s. **[henvisning skal evt retableres].**

88 **Bearbejdes: Se nærmere hos Houmøller og Bendixen + Dan H. Andersen's Tordenskjold-biografi og tidsskriftartikel af Wad:** http://bjoerna.dk/Holberg/Tordenskjold-og-Abraham-Lehn.htm

89 Se: http://www.borchskollegium.dk/alumner.html

90 Ligesom han nok har spillet med, da søstersønnen Christian Tostrup [Christian Thostrup], der havde hjulpet ham med købet af Brorupgaard, blev ansat som universitetsridefoged?

91 Se nemlig artikel om hans søn, Johan Caspar Mylius, i *»Dansk Biografisk Lexicon«* (1. udgave).

92 Skal man holde sig til dét man ved, er det at eksemplar 'Lehn' har tilhørt Lehn, men man ved – mig bekendt – ikke hvornår det er anskaffet af ham og hvad det har været brugt til.

93 § 21 i forordning af 30.12.1702 er relevant hér. Holmgaard har optrykt den s. 160 f. i sin bog. Paragraffen vedrørte hvordan man skulle forholde sig ved udskrivning til landmilitsen af fri bønderkarle, fx fra Jylland hvor der ikke var noget Vornedskab.

94 Jf. Holmgaard, s. 161.

95 Det var først meget langt senere at en pige kunne gøre tilsvarende, hvor begavet hun end måtte være.

96 [jf Bording, se ODS 'grøn' 4]

97Jf. imidlertid Birgit Løgstrup Opposition til Holmgaard, s. 196 *"Holmgaard har fremdraget interessante udsagn, der viser militsvæsenets demoraliserende effekt på de udskrevne karle. De gad ikke arbejde, når de kom hjem fra kompagnisamlinger og øvelser. Ja, de truede endog deres arbejdsgivere med våben, hvis de bad dem gå i arbejde. Hvordan fik bønderne så arbejdet gjort, når karlene enten ikke gad røre sig, eller de var langt borte under Store Nordiske Krig?"*

98 Fæstebonden kunne have en større eller mindre husholdning, kunne være godt eller dårligt stillet osv. Til husholdningen hørte hans kone, madmoren, som var ansvarlig for pigerne og deres arbejde - ikke mindst for at alle fik noget at spise og drikke. Desuden var der alle mændene, bondens sønner og andre karle, beslægtede eller ej. Hvortil kom evt husmænd, inderster og ikke mindst børnene - hvoraf mange var hyrdedrenge eller tjente andetsteds.

99 Eller 'anbefale' en sådan karl til den særlige udskrivningsmyndighed.

100 Og en holstensk general af den sønderborgske hertugslægt, Georg Christian Holstein, havde omkring 1689-1690 måttet overtage ledelsen af den habsburgske intervention i det nuværende Kosovo og Makedonien efter general Piccolomini der var død af pest. Georg Christian Holstein døde - ifølge hans præstelige brors 'indberetning' til Frederik 4' i et slag mod Osmannerne i 1691.

101 Jf. fx de steder i Holberg's latinske levnedsbreve hvor han har fortalt om sin nordsjællandske tilbageholdelse som 'spion' og om sin senere færd gennem et krigshærget Europa.

102 Regeringsperioder: Christian 5': 1670-1699, Frederik 4': 1699-1730, Christian 6': 1730-1746.

103 *Landsdækkende* er hér brugt med en nutidig betydning, dvs [ca] omfattende de forskellige 'lande' eller dele af sådanne: Sjælland, Fyn, de øvrige øer og Jylland.

104 Holberg beskrev i 1729 den historiske baggrund for det sjællandske vornedskab, men mente ikke at han kunne trænge helt til bunds i hvad der var de egentlige årsager, se s. 649 ff.

105 når han ellers havde opfyldt de fundamentale krav til 'pas' ifølge *Danske Lov*.

106 Se: http://www.tidsskrift.dk/print.jsp?id=81226

107 1ste Akt, 7de Scene [Holm's note].

108 1ste Akt, 1ste Scene [Holm's note].

109 3dje Akt, ste Scene [Holm's note].

110 Jeg véd meget vel, at i Virkeligheden var Mønstringen noget andet end Sessionen, men her, hvor der ikke tales om Kassation af en Soldat, der er i Tjenesten, men om Udskrivning af en Mand til at være Soldat, kan der kun tænkes paa Sessionen [Holm's note].

111 Og muligvis overfortolket betydningen af afskaffelsen af vornedskabet?

112 Se Kragelund's udgave af de tre latinske levnedsbreve, bd 2, s. 476 og 477. Teksten vedrører Holberg's læsning omkring 1743.

113 Billeskov Jansen formodede at Holberg ikke selv - i

det mindste ikke i noget nævneværdigt omfang - havde læst Hobbes, men havde ham på anden hånd. I sinkommentar til Holberg's epistel 465 skriver han herom (bd. 7, s. 397 f.)

114 Se Kragelund's udgave af de tre latinske levnedsbreve, bd 2, s. 478 og 479.

115 Ifølge Christian H. Brasch: *Om Robert Molesworth's [...]*, Kbh. 1879, s. 59.

116 Mogens Skeel 1650-1694, se DBL. Skeel'erne var adelige *mange* led tilbage. Mogens Skeel havde 2 gange været i Prins Jørgen's tjeneste, ind imellem i Wilhelm af Oranien's. Havde desuden været den danske konges ambassadør i Brandenburg og amtmand i Aarhus før han tiltrådte sin sidste position som Ambassadør ved det engelske hof. Det var Prins Jørgen's svoger, Vilhelm af Oranien [William 3'] - som Skeel tidligere havde været i tjeneste for - der havde sendt Molesworth til Danmark. Skeel døde af sygdom på vej hjem fra England i august 1694.

117 Se her Sebastian Olden-Jørgensen: *Robert Molesworth's An Account [...]*, i: *Northern Antiquities and National Identites*, Historisk-filosofiske Meddelelser 101, Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab, [2008], s. 71. Optrykt i *Scandinavian Enlightenment - In Mind and Literature* [2009] (ed. Peter Christensen Teilmann).

118 Engelsk ret hvilede déngang (som nu) på sædvaner og på fortilfælde. Dansk ret hvilede - særligt siden 1683 - på at *loven* var nedskrevet og alment kendt, selv om den havde kasuistiske træk. På Molesworth's tid var mange danske dommere uden *formel* juridisk uddannelse (det gjaldt fx landsdommer Knud Ahasverus Becher - se s. 409 ff. - og assessor i Konsistorium og medlem af den

sjællandske Tamperret Ludvig Holberg. Nogle havde en formel juridisk uddannelse, men den byggede i så fald på klassiske, latinske, principper; dette gjaldt fx Frederik Rostgaard der havde læst jura i udlandet, se s. 334. I 1736 etableredes på Universitetet en uddannelse til dansk jurist og i de påfølgende år skete der, uddannelsesmæssigt sét, en professionalisering af dommerstanden - men også af advokatstanden.

119 Oplysningen om de 6.000 eksemplarer er fundet hos Sebastian Olden-Jørgensen: *Robert Molesworth's An Account [...]*, i: *Northern Antiquities and National Identites*, Historisk-filosofiske Meddelelser 101, Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab, [2008], s. 71. Optrykt i *Scandinavian Enlightenment - In Mind and Literature* [2009] (ed. Peter Christensen Teilmann).

120 By the way, Molesworth roste de danske præster for at bedre til latin end de engelske; *yet Latin is more commonly spoken by the Clergy than with us* - ordene faldt umiddelbart efter bemærkningen om tilstanden af meget lav ebbe hvad lærdom angik. Havde Molesworth ret er det med til at belyse hvordan Holberg (og Brix) kunne 'klare sig' - 'slå sig igennem' ville være en overdrivelse - i Oxford 1706-1708, samtalerne med de unge englændere foregik jo ikke på engelsk, men fortrinsvis på latin [formul. overvejes nærmere].

121 (1665-1728). Brinck var født på Valderhavg i Bergens Stift af danske forældre; han var student fra Uppsala, studerede i København og levede nogle år som huslærer i Norge. Fra 1686 i København, tjente en tid hos Ulrik Christian Gyldenløve. Fra 1691 til 1702 var han præst for den danske menighed i London. Derefter kom han til København hvor han blev sognepræst ved Holmens Kirke. Frederik 4' udvalgte ham som rejsepræst

og konfessionarius under Italiensrejsen i 1708. Fra 1711 og til sin død i 1728 var han præst ved Nikolaj Kirke.

122 Brinck [J. Brinchio] skrev 3 måneder efter branden en beretning om den på latin. Beretningen var tilegnet Justitiarius i Højesteret, Kgl. Historiograf Willum Worm - kom senere til den Rostgaardske Haandskriftsamling og er i dag på Det Kongelige Bibliotek. Den er på 48 manuskripsider [iflg. Louis Bobé: *Operahusets Brand* [...], s. 55, note 11].

123 William King, LL.D. (1663-1712). King blev i januar 1695 sekretær eller juridisk konsulent for Prinsesse Anne, en position han muligvis har haft frem til hendes tronbestigelse i 1702. I dette år rejste han til Irland for at tiltræde et embede dér, men ikke længe efter genindtrådte han som fellow i Oxford. Han må formodes at have været i byen da Holberg (og Brix) opholdt sig dér fra 1706 til 1708; der foreligger intet om at d'herrer har truffet hinanden. King døde i julen 1712, 49 år gammel.

124 Udgivelsestidspunktet ifølge Brasch [...], s. 78. Karakteristikken af King's skrift bygger på Brasch, se særligt s. 82 ff.

125 Nemlig i en senere genudgivelse af *Animadversions*.

126 King har beskrevet forløbet - Brinck's og Skeel's roller - i forbindelse med en genudgivelse i 1709 af *Animadversions.* Efter Brasch's opfattelse har Skeel ikke medvirket *personligt direkte* i Kings' konciperingsarbejde, se Brasch [...], s. 73 f, særligt King's udsagn i noten nederst s. 74.

127 Måske tænkte Brasch især på forholdene i København?

128 Se Brasch, s. 93 f.

129 Tidligere fæstere og andre var ofte på aftægt hos deres efterfølgere, nogle gamle havde været i stand til at tinge sig til bolig og kost som indsiddere - og var der gennem mange år blevet udviklet forskellige ordninger i laugene og i de større familier der tog sigte på at 'fange' gamle og syge. Mange nåede ikke så langt, en del blev syge og døde længe inden de skulle 'på aftægt', fx var der mange der døde af forskellige sygdomme - evt af følgesygdomme efter de omfattende krige eller fordi de blev ramt af én af de store epidemier.

130 I DBL - *Dansk Biografisk Lexicon*.

131 Laurids Thura [1657-1731] var - fra en fælles tid i Leiden - en meget god ven af Frederik Rostgaard [se s. 334], der bekostede bogen om faderen, Hans Rostgaard. Laurids Rostgaard var fra 1713 til sin død biskop i Ribe hvor han havde et nært samarbejde med Laurids Gram's og Hans Gram's gode ven Christian Falster [om denne se s. 194 og s. 262].

132 Hans Rostgaard var Frederik Rostgaard's far, se hhv. noten s. 1090 og kapitlet om Frederik R. s. 334 ff. Oplysningen om Thurah's værk og citatet fra det er fundet hos Sebastian Olden-Jørgensen: *Robert Molesworth's An Account [...]*, i: *Northern Antiquities and National Identites*, Historisk-filosofiske Meddelelser 101, Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab, [2008], 75 ff. med s. 318 f. Optrykt i *Scandinavian Enlightenment - In Mind and Literature* [2009] (ed. Peter Christensen Teilmann).

133 Teksten er gengivet efter Chr. H. Brasch: *Om Robert Molesworth's Skrift "An Account of Denmark as it was in the year 1692"*, København 1879, s. 100 noten. Ortografien er (formentlig) normaliseret af Christian Brasch. Brasch har oplyst at han har hentet teksten fra

dén Bording-udgave som Rostgaard og Peder Terpager udsendte i 1736. Om Brinck's 'Jeppe' hed 'Jeppe' allerede i 1703 - eller om navnet er ændret under påvirkning af Holberg's komedie, kan jeg ikke sige noget om med sikkerhed . Overskriften er tilføjet af mig, BA.

134 **[Pro domo: Skal bekræftes og undersøges nærmere]** ***Muligvis*** via en afskrift som var gjort af P.B. Mylius? Holberg har ved en anden lejlighed trukket på Mylius - nemlig mht Mylius' manuskript om Cort Adeler.

135 Hvilket svarer til hvad Chr. H. Brasch har konstateret i: *Om Robert Molesworth's Skrift "An Accound of Denmark as it was in the year 1692"*, København 1879, Forordet.

136 Fortale til Læseren, 2' side. Min tolkning af Holberg's benyttelse af - eller nærmest gennem- og genskrivning - af Molesworth er inspireret af Aage Kragelund's kommentarer til hans oversættelser af Holberg's latinske levnedsbreve og af *Niels Klim*; i den aktuelle form deler jeg den tydeligvis med Sebastian Olden-Jørgensen: *Robert Molesworth's An Account [...]*, i: *Northern Antiquities and National Identites*, Historisk-filosofiske Meddelelser 101, Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab, [2008], se særligt s. 80 ff. Optrykt i *Scandinavian Enlightenment - In Mind and Literature* [2009] (ed. Peter Christensen Teilmann).

137 Sebastian Olden-Jørgensen har i sin Molesworth-artikel på tilsvarende vis fokuseret på samme sted hos Holberg.

138 Holberg's teknik bestod dels i at skaffe sig mægtige allierede [i slutningen af sit liv amtmand Reuss og bag ham: Frederik 5'], dels at udtrykke sig på skrift, men hans teknik forudsatte at det var lykkedes ham at skaffe så stor

en formue tilveje at han var blevet *intreressant* for Kongemagten, hvad enten Kongen selv - og hans nærmeste - brød sig om Holberg og hans skrifter eller ej: Christian 6' og Frederik 5', eller om man var en smule skeptiske.

139 Som styret i Holland, se nedenfor s. 185.

140 1/ Holberg indså ikke at systemets fundament, 'organiseringen' af det agrare samfund - på et tidspunkt - *måtte* ændres af en flerhed af økonomiske årsager og *ville* blive ændret af [indre-strukturelt-dynamiske grunde] - men 2/ hvad enten man ser strukturelt-dynamisk på historien eller ej, så blev forholdene ændret i en form for selvforstærkende proces, hvor det ene greb ind i det andet og førte noget nyt med sig.

141 Se her Aage Kragelund's kommentarer til hhv de latinske levnedsbreve og til Niels Klim. Se hans udgaver af begge dele, hhv s. XIII f. og s. XV f. og XXXII.

142 Se nærmere s. 493 ff. Georg Brandes' Holberg-bog kan downloades som PDF fra:

http://bjoerna.dk/Holberg/Brandes-2007.htm

143 Brandes har ikke omtalt Povel Juel i Holberg-bogen (for slet ikke at tale om d'herrer Ryssel og Trojel - se s. 350 f.), skønt denne ellers - *når* han blev nævnt i 1700-tallet og senere - blev omtalt som en projektmager og fantast, næsten som prototypen på en sådan. Povel Juel's meritter lå desuden *efter* Molesworth's bog. Holberg har forholdt sig til både Juel og Molesworth; hvad den første angik dog ikke om landbrugsforhold, hvad den sidste angik - se fx s. 170. Om Juel, Ryssel og Trojel har inspireret Holberg til visse dele af *Niels Klim* er ikke til at sige, om romanen se s. 456 ff.

144 Charlotte Amalie (1650-1714) var Christian 5's

dronning. Hendes gods, Vemmetofte, gik i arv til sønnen, prins Carl, og efter ham til prinsesse Sophie Hedevig der omdannede godset til Vemmetofte Kloster.

145 Hvor meget i struktur og litterær stil der skyldtes Sorterup og hvor meget der skyldtes hans oversætter og sammenskriver, Laurids Engelstoft, er ikke til at sige uden at have foretaget nærstudier i det originale håndskrift.

146 DBL 1' udgave bogstaverer: Martfelt, Engelstoft skriver Martfeld.

147 Se s. 108-109 i Georg Brandes: Ludvig Holberg, digitale udgave], http://bjoerna.dk/Holberg/Brandes-2007.htm. Der er hér tilføjet en håndfuld afsnitsdelinger i Brandes' tekst.

148 Det Danske Teater's opsætning 2007.

149 Se: *Comoedier sammenskrevne for Den nye oprettede Danske Skue-Plads ved Hans Michelsen Borger og Indvaaner i Callundborg Med Just Justesens Fortale Første Tome, Tryckt Aar 1723*, Gyldendals genfremstilling af første-udgaven, København 1902 [Michelsen var i denne udgave bogstaveret med ck].

150 I første levnedsbrev står der noget tilsvarende, se Kragelund's udgave af levnedsbrevene, bd. 1, s. 235 (på latin s. 234). Men der er nogle små ændringer, komedien bliver kaldt *Jeppe på Bjerget eller Den danske Menalcas* [Jeppe paa Bierged sive Menalcas Danicus], og skuespiller Gram bliver ikke nævnt ved navn - men til gengæld står der så (med Kragelund): *Første-opførelsen gik daarligt, da der samme aften var opstået uenighed blandt skuespillerne; men den næste opførelse høstede større bifald. Det skyldtes især en af skuespillertruppen, der gav et mesterligt udtryk for en sjællandsk bondes*

sprog, holdning, opførsel og væsen.

151 Se *Kjøbenhavns Huse og Indvaanere efter Branden 1728*, Kjøbenhavns Brandforsikring 1906, s. 245.

152 Se Kragelund's udgave, bd. I, s. 305-315.

153 Det er ikke hélt klart hvad Holberg ønsker med sin beretning. Den var kun delvis beregnet på et dansk publikum, eftersom den var skrevet på latin; men hvad skulle 'udlandet' med historien?

154 Hans navn er også skrevet *Poul Juel* eller *Povl Juel.*

155 Desårsag har jeg stiftet bekendtskab med nogle af de senere versioner som *også* findes i Diamanten.

156 Dén gang måtte man til København for at tage studentereksamen hvis man kom fra Danmark, Norge eller Island. De lærde brødre Juel fulgte samme vej som Holberg, Hans Egede og 'Niels Klim'.

157 Det var først nogle år efter - fra 1736 og frem - at man begyndte at uddanne 'danske jurister'. Indtil da var jurister uddannet som teologer eller filologer. Nogle havde studeret jura på udenlandske universiteter, gerne med udgangspunkt i romerretten. Kunne man læse kom man langt med *Danske Lov* eller *Norske Lov.*

158 Juel's brev til Kongen april 1720, jf Flood's Levnedsbeskrivelse af Povel Juel, s. 47.

159 I denne del af Enevælden var det almindeligt at nedsætte særlige kommissioner, både til granskning af forslag, til undersøgelse af særlige forhold og problemer og til at dømme i specielle straffesager. Nogle arbejdede tungt og trægt, nogle få med lynets hast.

160 Bogens 'imprimatur' er dateret: København 22. oktober 1721. Bogen blev udgivet endnu nogle gange i

århundredets løb.

161 Der findes ikke et sted i 'papirerne' hvor det er udtrykt præcis sådan, men da Kongen afskedigede Juel i april 1718 stod det i brevet til ham at han havde optrådt *meget ubesindigt, ublu og formasteligt* over for de tilforordnede i Rentekammeret i København, jf Flood's Levnedsbeskrivelse af Povel Juel, s. 44.

162 Nej, udtrykket findes ikke hos Holberg. Bording, Moth og Baggesen har derimod kendt eller brugt udtrykket, se ODS under grøn 4).

163 Da Frederik 4's hofmand Rostgaard forsøgte sig i Sverige få år efter - i 1725 - var det osse uden held. Se s. 343.

164 Fra Flood's Levnedsbeskrivelse af Povel Juel, s. 60-61.

165 Stavet: Højer

166 Citatet er fra Flood's Levnedsbeskrivelse af Povel Juel, s. 55.

167 Ifølge Flood's Levnedsbeskrivelse af Povel Juel, s. 75.

168 Holberg har siden hen biograferet Peter den Store i sine *Heltehistorier.*

169 Geografien var usikker; de kort man havde var ikke retvisende. Men de politiske muligheder var osse usikre, både set under den ene og den anden synsvinkel. Czaren var - bogstaveligt talt - interesseret i flere retninger, og måske ville czar Peter [1672-1725] ikke være *så* bekymret over - i givet fald - at træde Frederik 4' over tæerne?

170 *Transparens* er fra Oplysningstiden og frem blevet et

mantra for de nationaløkonomer der efterhånden dukkede op på banen. Og transparens er dén dag i dag et mantra i 'opgøret' med enhver form for korruption og bureaukratisk indelukkethed ...

171 Om Christian Erlund kan læses hos Flood (s. 82 ff), i *Dansk Biografisk Lexicon* (1' udg. og frem) og hos Sune Christian Pedersen: *Brudte segl.* Mht Juel-sagen, s. 98 ff.

172 Stenbock var død i 1717, jf evt s. 144.

173 Flood's Levnedsbeskrivelse af Povel Juel, s. 79 ff. Mht enkefru Koch, se s. 84. Brevet til Czaren er gengivet s. 85 ff. **Kan evt optrykkes hér.**

174 Citat hos Flood, s. 126-127.

175 Se: *Dansk Biografisk Lexicon*, 1. udgave. Desuden Flood's Levnedsbeskrivelse, s. 98 nederst. Et portræt af Ratecken kan ses i Flemming Jarlskov's *Lov og orden. Af danskernes og dansk politis historie.* Kbh 2003, s. 100.

176 *Ekspedere* i denne betydning, jf. Holberg s. 940.

177 *Mislig* brugtes muligvis ikke om mennesker; *misliebig* synes at være fra en senere tid [ODS].

178 Erlund var i funktion til Frederik 4's død.

179 Det er dog muligt at Holberg har ladet sig inspirere af Juel's 'skæbne' og at han har brugt af den i en mere indirekte form, ikke mindst i *Niels Klim*. Dén slags er imidlertid ret umulige at sandsynliggøre, endsige bevise.

180 Se Billeskov Jansen's kommentar til epistel 171 (bd. 6, s. 252).

181 Forordet blev dateret 2. Febr. 1729 og bogen udkom i Amsterdam samme år. Den er indledt med dedikationer til biskop Christiern Worm og til Falster's ven gennem mange år - historikeren Hans Gram. Falster omtaler den

store brand i oktober 1728 der vendte op og ned på mange ting; Falster var selv, siden 1712, bosat i Ribe, først som vicerektor, fra 1723 avanceret til rektor. Der var ikke tale om nogen stor skole Falster blev dog hvor han var - men *fulgte med*, indsendte fx en besvarelse til en verskonkurrence som Holberg havde udskrevet i 1740 (se nærmere i Jens Kristian Andersen's portræt af Falster på ADL). Oversættelsen blev udgivet af DSL i 1919-1920 og kan findes på ADL: http://adl.dk/ - klik på *Forfatter*, søg: *Christian Falster* osv.

182 Cicero talte (og skrev) imod Catilina: Quo usque tandem abutere, Catilina, patientia nostra?

183 Se s. 9 i den trykte udgave af Olrik's oversættelse af: Christian Falster's *Første discurs om den menneskelige sjæl.*

184 Henvisning til KB's vise om Juel + visen aftrykt nedenfor [mellemrubrikkerne er for overblikkets skyld hér sat med **fed** hele vejen igennem] + NB påskrevet Suhm ... jf Holberg → Suhm ...

185 Puisance = Magt eller Magthaver.

186 En hentydning til hvad Juel gjorde da Erlund ...., jf fx Sune Christian Petersen's beskrivelse

187 Pt véd jeg ikke hvem der gav imprimatur til *Et lyksaligt liv.*

188 Dedikationen står på forbladet og var stilet dels til biskop Worm, dels til Gram.

189 **[Nærmere info skal tilføjes].**

190 Se *'Breve'*, s. 204

191 I 1720'erne indkrævede en sjællandsk herremand en indfæstningsafgift når han bortfæstede en gård, og en

årlig afgift, landgilden. Desuden forlangte han at bønderne skulle yde hoveri til ham selv - og soldatertjeneste for kongen. Desforuden skulle bønderne svare tiende til kirke, præst og degn. Der gjaldt lidt andre forhold i det jyske og på de andre øer, for slet ikke at tale om at forholdene i henholdsvis Norge, Island og Holsten var meget forskellige fra de sjællandske. - Det særlige stavnsbånd fandtes ikke i 1720'erne, men blev indført nogle år senere fordi der var opstået stigende vanskeligheder med at skaffe tilstrækkeligt med soldater. Ét af de kritikpunkter der (især senere) blev rettet mod hoveriet var at det var ubestemt i sit omfang. Se herom i Thorkild Kjærgaard's Reventlow-udgave: *Konjunkturer og afgifter.*

192 Se Harald Ilsøe: *Bogtrykkerne i København ca. 1600-1810*, Det Kongelige Bibliotek og Museum Tusculanums Forlag, København 1992, s. 121.

193 Ifølge Nystrøm: Holbergs vota ...., s. 64 - og Ilsøe: Bogtrykkerne, s. 120.

194 [se nærmere andetsteds; se Ilsøe's Bogtrykkerne, s. 120].

195 Se Ingrid Bentzen: *En advarsel til Københavns Bogtrykkere ...,* se mht Groth særligt s. 78.

196 Om Groth fik ørerne i maskinen på grund af sit genoptryk vides intet.

197 Der er adskillige tilfælde af forkert paginering. Der er flere steder trykt forkerte kapitelnumre.

198 Dette afsnit blev oprindelig publiceret på http://holberg.nu som anmeldelse af Palle Petersen's roman *Aja ajaja.*

199 Se s. 305 ff.

200 Brandt, Struensee, Guldberg, Wiedewelt, Malling - tages op i *Jeppe-1784*. Se evt om Ulrik Langen's Christian 7-biografi i:

http://holberg.nu/Syvende-Christian.htm

201 *Snusfornuftig* kendes i ODS først fra engang i 1800-tallet og er nok lånt fra svensk. Tjek Holberg-Ordbog

202 *Pok. kalalek avalangnek, nunalikama nunakatiminut okaluktuartok* [Pok, en grønlænder, som har rejst og ved sin hjemkomst fortæller derom til sine landsmænd og Angekokken som møder præsten og diskuterer med ham]. Først udgivet i Godthåb 1857 af R. Berthelsen og Lars Møller, oversat til Dansk af Johs. Balle i 1919. Reprografisk genudgivelse (af Grønlansk og Dansk tekst og billeder) ved Anders Nyborg A/S, Rungsted Kyst, 1973).

203 Ifølge Paul Egede: *Efterretninger om Grønland uddragne af en journal holden fra 1721 til 1788.* Udgave ved Mads Lidegaard. Det Grønlandske Selskab 1988, s. 34.

204 At det var den vilde Pôk der blev omvendt og ikke nogle af de nok så 'vilde' danskere er en dyb historisk ironi som Holberg havde - eller *fik* - øje for.

205 Ifølge Paul Egede: *Efterretninger om Grønland uddragne af en journal holden fra 1721 til 1788.* Udgave ved Mads Lidegaard. Det Grønlandske Selskab 1988, s. 40-42

206 Ifølge Paul Egede: *Efterretninger om Grønland uddragne af en journal holden fra 1721 til 1788.* Udgave ved Mads Lidegaard. Det Grønlandske Selskab 1988, s. 43-44.

207 **[Flyttes til litteraturafsnittet]** Bernhard H.

Grodtshilling har malt Qiperoq og Pôk. Billedet findes på Nationalmuseet i København [pt i »Jordens Folk«, rum nr. 172] og er gengivet i farver i Nationalmuseet's publikation »Etnografisk Samling. Jordens Folk«, redigeret af Hans Christian Gulløv m.fl., København 2007, s. 236. Billedet findes også i farver i: Svend Cedergreen Bech: »Oplysning og Tolerance 1721-1784«, »Politikens Danmarks Historie« bd. 9, 2. udgave, København 1970, over for s. 112. Se også Jens Rosing: »Sangen om det menneskegjorte fjeld« [Rundetårn] i »Nationalmuseets Arbejdsmark« 1968.

208 Louis Bobé: *Hans Egede. Grønlands Missionær og Kolonisator*. Kbh. 1944, s. 108 f.

209 Sammenskrevet fra Louis Bobé: *Hans Egede. Grønlands Missionær og Kolonisator*. Kbh. 1944, s. 112 f.

210 Sammenskrevet fra Louis Bobé: *Hans Egede. Grønlands Missionær og Kolonisator*. Kbh. 1944, s. 123 f. Bobé minder om Holberg's komedie *Det Arabiske Pulver* - ældste kendte opførelse er 2.5.1724, se '12 bind", bd. 4, s. 101 ff. Holberg har iflg Billeskov Jansen også hér benyttet en historie fra Jacob Bidermann's *Utopia*. Billeskov henviser til Rahbek's udgave af Holberg's skrifter bd. 6, s. 308 ff. Her findes 'Æmnet til det arabiske Pulver' og 'Over det arabiske Pulvers Kilder, m.v.'. Billeskov henviser endvidere til Epistel 117 fra 1748. Epistlen er aftrykt på s. 997 ff.

211 Hans Egede's egen beretning kan findes i: i *Omstændelig og udførlig Relation [...]* Kbh 1738, s. 218-220 [Se genoptrykket af Egede-værkerne, bd. 1].

212 Hans Egede: *Omstændelig og udførlig Relation [...]* Kbh 1738, s. 218-220. Genoptrykt Kbh 1971.

213 Kortet er gengivet bagest i Louis Bobé: *Hans Egede*

[...], Kbh 1944. Se nærmere oplysninger i dette værk s. 331 f.

214 Muligvis er det Hans Egede's ældste søn, Paul, der har tegnet kortet, se billedtekst i Finn Gad: *Grønland*, 1984, s. 165.

215 Perlustration = Gennemgang. Er afledt af verbet perslustro = at gennemgå, (måske endda) at gennemgå *grundigt*. Jf Lewis & Short: *A Latin Dictionary*, Oxford [1955]

216 Reilly's Grønlandskort er i privat eje, men findes også på Det Kongelige Bibliotek i København.

217 Kortet indgik i en større kortserie Reilly påbegyndte udgivelsen af omkring 1789, måske med særligt henblik på det habsburgske hof. I serien indgik flere andre kort der kan have særlig interesse for nordiske læsere, fx kort over Sydsverige (Nro. 68), Midtsverige (Nro. 69), Danmark (Nro. 71), Sjælland og Øerne (Nro. 72), Jylland (Nro. 73), Slesvig-Holsten (Nro. 74), Norge (Nro. 75) og Island (Nro. 76)

218 Citatet kan læses i sin sammenhæng på s. 867 +/-.

219 Fangerne var af tysk-polsk afstamning, se Louis Bobé: *Hans Egede* [...], Kbh 1944, s. 130

220 Efter Louis Bobé: *Hans Egede* [...], Kbh 1944, s. 130 f.

221 Også stavet: Paars.

222 Om optakten til det pors'ke intermezzo, selve intermezzoet og dets afslutning kan læses i Louis Bobé: *Hans Egede. Grønlands Missionær og Kolonisator*. Kbh. 1944, s. 110 ff. Det fremgår at Frederik 4' var særdeles aktiv i den indledende fase, både mht at finde på idéen om fangerne og kvinderne fra børnehuset og mht at

vælge netop Claus Enevold Pors, 'embedsmændene' havde haft en anden i kikkerten, se Bobé's værk s. 131 og 126.

223 Hvalfiskere **[?]**, sandsynligvis hollandske, havde angrebet Nepesene og nedbrændt den, se s. 863 og 918.

224 Jf Paul Egede: Efterretning om Grønland [...], udgivet af Mads Lidegaard, Kbh. 1988, s. 38 ff.

225 Citeret fra Louis Bobé: *Hans Egede* [...], Kbh 1944, s. 149.

226 Disse linjer bygger på Louis Bobé's referat i: *Hans Egede* [...], Kbh 1944, s. 150.

227 Nogle små kanoner fra major Pors' fæstning blev - så vidt vides - brugt til salut da Frederik 5' besøgte det revitaliserede Sorø Akademi ved indvielsen 26.7.1747, se Alfred Glahn: *Sorø Akademi og Holberg*, 1925, s. 30. Holberg's epistel nr 496 om en skomagers liv og levned kommer mig i hu.

228 Akkurat i Corsøer, denne 'komiske stabelstad', fødtes kornmåler Baggesen's urolige søn et par år efter, i 1764; den samme Jens udgav 19 år gammel sine *Comiske Fortællinger* - hvori der er en lang versfortælling om en noget anden Jeppe end Holberg's. Fortællingen er mere interessant end vellykket, se: http://holberg.nu/Baggesen-Jeppe.htm. Jens Baggesen oversatte nogle år senere *Niels Klim* fra latin til dansk. Bemærkningerne om Baggesen og stabelstaden, denne underligt blandede by, kan findes i Oehlenschläger's *Langelands-Reise* fra 1804.

229 At Rostgaard og Gram kunne spøge - med hinanden - er der et eksempel på, for de gjorde efter tur en *practical joke*. Rostgaard gennemførte sin der var meget litterær uden at foretrække en mine - [jf Laurids Gram's

Ducit, et obscuras conscia spernit aves] - først bagefter sendte han en note til sin ven, se Bruun om Rostgaard s. 457. Se Laurids Gram: *Vita Johannis Grammii / Hans Grams Levned* [...], første gang udgivet i 1761; den benyttede udgave er fra 1941, s. 24, lin. 12.

230 Déngang var regeringsapparatet skruet sammen på en helt anden måde end i dag. **Se nærmere s. xxxxxx.**

231 Stillingen svarede i praksis til at være daglig leder af Højesteret.

232 Men besøgte flere gange en anden ø som han ejede: Sejerø.

233 Værst gik det til da Rostgaard og hans frue fandt det nødvendigt at slå hånden af deres ældste datter. Læs evt i Christian Bruun's Rostgaard-biografi.

234 Men til forskel fra andre af Holberg's psedudonymer var dette ikke fiktivt. Og personen der bar navnet følte sig forulempet af Holberg, **Se nærmere [xxxxx].**

235 Se i øvrigt her Kragelund's bemærkninger om Holberg's læsning af Rostgaard's skæbne i: Indledning til oversættelsen af Niels Klim, bd. I, s. XXXII ff. Kragelund har gjort sig en overvejelse der ligner Erik A. Nielsen's - eller måske er det snarere omvendt?

236 Det tjener Rostgaard til ære at han vedkendte sig disse børn og tog dem til sig i Danmark.

237 **[Ifølge Christian Bruun og Edvard Holm].**

238 Frederik 4's første Dronning var død på dette tidspunkt; Kongens elskerinde - Anne Sophie Reventlow - var (mens den første Dronning endnu levede) blevet viet til Kongens venstre hånd, nu blev hun viet til Kongens højre hånd, blev kronet som Dronning og havde i mange år *indflydelse* på Kongen, hun samlede uformelt en

'kreds' om sig som Andreas Hojer var medlem af. Rostgaard kunne hun ikke lide.

239 Se Bruun: Rostgaard, s. 295.

240 Bjørn Kornerup har berettet om Laurids Gram [1701-1775] s. XLIII-XLVIII i den historiske indledning til *Vita Johannis Grammii*.

241 Gengivet efter Laurids Gram: *Vita Johannis Grammii / Hans Grams Levned* [...], først udgivet i 1761; den benyttede udgave er fra 1941. s. 103-105.

242 Loven kan ses på: http://bjoerna.dk/DanskeLov/Kongeloven.htm. Loven var udarbejdet i et samarbejde mellem Frederik 3' og Peter Schumacher (den senere Griffenfeld) og blev sat i kraft i 1665, men den blev - muligvis af interne 'royale' grunde - holdt hemmelig til 1709 hvor Frederik 4' besluttede at lade et mindre oplag trykke. Én af Holberg's skolekammerater fra Bergen - Mikkel Røg - medvirkede ved dén lejlighed som stempelskærer. - Holberg har skrevet en smule om Mikkel Røg i sit første latinske levnedsbrev, se Kragelund's udgave s. 131 lin 24, s. 157 lin 28 og s. 195 lin 31.

243 Christian Bruun skrev i sin bog om Rostgaard, s. 307: *"Da der skulde besørges en Udgave af den souyeraine Kongelov, paa det samtlige Vores Kiere og tro undersaater for en ringe priis kunde have samme Bog tilkiøbs og blive fuldkommen underrettede om dens Indbold, blev det den 25. April 1723 overdraget Rostgaard at besørge Loven udgiven; han fik Privilegium for 30 Aar paa denne Udgave."*

244 Se Christian Bruun: Rostgaard, s. 382-383. Fra marts 1729 og til Magnussen's død i 1730 fungerede Christian Ludvig Harboe som arkivsekretær. Ved

Magnussen's død udnævntes Hans Gram, mens man fandt noget andet til Harboe, han blev stempelforvalter. Andreas Hojer befandt sig i 'nabolaget' og blev i marts 1729 udnævnt til kongelig bibliotekar ... [en post han dog kun holdt til Frederik 4's død ...].

245 *Diskretion* havde déngang også en anden betydning end den nutidige - som jeg har brugt. Ordet kunne betyde: En økonomisk erkendtlighed.

246 1671-1731. Feltpræst for danske hjælpetropper [...] Hofprædikant og Skriftefader hos Prins Carl. Biskop i Viborg fra 1700 til 1713, derefter i Kristiania. Edv. Holm har beskrevet ham: *"Der kan næppe være Tvivl om, at Skyggesiden ved D., det, at han var en bundverdslig, egenraadig og i flere Henseender egennyttig Mand, allerede tydelig har vist sig under hans Liv i Viborg".*

247 Iflg biografisk artikel i DBL, 1' udgave.

248 Citeret fra Christian Bruun: Rostgaard, s. 329 f.

249 Holberg nævner *Tre Hiorter* i Kritik over Peder Paars (3' Satyra) og i komedien *11 Juni* (I,4 + II,2). I *11. Juni* står (1,4): *Ja, mare, er vi saa, Fallille! der er ingen af de store Gader, vi jo kiender, saasom Hallands-Aaes [= vore dages Kongens Nytorv], Vestergade, Kalleboerne, Kiøbmager-Gade, Studengaarden etc. Jeg vilde for min Part vove mig til at gaae fra de tre Hiorter lige til Toldboden mutter alleene.*

250 Povel Juel havde prøvet dem, men mange med ham. Hvad Juel angår, se s. 254.

251 Citeret fra Christian Bruun: Rostgaard, s. 327-328. Morten Reenberg (1660-1736) var bror til Thøger Reenberg. Var belæst og berejst, boede nogle år i England - og var en tid, som Bartolomæus Deichmann, feltpræst. Morten Reenberg gik imod pietisterne og fik

mange fjender. A. Jantzen har i DBL skrevet om ham: *"I Anledning af Frederik IV's Forhold til Anna Sophie Reventlow skal R. en Gang have begyndt sin Prædiken: »Naar der er Ildløs paa Slottet, maa da Helliggejstes Klokker ikke klemte? Naar Landets vældige ved Synd og Laster drage Herrens Straf over det, maa da Guds Ords Tjener ikke vække dem af Sikkerhedens Søvn?« Naar han talede saaledes, medens Kongen levede, kan man ikke undre sig over, at han ogsaa ved Prædikenen i Anledning af Kongens Død brugte meget stærke Udtryk ikke blot om den afdødes personlige Forhold, men ogsaa om de daarlige Personer, endog »Ulve«, der havde hersket i Kongens Navn i Slutningen af hans Liv. 1720 kaldedes han til Stiftsprovst og Sognepræst ved Frue Kirke i Kjøbenhavn. I den forhadte »Gehejmekommission« nægtede R. med sædvanlig Djærvhed at tage Sæde. Ved Kjøbenhavns Ildebrand 1728, der ogsaa ødelagde Frue Kirke, mistede han saa godt som alt sit Eje, men bar med uforstyrret Sindsro sit store Tab og holdt en af de nærmeste Søndage i Nicolai Kirke en endogsaa ualmindelig kraftig Bodsprædiken, hvoraf der længe gik stort Ry."*

252 *"Den 28. Juni 1726 blev Anna Berg givet fri imod at forlade Kjøbenhavn",* jf. Christian Bruun: Rostgaard, s. 372. Madam Berg flyttede formentlig til sin datter i Nykøbing Falster. Hvad der blev af manden véd jeg ikke.

253 Laurids Gram: *Vita Johannis Grammii / Hans Grams Levned* [...], først udgivet i 1761; den benyttede udgave er fra 1941. Se pkt. 37-46, s. 103 ff (dansk version) og s. 23 ff. (latinsk version).

254 Som kom til at efterfølge Rostgaard som Oversekretær for Det Danske Kancelli.

255 Christian Bruun's beskrivelse er - forekommer det

mig - ikke fuldstændig objektiv, den er præget af flere værdiladede formuleringer. Hvad der er nok så interessant er imidlertid at 'man' havde løftet afhøringen af Rostgaard op på det højst tænkelige niveau; hvad enten man havde følt sig nødsaget til det eller ej, viste man Rostgaard stor respekt, og det var trods alt Rostgaard selv der - bestukket eller ej - havde leveret dén kapitale blottelse at være flygtet til Sverige.

256 Som i en senere tid P.A. Heiberg (1758-1841), Malthe Conrad Bruun (1775-1826) og Dr. Dampe (1790-1867) [doktor på en afhandling om koranens etik].

257 En direktion dengang havde opgaver der svarede til nutidens bestyrelser.

258 Rostgaard havde fået forbud mod at opholde sig i Hovedstaden, men opnåede dog - kort efter domsafsigelsen - tilladelse til at deltage i direktionsmøderne. Allerede 1725 solgte han fordi han var hårdt presset økonomisk mange af sine ting og også sin gård i Købmagergade; den lå op til Trinitatis Kirkegaard og brændte i 1728. Se Bruun: Rostgaard, s. 384 f. og *Kjøbenhavns Huse og Indvaanere efter Branden 1728*, der blev udgivet af Kjøbenhavns Brandforsikring, Kbh 1906, s. 46.

259 Godset var dog ikke *meget* stort. Rostgaard ejede foruden Krogerup og Anholt også Sejerø og Nekselø. Krogerup og øerne havde han arvet efter sin far, Hans Rostgaard (1626-1684) - ridefoged og fiskemester. Hans Rostgaard havde fået tildelt Krogerup af Frederik 3' for sin modige og energiske indsats under Svenskekrigene 1658-1650. Øerne havde Hans Rostgaard giftet sig til. Krogerup stod, på Frederik Rostgaard's tid, i bindingsværk; gården blev ombygget i to stokværk i 1772-1776. Se Trap Danmark 5' udgave, Krogerup: bd. 6,

s. 123 f. Anholt: bd. 18, s. 949 f. Én af Frederik Rostgaard's nære venner, Laurids Thura, udgav i 1726, et versificeret værk om Hans Rostgaard, se s. 166.

260 Bruun: Rostgaard, s. 463.

261 Kopieret fra *Kjøbenhavns Huse og Indvaanere efter Branden 1728*, der blev udgivet af Kjøbenhavns Brandforsikring, Kbh 1906.

262 Info er hentet i et værk om Nyboder af Hans Daniel Lind på:

http://www.eremit.dk/ebog/nyb/nyb2.html. Teknik- og Miljøudvalget i København har til et møde - 10.5.2006 - hvor man skulle drøfte sløjfningen af forskellige dækningsgrave fået forelagt et materiale hvor der nævnes et 4-kuplet anlæg på *Grønlands Torv v/ Nyboder*.

263 [Se Kragelund s. 372-377]

264 Det statistiske arbejde er forestået af nogle af de tidlige danske polit.'er: Professor H. Westergaard, Axel Nielsen og flere andre. Westergaard studerede på Polyteknisk Læreanstalt (det nuværende DTU), blev dog magister i matematik, siden statsvidenskabelig kandidat (cand.polit.) og professor i statsvidenskab. Axel Nielsen blev cand.polit., siden dr. og - efter konkurrence - professor i faget i en ung alder. Han har skrevet om Holberg's formueforhold i *Holberg Aarbog 1921* (og desuden en notits i *Holberg Aarbog 1924).*i

265 Ifølge Bente Kjølbye: *I Holbergs Fodspor*, Kbh 1977, s. 120,

266 Også stavet Geelskircken og Gielkirchen. Madam Geelskercken blev efter branden indlogeret i Nye Kongensgade.

267 Ifølge *Kjøbenhavns Huse og Indvaanere* havde

Geelskercken's ejendom på Købmagergade 5 fag mod gaden, og grunden havde målene 16 3/4 alen * 24 1/2 * 26 1/4 * 13 1/2. En alen var 0,63 meter. Hvor mange stokværk - etager - sukkerbagerens hus havde, véd jeg ikke [se s. 83 i opslagsværket].

268 Den latinske tekst kan læses i Aage Kragelund's udgave (bd. 2, s. 376-377) hvor man også kan finde *hans* oversættelse.

269 Se tilsvarende sammesteds, s. 372-373.

270 Se sammesteds, s. 375-375 og s. 378-379.

271 Se sammesteds, s. 380-381.

272 Holberg har skrevet (se sammesteds, s. 382-383) at han ikke ville lade som ingenting men udarbejdede nogle afhandlinger hvor han 'behandlede de mest brændende spørgsmaal omhyggeligt' og 'at kongen havde læst dem igennem flere gange'. Måske har Kragelund givet sin oversættelse vel rigeligt gas på dette sted, for den latinske tekst taler vel ikke om 'mest brændende spørgsmål' men om *quæstiones maxime agitatæ.* Verbet *agito* betyder - iflg Lewis & Short - at sætte noget i bevægelse; evt om dén bevægelse vand kan bevirke.

273 Se også Christian Bruun i Tersløsegaard-pamfletten, s. 23: Men saa kom 1728 med Kjøbenhavns Ildebrand, og om dens Virkninger fortæller Holberg, »at jeg mistede mine Midler.« (Epistola I, S. 163, anf. Skr.). Vil man forsøge at forklare disse Ord, saa vil jeg sige, at jeg ved »Midler« her forstaar Holbergs Indbo, hans endnu ikke solgte Skrifter, som han selv forhandlede, og de i Papirer eller paa anden Maade anbragte Penge, for hvilke han havde Dokumenter.

274 Se tilsvarende sammesteds, s. 378-379.

275 *Breve fra Hans Gram 1685-1748. Tillæg*. Udgivet af Herman Gram, Kbh 1910, s. 15 f.

276 Se s. 961 f.

277 **Redigeres:** Blandt dem der bidrog til Frederik 4's udgave var Holberg's skolekammerat, gravøren Mikkel Røg. Holberg rendte på Røg i Paris og lånte hans rejsepas til rejsen til Rom. Se Holberg's *Første Brev til en Højvelbaaren Herre* [1728-1737], Aage Kragelund's udgave 1965, s. 130 f. + 156 f På de lige sider findes teksten på latin, på de - modstående - ulige på dansk.

278 Herom kan læses i Ditlev Tamm's og Jesper Düring Jørgensen's *Kongeloven. Thomæsons Håndskrift*, DJØF, Kbh 2012. Anledningen til DJØF-udgivelsen er ganske vist en *cul de sac* af en slags, en meget smuk afskrivning i hånden i to eksemplarer til - formentlig - individuelle eller lokale formål af en trykt version, men i de ledsagende artikler står meget nyttigt om relevante skrifter og tryk til og med Rostgaard. Der er et par ord om Holberg (fx omkring s. 254), men vist ikke ét om hans værk fra 1729?

279 Tjek mht handelen på Afrika og Vestindien !

280 Fx besluttedes det nogle år derefter, i 1736, at etablere en juridisk eksamen på dansk på Universitetet. Først derefter var det (i realiteten) muligt at indsætte faguddannede jurister på poster som juridiske professorer, dommere og herredsfogeder. Indtil da var man henvist til at trække på personer med anden akademisk uddannelse, fx udenlandsk juridisk uddannelse eller teologisk uddannelse, eller på personer der ikke havde en formel uddannelse, men evt en praktisk uddannelse og erfaring. Blandt de sidstnævnte var foged, senere amtmand i Mandal og Lister i Norge,

Povel Juel og godsejer og vice-landsdommer Knud Ahasverus Becher som begge senere skal omtales. Holberg var en tid lang 'assessor i Konsistorium' hvad der fx indebar at han havde sæde i den sjællandske Tamperret der behandlede ægteskabssager. Hans fjerne bekendtskab (?) Peder Benzon Mylius var uddannet som magisster i et filosofisk fag, havde skrevet et manuskript om Cort Adeler (som Holberg lånte) og virkede som landsdommer i flere år. Jf. [foreløbig henvisning]:

http://bjoerna.dk/Holberg/Holbergs-Bidermann-eksemplar.htm

281 Holberg skyldte i 1722 og i 1729 givetvis Frederik 4. mere end én tjeneste, dels fordi Kongen i 1714 havde ansat Holberg som professor extraordinarius dels fordi Kongen i 1719 [kontrollér tidspunktet] havde afvist Rostgaard's meget alvorlige klage over *Peder Paars*. Holberg tilbagebetalte Frederik 4', Christian 6' og Frederik 5' men på meget forskellig måde. Frederik 5' kunne indkassere Holberg's formue - og investerede den i sit Akademi i Sorø.

282 Det sjællandske vornedskab indebar at de sjællandske bøndesønner kun med Herremandens tilladelse kunne forlade deres sogn.

283 Se herom i Jens Holmgaard: *... uden at landet besværes* [disputats, 1999] og i Birgit Løgstrup's opposition som optrykt i Historisk Tidsskrift bd 100, hft 1. [**Noteres i litteraturlisten**]. Forordningen om landmilitsen er dateret 22.2.1701, et par dage før underskrev Kongen en forordning om 'indre' pas og skudsmål [19.2.1701]. Birgit Løgstrup fremførte i sin Opposition til Holmgaard at det efter 30.12.1702 var slut for godsejerne at nægte karle at rejse hvis de havde overholdt de gældende opsigelsesregler. Men om

Løgstrup's påstand kun kunne anfægte det formelle og ikke den bagvedliggende realitet kan jeg ikke afgøre.

284 Note om forholdet mellem de to udgaver tilføjes

285Note om denne tilføjes - inkl om dens særlige historisk og dens placering ift Da-No-Beskrivelse 1729-1749.

286 Se *Tolv bind*, bd. 1, s. 26-40.

287 Samtalerne findes forrest i bind 8.

288 Regent i betydningen: ....

289 Blandt andre jordejende magthavere i Middelalderen var Kirken og Klostrene, Universitetet og Kongen.

290 Det vil føre for vidt i denne sammenhæng at komme ind på Ulfeldt, Griffenfeld, Moltke, Struensee, Høegh-Guldberg m.fl. Frederik 4 var særdeles selvrådig og kontrollerende, Christian 6' givetvis meget svagere.

291 Handlede Kongen - ikke nødvendigvis den dansk-norske Konge - men en hvilken som helst Konge fundamentalt forkert, fulgte det af Naturetten og Folkeretten at han kunne blive afsat. [I hvor høj grad Holberg mente dette - især når det vedrørte dansk-norske forhold - er uklart].

292 [Se om Molesworth, s. 157 ff.]

293 Formentlig også tidligere.

294 Har (efter at have skrevet afsnittet) 'kontrollæst' det vha et par artikler af to fagøkonomer. Dels Hector Estrup (1976), dels Niels Kærgaard (1995). Det ser ud til at ingen af dem har kendt til Holberg's *Beskrivelse*, dvs i hhv 1976 og 1995, **men måske nok til købmandssamtalerne?** Se nærmere henvisning i litteraturlisten bagest.

295 Dette afsnit var oprindelig skrevet i *nutid*, men da Holberg selv og alle de ting han skriver om er forbi for længe siden, har jeg omskrevet til *datid*.

296 Se Holberg's *Andet Brev til en Højvelbaaren Herre* [1743], Aage Kragelund's udgave 1965, s. 368 ff. På de lige sider findes teksten på latin, på de - modstående - ulige på dansk.

297 Se Holberg's *Andet Brev til en Højvelbaaren Herre* [1737], se Aage Kragelund's udgave 1965, s. 370 f. På de lige sider findes teksten på latin, på de - modstående - ulige på dansk.

298 Indrømmet: Dette er ikke noget jeg véd, men noget jeg har gættet mig til. Primært fordi Holberg skriver om noget af det samme på én måde i samtalerne og på en ganske anden, temmelig kort efter, i *Beskrivelse*.

299 I *Andet Brev ...*, Kragelund s. 382 f. skrev Holberg om på én gang at bryde sin vej gennem tornekrat og at manøvrere mellem skær. Hér ikke om købmandsforhold, men om at kaste sig over historieskrivningen. Holberg bruger frisk løs af botaniske, religiøse og nautiske metaforer.

300 Se Billeskov Jansen's bemærkning i *Tolv bind*, bd. 8, s. 24.

301 *Pro domo: Dette* udtryk findes (mig bekendt) ikke hos Holberg, men har sidenhen været meget brugt, se evt ODS 'figur', betydning 4.

302 Ordet 'Nationaløkonomi' hører en senere tid til, men ikke alt hvad der i dag henregnes til begrebet. Se *Holberg Ordbog* bd. 3, sp. 1226 f. (opslaget Nation) og bd. 5, sp. 1535-1537 (opslagene Oeconomie, oeconomisk). Bemærk dér henvisningerne til opslagene 'Husholdning' og 'Professor 2.2' (om en professor

oeconomiae) og citatet om Christian 4' og Peter den Store som begge 'havde udstuderet Rigernes Oeconomie'.

303 Netop dette sidste har Holberg gjort en del ud af i sin anden købmandssamtale, se Billeskov's tolv bind, bd. 8, s. 31-32 og 44-45.

304 [medtages?] Holberg kom ikke hér ind på at den danske Konge involverede sig mod sørøveri, fx sørøveri eller kaperi 'under' den algierske 'Bey' eller Konge; han oplevede selv på en rejse fra Marseille til den italiske halvø et sørøveri og var bekendt med at dansk-norske søfolk kunne blive taget som slaver i det nordafrikanske område

305 Ordet 'væsentlig' må overvejes. Er det forud-for-sin-tid?

306 Ordet 'importere' findes hos Holberg, men ikke på den hér brugte måde om vareindførsel, se *Holberg Ordbog,* bd. 3, sp. 74. Det gør derimod ordene 'indføre' og 'indførsel' (se fx bd. 3, sp. 102 ff), 'udføre' og 'udførsel' men også 'export' (se fx bd. 2, sp. 210). Nogle af ordene har dog flere betydninger end de handelsøkonomiske. Én af disse andre betydninger kan man også finde i *Danske Lov* hvor det drejer sig om at blive fyldestgjort hos en debitor, en skyldner. Se DL 1-4-11, 1-24-17 og mange andre steder.

307 Holberg nævner vist ikke i *Beskrivelse* vareudveksling uden brug af penge, skønt det formentlig var en udbredt måde at handle med hinanden på, særligt i landsbysamfundet; en sådan vareudveksling ville ikke koste udenlandsk valuta osv og følgelig var den ikke umiddelbart interessant for Holberg's overvejelser. Han berørte den dog i sin *anden købmandssamtale* (**jf tolv**

bindsudgaven, bd 8, s 38) hvor den opfattes som et slags tilbageslag: Salg og køb for penge lå tydeligvis 'højere' end salg og køb for varer eller ydelser.

308 Det skete flere gange i 1600- og 1700-tallet at man indførte regler der var vendt mod luksus, overdådighed osv. Reglerne var i det væsentlige religiøst begrundede. En tilsvarende kritik kunne man også se på andre områder, fx når herrnhuterne og de øvrige pietister lagde vægt på den enkelte troendes direkte og inderlige Gudsforhold og vendte sig mod den statskirkelige 'formdyrkelse' og 'ydre' fromhed. [Dette tema diskuteres andetsteds i denne bog, se dels afsnittet om Hans Egede's mission på Grønland, dels afsnittet om Holberg's degn i Havrebjerg, Frederik Svane Africanus.

309 Jf fx Holberg's fægtning med lægen, historikeren og 'konkurrenten' Andreas Hojer. Holberg skrev i 1728 i sit første latinske levnedsbrev om sin særlige tilbøjelighed til at gå langt, måske også *for* langt. Se fx hans beskrivelse af bataljen i Kristiansand om kvindernes 'status' i Kragelund's udgave, s. 40-43 [både latinsk og dansk tekst].

310 Som man i mange henseender slet ikke var begyndt at tænke på endnu.

311 Det er slående at Holberg 20 år senere sprang over gærdet hvor det var lavest. Da han rejste sag mod sin ridefoged på Brorupgaard foretrak han at omsætte sin principielle kritik af 'voldgiftssager' til en 'selvmorderisk' taktik hvad der førte til at han tabte sin sag med et brag, ikke i én men i to omgange. Han kunne (formentlig) med større fordel have undladt at rejse sagen, alternativt kunne han have brugt dén taktik som andre i samme situation typisk ville have anvendt. Pointen er *ikke* at jeg vil forsøge at påvirke Holberg 'eller andre i samme

situation'. De forrige tider ere forbi. ... .

312 Hos Holberg: 'roulere' og tilsvarende.

313 'Tingene', relationerne, den historiske udvikling var langt mere komplekse end de er antydet her. Hensigten med at gå ind på dem er at pege på *hvor* Holberg stod og på *hvad* han kunne sé og hvad ikke. Endvidere (for en sikkerheds skyld) at advare imod at læse ham som én der havde forudset alle ting.

314 Og sådanne forskelle, mellem det teoretiske og det virkelige, var Holberg ellers temmelig ferm til at få øje på. Fx når han flere gange beskrev forskellen på hvad de kristne europæere prædikede og hvordan de handlede. Jf. hans diskussion af teodicé-problemet. Jf. hans udvikling af Naturretten og Folkeretten. Jf. hans sammenligning af de europæiske kolonister på Grønland og de vilde og primitive grønlændere.

315 **Jf hér Holberg's (sene) epistel om hvad han mener en godsejer bør bruge sine ressourcer på: Tårne og prydhaver eller at investere i sine bønder. I denne sammenhæng har han øjensynlig forladt sit provokerende standpunkt fra 1729.**

316 Dette kan man læse om andetsteds, dels hos Holberg selv i hans levnedsbreve (jf her også Aage Kragelund's kommentarer af forskellig slags), desuden hos Th. A. Müller og Lars Roar Langslet.

317 Professorerne Anchersen og Munthe. Munthe var langt ude en fjern slægtning af Holberg, om dét så har spillet en rolle.

318 *Meget løseligt* anslået til hvad der ville udgøre o. 250 mio DKK i begyndelsen af det 21' århundrede. Holberg ejede en anelse mere end 1.000 'tønder hartkorn' med land- og skovbrug, bygninger, besætninger - og ikke

mindst med fæstere. 1 td hartkorn svarede til lidt mere end 5 td land (2,5 ha), dvs at godsernes areal udgjorde o. 250 ha. Forholdene o. 1750 og o. 2000 kan kun *meget vanskeligt* sammenlignes. Omkring 1750 var jorderne ikke udskiftet, og Holberg's jorder desuden ubehæftede. Beskatningsforholdene er helt usammenlignelige, og der var ikke indført statslig eller overstatslig landbrugsstøtte. I 2004 var den gennemsnitlige pris på landbrugsjord i DK 100.000 DKK pr ha.

319 At Holberg tog sig betalt ved at blive friherre, ved derigennem at opnå skattefrihed - og ved at blive gravsat i Sorø Klosterkirke sammen med Valdemar Atterdag, andre af Valdemarerne og biskop Absalon nævner jeg kun. Se Lars Kelstrup's *Sorø Klosterkirke.*

320 Se fx 'Naturretten og Folkeretten', men også de senere skrifter som *Niels Klim* (ganske vist skrevet på latin), *Moralske Tanker* og *Epistler.*

321 Holberg havde dediceret sin *Danmarks og Norges Beskrivelse* til Frederik 4'. Givetvis for selv at blive yderligere 'bekræftet' af samme Konge, men også fordi han fandt at Frederik 4' *var* en klog og dygtig Konge der fortjente hyldest som Regent.

322 Borgerne var ikke hvad vi i dag forbinder med ordet. Der tænktes déngang i 1660, 1722, 1729 på dem der havde 'brev' på deres borgerskab som handelsmænd, håndværksmestre (der alle var medlemmer af deres laug) osv. Nogle kvinder havde stor indflydelse, men dét var undtagelsen - og i almindelighed skete det indirekte; de kunne ikke være mestre, de kunne ikke være en del af byernes styre, og de kunne heller ikke gennemgå latinskolen og indskrive sig på Universitetet.

323 Se komedien *Den politiske Kandestøber* - der

angiveligt udspilledes i fristaden Hamborg. Se *Niels Klim*. Men se også *Naturretten og Folkeretten* ... Bag fiktionen og den generelle diskussion, bag den åbenbare hyldest til den vise enevældige Konge gemmer sig et selvbevidst og magtfuldt borgerskab med økonomiske, politiske og åndelige muligheder? Men også en afstandtagen til dét som et alt for selvbevidst og magtfuldt borgerskab kunne udarte til: Et samfundsmæssigt kaos ... Når Holberg ofte talte for at man skulle være afbalanceret tænkte han på hvordan den enkelte skulle træde op, men også på hvordan de forskellige kræfter i samfundet skulle træde op i forhold til hinanden.

324 Frederik 4' havde allerede været i Italien 1692-1693. Holberg rejste selv til udlandet, til Nederlandene, England, Frankrig og Italien, først som 'mentor' for unge adelige, senere 'på egen hånd'. Tidligt, næsten samtidig med *Jeppe*, skrev han komedien om *Jean de France* [1722], senere vendte han sig mod at unge adelsmænd - partout - skulle til udlandet for at uddanne sig. Unge adelsmænd burde kunne blive uddannet i Danmark, hvad der var én af grundene til at han støttede re-etableringen af Sorø Akademi. Modsagde Holberg hvad han selv havde gjort? Hans svar kunne have været at hans udlandsrejser ikke på nogen måde var luksusrejser eller øvelser i 'tåbelighed', men ... osv. Foruden det holdningsmæssige aspekt var der [vel] det økonomiske, omkostningerne ved de mange udlandsrejser, de kongelige, de adelige, de borgerlige var med til at lægge 'dansk' valuta i udlandet.

325 Teatret i Lille Grønnegade: Foruden komedie, bal og maskerade blev der i nogle år spillet kort - om penge - men i februar 1724 tog Københavns Politimester initiativ til et forbud både mod at arrangere maskerade og at spille hasard. Tjeneren Henrich påstår i *Mascarade* at

han ikke spiller kort. Hvad hans herre, Leander, gør er ikke hélt klart, for gnavpotten Jeronimus beskylder ham ihærdigt for at spille sine penge væk (se 1. Akt, Scen. 4) og i øvrigt at leve som den rene Jean de France. Forbudet mod maskeraderne blev opretholdt i mange år, og det var endnu i kraft da man igen kunne spille teater efter Christian 6's triste tørketid. Da Holberg's Mascarade blev opført først gang i 1724 kom det - hvad enten det var tilsigtet fra begyndelsen eller ej - til at udtrykke en protest mod maskerade-forbudet, og sådan måtte det også se ud da komedien blev taget op igen, næsten 25 år senere, i slutningen af 1748. Det virker sandsynligt at Holberg kort før førsteopførelsen i '24 har givet diskussionen i II Akt, Scen. 3 en ekstra og aktuel drejning.

326 Dvs dét man i retrospekt har kaldt det 1' Christiansborg.

327 Herom nærmere i *Jeppe-1784*.

328 'Oprindelig' placeret dér af Christian 5' på inspiration fra Solkongens hof i Frankrig.

329 Tag fx Epistel 156 om hvordan man hurtigt kan forøge en lille kapital.

330 Christian Lauridsen Brix (1685-1748) rejste til Norge i 1720. Siden Holberg i **1728** havde skrevet om Brix i sit første latinske levnedsbrev skrev han (så vidt vides) ikke mere om ham. Holberg mødte formentlig Brix første gang i 1705, tidligt under sit Kristiansandophold. Brix havde taget teologisk attestats i 1704, året efter Holberg. Brix' far - Laurits Pedersen Brix - havde været førsteborgmester i Trondhjem, men var død i 1699, hans mor - Anne Gregersdatter – levede endnu. Efter hjemkomsten fra England blev Brix amanuensis ved Det

Kgl. Bibliotek (1709-1720), derefter blev han residerende kapellan i Meldalen, Trondhjem Stift, hvor han giftede sig med enken til den forrige kapellan Ellen Olufsdatter Tønder [Ellen Olsdatter Tønder] (f. 1698) og fik 2 børn med hende. Han døde i 1748.

331 Dette afsnit blev først offentliggjort [2006] som internetkommentar til: Tyge Krogh's bog: *»Det store natmandskomplot. En historie om 1700-tallets kriminelle underverden«.*

332 Fra Tyge Krogh's indledning.

333 og mere end 'erstattede' det *sjællandske* vornedskab, se tidligere - s. 370 ff.

334 in crimine Majestatis = Majestætsfornærmelse, hvilket var dét man kunne påberåbe sig i sagen mod Povel Juel, se ovenfor - s. Error: Reference source not found ff.

335 Tjek hvornår passagen er fra; hvornår den er indkommet i Naturretten ...

336 På Kongelige Bibliotek findes et håndskrift: Kommissions Dom over Landsdommer Knud Ahasverus Becker´s Mordere afsagt d. 11. Dec. 1738 Opstilling: GKS 3031 kvart 'Udgivet': 1738

337 Se her Povl Bagge m.fl.: *Højesteret 1661-1961*, bd. 2, Gads Forlag, København 1961, s. 179 om Højesterets dom af 27.5.1739, hvor temaet er at drabet var udført af en gruppe, men at der var et par anstiftere - Ulrich Hermansen og Oluf Christophersen - der blev straffet hårdere end de øvrige, og at straffen - selv efter tidens målestok - var grusom.

338 Ifølge Erling Petersen's artikel *Da Landsdommeren paa Bækkeskov blev myrdet (et blad af Bondens*

Krønikebog). I: *Præstø Amt Årbog*, 1953.

339 Gram skrev i et brev til statholder Christian Rantzau at et embede som landsdommer kun har kunnet [skullet?] besættes fordi *Bekkers Bønder har giort det [ledigt] paa en saa grusom og uhørlig [dvs uhørt] Maade*. [Brev fra Gram af 13.9.1738, brev-udgaven s. 158; G.L. Wad's biografi om Rantzau, se den digitale udgave af Brandes' Holberg-biografi, s. 295 ff.].

340 Se http://bjoerna.dk/Holberg/Groensund.htm **[Noten skal redigeres op]**

341 Bredo Munthe af Morgenstjerne (1701-1757) var søn af Otto Munthe som Holberg en tid boede hos. Bredo Munthe fik først en teologisk eksamen, men studerede derefter jura og begav sig ind på en juridisk løbebane. Han blev Kammeradvokat i 1735, senere Højesteretsdommer (Assessor i Højesteret) - og endelig blev han kommitteret i Økonomi- og Kommercekollegiet, dvs at han blev én af dem der deltog i landets ledelse på det økonomiske og handelsmæssige område. Han købte i 1741 Bækkeskov Gods af Becher's enke, jf. V.A. Secher i DBL 1'. Den nuværende hovedbygning blev opført omkring 1800.

342 Holberg var i sin tid blevet provokeret af en formentlig rimelig, men også ret hårdhændet kritik af ét af sine tidlige historiske værker. Holberg havde til gengæld kritiseret Hojer for at have indtaget et, teologisk sét, forkert standpunkt i en diskussion om fyrstefamiliers ægteskabsforbindelser - og havde i dén sammenhæng brugt det noget ufine greb at skjult sig under en anden - samtidigt levende - mands navn: Povel Rytter ... - hvad der er en hél historie for sig.

343 [TMP Billeskov Jansen henviser til en helt anden

myte i Holberg i tolv bind, bd 3/12, s. 225 f, nemlig til én af fortællingerne i *Tusind og én Nat*].

344 Se Mogens Brøndsted's indledning til hans (udg.) og Maria Davidsen (red.): *Ahasverus - Jødiske elementer i dansk litteratur*, Syddansk Universitetsforlag, Odense 2007.

345 *Sandfærdig Beretning om en Jøde ved Nafn Ahasverus fød og baaren til Jerusalem, som personlig skal have været tilstede ved Christi Kaarss ...,* [Chrysostomus Dudulæus].

346 Den satiriske epistel 496 handler om en opdigtet skomagermester og oldermand Georgii Retsuchs' liv og levned. Retsuchs var angiveligt født i Slagelse, men bosat i Kalundborg - og én af hans bekendte må have været hvidtølsbrygger Hans Michelsen fra samme lokalitet, eftersom Michelsen var én af dem der bar kisten ved oldermandens begravelse i begyndelsen af 1722.

347 Se udgaven af Hans Gram's breve ... 30.11.1740 (s. 199).

348 Se udgaven af Hans Gram's breve ... 21.05.1741 (s. 207). Se også brev af 13-02-1734 til Rantzau (s. 39-40): "Det er Skade, at Assessor Holberg maae ikke faae Forlov til, eller tør vove det paa egen Haand, at skrive os enten nogen Comedie eller Argus om disse Tider; thi da skulde man vel, under anden Haand, fournere ham Et og Andet, og deriblandt ogsaa Noget om disse nye apostoliske Folks Bodkamp". Tiderne er sandelig skiftet - Gram antyder lige ud at han gerne forsynede Holberg med et par informationer om de religiøse stridigheder blandt de Københavnske præster. 1734 er i slutningen af Frederik 4's regeringsperiode, dvs på et tidspunkt hvor Kongen var begyndt at få religiøse anfægtelser.

349 Se fx Bjørn Kornerup s. XXVIII i udgaven af Gram's Vitae.

350 Se henvisningerne til Pontoppidan i Billeskov Jansen's udgave af Holberg's Epistler (se registeret bagest i udgavens bind VIII).

351 Hans Gram skrev i januar 1740 til Christian Rantzau en smule om kommissionen som han selv var medlem af som kyndig i græsk, se 'Breve fra Hans Gram', s. 182. Sekretær for kommissionen - eller som det hed: Notarius - var Enevold Evald. Kommissionen blev aldrig færdig, i modsætning til kommissionen om latinskolen, som Gram *også* var medlem af.

352 Ifølge *Danske Præsters Indberetninger til Old-sagskommissionen af 1807. Sjælland, Samsø og Møn* redigeret af Christian Adamsen og Vivi Jensen, Wormianum, Højbjerg 1998, s. 450.

353 Eller især politimæssige optrævling og den retlige håndtering af det?

354 En bonde og en husmand fæstede vel oftest en gård eller et hus i 'forståelse' med sin kone, men Wedel nævner ikke noget om kvindernes rolle.

355 Lago Matthias Wedel (1752-1827) var præst i Everdrup fra 1786 til sin død. Han var meget produktiv som topografisk og landbrugsfaglig forfatter - og opnåede at få en medalje for et skrift om opdyrkningen af moser. Se nærmere i *Dansk Biografisk Lexicon*.

356 Hvis man ville have tingene på det rene, dvs hvis man ville vide hvad der skete på egnen efter det helt enestående - eller snarere *enkeltstående* - drab kunne man enten forsøge at belyse udviklingen ud fra eventuelle overleverede vidnesbyrd fra 1738 og frem, eller man kunne måske foretage en historisk-statistisk

undersøgelse af udviklingen i sognet sammenlignet med udviklingen i andre sogne; det sidste ikke - nødvendigvis - for alene at afklare Wedel's specifikke formodning, men også for mere generelt at beskrive og analysere den samfundsmæssige udvikling i Præstø-området op gennem 1700- og 1800-tallet.

357 Wedel's fremstilling er skrevet mange år efter drabet, og den synes ikke at være relevant i relation til dette essays temaer. Min vurdering af fremstillingen bygger på hvad der er fremført ovenfor, nemlig s. 409 ff; der er ikke i Wedel's fremstilling fundet nogen egentlig argumentation for hans beskrivelse af Becker eller i det hele taget for hans opfattelse af hændelsesforløbet i 1738. Se evt artiklen bagest i *Skalk* nr 1, 1996: *Hævnakt*. Forfatteren af denne artikel - som måske er Christian Adamsen? - fandt Wedel's opfattelse ubegribelig. Se nedenfor om 'bevisets stilling', s. 527.

358 Ifølge Christian Bruun (fhv overbibliotekar for KB): *Ludvig Holberg og Tersløsegaard med ny Oplysning om hvorledes det er gaaet til at Holberg blev Baron*, Kbh 1905, s. 9 og 23 havde Holberg i 1721-1722 en ejendom i Haverdrup [= Havdrup tæt ved Solrød By] som tiende og året efter en ejendom i Skensved og Kornerup. I 1726 afleverede Holberg regnskab for Gladsaxe Kirke-tiende, formentlig fordi han var 'rykket op' til en bedre position.

359 Holberg var kvæstor fra 1737 til 1751, dvs forretningsfører og dermed ansvarlig for driften af universitets landejendomme.

360 'Han' skal hér forstås generelt og principielt, men Holberg mente - tydeligvis - på dette tidspunkt at forholdet mellem mænd og kvinder ikke havde fundet en rimelig løsning i det virkelige liv. Se nærmere om dette tema i afsnittet om *Niels Klim* nedenfor, særligt s. 464 ff.

361 [Holberg kendte til Machivalli, se indledng til Ep 116]

362 Ikke nødvendigvis kun i *Niels Klim*, evt også på anden vis - hvad enten formen har været fiktiv eller ej.

363 Udtrykket 'eksperimentel litteratur' bruges hér på en noget anden måde end normalt.

364 Se Th. A. Müller i Holberg Aarbog 1920, s. 79.

365 Husk Skrubbeltrang s 117

366 Bemærk hvad Hans Gram skriver i sine breve. Bentzon døde i 1741. Christian Tostrup var universitetsridefoged i Roskilde fra o. 1740 til sin død i 1744. Jf. her i H's Vota ...

367 Ved siden af de her omtalte breve kommer de mange fingerede som Holberg har skrevet for at de skulle trykkes, dvs hans levnedsbreve og hans epistler.

368 Der kunne også nedsættes kommissionsdomstole i hélt andre sammenhænge, fx i sager der angik majestætsforbrydelser. Sagen mod Povel Juel blev behandlet af en kommissionsdomstol, se s. 254 ff., tilsvarende sagen mod Knud Ahasverus Becher's drabsmænd, se s. 414 - og endelig langt senere sagen mod Struensee og Brandt.

369 Kirken er omtalt to gange i *Danmarks Kirker, Holbæk Amt, s. 1085-1112 og s. 3429-3450.* Om degnestolen står bl.a.: Degnestol (fig. 26), fra o. 1525, muligvis anskaffet i forbindelse med korudvidelsen 1529. Omtalen kan findes på internettet, se nærmere på: http://danmarkskirker.natmus.dk/holbaek/havrebjerg-kirke/

370 Så vidt det kan konstateres fik Africanus og hans kone kun dette ene barn Johan Frideric Svane (men Africanus har muligvis fået et par børn med lokale

kvinder). Sønnen er 'fundet' i Havrebjerg Kirke's bog, både som konfirmand i 1750 og som død som 21 årig I 1757. Der meldes hverken om at han skulle have fået kone eller børn. Se en smule nærmere om familien i *Danish sources for the history of Ghana 1657-1754* edited by Ole Justesen.

371 Den nuværende Brorupgaard ligger et pænt stykke derfra og slet ikke i nærheden af vandløbet.

372 Se fx http://ordnet.dk/ods/ordbog?aselect=stakle,2&query=stakkel

373 Når Holberg taler om Landmænd og Landmandskab er det Herremanden han har i tankerne, ikke Bonden.

374 Niels Klim findes i forskellige varianter. På latin på KB via http://www2.kb.dk/elib/lit//dan/holberg/klim/. På dansk i Jens Baggesen's oversættelse og i Aage Kragelund's. Baggesen's kan fx findes på KB (man kan skifte fra den latinske version til den danske). Baggesen's findes også i FJBJ's Holberg-udgave (nemlig i bind 9 af 12). Kragelund's må man på biblioteket efter. Jeg har benyttet sidstnævnte under den aktuelle læsning fordi oversættelsen er af nyere dato og meget vellykket. Kragelund har medtrykt den latinske original (på venstresiderne) og forsynet udgaven med en glimrende indledning, sproglige oplysninger, en kommentar og et stikordsregister. Længere citater er i denne bog hentet fra Baggesen's oversættelse primært af ophavsretlige grunde, men eftersom *denne* oversættelse er digitaliseret er den også elektronisk søgbar [Jeg har til formålet omdannet den to-sprogede KB-udgave til en samlet PDF-fil].

375 Hensigten med dette afsnit er ikke at analysere eller diskutere Niels Klim, men at trække dét frem der

forekommer mig at være særlig relevant ift *Jeppe.* Handlingsgang osv i *Niels Klim* forudsættes at være bekendt. Georg Brandes' konkurrent Julius Paludan udgav i 1878 en omfattende disputats om *Niels Klim*; disputatsen kan findes på 'open library' til download [godt 18 MB]; scanningen er foretaget efter et eksemplar på University of Illinois. Har man en 'ægte' PDF-generator fra Adobe - i en rimeligt opdateret version - kan man foretage en OCR-behandling mhp elektroniske søgninger osv: http://openlibrary.org/b/OL6745922M/Om_Holbergs_Niels_Klim

376 Men det er - på et vist plan - måske et lidt 'drilsk' 'spørgsmål' om Klim kan *kaldes* et omdrejningspunkt eftersom han også optræder som 'himmellegeme' osv.

377 Eller gav forfatteren i *Jeppe.*

378 Som vel hele tiden har ligget i Holberg's baghovede? Temaet indgår tydeligt i dén komedie der blev opført først af dem alle: *Den politiske Kandestøber*.

379 Diskutabel skal her forstås bogstaveligt. Ét af romanens temaer er moralens relativitet, se senere - hvad der sætter 'temaet' i et særligt perspektiv.

380 Kragelund mener 'parallelt' (ikke om Klim, men om det 5' monarki i romanen): *Klims rige maa som andre erobrerriger styrte sammen, fordi det mangler indre styrke. Det har hverken folkeslag eller statslig kerne; det kan ikke - som romerriget i dets vekslende historie - være tro mod sin natur, fordi det ingen natur har. Det kan ikke være sui similis, det er umuligt for det at lave, da det er et nul.* Kragelund's udgave bd. III, s. 101. Hér er noget at diskutere, dels hvad angår romanen, dels hvad angår Holberg's 'stats- og udviklingsopfattelse' ...

381 Teknisk ser er tingene en smule mere 'indviklede': I kapitel XV taler Klim fra en senere, formentlig overjordisk, 'position' osv. Men da det ikke har betydning ift diskussionen om *Jeppe* lader jeg det ligge.

382 Se evt Jens Kjeldsen's fremstilling heraf i *Mellem kosmos og sjæl*. Holberg var, som sin ven Scheibe, ikke fornøjet over Bach's musik, foretrak tydeligvis Corelli. Men det er *muligt* at man kan sé det samme hos Holberg som Kjeldsen sér hos Bach en spænding mellem den 'klassiske' kosmos og den 'moderne' sjæl? [Dette vil jeg - muligvis - vende tilbage til på et senere tidspunkt].

383 I sine komedier, men i sagens natur ikke i *Niels Klim*, forudsatte han muligvis det samme som Bach kunne forudsætte af musikerne, at de var i stand til at improvisere på en 'forudsigelig' måde.

384 At der ikke postuleres en tilsvarende *'enkel'* rørforbindelse mellem ydre og indre er én af romanens pointer. Vejen til at kende sig selv er en mere kompliceret vej.

385 Jf evt *Niels Klim* kapitel 16 § 18.

386 Han kunne tilføje eller slette partier, forlænge eller forkorte dem osv. Så længe Holberg holdt sig fri af et bestemt forbillede, havde han store muligheder for at variere. I *Heltehistorier* som - også eksplict - er skrevet efter Plutarch's metode har Holberg 'udvidet' i én retning, nemlig ved at sammenligne andre personer end de klassiske grækere og romere, men [muligvis] 'indskrænket' i en anden, nemlig ved at følge et mere konsekvent mønster.

387 Dvs så vidt man véd.

388 I Kragelund's udgave er tilføjelser i 1745 tydeligt markeret.

389 Epistel 78. Kragelund antager at Holberg havde skrevet det 'glemte' allerede i 1741, men at han muligvis havde kasseret det i første omgang, se Kragelund bd III, 'Reale Oplysninger' til kapitel IX [til § 104], s. 70 ff. Se i øvrigt om 'Tekstforhold' sammesteds s. 172 f.

390 En eksplicit opfattelse kunne fra 1739 findes i den dansk-sprogede *Heltehistorier* tomus II, nemlig i *Forbereedelse* til sammenligningen af *Zenobia og Catharina Alexiewna*.

391 I den indskudte 'Tanian's rejsedagbog' i kapitel XIII § 46 siges det om 'de overjordiske' i Europa: *Hvert Land har sine Love og Skikke, som gemeenligen ere hinanden ganske modsatte. Saaledes, for Exempel, er, efter Loven, Konen underkastet sin Mand; men efter Skikken, Manden underkastet sin Kone.*

392 Kragelund bemærker i sine 'Reale Oplysninger', bd. III, s. 32 f. At potuanernes syn på bønderne i al væsentligt falder sammen med Holberg's, hvilket han bl.a. støtter på *Erasmus Montanus* og på *Moralske Tanker*. Efter min opfattelse er der et vist holdepunkt for Kragelund's opfattelse, dog ikke for så vidt angår dén kritik Klim =? Holberg har rettet mod forholdene 'hos os', jf. argumentationen i dette afsnit.

393 Dog er der et par steder i Betænkningen om kvægsygen hvor Holberg lader ane at de danske bønder var stærkt vanebundne **[Krydshenvisning skal etableres]**.

394 Dvs om grønlændernes myter og fortællinger, om deres indbyrdes samliv, deres måde at danne par og at leve 'ægteskabeligt' - og undertiden 'u-ægteskabeligt' sammen, deres forhold til børnene - som de aldrig tugtede - om deres angakokker - OG om deres dybe

undren over danskernes måde at optræde på (som forekom dem at være selvmodsigende eftersom danskernes handlinger tit lå *meget* langt fra hvad de forfægtede 'teoretisk' eller 'moralsk').

395 Hans Egede har - jf lidt nedenfor - anført at grønlænderne ikke 'gad' arbejde når de havde samlet tilstrækkeligt med føde.

396 Aage Kragelund oplyser i 'Reale Oplysninger' til *Niels Klim*-udgaven at der 20.2.1717 blev udstedt en kongelig forordning (dvs bestemmelser der svarede til en lov) der skulle regulere tidens omfattende projektmageri, se bd. 3, s. 36.

397 Kragelund tilføjer at Holberg i epistel 69 der udkom i 1748 anlagde et *pro-et-contra*-standpunkt (FJBJ 1/8, s. 293 ff.): *Nye* tanker var nødvendige for et samfund for at dette ikke skulle gå i stå, men tværtimod udvikle sig i positiv retning.

398 Her taler jeg [foreløbigt] kun om synet på bønderne.

399 *Særtryk af Fra Arkiv og Museum*, IV, som jeg har fået i fotokopi fra Det Kongelige Bibliotek. Tilskyndelsen fik jeg efter et foredrag som Jens Bjerring-Hansen holdt på KUA i efteråret 2009 der drejede sig om trykkeforholdene déngang; udgangspunktet var udgivelseshistorikken for *Peder Paars.*

400 Om Thiele se Harald Ilsøe: *Bogtrykkerne i Kjøbenhavn [...]*, # 73, s. 172 ff.

401 Dette ifølge Harald Ilsøe.

402 [Wilhelm Marstrand: 1810-1873].

403 [William Bloch: 1845-1926].

404 Se også s. 188 ff. Georg Brandes' Holberg-bog kan

downloades som PDF fra:

http://bjoerna.dk/Holberg/Brandes-2007.htm

405 TMP NOTE Brandes har givetvis en særlig hensigt med at trække netop dette frem. Det skal danne baggrund for karakteristikken af Holberg. Men så sent som omkring årtusindskiftet er noget 'analogt' blevet fremhævet om den danske befolkning - nemlig at den dels er langt mere lighedsorienteret end mange andre befolkninger, og at den er langt mere homogen end andre. Blandt andre nutidigt konstaterede karakteristika skal være danskernes tillidsfuldhed - som muligvis har rødder langt tilbage. Hvis påstandene ellers kan siges at holde vand kan de være af betydning både i diskussionen om *Jeppe,* om Hans Egede's mislykkede mission på Grønland - og om problemerne med at positionere Danmark i en moderne global kontekst ...

406 Brandes har ikke omtalt Povel Juel i Holberg-bogen, skønt denne ellers - *når* han blev nævnt - ofte blev omtalt som projektmager og fantast. Povel Juel's meritter *lå efter* Molesworth's bog.

407 TMP så vidt jeg umiddelbart kan sé.

408 Påstandene i dette afsnit skal eftertænkes - også selv om de ikke har direkte betydning for læsningen af *Jeppe* på Holberg's tid.

409 'Se' også hvad Thomas Bredsdorff har sagt i Dk4's *Teatermagasinet* om *Jeppe*.

410 Det ligger vel i formuleringen at Jeppe blev vor Bogverdens dybeste Kunstværk?, se s. 1035.

411 TMP Det følgende har ikke med »Jeppe« at gøre, men når nu Holberg har skrevet om lommetørklæder og ... bønder! I sin epistel 401 - udgivet i 1750 - der

handler om forskellige landes skikke, skriver han: Naar vi see en Bonde snyde sig med Fingrene, og at kaste U-reenligheden paa Gulvet, kalde vi ham en Tølpel; og, naar en Bonde igien seer en Kiøbstæd-Mand at legge saadan U-reenlighed udi et Linklæde, og at forvare det i sin Lomme, giver han maaske ikke bedre Titel. De prægtigste og zirligste Moder blandt et Folk kand holdes for de meest vanskabte og u-rimelige blandt et andet Folk, som ikke haver været vant saadant at see eller høre.

412 Undervejs i processen har jeg via én af Billeskov Jansen's filmartikler fundet Kruuse's *Holbergs historier.* Hér genfortælles *Jeppe*, men således at ¤Jeppe¤ tager den fulde konsekvens af Kruuse's tolkning.

413 Han skrev det selv lige ud i ét af sine levnedsbreve, se: *Tre Levnedsbreve 1728-1743* ved Aage Kragelund, Gad, bd. 1, s. 356 ff - dansk og latinsk version.

414 Tænk på filmen *Forrest Gump* fra 1994.

415 Med Dan Aykroyd og Eddie Murphy. Filmen havde premiere i 1983.

416 Spørgsmålet er ikke om der ligger en - bevidst eller ubevidst - *intention* bag eller ej, for dét vil der altid gøre når der er tale om menneskelig adfærd - og ganske særligt når der er tale om omvendinger. Spørgsmålet må være hvilke *typer* af intention der er på spil, hvad der ligger bag intentionerne.

417 Spørgsmålet er ikke hvordan virkeligheden udviklede sig op gennem 1700-tallet og videre 'frem', men om hvordan Holberg så eller ikke så på situationen i 1722.

418 Som Holberg opfattede som en - i det grundlæggende - irreversibel proces.

419 Det er også *længe* siden at de første analytikere dukkede op med bøger om den syntetiske verden; det er *så* længe siden at det i dag er blevet pensum i hele skolesystemet at vende og dreje på forholdet mellem virkelighed og medier.

420 Nutidens Dronning har foretaget et rent ud eventyrligt rolleskifte. Den ene dag præsiderede hun over en middag for alle Verdens statsledere, den næste lavede hun *decoupager* - og lod sig som statist af folket skubbe til side i en film efter H.C. Andersen. Sendt på DR ved juletid 2009.

421 Nogle af skuespillerne var indskrevet på universitetet og fik sat stolen for døren.

422 Måske overdrev han færdighederne en anelse?

423 Jf. undersøgelser og beskrivelser af Palle O. Christiansen og Tyge Krogh. Mht. Tyge Krogh se s. 397 ff. Mht Palle O. Christiansen, se bl.a.: http://www.historie-online.dk/udgiv/fortid/smaahist.pdf

424 [Se litteraturhenvisninger].

425 Hvordan kunne han i sit hovede forene dét at 'bruge' studenter som skuespillere, eller i det mindste vide at teaterdirektionen lod studenter optræde - og samtidig acceptere eller støtte at Konsistorium forholdt sig skarpt over for spillende studenter? Det er et emne som bl.a. Carl Roos har været inde på i *Om et upaaagtet Værk af Holberg* (C.A. Reitzels Forlag, Kbh. 1930).

426 Tesen er - til et vist punkt - stærkt inspireret af F.J. Billeskov Jansen's beskrivelse af Holberg's tackling - over tid - af teodicé-problemet. Se FJBJ's kommentar til epistel nr. 1.

427 Blev kvinderne ligeberettigede med mændene, ville

'samfundet' kunne drage stor nytte heraf, ikke mindst på mikroniveau (i den enkelte familie, i den enkelte bedrift), men også på samfundsniveau, uden at det - *nødvendigvis* - ville ændre det mindste på samfundsordenen, dvs hvis kvinderne opførte sig som 'ansvarlige' ... *mænd*. Regeringen kunne stadig være lige så enevældig som før en ligeberettigelse blev indført osv. I nutiden er det blevet tydeligt at ansvarlighed har flere aspekter end de traditionelt mandlige osv. Men emnet ligger uden for sigtet for dette essay osv [m/k].

428 Ifølge Paul Egede: *Efterretninger om Grønland uddragne af en journal holden fra 1721 til 1788.* Udgave ved Mads Lidegaard. Det Grønlandske Selskab 1988, s. 34.

429 At det var den vilde Pôk der blev omvendt og ikke nogle af de nok så 'vilde' danskere er en dyb historisk ironi som Holberg havde - eller *fik* - øje for.

430 Ifølge Paul Egede: *Efterretninger om Grønland uddragne af en journal holden fra 1721 til 1788.* Udgave ved Mads Lidegaard. Det Grønlandske Selskab 1988, s. 40-42

431 Ifølge Paul Egede: *Efterretninger om Grønland uddragne af en journal holden fra 1721 til 1788.* Udgave ved Mads Lidegaard. Det Grønlandske Selskab 1988, s. 43-44.

432 Siden også i sin diskussion af Clausewitz hvad der er interessant på en særlig måde, eftersom Clausewitz' 'specielle teori' ikke tilhører det matematisk-naturvidenskabelige 'univers', men snarere det 'sociale' eller 'historisk-sociologiske'.

433 Dvs som 'nyt' specialtilfælde osv.

434 Dvs som 'nyt' specialtilfælde osv.

435 Og under visse omstændigheder kan det 'modsatte' også gøres: Hvad der udtænkes i teorien kan straks afprøves 'eksperimentelt' i praksis.

436 Fx når man forudser at noget bestemt - man *har* gennemskuet - vil følge på et bestemt senere tidspunkt.

437 Som det fremgår antages det ikke at der nødvendigvis, historisk set, er en direkte overgang fra periode1 til periode2.

438 Herom nærmere i 'Jeppe-1784'.

439 Noget andet er at oftest må prioritere mellem forskellige forskningsprojekter og beslutte hvilke der skal nyde fremme og hvilke der ikke skal. Prioriteringerne vil meget ofte, om ikke altid, bygge på politiske valg og dét er der - principielt set - intet galt ved. Uanset hvilke projekter der vælges vil beslutningstagere der går frem 'efter bogen' forudsætte at projekterne gennemføres videnskabeligt korrekt, dvs uden at forskerne ligger under for irrelevante hensyn.

440 Vil man undersøge hvad Bach's intentioner med sit *værk* kan have været er man henvist til værket selv, noterer Kjeldsen adskillige gange; der foreligger ikke meget i form af breve eller notater ... men selv om der fandtes side op og side ned, ville det vel alligevel være værket selv der måtte være det afgørende? Se bl.a. s. 88. S. 105 gøres en bemærkning om en skjult dagsorden.

441 Hvad Holberg heller ikke var.

442 Hvad Holberg heller ikke gjorde.

443 Jf. Kjeldsen s. 71.

444 Også Holberg ville beskrive en 'stor' orden, ikke nødvendigvis en religiøs, snarere en meget jordisk som havde en Gud som formelt udgangspunkt og centrum, men som havde Kongen som det praktiske og virkelige Centrum.

445 Udtrykket er Kjeldsen's. Jf. Kjeldsen s. 315.

446 Fomuleringerne hos Kjeldsen s 316-317 handler om noget andet, men kunne næsten bruges på ¤Jeppe¤-komedien. 'Det er ikke mindst i rytmikken at Bach demonstrerer en enestående evne til at kombinere stabilitet og ustabilitet, entydighed og tvetydighed inden for en overordnet horisont af orden'.

447 Eller evt konstrueres på en særlig *kunstfærdig* måde som en krebsekánon?, jf. evt Kjeldsen omkring s. 337.

448 Jf. Kjeldsen s. 176 og s. 296; det sidste sted henvises til nogle bemærkninger af Carl Nielsen om 'maskinrummet'.

449 Holberg som projektmager? Han har mange steder kritiseret 'tidens' projektmageri, se fx *Niels Klim.* Men han spøgte i det 2' latinske levnedsbrev med at han havde gjort et projekt eller to og at Kongen havde været tilfreds. Det afgørende er imidlertid at flere af Holberg's 'ting' kan opfattes som projekter, særligt hans flersidige bidrag til revitaliseringen af Akademiet i Sorø.

450 Om nogen af dem allerede i barndommen og den tidlige ungdom var været gennem personlighedskonstituerende konflikter véd jeg ikke. Men sandsynligheden taler for at dé store konflikter som de deltog i på et noget senere tidspunkt i deres liv har 'bekræftet' deres måde at tackle omgivelserne på og derved bidraget til dén måde som de efterfølgende interagerede socialt med deres omverden.

451 Da han var i Paris første gang fungerede han som 'kuglestøber' i en teologisk diskussion. Jf. første latinske levnedsbrev. [Kilde skal anføres og diskuteres].

452 Måske kan man anskue Holberg's tacklen af teodicé-problemet på samme måde ... **[herom ved en senere lejlighed]**.

453 Man *havde* et forklaringsparadigme: Satan's forlokkelse af Eva og hendes af Adam: Arvesynden.

454 Holberg kritiserede skismaet mellem Hans Egede og herrnhuterne på Grønland, men dette var for intet at regne i sammenligning med de store religiøst begrundede (nord)europæiske krige i 1600-tallet.

455 Hvad enten man ville eller kunne se denne *anden* moral som et [romantisk] alternativ til sin egen.

456 Se bl.a. Thomas Bredsdorff ... jf hér puritanismens udvikling i England, Kvækerne ...

457 Se her Jens Kjeldsen's diskussion af Bach's musikopfattelse.

458 Kongen bortførte Anna Sophie og giftede sig med hende - til venstre hånd - i 1712. Til højre hånd i maj 1721 - efter den legitime dronning Louise (af Mecklenburg)'s død. Alle Frederik 4's og Dronning Anna Sophie's børn døde som små. Måske de mange dødsfald drev Kongen og Dronningen over i pietismen? Kongen døde i 1730, hvorefter den stærkt pietistiske Christian 6' forviste sin stedmor til Clausholm nær Randers.

459 Virkelig ironi er der ikke tale om, for dét ville forudsætte at der virkelig kunne antages at være en højere - bevidst - styrelse.

460Jf Tyge Krogh's undersøgelser. By the way, Tyge Kroghs kritik af Holberg for ikke at have *sét* natmændene

osv virker a-historisk - den giver især mening hvis man har den forestilling at Holberg i bund og grund *er*, eller *burde være*, samfundskritisk.

461 Niebuhr jf. samtale med Harbsmeier i Faglitteratur ca 1.5.2009

462 De albanske forhold i 1700-tallet og senere var meget forskellige fra de grønlandske og danske forhold. Når 'kassen' foreløbigt bibeholdes skyldes det at man i Albanien har haft en meget omfattende kultur med slægtsfejder og blodhævn. Blodhævn har spillet en rolle på Grønland - også for Pôk - indtil den, i Østgrønland først o. 1900, blev udryddet under indflydelse af protestantisk missionsvirksomhed.

463 Om dette udtryk se ODS under 'uld', 1.3, se endvidere hos Peder Syv (Aage Hansen's udgave af ordsprogene fra 1944, s. 96). Hovedpersonen i *Den Stundesløse* bar navnet *Vielgeschrey*.

464 Phar hér = Forsvarsminister Søren Gade; samme Gade brugte udtrykket, eller ét der lydligt var som dette, i en samtale på TV med Clement Kjersgaard.

465 Dette ifølge komponisten Scheibe.

466 Og som lige før så må l*okal* forstås ret bredt og løst, som noget der både har med sted og tid at gøre ...

467 Uddraget er kopieret ind fra *Danske Lov ...*

468 Først brugte jeg betegnelsen *Extracts*, men når Molesworth har brugt betegnelsen *Account*, ligger *Abstracts* lige for.

469 Jf. *Samlede Skrifter* bd. XVIII hvor man kan finde nærmere informationer om 1729-udgaven og dens to versioner A og B. Gengivelsen i denne bog er i visse tilfælde kontrolleret vha et originalt eksemplar af B-

versionen, fx mht orddeling.

470 Uddragene fra Danske Lov er tilføjelser ift Holberg's tekst. Holberg angav - som man kan se - kun paragraffens nummer, men det lovlæsende publikum havde næppe store vanskeligheder med at finde et eksemplar af DL, BA. - DL 3-14-1: Vornederettighed i de Lande, som det hidindtil brugeligt været haver, følger Husbonden med Grunden, ved hvad Maade hand den lovlig bekommet haver, og Vorneden er pligtig til at antage Huus, eller Gaard, som hans Husbond hannem paa sit eget forrelegger; Og hvis hand det ikke giør, da maa Husbonden deele hannem til Stavns med al hans Formue, om end skiønt hand sig paa andre Stæder haver boesat.

471 DL 3-14-9: Husbond maa sin Vorned vel frigive, men hand maa hannem ingenlunde til een anden sælge. Sælgis Vorned, da er hand frj baade for den, som solte, og for den, som kiøbte.

472 DL 3-14-12: Skolepersoner og Studentere, saa længe de blive ved deris Studeringer, og ikke slaa sig til nogen anden verdslig Hantering; Item Præste- og Dægne-Sønner, skulle ej deelis til Stavns, paa hvis Grund de og ere føde.

473 Om Molesworth, se s. 157 ff.

474 Se fx http://en.wikipedia.org/wiki/Sparta

475 Ostersøn, se s. 885 og note sammesteds.

476 Helvaderus = Niels Hellevad = Niels Heldvad (1564-1634), se DBL. Niels Heldvad var præst men kom i konflikt med reformerte kolleger og overordnede. 'Astrolog' og en skarp satiriker. Udkom i ret store oplag.

477 Helvaderus = Niels Hellevad = Niels Heldvad (1564-

1634), se DBL. Niels Heldvad var præst men kom i konflikt med reformerte kolleger og overordnede. 'Astrolog' og en skarp satiriker. Udkom i ret store oplag.

478 Helvaderus = Niels Hellevad = Niels Heldvad (1564-1634), se DBL. Niels Heldvad var præst men kom i konflikt med reformerte kolleger og overordnede. 'Astrolog' og en skarp satiriker. Udkom i ret store oplag.

479 Ostersøn, se s. 885 og note sammesteds.

480 Ostersøn, se s. 885 og note sammesteds.

481 Ostersøn, se s. 885 og note sammesteds.

482 DL 3-19-9: Alle Tienistekarle og Drenge, som til Bonde-Arbejd ere antagne, hos hvem det og være kand, med mindre de fæste Gaarde, eller Gaardsparter, hvor paa de sig kand nære, skulle være forpligtede deris Tieniste otte Uger for Fardag, som er paa Landet den første Junii og den første Decembris, til deris Husbond lovligen at opsige; Og saa fremt Husbonden dennem Utilbørlig vil opholde, maa de Tienisten løskynde i nogle af Byens, eller Sognefolkets, Nærværelse, eller og til Kirkestævne. Udførmer Husbonden dennem derfor med Hug, eller Slag, straffis som for Vold.

* *Professor Nyerup har allerede giort Brug deraf i sin historisk-statistiske Skildring af Tilstanden i Danmark og Norge,* I. *B.S. 459 ff*

483 Engelstoft taler - som det var tidens skik - meget venligt om Christian 7' selv om alle vidste at Kongen ikke var *virkelig* konge, og at det var Kronprisen (siden 1784) der styrede.

484 Gerhard Neuhaus var muligvis ikke godsejer, som Engelstoft skriver, men sekretær for godsejeren - enkedronning Charlotte Amalie.

485 Jeg bruger det Ord *Forvalter,* i Originalen *Dispensator,* da det nu er mere almindeligt end Ordet *Foged, som* ellers til Forf. Tid og tildeels endnu i min Barndom var den sædvanlige Benævnelse [Engelstoft's note].

486 Rejser er dé rejser som fæstebønder kunne pålægges som en del af deres hoveritjeneste.

487 Engelstofts note: At betale Forvalteren hvad man skylder i Landgilde, konglige Skatter o. s. v. og derfor faae Qvittering, kaldes i Bondesproget: *at giøre sin Bog klar.* Forvalterens Ønske var stedse, at Bønderne aldrig kom til at giøre deres Bog klar, og at de aldrig selv vidste, hvormeget de vare skyldige, hvilket endnu i min Ungdom var det sædvanlige Tilfælde. Desuden havde Forvalterne faaet Bønderne til at sætte enslags Høflighed i ikke at efterregne med dem, saa at, naar Tilbudet for et Syns Skyld blev giort, var gierne Svaret: »*o nej! jeg veed nok, Forvalteren giør mig ingen Uret.«* Herved vil jeg endnu giøre den Bemærkning, at det ikke var sieldent, at Proprietærerne toge Mark eller Eng fra Bønderne og lagde under deres Hoved- eller Sædegaarde, og lode dog Bønderne vedblive at betale Skat og yde Landgilde af den dem fratagne Jord. [...]

488 Sorterup henviser til »Danske Lov« 5-14-51 og 5-14-53.

5-14-51: Kiøbmænd, som handle med Bønder, skulle holde een sær rigtig Bog paa hvis de handle med dem og strax derudi indføre hvis dem betrois, og derforuden indskrive det i een anden Bog, som Bonden bør altid at have med sig, naar hand noget vil borge, eller betaler noget af det, som hand borget haver, at det og i samme Bog bliver af Kiøbmanden indskrevet; Hvilken Bondens Bog skal rigtig komme over eens med Kiøbmandens

Bog, saa fremt hand noget hos Bonden vil søge; Og skal Kiøbmanden aarligen inden Juel søge at giøre Rigtighed med Bonden under hans Kravs Fortabelse, om Skylden hos hannem findis; Saa skal og forholdis med een hver Husbonds Bønder, naar de yde noget Landgield, at det i Bondens Bog bliver afskrevet, og siden forholdis efter den tredie og halftrediesindstyvende Artikel, som her efter følger.

5-14-53: Alle Bønder, som i et Herret boesidende ere, og nogen Restantz, eller anden Gield, skyldige ere, skulle hvert Aar een gang lovligen indstævnis, saa de kunde vide at møde, og da skulle de i et Tingsvidne [dvs et tingsdokument] alle samtligen indføris, hvor vit en hver af slig Restantz eller Gield vedgaar, eller hannem strax overbevisis, om hand det fragaar, og skal Bonden der efter, og ikke videre, være pligtig at svare og betale, paa det een hver aarligen kand vide, hvad hand med Rette skyldig bliver.

489 Engelstoft's note: Mange Bønder havde endog den Troe (hvori Forvalterne ikke forstyrrede Nogen), at det var misligt i Henseende til Sielens Salighed at befatte sig med Regnekonsten. De troede derved at nærme sig et Skridt mere til Dievelen, der af Almuen ansaaes for en stor Regnemester. Jeg har kiendt en velhavende Bondemand, der aldeles ikke vilde tillade sin Søn at lære at regne; thi, sagde han, *man kan regne sig til Helvede.*

490 Udvisning = Forvalteren udpeger dé træer som må fældes og tages af den pågældende.

491 Engelstoft: DL's 5-14-53.

492 Engelstoft: Brynge kaldes et Tvillingsneeg af torsket [tærsket?] Halm.

493 Måske seletøj. Og forskelligt 'værktøj' af træ og jern.

494 [Engelstoft's note. Indholdet er skrevet omkring 1805 og forholdene belyses derfor i retrospekt på et tidspunkt hvor stavnsbåndet fra 1733 er passé og forholdene var under stærk forvandling]

Forf. forbigaaer en anden endnu mere almindelig Udsuelsesmaade ved Gaardfæstning, denne nemlig, at Husbonde og Forvalter tvang de Karle, sorn de vidste at have nogle Skillinger, hvad enten de havde arvet eller sammensparet dem, til at tage imod øde Gaarde, og hvis de ikke vilde, truede dem med at levere, sælge eller give dem bort til Soldater. Aarsagen til denne Udeladelse er formodentlig, at den ved Forordningerne af 22 Febr. og 27 Dec. 1701 Proprietærerne tilstaaede Rettighed vilkaarlig at stille til Soldater, hvilke Karle de vilde, var ved Forordningen af 30 Dec. 1702 saaledes indskrænket, at naar et No. i Lægdet blev ledigt, skulde Sessionen selv af det samtlige Mandskab udtage de dygtigste, hvorved, som Forf. siden med et Ord berører, Forvalternes rige Guldstrøm blev udtørret til en lille Bæk.

Dog denne lille Trøst for Bondestanden varede ikke længe; thi ved Forordn. af 4 Febr. 1733 blev det igien overladt til Jorddrotternes frie Raadighed at levere af deres Godsers Mandskab, hvilke de selv fandt for got, til Krigstieneste, og saaledes at unddrage alle dem, der kunde betale Husbonde, Inspektør og Forvalter for at blive fri; og siden bleve saa at sige ved enhver ny Lovgivning Herremændenes Rettigheder stedse større og Bondestandens Aag stedse haardere; ja efter Forordningen af 14. Sept. 1774 kunde en Bondekarl, selv efter at have udtient som Soldat, tvinges til Gaard.

Fra 1733 til 1787 flød saaledes den indtørrede Guldstrøm for alle Husbonder og Forvaltere rigere end nogensinde før. Jeg henviser i øvrigt Læseren til

Landboecommissionens kiernefulde og med saa megen patriotisk Varme affattede Forestilling om Stavnsbaandets Ophævelse, i den anden Deel af Landboecommissionens Forhandlinger. En af de rige Indkomstkilder, som Følge af alle disse Rettigheder, var da ogsaa Pashandelen. Alle de Forældre, som havde nogenlunde Evne, søgte itide at kiøbe deres Sønner Frihedspas. Prisen var efter Forældrenes Formue og Sønnernes Alder 50 til 200 Rd. eller mere. Forvalteren fik ved saadan Leilighed ofte ligesaameget i Skriverpenge som Husbonden for Passet selv. Dog søgte Husbonden selv undertiden at skiule eller sminke sin Egennytte derved, at han solgte Passet for en lemfældig [= beskeden] Priis, men betingede sig ligesaa meget eller mere i Skriverpenge. Det gik saa vidt med denne Pashandel, at man kiøbte Frihed til Børn i Vuggen, hvilken da i Almindelighed var at faae for bedre Kiøb, efterdi det var uvist, om Personen levede til den Alder, at man ved Frygt for Milicen kunde tvinge ham enten til høiere Løsepenge eller til en øde Gaard.

Vidste man, at en Herremand havde isinde at sælge sit Gods, saa var der især en Kappen om at kiøbe Frihedspasser, dee!s fordi man ikke kunde vide, hvorledes den følgende Husbonde vilde være at komme tilrette med, deels fordi det var rimeligt, at den nærværende nu ikke vilde være ubillig, siden det dog var bedre, han selv tog Fordelen, end overlod den til sin Eftermand.

Extrasessions-Commissionen fandt saaledes 1788 hele Godser blottede for tienstpligtigt Mandskab, hvilket giorde det nødvendigt at fastsætte den Bestemmelse at Frihedspasser, udstædte til Personer, der dengang endnu ikke havde fyldt deres sextende Aar, skulde ansees for ugyldige, da ellers næsten den hele

opvoxende Slægt havde været fritaget for Krigstieneste, undtagen de Fattige, der ikke havde havt Evne til at mætte Herremændenes og Forvalternes Gierrighed. Dog erindrer jeg dengang ofte at have hørt tale om, hvorledes Godseiernes og Forvalternes Egennytte udfandt adskillige Maader at illudere selv denne Indskrænkning, hvilke jeg her afholder mig fra at anføre. [Resten udelades da de hører en senere tid til end *Jeppe*].

495 Forpagteren kan ikke få dette arbejde gjort som hoveriarbejde (som han havde betalt for ved at indgå forpagtningsaftale). Han måtte få dette - ekstra - arbejde gjort på egen og særskilt bekostning.

496 Egter = Ægter = Kørselsopgaver som del af hoveriet.

497 Gårdmænd og husmænd er arbejdsfolk med eller uden et meget lille stykke jord, ofte kun til køkkenhave, evt også til korn til eget brug.

498 Staves med eller uden 'd' i 'skiøn[d]t'.

499 Dvs en høst med stor overflod, stort udbytte.

500 Indebrænde, se ODS 'indbrænde' og Sorterup's forklaring i det følgende. Indbrændingspenge er formentlig en afgift for at få skovrideren og hans folk til at anerkende bondens brændemærke på sine svin. Evt en afgift for at få skovens brændemærke på sine svin?

501 Dvs i 1600-tallet.

502 Lejermål = Uægteskabelige forhold skulle dadles og straffes efter Danske Lov, se fx **1-24-2**: De, som staa for Regnskab, skulle ved deris Regnskaber og Indtægter legge Præsternis Kundskaber, hvor mange dem vitterligt er at have sig med Lejermaal forseet, og hvem for Barnefader er udlagt, samt slutningen af de Domme, hvor nogen Sagefald, eller Confiscation, er falden; Og skulle

hverken Borgmester og Raad, eller Byfogden for nogen deris Anpart, være sig halve, tredie, eller tiende, Penge, eller andet, noget indebeholde, før end alle Udgifterne med Betienternis Løn ere fra den heele Sum af Indtægterne afdragne; Saa skal ej heller Kongen til Udgift føris, hvis Bekostning paa Fanger at underholde, eller at lade straffe, giøris; Men den skal betalis af den Skyldigis Boe, eller af Sagsøgeren, saa fremt de Middel have, hvorpaa rigtig Tingsvidne skal tagis; Men dersom hverken den Skyldigis Boe kand tilstrekke, ej heller Sagsøgeren kand betale, da skal den tagis af anden Uvisse Sagefald, paa det Ret og Retfærdighed kand have sin gænge.

2-2-5: Ingen Student, som sig med Lejermaal forseer, maa efter første Forseelse, før end to Aar ere forløbne, bevilgis enten Skole, Dægne- eller Præste-Kald, at betiene; Siden skal hand pligtig være at føre med sig til Superintendenten rigtig Vidnisbyrd om sit Livs og Levnets Forhold og Forbedring, og derhos Kongens Bevilning, at hannem er tillat Kald at maa betiene, saa fremt hand ellers til noget skal stædis og forfremmis, hvilket dog ikke bør at skee i det Sogn, som Forseelsen er begangen; Men hvis saadan Forseelse anden gang begaais, da bør hand aldrig nogen Prædikestoel at betiene.

[2-11-16, 3-16-14 [3] og 6-13-20]

*See Landboecommissionens Forestilling i dens Forhandl, 2. D S. 748 ff. sammenlignet med Confer. Chr. Colbiørnsens Betragtninger i Anledning af endeel jydske Jorddrotters Klage.

503 Dette ord taget i en moderne betydning. Hvad der måtte have gemt sig i Juel's gener osv må overlades til fantasien.

504 Dén tids betegnelse for en jordejer.

505 = Man.

506 Så vidt vides fik Juel kun en enkelt søn - som han måtte efterlade som lille - da han selv blev fængslet og henrettet i 1723 og da hans kone var død.

507 OCR = optical character recognition.

508 Formentlig fordi Juel's bog var en første udgave, men måske også fordi bogen var indbundet sammen med andre bøger - og fordi hele bindet stammede fra en berømt bogsamling, Hielmstierne's.

509 Overflødig(hed) = til overflod.

510 Dem = den u-partiske Læser. Sidst i Fortalen anfører PJ imidlertid at han har Kongens og dennes efterfølgeres interesse for øje ...

511 Se *Prædikerens bog* kap 5, vers 8: Dog, en Fordel for et Land er det i alt Fald, at der er en Konge over dyrket Jord [1931].

512 Dvs: dyrke.

513 = i almindelighed, normalt.

514 Bøygdelen ca = bygd?

515 I forlægget er ordet delt: A|gerdyrkningen, dvs således at A står på én side og resten på den næste.

516 At ympe = at pode se: ODS.

517 = haves tiltro til.

518 = fladt

519 Overflødig(hed) = til overflod.

520 bygge i betydningen opdyrke.

521 = fælles bedste.

522 Vejte = her menes formentlig en lille 'rende', andetsteds evt en slags 'vidjer', se om det sidste i kapitel 2 nedenfor?

523 = harves.

524 Slet = flad, glat.

525 = Hør.

526 = blandet.

527 ? = tilsvarende

528 = rydde.

529 = Hør.

530 = gære.

531 Ordet 'Nytte' tilføjet som kustode i den først benyttede udgave. Kustode: http://ordnet.dk/ods/ordbog?query=kustode

532 = drage mosset op.

533 = harvet.

534 = magreste,

535 Se ODS: http://ordnet.dk/ods/ordbog?query=Fæ

536 ? [et finsk ord kendes; muligvis relevant jf Juel's merkantile baggrund].

537 = et sted i læ.

538 ?

539 Se ODS: http://ordnet.dk/ods/ordbog?query=Kvæg

540 Se ODS: http://ordnet.dk/ods/ordbog?query=Nød

541 Se ODS: http://ordnet.dk/ods/ordbog?query=Faar

542 Se ODS: http://ordnet.dk/ods/ordbog?query=Ged

543 Denne 'omvendefejl' som er nem at identificere er fundet både i 1' udgaven og i den først benyttede udgave.

544 = almindelig.

545 Variant-X og i 1' udgaven er samstemmende.

546 Juel forklarer betydningen af 'Vejte'. Måske er ordet beslægtet med 'vidje'?

547 Rogn?

548 Ore, oure? Se ODS for forskellige betydninger.

549 udskufle(s)? Se ODS http://ordnet.dk/ods/ordbog?query=skufle

550 Tarre = Se måske ODS Tadder: http://ordnet.dk/ods/ordbog?query=Tadder, en slags vikke eller boghvede?

551 Barr?

552 = Skær.

553 = er der mange slags af.

554 Variant-X og i 1' udgaven er samstemmende.

555 Variant-X og i 1' udgaven er samstemmende.

556 = i almindelighed.

557 Overflødig(hed) = til overflod.

558 = foranstående.

559 Loven = Norske Lov [her næppe Danske Lov?]

560 = at være til hindring for, at være til hinder for.

561 Variant-X og i 1' udgaven er samstemmende.

562 = Græsbunden.

563 = tidligere omtalte.

564 = tydeligt.

565 = i almindelighed.

566 Variant-X og i 1' udgaven er samstemmende.

567 = Harve (sb).

568 Fmtl en parallel til tørlændet, tørtliggende jord.

569 = en rende eller fure.

570 Overflødig(hed) = til overflod.

571 = i almindelighed.

572 Variant-X og i 1' udgaven er samstemmende.

573 Måske tænkes på kvikgræs eller tilsvarende ukrudt?

574 = harve.

575 = Harve.

576 Andetsteds skrives 'Rug'. Enten er der tale om en trykfejl hér - eller osse om en særlig variant? [Undersøges nærmere].

577 Variant-X og i 1' udgaven er samstemmende.

578 Fmtl = Svedjebrug.

579 = i almindelighed.

580 Overflødig(hed) = til overflod.

581 Smlgn med andre forekomster med -landet og tilsv.

582 Punktummet synes malplaceret. Variant-X og i 1' udgaven er samstemmende.

583 Variant-X og i 1' udgaven er samstemmende.

584 = i almindelighed.

585 Fmtl = fodre.

586 Særlig slags byg. Se ODS - det fremgår af ODS-opslaget at E. Pontoppidan brugte udtrykket i sin *Atlas*: http://ordnet.dk/ods/ordbog?query=himmelkorn

587 = Hør.

588 Til Visse = med sikkerhed.

589 *Næ* kendes i udtrykket 'i ny og næ'. Med *næ* betegnede man tidsrummet mellem fuldmåne og nymåne, se ODS: http://ordnet.dk/ods/ordbog?query=næ

590 Måske som man nuomstunder kan sige om kartofler?

591 Måske = se [dvs: se kapitel 11], jf det latinske: video = jeg ser.

592 = Hør.

593 = Hør.

594 Fmtl = se ..., af det latinske vb video.

595 = et sted i læ.

596 Måske var det forfatterens tanke at der skulle have stået vide Cap 9 (svarende til passagen sidst i afsnittet om hør)? I så fald kan det have været sætteren - og ikke forfatteren - der har tilføjet et læs?

597 Jf tidligere i bogen - s. [34] og frem.

598 = jord blandet med sand.

599 Overflødig(hed) = til overflod.

600 = sikkert givende.

601 Overflødig(hed) = til overflod.

602 = Hør.

603 Roe, næpe dvs *turnips* eller *majroe* - 2' led *-nips* stammer fra det latinske napus, se desuden Salmonsen's 2' udgave bd XX, s. 278 b [http://runeberg.org/salmonsen/2/20/0292.html]

604 = især.

605 = Hør.

606 Variant-X og i 1' udgaven er samstemmende.

607 Hvordan Holberg stillede sig til sådanne synspunkter véd vi ikke ... Men et langt stykke kunne han nok se positivt både på emnevalg og fokusering, men næppe på "nedvurderingen" af den store gård ...?

608 = Tørv.

609 = en enkelt, se ODS enke [adj]

610 Den originale parentes er - til forskel fra de fleste andre i bogen - angivet som firkantet. En tilsvarende findes på bogen s. 74 [10' kapitel pkt. 5]

611 = Hør.

612 = harvet.

613 = Hør.

614 Rettet fra det 'ombyttede': 53. Variant-X og i 1' udgaven er samstemmende.

615 = blandet med sand.

616 Betydning?

617 Dvs 'med egen hånd'.

618 Rettet fra det forkerte: 74. Variant-X og i 1' udgaven er samstemmende.

619 = hélt om.

620 = Harve.

621 = Hør.

622 = Hør.

623 Se ODS: http://ordnet.dk/ods/ordbog?select=Kærv [sb]

624= Hør.

625= i almindelighed.

626 ?

627 ?

628 = nærmeste.

629 = Hør.

630 = i almindelighed.

631 = godt [dvs helt igennem].

632 = Hør.

633 1' udgave: '6. Capitel.', som er en fejlskrivning for: '8. Capitel.' Variant-X og i 1' udgaven er samstemmende.

634 = Hør.

635 Variant-X og i 1' udgaven er samstemmende.

636 Nogle af bogstaverne sidst på siden kan ikke læses, muligvis manglede der typer, muligvis er brugt lave erstatningstyper? Variant-X og i 1' udgaven er samstemmende.

637 nestforanskrevne = netop foregående.

638 Hér er kapitelangivelsen korrekt. Variant-X og i 1' udgaven er samstemmende.

639 = Sikker.

640 forsiunlig = ?

641 = Jævne folk, folk i almindelighed.

642 Overflødig(hed) = til overflod.

643 Traa = tråd?

644 1' udgave: '5. Capitel.', som er en fejlskrivning for: '9. Capitel.' Kustoden nederst foregående side angiver korrekt: '9. Ca-'. Variant-X og i 1' udgaven er samstemmende.

645 Aur = ?

646 Måske = på øjemål ?

647 Mikkelsmis, se: http://ordnet.dk/ods/ordbog?query=mikkelsmesse

648 Andetsteds er skrevet: tiilig. Variant-X og i 1' udgaven er samstemmende.

649 Der mangler et 'r' i 'røt' = 'rørt', dvs: som tidligere er omtalt.

650 Variant-X har [tilsyneladende] et typemærke mellem 'saa' og 'at' som ikke kan ses i 1' udgaven.

651 Slet = flad, glat.

652 Der er et par steder hvor Juel taler om hvad børn gerne vil gøre 'for lyst'. Sådanne børn findes vist ikke hos Holberg, i det mindste ikke i *Jeppe*; - når ¤Jeppe¤ taler om børnene har det helt andre årsager ...

653 Jf ODS, slå efter i Holberg Ordbog

654 'Eftersætte' - som anvendes af nutidens politi - kendes allerede fra DL (6-6-13 +?) ...

655 Både 1' udgaven og variant-X har 'Røderne' med 1

'd'.

656 Overflødig(hed) = til overflod.

657 Korrekt kapitelangivelse. Variant-X og i 1' udgaven er samstemmende.

658 Dvs såvel som.

659 smerste = ?

660 Jeddernis = Jeddernes ?

661 Trat = 'træden' ? Se evt sidst i: http://ordnet.dk/ods/ordbog?select=Træde,2&query=træde

662 ? = adspredte; måske det 2' d har været tält hårdt?

663 Se Holberg's diskussion i *Tvende købmandssamtaler*, nedenfor s. 815 ff. og i *Danmarks og Norges Beskrivelse* fra 1729, nedenfor s. 851 ff.

664 Variant-X og i 1' udgaven er samstemmende.

665 Originalen har kantet parentes.

666 = i almindelighed.

667 Udtale måske: *Gi-eld* svarende til *gilled*.

668 Variant-X og i 1' udgaven er samstemmende.

669 Variant-X og i 1' udgaven er samstemmende.

670 hun af slaget = hun af dén slags.

671 udinden = derudi, måske = uden videre, straks ?

672 Siør Luft = Sø-luft.

673 Variant-X og i 1' udgaven er samstemmende.

674 Den lodrette streg er muligvis en fejl i satsen, den synes ikke at have nogen betydning. Variant-X og i 1' udgaven er samstemmende.

675 Det synes som om forfatteren ikke alene véd noget om landbrugsfaglige emner, men at han som tidligere prokurator, kongelig embedsmand og projektmager, *må* gribe muligheden for at bevæge sig ud ad denne juridisk tangent.

676 Hærværk, se ODS: http://ordnet.dk/ods/ordbog?query=Hærværk

677 = foran Retten.

678 Det er vel en mulighed at disse passager er skrevet i Povel Juel's tid som amtmand? Eller endda forud herfor. Indholdet retter sig mere mod norske end mod danske forhold.

679 Variant-X og i 1' udgaven er samstemmende, men det forkerte 'l' fremstår relativt svagt i 1' udgaven.

680 Variant-X og i 1' udgaven er samstemmende.

681 Variant-X og i 1' udgaven er samstemmende.

682 = nogen rensdyr-hun af slagsen.

683 Eg er hér = Æg

684 Variant-X og i 1' udgaven er samstemmende.

685 vejde i betydningen: jage ?

686 Eg er hér = Æg

687 **Norske** Lov, jf Danske Lov 3-13-20 og 5-10-25.

688 Sø-ørre ?

689 Se: http://ordnet.dk/ods/ordbog?query=Tejste

690 ? = en lejer.

691 = i almindelighed.

692 Variant-X og i 1' udgaven er samstemmende.

693 Overflødig(hed) = til overflod.

694 ODS: Stør II = fast? http://ordnet.dk/ods/opslag?id=564238

695 Blandt de boghistorisk kyndige bruges betegnelsen en *kustode* - se betydning 2) under http://ordnet.dk/ods/ordbog?query=kustode

696 Variant-X og i 1' udgaven er samstemmende.

697 Dvs små rødder, se ODS ...

698 Hvilket træ tænker Juel mon på? Tjørn? Havtorn? Slåen? Disse giver bær der kan bruges ...

699 Talen er om stenfrugter - prunus. Holberg brugte i øvrigt ordet 'kierne' forrest i Naturretten (1715), se *LH Værker i Tolv Bind,* bd 1, illustration efter s. 112.

700 = almindelige.

701 Tællen = Kulden, frosten. Se: http://ordnet.dk/ods/ordbog?query=Tele

702 Mus = Mos.

703 Hønse-, due- og gaase-møg findes tilsyneladende ikke i Holberg Ordbog? Se desuden ODS.

704 'Jeg' forstået som 'fri Bonde' eller 'Jordejer', ikke forstået som sjællandsk fæstebonde.

705 ? = Beliggenhed.

706 Udsit = [møg] ? Se evt: http://ordnet.dk/ods/ordbog?query=møg

707 = blandet med ....

708 = Beliggenheden.

709 = i almindelighed.

710 Bemærk at Povel Juel 'vender' spørgsmålet om den efterladte kvinde, kvindelige ægtemage.

711 Variant-X og i 1' udgaven er samstemmende.

712 Der er fejlagtigt tilføjet en stavelsesdelingsstreg efter 'de'. Variant-X og i 1' udgaven er samstemmende.

713 ? = at lodse; ? Loesning = Lodsning.

714 Variant-X og i 1' udgaven er samstemmende.

715 Variant-X og i 1' udgaven er samstemmende.

716 = i almindelighed.

717 Her: tilig, andetsteds fx: tiilig.

718 'zc' svarer til: 'etc', dvs: 'et cetera', på dansk: osv. Tilsvarende lidt længere fremme i teksten.

719 = Hør.

720 Slet = flad, glat.

721 Field Finder = fjeld finner [fra Finmarken].

722 ? bar muld eller formuldet bark.

723 3-tallet er trykt 'dobbelt' spejlvendt, dvs både i vandret og lodret henseende. Variant-X og i 1' udgaven er samstemmende.

724 = etc.

725 Overflødig(hed) = til overflod.

726 = Render eller Furer?

727 vist = ganske vist, helt sikkert.

728 1' udgaven er tydelig. Variant-X er 'plettet' - muligvis noget efter at trykningen er sket - og ordet 'stor' næsten helt ulæseligt.

729 Punktum mangler [hér som visse andre steder jeg

ikke har markéret ... endnu]. Variant-X og i 1' udgaven er samstemmende.

730 = Jævne mennesker, almindelige mennesker.

731 Jockel, jf jøkul.

732 Rumme dal, ordet er delt, men delingsstreg mangler her. Nederst på siden deles ordet med delingsstreg. Variant-X og i 1' udgaven er samstemmende.

733 Positionen lå *ikke* på den angivne længde (60 grader), men formentlig på en bredde med samme angivelse.

734 Ordet er trykt med en ligatur for 'tz'

735 Her: Finmarken. Andetsteds fx: Findmarcken.

736 Ordet er trykt med en ligatur for 'tz'

737 Fmtl er 'Skieller' - med stort forbogstav - tænkt som et substantiv, men ordet kunne fungere som et verbum.

738 Trykket er meget svagt. Variant-X og i 1' udgaven er samstemmende.

739 = Beliggenhed.

740 Slet = flad, glat.

741 Slet = flad, glat.

742 Punktum mangler.

743 = i almindelighed.

744 = jævne mennesker, mennesker i almindelighed.

745 = almindelige.

746 Danlighed = ?

747 Revrer = ?

748 = i almindelighed.

749 = det almindelige (eller 'ordinære') bjerg.

750 = i almindelighed.

751 = almindelig.

752 Måske trykfejl for: borttørres.

753 Variant-X og i 1' udgaven er samstemmende.

754 = i almindelighed.

755 '113' var ventet, men sidetallene 113-114-115-116 er ikke brugt. Variant-X og i 1' udgaven er samstemmende.

756 Slet = flad, glat.

757 'sveber' for 'sveder' - se lidt længere nede.

758 'er mælt' er fejlagtigt trykt som ét ord. Variant-X og i 1' udgaven er samstemmende.

759 = fremad i lige linje.

760 = almindeligt.

761 Ordene 'mellem' og 'Rum' står meget tæt; kan evt læses som 'mellemRum'. Variant-X og i 1' udgaven er samstemmende.

762 = mod syd.

763 ofrist = ?

764 Punktnummeret '13' er kun angivet i 'forløberen' (kustoden) nederst på foregående side. Variant-X og i 1' udgaven er samstemmende.

765 Ordene 'over' og 'Biergene' står meget tæt; kan evt læses som 'overBiergene'. Variant-X og i 1' udgaven er samstemmende.

766 bygværdig = bred?

767 'Dybe' ikke 'Dybde'. Variant-X og i 1' udgaven er

samstemmende.

768 = almindelig.

769 I stedet for trykfejlen: 16. Variant-X og i 1' udgaven er samstemmende.

770 Variant-X har [tilsyneladende] 'Bønde' i stedet for det korrekte 'Bonde' som findes i 1' udgaven.

771 Ordene 'Maader' og 'ang.' står meget tæt; kan evt læses som 'Maaderang.'. Variant-X og i 1' udgaven er samstemmende.

772 ? = tilstrækkelig.

773 ? = lødighed eller værdi.

774 Overflødig(hed) = til overflod.

775 Variant-X og i 1' udgaven er samstemmende.

776 Rever = Revier som hos Hans Egede? Variant-X og i 1' udgaven er samstemmende.

777 Soolvirkning = Solvirkning; måske en luftspejling af en slags?

778 Variant-X og i 1' udgaven er samstemmende.

779 Gang Viis = gangvis ?

780 Slet = flad, glat.

781 = almindelig.

782 Variant-X og i 1' udgaven er samstemmende.

783 = i almindelighed.

784 lige danlighed = ligedan lighed.

785 Rever = Revier som hos Hans Egede? Variant-X og i 1' udgaven er samstemmende.

786 Variant-X og i 1' udgaven er samstemmende.

787 = almindelig.

788 = den jævne mand, den almindelige mand.

789 ss er skrevet med ligatur [sz]. Variant-X og i 1' udgaven er samstemmende.

790 = til det fælles bedste.

791 Måske trykfejl for: virke.

792 = mener.

793 = den jævne mand, den almindelige mand.

794 = Skabninger.

795 Planete-Stund = fmtl er der tale om en planetperiodebetegnelse. Ordet bruges også lidt længere nede på siden.

796 ss er skrevet med ligatur [sz]. Variant-X og i 1' udgaven er samstemmende.

797 = Avlsmands.

798 Slet = flad, glat.

799 Fmtl = rundhåndede.

800 (0) er hvad der står på denne side; de følgende sider har ikke sidetal. Muligvis var det Juels eller Groth's hensigt at registeret skulle indbindes før bogens tekst? Variant-X og i 1' udgaven er samstemmende.

801 *Kjøbenhavns Postrytter*, 4to, 1724, Oktober, S.74 [Bruun's note, *Rostgaard*, s. 525 # 27]

802 *Extraordinaire Relationer*, 1724, Oktober, S. 76 [Bruun's note *Rostgaard,* s. 525 # 28]

803 Grønlændernes Optog omtales udførlig i Extraord. Relationer, 1724, November, S. 82-85 og i Kbh. Postrytter, 1724, November, S. 82-83 [Bruun's note

Rostgaard, s. 525 # 29]

804 Ifølge Bruun: *Rostgaard*, s. 253 rejste de to grønlændere fra Kjøbenhavn 3.12 1724.

805 Når bønderne var fritaget skyldtes det sikkert at man næppe ville kunne håndhæve et krav (derimod var der et krav på deres herremænd, så i den sidste ende kom de formentlig til at bidrage alligevel).

806 Se fx http://en.wikipedia.org/wiki/Sparta

807 Niels Pedersen Smed [eller Smith] som den unge Holberg var ansat hos som huslærer, se *Første Latinske Levnedsbrev* (Kragelund's udgave s. 26-29. Venstresiderne på latin, højresiderne på dansk). Smed var biskop 1711-16, se desuden Hans Egede's Relation 1738, s. 10 og Kommentarer til Hans Egede's Relation og Naturel-Historie, bagest i bd I-II.

808 Magister Clemens Schmidt [Schmit, Smidt] var biskop i Bergen o. 1721-1722, se: Louis Bobé's *Hans Egede*, Reitzel 1944, s. 37 og 313. Mag: Clemen Schmit er anført som adressat for Egede's *Relation angaaende dend Dessein med dend Grønlandske Mission* 15. juni 1722. Udgivet af Louis Bobé 1925; se siden efter Egede's forside.

809 Egede havde ikke oprindelig til hensigt at missionere over for grønlænderne, det var de gamle nordboeres efterkommere han havde i tankerne.

810 Kanoner.

811 Paul Lucas (1664-1737), se evt:

http://en.wikipedia.org/wiki/Paul_Lucas_(traveller)

812 **Pock = Pôk.**

813 Helvaderus = Niels Hellevad = Niels Heldvad (1564-

1634), se DBL. Niels Heldvad var præst men kom i konflikt med reformerte kolleger og overordnede. 'Astrolog' og en skarp satiriker. Udkom i ret store oplag.

814 TMP Note om Christen Ostersen Veile

815 Se om Molesworth, s. 157 ff.

816 Principal = dén der vil have udført en trætte. 'Principal' svarer til nutidens 'klient'. Tilsvarende svarer 'Procurator' til nutidens advokat, men en nutidig advokat skal både være uddannet jurist og have gennemgået 'mesterlære' på et advokatkontor osv.

817 DL 1-9-12: Dennem skal tilleggis noget til Løn af Borgemester og Raad, for Stævninger til Under- eller Over-Retter at udkaste, Supplicatzer og indlegger at forfatte, Saa og for een gandske Proces at drive, efter dens Vitløftighed, og Principalens Vilkor og Formue, hvorover de ingen med een eller anden Forrevendelse maa betynge; Men naar de af Øvrigheden befalis, skulle de tiene de fattige, være sig Enker, Vanvittige og Værgeløse, eller andre, uden Betalning, og søge deris Løn og Opretning i den Kost og Tæring, som dennem af Vederparten tildømmis.

818 DL 1-14-8: Ingen skal findis til Lov, som er tolv Mænds Eed, for nogen Sag.

819 DL 1-6-1: Dersom Parterne voldgive deris Sag og Tvistighed paa Dannemænd, enten med Opmand, eller uden, da hvad de sige og kiende, saa vit deris Fuldmagt dennem tillader at giøre, det staar fast, og kand ej for nogen Ret til Underkiendelse indstævnis, dog Kongen sin Sag forbeholden.

820 Jf DL 1-5-23: Commissarier udi de Sager, som Samfrænder bør at dømme udi, og som ellers ikke beqvemmeligen kunde til Tinge ordeelis, bevilgis og

forordnis af Kongen efter begge Parters Begæring; Men dersom den eene Part vegrer sig derudi, og ikke vil have gode Mænd paa saadanne Tretter, som ej anderledis, end ved Commissarier bør, eller kand, adskillis, enddog hand af den anden Part derom er besøgt, da skal det være hans Vederpart frit for, eene Kongelig Befalning at tage; Dog at hand skielligen beviser, at hand sin Vederpart tilforn halfdeelen af Commissarierne at tage haver tilbudet.

821 DL 1-16-1: Sandemænd skulle være otte lovfaste og boesatte Dannemænd, og af Fogden til Tinge udnævnis, i Herret, Birk, eller Bye, i tviflsom Drabs Sager, og naar der tvistis om Markeskiel; Og skulle Sandemændene uden nogen videre Proces, naar de ere opkrævede, tage Sagen for sig, som de ere opkrævede til, og giøre deris alleryderste Flid til at oplede Sandhed.

822 DL 1-16-10: Sandemænds Eed paa Manddraberen er denne: Bede sig saa Gud hielpe, at de have giort deris alleryderste Flid til at udspørge Sandhed, og de ikke troe, eller vide, andet, end den Mand jo er den dræbtis rette Banemand; Og, naar de giøre deris Eed, skulle alle de førte Vidner være tilstæde, efter lovlig Kald og Varsel, at overhøris af Dommeren.

823 Thomas Willis, 1622-1675, mediciner, professor i Oxford. Se Engelsk Wikipedia:http://en.wikipedia.org/wiki/Thomas_Willis

824 John Freind, 1675-1728, mediciner, se nærmere i Engelsk Wikipedia: http://en.wikipedia.org/wiki/John_Freind; trykfejl (Friend) i original ... rettet hér.

825 Chevalier de Forbin = Claude de Forbin-Gardanne, 1656-1733, fransk admiral; se nærmere i Engelsk

Wikipedia: http://en.wikipedia.org/wiki/Claude_de_Forbin; herfra er der link til Fransk Wikipedia.

826 TMP Store Danske har: non plus ultra, (lat. 'hertil og ikke længere'), efterklassisk udtryk, hvis oprindelse ikke overbevisende er søgt i Jobs Bog 38,11 Plus ultra 'Videre!'; har været valgsprog for flere spanske konger og for J.H.E. Bernstorff.

827 **TMP Hvilke *typer* af spørgsmål-forklaringer bruger Holberg (på forskellige tidspunker)? Hvilke bruger andre (som fx Hans Egede, måske Povel Juel)?**

828 Første helsætning ligner temmelig meget hvad Povel Juel skrev i 1721-1722. Anden helsætning er Holberg's 'tilføjelse'.

829 Se 'tilsvarende' i Christian Falster i indledningen af *Lærdoms Lyster*

830 Holberg har skrevet om branden i sit *Andet Brev til en Højvelbaaren Herre* [1737], se Aage Kragelund's udgave 1965, s. 370 ff. På de lige sider findes teksten på latin, på de - modstående - ulige på dansk.

831 Temaet at handle langsomt, velovervejet - evt slet ikke - er ét Holberg tager op ved flere lejligheder. Komedien om *Den stundesløse* har dén som hovedperson der har travlt med intet at udrette. Se epistel 120, s. 963 ff. Og endelig, måske, under omtalen af *Niels Klim* i *Tredje Brev til en Højvelbaaren Herre* [1743], se Aage Kragelund's udgave 1965, s. 416 ff. På de lige sider findes teksten på latin, på de - modstående - ulige på dansk.

832 = Fora, dvs instanser; Holberg bøjede ofte sine latinske ord, hér sker det som en følge af den forestående præposition *for*.

833 Holberg mener at problemerne ofte *ikke* bliver løst når man har overladt dem til kommissioner, hvorimod der igangsættes et håndhævelsesapparat når sagerne forløber ved de ordinære domstole.

834 Astraea [Astræa] var en Græsk gudinde for retfærdighed, se fx den Engelske Wikipedia. 'Optræder' hos Shakespeare - hvad Holberg dog næppe vidste.

835 Ep 447 kan [pt] findes på: http://bjoerna.dk/Holberg/447.htm.

836 For det var i maj at parterne procederede for Højesteret. Kendelsen er faldet kort efter.

837 Modpartens procurator har formentlig fremført at hans klient fulgt sædvanen. Han har næppe - i bogstavelig forstand - brugt det værdiladede udtryk: Lige så galt.

838 'skiont ...' er formentlig Holberg's tilføjelse.

839 Et argument mod manden som person i stedet for et argument mod mandens synspunkt.

840 Dvs så følelsesfuldt overbevisende.

841 *Temerè litigans* se *Holberg Ordbog*, opslaget *temere* [opslaget *litigans* henviser til dette]. Se også DL 1-9-10 og evt 3-17-42.

842 Ekstra afsnitsdelinger er tilføjet.